مرکز القائمیة اصفهان للبحوث والتحریات الکمبیوتریة

السلام علیک یا صاحب الزمان

بازارکتاب

المجلد: ٢٠

بحار الأنوار

الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار

علامه مجلسی

العربية

فارسی

بسم الله الرحمن الرحیم

بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام با ترجمه فارسی

کاتب:

محمدباقر بن محمدتقی علامه مجلسی

نشرت فی الطباعة:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

رقمی الناشر:

مرکز القائمیة باصفهان للتحریات الکمبیوتریة

الفهرس

بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار المجلد ۲۰ : تاریخ پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله – ۶

اشاره

سرشناسه: مجلسی محمد باقربن محمدتقی ۱۰۳۷ - ۱۱۱۱ق.

عنوان و نام پدیدآور: بحارالانوار: الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار تالیف محمدباقر المجلسی.

مشخصات نشر: بیروت داراحیاء التراث العربی [۱۴۴۰].

مشخصات ظاهری: ج - نمونه.

یادداشت: عربی.

یادداشت: فهرست نویسی بر اساس جلد بیست و چهارم، ۱۴۰۳ق. [۱۳۶۰].

یادداشت: جلد۲۴،۵۲،۶۵،۶۶،۶۷،۸۷،۹۲،۹۱،۹۴،۱۰۳،۱۰۸(چاپ سوم: ۱۴۰۳ق.=۱۹۸۳م.=[۱۳۶۱]).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج .۲۴. کتاب الامامه. ج.۵۲. تاریخ الحجه. ج۶۵،۶۶،۶۷. الایمان و الکفر. ج.۸۷. کتاب الصلاه . ج. ۹۱،۹۲ .الذکر و الدعا. ج. ۹۴. کتاب السوم. ج.۱۰۳.فهرست المصادر. ج.۱۰۸.الفهرست.-

موضوع: احادیث شیعه — قرن ۱۱ق

رده بندی کنگره: BP۱۳۵/م۳ب ۳۱۳۰۰ ی ح

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۸۰۹۴۶

ص: ۱

**[ترجمه]

سرشناسه : مجلسی، محمد باقربن محمدتقی، ۱۰۳۷ - ۱۱۱۱ق.

عنوان قراردادی : بحار الانوار .فارسی .برگزیده

عنوان و نام پدیدآور : ترجمه بحارالانوار/ مترجم گروه مترجمان؛ [برای] نهاد کتابخانه های عمومی کشور.

مشخصات نشر : تهران: نهاد کتابخانه های عمومی کشور، موسسه انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲ -

مشخصات ظاهری : ج.

شابک : دوره : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ ؛ ج.۱ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۷-۲ ؛ ج.۲ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۸-۹ ؛ ج.۳ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۹-۶ ؛ ج.۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰۷۰-۲ : ؛ ج.۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۱-۹ : ؛ ج.۶ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۲-۶ : ؛ ج.۷ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۳-۳ : ؛ ج.۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۴-۰ ؛ ج.۱۰ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۶-۴ : ؛ ج.۱۱ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۳-۲ : ؛ ج.۱۲ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ : ؛ ج.۱۳ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۵-۶ : ؛ ج.۱۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۶-۳ : ؛ ج.۱۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۷-۰ : ؛ ج.۱۶:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۸-۷ ؛ ج.۱۷:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۹-۴ ؛ ج.۱۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۰-۰ ؛ ج.۱۹:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۱-۷ ؛ ج.۲۰:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۲-۴ ؛ ج.۲۱: ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۳-۱ ؛ ج.۲۲:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۴-۸ ؛ ج.۲۳:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۵-۵

مندرجات : ج.۱. کتاب عقل و علم و جهل.- ج.۲. کتاب توحید.- ج.۳. کتاب عدل و معاد.- ج.۴. کتاب احتجاج و مناظره.- ج. ۵. تاریخ پیامبران.- ج.۶. تاریخ حضرت محمد صلی الله علیه وآله.- ج.۷. کتاب امامت.- ج.۸. تاریخ امیرالمومنین.- ج.۹. تاریخ حضرت زهرا و امامان والامقام حسن و حسین و سجاد و باقر علیهم السلام.- ج.۱۰. تاریخ امامان والامقام حضرات صادق، کاظم، رضا، جواد، هادی و عسکری علیهم السلام.- ج.۱۱. تاریخ امام مهدی علیه السلام.- ج.۱۲. کتاب آسمان و جهان - ۱.- ج.۱۳. آسمان و جهان - ۲.- ج.۱۴. کتاب ایمان و کفر.- ج.۱۵. کتاب معاشرت، آداب و سنت ها و معاصی و کبائر.- ج.۱۶. کتاب مواعظ و حکم.- ج.۱۷. کتاب قرآن، ذکر، دعا و زیارت.- ج.۱۸. کتاب ادعیه.- ج.۱۹. کتاب طهارت و نماز و روزه.- ج.۲۰. کتاب خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، عقود و معاملات و قضاوت

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

یادداشت : ج.۲ - ۸ و ۱۰ - ۱۶ (چاپ اول: ۱۳۹۲) (فیپا).

موضوع : احادیث شیعه -- قرن ۱۱ق.

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور، مجری پژوهش

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور. موسسه انتشارات کتاب نشر

رده بندی کنگره : BP۱۳۵/م۳ب۳۰۴۲۱۶۷ ۱۳۹۲

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۴۸۹۸۵

ص: ۱

**[ترجمه]

تتمه أبواب أحواله صلی الله علیه و آله من البعثه إلی نزول المدینه

باب ۱۱ ذکر جمل غزواته و أحواله صلی الله علیه و آله بعد غزوه بدر الکبری إلی غزوه أحد

الآیات

الحشر: «کَمَثَلِ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِیباً ذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ»(۱۵)

lt;meta info="- «کَمَثَلِ الَّذِینَ مِن قَبْلِهِمْ قَرِیبًا ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِیمٌ.» - . حشر / ۱۵ -

{درست مانند همان کسانی که اخیراً [در واقعه بدر] سزای کار [بد] خود را چشیدند و آنان را عذاب دردناکی خواهد بود}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله: أی مثلهم فی اغترارهم بعددهم و قوتهم و بقول المنافقین کَمَثَلِ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ یعنی المشرکین الذین قتلوا ببدر و ذلک قبل غزاه بنی النضیر بسته أشهر عن الزهری و غیره و قیل إن الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِیباً هم بنو قینقاع عن ابن عباس و ذلک أنهم نقضوا العهد مرجع رسول الله صلی الله علیه و آله من بدر فأمرهم رسول الله صلی الله علیه و آله أن یخرجوا و قال عبد الله بن أبی لا تخرجوا فإنی آتی النبی صلی الله علیه و آله فأکلمه فیکم أو أدخل معکم الحصن فکان هؤلاء أیضا فی إرسال عبد الله بن أبی إلیهم ثم ترکه نصرتهم کأولئک (۱) ذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ أی عقوبه کفرهم وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ فی الآخره (۲).

ص: ۱

۱- فی المصدر: ثم ترک نصرتهم کاولئک.

۲- مجمع البیان ۹: ۲۶۴.

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله گوید: زهری و غیر او گویند: یعنی مثل آنان در مغرور شدن به عدد و قوّتشان و به این گفته منافقین: «کمثل الذین من قبلهم» یعنی مشرکانی که در بدر کشته شدند، و این شش ماه قبل از جنگ بنی النضیر بود. ابن عباس گوید: آن‌هایی که پیش از ایشان به زمان نزدیک بودند، بنی قینقاع بودند، و از این جهت بود که آن‌ها نقض عهد کردند و پیمان خود را در هنگام بازگشت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از بدر شکستند، پس رسول خدا فرمان داد که بیرون بروند، و عبد اللّه بن ابی (رئیس منافقان) گفت: شما بیرون نروید من می‌روم نزد پیامبر با او صحبت می‌کنم درباره شما، یا با شما وارد قلعه می‌شوم و آن گروه هم در فرستادن عبد اللّه بن ابی به سوی آن‌ها بودند سپس یاری آن‌ها را ترک کردند. این چنین

افرادی «ذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ» چشیدند عقوبت کفرشان را.

«وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ» و برای آن‌هاست عذاب دردناک در روز قیامت. -. مجمع البیان ۹ : ۲۶۴ -

ص: ۱

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

قب، المناقب لابن شهرآشوب عم، إعلام الورى لَمَّا رَجَعَ (۱) رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى الْمَدِينَهِ مِنْ بَدْرٍ لَمْ يُقِمْ بِالْمَدِينَهِ إِلَّا سَبْعَ لَيَالٍ حَتَّى غَزَا بِنَفْسِهِ يُرِيدُ بَنِی سُلَيْمٍ حَتَّى بَلَغَ مَاءً مِنْ مِيَاهِهِمْ يُقَالُ لَهُ الْكُدْرُ فَأَقَامَ عَلَيْهِ ثَلَاثَ لَيَالٍ ثُمَّ رَجَعَ إِلَى الْمَدِينَهِ وَ لَمْ يَلْقَ كَيْداً (۲) فَأَقَامَ بِهَا بَقِيَّهَ شَوَّالٍ وَ ذَا الْقَعْدَهِ وَ فَادَى فِی إِقَامَتِهِ جُلَّ أُسَارَى بَدْرٍ مِنْ قُرَيْشٍ.

ثُمَّ كَانَتْ غَزْوَهُ السَّوِيقِ (۳) وَ ذَلِكَ أَنَّ أَبَا سُفْيَانَ نَذَرَ أَنْ لَا يَمَسَّ رَأْسَهُ مِنْ جَنَابَهٍ حَتَّى يَغْزُوَ مُحَمَّداً صلى الله عليه و آله فَخَرَجَ فِی مِائَهِ (۴) رَاكِبٍ مِنْ قُرَيْشٍ لِيُبِرَّ يَمِينَهُ حَتَّى إِذَا كَانَ عَلَى بَرِيدٍ مِنَ الْمَدِينَهِ أَتَى بَنِی النَّضِيرِ لَيْلًا فَضَرَبَ عَلَى حُيَيِّ بْنِ أَخْطَبَ بَابَهُ فَأَبَى أَنْ يَفْتَحَ لَهُ فَانْصَرَفَ عَنْهُ إِلَى سَلَامِ بْنِ مِشْكَمٍ وَ كَانَ سَيِّدَ بَنِی النَّضِيرِ فَاسْتَأْذَنَ عَلَيْهِ فَأَذِنَ لَهُ وَ سَارَّهُ (۵) ثُمَّ خَرَجَ فِی عَقِبِ لَيْلَتِهِ حَتَّى أَتَى أَصْحَابَهُ وَ بَعَثَ رِجَالًا مِنْ قُرَيْشٍ إِلَى الْمَدِينَهِ فَأَتَوْا نَاحِيَهً يُقَالُ لَهَا الْعُرَيْضُ فَوَجَدُوا رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ (۶) وَ حَلِيفاً لَهُ فَقَتَلُوهُمَا ثُمَّ انْصَرَفُوا وَ نَذَرَ (۷) بِهِمُ النَّاسُ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِی طَلَبِهِمْ حَتَّى بَلَغَ قَرْقَرَهَ الْكُدْرِ وَ رَجَعَ وَ قَدْ فَاتَهُ أَبُو سُفْيَانَ وَ رَأَوْا زَاداً مِنْ أَزْوَادِ الْقَوْمِ قَدْ طَرَحُوهَا يَتَخَفَّفُونَ مِنْهَا لِلنَّجَاءِ. (۸)

ص: ۲

۱- الفاظ الحديث لاعلام الورى، و اما المناقب ففيه اختلافات يطول ذكرها فنقتصر بذكر ما يهم.

۲- يقال له غزوه بنى سليم.

۳- فی المناقب: و فی ذی الحجه غزا غزوه السویق و هو بدر الصغری: ماء لکنانه، و کان موضع سوق لهم فی الجاهلیه یجتمعون إلیها فی کل عام ثمانیه أیّام و قیل: غزوه السویق، لان أبا سفیان کان نذر.

۴- فی السیره و الامتاع: فی مائتی راکب. و زاد فی الثانی: و قیل: فی أربعین راکبا.

۵- ساره: أی کلمه بسر. و فی السیره: فقراه و سقاه و بطن له من خبر الناس.

۶- فی الامتاع: و هذا الأنصاریّ هو معبد بن عمرو و فیه: ان القاتل أبو سفیان نفسه، و فیه: و حرق بیتین بالعریض و حرق حرثا لهم.

۷- أی علموا و استعدوا لهم.

۸- فی المصدر: للنجاه. و فی السیره: للنجاء.

وَ کَانَ فِيهَا السَّوِيقُ فَسُمِّيَتْ غَزْوَهَ السَّوِيقِ وَ وَافَقُوا السُّوقَ وَ کَانَتْ لَهُمْ تِجَارَاتٌ (۱) فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ حِينَ رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِهِمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَ نَطْمَعُ بِأَنْ تَكُونَ (۲) لَنَا غَزْوَهٌ فَقَالَ صلی الله علیه و آله نَعَمْ.

ثُمَّ کَانَتْ غَزْوَهُ ذِی أَمَرٍ بَعْدَ مُقَامِهِ بِالْمَدِينَهِ بَقِيَّهَ ذِی الْحِجَّهِ وَ الْمُحَرَّمَ مَرْجِعَهُ مِنْ غَزْوَهِ السَّوِيقِ (۳) وَ ذَلِکَ لَمَّا بَلَغَهُ أَنَّ جَمْعاً مِنْ غَطَفَانَ قَدْ تَجَمَّعُوا يُرِيدُونَ أَنْ يُصِيبُوا مِنْ أَطْرَافِ الْمَدِينَهِ عَلَيْهِمْ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ دُعْثُورُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ مُحَارِبٍ فَخَرَجَ فِی أَرْبَعِمِائَهِ رَجُلٍ وَ خَمْسِينَ رَجُلًا وَ مَعَهُمْ أَفْرَاسٌ وَ هَرَبَ مِنْهُ الْأَعْرَابُ فَوْقَ ذُرَی الْجِبَالِ وَ نَزَلَ صلی الله علیه و آله ذَا أَمَرٍ وَ عَسْكَرَ بِهِ وَ أَصَابَهُمْ مَطَرٌ كَثِيرٌ فَذَهَبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِحَاجَهٍ فَأَصَابَهُ ذَلِکَ الْمَطَرُ فَبَلَّ ثَوْبَهُ وَ قَدْ جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَادِیَ أَمَرٍ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ أَصْحَابِهِ ثُمَّ نَزَعَ ثِيَابَهُ فَنَشَرَهَا لِتَجُفَّ وَ أَلْقَاهَا عَلَی شَجَرَهٍ ثُمَّ اضْطَجَعَ تَحْتَهَا وَ الْأَعْرَابُ يَنْظُرُونَ إِلَی كُلِّ مَا يَفْعَلُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَتِ الْأَعْرَابُ لِدُعْثُورٍ وَ کَانَ سَيِّدَهُمْ وَ أَشْجَعَهُمْ قَدْ أَمْكَنَکَ مُحَمَّدٌ وَ قَدِ انْفَرَدَ مِنْ بَيْنِ أَصْحَابِهِ حَيْثُ إِنْ غَوَّثَ بِأَصْحَابِهِ لَمْ يُغَثْ حَتَّی تَقْتُلَهُ فَاخْتَارَ سَيْفاً مِنْ سُيُوفِهِمْ صَارِماً ثُمَّ أَقْبَلَ مُشْتَمِلًا عَلَی السَّيْفِ حَتَّی قَامَ عَلَی رَأْسِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِالسَّيْفِ مَشْهُوراً فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ مَنْ يَمْنَعُکَ مِنِّی الْيَوْمَ قَالَ اللَّهُ وَ دَفَعَ جَبْرَئِيلُ فِی صَدْرِهِ فَوَقَعَ السَّيْفُ مِنْ يَدِهِ فَأَخَذَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَامَ عَلَی رَأْسِهِ فَقَالَ مَنْ يَمْنَعُکَ مِنِّی قَالَ لَا أَحَدَ وَ أَنَا أَشْهَدُ أَنْ لَا

۱- لم نجد فی المصدر ما وضعناه بین الهلالین بل هو موجود فی المناقب، و الظاهر ان المصنّف أدخل حدیث المناقب فی حدیث إعلام الوری، و الموجود فی المناقب: فخشی أبو سفیان منه فالقی ما معه من الزاد و السویق، فسمیت اه.

۲- فی المصدر: أن تکون. و فی السیره: أ تطمع لنا أن تکون غزوه؟.

۳- فی المناقب: سنه ثلاث فی صفر غزوه غطفان. و قال ابن هشام فی السیره: فلما رجع صلّی اللّه علیه و آله من غزوه السویق اقام بالمدینه بقیه ذی الحجّه أو قریبا منها، ثمّ غزا نجدا یرید غطفان و هی غزوه ذی أمر: و أقام بنجد صفرا کله او قریبا من ذلک و رجع الی المدینه. و ذکر المقریزی فی الامتاع: ۱۱۰ انه خرج فی یوم الخمیس الثامن عشر من ربیع الأوّل علی رأس خمسه و عشرین شهرا فی قول الواقدی انتهی. أقول: ذو امر: من ناحیه الخیل بنجد من دیار غطفان.

إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهِ لَما أَكْثِرُ عَلَيْكَ جَمْعاً أَبَداً فَأَعْطَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله سَيْفَهُ ثُمَّ أَدْبَرَ ثُمَّ أَقْبَلَ بِوَجْهِهِ ثُمَّ قَالَ وَ اللَّهِ لَأَنْتَ خَيْرٌ مِنِّی قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنَا أَحَقُّ بِذَلِكَ (۱) فَأَتَى قَوْمَهُ فَقِيلَ لَهُ أَيْنَ مَا كُنْتَ تَقُولُ وَ قَدْ أَمْكَنَكَ وَ السَّيْفُ فِي يَدِكَ قَالَ قَدْ كَانَ وَ اللَّهِ ذَلِكَ وَ لَكِنِّي نَظَرْتُ إِلَى رَجُلٍ أَبْيَضَ طَوِيلٍ دَفَعَ فِي صَدْرِي فَوَقَعْتُ لِظَهْرِي فَعَرَفْتُ أَنَّهُ مَلَكٌ وَ شَهِدْتُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهِ لَا أُكْثِرُ عَلَيْهِ وَ جَعَلَ يَدْعُو قَوْمَهُ إِلَى الْإِسْلَامِ وَ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ يا أَيُّهَا الَّذِينَ (۲) آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ الْآيَةَ. (۳) ثُمَّ كَانَتْ غَزْوَةُ (۴) الْقَرَدَةِ (۵) مَاءٌ مِنْ مِيَاهِ نَجْدٍ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله زَيْدَ بْنَ حَارِثَةَ بَعْدَ رُجُوعِهِ مِنْ بَدْرٍ إِلَى الْمَدِينَةِ بِسِتَّةِ أَشْهُرٍ (۶) فَأَصَابُوا عِيراً لِقُرَيْشٍ عَلَى الْقَرَدَةِ فِيهَا أَبُو سُفْيَانَ وَ مَعَهُ فِضَّةٌ كَثِيرَةٌ وَ ذَلِكَ لِأَنَّ قُرَيْشاً (۷) قَدْ خَافَتْ طَرِيقَهَا الَّتِي كَانَتْ تَسْلُكُ إِلَى الشَّامِ حِينَ كَانَ مِنْ وَقْعَةِ بَدْرٍ فَسَلَكُوا طَرِيقَ الْعِرَاقِ وَ اسْتَأْجَرُوا رَجُلًا مِنْ بَكْرِ بْنِ وَائِلٍ يُقَالُ لَهُ فُرَاتُ بْنُ حَيَّانَ يَدُلُّهُمْ عَلَى الطَّرِيقِ فَأَصَابَ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ تِلْكَ الْعِيرَ وَ أَعْجَزَتْهُ الرِّجَالُ هَرَباً.

وَ فِي رِوَايَةِ الْوَاقِدِيِّ أَنَّ ذَلِكَ الْعِيرَ مَعَ صَفْوَانَ بْنِ أُمَيَّةَ (۸) وَ أَنَّهُمْ قَدِمُوا

۱- منک خ ل.

۲- المائده: ۱۱.

۳- فی الامتاع: و عاد صلّی اللّه علیه و آله و سلم إلی المدینه فکانت غیبته أحد عشره لیله.

۴- أراد سریه زید بن حارثه. و المتداول فی السیر التعبیر بالغزوه فی حروب حضرها النبیّ صلّی اللّه علیه و آله بنفسه، و بالسریه فیما کان لم یحضر.

۵- و القرده: من ارض نجد بین الربذه و الغمره ناحیه ذات عرق.

۶- فی الامتاع: سار (أی زید) لهلال جمادی الآخره علی رأس سبعه و عشرین شهرا.

۷- فی المصدر: و ذلک ان قریشا.

۸- اختار الأول ابن إسحاق علی ما فی سیره ابن هشام ۲: ۴۲۹، و اختار الثانی المقریزی فی الامتاع: ۱۱۲ و قال فی شرح ذلک: نکب صفوان بن أمیّه عن الطریق، و سلک علی جهه العراق یرید الشام بتجاره فیها أموال لقریش ، خوفا من رسول الله صلی الله علیه و آله أن یعترضها ، فقدم نعیم بن مسعود الاشجعی علی کنانه بن أبی الحقیق فی بنی النضیر فشرب معه ، ومعهم سلیط ابن النعمان یشرب ، ولم تکن الخمر حرمت ، فذکر نعیم خروج صفوان فی عیره وما معهم من الاموال ، فخرج سلیط من ساعته واخبر النبی صلی الله وعلیه وآله ، فارسل زید بن الحارثه فی مائه راکب فأصابوا العیر واقلت اعیان القوم فقدموا بالعیر فخمسها رسول الله صلی الله علیه و آله فبلغ الخمس عشرین الف درهم ، وقسم ما بقی علی أهل السریه.

بِالْعِيرِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ أَسَرُوا رَجُلًا أَوْ رَجُلَيْنِ وَ كَانَ فُرَاتُ بْنُ حَيَّانَ أَسِيراً فَأَسْلَمَ فَتُرِكَ مِنَ الْقَتْلِ.

ثُمَّ كَانَتْ غَزْوَةُ بَنِی قَیْنُقَاعَ یَوْمَ السَّبْتِ لِلنِّصْفِ مِنْ شَوَّالٍ (۱) عَلَی رَأْسِ عِشْرِینَ شَهْراً مِنَ الْهِجْرَهِ وَ ذَلِکَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ جَمَعَهُمْ وَ إِیَّاهُ سُوقَ بَنِی قَیْنُقَاعَ فَقَالَ لِلْیَهُودِ احْذَرُوا مِنَ اللَّهِ مِثْلَ مَا نَزَلَ بِقُرَیْشٍ مِنْ قَوَارِعِ اللَّهِ فَأَسْلِمُوا فَإِنَّکُمْ قَدْ عَرَفْتُمْ نَعْتِی وَ صِفَتِی فِی کِتَابِکُمْ فَقَالُوا یَا مُحَمَّدُ لَا یَغُرَّنَّکَ أَنَّکَ لَقِیتَ قَوْمَکَ فَأَصَبْتَ مِنْهُمْ فَإِنَّا وَ اللَّهِ لَوْ حَارَبْنَاکَ لَعَلِمْتَ أَنَّا خِلَافُهُمْ فَکَادَتْ تَقَعُ بَیْنَهُمُ الْمُنَاجَزَهُ (۲) وَ نَزَلَتْ فِیهِمْ قَدْ کانَ لَکُمْ آیَهٌ فِی فِئَتَیْنِ الْتَقَتا إِلَی قَوْلِهِ لِأُولِی الْأَبْصارِ (۳) وَ رُوِیَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَاصَرَهُمْ سِتَّهَ أَیَّامٍ (۴) حَتَّی نَزَلُوا عَلَی حُکْمِهِ

ص: ۵

۱- زاد فی الامتاع: و قیل فی صفر سنه ثلاث، و جعلها محمّد بن إسحاق بعد غزوه قراره الکدر انتهی. أقول: ظاهر ابن هشام فی السیره انها بعد غزوه فرع من بحران.

۲- فی المصدرین: المشاجره. و ذکره ابن هشام و المقریزی فی السیره و الامتاع باختلاف فی الفاظه، و زادا: (و اللفظ من الثانی) فبیناهم علی ما هم علیه من اظهار العداوه و نبذ العهد جاءت امرأه رجل من الأنصار الی سوق بنی قینقاع فجلست عند صائغ فی حلی لها (فی السیره : فجعلوا یریدونها علی کشف وجهها فأبت : فعمد الصائغ إلی طرف ثوبها فعقده إلی ظهرها) فجاء أحد بنی قینقاع فحل درعها من وارئها بشوکه ولا تشعر ، فلما قامت بدت عورتها فضحکوا بها فأتبعه رجل من المسلمین فقتله (فی السیره فقتل الصائغ وکان یهودیا) فاجتمع علیه بنو قینقاع وقتلوه ونبذوا العهد إلی النبی صلی الله علیه و آله وحاربوا وتحصنوا فی حصنهم ، فأنزل الله تعالی « وإما تخافن من قوم خیانه فانبذ الیهم علی سواء ان الله لا یحب الخائنین ».

۳- آل عمران: ۱۳ و الصحیح: لاولی الابصار.

۴- فی الامتاع: فحاصرهم خمس عشره لیله.

فَقَامَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبَیٍّ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَوَالِیَّ وَ حُلَفَائِی وَ قَدْ مَنَعُونِی مِنَ الْأَسْوَدِ وَ الْأَحْمَرِ ثَلَاثُمِائَهِ دَارِعٍ وَ أَرْبَعُمِائَهٍ حَاسِرٍ (۱) تَحْصُدُهُمْ فِی غَدَاهٍ وَاحِدَهٍ إِنِّی وَ اللَّهِ لَا آمَنُ وَ أَخْشَی الدَّوَائِرَ وَ کَانُوا حُلَفَاءَ الْخَزْرَجِ دُونَ الْأَوْسِ فَلَمْ یَزَلْ یَطْلُبُ فِیهِمْ حَتَّی وَهَبَهُمْ لَهُ فَلَمَّا رَأَوْا مَا نَزَلَ بِهِمْ مِنَ الذُّلِّ خَرَجُوا مِنَ الْمَدِینَهِ وَ نَزَلُوا أَذْرِعَاتٍ (۲) وَ نَزَلَتْ فِی عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَیٍّ وَ نَاسٍ مِنْ بَنِی الْخَزْرَجِ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْیَهُودَ وَ النَّصاری أَوْلِیاءَ إِلَی قَوْلِهِ (۳) فِی أَنْفُسِهِمْ نادِمِینَ (۴).

**[ترجمه]مناقب، اعلام الوری: هنگامی که حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله از بدر به مدینه بازگشت فقط هفت شب در مدینه ماند تا خود شخص به غزوه بنی سلیم رفتند تا اینکه به یکی از آب‌های آن‌ها به نام «الکدر» رسیدند. پیامبر سه شب در آنجا ماندند سپس به مدینه بازگشتند و با حیله ای برخورد ننمودند، حضرت بقیه شوال و ذو القعده را در مدینه بود و همه اسیران قریش را که از بدر آورده بودند با دادن فدیه آزاد کردند.

سپس غزوه بنی سویق رخ داد. جریان این جنگ از این جهت بود که ابو سفیان نذر کرده بود از جنابت خود را پاک نکند، تا آنگه که با پیامبر اکرم جنگ کند، وی با صد نفر سوار از مشرکان برای جنگیدن با حضرت رسول از مکه بیرون شد، و قصدش این بود که سوگند و نذرش را عملی کند. ابو سفیان تا یک منزلی مدینه پیش آمد، و به محله بنی نضیر رفت و شبانه در خانه حیی بن اخطب را زد، حیی در خانه خود را به روی او نگشود، ابو سفیان نیز از وی منصرف شد و به طرف سلام بن مشکم که رئیس قبیله بنی نضیر بود رفت و از وی اذن ورود خواست، و او هم اجازه داد و با او رازها گفت به نهانی ابو سفیان روز بعد به طرف یاران خود مراجعت کرد، و یک نفر از قریش را به مدینه فرستاد، و خود با بقیه اصحابش به ناحیه «عریض» آمدند، و در این هنگام یک نفر از انصار که با یکی از حلفاء در این ناحیه بودند را یافتند و آن دو را کشتند و آنان پس از این جریان برگشتند. مسلمانان از این قضیه ناراحت شدند و عهد کردند که انتقام خون این دو نفر را بگیرند لذا حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله با جماعتی از اصحاب خود در تعقیب ابو سفیان و یاران او از مدینه بیرون شدند، و تا «قرقره الکدر» پیش آمدند. در این هنگام مسلمانان به این محل رسیدند مقداری لوازم خوراکی که از آن ها به جای مانده بود مشاهده کردند و مشرکین برای اینکه سبکبار باشند از بردن آن‌ها خودداری کرده بودند.

ص: ۲

(در بین خوراکی ها نوعی غذا به نام سویق بود از این جهت «غزوه السویق» نامیدند و به بازار رسیدند که در آنجا معامله و تجارت می‌کردند.) هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به میان مسلمانان بازگشت از آن حضرت پرسیدند: آیا پس از این جنگی واقع خواهد شد؟ حضرت فرمود: آری.

سپس غزوه ذی امر اتفاق افتاد: حضرت خاتم النبیین صلی اللّه علیه و آله هنگامی که از غزوه سویق - . در مناقب آمده است: سال سوم هجری در ماه صفر غزوه غطفان اتفاق افتاد. ابن هشام در سیره گوید: چون پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از غزوه سویق برگشت بقیه ماه ذی الحجه را در مدینه اقامت کرد سپس به سمت غطفان پیش رفت و این غزوه ذی امر بود. - مراجعت

کردند بقیه ماه ذی الحجه و محرم را در مدینه اقامت فرمودند در این هنگام خبر رسید که گروهی از «غطفان» اجتماع کرده و قصد دارند در اطراف مدینه دست به آشوب و بلوا بزنند، و ریاست آن‌ها نیز با مردی بنام «دعثور بن حارث بن محارب» است.

پیامبر به اتفاق چهار صد و پنجاه نفر در حالی که چند اسب نیز با خود داشتند به مقابله این جماعت پرداختند، این اعراب (بادیه نشین) هنگامی که از حرکت حضرت رسول مطلع شدند به ارتفاعات کوهستان‌ها فرار کردند، پیامبر به اتفاق اصحاب خود در محلی بنام «ذا امر» فرود آمدند، و آنجا لشکرگاه قرار دادند. هنگامی که پیامبر با اصحاب خود در این جا اقامت داشت باران مفصلی بارید و آن حضرت برای انجام امری به محلی تشریف فرما شدند و لباس‌های او از این باران تر شده بود، پس از این حضرت لباس‌های خود را بیرون کردند و آن ها را فشار دادند تا آب های آن ریخت، و سپس بالای درختی انداختند تا خشک گردد، و خودش هم در زیر درخت به استراحت پرداختند. در این هنگام اعراب از دور ناظر این جریان بودند، و به رئیس خود «دعثور» که بسیار شجاع و بی باک بود گفتند: این محمد است که اکنون از اصحاب خود دور افتاده و در اینجا راحت نشسته است، اینک شما می‌توانید او را بکشید، و اگر او بخواهد اصحاب خود

را به یاری بطلبد تا آن‌ها برسند تو، او را خواهی کشت. این مرد نیز بلافاصله شمشیر برانی را برداشت، با در دست داشتن شمشیر به طرف حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله آمد و ناگهان با شمشیر کشیده (از غلاف درآمده) بالای سر آن حضرت ایستاد و گفت: ای محمد! چه کسی امروز قادر است مرا از کشتن تو باز دارد، حضرت فرمود: خداوند، در این هنگام جبرئیل ضربتی به سینه او نواخت و شمشیر از دستش رها شد، پیامبر بلافاصله شمشیر را برداشت و فرمود: چه کسی قادر است از کشتن تو جلوگیری کند؟!، عرض کرد: هیچ کس قدرت ندارد مرا از دست شما نجات دهد. و من گواهی می‌دهم هیچ معبودی

ص: ۳

جز خداوند یکتا نیست و محمد فرستاده خداست. به خدا قسم من پس از این بر علیه شما مردم را جمع نخواهم کرد، پیامبر پس از این جریان شمشیر او را مرحمت فرمود و از آن محل دور شد، وی هنگامی که از حضرت جدا شد روی خود را برگردانید و عرض کرد: به خداوند سوگند تو از من بهتری، حضرت فرمود: آری مطلب همین است و باید چنین باشد. وی موقعی که پیش قومش برگشت، به او گفتند: پس آن حرف‌ها که می‌گفتی و از شجاعت خود تعریف می‌کردی کجا رفت؟! تو شمشیر بر دست گرفتی و فرصت مناسبی داشتی ولی نتوانستی محمد را بکشی، گفت: شما راست می‌گوئید، جریان از همین قرار بود، و لیکن من مردی دراز قد و سفید پوشی را دیدم که با دست خود بر سینه ام زد که پشتم را به لرزه در آورد و فهمیدم که این شخص جز فرشته چیز دیگری نیست، و لذا گواهی دادم که محمد فرستاده خداست. اینک به خداوند سوگند من مردم را بر علیه او تحریک نخواهم کرد، وی بعد از این مذاکرات قومش خود را به اسلام دعوت کرد و این آیه شریفه در این مورد نازل شد: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ یَبْسُطُوا إِلَیْکُمْ أَیْدِیَهُمْ فَکَفَّ أَیْدِیَهُمْ عَنْکُمْ» -. مائده / ۱۱ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، نعمت خدا را بر خود، یاد کنید: آن گاه که قومی آهنگ آن داشتند که بر شما دست یازند، و [خدا] دستشان را از شما کوتاه داشت.}

سپس غزوه قرده (نام یکی از چاه‌های آب نجد) انجام شد: حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله بعد از اینکه از بدر به مدینه مراجعت کردند، پس از شش ماه زید بن حارثه را به منطقه «قرده» در نجد فرستادند. اصحاب پیامبر به یکی از کاروان‌های

قریش برخوردند، در میان این قافله تجارتی ابو سفیان هم بود، وی مقدار زیادی نقره با خود داشت. جریان این واقعه از این قرار است که: مشرکین قریش پس از وقعه بدر از راه بازرگانی خود که به طرف شام ترسیدند و به همین خاطر از طریق عراق به این مسافرت اقدام کردند. کفار قریش مردی از قبیله بکر بن وائل را که وی را فرات بن حیان می گفتند برای راهنمائی اجیر کردند زید بن حارثه به این کاروان دست یافت و آنان فرار کردند.

در روایت واقدی آمده که ریاست این کاروان را صفوان بن امیه به عهده داشت

ص: ۴

و اصحاب حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله این کاروان را حضور پیامبر آوردند و یک یا دو مرد را نیز اسیر گرفتند یکی از اسیران فرات بن حیان بود که وی اسلام اختیار کرد و از کشته شدن رهائی یافت.

سپس غزوه بنی قینقاع در روز شنبه نیمه شوال پس از گذشتن بیست ماه از هجرت اتفاق افتاد. جریان این واقعه از این قرار است که: حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله اصحاب خود را جمع کرد و در بازار «بنی قینقاع» حاضر گردید و به یهودیان فرمود: از خداوند بترسید که مانند قریش گرفتار عذاب پروردگار نشوید اکنون اسلام را اختیار کنید زیرا شما تعریف و وصف مرا در کتاب خود می بینید. یهودیان گفتند: ای محمد! این پیروزی ها شما را گول نزند، و از موفقیتی که در برابر خویشاوندانت پیدا کردی فریب نخوری به خداوند سوگند اگر ما با تو جنگ کنیم آن وقت می فهمی که ما بر خلاف آن‌ها هستیم، در این هنگام نزدیک بود که مشاجره و نزاع بین مسلمین و یهودیان درگیرد، و این آیه شریفه در این مورد نازل شد: «قَدْ كانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتا» تا آنجا که می‌فرماید: «لِأُولِي الْأَبْصارِ». - . آل عمران / ۱۳ -

روایت شده که حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله شش روز یهودیان را محاصره فرمود تا آنگاه که از دستور پیامبر اطاعت کردند.

ص: ۵

عبد اللّه بن ابیّ بپا خواست و عرض کرد: یا رسول اللّه! اینان از «موالی» و هم پیمانان من هستند این‌ها کسانی هستند که همواره مرا از دشمن نگه داشته اند و سیصد نفر زره پوش و چهار صد نفر بی زره در میان این طائفه می باشند اکنون شما تصمیم گرفته اید که در یک روز همه این‌ها را از بین ببرید و نابود سازید، به خداوند قسم من از این جریان بیمناکم و می... ترسم اوضاع و احوال تغییر پیدا کند. راوی گوید: این یهودیان از هم پیمانان خزرج بودند و با اوس ارتباطی نداشتند در هر صورت عبد اللّه بن ابیّ بسیار در خواسته خود پافشاری کرد تا حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله را قانع کرد و آن‌ها را به عبد اللّه بن ابیّ بخشید. هنگامی که یهودیان این جریان را مشاهده کردند و در خود احساس ذلت و حقارت نمودند از مدینه بیرون شدند و در «اذرعات» که در شام واقع شده فرود آمدند، و این آیه شریفه در باره عبد اللّه بن ابیّ و جماعتی از خزرج نازل شد: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَ النَّصارى أَوْلِياءَ» تا آخر مطلب که می‌فرماید: - . مائده / ۵۱ - ۵۲ - «فِي أَنْفُسِهِمْ نادِمِينَ» - . اعلام الوری : ۵۰ - ۵۲ چاپ اول، و ۸۷ - ۹۰ چاپ دوم، مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۶۴ و ۱۶۵ -

**[ترجمه]

«۲»

فس، تفسیر القمی قُلْ لِلَّذِینَ کَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَ تُحْشَرُونَ إِلی جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ الْمِهادُ (۵) فَإِنَّهَا نَزَلَتْ بَعْدَ بَدْرٍ لَمَّا رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ بَدْرٍ أَتَی بَنِی قَیْنُقَاعَ وَ هُمْ بِنَادِیهِمْ (۶) وَ کَانَ بِهَا سُوقٌ یُسَمَّی سُوقَ النَّبَطِ فَأَتَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا مَعْشَرَ الْیَهُودِ قَدْ عَلِمْتُمْ مَا نَزَلَ بِقُرَیْشٍ وَ هُمْ أَکْثَرُ عَدَداً وَ سِلَاحاً وَ کُرَاعاً مِنْکُمْ فَادْخُلُوا فِی الْإِسْلَامِ فَقَالُوا یَا مُحَمَّدُ إِنَّکَ تَحْسَبُ حَرْبَنَا مِثْلَ حَرْبِ قَوْمِکَ وَ اللَّهِ لَوْ قَدْ لَقِیتَنَا لَلَقِیتَ رِجَالًا فَنَزَلَ عَلَیْهِ جَبْرَئِیلُ فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ قُلْ لِلَّذِینَ کَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَ تُحْشَرُونَ إِلی جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ الْمِهادُ قَدْ کانَ لَکُمْ آیَةٌ فِی فِئَتَیْنِ الْتَقَتا یَعْنِی فِئَهَ الْمُسْلِمِینَ وَ فِئَهَ الْکُفَّارِ إِنَّهَا عِبْرَهٌ لَکُمْ وَ إِنَّهُ تَهْدِیدٌ لِلْیَهُودِ فِئَهٌ تُقاتِلُ فِی سَبِیلِ اللَّهِ

ص: ۶

۱- الحاسر: الذی لا درع له.

۲- فی الامتاع: و أمرهم صلّی اللّه علیه و آله أن یجلوا من المدینه، فاجلاهم محمّد بن مسلمه الأنصاریّ، و قیل: عباده بن الصامت، و قبض اموالهم، و اخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله من سلاحهم ثلاث قسی، و هی الکتوم و الروحاء و البیضاء، و اخذ درعین: الصغدیه و فضه، و ثلاثه اسیاف. و ثلاثه ارماح، و وجدوا فی منازلهم سلاحا کثیرا و آله الصیاغه، و خمس ما اصاب منهم و قسم ما بقی علی أصحابه، فلحقوا بأذرعات بنسائهم و ذراریهم، فلم یلبثوا الا قلیلا حتّی هلکوا.

۳- المائده: ۵۱ و ۵۲.

۴- إعلام الوری: ۵۰- ۵۲ ط ۱ و ۸۷- ۹۰ ط ۲ مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۶۴ و ۱۶۵.

۵- آل عمران: ۱۲.

۶- النادی: مجلس القوم ما داموا مجتمعین فیه.

وَ أَخْرى کـافِرَهٌ یَرَوْنَهُمْ مِثْلَیْهِمْ رَأْیَ الْعَیْنِ أَیْ کَانُوا مِثْلَیِ الْمُسْلِمِینَ وَ اللَّهُ یُؤَیِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ یَشاءُ یَعْنِی رَسُولَ اللَّهِ یَوْمَ بَدْرٍ (۱) إِنَّ فِی ذلِکَ لَعِبْرَهً لِأُولِی الْأَبْصارِ (۲).

**[ترجمه]تفسیر قمی: در باره آیه «قُل لِّلَّذِینَ کَفَرُواْ سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَی جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ» گوید: این آیه، بعد از جنگ بدر نازل شده است. هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله از جنگ بدر برمی گشت، نزد قبیله بنی قینقاع رفت و آنها در اجتماع خود بودند و در آن جا بازاری بود که بازار نبط نامیده می شد. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به نزد آن‌ها رفت و به آن‌ها گفت: ای قوم یهود! حتماً با خبر شدید که چه بر سر قبیله قریش آمده است! در حالی که آن‌ها از نظر تعداد و اسلحه و مال و منال از شما بیشتر هستند؛ پس اسلام بیاورید. آن‌ها گفتند: ای محمد! تو جنگیدن با ما را مانند جنگیدن با قوم خودت می دانی؟ به خدا قسم، اگر به جنگ ما بیایی، خواهی دید که به نبرد مردانی شجاع رفته ای. در همان زمان جبرئیل

بر او نازل شد و گفت: ای محمد! «قُل لِّلَّذِینَ کَفَرُواْ سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَی جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ * قَدْ کَانَ لَکُمْ آیَهٌ فِی فِئَتَیْنِ الْتَقَتَا» یعنی گروه مسلمانان و گروه کافر، که این عبرتی برای شما و تهدیدی برای یهودیان است. «فِئَهٌ تُقَاتِلُ فِی سَبِیلِ اللّهِ

ص: ۶

وَأُخْرَی کَافِرَهٌ یَرَوْنَهُم مِّثْلَیْهِمْ رَأْیَ الْعَیْنِ» یعنی اگر تعداد آن‌ها دو برابر مسلمین هم بود «وَاللّهُ یُؤَیِّدُ بِنَصْرِهِ مَن یَشَاء» مقصود آیه شریفه، رسول خدا صلی الله علیه و آله است در روز بدر «إِنَّ فِی ذَلِکَ لَعِبْرَهً لَّأُوْلِی الأَبْصَارِ». {به کسانی که کفر ورزیدند بگو: «به زودی مغلوب خواهید شد و [سپس در روز رستاخیز] در دوزخ محشور می شوید، و چه بد بستری است.» قطعاً در برخورد میان دو گروه، برای شما نشانه ای [و درس عبرتی] بود. گروهی در راه خدا می جنگیدند، و دیگر [گروه] کافر بودند که آنان [مؤمنان] را به چشم، دو برابر خود می دیدند و خدا هر که را بخواهد به یاری خود تأیید می کند، یقیناً در این [ماجرا] برای صاحبان بینش عبرتی است.} – . آل عمران / ۱۲ – ۱۳ –

**[ترجمه]

«۳»

أَقُولُ قَالَ فِی الْمُنْتَقَی، فِی وَقَائِعِ السَّنَهِ الثَّانِیَهِ مِنَ الْهِجْرَهِ وَ فِی هَذِهِ السَّنَهِ کَانَتْ سَرِیَّهُ عُمَیْرِ بْنِ عَدِیِّ بْنِ خَرَشَهَ إِلَی عَصْمَاءَ بِنْتِ مَرْوَانَ الْیَهُودِیِّ لِخَمْسِ لَیَالٍ مَضَیْنَ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ (۳) عَلَی رَأْسِ تِسْعَهَ عَشَرَ شَهْراً مِنَ الْهِجْرَهِ وَ کَانَتْ عَصْمَاءُ تُعَیِّبُ الْمُسْلِمِینَ وَ تُؤْذِی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ تَقُولُ الشِّعْرَ فَجَاءَ عُمَیْرٌ حَتَّی دَخَلَ عَلَیْهَا بَیْتَهَا وَ حَوْلَهَا نَفَرٌ مِنْ وُلْدِهَا أَیْتَامٌ مِنْهُمْ مَنْ تُرْضِعُهُ فِی صَدْرِهَا فَنَحَّی الصَّبِیَّ عَنْهَا وَ وَضَعَ سَیْفَهُ فِی صَدْرِهَا حَتَّی أَنْفَذَهُ مِنْ ظَهْرِهَا وَ صَلَّی الصُّبْحَ (۴) مَعَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله بِالْمَدِینَهِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَ قَتَلْتَ ابْنَهَ مَرْوَانَ قَالَ نَعَمْ قَالَ لَا یَنْتَطِحُ فِیهَا عَنْزَانِ وَ کَانَتْ هَذِهِ الْکَلِمَهُ أَوَّلَ مَا سُمِعَتْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ فِی هَذِهِ السَّنَهِ کَانَتْ غَزْوَهُ بَنِی قَیْنُقَاعَ.

أقول: و ساق القصه نحو ما مر إلا أنه قال حاصرهم خمس عشره لیله قال ثم أمر بإجلائهم و غنم رسول الله صلی الله علیه و آله و المسلمون ما کان لهم من مال و کان أول خمس خمّس فی الإسلام بعد بدر (۵).

**[ترجمه]می گویم: در المنتقی در باب اتفاقات سال دوم هجری گوید: در این سال در پنجم ماه رمضان پس از گذشت نوزده ماه از هجرت، سریّه عمیر بن خرشه به سوی عصماء دختر مروان یهودی روانه شد. عصماء بر مسلمانان عیب می گرفت و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را آزار می‌داد و در هجو آنان شعر می‌سرود. عمیر آمد و به منزلش رفت و دید که چند فرزند یتیمش در اطرافش هستند و یکی از آن‌ها را در سینه گرفته و شیر می‌داد. پس کودک شیرخوار را از سینه... اش جدا کرد و شمشیر را در سینه‌اش فرود برد و شمشیر از پشت او بیرون آمد. سپس نماز صبح را در مدینه به همراه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم گزارد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به او فرمود: آیا دختر مروان را کشتی؟ گفت: آری. فرمود: «در این قتل هیچ خصومت و محل نزاعی نیست.» و این عبارت، اولین چیزی بود که من از رسول خدا شنیدم.

و در این سال غزوه بنی قینقاع اتفاق افتاد.

می گویم: داستان این غزوه را بر منوالی که ذکر کردیم، آورده است با این تفاوت که گفته است: پیامبر آنان را پانزده شب محاصره کرد. گوید: سپس دستور داد که آن‌ها را از آن منطقه کوچ دهند و بیرون کنند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و مسلمانان اموال آنان را به غنیمت گرفتند و اولین خمسی که در اسلام گرفته شد پس از جنگ بدر بود.

**[ترجمه]

«۴»

وَ قَالَ ابْنُ الْأَثِیرِ وَ کَانَ الَّذِی تَوَلَّی إِخْرَاجَهُمْ عِبَادَهُ بْنُ الصَّامِتِ ثُمَّ سَارُوا إِلَی أَذْرِعَاتٍ مِنْ أَرْضِ الشَّامِ فَلَمْ یَلْبَثُوا إِلَّا قَلِیلًا حَتَّی هَلَکُوا وَ کَانَ قَدِ اسْتَخْلَفَ عَلَی الْمَدِینَهِ أَبَا لُبَابَهَ وَ کَانَ لِوَاءُ رَسُولِ اللَّهِ مَعَ حَمْزَهَ (۶) ثُمَّ انْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

ص: ۷

۱- آل عمران: ۱۲ و ۱۳.

۲- تفسیر القمّیّ: ۸۸.

۳- فی الامتاع: لخمس بقین من رمضان.

۴- فی الامتاع: و اتی فصلی الصبح.

۵- المنتقی فی مولود المصطفی: ۱۱۶، الباب الثانی فیما کان فی سنه اثنین من الهجره.

۶- زاد هنا فی المصدر: و قسم الغنیمه بین أصحابه و خمسها، و کان اول خمس اخذه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی قول.

وَ حَضَرَ الْأَضْحَى فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى الْمُصَلَّى فَصَلَّى بِالْمُسْلِمِينَ وَ هِيَ أَوَّلُ صَلَاهِ عِيدٍ صَلَّاهَا وَ ضَحَّى فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِشَاتَيْنِ وَ قِيلَ بِشَاهٍ وَ كَانَ أَوَّلُ أَضْحًى رَآهُ الْمُسْلِمُونَ وَ ضَحَّى مَعَهُ ذَوُو الْيَسَارِ (۱) وَ كَانَتِ الْغَزْوَهُ فِي شَوَّالٍ بَعْدَ بَدْرٍ وَ قِيلَ كَانَتْ فِي صَفَرٍ سَنَهِ ثَلَاثٍ جَعَلَهَا بَعْدَ غَزْوَهِ الْكُدْرِ.

قال ابن إسحاق كانت فى شوال سنه اثنتين وَ قَالَ الْوَاقِدِيُّ كَانَتْ فِي مُحَرَّمٍ سَنَهَ ثَلَاثٍ وَ كَانَ قَدْ بَلَغَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله اجْتِمَاعُ بَنِي سُلَيْمٍ فِي مَاءٍ لَهُمْ (۲) يُقَالُ لَهُ الْكُدْرُ بِضَمِّ الْكَافِ وَ سُكُونِ الدَّالِ الْمُهْمَلَهِ فَسَارَ رَسُولُ اللَّهِ إِلَى الْكُدْرِ فَلَمْ يَلْقَ كَيْداً وَ كَانَ لِوَاؤُهُ مَعَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ اسْتَخْلَفَ عَلَى الْمَدِينَهِ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ وَ عَادَ وَ مَعَهُ النَّعَمُ وَ الرِّعَاءُ وَ كَانَ قُدُومُهُ فِي قَوْلٍ لِعَشْرِ لَيَالٍ مَضَيْنَ مِنْ شَوَّالٍ وَ بَعْدَ قُدُومِهِ أَرْسَلَ غَالِبَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ اللَّيْثِيَّ فِي سَرِيَّهٍ إِلَى بَنِي سُلَيْمٍ وَ غَطَفَانَ فَقَتَلُوا فِيهِمْ وَ غَنِمُوا النَّعَمَ وَ اسْتُشْهِدَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ثَلَاثَهُ نَفَرٍ وَ عَادُوا مُنْتَصَفَ شَوَّالٍ ثُمَّ كَانَ غَزْوَهُ السَّوِيقِ وَ فِي ذِي الْحِجَّهِ مِنَ السَّنَهِ الثَّانِيَهِ مَاتَ عُثْمَانُ بْنُ مَظْعُونٍ فَدُفِنَ بِالْبَقِيعِ وَ جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلَى رَأْسِ قَبْرِهِ حَجَراً عَلَامَهً لِقَبْرِهِ (۳).

۱- ذكر ذلك المقريزى بعد غزوه السويق.

۲- فى المصدر: على ماء لهم.

۳- الكامل ۲: ۹۷ و ۹۸ زاد فيه: و قيل ان الحسن بن علىّ عليه السلام ولد فيها، و قيل: ان علىّ بن أبى طالب عليهما السلام بنى بفاطمه على رأس اثنين و عشرين شهرا، فإذا كان هذا صحيحا فالاول باطل. و فى هذه السنه كتب المعاقله و قربه بسيفه انتهى، و فى الامتاع: كتب صلى الله عليه و آله فى هذه السنه المعاقل والديات وكانت معلقه بسيفه انتهى. أقول : الظاهر ان كتابه هذا غير ما كتب بين المهاجرين والانصار لموادعه اليهود الذى ذكرناه سابقا ، حيث انه وقع فى العام الاول ، ولم نظفر إلى الان فى كتب العامه بما ورد فى ذلك الكتاب بتفصيله غير مسائل قليله ، والكتاب كان بعده صلى الله عليه و آله عند على عليه السلام وورثه ذريته المعصومون بعده ، وهو الموجود حتى اليوم فى ايدى شيعتهم ، واختصوا بروايته دون غيرهم وهو من منن الله تعالى عليهم ، والكتاب مشهور بكتاب الديات (وديات ناصح بن ظريف) وقد أشرنا إليه بتفصيل فى مقدمتنا على كتاب وسائل الشيعه راجعه.

**[ترجمه]ابن اثیر گوید: کسی که عهده‌دار بیرون کردن یهودیان شد، عبادهٔ بن صامت بود. یهودیان روانه اذرعات در شام شدند و دیری نپایید که همگی نابود شدند. پیامبر ابو لبانه را در مدینه به جانشینی خود برگماشت. پرچم آن حضرت نیز به دست حمزه بود. سپس پیامبر خدا برگشت

ص: ۷

و در جشن قربان حاضر شد و با مسلمانان به سوی مصلّی بیرون رفت و برای آن‌ها نماز گزارد و این نخستین نماز جشن قربان بود که پیامبر به جا آورد. پیامبر یک یا دو گوسفند قربانی کرد و این نخستین قربانی بود که مسلمانان دیدند و همراه پیامبر توانگران نیز قربانی کردند. این غزوه در ماه شوال پس از غزوه بدر رخ داد و برخی گویند: در ماه سفر سال سوم هجری و پس از جنگ «کدر» اتفاق افتاد.

ابن اسحاق گوید: جنگ کُدْر در ماه شوال سال دوم هجری روی داد. واقدی گوید: در ماه محرم سال سوم هجری درگرفت. به پیامبر گزارش رسید که بنی‌سلیم بر سر یکی از آب‌های خود به نام «کدر» (با ضمه کاف و سکون دال) گردآمده‌اند. رسول خدا به سوی کدر شتافت ولی جنگ نکرد. لوای آن حضرت در دست علی علیه السلام بود و در مدینه امّ مکتوم را به جانشینی خود برگماشت. پیامبر برگشت و چهارپایان و شبانان را با خود به همراه آورد. رسیدن او به مدینه در شب دهم از ماه شوال بود. پس از رسیدن به مدینه، غالب بن عبد الله لیثی را با یکی از سریّه‌ها روانه جنگ بنی‌سلیم و بنی‌غطفان کرد. این سریّه آن‌ها را کشتند و اموالشان را به غنیمت گرفتند، و سه نفر از مسلمانان شهید شدند. و در نیمه ماه شوال بازگشتند. سپس غزوه بنی سویق روی داد و در ماه ذی الحجه سال دوم هجری عثمان بن

مظعون درگذشت و در بقیع به خاک سپرده شد و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم سنگی را به عنوان نشانه بر قبرش قرار داد. - . الکامل ۲ : ۹۷ - ۹۸ و همچنین آمده است که: برخی گویند: حسن بن علی علیه السلام در این سال به دنیا آمد و برخی گویند: علی بن ابی طالب علیه السلام در ماه دوازدهم از آمدن پیامبر به مدینه با فاطمه زفاف کرد. اگر این درست باشد، گفتار نخست نادرست است. و در این سال پیامبر خونبهایان را نوشت که وابسته به شمشیر او شد. در امتاع آمده است: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در این سال خونبها و دیه‌ها را نوشت و به شمشیر خود بست. -

ص: ۸

**[ترجمه]

«۵»

وَ قَالَ فِی الْمُنْتَقَی فِی السَّنَهِ الثَّانِیَهِ مَاتَ أُمَیَّهُ بْنُ الصَّلْتِ وَ کَانَ قَدْ قَرَأَ الْکُتُبَ الْمُتَقَدِّمَهَ وَ رَغِبَ عَنْ عِبَادَهِ الْأَوْثَانِ وَ أُخْبِرَ أَنَّ نَبِیّاً یَخْرُجُ قَدْ أَظَلَّ زَمَانُهُ وَ کَانَ یُؤَمِّلُ أَنْ یَکُونَ ذَلِکَ النَّبِیَّ فَلَمَّا بَلَغَهُ خُرُوجُ رَسُولِ اللَّهِ کَفَرَ بِهِ حَسَداً وَ لَمَّا أَنْشَدَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله شِعْرَهُ قَالَ آمَنَ لِسَانُهُ وَ کَفَرَ قَلْبُهُ (۱) وَ ذَکَرَ غَزْوَهَ السَّوِیقِ فِی حَوَادِثِ السَّنَهِ الثَّالِثَهِ وَ ذَکَرَ أَنَّ غَیْبَتَهُ صلی الله علیه و آله فِیهَا کَانَتْ خَمْسَهَ أَیَّامٍ.

**[ترجمه]در المنتقی گوید: در سال دوم امیّه بن الصلت درگذشت. او کسی بود که کتاب‌های پیشین را خوانده بود و از عبادت بت‌ها روی برتافته بود و به او خبر داده بودند که پیامبری ظهور می‌کند و زمان ظهورش نزدیک است و او امیدوار بود که خود، آن پیامبر باشد. هنگامی که خبر ظهور رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به او رسید از روی حسادت به آن حضرت کفر ورزید و چون شعر او را برای رسول خدا خواندند فرمود: زبانش ایمان آورد و قلبش کافر شد. - . مطلبی که پس از غزوه بدر ذکر نشده این است که ابو لهب پس از جنگ بدر مرد و او به بدر نرفت و عاصی بن هشام بن مغیره را به جای خود فرستاد. هنگامی که خبر کشته شدن قریش در بدر را به او دادند خداوند او را خوار و ذلیل کرد و چند شبی را پس از آن زنده ماند تا اینکه خداوند را مبتلا به چشم درد کرد و در اثر آن کشته شد. -

و غزوه سویق را در رویدادهای سال سوم هجری آورده و ذکر کرده که دور بودن پیامبر از مدینه پنج روز بود.

**[ترجمه]

«۶»

وَ قَالَ فِی الْکَامِلِ فِی الْمُحَرَّمِ سَنَهَ ثَلَاثٍ سَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّ جَمْعاً مِنْ بَنِی سَعْدِ بْنِ تَغْلِبَهَ (۲) وَ بَنِی مُحَارِبِ بْنِ حَفْصَهَ (۳) تَجَمَّعُوا لِیُصِیبُوا (۴) فَسَارَ إِلَیْهِمْ فِی أَرْبَعِمِائَهٍ وَ خَمْسِینَ رَجُلًا فَلَمَّا صَارَ بِذِی الْقَصَّهِ بِفَتْحِ الْقَافِ وَ الصَّادِ الْمُهْمَلَهِ لَقِیَ رَجُلًا مِنْ تَغْلِبَهَ (۵) فَدَعَاهُ إِلَی الْإِسْلَامِ فَأَسْلَمَ وَ أَخْبَرَهُ أَنَّ الْمُشْرِکِینَ أَتَاهُمْ خَبَرُهُ فَهَرَبُوا إِلَی رُءُوسِ الْجِبَالِ فَعَادَ وَ لَمْ یَلْقَ کَیْداً وَ کَانَ مُقَامُهُ اثْنَتَیْ عَشْرَهَ لَیْلَهً وَ فِی تِلْکَ السَّنَهِ فِی جُمَادَی الْأُولَی غَزَا بَنِی سُلَیْمٍ بِنَجْرَانَ (۶) وَ سَبَبُ هَذِهِ الْغَزْوَهِ أَنَّ جَمْعاً مِنْ بَنِی سُلَیْمٍ تَجَمَّعُوا بِنَجْرَانَ (۷) مِنْ نَاحِیَهِ الْفُرْعِ فَبَلَغَ ذَلِکَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَسَارَ إِلَیْهِمْ فِی ثَلَاثِمِائَهٍ فَلَمَّا صَارَ إِلَی نَجْرَانَ (۸) وَجَدَهُمْ قَدْ تَفَرَّقُوا

ص: ۹

۱- مما فات ذکره سابقا بعد غزوه بدر موت أبی لهب، و کان تخلف عن بدر و بعثه مکانه العاصی بن هشام بن المغیره، فلما جاء الخبر عن مصاب أهل بدر من قریش کبته اللّه و أخزاه و ما عاش الا لیال حتّی رماه اللّه بالعدسه فقتلته.

۲- فی المصدر و الامتاع و نهایه الارب: بنی ثعلبه بن سعد بن ذبیان.

۳- فی المصدر: بنی محارب بن حفص، و فی الامتاع: بنی محارب بن خصفه بن قیس بالخاء المعجمه و الصاد المهمله. و هو الصحیح راجع معجم قبائل العرب: ۲ ۱۰۴ و اللباب ۲: ۱۰۳.

۴- فی المصدر: لیصیبوا من المسلمین. و فی الامتاع: بذی أمر قد تجمعوا یریدون ان یصیبوا من أطرافه صلّی اللّه علیه و آله جمعهم دعثور بن الحارث من بنی محارب.

۵- فی المصدر: من ثعلبه. و فی الامتاع: اصاب رجلا منهم بذی القصه یقال له: جبار من بنی ثعلبه فأسلم اه ثمّ ذکر نحو ما تقدم فی غزوه ذی أمر.

۶- هکذا فی الکتاب، و فی المصدر و سیره ابن هشام: ببحران بالباء و الحاء المهمله، و هو اما بفتح الباء أو بضمها علی اختلاف، قال یاقوت: موضع بین الفرع و المدینه.

۷- هكذا فى الكتاب، و فى المصدر و سيره ابن هشام: ببحران بالباء و الحاء المهمله، و هو اما بفتح الباء أو بضمها على اختلاف، قال ياقوت: موضع بين الفرع و المدينه.

۸- هكذا فى الكتاب، و فى المصدر و سيره ابن هشام: ببحران بالباء و الحاء المهمله، و هو اما بفتح الباء أو بضمها على اختلاف، قال ياقوت: موضع بين الفرع و المدينه.

فَانْصَرَفَ وَ لَمْ یَلْقَ كَیْداً وَ كَانَتْ غَیْبَتُهُ عَشْرَ لَیَالٍ وَ اسْتَخْلَفَ عَلَی الْمَدِینَهِ ابْنَ أَمِّ مَكْتُومٍ (۱).

**[ترجمه]در الکامل گوید: در محرم سال سوم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شنید که گروهی از بنی سعد بن تغلبه و بنی محارب بن حفصه گرد آمده‌اند تا بر مسلمانان آسیب وارد کنند. پیامبر با چهار صد و پنجاه مرد جنگی به سوی آن‌ها شتافت و چون به «ذی قصّه» - با فتحه قاف و صاد - رسید با مردی از بنی تغلبه برخورد کرد و او را به اسلام فرا خواند. آن شخص به اسلام گروید و به پیامبر اطلاع داد که مشرکان گزارش حرکت پیامبر را شنیده و به سوی قله‌های کوه‌ها گریخته‌اند. پیامبر بی آنکه جنگ کنند به مدینه بازگشت و اقامت او دوازده شب بود.

در این سال در جمادی الاول پیامبر به جنگ بنی‌سلیم به سوی نجران بیرون رفت. دلیل این جنگ آن بود که گروهی از بنی سلیم در نجران در منطقه «فرع» جمع شدند. خبر آن به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم رسید، پس با سیصد نفر به سوی آن‌ها حرکت کرد و چون به نجران رسید دید که پراکنده شده‌اند

و بی‌آنکه جنگی کرده باشد بازگشت. بیرون بودن آن حضرت از مدینه ده شب بود. و در این مدت عبد الله بن مکتوم را در مدینه به جانشینی خود گماشت. -. الکامل ۲ : ۹۲ -

**[ترجمه]

«۷»

وَ قَالَ ابْنُ الْأَثِیرِ وَ الْكَازِرُونِیُّ دَخَلَ حَدِیثُ بَعْضِهِمْ فِی بَعْضٍ وَ فِی هَذِهِ السَّنَهِ قُتِلَ كَعْبُ بْنُ الْأَشْرَفِ مِنْ طَیِ ءٍ (۲) وَ كَانَتْ أُمُّهُ مِنْ بَنِی النَّضِیرِ وَ كَانَ قَدْ كَبُرَ عَلَیْهِ قَتْلُ مَنْ قُتِلَ بِبَدْرٍ مِنْ قُرَیْشٍ فَسَارَ إِلَی مَكَّهَ وَ حَرَّضَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ بَكَی عَلَی قَتْلَی بَدْرٍ وَ كَانَ یُشَبِّبُ (۳) بِنِسَاءِ الْمُسْلِمِینَ حَتَّی آذَاهُمْ فَلَمَّا عَادَ إِلَی الْمَدِینَهِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنْ لِی بِابْنِ الْأَشْرَفِ فَإِنَّهُ قَدْ آذَی اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَامَ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَهَ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ أَ تُحِبُّ أَنْ أَقْتُلَهُ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَأْذَنْ لِی أَنْ أَقُولَ شَیْئاً قَالَ قُلْ فَاجْتَمَعَ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَهَ وَ سِلْكَانُ بْنُ سَلَامَهَ وَ قَیْسٌ (۴) وَ هُوَ أَبُو نَائِلَهَ وَ الْحَارِثُ بْنُ أَوْسٍ (۵) وَ كَانَ أَخَا كَعْبٍ مِنَ الرَّضَاعَهِ وَ أَبُو عَبْسِ بْنُ جُبَیْرٍ (۶) ثُمَّ قَدِمُوا إِلَی ابْنِ الْأَشْرَفِ فَجَاءَ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَهَ فَتَحَدَّثَ مَعَهُ ثُمَّ قَالَ یَا ابْنَ الْأَشْرَفِ (۷) إِنِّی قَدْ جِئْتُكَ لِحَاجَهٍ فَاكْتُمْهَا عَلَیَّ قَالَ افْعَلْ قَالَ كَانَ قُدُومُ هَذَا الرَّجُلِ بَلَاءً عَادَتْنَا الْعَرَبُ وَ انْقَطَعَ عَنَّا السَّبِیلُ حَتَّی ضَاعَ عَنَّا الْعِیَالُ وَ جَهَدَتِ الْأَنْفُسُ (۸) فَقَالَ كَعْبٌ قَدْ كُنْتُ أَخْبَرْتُكَ بِهَذَا قَالَ أَبُو نَائِلَهَ

۱- الکامل ۲: ۹۹.

۲- فی الکامل: و هو أحد بنی نبهان من طیئ.

۳- أی تغزل فیهن و ذکرهن فی شعره.

۴- هکذا فی الکتاب و نسخه المصنّف، و الصحیح کما فی الکامل و الامتاع و السیره:

۵- زاد فی الکامل: ابن معاذ.

۶- هکذا فی الکتاب، و فی الکامل و الامتاع و السیره جبر، و زادوا فی نسبه: احد بنی حارثه. و زادوا معهم رجلا آخر و هو عباد بن بشر بن وقش بن رغبه بن زعورا بن عبد الاشهل.

۷- فی الکامل: ثم قدموا الی ابن الأشرف أبا نائله فتحدث معه، ثمّ قال: یا ابن الأشرف اه. و نحوه الامتاع و السیره.

۸- فی الکامل: «کان قدوم هذا الرجل شوما علی العرب، قطع عنا السبل حتّی ضاعت العیال و جهدت البهائم» و فی السیره: «کان قـدوم هذا الرجل علینا بلاء من البلاء، عادتنا به العرب، و رمتنا عن قوس واحده، و قطعت عنا السـبل، حتی ضاع العیال و جهدت الانفس» و مثله فی الامتاع الا ان فیه حاربتنا العرب.

وَ أَرِيدُ أَنْ تَبِيعَنَا طَعَاماً وَ نَرْهَنَكَ وَ نُوثِقَ لَكَ أَ تُحْسِنُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ نَعَمْ ارْهَنُونِي نِسَاءَكُمْ قَالُوا كَيْفَ نَرْهَنُكَ نِسَاءَنَا وَ أَنْتَ أَجْمَلُ الْعَرَبِ قَالَ فَارْهَنُونِي أَبْنَاءَكُمْ قَالُوا كَيْفَ نَرْهَنُكَ أَبْنَاءَنَا فَيُسَبُّ أَحَدُهُمْ فَيُقَالُ رَهْنٌ بِوَسْقٍ أَوْ وَسْقَيْنِ هَذَا عَارٌ عَلَيْنَا وَ لَكِنَّا نَرْهَنُكَ اللَّأْمَةَ يَعْنِي السِّلَاحَ وَ أَرَادَ بِذَلِكَ أَنْ لَا يُنْكِرَ السِّلَاحَ إِذَا أَتَوْهُ بِهِ فَوَاعَدَهُ أَنْ يَأْتِيَهُ فَأَتَى أَصْحَابَهُ وَ أَخْبَرَهُمْ فَأَخَذَ السِّلَاحَ وَ سَارُوا إِلَيْهِ وَ تَبِعَهُمُ (١) النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله إِلَى بَقِيعِ الْغَرْقَدِ وَ دَعَا لَهُمْ فَلَمَّا انْتَهَوْا إِلَى الْحِصْنِ هَتَفَ بِهِ أَبُو نَائِلَةَ وَ كَانَ كَعْبٌ قَرِيبَ عَهْدٍ بِعُرْسٍ فَوَثَبَ فَقَالَتْ لَهُ امْرَأَتُهُ أَيْنَ تَخْرُجُ هَذِهِ السَّاعَةَ أَسْمَعُ صَوْتاً كَأَنَّهُ يَقْطُرُ مِنْهُ الدَّمُ قَالَ إِنَّمَا هُوَ أَخِي مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ وَ رَضِيعِي أَبُو نَائِلَةَ إِنَّ الْكَرِيمَ إِذَا دُعِيَ إِلَى طَعْنَةٍ بِلَيْلٍ لَأَجَابَ فَنَزَلَ إِلَيْهِمْ وَ تَحَدَّثَ مَعَهُمْ سَاعَةً وَ سَارُوا مَعَهُ إِلَى شِعْبِ الْعَجُوزِ ثُمَّ إِنَّ أَبَا نَائِلَةَ قَالَ مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ رِيحاً أَطْيَبَ أَ تَأْذَنُ لِي أَنْ أَشَمَّ رَأْسَكَ قَالَ فَشَمَّهُ حَتَّى فَعَلَ ذَلِكَ مِرَاراً فَلَمَّا اسْتَمْكَنَ مِنْهُ أَخَذَ بِرَأْسِهِ وَ قَالَ اضْرِبُوا عَدُوَّ اللَّهِ فَاخْتَلَفَ عَلَيْهِ أَسْيَافُهُمْ فَلَمْ يُغْنِ شَيْئاً قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ قَدْ كُنْتُ مَشْغُولًا فَأَخَذْتُهُ وَ قَدْ صَاحَ (٢) عَدُوُّ اللَّهِ صَيْحَةً لَمْ يَبْقَ حَوْلَنَا حِصْنٌ إِلَّا أُوقِدَتْ عَلَيْهِ نَارٌ فَتَحَامَلْتُ عَلَيْهِ وَ قَتَلْتُهُ وَ قَدْ أَصَابَ (٣) الْحَارِثَ بْنَ أَوْسٍ بَعْضُ أَسْيَافِنَا فَاحْتَمَلْنَاهُ وَ جِئْنَا بِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَخْبَرْنَاهُ بِقَتْلِ عَدُوِّ اللَّهِ فَتَفَلَ عَلَى جُرْحِ صَاحِبِنَا وَ عُدْنَا إِلَى أَهْلِنَا فَأَصْبَحْنَا وَ قَدْ خَافَتِ الْيَهُودُ فَلَيْسَ بِهَا يَهُودِيٌّ إِلَّا وَ هُوَ يَخَافُ عَلَى نَفْسِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَنْ ظَفِرْتُمْ بِهِ مِنْ رِجَالِ يَهُودَ فَاقْتُلُوهُ فَوَثَبَ مُحَيِّصَةُ بْنُ مَسْعُودٍ عَلَى ابْنِ سُنَيْنَةَ الْيَهُودِيِ

ص: ١١

١- فی الکامل: و شیعهم.

٢- فی الکامل: فاختلفت علیه اسیافهم فلم تغن شیئا، قال محمّد بن مسلمه: فذکرت مغولا فی سیفی فاخذته و قد صاح.

٣- فی الکامل: قال: فوضعته فی ثنته ثمّ تحاملت علیه حتّی بلغت عانته و وقع عدو اللّه و قد أصیب.

وَ هُوَ مِنْ تُجَّارِ الْيَهُودِ فَقَتَلَهُ (۱) فَقَالَ لَهُ أَخُوهُ خويصه حُوَيِّصَهُ وَ هُوَ مُشْرِكٌ يَا عَدُوَّ اللَّهِ قَتَلْتَهُ أَمَا وَ اللَّهِ لَرُبَّ شَحْمٍ فِي بَطْنِكَ مِنْ مَالِهِ (۲) فَقَالَ مُحَيِّصَهُ لَوْ أَمَرَنِي بِقَتْلِكَ مَنْ أَمَرَنِي بِقَتْلِهِ لَقَتَلْتُكَ قَالَ فَوَ اللَّهِ إِنْ كَانَ لَأَوَّلِ إِسْلَام خويصه حُوَيِّصَهُ ثُمَّ أَسْلَمَ عَبَسُ بْنُ جُبَيْرٍ (۳) وَ كَانَ قَتْلُ كَعْبٍ لِأَرْبَعَ عَشْرَهَ لَيْلَهً مَضَتْ مِنْ رَبِيعٍ الْأَوَّلِ وَ فِي هَذَا الشَّهْرِ تَزَوَّجَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ أُمَّ كُلْثُومٍ بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ بَنَى بِهَا فِي جُمَادَى الْآخِرَهِ (۴).

**[ترجمه]ابن اثیر و کازرونی در قولی که شامل کلام هر دو است گفته‌اند: در این سال کعب بن اشرف از خاندان طی که مادرش از بنی نضیر بود، کشته شد. کشته شدن مشرکان قریش در جنگ بدر، بر او سخت گران آمد از این رو به مکه رفت و مردم را بر علیه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شوراند و بر کشته‌شدگان بدر گریست. او در شعر و چکامه‌هایش نام زنان مسلمان را می‌آورد و این کار موجب آزار زنان مسلمان شد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: چه کسی کعب بن اشرف را از سر راه من برمی‌دارد؟ که او خداوند و پیامبرش را آزرده است. محمد بن مسلمه برخاست و گفت: ای رسول خدا آیا دوست داری من او را بکشم؟ فرمود: آری. گفت: اجازه بدهید چیزی بگویم. فرمود: بگو. پس محمد بن مسلمه و سلکان بن سلامه و قیس که کنیه او ابو نائله بود، و حارث بن اوس برادر رضاعی کعب، و ابو عبس بن جبیر گرد آمدند و به نزد کعب بن اشرف رفتند. محمد بن مسلمه آمد و با او به سخن گفتن پرداخت و گفت: ای ابن اشرف من برای کاری به نزد تو آمده‌ام، آن را بر من پوشیده بدار. گفت: چنین می‌کنم. گفت: آمدن این مرد برای عرب‌ها شوم بود زیرا راه‌ها را بر ما بسته تا جایی که خانواده‌مان تباه شده جان‌ها به تنگ آمده است. کعب گفت: پیش‌تر تو را از این مساله آگاه کردم. ابو نائله گفت:

ص: ۱۰

می‌خواهیم که به ما طعام بفروشی و در نزد تو گِرَو بگذاریم و با تو پیمان محکم ببندیم، آیا در این کار با ما نیکی می‌کنی؟ گفت: آری، زنانتان را نزد من گرو بگذارید. گفتند: چگونه زن‌هایمان را نزد تو گرو بگذاریم حال آنکه تو زیباترین مرد عرب

هستی. گفت: پسرانتان را نزد من گرو بگذارید. گفتند: چگونه پسرانمان را نزد تو گرو بگذاریم که بعدا به آن‌ها دشنام دهند و بگویند: پسرانشان را با یک یا دو وسق طعام گرو گذاشتند، و این مساله بر ما ننگ است. ما سلاح‌هایان را پیش تو گرو می... گذاریم. و مقصودش این بود که چون برای قرش به نزد کعب بیاید آن را ناآشنا نینگارد و بیمناک نگردد. پس به او وعده داد که با سلاح به طلب قرض بیاید. ابو نایله به نزد یارانش بازگشت و آن‌ها را آگاه ساخت. یارانش سلاح برداشتند و به سوی او رهسپار شدند. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم تا بقیع غرقد به دنبالشان رفت و برای آن‌ها دعا کرد. چون به دژ کعب رسیدند ابو نائله کعب را صدا کرد. کعب تازه داماد بود، پس برخاست و زنش گفت: در این ساعت کجا می‌روی؟ صدایی می‌شنوم گویی از آن خون می چکد. کعب در جوابش گفت: برادرم محمد بن مسلمه و برادر رضاعی من ابو نائله هستند. و اگر شخص کریم و بزرگوار را به نیزه زدن فرا خوانند هر آیینه اجابت می‌کند. پس به نزد آن‌ها فرود آمد و ساعتی با آنان سخن گفت و با هم به دره عجوز رفتند. سپس ابو نائله گفت: تا به امروز بویی به این خوشی ندیده بودم آیا اجازه می‌دهی سرت را ببویم؟ گوید: این کار را چند مرتبه انجام داد و چون او را در اختیار گرفت، سرش را گرفت و گفت: دشمن خدا را بزنید.

شمشیرهای آن‌ها دمادم فرود آمـد ولی کاری از پیش نبرد. محمـد بن مسـلمه گوید: من مشـغول بودم و او را گرفتم و دشـمن خدا چنان فریادی کشـید که در همه دژهای پیرامون ما آتش برافروخته شد. شمشـیر را بر سـینه‌اش فرو کردم و او را کشتم. در این میان یکی از شمشیرهای ما به حارث بن اوس خورد و زخمی شد. او را برداشتیم و به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آوردیم و آن حضـرت را از کشـته شدن دشـمن خدا آگاه ساختیم. پیامبر آب دهان بر زخم دوست‌مان مالید و ما به سوی خانواده خود بازگشتیم. چون به بامـداد درآمـدیم یهودیان شدیـدا ترسـیده بودنـد و هیـچ یهودی نماند مگر اینکه بر جان خود بیمناک شد. رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم فرمود: بر هر کدام از مردان یهود دست یافتید او را بکشید. پس محیصه بن مسعود بر ابن سنینه یهودی

ص: ۱۱

که از بازرگانان یهود بود بتاخت و او را کشت. برادرش خویصه که مشرک بود به او گفت: ای دشمن خدا او را کشتی! به

خدا سوگند چه بسـیار پیه‌ای که در شـکم توست از دارائی اوست. محیصه گفت: اگر کسـی که مرا به کشتن او فرمان داده، به کشـتن تو فرمان می‌داد، درنگ نمی‌کردم و تو را می‌کشـتم. گویـد: به خـدا سوگنـد که این آغاز اسـلام آوردن خویصه شـد. سپس عبس بن جبیر اسلام آورد. و کشته شدن کعب در چهاردهم ربیع الاول بود.

و در این مـاه عثمـان بن عفـان بـا دختر رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم ازدواج کرد و در ماه جمادی الثانی با او زفاف کرد. -. کامل ۲ : ۹۹ - ۱۰۰ ، المنتقی فی مولود المصطفی : ۱۱۶ -

**[ترجمه]

«۸»

وَ قَالَ الْكَازِرُونِيُّ وَ فِي هَذِهِ السَّنَهِ تَزَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَفْصَهَ بِنْتَ عُمَرَ فِي شَعْبَانَ وَ كَانَتْ قَبْلَهُ تَحْتَ خُنَيْسِ بْنِ حُذَاقَهَ السَّهْمِيِّ فِي الْجَاهِلِيَّهِ فَتُوُفِّيَ عَنْهَا وَ فِيهَا تَزَوَّجَ صلی الله علیه و آله زَيْنَبَ بِنْتَ خُزَيْمَهَ وَ كَانَتْ تُسَمَّى فِي الْجَاهِلِيَّهِ أُمَّ الْمَسَاكِينِ وَ كَانَتْ عِنْدَ الطُّفَيْلِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ الْمُطَّلِبِ فَطَلَّقَهَا فَتَزَوَّجَهَا أَخُوهُ عُبَيْدَهُ فَقُتِلَ عَنْهَا يَوْمَ بَدْرٍ شَهِيداً فَتَزَوَّجَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي شَهْرِ رَمَضَانَ مِنْ هَذِهِ السَّنَهِ وَ أَصْدَقَهَا اثْنَتَيْ عَشْرَهَ أُوقِيَّهً وَ نَشّاً فَمَكَثَتْ عِنْدَهُ ثَمَانِيَهَ أَشْهُرٍ وَ تُوُفِّيَتْ وَ فِي هَذِهِ السَّنَهِ وُلِدَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فِي النِّصْفِ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ (۵).

**[ترجمه]کازرونی گویـد: در این سال رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم با حفصه دختر عمر در شـعبان ازدواج کرد. و حفصه پیش از این در زمان جاهلیت همسـر حذاقه سـهمی بود که همان زمان حذاقه فوت شد. و در این سال رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم با زینب دختر خزیمه ازدواج کرد. زینب در در زمان جاهلیت ملقب به امّ الساکین (مادر بینوایان) بود و او پیش‌تر همسـر طفیل بن حارث بن مطّلب بود که او را طلاق داد و برادرش عبیـده با او ازدواج کرد. و در روز بدر عبیده شـهید شـد. رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم در مـاه رمضـان همین سـال با او ازدواج نمود و دوازده و نیم اوقیه مهریه او کرد. زینب هشت ماه در خانه پیامبر بود و بعد وفات یافت. و در این سال حسن بن علی علیهما السلام در نیمه ماه رمضان متولد شد.

- . المنتقی فی مولود المصطفی : ١١٧ -

**[ترجمه]

«٩»

قَالَ ابْنُ الْأَثِيرِ وَ فِيهَا كَانَتْ غَزْوَةُ الْقَرَدَهِ (٦) وَ فِيهَا فِي جُمَادَى الْآخِرَهِ قُتِلَ أَبُو رَافِعٍ سَلَّامُ بْنُ أَبِي الْحُقَيْقِ الْيَهُودِيُّ وَ كَانَ يُظَاهِرُ كَعْبَ بْنَ الْأَشْرَفِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا قُتِلَ ابْنُ الْأَشْرَفِ فَكَانَ قَتْلُهُ مِنَ الْأَوْسِ قَالَتِ الْخَزْرَجُ وَ اللَّهِ

ص: ١٢

١- زاد فی الکامل: و کان یبایعهم.

٢- زاد فی الکامل: و ضربه.

٣- فی الکامل: عبس بن جبر.

۴- الکامل ٢: ٩٩ و ١٠٠. المنتقی فی مولود المصطفی: ١١۶، الباب الثالث فیما کان سنه ثلاث.

۵- المنتقی فی مولود المصطفی: ١١٧، الباب الثالث فیما کان سنه ثلاث.

۶- فی الکامل: الفرده بالفاء ثمّ قال: الفرده: ماء بنجد: و قد اختلف العلماء فی ضبطه فقیل: فرده بالفاء المفتوحه و الراء الساکنه: و به مات زید الخیل، و ضبطه ابن الفرات فی غیر موضع: قرده بالقاف، و قال ابن إسحاق: و سیر زید بن حارثه إلی الفرده: ماء من میاه نجد، ضبطه ابن الفرات أیضا بفتح الفاء و الراء، فان کانا مکانین و الا فقد ضبط ابن الفرات احدهما خطأ.

لَا يَذْهَبُونَ بِهَا عَلَيْنَا (۱) عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ فَتَذَاكَرَ الْخَزْرَجُ مَنْ يُعَادِي رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَابْنِ الْأَشْرَفِ فَذَكَرُوا ابْنَ أَبِي الْحُقَيْقِ وَ هُوَ بِخَيْبَرَ فَاسْتَأْذَنُوا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي قَتْلِهِ فَأَذِنَ لَهُمْ فَخَرَجَ إِلَيْهِ مِنَ الْخَزْرَجِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَتِيكٍ وَ مَسْعُودُ بْنُ سِنَانٍ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُنَيْسٍ وَ أَبُو قَتَادَهَ وَ خُزَاعِيُّ بْنُ الْأَسْوَدِ حَلِيفٌ لَهُمْ وَ أَمَرَ عَلَيْهِمْ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَتِيكٍ فَخَرَجُوا حَتَّى قَدِمُوا خَيْبَرَ فَأَتَوْا دَارَ أَبِي رَافِعٍ لَيْلًا فَلَمْ يَدَعُوا بَاباً فِي الدَّارِ إِلَّا أَغْلَقُوهُ عَلَى أَهْلِهِ وَ كَانَ فِي عِلِّيَّةٍ (۲) فَاسْتَأْذَنُوا عَلَيْهِ فَخَرَجَتِ امْرَأَتُهُ فَقَالَتْ مَنْ أَنْتُمْ قَالُوا مِنَ الْعَرَبِ نَلْتَمِسُ الْمِيرَةَ قَالَ (۳) قَالَتْ ذَاكَ صَاحِبُكُمْ فَادْخُلُوا عَلَيْهِ فَلَمَّا دَخَلُوا أَغْلَقُوا بَابَ الْعِلِّيَّهِ وَ بَدَرُوهُ عَلَى فِرَاشِهِ فَصَاحَتِ الْمَرْأَةُ فَجَعَلَ الرَّجُلُ مِنْهُمْ يُرِيدُ قَتْلَهَا فَيَذْكُرُ نَهْيَ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله إِيَّاهُمْ عَنْ قَتْلِ النِّسَاءِ وَ الصِّبْيَانِ فَيَكُفُّ عَنْهَا فَضَرَبُوهُ بِأَسْيَافِهِمْ وَ تَحَامَلَ عَلَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُنَيْسٍ بِسَيْفِهِ فِي بَطْنِهِ حَتَّى أَنْفَذَهُ ثُمَّ خَرَجُوا مِنْ عِنْدِهِ وَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَتِيكٍ سَيِّئَ الْبَصَرِ فَوَقَعَ مِنَ الدَّرَجِهِ فَوَثَبَتْ رِجْلُهُ وَثْباً شَدِيداً (۴) وَ احْتَمَلُوهُ وَ رَجَعُوا (۵) وَ طَلَبَتْهُمُ الْيَهُودُ فِي كُلِّ وَجْهٍ فَلَمْ يَرَوْهُمْ فَرَجَعُوا إِلَى صَاحِبِهِمْ فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ كَيْفَ نَعْلَمُ أَنَّ عَدُوَّ اللَّهِ قَدْ مَاتَ فَعَادَ بَعْضُهُمْ وَ دَخَلَ فِي النَّاسِ فَرَآهُ وَ النَّاسُ حَوْلَهُ وَ هُوَ يَقُولُ قَدْ عَرَفْتُ صَوْتَ ابْنِ عَتِيكٍ ثُمَّ صَاحَتِ امْرَأَتُهُ وَ قَالَتْ مَاتَ وَ اللَّهِ قَالَ فَمَا سَمِعْتُ كَلِمَةً أَلَذَّ إِلَى نَفْسِي مِنْهَا ثُمَّ عَادَ إِلَى أَصْحَابِهِ وَ أَخْبَرَهُمُ الْخَبَرَ وَ سَمِعَ صَوْتَ النَّاعِي يَقُولُ أَنْعَى أَبَا رَافِعٍ تَاجِرَ أَهْلِ الْحِجَازِ وَ سَارُوا حَتَّى قَدِمُوا عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ اخْتَلَفُوا فِي قَتْلِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله هَاتُوا أَسْيَافَكُمْ فَجَاءُوا بِهَا فَنَظَرَ فِيهَا فَقَالَ لَسَيْفُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُنَيْسٍ هَذَا قَتَلَهُ أَرَى (۶) أَثَرَ الطَّعَامِ (۷).

۱- قال المصنّف فی هامش الکتاب: لا یذهبون بها أی بهذه الفضیله مفتخرین علینا.

۲- العلیه: بیت منفصل عن الأرض ببیت کالغرفه.

۳- هکذا فی الکتاب، و الصحیح کما فی المصدر: قالت.

۴- فی المصدر: فوثئت رجله وثأ شدیدا. أقول: أی اصابها وهن و وصم لا یبلغ أن یکون کسرا.

۵- فی المصدر: و خفوا.

۶- فی الکامل: اری فیه اثر الطعام.

۷- الکامل ۲: ۱۰۱.

**[ترجمه]ابن اثیر گوید: همچنین در این سال غزوه «قرده» روی داد. و در این سال در ماه جمادی الثانی ابو رافع سلام بن ابی حقیق یهودی کشته شد. او به یاری کعب بن اشرف و بر علیه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم کار می‌کرد. چون کعب بن اشرف کشته شد قاتلانش از اوس بودند. خزرجیان گفتند: به خدا سوگند

ص: ۱۲

با این کار نمی‌توانند در نزد پیامبر بر ما ببالند. خزرجیان کسانی را به یاد می‌آوردند که مانند کعب اشرف با پیامبر خدا دشمنی می‌کردند. آن‌ها ابن ابی حقیق را به یاد آوردند که در خیبر اقامت داشت. از پیامبر خدا برای کشن او دستور خواستند و پیامبر به آن‌ها اجازه داد. از خزرجیان عبد الله بن عتیک و مسعود بن سنان و عبد الله بن انیس و ابو قتاده و خزاعیّ بن اسود هم‌پیمان آن‌ها رهسپار شدند. پیامبر عبد الله بن عتیک را فرمانده آن‌ها کرد. آن‌ها بیرون رفتند تا به خیبر رسیدند و شبانه به خانه ابو رافع رفتند. و بر هیچ دری در خانه او نگذشتند الا این که آن را بستند بر اهل خانه. ابو رافع در اتاق بالاخانه بود. از او اجازه ورود خواستند. زنش بیرون آمد و گفت: کیستید؟ گفتند: گروهی از عرب‌ها که غذا نیاز داریم. گفت: این دوست شما است، بر او وارد شوید. هنگامی که وارد خانه شدند درِ بالاخانه را بستند و او را در بسترش یافتند و بر او تاختند. زنش فریاد کشید. یکی از آن‌ها خواست او را بکشد اما سفارش پیامبر را به یاد آورد که زنان و کودکان را نکشند. آنگاه از او دست برداشت. آن‌ها با شمشیرهای خود بر او زدند و عبد الله بن انیس با شمشیرش بر او تاخت و آن را در شکمش فرو برد و او را خلاص کرد. سپس از پیش او بیرون آمدند. چشمان عبد الله بن عتیک به خوبی نمی‌دید و از پله‌ها پایین افتاد و پایش به شدت آسیب دید. او را حمل کرده و بازگشتند. یهودیان رو به هر سو آوردند و به دنبال آن‌ها رفتند اما آن‌ها را نیافتند. از این رو به سوی دوست خود بازگشتند. مسلمانان گفتند: چگونه بدانیم دشمن خدا مرده است؟ یکی از آن‌ها بازگشت و به میان مردم رفت و او را دید که مردم در پیرامونش هستند و می‌گفت: من صدای ابن عتیک را شناختم. سپس زنش فریاد کشید و گفت: به خدا مرده است. گوید: به خدا سخنی از این خوش‌تر نشنیده بودم. پس به نزد یاران خود بازگشت و به آن‌ها خبر مرگش را داد. او آواز گزارشگر مرگ را شنید که می‌گفت: خبر مرگ ابو رافع، بازرگان اهل حجاز را می‌آورم. آنان به راه افتادند تا به نزد پیامبر آمدند و در باره اینکه چه کسی او را کشته است به بحث و مجادله پرداختند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: شمشیرهای خود را بیاورید. آن‌ها شمشیرها را آوردند. پیامبر به شمشیرها نگریست و در باره شمشیر عبد الله بن انیس گفت: این شخص او را کشته است که اثر غذا را در آن می‌بینم. - . کامل ۲ : ۱۰۱ -

ص: ۱۳

**[ترجمه]

باب ۱۲ غزوه أحد و غزوه حمراء الأسد

الآیات

آل عمران: «وَ إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقاعِدَ لِلْقِتالِ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ* إِذْ هَمَّتْ طائِفَتانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلا وَ اللَّهُ وَلِيُّهُما وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ* وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ* إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَ لَنْ

يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلاثَةِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُنْزَلِينَ* بَلى إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُسَوِّمِينَ* وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرى لَكُمْ وَ لِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ* لِيَقْطَعَ طَرَفاً مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خائِبِينَ* لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْ‏ءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظالِمُونَ»(۱۲۱-۱۲۸)

(و قال تعالى): «وَ لا تَهِنُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَ تِلْكَ الْأَيَّامُ نُداوِلُها بَيْنَ النَّاسِ وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ يَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَداءَ وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ* وَ لِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ يَمْحَقَ الْكافِرِينَ* أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جاهَدُوا مِنْكُمْ وَ يَعْلَمَ الصَّابِرِينَ* وَ لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ* وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَ فَإِنْ ماتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ وَ مَنْ يَنْقَلِبْ عَلى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئاً وَ سَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ* وَ ما كانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتاباً مُؤَجَّلًا وَ مَنْ يُرِدْ ثَوابَ الدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها وَ مَنْ يُرِدْ ثَوابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْها وَ سَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ* وَ كَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَما وَهَنُوا لِما أَصابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ ما ضَعُفُوا وَ مَا اسْتَكانُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ»(۱۳۹-۱۴۶)

(إلى قوله تعالى): «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ على أَعْقابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِينَ* بَلِ اللَّهُ مَوْلاكُمْ وَ هُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ* سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِما أَشْرَكُوا بِاللَّهِ ما لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطاناً وَ مَأْواهُمُ النَّارُ وَ بِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ* وَ لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذا فَشِلْتُمْ وَ تَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَ عَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ما أَراكُمْ ما تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَ لَقَدْ عَفا عَنْكُمْ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ* إِذْ تُصْعِدُونَ وَ لا تَلْوُونَ عَلى أَحَدٍ وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْراكُمْ فَأَثابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلا تَحْزَنُوا عَلى ما فاتَكُمْ وَ لا ما أَصابَكُمْ وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ* ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُعاساً يَغْشى طائِفَةً مِنْكُمْ وَ طائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْ‌ءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ ما لا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كانَ لَنا مِنَ الْأَمْرِ شَيْ‌ءٌ ما قُتِلْنا هاهُنا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلى مَضاجِعِهِمْ وَ لِيَبْتَلِيَ اللَّهُ ما فِي صُدُورِكُمْ وَ لِيُمَحِّصَ ما فِي قُلُوبِكُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ* إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطانُ بِبَعْضِ ما كَسَبُوا وَ لَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ* يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ إِذا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كانُوا غُزًّى لَوْ كانُوا عِنْدَنا ما ماتُوا وَ ما قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَ اللَّهُ يُحْيِي وَ يُمِيتُ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ* وَ لَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ* وَ لَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ* فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ* إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلا غالِبَ لَكُمْ وَ إِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ* وَ ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَ مَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِما غَلَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ»(۱۴۹-۱۶۱)

(إلى قوله تعالى): «أَ وَ لَمّا أَصابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْها قُلْتُمْ أَنّى هذا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْ‏ءٍ قَدِيرٌ* وَ ما أَصابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَ لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ* وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ نافَقُوا وَ قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا قاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا قالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتالًا لَاتَّبَعْناكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمانِ يَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يَكْتُمُونَ* الَّذِينَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ وَ قَعَدُوا لَوْ أَطاعُونا ما قُتِلُوا قُلْ فَادْرَؤُا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ* وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ* فَرِحِينَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ* يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ وَ أَنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ *الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ ما أَصابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَ اتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ* الَّذِينَ قالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزادَهُمْ إِيماناً وَ قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ* فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَ اتَّبَعُوا رِضْوانَ اللَّهِ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ* إِنَّما ذلِكُمُ الشَّيْطانُ يُخَوِّفُ أَوْلِياءَهُ فَلا تَخافُوهُمْ وَ خافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* وَ لا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئاً يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ»(۱۶۵-۱۷۶)

النساء: «فَما لَكُمْ فِي الْمُنافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَ اللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِما كَسَبُوا أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا»(۸۸)

(و قال تعالى): «وَ لا تَهِنُوا فِي ابْتِغاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَما تَأْلَمُونَ وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ ما لا يَرْجُونَ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً»(۱۰۴)

الأنفال: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَها ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ»(۳۶)

lt;meta info="- «وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّىءُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ * إِذْ هَمَّت طَّآئِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلاَ وَاللّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ * وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُواْ اللّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ *إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَن يَكْفِيكُمْ أَن يُمِدَّكُمْ رَبُّكُم بِثَلاَثَةِ آلاَفٍ مِّنَ الْمَلآئِكَةِ مُنزَلِينَ * بَلَى إِن تَصْبِرُواْ وَتَتَّقُواْ وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَـذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُم بِخَمْسَةِ آلافٍ مِّنَ الْمَلآئِكَةِ مُسَوِّمِينَ * وَمَا جَعَلَهُ اللّهُ إِلاَّ بُشْرَى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِندِ اللّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ * لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنقَلِبُواْ خَآئِبِينَ * لَيْسَ لَكَ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذَّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ.»
-. آل عمران / ۱۲۱ - ۱۲۸ -

{و [یاد کن] زمانی را که [در جنگ احد] بامدادان از پیش کسانت بیرون آمدی [تا] مؤمنان را برای جنگیدن، در مواضع خود جای دهی، و خداوند، شنوای داناست. آن هنگام که دو گروه از شما بر آن شدند که سستی ورزند با آنکه خدا یاورشان بود. و مؤمنان باید تنها بر خدا توکل کنند. و یقیناً خدا شما را در [جنگ] بدر- با آنکه ناتوان بودید- یاری کرد. پس، از خدا پروا کنید، باشد که سپاسگزاری نمایید. آن گاه که به مؤمنان می گفتی: «آیا شما را بس نیست که پروردگارتان، شما را با سه هزار فرشته فرودآمده، یاری کند؟» آری، اگر صبر کنید و پرهیزگاری نمایید، و با همین جوش [و خروش] بر شما بتازند، [همانگاه] پروردگارتان شما را با پنج هزار فرشته نشاندار یاری خواهد کرد. و خدا آن [وعده پیروزی] را، جز مژده ای برای

شما قرار نداد تا [بدین وسیله شادمان شوید و] دلهای شما بدان آرامش یابد، و یاری جز از جانب خداوند توانای حکیم نیست.

تا برخی از کسانی را که کافر شده اند نابود کند، یا آنان را خوار سازد، تا نومید بازگردند. هیچ یک از این کارها در اختیار تو نیست یا [خدا] بر آنان می بخشاید، یا عذابشان می کند، زیرا آنان ستمکارند.}

- «وَلاَ تَهِنُوا وَلاَ تَحْزَنُوا وَأَنتُمُ الأَعْلَوْنَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ * إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ وَتِلْكَ الأيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاء وَاللّهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ * وَلِيُمَحِّصَ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ * أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُواْ الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّهُ الَّذِينَ جَاهَدُواْ مِنكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ * وَلَقَدْ كُنتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِن قَبْلِ أَن تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ * وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ انقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَن يَنقَلِبْ عَلَىَ عَقِبَيْهِ فَلَن يَضُرَّ اللّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللّهُ الشَّاكِرِينَ * وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلاَّ بِإِذْنِ الله كِتَابًا مُّؤَجَّلاً وَمَن يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَن يُرِدْ ثَوَابَ الآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ * وَكَأَيِّن مِّن نَّبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُواْ لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَمَا ضَعُفُواْ وَمَا اسْتَكَانُواْ وَاللّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ.» - . آل عمران / ۱۳۹ - ۱۴۶ -

{و اگر مؤمنید، سستی مکنید و غمگین مشوید، که شما برترید. اگر به شما آسیبی رسیده، آن قوم را نیز آسیبی نظیر آن رسید و ما این روزها [ی شکست و پیروزی] را میان مردم به نوبت می گردانیم [تا آنان پند گیرند] و خداوند کسانی را که [واقعاً] ایمان آورده اند معلوم بدارد، و از میان شما گواهانی بگیرد، و خداوند ستمکاران را دوست نمی دارد. و تا خدا کسانی را که ایمان آورده اند خالص گرداند و کافران را [به تدریج] نابود سازد. آیا پنداشتید که داخل بهشت می شوید، بی آنکه خداوند جهادگران و شکیبایان شما را معلوم بدارد؟ و شما مرگ را پیش از آنکه با آن روبرو شوید، سخت آرزو می کردید پس، آن را دیدید و [هم چنان] نگاه می کردید. و محمد، جز فرستاده ای که پیش از او [هم] پیامبرانی [آمده و] گذشتند، نیست. آیا اگر او بمیرد یا کشته شود، از عقیده خود برمی گردید؟ و هر کس از عقیده

خود بازگردد، هرگز هیچ زیانی به خدا نمی رساند، و به زودی خداوند سپاسگزاران را پاداش می دهد. و هیچ نفسی جز به فرمان خدا نمیرد. [خداوند، مرگ را] به عنوان سرنوشتی معین [مقرر کرده است]. و هر که پاداش این دنیا را بخواهد به او از آن می دهیم و هر که پاداش آن سرای را بخواهد از آن به او می دهیم، و به زودی سپاسگزاران را پاداش خواهیم داد. و چه بسیار پیامبرانی که همراه او توده های انبوه، کارزار کردند و در برابر آنچه در راه خدا بدیشان رسید، سستی نورزیدند و ناتوان نشدند و تسلیم [دشمن] نگردیدند، و خداوند، شکیبایان را دوست دارد.}

ص: ۱۴

- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوَاْ إِن تُطِيعُواْ الَّذِينَ كَفَرُواْ يَرُدُّوكُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ فَتَنقَلِبُواْ خَاسِرِينَ * بَلِ اللّهُ مَوْلاَكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ * سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُواْ الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُواْ بِاللّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ * وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الأَمْرِ وَعَصَيْتُم مِّن بَعْدِ مَا أَرَاكُم مَّا تُحِبُّونَ مِنكُم مَّن يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ الآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنكُمْ وَاللّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ * إِذْ تُصْعِدُونَ وَلاَ تَلْوُونَ عَلَى أحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَثَابَكُمْ غُمَّاً بِغَمٍّ لِّكَيْلاَ تَحْزَنُواْ عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلاَ مَا أَصَابَكُمْ وَاللّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ * ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّن بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَى طَآئِفَةً مِّنكُمْ وَطَآئِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ الأَمْرِ مِن شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنفُسِهِم مَّا لاَ يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ مَّا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُل لَّوْ

كُنتُمْ فِى بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِىَ اللّهُ مَا فِى صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِى قُلُوبِكُمْ وَاللّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ * إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْاْ مِنكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُواْ وَلَقَدْ عَفَا اللّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ كَفَرُواْ وَقَالُواْ لإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُواْ فِى الأَرْضِ أَوْ كَانُواْ غُزًّى لَّوْ كَانُواْ عِندَنَا مَا مَاتُواْ وَمَا قُتِلُواْ لِيَجْعَلَ اللّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِى قُلُوبِهِمْ وَاللّهُ يُحْيِى وَيُمِيتُ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ * وَلَئِن قُتِلْتُمْ فِى سَبِيلِ اللّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ * وَلَئِن مُّتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لإِلَى الله تُحْشَرُونَ * فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللّهِ لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنفَضُّواْ مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِى الأَمْرِ فَإِذَا

عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ * إِن يَنصُرْكُمُ اللّهُ فَلاَ غَالِبَ لَكُمْ وَإِن يَخْذُلْكُمْ فَمَن ذَا الَّذِى يَنصُرُكُم مِّن بَعْدِهِ وَعَلَى اللّهِ فَلْيَتَوَكِّلِ الْمُؤْمِنُونَ * وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَغُلَّ وَمَن يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ. - . آل عمران / ۱۴۹ - ۱۶۱ -

{ ای کسانی که ایمان آورده اید، اگر از کسانی که کفر ورزیده اند اطاعت کنید، شما را از عقیده تان بازمی گردانند و زیانکار خواهید گشت. آری، خدا مولای شماست، و او بهترین یاری دهندگان است. به زودی در دلهای کسانی که کفر ورزیده اند بیم خواهیم افکند، زیرا چیزی را با خدا شریک گردانیده اند که بر [حقانیت] آن، [خدا] دلیلی نازل نکرده است. و جایگاهشان آتش است، و جایگاه ستمگران چه بد است. و [در نبرد احد] قطعاً خدا وعده خود را با شما راست گردانید: آن گاه که به فرمان او، آنان را می کشتید، تا آنکه سست شدید و در کار [جنگ و بر سر تقسیم غنایم] با یکدیگر به نزاع پرداختید و پس از آنکه آنچه را دوست داشتید [یعنی غنایم را] به شما نشان داد، نافرمانی نمودید. برخی از شما دنیا را و برخی از شما آخرت را می خواهد. سپس برای آنکه شما را بیازماید، از [تعقیب] آنان منصرفتان کرد و از شما درگذشت، و خدا نسبت به مؤمنان، با تفضل است. [یاد کنید] هنگامی را که در حال گریز [از کوه] بالا می رفتید و به هیچ کس توجه نمی کردید و پیامبر، شما را از پشت سرتان فرا می خواند. پس [خداوند] به سزای [این بی انضباطی] غمی بر غمتان [افزود]، تا سرانجام بر آنچه از کف داده اید و برای آنچه به شما رسیده است اندوهگین نشوید، و خداوند از آنچه می کنید آگاه است. سپس [خداوند] بعد از آن اندوه، آرامشی [به صورت] خواب سبکی، بر شما فرو فرستاد، که گروهی از شما را فرا گرفت، و گروهی [تنها] در فکر جان خود بودند و درباره خدا، گمان‌های ناروا، همچون گمان‌های [دوران] جاهلیت می بردند. می گفتند: «آیا ما را در این کار اختیاری هست؟» بگو: «سررشته کارها [شکست یا پیروزی]، یکسر به دست خداست.» آنان چیزی را در دلهایشان پوشیده می داشتند،

که برای تو آشکار نمی کردند. می گفتند: «اگر ما را در این کار اختیاری بود، [و وعده پیامبر واقعیت داشت،] در اینجا کشته نمی شدیم.» بگو: «اگر شما در خانه های خود هم بودید، کسانی که کشته شدن بر آنان نوشته شده، قطعاً [با پای خود] به سوی قتلگاههای خویش می رفتند. و [اینها] برای این است که خداوند، آنچه را در دلهای شماست، [در عمل] بیازماید و آنچه را در قلبهای شماست، پاک گرداند و خدا به راز سینه ها آگاه است. روزی که دو گروه [در احد] با هم رویاروی شدند، کسانی که از میان شما [به دشمن] پشت کردند، در حقیقت جز این نبود که به سبب پاره ای از آنچه [از گناه] حاصل کرده بودند، شیطان آنان را بلغزانید. و قطعاً خدا از ایشان درگذشت زیرا خدا آمرزگار بردبار است. ای کسانی که ایمان آورده اید، همچون کسانی نباشید که کفر ورزیدند و به برادرانشان- هنگامی که به سفر رفته [و در سفر مردند] و یا جهادگر شدند [و

کشته شدند]، گفتند: «اگر نزد ما [مانده] بودند، نمی مردند و کشته نمی شدند.» [شما چنین سخنانی مگویید] تا خدا آن را در دلهایشان حسرتی قرار دهد. و خدا [ست که] زنده می کند و می میراند، و خدا [ست که] به آنچه می کنید بیناست. و اگر در راه خدا کشته شوید یا بمیرید، قطعاً آمرزش خدا و رحمت او از [همه] آنچه [آنان] جمع می کنند بهتر است. و اگر [در راه جهاد] بمیرید یا کشته شوید، قطعاً به سوی خدا گردآورده خواهید شد. پس به [برکتِ] رحمت الهی، با آنان نرمخو [و پُر مِهر] شدی، و اگر تندخو و سختدل بودی قطعاً از پیرامون تو پراکنده می شدند. پس، از آنان درگذر و برایشان آمرزش بخواه، و در کار [ها] با آنان مشورت کن، و چون تصمیم گرفتی بر خدا توکل کن، زیرا خداوند توکل کنندگان را دوست می دارد. اگر خدا شما را یاری کند، هیچ کس بر شما غالب نخواهد شد و اگر دست از یاری شما بردارد، چه کسی بعد از او شما را یاری خواهد کرد؟ و مؤمنان باید تنها بر خدا توکل کنند. و هیچ پیامبری را نَسِزَد که خیانت ورزد، و هر کس خیانت ورزد، روز قیامت با آنچه در آن خیانت کرده بیاید آن گاه به هر کس [پاداش] آنچه کسب کرده، به تمامی داده می شود، و بر آنان ستم نرود.}

ص: ۱۵

- أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُم مِّثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِندِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ * وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللّهِ وَلِيَعْلَمَ

الْمُؤْمِنِينَ * وَلْيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُواْ وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ قَاتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَوِ ادْفَعُواْ قَالُواْ لَوْ نَعْلَمُ قِتَالاً لاَّتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِم مَّا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ * الَّذِينَ قَالُواْ لإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُواْ لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَؤُوا عَنْ أَنفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ * وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ *فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللّهُ مِن فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُواْ بِهِم مِّنْ خَلْفِهِمْ أَلاَّ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ * يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللّهَ لاَ يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ * الَّذِينَ اسْتَجَابُواْ لِلّهِ وَالرَّسُولِ مِن بَعْدِ مَآ أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُواْ مِنْهُمْ وَاتَّقَواْ أَجْرٌ عَظِيمٌ * الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُواْ لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَاناً وَقَالُواْ حَسْبُنَا اللّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ * فَانقَلَبُواْ بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُواْ رِضْوَانَ اللّهِ وَاللّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ * إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءهُ فَلاَ تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ * وَلاَ يَحْزُنكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَن يَضُرُّواْ اللّهَ شَيْئاً يُرِيدُ اللّهُ أَلاَّ يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ. - . آل عمران / ۱۶۵ - ۱۷۶ -

{آیا چون به شما [در نبرد احد] مصیبتی رسید- [با آنکه در نبرد بدر] دو برابرش را [به دشمنان خود] رساندید- گفتید: «این [مصیبت] از کجا [به ما رسید]؟» بگو: «آن از خود شما [و ناشی از بی انضباطی خودتان] است.» آری! خدا به هر چیزی تواناست. و روزی که [در احد] آن دو گروه با هم برخورد کردند، آنچه به شما رسید به اذن خدا بود [تا شما را بیازماید] و مؤمنان را معلوم بدارد. همچنین کسانی را که دو رویی نمودند [نیز] معلوم بدارد. و به ایشان گفته شد: «بیایید در راه خدا بجنگید یا دفاع کنید.» گفتند: «اگر جنگیدن می دانستیم مسلماً از شما پیروی می کردیم.» آن روز، آنان به کفر نزدیکتر بودند تا به ایمان. به زبانِ خویش چیزی می گفتند که در دلهایشان نبود، و خدا به آنچه می نهفتند داناتر است. همان کسانی که [خود در خانه] نشستند و در باره دوستان خود گفتند: «اگر از ما پیروی می کردند کشته نمی شدند.» بگو: «اگر راست می

گویید مرگ را از خودتان دور کنید.» هرگز

کسانی را که در راه خدا کشته شده اند، مرده مپندار، بلکه زنده اند که نزد پروردگارشان روزی داده می شوند. به آنچه خدا از فضل خود به آنان داده است شادمانند، و برای کسانی که از پی ایشانند و هنوز به آنان نپیوسته اند شادی می کنند که نه بیمی بر ایشان است و نه اندوهگین می شوند. بر نعمت و فضل خدا و اینکه خداوند پاداش مؤمنان را تباه نمی گرداند، شادی می کنند. کسانی که [در نبرد احد] پس از آنکه زخم برداشته بودند، دعوت خدا و پیامبر [او] را اجابت کردند، برای کسانی از آنان که نیکی و پرهیزگاری کردند پاداشی بزرگ است. همان کسانی که [برخی از] مردم به ایشان گفتند: «مردمان برای [جنگ با] شما گرد آمده اند پس، از آن بترسید.» و [لی این سخن] بر ایمانشان افزود و گفتند: «خدا ما را بس است و نیکو حمایتگری است.» پس با نعمت و بخششی از جانب خدا، [از میدان نبرد] بازگشتند، در حالی که هیچ آسیبی به آنان نرسیده بود، و هم چنان خشنودی خدا را پیروی کردند، و خداوند دارای بخششی عظیم است. در واقع، این شیطان است که دوستانش را می ترساند پس اگر مؤمنید از آنان مترسید و از من بترسید. و کسانی که در کفر می کوشند، تو را اندوهگین نسازند که آنان هرگز به خدا هیچ زیانی نمی رسانند. خداوند می خواهد در آخرت برای آنان بهره ای قرار ندهد، و برای ایشان عذابی بزرگ است.}

- فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللّهُ أَرْكَسَهُم بِمَا كَسَبُواْ أَتُرِيدُونَ أَن تَهْدُواْ مَنْ أَضَلَّ اللّهُ وَمَن يُضْلِلِ اللّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً. - . نساء / ۴ -

{شما را چه شده است که در باره منافقان، دو دسته شده اید؟ با اینکه خدا آنان را به [سزای] آنچه انجام داده اند سرنگون کرده است. آیا می خواهید کسی را که خدا در گمراهی اش وانهاده است به راه آورید؟ و حال آنکه هر که را خدا در گمراهی اش وانهد هرگز راهی برای [هدایتِ] او نخواهی یافت.}

- وَلاَ تَهِنُواْ فِي ابْتِغَاء الْقَوْمِ إِن تَكُونُواْ تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللّهِ مَا لاَ يَرْجُونَ وَكَانَ اللّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا. - . نساء / ۱۰۴ -

{و در تعقیبِ گروه [دشمنان] سستی نورزید. اگر شما درد می کشید، آنان [نیز] همان گونه که شما درد می کشید، درد می کشند، و حال آنکه شما چیزهایی از خدا امید دارید که آن‌ها امید ندارند، و خدا همواره دانای سنجیده کار است.}

- إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّواْ عَن سَبِيلِ اللّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ. - . انفال / ۳۶ -

{ بی گمان، کسانی که کفر ورزیدند، اموال خود را خرج می کنند تا [مردم را] از راه خدا بازدارند. پس به زودی [همه] آن را خرج می کنند، و آن گاه حسرتی بر آنان خواهد گشت سپس مغلوب می شوند.}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله فی قوله تعالی: وَ إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ أی اذکر یا محمد إذ خرجت من المدینه غدوه تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقاعِدَ لِلْقِتالِ أی تهیّئ

ص: ۱۶

للمؤمنين مواطن القتـال أو تجلسـهم و تقعـدهم فی مواضع القتـال ليقفوا فيها و لا يفارقوها و اختلف فی أیّ يوم كان ذلک فقيل يوم أحد عن ابن عباس و أكثر المفسرين (۱) و هو المروی عن أبی جعفر عليه السـلام و قيل كان يوم الأحزاب عن مقاتل و قيل يوم بدر عن الحسن وَ اللَّهُ سَمِيعٌ لما يقوله النبیّ صلی الله عليه و آله عَلِيمٌ بما يضمرونه إِذْ هَمَّتْ أی عزمت طائِفَتانِ مِنْكُمْ أی من المسـلمين أَنْ تَفْشَلا أی تجبنا و هما بنو سلمه و بنو حارثه حيّان من الأنصار عن ابن عباس و أكثر المفسّرين (۲) و عن أبی جعفر و أبی عبـد الله عليه السـلام و قال الجبائیّ نزلت فی طائفه من المهاجرين و طائفه من الأنصار و كان سـبب همّهم بالفشل أن عبد الله بن أبی سـلول دعاهما إلی الرجوع إلی المدينه عن لقاء المشـركين يوم أحد فهما به و لم يفعلاه وَ اللَّهُ وَلِيُّهُما أی ناصـرهما و يروی (۳) عن جابر بن عبـد الله أنه قال فينا نزلت و ما أحبّ أنها لم تكن لقوله وَ اللَّهُ وَلِيُّهُما و قال بعض المحقّقين هذا همّ خطره لا همّ عزيمه لأن الله سـبحانه مـدحهما و أخبر أنه وليهما و لو كان همّ عزيمه لكان ذمّهم أولی. (۴) أقول ثم روی الطبرسیّ قصّه غزوه أحـد عن أبی عبـد الله عليه السـلام مثـل مـا سـيأتی فی روايه علی بن إبراهيم ثم قـال و روی أبـو إسـحاق (۵) و السـدّیّ و الواقدیّ و ابن جريح (۶) و غيرهم قالوا كان المشركون نزلوا بأحد يوم الأربعاء فی شوال سنه

۱- هذا تلخيص من المصنّف، و الا فی المصدر: عن ابن عبّاس و مجاهد و قتاده و الربيع و السدی و ابن إسحاق.

۲- هـذا أيضـا تلخيص من المصـنّف رحمه اللّه، ففی المصـدر: عن ابن عبّـاس و جابر بن عبـد اللّه و الحسن و قتاده و مجاهـد و الربيع.

۳- فی المصدر: و روی.

۴- و لو كان هم عزيمه و قصد لكان ذمهم أولی من مدحهم.

۵- هكـذا فی نسـخه المصـنّف و فيه وهم، و الصـحيح كما فی المصدر: ابن إسـحاق، و هو محمّد ابن إسـحاق صاحب المغازی المعروف.

۶- فی المصدر: و ابن جرير و لعله الصحيح و الا فالصحيح: ابن جريج بالجيم.

ثلاث من الهجره و خرج رسول الله صلى الله علیه و آله إلیهم یوم الجمعه و کان القتال یوم السبت للنصف من الشهر و کسرت رباعیّته صلى الله علیه و آله و شجّ وجهه (۱) ثم رجع المهاجرون و الأنصار بعد الهزیمه و قد قتل من المسلمین سبعون و شدّ رسول الله بمن معه حتی کشفهم و کان الکفار مثّلوا بجماعه و کان حمزه أعظم مثله و ضربت ید طلحه فشلّت. (۲) و قال فی قوله أَ لَنْ یَکْفِیَکُمْ أَنْ یُمِدَّکُمْ رَبُّکُمْ بِثَلاثَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ هو إخبار بأن النبیّ صلى الله علیه و آله قال لقومه أ لن یکفیکم یوم بدر أن جعل ربکم ثلاثه آلاف من الملائکه مددا لکم و قیل إن الوعد بالإمداد بالملائکه کان یوم أحد وعدهم الله المدد إن صبروا مُنْزَلِینَ أی من السماء بَلی تصدیق بالوعد أی یفعل کما وعدکم و یزیدکم إِنْ تَصْبِرُوا أی على الجهاد و على ما أمرکم الله وَ تَتَّقُوا معاصی الله و مخالفه رسوله وَ یَأْتُوکُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا أی رجع المشرکون إلیکم من جهتهم (۳) هذا و قیل من غضبهم هذا و کانوا قد غضبوا یوم أحد لیوم بدر مما لقوا فهو من فور الغضب أی غلیانه یُمْدِدْکُمْ رَبُّکُمْ بِخَمْسَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ أی یعطکم مددا لکم و نصره و إنما قال ذلک لأن الکفار فی غزاه أحد ندموا بعد انصرافهم لم لم یعبروا على المدینه (۴) و همّوا بالرجوع فأوحى الله إلى نبیه أن یأمر أصحابه بالتهیّؤ للرجوع إلیهم و قال لهم إِنْ یَمْسَسْکُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ ثم قال إن صبرتم على الجهاد و راجعتم الکفار أمدکم الله بخمسه آلاف من الملائکه مسوّمین فأخذوا فی الجهاد و خرجوا یتبعون الکفار على ما بهم من الجراح و أخبر المشرکون من رسول الله صلى الله علیه و آله أنه یتبعکم (۵) فخاف المشرکون

۱- فی المصدر: و شج فی وجهه.

۲- مجمع البیان ۲: ۴۹۵ و ۴۹۷.

۳- فی المصدر: من وجههم هذا.

۴- فی المصدر: لم لم یغیروا على المدینه.

۵- فی المصدر: فأخبر من مر برسول اللّه صلّى اللّه علیه و آله انه خرج یتبعکم.

إن رجعوا أن تكون الغلبه للمسلمين و أن يكون قد التأم إليهم من كان تأخّر عنهم و انضمّ إليهم غيرهم فدسّوا نعيم بن مسعود الأشجعيّ حتى يصدّهم بتعظيم أمر قريش و أسرعوا فی الذهاب إلی مكه و كفی الله المسلمین أمرهم و لذلك قال قوم من المفسرين إن جميعهم ثمانيه آلاف و قال الحسن إن جميعهم خمسه آلاف منهم ثلاثه آلاف المنزلين على أن الظاهر يقتضى أن الإمداد بثلاثه آلاف كان يوم بدر (۱) ثم استأنف حكم يوم أحد فقال بَلى إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا أى إن رجعوا إليكم بعد انصرافكم أمدكم رَبُّكُمْ بِخَمْسَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَهِ مُسَوِّمِينَ و هذا قول البلخى رواه عن عكرمه (۲) قال لم يمدوا يوم أحد و لا بملك واحد و على هذا فلا تنافى بين الآيتين مُسَوِّمِينَ أى معلمين أو مرسلين وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرى لَكُمْ أى ما جعل الله الإمداد و الوعد به إلا بشاره لكم وَ لِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ فلا تخافوا كثره عدد العدو وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ معناه أن الحاجه إلى الله سبحانه لازمه فى المعونه و إن أمدكم بالملائكه فلا استغناء لكم عن معونته طرفه عين. (۳) و قال البيضاوى و هو تنبيه على أنه لا حاجه فى نصرهم إلى مدد و إنما أمدهم و وعد لهم (۴) بشاره لهم و ربطا على قلوبهم من حيث إن نظر العامه إلى الأسباب أكثر و أحث على أن لا يبالوا بمن تأخر عنهم. (۵) لِيَقْطَعَ طَرَفاً مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا قال الطبرسى اختلف فى وجه اتصاله بما قبله فقيل يتصل بقوله وَ ما

۱- زاد فى المصدر: لان قوله: «إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ» الآيه، يتعلق بقوله: «وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ» الآيه.

۲- فى المصدر: رواه عن عمرو بن دينار عن عكرمه.

۳- مجمع البيان ۲: ۴۹۹.

۴- فى المصدر: و وعد لهم به.

۵- أنوار التنزيل ۱: ۲۳۱ فيه: و حث على ان لا يبالوا.

النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ أی أعطاکم الله هذا النصر لیقطع طائفه من الذین کفروا بالقتل و الأسر و قیل هو متصل بقوله وَ لَقَدْ نَصَرَکُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ و قیل معناه ذلک التدبیر لِیَقْطَعَ طَرَفاً أی قطعه منهم و المعنی لیهلک طائفه منهم و قیل لیهدم رکنا من أرکان الشرک بالأسر و القتل فأما الیوم الذی وقع فیه ذلک فیوم بدر (۱) و قیل هو یوم أحد قتل فیه ثمانیه عشر رجلا أَوْ یَکْبِتَهُمْ أی یخزیهم بالخیبه مما أملوا من الظفر بکم و قیل یردهم عنکم منهزمین و قیل یصرعهم علی وجوههم و قیل یظفرکم علیهم و قیل یلعنهم و قیل یهلکهم فَیَنْقَلِبُوا خائِبِینَ لم ینالوا مما أملوا شیئا لَیْسَ لَکَ مِنَ الْأَمْرِ شَیْ ءٌ قیل هو متصل بقوله وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ أی لیس لک و لا لغیرک من هذا النصر شی ء و قیل إنه اعتراض بین الکلامین و قوله أَوْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ متصل بقوله لِیَقْطَعَ طَرَفاً فالتقدیر لیقطع طرفا منهم أو یکبتهم أو یتوب علیهم أو یعذبهم فإنهم قد استحقوا العقاب و لیس لک من هذه الأربعه شی ء و ذلک إلی الله تعالی.

و اختلف فی سبب نزوله فروی عن أنس بن مالک و ابن عباس و الحسن و قتاده و الربیع أنه لما کان من المشرکین یوم أحد من کسر رباعیّه الرسول صلی الله علیه و آله و شجّه حتی جرت الدماء علی وجهه فقال کیف تفلح قوم نالوا هذا من نبیّهم و هو مع ذلک حریص علی دعائهم إلی ربّهم فأعلمه الله سبحانه أنه لیس إلیه فلاحهم و أنه لیس إلیه إلا أن یبلغ الرساله و یجاهد حتی یظهر الدین و إنما ذلک إلی الله و کان الذی کسر رباعیّته و شجّه فی وجهه عتبه بن أبی وقاص فدعا علیه بأن لا یحول علیه الحول حتی یموت کافرا فمات کافرا قبل حول الحول (۲) و أدمی وجهه رجل من هذیل یقال له عبد الله بن قمیئه فدعا علیه فکان حتفه أن سلط الله علیه تیسا فنطحه حتی قتله

وَ رُوِیَ أَنَّهُ صلی الله علیه و آله کَانَ یَمْسَحُ الدَّمَ عَنْ وَجْهِهِ وَ

ص: ۲۰

۱- فیه اختصار، و هو فی المصدر هکذا: و اما الیوم الذی قطع اللّه فیه الطرف من الذین کفروا فیوم بدر قتل فیه صنادیدهم و رؤساءهم و قادتهم الی الکفر.

۲- فی المصدر: قبل أن یحول الحول.

يَقُولُ اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِی فَإِنَّهُمْ لَا یَعْلَمُونَ.

فعلی هـذا یمکن أن یکون صـلی الله علیه و آله علی وجل من عنادهم و إصـرارهم علی الکفر فأخبر سـبحانه أنه لیس إلیه إلا ما أمر به من تبلیغ الرسـاله و دعائهم إلی الهـدی و ذلک مثل قوله تعالی لَعَلَّکَ باخِعٌ نَفْسَکَ أَلَّا یَکُونُوا مُؤْمِنِینَ (۱) و قیل إنه صلی الله علیه و آله اسـتأذن ربه تعالی فی یوم أحـد فی الـدعاء علیهم فنزلت الآیه فلم یـدع علیهم بعذاب الاستیصال و إنما لم یؤذن له فیه لما کان المعلوم من توبه بعضـهم و قیل أراد رسول الله صلی الله علیه و آله أن یدعو علی المنهزمین عنه من أصحابه یوم أحد فنهاه الله عن ذلک و تاب علیهم أی (۲) لیس لک أن تلعنهم و تدعو علیهم و قیل

لَمَّا رَأَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۳) مَا فُعِلَ بِأَصْحَابِهِ وَ بِعَمِّهِ حَمْزَهَ مِنَ الْمُثْلَهِ مِنْ جَدْعِ الْأُنُوفِ وَ الْأُذُنِ وَ قَطْعِ الْمَذَاکِیرِ قَالَ (۴) لَئِنْ أَدَالَنَا اللَّهُ مِنْهُمْ لَنَفْعَلَنَّ بِهِمْ مِثْلَ مَا فَعَلُوا وَ لَنُمَثِّلَنَّ بِهِمْ مُثْلَهً لَمْ یُمَثِّلْهُمْ أَحَدٌ مِنَ الْعَرَبِ بِأَحَدٍ قَطُّ.

فنزلت الآیه و قیل نزلت فی أهل بئر معونه و هم سـبعون رجلا من قرّاء أصـحاب رسول الله صـلی الله علیه و آله و أمیرهم المنذر بن عمرو بعثهم رسول الله صلی الله علیه و آله إلی بئر معونه فی صفر سنه أربع من الهجره علی رأس أربعه أشهر من أحد لیعلّموا النـاس القرآن و العلم فقتلهم جمیعـا عامر بن الطفیل و کان فیهم عامر بن فهیره مولی أبی بکر فوجـد رسول الله صـلی الله علیه و آله من ذلک وجدا شدیدا و قنت علیهم شـهرا فنزلت و الأصحّ أنها نزلت فی أحد و إنما قال لَیْسَ لَکَ مِنَ الْأَمْرِ شَیْ ءٌ مع أن له صلی الله علیه و آله أن یدعوهم إلی الله و یؤدی إلیهم ما أمره بتبلیغه لأن معناه لیس لک شـی ء من أمر عقابهم أو استیصالهم أو الدعاء علیهم أو لعنهم حتی یقع (۵) إنابتهم أَوْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ أی یلطف لهم بما یقع معه توبتهم أو یقبل توبتهم إذا تابوا

۱- هکذا فی النسخ، و الصحیح (لعلک) راجع سوره الشعراء: ۲.

۲- زاد فی المصدر: و نزلت الآیه: «لَیْسَ لَکَ مِنَ الْأَمْرِ شَیْ ءٌ» أی.

۳- زاد فی المصدر: و المؤمنون.

۴- فی المصدر: قالوا.

۵- فی المصدر: حتی تقع.

أَوْ يُعَذِّبَهُمْ إن لم يتوبوا فَإِنَّهُمْ ظالِمُونَ أی يستحقون العذاب بظلمهم. (۱) و قال رحمه الله فی قوله تعالی وَ لاٰ تَهِنُوا قيل نزلت الآيه تسليه للمسلمين لما نالهم يوم أحد من القتل و الجراح عن الزهری و قتاده و ابن نجيح (۲) و

قِيلَ لَمَّا انْهَزَمَ الْمُسْلِمُونَ فِی الشِّعْبِ وَ أَقْبَلَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ بِخَيْلِ الْمُشْرِكِينَ يُرِيدُ أَنْ يَعْلُوَ عَلَيْهِمُ الْجَبَلَ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله عليه و آله لَا يَعْلُنَّ عَلَيْنَا (۳) اللَّهُمَّ لَا قُوَّهَ لَنَا إِلَّا بِکَ اللَّهُمَّ لَا يَعْبُدُکَ بِهَذِهِ الْبَلْدَهِ إِلَّا هَؤُلَاءِ النَّفَرُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْآيَهَ وَ ثَابَ نَفَرٌ رُمَاهٌ وَ صَعِدُوا الْجَبَلَ وَ رَمَوْا خَيْلَ الْمُشْرِكِينَ حَتَّى هَزَمُوهُمْ وَ عَلَا الْمُسْلِمُونَ الْجَبَلَ فَذَلِکَ قَوْلُهُ وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ.

و قيل نزلت الآيه بعد يوم أحد حين أمر رسول الله صلی الله عليه و آله أصحابه بطلب القوم و قد أصابهم من الجراح ما أصابهم و قال صلی الله عليه و آله لا يخرج إلا من شهد معنا بالأمس فاشتد ذلک علی المسلمين فأنزل الله تعالی هذه الآيه عن الکلبی و دليله قوله تعالی وَ لا تَهِنُوا فِی ابْتِغاءِ الْقَوْمِ الآيه.

وَ لا تَهِنُوا أی لا تضعفوا عن قتال عدوکم وَ لا تَحْزَنُوا بما يصيبکم فی أموالکم و أبدانکم و قيل لا تضعفوا بما نالکم من الجراح و لاٰ تحزنوا علی ما نالکم من المصائب بقتل الإخوان أو لا تهنوا لما نالکم من الهزيمه و لا تحزنوا علی ما فاتکم من الغنيمه وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ أی الظافرون المنصورون (۴) أو الأعلون فی المکان إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ معناه أن من کان مؤمنا يجب أن لا يهن و لا يحزن لثقته بالله أو إن کنتم مصدقين بوعدی لکم بالنصره و الظفر علی عدوکم إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ أی جراح فقد أصاب القوم جراح مثله عن ابن عباس و قيل إن يصبکم ألم و جراحه يوم أحد فقد أصاب القوم ذلک يوم بدر.

۱- مجمع البيان ۲: ۵۰۰ و ۵۰۱.

۲- هکذا فی نسخه المصنّف، و فيه وهم، و الصحيح کما فی المصدر: ابن أبی نجيح، و هو عبد اللّه بن أبی نجيح يسار المکی أبو يسار الثقفی مولاهم. المتوفّی سنه ۱۳۱ (او) بعدها.

۳- فی المصدر: اللّهمّ لا يعلن علينا.

۴- زاد فی المصدر: الغالبون عليهم فی العاقبه.

و قال أنس بن مالک أتی رسول الله صلی الله علیه و آله بعلی علیه السلام یومئذ و علیه (1) نیّف و ستون جراحه من طعنه و ضربه و رمیه فجعل رسول الله صلی الله علیه و آله یمسحها و هی تلتئم بإذن الله تعالی کأن لم تکن.

وَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا کَانَ یَوْمُ أُحُدٍ صَعِدَ أَبُو سُفْیَانَ الْجَبَلَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اللَّهُمَّ إِنَّهُ لَیْسَ لَهُمْ أَنْ یَعْلُونَا فَمَکَثَ أَبُو سُفْیَانَ سَاعَهً وَ قَالَ یوماً بِیَوْمٍ إِنَّ (2) الْأَیَّامَ دُوَلٌ وَ إِنَّ الْحَرْبَ سِجَالٌ (3) فَقَالَ صلی الله علیه و آله أَجِیبُوهُ فَقَالُوا لَا سَوَاءٌ قَتْلَانَا فِی الْجَنَّهِ وَ قَتْلَاکُمْ فِی النَّارِ فَقَالَ

لَنَا عُزَّی وَ لَا عُزَّی لَکُمْ

فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:

اللَّهُ مَوْلَانَا وَ لَا مَوْلَی لَکُمْ

فَقَالَ أَبُو سُفْیَانَ اعْلُ هُبَلُ.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اللَّهُ أَعْلَی وَ أَجَلُّ.

وَ تِلْکَ الْأَیّامُ نُداوِلُها بَیْنَ النّاسِ أی نصرفها مرّه لفرقه و مرّه علیها و إنما یصرّف الله سبحانه الأیام بین المسلمین و الکفار بتخفیف المحنه علی المسلمین أحیانا و تشدیدها أحیانا لا بنصره الکفار علیهم لأن النصره تدل علی المحبه و الله لا یُحِبُّ الْکافِرِینَ و إنما جعل الله الدنیا منقلبه (4) لکیلا یطمئن المسلم إلیها و لتقلّ رغبته فیها (5) إذ تفنی لذاتها و یظعن مقیمها و یسعی للآخره التی یدوم نعیمها و إنما جعل الدوله مرّه للمؤمنین و مرّه علیهم لیدخل الناس فی الإیمان علی الوجه الذی یجب الدخول فیه لذلک (6) و هو قیام الحجه فإنه

۱- فی المصدر: و فیه.

۲- فی المصدر: و إن.

۳- الحرب سجال أی تاره لهم و تاره علیهم.

۴- فی المصدر: متقلبه.

۵- زاد فی المصدر: أو حرصه علیها.

۶- فی المصدر: کذلک.

لو كانت الـدوله دائما للمؤمنين لكان الناس يدخلون فى الإيمان على سبيل اليمن و الفأل على أن كل موضع حضـره النبى صـلى الله عليه و آله لم يخل من ظفر إما فى ابتداء الأمر و إما فى انتهائه و إنما لم يستمر ذلك لما بيناه.

وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا تقديره و تلك الأيام نداولها لوجوه من المصالح و ليعلم الذين آمنوا متميزين بالإيمان عن غيرهم و على هذا يكون (١) يعلم بمعنى يعرف لأنه ليس المعنى أنه يعرف الـذوات بـل المعنى أنه يعلم تميزهـا بالإيمـان و يجـوز أن يكـون المعنى ليعلم الله الـذين آمنوا بمـا يظهر من صبرهم على جهـاد عـدوهم أى يعاملهم معامله من يعرفهم بهـذه الحال و قيل معناه و ليعلم أولياء الله الذين آمنوا و إنما أضاف إلى نفسه تفخيما وَ يَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُـهَداءَ أى ليكرم منكم (٢) بالشهاده من قتل يوم أحد أو يتخذ منكم شـهداء على الناس بما يكون منهم من العصيان لما لكم فى ذلك من جلاله القدر وَ لِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا أى و ليبتلى الله الذين آمنوا أو لينجيهم من الذنوب بالابتلاء وَ يَمْحَقَ الْكافِرِينَ أى ينقصهم أو يهلكهم.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ المراد به الإنكار أى أ ظننتم أيها المؤمنون أنكم تدخلون الجنه وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جاهَدُوا مِنْكُمْ وَ يَعْلَمَ الصَّابِرِينَ أى و لمـا يجاهـد المجاهـدين منكم فيعلم الله جهـادهم و يصـبر الصـابرون فيعلم صبرهـم على القتـال وَ لَقَـدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ و ذلك أن قوما ممن فاتهم شـهود بدر كانوا يتمنون الموت بالشـهاده بعد بدر قبل أحد فلما رأوه يوم أحد أعرض كـثير منهم عنه فـانهزموا فعـاتبهم الله على ذلـك مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَـدْ رَأَيْتُمُوهُ الضـميران راجعـان إلى الموت و المراد أسـبابه كـالحرب و قيـل راجعـان إلى الجهـاد وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ تأكيـد للرؤيه أو النظر بمعنى التفكر و قيـل معنـاه و أنتم تنظرون إلى محمد صلى الله عليه و آله و فيه حذف أى فلم انهزمتم.

وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ- قال أهل التفسير سبب نزول هذه الآيه أنه

ص: ٢۴

١- فى المصدر لا يكون و هو الصحيح.

٢- خلى المصدر عن لفظه (منكم).

لما أرجف بأن النبی صلی الله علیه و آله قتل یوم أحد و أشیع ذلک قال الناس لو کان نبیا لما قتل و قال آخرون نقاتل علی ما قاتل علیه حتی نلحق به و ارتد بعضهم و انهزم بعضهم و کان سبب انهزامهم و تضعضعهم إخلال الرماه لمکانهم من الشعب و کان رسول الله صلی الله علیه و آله نهاهم عن الإخلال به و أمر عبد الله بن جبیر و هو أخو خوات بن جبیر علی الرماه و هم خمسون رجلا و قال لا تبرحوا مکانکم فإنا لن نزال غالبین ما ثبتم بمکانکم و جاءت قریش علی میمنتهم خالد بن الولید و علی میسرتهم عکرمه بن أبی جهل و معهم النساء یضربن بالدفوف و ینشدون الأشعار فقالت هند:

نحن بنات طارق***نمشی علی النمارق

إن تقبلوا نعانق***أو تدبروا نفارق

فراق غیر وامق.

و کان أبو عامر عبد عمرو بن الصیفی أول من لقیهم بالأحابیش و عبید أهل مکه فقاتلهم قتالا شدیدا و حمیت الحرب. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنْ یَأْخُذُ بِهَذَا السَّیْفِ (۱) بِحَقِّهِ وَ یَضْرِبُ بِهِ الْعَبِیدَ (۲) حَتَّی یَنْحَنِیَ فَأَخَذَهُ أَبُو دُجَانَهَ سِمَاکُ بْنُ خَرَشَهَ الْأَنْصَارِیُّ فَلَمَّا أَخَذَ السَّیْفَ اعْتَمَّ بِعِمَامَهٍ حَمْرَاءَ وَ جَعَلَ یَفْتَخِرُ (۳) وَ یَقُولُ

أَنَا الَّذِی عَاهَدَنِی خَلِیلِی (۴)*** أَنْ لَا أُقِیمَ الدَّهْرَ فِی الْکُبُولِ (۵)

أَضْرِبُ بِسَیْفِ اللَّهِ وَ الرَّسُولِ

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّهَا لَمِشْیَهٌ یُبْغِضُهَا اللَّهُ تَعَالَی (۶) إِلَّا فِی هَذَا الْمَوْضِعِ

۱- فی المصدر: هذا السیف.

۲- فی نسخه من المصدر: العدو.

۳- یتبختر خ ل و فی المصدر: و جعل یفتخر تبخترا.

۴- زاد فی الطبعه الحروفیه مصرعا خال عنه نسخه المصنّف و المصدر و هو:

۵- الکیول خ ل. أقول: هو الموجود فی المصدر.

۶- زاد فی المصدر: و رسوله.

ثُمَّ حَمَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله وَ أَصْحَابُهُ عَلَى الْمُشْرِكِينَ فَهَزَمُوهُمْ وَ قَتَلَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَصْحَابَ اللِّوَاءِ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ نُصْرَتَهُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ قال الزبير فرأيت هندا و صواحبها هاربات مصعدات فی الجبال نادیه خدامهن ما دون أخذهن شی ء فلما نظرت الرماه إلی القوم قد انکشفوا و رأوا النبی صلی الله علیه و آله و أصحابه ینتهبون الغنیمه أقبلوا یریدون النهب و اختلفوا فقال بعضهم لا نترک أمر رسول الله صلی الله علیه و آله (۱) و قال بعضهم ما بقی من الأمر شی ء ثم انطلقوا عامتهم و ألحقوا (۲) بالعسکر فلما رأی خالد بن الولید قله الرماه و اشتغال المسلمین بالغنیمه و رأی ظهورهم خالیه صاح فی خیله من المشرکین و حمل علی أصحاب النبی صلی الله علیه و آله من خلفهم فهزموهم و قتلوهم و رمی عبد الله بن قَمِیئَهَ الحارثی رسول الله صلی الله علیه و آله بحجر فکسر أنفه و رباعیته و شجه فی وجهه فأثقله و تفرق عنه أصحابه و أقبل یرید قتله فذب مصعب بن عمیر و هو صاحب رایه رسول الله صلی الله علیه و آله یوم بدر و یوم أحد و کان اسم رایته العقاب عن رسول الله صلی الله علیه و آله حتی قتل مصعب بن عمیر قتله ابن قَمِیئَهَ فرجع و هو یری أنه قتل رسول الله صلی الله علیه و آله و قال إنی قتلت محمدا و صاح صائح (۳) ألا إن محمدا قد قتل و یقال إن الصائح (۴) کان إبلیس لعنه الله فانکفأ الناس (۵) و جعل رسول الله صلی الله علیه و آله یدعو الناس و یقول إلی عباد الله إلی عباد الله فاجتمع إلیه ثلاثون رجلا فحموه حتی کشفوا عنه المشرکین و رمی سعد بن أبی وقاص حتی اندقت سیه (۶) قوسه و أصیبت ید طلحه بن عبید الله فیبست و أصیبت عین قَتَادَهَ بن النعمان یومئذ حتی وقعت علی وجنته فردها رسول الله صلی الله علیه و آله مکانها فعادت کأحسن ما کانت فلما

۱- فی المصدر: لا تترکوا أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و آ.

۲- فی المصدر: ثم انطلق عامتهم و الحقوا بالعسکر.

۳- صارخ خ ل.

۴- الصارخ خ ل.

۵- انکفأ الناس ای تبددوا و رجعوا. انهزموا.

۶- سیه القوس: ما عطف من طرفیها.

انصرف رسول الله صلى الله عليه و آله أدركه أبى بن خلف الجمحى و هو يقول لا نجوت إن نجوت فقال القوم يا رسول الله ألا يعطف عليه رجل منا فقال دعوه حتى إذا دنا منه و كان أبى قبل ذلك يلقى رسول الله صلى الله عليه و آله فيقول عندى رمكه أعلفها كل يوم فرق ذره أقتلك عليها فقال رسول الله صلى الله عليه و آله بل أنا أقتلك إن شاء الله تعالى فلما كان يوم أحد و دنا منه تناول رسول الله صلى الله عليه و آله الحربه من الحرث بن الصمه ثم استقبله فطعنه فى عنقه فخدش خدشه فتدهدأ (۱) عن فرسه و هو يخور خوار الثور و هو يقول قتلنى محمد فاحتمله أصحابه و قالوا ليس عليك بأس فقال بلى لو كانت هذه الطعنه بربيعه و مضر لقتلتهم (۲) أ ليس قال لى أقتلك فلو بزق على بعد تلك المقاله لقتلنى فلم يلبث إلا يوما حتى مات قال و فشا فى الناس أن رسول الله صلى الله عليه و آله قد قتل فقال بعض المسلمين ليت لنا رسولا إلى عبد الله بن أبى فيأخذ لنا أمانا من أبى سفيان و بعضهم جلسوا و ألقوا بأيديهم و قال أناس من أهل النفاق فالحقوا بدينكم الأول و قال أنس بن النضر عم أنس بن مالك يا قوم إن كان محمد قد قتل فإن رب محمد لم يقتل و ما تصنعون بالحياه بعد رسول الله صلى الله عليه و آله فقاتلوا على ما قاتل عليه رسول الله و موتوا على ما مات عليه ثم قال اللهم إنى أعتذر إليك مما يقوله هؤلاء يعنى المنافقين (۳) و أبرأ إليك مما جاء به هؤلاء يعنى المنافقين ثم شد بسيفه فقاتل حتى قتل ثم إن رسول الله صلى الله عليه و آله انطلق إلى الصخره و هو يدعو الناس فأول من عرف رسول الله صلى الله عليه و آله كعب بن مالك قال عرفت عينيه تحت المغفر تزهران فناديت بأعلى صوتى يا معاشر المسلمين هذا رسول الله (۴) فأشار إلى أن اسكت فانحازت إليه طائفه من أصحابه فلامهم النبى صلى الله عليه و آله على الفرار فقالوا يا رسول الله فديناك بآبائنا و أمهاتنا أتانا الخبر أنك قتلت (۵) فرعبت

۱- فى المصدر: فتدهذه. و هو الصحيح.

۲- قلت: هلك. و فى المصدر: يقتلهم.

۳- فى المصدر: يعنى المسلمين.

۴- فى المصدر يا معشر المسلمين ابشروا فهذا رسول اللّه.

۵- فى المصدر: بانك قتلت.

قلوبنا فولينا مدبرين فأنزل الله تعالى هذه الآيه وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ.

يعنى أنه بشر اختاره الله لرسالته و قد مضت (۱) قبله رسل بعثوا فأدوا الرساله و مضوا و ماتوا و قتل بعضهم و أنه يموت كما ماتت الرسل فليس الموت بمستحيل عليه و لا القتل و قيل أراد أن أصحاب الأنبياء لم يرتدوا عند موتهم أو قتلهم فاقتدوا بهم أَ فَإِنْ ماتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ فسمى الارتداد انقلابا على العقب و هو الرجوع القهقرى وَ مَنْ يَنْقَلِبْ عَلى عَقِبَيْهِ أى من يرتدد عن دينه فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئاً بل مضرته عائده عليه وَ سَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ أى المطيعين. (۲) قوله تعالى وَ ما كانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ قال البيضاوى أى بمشيه الله أو بإذنه لملك الموت (۳) و المعنى أن لكل نفس أجلا مسمى فى علمه تعالى و قضائه لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً (۴) وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ بالإحجام عن القتال و الإقدام عليه كِتاباً مصدر مؤكد أى كتب الموت كتابا مُؤَجَّلًا صفه له أى موقتا لا يتقدم و لا يتأخر وَ مَنْ يُرِدْ ثَوابَ الدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها تعريض بمن شغلتهم الغنائم يوم أحد وَ مَنْ يُرِدْ ثَوابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْها أى من ثوابها وَ سَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ الذين شكروا نعمه الله فلم يشغلهم شى ء من الجهاد وَ كَأَيِّنْ أصله أى دخلت الكاف عليها و صارت بمعنى كم و النون تنوين أثبت فى الخط على غير قياس مِنْ نَبِيٍّ بيان له قاتَلَ (۵) مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ ربانيون علماء أتقياء أو عابدون لربهم و قيل جماعات و الربى منسوب إلى الربه و هى الجماعه للمبالغه فَما

ص: ۲۸

۱- فى المصدر: اختاره اللّه لرسالته الى خلقه، قد مضت.

۲- مجمع البيان ۲: ۴۹۸- ۵۱۴.

۳- فى المصدر: أو باذنه لملك الموت فى قبض روحه.

۴- فى المصدر: لا يستأخرون عنه ساعه.

۵- هكذا فى النسخ و الصحيح: (قاتل) كما فى المصحف و المصدر.

وَهَنُوا لِما أَصابَهُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ فما فتروا و لم ینکسر جدهم (۱) لما أصابهم من قتل النبی أو بعضهم وَ ما ضَعُفُوا عن العدو أو فی الدین وَ مَا اسْتَکانُوا و ما خضعوا للعدو وَ اللَّهُ یُحِبُّ الصَّابِرِینَ فینصرهم و یعظم أمرهم. (۲)

قوله تعالی إِنْ تُطِیعُوا الَّذِینَ کَفَرُوا قال الطبرسی رحمه الله قیل نزلت فی المنافقین إذ قالوا للمؤمنین یوم أحد عند الهزیمه ارجعوا إلی إخوانکم و ارجعوا إلی دینهم- عن علی علیه السلام.

و قیل هم الیهود و النصاری و المعنی إن أصغیتم إلی قول الیهود و المنافقین أن محمدا صلی الله علیه و آله قتل فارجعوا إلی عشائرکم یَرُدُّوکُمْ عَلی أَعْقابِکُمْ أی یرجعوکم کفارا کما کنتم فَتَنْقَلِبُوا أی ترجعوا خاسِرِینَ لأنفسکم بَلِ اللَّهُ مَوْلاکُمْ أی هو أولی بأن تطیعوه و هو أولی بنصرتکم وَ هُوَ خَیْرُ النَّاصِرِینَ أی إن اعتد بنصر غیره فهو خیر ناصر سَنُلْقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا قال السدی لما ارتحل أبو سفیان و المشرکون یوم أحد متوجهین إلی مکه قالوا بئسما صنعنا قتلناهم حتی إذا لم یبق منهم إلا الشرید ترکناهم ارجعوا فاستأصلوهم فلما عزموا علی ذلک ألقی الله فی قلوبهم الرعب حتی رجعوا عما هموا به فنزلت الآیه الرُّعْبَ أی الخوف بِما أَشْرَکُوا بِاللَّهِ أی بشرکهم به ما لَمْ یُنَزِّلْ بِهِ سُلْطاناً أی برهانا و حجه وَ مَأْواهُمُ أی مستقرهم النَّارُ یعذبون بها وَ بِئْسَ مَثْوَی الظَّالِمِینَ أی النار و روی أن الکفار دخلوا مکه کالمنهزمین مخافه أن یکون لرسول الله صلی الله علیه و آله الکره علیهم و قال رسول الله صلی الله علیه و آله نصرت بالرعب مسیره شهر. وَ لَقَدْ صَدَقَکُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ أی وفی لکم بما وعدکم من النصر علی عدوکم فی قوله بَلی إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا الآیه و ذکر ابن عباس و غیره أن الوعد کان یوم أحد لأن المسلمین کانوا یقتلون المشرکین حتی أخل الرماه لمکانهم الذی أمرهم الرسول بالقیام عنده فأتاهم خالد بن الولید من ورائهم و قتل عبد الله بن جبیر

۱- فی المصدر: و لم ینکسر حدتهم.

۲- أنوار التنزیل ۱: ۲۳۵ و ۲۳۶، فیه: یعظم قدرهم.

و من معه و تراجع المشركون و قتل من المسلمين سبعون رجلا و نادى مناد قتل محمد ثم من الله على المسلمين فرجعوا و فى ذلك نزلت الآيه

فَالْوَعْدُ قَوْلُ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله لِلرُّمَاةِ لَا تَبْرَحُوا هَذَا الْمَكَانَ فَإِنَّا لَا نَزَالُ غَالِبِينَ مَا ثَبَتُّمْ فِي مَكَانِكُمْ.

إِذْ تَحُسُّونَهُمْ أى تقتلونهم بِإِذْنِهِ أى بعلمه أو بلطفه حَتَّى إِذا فَشِلْتُمْ أى جبنتم عن عدوكم وَ تَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ أى اختلفتم وَ عَصَيْتُمْ أمر نبيكم فى حفظ المكان مِنْ بَعْدِ ما أَراكُمْ ما تُحِبُّونَ من النصره على الكفار و هزيمتهم و الغنيمه و أكثر المفسرين على أن المراد بالجميع يوم أحد و قال الجبائى إذ تحسونهم يوم بدر حتى إذا فشلتم يوم أحد و الأول أولى و جواب إذا محذوف و تقديره حتى إذا فعلتم ذلك ابتلاكم و امتحنكم و رفع النصره عنكم مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيا يعنى الغنيمه و هم الذين أخلوا المكان الذى رتبهم النبى صلى الله عليه و آله فيه وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ أراد عبد الله بن جبير و من ثبت مكانه ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ فيه وجوه أحدها أنهم كانوا فريقين منهم من عصى بانصرافه و منهم من لم يعص لأنهم قلوا بعد انهزام تلك الفرقه فانهزموا (١) بإذن الله لئلا يقتلوا لأن الله أوجب ثبات المائه للمائتين فإذا نقصوا لا يجب عليهم ذلك فجاز أن يذكر الله الفريقين بأنه صرفهم و عفا عنهم يعنى صرف بعضهم و عفا عن بعض عن الجبائى.

و ثانيها أن معناه رفع النصر عنكم و وكلكم إلى أنفسكم بخلافكم للنبى صلى الله عليه و آله فانهزمتم عن جعفر بن حرب. (٢) و ثالثها أن معناه لم يأمركم بمعاودتهم من فورهم لِيَبْتَلِيَكُمْ بالمظاهره فى الإنعام عليكم و التخفيف عنكم عن البلخى لِيَبْتَلِيَكُمْ أى يعاملكم معامله المختبر وَ لَقَدْ عَفا عَنْكُمْ أى صفح عنكم بعد أن خالفتم أمر الرسول و قيل عفا عنكم تتبعهم بعد أن أمركم بالتتبع لهم عن البلخى قال لما بلغوا حمراء الأسد عفا عنهم

١- فى المصدر: فانصرفوا باذن اللّه.

٢- لم يذكر الوجه الثانى فى المصدر، و لعله سقط عن المطبوع.

من ذلک وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أی ذو نعمه و من علیهم بنعم الدنیا و الدین

و روی الواقدی (۱) عن سهل بن سعد الساعدی قال خرج رسول الله صلی الله علیه و آله یوم أحد و کسرت رباعیته و هشمت البیضه علی رأسه و کانت فاطمه بنته علیها السلام تغسل عنه الدم و علی بن أبی طالب علیه السلام یسکب علیها بالمجن فلما رأت فاطمه علیها السلام أن الماء لا یزید الدم إلا کثره أخذت قطعه حصیر فأحرقته حتی إذا صار رمادا ألزمته الجرح فاستمسک الدم.

إِذْ تُصْعِدُونَ قال البیضاوی متعلق بصرفکم أو لیبتلیکم أو بمقدر کاذکر و الإصعاد الذهاب و الإبعاد فی الأرض وَ لا تَلْوُونَ عَلى أَحَدٍ لا یقف أحد لأحد و لا ینتظره وَ الرَّسُولُ یَدْعُوكُمْ

كَانَ یَقُولُ إِلَیَّ عِبَادَ اللَّهِ إِلَیَّ عِبَادَ اللَّهِ أَنَا رَسُولُ اللَّهِ مَنْ یَكُرُّ فَلَهُ الْجَنَّهُ.

فِی أُخْراكُمْ فی ساقتکم و جماعتکم الآخرین فَأَثابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَیْلا تَحْزَنُوا عَلى ما فاتَكُمْ وَ لا ما أَصابَكُمْ عطف علی صرفکم و المعنی فجازاکم الله علی فشلکم و عصیانکم غما متصلا بغم من الاغتمام بالقتل و الجرح و ظفر المشرکین و الإرجاف بقتل الرسول صلی الله علیه و آله أو فجازاکم غما بسبب غم أذقتموه رسول الله صلی الله علیه و آله بعصیانکم له لتتمرنوا علی الصبر فی الشدائد فلا تحزنوا فیما بعد علی نفع فائت و لا ضر لاحق و قیل لا مزیده و المعنی لتأسفوا علی ما فاتکم من الظفر و الغنیمه و علی ما أصابکم من الجرح و الهزیمه عقوبه لکم و قیل الضمیر فی فَأَثابَكُمْ للرسول صلی الله علیه و آله أی واساکم فی الاغتمام فاغتم بما نزل علیکم کما اغتممتم بما نزل علیه و لم یثربکم (۲) علی عصیانکم تسلیه لکم لِكَیْلا تَحْزَنُوا عَلى ما فاتَكُمْ من النصر وَ لا علی ما أَصابَكُمْ من الهزیمه وَ اللَّهُ خَبِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ عالم بأعمالکم و بما قصدتم بها ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَیْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَهً نُعاساً أنزل الله علیکم الأمن حتی أخذکم النعاس و عن أبی طلحه غشینا النعاس فی المصاف حتی کان

۱- فی المصدر: روی الواحدی.

۲- ثربه و ثرّبه و ثرّب علیه و أثربه: لامه.

السیف یسقط من ید أحدنا فیأخذه ثم یسقط فیأخذه و الأمنه الأمن نصب علی المفعول و نعاسا بدل منها أو هو المفعول و أمنه حال منه متقدمه أو مفعول له أو حال من المخاطبین بمعنی ذوی أمنه أو علی أنه جمع آمن یَغْشی طائِفَهً مِنْکُمْ أی النعاس. (۱) قال الطبرسی رحمه الله و کان السبب فی ذلک توعد المشرکین لهم بالرجوع إلی القتال فقعد المسلمون تحت الحجف (۲) متهیئین للحرب فأنزل الله الأمنه علی المؤمنین فناموا دون المنافقین الذین أزعجهم الخوف بأن یرجع الکفار علیهم أو یغیروا علی المدینه لسوء الظن فطیر عنهم النوم. (۳) و قال البیضاوی وَ طائِفَهٌ هم المنافقون قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ أوقعتهم أنفسهم فی الهموم أو ما یهمهم إلا هم أنفسهم و طلب خلاصها یَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَیْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجاهِلِیَّهِ صفه أخری لطائفه أو حال أو استئناف علی وجه البیان لما قبله و غَیْرَ الْحَقِّ نصب علی المصدر أی یظنون بالله غیر ظن الحق الذی یحق أن یظن به و ظَنَّ الْجاهِلِیَّهِ بدله و هو الظن المختص بالمله الجاهلیه و أهلها یَقُولُونَ أی لرسول الله صلی الله علیه و آله و هو بدل یظنون هَلْ لَنا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَیْ ءٍ هل لنا مما أمر الله و وعد من النصر و الظفر نصیب قط و قیل أخبر ابن أبی بقتل بنی الخزرج فقال ذلک و المعنی أنا منعنا تدبیر أنفسنا و تصریفها باختیارنا فلم یبق لنا من الأمر شی ء أو هل یزول عنا هذا القهر فیکون لنا من الأمر شی ء قل إن الأمر کله لله أی الغلبه الحقیقیه لله و لأولیائه فإن حزب الله هم الغالبون أو القضاء له (۴) یفعل ما یشاء و یحکم ما یرید و هو اعتراض یُخْفُونَ فِی أَنْفُسِهِمْ ما لا یُبْدُونَ لَکَ حال من ضمیر یقولون أی یقولون مظهرین أنهم مسترشدون طالبون للنصر

۱- أنوار التنزیل ۱: ۲۳۷ و ۲۳۸.

۲- الحجف: الترس من جلد بلا خشب.

۳- مجمع البیان ۲: ۵۲۲.

۴- فی المصدر: إذا لقضاء له.

مبطنین الإنکار و التکذیب یَقُولُونَ فی أنفسهم أو إذا خلا بعضهم إلی بعض و هو بدل من یخفون أو استئناف علی وجه البیان له لَوْ کانَ لَنا مِنَ الْأَمْرِ شَیْ ءٌ کما وعد محمد صلی الله علیه و آله و زعم (۱) أن الأمر کله لله و لأولیائه أو لو کان لنا اختیار و تدبیر لم نبرح کما کان رأی ابن أبی و غیره ما قُتِلْنا هاهُنا ما غلبنا و لما قتل من قتل منا فی هذه المعرکه قُلْ لَوْ کُنْتُمْ فِی بُیُوتِکُمْ لَبَرَزَ الَّذِینَ کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقَتْلُ إِلی مَضاجِعِهِمْ أی لخرج الذین قدر الله علیهم القتل و کتب فی اللوح المحفوظ إلی مصارعهم و لم تنفع الإقامه (۲) بالمدینه و لم ینج منه أحد وَ لِیَبْتَلِیَ اللَّهُ ما فِی صُدُورِکُمْ لیمتحن ما فی صدورکم و یظهر سرائرها من الإخلاص و النفاق و هو عله فعل محذوف أی و فعل ذلک لیبتلی أو عطف علی محذوف أی لبرز لنفاذ القضاء أو لمصالح جمه و لابتلاء (۳) أو علی قوله لِکَیْلا تَحْزَنُوا وَ لِیُمَحِّصَ ما فِی قُلُوبِکُمْ و لیکشفه و یمیزه أو یخلصه من الوساوس وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ بخفیاتها قبل إظهارها و فیه وعد و وعید و تنبیه علی أنه غنی عن الابتلاء و إنما فعل ذلک لتمرین المؤمنین (۴) و إظهار حال المنافقین إِنَّ الَّذِینَ تَوَلَّوْا مِنْکُمْ یَوْمَ الْتَقَی الْجَمْعانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّیْطانُ بِبَعْضِ ما کَسَبُوا یعنی أن الذین انهزموا یوم أحد إنما کان السبب فی انهزامهم أن الشیطان طلب منهم الزلل فأطاعوه و اقترفوا ذنوبا (۵) بترک المرکز و الحرص علی الغنیمه أو الحیاه فمنعوا التأیید و قوه القلب لمخالفه النبی صلی الله علیه و آله و قیل استزلال الشیطان تولیهم و ذلک بسبب ذنوب تقدمت لهم فإن المعاصی یجر بعضها بعضا کالطاعه و قیل استزلهم بذکر ذنوب سلفت منهم و کرهوا (۶) القتل قبل إخلاص التوبه و الخروج

۱- فی المصدر: أو زعم.

۲- فی المصدر: و لم ینفعهم الإقامه.

۳- فی المصدر: أو للابتلاء.

۴- فی المصدر: لتمییز المؤمنین.

۵- فی المصدر: و اقترفوا ذنوبا لمخالفه النبیّ صلّی اللّه علیه و آله بترک المرکز.

۶- فی المصدر: فکرهوا.

من المظلمه وَ لَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ لتوبتهم و اعتذارهم إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ للذنوب حَلِيمٌ لا يعاجل بعقوبه المذنب کی يتوب يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا يعنى المنافقين وَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ لأجلهم و فيهم و معنى إخوتهم اتفاقهم فى النسب أو فى المذهب إِذا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ إذا سافروا فيها و أبعدوا للتجاره أو غيرها أَوْ كانُوا غُزًّى جمع غاز لَوْ كانُوا عِنْدَنا ما ماتُوا وَ ما قُتِلُوا مفعول قالوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ متعلق بقالوا على أن اللام لام العاقبه أو بلا تكونوا أى لا تكونوا مثلهم فى النطق بذلك القول و الاعتقاد ليجعله حسره فى قلوبهم خاصه فذلك إشاره إلى ما دل عليه قولهم من الاعتقاد و قيل إلى ما دل عليه النهى أى لا تكونوا مثلهم ليجعل الله انتفاء كونكم مثلهم حسره فى قلوبهم فإن مخالفتهم و مضادتهم مما يغمهم وَ اللَّهُ يُحْيِي وَ يُمِيتُ رد لقولهم أى هو المؤثر فى الحياه و الممات لا الإقامه و السفر فإنه تعالى قد يحيى المسافر و الغازى و يميت المقيم و القاعد وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ تهديد للمؤمنين على أن يماثلوهم وَ لَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ أى فى سبيله لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ جواب القسم و هو ساد مسد الجزاء و المعنى أن السفر و الغزو ليس مما يجلب الموت و تقدم الأجل و إن وقع ذلك فى سبيل الله فما ينالون (۱) من المغفره و الرحمه بالموت خير مما يجمعون من الدنيا و منافعها لو لم يموتوا (۲) وَ لَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ على أى وجه اتفق هلاككم لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ لإلى معبودكم الذى توجهتم إليه و بذلتم مهجتكم لوجهه لا إلى غيره لا محاله تحشرون فيوفى أجوركم و يعظم ثوابكم فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ ما مزيده للتأكيد و الدليل على أن لينه لهم ما كان إلا برحمه من الله و هو ربطه على جأشه و توفيقه للرفق بهم حين اغتم لهم بعد أن خالفوه وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا سيئ الخلق جافيا غَلِيظَ الْقَلْبِ قاسيه لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ لتفرقوا عنك و لم يسكنوا إليك فَاعْفُ عَنْهُمْ فيما يختص بك وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ

۱- فى المصدر: فما تنالون.

۲- فى المصدر: مما تجمعون من الدنيا و منافعها لو لم تموتوا.

فیما لله وَ شاوِرْهُمْ فِی الْأَمْرِ أی فی أمر الحرب إذ الکلام فیه أو فیما یصح أن یشاور فیه استظهارا برأیهم و تطییبا لنفوسهم و تمهیدا سنه المشاوره (۱) للأمه فَإِذا عَزَمْتَ فإذا وطنت نفسک علی شی ء بعد الشوری. (۲) و قال الطبرسی رحمه الله و رووا عن جعفر بن محمد علیهما السلام و عن جابر بن یزید بالضم فعلی هذا یکون معناه فإذا عزمت لک و وفقتک و أرشدتک فَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ (۳) قال البیضاوی فی إمضاء أمرک علی ما هو أصلح لک فإنه لا یعلمه سواه (۴) إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُتَوَکِّلِینَ فینصرهم و یهدیهم إلی الصلاح إِنْ یَنْصُرْکُمُ اللَّهُ کما نصرکم یوم بدر فَلا غالِبَ لَکُمْ فلا یغلبکم أحد (۵) وَ إِنْ یَخْذُلْکُمْ کما خذلکم یوم أحد فَمَنْ ذَا الَّذِی یَنْصُرُکُمْ مِنْ بَعْدِهِ من بعد خذلانه أو من بعد الله وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ فلیخصوه بالتوکل علیه لما علموا أن لا ناصر سواه و آمنوا به. (۶) وَ ما کانَ لِنَبِیٍّ أَنْ یَغُلَّ قال الطبرسی روی عن ابن عباس و ابن جبیر أنها نزلت فی قطیفه حمراء فقدت یوم بدر من المغنم فقال بعضهم لعل النبی صلی الله علیه و آله أخذها.

و فی روایه الضحاک قال إن رجلا غل بمخیط أی بإبره من غنائم هوازن یوم حنین فنزلت الآیه.

و

عَنْ مُقَاتِلٍ أَنَّهَا نَزَلَتْ فِی غَنَائِمِ أُحُدٍ حِینَ تَرَکَتِ الرُّمَاهُ الْمَرْکَزَ طَلَباً لِلْغَنِیمَهِ

۱- فی المصدر: لسنه المشاوره للامه.

۲- أنوار التنزیل ۱: ۲۳۹ و ۲۴۰.

۳- مجمع البیان ۲: ۵۲۷.

۴- زاد فی المصدر: و قرئ «فَإِذا عَزَمْتَ» علی التکلم، ای فإذا عزمت لک علی شی ء و عینته لک فتوکل علی و لا تشاور فیه احدا.

۵- فی المصدر: فلا أحد یغلبکم.

۶- أنوار التنزیل ۱: ۲۴۱.

وَ قَالُوا نَخْشَى أَنْ يَقُولَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَنْ أَخَذَ شَيْئاً فَهُوَ لَهُ وَ لَا يَقْسِمَ كَمَا لَمْ يَقْسِمْ يَوْمَ بَدْرٍ وَ وَقَعُوا فِي الْغَنَائِمِ فَقَالَ (۱) صلى الله عليه و آله أَ ظَنَنْتُمْ أَنَّا نَغُلُّ وَ لَا نَقْسِمُ لَكُمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْآيَهَ وَ قِيلَ إِنَّهُ قَسَمَ الْغَنِيمَهَ وَ لَمْ يَقْسِمْ لِلطَّلَائِعِ فَلَمَّا قَدِمَتِ الطَّلَائِعُ قَالُوا أَ قَسَمَ الْفَيْ ءَ وَ لَمْ يَقْسِمْ لَنَا فَعَرَّفَهُ اللَّهُ الْحُكْمَ فِيهِ وَ نَزَلَتِ الْآيَهُ وَ قِيلَ نَزَلَتْ فِي أَدَاءِ الْوَحْيِ كَانَ صلى الله عليه و آله (۲) يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَ فِيهِ عَيْبُ دِينِهِمْ وَ سَبُّ آلِهَتِهِمْ فَسَأَلُوهُ أَنْ يَطْوِيَ ذَلِكَ عَنْهُمْ فَنَزَلَتْ. (۳).

و قال البيضاوى أى و ما صحّ لنبىّ أن يخون فى الغنائم فإن النبوّه تنافى الخيانه وَ مَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِما غَلَّ يَوْمَ الْقِيامَهِ يأت بالذى غلّه يحمله على عنقه كما جاء فى الحديث أو بما احتمل من وباله و إثمه ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ يعطى (۴) جزاء ما كسبت وافيا وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ فلا ينقص ثواب مطيعهم و لا يزاد فى عقاب عاصيهم. (۵) أَ وَ لَمَّا أَصابَتْكُمْ مُصِيبَهٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْها قال الطبرسى أى حين أصابكم القتل و الجرح و ذلك ما أصاب المسلمين يوم أحد فإنه قتل منهم سبعون رجلا و كانوا أصابوا من المشركين يوم بدر مثليها فإنهم كانوا قتلوا من المشركين سبعين رجلا و أسروا سبعين و قيل قتلتم منهم ببدر سبعين و بأحد سبعين و هذا ضعيف فإنه لا خلاف بينهم أنه قتل منهم بأحد نفر يسير قُلْتُمْ أَنَّى هذا أى من أى وجه أصابنا هذا و نحن مسلمون و فينا رسول الله صلى الله عليه و آله و ينزل عليه الوحى و هم مشركون و قيل إنهم إنما استنكروا ذلك لأنه وعدهم بالنصر من الله إن أطاعوه قُلْ هُوَ مِنْ

۱- فى المصدر: فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله.

۲- فى المصدر: كان النبىّ صلّى اللّه عليه و آله.

۳- مجمع البيان ۲: ۵۲۹.

۴- فى المصدر: تعطى.

۵- أنوار التنزيل ۱: ۲۴۱.

عِنْدِ أَنْفُسِكَمْ أى ما أصابكم من الهزيمه و القتل من عند أنفسكم بخلافكم أمر ربكم و ترككم طاعه الرسول صلى الله عليه و آله و فيه أقوال أحدها أن ذلك مخالفتهم الرسول صلى الله عليه و آله فى الخروج من المدينه للقتال يوم أحد و كان النبى صلى الله عليه و آله دعاهم أن يتحصنوا بها و يدعو المشركين إلى أن يقصدوهم فيها فقالوا كنا نمتنع من ذلك فى الجاهليه و نحن الآن فى الإسلام و أنت يا رسول الله بيننا أحق بالامتناع و أعز.

و ثانيها

أَنَّ ذَلِكَ بِاخْتِيَارِهِمُ الْفِدَاءَ مِنَ الْأَسْرَى يَوْمَ بَدْرٍ وَ كَانَ الْحُكْمُ فِيهِمُ الْقَتْلَ وَ شَرَطَ عَلَيْهِمْ إِنْ قَبِلْتُمُ الْفِدَاءَ قُتِلَ مِنْكُمْ فِي الْقَابِلِ بِعِدَّتِهِمْ قَالُوا رَضِينَا فَإِنَّا نَأْخُذُ الْفِدَاءَ فَنَنْتَفِعُ بِهِ وَ إِذَا قُتِلَ مِنَّا فِيمَا بَعْدُ كُنَّا شُهَدَاءَ- عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ وَ هُوَ الْمَرْوِيُّ عَنِ الْبَاقِرِ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

و ثالثها أن ذلك بخلاف الرماه يوم أحد لما أمرهم رسول الله صلى الله عليه و آله به من ملازمه مراكزهم.

إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ أى فهو قادر على نصركم فيما بعد و إن لم ينصركم فى الحال لمخالفتكم وَ ما أَصابَكُمْ أيها المؤمنون يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ جمع المسلمين و جمع المشركين يوم أحد بقتل من قتل منكم (١) فَبِإِذْنِ اللَّهِ أى بعلم الله و قيل بتخليه الله بينكم و بينهم التى تقوم مقام الإطلاق فى الفعل برفع الموانع و التمكين من الفعل الذى يصح معه التكليف و قيل بعقوبه الله لتركهم أمر رسول الله صلى الله عليه و آله وَ لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ نافَقُوا أى و ليميز المؤمنين من المنافقين وَ قِيلَ لَهُمْ أى للمنافقين تَعالَوْا قاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ قالوا إن عبد الله بن أبى و المنافقين معه من أصحابه انخذلوا يوم أحد بنحو (٢) من ثلاثمائه رجل و قالوا علام نقتل أنفسنا و قال لهم عبد الله بن عمرو بن حرام (٣) الأنصارى تعالوا قاتلوا فى سبيل الله و اتقوا الله و لا تخذلوا نبيكم أَوِ ادْفَعُوا عن حريمكم

١- فى المصدر: يعنى يوم أحد من النكبه بقتل من قتل منكم.

٢- فى المصدر: انخزلوا يوم أحد نحوا.

٣- فى نسخه: حزام و هو وهم، و الصواب ما اخترناه فى المتن، و الرجل هو والد جابر.

و أنفسكم إن لم تقاتلوا فی سبيل الله و قيل معناه أقيموا معنا و كثروا سوادنا قالُوا أی المنافقون. (۱) لَوْ نَعْلَمُ قِتالًا لَاتَّبَعْناكُمْ قال البيضاوی أی لو نعلم مما يصلح أن يسمی (۲) قتالا ـ لاتبعناكم فيه لكن ما أنتم عليه ليس بقتال بل إلقاء بالأنفس إلی التهلكه أو لو نحسن قتالا ـ لاتبعناكم و إنما قالوا ذلك دغلا و استهزاء هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمانِ لانخزالهم (۳) و كلامهم هذا فإنهما أول أماره ظهرت منهم مؤذنه بكفرهم و قيل هم لأهل الكفر أقرب نصره منهم لأهل الإيمان يَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ ما لَيْسَ فِی قُلُوبِهِمْ يظهرون خلاف ما يضمرون لا تواطئ قلوبهم ألسنتهم بالإيمان وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يَكْتُمُونَ من النفاق و بما يخلو به بعضهم إلی بعض الَّذِينَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ أی لأجلهم يريد من قتل يوم أحد من أقاربهم أو من جنسهم وَ قَعَدُوا مقدرا بقدر (۴) أی قالوا قاعدين عن القتال لَوْ أَطاعُونا فی القعود ما قُتِلُوا كما لم نقتل قُلْ فَادْرَؤُا الآيه أی إن كنتم صادقين أنكم تقدرون علی دفع القتل عمن كتب عليه فادفعوا عن أنفسكم الموت و أسبابه فإنه أحری بكم و المعنی أن القعود غير مغن (۵) فإن أسباب الموت كثيره و كما أن القتال يكون سببا للهلاك و القعود (۶) سببا للنجاه قد يكون الأمر بالعكس. (۷) وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا قال الطبرسی قيل نزلت فی شهداء بدر و قيل فی شهداء أحد و كانوا سبعين أربعه من المهاجرين حمزه و مصعب بن عمير

ص: ۳۸

۱- مجمع البيان ۲: ۵۳۳.

۲- فی المصدر: لو نعلم ما يصحّ أن يسمی قتالا.

۳- انخزل: انفرد. أی لاعتزالهم.

۴- فی المصدر: حال مقدره بقد.

۵- فی المصدر: غير مغن عن الموت.

۶- فی المصدر: و القعود يكون سببا.

۷- أنوار التنزيل ۱: ۲۴۳.

و عثمان بن شماس و عبد الله بن جحش و سائرهم من الأنصار و قال الباقر علیه السلام و کثیر من المفسرین إنها تتناول قتلی بدر و أحد معا و قیل نزلت فی شهداء بئر معونه الَّذِینَ اسْتَجابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ قال رحمه الله لما انصرف أبو سفیان و أصحابه من غزاه أحد فبلغوا الروحاء ندموا علی انصرافهم عن المسلمین و تلاوموا قالوا (۱) لا- محمدا قتلتم و لا الکواعب أردفتم (۲) قتلتموهم حتی إذا لم یبق إلا- الشرید ترکتموهم ارجعوا (۳) فاستأصلوهم فبلغ ذلک الخبر رسول الله صلی الله علیه و آله فأراد أن یرهب العدو و یریهم من نفسه و أصحابه قوه فندب أصحابه للخروج فی طلب أبی سفیان و قال ألا عصابه تشدد (۴) لأمر الله تطلب عدوها فإنها إنکاء للعدو و أبعد للسمع فانتدب عصابه منهم مع ما بهم من القرح و الجرح الذی أصابهم یوم أحد و نادی منادی رسول الله صلی الله علیه و آله ألا لا یخرجن معنا أحد إلا من حضر یومنا (۵) بالأمس و إنما خرج رسول الله صلی الله علیه و آله لیرهب العدو و لیبلغهم أنه خرج فی طلبهم فیظنوا به قوه و أن الذی أصابهم لم یوهنهم عن عدوهم فینصرفوا فخرج فی سبعین رجلا حتی بلغ حمراء الأسد و هو من المدینه علی ثمانیه أمیال.

و روی محمد بن إسحاق بن یسار عن عبد الله بن خارجه (۶) عن زید بن ثابت عن أبی السائب أن رجلا من أصحاب النبی صلی الله علیه و آله من بنی عبد الأشهل کان شهد أحدا قال شهدت أحدا أنا و أخ لی فرجعنا جریحین فلما أذن مؤذن رسول الله صلی الله علیه و آله بالخروج فی طلب العدو قلنا لا تفوتنا (۷) غزوه مع رسول الله صلی الله علیه و آله

۱- فی المصدر: فقالوا.

۲- ارتدفتم خ ل.

۳- فی المصدر: فارجعوا.

۴- فی المصدر: تسدد.

۵- یومنا أحد خ ل.

۶- فی المصدر و سیره ابن هشام ۲: ۵۲: خارجه بن زید بن ثابت. أقول هذا هو الصحیح، و عبد اللّه هذا هو عبد اللّه بن خارجه بن عبد اللّه بن سلیمان بن زید بن ثابت الأنصاریّ و قد ینسب الی جده.

۷- فی السیره: أ تفوتنا.

و الله ما لنا دابه نركبها و ما منا إلا جريح ثقيل فخرجنا مع رسول الله صلى الله عليه و آله و كنت أيسر جرحا من أخى فكنت إذا غلب حملته عقبه و مشى عقبه حتى بلغنا مع رسول الله صلى الله عليه و آله حمراء الأسد (۱) فمر برسول الله صلى الله عليه و آله معبد الخزاعى بحمراء الأسد و كانت خزاعه مسلمهم و كافرهم عينه (۲) رسول الله صلى الله عليه و آله بتهامه صفقتهم معه لا يخفون عنه شيئا و معبد يومئذ مشرک فقال و الله يا محمد لقد عز علينا مصابک فی قومک و أصحابک و لوددنا أن الله كان أعفاک (۳) فيهم ثم خرج من عند رسول الله صلى الله عليه و آله حتى لقى أبا سفيان و من معه بالروحاء و أجمعوا الرجعه إلى رسول الله صلى الله عليه و آله و قالوا قد أصبنا جل (۴) أصحابه و قادتهم و أشرافهم ثم رجعنا قبل أن نستأصلهم (۵) فلما رأى أبو سفيان معبدا قال ما وراءک يا معبد قال محمد قد خرج فی أصحابه يطلبكم فی جمع لم أر مثله قط يتحرقون عليكم تحرقا و قد اجتمع عليه من كان تخلف عنه فی يومكم و ندموا على ضيعتهم (۶) و فيهم من الحنق (۷) عليكم ما لم أر مثله قط قال ويلک ما تقول فقال و الله ما أراک ترتحل حتى ترى نواصى الخيل قال فو الله لقد أجمعنا الكره عليهم لنستأصلهم قال فو الله إنى لأنهاک عن ذلک فو الله لقد حملنى ما رأيت على أن قلت أبياتا فيه من شعر قال و ما قلت قال قلت

كادت تهد من الأصوات راحلتى***إذ سالت الأرض بالجرد الأبابيل

۱- فی المصدر: حتى انتهينا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله الى حمراء الأسد.

۲- فی نسخه و فی السيره: عيبه. و هو الموجود فی المصدر.

۳- عفاک منهم خ ل. أقول: فی السيره: عافاک فيهم.

۴- فی المصدر و السيره: حد أصحابه. أقول: الحد من الإنسان: بأسه و ما يعتريه من الغضب.

۵- زاد فی السيره: لنكرّن على بقيتهم فلنفرغن منهم.

۶- فی المصدر: على صنيعهم و فی السيره على ما ضيعوا.

۷- الحنق: شده الغيظ.

تردی (۱) بأسد كرام لا تنابله***عند اللقاء و لا خرق معاذيل(۲)

فظلت عدوا أظن الأرض مائله***لما سموا برئيس غير مخذول

و قلت وی (۳) لابن حرب من لقائكم***إذا تغطمطت البطحاء بالحيل

إنی نذير لأهل السير (۴) ضاحيه***لكل ذی إربه منهم و معقول

من جيش أحمد لا وخش (۵) تنابله***و ليس يوصف ما أثبت بالقيل

قال فثنى ذلک أبا سفيان و من معه و مر به ركب من عبد القيس فقال أين تريدون قالوا نريد المدينه نريد الميره فقال فهل أنتم مبلغون عنی محمدا رساله أرسلكم بها إليه و أحمل لكم إبلكم هذه زبيبا بعكاظ (۶) غدا إذا وافيتمونا قالوا نعم قال إذا جئتموه فأخبروه أنا قد أجمعنا الكره إليه و إلى أصحابه (۷) لنستأصل بقيتهم و انصرف أبو سفيان و مر الركب برسول الله صلى الله عليه و آله و هو بحمراء الأسد فأخبروه بقول أبی سفيان فقال رسول الله صلى الله عليه و آله و أصحابه حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ ثم انصرف رسول الله صلى الله عليه و آله بعد الثالثه إلى المدينه و قد ظفر فی وجهه

۱- أی تسرع.

۲- فی السيره: و لا ميل معازيل. و الميل جمع أميل، و هو الـذی لا رمح له، و قيل: هو الذی لا ترس له. و قيل: هو الذی لا يثبت على السرج و معازيل بالزای فی المصدر و السيره و هم الذين لا سلاح معهم.

۳- فی المصدر و السيره: فقلت: ويل.

۴- السيل خ ل أقول: فی المصدر: السبل. و فی السيره: البسل و البسل: الحرام.

۵- لاوحش خ. أقول: فی السيره: لا وحش قنابله. و قنابله جمع قنبله و هی القطعه من الخيل

۶- عكاظ: سوق من اسواق العرب، كانت العرب تجتمع فيها فی الأشهر الحرم و تقوم اسواقهم بها، و يتناشدون الاشعار و يتحاجون، و من له اسير سعى فی فدائه، و من له حكومه ارتفع الی الذی يقوم بأمر الحكومه، ثمّ يقفون بعرفه و يقضون مناسک الحجّ و يرجعون إلی أوطانهم.

۷- فی المصدر: الكره عليه و على أصحابه. و فی السيره: السير إليه و الی أصحابه.

ذلک بمعاویه بن المغیره بن العاص (۱) و أبی غره الجمحی (۲).

هذا قول أکثر المفسرین

و قال مجاهد و عکرمه نزلت هذه الآیات فی غزاه بدر الصغری و ذلک أن أبا سفیان قال یوم أحد حین أراد أن ینصرف یا محمد موعدنا بیننا و بینک موسم بدر الصغری لقابل إن شئت (۳) فقال رسول الله صلی الله علیه و آله ذلک بیننا و بینک فلما کان العام المقبل خرج أبو سفیان فی أهل مکه حتی نزل مجنه من ناحیه من مر الظهران (۴) ثم ألقی الله علیه الرعب فبدا له فی الرجوع فلقی نعیم بن مسعود الأشجعی و قد قدم معتمرا فقال له أبو سفیان إنی واعدت محمدا و أصحابه أن نلتقی بموسم بدر الصغری و إن هذه عام جدب فلا یصلح لنا إلا عام نرعی فیه الشجر و نشرب فیه اللبن و قد بدا لی أن لا أخرج إلیها و أکره أن یخرج محمد و لا أخرج أنا فیزیدهم ذلک جرأه فالحق بالمدینه فثبطهم و لک عندی عشره من الإبل أضعها علی یدی سهیل بن عمرو فأتی نعیم المدینه فوجد الناس یتجهزون لمیعاد أبی سفیان فقال لهم بئس الرأی رأیتم أتوکم فی دیارکم و قرارکم فلم یفلت منکم إلا شرید فتریدون أن تخرجوا و قد جمعوا لکم عند الموسم فو الله لا یفلت منکم أحد فکره أصحاب رسول الله الخروج فقال رسول الله صلی الله علیه و آله و الذی نفسی بیده لأخرجن و لو وحدی فأما الجبان فإنه رجع و أما الشجاع فإنه تأهب للقتال و قال حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَکِیلُ فخرج رسول الله صلی الله علیه و آله فی أصحابه حتی وافوا بدر الصغری و هو ماء لبنی کنانه و کان (۵) موضع سوق لهم فی الجاهلیه یجتمعون إلیها فی کل عام ثمانیه أیام فأقام ببدر ینتظر أبا سفیان

۱- فی السیره: معاویه بن المغیره بن أبی العاص بن أمیّه بن عبد شمس، و هو جد عبد الملک بن مروان أبو أمه عائشه بنت معاویه.

۲- فی المصدر: ابی قره. و کلاهما مصحفان، و الصحیح: ابی عزه و قد أشرنا إلیه سابقا.

۳- فی المصدر: موعد ما بیننا و بینک موسم بدر الصغری القابل ان شئت.

۴- ذکر ابن هشام بدر الصغری فی السیره ۲: ۲۲۱ و فیه: و بعض الناس یقول: قد بلغ عسفان.

۵- فی المصدر: و کانت.

و قد انصرف أبو سفيان من مجنه إلى مكه فسماهم أهل مكه جيش السويق و قالوا إنما خرجتم تشربون السويق و لم يلق رسول الله صلى الله عليه و آله و أصحابه أحد من المشركين ببدر و وافقوا السوق و كانت لهم تجارات فباعوها و أصابوا الدرهم (۱) درهمين و انصرفوا إلى المدينه سالمين غانمين- و قد روى ذلک أبو الجارود عن الباقر عليه السلام.

المعنى. (۲) الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ أى أطاعوا الله فى أوامره و أطاعوا رسوله مِنْ بَعْدِ ما أَصابَهُمُ الْقَرْحُ أى نالهم الجراح يوم أحد لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ بطاعه رسول الله صلى الله عليه و آله و إجابته إلى الغزو وَ اتَّقَوْا معاصى الله لهم أَجْرٌ عَظِيمٌ أى ثواب جزيل الَّذِينَ قالَ لَهُمُ النَّاسُ فى المعنى بالناس الأول ثلاثه أقوال أحدها أنهم الركب الذين دسهم أبو سفيان إلى المسلمين ليجبنوهم عند منصرفهم من أحد لما أرادوا الرجوع إليهم عن ابن عباس و ابن إسحاق و قد مضت قصتهم.

و الثانى أنه نعيم بن مسعود الأشجعى و هو قول أبى جعفر و أبى عبد الله عليهما السلام.

و الثالث أنهم المنافقون عن السدى.

إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ المعنى به أبو سفيان و أصحابه عند أكثر المفسرين أى جمعوا جموعا كثيره لكم و قيل جمعوا الآلات و الرحال و إنما عبر بلفظ الواحد عن الجمع فى قوله قالَ لَهُمُ النَّاسُ لأمرين أحدهما أنه قد جاءهم من جهه الناس فأقيم كلامه مقام كلامهم و سمى باسمهم.

و الآخر أنه لتفخيم الشأن فَاخْشَوْهُمْ أى فخافوهم ثم بين سبحانه أن ذلک القول زادهم إيمانا و ثباتا على دينهم و إقامه على نصر نبيهم بأن قال

۱- فى المصدر: للدرهم.

۲- المصدر خال عن كلمه (المعنى) و لعلّ المراد انه روى معنى ذلک. و ليس هذا الفاظ روايته.

فَزادَهُمْ إِيماناً وَ قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ أى كافينا الله (۱) و ولينا و حفيظنا و المتولى لأمرنا وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ أى نعم الكافى و المعتمد و الملجأ الذى يوكل إليه الأمور فَانْقَلَبُوا أى فرجع النبى صلى الله عليه و آله و من معه من أصحابه بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ أى بعافيه من السوء و تجاره رابحه لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ أى قتل عن السدى و مجاهد و قيل النعمه هاهنا الثبوت على الإيمان فى طاعه الله و الفضل الربح فى التجاره عن الزجاج و قيل أقل ما يفعله الله تعالى بالخلق فهو نعمه و ما زاد على ذلك فهو الموصوف بأنه فضل و الفرق بين النعمه و المنفعه أن النعمه لا تكون نعمه إلا إذا كانت حسنه و المنفعه قد تكون حسنه و قد تكون قبيحه و هذا لأن النعمه تستحق بها الشكر و لا يستحق الشكر بالقبيح وَ اتَّبَعُوا رِضْوانَ اللَّهِ بالخروج إلى لقاء العدو وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ على المؤمنين. (۲) قوله تعالى فَما لَكُمْ فِي الْمُنافِقِينَ فِئَتَيْنِ أقول قد مر تفسيره فى باب جوامع الغزوات.

قوله وَ لا تَهِنُوا أى لا تضعفوا قال الطبرسى قيل نزلت فى الذهاب إلى بدر الصغرى لموعد أبى سفيان يوم أحد و قيل نزلت يوم أحد فى الذهاب خلف أبى سفيان لموعد أبى سفيان و عسكره إلى حمراء الأسد.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَ عِكْرِمَةُ لَمَّا أَصَابَ الْمُسْلِمُونَ مَا أَصَابَهُمْ يَوْمَ أُحُدٍ وَ صَعِدَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله الْجَبَلَ جَاءَ أَبُو سُفْيَانَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ لَنَا يَوْمٌ وَ لَكُمْ يَوْمٌ فَقَالَ صلى الله عليه و آله أَجِيبُوهُ فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ لَا سَوَاءٌ قَتْلَانَا فِي الْجَنَّةِ وَ قَتْلَاكُمْ فِي النَّارِ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ

لَنَا عُزَّى وَ لَا عُزَّى لَكُمْ

فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله قُولُوا

اللَّهُ مَوْلَانَا وَ لَا مَوْلَى لَكُمْ

فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ

۱- فى المصدر: أى اللّه كافينا.

۲- مجمع البيان ۲: ۵۳۵ و ۵۳۹- ۵۴۱.

اعْلُ هُبَلُ.

فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله قُولُوا اللَّهُ أَعْلَى وَ أَجَلُّ.

فقال أبو سفيان موعدنا و موعدكم بدر الصغرى و نام المسلمون و بهم الكلوم و فيهم نزلت إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ الآيه و فيهم نزلت إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ الآيه لأن الله تعالى أمرهم على ما بهم من الجراح أن يتبعوهم و أراد بذلك إرهاب المشركين فخرجوا إلى حمراء الأسد و بلغ المشركين ذلك فأسرعوا حتى دخلوا مكه.

فِي ابْتِغاءِ الْقَوْمِ أى فى طلب المشركين إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ مما ينالكم من الجراح منهم فَإِنَّهُمْ يعنى المشركين يَأْلَمُونَ أيضا مما ينالهم منكم من الجراح و الأذى كَما تَأْلَمُونَ من جراحهم و أذاهم وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ الظفر عاجلا و الثواب آجلا على ما ينالكم منهم ما لا يَرْجُونَ على ما ينالهم منكم. (۱) قوله تعالى إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ قد مر تفسيره فى باب قصه بدر.

**[ترجمه]طبرسى رحمه الله گويد: بياد آورد اى محمد «إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ» يعنى: به ياد آور اى محمد وقتى در بامدادان از مدينه بيرون شدى. «تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقاعِدَ لِلْقِتالِ»

ص: ۱۶

براى مؤمنان جايگاه براى جنگ آماده مى‌ساختى يا اينكه در سنگرگاه‌هاى جنگ آن‌ها را مى‌نشاندى تا در آن‌ها توقف كنند و از جاى خود جدا نشوند. در اينكه اين مطلب در چه روزى بود اختلاف است. ابن عباس و بيشتر مفسران گويند: روز احد بوده و اين مطلب نيز از امام باقر عليه السلام روايت شده است. و گفته اند: روز احزاب بوده (از مقاتل) و حسن آن را جنگ بدر دانسته است. «وَ اللَّهُ سَمِيعٌ» يعنى آنچه را پيامبر مى‌گويد شنواست. «عَلِيمٌ» داناست به آنچه در دل پنهان مى‌دارند. «إِذْ هَمَّتْ» يعنى عزم و قصد كردند. «طائِفَتانِ مِنْكُمْ» يعنى دو گروه از شما مسلمين. «أَنْ تَفْشَلا» كه بترسند. و دو طائفه يكى بنو سلمه بود و ديگرى بنو حارثه كه دو طائفه از قبيله انصار بودند (از ابن عباس و بيشتر مفسران) و از امام باقر و امام صادق عليه السلام نيز روايت شده است. جبايى گويد: دو طايفه يكى از مهاجران و يكى از انصار بودند و علت تصميم آن‌ها بر نزاع اين بود كه عبد اللّٰه بن ابى سلول در روز احد به آنان گفت كه دست از جنگ با مشركان بردارند و به مدينه

بازگردند و آن‌ها نيز به اين كار تصميم گرفتند ولى انجام ندادند. «وَ اللَّهُ وَلِيُّهُما» و خدا ياور آنان است. از جابر بن عبد اللّٰه روايت شده كه گويد: آيه درباره ما (انصار) نازل شده و نازل نشدن آن هم محبوب ما نبود زيرا «و اللّٰه وليهما» در اين آيه است (كه مدح ما را مى‌رساند).

بعضى از محققان گفته اند: اين همّ و اراده خاطره اى بود كه به فكرشان گذشت نه عزم و اراده قطعى، زيرا خداوند آن‌ها را در عين اين تصميم مدح گفته و اگر همّ و تصميم قطعى بود ذمّ آن‌ها اولى از مدح بود.

مى‌گويم: طبرسى داستان غزوه احد را از امام صادق بر منوالى كه در روايت على بن ابراهيم خواهد آمد، روايت كرده سپس گويد: ابن ابى اسحاق و سدى و واقدى و ابن جريح و ديگران روايت كنند كه مشركان روز چهار شنبه به احد وارد شدند (در

شوال سال

ص: ۱۷

سوم هجری) و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم روز جمعه به سوی آن‌ها رفت و جنگ در روز شنبه در نیمه ماه واقع شد. در این جنگ دندان پیامبر شکست و صورتش مجروح شد. سپس مهاجرین پس از شکست بازگشتند و از مسلمین هفتاد نفر کشته شدند. و کفار بدن‌های عده ای از شهیدان را مثله کرده بودند که حمزه بیش از همه مثله شده بود و دست طلحه مضروب گشت و فلج شد. -. مجمع البیان ۲ : ۴۹۵ و ۴۹۷ -

در تفسیر این فرموده خداوند: «أَ لَنْ یَکْفِیَکُمْ أَنْ یُمِدَّکُمْ رَبُّکُمْ بِثَلاثَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ» گوید: این آیه خبر می دهد که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به یاران خود گفته بود: «آیا شما را بس نیست که پروردگارتان، شما را با سه هزار فرشته فرودآمده، یاری کند؟» و گفته شده: وعده به کمک فرشتگان در روز احد است و خداوند به ایشان وعده داد که اگر صبر کنند فرشتگان را به مددشان فرستد. «مُنْزَلِینَ» یعنی خداوند فرشتگان را از آسمان فرستاد. «بَلی» تصدیق وعده است یعنی خداوند همانطور که به شما وعده داد عمل خواهد کرد. «إِنْ تَصْبِرُوا» اگر بر جهاد و انجام امر خدا صبور باشید «وَ تَتَّقُوا» و از گناهان و مخالفت پیامبر بپرهیزید. «وَ یَأْتُوکُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا» و اگر مشرکین از همین راه به سوی شما برگردند. برخی

گویند: یعنی از خشم خود که مشرکان در روز احد به خاطر شکست روز بدر در خشم بودند. این کلمه از «فور الغضب» به معنای جوشش خشم می‌باشد. «یُمْدِدْکُمْ رَبُّکُمْ بِخَمْسَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ» یعنی به شما نصرت خواهد داد و این سخن از آنجاست که قریش پس از بازگشت از جنگ پشیمان شدند که چرا مدینه را نگرفتند و زود قصد مراجعت نمودند. پس خداوند به پیامبرش وحی فرمود که اصحاب را امر کند تا آماده بازگشت به سوی مشرکان شوند و به ایشان فرمود: «اگر به شما جراحتی رسیده به کفار نیز مثل آن رسیده» و بعد فرمود: «اگر بر جهاد پایداری کنید و به سوی دشمن برگردید خداوند شما را با پنج هزار فرشته کمک می کند. پس مسلمین با این وعده با همه جراحاتی که داشتند برای تعقیب و اخراج کفار بیرون شدند. کسی این خبر را به مشرکان رسانید. مشرکان ترسیدند

ص: ۱۸

نکنند در این بار غلبه از آن مسلمانان باشد و کسانی که از جنگ خودداری کرده بودند به آنان پیوسته باشند و عده دیگری هم به کمک آن‌ها ملحق شوند. از این رو نعیم بن مسعود را فرستادند تا برای مسلمین از عظمت لشگر قریش سخن گوید و ایشان را بترساند و خود به سرعت به مکه بازگشتند. و به این وسیله خداوند شرّشان از سر مسلمین بگردانید و از این‌جهت بعضی مفسران گفته اند که روی هم هشت هزار فرشته بودند و حسن گفته که پنج هزار بوده که سه هزار از ایشان فرود آمده اند ولی ظاهر کلام می‌رساند که کمک با سه هزار فرشته در روز بدر بوده است. و خداوند پس از این جمله داستان احد را یاد می‌نماید که «إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ یَأْتُوکُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا» یعنی اگر پس از انصراف شما، بازگشتند، «یُمْدِدْکُمْ رَبُّکُمْ بِخَمْسَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ مُسَوِّمِین» و این سخن بلخی است و از عکرمه روایت کرده که گوید: در روز احد حتی با یک فرشته نیز یاری نشدند. بر این اساس میان دو آیه منافاتی وجود ندارد. «مُسَوِّمِینَ» یعنی معلّمین (علامت و نشانه داشتند) یا

مرسلین (فرستاده شده). «وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْری لَکَمْ» یعنی خداوند فرستادن ملائکه و وعده کمک به وسیله فرشتگان را قرار نداد مگر برای بشارت شما تا «وَ لِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُکُم» و از بسیاری سپاه دشمن و کمی عدد خود نهراسید. «وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّه» یعنی نیاز به خدا

در کمک همواره با شما هست و اگر فرشتگان را به کمک شما فرستاد از کمک او باز هم یک لحظه بی نیاز نیستید.

بیضاوی گوید: این آیه هشداری است بر اینکه در یاری آن‌ها به هیچ مددی نیاز نیست، و در واقع آنان را مدد رساند و به آنان وعده داد تا به عنوان بشارت و دلگرمی برای آنان باشد. از این جهت که عامه مردم نظرشان بیشتر به اسباب است و تاکید دارد بر این که اعتنا نکنند به این که چه کسانی از جنگ رفتن تخلف کرده و به جنگ نرفتند.

«لِیَقْطَعَ طَرَفاً مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا» طبرسی گوید: در وجه ارتباط این آیه به ما قبل چند قول است: ۱- این قسمت متصل است به «وَ مَا

ص: ۱۹

النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» و معنی چنین می‌شود: خداوند این نصرت را به شما داد تا گروهی از کافران به دست شما با قتل و اسارت ریشه کن شوند. ۲- گفته شده: متصل است به «لَقَدْ نَصَرَکُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ» ۳- گفته شده: این کمک خدا به شما برای این بوده تا «لیقطع طرفاً» یعنی: طایفه ای از مشرکان هلاک شوند. ۴- و بعضی گفته اند: یعنی تا رکنی از ارکان شرک با قتل و اسارت منهدم شود. و اما روزی که خداوند در آن طائفه ای از مشرکان را از بین برد روز بدر بود و گفته اند: روز احد بوده که هجده تن از بزرگان آن‌ها کشته شدند. «أَوْ یَکْبِتَهُمْ» یعنی آن‌ها را با خسران و ناامیدی از پیروزی بر شما ذلیل سازد و گفته شده: یعنی آن‌ها را با شکست و هزیمت از شر شما رفع کند. و گفته اند یعنی: خداوند آن‌ها را به روی در اندازد. و گفته اند: یعنی شما را بر آن‌ها پیروز گرداند. و گفته‌اند: یعنی خداوند آنان را نفرین کند. و برخی گویند: یعنی آن‌ها را هلاک گرداند. «فَیَنْقَلِبُوا خائِبِینَ» یعنی بی آنکه به هیچ وجه به آرزوی خود برسند ذلیل و ناامید برگردند. «لَیْسَ لَکَ مِنَ الْأَمْرِ شَیْ ءٌ» گفته اند این آیه متصل است به «وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» و معنی چنین است: برای تو و غیر تو از این نصرت چیزی نیست. و بعضی گفته اند: جمله معترضه است و «أَوْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ» که پس از این جمله است متصل به «لِیَقْطَعَ طَرَفاً ...» می‌باشد و تقدیر چنین است: و یا ایشان را هلاک کند یا توبه کنند یا عذابشان نماید که مستحق عذابند و برای تو نیست یکی از این چیزها بلکه مربوط به خداوند متعال است.

در سبب نزول این آیه اختلاف است: از انس و ابن عباس و حسن و قتاده و ربیع روایت شده که: چون در روز احد آن جنایات از مشرکان صادر شد از شکستن دندان پیامبر و مجروح ساختن صورت مبارکش چنان که خون بر چهره اش جاری شد، حضرت فرمود: «مردمی که با پیامبر خود این کنند چگونه رستگار گردند» ولی با این حال بر دعوت ایشان به سوی خدا حریص بود خداوند به او فهمانید که رستگاری آنان به دست او نیست بلکه فقط بر اوست که رسالت را تبلیغ کند و با آنان مجاهده نماید تا دین علنی شود و در حقیقت رستگاری به دست خداوند است. کسی که دندان پیامبر را شکست و چهره‌اش را زخمی نمود، عتبه بن ابی وقاص بود که حضرت بر او نفرین فرمود که قبل از پایان سال کافر بمیرد و هم چنان شد. و آن

کس که چهره اش را خونین کرده بود عبد اللَّه قمیه هذیلی بود که حضرت او را نیز نفرین کرد خداوند قوچی را بر او مسلط کرد تا بر او شاخی بزد و او را بکشت. روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم خون از جبین خود می‌سترد

ص: ۲۰

و می‌فرمود: «بار خدایا قوم مرا هدایت کن که نادانند.» و با این توجیه ممکن است پیامبر از عناد ایشان می‌ترسید که بر کفر اصرار می‌ورزیدند. و خداوند به او خبر داد که بر او نیست جز تبلیغ رسالت و دعوت آنان به هدایت. و این آیه نظیر آیه دیگر است: «لَعَلَّکَ باخِعٌ نَفْسَکَ أَلَّا یَکُونُوا مُؤْمِنِین» - . شعراء / ۲ -

{شاید تو از اینکه [مشرکان] ایمان نمی آورند، جان خود را تباه سازی} و بعضی گفته اند: پیامبر از خداوند در روز احد اجازه خواست که بر مشرکان نفرین کند و این آیه نازل شد و حضرت بر ایشان نفرین نکرد که به عذاب و نابودی دچار شوند و چون نزد حق معلوم بود که عده ای توبه خواهند کرد به وی اجازه چنین نفرینی نداد. و گفته شده: پیامبر خواست در جنگ احد بر مسلمانانی که فرار کردند نفرین کند خداوند او را از این کار نهی فرمود و توبه ایشان را قبول فرمود. یعنی نباید آن‌ها را نفرین و لعن کنی. برخی گویند: چون پیمبر اکرم اعمال وحشیانه مشرکین از قبیل مثله کردن عمویش حمزه و اصحاب را دید فرمود» اگر خداوند مرا بر آن‌ها پیروز گرداند همین کارها را با آن‌ها

خواهم کرد و چنان آن‌ها را مثله کنم که تا کنون در عرب کس نکرده باشد.» پس این آیه نازل شد. و گفته اند: درباره اهل بئر معونه که هفتاد تن بوده اند و از قاریان اصحاب پیامبر بودند، نازل شد. فرمانده آن‌ها منذر بن عمرو بود که حضرت آن‌ها را در ماه صفر سال چهارم هجری پس از چهار ماه از جنگ احد به بئر معونه فرستاد تا به مردم قرآن و علم آموزند. عامر بن طفیل همه آن‌ها را کشت و در میان آن‌ها عامر بن فهیرهٔ غلام ابو بکر نیز بود. پیامبر از این مساله سخت ناراحت شد و یک ماه بر ایشان نفرین کرد پس این آیه نازل شد. صحیح این است که این آیه در احد نازل شده باشد. خداوند فرموده است: «لَیْسَ لَکَ مِنَ الْأَمْرِ شیء» با اینکه بر پیامبر است که آنان را به سوی خدا دعوت کند و امر ابلاغ رسالت را به انجام رساند. زیرا معنی این است که: بر تو نیست (یعنی به اختیار تو نیست) هیچ چیز از عقاب و استیصال و لعن و نفرین بر آنان تا زمانی که توبه کنند. «أَوْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ» یعنی به آن‌ها لطف می کند و توفیق توبه به آنان می‌دهد پس توبه ایشان را به لطف خود می پذیرد. یا بدین معنی که اگر توبه کنند قبول می‌فرماید.

ص: ۲۱

«أَوْ یُعَذِّبَهُمْ» یعنی اگر توبه نکنند عذابشان کند. «فَإِنَّهُمْ ظالِمُونَ» یعنی به واسطه ستمشان مستحق عذاب‌اند. - . مجمع البیان ۲ : ۵۰۰ - ۵۰۱ -

«وَ لا تَهِنُوا» گفته شده: این آیه برای تسلیت مؤمنان نازل شده به خاطر رنج‌ها و زحمت‌هایی که در احد به ایشان رسید. (از زهری و قتاده و ابن نجیح). و گفته اند: چون مسلمین در روز احد از شکاف کوه عقب نشینی کردند و خالد با سواران مشرکین آهنگ کوه کرد که به آن شکاف بالا رود پیامبر عرضه داشت: «بار خدایا از بالا رفتن اینان جلو بگیر که ما را جز به

تو قوتی نیست خداوندا در این شـهر جز این افراد اندک کسـی تو را نمی‌پرستد.» در این وقت خداوند این آیه فرستاد و در پی آن جمعی از تیر اندازان به کوه بالا رفتند و سواران مشرکین را تیر باران کردند تا آن‌ها را به عقب نشینی وا داشتند و مسلمانان بر کوه صـعود نمودنـد و این است قول خداونـد: «وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ» از ابن عباس. کلبی گویـد: آیه پس از روز احد آمد هنگامی که پیامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم اصـحابش را امر کرد که دشـمن را تعقیب کننـد در حالی که اصـحاب زخم‌دار بودنـد و فرمود با ما همراه نشونـد مگر کسانی که دیروز در احـد با ما بودند و این فرمان بر مسـلمین گران آمد. پس خداوند این آیه را فرستاد و دلیل کلبی بر این سخن این قسمت آیه است «وَ لا تَهِنُوا فی ابتغاء»

«وَ لا تَهِنُوا» یعنی در جهاد با دشـمنان سـستی نکنیـد. «وَ لا تَحْزَنُوا» و از آنچه که به پیکرها و یا ثروت های شـما می‌رسـد اندوه نخورید. و گفته اند: یعنی با جراحت‌هایی که به شـما رسـیده سست نشوید و به واسطه مصیبت‌هایی که متوجه شما گشته مانند کشـته شدن برادرانتان اندوهگین نباشـید. و گفته اند مراد این است که از شکستی که به ظاهر نصیب شما شده سست نشوید و برای غنیمت‌هایی که از کفتان رفته غم نخوریـد. «وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ» یعنی سـرانجام شـما پیروز و منصور خواهیـد بود و گفته انـد: یعنی شـما از نظر مقـام بالاتریـد. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» مراد این است که کسـی که به خـدا ایمـان دارد نبایـد به واسـطه اعتمـاد و اطمینانی که به حق دارد حزن و سـستی در او راه پیدا کند. و ممکن است مراد این باشد که اگر به وعده نصـرت و پیروزی که من به شـما داده ام ایمان دارید هرگز غم و سـستی به خود راه ندهید سپس خداوند به تسلیت مؤمنان می پردازد. «إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ» یعنی اگر به شـما جراحت‌هایی رسیده به دشمنان شما نیز مانند آن‌ها رسیده است (از ابن عباس). و گفته شـده مراد این است که اگر در روز احـد زخم‌هـایی به شـما رسیده نظیر آن‌ها در جنگ بـدر به دشـمنانتان نیز رسـیده است.

ص: ۲۲

انس بن مالک گویـد: در روز احـد علی علیه السـلام را نزد پیامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم آوردنـد که شـصت و چند زخم شمشـیر و نیزه و تیر برداشـته بود. پیامبر دست مبارک بر زخم‌های وی مالیـد و زخم‌های او به اذن خدا شـفا یافت گویی از اول زخمی نبود.

از ابن عباس روایت شده که گوید: در روز احد ابو سـفیان از کوه بالا رفت. پیامبر عرضه داشت: «خداوندا ابو سـفیان را نرسـد که بر مـا بلنـدی یابـد.» ابو سـفیان ساعتی درنگ کرد و فریاد بر آورد که: این روز (احـد) تقاص آن روز (بـدر) همانا روزگار همواره در گردش و دگرگونی است (و هر روزی به کام کسی است) و جنگ

یک روز به نفع ماست و دیگر روز به زیان ما. پیامبر به اصـحاب فرمود: پاسـخش گویید. اصحاب فریاد بر آوردند که مقتولین شما و ما یکسان نیستند، کشتگان ما در بهشت و کشتگان شما در آتش دوزخ‌اند. ابو سفیان گفت:

ما عزّی داریم و شما عزّی ندارید.

پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود:

خدا مولای ماست و شما را مولایی نیست.

ابو سفیان گفت: بلند پایه باد هبل!

پیامبر فرمود: خدا بلند مرتبه تر و بزرگتر است.

«وَ تِلْكَ الْأَيّامُ نُداوِلُها بَيْنَ النّاسِ» یعنی ما روزگار را گاهی به کام و نفع مردم می‌چرخانیم و گاه دیگر به ضررشان. و همانا خداوند روزگار را بین مسلمانان و کفار به گردش می‌آورد گاه به کاستن رنج از مسلمین و گاه به افزودن رنج بر ایشان. و البته نه با پیروزی کفار علیه ایشان زیرا پیروزی علامت محبت داشتن است و خداوند به کفار هرگز محبتی ندارد و خداوند برای دنیا دگرگونی و اقبال را قرار داد برای اینکه مسلمین به دنیا و روزگار دل نبندند و اطمینان پیدا نکنند و در نتیجه رغبت و حرصشان نسبت به آن اندک باشد چون همواره لذات دنیا رو به زوال است و زندگی آن آمیخته به شرنگ محنت‌ها است. و نیز برای اینکه برای جهان آخرت که خود ابدی و جاوید و نعمت‌هایش زوال ناپذیر است بکوشند. و اینکه دولت و گردش روزگار را گاه به نفع مسلمین و گاهی به ضررشان قرار می‌دهد این است که ایمانشان بر وجه صحیح و طبق منطق و حجت باشد

ص: ۲۳

چون اگر دنیا همواره به کام مسلمین بود بسیاری از مردم برای همین مطلب به عنوان فال و تماشا به اسلام می گراییدند. و این نکته نیز معلوم باشد که پیامبر در هر کار و هر موضعی پیروز بود یا پیروزی ابتدایی و یا در سرانجام کار و دائمی، نبودن غلبه ظاهری پیامبر بهمان مصلحتی بود که تبیین نمودیم.

«وَ لِيَعْلَمَ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» تقدیر چنین است: «تلك الایام نداولها بین الناس لوجوه من المصالح و الحکمه و لیعلم اللّه ...» یعنی روزگار را بین مردم می‌چرخانیم برای مصالح و حکمت‌هایی و برای اینکه خدا بشناسد مؤمنین را در حالی که به

وسیله ایمان از دیگران تمیز داده شده اند و ممتازند. و بر طبق این معنی «یعلم» به معنی «یعرف» نیست زیرا مراد این نیست که خداوند ذات و شخص مؤمنین را بشناسد بلکه مقصود این است که تمیز آن‌ها را به واسطه ایمان بداند. و ممکن است مقصود این باشد: خدا مؤمنان را بشناسد به واسطه صبر و پایداری که در راه جهاد با دشمن از خود نشان می‌دهند یعنی با آن‌ها مثل کسی که به صبر و پایداری شناخته شده اند رفتار خواهد کرد. بعضی گفته اند: مقصود آیه این است که تا اولیاء خدا بدانند تمیز مؤمن از کافر را و اینکه علم را به خود نسبت داد برای تجلیل و بزرگداشت اولیاء می‌باشد که دانستن آن‌ها دانستن خداست. «وَ يَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَداءَ» یعنی: تا به وسیله شهادت کسانی را که در یوم احد شهید شده اند گرامی سازد. یا خداوند به واسطه جلالت قدر و بلندی مرتبه ای که دارید شما را بر گناهان مردم شاهد قرار دهد. «وَ لِيُمَحِّصَ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» یعنی برای اینکه خداوند مؤمنان را امتحان کند. یا اینکه خداوند با آزمایش و ابتلا مؤمنان را نجات دهد. «وَ يَمْحَقَ الْكافِرِينَ» یعنی آن‌ها را نقصان دهد یا نابود کند.

«أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ» مراد استفهام انکاری است. یعنی ای مردم مؤمن گمان می کنید که داخل بهشت خواهید شد؟! «وَ

لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جاهَدُوا مِنْكُمْ وَ يَعْلَمَ الصَّابِرِينَ» یعنی در حالی که هنوز مجاهدان جهاد نکرده اند تا خداوند جهادشان را بداند و نیز صابران هنوز صبر خود به کار نبرده اند تا صبرشان در جهاد معلوم گردد. «وَ لَقَدْ کُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ» این جمله اشاره است به کسانی که در جنگ بدر زنده مانده بودند و آرزوی شهادت داشتند ولی اکثر آن‌ها در جنگ احد فرار کردند، این است که خداوند ایشان را مورد عتاب قرار داده است. «مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَیْتُمُوهُ» ضمیر در «تلقوه» و «رأیتموه» به مرگ بر می گردد، یعنی قبل از اینکه اسباب مرگ را که جنگ است ببینید آرزوی شهادت می کردید. و برخی گویند: مرجع دو ضمیر جهاد است. «وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ» گفته شده که این جمله تأکید رؤیت است، یا نظر به معنای تفکر و اندیشیدن است. و گفته اند: یعنی در حالی که محمد صلی الله علیه و آله و سلم را می بینید و در جمله محذوفی است. یعنی: (فلم انهزمتم: یعنی چرا فرار کردید). «وَ ما مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُول» مفسران گویند: سبب نزول این آیه

این است

ص: ۲۴

که چون روز احد به دروغ شایع کردند که پیامبر اکرم کشته شده عده ای گفتند که اگر پیامبر بود کشته نمی‌شد و گروهی دیگر گفتند ما در راه همان هدفی که حضرت می جنگید خواهیم جنگید تا به وی ملحق شویم و عده ای راه ارتداد پیمودند و گروهی راه فرار گزیدند. علت اصلی شکست مسلمین فرار تیر اندازان شکاف احد بود. پیامبر تیراندازان را از ترک آنجا نهی کرد و پس از گماردن سربازان اسلام در سنگرگاه‌های خود پنجاه تیرانداز ماهر را به ریاست عبد اللّٰه بن جبیر که برادر خوات بن جبیر بود در تنگه کوه احد مستقر ساخت و فرمود جای خود را به هیچ وجه خالی نکنید که ما همواره پیروز خواهیم بود تا زمانی که شما در جایگاه خود ثابت بمانید. قریش آمدند در حالی که خالد بن ولید در میمنه سپاه و عکرمه بن ابی جهل در میسره لشگر بود و زنانشان از عقب آنان را بدرقه می کردند و دف می‌نواختند و شعر می خواندند. هند این شعر را خواند:

ما دختران طارق هستیم، که بر فرش‌های گرانبها راه می‌رویم.

اگر بتازید و جنگ کنید با شما هم‌آغوش و همبستر می‌شویم اما اگر پشت کنید و نجنگید از شما جدا می‌شویم.

جداشدنی که هیچ محبت و دوستی در آن نباشد.

ابو عامر عبد بن عمرو بن صیفی اولین کسی بود که با احابیش (آزاد شدگان قریش) و بردگان اهل مکه با مسلمانان رویاروی شد و سرسختانه با آنان جنگید. تنور جنگ افروخته شد و پیامبر فرمود: کیست که این شمشیر بستاند و چنان که شایسته است آن را بر سر بردگان فرود آرد چندان که کج شود.» ابو دجانه سماک بن خرشه انصاری آن را گرفت و عمامه ای سرخ بر سر نهاد و با افتخار اینگونه سرود:

منم آنکه خلیلم از من عهد گرفته که تا آخرین صف دشمن را باقی نگزارم.

اینک با شمشیر خدا و پیامبر می جنگم.

پیامبر فرمود: خدا و پیامبر از اینگونه راه رفتن نفرت دارند مگر در چنین جایگاهی (که برابر دشمن است).

ص: ۲۵

سپس پیامبر و اصحابش به مشرکین حمله بردند و آن‌ها را شکست و فراری دادند و علی بن ابی طالب علیه السلام پرچمداران دشمن

را کشت و خداوند نصرت خود را بر مسلمانان فرو فرستاد. زبیر گوید: هند و همراهانش را دیدم که پا به فرار نهاده اند و از کوه بالا می‌روند و خدمتکارانشان خود را صدا می‌زنند که به یاریشان بشتابند و جز به نگهداری آن‌ها به کاری نپردازند. در این وقت چون تیراندازان دیدند که دشمن عقب نشینی کرد و مسلمین به غارت اموال ایشان پرداخته اند آن‌ها نیز قصد غارت کردند و در میانشان اختلاف پدید آمد. دسته ای گفتند: دستور پیامبر را ترک نمی‌کنیم. گروهی گفتند: دیگر کاری با ما نیست (و جنگ به نفع ما خاتمه یافته است) و برای جمع غنیمت به سپاه ملحق شدند. در این وقت خالد ولید متوجه شد که اکثر تیراندازان سنگر را خالی کرده و مسلمین به جمع غنیمت سرگرم شده و از پشت سر حامی ندارند، سواران خود را صدا زد و از عقب بر یاران پیامبر حمله آورد و آن‌ها را شکست داد و کشت. عبد اللّٰه بن قمیه حارثی سنگی به طرف پیغمبر پرتاب کرد و بینی و دندان پیشین حضرت را شکست و او را به رو در انداخت. اصحاب که این دیدند از اطرافش پراکنده شدند و عبد اللّٰه به قصد قتل حضرت حمله ور گشت، مصعب بن عمیر پرچمدار پیامبر در بدر و احد به دفاع از وی به جلوی عبد اللّٰه بن قمیه رفت. نام پرچم پیامبر عقاب بود که به دست داشت ولی به دست او شهید شد. قمیئه پس از قتل مصعب پیامبر را که به آن حال دید کُشته پنداشت و فریاد برآورد که من محمد را کشتم و ندایی دیگر بسیار بلند برخاست که محمد کشته شد و گویند این منادی شیطان بود در نتیجه مردم به کلی از پیامبر گریختند و از گرد او پراکنده شدند. حضرت مرتب مردم را به سوی خود می‌خواند و می‌فرمود: ای بندگان خدا به سوی من بشتابید تا اینکه سی مرد گردش جمع گشتند و از وجود مقدسش حمایت کردند تا مشرکان را از اطرافش پراکنده ساخته و دور کردند. سعد بن ابی وقاص چندان به مشرکین تیر انداخت که زه کمانش باریک و ساییده شد و دست طلحه بن عبید اللّٰه آسیب دید و خشک گشت و چشم قتاده بن نعمان از حدقه در آمد و بر صورتش افتاد و پیامبر آن را به جای خود برگردانید و بهتر از اول شد. چون

ص: ۲۶

پیامبر بازگشت ابی بن خلف جمحی به او رسید و به پیامبر گفت: نجات نیابم اگر تو را سالم رها کنم! یاران پیامبر گفتند: ای رسول اللّٰه اجازه فرمایید یکی از ما به او حمله بریم. پیامبر فرمود: او را واگذارید او

را رها کردند تا نزدیک پیامبر رسید. اُبیّ قبل از این چون پیامبر را می دید می‌گفت اسبی نجیب و قوی دارم که هر روز شانزده رطل علف به او می‌خورانم تا بر آن سوار شوم و تو را به قتل رسانم و پیامبر می‌فرمود: بلکه ان شاء اللّٰه من تو را خواهم کشت. در روز احد وقتی اُبیّ به پیامبر نزدیک شد حضرت دشنه‌ای از حرث بن صمه گرفت و به او روی آورد و به گردنش ضربه ای نواخت تا خراشی در آن پدید آمد و بدون فاصله از اسب به زیر افتاد و همچون گاو بانگ بر می‌آورد و فریاد می... کرد: محمد مرا کشت. یارانش او را از معرکه بیرون بردند و می‌گفتند: بر تو عیبی نمی بینیم. وی گفت اگر این ضربه بر افراد

دو قبیله ربیع و مضر فرود می‌آمد همگان را می‌کشت مگر محمد مرتب مرا به قتل تهدید نمی‌کرد، اگر پس از این ماجرا آب دهان بر من بریزد کشته خواهم شد، و پس از یک روز مرد. گوید: خبر شهادت پیامبر در میان مردم پخش شد. گروهی از مسلمانان گفتند: کاش رسولی خدا را نزد عبد اللَّه بن ابی می‌فرستادیم تا برای ما از ابو سفیان امان گیرد و گروهی از منافقان گفتند: اگر محمد کشته شده به دین پیشین خود بازگردید. انس بن نصر عموی انس بن مالك گفت: ای مردم اگر محمد صلی الله علیه و آله و سلم کشته شد خدای محمد زنده است زندگی پس از مرگ محمد چه لطف و ثمری دارد، پس در راه همان هدفی که رسول اکرم می‌جنگید شما هم بجنگید و در همان راه بمیرید. سپس دست به دعا برداشت و گفت: خداوندا من از گفته این جمع منافق از تو پوزش می طلبم و از آنچه این دسته منافقان آورده اند بیزاری می‌جویم. سپس شمشیر کشید و جنگید تا اینکه کشته شد. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به پناه صخره ای رفت و مردم را فرا خواند. اولین کسی که پیامبر را شناخت کعب بن مالك بود. او گوید: چشمان حضرت را از زیر کلاه خود شناختم که می‌درخشد و با بلندترین صدا فریاد برآوردم: ای گروه مسلمانان بشارت باد که این رسول اللَّه است. حضرت به من اشاره کرد که ساکت باشم. عده ای از اصحاب به سویش شتافتند حضرت آن‌ها را به خاطر گریز از میدان نبرد، سرزنش کرد. در پاسخ گفتند: یا رسول اللَّه پدران و مادران فدایت باد به ما خبر رسید که شما شهید شده اید و دل‌های ما از این خبر به وحشت افتاد

ص: ۲۷

و در نتیجه فرار اختیار نمودیم. در اینجا خداوند

این آیه را فرستاد «وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ» یعنی محمد بشری است که خداوند او را برای رسالت خود برگزید که قبل از او نیز پیامبرانی بودند که رسالت خود را به انجام رسانیدند و از دنیا رفتند و بعضی از آن‌ها نیز کشته شدند و محمد صلی الله علیه و آله و سلم نیز مانند پیامبران گذشته وفات خواهد کرد و مرگ و شهادت برای او محال نیست. و گفته اند مراد این است: اصحاب انبیاء پس از مرگ و یا قتل پیامبر خود مرتد نشدند شما نیز به آن‌ها اقتدا کنید. «أَ فَإِنْ ماتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ» یعنی اگر خدا او را بمیراند یا کافران او را بکشند شما پس از ایمان مرتد و کافر می‌شوید. و اینکه پس ارتداد را انقلاب و بازگشت به پشت سر، که رجوع به قهقرا و عقب عقب رفتن است، نامیده است. «وَ مَنْ يَنْقَلِبْ عَلى عَقِبَيْهِ» یعنی هر کس از دینش برگردد. «فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئاً» هر که مرتد شود به خدا ضرری نمی‌رساند بلکه ضررش به خودش بازگردد. «وَ سَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ» یعنی کسانی که فرمان می‌برند. -. مجمع البیان ۲ : ۴۹۸ - ۵۱۴ -

بیضاوی در تفسیر این فرموده خداوند متعال «وَ ما كانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ» گوید: یعنی با اراده و مشیّت خدا، یا با اجازه دادن به فرشته مرگ. این آیه بدین معنا است که برای هر کسی در علم و تقدیر خداوند متعال اجل و مهلت مشخصی است که با خودداری کردن از جنگ و روی آوردن به آن، نه می توانند ساعتی آن را پس اندازند و نه پیش. «کتاباً» این کلمه مصدر مؤکّد است یعنی: (کتب الموت کتاباً). «مؤجّلا» صفت برای (کتاباً» است. یعنی: تعیین شده که پس و پیش نمی‌افتد. «و من یرد ثواب الدنیا نؤته منه» تعریض به کسانی است که در روز احد به جمع آوری غنیمت مشغول شدند. «و من یرید ثواب الآخرة نؤته منه» یعنی پاداش اخروی را به او می‌دهیم. «و سنجزی الشاکرین» کسانی که نعمت‌های خداوند را سپاس گفتند و هیچ چیز آنان را از جهاد به خود مشغول نکرد. «و کأیّن» اصل این کلمه «أیّ» بوده که کاف در ابتدای آن آمده و معنای «کم»

را می‌رساند. و نون تنوینی است که به صورت غیرقیاسی به صورت حرف در آمده است. «من نبیّ» توضیح برای «کایّن» است. «قتل مه ربّیّون کثیر» ربانیون، علمای پرهیزگار یا علمایی هستند که پروردگارشان را عبادت می کنند. و گفته شده: به معنای گروهها است. و «الربّی» منسوب به «الربّة» به معنای جماعت است که برای مبالغه به کار می‌رود. «فما

ص: ۲۸

وهنوا لما اصابهم فی سبیل الله» یعنی کوتاهی نکردند به خاطر مصیبت شهید شدن پیامبر یا برخی از مسمانان از نیرو توانشان کاسته نشد. «و ما ضعفوا» در برابر دشمن یا در دین ضعیف نشدند. «و ما استکانوا» یعنی تسلیم دشمن نشدند. «و الله یحبّ الصابرین» خداوند صبر پیشگان را یاری می‌دهد و کارشان را عظمت می‌بخشد. - . انوار التنزیل ۱ : ۲۳۵ - ۲۳۶ -

«إِنْ تُطِیعُوا الَّذِینَ کَفَرُوا» طبرسی رحمه الله گوید: از علی علیه السلام روایت است که این آیه در باب منافقان است که به مسلمین پس از شکست در احد گفتند به دین گذشته خود برگردید. و گفته اند: در باب یهود و نصاری نازل شده است. و به این معنا است که اگر به قول یهود و منافقان گوش فرا دهید که گفتند محمد صلی الله علیه و آءه و سلم کشته شده است، پس به عشائر و قبیله های خود برگردید. «یَرُدُّوکُمْ عَلی أَعْقابِکُمْ» شما را به سوی کفر بر می گردانند هم چنان که قبلا بودید. «فَتَنْقَلِبُوا» یعنی برمی‌گردید. «خاسِرِینَ» زیانکار به خود «بَلِ اللَّهُ مَوْلاکُمْ» یعنی خداوند اولی است که اطاعتش کنید و هم او بر نصرت شما اولی است. «وَ هُوَ خَیْرُ النَّاصِرِینَ» اگر نصرت دیگران فرضاً قابل توجه باشد باز او بهترین ناصر است. «سَنُلْقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا» سدی گوید: چون ابو سفیان و مشرکان روز احد رو به مکه نهادند در بین راه با خود گفتند بد کردیم که آنها را کشتیم و در حالی که جز رمقی از ایشان باقی نماند رهایشان نمودیم برگردیم و به کلی آنها را ریشه کن سازیم. چون چنین تصمیم گرفتند خداوند در دلشان ترسی افکند تا از قصد خود بازگشتند. پس این آیه آمد. «بِما أَشْرَکُوا بِاللَّهِ» به واسطه اینکه به خدا شرک ورزیدند. «ما لَمْ یُنَزِّلْ بِهِ سُلْطاناً» چیزهایی را که در آن دلیلی بر ایشان قرار داده نشده یعنی بر شرک خود دلیلی ندارند. «وَ مَأْواهُمُ» جایگاهشان. «النَّارُ» آتش است

که بدان عذاب شوند. «وَ بِئْسَ مَثْوَی الظَّالِمِینَ» یعنی آتش دوزخ. روایت است که کافران مثل مردم شکست خورده وارد مکه شدند از ترس اینکه مبادا پیامبر و اصحابش بر آنها دوباره حمله کنند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «من به اندازه مسافت یک ماه به وسیله رعب نصرت شدم.»

«وَ لَقَدْ صَدَقَکُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ» یعنی خداوند به وعده ای که به شما داد درباره نصرت شما در برابر دشمنان وفا کرد وعده ای که قبلا فرموده بود: «بَلی إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ یَأْتُوکُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا یُمْدِدْکُمْ رَبُّکُمْ». ابن عباس و دیگران گویند: وعده مذکور در روز احد بود زیرا مشرکین را می کشتند تا موقعی که تیر اندازان سنگر خود را خالی گزاردند و خالد از پشت به ایشان حمله کرد و عبد اللَّه بن جبیر

ص: ۲۹

و همراهانش را کشت و مشرکان بازگشتند و هفتاد تن از مسلمانان شهید شدند و کسی ندا داد که محمد کشته شد. در این

موقع خداوند بر مؤمنان منت نهاد و کفار بازگشتند. و این وعده گفته پیامبر به تیر اندازان بود که فرمود: از اینجا تکان نخورید تا موقعی که سنگر خود را خالی نکنید ما پیروز خواهیم شد.

«إِذْ تَحُسُّونَهُمْ» وقتی که آن‌ها را می کشتید. «بِإِذْنِهِ» یعنی با علم خدا و لطف خدا. «حَتَّى إِذا فَشِلْتُمْ» تا اینکه از دشمن ترسیدید و از جنگ خودداری کردید. «وَ تَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ» یعنی راه اختلاف پیش گرفتید. «وَ عَصَيْتُمْ» امر پیامبر را در حفظ سنگر عصیان کردید. «مِنْ بَعْدِ ما أَراكُمْ ما تُحِبُّونَ» پس از آنکه نصرت خود و هزیمت کفار و دست یافتن به غنیمت را به شما نشان داد. اکثر مفسران بر این باورند که همه آیه در باب احد است و جبایی گوید: یعنی وقتی آن‌ها را در بدر کشتید تا اینکه در احد ترسیدید و شکست خوردید. و قول بهتر همان اولی است که درباره احد می‌باشد. جواب حرف شرط (إِذا) محذوف است: یعنی وقتی چنین و چنان کردید خداوند شما را امتحان کرد و نصرت خود از شما برداشت. «مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيا» بعضی از شما دنیا یعنی غنیمت می خواهد و آن‌ها کسانی بودند که برای جمع غنیمت سنگرگاه خود را که پیامبر امر کرده بود تا آخر معرکه آنجا را رها نکنند، رها کردند. «وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ» مراد عبد اللَّه جبیر و تیر اندازان بودند که بر جای خود ثابت ماندند. «ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ» در اینکه خداوند انصراف مسلمین را به خود نسبت داده چند وجه است:

۱. مؤمنان دو دسته بودند یک دسته آنان که در فرار از معرکه جنگ گناهکار بودند. دسته دوم آنان که گناهکار نبودند زیرا پس از شکست و فرار مسلمین اندک بودند و به اذن خدا برای حفظ جان انصراف و بازگشت از جنگ نمودند زیرا خداوند واجب کرده بود که در برابر دویست کافر اگر لا اقل صد نفر بودند ایستادگی کنند و چون به کمتر از این مقدار رسیده بودند وجوب ایستادگی برداشته شد و خداوند این دو دسته را چنین بیان می کند که شما را بازگردانید. «و عفی عنهم» یعنی از برخی درگذشت و برخی را عفو نمود. از ابو علی جبایی.

۲. بدین معنا است که نصرت را از شما برداشت و شما را به خود واگذار کرد به سبب اینکه با امر پیامبر مخالفت ورزیدید و در نتیجه شکست خوردید و منهزم شدید (از جعفر بن حرب).

۳. بدین معنا است که شما را امر نکرد که بلا فاصله دوباره به مشرکین حمله کنید. «لیبتلیکم» تا شما را امتحان کند به وسیله مظاهرت و پشت گرمی و انعام و تخفیف دادن بر شما (از بلخی). «لِيَبْتَلِيَكُمْ» یعنی مثل معامله امتحان کننده با شما عمل نماید. «وَ لَقَدْ عَفا عَنْكُمْ» یعنی پس از اینکه امر پیامبر را مخالفت کردید خداوند از شما گذشت کرد. و گفته اند: یعنی خداوند پس از اینکه امر کرده بود که (با همین حال جراحت و شکستگی) کفار را تعقیب کنید از این امر صرف نظر کرد و شما را از این رنج عفو نمود (از بلخی). وی گوید: مسلمین چون برای تعقیب کفار به نقطه حمراء الاسد رسیدند خداوند این حکم را از ایشان برداشت.

ص: ۳۰

«وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» یعنی خداوند صاحب منت و نعمت است بر مؤمنان با نعمت‌های دنیا و دین. واقدی باسناد خود از سهل ساعدی نقل می کند که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم روز احد در حالی که دندان پیشین او شکسته بود و کلاه خود ایشان نیز شکسته شد و فاطمه علیها السلام خون های او را پاک می کرد بیرون آمد و علی علیه السلام بر آن‌ها آب

می‌ریخت و چون فاطمه علیها السلام دید که آب جریان خون را

شدت می دهد قطعه ای حصیر برداشت و سوزانید و خاکستر آن را بر زخم‌ها ریخت تا خون بند آمد.

«اذ تصعدون» بیضاوی گوید: این جمله متعلّق به «صرفکم» یا «لیبتلیکم» یا متعلق به مقدّری مانند «اذکر» می‌باشد. «الاصعاد» به معنای رفتن و دور شدن در زمین است. «و لا تلوون علی احد» کسی در برابر کسی نمی‌ایستد و به او نگاه نمی کند. «الرسول یدعوکم» پیامبر می‌فرمود: بندگان خدا به سوی من بیائید، بندگان خدا به سوی من بیائید، من رسول خدا هستم، هر کس پیش بتازد بهشت برای اوست.»

«فی اخراکم» یعنی در دنباله لشکر شما و گروه لشکر که در پشت سپاه هستند. «فَأَثابَکُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِکَیْلا تَحْزَنُوا عَلی ما فاتَکُمْ وَ لا ما أَصابَکُم» معطوف بر «صرفکم» است. و بدین معنا است که خداوند به خاطر گریز و نافرمانی شما، با غم و اندوهی متصل به اندوهی دیگر یعنی با کشته شدن و مجروح شدن و پیروزی مشرکان و فتنه و شایعه کشته شدن پیامبر، شما را مجازات کرد. یا شما را با اندوهی مجازات کرد به سبب آنکه شما با نافرمانی‌تان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را اندوهگین کردید و این کار برای آن است که بر شکیبایی در سختی‌ها مقاوم باشید و در آینده بر نفع و سودی که از دستتان رفته و زیانی که در آینده دامنگیرتان می‌شود، نگران نباشید. و گفته شده: «لا» زائده است به این معنا که: تا بر پیروزی و غنیمتی که از دست دادند و جراحت و شکستی که دامنگیرشان شد، افسوس بخورند و مجازاتی برای آن‌ها باشد. و گفته شده: ضمیر در «اثابکم» به رسول خدا باز می گردد، یعنی: در غم و اندوه با شما همدردی کند و به خاطر آنچه بر شما وارد آمد، اندوهگین شود همانطور که شما به سبب آنچه بر پیامبر وارد شد، غمگین و ناراحت شدید، و علی رغم نافرمانی و بی‌انضباطی، شما را سرزنش نکرد تا شما را دلداری داده و با شما همدردی کند. «لکیلا تحزنوا علی ما فاتکم» مقصود پیروزی است که از دستشان رفت. «و لا» و نه بر «ما اصابکم» شکستی که دامنگیرتان شد.«و الله خبیر بما تعلمون» یعنی به کارها و نیت‌های شما آگاه است. «ثمّ انزل علیکم من بعد الغمّ امنهٔ نعاساً» یعنی خداوند بر آنان آرامش فرستاد تا اینکه خواب آن‌ها را فرا گرفت. از ابو طلحه روایت شده که گوید: در رویارویی جنگ خواب چشمانمان را گرفت تا

ص: ۳۱

جایی که شمشیر از دست یکی از ما می‌افتاد و آن را بر می‌داشت و باز شمشیر می‌افتاد و بار دیگر آن را برمی‌داشت. «الامنهٔ» به معنای امنیت و آرامش است که با به عنوان مفعول، اعراب نصب گرفته است. «نعاساً» بدل از «الامنهٔ» است. و «امنهٔ» حال مقدم برای، یا مفعول برای این کلمه است، یا اینکه حال برای مخاطبان باشد، یعنی: کسانی که آرامش و امنیت داشتند، یا بر این توجیه که جمع «آمن» باشد. «یغشی طائفهٔ منکم» یعنی خواب گروهی از شما را فرا می گیرد. - . انوار التنزیل ۱ : ۲۳۷ - - ۲۳۸

طبرسی رحمه الله گوید: علت این مطلب این بود که مشرکان، مسلمانان را تهدید به بازگشت خود و جنگ دوباره با آنان کردند و مسلمانان در زیر سپرها نشسته و آماده جنگ شدند و در این هنگام خداوند حالت امنیت و آرامشی بر مؤمنان فرستاد و به خواب رفتند اما منافقان ترس از بازگشت کفار آنان را بی‌تاب کرده بود و به خاطر سوء ظنّی که داشتند می‌ترسیدند که

کفار بر مدینه هجوم آورند و از این جهت خواب از چشمانشان پرید. -. مجمع البیان ۲ : ۵۲۲ -

بیضاوی گوید: «طائفۀ» منافقان بودند. «قد أهمّتهم أنفسهم» یعنی نفسشان، آن‌ها را در غم و اندوه انداخت. یا به این معنا که: چیزی جز همّ و غم خود و طلب رهایی از آن وضعیت برایشان مهم نبود. «یظنّون باللّٰه غیر الحقّ» صفت دیگر برای «طائفۀ»، یا حال و یا جمله استینافی به عنوان بیان برای جمله قبل است. «غیر الحقّ» منصوب بر مصدر بودن است. یعنی: به خداوند گمان نادرست و ناشایست می‌برند. و «ظنّ الجاهلیّۀ» بدل از (غیر الحقّ) است و آن، گمانی مخصوص به آئین و مردم دوره جاهلیت است. «یقولون» یعنی به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می‌گویند. و این عبارت بدل برای (یظنون) است. «هل لنا من الأمر شیء» آیا ما هرگز از آنچه خداوند امر فرمود و وعده پیروزی داد، بهره‌ای داریم. و گفته‌اند: به ابن اُبیّ خبر رسید که بنی خزرج کشته شدند و این جمله را بر زبان آورد. و معنای عبارت به این صورت است که: ما از تدبیر برای نجات جان خویش از روی اختیار منع شدیم در نتیجه چیز عایدمان نشد. یا به این معنا که: آیا این مصیبت و غضب از ما رفع می‌شود تا چیزی نصیبمان گردد و پیروز شویم. «قل انّ الامر کله للّٰه» یعنی چیرگی و کامیابی حقیقی برای خدا و اولیای اوست، چرا که حزب خداوند، غالب و پیروز هستند، یا به این معنا که حکم و قضاوت مختصّ به خداوند است هرگونه بخواهد کاری انجام می‌دهد و آنگونه که اراده کند حکم و قضاوت می‌کند. این عبارت، جمله معترضه است. «یخفون فی انفسهم ما لا یبدون لک» این جمله حال برای ضمیر در (یقولون) است، یعنی: در حالی که این را می‌گویند که تظاهر می‌کنند هدایت‌یافته‌اند و خواستار نصرت و پیروی می‌باشند،

ص: ۳۲

و انکار و تکذیب خود را پنهان می‌کنند. «یقولون» با خود می‌گویند، یا اینکه چون با هم خلوت کنند، می‌گویند. این جمله بدل برای (یخفون)، یا جمله استینافی به عنوان بیان برای آن است. «لو کان لنا من الامر شیء» آن گونه که محمد صلی الله علیه و آله و سلم وعده داد و پندار حضرت این بود که همه امور برای خدا و برای اولیای اوست، یا به این معنا که می‌گفتند: اگر اختیار با ما بود از جای خود تکان نمی‌خوردیم همچنان که رأی و نظر ابن اُبیّ و دیگران همین بود. «ما قتلنا ها هنا» مغلوب نمی‌شدیم و در این جنگ کشته نمی‌دادیم. «قل لو کنتم فی بیوتکم لبرز الذین کتب علیهم القتل الی مضاجعهم» یعنی کسانی که خداوند جهاد را برای آن‌ها مقدر کرده و در لوح محفوظ کشته شدن آن‌ها نوشته شده، برای جنگ بیرون می‌آمدند و ماندن در مدینه سودی نمی‌بخشید و کسی از آن نجات نمی‌یافت. «و لیبتلی الله ما فی صدورکم» و این‌ها برای این است که خداوند آنچه را که در دل‌های شما است، بیازماید و اخلاص و نفاق باطن دل‌هایتان آشکار می‌گردید. و این عبارت علّت فعل محذوفی است، یعنی: «و فعل ذلک لیبتلی» یا معطوف بر محذوف است، یعنی: «لبرز لنفاذ القضاء یا لمصالح جمّۀ و لإبتلاء» یا بنا بر تقدیری مانند: «لکیلا تحزنوا».

«و لیمحّص ما فی قلوبکم» یعنی آنچه در دل‌های شماست را بزداید و تمییز دهد و از وسوسه برهاند. «و الله علیم بذات الصدور» یعنی خداوند به نهان دل پیش از آشکار شدن آن دانا است. و در این عبارت وعده و تهدید و هشداری است بر اینکه خداوند از امتحان کردن بی‌نیاز است، و در حقیقت برای متمایز کردن مؤمنان و آشکار ساختن احول منافقان امتحان می‌کند. «إِنَّ الَّذِینَ تَوَلَّوْا مِنْکُمْ یَوْمَ الْتَقَی الْجَمْعانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّیْطانُ بِبَعْضِ ما کَسَبُوا» یعنی: کسانی که در روز احد شکست

خوردنـد، دلیـل شکسـتشان این بود که شیطان از آن‌هـا لغزش خواست و آن‌ها او را اطاعت کردنـد و با ترک سـنگر و حرص داشـتن به غنیمت یا زنـدگی، مرتکب گناه شدنـد. و به خاطر مخالفت با پیامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم از نیرومندی و قوت قلب منع شدند. و گفته‌اند: لغزاندن شیطان، روی گردانی آنان بود، و این امر به سبب گناهانی بود که پیش‌تر مرتکب آن شده بودنـد. چرا که انجام برخی گناهان، گناهان دیگری می‌آورد همانطور که طاعت، طاعت می‌آورد. و گفته‌اند: شیطان آن‌ها را با یادآوری گناهان پیشین، لغزاند در نتیجه آنان از جنگیدن بیزار شدند پیش از آنکه توبه خود را خالص کنند

ص: ۳۳

و از مظلمه بیرون آینـد. «و لقـد عفـا الله عنهم» خداونـد به خاطر توبه و عـذرطلبی از آنان درگـذشت. «ان الله غفور» گناهان را می‌بخشد «حلیم» یعنی در عقوبت و مجازات گناهکار شتاب نمی‌کند تا توبه کند. «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ کَفَرُوا» مقصود منافقـان است. «و قـالوا لاـخوانهم» یعنی به خـاطر آن‌هـا و در میـان آن‌هـا، معنای اخوت و برادری آنان، اشتراکشان در نسب و یا مـذهب است. «اذ ضـربوا فی الارض» هرگاه در زمین مسافرت کنند و برای تجارت یا کار دیگر دور شوند. «أو کانوا غزّی» جمع (غـازی) است. «لَوْ کـانُوا عِنْدَنا مـا مـاتُوا وَ مـا قُتِلُوا» این عبـارت مفعول (قـالوا) است. «لِیَجْعَلَ اللَّهُ ذلِکَ حَسْرَةً فِی قُلُوبِهِمْ» متعلّق به (قـالوا) است بـا این توجیه که لاـم در عبـارت لاـم عـاقبه (نتیجه) است، یـا متعلّق به (لا تکونوا) است، یعنی در گفتن این سـخن و باور بدان ، مانند آن‌ها نباشـید تا مبادا خداوند آن را در دل‌هایشان حسـرت قرار دهد. پس این آیه اشاره به این دارد که سـخن آنان از روی اعتقاد است. و گفته‌انـد: این آیه به نهی دلالت دارد، یعنیماننـد آن‌ها نباشـید تا خداوند شبیه نشدن شـما به آن‌ها را حسـرتی بر دلشان قرار دهد، چراکه مخالفت با آنان موجب غم و ناراحتی آن‌ها می‌شود. «وَ اللَّهُ یُحْیِی وَ یُمِیتُ» پاسـخی به سـخن آنان است، یعنی خداونـد است که در زنـدگی و مرگ تاثیرگذار است، نه ماندن و کوچ کردن. زیرا گاهی خداونـد مسافر و مجاهـد را زنـده نگه می‌دارد و مقیم و شخصـی که از جنگ خودداری می‌کند را می‌میراند. «وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ» تهدیدی است برای مؤمنان در صورت شباهت پیدا کردن به آن‌ها. «وَ

لَئِنْ قُتِلْتُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ» یعنی در راه خـدا مُردیـد. «لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَحْمَةٌ خَیْرٌ مِمَّا یَجْمَعُونَ» جـواب قسم و سـدّ مسـدّ جواب قسم است. و بدین معنا است که سفر و جنگ موجب مرگ و پیش افتادن اجل نیستند و اگر این اتفاق در راه خدا انجام گیرد، مغفرت و رحمتی که با مرگ عایدشان می‌گردد بهتر از آنچه از دینا و منافع آن بدست می‌آورند، نیست اگر نمیرند. «وَ لَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ» به هر صـورتی که بمیرد. «لَإِلَی اللَّهِ تُحْشَرُونَ» به سـوی معبـودی که به سـویش روی آوردیـد و جانتـان را به خاطرش فدا کردید حشر می‌شوید نه به سوی غیر او. ناگزیر محشور می‌گردید و مزدتان به صورت کامل پرداخت و پاداشـتان بزرگ داشـته می‌شود. «فَبِمـا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ» مـا زائـده برای تاکیـد است. و دلیلش این است که نرمی پیامبر با آنان جز رحمتی از جانب خداوند نبود که عبارت بود از شجاع‌دلی پیامبر و توفیق مهربانی به آنان در هنگامی که از دستشان اندوهگین شـد پس از آنکه بـا اوامر آن حضـرت مخـالفت کردنـد. «وَ لَوْ کُنْتَ فَظًّا» بـداخلاق و سرسـخت بودی. «غَلِیظَ الْقَلْبِ» سـنگدل. «لانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِکَ» از گرد تو پراکنـده می‌شدنـد و در کنار تو به آرامش دست نمی‌یافتنـد. «فَاعْفُ عَنْهُمْ» در آنچه مربوط به توست. «وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

ص: ۳۴

در آنچه مربوط به خداونـد است. «وَ شـاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» یعنی در امر جنگ با آنان مشورت کن، زیرا سـخن گفتن در مشورت می‌گنجـد. یا اینکه در اموری که مشورت کردن درست باشـد تا رأی و نظر آنان را حفظ کنـد و مطابق با آن‌ها باشد و رسم و سنّت مشورت برای امت اسـلامی فراهم شود. «فَإِذا عَزَمْتَ» یعنی هرگاه پس از مشورت عزم خود را بر کاری جزم نمودی. - . انوار التنزیل ۱ : ۲۳۹ - ۲۴۰ -

طبرسی رحمه الله گوید: از امام جعفر بن محمد علیه السلام و جابر بن یزید روایت شده که: «فإذا عزمت» با ضمه است و با این توجیه بـدین معنـا است که: هرگاه عزم تو را جزم نمودم و تو را توفیق دادم و راهنمایی ات کردم، «فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ». - . مجمع البیان ۲ : ۵۲۷ -

بیضاوی گویـد: در اینکه خداوند امورت را به آنچه برای تو بهتر و شایسـته‌تر است، میسّـر نمود، پس جز خداوند کسـی بر آن واقف نیست. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ» آنان را یاری می‌دهـد و به راه صـلاح هـدایت می‌کند. «إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ» همانگونه که در روز بدر شـما را یاری کرد. «فَلا غالِبَ لَكُمْ» کسـی بر شـما چیره نگردد. «وَ إِنْ يَخْذُلْكُمْ» همانطور که در جنگ احد شما را خوار کرد. «فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ» پس از خوار کردن. یا پس از خداوند. «وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُون» پس خداوند را به توکل اختصاص دهیـد از این روی که دانسـتند که جز خـدا کسـی یاور نیست و به او ایمان آوردنـد. - . انوار التنزیل ۱ : ۲۴۱ -

«وَ ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُل» طبرسـی گوید: از ابن عباس و سعید بن جبیر روایت شده که این آیه درباره قطیفه سرخ رنگی بوده که در روز بدر از غنایم گم شد. بعضی گفتند: شاید پیامبر خود آن را برداشته است.

در روایت ضحاک آمده که مردی سوزنی را از غنایمی که در جنگ هوازن به دست آمده بود برداشت پس این آیه نازل شد.

از مقاتـل روایت شـده که آیه دربـاره غنایم احـد می‌باشـد در موقعی که تیرانـدازان به خاطر غنیمت جا و سـنگر خود را ترک کردند

ص: ۳۵

به این فکر که پیامبر دستور دهد که هر کس هر چه از غنایم به چنگش افتاده از آنِ اوست و به دیگران قسمت نمی شود چنان که در جنگ بدر چنین شد. پیامبر فرمود: شـما گمان می‌کنید که ما خیانت خواهیم کرد و غنایم را بین شما تقسیم نمی نماییم. پس خداونـد این آیه را فرسـتاد. و گفته‌انـد: پیامبر غنایم را تقسـیم کرد اما در میان پیش‌قراولان لشـکر چیزی تقسـیم نکردنـد. هنگـامی که پیش‌قراولاـن بازگشـتند گفتنـد: آیـا غنـایم را تقسیم کرده و چیزی برای ما قرار نـداده است؟ پس خداونـد حکم غنیمت‌ها را به پیامبر شناساند و این آیه نازل شد. و و گفته اند درباره اداء وحی آمده چون وقتی پیامبر قرآن می‌خواند و آیاتی که در آن عیب دین غیر مسـلمین ودشنام خدایان مشرکان بود از او درخواست می کردند که آن‌ها را عوض کند پس خدا این آیه را فرستاد. - . مجمع البیان ۲ : ۵۲۹ -

بیضـاوی گویـد: یعنی برای پیـامبر درست نیست که در غنیمت‌ها خیانت کنـد چرا که نبوّت با خیانت منافات دارد. «وَ مَنْ يَغْلُلْ

يَأْتِ بِما غَلَّ يَوْمَ الْقِيامَه» در روز قيامت چيزى كه را در آن خيانت كرده مى‌آورد درحالى كه با گردن حمل مى كند همانطور كه در حديث پيامبر آمده است، يا وبال و بار گناه آن خيانت را بر دوش مى كشد. «ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَت» يعنى به صورت كامل جزا و پاداش آنچه را به دست آورده، به او داده مى‌شود. «وَ هُمْ لا يُظْلَمُون» از پاداش كسانى كه مطيع و فرمانبردار بودند، كاسته نمى‌شود و بر مجازات گناهكاران افزوده نمى گردد. - . انوار التنزيل ۱ : ۲۴۱ -

«أَ وَ لَمَّا أَصابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْها» طبرسى گويد: وقتى به شما قتل و زخم رسيد در برابر، قبل از آن از طرف شما به آنان (مشركان) زخم رسيد و اين مطلب از اين قرار است كه مشركان در احد هفتاد تن از مسلمين كشتند و مسلمين در بدر دو برابر اين به سر مشركان آوردند. يعنى هفتاد تن از مشركان را كشتند و هفتاد نفر را اسير كردند. و گفته اند: مراد از دو مثل و دو برابر هفتاد تن در بدر كشتيد و هفتاد تن در احد، ولى اين قول ضعيف است زيرا مخالف است با آنچه كه در تاريخ آمده كه مسلمين در احد افرادى اندك از مشركان كشتند نه هفتاد نفر. پس اين قول خلاف اجماع است. «قُلْتُمْ أَنَّى هذا» يعنى گفتند: چرا اين مصيبت‌ها بر ما وارد آمده در حالى كه ما مسلمانيم و پيامبر اكرم صلى الله عليه و آله و سلم ميان ماست و وحى از آسمان به او مى‌رسد ولى آنان مشرك‌اند؟ و گفته شده: مسلمين مصيبات را خيلى بعيد و منكر شمردند زيرا پيامبر خدا به آن‌ها وعده داده بود اگر اطاعت حق كنند نصرت حق بر آن‌ها فرود مى آيد. «قُلْ هُوَ مِنْ

ص: ۳۶

عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ» يعنى اى محمد بگو آنچه زخم و كشتار به شما رسيد از جانب خود شماست يعنى به واسطه مخالفتى است كه با خداى خود كرده ايد و اطاعت امر پيامبر را ترک نموديد و در اين مخالفت چند قول است:

۱. مخالفت با پيامبر كردند و اينكه حضرت فرمود بهتر است كه در مدينه متحصن شويم و در آن سنگر گيريم تا مشركان قصد ما كنند ولى اهل مدينه و اصحاب قبول نكرده و گفتند يا رسول اللّه در جاهليت از اين كار امتناع داشتيم اكنون كه شما در ميان ما هستيد سزاوارتر است كه امتناع كنيم.

۲. اين مصيبت اختيار خود آن‌ها بود كه وقتى در بدر اسير گرفتند خواستند از آن‌ها فديه گيرند و آزادشان كنند پيامبر فرمود اگر فديه بگيريد در جنگ آينده در مقابل افرادى كه آزاد كنيد و فديه بگيريد كشته خواهيد داد. مسلمين قبول كردند و گفتند اكنون از فديه بهره مند مى‌شويم و اگر در آينده كشته شويم شهيد خواهيم بود. از على عليه السلام و عبيده سلمانى و امام باقر عليه السلام اين قول روايت شده است.

۳. مراد مخالفت تيراندازان بود با پيامبر كه جايگاه خود را رها كردند و به جمع غنيمت رفتند و پيامبر فرموده بود كه به هيچ وجه و لو با فتح مسلمين از جاى خود بيرون نروند.

«إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِير» خداوند بر نصرت شما در آينده توانا است هر چند در آن وضعيت به خاطر مخالفت شما از امر پيامبر، ياريتان نكرد. «وَ ما أَصابَكُمْ» اى مؤمنان «يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ» يعنى آنچه در روز جمع مسلمين و مشركين و كشته شدن آنچه از شما كشته شد. «فَبِإِذْنِ اللَّهِ» يعنى به علم خدا بود. و گفته اند: يعنى خداوند ميان شما و ايشان را تخليه مى كند كه در

مقام اطلاق در فعل قرار می‌گیرد به این معنی که موانع رسیدن مصیبت‌ها را به شما برطرف می‌کند و شما را به فعلی قادر می... سازد که تکلیف با آن صحیح باشد؛ و گفته اند یعنی: به عقوبت خدا، و این مصیبت‌های وارده بر شما در جنگ احد، عقوبت تخطّی از امر پیامبر می‌باشد. «وَ لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ نافَقُوا» یعنی تا خداوند مسلمانان را از منافقان تمایز دهد. «وَ قِيلَ لَهُمْ» به منافقین گفته شد. «تَعالَوْا قاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» گفته اند: عبد اللّه بن ابی و دار و دسته منافقش سیصد نفر را از لشکر پیامبر جدا کردند و گفتند چرا خود را به کشتن دهیم؟ عبد اللّه بن عمرو بن حزام انصاری پاسخشان داد که بیائید در راه خدا بجنگید و از خدا بترسید و پیامبر را غریب و بی یاور مگزارید. «أَوِ ادْفَعُوا» یا اینکه اگر در راه خدا نمی جنگید لا اقل از جان و ناموس خود دفاع کنید.

ص: ۳۷

و گفته اند مراد این است که به منافقانن گفتند با ما همراه باشید و سیاهی لشکر ما را زیاد کنید. «قالوا» منافقان گفتند. -. مجمع البیان ۲ : ۵۳۳ -

«قالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتالاً لاتَّبَعْناكُم» بیضاوی گوید: یعنی: اگر آنچه را که جنگ می‌نامند می‌دانستیم از شما پیروی می کردیم اما آنچه شما انجام می‌دهید جنگ نیست، بلکه خودکشی و نابودی خویشتن است، یا به این معنا که اگر خوب جنگیدن را می‌دانستیم از شما پیروی می کردیم. منافقان این سخن را از روی فریب و تمسخر بر زبان می‌آوردند. «هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمان» زیرا از جنگ کناره گرفتند و این سخنان را بر زبان آوردند، پس این دو مطلب نخستین نشانه و گواهی است که کفر آن‌ها را می‌رساند. و گفته‌اند: نصرت و یاری آنان به مردم کافر از نصرتشان به مردم ایمان‌دار نزدیک‌تر است. «يَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِم» چیزهایی آشکار می کنند و بر زبان می‌آورند که در باطنشان نیست، یعنی دل‌های آن‌ها با ایمان زبانی‌شان هماهنگی و همخوانی ندارد. «وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يَكْتُمُون» خداوند نفاق و آنچه را در خلوت با هم در میان می گذارند، می‌داند. «الَّذِينَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ» یعنی به خاطر آن‌ها، مقصود کسانی از خویشاوندان یا هم قبیله‌های آنان بود که در روز احد کشته شدند. «وَ قَعَدُوا» این عبارت جمله حالیه‌ای است که حرف «قد» در تقدیر گرفته شده است، یعنی: در حالی از جنگ کناره کشیدند، گفتند. «لَوْ أَطاعُونا» اگر در کناره‌گیری از جنگ از ما اطاعت می کردند. «ما قُتِلُوا» همانطور که ما کشته نشدیم. «قُلْ فَادْرَؤُا» تا آخر آیه. یعنی: اگر شما راست می گویید و می‌توانید مانع از کشته شدن کسانی شوید که مرگ برای آن‌ها نوشته شده است، مرگ و اسباب آن را از خودتان باز دارید که برای شما اولی‌تر و شایسته‌تر است. و بدین معنا است که: کناره‌گیری از جنگ هیچ فایده‌ای ندارد زیرا اسباب مرگ بسیار است. و همانطور که جنگ سبب هلاک و کشته شدن می‌شود و کناره... گیری از جنگ سبب نجات و زنده‌ماندن است، گاهی نیز این برعکس می‌شود و جنگ سبب زنده ماندن و کناره‌گیری از جنگ سبب کشته شدن می گردد. -. انوار التنزیل ۱ : ۲۴۳ -

«وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا» طبرسی گوید: گفته اند: این آیه درباره شهیدان بدر نازل شده است، و گفته اند: درباره شهیدان احد آمده که هفتاد تن بودند چهار نفر از مهاجران (حمزه، مصعب بن عمیر،

ص: ۳۸

عثمان بن شماس، عبد اللّه بن جحش) و بقیه از انصار بودند. امام باقر علیه السلام فرمود و نیز بسیاری مفسران گفته اند که درباره هر دو دسته است. و برخی گفته اند: درباره شهداء بئر معونه نازل شد. «الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُول» گوید: چون ابو سفیان و یارانش از احد بازگشتند و به «روحاء» رسیدند از تعجیل در بازگشت خود پشیمان شدند و همدیگر را ملامت کردند که چرا نه محمد را کشتید و نه زنانشان را اسیر کردید با آنها مقاتله کردید و وقتی که رمقی بیش از ایشان نماند رهایشان کردید اکنون بازگردید و به کلی نابودشان کنید و ریشه کنشان سازید. این خبر به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم رسید تصمیم گرفت دشمن را بترساند و از خود و یارانش نیرویی نمایش دهد. لذا اصحابش را برای خروج و تعقیب ابی سفیان جمع کرد و فرمود آیا دسته ای یافت نمی‌شوند که برای خدا محکم باشند و شدت عمل به خرج دهند و دشمن خدا را تعقیب و طلب نمایند که این کار دشمن را ذلیل کند و خبر آن به نقاط دور دست می‌رسد و موجب رعب و وحشت می گردد. جمعی از صحابه با همه جراحت هایی که داشتند آماده این‌کار گشتند و منادی پیامبر ندا داد که با ما بیرون نشود مگر آن کس که دیروز در احد با ما حاضر بود و مراد پیامبر از این کار ترساندن کفار بود که پندارند کشتار و زخم‌هایی که بر مسلمین وارد آوردند بر ایشان اثری نداشته و موجب سستی آنان نشده است. پیامبر با هفتاد تن بیرون شد تا به حمراء الاسد رسید که در هشت مایلی مدینه واقع بود.

محمد بن اسحاق از عبد اللّه بن خارجه از زید بن ثابت از ابو سائب روایت کند که مردی از اصحاب پیامبر از بنی عبد الاشهل در احد حاضر بود. وی گوید: من و برادرم در احد حاضر بودیم و مجروح و زخم‌دار بازگشتیم چون جارچی پیامبر اعلام خروج (در طلب دشمن) کرد، گفتیم به خدا در هیچ جنگی از پیامبر جدا نخواهیم شد

ص: ۳۹

و به خدا مرکب سواری نداشتیم و هر دو مجروح و بد حال بودیم و در عین حال با پیامبر به طلب دشمن خارج شدیم و من نسبت به برادرم زخم کمتری بودم و برادرم مقداری به پای خود راه می‌آمد و مقداری او را به دوش می‌بردم تا در حمراء الاسد به رسول اللّه رسیدیم. در آنجا معبد خزاعی به نزد پیامبر آمد و قبیله خزاعه در آن موقع از مسلم و کافر و هم پیمان پیامبر در تهامه بودند و از او چیزی پنهان نمی‌داشتند. معبد در آن زمان مشرک بود و گفت: ای محمد به خدا قسم مصیبت... هایی که بر تو و اصحابت وارد شده بر ما سخت گران آمده و دوست داشتیم که خداوند تو را بر آن‌ها پیروز می کرد. این گفت و از نزد حضرت دور شد تا در روحاء به ابو سفیان برخورد که با سپاه مشرکان قصد بازگشت به سوی پیامبر داشت. چون ابو سفیان معبد را دید از وی پرسید چه خبر داری؟ معبد جواب داد: محمد با اصحابش در طلب شما می شتابند و به قدری زیادند که تاکنون چنین جمعی ندیده ام از خشم بر شما می‌سوزند، و کسانی هم که قبلا از شرکت در جنگ تخلف ورزیده و در جمع ایشان شرکت نکرده بودند خود پشیمان شده اند و کینه و خشم زیادی نسبت به شما دارند. ابو سفیان گفت: وای بر تو چه می گویی؟ معبد گفت: به خدا قسم چنین گمان می کنم چیزی نخواهد گذشت مگر اینکه پیشانی اسب‌ها را خواهی دید. ابو سفیان گفت ما همگان اتفاق کرده ایم که به سوی آنان برگردیم و آن‌ها را ریشه کن سازیم. معبد گفت: به خدا تو را از این کار نهی می کنم و حتی اشعاری در این باره گفته ام. گفت: چه سروده‌ای؟ گفت: این ابیات را سروده‌ام:

از فرط سر و صدای فراوان، نزدیک بود مرکبم از بین برود؛ چرا که اسبانی چون ابابیل، در روی زمین

ص: ۴۰

به پیش می تازند.

اسبانی که شیرانی شرزه را با خود حمل می کنند که به هنگام نبرد، انسان‌هایی کوتاه قامت و ناتوان و بی سلاح نیستند.

پیوسته می‌دویدم و گمان می‌کردم زمین کج شده است، آنسان که رهبری را که خوار نیست بالا برده و ارج نهادند.

و گفتم: وای بر ابن حرب! از جنگ و رویارویی شما، هرگاه دشت از مردمان (سپاهیان) به لرزه درآید.

من به مردمی که آشکارا به حرکت درآمده‌اند هشدار می‌دهم، به افراد زیرک و خردمند آن‌ها.

از سپاه احمد هشدار می‌دهم که افراد پست و کوتاه قامت نیستند و آنچه به واسطه رهبرشان اثبات می‌شود در وصف و کلام نمی‌گنجد.

گوید: ابی سفیان و اصحابش شعر او را ستودند. در این موقع سوارانی از عبد قیس را بر ایشان گذار افتاد. ابو سفیان پرسید قصد کجا دارید؟ گفتند: در پی آذوقه به مدینه می‌رویم. گفت: آیا پیام مرا به محمد می‌رسانی تا فردا در بازار عکاظ بار همین شتران شما را از کشمش پر کنم؟ گفتند: آری. گفت: چون به نزد محمد رسیدید به او بگوئید ما همگی اتفاق داشتیم که بر اصحاب او دوباره حمله آریم تا جمع آن‌ها را از بیخ و بن برکنیم و نابود سازیم. ابو سفیان این گفت و راه مکه را پیش گرفت و سواران در حمراء الاسد به پیامبر عبور کردند و گفته ابو سفیان را برای آن حضرت بازگو نمودند. رسول اکرم و اصحاب گفتند: حسبنا اللّه و نعم الوکیل. و پس از سه روز که گذشته بود راه مدینه را پیش گرفتند و

ص: ۴۱

در مسیر معاویه بن مغیره بن عاص و ابو غرّه جمحی را به اسارت گرفت. و این قول اکثر مفسرین است. مجاهد و عکرمه گویند: این آیات در غزوه بدر صغری نازل شد. و داستان از این قرار است که: ابو سفیان در روز احد موقعی که می‌خواست به مکه بازگردد گفت: ای محمد موعد ما با شما موسم بدر صغرای آینده است اگر طالب باشی. پیامبر فرمود: همان موعد ما. چون سال بعد شد ابو سفیان با اهل مکه بیرون شد و در مجنه از نواحی ظهران فرود آمد. خداوند رعبی بر دل وی افکند و از کار خود پشیمان شد و نعیم بن مسعود اشجعی را که برای عمره آمده بود ملاقات کرد به او گفت: من با محمد و اصحابش مواعده گزارده ام که امروز در بدر صغری با آن‌ها برخورد کنم ولی اکنون سال خشکی است و جنگ بر ما صلاح نیست مگر در سالی که باران زیاد و زمین سبز باشد که درختان را سیراب کنیم و شیر بسیار داشته باشیم و لذا از خروج و جنگ در امسال پشیمانم ولی از طرفی نمی‌خواهم که محمد به جنگ ما بیرون آید و من به جنگ نروم که این کار موجب جرأت وی و مسلمین خواهد شد. اینک به مدینه برو و آن‌ها را از جنگ بترسان و بر حذر بدار و من ده شتر پاداش به تو خواهم داد و شتران را در نزد سهیل بن عمرو می‌گزارم. نعیم به مدینه آمد و مردم را دید که برای جنگ ابو سفیان آماده می‌شوند. به مسلمانان گفت:

این تصمیم شما درست نیست زیرا اهل مکه به خانه ها و سرزمین شما آمدند و از شما جز رمقی باقی نگزاردند اکنون می... خواهید شما به سوی آن‌ها بروید که همه قدرت خود را به جنگ شما بسیج کرده اند و در قرارگاه به انتظار شمایند و به خدا قسم احدی از شما را باقی نخواهند گزارد. یاران پیامبر از رهسپار شدن برای جنگ منصرف شدند اما پیامبر فرمود: به خدا قسم اگر تنها باشم به قرارگاه جنگ خواهم رفت و اکنون هر که می‌ترسد بماند و هر کس شجاع است با من آماده جنگ شود که خداوند ما را کفایت می‌کند و بهترین وکیل است. آن حضرت از مدینه بیرون شد تا به بدر صغری رسید و بدر صغری چاهی بود متعلق به بنی کنانه و نیز بازار ایشان بود در جاهلیت که در آنجا در هر سال هشت روز گرده می‌آمدند. پیامبر در بدر اقامت کرد و در انتظار ابو سفیان نشست.

ص: ۴۲

ابو سفیان از مجنّهٔ به مکه باز گشت. این لشکر به نام لشکر سویق مشهور شد زیرا مردم به آن‌ها می گفتند: شما برای خاییدن سویق بیرون شدید. و خلاصه پیامبر و یارانش با هیچ مشرک در بدر برخورد نکردند ولی در بازار بنی کنانه خرید و فروشی کردند و منافعی بردند به طوری که سرمایه های مسلمین دو برابر شد و سالم و سودمند به مدینه بازگشتند. این مطلب را ابو الجارود از امام باقر علیه السلام نقل کرده است.

«الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ» یعنی کسانی که اوامر خداوند را اطاعت کنند. و از پیامبر فرمان می‌برند. «مِنْ بَعْدِ ما أَصابَهُمُ الْقَرْحُ» پس از آنکه در احد جراحت یافتند. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ» به کسانی که نیکی نمودند با اطاعت از پیامبر خدا و اجابت او برای رفتن به جنگ. «وَ اتَّقَوْا» از معاصی خدا پرهیز کردند. «لهم أَجْرٌ عَظِيمٌ» یعنی ثوابی بزرگ است. «الَّذِينَ قالَ لَهُمُ النَّاسُ» در مراد از این مردم سه قول است:

۱. سوارانی که ابو سفیان پس از بازگشت از احد به طرف مسلمانان فرستاد که ایشان را از تعقیب مشرکین منصرف کرده و بترسانند که قصه آن‌ها گذشت- (از ابن عباس و ابن اسحاق).

۲. مراد نعیم بن مسعود اشجعی است. (از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام).

۳. یعنی منافقان (از سدی).

«إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ» به باور بیشتر مفسران مراد از این (الناس) ابی سفیان و سپاه اوست. یعنی ابو سفیان و سپاهش علیه شما جماعت‌های بسیار گرد آورده اند. و گفته اند: ابزار جنگ و مردان جنگی علیه شما جمع آوری کرده اند. در عبارت «قال لهم الناس» از دو جهت با لفظ مفرد از جمع تعبیر کرده است:

۱. او از جانب مردمانی آمد و به نیابت از آنان سخن گفت و نام آن‌ها (الناس) بر او اطلاق شده است.

۲. برای تعظیم کار او به صورت جمع ذکر شده است. «فَاخْشَوْهُمْ» از ایشان بترسید. سپس خداوند می‌فرماید که این قول مزید ایمان و ثبات آن‌ها در راه دین و نصرت پیامبر گردید.

ص: ۴۳

«فَزادَهُمْ إِيماناً وَ قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ» یعنی گفتند که خداوند کفایت کننده و ولی و حافظ و متولی امور ماست. «وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ» نیکو کفایت کننده و نیکو پناه و معتمدی است که امور به او واگذار شود. «فَانْقَلَبُوا» یعنی پیامبر و همراهانش برگشتند. «بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ» یعنی با سلامت از هر ناراحتی و رنج و با تجارت سود بخش. «لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ» یعنی قتل (از سدی و مجاهد). و گفته اند: مراد از نعمت در اینجا ثبات قدم در راه دین و اطاعت خداست و مراد از فضل سود تجاری است. (از زجاج). و گفته اند: حداقل چیزی که خدا برای ضرورت بنده می دهد نعمت است و اضافه بر آن هر چه عنایت کند فضل او می‌باشد و فرق بین نعمت و منفعت این است که نعمت، نعمت نخواهد بود مگر اینکه حسنه باشد ولی منفعت گاه حسن است و گاه قبیح، زیرا نعمت استحقاق شکر دارد و شکر بر قبیح جایز نیست. «وَ اتَّبَعُوا رِضْوانَ اللَّهِ» با رهسپار شدن برای رویارویی با دشمن. «وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ» یعنی خداوند بر مردم مؤمن فضلی عظیم دارد.

تفسیر این فرموده خداوند «فَما لَكُمْ فِي الْمُنافِقِينَ فِئَتَيْنِ» در باب جوامع غزوه‌های پیامبر ذکر کردیم.

«وَ لا تَهِنُوا» طبرسی گوید: برخی گویند: این آیه، به مناسبت رفتن مسلمانان به سوی بدر صغری که ابو سفیان در جنگ احد، قرار گذاشته بود، نازل شده است و برخی گفته اند: به مناسبت تعقیب سپاهیان ابو سفیان، پس از شکست احد و رفتن مسلمانان تا «حمراء الاسد» نازل گشته است.

ابن عباس و عکرمه گویند: هنگامی که در روز جنگ احد، مسلمانان گرفتار آن شکست گردیدند و پیامبر بر قله کوه، صعود فرمود، ابو سفیان چنین گفت: ای محمد، ما را روزی است و شما را روزی بود! پیامبر بزرگوار اسلام فرمود: او را پاسخ دهید. مسلمانان گفتند: ولی ما و شما برابر نیستیم و روز شکست ما با روز شکست شما فرق دارد. کشتگان ما در بهشت و کشتگان شما در جهنم هستند. ابو سفیان گفت:

ما را بت عزی است و شما را چنین بتی نیست. پیامبر فرمود: شما بگویید:

خداوند مولای ماست و شما را مولایی نیست.

ابو سفیان گفت:

ص: ۴۴

زنده و جاوید باد هبل!

پیامبر فرمود: بگویید:

خداوند برتر و بالاتر است.

ابو سفیان گفت: قرار ملاقات ما در روز بدر صغری است. مسلمانان با جراحت‌های بسیاری که برداشته بودند، به خواب رفتند. از این رو این آیه نازل گردید: «إِنْ یَمْسَسْکُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ» و نیز «إِنْ تَکُونُوا تَأْلَمُونَ» زیرا منظور خداوند متعال این بود که با بدن مجروح، دشمنان را تعقیب کنند و مشرکان را بیمی و وحشتی در دل افکنند. آن‌ها نیز امر خدا را گردن نهادند و با بدن‌های مجروح تا «حمراء الاسد» مشرکین را دنبال کردند. مشرکین با شنیدن این خبر، با سرعتی هر چه بیشتر بتاختند و خود را به مکه رسانیدند.

«فِی ابْتِغاءِ الْقَوْمِ» یعنی در تعقیب مشرکان. «إِنْ تَکُونُوا تَأْلَمُونَ» اگر شما از زخم و جراحتها دردمند شده و رنج می کشید، «فَإِنَّهُمْ یَأْلَمُونَ کَما تَأْلَمُونَ» آنان نیز از زخم ها و جراحت‌ها- همچون شما- درد می کشند و رنج می برند. «وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ ما لا یَرْجُونَ» با این تفاوت که شما از خداوند بزرگ امیدوارید که در این جهان به شما پیروزی و ظفر بخشد و به واسطه این سختی‌ها و دردها و زخم‌ها در عالم دیگر به شما پاداش دهد، ولی آنان در مقابل این جراحت‌ها و زخم‌ها امید هیچ گونه پاداشی از جانب خداوند متعال ندارند.

تفسیر آیه «إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ لِیَصُدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللَّه» در باب داستان بدر بیان شد.

**[ترجمه]

توضیح

قمیئه کسفینه مهموز اعل هبل أی صر عالیا بغلبه عابدیک علی منکریک و الطارق النجم أی آباؤنا فی الشرف و العلو کالنجم و النمارق جمع النمرقه بضم النون و الراء و کسرها و هی الوساده و الوامق المحب أی نفارقکم فراق المعادی لا فراق المحب و المراد المفارقه و المعانقه بعد الحرب إذا (۲) کان الخطاب لأصحابه و إن کان للمسلمین فالمراد المعانقه عند الحرب و الأحابیش هم أحیاء من القاره انضموا إلی بنی لیث فی محاربتهم قریشا و التحبش التجمع و قیل حالفوا قریشا تحت جبل یسمی حبشیا فسمی بذلک و الکبول القصیر و فی بعض النسخ الدهر فی الکیول بالیاء المثناه التحتانیه و هو کعیوق

۱- مجمع البیان ۲: ۱۰۴ و ۱۰۵.

۲- الظاهر أن (اذا) مصحف (إن).

آخر الصفوف و هو أصوب أی أن لا أقیم فی جمیع دهری و عمری فی آخر الصفوف بل أتقدمها و الکواعب جمع الکاعب و هی الجاریه حین یبدو ثدیها للنهود أردفتم أی لم تأسروهن فتجعلوهن خلفکم علی الإبل لتذهبوا بهن و الشرید الطرید المتفرق المنهزم و یقال نکیت فی العدو إذا أکثرت فیهم الجراح و القتل فوهنوا لذلک و قد یهمز و أبعد للسمع أی یذهب الخبر به إلی البلاد البعید فیصیر سببا لرعبهم فکنت إذا غلب أی غلبه الوجع حملته عقبه أی نوبه عینه رسول الله صلی الله علیه و آله أی جاسوسه و فی بعض النسخ بالباء الموحده و فی القاموس العیبه من الرجل موضع سره و هو أظهر.

صفقتهم أی بیعتهم معه أعفاک فیهم أی لم یأمرک بقتالهم یتحرقون علیکم أی یلتهبون غیظا أو یحکون أسنانهم علیکم غضبا تهد راحلتی أی تقع و تخر من هد الحائط إذا وقع و الجرد بالضم جمع الجریده و هی من الخیل جماعه جردت من سائرها لوجه أو هو جمع الأجرد یقال فرس أجرد إذا رقت شعرته و قصرت و هو مدح و الأبابیل الجماعات الکثیره و یقال جاءت إبلک أبابیل أی فرقا تردی أی الجرد یقال ردی الفرس یردی إذا رجم الأرض بحوافره رجما بین العدو و المشی الشدید بأسد أی مع أسد و التنابله جمع تنبل کدرهم أو تنبال بالکسر و هما القصیر و لعله استعیر للجبان أو الکسلان کما هو المعروف فی لغه العجم و الخرق بالضم جمع الأخرق و هو من لا یحسن العمل و المعاذیل جمع المعذال و قیل المعذول و هو الملوم.

و عدوا مصدر لفعل محذوف أی أعدو عدوا حال کونی أظن الأرض مائله.

لما سموا أی علوا برئیس و هو الرسول و الغطمطه اضطراب موج البحر و غلیان الصدور و التغطمط صوت معه بحح و البطحاء مسیل واسع فیه دقاق الحصی و الجیل بالکسر الصنف من الناس و فی بعض النسخ بالخاء و یقال فعله ضاحیه أی علانیه و الإربه بالکسر الحیله و المعقول العقل یقال عقل یعقل عقلا و معقولا و الوخش بفتح الواو و سکون الخاء المعجمه الردی

ص: ۴۶

من کل شی ء و رذال الناس و سقاطهم للواحد و الجمع و المذکر و المؤنث و فی بعض النسخ بالحاء المهمله أی لیسوا بمستوحشین و الأول أظهر و القیل بالکسر القول.

**[ترجمه]«قمیئة» با همزه و بر وزن سفینة است. «اعل هبل» یعنی والا و جاوید باشی ای هبل به واسطه پیروزی کسانی که تو را می‌پرستند بر کسانی که تو را انکار می‌کنند. «الطارق» به معنای ستاره است. یعنی: پدران ما در بزرگی و بلندمرتبگی همچون ستاره هستند. «النمارق» جمع «النمرقة» با ضمه نون و ضمه و کسره راء به معنای بالش است. «الوامق» یعنی دوستدار. بدین معنا که: همچون دشمن از شما جدا می‌شویم نه مانند دوستدار. مقصود جدایی و همبستری پس از جنگ است، اگر مخاطب یارانش خودش باشد اما اگر مخاطب مسلمانان باشند، مقصود رویارویی در جنگ است. «الاحابیش» قبیله‌هایی از قارّة بودند که در جنگ با قریش به بنی لیث پیوستند. «التحبّش» به معنای گردهمایی است. و گفته‌اند: اینان با قریش در کنار کوهی به نام (حبشیّا) با قریش پیمان بستند و از این جهت بدین اسم، نام‌گذاری شد. «الکبول» یعنی کوتاه قد. در برخی نسخه‌ها: «الدهر فی الکیول» با یاء ذکر شده که بر وزن (عیّوق)

ص: ۴۵

به معنای پشت سپاه است. و این معنا درست‌تر است. یعنی: تا پایان عمرم در پشت و انتهای صف جنگ قرار نمی‌گیرم. «الکواعب» جمع کاعب به معنای کنیزی است که سینه‌هایش برآمده شود. «اردفتم» یعنی این کنیزان و زنان را اسیر نکردید تا پشت سر خود بر شتر سوار کرده و با خود ببرید. «الشرید» آواره و شکست‌خورده است. و گفته می‌شود: «نکیت فی العدو» هرگاه کشتار و جراحت بسیاری بر دشمن وارد کنی و در نتیجه آن ضعیف و سست گردند. و گاهی با همزه می‌آید. «و ابعد للسمع» یعنی: خبر آن به نقاط دوردست می‌رود و موجب رعب و وحشت آن‌ها می‌شود. «فکنت اذا غلب» یعنی شدت درد بر او چیره شد. «عقبة» یعنی به نوبت. «عینة رسول الله» یعنی جاسوس پیامبر. در برخی نسخه‌ها با باء ذکر شده و در قاموس آمده است: «العیبة من الرجل» محرم اسرار مرد است که این وجه آشکارتر است.

«صفقتهم» یعنی معامله آن‌ها با او. «اعفاک فیهم» یعنی تو را به جنگ با آن‌ها امر نکرد. «یتحرّقون علیکم» یعنی از خشم می... سوزد، یا از روی خشم دندان می‌خایند. «تهدّ راحلتی» یعنی بر زمین افتاد. که از «هدّ الحائط» می‌باشد هرگاه دیوار فرو بریزد. «الجُرد» با ضمه جمع (الجریدة) به معنای گروهی از اسبان است که به خاطر دلیلی از دیگر اسبان متمایز شده است. یا جمع (الاجرد) است. گفته می‌شود: فرس أجرد: هرگاه یالش نازك و کوتاه شود. که این ویژگی مثبتی در اسب است. «الابابیل» گروه‌های بسیار است و گفته می‌شود: جاءت ابلك ابابیل: یعنی شترانت گروه گروه آمدند. «تردی» به معنای (الجرد) می‌باشد گفته می‌شود: ردی الفرس یردی: هرگاه با سُم زمین را بکوبد و (رجما) مابین دویدن و حرکت سریع است. «بأسد» یعنی همراه با شیر. «التنابلة» جمع (تنبل) بر وزن درهم یا (تنبال) به معنای کوتاه قامت است. و شاید برای ترسو و تنبل استعاره آورده شده است که در زبان ایرانیان به این معنا مشهور است. «الخرق» با ضمه جمع (الاخرق) به معنای کسی است که کاری را خوب انجام نمی‌دهد و «المعاذیل» جمع (المعذال) است و گفته شده جمع (المعذول) به معنای سرزنش شده است.

«عدواً» مصدر برای فعل محذوف است یعنی: به شدت می‌دویدم درحالی که گمان می‌کردم زمین کج شده است. «لما سموا» یعنی رهبری را که پیامبر است ارج نهادند و بالا بردند. «الغطمطة» اضطراب امواج دریا است و نیز به معنای کینه و خشم دل...

می‌باشـد. «التغطمط» به معنای صدای گرفته است. «البطحاء» سـیل‌گاه که در آن شن و ماسه و سـنگریزه باشد. «الجیل» با کسـره جیم گروهی از مردم است. و در برخی نسـخه‌هـا بـا خاء ذکر شـده است و گفته می‌شود: «فعله ضاحیـهٔ» یعنی آشـکار کاری را انجام داد. «الاربهٔ» با کسـره به معنای زیرکی و حیله‌گری است. «المعقول» به معنای عقل و خرد است. گفته می‌شود: عقل یعقل عقلًا و معقولًا. «الوخش» با فتحه واو و سکون خاء به معنای هر چیز پست است

ص: ۴۶

و به معنای مردمان پست و فرومایه است. این کلمه برای مفرد و جمع و مذکر و مؤنث یکسان است. و در برخی نسخه‌ها با حاء ذکر شده است یعنی: آن‌ها ترسان و هراسان نیستند. و معنای اول آشکارتر است. «القیل» با کسره به معنای گفته و قول است.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

کـا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَـدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَم عَنِ الْحُسَـیْنِ بْنِ عُثْمَانَ عَنِ ابْنِ مُسْـکَانَ عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله صَلَّی عَلَی حَمْزَهَ وَ کَفَّنَهُ لِأَنَّهُ کَانَ جُرِّدَ (۱).

**[ترجمه]کـافی: ابـان بن تغلب از امام صادق علیه السـلام روایت کرده که فرمود: رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم بر حمزه نماز گزارد و او را کفن کرد زیرا او را برهنه کرده بودند. - . فروع کافی ۱ : ۵۸ -

**[ترجمه]

«۲»

یه،من لا یحضـره الفقیه اسْتُشْـهِدَ حَنْظَلَهُ بْنُ أَبِی عَامِرٍ الرَّاهِبُ بِأُحُدٍ فَلَمْ یَأْمُرِ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِغُسْلِهِ وَ قَالَ رَأَیْتُ الْمَلَائِکَهَ بَیْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ تُغَسِّلُ حَنْظَلَهَ بِمَاءِ الْمُزْنِ (۲) فِی صِحَافٍ مِنْ فِضَّهٍ فَکَانَ یُسَمَّی غَسِیلَ الْمَلَائِکَهِ (۳).

**[ترجمه]من لاـ یحضـره الفقیه: حنظله بن أبی عامر بن جنگ احـد به شـهادت برسـد، پیامبر اکرم صـلّی اللَّه علیه و آله امر به غسل دادن او نکرد و فرمود: من فرشتگان را میان آسمان و زمین می‌بینم که حنظله را با آبی بسیار سفید و پاکیزه که در لگن‌.. های نقره است غسل می‌دهند و از آن زمان او را غسیل الملائکه نامیدند. - . من لا یحضره الفقیه : ۴۹ -

**[ترجمه]

«۳»

فس، تفسیر القمی وَ إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقاعِدَ لِلْقِتالِ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۴)- فَإِنَّهُ حَدَّثَنِی أَبِی عَنْ صَفْوَانَ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: سَبَبُ نُزُولِ هَذِهِ الْآیَهِ أَنَّ قُرَیْشاً خَرَجَتْ مِنْ مَكَّهَ تُرِیدُ حَرْبَ رَسُولِ اللَّهِ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَبْتَغِی مَوْضِعاً لِلْقِتَالِ.

قَوْلُهُ إِذْ هَمَّتْ طائِفَتانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلا (۵) نَزَلَتْ فِی عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَیٍّ وَ قَوْمٍ مِنْ أَصْحَابِهِ اتَّبَعُوا رَأْیَهُ فِی تَرْكِ الْخُرُوجِ وَ الْقُعُودِ (۶) عَنْ نُصْرَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ وَ كَانَ سَبَبُ غَزْوَهِ أُحُدٍ أَنَّ قُرَیْشاً لَمَّا رَجَعَتْ مِنْ بَدْرٍ إِلَی مَكَّهَ وَ قَدْ أَصَابَهُمْ مَا أَصَابَهُمْ مِنَ الْقَتْلِ وَ الْأَسْرِ لِأَنَّهُ قُتِلَ مِنْهُمْ سَبْعُونَ وَ أُسِرَ مِنْهُمْ سَبْعُونَ فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَی مَكَّهَ قَالَ أَبُو سُفْیَانَ یَا مَعْشَرَ قُرَیْشٍ لَا تَدَعُوا نِسَاءَكُمْ یَبْكِینَ عَلَی قَتْلَاكُمْ (۷) فَإِنَ

ص: ۴۷

۱- فروع الکافی ۱: ۵۸.

۲- المزن: السحاب أو ذو الماء منه.

۳- من لا یحضره الفقیه: ۴۹. و فیه: و کان.

۴- تقدم الایعاز إلی موضع الآیتین فی صدر الباب.

۵- تقدم الایعاز إلی موضع الآیتین فی صدر الباب.

۶- فی المصدر: اتبعوا رأیه فی القعود و ترک الخروج.

۷- قتلاهم خ ل.

الْبُكَاءَ وَ الدَّمْعَهَ إِذَا خَرَجَتْ أَذْهَبَتِ (۱) الْحُزْنَ وَ الْحُرْقَهَ وَ الْعِدَاوَهَ لِمُحَمَّدٍ وَ يَشْمَتُ بِنَا مُحَمَّدٌ وَ أَصْحَابُهُ فَلَمَّا غَزَوْا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَوْمَ أُحُدٍ أَذِنُوا لِنِسَائِهِمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْبُكَاءِ وَ النَّوْحِ فَلَمَّا أَرَادُوا أَنْ يَغْزُوا رَسُولَ اللَّهِ إِلَى أُحُدٍ سَارُوا فِي حُلَفَائِهِمْ مِنْ كِنَانَهَ وَ غَيْرِهَا فَجَمَعُوا الْجُمُوعَ وَ السِّلَاحَ وَ خَرَجُوا مِنْ مَكَّهَ فِي ثَلَاثَهِ آلَافِ فَارِسٍ وَ أَلْفَيْ رَاجِلٍ وَ أَخْرَجُوا مَعَهُمُ النِّسَاءَ يُذَكِّرْنَهُمْ وَ يُحَثِّثْنَهُمْ عَلَى حَرْبِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله (۲) وَ أَخْرَجَ أَبُو سُفْيَانَ هِنْدَ بِنْتَ عُتْبَهَ وَ خَرَجَتْ مَعَهُمْ عَمْرَهُ بِنْتُ عَلْقَمَهَ الْحَارِثِيَّهُ (۳) فَلَمَّا بَلَغَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ذَلِكَ جَمَعَ أَصْحَابَهُ وَ أَخْبَرَهُمْ أَنَّ قُرَيْشاً قَدْ تَجَمَّعَتْ تُرِيدُ الْمَدِينَهَ وَ حَثَّ أَصْحَابَهُ عَلَى الْجِهَادِ وَ الْخُرُوجِ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ وَ قَوْمٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا تَخْرُجْ مِنَ الْمَدِينَهِ حَتَّى نُقَاتِلَ فِي أَزِقَّتِهَا فَيُقَاتِلَ الرَّجُلُ الضَّعِيفُ وَ الْمَرْأَهُ وَ الْعَبْدُ وَ الْأَمَهُ عَلَى أَفْوَاهِ السِّكَكِ وَ عَلَى السُّطُوحِ فَمَا أَرَادَنَا قَوْمٌ قَطُّ فَظَفِرُوا بِنَا وَ نَحْنُ فِي حُصُونِنَا وَ دُورِنَا وَ مَا خَرَجْنَا إِلَى أَعْدَائِنَا قَطُّ إِلَّا كَانَ الظَّفَرُ لَهُمْ عَلَيْنَا فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ وَ غَيْرُهُ مِنَ الْأَوْسِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا طَمِعَ فِينَا أَحَدٌ مِنَ الْعَرَبِ وَ نَحْنُ مُشْرِكُونَ نَعْبُدُ الْأَصْنَامَ فَكَيْفَ يَطْمَعُونَ فِينَا وَ أَنْتَ فِينَا لَا حَتَّى نَخْرُجَ إِلَيْهِمْ (۴) فَنُقَاتِلَهُمْ فَمَنْ قُتِلَ مِنَّا كَانَ شَهِيداً وَ مَنْ نَجَا مِنَّا كَانَ قَدْ جَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَبِلَ رَسُولُ اللَّهِ قَوْلَهُ وَ خَرَجَ مَعَ نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ يَبْتَغُونَ مَوْضِعاً لِلْقِتَالِ (۵) كَمَا قَالَ اللَّهُ وَ إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى قَوْلِهِ إِذْ هَمَّتْ طائِفَتانِ

۱- ذهب خ ل.

۲- و كان معهم مائتا فرس قد جنبوها. و سبعمائه دارع، و ثلاثه آلاف بعير.

۳- و أخرج عكرمه بن أبی جهل أم حكيم بنت الحارث بن هشام، و الحارث بن هشام فاطمه بنت الوليد بن المغيره، و صفوان بن أميّه برزه بنت مسعود بن عمرو الثقفيه، و يقال: رقيه، و عمرو بن العاص ريطه بنت منبه بن الحجاج، و طلحه بن أبی طلحه سلافه بنت سعد بن شهيد الأنصاريه و خرجت أيضا خناس بنت مالك بن المضرب، قاله ابن هشام فی السيره. و قال المقريزی فی الامتاع: خرجوا مع خمس عشره امرأه.

۴- فی المصدر: و أنت فينا، حتى لا نخرج إليهم.

۵- يبغون موضع القتال خ ل.

مِنْكَمْ أَنْ تَفْشَلا (۱) يَعْنِي عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ وَ أَصْحَابَهُ (۲) فَضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ عَسْكَرَهُ مِمَّا يَلِي طَرِيقَ الْعِرَاقِ (۳) وَ قَعَدَ عَنْهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ وَ قَوْمُهُ (۴) وَ جَمَاعَةٌ مِنَ الْخَزْرَجِ اتَّبَعُوا رَأْيَهُ وَ وَافَتْ قُرَيْشٌ إِلَى أُحُدٍ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَدَّ أَصْحَابَهُ وَ كَانُوا سَبْعَمِائَةِ رَجُلٍ فَوَضَعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جُبَيْرٍ فِي خَمْسِينَ مِنَ الرُّمَاةِ عَلَى بَابِ الشِّعْبِ وَ أَشْفَقَ أَنْ يَأْتِيَ كَمِينُهُمْ مِنْ ذَلِكَ الْمَكَانِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُبَيْرٍ وَ أَصْحَابِهِ إِنْ رَأَيْتُمُونَا قَدْ هَزَمْنَاهُمْ حَتَّى أَدْخَلْنَاهُمْ مَكَّةَ فَلَا تَبْرَحُوا مِنْ هَذَا الْمَكَانِ وَ إِنْ رَأَيْتُمُوهُمْ قَدْ هَزَمُونَا حَتَّى أَدْخَلُونَا الْمَدِينَةَ فَلَا تَبْرَحُوا وَ الْزَمُوا مَرَاكِزَكُمْ وَ وَضَعَ أَبُو سُفْيَانَ عَلَيْهِ اللَّعْنَةُ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ عَلَيْهِ اللَّعْنَةُ فِي مِائَتَيْ فَارِسٍ كَمِيناً فَقَالَ لَهُ (۵) إِذَا رَأَيْتُمُونَا قَدِ اخْتَلَطْنَا بِهِمْ فَاخْرُجُوا عَلَيْهِمْ مِنْ هَذَا الشِّعْبِ حَتَّى تَكُونُوا مِنْ وَرَائِهِمْ فَلَمَّا أَقْبَلَتِ الْخَيْلُ وَ اصْطَفُّوا وَ عَبَّأَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَصْحَابَهُ دَفَعَ الرَّايَةَ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَحَمَلَتِ (۶) الْأَنْصَارُ كُلُّهُمْ عَلَى مُشْرِكِي قُرَيْشٍ فَانْهَزَمُوا هَزِيمَةً قَبِيحَةً وَ وَقَعَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي سَوَادِهِمْ وَ انْحَطَّ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ فِي مِائَتَيْ فَارِسٍ فَلَقِيَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جُبَيْرٍ فَاسْتَقْبَلُوهُمْ بِالسِّهَامِ فَرَجَعَ (۷) وَ نَظَرَ أَصْحَابُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُبَيْرٍ إِلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَنْتَهِبُونَ (۸) سَوَادَ الْقَوْمِ قَالُوا لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُبَيْرٍ مَا يُقِيمُنَا هَاهُنَا وَ قَدْ غَنِمُوا أَصْحَابُنَا وَ نَبْقَى نَحْنُ بِلَا غَنِيمَةٍ فَقَالَ لَهُمْ عَبْدُ اللَّهِ اتَّقُوا اللَّهَ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَدْ تَقَدَّمَ إِلَيْنَا أَنْ لَا نَبْرَحَ فَلَمْ يَقْبَلُوا مِنْهُ وَ أَقْبَلَ يَنْسَلُّ رَجُلٌ فَرَجُلٌ حَتَّى أَخْلَوْا (۹) مَرَاكِزَهُمْ

۱- ذكرنا موضع الآيه فى صدر الباب.

۲- و قومه خ ل.

۳- لان الطريق كان اسهل خ.

۴- خلى المصدر عن كلمه: (و قومه).

۵- فقال لهم خ ل.

۶- فحمل خ ل.

۷- فى المصدر: فرجعوا.

۸- ينهبون خ ل. أقول: هو الموجود فى المصدر.

۹- فى المصدر: حتى خلوا مراكزهم.

وَ بَقِیَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جُبَیْرٍ فِی اثْنَیْ عَشَرَ رَجُلًا وَ قَدْ کَانَتْ رَایَهُ قُرَیْشٍ مَعَ طَلْحَهَ بْنِ أَبِی طَلْحَهَ الْعَبْدَرِیِّ مِنْ بَنِی عَبْدِ الدَّارِ فَبَرَزَ وَ نَادَی یَا مُحَمَّدُ تَزْعُمُونَ أَنَّکُمْ تُجَهِّزُونَّا بِأَسْیَافِکُمْ إِلَی النَّارِ وَ نُجَهِّزُکُمْ بِأَسْیَافِنَا إِلَی الْجَنَّهِ فَمَنْ شَاءَ أَنْ یَلْحَقَ بِجَنَّتِهِ فَلْیَبْرُزْ إِلَیَّ فَبَرَزَ إِلَیْهِ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ هُوَ یَقُولُ.

یَا طَلْحُ إِنْ کُنْتُمْ کَمَا تَقُولُ***لَکُمْ خُیُولٌ وَ لَنَا نُصُولٌ. (۱)

فَاثْبُتْ لِنَنْظُرَ أَیُّنَا الْمَقْتُولُ***وَ أَیُّنَا أَوْلَی بِمَا تَقُولُ

فَقَدْ أَتَاکَ الْأَسَدُ الصَّئُولُ

بِصَارِمٍ لَیْسَ بِهِ (۲) فُلُولٌ*** یَنْصُرُهُ الْقَاهِرُ (۳) وَ الرَّسُولُ

فَقَالَ طَلْحَهُ مَنْ أَنْتَ یَا غُلَامُ قَالَ أَنَا عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ قَالَ قَدْ عَلِمْتُ یَا قُضَمُ (۴) أَنَّهُ لَا یَجْسُرُ عَلَیَّ أَحَدٌ غَیْرُکَ فَشَدَّ عَلَیْهِ طَلْحَهُ فَضَرَبَهُ فَاتَّقَاهُ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِالْحَجَفَهِ ثُمَّ ضَرَبَهُ (۵) أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَی فَخِذَیْهِ فَقَطَعَهُمَا جَمِیعاً فَسَقَطَ عَلَی ظَهْرِهِ وَ سَقَطَتِ الرَّایَهُ (۶) فَذَهَبَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ لِیُجْهِزَ عَلَیْهِ فَحَلَّفَهُ بِالرَّحِمِ

ص: ۵۰

۱- لنا نصول و لکم خیول خ ل.

۲- فی المصدر: لیس له فلول.

۳- الناصر خ ل.

۴- فی المصدر المطبوع: یا قضیم. و فی نسختی المخطوطه من المصدر: یا قصم بالمهمله و فی السیره: یا ابا القصم، و فی هامشه: وقع فی بعض النسخ «القصیم» مصغرا، و فی بعض آخر: «القصم» مکبرا کصرد، و الذی فی شرح أبی ذر: و القصم بالقاف: الکسر الذی یبان به بعض الشی ء من بعضه و الفصم بالفاء: الکسر الذی یبان به بعض الشی ء من بعض، قلت: و الذی فی نسخه أبی ذرّ هو الصواب، و هو الموافق لما حکاه الزرقانی فی شرح المواهب عن ابن إسحاق (ج ۲ ص ۳۵). أقول: سیذکر المصنّف عن الجزریّ انه القضم.

۵- ضرب خ ل.

۶- فی الامتاع: و فی ذلک یقول الحجاج بن علاط السلمی: لله ای مذبذب عن حرمه***اعنی ابن فاطمه المعم المخولا جادت یداک لهم بعاجل طعنه***فترکت طلحه للجبین مجدلا وشددت شده باسل فکشفتهم***بالجر اذ یهوون أخول أخولا وعللت سیفک بالدماء ولم تکن***لترده حران حتی ینهلا

فَانْصَرَفَ عَنْهُ فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ أَ لَا أَجْهَزْتَ عَلَيْهِ قَالَ قَدْ ضَرَبْتُهُ ضَرْبَةً لَا يَعِيشُ مِنْهَا أَبَداً ثُمَّ أَخَذَ الرَّايَةَ أَبُو سَعِيدِ (۱) بْنُ أَبِي طَلْحَةَ فَقَتَلَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ سَقَطَتْ رَايَتُهُ إِلَى الْأَرْضِ فَأَخَذَهَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي طَلْحَةَ فَقَتَلَهُ عَلِيٌّ وَ سَقَطَتِ الرَّايَةُ إِلَى الْأَرْضِ فَأَخَذَهَا مُسَافِعُ (۲) بْنُ أَبِي طَلْحَةَ فَقَتَلَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ سَقَطَتِ الرَّايَةُ إِلَى الْأَرْضِ فَأَخَذَهَا الْحَارِثُ بْنُ أَبِي طَلْحَةَ فَقَتَلَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ سَقَطَتِ الرَّايَةُ إِلَى الْأَرْضِ فَأَخَذَهَا عُزَيْزُ بْنُ (۳) عُثْمَانَ فَقَتَلَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ سَقَطَتِ الرَّايَةُ إِلَى الْأَرْضِ فَأَخَذَهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَمِيلَةَ (۴) بْنِ زُهَيْرٍ فَقَتَلَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ سَقَطَتِ الرَّايَةُ إِلَى الْأَرْضِ فَقَتَلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ التَّاسِعَ (۵) مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ وَ هُوَ أَرْطَاةُ بْنُ شُرَحْبِيلَ مُبَارَزَةً وَ سَقَطَتِ الرَّايَةُ إِلَى الْأَرْضِ فَأَخَذَهَا مَوْلَاهُمْ صُؤَابٌ فَضَرَبَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى يَمِينِهِ فَقَطَعَهَا وَ سَقَطَتِ الرَّايَةُ إِلَى الْأَرْضِ فَأَخَذَهَا بِشِمَالِهِ فَضَرَبَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى شِمَالِهِ فَقَطَعَهَا فَسَقَطَتِ الرَّايَةُ إِلَى الْأَرْضِ فَاحْتَضَنَهَا بِيَدَيْهِ الْمَقْطُوعَتَيْنِ ثُمَّ قَالَ يَا بَنِي عَبْدِ الدَّارِ هَلْ أَعْذَرْتُ فِيمَا بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ فَضَرَبَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى رَأْسِهِ فَقَتَلَهُ (۶) وَ سَقَطَتِ الرَّايَةُ إِلَى الْأَرْضِ فَأَخَذَتْهَا عَمْرَةُ بِنْتُ عَلْقَمَةَ الْحَارِثِيَّةُ فَنَصَبَتْهَا وَ انْحَطَّ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُبَيْرٍ وَ قَدْ فَرَّ أَصْحَابُهُ وَ بَقِيَ فِي نَفَرٍ قَلِيلٍ فَقَتَلُوهُمْ عَلَى بَابِ الشِّعْبِ وَ اسْتَقْفُوا (۷) الْمُسْلِمِينَ فَوَضَعُوا فِيهِمُ السَّيْفَ وَ نَظَرَتْ (۸) قُرَيْشٌ

۱- هكذا فى الكتاب و مصدره، و فى سيره ابن هشام و الامتاع: أبو سعد بن أبى طلحه.

۲- و أخذها مساقح خ ل مساقع أقول: الصحيح مسافع كما فى المصدر و السيره.

۳- فى المصدر المطبوع: أبو عزيز بن عثمان. و لم نجد أحدهما فى السير، نعم المذكور فى السيره و الامتاع: ابو يزيد بن عمير بن هاشم بن عبد مناف بن عبد الدار.

۴- فى المصدر المطبوع: عبد اللّه بن أبى جميله. و فى السيره: عبد اللّه بن حميد بن زهير ابن الحارث بن أسد.

۵- لم يذكر المصنّف الثامن، على انك عرفت أن عبد اللّه بن حميد أيضا لم يكن من بنى عبد الدار، بل كان من بنى اسد. و ستأتى أسماء من قتله عليه السلام من أصحاب اللواء فى كلام الامام صادق عليه السلام و غيره. راجعه.

۶- قد اختلفوا أهل السير فى قاتله و فى قاتل بعض من تقدم. و سيأتى الايعاز إلى ذلك فى كلام المصنّف.

۷- و استعقبوا خ ل.

۸- و بصرت خ ل.

فِی هَزِیمَتِهَا إِلَی الرَّایَهِ قَدْ رُفِعَتْ فَلَاذُوا بِهَا وَ أَقْبَلَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِیدِ یَقْتُلُهُمْ (۱) وَ انْهَزَمَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَزِیمَهً قَبِیحَهً وَ أَقْبَلُوا یَصْعَدُونَ فِی الْجِبَالِ وَ فِی کُلِّ وَجْهٍ فَلَمَّا رَأَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْهَزِیمَهَ کَشَفَ الْبَیْضَهَ عَنْ رَأْسِهِ فَقَالَ (۲) إِلَیَّ إِنِّی (۳) أَنَا رَسُولُ اللَّهِ إِلَی أَیْنَ تَفِرُّونَ عَنِ اللَّهِ وَ عَنْ رَسُولِهِ.

وَ حَدَّثَنِی أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ مَعْنَی قَوْلِ طَلْحَهَ بْنِ أَبِی طَلْحَهَ لَمَّا بَارَزَهُ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا قُضَمُ (۴) قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَانَ بِمَکَّهَ لَمْ یَجْسُرْ عَلَیْهِ أَحَدٌ لِمَوْضِعِ أَبِی طَالِبٍ وَ أَغْرَوْا بِهِ الصِّبْیَانَ وَ کَانُوا إِذَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ یَرْمُونَهُ بِالْحِجَارَهِ وَ التُّرَابِ وَ شَکَا ذَلِکَ إِلَی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا خَرَجْتَ فَأَخْرِجْنِی مَعَکَ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ مَعَهُ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَتَعَرَّضَ الصِّبْیَانُ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَعَادَتِهِمْ فَحَمَلَ عَلَیْهِمْ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ کَانَ یَقْضَمُهُمْ (۵) فِی وُجُوهِهِمْ وَ آنَافِهِمْ وَ آذَانِهِمْ فَکَانَ الصِّبْیَانُ یَرْجِعُونَ بَاکِینَ إِلَی آبَائِهِمْ وَ یَقُولُونَ قَضِمَنَا عَلِیٌّ قَضِمَنَا عَلِیٌّ (۶) فَسُمِّیَ لِذَلِکَ الْقُضَمَ (۷).

وَ رُوِیَ عَنْ أَبِی وَاثِلَهَ (۸) شَقِیقِ بْنِ سَلَمَهَ قَالَ: کُنْتُ أُمَاشِی عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ إِذْ سَمِعْتُ مِنْهُ هَمْهَمَهً فَقُلْتُ لَهُ مَهْ یَا عُمَرُ فَقَالَ وَیْحَکَ أَ مَا تَرَی الْهِزَبْرَ الْقُثَمَ بْنَ الْقُثَمِ وَ الضَّارِبَ (۹) بِالْبُهَمِ الشَّدِیدَ عَلَی مَنْ طَغَا وَ بَغَی (۱۰) بِالسَّیْفَیْنِ وَ الرَّایَهِ فَالْتَفَتُّ فَإِذَا

۱- فی المصدر: و أقبل خالد بن الولید من وراء المسلمین یقتلهم.

۲- و قال خ ل.

۳- الی الی خ ل. أقول: فی نسختی المخطوطه من المصدر: الی الی انی انا.

۴- فی المصدر المطبوع: یا قضیم. و فی المخطوط: یا قصم بالمهمله.

۵- فی المصدر المخطوط: یقصمهم.

۶- فی المصدر: قصمنا علی قصمنا علی.

۷- فی المصدر المطبوع: القضیم و فی المخطوط: القصم.

۸- هکذا فی الکتاب و مصدره، و فیه وهم، و الصحیح: ابی وائل. راجع التقریب و أسد الغابه و غیرهما.

۹- و المضارب خ ل. أقول: هو الموجود فی نسختی المخطوطه من المصدر.

۱۰- هکذا فی نسخه المصنّف. و فیه تصحیف، و الصحیح اما طغی و بغی کما فی المصدر، أو طغا و بغی. و الأول یأتی من الیائی و الواوی کلیهما.

هُوَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَقُلْتُ لَهُ يَا عُمَرُ هُوَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ ادْنُ مِنِّي أُحَدِّثْكَ عَنْ شَجَاعَتِهِ وَ بَطَالَتِهِ (۱) بَايَعْنَا النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله يَوْمَ أُحُدٍ عَلَى أَنْ لَا نَفِرَّ وَ مَنْ فَرَّ مِنَّا فَهُوَ ضَالٌّ وَ مَنْ قُتِلَ مِنَّا فَهُوَ شَهِيدٌ وَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله زَعِيمُهُ إِذْ حَمَلَ عَلَيْنَا مِائَةُ صِنْدِيدٍ تَحْتَ كُلِّ صِنْدِيدٍ مِائَةُ رَجُلٍ أَوْ يَزِيدُونَ فَأَزْعَجُونَا عَنْ طَاحُونَتِنَا (۲) فَرَأَيْتُ عَلِيّاً كَاللَّيْثِ يَتَّقِي الذَّرَّ (۳) إِذْ قَدْ حَمَلَ كَفّاً (۴) مِنْ حَصًى فَرَمَى بِهِ فِي وُجُوهِنَا ثُمَّ قَالَ شَاهَتِ الْوُجُوهُ وَ قُطَّتْ وَ بُطَّتْ وَ لُطَّتْ إِلَى أَيْنَ تَفِرُّونَ إِلَى النَّارِ فَلَمْ نَرْجِعْ ثُمَّ كَرَّ عَلَيْنَا الثَّانِيَةَ وَ بِيَدِهِ صَفِيحَةٌ يَقْطُرُ مِنْهَا الْمَوْتُ فَقَالَ بَايَعْتُمْ ثُمَّ نَكَثْتُمْ فَوَ اللَّهِ لَأَنْتُمْ أَوْلَى بِالْقَتْلِ مِمَّنْ أَقْتُلُ فَنَظَرْتُ إِلَى عَيْنَيْهِ كَأَنَّهُمَا سَلِيطَانِ يَتَوَقَّدَانِ نَاراً أَوْ كَالْقَدَحَيْنِ الْمَمْلُوَّيْنِ دَماً فَمَا ظَنَنْتُ إِلَّا وَ يَأْتِي عَلَيْنَا كُلِّنَا فَبَادَرْتُ أَنَا إِلَيْهِ مِنْ بَيْنِ أَصْحَابِي فَقُلْتُ يَا أَبَا الْحَسَنِ اللَّهَ اللَّهَ فَإِنَّ الْعَرَبَ تَفِرُّ وَ تَكُرُّ وَ إِنَّ الْكَرَّةَ تَنْفِي الْفَرَّةَ فَكَأَنَّهُ اسْتَحْيَا فَوَلَّى بِوَجْهِهِ (۵) عَنِّي فَمَا زِلْتُ أُسَكِّنُ رَوْعَةَ فُؤَادِي فَوَ اللَّهِ مَا خَرَجَ ذَلِكَ الرُّعْبُ مِنْ قَلْبِي حَتَّى السَّاعَةِ وَ لَمْ يَبْقَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ إِلَّا أَبُو دُجَانَةَ سِمَاكُ بْنُ خَرَشَةَ وَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ كُلَّمَا حَمَلَتْ طَائِفَةٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله اسْتَقْبَلَهُمْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ فَيَدْفَعُهُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَ يَقْتُلُهُمْ حَتَّى انْقَطَعَ سَيْفُهُ وَ بَقِيَتْ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله نَسِيبَةُ بِنْتُ كَعْبٍ الْمَازِنِيَّةُ وَ كَانَتْ تَخْرُجُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي غَزَوَاتِهِ تُدَاوِي الْجَرْحَى وَ كَانَ ابْنُهَا مَعَهَا فَأَرَادَ أَنْ يَنْهَزِمَ وَ يَتَرَاجَعَ فَحَمَلَتْ عَلَيْهِ فَقَالَتْ يَا بُنَيَّ إِلَى أَيْنَ تَفِرُّ عَنِ اللَّهِ وَ عَنْ رَسُولِهِ فَرَدَّتْهُ فَحَمَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ فَقَتَلَهُ فَأَخَذَتْ سَيْفَ ابْنِهَا فَحَمَلَتْ عَلَى الرَّجُلِ فَضَرَبَتْهُ (۶) عَلَى فَخِذِهِ فَقَتَلَتْهُ فَقَالَ

۱- من شجاعته و بطلته خ ل.

۲- فی المصدر: طاحوننا. و لعله مصحف طحوننا.

۳- الدرق خ ل.

۴- فی المصدر المطبوع: و إذا قد حمل كفا.

۵- وجهه خ ل. أقول: يوجد ذلك فی المصدر المطبوع.

۶- و ضربت خ ل.

رَسُولُ اللَّهِ صلى الله علیه و آله بَارَکَ اللَّهُ عَلَیْکِ یَا نَسِیبَهُ.

وَ کَانَتْ تَقِی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِصَدْرِهَا وَ ثَدْیَیْهَا (۱) حَتَّی أَصَابَتْهَا جِرَاحَاتٌ کَثِیرَهٌ وَ حَمَلَ ابْنُ قَمِیئَهَ (۲) عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ أَرُونِی مُحَمَّداً لَا نَجَوْتُ إِنْ نَجَا فَضَرَبَهُ عَلَی حَبْلِ عَاتِقِهِ وَ نَادَی قَتَلْتُ مُحَمَّداً وَ اللَّاتِ وَ الْعُزَّی وَ نَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی رَجُلٍ مِنَ الْمُهَاجِرِینَ قَدْ أَلْقَی تُرْسَهُ خَلْفَ ظَهْرِهِ وَ هُوَ فِی الْهَزِیمَهِ فَنَادَاهُ یَا صَاحِبَ التُّرْسِ أَلْقِ تُرْسَکَ وَ مُرَّ (۳) إِلَی النَّارِ فَرَمَی بِتُرْسِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا نَسِیبَهُ خُذِی التُّرْسَ فَأَخَذَتِ التُّرْسَ وَ کَانَتْ تُقَاتِلُ الْمُشْرِکِینَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَقَامُ نَسِیبَهَ أَفْضَلُ مِنْ مَقَامِ فُلَانٍ وَ فُلَانٍ.

فَلَمَّا انْقَطَعَ سَیْفُ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ جَاءَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الرَّجُلَ یُقَاتِلُ بِالسِّلَاحِ وَ قَدِ انْقَطَعَ سَیْفِی فَدَفَعَ إِلَیْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله سَیْفَهُ ذَا الْفَقَارِ فَقَالَ قَاتِلْ بِهَذَا وَ لَمْ یَکُنْ یَحْمِلُ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَحَدٌ إِلَّا اسْتَقْبَلَهُ (۴) أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَإِذَا رَأَوْهُ رَجَعُوا فَانْحَازَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی نَاحِیَهِ أُحُدٍ فَوَقَفَ وَ کَانَ الْقِتَالُ مِنْ وَجْهٍ وَاحِدٍ وَ قَدِ انْهَزَمَ أَصْحَابُهُ فَلَمْ یَزَلْ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ یُقَاتِلُهُمْ حَتَّی أَصَابَهُ فِی وَجْهِهِ وَ رَأْسِهِ وَ صَدْرِهِ وَ بَطْنِهِ وَ یَدَیْهِ وَ رِجْلَیْهِ تِسْعُونَ جِرَاحَهً فَتَحَامَوْهُ (۵) وَ سَمِعُوا مُنَادِیاً (۶) مِنَ السَّمَاءِ لَا سَیْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَی إِلَّا عَلِیٌّ.

فَنَزَلَ جَبْرَئِیلُ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۷) فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ هَذِهِ وَ اللَّهِ الْمُوَاسَاهُ

۱- فی المصدر المطبوع بیدیها و صدرها و ثدییها. و فی المخطوط: بصدرها و یدیها.

۲- قمیه خ ل أقول: الصواب ما اخترنا فی المتن.

۳- و سر خ ل.

۴- و یستقبله خ ل. أقول: هو الموجود فی المصدر المخطوط، و حذف العاطف فی المطبوع.

۵- فی المصدر المطبوع: فتخامره. و فی المخطوط: فتحاموه. فتهابوه خ ل.

۶- دویا خ ل. أقول: هو الموجود فی المصدر المطبوع و المخطوط.

۷- إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله خ ل.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِأَنِّی مِنْهُ وَ هُوَ مِنِّی فَقَالَ جَبْرَئِیلُ وَ أَنَا مِنْکُمَا.

وَ کَانَتْ هِنْدٌ بِنْتُ عُتْبَهَ فِی وَسَطِ الْعَسْکَرِ فَکُلَّمَا انْهَزَمَ رَجُلٌ مِنْ قُرَیْشٍ دَفَعَتْ إِلَیْهِ مِیلًا وَ مُکْحُلَهً وَ قَالَتْ إِنَّمَا أَنْتَ امْرَأَهٌ فَاکْتَحِلْ بِهَذَا.

وَ کَانَ حَمْزَهُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ یَحْمِلُ عَلَی الْقَوْمِ فَإِذَا رَأَوْهُ انْهَزَمُوا وَ لَمْ یَثْبُتْ لَهُ أَحَدٌ وَ کَانَتْ هِنْدٌ بِنْتُ عُتْبَهَ عَلَیْهَا اللَّعْنَهُ قَدْ أَعْطَتْ وَحْشِیّاً عَهْداً لَئِنْ قَتَلْتَ مُحَمَّداً أَوْ عَلِیّاً أَوْ حَمْزَهَ لَأَعْطَیْتُکَ (لَأُعْطِیَنَّکَ) (۱) رِضَاکَ وَ کَانَ وَحْشِیٌّ عَبْداً لِجُبَیْرِ بْنِ مُطْعِمٍ حَبَشِیّاً فَقَالَ وَحْشِیٌّ أَمَّا مُحَمَّدٌ فَلَا أَقْدِرُ عَلَیْهِ وَ أَمَّا عَلِیٌّ فَرَأَیْتُهُ رَجُلًا حَذِراً کَثِیرَ الِالْتِفَاتِ فَلَمْ أَطْمَعْ فِیهِ فَکَمَنْتُ لِحَمْزَهَ فَرَأَیْتُهُ یَهُدُّ النَّاسَ هَدّاً فَمَرَّ بِی فَوَطِئَ عَلَی جُرُفِ (۲) نَهَرٍ فَسَقَطَ فَأَخَذْتُ حَرْبَتِی فَهَزَزْتُهَا وَ رَمَیْتُهُ فَوَقَعَتْ فِی خَاصِرَتِهِ وَ خَرَجَتْ مِنْ مَثَانَتِهِ (۳) فَسَقَطَ فَأَتَیْتُهُ فَشَقَقْتُ بَطْنَهُ فَأَخَذْتُ کَبِدَهُ وَ جِئْتُ بِهَا إِلَی هِنْدٍ فَقُلْتُ لَهَا هَذِهِ کَبِدُ حَمْزَهَ فَأَخَذَتْهَا فِی فَمِهَا (۴) فَلَاکَتْهَا فَجَعَلَهَا اللَّهُ فِی فِیهَا مِثْلَ الدَّاغِصَهِ (۵) فَلَفَظَتْهَا وَ رَمَتْ (۶) بِهَا فَبَعَثَ اللَّهُ مَلَکاً فَحَمَلَهُ وَ رَدَّهُ إِلَی مَوْضِعِهِ.

فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَبَی اللَّهُ أَنْ یُدْخِلَ شَیْئاً مِنْ بَدَنِ حَمْزَهَ النَّارَ.

فَجَاءَتْ إِلَیْهِ هِنْدٌ فَقَطَعَتْ مَذَاکِیرَهُ (۷) وَ قَطَعَتْ أُذُنَیْهِ وَ جَعَلَتْهُمَا خُرْصَیْنِ

ص: ۵۵

۱- لاعطینک رضاک خ ل.

۲- فی المصدر: علی حرف.

۳- من ثنیته خ ل. فی المصدر المطبوع: فخرج من مثانته مغمسه بالدم. أقول: فی السیره: من ثنیته. و فی الامتاع: من مثانته.

۴- فی فیها خ ل.

۵- فی المصدر المطبوع: مثل الفضه. و فی المخطوط: مثل العضه. الداغصه خ ل.

۶- فرمت خ ل.

۷- مذاکیر جمع الذکر علی غیر قیاس.

وَ شَدَّتْهُمَا فِی عُنُقِهَا وَ قَطَعَتْ یَدَیْهِ وَ رِجْلَیْهِ وَ تَرَاجَعَ النَّاسُ فَصَارَتْ قُرَیْشٌ عَلَی الْجَبَلِ فَقَالَ أَبُو سُفْیَانَ وَ هُوَ عَلَی الْجَبَلِ اعْلُ هُبَلُ.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِأَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ قُلْ لَهُ اللَّهُ أَعْلَی وَ أَجَلُّ.

فَقَالَ یَا عَلِیُّ إِنَّهُ قَدْ أُنْعِمَ عَلَیْنَا.

فَقَالَ عَلِیٌّ بَلِ اللَّهُ أَنْعَمَ عَلَیْنَا.

ثُمَّ قَالَ یَا عَلِیُّ أَسْأَلُکَ بِاللَّاتِ وَ الْعُزَّی هَلْ قُتِلَ مُحَمَّدٌ فَقَالَ لَهُ لَعَنَکَ اللَّهُ وَ لَعَنَ اللَّاتَ وَ الْعُزَّی مَعَکَ وَ اللَّهِ مَا قُتِلَ وَ هُوَ یَسْمَعُ کَلَامَکَ قَالَ أَنْتَ أَصْدَقُ لَعَنَ اللَّهُ ابْنَ قَمِیئَهَ زَعَمَ أَنَّهُ قَتَلَ مُحَمَّداً.

وَ کَانَ عَمْرُو بْنُ قَیْسٍ (۱) قَدْ تَأَخَّرَ إِسْلَامُهُ فَلَمَّا بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی الْحَرْبِ أَخَذَ سَیْفَهُ وَ تُرْسَهُ وَ أَقْبَلَ کَاللَّیْثِ الْعَادِی یَقُولُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ ثُمَّ خَالَطَ الْقَوْمَ فَاسْتُشْهِدَ فَمَرَّ بِهِ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَرَآهُ صَرِیعاً بَیْنَ الْقَتْلَی فَقَالَ یَا عَمْرُو وَ أَنْتَ عَلَی دِینِکَ الْأَوَّلِ قَالَ لَا وَ اللَّهِ إِنِّی أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ ثُمَّ مَاتَ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ عَمْرَو بْنَ ثَابِتٍ (۲) قَدْ أَسْلَمَ وَ قُتِلَ فَهُوَ شَهِیدٌ قَالَ إِی وَ اللَّهِ شَهِیدٌ مَا رَجُلٌ لَمْ یُصَلِّ لِلَّهِ رَکْعَهً دَخَلَ (۳) الْجَنَّهَ غَیْرَهُ.

۱- قیس خ ل ثابت خ ل أقول: فی المصدر: عمرو بن قیس و لعلّ الصحیح: عمرو بن ثابت، قال ابن الأثیر فی أسد الغابه: عمرو بن ثابت بن وقش بن زغبه بن زعوراء بن عبد الاشهل الأنصاریّ الاوسی الاشهلی، و هو أخو سلمه بن ثابت، و ابن عم عباد بن بشر، استشهد یوم احد و هو الذی قیل انه دخل الجنه و لم یصل صلاه اه. ثم ذکر نحو ما فی المتن.

۲- فی المصدر: عمرو بن قیس. و قد عرفت صوابه فی تعلیقنا السابق.

۳- فی المصدر: و دخل.

وَ كَانَ حَنْظَلَهُ بْنُ أَبِی عَامِرٍ (۱) رجل (رَجُلًا) مِنَ الْخَزْرَجِ تَزَوَّجَ فِی تِلْکَ اللَّیْلَهِ الَّتِی کَانَتْ صَبِیحَتَهَا حَرْبُ أَحُدٍ بِبِنْتِ (۲) عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَیِّ بْنِ سَلُولٍ وَ دَخَلَ بِهَا فِی تِلْکَ اللَّیْلَهِ وَ اسْتَأْذَنَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ یُقِیمَ عِنْدَهَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ إِذا کانُوا مَعَهُ عَلی أَمْرٍ جامِعٍ لَمْ یَذْهَبُوا حَتَّی یَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِینَ یَسْتَأْذِنُونَکَ أُولئِکَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوکَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ (۳) فَأَذِنَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ هَذِهِ الْآیَهُ فِی سُورَهِ النُّورِ وَ أَخْبَارُ أُحُدٍ فِی سُورَهِ آلِ عِمْرَانَ فَهَذَا الدَّلِیلُ عَلَی أَنَّ التَّأْلِیفَ عَلَی خِلَافِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ.

فَدَخَلَ حَنْظَلَهُ بِأَهْلِهِ وَ وَقَعَ عَلَیْهَا (۴) فَأَصْبَحَ وَ خَرَجَ وَ هُوَ جُنُبٌ فَحَضَرَ الْقِتَالَ فَبَعَثَتِ امْرَأَتُهُ إِلَی أَرْبَعَهِ نَفَرٍ مِنَ الْأَنْصَارِ لَمَّا أَرَادَ حَنْظَلَهُ أَنْ یَخْرُجَ مِنْ عِنْدِهَا وَ أَشْهَدَتْ عَلَیْهِ أَنَّهُ قَدْ وَاقَعَهَا فَقِیلَ لَهَا لِمَ فَعَلْتِ ذَلِکِ قَالَتْ رَأَیْتُ فِی هَذِهِ اللَّیْلَهِ فِی نَوْمِی کَأَنَّ السَّمَاءَ قَدِ انْفَرَجَتْ فَوَقَعَ فِیهَا حَنْظَلَهُ ثُمَّ انْضَمَّتْ فَعَلِمْتُ أَنَّهَا الشَّهَادَهُ فَکَرِهْتُ أَنْ لَا أُشْهِدَ عَلَیْهِ فَحَمَلَتْ مِنْهُ فَلَمَّا حَضَرَ (۵) الْقِتَالَ نَظَرَ إِلَی أَبِی سُفْیَانَ عَلَی فَرَسٍ یَجُولُ بَیْنَ الْعَسْکَرِ (۶) فَحَمَلَ عَلَیْهِ فَضَرَبَ (۷) عُرْقُوبَ فَرَسِهِ فَاکْتَسَعَتِ الْفَرَسُ وَ سَقَطَ أَبُو سُفْیَانَ إِلَی الْأَرْضِ وَ صَاحَ یَا مَعْشَرَ قُرَیْشٍ أَنَا أَبُو سُفْیَانَ وَ هَذَا (۸)

۱- و کان أبوه أبا عامر عمرو بن صیفی بن مالک بن النعمان قد خرج الی مکّه مباعدا لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله معه خمسون غلاما من الاوس و خرج مع الکفّار الی احد، و کان ابو عامر یسمی فی الجاهلیه الراهب، فسماه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله الفاسق، و هو الذی بنی له مسجد الضرار.

۲- بابنه خ ل.

۳- النور: ۶۲.

۴- فی المصدر: و واقع علیها.

۵- فی المصدر: فلما حضر الحنظله القتال.

۶- بین العسکرین خ ل.

۷- و ضرب خ ل. أقول: فی المصدر: فضرب علی عرقوب فرسه.

۸- و هو حنظله خ ل.

حَنْظَلَهُ يُرِيدُ قَتْلِی وَ عَدَا أَبُو سُفْيَانَ وَ مَرَّ حَنْظَلَهُ فِی طَلَبِهِ فَعَرَضَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَطَعَنَهُ فَمَشَی إِلَی الْمُشْرِكِ فِی طَعْنِهِ (۱) فَضَرَبَهُ فَقَتَلَهُ وَ سَقَطَ حَنْظَلَهُ إِلَی الْأَرْضِ بَيْنَ حَمْزَهَ وَ عَمْرِو بْنِ الْجَمُوحِ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حِزَامٍ وَ جَمَاعَهٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله رَأَيْتُ الْمَلَائِكَهَ تَغْسِلُ حَنْظَلَهَ بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ بِمَاءِ الْمُزْنِ فِی صَحَائِفَ (۲) مِنْ ذَهَبٍ فَكَانَ يُسَمَّی غَسِيلَ الْمَلَائِكَهِ.

وَ رُوِیَ أَنَّ مُغِيرَهَ بْنَ الْعَاصِ كَانَ رَجُلًا أَعْسَرَ فَحَمَلَ (۳) فِی طَرِيقِهِ إِلَی أُحُدٍ ثَلَاثَهَ أَحْجَارٍ فَقَالَ بِهَذِهِ أَقْتُلُ مُحَمَّداً فَلَمَّا حَضَرَ الْقِتَالَ نَظَرَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ بِيَدِهِ السَّيْفُ فَرَمَاهُ (۴) بِحَجَرٍ فَأَصَابَ بِهِ (۵) رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَسَقَطَ السَّيْفُ مِنْ يَدِهِ فَقَالَ قَتَلْتُهُ وَ اللَّاتِ وَ الْعُزَّی فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَذَبَ لَعَنَهُ اللَّهُ فَرَمَاهُ بِحَجَرٍ آخَرَ فَأَصَابَ جَبْهَتَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ اللَّهُمَّ حَيِّرْهُ فَلَمَّا انْكَشَفَ النَّاسُ تَحَيَّرَ فَلَحِقَهُ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ فَقَتَلَهُ وَ سَلَّطَ اللَّهُ عَلَی ابْنِ قَمِيئَهَ الشَّجَرَ فَكَانَ يَمُرُّ بِالشَّجَرِ فَيَقَعُ فِی وَسَطِهَا فَتَأْخُذُ مِنْ لَحْمِهِ فَلَمْ يَزَلْ كَذَلِكَ حَتَّی صَارَ مِثْلَ الصِّرِّ وَ مَاتَ لَعَنَهُ اللَّهُ.

وَ رَجَعَ الْمُنْهَزِمُونَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَی رَسُولِهِ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّهَ وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جاهَدُوا مِنْكُمْ (۶) يَعْنِی وَ لَمَّا يَرَ لِأَنَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قَدْ عَلِمَ قَبْلَ ذَلِكَ مَنْ يُجَاهِدُ وَ مَنْ لَا يُجَاهِدُ فَأَقَامَ الْعِلْمَ مَقَامَ الرُّؤْيَهِ لِأَنَّهُ يُعَاقِبُهُمْ (۷) بِفِعْلِهِمْ لَا بِعِلْمِهِ.

ص: ۵۸

۱- طعنته خ ل.

۲- فی صحاف خ ل. أقول: هو الموجود فی المصدر المخطوط.

۳- حمل خ ل.

۴- فرمی خ ل.

۵- فاصاب يد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله خ ل.

۶- تقدم ذكر موضع الآيه فی صدر الباب.

۷- يعاقب الناس خ ل.

قَوْلُهُ تَعَالَى وَ لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ (۱) الْآيَهَ- وَ فِي رِوَايَهِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ وَ لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ (۲) فَإِنَّ الْمُؤْمِنِينَ لَمَّا أَخْبَرَهُمُ اللَّهُ بِالَّذِي فَعَلَ بِشُهَدَائِهِمْ يَوْمَ بَدْرٍ وَ مَنَازِلِهِمْ مِنَ الْجَنَّهِ رَغِبُوا فِي ذَلِكَ فَقَالُوا اللَّهُمَّ أَرِنَا قِتَالًا نَسْتَشْهِدُ فِيهِ فَأَرَاهُمُ اللَّهُ إِيَّاهُ يَوْمَ أُحُدٍ فَلَمْ يَثْبُتُوا إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ مِنْهُمْ فَذَلِكَ قَوْلُهُ وَ لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْآيَهَ.

وَ أَمَّا قَوْلُهُ وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ (۳) الْآيَهَ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَمَّا خَرَجَ يَوْمَ أُحُدٍ وَ عَهِدَ الْعَاهِدُ بِهِ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَقُولُ لِمَنْ لَقِيَهُ (۴) إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَدْ قُتِلَ النَّجَاءَ فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَى الْمَدِينَهِ أَنْزَلَ اللَّهُ وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ إِلَى قَوْلِهِ انْقَلَبْتُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ يَقُولُ إِلَى الْكُفْرِ.

قَوْلُهُ وَ كَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ يَقُولُ كَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَبْلَ مُحَمَّدٍ قُتِلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ وَ الرِّبِّيُّونَ الْجُمُوعُ الْكَثِيرَهُ وَ الرِّبَّهُ الْوَاحِدَهُ عَشَرَهُ آلَافٍ فَما وَهَنُوا لِما أَصابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مِنْ قَتْلِ نَبِيِّهِمْ وَ ما ضَعُفُوا إِلَى قَوْلِهِ وَ إِسْرافَنا فِي أَمْرِنا (۵) يَعْنُونَ خَطَايَاهُمْ.

قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ فِي قَوْلِهِ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَعْنِي عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ حَيْثُ خَرَجَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثُمَّ رَجَعَ يُجَبِّنُ أَصْحَابَهُ سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ يَعْنِي قُرَيْشاً بِما أَشْرَكُوا بِاللَّهِ (۶).

قَوْلُهُ وَ لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ يَعْنِي أَنْ يَنْصُرَكُمْ عَلَيْهِمْ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ إِذْ (۷) تَقْتُلُونَهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ ما أَراكُمْ ما تُحِبُّونَ (۸) أَيْ مَا كَانُوا أَحَبُّوا

۱- تقدم ذكر موضع الآيه فى صدر الباب.

۲- موجود أيضا فى المصدر المطبوع و المخطوط.

۳- تقدم ذكر موضع الآيه فى صدر الباب.

۴- لمن لقى خ ل.

۵- تقدم ذكر موضع الآيات فى صدر الباب.

۶- تقدم ذكر موضع الآيات فى صدر الباب.

۷- أى خ ل.

۸- فى المصدر بعد قوله: (بِإِذْنِ اللَّهِ): (قوله تعالى فى المخطوط) حَتَّى إِذا فَشِلْتُمْ وَ تَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَ عَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ما أَراكُمْ ما تُحِبُّونَ.

وَ سَأَلُوا مِنَ الشَّهَادَهِ مِنْكَمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيا يَعْنِى أَصْحَابَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُبَيْرٍ الَّذِينَ تَرَكُوا مَرَاكِزَهُمْ وَ مَرُّوا لِلْغَنِيمَهِ (۱) وَ مِنْكَمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَهَ يَعْنِى عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جُبَيْرٍ وَ أَصْحَابَهُ الَّذِينَ بَقُوا (۲) حَتَّى قُتِلُوا ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ أَىْ يَخْتَبِرَكُمْ ثُمَّ (۳) ذَكَرَ الْمُنْهَزِمِينَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ إِذْ تُصْعِدُونَ وَ لا تَلْوُونَ إِلَى قَوْلِهِ وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ

وَ فِى رِوَايَهِ أَبِى الْجَارُودِ عَنْ أَبِى جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِى قَوْلِهِ فَأَثابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ فَأَمَّا الْغَمُّ الْأَوَّلُ فَالْهَزِيمَهُ وَ الْقَتْلُ وَ الْغَمُّ الْآخِرُ فَإِشْرَافُ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ عَلَيْهِمْ يَقُولُ لِكَيْلا تَحْزَنُوا عَلى ما فاتَكُمْ مِنَ الْغَنِيمَهِ وَ لا ما أَصابَكُمْ يَعْنِى قَتْلَ إِخْوَانِهِمْ وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ قَالَ يَعْنِى الْهَزِيمَهَ وَ تَرَاجَعَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ الْمَجْرُوحُونَ وَ غَيْرُهُمْ فَأَقْبَلُوا يَعْتَذِرُونَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَحَبَّ اللَّهُ أَنْ يُعَرِّفَ رَسُولَهُ صلى الله عليه و آله مَنِ الصَّادِقُ مِنْهُمْ وَ مَنِ الْكَاذِبُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ النُّعَاسَ فِى تِلْكَ الْحَالَهِ حَتَّى كَانُوا (۴) يَسْقُطُونَ إِلَى الْأَرْضِ وَ كَانَ الْمُنَافِقُونَ الَّذِينَ يَكْذِبُونَ لَا يَسْتَقِرُّونَ قَدْ طَارَتْ عُقُولُهُمْ وَ هُمْ يَتَكَلَّمُونَ بِكَلَامٍ لَا يُفْهَمُ عَنْهُمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَغْشى طائِفَهً مِنْكُمْ يَعْنِى الْمُؤْمِنِينَ وَ طائِفَهٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجاهِلِيَّهِ يَقُولُونَ هَلْ لَنا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قَالَ اللَّهُ لِمُحَمَّدٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِى أَنْفُسِهِمْ ما لا يُبْدُونَ لَکَ يَقُولُونَ لَوْ كانَ لَنا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ ما قُتِلْنا هاهُنا يَقُولُونَ لَوْ كُنَّا فِى بُيُوتِنَا مَا أَصَابَنَا الْقَتْلُ قَالَ اللَّهُ لَوْ كُنْتُمْ فِى بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلى مَضاجِعِهِمْ وَ لِيَبْتَلِيَ اللَّهُ ما فِى صُدُورِكُمْ وَ لِيُمَحِّصَ ما فِى قُلُوبِكُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۵) فَأَخْبَرَ اللَّهُ رَسُولَهُ مَا فِى قُلُوبِ الْقَوْمِ

ص: ۶۰

۱- فى المصدر المطبوع: و فروا للغنيمه.

۲- بقوا معه خ ل. أقول: فى المصدر المخطوط: الذين بقوا لم يبرحوا حتّى استشهدوا معه حتى قتلوا.

۳- زاد فى المصدر: «وَ لَقَدْ عَفا عَنْكُمْ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» ثم ذكر اه.

۴- حتى كادوا خ ل.

۵- تقدم ذكر موضع الآيه فى صدر الباب.

وَ مَنْ كَانَ مِنْهُمْ مُؤْمِناً وَ مَنْ كَانَ مِنْهُمْ مُنَافِقاً كَاذِباً فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ ما كانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلى ما أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ (۱) يَعْنِي الْمُنَافِقَ الْكَاذِبَ مِنَ الْمُؤْمِنِ الصَّادِقِ بِالنُّعَاسِ الَّذِي مَيَّزَ بَيْنَهُمْ.

قَوْلُهُ إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطانُ أَيْ خَدَعَهُمْ حَتَّى طَلَبُوا الْغَنِيمَةَ بِبَعْضِ ما كَسَبُوا قَالَ بِذُنُوبِهِمْ وَ لَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ ثُمَّ قَالَ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا يَعْنِي عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ وَ أَصْحَابَهُ الَّذِينَ قَعَدُوا عَنِ الْحَرْبِ وَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ إِذا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ إِلَى قَوْلِهِ بَصِيرٌ ثُمَّ قَالَ لِنَبِيِّهِ صلى الله عليه و آله فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ أَيِ انْهَزَمُوا (۲) وَ لَمْ يُقِيمُوا مَعَكَ ثُمَّ قَالَ تَأْدِيباً لِرَسُولِهِ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِلَى قَوْلِهِ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

وَ فِي رِوَايَةِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ وَ ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ فَصَدَقَ اللَّهُ لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَجْعَلَ نَبِيّاً غَالًّا وَ مَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِما غَلَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ مَنْ غَلَّ (۳) شَيْئاً رَآهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي النَّارِ ثُمَّ يُكَلَّفُ أَنْ يَدْخُلَ إِلَيْهِ فَيُخْرِجَهُ مِنَ النَّارِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۴).

قَوْلُهُ لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ (۵) فَهَذِهِ الْآيَةُ لِآلِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ.

قَوْلُهُ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ يَقُولُ بِمَعْصِيَتِكُمْ (۶) أَصَابَكُمْ مَا أَصَابَكُمْ.

۱- آل عمران: ۱۷۹.

۲- أی هربوا خ ل.

۳- فی المصدر: و من غل.

۴- تقدم ذکر موضع الآیات فی صدر الباب.

۵- آل عمران: ۱۶۴.

۶- لمعصیتکم خ ل.

قَوْلُهُ وَ قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا قاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَهُمْ ثَلَاثُمِائَةِ مُنَافِقٍ رَجَعُوا مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبَيِّ بْنِ سَلُولٍ فَقَالَ لَهُمْ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنْشُدُكُمُ اللَّهَ فِي نَبِيِّكُمْ وَ دِينِكُمْ وَ دِيَارِكُمْ فَقَالُوا وَ اللَّهِ لَا يَكُونُ الْقِتَالُ الْيَوْمَ وَ لَوْ نَعْلَمُ أَنَّهُ يَكُونُ قِتالًا لَاتَّبَعْناكُمْ يَقُولُ اللَّهُ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمانِ (١) الْآيَةَ.

فَلَمَّا سَكَنَ الْقِتَالُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنْ لَهُ عِلْمٌ بِسَعْدِ بْنِ الرَّبِيعِ فَقَالَ رَجُلٌ أَنَا أَطْلُبُهُ فَأَشَارَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى مَوْضِعٍ فَقَالَ اطْلُبْهُ (٢) هُنَاكَ فَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُهُ فِي ذَلِكَ الْمَوْضِعِ قَدْ شُرِّعَتْ حَوْلَهُ اثْنَا عَشَرَ رُمْحاً قَالَ فَأَتَيْتُ ذَلِكَ الْمَوْضِعَ فَإِذَا هُوَ صَرِيعٌ بَيْنَ الْقَتْلَى فَقُلْتُ يَا سَعْدُ فَلَمْ يُجِبْنِي ثُمَّ قُلْتُ يَا سَعْدُ فَلَمْ يُجِبْنِي فَقُلْتُ يَا سَعْدُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ سَأَلَ عَنْكَ فَرَفَعَ رَأْسَهُ فَانْتَعَشَ كَمَا يَنْتَعِشُ الْفَرْخُ ثُمَّ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَحَيٌّ قُلْتُ إِي وَ اللَّهِ إِنَّهُ لَحَيٌّ وَ قَدْ أَخْبَرَنِي أَنَّهُ رَأَى حَوْلَكَ اثْنَيْ عَشَرَ رُمْحاً فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ طُعِنْتُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ (٣) طَعْنَةً كُلُّهَا قَدْ جافَتْنِي (٤) أَبْلِغْ قَوْمِيَ الْأَنْصَارَ السَّلَامَ وَ قُلْ لَهُمْ وَ اللَّهِ مَا لَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ عُذْرٌ أَنْ تَشُوكَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله شَوْكَةٌ وَ فِيكُمْ عَيْنٌ تَطْرِفُ ثُمَّ تَنَفَّسَ فَخَرَجَ مِنْهُ مِثْلُ دَمِ الْجَزُورِ وَ قَدْ كَانَ احْتَقَنَ فِي جَوْفِهِ وَ قَضَى نَحْبَهُ رَحِمَهُ اللَّهُ.

ثُمَّ جِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَخْبَرْتُهُ فَقَالَ رَحِمَ اللَّهُ سَعْداً نَصَرَنَا حَيّاً وَ أَوْصَى بِنَا مَيِّتاً ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنْ لَهُ عِلْمٌ بِعَمِّي حَمْزَةَ فَقَالَ لَهُ الْحَارِثُ بْنُ الصِّمَّهِ أَنَا أَعْرِفُ مَوْضِعَهُ فَجَاءَ حَتَّى وَقَفَ عَلَى حَمْزَةَ فَكَرِهَ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَيُخْبِرَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا عَلِيُّ اطْلُبْ عَمَّكَ فَجَاءَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَوَقَفَ عَلَى حَمْزَةَ فَكَرِهَ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

۱- تقدم ذكر الآيات في صدر الباب.

۲- اطلب خ ل.

۳- في نسخه المصنّف. اثنا عشر.

۴- أجافتني خ ل.

حَتَّی وَقَفَ عَلَیْهِ فَلَمَّا رَأَی مَا فُعِلَ بِهِ بَکَی ثُمَّ قَالَ وَ اللَّهِ مَا وَقَفْتُ مَوْقِفاً قَطُّ أَغْیَظَ عَلَیَّ مِنْ هَذَا الْمَکَانِ لَئِنْ أَمْکَنَنِی اللَّهُ مِنْ قُرَیْشٍ لَأُمَثِّلَنَّ بِسَبْعِینَ رَجُلًا مِنْهُمْ فَنَزَلَ عَلَیْهِ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ وَ إِنْ عاقَبْتُمْ فَعاقِبُوا بِمِثْلِ ما عُوقِبْتُمْ بِهِ وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَیْرٌ لِلصَّابِرِینَ وَ اصْبِرْ (۱) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَلْ أَصْبِرُ فَأَلْقَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی حَمْزَةَ بُرْدَةً کَانَتْ عَلَیْهِ فَکَانَتْ إِذَا مَدَّهَا عَلَی رَأْسِهِ بَدَتْ رِجْلَاهُ وَ إِذَا مَدَّهَا عَلَی رِجْلَیْهِ بَدَا رَأْسُهُ فَمَدَّهَا عَلَی رَأْسِهِ وَ أَلْقَی عَلَی رِجْلَیْهِ الْحَشِیشَ وَ قَالَ لَوْ لَا أَنِّی أَحْذَرُ (۲) نِسَاءَ بَنِی عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَتَرَکْتُهُ لِلْعِقْبَانِ (۳) وَ السِّبَاعِ حَتَّی یُحْشَرَ یَوْمَ الْقِیَامَهِ مِنْ بُطُونِ السِّبَاعِ وَ الطَّیْرِ.

وَ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِالْقَتْلَی فَجُمِعُوا فَصَلَّی عَلَیْهِمْ وَ دَفَنَهُمْ فِی مَضَاجِعِهِمْ وَ کَبَّرَ عَلَی حَمْزَةَ سَبْعِینَ تَکْبِیرَةً.

قَالَ وَ صَاحَ إِبْلِیسُ بِالْمَدِینَهِ قُتِلَ مُحَمَّدٌ فَلَمْ یَبْقَ أَحَدٌ مِنْ نِسَاءِ الْمُهَاجِرِینَ وَ الْأَنْصَارِ إِلَّا وَ خَرَجَ (۴) وَ خَرَجَتْ فَاطِمَهُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تَعْدُو عَلَی قَدَمَیْهَا حَتَّی وَافَتْ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَعَدَتْ بَیْنَ یَدَیْهِ وَ کَانَ (۵) إِذَا بَکَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَکَتْ وَ إِذَا انْتَحَبَ انْتَحَبَتْ.

وَ نَادَی أَبُو سُفْیَانَ مَوْعِدُنَا وَ مَوْعِدُکُمْ فِی عَامٍ قَابِلٍ فَنَقْتَتِلُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِأَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ قُلْ نَعَمْ وَ ارْتَحَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ دَخَلَ الْمَدِینَهَ وَ

۱- النحل: ۱۲۶ و ۱۲۷.

۲- أن احزن خ ل.

۳- للعاقبه خ ل، أقول: فی المصدر المطبوع: للعافیه. و فی المخطوط: لو لا انی احذر نساء (بفناء خ ل) بنی عبد المطلب لترکته للاعافیه (للعافیه خ ل) و السباع أقول: و فی الامتاع «لو لا ان یحزن نساءنا ذلک لترکناه للعافیه حتّی یحشر یوم القیامه من بطون السباع و حواصل الطیر» و العافیه و واحدها عاف: کل ما جاء یطلب الفضل و الرزق من الناس و الدوابّ و الطیر و السباع، و یرید هنا السباع و الطیر: اکاله اللحم و الجیف.

۴- خرجت خ ل. أقول: فی المصدر: إلا خرج.

۵- فکان خ ل.

اسْتَقْبَلَتْهُ النِّسَاءُ يُوَلْوِلْنَ (۱) وَ يَبْكِينَ فَاسْتَقْبَلَتْهُ زَيْنَبُ بِنْتُ جَحْشٍ فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله احْتَسِبِي فَقَالَتْ مَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَخَاكِ قَالَتْ إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ هَنِيئاً لَهُ الشَّهَادَةُ ثُمَّ قَالَ لَهَا احْتَسِبِي قَالَتْ (۲) مَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ حَمْزَةَ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ قَالَتْ إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ هَنِيئاً لَهُ الشَّهَادَةُ ثُمَّ قَالَ لَهَا احْتَسِبِي قَالَتْ (۳) مَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ زَوْجَكِ مُصْعَبَ بْنَ عُمَيْرٍ قَالَتْ وَا حُزْنَاهْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّ لِلزَّوْجِ عِنْدَ الْمَرْأَةِ لَحَدّاً مَا لِأَحَدٍ مِثْلُهُ فَقِيلَ لَهَا لِمَ قُلْتِ ذَلِكِ فِي زَوْجِكِ قَالَتْ ذَكَرْتُ يُتْمَ وُلْدِهِ.قَالَ وَ تَآمَرَتْ قُرَيْشٌ عَلَى أَنْ يَرْجِعُوا وَ يُغِيرُوا عَلَى الْمَدِينَهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَيُّ رَجُلٍ (۴) يَأْتِينَا بِخَبَرِ الْقَوْمِ فَلَمْ يُجِبْهُ أَحَدٌ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَا آتِيكُمْ (۵) بِخَبَرِهِمْ قَالَ اذْهَبْ فَإِنْ كَانُوا رَكِبُوا الْخَيْلَ وَ جَنَبُوا الْإِبِلَ فَهُمْ (۶) يُرِيدُونَ الْمَدِينَهَ وَ اللَّهِ لَئِنْ أَرَادُوا الْمَدِينَهَ لَأُنَازِلَنَّ اللَّهَ فِيهِمْ وَ إِنْ كَانُوا رَكِبُوا الْإِبِلَ وَ جَنَبُوا الْخَيْلَ فَإِنَّهُمْ يُرِيدُونَ مَكَّهَ فَمَضَى أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى مَا بِهِ مِنَ الْأَلَمِ وَ الْجِرَاحَاتِ حَتَّى كَانَ قَرِيباً مِنَ الْقَوْمِ فَرَآهُمْ قَدْ رَكِبُوا الْإِبِلَ وَ جَنَبُوا الْخَيْلَ فَرَجَعَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَرَادُوا مَكَّهَ.

فَلَمَّا دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْمَدِينَهَ نَزَلَ عَلَيْهِ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَخْرُجَ فِي أَثَرِ الْقَوْمِ وَ لَا يَخْرُجُ مَعَكَ إِلَّا مَنْ بِهِ جِرَاحَهٌ فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مُنَادِياً يُنَادِي يَا مَعْشَرَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ مَنْ كَانَتْ بِهِ جِرَاحَهٌ فَلْيَخْرُجْ وَ مَنْ لَمْ يَكُنْ بِهِ جِرَاحَهٌ فَلْيُقِمْ فَأَقْبَلُوا يُضَمِّدُونَ (۷) جِرَاحَاتِهِمْ وَ يُدَاوُونَهَا وَ أَنْزَلَ

۱- ولولت المرأه: دعت بالويل. اعولت.

۲- فقالت خ ل.

۳- فقالت خ ل.

۴- من رجل خ ل.

۵- آتيک خ ل.

۶- فانهم خ ل.

۷- فی المصدر: يصمدون. أقول: لعله من صمد الرجل رأسه: لف عليه صمادا. ای يلقون على جراحاتهم خرقه.

اللَّهُ عَلَى نَبِيِّهِ وَ لاٰ تَهِنُوا فِي ابْتِغٰاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ (۱) الْآيَهَ فَهَذِهِ الْآيَهُ فِي سُورَهِ النِّسَاءِ وَ يَجِبُ (۲) أَنْ تَكُونَ فِي هَذِهِ السُّورَهِ.

قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ (۳) الْآيَهَ فَخَرَجُوا عَلَى مَا بِهِمْ مِنَ الْأَلَمِ وَ الْجِرَاحِ فَلَمَّا بَلَغَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حَمْرَاءَ الْأَسَدِ وَ قُرَيْشٌ قَدْ نَزَلَتِ الرَّوْحَاءَ قَالَ عِكْرِمَهُ بْنُ أَبِي جَهْلٍ وَ الْحَارِثُ بْنُ هِشَامٍ وَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ وَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ نَرْجِعُ فَنُغِيرُ عَلَى الْمَدِينَهِ فَقَدْ قَتَلْنَا سَرَاتَهُمْ وَ كَبْشَهُمْ يَعْنُونَ (۴) حَمْزَهَ فَوَافَاهُمْ رَجُلٌ خَرَجَ مِنَ الْمَدِينَهِ فَسَأَلُوهُ الْخَبَرَ فَقَالَ تَرَكْتُ مُحَمَّداً وَ أَصْحَابَهُ بِحَمْرَاءِ الْأَسَدِ يَطْلُبُونَكُمْ أَحَدَّ الطَّلَبِ (۵) فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ هَذَا النَّكَدُ وَ الْبَغْيُ قَدْ ظَفِرْنَا بِالْقَوْمِ وَ بَغَيْنَا (۶) وَ اللَّهِ مَا أَفْلَحَ قَوْمٌ قَطُّ بَغَوْا فَوَافَاهُمْ نُعَيْمُ بْنُ مَسْعُودٍ الْأَشْجَعِيُّ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ أَيْنَ تُرِيدُ قَالَ الْمَدِينَهَ لِأَمْتَارَ لِأَهْلِي طَعَاماً قَالَ هَلْ لَكَ أَنْ تَمُرَّ بِحَمْرَاءِ الْأَسَدِ وَ تَلْقَى أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ وَ تُعْلِمَهُمْ أَنَّ حُلَفَاءَنَا وَ مَوَالِيَنَا قَدْ وَافَوْنَا مِنَ الْأَحَابِيشِ حَتَّى يَرْجِعُوا عَنَّا وَ لَكَ عِنْدِي عَشَرَهُ قَلَائِصَ أَمْلَؤُهَا تَمْراً وَ زَبِيباً قَالَ نَعَمْ فَوَافَى مِنْ غَدِ ذَلِكَ الْيَوْمِ حَمْرَاءَ الْأَسَدِ فَقَالَ لِأَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَيْنَ تُرِيدُونَ قَالُوا قُرَيْشاً قَالَ ارْجِعُوا فَإِنَّ قُرَيْشاً قَدِ اجْتَمَعَتْ إِلَيْهِمْ حُلَفَاؤُهُمْ وَ مَنْ كَانَ تَخَلَّفَ عَنْهُمْ وَ مَا أَظُنُّ إِلَّا وَ أَوَائِلُ خَيْلِهِمْ يَطَّلِعُونَ (۷) عَلَيْكُمُ السَّاعَهَ فَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ مَا نُبَالِي (۸) وَ نَزَلَ جَبْرَئِيلُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ ارْجِعْ يَا مُحَمَّدُ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ أَرْعَبَ قُرَيْشاً وَ مَرُّوا لَا يَلْوُونَ عَلَى شَيْ ءٍ فَرَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى

۱- تقدم ذكر موضع الآيه في صدر الباب.

۲- وجب خ ل.

۳- تقدم ذكر موضع الآيه في صدر الباب.

۴- يعني خ ل.

۵- اجد الطلب خ ل. أقول يوجد ذلك في المصدر المخطوط. و في المطبوع، جد الطلب.

۶- بقينا خ ل.

۷- و اوائل القوم قد طلعوا خ ل. أقول: يوجد ذلك في المصدر المطبوع.

۸- ما نبالي ان يطلعوا علينا خ ل.

الْمَدِینَهِ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ الَّذِینَ اسْتَجابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ (۱) إِلَی قَوْلِهِ الَّذِینَ قالَ لَهُمُ النَّاسُ یَعْنِی نُعَیْمَ بْنَ مَسْعُودٍ فَهَذَا لَفْظُهُ عَامٌّ وَ مَعْنَاهُ خَاصٌّ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَکُمْ الْآیَهَ.

فَلَمَّا دَخَلُوا الْمَدِینَهَ قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا هَذَا الَّذِی أَصَابَنَا وَ قَدْ کُنْتَ تَعِدُنَا النَّصْرَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَی أَ وَ لَمَّا أَصابَتْکُمْ مُصِیبَهٌ (۲) الْآیَهَ وَ ذَلِکَ أَنَّ یَوْمَ بَدْرٍ قُتِلَ مِنْ قُرَیْشٍ سَبْعُونَ وَ أُسِرَ مِنْهُمْ سَبْعُونَ وَ کَانَ الْحُکْمُ فِی الْأُسَارَی الْقَتْلَ فَقَامَتِ الْأَنْصَارُ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ هَبْهُمْ لَنَا وَ لَا تَقْتُلْهُمْ حَتَّی نُفَادِیَهُمْ فَنَزَلَ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَبَاحَ لَهُمُ الْفِدَاءَ أَنْ یَأْخُذُوا مِنْ هَؤُلَاءِ وَ یُطْلِقُوهُمْ عَلَی أَنْ یُسْتَشْهَدَ مِنْهُمْ فِی عَامٍ قَابِلٍ بِقَدْرِ مَا یَأْخُذُونَ (۳) مِنْهُ الْفِدَاءَ فَأَخْبَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِهَذَا الشَّرْطِ فَقَالُوا قَدْ رَضِینَا بِهِ نَأْخُذُ الْعَامَ الْفِدَاءَ مِنْ هَؤُلَاءِ وَ نَتَقَوَّی بِهِ وَ یُقْتَلُ مِنَّا فِی عَامٍ قَابِلٍ بِعَدَدِ مَنْ نَأْخُذُ مِنْهُمُ الْفِدَاءَ وَ نَدْخُلُ الْجَنَّهَ فَأَخَذُوا مِنْهُمُ الْفِدَاءَ وَ أَطْلَقُوهُمْ فَلَمَّا کَانَ فِی هَذَا الْیَوْمِ وَ هُوَ یَوْمُ أُحُدٍ قُتِلَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله سَبْعُونَ فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذَا الَّذِی أَصَابَنَا وَ قَدْ کُنْتَ تَعِدُنَا النَّصْرَ (۴) فَأَنْزَلَ اللَّهُ أَ وَ لَمَّا أَصابَتْکُمْ إِلَی قَوْلِهِ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِکُمْ بِمَا اشْتَرَطْتُمْ یَوْمَ بَدْرٍ. (۵).

**[ترجمه]تفسیر قمی: ابو بصیر از امام صادق علیه السلام در باره سبب نزول این آیه «إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِکَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِینَ مَقاعِدَ لِلْقِتالِ وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیم» روایت کرده است که فرمود: قریش به قصد جنگ با رسول خدا صلی الله علیه و آله از مکه خارج شدند. پیامبر هم خارج شد و به دنبال مکانی می گشت تا با آن‌ها بجنگد.

«إِذْ هَمَّتْ طائِفَتانِ مِنْکُمْ أَنْ تَفْشَلا» در باره عبدالله بن اُبیّ و کسانی نازل شدند از نظر او در باره بیرون نرفتن برای جنگ و یاری نکردن رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از او تبعیت کردند. گوید: دلیل جنگ اُحُد این بود که وقتی قریش از جنگ بدر به مکه برگشتند به خاطر اتفاقی که برای آن‌ها افتاده بود، یعنی هفتاد کشته و هفتاد اسیر داده بودند، پس از برگشت، ابوسفیان به آن‌ها گفت: ای گروه قریش! اجازه ندهید که زنان شما بر کشته شدگان شما گریه کنند. زیرا

ص: ۴۷

گریه و اشک، وقتی خارج شود، ناراحتی و سوز دل و دشمنی محمد صلی الله علیه و آله را از بین می برد و محمد و یارانش خوشحال می شوند. وقتی با رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز احد جنگیدند، آن گاه به زنانشان اجازه دادند که گریه و شیون کنند. وقتی قریش خواستند در جنگ احُد با رسول خدا صلی الله علیه و آله بجنگند، نزد هم پیمان‌های خود، مانند کنانه و دیگران رفتند. آن‌ها به جمع آوری افراد و اسلحه پرداختند و با سه هزار سواره و دو هزار پیاده از مکه خارج شدند و زنان را با خودشان بردند تا (شکست بدر) را به آن‌ها یادآوری نمایند و به جنگ با رسول خدا صلی الله علیه و آله تشویق کنند. ابوسفیان هم، هند دختر عتبه را با خود برد. عمره، دختر علقمه حارثیه هم با آن‌ها رفت. وقتی خبر به رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید، یاران خود را جمع کرد و به آن‌ها فرمود که خداوند به او خبر داده است که قریش جمع شده اند و می خواهند مدینه را بگیرند. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم یاران خود را برای جهاد و خروج از شهر تشویق کرد. عبدالله بن ابی و گروهش گفتند: ای رسول خدا! از شهر خارج نشو تا در کوچه های شهر با آن‌ها بجنگیم و افراد ضعیف و زنان و بردگان و کنیزان هم بتوانند در دهانه کوچه ها و پشت بام‌ها با آن‌ها بجنگند؛ هرگز نشده است که قومی به ما حمله بکنند و ما در دژها و خانه های خودمان باشیم و از آن‌ها شکست بخوریم؛ هرگز نشده است که برای جنگ با دشمنان به بیرون رفته باشیم، مگر این

که شکست خورده ایم و آن‌ها بر ما پیروز شده اند. در مقابل، سعد بن معاذ رحمه الله علیه و دیگر افراد قبیله اوس گفتند: ای رسول خدا! تا حالا نشده است که احدی از عرب‌ها به ما طمع بکند، در حالی که ما مشرک بودیم و بت‌ها را می پرستیدیم. اکنون، چگونه به ما طمع کرده اند، در حالی که تو در میان ما هستی؟ نه، نمی شود؛ باید برای جنگ با آن‌ها از شهر خارج شویم، هر کس از ما کشته شد، شهید شده است و هر کس نجات یافت در راه خدا جهاد کرده است. رسول خدا صلی الله علیه و آله سخن او را پذیرفت و با تعدادی از یارانش از شهر خارج شدند و به دنبال مکانی می گشتند تا در آن جا با دشمن بجنگند. خداوند در این زمینه می فرماید: «وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّىءُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ» تا آیه «إِذْ هَمَّت طَّآئِفَتَانِ

ص: ۴۸

مِنكُمْ أَن تَفْشَلاَ» که منظور از آیه، عبدالله بن ابی و یارانش می باشند. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله پایگاه خود را در جایی قرار داد که راه عراق از آن جا می گذرد. عبدالله بن ابی و یاران او و گروهی از خزرج که از نظر او پیروی کرده بودند، دست از یاری پیامبر برداشتند. قریش به منطقه احُد رسیدند. رسول خدا صلی الله علیه و آله یارانش را شمرده بود. آن‌ها هفتصد مرد بودند. عبدالله بن جُبیر را با پنجاه تیرانداز بر ورودی درّه احد گماشت، از ترس این که کمین دشمن از آن جا وارد شود. رسول خدا صلی الله علیه و آله به عبدالله بن جُبیر و یارانش گفت: اگر دیدید که ما آن‌ها را شکست دادیم و حتی داخل مکّه بردیم، از این جا تکان نخورید و اگر دیدید که آن‌ها ما را شکست دادند و ما را تا داخل مدینه بردند، همان جا بمانید و سنگرهای خود را ترک نکنید. ابوسفیان، خالد بن ولید را با دویست سواره در کمین گذاشت و به آن‌ها گفت: هر وقت دیدید که با هم درآمیختیم، از این دره به آن‌ها یورش ببرید تا در پشت سرِ آن‌ها قرار بگیرید. وقتی سوارکاران آمدند و انتخاب شدند و رسول خدا صلی الله علیه و آله یارانش را آماده جنگ کرد، و پرچم را به دست علی علیه السلام سپرد، انصار بر مشرکان قریش حمله کردند و به آن‌ها شکست سختی وارد کردند و یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله به دنبال آن‌ها افتادند. خالد بن ولید با دویست سوارکار سرازیر شد. عبدالله بن جبیر او را دید و آن‌ها را تیرباران کرد و آن‌ها برگشتند. یاران عبدالله بن جبیر دیدند که یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله به غارت اموال دشمن مشغول هستند. به عبدالله بن جبیر گفتند: چرا ما را این جا نگه داشته ای، در حالی که دوستان ما در حال جمع آوری غنیمت هستند و ما بدون غنیمت می مانیم. عبدالله به آن‌ها گفت: از خدا بترسید، رسول خدا صلی الله علیه و آله قبلاً به ما گفته است که از این جا تکان نخوریم. آنان حرف او را گوش نکردند و یکی یکی رفتند و سنگرهایشان را خالی کردند.

ص: ۴۹

عبدالله بن جبیر با دوازده نفر باقی ماند. پرچم قریش در دست طلحه بن ابی طلحه عدوی از بنی عبدالدار بود. او پیش آمد و فریاد زد: ای محمّد صلی الله علیه و آله! می پندارید که شما با شمشیرهایتان ما را به جهنّم می فرستید و ما با شمشیرهایمان شما را به بهشت می فرستیم؟ پس هر کس می خواهد وارد بهشت شود باید به نبرد من بیاید. علی علیه السلام برای نبرد با او پیش رفت و می گفت:

ای طلحه! اگر همان گونه هستی که می گویی، شما اسبانی دارید و ما تیرها و سرنیزه ها

باش تا ببینیم، کدام یک از ما کشته می شود، و کدام یک از ما شایسته تریم بدان چه می گویی

شیر دلاور، به جنگ تو آمده است.

با شمشیر تیزی که هرگز به خود، کندی نمی گیرد، خداوند توانا و رسول او یاری اش می کنند.

طلحه گفت: تو کیستی ای جوان؟ گفت: من علی بن ابی طالب هستم. گفت: ای «قضم»! تو می دانی که جز تو کسی جرأت نبرد با من را ندارد. طلحه به او حمله کرد و ضربه زد و امام علی علیه السلام با سپر، آن را دفع کرد. سپس علی علیه السلام به رانش ضربه زد و هر دو پای او را قطع کرد و با پشت بر زمین افتاد و پرچم نیز از دستش سقوط کرد. علی علیه السلام رفت تا کارش را یکسره سازد. طلحه، او را به خویشاوندی قسم داد.

ص: ۵۰

علی علیه السلام هم از کشتن او منصرف شد. مسلمانان گفتند: چرا کارش را تمام نکردی؟ گفت: ضربه ای به او زدم که هرگز از آن جان سالم به در نمی برد. پس از او، ابو سعید بن ابی طلحه، پرچم را به دست گرفت. علی علیه السلام او را هم کشت و پرچم بر زمین افتاد. سپس عثمان بن ابی طلحه آن را برداشت علی علیه السلام او را هم کشت و پرچم بر زمین افتاد. سپس مسافع بن ابی طلحه، آن را برداشت. علی علیه السلام او را هم کشت و پرچم بر زمین افتاد. پس از او حارث بن ابی طلحه، آن را برداشت. علی علیه السلام او را هم کشت و پرچم بر زمین افتاد. پس از او، ابو عزیز بن عثمان، پرچم را برداشت. علی علیه السلام او را هم کشت و پرچم بر زمین افتاد. سپس عبدالله بن جمیله بن زهیر، پرچم را به دست گرفت. علی علیه السلام او را هم کشت و پرچم بر زمین افتاد. علی علیه السلام نهمین نفر از بنی عبد الدار را هم به قتل رساند و او ارطاه بن شرحبیل بود و باز هم پرچم بر زمین افتاد. آن گاه، خادم آن‌ها، صؤاب پرچم را به دست گرفت. علی علیه السلام به دست راست او ضربه زد و آن را قطع کرد و پرچم بر زمین افتاد. صؤاب با دست چپ خود آن را برداشت. علی علیه السلام به دست چپش ضربه زد و آن را قطع کرد و پرچم بر زمین افتاد. سپس با دو دست بریده خود پرچم را بغل کرد و گفت: ای بنی عبد الدار! آیا وظیفه خود را آن گونه که باید انجام دادم؟ آن گاه، علی علیه السلام ضربه ای بر سر او زد و او را کشت و باز هم پرچم بر زمین افتاد. سپس عمره، دختر علقمه حارثیه، آن را برداشت و به دست گرفت. از سوی دیگر، خالد بن ولید بر عبدالله بن جبیر که یارانش فرار کرده بودند و فقط چند نفر معدود مانده بودند، حمله کرد و آن‌ها را در محل ورودی درّه، کشت و به تعقیب مسلمانان پرداخت و آنان را نیز کشت. قریش

ص: ۵۱

که در حال فرار بودند، به پرچم نگاه کردند و چون دیدند که برافراشته شده است، به آن پناه بردند. خالد بن ولید جلو آمد و شروع به کشتن یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله نمود. این گونه بود که یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شکست سختی خوردند و شروع به بالا رفتن از کوه کردند و از همه طرف آن بالا رفتند. وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله آن شکست را دید، کلاه خود را از سر خود بیرون آورد و گفت: بدانید که من رسول خدا هستم، از خدا و رسول او به کجا

فرار می کنید؟

ابن ابی عمیر از هشام نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام پرسیدند: هنگامی که علی علیه السلام در حال مبارزه با طلحه بن ابی طلحه بود، طلحه به او گفت: «ای قُضم». معنای این حرف چیست؟ فرمود: وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله در مکه بود، به خاطر حمایت ابوطالب، هیچ کس نمی توانست به او جسارت کند. بنابراین کودکان را وادار می کردند که وقتی پیامبر بیرون می آید، به سوی او سنگ و کلوخ پرتاب کنند. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم این موضوع را به علی علیه السلام گفت و شکوه و گلایه نمود. علی علیه السلام گفت: پدر و مادرم فدای تو باد ای رسول خدا، وقتی بیرون رفتی مرا نیز با خودت ببر. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بیرون رفت و علی علیه السلام هم همراه او بود. بچه ها بر طبق عادت همیشگی خود، مزاحم رسول خدا صلی الله علیه و آله شدند. علی علیه السلام به آن‌ها حمله کرد و پی در پی، سر و صورت و بینی و گوش‌های آن‌ها را به گوشه دندان مؤاخذه می نمود. بچه ها، گریان به نزد پدرانشان می رفتند و می گفتند: علی، ما را کتک زده است. و به همین خاطر «قُضم» نامیده شد.

ابو واثلهٔ شقیق بن سلمه نقل کرده است که با عمر بن خطّاب قدم می زدم که سر و صدایی از او شنیدم. به او گفتم: دست بردار! چه شده ای عمر؟ گفت: وای بر تو! آیا آن شیر غرّان و آن جنگاور زاده جنگ را نمی بینی؟ آن که با شجاعت شدید بر کسانی که طغیان می کنند و فاسدند، با دو شمشیر و پرچم می تازد. نگاه کردم و دیدم که

ص: ۵۲

او علی بن ابی طالب علیه السلام می باشد. به او گفتم: ای عمر! او علی بن ابی طالب است. گفت: به من نزدیک شو تا از شجاعت ها و پهلوانی هایش برایت تعریف کنم: با پیامبر صلی الله علیه و آله در جنگ أحد، پیمان بستیم که فرار نکنیم و هر کس فرار کند، گمراه است و هر کس از ما کشته شود، شهید است و پیامبر رهبر او. ناگهان صد گروه جنگی به ما حمله کردند که هر گروه، صد نفر یا بیشتر بودند و ما را از آسیاب مرگ می ترساندند. علی علیه السلام را دیدم که چون شیر در میان گرد و غبار بود. مشتی از سنگریزه را برداشت و آن را به صورت ما پاشید و گفت: چهره هایتان زشت و بریده و شکافته و محروم باد! به کجا فرار می کنید. به آتش جهنّم؟ اما ما برنگشتیم. بار دوم بر ما هجوم آورد و در دستش شمشیر پهنی بود که مرگ از آن می چکید. او گفت: بیعت کردید، امّا عهد و پیمان شکستید. به خدا قسم که شما، از آن‌هایی که می کشم، برای کشته شدن سزاوارتر هستید. به چشم‌هایش نگاه کردم. مانند دو چراغ نورانی و یا دو جام پر از خون می درخشیدند. ترسیدم که به سر وقت ما بیاید و به ما حمله کند. در میان یارانم به نزد او رفتم و گفتم: ای ابوالحسن! تو را به خدا، عرب حمله می کند و فرار می کند، جنگ و گریز دارد، حمله مجددش فرار را از بین می برد. گویی که خجالت کشید و چهرهٔ ش را از ما برگرداند و همچنان در آن ترس و وحشت به سر می برم و تا این لحظه، آن ترس از قلبم بیرون نرفته است. با رسول خدا صلی الله علیه و آله کسی نمانده بود به جز ابودجانه انصاری و سماک بن خرشه و امیر المؤمنین علیه السلام. هر گاه گروهی به رسول خدا صلی الله علیه و آله حمله می کردند، امیر المؤمنین علیه السلام به استقبال آن‌ها می رفت و مانع حمله آن‌ها به رسول خدا صلی الله علیه و آله می شد و آن‌ها را می کشت، تا این که شمشیرش شکست. نسیبه، دختر کعب مازنی به همراه رسول خدا باقی ماند. او در جنگ‌ها با رسول خدا صلی الله علیه و آله می رفت و زخمی ها را درمان می کرد. پسرش نیز به

همراه او بود و ترسیده بود و می خواست برگردد. به پسرش حمله کرد و گفت: ای پسر! از خدا و رسول خدا صلی الله علیه و آله به کجا فرار می کنی؟ با این حرف، او را باز گرداند. مردی به پسر او حمله کرد و او را کشت. آن گاه شمشیر پسرش را برداشت و به آن مرد حمله کرد و به رانش ضربه زد و او را کشت. در این هنگام،

ص: ۵۳

رسول خدا صلی الله علیه و آله به او گفت: «احسنت بر تو ای نسیبه».

او با دست و سینه و پستانش از رسول خدا محافظت می کرد تا این که زخم‌های بسیاری بر او وارد شد. ابن قمیئه به رسول خدا صلی الله علیه و آله حمله کرد و گفت: محمد صلی الله علیه و آله را به من نشان بدهید. مرگ بر من باد اگر او زنده بماند. سپس ضربه ای به رگ گردن او زد و فریاد زد: به لات و عزّی قسم، محمّد را کشتم. رسول خدا صلی الله علیه و آله به مردی از مهاجرین که در حال فرار بود و سپر خود را پشت سرش قرار داده بود، نگاه کرد و گفت: ای صاحب سپر! آن را به طرف من پرت کن و خودت به جهنم برو. او سپرش را پرت کرد و رسول خدا صلی الله علیه و آله به نسیبه گفت: «ای نسیبه! سپر را بردار». او سپر را برداشت و با مشرکین به مبارزه پرداخت. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «جایگاه نسیبه از جایگاه فلان و فلان فلان، برتر است.»

وقتی شمشیر امیر المؤمنین علیه السلام شکست، نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و گفت: مرد با شمشیر می جنگد، در حالی که شمشیر من شکسته است. آن گاه رسول خدا صلی الله علیه و آله شمشیر خود، ذوالفقار را به او داد و گفت: «با این بجنگ». هر کس به رسول خدا صلی الله علیه و آله حمله می کرد، امیر المؤمنین به پیشواز او می رفت و وقتی او را می دیدند، بر می گشتند. رسول خدا صلی الله علیه و آله به گوشه ای از کوه احد پناه برد و آن جا ایستاد. جنگ یک طرفه شده بود و یارانش شکست خورده بودند. اما علی علیه السلام همچنان با آن‌ها می جنگید تا این که، صورت و سر و سینه و شکم و دست‌ها و پاهایش، نود زخم برداشت و همچنان از او فرار می کردند. آنان شنیدند که کسی از آسمان فریاد می زند:

«لا سیف الا ذوالفقار ولا فتی الا علی» جز ذوالفقار، شمشیر نیست و جز علی جوانمرد یافت نمی شود.

آن گاه جبرئیل بر محمد صلی الله علیه و آله نازل شد و فرمود: ای محمّد! به خدا قسم، این همراهی و همدردی واقعی می باشد.

ص: ۵۴

و رسول خدا صلی الله علیه و آله گفت: «زیرا من از او هستم و او هم از من» و جبرئیل گفت: و من نیز از دو نفر هستم.

هند بن عتبه در وسط سپاه قریش بود. هر گاه مردی از قریش شکست می خورد، میل و سرمه دانی به او می داد و می گفت: تو زن هستی، با این به خودت سُرمه بزن.

حمزه بن عبدالمطلب مشغول حمله به گروهی بود. وقتی او را دیدند عقب نشینی کردند و هیچ کس نمی توانست در مقابل او

مقـاومت کنـد. هنـد، دختر عتبه به وحشـی وعـده ای داد و به او گفت: اگر محمّـد و یـا علی و یـا حمزه را بکشی، آنچه تو را خشنود سازد به تو خواهم داد. وحشـی، برده جبیر بن مطعم بود که حبشـی بود. وحشی گفت: از پس محمّد بر نمی آیم، علی هـم مردی دوراندیش و مراقب است، به او هم فکر نمی کنم. پس در کمین حمزه نشستم. وحشـی گفت: دیـدم که حمزه به شدت به مردم حمله می کند. از جلوی من رد شد و بر لبه نهری گام نهاد، ولی بر زمین افتاد. آن گاه، نیزه ام را برداشتم و آن را تکان دادم و پرتاب کردم. نیزه ام به لگن خاصـره اش خورد و آغشته به خون از مثانه اش بیرون آمد. او بر زمین افتاد و من، شکمش را شکافتم و جگرش را در آوردم و آن را به هند دادم و گفتم: این جگر حمزه است. آن را در دهان خود گذاشت و جویـد. امـا خداونـد آن را در دهـان او ماننـد استخوان زانو سـفت گردانیـد. به ناچـار، آن را از دهان بیرون انـداخت. آن گاه خداوند، فرشته ای را فرستاد، آن را برداشت و به جای اصلی خود برگرداند.

امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند نخواست که چیزی از بدن حمزه، داخل آتش جهنم گردد.

آن گاه، هند به نزد حمزه رفت و عورت و گوش‌هایش را برید و آن‌ها را به هم متصل

ص: ۵۵

گردانیـد و به گردن خود انداخت. در ضـمن، دست و پایش را هم برید. مردم به مواضع خود برگشـتند و قریش در بالای کوه مستقر شدند و ابوسفیان هم که در بالای کوه بود فریاد می زد: هُبل سربلند باد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله به امیرالمؤمنین علیه السلام گفت: جوابش را بده و بگو:

«خداوند، برتر و بالاتر است.»

ابوسفیان گفت: ای علی! هُبَل به ما نعمت (بخت و اقبال) داد.

علی علیه السلام جواب داد: بلکه، خداوند به ما نعمت داده است.

ابوسـفیان گفت: ای علی! به نام لات و عزّی از تو می پرسم: آیا محمد کشته شده است؟ علی علیه السلام گفت: خداوند تو را و لات و عزّی را لعنت کنـد. به خـدا قسم که محمـد کشـته نشـده است و اکنـون، سـخن تو را می شـنود. گفت: تو راست می گویی. خداوند ابن قمیئه را لعنت کند. او ادّعا کرد که محمد را کشته است.

عمرو بن قیس به تـازگی اسـلام آورده بود. وقتی به او خبر رسـید که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم در میـدان جنگ است، شمشیر و سپر خود را برداشت و مانند شیر غرّان به جنگ رفت و می گفت: شهادت می دهم که خدایی جز خدای یکتا نیست و محمد، فرستاده خدا است. سپس وارد جنگ شد و به شهادت رسید. مردی از انصار از مقابل او گذشت و دید که بین کشـته شـدگان افتـاده است. به او گفت: ای عمر! آیـا بر دین قبلی خودت هسـتی؟ گفت: نه به خـدا، من شـهادت می دهم که خدایی جز خدای یگانه نیست و محمد، فرستاده او است. سـپس درگذشت. آن گاه یکی از یاران رسول خدا صـلی الله علیه و آله گفت: ای رسول خـدا! عمرو بن قیس، اسـلام آورده و کشـته شده است، آیا او شـهید است؟ فرمود: آری، به خدا او شـهید

است. او تنها فردی است که یک رکعت نماز نخوانده، وارد بهشت شده است.

ص: ۵۶

حنظله بن ابی عامر، مردی از قبیله خزرج بود. او در همان شب که فردایش جنگ احُد به وقوع پیوست، با دختر عبدالله بن ابی سلول، ازدواج کرد و همان شب با او به خلوت رفت و از رسول خدا صلی الله علیه و آله اجازه گرفت که نزد زن خود بماند و خداوند، این آیه را نازل کرد: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ» - . نور / ۶۲ - {جز این نیست که مؤمنان کسانی اند که به خدا و پیامبرش گرویده اند و هنگامی که با او بر سر کاری اجتماع کردند، تا از وی کسب اجازه نکنند، نمی روند. در حقیقت، کسانی که از تو کسب اجازه می کنند، آنانند که به خدا و پیامبرش ایمان دارند. پس چون برای برخی از کارهایشان از تو اجازه خواستند، به هر کس از آنان که خواستی اجازه ده} و بر طبق همین آیه، رسول خدا صلی الله علیه و آله به او اجازه داد. این آیه در سوره نور است در حالی که اخبار جنگ اُحد در سوره آل عمران است. این دلیلی است که قرآن بر خلاف آن روندی که خداوند نازل کرده، جمع آوری شده است.

حنظله با همسرش همبستر شد و هنگام صبح، در حالی که جُنُب بود، از خانه خارج گردید و در جنگ حاضر شد. وقتی حنظله خواست از منزل خارج شود، زنش به دنبال چهار نفر از انصار فرستاد و از او شهادت گرفت که با او همبستر شده است. از او پرسیدند: چرا این کار را کردی؟ گفت: دیشب در خواب دیدم که آسمان شکافته شد و حنظله از آن بالا رفت و سپس آسمان بسته شد. پس دانستم که معنای آن، شهادت است و دوست داشتم شاهد بیاورم که از او باردار هستم. وقتی حنظله، وارد جنگ شد، ابوسفیان را دید که سوار بر اسبی در میان صف‌ها می چرخد. به او حمله کرد و بر ساق پای اسب او زد. اسب بر زمین افتاد و ابوسفیان هم از اسب سقوط کرد و فریاد زد: ای گروه قریش! من ابوسفیان هستم

ص: ۵۷

و این حنظله می خواهد مرا بکشد. ابوسفیان دوید و حنظله هم به دنبالش روان شد. مردی از مشرکان در جلوی او ظاهر شد و به او نیزه زد و با همان نیزه که در بدن او بود به طرف آن مشرک رفت و به او ضربه ای زد و او را کشت. حنظله هم در میان حمزه و عمرو بن جموح و عبدالله بن حزام و گروهی از انصار، بر زمین افتاد. آن گاه رسول خدا صلی الله علیه و آله گفت: «دیدم که فرشتگان در بین آسمان و زمین، حنظله را با آب باران در جام‌های طلایی می شویند». به همین خاطر «غسیل الملائکه» نامیده شد؛ یعنی غسل داده شده به دست فرشتگان.

روایت شده است که مغیره بن عاص، چپ دست بود. او هنگام رفتن به جنگ احد، سه سنگ با خود برد و گفت: با اینها محمّد صلی الله علیه و آله را می کشم. وقتی وارد کارزار شد، به رسول خدا صلی الله علیه و آله نگاه کرد که شمشیر به دست داشت. سنگی به طرف او انداخت که به دست رسول خدا صلی الله علیه و آله خورد و شمشیر از دستش افتاد. او گفت: به لات و عزّی قسم که پیغمبر را کشتم. امیرالمؤمنین علیه السلام گفت: دروغ گفتی، خداوند تو را لعنت کند. سنگ دیگری به سوی رسول خدا پرت کرد که به پیشانی او اصابت کرد. آن گاه رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «خدایا او را سرگردان

کن». وقتی مردم، ظاهر شدند، او سرگردان و متحیّر شد. آن گاه عمّار بن یاسر او را تعقیب کرده و او را کشت. خداوند درخت را بر ابن قمیئه، مسلُط گردانید. از کنار آن درخت می گذشت که در وسط درخت گیر کرد و آن درخت، گوشت او را می کشید. او همچنان در آن حالت بود که تقریباً مانند «صرّ» (پرنده ای کوچک و زرد رنگ مانند گنجشک) شده بود و در همان حالت، لعنت خدا بر او باد، هلاک شد.

یاران شکست خورده رسول خدا صلی الله علیه و آله از جنگ برگشتند و خداوند بر پیامبر خود این آیه را نازل فرمود: «أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُواْ الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعلَمِ اللّهُ الَّذِينَ جَاهَدُواْ مِنكُمْ» یعنی هنوز ندیده بود، چرا که خداوند عز و جل، قبل از آن می دانست که چه کسی جهاد می کند و چه کسی جهاد نمی کند. در این آیه به جای فعل دیدن از فعل دانستن استفاده کرده است؛ زیرا خداوند، مردم را با کارهای آن‌ها مؤاخذه می کند، نه با علم خودش.

ص: ۵۸

«وَلَقَدْ كُنتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِن قَبْلِ أَن تَلْقَوْهُ» تا آخر آیه (در رویت ابو جارود از امام باقر در باره این آیه «وَلَقَدْ كُنتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِن قَبْلِ أَن تَلْقَوْهُ» روایت کرده است.) هنگامی که خداوند به مؤمنان خبر داد که آن‌هایی که در جنگ بدر، شهید شده اند چه جایگاهی در بهشت دارند، به شهادت علاقه مند شدند و گفتند: بارخدایا! جنگی را به ما نشان بده که در آن شهید بشویم. آن گاه خداوند، جنگ اُحد را به آن‌ها نشان داد و از آنان جز کسانی که خدا خواست ثابت قدم نماندند؛ این گفته خداوند است که می فرماید: «وَلَقَدْ كُنتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِن قَبْلِ أَن تَلْقَوْهُ» تا آخر آیه.

«وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ» تا آخر آیه. رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز جنگ اُحد، از صحنه جنگ خارج شد و مردی او را در آن حال دید. آن مرد هر کسی را می دید به او می گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله کشته شده است، خودتان را نجات بدهید، خودتان را نجات بدهید. وقتی به مدینه برگشتند، خداوند این آیه را نازل کرد: «وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ» تا آن جا که می فرماید: «انقلبتم علی أعقابکم» یعنی به سوی کفر.

«وَكَأَيِّن مِّن نَّبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ» می گوید: یعنی چه بسا پیامبرانی که قبل از رسول خدا صلی الله علیه و آله بودند و منان بسیاری به همراه آن‌ها جنگیدند. ربیّون، جمع بسیار زیاد است و یک «ربوه»، ده هزار نفر است. «فَما وَهَنُوا لِما أَصابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّه» از کشته شدن پیامبرشان. «و ما ضعفوا» تا این فرموده «و اسرافنا فی امرنا» مقصود گناهانشان است.

علی بن ابراهیم در باره آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوَاْ إِن تُطِيعواْ الَّذِينَ كَفَرُواْ» گفته است: منظور عبدالله بن ابی می باشد که به همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله برای جنگ رفت، اما سپس برگشت و یارانش را هم از جنگ ترساند منظور آیه «سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُواْ الرُّعبَ» قریش می باشد «بما أشرکوا بالله»

«وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّهُ وَعدَهُ» یعنی این که شما را علیه آن‌ها یاری کرد «إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِ» یعنی وقتی که با اجازه خداوند آن‌ها را می کشتید «مِّن بَعدِ مَا أَرَاكُم مَّا تُحِبُّونَ» یعنی دوست نمی‌داشتند

ص: ۵۹

و خواستار شهادت نبودند. «مِنكُم مَّن يُرِيدُ الدُّنْيَا» منظور ياران عبدالله بن جبير می باشند، آن‌هایی که پایگاه های خودشان را ترک کردند و به خاطر غنیمت فرار کردند. و منظور از «وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ الآخِرَةَ» عبدالله بن جبیر و یاران او می باشد که در آن جا ماندند و کشته شدند. «ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ» یعنی تا شما را بیازماید. سپس یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله را که شکست خورده بودند، ذکر کرد و گفت: «إِذْ تُصْعِدُونَ وَلاَ تَلْوُونَ» تا آن جا که می فرماید: «وَاللّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعمَلُونَ».

در روایت ابو جارود به نقل از امام باقر علیه السلام آمده است: در آیه «فَأَثَابَكُمْ غُمَّاً بِغَمٍّ» منظور از غم اوّل، شکست و کشته شدن می باشد و غم دوم، تسلّط خالد بن ولید بر آن‌ها می باشد، و «لِّكَيْلاَ تَحْزَنُواْ عَلَى مَا فَاتَكُمْ» یعنی غنیمت «وَلاَ مَا أَصَابَكُمْ» یعنی کشته شدن برادرانشان «وَاللّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعمَلُونَ * ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّن بَعدِ الْغَمِّ» یعنی پس از شکست. یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله از مجروحین گرفته تا غیر مجروح برگشتند و به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رفتند و از او عذرخواهی کردند. خداوند دوست داشت که راستگو و دروغگو را به پیامبرش صلی الله علیه و آله و سلم بشناساند. در آن حالت خواب را بر آن‌ها غالب گردانید تا آن جا که بر زمین افتادند. منافقان، آن‌هایی که دروغ می گفتند آرام و قرار نداشتند و عقل‌هایشان را از دست داده بودند و چیزهایی می گفتند که مفهوم نبود. آن گاه خداوند فرمود: «يَغْشَى طَآئِفَةً مِّنكُمْ» که منظور مؤمنان بود «وَطَآئِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ الأَمْرِ مِن شَيْءٍ» خداوند به محمد صلی الله علیه و آله فرمود: «قُلْ إِنَّ الأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنفُسِهِم مَّا لاَ يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ مَّا قُتِلْنَا هَاهُنَا» آن‌ها می گفتند: اگر در خانه هایمان بودیم کشته نمی شدیم. خداوند فرمود: «لَّوْ كُنتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» آن گاه خداوند به وسیله خواب به پیامبر خود صلی الله علیه و آله و سلم خبر داد که در قلب آن قوم چه می گذرد،

ص: ۶۰

کدام یک از آن‌ها مؤمن است و کدامیک منافق و دروغگو؛ و بر او این آیه را نازل کرد که: «مَّا كَانَ اللّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ» - . آل عمران / ۱۷۹ - {و البته نباید کسانی که کافر شده اند تصور کنند این که به ایشان مهلت می دهیم برای آنان نیکوست] یعنی با خواب کردن آن‌ها، منافق دروغگو را از مؤمن راستگو جدا کرد.

«إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْاْ مِنكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ» گفته است: یعنی آن‌ها را فریب داد و به دنبال غنیمت رفتند. «بِبَعْضِ مَا كَسَبُواْ» یعنی: به دلیل گناهانشان. «وَلَقَدْ عَفَا اللّهُ عَنْهُمْ» سپس فرمود: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ كَفَرُواْ» یعنی عبدالله بن ابی و یارانش که از جنگ دست کشیدند. «وَقَالُواْ لإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُواْ فِي الأَرْضِ أَوْ كَانُواْ غُزًّى لَّوْ كَانُواْ عِندَنَا مَا مَاتُواْ وَمَا قُتِلُواْ لِيَجْعَلَ اللّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللّهُ يُحْيِـي وَيُمِيتُ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ». سپس خداوند به پیامبرش صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللّهِ لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنفَضُّواْ مِنْ حَوْلِكَ» یعنی پراکنده شدند و با تو نماندند. سپس برای تأدیب رسول خود، به او فرمود: «فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ» تا این فرموده: «وَعَلَى اللّهِ فَلْيَتَوَكِّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

در روایت ابو جارود از امام باقر علیه السلام نقل شده که در باره این آیه «وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَغُلَّ» فرمود: خداوند راست گفت. او هیچ پیامبری را خیانتکار قرار نمی دهد. «وَمَن يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» اگر کسی در چیزی خیانت کند، روز قیامت،

آن را در آتش می بینـد و او را مجبور می کنند که وارد آتش شود و آن را بیرون آورد «ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ»

در بـاب آیه «لَقَدْ مَنَّ اللّهُ عَلَى الْمُؤمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْ أَنفُسِهِمْ» علی بن ابراهیم روایت می کنـد: این آیه در شأن آل محمد علیهم السلام است.

«هُوَ مِنْ عِندِ أَنْفُسِكُمْ» علی بن ابراهیم روایت می کنـد که این آیه می گوید: هر چه به شـما می رسد، به خاطر معصیت شـما است.

ص: ۶۱

و می گویـد که در آیه «وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ قَاتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ» منظـور، آن سـیصد منـافقی هسـتند که بـا عبـدالله بن ابی سـلول بازگشـتند و جابر بن عبـدالله به آن‌ها گفت: از شـما می خواهم به پیامبر و دین و دیارتان یاری رسانیـد. گفتند: به خدا سوگند که امروز، جنـگ نیست و اگر می دانستیم و مطمئن می شـدیم که جنگ هست، حتماً با شـما می آمـدیم. این جاست که خـدا می فرماید: «هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلإِيمَانِ»

چون جنگ آرام گرفت رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم فرمود: چه کسی از سعد بن ربیع خبر دارد؟ مردی گفت: من او را می‌یابم. رسول خـدا به مکانی اشاره کرد و فرمود: در آن مکان به طلب او برو، من او را در آن مکان دیدم و دوازده نیزه در اطرافش افتاده است. گویـد: به آن مکان رفتم و متوجه شـدم که او در میان کشـتگان است. گفتم: ای سـعد، اما جوابم را نداد. سپس گفتم: ای سـعد و باز جوابم را نداد. سپس گفتم: ای سـعد رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم در باره تو پرسـید. او سرش را بلنـد کرد و جـان دوباره گرفت همانگونه که جوجه از جای برمی‌خیزد. سـپس گفت: رسول خـدا زنـده است؟ گفتم: آری سوگنـد به خـدا او زنـده است، و به من خـبر داد که دوازده نیزه در اطراف تـو دیـده است. گفت: سپاس برای خداونـد، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم راست فرمود، و دوازده نیزه به سوی من پرتاب شد و همه نیزه‌ها در بدن من فرو رفت. به قوم انصار من سـلام برسان و به آن‌ها بگو: سوگند به خدا شـما در نزد خدا هیچ عذری ندارید اگر خاری به رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم برسد در حالی که چشمی از شما پلک بزند. سپس نفسی کشید و خونی شبیه خون قربانی از بدنش خارج شد در حالی که پیش از آن، خون در قسمت شکم بدن او جمع شده بود و وفات یافت که رحمت خدا بر او باد.

سپس به نزد رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم آمدم و آن حضرت را با خبر ساختم. فرمود: خداوند سعد را رحم کناد در زمانی که زنده بود ما را یاری داد و چون بمرد در باره ما سفارش خیر کرد.

سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: چه کسی از عمویم حمزه خبر دارد؟ حارث بن صمه گفت: من مکان او را می‌دانم. او آمـد تـا به بالای سـر حمزه رسـید و کراهیت داشت که به نزد رسول خـدا بازگردد و او را با خبر سازد. پس رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم به امیر المؤمنین علیه السـلام فرمود: ای علی به دنبـال عمویت برو. علی علیه السـلام آمـد و بر بالای سر حمزه ایستاد و خوش نداشت که به نزد رسول خدا بازگردد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمد

ص: ۶۲

تا بر بالای سر حمزه ایستاد و چون دید چه کاری با او کرده‌اند، گریست سپس فرمود: سوگند به خدا تا کنون هرگز در موضعی نایستادم که خشم مرا بیشتر از این موضع در آورد. اگر خداوند مرا بر قریش مسلط می‌گردانید هفتاد تن از آنان را مثله می‌کردم. پس جبرئیل بر آن حضرت فرود آمد و گفت: «وَ إِنْ عاقَبْتُمْ فَعاقِبُوا بِمِثْلِ ما عُوقِبْتُمْ بِهِ وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِين» - . نحل / ۱۲۶ - ۱۲۷ - {و اگر عقوبت کردید، همان گونه که مورد عقوبت قرار گرفته اید [متجاوز را] به عقوبت رسانید، و اگر صبر کنید البته آن برای شکیبایان بهتر است.} رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: البته که صبر می‌... کنم. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم جامه‌ای که بر تن داشت بر حمزه کشید و چون این جامه را بر سرش می‌کشید پاهایش پیدا می‌شد و چون بر پایش می‌کشید سرش پیدا بود. پس جامه را بر سرش کشید و بر پاهایش گیاه خشک انداخت. و فرمود: اگر من از زنان بنی عبد المطلب حذر نمیکردم او را برای عقاب‌ها و درندگان رها می‌کردم تا در روز قیامت از شکم درنگان و پرندگان حشر شود.

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دستور داد و آن‌ها را جمع کردند و پیامبر بر آنان نماز گزارد و در قبرهایشان آنان را جای داد و بر حمزه هفتاد تکبیر خواند.

گوید: ابلیس در مدینه فریاد برآورد: محمد کشته شد. تمام زنان مهاجرین و انصار خارج شدند و فاطمه دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پیاده دوید تا به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم رسید و در مقابل آن حضرت نشست و چون رسول خدا می‌گریست او نیز گریه می‌کرد و و چون گریه آن حضرت سخت می‌شد او نیز شدیدا می‌گریست.

ابو سفیان ندا کرد: وعده ما و شما در سال آینده است و با هم می‌چنگیم. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: بگو: باشد. رسول خدا به راه افتاد و وارد مدینه شد

ص: ۶۳

و زنان در حالی که شیون و گریه می‌کردند از آن حضرت استقبال کردند. زینب دختر جحش از آن حضرت استقبال کرد و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به او فرمود: این مصیبت را از جانب خدا بدان. گفت: چه کسی کشته شده، ای رسول خدا؟ فرمود: برادرت. گفت: «انا لله و انّا الیه راجعون» خوشا به شهادت او (شهادت گوارای او باد) سپس پیامبر به او فرمود: این مصیبت را نیز از جانب خدا بدان. گفت: چه کسی کشته شده، ای رسول خدا؟ فرمود: حمزه بن عبد المطلب. گفت: «انّا لله و انّا الیه راجعون» شهادت گوارای او باد. سپس به او فرمود: این مصیبت را نیز از خدا بدان. گفت: چه کسی ای رسول خدا؟ گفت: همسرت مصعب بن عمیر. گفت: وای از اندوه و غم. رسول خدا فرمود: همسر برای زن جایگاهی دارد که هیچ کس برایش این چنین جایگاهی ندارد. به او گفتند: چرا در باره شوهرت این را گفتی؟ گفت: فرزندان یتیمش را به یاد آوردم.

گوید: قریش، توطئه کردند که برگردند و به مدینه حمله کنند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: چه کسی خبر آن قوم را برای ما می آورد؟ هیچ کس جوابش را نداد. علی علیه السلام گفت: من خبر آن‌ها را برایت می آورم. فرمود: برو، اگر دیدی

که سوار بر اسب هستند و شتران را دور می کنند، پس آنان قصد مدینه دارند. به خدا قسم اگر قصد مدینه را داشته باشند، با خدا به جنگ آنان خواهم رفت، و اگر سوار بر شتر باشند و اسب‌ها را از خود دور کرده باشند، پس آن‌ها قصد مکه دارند. علی علیه السلام با تمامی دردها و زخم هایی که داشت، رفت تا این که به نزدیک قریش رسید و دید که آن‌ها سوار شتر هستند و اسبان را رها کرده اند. امیر المؤمنین علیه السلام به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله برگشت و به او خبر داد. رسول خدا صلی الله علیه و آله گفت: قصد مکه را دارند.

وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد مدینه شد، جبرئیل بر او نازل شد و گفت: ای محمّد! خداوند تبارک و تعالی به تو دستور می دهد که به دنبال آن قوم بروی و فقط کسانی که زخمی هستند با تو بیایند. رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور داد و یک نفر این را اعلام کرد: ای گروه مهاجرین و انصار! هر کس زخمی است، باید بیرون برود و هرکس زخمی ندارد، باید در شهر بماند. آنان، مرهم زدن به زخم‌هایشان و درمان آن‌ها را شروع کردند و در همان حال،

ص: ۶۴

خداوند، این آیه را بر پیامبرش صلی الله علیه و آله و سلم نازل کرد: «وَلاَ تَهِنُواْ فِي ابْتِغَاء الْقَوْمِ إِن تَكُونُواْ تَأْلَمُونَ» - . نساء / ۱۰۴ -

{و در تعقیب گروه (دشمنان) سستی نورزید؛ اگر شما درد می کشید} این آیه در سوره نساء است در حالی که باید در این سوره باشد.

خداوند تبارک و تعالی فرمود: «إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ» تا آخر آیه. و با وجود درد و زخمی که داشتند، از شهر خارج شدند. وقتی رسول خدا به منطقه حمراء الأسد رسید، قریش در منطقه روحاء بودند. عکرمه بن ابی جهل و حارث بن هشام و عمرو بن عاص و خالد بن ولید گفتند: برمی گردیم و به مدینه حمله می کنیم. ما که اشراف و بزرگان آن‌ها را کشته ایم. منظورشان از این حرف، حمزه بود. مردی از مدینه به نزد آن‌ها آمد. ماجرا را از او پرسیدند و او گفت: محمد صلی الله علیه و آله و یارانش را در منطقه حمراء الأسد دیدم که به طور جدّی به دنبال شما بودند. ابوسفیان گفت: ظلم و ستم همین است. ما بر آن‌ها پیروز شدیم و ظلم کردیم. به خدا قسم، هیچ قوم ستمکاری، رستگار نمی شوند. نعیم بن مسعود اشجعی به نزد آن‌ها آمد. ابوسفیان از او پرسید: کجا می خواهی بروی؟ گفت: به مدینه می روم تا برای خانواده ام غذا تهیّه کنم. ابوسفیان به او گفت: آیا می توانی به حمراء الاسد بروی و محمّد و یارانش را ملاقات کنی و به آن‌ها بگویی که هم پیمان‌های ما و موالی ما که از اقوام مختلف هستند، به نزد ما آمده اند؛ اگر کاری کنی که از ما دست بردارند، به اندازه ده شتر، بار خرما و انگور خشک به تو خواهم داد. گفت: بلی می توانم. فردای آن روز به منطقه حمراء الأسد رفت و به یاران محمد صلی الله علیه و آله گفت: به دنبال چه هستید؟ گفتند: قریش. گفت: برگردید، هم پیمان های قریش و آن‌هایی که عقب مانده اند با قریش، جمع شده اند و فکر می کنم که بزودی در همین ساعت، پیشگامان گروه آن‌ها بر شما ظاهر شوند. یاران پیامبر صلی الله علیه و آله جواب دادند: خداوند، ما را کفایت می کند و او بهترین حامی است، ما باکی نداریم که پیدا شوند. جبرئیل بر رسول خدا صلی الله علیه و آله نازل شد و گفت: ای محمّد! برگرد. خداوند قریش را ترسانده است. آن‌ها رفتند و به چیزی هم نگاه نمی کنند. آن گاه، رسول خدا صلی الله علیه و آله به

ص: ۶۵

مدینه برگشت و خداوند این آیات را بر او فرو فرستاد: «الَّذِینَ اسْتَجَابُواْ لِلّهِ وَالرَّسُولِ» تا این فرموده: «الَّذِینَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ» که منظور از ناس، نعیم بن مسعود می باشد. این، لفظ عام است که معنای خاص دارد. «إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعواْ لَکُمْ»

وقتی وارد مدینه شدند، یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله به او گفتند: این چه بود که بر سرِ ما آمد، در حالی که به ما وعده پیروزی داده بودی؟ آن گاه خداوند این آیه را نازل کرد: «أَوَلَمَّا أَصَابَتْکُم مُّصِیبَهٌ» تا آخر آیه. و ماجرا این است که در جنگ بدر، هفتاد نفر از قریش کشته شدند و هفتاد نفر هم اسیر گشتند و حکم اسیران این بود که کشته شوند. اما انصار، نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رفتند و گفتند: ای رسول خدا! آن‌ها را به ما ببخش و ما به جای آن‌ها فدیه می دهیم.

جبرئیل نازل شد و گفت: خداوند، جایز دانسته است که از این‌ها فدیه بگیرید و آن‌ها را آزاد کنید، به شرط این که در سال آینده به تعداد کسانی که از آن‌ها فدیه گرفته شده، شهید بشوند. آن گاه رسول خدا صلی الله علیه و آله این شرط را به مسلمان‌ها ابلاغ کرد. آن‌ها گفتند: راضی هستیم که امسال از آن‌ها فدیه بگیریم و با آن تقویت بشویم، ولی در سال آینده به تعداد کسانی که از آن‌ها فدیه گرفته ایم از ما کشته بشود و وارد بهشت بشویم. این گونه بود که از آن‌ها فدیه گرفتند و آن‌ها را آزاد کردند. وقتی که این روز، یعنی جنگ احد، فرا رسید، هفتاد نفر از یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله کشته شدند و مسلمان‌ها گفتند: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم! این چه مصیبتی بود که با ما رسید؟ در حالی که شما به ما وعده پیروزی داده بودید؟ که این آیه نازل شد: «أَوَلَمَّا أَصَابَتْکُم مُّصِیبَهٌ قَدْ أَصَبْتُم مِّثْلَیْهَا قُلْتُمْ أَنَّی هَـذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِندِ أَنْفُسِکُمْ» این همان است که در روز بدر شرط آن را پذیرفته بودند. - . تفسیر قمی / ۱۰۰ - ۱۱۵ -

**[ترجمه]

بیان

الشعب بالکسر الطریق فی الجبل و الکمین کأمیر القوم یکمنون فی الحرب و السواد المال الکثیر و انسلّ و تسلّل انطلق فی استخفاء قوله تجهّزونا إما من تجهیز المسافر بمعنی تهیئه أسبابه أو من قولهم أجهز علی الجریح إذا أثبت قتله و أسرعه و تمّم علیه قوله و لنا نصول أی سهام و سیوف و الصئول

ص: ۶۶

۱- هکذا فی نسخه المصنّف و غیرها، و الصحیح کما فی المصحف و المصدر «الرسول» و قد تقدم الآیه فی صدر الباب.

۲- تقدم ذکر موضع الآیات فی صدر الباب.

۳- من یأخذون خ ل.

۴- فی المصدر: تعدنا بالنصر.

۵- تفسیر القمّیّ: ۱۰۰- ۱۱۵. و الآیات تقدم ذکر موضعها فی صدر الباب.

فعول من قولهم صال على قرنه إذا سطا و استطال و الصارم السيف القاطع و فلول السيف الكسور التى فى حدّه و الناصر هو الله تعالى.

و قال الجزرى القضم الأكل بأطراف الأسنان

وَ مِنْهُ حَدِيثُ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَتْ قُرَيْشٌ إِذَا رَأَتْهُ قَالَتْ احْذَرُوا الْحُطَمَ احْذَرُوا الْقُضَمَ.

أى الذى يقضم الناس فيهلكهم انتهى.

قوله فقتل أمير المؤمنين عليه السلام التاسع لعل الثامن ترك ذكره من النساخ أو الرواه و الهمهمه الكلام الخفىّ و تردّد الزئير فى الصدر من الهمّ و نحو أصوات البقر و الفيله و شبهها و كلّ صوت معه بحح و الهزبر الأسد و القثم كزفر الكثير العطاء و الجموع للخير و البهم بضم الباء و فتح الهاء جمع البهمه بالضم و هى الحيله الشديده و الشجاع الذى لا يدرى من أين يؤتى و الصخره و الجيش و الأنسب هنا الأول و الآخر و البطاله بالفتح الشجاعه و الزعيم الكفيل و الصنديد بالكسر السيد الشجاع و الطاحونه استعيرت هنا لمجتمع القوم و مستقرّهم و فى القاموس الطحون كصبور الكتيبه العظيمه و الحرب و شاهت الوجوه أى قبحت و القطّ القطع و البطّ الشقّ و اللطّ المنع و الستر و إلصاق شى ء كالطين و نحوه و الصفيحه السيف العريض و السليط الزيت أو دهن السمسم و يقال أتى عليه الدهر أى أهلكه و مازن أبو قبيله من تميم و يقال انحاز عنه عدل و انحاز القوم تركوا مراكزهم و تحاماه الناس توقّوه و اجتنبوه و الهدّ الهدم الشديد و الكسر و الجرف بالضم و بضمتين ما تجرفته السيول و أكلته من الأرض و الهز التحريك و اللوك مضغ الشى ء الصلب و إدارته فى الفم و الداغصه العظم المدور المتحرك فى وسط الركبه و الخرص بالضم و يكسر حلقه الذهب و الفضه أو حلقه القرط أو حلقه الصغيره من الحلى.

و قال فى النهايه فى حديث أحد قال أبو سفيان لما انهزم المسلمون و ظهروا عليهم اعل هبل فقال عمر الله أعلى و أجل فقال لعمر أنعمت فعال عنها

ص: ۶۷

كان الرجل من قريش إذا أراد ابتداء أمر عمد إلى سهمين فكتب على أحدهما نعم و على الآخر لا ثم يتقدم إلى الصنم فيجيل سهامه فإن خرج سهم نعم أقدم و إن خرج سهم لا امتنع و كان أبو سفيان لما أراد الخروج إلى أحد استفتى هبل فخرج له سهم الإنعام فذلك قوله أنعمت فعال عنها أى تجاف عنها و لا تذكرها بسوء يعنى آلهتهم. (۱) و العرقوب (۲) من الدابه فى رجلها بمنزله الركبه فى يدها و اكتسر الفحل خطر فضرب فخذيه بذنبه و الكلب بذنبه استثفر و كذا الخيل بأذنابها.

و المزن بالضم السحاب البيض أو ماء السماء كما سيأتى.

و الصحاف جمع الصحفه و هى القصعه و الأعسر هو الذى يعمل بيده اليسرى يقال ليس شى ء أشد رميا من الأعسر و الصر بالكسر طائر أصفر كالعصفور و يقال عهده و عهد به إذا لقيه.

و قال فى النهايه فى قولهم النجاء النجاء أى انجوا بأنفسكم و هو مصدر منصوب بفعل مضمر أى انجوا النجاء و النجاء السرعه.

و قال الفيروزآبادى الربه بالكسر و يضم عشره آلاف.

قوله قد أجافتنى أى دخلت جوفى و يقال شاكتنى الشوكه أى أصابتنى.

و قال الجزرى من مات له ولد فاحتسبه أى احتسب الأجر بصبره على مصيبته انتهى.

و يقال جنبه أى قاده إلى جنبه فهو جنيب و مجنوب.

و قال الجزرى فى الحديث نازلت ربى فى كذا أى راجعته و سألته مره بعد مره و هو مفاعله من النزول عن الأمر أو من النزال فى الحرب و هو تقابل القرنين انتهى.

و السراه بفتح السين و قد يضم الأشراف و الأحابيش الجماعه من الناس

۱- أو هبل بالخصوص.

۲- العرقوب: عصب غليظ فوق العقب.

لیسوا من قبیله واحده و القلائص جمع القلوص و هی الشابه من الإبل.

و قال الجزری فیه فانطلق الناس لا یلوی أحد علی أحد أی لا یلتفت و لا یعطف علیه و ألوی برأسه و لواه إذا أماله من جانب إلی جانب.

**[ترجمه]«الشِّعب» با کسره راه در کوهستان است. «الکمین» بر وزن (امیر): گروهی هستند که در جنگ کمین می کنند. «السواد» مال بسیار است. «انسلّ و تسلّل» در پنهانی حرکت کرد. سخن او «تجهّزونا» یا از «تجهیز المسافر» به معنای مهیا کردن اسباب سفر مسافر است، یا از این سخنشان که گویند: «اجهزنا علی الجریح» هرگاه کار شخص زخمی را در جنگ تمام کند و او را بکشد. «و لنا نصول» یعنی ما تیرها و شمشیرها داریم. «الصؤل»

ص: ۶۶

بر وزن فعول از سخنشان است که گوید: (صال علی قرنه) هرگاه با شاخش حمله کند. «الصرام» شمشیر برنده است. «فلول السیف» یعنی شکستگی نوک شمشیر است. و «الناصر» خداوند متعال است.

جزری گوید: «القضم» خوردن با کناره دندان است. و از این کلمه، سخن علی علیه السلام است: «قریش چون او را می‌دیدند گفتند: از حطم و قضم برحذر باشید.» یعنی کسی که مردم را می‌خورد و هلاک می کند. پایان سخن.

سخن او: «فقتل امیر المؤمنین التاسع» شاید «الثامن» بوده که نسخه‌نویسان یا راویان آن را ذکر کرده‌اند. «الهمهمهٔ» سخن پنهانی و مبهم است. و نیز به معنای صدایی است که از غم و غصه از گلو بیرون می‌آید و صدایی شبیه صدای گاو و فیل و مانند آن است، و به هر صدای گفته می‌شود که در آن گرفتگی باشد. «الهزبر» به معنای شیر است. «القثم» بر وزن «زفر» کسی است که بسیار می‌بخشد و خیر جمع می کند. «البهم» با ضمه باء و فتحه هاء جمع «البهمهٔ» با ضمه است به معنای نقشه و حیله سخت است، و نیز به معنای دلیری است که نمی‌داند از کجا بر او حمله می‌شود. و به معنای صخره و سپاه آمده است و در اینجا معنای اول و معنای آخر مناسب‌تر است. «البطالهٔ» با فتحه باء به معنای دلاوری است. «الزعیم» یعنی کفیل. «الصندید» با کسره صاد سرور دلیر است. «الطاحونه» در اینجا برای گردهمایی و مکان استقرار قوم استعاره آمده است. و در قاموس «الطحون» بر وزن صبور به معنای: لشکر انبوه آمده است. «شاهت الوجوه» یعنی چهره‌ها زشت باد. «القطّ» یعنی بریدن و «البطّ» یعنی شکافتن و «اللطّ» یعنی منع کردن و پوشاندن، و چسباندن چیزی مانند گِل یا مانند آن است. «الصفیحهٔ» شمشیر پهن است. و «السلیط» روغن یا چربی کنجد است. و گفته می‌شود: «اتی علیه الدهر» یعنی: روزگار او را هلاک کرد. «مازن» قبیله‌ای از تمیم است. مقصود از «فلان و فلان و فلان» ابوبکر و عمر و عثمان است. گفته می‌شود: «انحاز عنه» یعنی از او عدول کرد. و «انحاز القوم» یعنی آن قوم موضع خود را رها کردند. «تحاماه الناس» یعنی از او دور شدند. «الهدّ» سخت ویران کردن و شکست است. «الجرف» با ضمه و با دو ضمّه قسمتی از زمین است که سیل‌ها آن را کنده یا خورده باشد. «الهزّ» یعنی تکان دادن. «اللوک» جویدن چیز سفت و چرخاندن آن در دهان است. «الداغصهٔ» استخوان گرد و متحرک در وسط زانو است. «الخرصّ» با ضمه و کسره خاء: حلقه طلا و نقره، یا حلقه گوشواره یا حلقه کوچکی از زیور است.

در النهایهٔ گوید: در حدیث احد چون مسلمانان شکست خوردند و مشرکان بر آن‌ها پیروز شدند ابو سفیان گفت: هبل جاوید و والا ـ است. عمر گفت: خداوند والا ـتر و بزگوارتر است. او به عمر گفت: «انعمتْ فَعالِ عنها» (با «نعم» جواب داد پس آن را رها کن و با بدی از آن یاد نکن.)

ص: ۶۷

هرگاه مردی از قریش می‌خواست کاری را آغاز کند دو تیر برمی‌داشت و بر یکی از آن‌ها «نعم» و بر دیگری «لا» می‌نوشت.

سپس به نزد بُت می‌رفت و تیرهایش را تکان می‌داد و می‌چرخاند. اگر تیر «نعم» بیرون می‌آمد به انجام کار مبادرت می‌ورزید و اگر تیر «لا» بیرون می‌آمد از انجام کار امتناع می‌ورزید. هنگامی که ابو سفیان خواست به سوی جنگ احد بیرون رود از بُت هُبل فتوی خواست. پس تیر «نعم» برایش بیرون آمد و این مقصود سخن او است که گفت: «انعمتْ فَعالِ عنها» یعنی از آن کناره گیری کن و با بدی از آن یاد نکن. مقصود بت‌هایشان است.

«العرقوب» عصب پی پاشنه پای ستور است که به منزله (الرکبهٔ) در دست است. «اکتسع الفحل» یعنی شتر نر دمش را بالا برد و دُمش را به رانش زد. و «اکتسع الکلب بذنبه» و «اکتسع الخیل بأذنابها».

«المزن» با ضمه میم ابر سفید یا آب آسمان است که در ادامه نیز می‌آید.

«الصحاف» جمع صفحهٔ به معنای کاسه است. «الاعسر» کسی است که با دست چپ کاری انجام دهد. گفته می‌شود: «لیس شیء اشدّ رمیاً من الاعسر». «الصرّ» با کسره ساد پرنده زرد شبیه گنجشک است. و گفته می‌شود: «عهده و عهد به» هرگاه با او روبه رو شود.

در نهایهٔ گوید: در سخنشان: «النجاء النجاء» یعنی جانتان را نجات دهید و خود را برهانید. و این کلمه مصدر منصوب به فعل در تقدیری است، یعنی: «انجوا النجاء» و «النجاء» به معنای سرعت است.

فیروزآبادی گوید: «الربّهٔ» با کسره و ضمه راء ده هزار تن است.

سخن او: «قد اجافتنی» یعنی وارد درونم شد. و گفته می‌شود: «شاکتنی الشوکهٔ» یعنی به من اصابت کرد.

جزری گوید: «من مات له ولد فاحتسبه» یعنی با صبر بر مصیبتش اجر را از جانب خدا به حساب آورد. (بدست آورد).

گفته می‌شود: «جنبه» یعنی او را به کنارش سوق داد پس او «جنیب و مجنوب» است.

جزری گوید: در حدیث آمده است: «نازلت ربّی فی کذا» یعنی بازگشتم و چندین بار از پروردگارم درخواست کردم. و این کلمه با مفاعله از «النزول عن الامر» یا از «النزال فی الحرب» به معنای رو در رو قرار گرفتن دو طرف در جنگ است. پایان سخن.

«السراة» با فتحه سين و گاهى با ضمه» يعنى اشراف زادگان. «الاحابيش» گروهى از مردم هستند

ص: ۶۸

كه از يك قبيله نيستند. «القلائص» جمع القلوص شتر جوان است.

جزرى گويد: در روايت آمده است: «فانطلق الناس لا يلوى احد على احد» يعنى مردم گريختند و كسى به كسى توجهى نمى‌كرد و رو به سوى هم نمى‌كردند. و «ألوى برأسه و لوّاه» هرگاه سرش را از جهتى به جهت ديگر متمايل كند.

**[ترجمه]

«۴»

ل، الخصال بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَامِرِ بْنِ وَاثِلَةَ فِي خَبَرِ الشُّورَى قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَشَدْتُكُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِيكُمْ مَنْ قَالَ لَهُ جَبْرَئِيلُ يَا مُحَمَّدُ تَرَى هَذِهِ الْمُوَاسَاةَ مِنْ عَلِيٍّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّهُ مِنِّي وَ أَنَا مِنْهُ فَقَالَ جَبْرَئِيلُ وَ أَنَا مِنْكُمَا غَيْرِي قَالُوا اللَّهُمَّ لَا قَالَ نَشَدْتُكُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِيكُمْ أَحَدٌ قَتَلَ مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ تِسْعَةً مُبَارِزَةً (۱) كُلُّهُمْ يَأْخُذُ اللِّوَاءَ ثُمَّ جَاءَ صُؤَابٌ الْحَبَشِيُّ مَوْلَاهُمْ وَ هُوَ يَقُولُ وَ اللَّهِ لَا أَقْتُلُ بِسَادَتِي إِلَّا مُحَمَّداً قَدْ أَزْبَدَ شِدْقَاهُ وَ احْمَرَّتْ عَيْنَاهُ فَاتَّقَيْتُمُوهُ وَ حُدْتُمْ عَنْهُ وَ خَرَجْتُ إِلَيْهِ فَلَمَّا أَقْبَلَ كَأَنَّهُ قُبَّةٌ مَبْنِيَّةٌ فَاخْتَلَفْتُ أَنَا وَ هُوَ ضَرْبَتَيْنِ فَقَطَعْتُهُ بِنِصْفَيْنِ وَ بَقِيَتْ رِجْلَاهُ وَ عَجُزُهُ وَ فَخِذَاهُ قَائِمَةً عَلَى الْأَرْضِ تَنْظُرُ إِلَيْهِ الْمُسْلِمُونَ وَ يَضْحَكُونَ مِنْهُ (۲) قَالُوا اللَّهُمَّ لَا (۳).

**[ترجمه]خصال: با سنادش از عامر بن واثلة در خبر شورى روايت كرده كه امير المؤمنين عليه السلام فرمود: آيا در ميان شما جز من كسى هست كه جبرئيل در باره او گفته باشد: «اى محمّد! آيا اين همكارى على را مى بينى»؟ پيامبر خدا صلى الله عليه و آله و سلم فرمود: به راستى كه او از من و من از او هستم، جبرئيل گفت: من نيز از شما هستم؟ گفتند: نه به خدا! فرمود: شما را به خدا! آيا در ميان شما جز من كسى هست كه در ميدان نبرد نه تن از مبارزان بنى عبد الدار را كه همگى پرچمدار بودند بكشد كه من كشتم، آنگاه غلام آنان، صؤاب حبشى به ميدان كارزار قدم نهاد و در حالى كه مى گفت: سوگند به خدا! در عوض سروران خودم جز محمّد را نخواهم كشت. دو لبش كف كرده و چشمانش سرخ شده بود، شما همگى ترسيده و از مبارزه با او كناره گرفتيد، در اين هنگام من گام به مبارزه با او برداشتم، وقتى رو به من كرد گويى گنبدى ساخته شده و استوار بود، با آغاز نبرد دو ضربه ميان من و او ردّ و بدل شد من با ضربه اى از كمر او را دو نيم كردم كه نيم تنه پايين او همچنان بر روى دو پايش ايستاد كه مسلمانان به او نگريسته و از آن منظره مى خنديدند.» گفتند: نه به خدا سوگند! - . خصال ۲ : ۱۲۱ - ۱۲۴ -

**[ترجمه]

«۵»

ج، الإحتجاج عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی خَبَرِ الشُّورَی قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ وَقَفَتِ الْمَلَائِکَهُ مَعَهُ یَوْمَ أُحُدٍ حِینَ ذَهَبَ النَّاسُ غَیْرِی قَالُوا لَا قَالَ نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ سَقَی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنَ الْمِهْرَاسِ غَیْرِی قَالُوا لَا (۴).

**[ترجمه]احتجاج: از امام باقر علیه السلام روایت شده که امیر المؤمنین در خبر شوری فرمود: شما را به خدا سوگند آیا جز من کسی در میان شما هست که در روز احد فرشتگان با او بمانند آن هنگام که همه مردم جز من گریختند؟ گفتند: نه. فرمود: شما را به خدا سوگند! آیا جز من کسی در میان شما هست که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را از مهراس سیراب ساخته باشد؟ گفتند: نه. - . احتجاج : ۷۳ - ۷۴ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فی الحدیث إنه عطش یوم أحد فجاءه علی بماء من المهراس فعافه و غسل به الدم عن وجهه.

المهراس صخره منقوره تسع کثیرا من الماء و قد یعمل منه حیاض للماء و قیل المهراس فی هذا الحدیث اسم ماء بأحد.

**[ترجمه]در کتاب نهایه ابن اثیر گوید: «در روز احد رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله تشنه شد، و علیّ از آب مهراس برای او آورد، و آن حضرت از آن نوشیده و صورت خون آلود خود را با آن شستشو داد» و مهراس صخره گودی است که آب زیادی را در خود جای می دهد، و چه بسا که از آن حوض آب میسازند و نیز گفته: مهراس در این حدیث نام آبی در احد می باشد.

**[ترجمه]

«۶»

ل، الخصال فِیمَا عَدَّ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی رَأْسِ الْیَهُودِ مِنْ مِحَنِهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی حَیَاهِ

ص: ۶۹

۱- فی المصدر: مبارزه غیری.

۲- فی المصدر: یضحکون منه. (غیری خ ل).

۳- الخصال ۲: ۱۲۱ و ۱۲۴.

۴- الاحتجاج: ۷۳ و ۷۴.

النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ بَعْدَ فَوْتِهِ أَمَّا الرَّابِعَهُ يَا أَخَا الْيَهُودِ فَإِنَّ أَهْلَ مَكَّهَ أَقْبَلُوا إِلَيْنَا عَلَى بَكْرَهِ أَبِيهِمْ قَدِ اسْتَحَاشُوا مَنْ يَلِيهِمْ مِنْ قَبَائِلِ الْعَرَبِ وَ قُرَيْشٍ طَالِبِينَ بِثَأْرِ مُشْرِكِي قُرَيْشٍ فِي يَوْمِ بَدْرٍ فَهَبَطَ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَأَنْبَأَهُ بِذَلِكَ فَذَهَبَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله وَ عَسْكَرَ بِأَصْحَابِهِ فِي سَدِّ أُحُدٍ وَ أَقْبَلَ الْمُشْرِكُونَ إِلَيْنَا فَحَمَلُوا عَلَيْنَا حَمْلَهَ رَجُلٍ وَاحِدٍ وَ اسْتُشْهِدَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ مَنِ اسْتُشْهِدَ وَ كَانَ مِمَّنْ بَقِيَ مَا كَانَ مِنَ الْهَزِيمَهِ وَ بَقِيتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ مَضَى الْمُهَاجِرُونَ وَ الْأَنْصَارُ إِلَى مَنَازِلِهِمْ مِنَ الْمَدِينَهِ كُلٌّ يَقُولُ قُتِلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله وَ قُتِلَ أَصْحَابُهُ ثُمَّ ضَرَبَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وُجُوهَ الْمُشْرِكِينَ وَ قَدْ جُرِحْتُ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله نَيِّفاً وَ سَبْعِينَ جَرْحَهً مِنْهَا هَذِهِ وَ هَذِهِ ثُمَّ أَلْقَى رِدَاءَهُ وَ أَمَرَّ يَدَهُ عَلَى جِرَاحَاتِهِ وَ كَانَ مِنِّي فِي ذَلِكَ (۱) مَا عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ ثَوَابُهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ الْخَبَرَ (۲).

**[ترجمه]خصال: در سخنانی که امیر المؤمنین برای یکی از بزرگان یهود در باره رنج و مشقت‌های پیامبر در زمان حیات

ص: ۶۹

و پس از مرگ برشمرد، فرمود: اما چهارمی ای برادر یهودی، این بود که اهل مکه همگی به سوی ما آمدند و قبایل عرب و قریش را هم با خود همراه داشتند، آن‌ها می خواستند انتقام خون کشته شدگان جنگ بدر را بگیرند، پس جبرئیل به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نازل شد و از آن خبر داد، پس پیامبر حرکت کرد و با اصحاب خود در احد اردو زد و مشرکان به سوی ما آمدند و یک دل به ما حمله کردند و کسانی از مسلمانان به شهادت رسیدند و کسانی از شکست باقی ماندند و من همراه با پیامبر ماندم ولی مهاجران و انصار به خانه های خود در مدینه رفتند و همگی می گفتند: که پیامبر و اصحابش کشته شدند، آنگاه خداوند بر صورت های مشرکان زد و من در خدمت پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم هفتاد و چند زخم برداشتم که از جمله آن‌ها این و این است- سپس ردای خود را انداخت و دست به جای زخم‌هایش کشید- و ان شاء الله ثواب خداوند بر من شامل شد. بخشی از روایت. - . خصال ۲ : ۱۵ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری فی الحدیث جاءت هوازن علی بکره أبیها هذه کلمه للعرب یریدون بها الکثره و توفر العدد و أنهم جاءوا جمیعا لم یتخلف منهم أحد و لیس هناک بکره حقیقه و هی التی یستقی علیها الماء فاستعیرت فی هذا الموضع انتهی و الحوش الجمع.

**[ترجمه]جزری گوید: در حدیث آمده است: «جاءت هوازن علی بکرهٔ ابیها» این عبارتی است که عرب برای بیان کثرت و شمار زیاد به کار می‌برند، و اینکه همگی آنان آمدند و کسی جا نماند و «بکرهٔ» که به معنای چرخ آب‌کشی است، در اینجا به معنای حقیقی به کار نرفته و استعاره شده است. پایان سخن. «الحوش» یعنی جمع شدن.

**[ترجمه]

«۷»

ع، علل الشرائع الْهَمَذَانِيُّ عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْبَزَنْطِيِّ وَ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ مَعاً عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ أُحُدٍ انْهَزَمَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حَتَّى لَمْ يَبْقَ مَعَهُ إِلَّا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ أَبُو دُجَانَةَ سِمَاكُ بْنُ خَرَشَةَ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَا أَبَا دُجَانَةَ (٣) أَ مَا تَرَى قَوْمَكَ قَالَ بَلَى قَالَ الْحَقْ بِقَوْمِكَ قَالَ مَا عَلَى هَذَا بَايَعْتُ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ قَالَ أَنْتَ فِي حِلٍّ قَالَ وَ اللَّهِ لَا تَتَحَدَّثُ قُرَيْشٌ بِأَنِّي خَذَلْتُكَ وَ فَرَرْتُ حَتَّى أَذُوقَ مَا تَذُوقُ فَجَزَاهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله خَيْراً وَ كَانَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ كُلَّمَا حَمَلَتْ طَائِفَةٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله اسْتَقْبَلَهُمْ وَ رَدَّهُمْ حَتَّى أَكْثَرَ فِيهِمُ الْقَتْلَ

١- فی ذلک الیوم خ ل.

٢- الخصال ٢: ١٥.

٣- یا ابا دجانه خ ل.

وَ الْجِرَاحَاتِ حَتَّى انْكَسَرَ سَيْفُهُ فَجَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الرَّجُلَ يُقَاتِلُ بِسِلَاحِهِ وَ قَدِ انْكَسَرَ سَيْفِي فَأَعْطَاهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ سَيْفَهُ ذَا الْفَقَارِ فَمَا زَالَ يَدْفَعُ بِهِ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حَتَّى أُثِّرَ وَ أُنْكِرَ (۱) فَنَزَلَ عَلَيْهِ جَبْرَئِيلُ وَ قَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ هَذِهِ لَهِيَ الْمُوَاسَاةُ مِنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَکَ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله إِنَّهُ مِنِّي وَ أَنَا مِنْهُ فَقَالَ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ أَنَا مِنْكُمَا وَ سَمِعُوا دَوِيّاً مِنَ السَّمَاءِ لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَى إِلَّا عَلِيٌّ.

قال الصدوق رحمه الله قول جبرئيل و أنا منكما تمنى منه لأن يكون منهما فلو كان أفضل منه لم يقل ذلک و لم يتمن أن ينحط عن درجته إلى أن يكون ممن دونه و إنما قال و أنا منكما ليصير ممن هو أفضل منه فيزداد محلا إلى محله و فضلا إلى فضله. (۲)

**[ترجمه]علل الشرایع: ابان بن عثمان از امام صادق علیه السّلام نقل کرده که فرمود: در روز جنگ احد اصحاب و یاران رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از صحنه کارزار گریختند و با آن حضرت غیر از علی بن ابی طالب علیه السّلام و ابو دجانه سماك بن خرشه احدی باقی نماند، پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمودند: ای ابا دجانه، آیا قوم خود را نمی بینی؟ عرضه داشت: آری. حضرت فرمودند: به قوم خود ملحق شو. عرض کرد: با خدا و رسولش این طور بیعت نکرده ام. حضرت فرمودند: تو را حلال نموده و اجازه ات دادم بروی. عرض کرد: به خدا سوگند نمی گذارم که قریش بگویند من تو را رها کرده و فرار نمودم بلکه می ایستم تا بچشم آنچه تو می چشی، پیامبر او را دعا نمود و فرمود: خدا به تو جزای خیر دهد. باری علی علیه السّلام در مقابل رسول خدا ایستاده و هر گاه گروهی از دشمن به آن جناب حمله می آورند با ایشان مقابله می کرد و آن‌ها را بر می گرداند و کار به جایی رسید که آن حضرت یک تنه بسیاری از آن‌ها را کشته

ص: ۷۰

و گروه زیادی را مجروح ساخت به حدّی که شمشیرش شکست. پس محضر پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله آمد و عرضه داشت: یا رسول اللّه این مرد (مقصود ابو دجانه است) با سلاح می جنگد ولی شمشیر من شکسته است پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله شمشیر خودشان یعنی ذو الفقار را به علی علیه السّلام دادند و پیوسته آن حضرت با ذو الفقار دشمنان را از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دفع می نمودند تا جایی که جراحت‌های زیادی برداشت و به گونه‌ای شد که او را نمی‌شناختند. در این هنگام جبرئیل نازل شد و عرضه داشت یا محمّد، این عمل و ایثار از علی علیه السّلام مواساتی (همکاری) است در حقّ تو. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمودند: علی از من و من از علی هستم. جبرئیل عرض کرد: و من هم از شما دو نفر هستم. و همگی صدایی را از آسمان شنیدند که به این عبارت طنین انداز بود: لا سیف إلّا ذو الفقار و لا فتی إلّا علی.

صدوق رحمه اللّه علیه می گوید: این گفته جبرئیل یعنی: (و أنا منکما) حاکی است از آرزوی وی که از آن دو بزرگوار (رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و علی بن ابی طالب علیه السّلام) باشد پس اگر از آن دو برتر می بود نباید این سخن را می گفت و تمنّیا و آرزو کند که از مقام و درجه اش تنزّل کند بنا بر این، به خوبی می توان دریافت که ایراد جمله «انا منکما» به این منظور بود که از موقعیّت و درجه پایین به محلّ بالا ارتقاء پیدا کند و فضلی بر فضلش افزوده شود.

**[ترجمه]

بیان

قوله حتی أثر علی بناء المجهول أی أثر فیه الجراحه و أنکر أیضا علی بناء المجهول أی صار بحیث لم یکن یعرفه من یراه من قولهم أنکره إذا لم یعرفه.

**[ترجمه]«حتی أُثِرَ» با صیغه مجهول است یعنی جراحت برداشت. و «اُنکر» نیز با صیغه مجهول است یعنی: به گونه‌ای شد که کسی که او را می‌دید نمی‌شناخت. و از این سخنشان است که می گویند: «اَنکره» هرگاه او را نشناسد.

**[ترجمه]

«۸»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُظَفَّرِ الْبَزَّازِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عُبَیْدٍ الْعَطَارُدِیِّ عَنْ أَبِی بِشْرِ بْنِ بُکَیْرٍ عَنْ زِیَادِ بْنِ الْمُنْذِرِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ مَوْلَی بَنِی هَاشِمٍ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْخُدْرِیِّ قَالَ: لَمَّا کَانَ یَوْمُ أُحُدٍ شُجَّ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فِی وَجْهِهِ وَ کُسِرَتْ رَبَاعِیَتُهُ فَقَامَ صلی الله علیه و آله رَافِعاً یَدَیْهِ یَقُولُ إِنَّ اللَّهَ اشْتَدَّ غَضَبُهُ عَلَی الْیَهُودِ أَنْ قَالُوا الْعُزَیْرُ (۳) ابْنُ اللَّهِ وَ اشْتَدَّ غَضَبُهُ عَلَی النَّصَارَی أَنْ قَالُوا الْمَسِیحُ ابْنُ اللَّهِ وَ إِنَّ اللَّهَ اشْتَدَّ غَضَبُهُ عَلَی مَنْ أَرَاقَ دَمِی وَ آذَانِی فِی عِتْرَتِی (۴).

**[ترجمه]امالی طوسی: از ابو سعید خُدری نقل شده است که گفت: در روز احد چون دندان پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم شکست و چهره‌اش زخمی شد، برخاست و در حالی دستانش را بلند کرده بود فرمود: خشم خدا بر یهود هنگامی شدت گرفت که گفتند: عُزیر پسر خدا است و خشم خدا بر مسیحیان هنگامی شدت گرفت که گفتند: مسیح پسر خدا است و خشم خدا بر کسی که خون مرا ریخت و مرا از طریق آزار رساندن به عترتم، آزار داد، بسیار شد. - . امالی طوسی : ۸۸ -

**[ترجمه]

«۹»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَالِکٍ النَّحْوِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ

ص: ۷۱

۱- فی المصدر: و انکسر.

۲- علل الشرائع: ۱۴.

۳- فی المصدر: عزیر بلا حرف تعریف.

۴- أمالی ابن الشیخ: ۸۸.

بِشْرِ بْنِ بَكْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ مَشِيخَتِهِ قَالَ: لَمَّا رَجَعَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ أَحُدٍ نَاوَلَ فَاطِمَةَ سَيْفَهُ وَ قَالَ:

أَ فَاطِمُ هَاكِ السَّيْفَ غَيْرَ ذَمِيمٍ*** فَلَسْتُ بِرِعْدِيدٍ وَ لَا بِلَئِيمٍ

لَعَمْرِي لَقَدْ أَعْذَرْتُ فِي نَصْرِ أَحْمَدَ*** وَ مَرْضَاةِ رَبٍّ بِالْعِبَادِ رَحِيمٍ

قَالَ وَ سُمِعَ يَوْمَ أُحُدٍ وَ قَدْ هَاجَتْ رِيحٌ عَاصِفٌ كَلَامُ هَاتِفٍ يَهْتِفُ وَ هُوَ يَقُولُ لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَى إِلَّا عَلِيٌّ (١) فَإِذَا نَدَبْتُمْ هَالِكاً فَابْكُوا الْوَفِيَّ أَخَا الْوَفِيِّ (٢).

**[ترجمه]امالی طوسی:

ص: ۷۱

محمد بن اسحاق از مشایخ خود روایت کرده است که: هنگامی که علی بن ابی طالب علیه السلام از احد برگشت شمشیرش را به فاطمه علیها السلام داد و این دو بیت شعر را سرود:

ای فاطمه این شمشیر را بگیر که ستوده است و مذموم نیست، من در جنگ ترسان و لرزان نیستم.

به عمر خودم که معذورم در یاری احمد و جلب رضایت پروردگاری که به بندگان خویش مهربان است.

گوید: در روز احد در حالی تندبادی وزیدن گرفته بود صدای شنیده شد که می‌گفت: «لا سیف الا ذو الفقار و لا فتیً الا علیّ» پس چون بر کشته‌ای خواستید گریه کنید بر الوفیّ برادر الوفیّ گریه کنید. - . امالی طوسی : ۸۸ - ۸۹ -

**[ترجمه]

بیان

الرعدید بالکسر الجبان و المراد بالوفی حمزه و هو أخو الوفی أبی طالب علیه السلام.

**[ترجمه]«الرعدید» با کسره راء به معنای شخص ترسو است. مقصود از «الوفیّ» حمزه که «اخو الوفی» یعنی ابو طالب است.

**[ترجمه]

«۱۰»

أَقُولُ رُوِيَ فِي الدِّيوَانِ الْمَنْسُوبِ إِلَيْهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَعْدَ الْبَيْتَيْنِ

أُرِيدُ ثَوَابَ اللَّهِ لَا شَيْ ءَ غَيْرُهُ*** وَ رِضْوَانَهُ فِي جَنَّةٍ وَ نَعِيمٍ

وَ كُنْتُ امْرَأً أَسْمُو إِذِ الْحَرْبُ شَمَّرَتْ (۳)*** وَ قَامَتْ عَلَى سَاقٍ بِغَيْرِ مَلِيمٍ

أَمَمْتُ ابْنَ عَبْدِ الدَّارِ حَتَّى ضَرَبْتُهُ*** بِذِی رَوْنَقٍ يَفْرِی الْعِظَامَ صَمِيمٍ

فَغَادَرْتُهُ بِالْقَاعِ فَارْفَضَّ جَمْعُهُ*** عَبَادِيدَ مِنْ ذِی قَانِطٍ وَ كَلِيمٍ

وَ سَيْفِی بِكَفِّی كَالشِّهَابِ أَهُزُّهُ*** أَجُزُّ بِهِ مِنْ عَاتِقٍ وَ صَمِيمٍ

فَمَا زِلْتُ حَتَّى فَضَّ رَبِّی جُمُوعَهُمْ*** وَ أَشْفَيْتُ مِنْهُمْ صَدْرَ كُلِّ حَلِيمٍ (۴)

**[ترجمه]می گويم: در ديوان منسوب به امام علی عليه السلام پس از اين دو بيت، اين ابيات روايت شده است:

من از جنگ فقط ثواب خدا و بهشت رضوان و باغ و نعمت‌های الهی را خواستارم.

من كسی بودم كه به هنگام شعله‌ور شدن جنگ به پا می‌خواستم، دامن به كمر می‌بستم و روی پای خود بدون احساس ناراحتی می‌ايستادم.

در جنگ احد فرزند عبد الدار را نشانه گرفتم و با شمشير آبداری كه استخوان‌ها را می‌درد به او حمله‌ور می‌شدم.

در نتيجه حمله كه او را غافلگير كردم به خاك افتاد و جمعيت او به گروه‌های نااميد و مجروح پراكنده شدند.

شمشيرم در دستم همانند شعله آتش می‌جهيد و گردن می‌زد و استخوان‌ها را تكه تكه می‌كرد.

آن قدر به كار خود ادامه دادم تا خدای من جمعيت آنان را پراكنده ساخت و ناراحتی دل‌های صبوران را شفا بخشيدم. - . ديوان علی عليه السلام : ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۱۱»

وَ قَالَ شَارِحُ الدِّيوَانِ لَمَّا أَنْشَدَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ هَذِهِ الْأَبْيَاتَ قَالَ النَّبِيُّ صلی الله عليه و آله خُذِيهِ يَا فَاطِمَةُ فَقَدْ أَدَّى بَعْلُكِ مَا عَلَيْهِ وَ قَدْ قَتَلَ اللَّهُ صَنَادِيدَ قُرَيْشٍ بِيَدَيْهِ.

قَالَ وَ رَوَى زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: انْهَزَمَ النَّاسُ يَوْمَ أُحُدٍ إِلَّا عَلِيٌّ وَحْدَهُ فَقُلْتُ إِنَّ ثُبُوتَ عَلِيٍّ فِی ذَلِكَ الْمَقَامِ لَعَجَبٌ قَالَ إِنْ تَعَجَّبْتَ مِنْهُ

١- قال ابن هشام فى السيره ٣: ٥٢: و حدّثنى بعض أهل العلم ان ابن أبى نجيح قال:

٢- أمالى ابن الشيخ: ٨٨ و ٨٩.

٣- يسمو خ ل.

۴- ديوان علىّ عليه السلام: ١٢۵.

فَقَدْ تَعَجَّبَتِ الْمَلَائِکَهُ أَ مَا عَلِمْتَ أَنَّ جَبْرَئِیلَ قَالَ فِی ذَلِکَ الْیَوْمِ وَ هُوَ یَعْرُجُ إِلَی السَّمَاءِ لَا سَیْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَی إِلَّا عَلِیٌّ.

وَ عَنْ عِکْرِمَهَ عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ لِیَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَوْمَ أُحُدٍ أَ مَا تَسْمَعُ مَدِیحَکَ فِی السَّمَاءِ إِنَّ مَلَکاً اسْمُهُ رِضْوَانُ یُنَادِی لَا سَیْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَی إِلَّا عَلِیٌّ.

قَالَ: وَ یُقَالُ إِنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله نُودِیَ فِی هَذَا الْیَوْمِ:

نَادِ عَلِیّاً مَظْهَرَ الْعَجَائِبِ*** تَجِدْهُ عَوْناً لَکَ فِی النَّوَائِبِ

کُلُّ غَمٍّ وَ هَمٍّ سَیَنْجَلِی*** بِوَلَایَتِکَ یَا عَلِیُّ یَا عَلِیُّ یَا عَلِیُّ (۱)

و قال بعضهم الهم عباره عن الفکر فی مکروه یخاف الإنسان حدوثه و یرجو فواته فیکون مرکبا من الخوف و الرجاء و الغم لا فکر فیه لأنه إنما یکون فیما مضی انتهی کلام الشارح.

**[ترجمه]شارح دیوان گوید: هنگامی که علی علیه السلام این ابیات را سرود پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: فاطمه شمشیر را بگیر که شوهرت دین خود را ادا نمود و خداوند با دست او بزرگان قریش را نابود کرد.

گوید: زید بن وهب از ابن مسعود روایت کرده که گوید: همه مردم در روز احد گریختند جز علیّ. پس گفتم: پا بر جا ماندن علی در آن جایگاه بسیار شگفت بود. گوید: اگر من از او در شگفت باشم

ص: ۷۲

فرشتگان نیز در شگفت‌اند. آیا ندانستی که جبرئیل در آن روز در حالی که به آسمان عروج می‌کرد گفت: «لا سیف الا ذو الفقار و لا فتیً الا علیّ».

از علی علیه السلام روایت شده که فرمود: پیامبر صلی الله علیه و سلم در روز احد به من فرمود: آیا مدح و ستایش خود را در آسمان می‌شنوی؟ فرشته‌ای به نام رضوان ندا سر می‌دهد که «لا سیف الا ذو الفقار و لا فتیً الا علیّ».

گوید: گفته می‌شود: بر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در این روز ندا آمد که:

علیّ را مظهر شگفتی‌ها ندا کن، او را یاور برای خود در مصیبت‌های می‌یابی.

هر غم و اندوهی به ولایت تو برطرف می‌شود ای علی ای علی ای علی.

برخی گویند: «الهمّ» فکر و اندیشه ناخوشایندی است که انسان از رخ دادن آن می‌ترسد و به برطرف شدن آن امید دارد. و در این حالت ترکیبی از خوف (ترس) و رجاء (امید) است. و «الغمّ» فکر و اندیشه‌ای در آن نیست زیرا در آنچه سپری شده اتفاق افتاده است. پایان سخن شارح دیوان.

**[ترجمه]

قوله

يسمو أى يعلو و شمر فى الأمر خف على ساق أى على شده بغير مليم أى بغير فعل يوجب الملامه أممت أى قصدت و رونق السيف ماؤه و حسنه و الفرى القطع و صمم السيف إذا مضى فى العظم و قطعه فغادرته أى تركته و الإفضاض التفرق و العباديد الفرق من الناس الذاهبون فى كل وجه من ذى قانط أى جمع فيهم قانطون و كليم أى جريح و الصميم العظم الذى به قوام العضو.

**[ترجمه]«يسمو» يعنى بالا مى‌رود. «شمّر عن الامر» يعنى در آن كار سبكى كرد. «على ساق» يعنى با شدت و جدّيت. «بغير مليم» يعنى بدون انجام كارى كه سزاوار ملامت و سرزنش باشد. «أممتُ» يعنى آهنگ آن را كردم. «رونق السيف» يعنى آب شمشير و نيكويى آن. «الفرى» يعنى برندگى. «صمم السيف» هرگاه شمشير به استخوان برسد و آن را ببرد. «فغادرته» يعنى آن را رها كردم. «الافضاض» پراكنده كردن است. «العباديد» گروه‌هايى از مردم است كه به هر سو متفرق مى‌شوند. «من ذى قانط» يعنى در ميانشان نااميدان جمع شدند و «كليم» يعنى مجروح. «الصميم» استخوانى است كه قوام اندام با آن باشد.

**[ترجمه]

«۱۲»

مع، معانى الأخبار أَبِى عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ زُرَارَةَ قَالَ: ذَهَبْتُ أَنَا وَ بُكَيْرٌ مَعَ رَجُلٍ مِنْ وُلْدِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى الْمَشَاهِدِ حَتَّى انْتَهَيْنَا إِلَى أُحُدٍ فَأَرَانَا قُبُورَ الشُّهَدَاءِ ثُمَّ دَخَلَ بِنَا الشِّعْبَ فَمَضَيْنَا مَعَهُ سَاعَةً حَتَّى مَضَيْنَا إِلَى مَسْجِدٍ هُنَاكَ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله صَلَّى فِيهِ فَصَلَّيْنَا فِيهِ ثُمَّ أَرَانَا

۱- الجمله الأخيره فيها غرابه و لا تلائم سابقها، و الظاهر أنّها من زياده بعض الجهله، او الصوفيه المضله الذين يزعمون أن هذه الجملات تكون دعاء فيذكرونها وردا و ذكرا، غفله عن معناها، بل بعضهم يرون للمداومه على ذكرها فضيله ليست للصلاه، حفظنا اللّه عن البدع و اتباع الاهواء.

مَكَاناً فِی رَأْسِ جَبَلٍ فَقَالَ إِنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله صَعِدَ إِلَیْهِ فَکَانَ یَکُونُ فِیهِ مَاءُ الْمَطَرِ قَالَ زُرَارَهُ فَوَقَعَ فِی نَفْسِی أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمْ یَصْعَدْ إِلَی مَا ثَمَّ- (۱) فَقُلْتُ أَمَّا أَنَا فَإِنِّی لَا أَجِی ءُ مَعَکُمْ أَنَا نَائِمٌ هَاهُنَا حَتَّی تَجِیئُوا فَذَهَبَ هُوَ وَ بُکَیْرٌ ثُمَّ انْصَرَفُوا وَ جَاءُوا إِلَیَّ فَانْصَرَفْنَا جَمِیعاً حَتَّی إِذَا کَانَ الْغَدُ أَتَیْنَا أَبَا جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَنَا أَیْنَ کُنْتُمْ أَمْسِ فَإِنِّی لَمْ أَرَکُمْ فَأَخْبَرْنَاهُ وَ وَصَفْنَا لَهُ الْمَسْجِدَ وَ الْمَوْضِعَ الَّذِی زَعَمَ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله صَعِدَ إِلَیْهِ فَغَسَلَ وَجْهَهُ فِیهِ فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ مَا أَتَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ذَلِکَ الْمَکَانَ قَطُّ فَقُلْتُ لَهُ یُرْوَی (۲) لَنَا أَنَّهُ کُسِرَتْ رَبَاعِیَتُهُ فَقَالَ لَا قَبَضَهُ اللَّهُ سَلِیماً وَ لَکِنَّهُ شُجَّ فِی وَجْهِهِ فَبَعَثَ عَلِیّاً فَأَتَاهُ بِمَاءٍ فِی حَجَفَهٍ فَعَافَهُ (۳) رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ یَشْرَبَ مِنْهُ وَ غَسَلَ وَجْهَهُ (۴).

**[ترجمه]معانی الاخبار: زراره گوید: من و بکیر همراه مردی از فرزندان علی برای زیارت قبور شهدای احد رفتیم تا به احد رسیدیم، قبرهای شهدا را به ما نشان داد، سپس ما را وارد درّه کرد و مدّتی با او رفتیم تا ما را به مسجدی که در آنجا بود، برد و گفت: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم در اینجا نماز خوانده، پس ما در آن مسجد نماز خواندیم،

ص: ۷۳

بعد روی قلّه کوه مکانی به ما نشان داد، و گفت: رسول خدا صلی اللَّه علیه و آله از آنجا بالا رفته تا ببیند آیا آب باران در آن مکان یافت می شود. زراره گوید: در ذهنم این سؤال پیدا شد که پیامبر برای آبی که در آنجاست بالای کوه نمی رود، به آنان گفتم: من همراه شما نمی آیم در اینجا می خوابم تا شما بازگردید، او و بکیر رفتند و باز آمدند و همگی به منزل برگشتیم. فردای آن روز خدمت امام باقر علیه السّلام شرفیاب شدیم، به ما فرمود: دیروز کجا بودید؟ شما را ندیدم ماجرای خود را به آن حضرت گفتیم، و مسجد و جایی را که (آن مرد) گمان می کرد، رسول خدا صلی اللَّه علیه و آله بالا رفته و صورتش را در آنجا شسته، همه را تعریف کردیم، امام باقر علیه السّلام فرمود: پیامبر هرگز به آنجا نرفته است. عرضه داشتیم: و برای ما روایت شده که دندان میان ثنایا و انیاب آن بزرگوار شکسته شده فرمود: نه. خداوند سالم جان او را گرفت، امّا زخمی در چهره اش پیدا شد، علی را فرستاد در جحفه آبی برایش آورد، پیامبر آن را گرفت و نخواست تا از آن بیاشامد، و صورتش را شست. -. معانی الاخبار / ۱۱۵ -

**[ترجمه]

«۱۳»

مع، معانی الأخبار الطَّالَقَانِیُّ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ بِالرَّیِّ فِی رَجَبٍ سَنَهَ تِسْعٍ وَ أَرْبَعِینَ وَ ثَلَاثِمِائَهٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو بَکْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ الْأَنْبَارِیُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یُونُسَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ (۵) عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ قَیْسٍ عَنْ مخذمه (مَخْرَمَهَ) بْنِ بُکَیْرٍ (۶) عَنْ أَبِی حَازِمٍ عَنْ خَارِجَهَ بْنِ زَیْدِ بْنِ ثَابِتٍ عَنْ أَبِیهِ قَالَ: لَمَّا کَانَ یَوْمُ أُحُدٍ بَعَثَنِی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی طَلَبِ سَعْدِ بْنِ الرَّبِیعِ وَ قَالَ لِی إِذَا رَأَیْتَهُ فَأَقْرِئْهُ مِنِّی السَّلَامَ وَ قُلْ لَهُ کَیْفَ تَجِدُکَ قَالَ فَجَعَلْتُ أَطْلُبُهُ بَیْنَ الْقَتْلَی حَتَّی وَجَدْتُهُ بَیْنَ ضَرْبَهٍ بِسَیْفٍ وَ طَعْنَهٍ بِرُمْحٍ وَ رَمْیَهٍ بِسَهْمٍ فَقُلْتُ لَهُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقْرَأُ عَلَیْکَ السَّلَامَ وَ یَقُولُ لَکَ کَیْفَ تَجِدُکَ فَقَالَ سَلِّمْ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قُلْ لِقَوْمِیَ الْأَنْصَارِ لَا عُذْرَ لَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ

۱- إلى ماء خ ل.

۲- فى المصدر: فقلنا: و روى.

۳- أى كرهه.

۴- معانى الأخبار: ۱۱۵.

۵- فى المصدر: عبد الرحمن بن عبد اللّه أبو صالح الطويل التمار البصرى جليس سليمان ابن حرب.

۶- هكذا فى نسخه المصنّف: و فى المصدر: مخزمه. و لعلّ كلاهما مصحفان، و الصحيح:

إِنْ وَصَلَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ فِيكَمْ شُفْرٌ يَطْرِفُ (۱) وَ فَاضَتْ نَفْسُهُ.

قال الصدوق رحمه الله سمعت أبا العباس يقول قال أبو بكر محمد بن القاسم الأنبارى قوله فيكم شفر يطرف الشفر واحد أشفار العين و هى حروف الأجفان التى تلتقى عند التغميض و الأجفان أغطيه العينين من فوق و من تحت و الهدب الشعر النابت فى الأشفار و شفر العين مضموم الشين و يقال ما فى الدار شفر بفتح الشين يراد به أحد قال الشاعر:

فو الله ما تنفك منا عداوه*** و لا منهم ما دام من نسلنا شفر

و قوله فاضت نفسه معناه مات قال أبو العباس قال أبو بكر الأنبارى حدثنا إسماعيل بن إسحاق القاضى عن نصر (۲) بن على عن الأصمعى عن أبى عمرو بن العلاء قال يقال فاظ الرجل إذا مات و لا يقال فاظت نفسه و لا فاضت نفسه و حدثنا أبو العباس عن ابن الأنبارى عن عبد الله بن خلف قال حدثنا صالح بن محمد بن دراج قال سمعت أبا عمرو الشيبانى يقول يقال فاظ الميت و لا يقال فاظت نفسه و لا فاضت نفسه.

حدثنا أبو العباس قال حدثنا أبو بكر قال أخبرنا أبو العباس أحمد بن يحيى عن سلمه بن عاصم عن الفراء قال أهل الحجاز و طى ء يقولون فاضت نفس الرجل و عكل و قيس و تميم يقولون فاضت نفسه بالضاد و أنشد:

يريد رجال ينادونها*** و أنفسهم دونها فائضه

و حدثنا أبو العباس عن أبى بكر بن الأنبارى عن أبيه عن أبى الحسن الطوسى عن أبى عبيد عن الكسائى قال يقال فاضت نفسه و فاظ الميت و أفاظ الله نفسه. (۳)

۱- فى سيره ابن هشام: لا عذر لكم عند اللّه ان خلص الى نبيّكم صلّى اللّه عليه و آله و منكم عين تطرف.

۲- نضر خ. و فى المصدر المطبوع حديثا: نصر بن على.

۳- فى المصدر: و فاض الميت نفسه، و افاض اللّه نفسه.

و بالإسناد عن أبى الحسن الطوسى و محمد بن الحكم عن الحسن اللحيانى (۱) قال يقال فاظ الميت بالظاء و فاض الميت بالضاد.

و حدثنا أبو العباس عن أبى بكر عن أبيه عن عبد الله بن محمد القمى عن يعقوب بن السكيت قال يقال فاظ الميت يفوظ و فاظ يفيظ.

و حدثنا أبو العباس عن أبى بكر عن أبيه عن محمد بن الجهم عن الفراء قال يقال فاظ الميت نفسه بالظاء و نصب النفس.

و حدثنا أبو العباس قال أنشدنا أبو بكر قال أنشدنى أبى قال أنشدنا أبو عكرمه الضبى:

و فاظ ابن حصن غائيا (۲) فى بيوتنا** يمارس قدا فى ذراعيه مصحبا

(۳)

**[ترجمه]معانى الاخبار: ابو العبّاس محمّد بن ابراهيم بن اسحاق طالقانىّ از محمّد بن قاسم انبارى مسندا از ابى حازم روايت كرده كه خارجه بن زيد گويد: پدرم گفت: در روز جنگ احد وقتى آتش جنگ فرو نشست، رسول خدا صلى اللّٰه عليه و آله مرا فرستاد كه سعد بن ربيع را پيدا كنم، و به من فرمود: وقتى او را ديدى از جانب من او را سلام برسان و از او بپرس در چه حالى هستى؟ گويد: در ميان كشته شدگان در جستجويش بودم تا او را پيدا كردم، پيكرش غرق در خون به آماج شمشير و نيزه و تير دشمن بود. سلام پيامبر را به او ابلاغ نمودم، و گفتم: رسول خدا صلى اللّٰه عليه و آله فرمود: خود را در چه حال مى بينى و چگونه مى يابى؟ گفت: سلام مرا به رسول خدا صلى اللّٰه عليه و آله برسان و به خويشان من بگو: در نزد خداوند هيچ عذر و بهانه اى نداريد

ص: ۷۴

اگر از شما كسى مژه برهم زند (يعنى زنده باشد) و به رسول خدا آسيبى برسد، اين گفت و جان تسليم كرد.

صدوق رحمه اللّٰه گويد: از ابو العبّاس شنيدم كه از قول ابو بكر محمّد بن قاسم أنبارى گفت: اين گفته او كه «و در ميان شما مژده اى بر هم خورد» «شفر» مفرد «اشفار» مى باشد، و آن قسمت لبه پلك چشم است كه در آن مژه مى رويد، و هنگام فروبستن چشم به هم مى رسند، «اجفان» پلك است كه روى دو چشم را از بالا و پائين مى پوشاند. و «هدب» موى مژه است كه در لبه پلكها روئيده، و «شفر العين» شين آن صداى ضمّه دارد، وقتى گفته مى شود: «ما فى الدّار شفر» كه شين آن صداى فتحه دارد به معنى احد، يك فرد باشد. شاعر گويد:

به خدا قسم دشمنى از سينه ما و ايشان جدا نگردد، تا وقتى از تبار و نسل ما هر دو، يك نفر وجود داشته باشد.

و گفته اش «فاضت نفسه» يعنى مرد، ابو العبّاس گويد: ابن أنبارى به سند خود نقل كرده كه أصمعى از ابن عمرو بن العلاء به ما خبر داد كه: چون مردى بميرد گفته مى شود: «فاظ الرّجل» و گفته نمى شود: «فاظت نفسه»، و يا «فاضت نفسه». ابو العبّاس

برایم نقل کرد که ابن انباری به سندی که تا صالح بن محمّد بن درّاج می رسد، بر ایمان از قول صالح چنین گفت: شنیدم ابا عمرو شیبانیّ می گفت: گویند: «فاظ المیّت»، گفته نمی شود: «فاظت نفسه» و نیز نگویند: «فاضت نفسه» (روحش بیرون آمد).

و ابو العبّاس به سندی از فرّاء برایم بازگو نمود که: اهل حجاز، و یک قبیله می گویند: «فاظت نفس الرّجل» و قبائل عکل و قیس و تمیم می گویند: «فاضت نفسه» به ضاد، و در تأیید آن این شعر را خواند:

قصد می کند، مردانی را که او را صدا می زنند و جان‌هایشان را به پیشگاهش می دهند.

و ابو العبّاس از طریق ابن انباری از کسائی نقل نموده که گفته اند می گویند: «فاضت نفسه» (بر آمد جان او) و «فاض المیّت نفسه» (روح شخص و (مرده بیرون آمد) «و افاض اللّه نفسه» (و خداوند جان او را گرفت).

ص: ۷۵

و دوباره ابو العبّاس از طریق ابن انباری از ابو عبید از کسائی، و ابو جعفر محمّد بن حکم، از حسن لحیانی نقل نموده که گفته می شود: «فاظ المیّت» به «ظاء» و «فاض المیّت» به «ضاد».

و باز ابو العبّاس از ابو بکر (ابن انباری) از یعقوب بن سکّیت نقل نموده که گفته می شود: «فاض المیّت یفوظ» از باب «نصر ینصر» و «فاظ یفیظ» از باب «ضرب یضرب».

همچنین ابو العبّاس از طریق ابن انباری از فرّاء نقل نموده که گفته می شود: «فاظ المیّت نفسه» به ظاء الف دار، و منصوب خواندن «نفس».

و ابو العبّاس برایم نقل کرد که ابو بکر از پدرش برایم خواند و گفت که ابو عکرمه ضبّی این شعر را برایم خواند:

ابن حصن در حالی که در خانه های ما پنهان شده و ببریدن تسمه مشغول بود جان داد. - . معانی الأخبار : ۱۰۲ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری غنی بالمکان أی أقام و غنی أی عاش و قال القد الشق طولا و القد أیضا جلد السخله الماعزه و بالکسر سیر تقد من جلد غیر مدبوغ و قال المصحب من الزق ما الشعر علیه و قد أصحبته إذا ترکت صوفه أو شعره علیه و لم تعطنه.

**[ترجمه]جوهری گوید: «غنی بالمکان» یعنی در آن مکان اقامت کرد. و «غنی» یعنی زیست. و گوید: «القدّ» به معنای بریدن در درازا است. و «القدّ» به معنای پوست بزغاله نیز می‌باشد. و با کسره قاف چرمی است که از پوست دباغی نشده بریده شود. و گوید: «المصحب» قسمتی از مشک آب است که موی بر آن است. و «قد اصحبته» هرگاه پشم یا موی آن را بیندازی و پوست را در محلول دباغی ننهی.

**[ترجمه]

«۱۴»

فس، تفسیر القمی قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا مَرَّ بِعَمْرِو بْنِ الْعَاصِ وَ الْوَلِيدِ بْنِ عُقْبَةَ بْنِ أَبِي مُعَيْطٍ وَ هُمَا فِي حَائِطٍ يَشْرَبَانِ وَ يُغَنِّيَانِ بِهَذَا الْبَيْتِ فِي حَمْزَةَ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ حِينَ قُتِلَ:

كَمْ مِنْ حَوَارِيَّ تَلُوحُ عِظَامُهُ*** وَرَاءَ الْحَرْبِ عِنْدَ أَنْ يُجَرَّ (۴) فَيُقْبَرَا

فَقَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله اللَّهُمَّ الْعَنْهُمَا وَ ارْكُسْهُمَا فِي الْفِتْنَةِ رَكْساً وَ دُعَّهُمَا إِلَى النَّارِ دَعّاً (۵).

۱- فی الاسناد اختصار، و فی المصدر: عن ابی الحسن الطوسیّ، عن ابی عبید، عن الکسائی، و أبو جعفر محمّد بن الحکم عن الحسن اللحیانی.

۲- غانیا. (عانیا) خ ل.

۳- معانی الأخبار: ۱۰۲.

۴- یحبر خ ل.

۵- تفسیر القمّیّ: ۴۴۹.

**[ترجمه]تفسیر قمی: هنگامی که عمرو بن عاص و ولید بن عقبه بن ابی معیط در یک چهار دیواری پس از شهادت حمزه بن عبد المطلب مشغول نوشیدن شراب بودند و با این بیت می زدند و می خواندند:

چه بسا یار و یاوری که در پی جنگ، استخوان هایش به جای او خود نمایی می کند و باید کشیده شده و در خاک مدفون شود.

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از کنار آن‌ها گذشت و گفت: بار خدایا، آن دو را لعنت کن و آن‌ها را در فتنه، سرنگون ساز و آنها را به آتش جهنم درافکن. - . تفسیر قمی : ۴۴۹ -

ص: ۷۶

**[ترجمه]

بیان

الحواری الناصر و الركس رد الشی ء مقلوبا و الدع الدفع.

**[ترجمه]الحواری الناصر و الركس رد الشی ء مقلوبا و الدع الدفع.

**[ترجمه]

«۱۵»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِيَ أَنَّ أُبَيَّ بْنَ خَلَفٍ قَالَ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه و آله بِمَكَّةَ إِنِّي أَعْلِفُ الْعَوْرَاءَ (۱) يَعْنِي فَرَساً لَهُ أَقْتُلُكَ عَلَيْهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَكِنْ أَنَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَلَقِيَ يَوْمَ أُحُدٍ فَلَمَّا دَنَا تَنَاوَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْحَرْبَةَ مِنَ الْحَارِثِ بْنِ الصِّمَّهِ فَمَشَى إِلَيْهِ فَطَعَنَ وَ انْصَرَفَ فَرَجَعَ إِلَى قُرَيْشٍ وَ هُوَ يَقُولُ قَتَلَنِي مُحَمَّدٌ قَالُوا وَ مَا بِكَ بَأْسٌ قَالَ إِنَّهُ قَالَ لِي بِمَكَّهَ إِنِّي أَقْتُلُكَ لَوْ بَصَقَ عَلَيَّ لَقَتَلَنِي فَمَاتَ بِشَرَفٍ (۲).

**[ترجمه]خرائج: روایت شده که ابیّ بن خلف در مکه به پیامبر صلی اللّه علیه و آله گفت: من این اسبم که نامش عوراء است علف می دهم تا بر روی آن تو را بکشم. حضرت فرمود: بلکه ان شاء اللّه من این کار را می کنم. روز جنگ احد با پیامبر صلی اللّه علیه و آله روبرو شد. وقتی نزدیک شد حضرت حربه ای را از حارث بن صمه گرفت و به سمت او رفت و به او زد و بازگشت. او به سمت مشرکین می رفت و می گفت: «محمد مرا کشت». به او گفتند: به تو ضربه کاری وارد نشده! گفت: او در مکه به من گفت: تو را می کشم و اگر آب دهان بر من می انداخت مرا کشته بود. طولی نکشید که در «شرف» از دنیا رفت. - . خرائج : -

**[ترجمه]

يج مِنْ مُعْجِزَاتِهِ صلى الله عليه و آله أَنَّهُ لَمَّا كَانَتْ وَقْعَهُ بَدْرٍ قَتَلَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ قُرَيْشٍ سَبْعِينَ رَجُلًا وَ أَسَرُوا مِنْهُمْ سَبْعِينَ فَحَكَمَ رَسُولُ اللَّهِ بِقَتْلِ الْأُسَارَى وَ حَرْقِ الْغَنَائِمِ فَقَالَ جَمَاعَهٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ إِنَّ الْأَسَارَى هُمْ قَوْمُكَ وَ قَدْ قَتَلْنَا مِنْهُمْ سَبْعِينَ فَأَطْلِقْ لَنَا أَنْ نَأْخُذَ الْفِدَاءَ مِنَ الْأُسَارَى وَ الْغَنَائِمَ فَنَقْوَى (۳) بِهَا عَلَى جِهَادِنَا فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ إِنْ لَمْ تَقْتُلُوا يُقْتَلْ مِنْكُمْ فِي الْعَامِ الْمُقْبِلِ فِي مِثْلِ هَذَا الْيَوْمِ عَدَدَ الْأُسَارَى فَأَنْزَلَ اللَّهُ ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيا (۴) فَلَمَّا كَانَ فِي الْعَامِ الْمُقْبِلِ وَ قُتِلَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ سَبْعُونَ بِعَدَدِ (۵) الْأُسَارَى قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ وَعَدْتَنَا النَّصْرَ فَمَا هَذَا الَّذِي وَقَعَ بِنَا وَ نَسُوا الشَّرْطَ بِبَدْرٍ فَأَنْزَلَ اللَّهُ أَ وَ لَمَّا أَصابَتْكُمْ مُصِيبَهٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْها يَعْنِي مَا كَانُوا أَصَابُوا مِنْ قُرَيْشٍ بِبَدْرٍ وَ قَبِلُوا الْفِدَاءَ مِنَ الْأَسْرَى قُلْتُمْ أَنَّى هذا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ (۶) يَعْنِي بِالشَّرْطِ الَّذِي شَرَطُوهُ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنْ يُقْتَلَ مِنْهُمْ بِعَدَدِ الْأُسَارَى إِذَا هُوَ أَطْلَقَ لَهُمُ الْفِدَاءَ مِنْهُمْ وَ الْغَنَائِمَ فَكَانَ الْحَالُ فِي ذَلِكَ عَلَى حُكْمِ الشَّرْطِ وَ لَمَّا انْكَشَفَتِ الْحَرْبُ يَوْمَ أُحُدٍ سَارَ (۷) أَوْلِيَاءُ

ص: ۷۷

۱- فی نسخه المصنّف: عوذاء، و فی امین الضرب: عوزاء.

۲- لم نجد الحدیث فی الخرائج المطبوع.

۳- فنتقوی.

۴- الأنفال: ۶۷.

۵- عدد خ ل.

۶- تقدم ذکر موضع الآیه فی صدر الباب.

۷- ساروا خ ل.

الْمَقْتُولِينَ لِيَحْمِلُوا قَتْلَاهُمْ إِلَى الْمَدِينَهِ فَشَدُّوهُمْ عَلَى الْجِمَالِ وَ كَانُوا إِذَا تَوَجَّهُوا بِهِمْ نَحْوَ الْمَدِينَهِ بَرَكَتِ الْجِمَالُ وَ إِذَا تَوَجَّهُوا بِهِمْ نَحْوَ الْمَعْرَكَهِ أَسْرَعَتْ فَشَكَوُا الْحَالَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ أَ لَمْ تَسْمَعُوا قَوْلَ اللَّهِ قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلى مَضاجِعِهِمْ (۱) فَدُفِنَ كُلُّ رَجُلَيْنِ فِي قَبْرٍ إِلَّا حَمْزَهَ فَإِنَّهُ دُفِنَ وَحْدَهُ وَ كَانَ أَصَابَ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي حَرْبِ أُحُدٍ أَرْبَعُونَ جِرَاحَهً فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْمَاءَ عَلَى فَمِهِ فَرَشَّهُ عَلَى الْجِرَاحَاتِ فَكَأَنَّهَا لَمْ تَكُنْ مِنْ وَقْتِهَا وَ كَانَ أَصَابَ عَيْنَ قَتَادَهَ (۲) سَهْمٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَسَالَتِ الْحَدَقَهُ فَأَمْسَكَهَا النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله بِيَدِهِ فَعَادَتْ كَأَحْسَنِ مَا كَانَتْ وَ مِنْهَا أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ انْقَطَعَ سَيْفِي يَوْمَ أُحُدٍ فَرَجَعْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقُلْتُ إِنَّ الْمَرْءَ يُقَاتِلُ بِسَيْفِهِ وَ قَدِ انْقَطَعَ سَيْفِي فَنَظَرَ إِلَى جَرِيدَهِ نَخْلٍ عَتِيقَهٍ يَابِسَهٍ مَطْرُوحَهٍ فَأَخَذَهَا بِيَدِهِ ثُمَّ هَزَّهَا فَصَارَتْ سَيْفَهُ ذَا الْفَقَارِ فَنَاوَلَنِيهِ فَمَا ضَرَبْتُ بِهِ أَحَداً إِلَّا وَ قَدَّهُ بِنِصْفَيْنِ وَ مِنْهَا أَنَّ جَابِراً قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله بِمَكَّهَ وَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ يُرَبِّي (۳) مُهْراً كَانَ إِذَا لَقِيَ مُحَمَّداً وَ الْمُهْرُ مَعَهُ يَقُولُ يَا مُحَمَّدُ عَلَى هَذَا الْمُهْرِ أَقْتُلُكَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله أَقْتُلُكَ عَلَيْهِ قَالَ بَلْ أَقْتُلُكَ فَوَافَى أُحُداً فَأَخَذَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله حَرْبَهَ رَجُلٍ وَ خَلَعَ سِنَانَهُ وَ رَمَى بِهِ فَضَرَبَهَا عَلَى عُنُقِهِ فَقَالَ النَّارَ النَّارَ وَ سَقَطَ مَيِّتاً وَ مِنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله انْتَهَى إِلَى رَجُلٍ قَدْ فَوَّقَ سَهْماً لِيَرْمِيَ بَعْضَ الْمُشْرِكِينَ فَوَضَعَ صلى الله عليه و آله يَدَهُ فَوْقَ السَّهْمِ وَ قَالَ ارْمِهِ (۴) فَرَمَى ذَلِكَ الْمُشْرِكَ بِهِ فَهَرَبَ الْمُشْرِكُ

۱- آل عمران: ۱۵۴.

۲- عم قتاده خ ل. أقول: الصواب ما في المتن و هو قتاده بن النعمان.

۳- كان يربى خ ل. أقول: المهر: ولد الفرس. و الرجل هو ابى بن خلف. و قد تقدم خبره.

۴- ارم خ ل.

مِنَ السَّهْمِ وَ جَعَلَ يَرُوغُ مِنَ السَّهْمِ يَمْنَةً وَ يَسْرَةً وَ السَّهْمُ يَتْبَعُهُ حَيْثُمَا رَاغَ حَتَّى سَقَطَ السَّهْمُ فِي رَأْسِهِ فَسَقَطَ الْمُشْرِكُ مَيِّتاً فَأَنْزَلَ اللَّهُ فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَ ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ رَمى (۱) وَ كَانَ أَبُو غُرَّةَ (۲) الشَّاعِرُ حَضَرَ مَعَ قُرَيْشٍ يَوْمَ بَدْرٍ وَ يُحَرِّضُ قُرَيْشاً بِشِعْرِهِ عَلَى الْقِتَالِ فَأُسِرَ فِي السَّبْعِينَ الَّذِينَ أُسِرُوا فَلَمَّا وَقَعَ الْفِدَاءُ عَلَى الْقَوْمِ قَالَ أَبُو غُرَّةَ (۳) يَا أَبَا الْقَاسِمِ تَعْلَمُ أَنِّي رَجُلٌ فَقِيرٌ فَامْنُنْ عَلَى بَنَاتِي فَقَالَ أُطْلِقُكَ (۴) بِغَيْرِ فِدَاءٍ أَلَّا تُكْثِرَ عَلَيْنَا بَعْدَهَا قَالَ لَا وَ اللَّهِ فَعَاهَدَهُ عَلَى أَنْ لَا يَعُودَ فَلَمَّا كَانَ حَرْبُ أُحُدٍ دَعَتْهُ قُرَيْشٌ إِلَى الْخُرُوجِ مَعَهَا لِيُحَرِّضَ النَّاسَ بِشِعْرِهِ عَلَى الْقِتَالِ فَقَالَ إِنِّي عَاهَدْتُ مُحَمَّداً أَنْ لَا أُكْثِرَ عَلَيْهِ بَعْدَ مَا مَنَّ عَلَيَّ قَالُوا لَيْسَ هَذَا مِنْ ذَلِكَ إِنَّ مُحَمَّداً لَا يَسْلَمُ مِنَّا فِي هَذِهِ الدَّفْعَةِ فَغَلَبُوهُ عَلَى رَأْيِهِ (۵) فَلَمْ يُؤْسَرْ يَوْمَ أُحُدٍ مِنْ قُرَيْشٍ غَيْرُهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَ لَمْ تُعَاهِدْنِي قَالَ إِنَّهُمْ (۶) غَلَبُونِي عَلَى رَأْيِي فَامْنُنْ عَلَى بَنَاتِي قَالَ لَا تَمْشِي بِمَكَّةَ وَ تُحَرِّكُ كَتِفَيْكَ وَ تَقُولُ سَخِرْتُ مِنْ مُحَمَّدٍ مَرَّتَيْنِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْمُؤْمِنُ لَا يُلْسَعُ مِنْ جُحْرٍ مَرَّتَيْنِ يَا عَلِيُّ اضْرِبْ عُنُقَهُ (۷).

**[ترجمه]خرائج: از معجزات پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم این بود که چون در جنگ بدر هفتاد نفر از مشرکین کشته و هفتاد نفر نیز اسیر شدند. رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله دستور داد اسیران را بکشند و غنائم را بسوزانند. عدّه ای از مهاجرین گفتند: یا رسول اللَّه! اسراء خویشان تو هستند و ما هفتاد نفر از آن‌ها را کشتیم، اجازه بده برای آزادی آنان فدیه بگیریم و از غنائم در جنگ علیه کفّار استفاده کنیم. خداوند متعال به پیامبر وحی فرستاد که اگر امسال اسراء را نکشید. سال دیگر به تعداد آن‌ها از شما کشته می شود. و خداوند این آیه را نازل فرمود: «ما کانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيا» در سال بعد، در جنگ احد، هفتاد نفر از مسلمانان به تعداد اسرای بدر کشته شدند. و شرط بدر را از یاد بردند و گفتند: یا رسول اللَّه شما ما را به پیروزی وعده می دادید ولی این مصیبت بر ما وارد شد. خداوند این آیه را نازل فرمود: «أَ وَ لَمَّا أَصابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْها» مقصود آنچه که از در بدر از قریش بدست آوردند و قبول کردند که از اسیران فدیه بگیرند. «قُلْتُمْ أَنَّى هذا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُم» یعنی شرطی است که بر خود بستند که به اندازه اسیران از آن‌ها کشته شود اگر پیامبر آنان را آزاد گزارد تا از اسیران فدیه بگیرند و غنیمت‌ها را بدست آورند. پس این وضعیت بر اساس آن شرط بود. و هنگامی که جنگ احد تمام شد نزدیکان

ص: ۷۷

کشته ها آمدند تا شهدای خود را به مدینه ببرند. آنان را بر پشت شترها بستند. وقتی که می خواستند به طرف مدینه بروند، شترها حرکت نمی کردند. اما هنگامی که به طرف میدان جنگ متوجه می شدند، با سرعت می آمدند. قضیّه را به عرض رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله رساندند، حضرت فرمود: کلام خدا را نشنیدید که فرمود: «قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلى مَضاجِعِهِمْ». پس، هر دو نفر در یک قبر دفن شدند، مگر حمزه که در یک قبر دفن شد. علی علیه السّلام در جنگ احد، چهل زخم برداشت، پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله آب را بر جراحات وی پاشید، خوب شد، مثل اینکه اصلا زخمی نشده بود. تیری بر چشم قتاده اصابت کرد و چشمش از حدقه در آمد! حضرت چشم او را به جای خود گذاشت، خوب شد و از چشم دیگرش تیزبین تر گردید.

از جمله آن: علی علیه السّلام می فرماید: در جنگ احد شمشیرم شکست، رو کردم به رسول خدا و گفتم: مرد با شمشیرش

می جنگد و الآن شمشیر من شکسته است. چشم حضرت به بوته خشکیده خرمایی افتاد. آن را برداشت و حرکت داد که به صورت شمشیر ذو الفقار در آمد و به من داد و به هر کس می زدم، دو نیم می شد.

از جمله آن: جابر می گوید: وقتی که پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله در مکّه بود، شخصی از قریش، کرّه اسبی را می پروراند. وقتی پیامبر را می دید می گفت: ای محمّد! این کرّه اسب را پرورش می دهم تا بر آن سوار شوم و تو را بکشم! حضرت در جواب فرمود: «بلکه من تو را می کشم!» وقتی جنگ احد پیش آمد، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نیزه شخصی را گرفت و با آن ضربه ای بر گردن آن مرد زد که زخمی شد و آن مرد پیوسته می گفت: آتش، آتش! و لحظاتی بعد، افتاد و مرد.

از جمله آن: در جنگی پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله به فردی برخورد کرد که تیری در آورده بود تا تیراندازی کند، حضرت دست مبارک را بر روی تیر گذاشت و فرمود: پرتاب کن. وقتی که تیر را به سوی یک مشرک پرتاب نمود آن مشرک فرار کرد

ص: ۷۸

و مدام به چپ و راست می دوید و تیر دنبال او می رفت تا اینکه به سر او اصابت کرد و هلاکش ساخت. در این هنگام این آیه نازل شد: فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَ ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لٰكِنَّ اللّٰهَ رَمىٰ».

ابو عزّه شاعر، در جنگ همراه قریش آمده بود و آن‌ها را با شعرهای خود به جنگ تحریک می کرد که اسیر شد. وقتی که از اسراء فدیه می گرفتند تا آزاد کنند، ابو عزّه گفت: یا ابا القاسم! می دانی که من مردی فقیر هستم بر دختران من منّت بگذار و مرا بدون فدیه آزاد کن. حضرت فرمود: «تو را بدون فدیه آزاد کردم که دیگر بر ضد ما کاری انجام ندهی». سپس از وی پیمان گرفت که دیگر مردم را به جنگ مسلمانان تحریک نکند. وقتی جنگ «احد» بر پا شد، قریش از او دعوت کردند تا بیاید و مردم را علیه پیامبر به جنگ تحریک کند. او گفت: من با محمّد صلّی اللّه علیه و آله پیمان بسته ام که بر ضد او کاری انجام ندهم. گفتند: الآن شرایط جنگ مثل جنگ بدر نیست و محمّد از دست ما جان سالم بدر نخواهد برد! بدین صورت نظر ابو عزّه را تغییر دادند و به میدان جنگ کشاندند و بر حسب اتفاق فقط او اسیر شد. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «مگر با من پیمان نبسته بودی که کاری بر ضد ما انجام ندهی؟». ابو عزّه گفت: اول نظر من همین بود ولی نظرم را تغییر دادند. باز هم بر دخترانم منّت بگذار! حضرت فرمود: نه! بروی مکّه و شانه هایت را بجنبانی و بگویی: باز هم محمّد صلّی اللّه علیه و آله را مسخره کردم. مؤمن هیچ وقت دو بار از یک سوراخ گزیده نمی شود. سپس به علی علیه السّلام فرمود: «یا علی گردنش را بزن». - . خرائج : -

**[ترجمه]

بیان

راغ مال و حاد.

**[ترجمه]«راغ» يعنى متمايل و منحرف شد.

**[ترجمه]

«۱۷»

شا، الإرشاد ثم تلت بدرا غزاه أحد و كانت رايه رسول الله صلى الله عليه و آله بيد أمير المؤمنين

ص: ۷۹

۱- الأنفال: ۱۷.

۲- هكذا فى النسخ، و الصحيح: ابو عزه. و قد تقدم.

۳- هكذا فى النسخ، و الصحيح: ابو عزه. و قد تقدم.

۴- ان اطلقك خ ل.

۵- فخرج يسير فى تهامه و يـدعو بنى كنانه و يقول: إيها بنى عبد مناه الرزام**انتم حماه وأبوكم حام لا تعدونى نصـركم بعد العام**لا تسلمونى لا يحل اسلام قاله ابن هشام فى السيره.

۶- انما غلبونى خ ل.

۷- لم نجد الحديث فى الخرائج، و قد ذكرنا سابقا أن الخرائج المطبوع كأنّه مختصر من الخرائج.

علیه السلام فیها کما کانت بیده یوم بدر فصار اللواء إلیه یومئذ دون صاحب الرایه و اللواء جمیعا و کان الفتح له فی هذه الغزاه کما کان له ببدر سواء و اختص بحسن البلاء فیها و الصبر و ثبوت القدم عند ما زلت من غیره الأقدام و کان له العناء برسول الله صلی الله علیه و آله (۱) ما لم یکن لسواه من أهل الإسلام و قتل الله بسیفه رءوس أهل الشرک و الضلال و فرج الله به الکرب عن نبیه صلی الله علیه و آله و خطب بفضله فی ذلک المقام جبرئیل علیه السلام فی ملائکه الأرض و السماء و أبان نبی الهدی صلی الله علیه و آله من اختصاصه به ما کان مستورا عن عامه الناس.

فمن ذلک

ما رواه یحیی بن عماره قال حدثنی الحسن بن موسی بن ریاح مولی الأنصار قال حدثنی أبو البختری القرشی قال کانت رایه قریش و لواؤها جمیعا بید قصی بن کلاب ثم لم تزل الرایه فی ید ولد عبد المطلب یحملها منهم من حضر الحرب حتی بعث الله رسوله فصارت رایه قریش و غیرها إلی النبی صلی الله علیه و آله فأقرها فی بنی هاشم فأعطاها (۲) رسول الله صلی الله علیه و آله علی بن أبی طالب علیه السلام فی غزاه ودان (۳) و هی أول غزاه حمل (۴) فیها رایه فی الإسلام مع النبی صلی الله علیه و آله ثم لم تزل معه فی المشاهد ببدر و هی البطشه الکبری و فی یوم أحد و کان اللواء یومئذ فی بنی عبد الدار فأعطاها (۵) رسول الله صلی الله علیه و آله مصعب بن عمیر فاستشهد و وقع اللواء من یده فتشوقته القبائل فأخذه رسول الله صلی الله علیه و آله فدفعه إلی علی بن أبی طالب علیه السلام فجمع له یومئذ الرایه و اللواء فهما إلی الیوم فی بنی هاشم.

۱- الفناء عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله خ ل. أقول: هذا هو الصواب. و فی المصدر:

۲- و أعطاها خ ل.

۳- ودان بالفتح و تشدید الدال: قریه جامعه بین مکّه و المدینه من نواحی الفرع: بینها و بین هرشی سته أمیال: و بینها و بین الابواء نحو من ثمانیه أمیال قریبه من الجحفه.

۴- و هی اول غزوه حملت خ ل.

۵- فأعطاه خ ل.

و روی المفضل بن عبد الله عن سماک عن عکرمه عن عبد الله بن العباس أنه قال لعلی بن أبی طالب علیه السلام أربع ما هن لأحد هو أول عربی و عجمی صلی مع رسول الله صلی الله علیه و آله و هو صاحب لوائه فی کل زحف و هو الذی ثبت معه یوم المهراس (۱) یعنی یوم أحد و فر الناس و هو الذی أدخله قبره

وَ رَوَی زَیْدُ بْنُ وَهْبٍ الْجُهَنِیُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَمَّارٍ عَنِ الْحِمَّانِیِّ (۲) عَنْ شَرِیکٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْمُغِیرَهِ عَنْ زَیْدِ بْنِ وَهْبٍ قَالَ وَجَدْنَا مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ یَوْماً طِیبَ نَفْسٍ فَقُلْنَا لَهُ لَوْ حَدَّثْتَنَا عَنْ یَوْمِ أُحُدٍ وَ کَیْفَ کَانَ فَقَالَ أَجَلْ ثُمَّ سَاقَ الْحَدِیثَ حَتَّی انْتَهَی إِلَی ذِکْرِ الْحَرْبِ فَقَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اخْرُجُوا إِلَیْهِمْ عَلَی اسْمِ اللَّهِ فَخَرَجْنَا فَصَفَفْنَا لَهُمْ صَفّاً طَوِیلًا وَ أَقَامَ عَلَی الشِّعْبِ خَمْسِینَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ وَ أَمَّرَ عَلَیْهِمْ رَجُلًا مِنْهُمْ وَ قَالَ لَا تَبْرَحُوا مِنْ مَکَانِکُمْ هَذَا وَ لَوْ قُتِلْنَا (۳) عَنْ آخِرِنَا فَإِنَّمَا نُؤْتَی مِنْ مَوْضِعِکُمْ (۴) قَالَ فَأَقَامَ أَبُو سُفْیَانَ صَخْرُ بْنُ حَرْبٍ بِإِزَائِهِمْ خَالِدَ بْنَ الْوَلِیدِ وَ کَانَتِ الْأَلْوِیَهُ مِنْ قُرَیْشٍ فِی بَنِی عَبْدِ الدَّارِ (۵) وَ کَانَ لِوَاءُ الْمُشْرِکِینَ مَعَ طَلْحَهَ بْنِ أَبِی طَلْحَهَ وَ کَانَ یُدْعَی کَبْشَ الْکَتِیبَهِ قَالَ وَ دَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِوَاءَ الْمُهَاجِرِینَ إِلَی عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ وَ جَاءَ حَتَّی وَقَفَ تَحْتَ لِوَاءِ الْأَنْصَارِ قَالَ فَجَاءَ أَبُو سُفْیَانَ إِلَی أَصْحَابِ اللِّوَاءِ فَقَالَ یَا أَصْحَابَ الْأَلْوِیَهِ إِنَّکُمْ قَدْ تَعْلَمُونَ أَنَّمَا یُؤْتَی الْقَوْمُ مِنْ قِبَلِ أَلْوِیَتِهِمْ وَ إِنَّمَا أُوتِیتُمْ (۶) یَوْمَ بَدْرٍ مِنْ قِبَلِ أَلْوِیَتِکُمْ فَإِنْ کُنْتُمْ

۱- المهراس تقدم معناه.

۲- فی نسخه: الجمانی، و فی المصدر: الحمامی. و الصحیح ما فی المتن، و الحمانی بکسر الحاء و تشدید المیم یطلق علی رجال منهم یحیی بن عبد الحمید بن عبد اللّه بن میمون بن عبد الرحمن الحافظ أبو زکریا الکوفیّ المتوفی ۲۲۸، و هو المراد هنا بقرینه روایته عن شریک. راجع تهذیب التهذیب ۱۱: ۲۴۳.

۳- و لو أن قتلنا خ ل.

۴- فی المصدر: من موضعکم هذا.

۵- و کانت ألویه قریش مع بنی عبد الدار خ ل.

۶- اتیتم خ ل.

تَرَوْنَ أَنَّكَمْ قَدْ ضـعُفْتُمْ عَنْهَـا فَادْفَعُوهَـا إِلَيْنَا نَكْفِكَمُوهَا قَالَ فَغَضِبَ طَلْحَهُ بْنُ أَبِى طَلْحَهَ وَ قَالَ أَ لَنَا تَقُولُ هَـذَا وَ اللَّهِ لَأُورِدَنَّكَمْ بِهَا الْيَوْمَ حِيَاضَ الْمَوْتِ قَالَ وَ كَانَ (۱) طَلْحَهُ يُسَـمَّى كَبْشَ الْكَتِيبَهِ قَالَ فَتَقَـدَّمَ وَ تَقَـدَّمَ عَلِيُّ بْنُ أَبِى طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ عَلِيٌّ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا طَلْحَهُ بْنُ أَبِى طَلْحَهَ كَبْشُ الْكَتِيبَهِ (۲) فَمَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِى طَالِبِ بْنِ عَبْـدِ الْمُطَّلِبِ ثُمَّ تَقَارَبَا فَاخْتَلَفَتْ بَيْنَهُمَا ضَرْبَتَانِ فَضَـرَبَهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِى طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ ضَـرْبَهً عَلَى مُقَدَّمِ رَأْسِهِ فَبَدَرَتْ عَيْنُهُ (۳) وَ صَاحَ صَـيْحَهً لَمْ يُسْمَعْ مِثْلُهَا قَطُّ وَ سَقَطَ اللِّوَاءُ مِنْ يَـدِهِ فَأَخَـذَهُ أَخٌ لَهُ يُقَـالُ لَهُ مُصْـعَبٌ فَرَمَاهُ عَاصِمُ بْنُ ثَابِتٍ بِسَـهْمٍ فَقَتَلَهُ ثُمَّ أَخَـذَ اللِّوَاءَ أَخٌ لَهُ يُقَالُ لَهُ عُثْمَانُ فَرَمَاهُ عَاصِـمٌ أَيْضاً بِسَـهْمٍ فَقَتَلَهُ فَأَخَذَهُ عَبْدٌ لَهُمْ يُقَالُ لَهُ صُؤَابٌ وَ كَانَ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ فَضَرَبَ (۴) عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى يَدِهِ فَقَطَعَهَا فَأَخَذَ اللِّوَاءَ بِيَـدِهِ الْيُسْـرَى فَضَـرَبَ عَلِيٌّ عَلَى يَدِهِ الْيُسْـرَى فَقَطَعَهَا فَأَخَذَ اللِّوَاءَ عَلَى صَدْرِهِ وَ جَمَعَ يَدَيْهِ وَ هُمَا مَقْطُوعَتَانِ عَلَيْهِ فَضَـرَبَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى أُمِّ رَأْسِهِ فَسَـقَطَ صَرِيعاً فَانْهَزَمَ (۵) الْقَوْمُ وَ أَكَبَّ الْمُسْـلِمُونَ عَلَى الْغَنَائِمِ فَلَمَّا رَأَى أَصْحَابُ الشِّعْبِ النَّاسَ يَغْنِمُونَ قَالُوا يَـذْهَبُ هَؤُلَاءِ بِالْغَنَائِمِ وَ نَبْقَى نَحْنُ فَقَالُوا لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ (۶) بْنِ حَزْمٍ الَّذِى كَانَ رَئِيساً عَلَيْهِمْ نُرِيـدُ أَنْ نَغْنَمَ كَمَا يَغْنَمُ (۷) النَّاسُ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَمَرَنِى أَنْ لَا أَبْرَحَ مِنْ مَوْضِـعِى (۸) هَـذَا فَقَالُوا لَهُ إِنَّهُ أَمَرَكَ بِهَـذَا وَ هُوَ لَا يَدْرِى أَنَّ الْأَمْرَ يَبْلُغُ إِلَى مَا تَرَى (۹) وَ مَالُوا إِلَى الْغَنَائِمِ وَ تَرَكُوهُ وَ لَمْ يَبْرَحْ هُوَ

۱- فكان خ ل.

۲- أنا كبش الكتيبه قال خ ل.

۳- فبدرت عيناه خ ل.

۴- فضربه علىّ بن أبى طالب خ ل.

۵- و انهزم خ ل.

۶- فى غير نسخه المصنّف و فى المصدر و أسد الغابه: لعبد اللّه بن عمرو بن حزم.

۷- فى نسخه المصنّف: كما غنم الناس.

۸- مكانى خ ل.

۹- حيث نرى. و فى المصدر: ما نرى.

مِنْ مَوْضِعِهِ فَحَمَلَ عَلَيْهِ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ فَقَتَلَهُ ثُمَّ جَاءَ مِنْ (۱) ظَهْرِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يُرِيدُهُ فَنَظَرَ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فِي خِفٍّ مِنْ أَصْحَابِهِ فَقَالَ لِمَنْ مَعَهُ دُونَكُمْ هَذَا الَّذِي تَطْلُبُونَ فَشَأْنَكُمْ بِهِ فَحَمَلُوا عَلَيْهِ حَمْلَةَ رَجُلٍ وَاحِدٍ ضَرْباً بِالسُّيُوفِ وَ طَعْناً بِالرِّمَاحِ وَ رَمْياً بِالنَّبْلِ وَ رَضْخاً بِالْحِجَارَةِ وَ جَعَلَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله يُقَاتِلُونَ عَنْهُ حَتَّى قُتِلَ مِنْهُمْ سَبْعُونَ رَجُلًا وَ ثَبَتَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ أَبُو دُجَانَةَ وَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ لِلْقَوْمِ يَدْفَعُونَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَكَثُرَ (۲) عَلَيْهِمُ الْمُشْرِكُونَ فَفَتَحَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَيْنَيْهِ وَ نَظَرَ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَدْ كَانَ أُغْمِيَ عَلَيْهِ مِمَّا نَالَهُ فَقَالَ يَا عَلِيُّ مَا فَعَلَ النَّاسُ فَقَالَ نَقَضُوا الْعَهْدَ وَ وَلَّوُا الدُّبُرَ فَقَالَ لَهُ فَاكْفِنِي هَؤُلَاءِ الَّذِينَ قَدْ قَصَدُوا قَصْدِي فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَكَشَفَهُمْ (۳) ثُمَّ عَادَ إِلَيْهِ وَ قَدْ حَمَلُوا عَلَيْهِ مِنْ نَاحِيَةٍ أُخْرَى فَكَرَّ عَلَيْهِمْ فَكَشَفَهُمْ وَ أَبُو دُجَانَةَ وَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ قَائِمَانِ عَلَى رَأْسِهِ بِيَدِ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا سَيْفٌ لِيَذُبَّ عَنْهُ وَ ثَابَ (۴) إِلَيْهِ مِنْ أَصْحَابِهِ الْمُنْهَزِمِينَ أَرْبَعَةَ عَشَرَ رَجُلًا مِنْهُمْ طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ وَ عَاصِمُ بْنُ ثَابِتٍ وَ صَعِدَ الْبَاقُونَ الْجَبَلَ وَ صَاحَ صَائِحٌ بِالْمَدِينَةِ قُتِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَانْخَلَعَتْ لِذَلِكَ الْقُلُوبُ وَ تَحَيَّرَ الْمُنْهَزِمُونَ فَأَخَذُوا يَمِيناً وَ شِمَالًا وَ كَانَتْ هِنْدٌ بِنْتُ عُتْبَةَ جَعَلَتْ لِوَحْشِيٍّ جُعْلًا عَلَى أَنْ يَقْتُلَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَوْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَوْ حَمْزَةَ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ فَقَالَ لَهَا أَمَّا مُحَمَّدٌ فَلَا حِيلَةَ لِي فِيهِ لِأَنَّ أَصْحَابَهُ يُطِيفُونَ بِهِ وَ أَمَّا عَلِيٌّ فَإِنَّهُ إِذَا قَاتَلَ كَانَ أَحْذَرَ مِنَ الذِّئْبِ وَ أَمَّا حَمْزَةُ فَإِنِّي أَطْمَعُ فِيهِ لِأَنَّهُ إِذَا غَضِبَ لَمْ يُبْصِرْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ كَانَ حَمْزَةُ يَوْمَئِذٍ قَدْ أُعْلِمَ بِرِيشَهِ نَعَامَةٍ فِي صَدْرِهِ فَكَمَنَ لَهُ وَحْشِيٌّ فِي أَصْلِ شَجَرَةٍ فَرَآهُ حَمْزَةُ فَبَدَرَ بِالسَّيْفِ إِلَيْهِ فَضَرَبَهُ ضَرْبَةً أَخْطَأَتْ رَأْسَهُ قَالَ وَحْشِيٌّ وَ هَزَزْتُ (۵) حَرْبَتِي حَتَّى إِذَا تَمَكَّنْتُ مِنْهُ رَمَيْتُهُ فَأَصَبْتُهُ

۱- و جاء خ ل.

۲- و كثر خ ل.

۳- فكشفهم عنه خ ل.

۴- ثاب يثوب ثوبا و ثئوبا: رجع بعد ذهابه. و ثاب الناس: اجتمعوا.

۵- فهززت خ ل.

فِی أَرْبِیَّتِهِ فَأَنْفَذْتُهُ وَ تَرَکْتُهُ حَتَّی إِذَا بَرَدَ صِرْتُ إِلَیْهِ فَأَخَذْتُ حَرْبَتِی وَ شُغِلَ عَنِّی وَ عَنْهُ الْمُسْلِمُونَ بِهَزِیمَتِهِمْ وَ جَاءَتْ هِنْدٌ فَأَمَرَتْ بِشَقِّ بَطْنِ حَمْزَةَ وَ قَطْعِ کَبِدِهِ وَ التَّمْثِیلِ بِهِ فَجَدَعُوا أَنْفَهُ وَ أُذُنَیْهِ وَ مَثَّلُوا بِهِ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَشْغُولٌ عَنْهُ لَا یَعْلَمُ بِمَا انْتَهَی (۱) إِلَیْهِ الْأَمْرُ.

قَالَ الرَّاوِی لِلْحَدِیثِ وَ هُوَ زَیْدُ بْنُ وَهْبٍ قُلْتُ لِابْنِ مَسْعُودٍ انْهَزَمَ النَّاسُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَتَّی لَمْ یَبْقَ مَعَهُ (۲) إِلَّا عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ أَبُو دُجَانَةَ وَ سَهْلُ بْنُ حُنَیْفٍ فَقَالَ انْهَزَمَ النَّاسُ إِلَّا عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ وَحْدَهُ وَ ثَابَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَفَرٌ وَ کَانَ أَوَّلُهُمْ عَاصِمَ بْنَ ثَابِتٍ وَ أَبَا دُجَانَةَ (۳) وَ سَهْلَ بْنَ حُنَیْفٍ وَ لَحِقَهُمْ طَلْحَةُ بْنُ عُبَیْدِ اللَّهِ فَقُلْتُ لَهُ وَ أَیْنَ (۴) کَانَ أَبُو بَکْرٍ وَ عُمَرُ قَالَ کَانَا مِمَّنْ تَنَحَّی (۵) قُلْتُ وَ أَیْنَ کَانَ عُثْمَانُ قَالَ جَاءَ بَعْدَ ثَالِثَةٍ (۶) مِنَ الْوَاقِعَةِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَقَدْ ذَهَبْتَ فِیهَا عَرِیضَةً.

قَالَ فَقُلْتُ لَهُ وَ أَیْنَ (۷) کُنْتَ أَنْتَ قَالَ کُنْتُ مِمَّنْ تَنَحَّی (۸) قُلْتُ لَهُ فَمَنْ حَدَّثَکَ بِهَذَا قَالَ عَاصِمٌ وَ سَهْلُ بْنُ حُنَیْفٍ قَالَ قُلْتُ لَهُ إِنَّ ثُبُوتَ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی ذَلِکَ الْمَقَامِ لَعَجَبٌ فَقَالَ إِنْ تَعَجَّبْتَ مِنْ ذَلِکَ فَقَدْ تَعَجَّبَتْ مِنْهُ الْمَلَائِکَةُ أَ مَا عَلِمْتَ أَنَّ جَبْرَئِیلَ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ فِی ذَلِکَ الْیَوْمِ وَ هُوَ یَعْرُجُ إِلَی السَّمَاءِ لَا سَیْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَی إِلَّا عَلِیٌّ.

۱- ما انتهی خ ل.

۲- عنده خ ل.

۳- و أبو دجانه خ ل.

۴- فاین خ ل. و فی المصدر: قال قلت: و أین.

۵- فیمن تنحی خ ل.

۶- ثلاثه خ ل.

۷- فاین خ ل و فی المصدر: قال: قلت: و أین.

۸- فیمن تنحی خ ل.

قُلْتُ لَهُ (۱) فَمِنْ أَيْنَ عُلِمَ ذَلِكَ مِنْ جَبْرَئِيلَ فَقَالَ سَمِعَ النَّاسُ صَائِحاً يَصِيحُ فِي السَّمَاءِ بِذَلِكَ فَسَأَلُوا النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله عَنْهُ فَقَالَ ذَلِكَ (۲) جَبْرَئِيلُ.

وَ فِي حَدِيثِ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ: لَمَّا تَفَرَّقَ النَّاسُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي يَوْمِ أُحُدٍ جَاءَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مُتَقَلِّداً سَيْفَهُ (۳) حَتَّى قَامَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله رَأْسَهُ إِلَيْهِ فَقَالَ لَهُ مَا بَالُكَ لَمْ تَفِرَّ مَعَ النَّاسِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرْجِعُ كَافِراً بَعْدَ إِسْلَامِي فَأَشَارَ لَهُ إِلَى قَوْمٍ (۴) انْحَدَرُوا مِنَ الْجَبَلِ فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ فَهَزَمَهُمْ ثُمَّ أَشَارَ إِلَى قَوْمٍ آخَرِينَ فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ فَهَزَمَهُمْ ثُمَّ أَشَارَ إِلَى قَوْمٍ آخَرِينَ فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ فَهَزَمَهُمْ فَجَاءَ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ (۵) فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ عَجِبَتِ الْمَلَائِكَةُ وَ عَجِبْنَا مَعَهَا مِنْ حُسْنِ مُوَاسَاةِ عَلِيٍّ لَكَ بِنَفْسِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ مَا يَمْنَعُهُ مِنْ هَذَا وَ هُوَ مِنِّي وَ أَنَا مِنْهُ فَقَالَ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ أَنَا مِنْكُمَا.

وَ رَوَى الْحَكَمُ بْنُ ظُهَيْرٍ عَنِ السُّدِّيِّ عَنْ أَبِي مَالِكٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ طَلْحَةَ بْنَ أَبِي طَلْحَةَ خَرَجَ يَوْمَئِذٍ فَوَقَفَ بَيْنَ الصَّفَّيْنِ فَنَادَى يَا أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ إِنَّكُمْ تَزْعُمُونَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُعَجِّلُنَا بِسُيُوفِكُمْ إِلَى النَّارِ وَ يُعَجِّلُكُمْ (۶) بِسُيُوفِنَا إِلَى الْجَنَّةِ فَأَيُّكُمْ يَبْرُزُ إِلَيَّ فَبَرَزَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَيْهِ فَقَالَ وَ اللَّهِ لَا أُفَارِقُكَ هَذَا الْيَوْمَ حَتَّى أُعَجِّلَكَ بِسَيْفِي إِلَى النَّارِ فَاخْتَلَفَا ضَرْبَتَيْنِ فَضَرَبَهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ (۷) عَلَى رِجْلَيْهِ فَقَطَعَهُمَا فَسَقَطَ (۸) فَانْكَشَفَ عَنْهُ فَقَالَ لَهُ أَنْشُدُكَ اللَّهَ يَا ابْنَ عَمٍّ وَ الرَّحِمَ فَانْصَرَفَ عَنْهُ إِلَى مَوْقِفِهِ فَقَالَ لَهُ الْمُسْلِمُونَ أَ لَا أَجْهَزْتَ عَلَيْهِ فَقَالَ

۱- فقلنا له خ ل.

۲- فقال: ذاك خ ل.

۳- بسيفه خ ل.

۴- فى قوم خ ل.

۵- يا رسول اللّه خ ل.

۶- و نعجلكم خ ل.

۷- أمير المؤمنين عليه السلام خ ل.

۸- و سقط خ ل.

نَاشَدَنِی اللَّهَ وَ الرَّحِمَ وَ اللَّهِ (۱) لَا عَاشَ بَعْدَهَا أَبَداً فَمَاتَ طَلْحَهُ فِی مَکَانِهِ وَ بُشِّرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِذَلِکَ فَسُرَّ بِهِ وَ قَالَ هَذَا کَبْشُ الْکَتِیبَهِ.

وَ قَدْ رَوَی مُحَمَّدُ بْنُ مَرْوَانَ عَنْ عُمَارَهَ عَنْ عِکْرِمَهَ قَالَ سَمِعْتُ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ لَمَّا انْهَزَمَ النَّاسُ یَوْمَ أُحُدٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَحِقَنِی مِنَ الْجَزَعِ عَلَیْهِ مَا لَمْ یَلْحَقْنِی قَطُّ وَ لَمْ أَمْلِکْ نَفْسِی وَ کُنْتُ أَمَامَهُ أَضْرِبُ بِسَیْفِی بَیْنَ یَدَیْهِ فَرَجَعْتُ أَطْلُبُهُ فَلَمْ أَرَهُ فَقُلْتُ مَا کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِیَفِرَّ وَ مَا رَأَیْتُهُ فِی الْقَتْلَی وَ أَظُنُّهُ رُفِعَ مِنْ بَیْنِنَا إِلَی السَّمَاءِ فَکَسَرْتُ جَفْنَ سَیْفِی وَ قُلْتُ فِی نَفْسِی لَأُقَاتِلَنَّ بِهِ عَنْهُ حَتَّی أُقْتَلَ وَ حَمَلْتُ عَلَی الْقَوْمِ فَأَفْرَجُوا عَنِّی وَ إِذَا (۲) أَنَا بِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ وَقَعَ عَلَی الْأَرْضِ مَغْشِیّاً عَلَیْهِ فَقُمْتُ عَلَی رَأْسِهِ فَنَظَرَ إِلَیَّ فَقَالَ (۳) مَا صَنَعَ النَّاسُ یَا عَلِیُّ فَقُلْتُ کَفَرُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ وَلَّوُا الدُّبُرَ مِنَ الْعَدُوِّ وَ أَسْلَمُوکَ فَنَظَرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِلَی کَتِیبَهٍ قَدْ أَقْبَلَتْ إِلَیْهِ (۴) فَقَالَ لِی رُدَّ عَنِّی یَا عَلِیُّ هَذِهِ الْکَتِیبَهَ فَحَمَلْتُ عَلَیْهَا أَضْرِبُهَا بِسَیْفِی یَمِیناً وَ شِمَالًا حَتَّی وَلَّوُا الْأَدْبَارَ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَ مَا تَسْمَعُ یَا عَلِیُّ مَدِیحَکَ (۵) فِی السَّمَاءِ إِنَّ مَلَکاً یُقَالُ لَهُ رِضْوَانُ یُنَادِی لَا سَیْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَی إِلَّا عَلِیٌّ.

فَبَکَیْتُ سُرُوراً وَ حَمِدْتُ اللَّهَ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَی عَلَی نِعْمَتِهِ.

وَ قَدْ رَوَی الْحَسَنُ بْنُ عَرَفَهَ عَنْ عُمَارَهَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ طَرِیفٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ عَنْ آبَائِهِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: نَادَی مَلَکٌ مِنَ السَّمَاءِ یَوْمَ أُحُدٍ لَا سَیْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَی إِلَّا عَلِیٌّ.

و روی مثل ذلک إبراهیم بن محمد بن میمون عن عمرو بن ثابت عن محمد بن عبید الله بن أبی رافع عن أبیه عن جده قال ما زلنا نسمع أصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله یقولون نادی فی یوم أحد مناد من السماء لا سیف إلا ذو الفقار و لا فتی إلا علی.

۱- و و اللّه خ ل.

۲- فاذا خ ل.

۳- و قال خ ل.

۴- علیه خ ل.

۵- مدحتک خ ل.

و روى سلام بن مسكين عن قتاده عن سعيد بن المسيب قال لو رأيت مقام على يوم أحد لوجدته قائما على ميمنه رسول الله صلى الله عليه و آله يذب عنه بالسيف و قد ولى غيره الأدبار.

وَ رَوَى الْحَسَنُ بْنُ مَحْبُوبٍ قَالَ حَدَّثَنَا جَمِيلُ بْنُ صَالِحٍ عَنْ أَبِي عُبَيْدَهَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ (۱) عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: كَانَ أَصْحَابُ اللِّوَاءِ يَوْمَ أُحُدٍ تِسْعَهً قَتَلَهُمْ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ آخِرِهِمْ وَ انْهَزَمَ الْقَوْمُ وَ طَارَتْ مَخْزُومٌ فَضَحَهَا عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمَئِذٍ.

قَالَ: وَ بَارَزَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْحَكَمَ (۲) بْنَ الْأَخْنَسِ فَضَرَبَهُ فَقَطَعَ رِجْلَهُ مِنْ نِصْفِ الْفَخِذِ فَهَلَكَ مِنْهَا وَ لَمَّا جَالَ الْمُسْلِمُونَ تِلْكَ الْجَوْلَهَ أَقْبَلَ أُمَيَّهُ (۳) بْنُ أَبِي حُذَيْفَهَ بْنِ الْمُغِيرَهِ وَ هُوَ دَارِعٌ وَ هُوَ يَقُولُ يَوْمٌ بِيَوْمِ بَدْرٍ فَعَرَضَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَقَتَلَهُ أُمَيَّهُ وَ صَمَدَ لَهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَضَرَبَهُ بِالسَّيْفِ عَلَى هَامَتِهِ فَنَشِبَ فِي بَيْضَهِ مِغْفَرِهِ فَضَرَبَهُ أُمَيَّهُ بِسَيْفِهِ فَاتَّقَاهَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِدَرَقَتِهِ فَنَشِبَ فِيهَا وَ نَزَعَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ (۴) سَيْفَهُ مِنْ مِغْفَرِهِ وَ خَلَّصَ أُمَيَّهُ سَيْفَهُ مِنْ دَرَقَتِهِ أَيْضاً ثُمَّ تَنَاوَشَا فَقَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَنَظَرْتُ إِلَى فَتْقٍ تَحْتَ إِبْطِهِ فَضَرَبْتُهُ بِالسَّيْفِ فِيهِ فَقَتَلْتُهُ وَ انْصَرَفْتُ عَنْهُ.

وَ لَمَّا انْهَزَمَ النَّاسُ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فِي يَوْمِ أُحُدٍ وَ ثَبَتَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله مَا لَكَ لَا تَذْهَبُ مَعَ الْقَوْمِ قَالَ (۵) أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَذْهَبُ وَ أَدَعُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ اللَّهِ لَا بَرِحْتُ حَتَّى أُقْتَلَ أَوْ يُنْجِزَ اللَّهُ لَكَ مَا وَعَدَكَ مِنَ النُّصْرَهِ فَقَالَ

۱- عن آبائه عليهم السلام خ ل.

۲- فى سيره ابن هشام: ابو الحكم بن الأخنس بن شريق بن عمرو بن وهب الثقفى حليف لهم و سيأتى عن المصنّف بعد ذلك أيضا.

۳- فى السيره: أبو أميّه.

۴- علىّ عليه السلام خ ل.

۵- فقال خ ل.

لَهُ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله أَبْشِرْ يَا عَلِيُّ فَإِنَّ اللَّهَ مُنْجِزٌ وَعْدَهُ وَ لَنْ يَنَالُوا مِنَّا (۱) مِثْلَهَا أَبَداً ثُمَّ نَظَرَ إِلَى كَتِيبَةٍ قَدْ أَقْبَلَتْ إِلَيْهِ فَقَالَ لَهُ احْمِلْ (۲) عَلَى هَذِهِ يَا عَلِيُّ فَحَمَلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَيْهَا فَقَتَلَ مِنْهَا هِشَامَ بْنَ أُمَيَّةَ (۳) الْمَخْزُومِيَّ وَ انْهَزَمَ الْقَوْمُ ثُمَّ أَقْبَلَتْ كَتِيبَةٌ أُخْرَى فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله احْمِلْ عَلَى هَذِهِ فَحَمَلَ عَلَيْهَا فَقَتَلَ مِنْهَا عَمْرَو بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الْجُمَحِيَّ (۴) وَ انْهَزَمَتْ أَيْضاً ثُمَّ أَقْبَلَتْ كَتِيبَةٌ أُخْرَى فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله احْمِلْ عَلَى هَذِهِ فَحَمَلَ عَلَيْهَا فَقَتَلَ مِنْهَا بِشْرَ بْنَ مَالِكٍ الْعَامِرِيَّ وَ انْهَزَمَتِ الْكَتِيبَةُ وَ لَمْ يَعُدْ (۵) بَعْدَهَا أَحَدٌ مِنْهُمْ وَ تَرَاجَعَ الْمُنْهَزِمُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله وَ انْصَرَفَ الْمُشْرِكُونَ إِلَى مَكَّةَ وَ انْصَرَفَ الْمُسْلِمُونَ مَعَ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله إِلَى الْمَدِينَةِ فَاسْتَقْبَلَتْهُ فَاطِمَةُ عَلَيْهَا السَّلَامُ وَ مَعَهَا إِنَاءٌ فِيهِ مَاءٌ فَغَسَلَ بِهِ وَجْهَهُ وَ لَحِقَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَدْ خَضَبَ الدَّمُ يَدَهُ إِلَى كَتِفِهِ وَ مَعَهُ ذُو الْفَقَارِ فَنَاوَلَهُ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ وَ قَالَ لَهَا خُذِي هَذَا السَّيْفَ فَقَدْ صَدَقَنِي الْيَوْمَ وَ أَنْشَأَ يَقُولُ:

أَ فَاطِمُ هَاكِ السَّيْفَ غَيْرَ ذَمِيمٍ***فَلَسْتُ بِرِعْدِيدٍ وَ لَا بِمَلِيمٍ

لَعَمْرِي لَقَدْ أَعْذَرْتُ فِي نَصْرِ أَحْمَدَ***وَ طَاعَهِ رَبٍّ بِالْعِبَادِ عَلِيمٍ

أَمِيطِي دِمَاءَ الْقَوْمِ عَنْهُ فَإِنَّهُ***سَقَى آلَ عَبْدِ الدَّارِ كَأْسَ حَمِيمٍ

وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خُذِيهِ يَا فَاطِمَةُ فَقَدْ أَدَّى بَعْلُكِ مَا عَلَيْهِ وَ قَدْ قَتَلَ اللَّهُ بِسَيْفِهِ صَنَادِيدَ قُرَيْشٍ.

و قد ذكر أهل السير قتلى أحد من المشركين و كان (۶) جمهورهم قتلى

۱- و لن ينالوا لنا خ ل.

۲- لو حملت خ ل.

۳- في السيره: هشام بن أبي أميّه بن المغيره.

۴- عد ابن هشام من قتلى المشركين من بني جمح بن عمرو: عمرو بن عبد اللّه بن عمير ابن وهب بن حذافه بن جمح: و قال: هو أبو عزه قتله رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله صبرا.

۵- فلم يعد خ ل.

۶- فكان خ ل.

أمیر المؤمنین علیه السلام فروی عبد الملک بن هشام قال حدثنا زیاد بن عبد الله عن محمد بن إسحاق قال کان صاحب لواء قریش یوم أحد طلحه بن أبی طلحه بن عبد العزی بن عثمان بن عبد الدار قتله علی بن أبی طالب علیه السلام و قتل ابنه أبا سعد بن طلحه (۱) و قتل أخاه کلده (۲) بن أبی طلحه و قتل عبد الله بن حمید بن زهره (۳) بن الحارث بن أسد بن عبد العزی و قتل أبا الحکم بن الأخنس بن شریق الثقفی و قتل الولید بن أبی حذیفه بن المغیره (۴) و قتل أخاه أمیه بن أبی حذیفه بن المغیره و قتل أرطأه بن شرحبیل و قتل هشام بن (۵) أمیه و قتل عمرو بن عبد الله الجمحی (۶) و (۷) بشر بن مالک و قتل صوابا مولی بنی عبد الدار و کان الفتح له و رجوع الناس من هزیمتهم إلی النبی صلی الله علیه و آله بمقامه یذب عنه دونهم و توجه العتاب من الله تعالی إلی کافتهم لهزیمتهم یومئذ سواه و من ثبت معه من رجال الأنصار و کانوا ثمانیه نفر (۸) و قیل أربعه أو خمسه و فی قتله علیه السلام من قتل یوم أحد و عنائه فی الحرب و حسن بلائه یقول الحجاج بن علاط السلمی

لله أی مذبب عن حزبه***(۹) أعنی ابن فاطمه المعم المخولا

۱- فی الامتاع: اخوه أبو سعد بن أبی طلحه. و سماه أیضا مثل ذلک ابن هشام فی السیره.

۲- خالد خ ل. أقول لم نجده فی السیر، لعله مصحف کلاب بن طلحه، أو جلاس بن طلحه و لکن المذکور فی السیر انهما قتلهما غیره.

۳- فی السیره: زهیر.

۴- فی السیره: الولید بن العاص بن هشام بن المغیره.

۵- فی السیره: هشام بن أبی أمیّه بن المغیره.

۶- تقدم الکلام فیه: و فی نسخه المصنّف هاهنا: عمرو بن عبید اللّه و الظاهر أنّه مصحف.

۷- و قتل خ ل.

۸- فی المصدر: ثلاث نفر.

۹- عن حریمه خ ل. أقول: فی السیره ۳: ۱۲۵ و الامتاع: ۱۲۵: عن حرمه.

جادت يداك له (۱) بعاجل طعنه*** ترکت (۲) طلیحه للجبین مجدلا

و شددت شده باسل فکشفتهم*** بالسفح (۳)إذ یهوون أسفل أسفلا. (۴)

و عللت سیفک بالدماء و لم یکن(۵)***لترده حران حتی ینهلا(۶)

**[ترجمه]ارشاد: پس از کارزار بدر، جنگ احد اتفاق افتاد و در این جنگ نیز پرچمدار پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم علی

ص: ۷۹

علیه السلام بود و علاوه بر آن لواء هم که پرچم قبائل بود بدست آن حضرت تسلیم گردید بنا بر این علی علیه السلام صاحب پرچم و لواء بوده و در این غزوه نیز فتح و پیروزی نصیب علی علیه السلام شد. و در آن روز از تمام سختی‌ها با آغوش باز استقبال کرد و شکیبائی ورزید و در صورتی که از دیگران لغزش‌هائی به ظهور رسید. علی علیه السلام ثبات قدم عجیبی از خود نشان داد و آن اندازه که او خواسته های قلبی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را برمی آورد هیچ یک از مسلمانان در فداکاری و جان‌فشانی در راه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اقدامی ننمودند. آن روز خدای متعال سرکرده ها و رؤسای مشرکان و گمراهان را طعمه شمشیر خون آشام علی علیه السلام قرار داد و اندوه پیامبر را بدین وسیله برطرف کرد و جبرئیل علیه السلام برای فضیلت او در میان فرشتگان زمین و آسمان خطبه ای انشاد کرد و روحانیان را به عظمت او توجه داد و نیز پیامبر هم موقعیت او را که مردمان بی خبر بودند اظهار نمود.

از جمله ابو البختری قریشی گوید: از قدیم پرچم و لواء قریش در دست قصی بن کلاب بود و پس از او همواره در دست فرزندان عبد المطلب می‌بود و آن‌ها در پیش آمدهای جنگی برمی‌داشتند. چون پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم مبعوث شد رایت و لواء در تحت اختیار آن حضرت قرار گرفت و آن را در میان بنی هاشم برقرار ساخت و در کارزار ودان که نخستین غزوه ای بود که لواء اسلام در آن برافراشته شد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم بدست علی علیه السلام داد و از آن به بعد همواره علی علیه السلام پرچمدار بوده مخصوصا در جنگ بدر که قیامت کبری بوده به این سمت نامزد شد و همچنین در روز احد چنانچه نوشتیم مقام پرچمداری با علی علیه السلام بوده و آن روز لواء اسلام در مردم عبد الدار بود و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آن را به مصعب بن عمیر سپرد چون نامبرده شهید شد قبائل دیگر متوجه گردیده تا لوا را رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به کدام یک از آن‌ها بدهد و پیامبر لوا را هم بدست علی علیه السلام سپرد و علی علیه السلام در روز احد هم پرچمدار بود و هم صاحب لوا و از آن روز تا به حال مردم بنی هاشم متصدی این دو مقام‌اند.

ص: ۸۰

عبد اللّه بن عباس گفته علی علیه السلام چهار خصلت دارد که هیچ یک از مسلمانان دارای آن‌ها نمی‌باشند یکی آنکه نخستین مردی است از عرب و عجم که با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نماز گزارد. دوم در تمام کارزارها صاحب لواء او بوده. سوم در روز مهراس یعنی روز احد پا به پای پیامبر ایستادگی کرده در صورتی که دیگران فرار نمودند. چهارم او کسی است که پیامبر اکرم را دفن نمود.

زید بن وهب گوید: روزی با عبد اللّه بن مسعود ملاقات کرده او را خوشحال و با نشاط دیده گفتیم بسیار مناسب است هر گاه از کارزار احد و چگونگی آن با ما صحبت کنی. وی پذیرفته و مقدمات آن را یکی بعد از دیگری نقل کرد تا سخن از میدان جنگ به میان آمده گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به ما فرمود اینک به نام خدا آغاز کرده در میدان کارزار درآئید. ما هم طبق دستور صف طویلی در برابر دشمنان تشکیل دادیم. رسول خدا در کنار شعب (دره کوه) پنجاه نفر انصاری را به ریاست عبد اللّه حزم بازداشت و فرمود: هر گاه اتفاقا دیدید همه ما مقتول شدیم باز هم از این مکان خارج نشوید زیرا اگر رنجی به ما برسد از همین ناحیه خواهد بود. و از آن طرف ابو سفیان صخر بن حرب، خالد بن ولید را در برابر آن‌ها برقرار کرد. آن روز لواء قریش در قبیله عبد الدار و لواء مشرکین به دست طلحه بن ابی طلحه بود که او را کبش الکتیبه (قوچ لشکر) می‌گفتند. رسول خدا صلی الله علیه و سلم پرچم مهاجران را به علی علیه السلام داد و او در زیر لواء انصار قرار گرفت. ابو سفیان در برابر پرچمداران خود آمده گفت: ای پرچمداران می‌دانید که مسلمانان برای شکست شما همواره متوجه اند تا صاحبان لوا را از بین ببرند چنانچه در جنگ بدر همین قضیه اتفاق افتاد اینک اگر می‌دانید

ص: ۸۱

از نگهداری لوا درمانده اید لوا را به ما بدهید تا ما خود کار شما را کفایت کرده و پرچمداری نمائیم. طلحه از سخن ناگوار ابو سفیان خشمگین شده گفت: ای ابو سفیان چنین سخنانی برای ما می‌گوئی سوگند به خدا امروز کاری کنیم که همه آن‌ها را به حوض‌های مرگ نزدیک سازیم. طلحه که او را کبش الکتیبه می‌گفتند پیش قدم جنگ شد. علی علیه السلام به مبارزه او آمد پرسید تو کیستی؟ گفت من طلحه بن ابی طلحه کبش الکتیبه ام شما کیستید؟ فرمود: من علی بن ابی طالب بن عبد المطلبم آنگاه به یکدیگر نزدیک شده دو ضربت میانشان رد و بدل شد علی علیه السلام چنان ضربتی به پیش سر او زد که دو چشمش از حدقه بیرون آمد و صیحه زد که تا آن روز کسی مثل آن را نشنیده بود پرچم از دست او افتاد به لافاصله مصعب برادر او پرچم را به دست گرفت. عاصم بن ثابت او را با تیری از پای درآورد برادر دیگرش عثمان پرچم را به دست گرفت او را نیز عاصم به زخم تیر کشت. پس از او غلامی داشتند به نام صؤاب که از همه بدتر و سخت جانتر بود. پرچم را به دست گرفت علی علیه السلام شمشیری به دست راست او زد او پرچم را به دست چپ گرفت دست چپش را هم جدا کرد. پرچم را با دو دست بریده اش به سینه چسبانید علی علیه السلام در این وقت شمشیری به سر او زد و او را به موالی خودش ملحق ساخت. در این وقت مشرکان پا به فرار گذارده مسلمانان به گردآوری غنائم پرداختند. اصحاب عبد اللّه که در کنار دره به کمین نشسته بودند و مسلمانان را سرگرم غنائم یافتند به رئیس آن‌ها پیشنهاد کردند ما هم می‌خواهیم از غنائمی که دیگران استفاده می‌کنند بهره مند شویم. عبد اللّه گفت: رسول خدا به من دستور داده از این مکان حرکت نکنم. یاران او پاسخ دادند راست است که چنین امری کرده لیکن او نمی‌دانسته که سرانجام کار مشرکان به اینجا می‌رسد. در نتیجه عده زیادی از یاران او برای گردآوردن غنائم از محل خود خارج شده و جز معدودی با او باقی نماندند. عبد اللّه برای آنکه از فرمان رسول خدا تجاوز نکرده باشد

ص: ۸۲

بر جای خود برقرار ماند. خالد بن ولید موقع را مغتنم شمرده به وی حمله آورد و او را کشت. سپس از همان محل که به

رسول خدا و لشکریان او نزدیک بود فرود آمده و در پشت رسول خدا قرار گرفت، چون حضرت را در میان عده کمی از اصحاب دیده به یاران خود خطاب کرد: آماده باشید این همان مردی است که در صدد او بر آمده اید مگذارید از دست برود. اصحاب او همه یک دفعه با شمشیر و نیزه و تیر و سنگ به جانب آن حضرت حمله کردند. اصحاب رسول خدا به پشتیبانی از آن جناب به جنگ پرداختند و پیوسته می‌جنگیدند تا هفتاد نفرشان شربت شهادت نوشیدند و فقط با پیامبر علی علیه السلام و ابو دجانه و سهل بن حنیف باقی ماندند که دشمن را از آن حضرت دور می کردند و آن وقت مشرکان از همه طرف به آن‌ها حمله می آوردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که آن هنگام بی اندازه ناراحت شده بود دیده گشوده به علی علیه السلام توجهی کرده فرمود: لشکریان ما چه کردند؟! عرض کرد پیمان شکستند و پشت به جنگ داده فرار کردند. رسول خدا فرمود: اینک با این جمعیتی که آهنگ من دارند مبارزه کن و آن‌ها را دورساز. علی علیه السلام بر آن‌ها تاخته و آن‌ها را دور ساخت. به طرف رسول خدا آمد دید گروهی از طرف دیگر هجوم آورده اند آن‌ها را نیز منهزم نمود و آن وقت ابو دجانه و سهل به بالین پیامبر ایستاده و با شمشیر دشمنان را دور می‌ساختند. در آن هنگام که کار به آخرین درجه سختی رسیده از مسلمانان شکست خورده چهارده نفر که از آن‌ها طلحه بن عبید اللّٰه و عاصم بن ثابت بودند به طرف آن حضرت مراجعت کرده و ما بقی به کوه‌ها فرار نمودند. و در مدینه صدایی ندا در داد پیامبر را کشتند. مسلمانان که منهزم شده و حسرت زده بودند به طرف راست و چپ رو می کردند. در احد، هند دختر عتبه با وحشی که از مردم حبشه و غلام جبیر بن مطعم بود قرار بسته بود که رسول خدا یا علی علیه السلام و یا حمزه را بکشد و مبلغ معینی به او دستمزد بدهد. وی گفت محمد را که نمی… توانم بکشم زیرا اصحاب او مانند چنبر انگشتری اطراف خاتم او را احاطه کرده اند و علی علیه السلام که در روز جنگ به هیچ وجه احتیاط را از دست نمی‌دهد لیکن ممکن است به حمزه دست پیدا کنم زیرا او چون خشمگین شود پیش روی خود را نمی بیند. حمزه آن روز پر شترمرغی به سینه زده و با آن نشانه نمودار بود. وحشی در زیر درختی در کمین حمزه نشسته حمزه چشمش به وی افتاده به طرف وی حمله آورد و شمشیری بر او نواخته لیکن خطا کرد. وحشی گوید همان دم حربه خود را به طرف او انداختم

ص: ۸۳

به تهیگاه وی رسید و از پا درآمد او را به حال خود گذاردم تا بدنش سرد شد و حربه ام را از تهیگاهش بیرون آوردم و بر اثر هزیمتی که میان مسلمانان رخ داد کسی متوجه او نشد. هند آمد و دستور داد شکم او را پاره کرده و جگر او را بیرون آورد و او را مثله نموده و گوش و دماغ او را بریدند و در تمام این مدت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از او بی خبر بود و نمی‌دانست سرانجام او به کجا کشیده می‌شود.

راوی که زید بن وهب است می گوید: از ابن مسعود پرسیدم: در روز احد که مردم فرار کردند با پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به جز از علی علیه السلام و ابو دجانه و سهل بن حنیف دیگری باقی نماند؟ جواب داد بلکه به جز از علی دیگری باقی نماند و پایان کار معدودی که اولین آن‌ها عاصم بن ثابت و ابو دجانه و سهل بودند بازگشتند و طلحه بن عبید اللّٰه هم به ایشان ملحق گردید. پرسیدم: ابو بکر و عمر کجا بودند؟! گفت: آن‌ها از جمله کسانی بودند که برای نگهداری جان خود می… کوشیدند و فرار را بر قرار انتخاب کرده بودند. گفتم عثمان کجا بود؟ گفت او پس از سه روز پیدا شد. رسول خدا به او فرمود: اکنون که کار از کار گذشت آمده‌ای.

از او پرسیدم خودت در آن روز کجا بودی؟ گفت: من نیز در اندیشه نجات خودم بودم. گفتم: پس از کجا و چه کسی این قضایا را نقل می‌کنی؟ گفت: عاصم و سهل به من خبر دادند. گفتم: پایداری علی علیه السلام در آن روز از جمله کارهای شگفت آور است. گفت: نه تنها تو از کار وی تعجب می‌کنی بلکه فرشتگان آسمان به شگفت آمدند مگر نشنیده ای در روز احد وقتی که کار مسلمانان به اینجا رسید جبرئیل همچنان که به طرف آسمان بالا می‌رفت می‌گفت: «لا سیف الا ذو الفقار و لا فتی الا علی».

ص: ۸۴

پرسیدم: از کجا دانستند که این عبارت را جبرئیل بیان کرده؟ گفت: صدائی به این عبارت در آسمان بلند شد که همه مردم شنیدند، از پیامبر پرسیدند این صدا از کیست؟ فرمود: از جبرئیل.

در حدیث عمران بن حصین آمده است: در روز احد که مردم از اطراف پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم پراکنده شدند، علی علیه السلام در حالی که آماده به خدمت بود و شمشیر حمایل داشت در برابر پیامبر تعظیم کرد. رسول خدا سر او را بلند کرد و فرمود: چگونه تو با مردم فرار نکردی؟ عرض کرد: مناسب نیست پس از آنکه به شرف اسلام مشرف شدم دوباره به حالت کفر درآیم. در آن وقت عده از مشرکان از کوه به طرف پیامبر حمله آوردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم علی علیه السلام را به دفع آن‌ها امر کرد. علی علیه السلام آن‌ها را منهزم ساخت سپس به عده دیگر اشاره کرد آن‌ها را نیز شکست داد باز به گروه دیگری اشاره کرد آن‌ها را فراری داد. جبرئیل همان هنگام نازل شده عرض کرد: ما و همه فرشتگان از مواسات و همکاری بی سابقه ای که علی در راه شما نشان داده و خود را فدای شما کرده به شگفت آمدیم. رسول خدا فرمود: چگونه ممکن است او در راه من فداکاری و جانبازی ننماید با آنکه او از من و من از اویم؟ جبرئیل گفت: من نیز از هر دوی شما هستم.

ابن عباس گوید: در روز احد طلحه بن ابی طلحه در برابر صف مشرکان و مسلمانان ایستاده گفت: ای یاران محمد شما خیال می‌کنید که خدای متعال بر اثر زخم شمشیر شما ما را به دوزخ می‌برد و شما را به زخم تیغ ما به بهشت؟ امروز چه کسی می‌... تواند به مبارزه من بیاید؟ علی علیه السلام به مبارزه او رفت و فرمود: سوگند به خدا امروز دست از تو برنمی‌دارم تا با ضرب شمشیرم تو را به دوزخ فرستم. دو ضربت میانشان رد و بدل شد و بالاخره علی علیه السلام با ضربتی هر دو پای او را جدا کرد. طلحه که در مقابل او افتاد او را سوگند داد: ای پسر عم قرابت را مراعات کن. علی علیه السلام از وی درگذشت. مسلمانان گفتند: چگونه کار او را تمام نکردی؟ فرمود:

ص: ۸۵

مرا به یاد قرابت خویش آورد. سوگند به خدا فاصله نشد همان جا درگذشت و پیامبر خوشحال شده فرمود: این کبش الکتیبه و قوچ لشکر مشرکان بود.

عکرمه گوید: از علی علیه السلام شنیدم در روز احد که مسلمانان از اطراف پیامبر صلی الله علیه و سلم پراکنده شدند چنان

محزون شدم که تا آن روز آن قدر حزن و اندوه به من دست نداده بود و من آن روز همچنان که از خود بی خبر بودم پیشاپیش آن حضرت ایستاده و دشمنان را از حضرت دور می کردم. اتفاقا به جانب آن حضرت توجه کرده حضرتش را ندیده با خود گفتم رسول خدا که فرار نکرده او را هم که در میان کشتگان ندیدم خیال می کنم به طرف آسمان بالا رفته است. غلاف شمشیر را شکستم و گفتم همواره با کافران می‌جنگم و از آن حضرت دفاع می کنم تا کشته شوم. همان دم بر مشرکان حمله برده و آن‌ها را شکست دادم. ناگهان نظرم به رسول خدا افتاد که غش کرده و به روی زمین افتاده است. بالین آن حضرت نشستم مرا دید و فرمود: چه امری ایجاب کرد مسلمانان از گرد ما پراکنده شدند؟ عرض کردم به خدا کافر شدند و از دشمنان ترسیدند و تو را تسلیم دست آنان نمودند، در آن وقت رسول خدا لشکر مشرکان را دید که به طرف او توجه نموده اند فرمود: ای علی این مردم را از من دور کن من از جای برخاسته و تیغ در میانشان انداخته و از راست و چپ بر آن‌ها حمله می کردم تا آن‌ها را شکست دادم. رسول خدا به من فرمود: ای علی نمی‌شنوی که در آسمان از جانبازی تو ستایش می کنند فرشته ای است به نام رضوان می گوید: لا سیف الا ذو الفقار و لا فتی الا علی.

من از شدت خوشحالی گریستم و خدای متعال را بر این نعمتی که به من ارزانی کرده سپاسگزاری نمودم.

امام باقر علیه السلام از پردانش نقل می کند: در روز احد فرشته در آسمان ندا می کرد: لا سیف الا ذو الفقار و لا فتی الا علی.

ابو رافع از جدش روایت کرده است: همواره از یاران رسول خدا می‌شنیدیم که می گفتند: روز جنگ احد منادی در آسمان ندا می‌داد: لا سیف الا ذو الفقار و لا فتی الا علی.

ص: ۸۶

سعید بن مسیب به قتاده می گفت: اگر در روز احد بودی، علی را می‌دیدی که در طرف راست رسول خدا ایستاده و با شمشیر خود دشمنان را از رسول خدا دفع می کرد با آنکه دیگران پا به فرار گذارده بودند.

امام باقر علیه السلام از پدرش روایت کرده: پرچمداران مشرکان در روز احد نه نفر بوده و همه آن‌ها از طائفه بنی مخزوم بودند که به دست علی علیه السلام کشته شدند. بنی مخزوم آن روز بیچاره و رسوا گردیدند.

و فرمود: علی علیه السلام به مبارزه حکم بن اخنس رفت. شمشیری به پای او زد نیمی از ران او را جدا کرد و به همین ضربت کشته شد. وقتی که مسلمانان چنین جولانی کرده و ضرب شصتی نشان دادند امیه بن ابی حذیفه که مرد زره پوش و کامل السلاح بود به میدان آمد و می گفت: امروز باید خون‌خواهی روز بدر را بنمایم. مردی از مسلمانان به مبارزه او رفت. امیه او را کشت. امیر المؤمنین به طرف او رفت کرد شمشیری به سر او فرود آورد چنانچه کلاه خود او را به یکدیگر فروبرد. او نیز شمشیری حواله علی علیه السلام کرد. سپر را پیش آورده شمشیر به سپر کارگر شد. علی علیه السلام شمشیر را از کلاه خود او برداشت او نیز تیغش را از سپر آن حضرت خلاص کرد، اندکی از هم جدا شدند علی علیه السلام گوید: در آن هنگام چشمم به زیر بغل او افتاد و شمشیر بدان جا فرود آورده و او را کشتم و بازگشتم.

در روز احد که همه مسلمانان فرار کردند و علی علیه السلام به تنهائی باقی ماند و از دین خدا و رسول او حمایت می کرد

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به او فرمود: چرا تو با دیگران فرار نکردی. علی علیه السلام عرض کرد: چگونه ممکن است من هم فرار کنم و شما را تنها بگذارم؟ سوگند به خدا از جای برنخیزم و دست از کارزار برندارم تا خدای متعال وعده نصرتی که به تو داده وفا فرماید. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود:

ص: ۸۷

ای علی مژده باد تو را که خدای منان به وعده خود وفا می‌فرماید و بعد از این مشرکان هیچ گاه بر ما پیروز نمی‌شوند. همانوقت عده به جانب وی حمله کردند فرمود: ای علی این عده را دور کن. علی علیه السلام بر آن‌ها تاخته و هشام بن امیه مخزومی را کشت. لشکر متفرق شدند لشکر دیگری نیز هجوم کردند. پیامبر فرمود: بر آن‌ها بتاز و علی علیه السلام بر آن‌ها حمله کرده و عمرو بن عبد اللَّه جمحی را کشت. لشکر فرار کردند لشکر سومی به طرف رسول خدا روی آورده و حضرت فرمود: بر آن‌ها هجوم آور و باز علی علیه السلام بدان‌ها تاخته و بشر بن مالک عامری را از کشت. این‌ها نیز فرار کرده و شکست خوردند از آن به بعد لشکری از مشرکان به عزیمت پیامبر اکرم برنخاست. جنگ احد با این پیش آمد ناگوار پایان یافت و مسلمانانی که منهزم شده بودند بازگشتند و مشرکان به طرف مکه کوچ کردند و پیامبر اکرم به طرف مدینه مراجعت کرد. فاطمه علیها السلام به استقبال پدر بزرگوارش آمد و ظرف آبی به دست گرفته صورت مبارک رسول خدا را شست. بعد از آن علی علیه السلام رسید در حالی که دست او تا شانه اش غرق خون مشرکان بود ذو الفقار را به دست فاطمه علیها السلام داده فرمود: بگیر این شمشیر را که امروز مرا یاری کرد و این اشعار را سرود:

ای فاطمه بگیر این شمشیر هنرمند بی عیب را که مرا روسپید کرده و از آن نگران و ترسو نبوده و خود را هم به هیچ وجه ملامت نمی‌کنم.

سوگند به جان خودم در راه یاری احمد و فرمانبرداری از خدا که به حال بندگان خود عالم است معذورم.

خون‌های کشتگان را از آن پاک کن این همان شمشیری است که جام حمیم دوزخ را به مردم عبد الدار چشانیده است.

پیامبر فرمود: آری ای فاطمه بگیر شمشیرش را که شوهر تو به خوبی از انجام وظیفه خود برآمد و خدای متعال بزرگان قریش را به شمشیر او نابود کرد.

مورّخان کشتگان مشرکان را نام برده و چنانچه نوشته اند بیشتر آن‌ها همان عده ای بوده که به دست

ص: ۸۸

علی علیه السلام از پای درآمده اند. محمد بن اسحق گوید: پرچم قریش در روز احد به دست طلحه بن ابی طلحه که از نواده گان عبد الدار است بوده و او را علی علیه السلام کشت و نیز پسر او ابو سعید و برادرش کلدهٔ را هم کشت و عبد اللَّه بن حمید و ابو الحکم بن اخنس و ولید بن ابی حذیفه و برادرش امیه و ارطاه بن شرحبیل و هشام بن امیه و عمرو بن عبد اللَّه الجحمی و بشر بن مالک و صواب و دیگران را او از دم تیغ گذراند.

پیروزی با علی علیه السلام بود و تا وقتی جنگ پایان نیافته و شکست خوردگان به جای خود بازنگشته به تنهایی از پیامبر دفاع می کرد و کسانی که در آن روز فرار کردند بدون استثناء مورد عتاب و خشم خدا قرار گرفتند. و از کسانی که اخیرا با علی علیه السلام در محافظت پیامبر همکاری کردند هشت نفر یا چهار نفر یا پنج نفر از مردم انصار بودند. حجاج بن علاط سلمی در باره علی علیه السلام و کشتگانی که به دست او از پای درآمده اند و حسن استقبالی که جناب او از بلا می کرده گوید:

خدای متعال برای نابود کردن دشمنان دین خود شخصی را مانند علی بن ابی طالب برمی گزیند که عموها و دائیهای او مردمان کریمی هستند.

ص: ۸۹

دستان تو که برای همیشه توانا باشند به تو کمک کردند و مانند طلیحه را به شمشیر تیز به زمین افکنده و هلاک ساختند.

و چون دلاور توانائی بر دشمنان خود کار را سخت گرفتی و با شمشیر بران خود در هنگامی که از فراز به نشیب می آمدند آن‌ها را شکست دادی.

شمشیر عطشان خود را از خون‌های دشمنان سیراب کردی و تا سیر نگردید در غلاف ننمودی. - . ارشاد مفید : ۳۹ - ۴۷ -

**[ترجمه]

بیان

الخف بالکسر الجماعه القلیله و الأربیه بالضم و التشدید أصل الفخذ.

و قال الجوهری المعم المخول الکثیر الأعمام و الأخوال الکریمهم و قد یکسران و قال طعنه فجدله أی رماه بالأرض و قال البساله الشجاعه.

أسفلا أسفلا أی کشفتهم عند هویهم من الجبل إلی أسفل الوادی و التکریر للمبالغه و فی بعض النسخ أخول أخولا.

قال الجوهری یقال تطایر الشرر أخول أخول أی متفرقا و هو الشرر الذی یتطایر من الحدید الحار إذا ضرب.

و العلل الشرب الثانی من الإبل یقال عله یعله و یعله إذا سقاه السقیه الثانیه و عل بنفسه یتعدی و لا یتعدی و النهل الشرب الأول و قد نهل کعلم و الحران العطشان فالمعنی حتی ینهل فقط من دون علل أو المراد بالنهل هنا الارتواء و الناهل الریان فالتقابل بحسب اللفظ فقط و علی التقدیرین هو من أحسن الکلام و ألطف الاستعارات.

**[ترجمه]«الخِفّ» با کسره به معنای جماعت بسیار است. «الاُربیّة» با ضمه و تشدید قسمت بالای ران است.

جوهری گوید: «المعمّ المخول» یعنی کسی که دارای عموها و دائی‌های بزرگوار بسیاری است. و گاهی با کسره می‌آیند. و

گوید: «طعنه فجدله» یعنی او را بر زمین زد. و گوید: «البسالهٔ» یعنی دلیری.

«اسفل أسفلاً» یعنی در زمانی که از فراز به نشیب وادی آمدند آن‌ها را شکست دادی. و تکرار برای مبالغه است. و در برخی نسخه‌ها «اخول اخولاً» آمده است.

جوهری گوید: گفته می‌شود: تطایر الشرر اخول اخولاً» یعنی پراکنده. و آن شراره آتشی است که چون بر آهن ضربه زده شود از آن بیرون می‌جهد.

«العلل» نوشیدن دوباره شتر است. گفته می‌شود: علّه یعِلّه و یعُلّه، هرگاه برای بار دوم به او آب بنوشانند. و «علّ بنفسه» به صورت متعدی و لازم می‌آید. «النهل» نوشیدن بار او اول است. و «قد نهل» بر وزن علم. «الحرّان» یعنی تشنه. پس معنای بیت به این صورت است که: تا سیراب شوند نه اینکه دو بار سیراب گردند. یا مقصود از «النهل» در اینجا سیراب شدن است. و «الناهل» به معنای سیراب باشد. پس تقابل تنها بنا بر ظاهر عبارت است. و بر اساس دو تقدیر این عبارت از جمله کلام نیکو و استعاره‌های زیبا است.

**[ترجمه]

«۱۸»

شی، تفسیر العیاشی الْحُسَیْنُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنْ قَوْلِهِ أَ فَإِنْ ماتَ

۱- فی الامتاع: لهم و فی السیره: سبقت یداک له بعاجل طعنه.
۲- فی الامتاع: فترکت طلحه.
۳- بالسیف خ ل أقول: فی السیره و الامتاع: بالجر إذ یهوون أخول أخولا.
۴- أخول أخولا خ ل.
۵- فی المصدر و الامتاع: و لم تکن. و لم یذکر هذا البیت ابن هشام.
۶- إرشاد المفید: ۳۹- ۴۷.

أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلى أَعْقابِكَمْ (۱) الْقَتْلُ أَمِ الْمَوْتُ قَالَ يَعْنِى أَصْحَابَهُ الَّذِينَ فَعَلُوا مَا فَعَلُوا (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: حسین بن منذر می گوید: از امام صادق علیه السلام در باره آیه «أفإن مات

ص: ۹۰

أو قتل انقلبتم علی أعقابکم» پرسیدم: کشته شدن یا مرگ؟ فرمود: مقصود آیه، اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم می باشند، آن‌هایی که آن کارها را کردند. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۰۰ -

**[ترجمه]

«۱۹»

شی، تفسیر العیاشی مَنْصُورُ بْنُ الْوَلِيدِ الصَّيْقَلُ إِنَّهُ سَمِعَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ قَرَأَ وَ كَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قُتِلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ قَالَ أُلُوفٌ وَ أُلُوفٌ ثُمَّ قَالَ إِی وَ اللَّهِ يُقْتَلُونَ (۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: منصور بن صیقل گوید که او از امام صادق علیه السلام شنیده است که آیه را چنین می خواند: «وَكَأَيِّن مِّن نَّبِيٍّ قَاتَل مَعهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ» گفت: هزاران هزار. سپس گفت: آری به خدا کشته می شوند. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۰۱ -

**[ترجمه]

بیان

قال الطبرسی رحمه الله قرأ أهل البصره و ابن كثير و نافع قُتِلَ بضم القاف بغير ألف و هی قراءه ابن عباس و الباقون قاتَلَ بألف و هی قراءه ابن مسعود (۴).

**[ترجمه]طبرسی گوید: اهل بصره و ابن کثیر و نافع (قتل) را با ضمه قاف بدون الف قرائت کرده‌اند و ابن عباس نیز به همین صورت قرائت کرده است و دیگران به صورت (قاتل) با الف قرائت کرده‌اند و این قرائت ابن مسعود است. - . مجمع البیان ۲ : ۵۱۶ -

**[ترجمه]

«۲۰»

شی، تفسیر العیاشی الْحُسَيْنُ بْنُ أَبِي الْعَلَاءِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ ذَكَرَ يَوْمَ أُحُدٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كُسِرَتْ رَبَاعِيَتُهُ إِنَّ النَّاسَ وَلَّوْا مُصْعِدِينَ فِي الْوَادِي وَ الرَّسُولُ يَدْعُوهُمْ فِی أُخْرَاهُمْ فَأَثَابَهُمْ غَمّاً بِغَمٍّ ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْهِمُ النُّعَاسَ فَقُلْتُ النُّعَاسُ مَا

هُوَ قَالَ الْهَمُّ فَلَمَّا اسْتَيْقَظُوا قَالُوا كَفَرْنَا وَ جَاءَ أَبُو سُفْيَانَ فَعَلَا فَوْقَ الْجَبَلِ بِإِلَهِهِ هُبَلَ فَقَالَ اعْلُ هُبَلُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَوْمَئِذٍ اللَّهُ أَعْلَى وَ أَجَلُّ فَكُسِرَتْ رَبَاعِيَهُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ اشْتَكَتْ لِثَتُهُ وَ قَالَ نَنْشُدُكَ يَا رَبِّ مَا وَعَدْتَنِي فَإِنَّكَ إِنْ شِئْتَ لَمْ تُعْبَدْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَا عَلِيُّ أَيْنَ كُنْتَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَزِقْتُ الْأَرْضَ فَقَالَ ذَاكَ الظَّنُّ بِكَ فَقَالَ يَا عَلِيُّ ائْتِنِي بِمَاءٍ أَغْسِلْ عَنِّي فَأَتَاهُ فِي صَحْفَهٍ (۵) فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَدْ عَافَهُ وَ قَالَ ائْتِنِي فِي يَدِكَ فَأَتَاهُ بِمَاءٍ

۱- ذکرنا موضع الآیه فی صدر الباب.

۲- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۲۰۰.

۳- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۲۰۱.

۴- مجمع البیان ۲: ۵۱۶.

۵- استظهر المصنّف انه مصحف: فی حجفه.

فِی کَفِّهِ فَغَسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنْ لِحْیَتِهِ صلی الله علیه و آله (۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: حسین بن ابی علاء از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که ایشان از جنگ اُحد یاد کرد و گفت در آن روز دندان های پیشین پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم شکست و مردم در دره به طرف بالا فرار می کردند و پیامبر پشت سرشان بود و آن‌ها را صدا می زد. غمی بر غم‌هایشان افزوده شد. سپس خواب را بر آن‌ها فرو فرستاد. پرسیدم: «نُعاس» چیست؟ فرمود: خواب. وقتی بیدار شدند، گفتند: ما کافر شدیم. آن گاه ابوسفیان آمد و با خدای خود هُبل بالای کوه رفت و فریاد زد: هُبل بلند مرتبه باد! و در آن روز رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

«خداوند برتر و بالاتر است».

دندان‌های پیشین رسول خدا صلی الله علیه و آله شکست و لثّه اش شکاف برداشت و فرمود: پروردگارا! آن چه را به ما وعده داده ای من از تو می خواهم، تو اگر بخواهی پرستیده نمی شود. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای علی! کجایی»؟ گفت: ای رسول خدا! بر زمین چسبیده ام (منظور سختی جنگ بود). پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: جز این از تو انتظار نمی رفت. آن گاه رسول خدا فرمود: ای علی! آب بیاور تا سر و صورتم را بشویم. علی علیه السلام در یک ظرف بزرگی برای او آب آورد. اما پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم آن را رها کرد و فرمود: «با دستان خودت برایم آب بیاور» سپس علی علیه السلام با دستان خودش برای او آب آورد

ص: ۹۱

و رسول خدا صلی الله علیه و آله، ریش خود را شست. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۰۱ -

**[ترجمه]

بیان

النعاس ما هو أی ما سببه قالوا کفرنا أی بما تکلموا فی نعاسهم من کلمه الکفر أو بتقصیرهم فی إعانه الرسول صلی الله علیه و آله لزقت الأرض أی لم أفر و لم أتحرک عن مکانی.

**[ترجمه]«النعاس ما هو؟» یعنی سبب خواب چه بود؟ گفتند: «کفرنا» یعنی به خاطر کلمات کفرآمیزی که در خواب بر زبان آوردند، یا به خاطر کوتاهی کردن آن‌ها در یاری رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم. «لزقت الارض» یعنی نگریختم و از جایم تکان نخوردم.

**[ترجمه]

«۲۱»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ زُرَارَهَ وَ حُمْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَحَدِهِمَا عَلَیْهِمَا السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّیْطانُ بِبَعْضِ ما کَسَبُوا فَهُوَ عُقْبَهُ بْنُ عُثْمَانَ وَ عُثْمَانُ بْنُ سَعْدٍ (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از زراره و حمران و محمد بن مسلم، از یکی از دو امام باقر و صادق علیهما السلام نقل کرده است که در باره آیه «إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّیْطَانُ بِبَعضِ مَا کَسَبُواْ» فرمود: در باره عقبه بن عثمان و عثمان بن سعد می باشد. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۰۱ -

**[ترجمه]

«۲۲»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا انْهَزَمَ النَّاسُ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله یَوْمَ أُحُدٍ نَادَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ اللَّهَ قَدْ وَعَدَنِی أَنْ یُظْهِرَنِی عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ فَقَالَ لَهُ بَعْضُ الْمُنَافِقِینَ وَ سَمَّاهُمَا فَقَدْ هُزِمْنَا وَ یَسْخَرُ بِنَا (۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: هشام بن سالم می گوید: امام صادق علیه السلام فرمود: وقتی مردم در جنگ احد از گِرد رسول خدا صلی الله علیه و آله پراکنده شدند، رسول خدا صلی الله علیه و آله فریاد زد: خداوند به من وعده داده است که مرا بر تمام دین مسلّط گرداند. بعضی از منافقین به او گفتند: حالا که شکست خورده ایم، ما را مسخره هم می کنی؟ - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۰۱ -

**[ترجمه]

«۲۳»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ کَثِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّیْطانُ بِبَعْضِ ما کَسَبُوا قَالَ هُمْ أَصْحَابُ الْعَقَبَهِ (۴).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: عبدالرحمن بن کثیر به نقل از امام صادق علیه السلام گفته است که آیه «إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّیْطَانُ بِبَعضِ مَا کَسَبُواْ» در باره یاران پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم است که در گردنه احد بودند. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۰۱ -

**[ترجمه]

بیان

لعل المراد بأصحاب العقبه أصحاب الشعب الذین أمرهم رسول الله صلی الله علیه و آله بحفظه أو الأنصار الذین بایعوا فی العقبه أو المعنی أن الذین فروا یوم الأحد (۵) وقفوا علی العقبه لینفروا ناقه الرسول صلی الله علیه و آله و الأول أنسب.

**[ترجمه]شاید مقصود از «اصحاب العقبۀ» یاران شعب باشند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به آن‌ها امر فرمود که از او محافظت کنند، یا مقصود انصاری هستند که در عقبه با پیامبر پیمان بستند، یا مقصود کسانی است که در روز احد گریختند و در عقبه ایستادند تا شتر رسول خدا را برمند. البته معنای اول مناسب‌تر است.

**[ترجمه]

«۲۴»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ أَ وَ لَمَّا أَصابَتْکُمْ مُصِیبَهٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَیْها قَالَ کَانَ الْمُسْلِمُونَ قَدْ أَصَابُوا بِبَدْرٍ مِائَهً وَ أَرْبَعِینَ رَجُلًا قَتَلُوا سَبْعِینَ رَجُلًا وَ أَسَرُوا سَبْعِینَ فَلَمَّا کَانَ یَوْمُ أُحُدٍ أُصِیبَ مِنَ الْمُسْلِمِینَ سَبْعُونَ رَجُلًا قَالَ فَاغْتَمُّوا بِذَلِکَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی أَ وَ لَمَّا أَصابَتْکُمْ مُصِیبَهٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَیْها (۶).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: محمد بن ابی حمزه، از فردی ناشناس، روایت می کند که ابی عبدالله، امام صادق علیه السلام در باره آیه «أَوَلَمَّا أَصَابَتْکُم مُّصِیبَهٌ قَدْ أَصَبْتُم مِّثْلَیْهَا» فرمود: مسلمانان در جنگ بدر با یکصد و چهل نفر مواجه شدند، هفتاد نفر از آن‌ها را کشتند و هفتاد نفر را هم به اسارت گرفتند. در جنگ احد، هفتاد نفر از مسلمانان، کشته شدند و مسلمانان از این موضوع غمگین شدند و خداوند، این آیه را نازل کرد: «أوَ لَمّا أصَابتکُمْ مُصِیبهٌ قَدْ أصبتم مثلیها» - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۰۵ -

**[ترجمه]

«۲۵»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِی مَرْیَمَ قَالَ: قَالَ لِی أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَ

۱- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۲۰۱.

۲- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۲۰۱. و الآیه ذکرنا موضعها فی صدر الباب.

۳- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۲۰۱. و الآیه ذکرنا موضعها فی صدر الباب.

۴- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۲۰۱. و الآیه ذکرنا موضعها فی صدر الباب.

۵- هکذا فی النسخ، و الصحیح: یوم احد.

۶- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۲۰۵. ذکرنا موضع الآیه فی صدر الباب.

رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَعَثَ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی عَشَرَهٍ اسْتَجابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ ما أَصابَهُمُ الْقَرْحُ إِلَی (۱) أَجْرٌ عَظِیمٌ إِنَّمَا نَزَلَتْ فِی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: سالم بن ابی مریم روایت کرده است که امام صادق علیه السلام به من فرمود:

ص: ۹۲

رسول خدا صلی الله علیه و آله، حضرت علی علیه السلام را به همراه ده نفر فرستاد و آیه «اسْتَجَابُواْ لِلّهِ وَالرَّسُولِ مِن بَعْدِ مَآ أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ» تا «أَجْرٌ عظِیمٌ» در شأن حضرت علی علیه السلام نازل شده است. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۰۶ -

**[ترجمه]

«۲۶»

قب، المناقب لابن شهرآشوب ابْنُ فَیَّاضٍ فِی شَرْحِ الْأَخْبَارِ مُحَمَّدُ بْنُ الْجُنَیْدِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ سَعِیدِ بْنِ الْمُسَیَّبِ قَالَ: أَصَابَتْ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ یَوْمَ أُحُدٍ سِتَّ عَشْرَهَ ضَرْبَهً (۳) وَ هُوَ بَیْنَ یَدَیْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَذُبُّ عَنْهُ کُلَّ ضَرْبَهٍ (۴) یَسْقُطُ إِلَی الْأَرْضِ فَإِذَا سَقَطَ رَفَعَهُ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ.

خَصَائِصُ الْعَلَوِیَّهِ، قَیْسُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِیهِ قَالَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَصَابَنِی یَوْمَ أُحُدٍ سِتَّ عَشْرَهَ ضَرْبَهً سَقَطْتُ إِلَی الْأَرْضِ فِی أَرْبَعٍ مِنْهُنَّ فَأَتَانِی رَجُلٌ حَسَنُ الْوَجْهِ حَسَنُ اللِّمَّهِ طَیِّبُ الرِّیحِ فَأَخَذَ بِضَبْعِی (۵) فَأَقَامَنِی ثُمَّ قَالَ أَقْبِلْ عَلَیْهِمْ فَإِنَّکَ فِی طَاعَهِ اللَّهِ وَ طَاعَهِ رَسُولِ اللَّهِ وَ هُمَا عَنْکَ رَاضِیَانِ قَالَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَأَتَیْتُ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ یَا عَلِیُّ أَقَرَّ اللَّهُ عَیْنَکَ ذَاکَ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ (۶).

**[ترجمه]مناقب: ابن فیاض در شرح الاخبار گوید: محمد بن جنید با اسنادش از سعید بن مسیّب روایت کرده که گوید: در روز احد علی علیه السلام شانزده زخم برداشت در حالی در پیشاپیش رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بود و از آن حضرت دفاع می کرد و با هر ضربه‌ای که بر او وارد می کردند بر زمین می‌افتاد و هر بار که می‌افتاد جبرئیل علیه السلام او را بلند می کرد.

خصائص علویّهٔ: امیر المؤمنین فرمود: در روز احد مرا شانزده ضربت رسید که چهار آن از آن قبیل بود که مرا انداخت، دیدم مردی خوب صورتی خوش موئی تازه روئی هر بار می آمد و به زیر بغل من می رفت و مرا راست می داشت بعد از آن می گفت: به سوی مشرکان بتاز که تو در طاعت خدای و رسول اوئی، و ایشان هر دو از تو راضی اند. امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: نزد رسول اللّٰه صلی الله علیه و آله و سلم آمدم و آن حضرت را از این حال با خبر کردم فرمود: ای علی حق تعالی روشن کناد چشم تو را که آن شخص جبرئیل علیه السلام بود. - . مناقب آل ابی طالب ۲ : ۷۸ - ۷۹ -

**[ترجمه]

بیان

اللمه بالكسر الشعر يجاوز شحمه الأذن.

**[ترجمه]اللمه بالكسر الشعر يجاوز شحمه الأذن.

**[ترجمه]

«۲۷»

شی، تفسير العياشي عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ حَمْزَهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ لَمَّا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَا صُنِعَ بِحَمْزَهَ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ قَالَ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ وَ إِلَيْكَ الْمُشْتَكَى وَ أَنْتَ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا أَرَى ثُمَّ قَالَ لَئِنْ ظَفِرْتُ لَأُمَثِّلَنَّ وَ لَأُمَثِّلَنَّ قَالَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَ إِنْ عاقَبْتُمْ فَعاقِبُوا بِمِثْلِ ما عُوقِبْتُمْ بِهِ وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَصْبِرُ أَصْبِرُ (۷).

**[ترجمه]تفسير عياشى: حسين بن حمزه، از امام صادق عليه السلام روايت كرده كه فرمود: «وقتى پيامبر صلى الله عليه و آله مشاهده كرد كه چگونه بدن حمزه بن عبد المطّلب را مثله كرده اند، گفت: خدايا! شكر و سپاس مخصوص توست و به تو شكايت مى كنم و از تو براى آن چه مى بينم يارى مى خواهم، سپس فرمود: اگر بر آنها پيروز شوم، حتماً مقابله به مثل مى كنم؛ و خداوند فرمود: «وَ إِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُواْ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرينَ» پيامبر خدا صلى الله عليه و آله فرمود: صبر مى كنم، صبر مى كنم. -. تفسير عياشى ۲ : ۲۷۴ و آيه در سوره نحل / ۱۲۵ مى‌باشد. -

**[ترجمه]

«۲۸»

عم، إعلام الورى ثم كانت غزوه أحد على رأس سنه من بدر و رئيس المشركين

ص: ۹۳

۱- أى إلى قوله.

۲- تفسير العيّاشيّ ۱: ۲۰۶، ذكرنا موضع الآيه فى صدر الباب.

۳- فى المصدر: اصاب عليّا عليه السلام يوم أحد سته عشر ضربه.

۴- فى المصدر: فى كل ضربه.

۵- الضبع: العضد.

۶- مناقب آل أبى طالب ۲: ۷۸ و ۷۹.

۷- تفسیر العیّاشیّ ۲: ۲۷۴، و الآیه فی سوره النحل: ۱۲۵.

يومئذ أبو سفيان بن حرب و كان أصحاب رسول الله صلى الله عليه و آله يومئذ سبعمائه و المشركون ألفين و خرج رسول الله صلى الله عليه و آله بعد أن استشار أصحابه و كان رأيه صلى الله عليه و آله أن يقاتل الرجال على أفواه السكك و يرمى الضعفاء من فوق البيوت فأبوا إلا الخروج إليهم فلما صار على الطريق قالوا نرجع فقال ما كان لنبى إذا قصد قوما أن يرجع عنهم و كانوا ألف رجل فلما كانوا فى بعض الطريق انخزل عنهم عبد الله بن أبى بثلث الناس و قال (۱) و الله ما ندرى على ما نقتل أنفسنا و القوم قومه و همت بنو حارثه و بنو سلمه بالرجوع ثم عصمهم الله جل و عز و هو قوله إِذْ هَمَّتْ طائِفَتانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلا (۲) الآيه.

و أصبح رسول الله صلى الله عليه و آله متهيئا للقتال و جعل على رايه المهاجرين عليا عليه السلام و على رايه الأنصار سعد بن عباده و قعد رسول الله صلى الله عليه و آله فى رايه الأنصار ثم مر صلى الله عليه و آله على الرماه و كانوا خمسين رجلا و عليهم عبد الله بن جبير فوعظهم و ذكرهم و قال اتقوا الله و اصبروا و إن رأيتمونا يخطفنا الطير (۳) فلا تبرحوا مكانكم حتى أرسل إليكم و أقامهم عند رأس الشعب و كانت الهزيمه على المشركين و حسهم المسلمون بالسيوف حسا فقال أصحاب عبد الله بن جبير الغنيمه ظهر أصحابكم (۴) فما تنتظرون فقال عبد الله أ نسيتم قول رسول الله صلى الله عليه و آله أما أنا فلا أبرح موقفى الذى عهد إلى فيه رسول الله ما عهد فتركوا أمره و عصوه بعد ما رأوا ما يحبون و أقبلوا على الغنائم فخرج كمين المشركين عليهم خالد بن الوليد فانتهى إلى عبد الله بن جبير فقتله ثم أتى الناس من أدبارهم و وضع فى المسلمين السلاح فانهزموا و صاح إبليس لعنه الله قتل محمد و رسول الله يدعوهم فى أخراهم أيها الناس إنى رسول الله (۵) إن الله قد وعدنى النصر فإلى أين الفرار فيسمعون الصوت

۱- فى المصدر: و قالوا.

۲- ذكرنا فى صدر الباب موضع الآيه.

۳- فى المصدر: يخطفنا المشركون.

۴- قال المصنّف فى الهامش: ظهر اصحابكم اى غلبوا عليها.

۵- فى المصدر: انا رسول اللّه.

وَ لَا يَلْوُونَ عَلَى شَيْ ءٍ وَ ذَهَبَتْ صَيْحَهُ إِبْلِيسَ حَتَّى دَخَلَتْ بُيُوتَ الْمَدِينَهِ فَصَاحَتْ فَاطِمَهُ عَلَيْهَا السَّلَامُ وَ لَمْ تَبْقَ هَاشِمِيَّهٌ وَ لَا قُرَشِيَّهٌ إِلَّا وَضَعَتْ يَدَهَا عَلَى رَأْسِهَا وَ خَرَجَتْ فَاطِمَهُ عَلَيْهَا السَّلَامُ تَصْرُخُ.

قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ انْهَزَمَ النَّاسُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَغَضِبَ غَضَباً شَدِيداً وَ كَانَ إِذَا غَضِبَ انْحَدَرَ مِنْ وَجْهِهِ وَ جَبْهَتِهِ مِثْلُ اللُّؤْلُؤِ مِنَ الْعَرَقِ فَنَظَرَ فَإِذَا عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى جَنْبِهِ فَقَالَ مَا لَكَ لَمْ تَلْحَقْ بِبَنِي أَبِيكَ فَقَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكْفُرُ بَعْدَ إِيمَانٍ (١) إِنَّ لِي بِكَ أُسْوَهً فَقَالَ أَمَّا لَا فَاكْفِنِي هَؤُلَاءِ فَحَمَلَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَضَرَبَ أَوَّلَ مَنْ لَقِيَ مِنْهُمْ فَقَالَ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ هَذِهِ لَهِيَ الْمُوَاسَاهُ يَا مُحَمَّدُ قَالَ إِنَّهُ مِنِّي وَ أَنَا مِنْهُ قَالَ جَبْرَئِيلُ وَ أَنَا مِنْكُمَا.

وَ ثَابَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله جَمَاعَهٌ مِنْ أَصْحَابِهِ وَ أُصِيبَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ سَبْعُونَ رَجُلًا مِنْهُمْ أَرْبَعَهٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ حَمْزَهُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَحْشٍ وَ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ وَ شَمَّاسُ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ الشَّرِيدِ وَ الْبَاقُونَ مِنَ الْأَنْصَارِ.

قَالَ وَ أَقْبَلَ يَوْمَئِذٍ أُبَيُّ بْنُ خَلَفٍ وَ هُوَ عَلَى فَرَسٍ لَهُ وَ هُوَ يَقُولُ هَذَا ابْنُ أَبِي كَبْشَهَ بُؤْ بِذَنْبِكَ لَا نَجَوْتُ إِنْ نَجَوْتَ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بَيْنَ الْحَارِثِ بْنِ الصِّمَّهِ وَ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ يَعْتَمِدُ عَلَيْهِمَا فَحَمَلَ عَلَيْهِ فَوَقَاهُ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ بِنَفْسِهِ فَطَعَنَ مُصْعَباً فَقَتَلَهُ فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَنَزَهً كَانَتْ فِي يَدِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ ثُمَّ طَعَنَ أُبَيّاً فِي جِرِبَّانِ الدِّرْعِ فَاعْتَنَقَ فَرَسُهُ فَانْتَهَى إِلَى عَسْكَرِهِ وَ هُوَ يَخُورُ خُوَارَ الثَّوْرِ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ وَيْلَكَ مَا أَجْزَعَكَ إِنَّمَا هُوَ خَدْشٌ لَيْسَ بِشَيْ ءٍ فَقَالَ وَيْلَكَ يَا ابْنَ حَرْبٍ أَ تَدْرِي مَنْ طَعَنَنِي إِنَّمَا طَعَنَنِي مُحَمَّدٌ وَ هُوَ قَالَ لِي بِمَكَّهَ إِنِّي سَأَقْتُلُكَ فَعَلِمْتُ أَنَّهُ قَاتِلِي وَ اللَّهِ لَوْ أَنَّ مَا بِي كَانَ بِجَمِيعِ أَهْلِ الْحِجَازِ لَقَضَتْ عَلَيْهِمْ فَلَمْ يَزَلْ يَخُورُ الْمَلْعُونُ حَتَّى صَارَ إِلَى النَّارِ.

وَ فِي كِتَابِ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ أَنَّهُ لَمَّا انْتَهَتْ فَاطِمَهُ عَلَيْهَا السَّلَامُ وَ صَفِيَّهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ نَظَرَتَا إِلَيْهِ قَالَ لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَمَّا عَمَّتِي فَاحْبِسْهَا عَنِّي وَ أَمَّا فَاطِمَهُ

١- في المصدر: بعد الإسلام.

فَدَعْهَا فَلَمَّا دَنَتْ فَاطِمَةُ عَلَيْهَا السَّلَامُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ رَأَتْهُ قَدْ شُجَّ فِي وَجْهِهِ وَ أُدْمِيَ فُوهُ إِدْمَاءً صَاحَتْ وَ جَعَلَتْ تَمْسَحُ الدَّمَ وَ تَقُولُ اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى مَنْ أَدْمَى وَجْهَ رَسُولِ اللَّهِ وَ كَانَ يَتَنَاوَلُ فِي يَدِهِ (۱) رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَا يَسِيلُ مِنَ الدَّمِ فَيَرْمِيهِ (۲) فِي الْهَوَاءِ فَلَا يَتَرَاجَعُ مِنْهُ شَيْ ءٌ.

قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ اللَّهِ لَوْ سَقَطَ (۳) مِنْهُ شَيْ ءٌ عَلَى الْأَرْضِ لَنَزَلَ الْعَذَابُ.

قَالَ أَبَانُ بْنُ عُثْمَانَ حَدَّثَنِي بِذَلِكَ عَنْهُ الصَّبَّاحُ بْنُ سَيَابَةَ قَالَ: قُلْتُ كُسِرَتْ رَبَاعِيَتُهُ كَمَا يَقُولُهُ هَؤُلَاءِ قَالَ لَا وَ اللَّهِ مَا قَبَضَهُ اللَّهُ إِلَّا سَلِيماً وَ لَكِنَّهُ شُجَّ فِي وَجْهِهِ قُلْتُ فَالْغَارُ فِي أُحُدٍ الَّذِي يَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله صَارَ إِلَيْهِ قَالَ وَ اللَّهِ مَا بَرِحَ مَكَانَهُ وَ قِيلَ لَهُ أَ لَا تَدْعُو عَلَيْهِمْ قَالَ اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي. (۴) وَ رَمَى رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ابْنُ قَمِيئَةَ (۵) بِقَذَّافِهِ فَأَصَابَ كَفَّهُ حَتَّى نَدَرَ السَّيْفُ مِنْ يَدِهِ وَ قَالَ خُذْهَا مِنِّي وَ أَنَا ابْنُ قَمِيئَةَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَذَلَّكَ اللَّهُ وَ أَقْمَأَكَ (۶) وَ ضَرَبَهُ عُتْبَةُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ بِالسَّيْفِ حَتَّى أَدْمَى فَاهُ وَ رَمَاهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شِهَابٍ بِقُلَاعَةٍ فَأَصَابَ مِرْفَقَهُ وَ لَيْسَ أَحَدٌ مِنْ هَؤُلَاءِ مَاتَ مِيتَةً سَوِيَّةً فَأَمَّا ابْنُ قَمِيئَةَ فَأَتَاهُ تَيْسٌ وَ هُوَ نَائِمٌ بِنَجْدٍ فَوَضَعَ قَرْنَهُ فِي مَرَاقِّهِ ثُمَّ دَعَسَهُ فَجَعَلَ يُنَادِي وَا ذُلَّاهْ حَتَّى أَخْرَجَ قَرْنَيْهِ مِنْ تَرْقُوَتِهِ.

وَ كَانَ وَحْشِيٌّ يَقُولُ قَالَ لِي جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ وَ كُنْتُ عَبْداً لَهُ إِنَّ عَلِيّاً قَتَلَ عَمِّي يَوْمَ بَدْرٍ يَعْنِي طُعَيْمَةَ فَإِنْ قَتَلْتَ مُحَمَّداً فَأَنْتَ حُرٌّ وَ إِنْ قَتَلْتَ عَمَّ مُحَمَّدٍ فَأَنْتَ حُرٌّ وَ إِنْ قَتَلْتَ ابْنَ عَمِّ مُحَمَّدٍ فَأَنْتَ حُرٌّ فَخَرَجْتُ بِحَرْبَةٍ لِي مَعَ قُرَيْشٍ إِلَى أُحُدٍ أُرِيدُ الْعِتْقَ

۱- خلى المصدر عن قوله: في يده.

۲- في المصدر: و يرمى به.

۳- في المصدر: لو نزل.

۴- زاد في المصدر: فانهم لا يعلمون.

۵- في نسخه المصنّف: ابن قميه. و هو المصحف و كذا فيما يأتي.

۶- أقمأه اى أذله.

لَا أَرِيدُ غَيْرَهُ وَ لَا أَطْمَعُ فِی مُحَمَّدٍ وَ قُلْتُ لَعَلِّی أَصِیبُ مِنْ عَلِیٍّ أَوْ حَمْزَهَ غِرَّهً فَأَزْرُقَهُ وَ کُنْتُ لَا أَخْطِئُ فِی رَمْیِ الْحِرَابِ تَعَلَّمْتُهُ مِنَ الْحَبَشَهِ فِی أَرْضِهَا وَ کَانَ حَمْزَهُ یَحْمِلُ حَمَلَاتِهِ ثُمَّ یَرْجِعُ إِلَی مَوْقِفِهِ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ زَرَقَهُ وَحْشِیٌّ فَوْقَ الثَّدْیِ فَسَقَطَ وَ شَدُّوا عَلَیْهِ فَقَتَلُوهُ فَأَخَذَ وَحْشِیٌّ الْکَبِدَ فَشَدَّ بِهَا إِلَی هِنْدٍ بِنْتِ عُتْبَهَ فَأَخَذَتْهَا فَطَرَحَتْهَا فِی فِیهَا فَصَارَتْ مِثْلَ الدَّاغِصَهِ فَلَفَظَتْهَا.

قَالَ وَ کَانَ الْحُلَیْسُ بْنُ عَلْقَمَهَ (۱) نَظَرَ إِلَی أَبِی سُفْیَانَ وَ هُوَ عَلَی فَرَسٍ وَ بِیَدِهِ رُمْحٌ یَجَأُ بِهِ فِی شِدْقِ حَمْزَهَ فَقَالَ یَا مَعْشَرَ بَنِی کِنَانَهَ انْظُرُوا إِلَی مَنْ یَزْعُمُ أَنَّهُ سَیِّدُ قُرَیْشٍ مَا یَصْنَعُ بِابْنِ عَمِّهِ الَّذِی قَدْ صَارَ لَحْماً وَ أَبُو سُفْیَانَ یَقُولُ ذُقْ عُقَقُ فَقَالَ أَبُو سُفْیَانَ صَدَقْتَ إِنَّمَا کَانَتْ مِنِّی زَلَّهٌ اکْتُمْهَا عَلَیَّ.

قَالَ وَ قَالَ أَبُو سُفْیَانَ فَنَادَی بَعْضَ الْمُسْلِمِینَ أَ حَیٌّ ابْنُ أَبِی کَبْشَهَ فَأَمَّا ابْنُ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَدْ رَأَیْنَاهُ مَکَانَهُ فَقَالَ عَلِیٌّ إِی وَ الَّذِی بَعَثَهُ بِالْحَقِّ إِنَّهُ لَیَسْمَعُ کَلَامَکَ قَالَ إِنَّهُ قَدْ کَانَتْ فِی قَتْلَاکُمْ مُثْلَهٌ وَ اللَّهِ مَا أَمَرْتَ وَ لَا نَهَیْتَ إِنَّ مِیعَادَنَا بَیْنَنَا وَ بَیْنَکُمْ مَوْسِمُ بَدْرٍ فِی قَابِلِ هَذَا الشَّهْرِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قُلْ نَعَمْ فَقَالَ نَعَمْ فَقَالَ أَبُو سُفْیَانَ لِعَلِیٍّ إِنَّ ابْنَ قَمِیئَهَ أَخْبَرَنِی أَنَّهُ قَتَلَ مُحَمَّداً وَ أَنْتَ أَصْدَقُ عِنْدِی مِنْهُ وَ أَبَرُّ ثُمَّ وَلَّی إِلَی أَصْحَابِهِ وَ قَالَ اتَّخِذُوا اللَّیْلَ جَمَلًا وَ انْصَرِفُوا.

ثُمَّ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِیّاً فَقَالَ اتَّبِعْهُمْ فَانْظُرْ أَیْنَ یُرِیدُونَ فَإِنْ کَانُوا رَکِبُوا الْخَیْلَ وَ سَاقُوا الْإِبِلَ فَإِنَّهُمْ یُرِیدُونَ الْمَدِینَهَ وَ إِنْ کَانُوا رَکِبُوا الْإِبِلَ وَ سَاقُوا الْخَیْلَ فَهُمْ مُتَوَجِّهُونَ إِلَی مَکَّهَ.

وَ قِیلَ إِنَّهُ بَعَثَ لِذَلِکَ سَعْدَ بْنَ أَبِی وَقَّاصٍ.

فَرَجَعَ فَقَالَ رَأَیْتُ خَیْلَهُمْ تَضْرِبُ بِأَذْنَابِهَا مَجْنُوبَهً مُدْبِرَهً وَ رَأَیْتُ الْقَوْمَ قَدْ تَجَمَّلُوا سَائِرِینَ فَطَابَتْ أَنْفُسُ الْمُسْلِمِینَ بِذَهَابِ الْعَدُوِّ فَانْتَشَرُوا یَتَتَبَّعُونَ قَتْلَاهُمْ فَلَمْ یَجِدُوا قَتِیلًا إِلَّا وَ قَدْ مَثَّلُوا بِهِ إِلَّا حَنْظَلَهَ بْنَ أَبِی عَامِرٍ کَانَ أَبُوهُ مَعَ الْمُشْرِکِینَ فَتُرِکَ لَهُ وَ وَجَدُوا حَمْزَهَ قَدْ شُقَّ بَطْنُهُ وَ جُدِعَ أَنْفُهُ وَ قُطِعَتْ أُذُنَاهُ وَ أُخِذَ کَبِدُهُ

۱- فی السیره: الحلیس بن زبان أخو بنی الحارث بن عبد مناف. و هو یومئذ سید الاحابیش.

فَلَمَّا انْتَهَی إِلَیْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَنَقَتْهُ الْعَبْرَهُ وَ قَالَ لَأَمَثِّلَنَّ بِسَبْعِینَ مِنْ قُرَیْشٍ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَ إِنْ عاقَبْتُمْ فَعاقِبُوا بِمِثْلِ ما عُوقِبْتُمْ (۱) بِهِ الْآیَهَ فَقَالَ بَلْ أَصْبِرُ وَ قَالَ مَنْ ذَلِکَ الرَّجُلُ الَّذِی تُغَسِّلُهُ الْمَلَائِکَهُ فِی سَفْحِ الْجَبَلِ فَسَأَلُوا امْرَأَتَهُ فَقَالَتْ إِنَّهُ خَرَجَ وَ هُوَ جُنُبٌ وَ هُوَ حَنْظَلَهُ بْنُ أَبِی عَامِرٍ الْغَسِیلُ.

قَالَ أَبَانٌ وَ حَدَّثَنِی أَبُو بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: ذُکِرَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ یُقَالُ لَهُ قُزْمَانُ بِحُسْنِ مَعُونَتِهِ لِإِخْوَانِهِ وَ ذُکُوِّهِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَأُتِیَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قِیلَ إِنَّ قُزْمَانَ اسْتُشْهِدَ فَقَالَ یَفْعَلُ اللَّهُ مَا یَشَاءُ (۲) ثُمَّ أُتِیَ فَقِیلَ إِنَّهُ قَتَلَ نَفْسَهُ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنِّی رَسُولُ اللَّهِ قَالَ وَ کَانَ قُزْمَانُ قَاتَلَ قِتَالًا شَدِیداً وَ قَتَلَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ سِتَّهً أَوْ سَبْعَهً فَأَثْبَتَتْهُ الْجِرَاحُ فَاحْتَمَلَ إِلَی دُورِ بَنِی ظَفَرٍ فَقَالَ لَهُ الْمُسْلِمُونَ أَبْشِرْ یَا قُزْمَانُ فَقَدْ أَبْلَیْتَ الْیَوْمَ فَقَالَ بِمَ تُبَشِّرُونِ فَوَ اللَّهِ مَا قَاتَلْتُ إِلَّا عَنْ أَحْسَابِ قَوْمِی وَ لَوْ لَا ذَلِکَ مَا قَاتَلْتُ فَلَمَّا اشْتَدَّتْ عَلَیْهِ الْجِرَاحَهُ جَاءَ إِلَی کِنَانَتِهِ فَأَخَذَ مِنْهَا مِشْقَصاً (۳) فَقَتَلَ بِهِ نَفْسَهُ..

قَالَ: وَ کَانَتِ امْرَأَهٌ مِنْ بَنِی النَّجَّارِ قُتِلَ أَبُوهَا وَ زَوْجُهَا وَ أَخُوهَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَدَنَتْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ الْمُسْلِمُونَ قِیَامٌ عَلَی رَأْسِهِ فَقَالَ (۴) لِرَجُلٍ أَ حَیٌّ رَسُولُ اللَّهِ قَالَ نَعَمْ قَالَتْ أَسْتَطِیعُ أَنْ أَنْظُرَ إِلَیْهِ قَالَ نَعَمْ فَأَوْسَعُوا لَهَا فَدَنَتْ مِنْهُ وَ قَالَتْ کُلُّ مُصِیبَهٍ جَلَلٌ بَعْدَکَ ثُمَّ انْصَرَفَتْ.

قَالَ وَ انْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی الْمَدِینَهِ حِینَ دُفِنَ الْقَتْلَی فَمَرَّ بِدُورِ بَنِی الْأَشْهَلِ وَ بَنِی ظَفَرٍ فَسَمِعَ بُکَاءَ النَّوَائِحِ عَلَی قَتْلَاهُنَّ فَتَرَقْرَقَتْ عَیْنَا رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ بَکَی ثُمَّ قَالَ لَکِنَّ حَمْزَهَ لَا بَوَاکِیَ لَهُ الْیَوْمَ فَلَمَّا سَمِعَهَا سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ

۱- النحل: ۱۲۵.

۲- ثم اتی فقیل: یا رسول اللّه ان قزمان استشهد، فقال: یفعل اللّه ما یشاء.

۳- المشقص: نصل عریض أو سهم فیه نصل عریض.

۴- هکذا فی النسخ، و الصحیح کما فی المصدر: قالت.

وَ أَسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ قالا (۱) لَا تَبْكِيَنَّ امْرَأَهٌ حَمِيمَهَا حَتَّى تَأْتِيَ فَاطِمَهَ عَلَيْهَا السَّلَامُ فَتُسْعِدَهَا فَلَمَّا سَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْوَاعِيَهَ عَلَى حَمْزَهَ وَ هُوَ عِنْدَ فَاطِمَهَ عَلَيْهَا السَّلَامُ عَلَى بَابِ الْمَسْجِدِ قَالَ ارْجِعْنَ رَحِمَكُنَّ اللَّهُ فَقَدْ آسَيْتُنَّ بِأَنْفُسِكُنَّ.

ثم كانت غزوه حمراء الأسد قَالَ أَبَانُ بْنُ عُثْمَانَ لَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ مِنْ يَوْمِ أُحُدٍ نَادَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي الْمُسْلِمِينَ فَأَجَابُوهُ فَخَرَجُوا عَلَى عِلَّتِهِمْ وَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ مِنَ الْقَرْحِ وَ قَدَّمَ عَلِيّاً بَيْنَ يَدَيْهِ بِرَايَهِ الْمُهَاجِرِينَ حَتَّى انْتَهَى إِلَى حَمْرَاءِ الْأَسَدِ ثُمَّ رَجَعَ إِلَى الْمَدِينَهِ فَهُمُ الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ ما أَصابَهُمُ الْقَرْحُ وَ خَرَجَ أَبُو سُفْيَانَ حَتَّى انْتَهَى إِلَى الرَّوْحَاءِ فَأَقَامَ بِهَا وَ هُوَ يَهُمُّ بِالرَّجْعَهِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ يَقُولُ قَدْ قَتَلْنَا صَنَادِيدَ الْقَوْمِ فَلَوْ رَجَعْنَا اسْتَأْصَلْنَاهُمْ فَلَقِيَ مَعْبَداً الْخُزَاعِيَّ فَقَالَ مَا وَرَاءَكَ يَا مَعْبَدُ قَالَ قَدْ وَ اللَّهِ تَرَكْتُ مُحَمَّداً وَ أَصْحَابَهُ وَ هُمْ يُحْرِقُونَ عَلَيْكُمْ (۲) وَ هَذَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ قَدْ أَقْبَلَ عَلَى مُقَدِّمَتِهِ فِي النَّاسِ وَ قَدِ اجْتَمَعَ مَعَهُ مَنْ كَانَ تَخَلَّفَ عَنْهُ وَ قَدْ دَعَانِي ذَلِكَ إِلَى أَنْ قُلْتُ شِعْراً قَالَ أَبُو سُفْيَانَ وَ مَا ذَا قُلْتَ قَالَ قُلْتُ:

كَانَتْ تَهُدُّ مِنَ الْأَصْوَاتِ رَاحِلَتِي*** إِذْ سَالَتِ الْأَرْضُ بِالْجُرْدِ الْأَبَابِيلِ

تُرْدِي بِأُسْدٍ كِرَامٍ لَا تَنَابِلَهٍ***عِنْدَ اللِّقَاءِ وَ لَا خُرْقٍ مَعَاذِيلِ

الْأَبْيَاتَ.

فَثَنَّى ذَلِكَ أَبَا سُفْيَانَ وَ مَنْ مَعَهُ ثُمَّ مَرَّ بِهِ رَكْبٌ مِنْ عَبْدِ الْقَيْسِ يُرِيدُونَ الْمِيرَهَ مِنَ الْمَدِينَهِ فَقَالَ لَهُمْ أَبْلِغُوا مُحَمَّداً أَنِّي قَدْ أَرَدْتُ الرَّجْعَهَ إِلَى أَصْحَابِهِ لِأَسْتَأْصِلَهُمْ وَ أُوقِرَ لَكُمْ رِكَابَكُمْ زَبِيباً إِذَا وَافَيْتُمْ عُكَاظَ فَأَبْلَغُوا ذَلِكَ إِلَيْهِ وَ هُوَ بِحَمْرَاءِ الْأَسَدِ فَقَالَ صلى الله عليه و آله وَ الْمُسْلِمُونَ مَعَهُ حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ وَ رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى الْمَدِينَهِ يَوْمَ الْجُمُعَهِ.

۱- في المصدر و نسخه المصنّف: قالوا.

۲- في سيره ابن هشام: قال: محمّد قد خرج في أصحابه يطلبكم في جمع لم أر مثله قط يتحرقون عليكم تحرقا. و قد تقدم الحديث بروايه ابن إسحاق و الأبيات بتمامها.

قَالَ وَ لَمَّا غَزَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَمْرَاءَ الْأَسَدِ وَثَبَتْ فَاسِقَةٌ مِنْ بَنِی حَطْمَهَ (۱) یُقَالُ لَهَا الْعَصْمَاءُ أُمُّ الْمُنْذِرِ بِنْ الْمُنْذِرِ تَمْشِی فِی مَجَالِسِ الْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ وَ تَقُولُ شِعْراً تُحَرِّضُ عَلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ لَیْسَ فِی بَنِی حَطْمَهَ (۲) یَوْمَئِذٍ مُسْلِمٌ إِلَّا وَاحِدٌ یُقَالُ لَهُ عُمَیْرُ بْنُ عَدِیٍّ فَلَمَّا رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله غَدَا عَلَیْهَا عُمَیْرٌ فَقَتَلَهَا ثُمَّ أَتَی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ إِنِّی قَتَلْتُ أُمَّ الْمُنْذِرِ لِمَا قَالَتْهُ مِنْ هُجْرٍ فَضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَی کَتِفِهِ وَ قَالَ هَذَا رَجُلٌ نَصَرَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ بِالْغَیْبِ أَمَا إِنَّهُ لَا یَنْتَطِحُ فِیهَا عَنْزَانِ.

قَالَ عُمَیْرُ بْنُ عَدِیٍّ فَأَصْبَحْتُ فَمَرَرْتُ بِبَنِیهَا وَ هُمْ یَدْفِنُونَهَا فَلَمْ یَعْرِضْ لِی أَحَدٌ مِنْهُمْ وَ لَمْ یُکَلِّمْنِی. (۳).

**[ترجمه]اعلام الوری: جنگ احد یک سال پس از وقعه بدر روی داد و فرمانده مشرکین

در این غزوه ابو سفیان بن حرب بود. در این وقعه اصحاب حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله هفتصد نفر و کفار قریش دو هزار تن بودند. پیامبر پس از این که از آمدن مشرکین مطلع شد، در این مورد با یاران خود به مشورت پرداخت. حضرت رسول نظرش این بود که در مدینه بمانند و پس از این که ابو سفیان با لشکریانش وارد شدند در کوچه های مدینه با آنان بجنگند، و تیراندازان از بالای خانه‌ها به طرف دشمن تیراندازی کنند و لیکن اصحاب با رأی پیامبر مخالفت کردند و تصمیم بر این شد که از مدینه بیرون روند. هنگامی که از شهر بیرون شدند در وسط راه از نظر خود بازگشتند، و به پیامبر عرض کردند: به مدینه برگردیم و پس از ورود مشرکین در آنجا با آن‌ها جنگ کنیم حضرت فرمود: برای پیامبر روا نیست که هر گاه اراده قومی کردند از آن ها برگردند. اصحاب پیامبر در این وقت هزار نفر بودند. عبد اللّٰه بن ابیّ از وسط راه برگشت و یک سوم از لشکریان حضرت رسول را با خود برگردانید، این اشخاص می گفتند: ما نمی دانیم برای چه باید خود را بکشتن دهیم و حال اینکه محمد با خویشاوندان خود جنگ می کند. بنو حارثه نیز تصمیم گرفتند برگردند و لیکن خداوند آنان را از مراجعت باز داشت. و این آیه شریفه در این مورد نازل شده است: «إِذْ هَمَّتْ طائِفَتانِ مِنْکُمْ أَنْ تَفْشَلا» تا آخر آیه.

حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله هنگامی که به احد رسیدند آماده جنگ شدند پرچم مهاجرین را به علی علیه السّلام دادند و پرچم انصار را به سعد بن عباده مرحمت فرمودند و خودش نیز زیر پرچم انصار قرار گرفتند، پیامبر در این هنگام که صفوف خود را منظم می کرد به صف تیراندازان که پنجاه نفر بودند و ریاست آن‌ها را عبد اللّٰه بن جبیر به عهده داشت مرور فرمودند و آن‌ها را موعظه و نصیحت کردند. پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله به این جماعت فرمود: از خداوند بترسید و در مقابل شدائد و سختی صابر باشید اگر دیدید پرندگان می خواهند ما را بربایند شما از جای خود تکان نخورید تا آنگاه که اطلاع من به شما برسد و شما را اذن حرکت بدهم. پیامبر این عده را در دهان دره قرار دادند و گفتند شما از این جا محافظت کنید. هنگامی که بین مسلمین و مشرکین جنگ درگرفت کفار فرار کردند و مسلمین آن‌ها را با شمشیرهای خود از پا درآوردند در این هنگام که مشرکین فرار کردند اصحاب عبد اللّٰه بن جبیر گفتند: اینک غنیمت را دریابید، عبد اللّٰه گفت: آیا پیامبر به شما سفارش نکرد که از جای خود تکان نخورید من از این محل حرکت نمی کنم تا فرمان حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله برسد. اصحاب عبد اللّٰه به سخنان او گوش ندادند و برای غنیمت از اطراف او پراکنده شدند در این وقت خالد بن ولید که از طرف مشرکین در کمین بود اطراف عبد اللّٰه را خالی دید و به او حمله آورد و وی را از پا درآورد پس از این جریان فراریان کفار

مراجعت کردنـد و با مسـلمین به جنگ و قتال پرداختنـد و مسـلمانان از میـدان جنگ فرار نمودنـد. در این هنگام شـیطان فریاد کشـید: محمد کشـته شد و این صدا در میان مسـلمین پیچید. پیامبر صـلی اللَّه علیه و آله از عقب آن‌ها فریاد برآورد: من رسول خدا هستم پروردگار به من وعده نصرت داده شما کجا فرار می کنید؟! مسلمان ها صدای پیامبر را می شنیدند

ص: ۹۴

و لیکن بعقب خود نگاه نمی کردند فریاد شیطان در این روز تا مدینه رسید و تمام زنان هاشـمی و قریشی و حضرت فاطمه با فریاد شیون از خانه ها بیرون شدند.

امام صادق علیه السّـلام فرمود: مردم در روز احد از حضـرت رسول صلی اللَّه علیه و آله دور شدند و ایشان را در میدان جنگ تنها گذاشتند، پیامبر از این جریان فوق العاده خشمگین شد، و حضرت هنگامی که غضب می‌کرد عرق از چهره های مبارکش جاری می‌شد. در این هنگام که حضـرت رسول صـلی اللَّه علیه و آله در میدان جنگ تنها مانده بودند، و تمام اصحاب و یاران او فرار کرده بودنـد؛ ناگهان متوجه شدند که علی بن ابی طالب علیه السّـلام در پهلوی وی ایسـتاده، پیامبر فرمود: ای علی! چراماننـد خویشاونـدان پـدری خود از میـدان فرار نکردی؟! علی علیه السّـلام عرض کرد: یـا رسول اللَّه! آیـا پس از اسـلام کفر را اختیار کنم من به شـما اقتـداء کرده و از شـما جـدا نخواهم شـد. حضـرت فرمود: اینک مرا از دشـمنان محافظت کن، علی علیه السّـلام به طرف مشرکین حمله کرد و یکی از آن‌ها را از پا در آورد، در این هنگام جبرئیل گفت: یا محمّد مواساه و همکاری این است، حضرت رسول فرمود: او از من است و من از او، جبرئیل گفت: من هم از شما هستم.

پس از مـدتی جماعتی از اصـحاب پیامبر که از میـدان فرار کرده بودند به طرف او برگشـتند، در جنگ احد هفتاد نفر از یاران پیامبر به شـهادت رسیدند، از این عده چهار نفر از مهاجرین بودند مانند: حمزه بن عبد المطلب، عبد اللَّه بن جحش، مصعب بن عمیر، و شماس بن عثمان بن شرید، و بقیه از انصار به شمار می‌رفتند.

گویـد: در این روز ابیّ بن خلف در حـالی که بر اسبی سوار شـده بود می‌گفت: ای پسـر ابی کبشه اکنون به گناه خود اعتراف کن و از این گفتـار خود برگرد، و الّـا نجات پیـدا نخواهی کرد، در این وقت پیامبر به حارث بن صـمه و سـهل بن حنیف تکیه کرده بـود، ابیّ بن خلـف به حضـرت رسول حمله کرد و لیکن مصـعب بن عمیر بین او و پیـامبر فاصـله شـد وی تیری به طرف مصـعب افکند و او را از پا درآورد. در این هنگام حضرت رسول تیری از سهل بن حنیف گرفت و او را به طرف ابیّ بن خلف افکنـد، و تیر بـه گردن وی اصـابت کرد، او در حـالی کـه دست خـود را به گردن اسـبش انـداخته بـود به لشکرگاه مشـرکین برگشت، و صدائی مانند گاو از خود بیرون می‌داد، ابو سـفیان گفت: وای بر تو چرا ناراحتی، از این مختصـر خراشی که برایت پیش آمده نباید این اندازه جزع و بی‌تابی کنی. ابیّ بن خلف گفت: وای بر تو ای پسر حرب می‌دانی که تیر کدام کس به من اصـابت کرده؟ ایـن تیر که اکنـون به من رسـید از طرف محمـد است، و او در مکه می‌گفت: من در همین نزدیکی هـا شـما را خواهم کشت، و من می‌دانم که کشنده من جز او کسی دیگر نیست، به خداوند سوگند اگر این دردی که اکنون در من هست به کلیه افراد حجاز تقسیم گردد همه آن‌ها را خواهد کشت، این مرد ملعون همواره فریاد می‌کشید تا به جهنم واصل شد.

در کتاب ابان بن عثمان آمده است: هنگامی که فاطمه و صفیه به طرف حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله آمدند و چشمهای

آنان به پیامبر افتاد، حضرت به امیر المؤمنین فرمود: از آمدن عمه ام به طرف من جلوگیری کن ولی فاطمه

ص: ۹۵

را بگذار نزد من بیاید، هنگامی که فاطمه نزد آن حضرت رسید و مشاهده کرد که خون از صورت و دهان پدر بزرگوارش جاری شده فریاد برآورد، و خون ها را از چهره پیامبر پاک کرد، و گفت: خداوند بر کسانی که صورت رسولش را خون آلوده کرده اند غضب خواهد کرد و آنان را به عقوبت گرفتار خواهد نمود. حضرت رسول خون ها را با دست مبارک می... گرفت و به آسمان پرتاب می‌کرد و چیزی از آن خون ها به طرف زمین باز نمی‌گشت.

امام صادق علیه السّلام فرمود: اگر اندکی از آن خون ها پائین می آمد عذاب خداوند نازل می‌گردید.

صباح بن سیابه گوید: از امام صادق سلام اللّٰه علیه پرسیدم: آیا دندان های پیامبر به طوری که می‌گویند در جنگ احد شکسته شد؟ فرمود: به خداوند سوگند به دندان های آن حضرت آسیبی نرسید، پروردگار آن حضرت را سالم و کامل قبض روح فرمود، و لیکن چهره اش در آن روز خون آلود شد. گوید: عرض کردم: مردم می‌گویند: پیامبر در روز احد به طرف غاری رفتند و در آنجا پناهنده شدند، فرمود: به پروردگار سوگند که حضرت رسول در آن روز از جای خود تکان نخوردند، به ایشان گفته شد: آیا در باره مشرکین نفرین نمی‌کنید، پیامبر گفت: خدایا قومم را هدایت کن.

در روز احد ابن قمیئه تیری به طرف حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله انداخت و تیر به کف دست آن حضرت اصابت کرد و شمشیر از کف پیامبر افتاد، ابن قمیئه گفت: بگیر این تیر را من ابن قمیئه هستم، پیامبر فرمود: خداوند تو را ذلیل و خوار کند، عتبه بن أبی وقاص نیز ضربتی به آن حضرت وارد آورد و دهان او را خون آلود کرد، و عبد اللّٰه بن شهاب هم سنگی از زمین کند و به مرفق پیامبر وارد آورد. هیچ یک از این سه نفر به مرگ طبیعی از دنیا نرفتند، ابن قمیئه در نجد به خواب رفته بود ناگهان یک آهوی کوهی شاخ خود را در شکم او فرو برد، وی هر چه فریاد برآورد کسی به کمک او نرسید، تا جان کثیفش از بدنش بیرون گردید.

وحشی قاتل حضرت حمزه گفت: من غلام جبیر بن مطعم بودم، او در جنگ احد به من گفت: علی بن ابی طالب در جنگ بدر عمویم را کشته است- یعنی طعیمه بن مطعم را- اینک اگر محمد و یا علی و یا حمزه را بکشی تو را آزاد می‌کنم، من هم اسلحه مخصوص خود را برداشتم و با قریش حرکت کردم. علت حرکت من با قریش فقط برای آزادی بود

ص: ۹۶

و الّا هدف و مقصود دیگری نداشتم، من در باره محمد دارای نظری نبودم، ولی تصمیم گرفتم علی یا حمزه را هر طور شده از پا درآورم، شاید به این وسیله بتوانم خود را از قید بندگی آزاد کنم. من در زمین حبشه راجع به تیراندازی تعلیمات لازم را گرفته بودم و تیرم هرگز به خطا نمی رفت، و حمزه بن عبد المطلب در روز احد شجاعت‌های بی نظیری از خود نشان می‌داد و حملات مکرری به دشمن می‌کرد. امام صادق علیه السّلام فرمود: وحشی تیری به طرف حمزه افکند، و این تیر بر سینه وی اصابت کرد و از بالای مرکب به زمین افتاد، مشرکین پیرامون وی را گرفتند و آن بزرگوار را شهید کردند، وحشی کبد

حضـرت حمزه را بیرون کرد و برای هند زن ابو سـفیان برد، وی برای انتقام کبد حمزه را در دهان گرفت هنگامی که خواست او را بجود کبد مانند استخوان سخت و محکم شد، هند از فرط ناراحتی جگر را از دست خود دور انداخت.

و فرمود: حلیس بن علقمه متوجه شد که ابو سفیان بر اسبی نشسته، و نیزه ای در دست گرفته، و نیزه خود را در دهان حمزه فرو می کرد، حلیس گفت: ای جمـاعت قریش! بنگریـد کسـی که خـود را بزرگ و رئیس قریش می‌دانـد بـا پسـر عمـوی خود که اینـک کشـته شـده چگونه رفتـار می کنـد، ابو سـفیان در این هنگام می گفت: ای حمزه تو در جنگ بـدر خویشاونـدان خود را کشـتی اکنون سـزای عمـل خود را ببین. ابو سـفیان به حلیس بن علقمه گفت: تو راست می گوئی ولی اکنون لازم است که از این لغزش من چشم بپوشی و دیگران را از این جریان مطلع نسازی.

و فرمود: در این هنگام ابو سـفیان فریاد زد: آیا ابن ابی کبشه زنده است؟ مقصودش حضـرت رسول صـلی اللّه علیه و آله بود- امـا علی بن ابی طالب که در جای خود ایسـتاده و تکان نخورده است. امیر المؤمنین علیه السّـلام فرمود: آری به خداونـدی که وی را به راستی برانگیخته او زنده است و گفتار شما را هم می‌شنود، ابو سفیان گفت: این جنگی که با شما انجام گرفت و این مصـیبت ها که بر شـما وارد شد برای این بود که شما عبرت بگیرید و از عقوبت اعمال خود بترسید، به خداوند سوگند من در این جنگ آمر و ناهی نبودم، اینک وعده ما و شـما در ماه آینده در «بدر» خواهد بود. در این هنگام حضـرت رسول صـلی اللّه علیه و آله به امیر المؤمنین علیه السّـلام فرمود: بگو: آری ما نیز به این مواعده حاضـر هستیم، علی علیه السّلام فرمایش پیامبر را به ابو سـفیان رسانید، وی گفت: ابن ابی قمیئه به من اطلاع داد که من محمد را کشته ام، ولی من شما را راستگو می‌دانم، پس از این گفتگو ابو سفیان رو به طرف اصحاب خود کرد و گفت: اینک از شب استفاده کنید و از این منطقه دور گردید.

بعد از رفتن مشـرکین حضـرت رسول به علی بن ابی طالب علیهما السّلام فرمودند: دنبال آن‌ها را بگیر ببین به کدام طرف می‌- رونـد، اگر سوار اسـبان شـده انـد و شتران را با خود می کشـند معلوم است به مـدینه می‌رونـد، و اگر سوار بر شتران شـده اند و اسبان را می کشند پیداست عازم مکه هستند.

گفته شده که حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله برای تحقیق این قضیه سعد بن ابی وقاص را فرستادند.

وی بر گشت و گفت: من اسب‌های مشـرکین را دیدم که دم خود را به پشت و پهلوی خود می‌زدند، و مردم هم بر شترها سوار بودنـد و راه می رفتنـد، مسلمین از رفتن مشـرکین خوشوقت شدند، و در میدان جنگ پراکنده گردیده و دنبال کشـته ها می‌- گشـتند. کفـار قریش تمام مقتولین را مثله کرده بودنـد، جز حنظله بن ابی عامر که پـدر او از مشـرکین بود و از مثله کردن وی خودداری کرده بودند. حمزه بن عبد المطلب را در حالی که شکمش شکافته و گوش‌ها قطع شده و دماغش بریده یافتند، کبد او را هم قطع کرده و برده بودند.

ص: ۹۷

هنگامی که حضـرت رسول جسـد حضـرت حمزه را دیدند، گریه او را گرفت و فرمود: برای انتقام حمزه هفتاد نفر از قریش را مثله خواهم کرد، خداونـد در این بـاره فرمود: «وَ إِنْ عـاقَبْتُمْ فَعـاقِبُوا بِمِثْـلِ ما عُوقِبْتُمْ بِهِ» حضـرت فرمود: بلکه صبر خواهم کرد،

پیامبر پرسید آن مردی که در دامنه کوه فرشتگان وی را غسل می‌دهند کیست؟، یاران پیامبر از زن او پرسیدند، وی گفت: حنظله بن ابی عامر هنگامی که از منزل برای جهاد بیرون شد در حال جنابت بود و لذا فرشتگان وی را غسل می‌دهند.

ابو بصیر از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده که فرمود: به پیامبر اطلاع دادند یکی از اصحاب به نام «قزمان» در میدان جنگ به برادران خود کمک فراوانی کرده است، حضرت فرمود: او از اهل آتش است! بار دیگر عرض کردند: یا رسول اللّه! قزمان به شهادت رسیده فرمود: خداوند مشیت خود را جاری خواهد کرد، پس از این خدمت آن حضرت رسیدند و عرض کردند: قزمان خودکشی کرده است. خاتم النبیّین صلی اللّه علیه و آله فرمود: گواهی می‌دهم که رسول حقیقی پروردگار هستم. راوی گفت: قزمان جنگ سختی با مشرکین انجام داد و هفت نفر از آن‌ها را کشت پس از اینکه زخم‌های زیادی برداشت به طرف بنی ظفر رفت، مسلمانان گفتند: ای قزمان تو امروز احسان کردی و فداکاری نمودی اینک تو را به ثواب و جزا مژده می‌دهیم. قزمان پاسخ داد: چرا به ثواب و جزا مرا مژده می‌دهید، به خداوند سوگند من به خاطر طرفداری از خویشاوندان خود در این جنگ شرکت کردم، و این همه فعالیت را از خود اظهار نمودم، و اگر اقوام من در این میان نبودند من هرگز جنگ نمی‌کردم، هنگامی که زخم‌هایش شدت پیدا کرد، وی تیری از تیرکش خود کشید و به وسیله آن خودکشی نمود.

فرمود: زنی از بنی نجار که پدر و برادر و شوهرش در جنگ احد کشته شده بودند خدمت پیامبر صلی اللّه علیه و آله رسید در حالی که مسلمین پیرامون وی اجتماع کرده بودند، گفت: رسول خدا زنده است؟ گفتند: آری، گفت: من می‌توانم وی را ببینم؟ گفتند: آری. اصحاب راهی برای این زن باز کردند و او خدمت پیامبر رسید و عرض کرد: تمام گرفتاری‌ها و مصیبت‌ها بعد از سلامتی شما برای ما گواراست، و تندرستی شما تمام ناراحتی های ما را جبران می‌کند، این زن پس از ذکر این مطلب برگشت.

راوی گوید: حضرت رسول پس از اینکه شهدای احد را دفن کردند به طرف مدینه مراجعت کردند، هنگامی که از محله بنی اشهل و بنی ظفر می‌گذشتند فریاد ناله و شیون زنان این دو قبیله را شنیدند، در این هنگام دیدگان مبارکش پر از اشک شد و گریه کرد، پس از این فرمود، اینک برای حمزه گریه کننده ای نیست. سعد بن معاذ

ص: ۹۸

و اسید بن حضیر چون این سخن از آن حضرت شنیدند گفتند: هیچ زنی ابتداء بر کشته های خود گریه نکند، مگر اینکه قبلا در منزل فاطمه حاضر شود و در مصیبت حمزه با وی شرکت کند، هنگامی که پیامبر فریاد شیون زنان را در منزل فاطمه شنید فرمود: برگردید خداوند شما را رحمت کند، شما امروز حق مواسات و همدردی را انجام دادید.

سپس غزوه حمراء الاسد اتفاق افتاد. ابان بن عثمان گوید: روز بعد از واقعه احد حضرت رسول مسلمین را جمع کرد و آنان هم وی را اجابت نمودند، و آنان با اینکه هنوز زخم‌های زیادی داشتند و فشار سختی و محنت بر آن‌ها سنگینی می‌کرد، با پیامبر بیرون شدند. امیر المؤمنین علیه السّلام در حالی که پرچم مهاجرین را در دست داشت مقابل حضرت خاتم النبیّین حرکت می‌کرد پیامبر به اتفاق یاران خود تا «حمراء الاسد» پیش رفتند و از آنجا به طرف مدینه برگشتند، در باره این واقعه آیه

شریفه«الَّذِینَ اسْتَجابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ ما أَصابَهُمُ الْقَرْحُ» نازل شد. ابو سفیان بعد از اینکه از احد برگشت به طرف «روحاء» رفت در آنجا فرود آمد، وی قصد داشت بار دیگر به مدینه برگردد و با حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله جنگ کند. ابو سفیان می گفت: ما بزرگان اصحاب محمد را از بین بردیم و آن‌ها را از پا در آوردیم اینک به طرف مدینه برگردیم همه آن‌ها را ریشه‌کن خواهیم کرد. در این هنگام که قصد داشتند به مدینه حرکت کنند، معبد خزاعی به آنان برخورد کرد، ابو سفیان گفت: در آن طرف‌ها چه خبر است؟ معبد گفت: به خداوند سوگند محمد و یاران او را دیدم که نسبت به شما در ناراحتی بسر می‌برند و در صدد انتقام از شما هستند، اینک علی بن ابی طالب در پیشاپیش وی حرکت می کند و مردمان که در جنگ احد از وی تخلف کرده بودند اکنون پیرامون او جمع شده اند. معبد گفت: این جریان مرا وادار کرد که در این باره شعری بگویم، ابو سفیان گفت: شعر شما در چه موضوعی است؟، معبد گفت:

از فرط سر و صدای فراوان، نزدیک بود مرکبم از بین برود؛ چرا که اسبانی چون ابابیل، در روی زمین به پیش می تازند.

اسبانی که شیرانی شرزه را با خود حمل می کنند که به هنگام نبرد، انسان‌هایی کوتاه قامت و ناتوان و بی سلاح نیستند.

تا پایان ابیات.

ابو سفیان از این جهت کینه و عداوت پیامبر را در دل گرفت، پس از این جریان به کاروانی از بنی عبد القیس برخوردند که خواروبار به مدینه می‌بردند، ابو سفیان به افراد این قافله گفت: به محمد برسانید که من قصد مراجعت دارم و قصد کرده ام که اصحاب او را از پا درآورم و آن‌ها را در فشار بگذارم، شما اگر این پیام را به وی برسانید در بازار «عکاظ» کشمش های فراوانی به شما خواهم داد، افراد این کاروان پس از اینکه به «حمراء الاسد» رسیدند جریان را به پیامبر عرض کردند. پیامبر فرمود: خداوند ما را یاری و نصرت خواهد داد و ما امور خود را به وی واگذار کرده ایم.

حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله روز جمعه به مدینه بازگشت.

ص: ۹۹

راوی گوید: هنگامی که پیامبر به غزوه حمراء الاسد رفته بودند، زن بدکاری از بنی خطمه که او را «عصماء» می گفتند در مجالس اوس و خزرج شرکت می کرد و با خواندن اشعار تحریک آمیز مردم را بر ضد حضرت رسول به شورش وا می‌داشت و در بنی خطمه جز یک نفر بنام «عمیر بن عدی» مسلمان دیگری نبود. هنگامی که حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله مراجعت فرمودند عمیر این زن را کشت و پس از این خدمت آن حضرت رسید و عرض کرد: من مادر منذر را برای اینکه شما را هجو کرده بود کشتم، حضرت رسول با دست خود روی کتف او زد و فرمود: این مردی است که خدا و رسول را در نهانی یاری کرده است، و راجع به قتل این زن اتفاقی رخ نخواهد داد و حتی دو بز هم به یک دیگر شاخ نمی‌زنند. (جنجال راه نمی‌اندازند.)

عمیر گفت: من صبح از در خانه آن‌ها می گذشتم و دیدم خویشاوندان او به دفن وی مشغول‌اند، و کسی هم متعرض من نشد و با من نیز سخن نگفتند. - . اعلام الوری : ۵۲ - ۵۵ چاپ اول، ۹۰ - ۹۶ چاپ دوم. -

**[ترجمه]

بیان

بؤ بـذنبک أی اعترف أو ارجع به جربـان القمیص بالضم و التشدیـد لبته (۴) معرب کریبان و یقال ضـربه فقضـی علیه أی قتله و التأنیث بتأویل الضـربه أو الجراحه و نـدر الشـی ء کنصـر سـقط و القـذافه بالفتـح و التشدید الذی یرمی به الشـی ء فیبعد و أقمأه بالهمز صـغره و أذله و القلاعه بالضم الحجر أو المدر یقتلع من الأرض فیرمی به و المراق بتشدید القاف ما دق من أسـفل البطن و لان و الدعس الطعن و المزراق رمح قصیر و زرقه به رماه به قوله یجأ به هو من قولهم وجأه بالسکین کوضعه أی ضربه.

و قـال الجزری فیه إن أبا سـفیان مر بحمزه قتیلا فقال له ذق عقق أراد ذق القتل یا عاق قومه کما قتلت یوم بـدر من قومک یعنی کفـار قریش و عقق منقول من عاق للمبالغه کغـدر من غادر و فسق من فاسق و قال یقال للرجل إذ أسـری لیلته جمعاء أو أحیاها بصلاه أو غیرها من العبادات اتخذ اللیل جملا کأنه رکبه و لم ینم فیه.

قوله قد تجملوا أی رکبوا الجمل و الإبلاء الإنعام و الإحسان و الجلل

ص: ۱۰۰

۱- فی المصدر: بنی خطمه.

۲- فی المصدر: بنی خطمه.

۳- إعلام الوری: ۵۲- ۵۵ ط ۱ و ۹۰- ۹۶.

۴- أی طوقه.

بالتحریک الأمر العظیم و الهین و هو من الأضداد و المراد هنا الثانی أی کل مصیبه سهله هینه بعد سلامتک و بقائک.

قوله صلی الله علیه و آله لا ینتطح فیها عنزان أی یذهب هدرا لا ینازع فی دمها رجلان ضعیفان أیضا لأن النطاح من شأن التیوس و الکباش.

**[ترجمه]«بُؤ بـذنبک» یعنی به گناهت اعتراف کن یا از گناهت بازگرد. «جرّبان القمیص» با ضـمه و تشدیـد یعنی گریبان که معرّب (گریبان) فارسی است. و گفته می‌شود: «ضـربه فقضی علیه» یعنی او را کشت. و مؤنث آمدن به تاویل کلمه «الضربهٔ» یا «الجراحهٔ» می‌باشد. «ندر الشـیء» بر وزن نصر یعنی: افتاد. «القذّافهٔ» با فتحه و تشدید چیزی است که با آن چیزی را پرتاب کنند و دور شود. «أقمأه» با همزه یعنی: او را کوچک و خوار کرد. «القلاعهٔ» با ضمه به معنای سنگ یا خشتی است که از زمین کنده و انداخته شود. «المراقّ» با تشدید قاف قسـمت نرم و نازک پایین شـکم است. «الدعس» یعنی با نیزه ضربه زدن. «المزراق» نیزه کوتاه است. «زرقه به» یعنی با نیزه کوتاه بر او ضـربه زد. «یجأ به» از سـخنشان است که گویند: «وجأه بالسکین» بر وزن (وضعه) یعنی با چاقو بر وی ضربه زد.

جزری گوید: در روایت آمده که ابو سفیان بر حمزه در حالی که شهید شده بود گذر کرد و به او گفت: «ذُق عقق» مقصودش این بوده که کشـتن را بچش ای کسـی که از قومت نافرمـانی کردی، همـانگونه که در روز بـدر افرادی از قومت - یعنی کفار قریش - را به قتل رسانـدی. «عقق» اسم منقول از «عاقهٔ» به جهت مبالغه در معنی است همانند «غدر» که منقول «غادر» و «فسق» منقول «فاسق» است. و گویـد: به شـخص هرگاه کل شب خود را در حرکت باشـد یا با نماز و دیگر عبادات تمام شب را بیـدار بماند، گویند: «اتخذ اللیل جملاً» گویی او بر شب سوار شده و در طول شب نخوابیده است.

سخن او: «قد تجملّوا» یعنی سوار بر شتر شدند. «الابلاء» به معنای انعام و احسان است. «الجلل»

ص: ۱۰۰

با حرکت حروف: به معنای کار بزرگ است. «الهیّن» از کلمات اضـداد است و مقصود در اینجا معنای دوم آن است، یعنی: هر مصیبتی پس از سلامتی و زنده‌ماندن شما آسان و ساده است.

فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم: «لا ینتطح فیه عنزان» یعنی خون هدر می‌رود و حتی دو مرد ضعیف نیز در باره خون او به نزاع و جنجال نمی‌پردازند، چرا که «الناطح» مخصوص بزهای کوهی و قوچ‌ها است.

**[ترجمه]

«۲۹»

کشف، کشف الغمه قَالَ الْوَاقِدِیُّ فِی الْمَغَازِی إِنَّهُ لَمَّا فَرَّ النَّاسُ یَوْمَ أُحُدٍ مَا زَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله شِبْراً وَاحِداً یَرْمِی مَرَّةً عَنْ قَوْسِهِ وَ مَرَّةً بِالْحِجَارَهِ وَ صَبَرَ (۱) مَعَهُ أَرْبَعَهَ عَشَرَ رَجُلًا سَبْعَهٌ مِنَ الْمُهَاجِرِینَ وَ سَبْعَهٌ مِنَ الْأَنْصَارِ أَبُو بَکْرٍ وَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ

عَوْفٍ وَ عَلِيُّ بْنُ أَبِى طَالِبٍ وَ سَعْدُ بْنُ أَبِى وَقَّاصٍ وَ طَلْحَهُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ وَ أَبُو عُبَيْدَهَ بْنُ الْجَرَّاحِ وَ الزُّبَيْرُ بْنُ الْعَوَّامِ وَ مِنَ الْأَنْصَارِ الْحُبَابُ بْنُ الْمُنْذِرِ وَ أَبُو دُجَانَهَ وَ عَاصِمُ بْنُ ثَابِتٍ وَ الْحَارِثُ بْنُ الصِّمَّهِ وَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ وَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ وَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ وَ يُقَالُ ثَبَتَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَهَ وَ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَهَ فَجَعَلُوهُمَا مَكَانَ أُسَيْدِ بْنِ حُضَيْرٍ وَ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ (٢) وَ بَايَعَهُ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَهٌ عَلَى الْمَوْتِ ثَلَاثَهٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَ خَمْسَهٌ مِنَ الْأَنْصَارِ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ الزُّبَيْرُ وَ طَلْحَهُ وَ أَبُو دُجَانَهَ وَ الْحَارِثُ بْنُ الصِّمَّهِ وَ حُبَابُ بْنُ الْمُنْذِرِ وَ عَاصِمُ بْنُ ثَابِتٍ وَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ فَلَمْ يُقْتَلْ مِنْهُمْ أَحَدٌ وَ أُصِيبَتْ يَوْمَئِذٍ عَيْنُ قَتَادَهَ بْنِ النُّعْمَانِ حَتَّى وَقَعَتْ عَلَى وَجْنَتِهِ قَالَ فَجِئْتُ

١- تقدم آنفا انه لم يثبت مع النبىّ صلّى اللّه عليه و آله أحد الا علىّ بن أبى طالب عليه السلام، ثمّ رجع بعد ذلك عده من أصحابه و سيأتى أيضا الكلام فى ذلك.

٢- لم يرق المقريزى أن لا يكون بين هؤلاء الرجال عمر، فأضافه إليهم وعدهم خمسه عشر. و كأنّه و الواقدى نسيا أن يعده و أبا بكر فيمن بايعه صلّى اللّه عليه و آله و سلم على الموت.

إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ قُلْتُ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ تَحْتِی امْرَأَةً شَابَّةً جَمِیلَةً أُحِبُّهَا وَ تُحِبُّنِی فَأَنَا أَخْشَی أَنْ تُقَذِّرَ (۱) مَکَانَ عَیْنِی فَأَخَذَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَرَدَّهَا فَأَبْصَرَتْ وَ عَادَتْ کَمَا کَانَتْ لَمْ تُؤْلِمْهُ سَاعَةً مِنْ لَیْلٍ أَوْ نَهَارٍ فَکَانَ یَقُولُ بَعْدَ أَنْ أَسَنَّ هِیَ أَقْوَی عَیْنِی وَ کَانَتْ أَحْسَنَهُمَا وَ بَاشَرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله الْقِتَالَ بِنَفْسِهِ وَ رَمَی حَتَّی فَنِیَتْ نَبْلُهُ وَ أَصَابَ شَفَتَیْهِ وَ رَبَاعِیَتَهُ عُتْبَةُ بْنُ أَبِی وَقَّاصٍ وَ وَقَعَ صلی الله علیه و آله فِی حُفْرَةٍ وَ ضَرَبَهُ ابْنُ قَمِیئَةَ فَلَمْ یَصْنَعْ سَیْفُهُ شَیْئاً إِلَّا وَهْنَ الضَّرْبَةِ بِثِقْلِ السَّیْفِ وَ انْتَهَضَ وَ طَلْحَةُ تَحْمِلُهُ (۲) مِنْ وَرَائِهِ وَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَخَذَ بِیَدَیْهِ حَتَّی اسْتَوَی قَائِماً.

وَ عَنْ أَبِی بَشِیرٍ الْحَارِثِیِّ (۳) حَضَرْتُ یَوْمَ أُحُدٍ وَ أَنَا غُلَامٌ فَرَأَیْتُ ابْنَ قَمِیئَةَ عَلَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِالسَّیْفِ فَوَقَعَ عَلَی رُکْبَتَیْهِ فِی حُفْرَةٍ أَمَامَهُ حَتَّی تَوَارَی فَجَعَلْتُ أَصِیحُ وَ أَنَا غُلَامٌ حَتَّی رَأَیْتُ النَّاسَ ثَابُوا إِلَیْهِ.

وَ یُقَالُ الَّذِی شَجَّهُ فِی جَبْهَتِهِ ابْنُ شِهَابٍ وَ الَّذِی أَشْظَی رَبَاعِیَتَهُ وَ أَدْمَی شَفَتَهُ عُتْبَةُ بْنُ أَبِی وَقَّاصٍ وَ الَّذِی أَدْمَی وَجْنَتَیْهِ حَتَّی غَابَ الْحَلْقُ (۴) فِی وَجْنَتِهِ ابْنُ قَمِیئَةَ وَ سَالَ الدَّمُ مِنْ جَبْهَتِهِ حَتَّی أَخْضَلَ لِحْیَتَهُ وَ کَانَ سَالِمٌ مَوْلَی أَبِی حُذَیْفَةَ یَغْسِلُ الدَّمَ عَنْ وَجْهِهِ وَ هُوَ یَقُولُ کَیْفَ یُفْلِحُ قَوْمٌ فَعَلُوا هَذَا بِنَبِیِّهِمْ وَ هُوَ یَدْعُوهُمْ إِلَی اللَّهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ لَیْسَ لَکَ مِنَ الْأَمْرِ شَیْ ءٌ أَوْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ (۵) الْآیَةَ.

وَ ذَکَرَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ فِی مُسْنَدِهِ عَنْ أَبِی حَازِمٍ عَنْ سَهْلٍ بِأَیِّ شَیْ ءٍ دُووِیَ جُرْحُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ کَانَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَجِی ءُ بِالْمَاءِ فِی تُرْسِهِ وَ فَاطِمَةُ عَلَیْهَا السَّلَامُ

ص: ۱۰۲

۱- أی تکرهنی.

۲- فی المصدر: یحمله.

۳- فی المصدر: ابو بشیر (سعید خ ل) المازنی.

۴- أی حلق المغفر. کما فی الامتاع.

۵- آل عمران: ۱۲۸.

تَغْسِلُ الدَّمَ عَنْ وَجْهِهِ وَ أَخَذَ حَصِيراً فَأَحْرَقَ وَ حَشَى بِهِ جُرْحَهُ (۱).

وَ قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ لَقَدْ رَأَيْتُنِي وَ انْفَرَدَتْ يَوْمَئِذٍ مِنْهُمْ فِرْقَةٌ خَشْنَاءُ فِيهَا عِكْرِمَةُ بْنُ أَبِي جَهْلٍ فَدَخَلْتُ وَسْطَهُمْ بِالسَّيْفِ فَضَرَبْتُ بِهِ وَ اشْتَمَلُوا عَلَيَّ حَتَّى أَفْضَيْتُ إِلَى آخِرِهِمْ ثُمَّ كَرَّرْتُ فِيهِمُ الثَّانِيَةَ حَتَّى رَجَعْتُ مِنْ حَيْثُ جِئْتُ وَ لَكِنَّ الْأَجَلَ اسْتَأْخَرَ وَ يَقْضِي اللَّهُ أَمْراً كانَ مَفْعُولًا (۲) قَالَ وَ كَانَ عُثْمَانُ مِنَ الَّذِينَ تَوَلَّى يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ

وَ قَالَ ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ (۳) نَادَى فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ مُنَادٍ لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَى إِلَّا عَلِيٌّ (۴).

**[ترجمه]کشف الغمّه: واقدی در کتاب مغازی آورده است: چون مردم در روز احد فرار نمودند پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم یا از کمان خود تیر می انداخت یا سنگ می زد و چهارده کس با آن حضرت ثبات قدم ورزیدند هفت از مهاجر و هفت از انصار. از مهاجرین ابو بکر، و عبد الرحمن بن عوف، و علی بن ابی طالب، و سعد بن ابی وقاص، و طلحه بن عبید اللّه، و ابو عبیده بن جراح، و زبیر بن عوام. و از انصار حباب بن منذر، و ابو دجانه، و عاصم بن ثابت، و حارث بن صمه، و سهل بن حنیف و اسد بن خضیر، و سعد بن معاذ و بعضی به جای اسید بن حضیر و سعد بن معاذ سعد بن عباده و محمد بن مسلمه گفته اند. و در آن روز هشت کس با پیامبر بر سر جان خود بیعت نمودند: سه کس از مهاجر و پنج کس از انصار از مهاجر علی علیه السلام بود، و زبیر، و طلحه. و از انصار أبو دجانه، و حارث بن صمه، و حباب بن منذر، و عاصم بن ثابت، و سهل بن حنیف، و هیچ کدام را از ایشان کشته نشدند.

و در آن روز ضربتی بر چشم قتاده بن نعمان خورد که از حدقه جدا شده و بر روی گون‌اش افتاد. گوید: نزد

ص: ۱۰۱

پیامبر آمدم و گفتم: یا رسول اللّه زن جوان زیبا دارم و او را دوست می دارم و او نیز مرا دوست دارد از این می‌ترسم که با دیدن وضعیت چشمم از من بیزار شود. رسول خدا آن را به دست مبارک خود به جای نهاد و چشم او بینا شد و به حالت اولش برگشت و بیش از یک ساعت از روز یا شب درد نکشید. او می گفت: هر چند پیرتر شدم آن چشم من تیزتر و زیباتر شد.

پیامبر در آن روز خود شخصاً وارد صحنه جنگ شد و تیر انداخت تا اینکه تیرهایش تمام شد. عتبه بن ابی وقاص دندان پیشین پیامبر را شکست و آن حضرت در چاله‌ای افتاد و ابن قمیئهٔ شمشیری بر پیامبر وارد کرد اما ضربه‌اش اثر نکرد جز اینکه به واسطه آن ضربه و سنگینی شمشیر پیامبر در چاه ماند و طلحه از پشت پیامبر را گرفت و علی علیه اسلام دستش را گرفته تا اینکه پیامبر برپا ایستاد.

ابو بشیر حارثی گوید: من در روز احد شرکت داشتم و نوجوانی بیش نبودم. دیدم ابن قمیئهٔ با شمشیر بر پیامبر ضربه‌ای وارد ساخت و آن حضرت در چاله‌ای که در مقابلش بود افتاد تا اینکه از دیدگان پنهان شد. من که نوجوانی بودم فریاد کشیدم و دیدم که مردم به سوی پیامبر شتافتند.

گویند: کسی که پیشانی پیامبر را زخمی کرد بان شهاب بود و کسی که دندان پیشین ایشان را کشت و لبان آن حضرت را خون آلود کرد عتبه بن ابی وقّاص بود. و کسی که گونه‌های پیامبر را خون آلود کرد تبه نحوی که حلقه‌های کلاه‌خود از خون پنهان شد، ابن قمیئه بود و خون از پیشانی پیامبر جاری شد تا جایی که محاسن ایشان را تر کرد. و سالم غلام ابی حذیفه خون را از روی مبارکش پاک می کرد و می گفت: چگونه رستگار می‌شوند قومی که با پیامبر خود این کار را می‌کنند و حال آنکه آن‌ها را به سوی خدا دعوت می‌کند. پس خداوند این آیه را نازل فرمود: «لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظالِمُونَ» - . آل عمران : ۱۲۸ - {هیچ یک از این کارها در اختیار تو نیست یا [خدا] بر آنان می بخشاید، یا عذابشان می کند، زیرا آنان ستمکارند.}

احمد بن حنبل در مسند آورده از أبی حازم که از سهل پرسیدند که جراحت رسول اللّه صلی الله علیه و آله و سلم را در آن روز به چه دوا کردند؟ گفت: علی علیه السلام مقداری آب در سپر خود آورد و فاطمه علیها السلام

ص: ۱۰۲

خون را از چهره پیامبر می‌شست و پاره از حصیر سوزاند و از خاکستر آن جراحت آن حضرت را بست.

علی علیه السلام فرمود: من دیدم که طایفه درشت غلیظ در آن میان جدا شدند و قصد پیامبر کردند و عکرمه بن ابی جهل در میان آن مشرکان بود من ذو الفقار کشیده در میان ایشان افتادم و سر راه را بر ایشان گرفتم و بر چپ و راست خود

می زدم، و از یک کنار گرفته از جانب دیگر بیرون می رفتم، و باز این چنین کر و فر به جای می آوردم تا ایشان را از رسول دفع کردم و از جایی که آمدم بازگشتم و اما اجل به تاخیر افتاد و خداوند کاری را که باید انجام می‌داد به انجام برساند.

عثمان از جمله کسانی بود که در هنگام رویارویی پشت کرد.

ابن ابی نجیح گوید: در آن روز منادی غیبی ندا کرد که: لا سیف الا ذو الفقار و لا فتی الا علی. - . کشف الغمه / ۵۴ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه التشظی التشعب و التشقق و منه الحدیث فانشظت رباعیه رسول الله صلی الله علیه و آله أی انکسرت.

**[ترجمه]در نهایهٔ گوید: «التشظّی» یعنی پراکنده شدن و از همین کلمه این روایت است: «فانشظّت رباعیّهٔ رسول الله» یعنی دندان پیشین رسول خدا شکست.

**[ترجمه]

فر، تفسير فرات بن إبراهيم أَبُو الْقَاسِمِ بْنُ حَمَّادٍ مُعَنْعَناً عَنْ حُذَيْفَةَ الْيَمَانِيِّ (۵) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

۱- زاد فی المصدر: و رأى صلّى اللّه عليه و آله و سلم سيف على مختضبا فقال: ان كنت أحسنت القتال فقد أحسن عاصم بن ثابت و الحارث بن الصمه و سهل بن حنيف، و سيف ابى دجانه غير مذموم، و ذكره المقريزى أيضا فى الامتاع، و ذكر الجمله السابقه هكذا: فلما رأت فاطمه الدم لا يرقأ و هى تغسله و على يصب الماء عليها بالمجن اخذت قطعه حصير فاحرقته حتّى صار رمادا ثمّ الصقته بالجرح فاستمسک الدم؛ و يقال: داوته بصوفه محترقه، و كان صلّى اللّه عليه و آله و سلم بعد يداوى الجرح فى وجهه بعظم بال حتّى يذهب اثره، و مكث يجد وهن ضربه ابن قميئه على عاتقه شهرا أو أكثر من شهر.
۲- زاد فی المصدر: و خرج عبد الرحمن بن أبى بكر على فرس فقال: من يبارز؟ انا عبد الرحمن بن عتيق، فنهض أبو بكر و شهر سيفه و قال: يا رسول اللّه أبارزه؟ فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: شم سيفک و ارجع الى مكانک و متعنا بنفسک، و ذكره أيضا المقريزى فى الامتاع، قوله: شم سيفک اى اغمده و فى قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلم ذلک خصوصا (متعنا بنفسک) إشاره لطيفه لا تخفى مغزاها.
۳- هو عبد اللّه بن يسار المكى أبو يسار الثقفى.
۴- كشف الغمّه: ۵۴.
۵- هكذا فى النسخ، و الصحيح: حذيفه بن اليمان، و اسم اليمان حسيل مصغرا و يقال:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمَرَ بِالْجِهَادِ يَوْمَ أُحُدٍ فَخَرَجَ النَّاسُ سِرَاعاً يَتَمَنَّوْنَ لِقَاءَ عَدُوِّهِمْ وَ بَغَوْا فِي مَنْطِقِهِمْ وَ قَالُوا وَ اللَّهِ لَئِنْ لَقِينَا عَدُوَّنَا (١) لَا نُوَلِّي حَتَّى يُقْتَلَ عَنْ آخِرِنَا رَجُلٌ أَوْ يَفْتَحَ اللَّهُ لَنَا قَالَ فَلَمَّا أَتَوْا إِلَى (٢) الْقَوْمِ ابْتَلَاهُمُ اللَّهُ بِالَّذِي كَانَ مِنْهُمْ وَ مِنْ بَغْيِهِمْ فَلَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا يَسِيراً حَتَّى انْهَزَمُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَّا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ أَبُو دُجَانَةَ سِمَاكُ بْنُ خَرَشَةَ الْأَنْصَارِيُّ فَلَمَّا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا قَدْ نَزَلَ بِالنَّاسِ مِنَ الْهَزِيمَةِ وَ الْبَلَاءِ رَفَعَ الْبَيْضَةَ عَنْ رَأْسِهِ وَ جَعَلَ يُنَادِي أَيُّهَا النَّاسُ أَنَا لَمْ أَمُتْ وَ لَمْ أُقْتَلْ وَ جَعَلَ النَّاسُ يَرْكَبُ بَعْضُهُمْ بَعْضاً لَا يَلْوُونَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَا يَلْتَفِتُونَ (٣) إِلَيْهِ فَلَمْ يَزَالُوا كَذَلِكَ حَتَّى دَخَلُوا الْمَدِينَةَ فَلَمْ يَكْتَفُوا بِالْهَزِيمَةِ حَتَّى قَالَ أَفْضَلُهُمْ رَجُلًا فِي أَنْفُسِهِمْ قُتِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا آيَسَ الرَّسُولُ مِنَ الْقَوْمِ رَجَعَ إِلَى مَوْضِعِهِ الَّذِي كَانَ فِيهِ فَلَمْ يَرَ إِلَّا عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ أَبَا دُجَانَةَ الْأَنْصَارِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَا أَبَا دُجَانَةَ ذَهَبَ النَّاسُ فَالْحَقْ بِقَوْمِكَ فَقَالَ أَبُو دُجَانَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا عَلَى هَذَا بَايَعْنَاكَ وَ بَايَعْنَا اللَّهَ وَ لَا عَلَى هَذَا خَرَجْنَا يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ (۴) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَا أَبَا دُجَانَةَ أَنْتَ فِي حِلٍّ مِنْ بَيْعَتِكَ فَارْجِعْ فَقَالَ أَبُو دُجَانَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا تُحَدِّثُ نِسَاءُ الْأَنْصَارِ فِي الْخُدُورِ أَنِّي أَسْلَمْتُكَ وَ رَغِبْتُ بِنَفْسِي عَنْ نَفْسِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا خَيْرَ فِي الْعَيْشِ بَعْدَكَ قَالَ فَلَمَّا سَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كَلَامَهُ وَ رَغْبَتَهُ فِي الْجِهَادِ انْتَهَى رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى صَخْرَةٍ فَاسْتَتَرَ بِهَا لِيَتَّقِيَ بِهَا مِنَ السِّهَامِ سِهَامِ الْمُشْرِكِينَ فَلَمْ يَلْبَثْ أَبُو دُجَانَةَ إِلَّا يَسِيراً حَتَّى أُثْخِنَ (۵) جِرَاحَةً فَتَحَامَلَ حَتَّى انْتَهَى إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

ص: ۱۰۴

١- في المصدر: لئن لقينا العدو.

٢- في المصدر: فلما أتوا القوم.

٣- و لا يلتفتون خ ل.

۴- الفتح: ١٠.

۵- اثخنته الجراحه: اوهنته و اضعفته (فاثخن).

فَجَلَسَ إِلَی جَنْبِهِ وَ هُوَ مُثْخَنٌ لَا حَرَاکَ بِهِ.

قَالَ وَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ لَا یُبَارِزُ فَارِساً وَ لَا رَاجِلًا إِلَّا قَتَلَهُ اللَّهُ عَلَی یَدَیْهِ حَتَّی انْقَطَعَ سَیْفُهُ فَلَمَّا انْقَطَعَ سَیْفُهُ جَاءَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله انْقَطَعَ سَیْفِی وَ لَا سَیْفَ لِی فَخَلَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله سَیْفَهُ ذَا الْفَقَارِ فَقَلَّدَ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ مَشَی إِلَی جَمْعِ الْمُشْرِکِینَ فَکَانَ لَا یَبْرُزُ لَهُ أَحَدٌ (۱) إِلَّا قَتَلَهُ فَلَمْ یَزَلْ عَلَی ذَلِکَ حَتَّی وَهَنَتْ ذِرَاعُهُ (۲) فَعَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ذَلِکَ فِیهِ فَنَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی السَّمَاءِ وَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنَّ مُحَمَّداً عَبْدُکَ وَ رَسُولُکَ جَعَلْتَ لِکُلِّ نَبِیٍّ وَزِیراً مِنْ أَهْلِهِ لِتَشُدَّ بِهِ عَضُدَهُ وَ تُشْرِکَهُ فِی أَمْرِهِ وَ جَعَلْتَ لِی وَزِیراً مِنْ أَهْلِی عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ أَخِی فَنِعْمَ الْأَخُ وَ نِعْمَ الْوَزِیرُ اللَّهُمَّ وَعَدْتَنِی أَنْ تُمِدَّنِی بِأَرْبَعَهِ آلَافٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ مُرْدِفِینَ اللَّهُمَّ وَعْدَکَ وَعْدَکَ إِنَّکَ لا تُخْلِفُ الْمِیعادَ وَعَدْتَنِی أَنْ تُظْهِرَ دِینَکَ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُونَ قَالَ فَبَیْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَدْعُو رَبَّهُ وَ یَتَضَرَّعُ إِلَیْهِ إِذْ سَمِعَ دَوِیّاً مِنَ السَّمَاءِ فَرَفَعَ رَأْسَهُ فَإِذَا جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی کُرْسِیٍّ مِنْ ذَهَبٍ وَ مَعَهُ أَرْبَعَهُ آلَافٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ مُرْدِفِینَ وَ هُوَ یَقُولُ لَا فَتَی إِلَّا عَلِیٌّ وَ لَا سَیْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ. (۳) فَهَبَطَ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی الصَّخْرَهِ وَ حَفَّتِ الْمَلَائِکَهُ بِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَسَلَّمُوا عَلَیْهِ فَقَالَ جَبْرَئِیلُ صلی الله علیه و آله یَا رَسُولَ اللَّهِ بِالَّذِی (۴) أَکْرَمَکَ بِالْهُدَی لَقَدْ عَجِبَتِ الْمَلَائِکَهُ الْمُقَرَّبُونَ لِمُوَاسَاهِ هَذَا الرَّجُلِ لَکَ بِنَفْسِهِ فَقَالَ یَا جَبْرَئِیلُ وَ مَا یَمْنَعُهُ یُوَاسِینِی بِنَفْسِهِ وَ هُوَ مِنِّی وَ أَنَا مِنْهُ فَقَالَ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ أَنَا مِنْکُمَا حَتَّی قَالَهَا ثَلَاثاً ثُمَّ حَمَلَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ حَمَلَ جَبْرَئِیلُ وَ الْمَلَائِکَهُ ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَی هَزَمَ جَمْعَ الْمُشْرِکِینَ وَ تَشَتَّتَ (۵) أَمْرُهُمْ فَمَضَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی

۱- فی المصدر: لا یبرز إلیه احد.

۲- فی المصدر: حتی وهت ذراعه ففرق.

۳- هکذا فی النسخ، و الروایه منفرده بذلک الترتیب، و الموجود فی غیره من الروایات:

۴- فی المصدر: و الذی.

۵- شتت خ ل.

طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ مَعَهُ اللِّوَاءُ قَدْ خَضَبَهُ بِالدَّمِ وَ أَبُو دُجَانَهَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خَلْفَهُ فَلَمَّا أَشْرَفَ عَلَى الْمَدِينَهِ فَإِذَا نِسَاءُ الْأَنْصَارِ يَبْكِينَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله (۱) فَلَمَّا نَظَرُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله اسْتَقْبَلَهُ أَهْلُ الْمَدِينَهِ بِأَجْمَعِهِمْ وَ مَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى الْمَسْجِدِ وَ نَظَرَ إِلَى النَّاسِ (۲) فَتَضَرَّعُوا إِلَى اللَّهِ وَ إِلَى رَسُولِهِ وَ أَقَرُّوا بِالذَّنْبِ وَ طَلَبُوا التَّوْبَهَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ قُرْآناً يَعِيبُهُمْ بِالْبَغْيِ الَّذِي كَانَ مِنْهُمْ وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَ لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ يَقُولُ قَدْ عَايَنْتُمُ الْمَوْتَ وَ الْعَدُوَّ فَلِمَ نَقَضْتُمُ الْعَهْدَ وَ جَزِعْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ وَ قَدْ عَاهَدْتُمُ اللَّهَ أَنْ لَا تَنْهَزِمُوا حَتَّى قَالَ بَعْضُكُمْ قُتِلَ مُحَمَّدٌ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ إِلَى قَوْلِهِ وَ سَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ (۳) يَعْنِي عَلِيّاً وَ أَبَا دُجَانَهَ.

ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ رَغِبْتُمْ بِأَنْفُسِكُمْ عَنِّي وَ وَازَرَنِي عَلِيٌّ وَ وَاسَانِي فَمَنْ أَطَاعَهُ فَقَدْ أَطَاعَنِي وَ مَنْ عَصَاهُ فَقَدْ عَصَانِي وَ فَارَقَنِي فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَهِ قَالَ فَقَالَ حُذَيْفَهُ لَيْسَ يَنْبَغِي لِأَحَدٍ يَعْقِلُ أَنْ يَشُكَّ فَمَنْ (۴) لَمْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّهُ أَفْضَلُ مِمَّنْ أَشْرَكَ بِهِ وَ مَنْ لَمْ يَنْهَزِمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَفْضَلُ مِمَّنِ انْهَزَمَ وَ إِنَّ السَّابِقَ إِلَى الْإِيمَانِ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ أَفْضَلُ وَ هُوَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ (۵).

فر، تفسير فرات بن إبراهيم الْحُسَيْنُ بْنُ سَعِيدٍ مُعَنْعَناً عَنْ حُذَيْفَهَ مِثْلَهُ (۶).

**[ترجمه]تفسیر فرات: حذیفه یمانی رضی الله عنه گوید:

ص: ۱۰۳

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز احد به جهاد امر فرمود. مردم شتابان بیرون رفتند در حالی که آرزوی رویارویی با دشمن را در سر می‌پروراندند و سخنان زیادی بر زبان آوردند و گفتند: به خدا سوگند، اگر با دشمن خود مواجه شویم از جنگیدن پشت نمی‌کنیم تا اینکه تا آخرین نفر ما کشته شود یا اینکه خداوند فتح و پیروزی را برایمان میسّر گرداند. گوید: چون با قوم کافر رویاروی شدند خداوند با عهد و پیمان و سخنانشان، آن‌ها را امتحان کرد و اندک زمانی طول نکشید که جز علی بن ابی طالب علیه السلام و ابو دجانه سماک بن خرشه انصاری، بقیه از گرد پیامبر گریختند. چون رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دید که چه شکست و بلایی بر سر مردم آمده است کلاه خودش را از سر بر داشت و ندا سر می‌داد: «ای مردم من نمرده‌ام و کشته نشده‌ام.» مردم بر همدیگر سوار می‌شدند و به رسول خدا اهمیتی نمی‌دادند و به آن حضرت توجه نمی‌کردند. مردم بر همین حال بودند تا به مدینه رسیدند و به شکست و گریز بسنده نکردند تا جایی که بهترین آن‌ها در نزدشان گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم کشته شد. چون رسول خدا از آنان ناامید شد به مکانی که در آنجا بود بازگشت و جز علی بن ابی طالب علیه السلام و ابو دجانه انصاری رضی الله عنه کسی را ندید. رسول خدا فرمود: ای ابو دجانهٔ! مردم رفتند تو نیز دنبال قومت برو.

ابو دجانهٔ گفت: ای رسول خدا ما اینگونه با شما و با خدا پیمان نبستیم، و بر این اساس برای جنگ بیرون نشدیم. خداوند متعال می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ» - . فتح / ۱۰ - {در حقیقت، کسانی که با تو بیعت می کنند، جز این نیست که با خدا بیعت می کنند دست خدا بالای دستهای آنان است.} رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم

فرمود: ای ابو دجانهٔ! تو از بیعتت آزادی، بازگرد. ابو دجانهٔ گفت: ای رسول خدا زنان انصار در کجاوه‌ها نمی‌گویند که من شما را تسلیم کرده و خودم را از شما دور کردم، ای رسول خدا هیچ خیری در زندگی کردن پس از شما نیست. گوید: پیامبر با شنیدن سخنان او و تمایلش برای جهاد، به کنار صخره‌ای رفت و در آنجا پنهان شد تا خود را از تیرهای مشرکان محافظت کند. چندان طول نکشید که زخم‌ها ابو دجانه را ضعیف و ناتوان کرد و او را حمل کرده و به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آورده شد و بی‌حرکت و ضعیف و ناتوان در کنار پیامبر

ص: ۱۰۴

نشست.

گوید: علی علیه السلام با هیچ پیاده و سواری نمی‌جنگید مگر اینکه خداوند با دستان او دشمن را از پای در می‌آورد تا اینکه شمشیرش شکسته شد. چون شمشیر شکست به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمد و فرمود: ای رسول خدا شمشیرم شکست و شمشیری ندارم. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شمشیرش - ذو الفقار - را بیرون آورد و بر گردن علی علیه السلام آویخت و علی علیه السلام به سوی مشرکان رفت. او با هر یک از مشرکان که رویاروی می‌شد، او را می‌کشت و پیوسته مشغول جنگ و کشتن مشرکان بود که بازویش ضعیف و ناتوان شد. پیامبر متوجه این شد و به سوی آسمان نگریست و فرمود: «پروردگارا محمد بنده و فرستاده توست، برای هر پیامبری وزیری از خانواده‌اش قرار دادی تا او را یاری دهی و در کارش او را شریکش گردانی، و وزیر مرا از خانواده‌ام قرار دادی، او برادرم علی بن ابی طالب است. چه برادر خوب و چه وزیر خوبی است، پروردگارا به من وعده دادی که با چهار هزار فرشته پیاپی یاریم کنی، پروردگارا وعده تو، وعده راستین توست، تو خلف وعده نمی‌نمایی، به من وعده دادی که دینت را بر همه ادیان پیروز گردانی هر چند مشرکان ناخوش بدارند.»

گوید: در حالی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به درگاه پروردگارش دعا و نیایش می‌کرد ناگهان صدایی از آسمان شنید. پس سر مبارک را بلند کرد و دید که جبرئیل بر صندلی‌از طلا نشسته و همراه او چهار هزار فرشته پیاپی هستند و جبرئیل می‌گفت: لا فتیً الا علیّ و لا سیف الا ذو الفقار.

جبرئیل علیه السلام بر صخره فرود آمد و فرشتگان اطراف رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را گرفتند و بر آن حضرت سلام دادند. جبرئیل گفت: ای رسول خدا سوگند به خدایی که تو را به هدایت اکرام کرد فرشتگان از همکاری و فداکاری این شخص با جان خویش برای حفظ جان تو در شگفت مانده‌اند. پیامبر فرمود: ای جبرئیل چگونه می‌تواند برای من فداکاری نکند حال آنکه او از من است و من از اویم؟ جبرئیل گفت: و من نیز از شما هستم. و این عبارت را سه بار گفت. سپس علی بن ابی طالب شمشیر به دست گرفت و جبرئیل و فرشتگان مسلح شدند و خداوند متعال همه مشرکان را در هم شکست و پراکنده شدند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به راه افتاد در حالی که علی بن ابی

ص: ۱۰۵

طالب علیه السلام در مقابل آن حضرت لوا را که آغشته به خون بود حمل می‌کرد و ابو دجانه رضی الله عنه پشت سر او بود.

چون بر مدینه مشرف شدند زنان انصار بر رسول خدا گریه می‌کردند و هنگامی که به رسول خدا نگریستند، همه اهل مدینه با هم به استقبال پیامبر آمدند. پیامبر به سمت مسجد رفت و به مردن نگاه کرد که به سوی خدا و پیامبرش تضرع و زاری می‌کنند و به گناهانشان اعتراف می‌کنند و خواستار توبه هستند. پس خداوند آیه‌ای از قرآن را نازل کرد که بر آنان به خاطر خطایی که انجام داده بودند، عیب گرفت و فرمود: «وَ لَقَدْ کُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَیْتُمُوهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُون» - . آل عمران / ۱۴۳ - {و شما مرگ را پیش از آنکه با آن روبرو شوید، سخت آرزو می کردید پس، آن را دیدید و [هم چنان] نگاه می کردید.} می‌فرماید: شما مرگ و دشمن را دیدید، پس چرا عهد و پیمان شکستید و از مرگ بی‌تابی و جزع و فزع نمودید حال آنکه خداوند با شما عهد بست که از جنگ نگریزید تا جایی که یکی از شما گفت: محمد کشته شد. پس خداوند این آیه را نازل فرمود: «وَ ما مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ» تا این فرموده: «وَ سَیَجْزِی اللَّهُ الشَّاکِرِین» مقصود از این آیه، علی علیه السلام و ابو دجانهٔ است.

سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ای مردم! شما برای محافظت جان خویش از من دوری گزیدید در حالی که علی مرا پشتیبانی کرد و یاریم داد پس هر کس از او اطاعت کند از من اطاعت کرده است و هر کس از او سرکشی کند از من سرکشی کرده و در دنیا و آخرت از من جدا خواهد بود.

گوید: حذیفه گوید: شایسته نیست که هیچ شخص خردمندی در این باره دچار شکّ و تردید شود، چرا که هر کس به خداوند شرک نورزد از کسی که برای خدا شریک قائل است، برتر می‌باشد و هر کس از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را وا نگذاشته، برتر از کسی است که پیامبر را رها کرده و گریخته است و کسی از در ایمان به خدا و پیامبرش پیشگام بوده، برتر است و این شخص علی بن ابی طالب است. - . تفسیر فرات / ۲۴ - ۲۶ -

تفسیر فرات: حسین بن سعید در حدیثی معنعن مانند این روایت را از حذیفه نقل کرده است. - . تفسیر فرات / ۲۴ - ۲۶ -

**[ترجمه]

«۳۱»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَفَّنَ حَمْزَةَ بِثِیَابِهِ (۷) وَ لَمْ یَغْسِلْهُ وَ لَکِنَّهُ صَلَّی عَلَیْهِ (۸).

۱- فی المصدر: یبکین علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

۲- فی المصدر: فنظر إلیه الناس.

۳- آل عمران: ۱۴۳.

۴- فی المصدر: فیمن.

۵- تفسیر فرات: ۲۴- ۲۶.

۶- تفسیر فرات: ۲۴- ۲۶.

۷- فی المصدر: فی ثیابه.

۸- فروع الکافی ۱: ۵۸.

**[ترجمه]فروع کافی: ابان بن تغلب از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با همان جامه (خون آلود) حمزه را کفن کرد و او را غسل نداد بلکه بر او نماز گزارد. - . فروع کافی ۱ : ۵۸ -

ص: ۱۰۶

**[ترجمه]

«۳۲»

یب، تهذیب الأحکام الْمُفِیدُ عَنِ ابْنِ قُولَوَیْهِ عَنِ الْکُلَیْنِیِّ عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِیزٍ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ جَابِرٍ وَ زُرَارَةَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: دَفَنَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَمَّهُ حَمْزَةَ فِی ثِیَابِهِ بِدِمَائِهِ الَّتِی أُصِیبَ فِیهَا وَ زَادَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بُرْداً فَقَصُرَ عَنْ رِجْلَیْهِ فَدَعَا لَهُ بِإِذْخِرٍ فَطَرَحَهُ عَلَیْهِ وَ صَلَّی عَلَیْهِ سَبْعِینَ صَلَاةً وَ کَبَّرَ عَلَیْهِ سَبْعِینَ تَکْبِیرَةً (۱).

**[ترجمه]تهذیب: جابر و زراره از امام باقر علیه السلام روایت کرده‌اند که فرمود: رسول خدا، عمویش حمزه را با همان جامه و بدن پر خون دفن کرد، و ردای خود را بر قامت او پوشانید. و چون درازی ردا از قامت حمزه کوتاه‌تر بود، فرمود تا بوته گور گیاه (اذخر) آوردند و پای او را با آن پوشانیدند. رسول خدا هفتاد نوبت بر حمزه سید الشهداء نماز خواند و هفتاد نوبت برای او تکبیر خواند. - . تهذیب ۱ : ۹۵ -

**[ترجمه]

«۳۳»

کا، الکافی حُمَیْدُ بْنُ زِیَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْکِنْدِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْمِیثَمِیِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ نُعْمَانَ الرَّازِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: انْهَزَمَ النَّاسُ یَوْمَ أُحُدٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَغَضِبَ غَضَباً شَدِیداً قَالَ وَ کَانَ إِذَا غَضِبَ انْحَدَرَ عَنْ جَبِینَیْهِ مِثْلُ اللُّؤْلُؤِ مِنَ الْعَرَقِ قَالَ فَنَظَرَ فَإِذَا عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِلَی جَنْبِهِ فَقَالَ لَهُ الْحَقْ بِبَنِی أَبِیکَ مَعَ مَنِ انْهَزَمَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ لِی بِکَ أُسْوَةٌ قَالَ (۲) فَاکْفِنِی هَؤُلَاءِ فَحَمَلَ فَضَرَبَ أَوَّلَ مَنْ لَقِیَ مِنْهُمْ فَقَالَ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَّ هَذِهِ لَهِیَ الْمُوَاسَاةُ یَا مُحَمَّدُ فَقَالَ إِنَّهُ مِنِّی وَ أَنَا مِنْهُ فَقَالَ (۳) جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ أَنَا مِنْکُمَا یَا مُحَمَّدُ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَنَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی جَبْرَئِیلَ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی کُرْسِیٍّ مِنْ ذَهَبٍ بَیْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ یَقُولُ لَا سَیْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَی إِلَّا عَلِیٌّ (۴).

**[ترجمه]روضه کافی: نعمان رازی به نقل از امام صادق علیه السّلام می گوید: در روز جنگ أحد مردم از پیرامون پیامبر گریختند و حضرت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سخت خشمگین شد، و هر گاه خشم می گرفت عرقی مانند مروارید از پیشانی او فرو می ریخت. امام علیه السّلام می فرماید: حضرت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نگاهی کرد و علی علیه السّلام را در کنار خود دید و فرمود: ای علی! تو هم با زادگان دیگر پدرت، به گریخته های از دور پیامبر بپیوند. علی علیه السّلام عرض کرد. یا رسول اللّه! من از تو پیروی می کنم. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: پس اینان را از من دور کن ای علی. علی علیه

السّلام به ایشان حمله برد و نخستین کسی را که از ایشان دید بزد. پس جبرئیل گفت: ای محمّد! این است یاری. پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود: او از من است و من از او. جبرئیل گفت: و من از شما دو نفر هستم ای محمّد. امام صادق علیه السّلام می فرماید: پس پیامبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم به جبرئیل نگریست که بر صندلی‌ای از طلا میان آسمان و زمین نشسته بود و می گفت: لا سیف الا ذو الفقار و لا فتیً الا علیّ. - . روضه کافی : ۱۱۰ -

**[ترجمه]

«۳۴»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ أَبِی الْعَلَاءِ الْخَفَّافِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا انْهَزَمَ النَّاسُ یَوْمَ أُحُدٍ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله انْصَرَفَ إِلَیْهِمْ بِوَجْهِهِ وَ هُوَ یَقُولُ أَنَا مُحَمَّدٌ أَنَا رَسُولُ اللَّهِ لَمْ أُقْتَلْ وَ لَمْ أَمُتْ فَالْتَفَتَ إِلَیْهِ فُلَانٌ وَ فُلَانٌ فَقَالا الْآنَ یَسْخَرُ بِنَا أَیْضاً وَ قَدْ هُزِمْنَا وَ بَقِیَ مَعَهُ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ سِمَاکُ بْنُ خَرَشَةَ أَبُو دُجَانَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ فَدَعَاهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا بَا دُجَانَةَ (۵) انْصَرِفْ

ص: ۱۰۷

۱- التهذیب ۱: ۹۵.

۲- فقال خ ل.

۳- قال خ ل.

۴- روضه الکافی: ۱۱۰.

۵- یا ابا دجانه خ ل.

وَ أَنْتَ فِي حِلٍّ مِنْ بَيْعَتِكَ فَأَمَّا عَلِيٌّ فَهُوَ أَنَا وَ أَنَا هُوَ فَتَحَوَّلَ وَ جَلَسَ بَيْنَ يَدَيِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ بَكَى وَ قَالَ لَا وَ اللَّهِ وَ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ وَ قَالَ لَا وَ اللَّهِ لَا جَعَلْتُ نَفْسِي فِي حِلٍّ مِنْ بَيْعَتِي إِنِّي بَايَعْتُكَ فَإِلَى مَنْ أَنْصَرِفُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِلَى زَوْجَةٍ تَمُوتُ أَوْ وَلَدٍ يَمُوتُ أَوْ دَارٍ تَخْرَبُ وَ مَالٍ يَفْنَى وَ أَجَلٍ قَدِ اقْتَرَبَ فَرَقَّ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فَلَمْ يَزَلْ يُقَاتِلُ حَتَّى أَثْخَنَتْهُ الْجِرَاحَةُ وَ هُوَ فِي وَجْهٍ وَ عَلِيٌّ فِي وَجْهٍ فَلَمَّا أُسْقِطَ احْتَمَلَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَجَاءَ بِهِ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَوَضَعَهُ عِنْدَهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ وَفَيْتُ بِبَيْعَتِي قَالَ نَعَمْ وَ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله خَيْراً وَ كَانَ النَّاسُ يَحْمِلُونَ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله الْمَيْمَنَةَ فَيَكْشِفُهُمْ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَإِذَا كَشَفَهُمْ أَقْبَلَتِ الْمَيْسَرَةُ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَلَمْ يَزَلْ كَذَلِكَ حَتَّى تَقَطَّعَ سَيْفُهُ بِثَلَاثِ قِطَعٍ فَجَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَطَرَحَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ قَالَ هَذَا سَيْفِي قَدْ تَقَطَّعَ فَيَوْمَئِذٍ أَعْطَاهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله ذَا الْفَقَارِ فَلَمَّا رَأَى النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله اخْتِلَاجَ سَاقَيْهِ مِنْ كَثْرَةِ الْقِتَالِ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ وَ هُوَ يَبْكِي وَ قَالَ يَا رَبِّ وَعَدْتَنِي أَنْ تُظْهِرَ دِينَكَ وَ إِنْ شِئْتَ لَمْ يُعْيِكَ فَأَقْبَلَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَسْمَعُ دَوِيّاً شَدِيداً وَ أَسْمَعُ أَقْدِمْ حَيْزُومُ وَ مَا أَهُمُّ أَضْرِبُ أَحَداً إِلَّا سَقَطَ مَيِّتاً قَبْلَ أَنْ أَضْرِبَهُ فَقَالَ هَذَا جَبْرَئِيلُ وَ مِيكَائِيلُ وَ إِسْرَافِيلُ وَ الْمَلَائِكَةُ (۱) ثُمَّ جَاءَ جَبْرَئِيلُ فَوَقَفَ إِلَى جَنْبِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ هَذِهِ هِيَ الْمُوَاسَاةُ فَقَالَ إِنَّ عَلِيّاً مِنِّي وَ أَنَا مِنْهُ فَقَالَ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ أَنَا مِنْكُمَا ثُمَّ انْهَزَمَ النَّاسُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا عَلِيُّ امْضِ بِسَيْفِكَ حَتَّى تُعَارِضَهُمْ فَإِنْ رَأَيْتَهُمْ قَدْ رَكِبُوا الْقِلَاصَ وَ جَنَبُوا الْخَيْلَ فَإِنَّهُمْ يُرِيدُونَ مَكَّةَ وَ إِنْ رَأَيْتَهُمْ قَدْ رَكِبُوا الْخَيْلَ وَ هُمْ يَجْنُبُونَ الْقِلَاصَ فَإِنَّهُمْ يُرِيدُونَ الْمَدِينَةَ فَأَتَاهُمْ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَكَانُوا عَلَى الْقِلَاصِ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا عَلِيُّ مَا تُرِيدُ هُوَ ذَا نَحْنُ ذَاهِبُونَ إِلَى مَكَّةَ فَانْصَرِفْ إِلَى صَاحِبِكَ فَأَتْبَعَهُمْ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَكُلَّمَا سَمِعُوا.

ص: ۱۰۸

۱- فی المصدر: فی الملائکه.

وَقْعَ حَوَافِرِ (۱) فَرَسِهِ جِدُّوا فِی السَّیْرِ وَ كَانَ یَتْلُوهُمْ فَإِذَا ارْتَحَلُوا قَالَ (۲) هُوَ ذَا عَسْكَرُ مُحَمَّدٍ قَدْ أَقْبَلَ فَدَخَلَ أَبُو سُفْیَانَ مَكَّهَ فَأَخْبَرَهُمُ الْخَبَرَ وَ جَاءَ الرُّعَاهُ وَ الْحَطَّابُونَ فَدَخَلُوا مَكَّهَ فَقَالُوا رَأَیْنَا عَسْكَرَ مُحَمَّدٍ كُلَّمَا رَحَلَ أَبُو سُفْیَانَ نَزَلُوا یَقْدُمُهُمْ فَارِسٌ عَلَی أَشْقَرَ یَطْلُبُ آثَارَهُمْ فَأَقْبَلَ أَهْلُ مَكَّهَ عَلَی أَبِی سُفْیَانَ یُوَبِّخُونَهُ وَ رَحَلَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ الرَّایَهُ مَعَ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ هُوَ بَیْنَ یَدَیْهِ فَلَمَّا أَنْ أَشْرَفَ بِالرَّایَهِ مِنَ الْعَقَبَهِ وَ رَآهُ النَّاسُ نَادَی عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَیُّهَا النَّاسُ هَذَا مُحَمَّدٌ لَمْ یَمُتْ وَ لَمْ یُقْتَلْ فَقَالَ صَاحِبُ الْكَلَامِ الَّذِی قَالَ الْآنَ یَسْخَرُ بِنَا وَ قَدْ هُزِمْنَا هَذَا عَلِیٌّ وَ الرَّایَهُ بِیَدِهِ حَتَّی هَجَمَ عَلَیْهِمُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ نِسَاءُ الْأَنْصَارِ فِی أَفْنِیَتِهِمْ عَلَی أَبْوَابِ دُورِهِمْ وَ خَرَجَ الرِّجَالُ إِلَیْهِ یَلُوذُونَ بِهِ وَ یَثُوبُونَ (۳) إِلَیْهِ وَ النِّسَاءُ نِسَاءُ الْأَنْصَارِ قَدْ خَدَشْنَ الْوُجُوهَ وَ نَشَرْنَ الشُّعُورَ وَ جَزَزْنَ النَّوَاصِیَ وَ خَرَقْنَ الْجُیُوبَ وَ حَزَمْنَ (۴) الْبُطُونَ عَلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا رَأَیْنَهُ قَالَ لَهُنَّ خَیْراً وَ أَمَرَهُنَّ أَنْ یَتَسَتَّرْنَ (۵) وَ یَدْخُلْنَ مَنَازِلَهُنَّ وَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَعَدَنِی أَنْ یُظْهِرَ دِینَهُ عَلَی الْأَدْیَانِ كُلِّهَا وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَی مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَ فَإِنْ ماتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلی أَعْقابِكُمْ وَ مَنْ یَنْقَلِبْ عَلی عَقِبَیْهِ فَلَنْ یَضُرَّ اللَّهَ شَیْئاً الْآیَهَ (۶).

**[ترجمه]روضه کافی: حسین بن ابی العلاء خفّاف به نقل از امام صادق علیه السّلام می گوید: چون در جنگ أحد مردم از اطراف پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم پراکنده شدند و گریختند حضرت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم رو به آن‌ها کرد و فرمود: منم محمّد، منم فرستاده خدا که نه کشته شده ام و نه مرده ام. پس فلان و فلان به حضرت رو کردند و گفتند: در این حال هم که شکست خورده ایم باز هم ما را مسخره می کند. علی علیه السّلام و ابو دجانه و سماک بن خرشه رحمهم اللّه همراه پیامبر ماندند. پیامبر ابو دجانه را خواند و فرمود: ای ابا دجانه! بازگرد

که من بیعت خویش از تو برگرفتم، و اما علی، پس من از اویم و او از من. ابو دجانه پس از شنیدن این سخن در برابر پیامبر بنشست و آب در دیده گرداند و گفت: نه، به خدا. و دوباره سرش را به آسمان بلند کرد و گفت: نه، به خدا. من خود را از بیعتی که با تو بسته ام رها نخواهم کرد. ای فرستاده خدا! من با تو بیعت کرده ام پس به سوی که روم؟ به سوی همسری که می میرد؟ یا فرزندی که اجل مرگ می رباید‌ش؟ یا خانه ای که ویران شود؟ یا مالی که فناپذیرد و عمری که سپری گردد؟ پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم که سخنان او را شنید دلش به حال او سوخت [و اجازه داد] و ابو دجانه همچنان جنگید تا آنکه زخمهای خورده او را از پای درآورد، و علی علیه السّلام در سوی دیگر میدان نبرد می کرد، و چون ابو دجانه از پای درآمد علی علیه السّلام او را برداشت و نزد پیامبر آورد و در کنار آن حضرت نهاد. ابو دجانه به پیامبر عرض کرد: ای رسول خدا! آیا به بیعت خویش وفا کردم؟ حضرت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: آری، و پیامبر به او سخنان نیکی گفت، و این در حالی بود که دشمنان از راست به پیامبر حمله می کردند و علی علیه السّلام آن‌ها را به عقب می راند و آن‌ها دوباره از چپ یورش می آوردند و علی علیه السّلام بازشان می گرداند، و همچنان کارش این بود تا آنکه شمشیرش سه پاره شد، پس آن شمشیر را نزد پیامبر آورد و جلوی آن حضرت انداخت و عرض کرد: این شمشیر من است که پاره پاره شده است. و در آن روز بود که پیامبر ذو الفقار را به او عطا فرمود. هنگامی که نگاه پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به ساقهای پای علی علیه السّلام افتاد که از فرط نبرد به لرزه افتاده بود سر به آسمان برد و در حالی که می گریست عرض کرد: پروردگارا! به من وعده فرمودی که دین خود را پیروز می گردانی و اگر بخواهی می توانی. در این هنگام علی علیه السّلام نزد پیامبر آمد و

گفت: ای پیامبر! هیاهویی به گوشم می رسد و می شنوم که کسی می گوید: ای حیزوم! پیش رو، و من هر که را خواستم با شمشیر بزنم پیش از آنکه شمشیرم بدو خورد جنازه اش نقش زمین می گردد. حضرت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود: اینها جبرئیل و میکائیل و اسرافیل هستند که با فرشتگان [به یاری] آمده اند. در این هنگام جبرئیل پیش آمد و در کنار رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم ایستاد و گفت: ای محمّد! براستی که این جانفشانی علی، همیاری با توست. پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود: همانا علی از من است و من از او. جبرئیل گفت: من هم از شما دو تنم. و بدینسان دشمنان پراکنده گشتند و پیامبر به علی فرمود: ای علی! با شمشیر خود آن‌ها را تعقیب کن تا به آن‌ها رسی، و اگر دیدی بر شتران سوارند و اسبان را یدک می کشند پس آهنگ مکّه دارند، و اگر دیدی بر اسبان سوارند و شتران را یدک می کشند پس آهنگ مدینه دارند. علی علیه السّلام به تعقیب آنان رفت و دید بر شتران سوارند. ابو سفیان رو به علی کرد و گفت: ای علی! دیگر چه می خواهی این ماییم که آهنگ مکّه داریم، پس به سوی یار خود بازگرد. پس جبرئیل لشکر مشرکین را تعقیب کرد و هر گاه صدای سم اسبش را می شنیدند

پر شتابتر ره می سپردند و جبرئیل همچنان آن‌ها را تعقیب می کرد و آن‌ها هر گاه از جایی می رفتند می گفتند: این لشکر محمّد است که می آید. بدین ترتیب ابو سفیان به مکّه آمد و جریان را به مردم مکّه بازگفت، و در پی او چوپانان و هیزم کشان به مکّه آمدند و گفتند: ما لشکر محمّد را دیدیم، و هر گاه ابو سفیان از جایی می رفت آن‌ها در جای او منزل می کردند و پیشاپیش ایشان شهسواری بر اسب سرخ مویی مردم مکّه را تعقیب می کرد و مردم مکّه ابو سفیان را به باد نکوهش گرفتند.

پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در حالی که درفش جنگ در دست علی علیه السّلام بود و پیشاپیش آن حضرت می رفت از أحد به سمت مدینه حرکت کرد. و چون با پرچم خود از گردنه سرازیر شد و مردم او را دیدند علی علیه السّلام فریاد زد: ای مردم! این محمّد است که نه مرده و نه کشته شده. پس همان کسی که پیش از این گفته بود: «در این حال هم که شکست خورده ایم باز هم ما را مسخره می کند» گفت: این علی است که پرچم در دست دارد، تا اینکه پیامبر بر آن‌ها درآمد و زنان انصار در حیاط خانه هایشان پشت درها چشم به راه بودند و مردانشان از خانه ها بیرون ریخته گرد آن حضرت می گشتند و از گریختن خویش پوزش می طلبیدند و زنان، یعنی زنان انصار چهره خویش می خراشیدند و موی پریشان می کردند و تارک بریده و گریبان چاک زده و در برابر پیامبر کمرها را بسته، و چون چشم آن‌ها به پیامبر افتاد پیامبر آن‌ها را دلداری داد و به زبان خوش با آن‌ها سخن گفت و به آن‌ها دستور داد خود را بپوشانند و به خانه های خود بروند و فرمود: همانا خدای عزّ و جلّ به من وعده فرمود که دین خود را بر همه ادیان پیروز گرداند، و خداوند این آیه را بر محمّد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم نازل فرمود: «وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَ فَإِنْ ماتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ وَ مَنْ يَنْقَلِبْ عَلى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئاً» - . آل عمران / ۱۴۴ - { و محمد، جز فرستاده ای که پیش از او [هم] پیامبرانی [آمده و] گذشتند، نیست. آیا اگر او بمیرد یا کشته شود، از عقیده خود برمی گردید؟ و هر کس از عقیده خود بازگردد، هرگز هیچ زیانی به خدا نمی رساند.}

**[ترجمه]

بیان

قوله أثخنته الجراحه أی أوهنته و أثرت فیه.

قوله فلما أسقط هذا لا یدل علی أنه قتل فی تلک الوقعه فلا ینافی ما هو المشهور بین أرباب السیر و الأخبار أنه بقی بعد النبی صلی الله علیه و آله فقیل إنه قتل

ص: ۱۰۹

۱- فی المصدر: حافر فرسه.

۲- فی المصدر: قالوا.

۳- یتوبون خ ل.

۴- حرصن. حرضن خ ل. و فی المصدر: حرمن.

۵- یستترن خ ل. و هو الموجود فی المصدر.

۶- الروضه: ۳۱۸ و ۳۲۲، و ذکرنا موضع الآیه فی صدر الباب.

بالیمامه و قیل شهد مع أمیر المؤمنین علیه السلام بعض غزواته کما ذکر فی الاستیعاب و الأول أشهر.

قوله علیه السلام لم یعیک أی لا یشکل علیک و لا تعجز عنه.

و قال الجزری فی حدیث بدر أقدم حیزوم جاء فی التفسیر أنه اسم فرس جبرئیل أراد أقدم یا حیزوم فحذف حرف النداء.

قوله فإذا ارتحلوا قال القائل إما جبرئیل أو أبو سفیان قوله فقالوا رأینا إنما قالوا ذلک لما رأوا من عسکر الملائکه المتمثلین بصور المسلمین و کان تعییر أهل مکه لأبی سفیان لهربهم عن ذلک العسکر.

قوله هذا علی لعل مراده تصدیق کلامه الأول أی أتی علی و لم یأت النبی صلی الله علیه و آله فلو کان حیا لأتی قوله علیه السلام و یثوبون بالثاء المثلثه أی یرجعون و فی بعض النسخ بالمثناه أی یتوبون و یعتذرون من الهزیمه قوله و حزمن البطون فی أکثر النسخ بالحاء المهمله و الزاء المعجمه أی کن شددن بطونهن لئلا تبدوا عوراتهن لشق الجیوب من قولهم حزمت الشی ء أی شددته و فی بعضها حرصن بالحاء و الصاد المهملتین أی شققن و خرقن و فی بعضها بالحاء المهمله و الضاد المعجمه علی بناء التفعیل یقال أحرضه المرض إذا فسد بدنه و أشفی علی الهلاک.

**[ترجمه]«فلان و فلان» مقصود ابو بکر و عمر است. «أثخنته الجراحهٔ» یعنی زخم و جراحت او را ضعیف کرد و بر او تاثیر گذاشت.

«فلمّا اسقط» بر این دلالت نمی‌کند که او در این جنگ کشته شد زیرا با آنچه در میان سیره و اخبار نویسان مشهور است که او پس از پیامبر زندگی می‌کرد منافات ندارد. گفته شده:

ص: ۱۰۹

او در یمامه کشته شد و گویند: همراه با امیر المؤمنین در یکی از جنگ‌ها شهید شد چنانکه در استیعاب ذکر شد و قول اول مشهورتر است.

«لم یعیک» یعنی برای تو مشکل نیست و تو را درمانده نمی‌کند.

جزری گوید: در حدیث بدر آمده است: «أقدم حیزوم» در تفسیر آن آمده است که «حیزوم» اسم اسب جبرئیل است و مقصود «أقدم یا حیزوم» که حرف ندا حذف شده است.

«فاذا ارتحلوا قال...» گوینده یا جبرئیل است یا ابو سفیان. «فقالوا: رأینا» هنگامی که لشکر فرشگان را دیدند که در صورت مسلمانان در آمده بودند، این عبارت را بر زبان آوردند. و مردم مکه از این جهت بر ابو سفیان عیب می‌گرفتند که از آن لشکر گریختند.

«هذا علیّ» شاید مقصودش، تأیید سخن اولش باشد یعنی: علی علیه السلام آمد و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نیامد پس

اگر زنـده می‌بود می‌آمـد. «يثوبون» با ثاء سه نقطه يعنی: باز می گردند و در برخی نسـخه‌ها با تاء دونقطه يعنی از كناره گيری و گريز از جنگ توبه و عـذر خواهی می كنند. «حزمن البطون» در بيشتر نسـخه‌ها با حاء و زاء ذكر شده است يعنی: آن‌ها شـكم‌هايشان را می‌بستند تا عورتشان به خاطر پاره شدن گريبان پيدا نشود. و از اين سخنشان است كه گويند: «حزمت الشیء» يعنی آن چيز را بستم. و در برخی «حرصن» با حاء و صاد ذكر شده يعنی شكافتند و پاره كردند. و در برخی نسخه‌ها با حاء و ضاد بر باب تفعيل ذكر شده است. گويند: «احرضه المرض» هرگاه بدنش فاسد شود و به هلاك و مرگ نزديك شود.

**[ترجمه]

«۳۵»

تَفْسِيرُ النُّعْمَانِيِّ، بِالْإِسْنَادِ الْمَذْكُورِ فِي كِتَابِ الْقُرْآنِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ الَّذِينَ قالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزادَهُمْ إِيماناً وَ قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ (۱) نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي نُعَيْمِ بْنِ مَسْعُودٍ الْأَشْجَعِيِّ وَ ذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله عليه و آله رَجَعَ (۲) مِنْ غَزَاهِ أُحُدٍ وَ قَدْ قُتِلَ عَمُّهُ حَمْزَةُ وَ قُتِلَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ مَنْ قُتِلَ وَ جُرِحَ مَنْ جُرِحَ وَ انْهَزَمَ مَنِ انْهَزَمَ وَ لَمْ يَنَلْهُ الْقَتْلُ وَ الْجُرْحُ أَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله عليه و آله أَنِ اخْرُجْ فِي وَقْتِكَ هَذَا لِطَلَبِ قُرَيْشٍ وَ لَا تُخْرِجْ مَعَكَ مِنْ أَصْحَابِكَ

۱- ذكرنا موضع الآيه فی صدر الباب.

۲- فی المصدر: لما رجع.

إِلَّا مَنْ كَانَتْ بِهِ جِرَاحَةٌ فَأَعْلَمَهُمْ بِذَلِكَ فَخَرَجُوا مَعَهُ عَلَى مَا كَانَ بِهِمْ مِنَ الْجِرَاحِ حَتَّى نَزَلُوا مَنْزِلًا يُقَالُ لَهُ حَمْرَاءُ الْأَسَدِ وَ كَانَتْ قُرَيْشٌ قَدْ جَدَّتِ السَّيْرَ فَرَقاً فَلَمَّا بَلَغَهُمْ خُرُوجُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي طَلَبِهِمْ خَافُوا فَاسْتَقْبَلَهُمْ رَجُلٌ مِنْ أَشْجَعَ يُقَالُ لَهُ نُعَيْمُ بْنُ مَسْعُودٍ يُرِيدُ الْمَدِينَهَ فَقَالَ لَهُ أَبُو سُفْيَانَ صَخْرُ بْنُ حَرْبٍ يَا نُعَيْمُ هَلْ لَكَ أَنْ أَضْمَنَ لَكَ عَشْرَ قَلَائِصَ وَ تَجْعَلَ (۱) طَرِيقَكَ عَلَى حَمْرَاءِ الْأَسَدِ فَتُخْبِرَ مُحَمَّداً أَنَّهُ قَدْ جَاءَ مَدَدٌ كَثِيرٌ مِنْ حُلَفَائِنَا مِنَ الْعَرَبِ كِنَانَهَ وَ عَشِيرَتِهِمْ وَ الْأَحَابِيشِ وَ تُهَوِّلَ عَلَيْهِمْ مَا اسْتَطَعْتَ فَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ عَنَّا فَأَجَابَهُ إِلَى ذَلِكَ وَ قَصَدَ حَمْرَاءَ الْأَسَدِ فَأَخْبَرَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِذَلِكَ وَ قَالَ إِنَّ قُرَيْشاً يُصْبِحُونَ (۲) بِجَمْعِهِمُ الَّذِي لَا قِوَامَ لَكُمْ بِهِ فَاقْبَلُوا نَصِيحَتِي وَ ارْجِعُوا فَقَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ اعْلَمْ أَنَّا لَا نُبَالِي بِهِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ عَلَى رَسُولِهِ الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ إِلَى قَوْلِهِ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ وَ إِنَّمَا كَانَ الْقَائِلُ نُعَيْمُ بْنُ مَسْعُودٍ فَسَمَّاهُ اللَّهُ بِاسْمِ جَمِيعِ النَّاسِ (۳)

**[ترجمه]تفسیر نعمانی: با اسناد مذکور در کتاب القرآن امیر المؤمنین علیه السلام در باره این فرموده خداوند متعال «الَّذِينَ قالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزادَهُمْ إِيماناً وَ قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيل» - . آل عمران / ۱۷۳ -

{همان کسانی که [برخی از] مردم به ایشان گفتند: «مردمان برای [جنگ با] شما گرد آمده اند پس، از آن بترسید.» و [لی این سخن] بر ایمانشان افزود و گفتند: «خدا ما را بس است و نیکو حمایتگری است.»} گوید: این آیه در باره نعیم بن مسعود اشجعی نازل شد و ماجرا از این قرار بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از غزوه احد برگشت در حالی که عمویش حمزه کشته شد و شماری از مسلمانان کشته و شماری زخمی شدند و عده‌ای نیز گریختند و کشته یا زخمی نشدند. در این هنگام خداوند متعال به رسول خدا وحی کرد که بی درنگ به دنبال قریش بروند و از یارانت

ص: ۱۱۰

جز کسانی که مجروح هستند کسی را بیرون نبر. پیامبر این مطلب را با یارانش بازگفت و آنان به همراه حضرت به راه افتادند علی رغم اینکه جراحت و زخم زیادی داشتند تا اینکه به مکانی به نام حمراء الاسد رسیدند. قریش که از راه پیمودن بسیار درمانده و پراکنده شده بودند با شنیدن خبر بیرون شدن رسول خدا به دنبالشان، بر خود ترسیدند و مردی از قبیله اشجع به نام نعیم بن مسعود که به سمت مدینه می‌رفت با آن‌ها دیدار کرد. ابو سفیان صخر بن حرب به او گفت: ای نعیم! می‌خواهی ده شتر ماده جوان را برایت تضمین کنم به این شرط که مسیرت را به طرف حمراء الاسد تغییر دهی و به محمد خبر دهی که گروه‌های بسیاری از هم‌پیمانان عرب ما از قبایل کنانهٔ و طایفه‌های آن‌ها و نیز گروه احابیش برای یاری و مدد ما آمده‌اند و تا جایی که می‌توانی آنان را بترسانی، چه بسا با این کار از دنبال کردن و جنگیدن با ما منصرف شوند؟ او خواسته‌اش را اجابت کرد و به سوی حمراء الاسد رفت و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را از ماجرا آگاه کرد و گفت: قریش صبح‌هنگام نیروهایی گرد می‌آورند که شما را توان هیچ رویارویی با آن‌ها نیست، پس نصیحت مرا گوش دهید و بازگردید. اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم گفتند: «حسبنا الله و نعم الوکیل» خداوند آگاه است که ما هیچ اهمیتی برای آن‌ها قائل نیستیم. پس خداوند سبحان آیه «الذین استجابوا لله و الرسول» تا «و نعم الوکیل» را نازل فرمود. گوینده (سخنگوی) قریش در آن وقت نعیم بن مسعود بود که خداوند از او به اسم همه مردم (قریش) نام برده است. - . محکم و متشابه : ۳۰ - ۳۲ -

**[ترجمه]

«۳۶»

ع، علل الشرائع أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ حُکَیْمٍ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ مِمَّا مَنَّ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَی رَسُولِهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ کَانَ یَقْرَأُ وَ لَا یَکْتُبُ فَلَمَّا تَوَجَّهَ أَبُو سُفْیَانَ إِلَی أُحُدٍ کَتَبَ الْعَبَّاسُ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَجَاءَهُ الْکِتَابُ وَ هُوَ فِی بَعْضِ حِیطَانِ الْمَدِینَهِ فَقَرَأَهُ وَ لَمْ یُخْبِرْ أَصْحَابَهُ وَ أَمَرَهُمْ أَنْ یَدْخُلُوا الْمَدِینَهَ فَلَمَّا دَخَلُوا الْمَدِینَهَ أَخْبَرَهُمْ (۴).

**[ترجمه]علل الشرایع: معاویه بن حکیم، از احمد بن محمّد بن ابی نصر، از برخی اصحابش از حضرت ابی عبد اللّه علیه السّلام نقل کرده که آن حضرت فرمودند: از منّت هایی که حقّ تعالی بر رسول گرامی اسلام گذارده این بود که آن جناب می خواندند ولی نمی نوشتند، هنگامی که ابو سفیان به احد متوجّه شد، عباس نامه ای محضر مبارک پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله نوشت، نامه وقتی به حضرت رسید که در یکی از باغ های مدینه نزول اجلال داشتند، حضرت نامه را خوانده و به اصحابشان خبر ندادند فقط به آن‌ها امر فرمودند که به مدینه داخل شوند، هنگامی که اصحاب به مدینه وارد شدند حضرت آن‌ها را از مضمون نامه خبر دادند.

**[ترجمه]

«۳۷»

ب، قرب الإسناد السِّنْدِیُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ وَهْبٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ الْفَتْحِ بِقَتْلِ فرتنا (۵) وَ أُمِّ سَارَهَ قَالَ

ص: ۱۱۱

۱- فی المصدر: علی أن تجعل.

۲- فی المصدر: یصبحونکم.

۳- المحکم و المتشابه: ۳۰- ۳۲، ذکرنا موضع الآیه فی صدر الباب.

۴- علل الشرائع: ۵۳.

۵- قرسا خ ل. أقول: ذکر فی المصدر مثل ما اخترناه فی المتن: و جعل بدل الأول:

وَ كَانَتَا قَيْنَتَيْنِ تَزْنِيَانِ وَ تُغَنِّيَانِ بِهِجَاءِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله وَ تُحَضِّضَانِ يَوْمَ أَحُدٍ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: جعفر بن محمد از پدرش علیهما السلام روایت کرده که: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز فتح مکه دستور داد فرتنا و امّ سارهٔ را بکشند. فرمود:

ص: ۱۱۱

این دو زن، دو آوازه‌خوانی بودند که زنا می کردند و در هجو پیامبر آواز می‌خواندند و در روز احد مردم را علیه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم تحریک می کردند. - . قرب الاسناد : ۶۱ -

**[ترجمه]

«۳۸»

مع، معانی الأخبار ابْنُ إِدْرِيسَ عَنِ ابْنِ أَبِي الْخَطَّابِ وَ غَيْرِهِ ذَكَرَهُمْ جَمِيعاً عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ مُنَادِياً نَادَى فِي السَّمَاءِ يَوْمَ أُحُدٍ لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَى إِلَّا عَلِيٌّ فَعَلِيٌّ أَخِي وَ أَنَا أَخُوهُ (۲).

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام صادق از پدرش علیهم السلام روایت کرده که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: شخصی در روز احد در آسمان ندا کرد که: «لا سیف الا ذو الفقار و لا فتیً الا علیّ» پس علیّ برادر من است و من برادر اویم. - . معانی الاخبار / ۴۰ -

**[ترجمه]

«۳۹»

ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام هَانِئُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ مَحْمُودٍ عَنْ أَبِيهِ بِإِسْنَادِهِ رَفَعَهُ إِلَى مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ وَ سَاقَ حَدِيثَهُ مَعَ الرَّشِيدِ إِلَى أَنْ قَالَ إِنَّ الْعُلَمَاءَ قَدِ اجْتَمَعُوا عَلَى أَنَّ جَبْرَئِيلَ قَالَ يَوْمَ أُحُدٍ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ هَذِهِ لَهِيَ الْمُوَاسَاةُ مِنْ عَلِيٍّ قَالَ لِأَنَّهُ مِنِّي وَ أَنَا مِنْهُ فَقَالَ جَبْرَئِيلُ وَ أَنَا مِنْكُمَا يَا رَسُولَ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَى إِلَّا عَلِيٌّ فَكَانَ كَمَا مَدَحَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ خَلِيلَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذْ يَقُولُ فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقالُ لَهُ إِبْراهِيمُ الْخَبَرَ (۳).

**[ترجمه]عیون الاخبار: هانی بن محمد بن محمود از پدرش با اسناد خود از موسی بن جعفر علیه السلام روایت کرده و سخنان او را با رشید بیان کرده تا اینجا که گوید: همگی علماء اتفاق دارند بر این مطلب که جبرئیل در روز أحد به حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله و سلّم گفت: ای محمّد این کار علیّ نشانه جان‌فشانی واقعی است و رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: زیرا او از من است و من از او، و جبرئیل گفت: یا رسول اللّه! و من نیز از شما دو تن هستم. سپس جبرئیل ادامه داد: «لا سیف الّا ذو الفقار و لا فتی الّا علیّ» و کلمه ای که جبرئیل در مورد علیّ علیه السّلام بکار برد همان گونه بود که

خداونـد در مورد خلیل خود، ابراهیم بکار برد. خداوند می فرماید: «فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقالُ لَهُ إِبْراهِيمُ» - . انبیاء / ۶۰ - {جوانی، از آنها [به بدی] یاد می کرد که به او ابراهیم گفته می شود.}

**[ترجمه]

«۴۰»

کا، الکافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ وَ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمِنْقَرِيِّ عَنِ النَّضْرِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْبَلْخِيِّ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثُّمَالِيِّ عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ قَالَ: قَالَ لِيَ الْحَجَّاجُ وَ سَأَلَنِي عَنْ خُرُوجِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله إِلَى مَشَاهِدِهِ فَقُلْتُ شَهِدَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَدْراً فِي ثَلَاثِمِائَةٍ وَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ وَ شَهِدَ أُحُداً فِي سِتِّمِائَةٍ وَ شَهِدَ الْخَنْدَقَ فِي تِسْعِمِائَةٍ فَقَالَ عَمَّنْ قُلْتُ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فَقَالَ ضَلَّ وَ اللَّهِ مَنْ سَلَكَ غَيْرَ سَبِيلِهِ (۴).

**[ترجمه]فروع کافی: شـهر بن حوشب گویـد: حجاج در باره جنگ‌های پیامبر از من پرسـید. من گفتم: رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم با سـیصد و سـیزده نفر در جنگ بـدر شـرکت کرد و همراه با ششـصد نفر در جنگ احـد حضور داشت و به همراه نهصد نفر در جنگ خندق شـرکت کرد. گفت: از چه کسـی نقل می کنی؟ گفتم: از جعفر بن محمد علیه السلام. گفت: سوگند به خدا هر کس از او پیروی نکند، گمراه است. - . فروع کافی ۱ : ۳۴۰ -

**[ترجمه]

«۴۱»

ل، الخصال ع، علل الشـرائع ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام سَأَلَ الشَّامِيُّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ يَوْمِ الْأَرْبِعَاءِ وَ التَّطَيُّرِ مِنْهُ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ آخِرُ أَرْبِعَاءَ فِي الشَّهْرِ إِلَى أَنْ قَالَ وَ يَوْمَ الْأَرْبِعَاءِ شُجَّ النَّبِيُّ (۵)

۱- قرب الإسناد: ۶۱، و سيأتى تمام الحديث فى باب فتح مكّه.

۲- معانى الأخبار: ۴۰.

۳- عيون أخبار الرضا: ۴۷ و ۴۹. و الآيه فى سوره الأنبياء: ۶۰.

۴- فروع الكافى ۱: ۳۴۰.

۵- فى علل الشرائع: شج وجه النبىّ صلّى اللّه عليه و آله.

صلی الله علیه و آله وَكُسِرَت رَبَاعِيَتُهُ(۱)

**[ترجمه]خصال، علل الشرایع، عیون الاخبار: مردی شامی از امیر المؤمنین در باره روز چهارشنبه و فال بد زدن پرسید. فرمود: آخرین چهارشنبه ... (تا اینجا که فرمود) در روز چهارشنبه پیامبر مجروح شد

ص: ۱۱۲

و دندانش شکست. - . خصال ۲ : ۲۸ ، علل الشرایع : ۱۹۹ ، عیون اخبار الرضا : ۱۳۷ -

**[ترجمه]

«۴۲»

ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ حَمْزَةَ الْعَلَوِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ دَاوُدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْكُوفِيِّ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ سَهْلِ بْنِ صَالِحٍ الْعَبَّاسِيِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْأَعْلَى عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ عَنْ آبَائِهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ وَ سَاقَ الْحَدِيثَ عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي أَجْوِبَتِهِ عَنْ مَقَالَهِ الْيَهُودِيِّ إِلَى أَنْ قَالَ إِنَّ أَبَا قَتَادَهَ (۲) بْنَ رِبْعِيٍّ الْأَنْصَارِيَّ شَهِدَ وَقْعَهَ أُحُدٍ فَأَصَابَتْهُ طَعْنَهٌ فِي عَيْنِهِ فَبَدَرَتْ حَدَقَتُهُ فَأَخَذَهَا بِيَدِهِ ثُمَّ أَتَى بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ امْرَأَتِي الْآنَ تُبْغِضُنِي فَأَخَذَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ يَدِهِ ثُمَّ وَضَعَهَا مَكَانَهَا فَلَمْ تَكُ تُعْرَفُ إِلَّا بِفَضْلِ حُسْنِهَا عَلَى الْعَيْنِ الْأُخْرَى وَ لَقَدْ بَادَرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَتِيكٍ فَأُبِينَ يَدُهُ فَجَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَيْلًا وَ مَعَهُ الْيَدُ الْمَقْطُوعَهُ فَمَسَحَ عَلَيْهَا فَاسْتَوَتْ يَدُهُ (۳).

**[ترجمه]قصص الانبياء: موسی بن جعفر علیه السلام از پدرانش علیهم السلام در حدیثی از علی علیه السلام در پاسخ به سخنان شخص یهودی، روایت کرده که فرمود: ابو قتادهٔ بن ربعیّ انصاری در جنگ احد شرکت داشت و نیزه‌ای به چشمش اصابت کرد و چشم او از حدقه درآمد. او چشم را گرفته سپس به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمد و گفت: همسرم اکنون با این حال از من بیزار می‌شود. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چشم را از دستش گرفت و سر جایش گذاشت و از آن پس چشمش از آن چشم دیگر زیباتر و بیناتر بود. و عبد الله بن عتیک مبارزه کرد و دستش قطع شد. هنگام شب با دست بریده به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمد. پیامبر دست او را لمس کرد و دست سر جایش قرار گرفت و خوب شد. - . قصص الانبیاء : مخطوط -

**[ترجمه]

«۴۳»

فر، تفسیر فرات بن إبراهيم جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ يُوسُفَ رَفَعَهُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ (۴) فِي قَوْلِهِ إِذْ تُصْعِدُونَ وَ لا تَلْوُونَ عَلى أَحَدٍ وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ قَالَ فَلَمْ يَبْقَ مَعَهُ مِنَ النَّاسِ يَوْمَ أُحُدٍ غَيْرُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ النَّبِيُّ صلی الله

علیه و آله یَا عَلِیُّ قَدْ صَنَعَ النَّاسُ مَا تَرَی فَقَالَ لَا وَ اللَّهِ یَا رَسُولَ اللَّهِ لَا أَسْأَلُ عَنْکَ الْخَبَرَ مِنْ وَرَاءٍ فَقَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَمَّا لَا فَاحْمِلْ عَلَی هَذِهِ الْکَتِیبَهِ فَحَمَلَ عَلَیْهَا فَفَضَّهَا فَقَالَ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هَذِهِ لَهِیَ الْمُوَاسَاهُ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِنِّی مِنْهُ وَ هُوَ مِنِّی فَقَالَ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ أَنَا مِنْکُمَا (۵).

**[ترجمه]تفسیر فرات: جعفر بن احمد بن یوسف در حدیثی مرفوع از ابن عباس روایت کرده که در باره آیه «إِذْ تُصْعِدُونَ وَ لا تَلْوُونَ عَلی أَحَدٍ وَ الرَّسُولُ یَدْعُوکُمْ فِی أُخْراکُم» - . آل عمران / ۱۵۳ - {[یاد کنید] هنگامی را که در حال گریز [از کوه] بالا می رفتید و به هیچ کس توجه نمی کردید و پیامبر، شما را از پشت سرتان فرا می خواند.} در روز احد به جز علیه السلام و مردی از انصار کسی با پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم باقی نماند. پیامبر فرمود: ای علی! دیدی که مردم چه کار کردند. گفت: نه، سوگند به خدا ای رسول خدا من اخبار تو را از پشت (از دور) نمی‌پرسم. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به او فرمود: اگر این طور نیست، پس بر این گروه از دشمن حمله کن. علی علیه السلام بر آن‌ها تاخت و آنان را در هم شکست. جبرئیل علیه السلام گفت: ای رسول خدا! این همکاری و همیاری واقعی است. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: او از من است و من از اویم. جبرئیل گفت: من نیز از شما هستم. - . تفسیر فرات : ۲۲ -

**[ترجمه]

«۴۴»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ مُوسَی بْنِ بَکْرٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ آخَرُونَ

ص: ۱۱۳

۱- الخصال ۲ : ۲۸ ، علل الشرائع : ۱۹۹ ، عیون اخبارالرضا : ۱۳۷. والحدیث طویل

۲- هکذا فی النسخ و الصحیح: قتاده.

۳- قصص الأنبیاء: مخطوط.

۴- فی المصدر: حدّثنی جعفر بن محمّد بن یوسف معنعنا عن الحسن قال: سمعت عبد اللّه بن عبّاس رضی اللّه عنه یقول حین انجفل عنه یوم أحد فی قوله.

۵- تفسیر فرات: ۲۲: و للحدیث ذیل ترکه المصنّف لعدم تعلقه بالباب.

مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ (۱) قَالَ قَوْمٌ كَانُوا مُشْرِكِينَ فَقَتَلُوا مِثْلَ حَمْزَةَ وَ مِثْلَ (۲) جعْفَرٍ وَ أَشْبَاهَهُمَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ثُمَّ إِنَّهُمْ دَخَلُوا فِي الْإِسْلَامِ فَوَحَّدُوا اللَّهَ وَ تَرَكُوا الشِّرْكَ وَ لَمْ يَعْرِفُوا (۳) الْإِيمَانَ بِقُلُوبِهِمْ فَيَكُونُوا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَتَجِبَ لَهُمُ الْجَنَّةُ وَ لَمْ يَكُونُوا عَلَى جُحُودِهِمْ فَيَكْفُرُوا فَتَجِبَ لَهُمُ النَّارُ فَهُمْ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ إِمَّا أَنْ يُعَذِّبَهُمْ وَ إِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ (۴).

كا، الكافى العده عن سهل عن على بن حسان عن موسى بن بكر عن رجل عن أبى جعفر عليه السلام مثله (۵).

**[ترجمه]اصول كافى: حضرت باقر عليه السّلام در گفتار خداى عز و جل: «وَ آخَرُونَ

ص: ۱۱۳

مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ» {و عدّه اى ديگر [كارشان] موقوف به فرمان خداست} فرمود: اين‌ها مردمى مشرك بودند، كه مانند حمزه و جعفر و نظائر ايشان را از مؤمنين كشتند، سپس همان‌ها مسلمان شدند پس خدا را به يگانگى شناختند و شرك را رها كردند، و به بدلهايشان ايمان را نپذيرفتند تا از مؤمنين باشند و بهشت بر آن‌ها واجب گردد، و بر انكارشان نيز نماندند تا كافر باشند و آتش دوزخ بر آن‌ها لازم باشد، پس آن‌ها بر همين منوال هستند يا خدا عذابشان كند و يا توبه شان را بپذيرد. - . اصول كافى ۲ : ۴۰۷ -

اصول كافى: موسى بن بكر از مردى از امام صادق عليه السلام همين حديث را روايت كرده است. - . اصول كافى ۲ : ۴۰۷ -

**[ترجمه]

«۴۵»

ما، الأمالى للشيخ الطوسى الْحُسَيْنُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْقَزْوِينِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ وَهْبَانَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الزَّعْفَرَانِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ بَيْنَا حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ أَصْحَابٌ لَهُ عَلَى شَرَابٍ لَهُمْ يُقَالُ لَهُ السُّكُرْكَةُ (۶) قَالَ فَتَذَاكَرُوا السَّدِيفَ (۷) قَالَ فَقَالَ لَهُمْ حَمْزَةُ كَيْفَ لَنَا بِهِ قَالَ فَقَالُوا لَهُ هَذِهِ نَاقَةُ ابْنِ أَخِيكَ عَلِيٍّ فَخَرَجَ إِلَيْهَا فَنَحَرَهَا ثُمَّ أَخَذَ مِنْ كَبِدِهَا وَ سَنَامِهَا فَأَدْخَلَهُ عَلَيْهِمْ قَالَ وَ أَقْبَلَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَبْصَرَ نَاقَتَهُ فَدَخَلَهُ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا لَهُ عَمُّكَ حَمْزَةُ صَنَعَ هَذَا قَالَ فَذَهَبَ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَشَكَا ذَلِكَ إِلَيْهِ قَالَ فَأَقْبَلَ مَعَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقِيلَ لِحَمْزَةَ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَدْ أَقْبَلَ الْبَابَ قَالَ فَخَرَجَ وَ هُوَ مُغْضَبٌ قَالَ فَلَمَّا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْغَضَبَ فِي وَجْهِهِ انْصَرَفَ (۸) قَالَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ

ص: ۱۱۴

۱- التوبه: ۱۰۶.

۲- فى المصدر: و جعفر. و فى الاسناد الآتى: قال أبو جعفر عليه السلام: المرجون قوم كانوا مشركين فقتلوا مثل حمزه و جعفر و اشباههما من المؤمنين.

٣- فى الطريق الآـتى: و لم يكونوا يؤمنون فيكونوا من المؤمنين، و لم يؤمنوا فتجب لهم الجنه، و لم يكفروا فتجب لهم النار: فهم على تلك الحال مرجون لامر اللّه.

۴- أصول الكافى ٢: ۴٠٧.

۵- أصول الكافى ٢: ۴٠٧.

۶- الشكر كه خ ل.

٧- فى التفسير: الشريف، لعله من الشارف أو مصحف الشرف. اى الإبل المسن.

٨- زاد فى التفسير: قال: فقال له حمزه: لو أراد ابن أبى طالب أن يقودك بزمام (ما) فعل فدخل حمزه منزله و انصرف النبىّ صلّى اللّه عليه و آله، قال: و كان قبل أحد.

عَزَّ وَ جَلَّ تَحْرِيمَ الْخَمْرِ قَالَ فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِآنِيَتِهِمْ فَكَفِئَتْ وَ نُودِيَ (۱) فِي النَّاسِ بِالْخُرُوجِ إِلَى أُحُدٍ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ (۲) صلی الله علیه و آله وَ خَرَجَ حَمْزَةُ فَوَقَفَ نَاحِيَةً مِنَ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله قَالَ فَلَمَّا تَصَافُّوا حَمَلَ حَمْزَةُ فِي النَّاسِ حَتَّى غَابَ فِيهِمْ ثُمَّ رَجَعَ إِلَى مَوْقِفِهِ فَقَالَ لَهُ النَّاسُ اللَّهَ اللَّهَ يَا عَمَّ رَسُولِ اللَّهِ أَنْ تَذْهَبَ وَ فِي نَفْسِ رَسُولِ اللَّهِ عَلَيْكَ شَيْ ءٌ قَالَ ثُمَّ حَمَلَ الثَّانِيَةَ حَتَّى غُيِّبَ فِي النَّاسِ ثُمَّ رَجَعَ إِلَى مَوْقِفِهِ فَقَالُوا (۳) اللَّهَ اللَّهَ يَا عَمَّ رَسُولِ اللَّهِ أَنْ تَذْهَبَ وَ فِي نَفْسِ رَسُولِ اللَّهِ عَلَيْكَ شَيْ ءٌ قَالَ فَأَقْبَلَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا رَآهُ مُقْبِلًا نَحْوَهُ أَقْبَلَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَانَقَهُ وَ قَبَّلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا بَيْنَ عَيْنَيْهِ ثُمَّ حَمَلَ عَلَى النَّاسِ فَاسْتُشْهِدَ حَمْزَةُ فَكَفَّنَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي نَمِرَةٍ ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَحْوٌ مِنْ سِتْرِ بَابِي هَذَا فَكَانَ إِذَا غَطَّى بِهِ (۴) وَجْهَهُ انْكَشَفَتْ رِجْلَاهُ وَ إِذَا غَطَّى رِجْلَيْهِ انْكَشَفَتْ وَجْهُهُ قَالَ فَغَطَّى بِهِ (۵) وَجْهَهُ وَ جَعَلَ عَلَى رِجْلَيْهِ إِذْخِراً قَالَ وَ انْهَزَمَ النَّاسُ وَ بَقِيَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا صَنَعْتَ يَا عَلِيُّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَزِمْتُ الْأَرْضَ فَقَالَ صلی الله علیه و آله ذَلِكَ الظَّنُّ بِكَ قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْشُدُكَ يَا رَبِّ (۶) مَا وَعَدْتَنِي فَإِنَّكَ إِنْ شِئْتَ لَمْ تُعْبَدْ (۷).

شی، تفسیر العیاشی عن هشام مثله (۸).

**[ترجمه]مجالس و اخبار: هشام بن سالم روایت کرده از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود: در حالی که حمزه بن عبدالمطّلب که خداوند از او خوشنود باد و یارانش در حال نوشیدن شرابی به نام «سُکُرْکه» بودند، فرمود: از چربی کوهان شتر یاد کردند. حمزه به آن‌ها گفت: چگونه آن را به دست آوریم؟ گفتند: این شتر برادرزاده ات علی علیه السلام است. او به سوی شتر رفت و آن را نحر کرد و جگر و کوهانش را گرفت و آن را نزد یارانش بُرد. فرمود: سپس علی علیه السلام آمد و چون شترش را دید، ناراحت شد. آن‌ها به او گفتند: عمویت حمزه این کار را کرد. فرمود: علی علیه السلام نزد پیامبر صلی الله علیه و آله رفت و از این موضوع شکایت کرد. فرمود: سپس پیامبر صلی الله علیه و آله به همراه علی علیه السلام به سوی خانه حمزه رفت. به حمزه خبر دادند که پیامبر صلی الله علیه و آله پشت دَر است. حمزه در حالی که خشمگین بود، خارج شد. هنگامی که رسول الله صلی الله علیه و آله خشم و غضب را در چهره اش دید، قصد بازگشت کرد. فرمود: سپس حمزه به رسول صلی الله علیه و آله گفت: اگر پسر ابوطالب بخواهد تو را با افساری به هر سو بکشاند، می تواند. پس حمزه وارد منزلش شد و پیامبر صلی الله علیه و آله برگشت. فرمود: و این ماجرا، قبل از جنگ اُحُدْ بود. امام فرمود: پس خداوند،

ص: ۱۱۴

دستور تحریم باده را نازل کرد و رسول الله صلی الله علیه و آله دستور داد تمامی ظرف‌های شراب سرنگون شود. امام فرمود: سپس برای جنگ اُحُد، به مردم فراخوان جنگ داده شد. پیامبر صلی الله علیه و آله و مردم و حمزه به جنگ رفتند و حمزه در نزدیکی پیامبر ایستاد. فرمود: وقتی دو لشکر به مصاف هم رفتند، حمزه به قلب جمعیت زد و در میان مردم ناپدید شد و سپس به جایگاه خود بازگشت. مردم به او گفتند: از خدا بترس، از خدا بترس، ای عموی رسول الله صلی الله علیه و آله! از این که رسول الله صلی الله علیه و آله از تو چیزی به دل داشته باشد. فرمود: پس برای بار دوم حمله کرد تا این که در میان مردم ناپدید شد و دوباره به جایگاه خود بازگشت و باز به او گفتند: از خدا بترس، از خدا بترس، ای عموی رسول الله صلی الله علیه و آله! از این که رسول الله صلی الله علیه و آله از تو چیزی به دل داشته باشد. پس به سوی نبی صلی الله علیه و آله رو کرد و

هنگـامی که حضـرت رسول صـلی الله علیه و آله دیـد که به سوی او می آیـد، رو به او کرد و او را در آغوش گرفت و بین دو چشـمانش را بوسـید. بار دیگر حمزه رحمه الله حمله کرد و به شهادت رسید و رسول الله صلی الله علیه و آله او را در یک نَمِره کفن کرد. امـام جعفر صادق علیه السـلام ادامه دادنـد: (آن رداء) چیزی بود شبیه پرده ای که در خانه ام می بینیـد. انـدازه رداء چنان بود که اگر چهره اش را می پوشانـد، دو پایش پیدا می شد و اگر دو پایش را می پوشاند، چهره اش پیدا می شد. فرمود: پس چهره اش را پوشانـد و بر روی دو پایش إذخر (بوته گور گیاه) قرار داد. فرمود: مردمی که در جنگ اُحُد در رکاب پیامبر صلی الله علیه و آله بودنـد، شـکست خوردند و علی علیه السـلام باقی ماند. پس رسول الله صـلی الله علیه و آله به او فرمود: چه می کنی؟ علی علیه السـلام فرمود: از این جا تکان نمی خورم. پس فرمود: جز این گمان دیگری به تو ندارم. و رسول الله صـلی الله علیه و آله فرمود: پروردگارا! تو را به آن چه که به من وعده دادی، می خوانمت، مگر آن که اراده کرده باشـی کسی تو را پرستش نکند. - . مجالس و اخبار : ۵۷ - ۵۸ -

عیاشی: از هشام همین حدیث روایت شده است. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۳۹ - ۳۴۰ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری السکرکه بضم السین و الکاف و سکون الراء نوع من الخمور یتخذ من الذره قال الجوهری هی خمر الحبش و هی لفظه حبشیه

ص: ۱۱۵

۱- فی التفسیر: فاکفیت، قال: فنودی.

۲- زاد فی التفسیر: و خرج الناس.

۳- فی المصدرین: فقالوا له.

۴- فی المصدرین: بها.

۵- فی المصدرین: بها.

۶- یا اللّه خ ل.

۷- المجالس و الاخبار: ۵۷ و ۵۸.

۸- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۳۳۹ و ۳۴۰.

و قد عربت فقیل السقرقع و قال الهروی و فی حدیث الهروی و خمره السکر که [(۱)] انتهی.

و السدیف کأمیر شحم السنام قاله الفیروزآبادی و قال النمره کفرحه الحبره و شمله فیها خطوط بیض و سود أو برده من صوف تلبسها الأعراب.

قوله صلی الله علیه و آله فإنک إن شئت لم تعبد لعل المعنی إن شئت مغلوبیتنا و استیصالنا لم یعبدک أحد بعد ذلک أو المعنی إن شئت أن لا تعبد فالأمر إلیک.

أقول فی هذا الخبر ما ینافی الأخبار المتواتره الداله علی رفعه شأن حمزه علیه السلام و سمو مکانه ظاهرا و إن أمکن توجیهه و الله یعلم.

**[ترجمه]جزری گوید: «السُکُرکهٔ» با ضمه سین و کاف و سکون راء نوعی شراب است که از ذرت درست می‌شود. جوهری گوید: خمر حبشی‌ها است و این

کلمه، حبشی است و معرّب شده است و گویند: «السقرقع» و هرویّ گوید: در حدیث هرویّ آمده است: «و خمرهٔ الشکرکهٔ». پایان سخن.

«السدیف» بر وزن امیر پیِ کوهان است. فیروزآبادی این مطلب را ذکر کرده است. و گوید: «النمرهٔ» بر وزن (فرحهٔ) چادر و پارچه‌ای است که دارای خط‌های سیاه و سفید باشد، یا جامه‌ای از پشم است که عرب‌های بیابان نشین بر تن می‌کنند.

فرموده رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم «فانّک إن شئت لم تعبد» شاید مقصود این باشد که: اگر بخواهی ما مغلوب و ریشه‌کن شویم، پس از این دیگر کسی تو را نمی‌پرستد، یا بدین معنا است که: اگر می‌خواهی عبادت نشوی، امر به دست تو است.

می‌گویم: در این خبر مطالبی است که با آنچه در اخبار متواتری که بر رفت جایگاه و بلند مرتبگی حمزه علیه السلام دلالت می‌کند، منافات دارد هرچند می‌توان آن را توجیه کرد. و خداوند داناتر است.

**[ترجمه]

«۴۶»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ هَارُونَ عَنِ ابْنِ صَدَقَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ أَبَا دُجَانَهَ الْأَنْصَارِیَّ اعْتَمَّ یَوْمَ أُحُدٍ بِعِمَامَهٍ وَ أَرْخَی عَذَبَهَ الْعِمَامَهِ بَیْنَ کَتِفَیْهِ حَتَّی جَعَلَ یَتَبَخْتَرُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ هَذِهِ لَمِشْیَهٌ یُبْغِضُهَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَّا عِنْدَ الْقِتَالِ فِی سَبِیلِ اللَّهِ [(۲)].

**[ترجمه]فروع کافی: ابن صدقه از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: ابو دجانه انصاری، عمامه خود را به سر

بست و قسمتی از آن را از پشت و میان دو کتف خویش آویزان کرد، و با حالت تبختر میان دو صف (ارتش اسلام و نیروی دشمن) حرکت می کرد. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: چنین راه رفتن با هیبتی را خداوند مبغوض می دارد، مگر در میدان جنگ. - . فروع کافی ۱ : ۳۲۹ -

**[ترجمه]

بیان

العذب بالتحریک طرف کل شی ء.

**[ترجمه]«العَذَب» با حرکت حروف اطراف هر چیزی است.

**[ترجمه]

«۴۷»

قب، المناقب لابن شهرآشوب وَ فِی شَوَّالٍ غَزْوَةُ أُحُدٍ وَ هُوَ يَوْمُ الْمِهْرَاسِ- قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَ مُجَاهِدٌ وَ قَتَادَةُ وَ الرَّبِيعُ وَ السُّدِّيُّ وَ ابْنُ إِسْحَاقَ نَزَلَ فِيهِ قَوْلُهُ وَ إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ وَ هُوَ الْمَرْوِيُّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

زید بن وهب إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ فقالوا لم انهزمنا و قد وعدنا بالنصر فنزل وَ لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ

ابْنُ مَسْعُودٍ وَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا قَصَدَ أَبُو سُفْيَانَ فِی ثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ يُقَالُ فِی أَلْفَيْنِ مِنْهُمْ مِائَتَا فَارِسٍ وَ الْبَاقُونَ رَكْبٌ وَ لَهُمْ سَبْعُمِائَةِ دِرْعٍ وَ هِنْدٌ تَرْتَجِزُ

ص: ۱۱۶

۱- هکذا فی نسخه المصنّف، و فی غیرها بالمهمله، و فی المصدر: و قال الهروی: و فی حدیث الأشعریّ: و خمر الحبش السکرکه راجع النهایه ۲: ۱۸۵.
۲- فروع الکافی ۱: ۳۲۹.

نَحْنُ بَنَاتُ طَارِقٍ***نَمْشِی عَلَی النَّمَارِقِ

وَ الْمِسْکُ فِی الْمَفَارِقِ***وَ الدُّرُّ فِی الْمَخَانِقِ

وَ کَانَ اسْتَأْجَرَ أَبُو سُفْیَانَ یَوْمَ أُحُدٍ أَلْفَیْنِ مِنَ الْأَحَابِیشِ یُقَاتِلُ بِهِمُ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله.

قوله إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ لِیَصُدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ فخرج النبی صلی الله علیه و آله مع أصحابه و کانوا ألف رجل (۱) و یقال سبعمائه فانعزل عنهم ابن أبی بثلث الناس فهمت بنو حارثه و بنو سلمه بالرجوع و هو قوله إِذْ هَمَّتْ طائِفَتانِ مِنْکُمْ قال الجبائی هما به و لم یفعلاه و ساق الخبر إلی أن قال و أقبل خالد من الشعب بخیل المشرکین و جاء من ظهر النبی صلی الله علیه و آله و قال دونکم هذا الطلیق الذی تطلبونه فشأنکم به فحملوا علیه حمله رجل واحد حتی قتل منهم خلق و انهزم الباقون فی الشعب و أقبل خالد بخیله (۲) کما قال تعالی إِذْ تُصْعِدُونَ وَ لا تَلْوُونَ عَلی أَحَدٍ و رسول الله یدعوهم فی أخراهم یا أیها الناس إنی رسول الله إن الله قد وعدنی النصر فأین الفرار وَ کَانَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَرْمِی وَ یَقُولُ اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِی فَإِنَّهُمْ لَا یَعْلَمُونَ فرماه ابن قمیئه بقذافه فأصاب کفه و عبد الله بن شهاب بقلاعه فأصاب مرفقه و ضربه عتبه بن أبی وقاص أخو سعد علی وجهه فشج رأسه فنزل من فرسه و نهبه ابن قمیئه و قد ضرب به علی جنبه و صاح إبلیس من جبل أحد ألا إن محمدا قد قتل فصاحت فاطمه علیها السلام و وضعت یدها علی رأسها و خرجت تصرخ و سائر هاشمیه و قرشیه. (۳)

ص: ۱۱۷

۱- فی المصدر بعد ذکر الآیه: فرأی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله ان یقاتل الرجال علی أفواه السکک، و الضعفاء عن فوق البیوت، فابوا الا الخروج، فلما صار علی الطریق قالوا:

۲- فی المصدر: بخیل المشرکین.

۳- فی المصدر: و کل هاشمیه و قرشیه. القصه.

فَلَمَّا حَمَلَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى أُحُدٍ نَادَى الْعَبَّاسُ (۱) وَ هُوَ جَهْوَرِيُّ الصَّوْتِ فَقَالَ يَا أَصْحَابَ سُورَهِ الْبَقَرَهِ أَيْنَ تَفِرُّونَ إِلَى النَّارِ تَهْرُبُونَ.

وَ أَنْشَأَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّی الْخَالِقِ الصَّمَدِ*** فَلَيْسَ يَشْرَكُهُ فِی حُكْمِهِ أَحَدٌ

هُوَ الَّذِی عَرَّفَ الْكُفَّارَ مَنْزِلَهُمْ*** وَ الْمُؤْمِنُونَ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا وُعِدُوا

وَ يَنْصُرُ اللَّهُ مَنْ وَالاهُ إِنَّ لَهُ*** نَصْراً وَ يُمْثِلُ بِالْكُفَّارِ إِذْ عَنَدُوا

قَوْمِی وَقَوُا الرَّسُولَ (۲) وَ احْتَسَبُوا*** شُمُّ الْعَرَانِينِ مِنْهُمْ حَمْزَهُ الْأَسَدُ

وَ أَنْشَأَ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

رَأَيْتُ الْمُشْرِكِينَ بَغَوْا عَلَيْنَا***وَ لَجُّوا فِی الْغَوَايَهِ وَ الضَّلَالِ

وَ قَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ إِذْ نَفَرْنَا***غَدَاهَ الرَّوْعِ بِالْأَسَلِ الطِّوَالِ

فَإِنْ يَبْغُوا وَ يَفْتَخِرُوا عَلَيْنَا***بِحَمْزَهَ وَ هُوَ فِی الْغُرَفِ الْعَوَالِی

فَقَدْ أَوْدَى بِعُتْبَهَ يَوْمَ بَدْرٍ***وَ قَدْ أَبْلَى وَ جَاهَدَ غَيْرَ آلٍ

وَ قَدْ غَادَرْتُ كَبْشَهُمُ جِهَاراً***بِحَمْدِ اللَّهِ طَلْحَهَ فِی الْمَجَالِ

فَخَرَّ لِوَجْهِهِ (۳) وَ رَفَعْتُ عَنْهُ*** رَقِيقَ الْحَدِّ حُودِثَ بِالصِّقَالِ (۴)

**[ترجمه]مناقب: در ماه شوال غزوه احد اتفاق افتاد و آن، در روز مهراس بود. ابن عباس و مجاهد و قتادهٔ و ربیع و سدیّ و ابن اسحاق گویند: در باره این غزوه آیه «و إذ غدوت من اهلك» نازل شد و این قول از امام باقر علیه السلام نیز روایت شده است.

زید بن وهب گوید: «ان الذین تولّوا منکم» گفتند: چرا ما شکستیم خوردیم در حالی که به نصرت و پیروزی وعده داده شدیم. و این آیه نازل شد: «و لقد صدقکم الله وعده».

ابن مسعود و امام صادق علیه السلام گویند: چون ابو سفیان با سه هزار نفر از قریش به سوی پیامبر حرکت کرد، و گویند: دو هزار بودند، که دویست سوارکار و بقیه پیاده بودند و هفتصد زره جنگی داشتند. و هند همسر ابو سفیان اینگونه رجز می... خواند:

ص: ۱۱۶

ما دختران طارقیم که بر فرش‌های گرانبها راه می‌رویم.

و مُشک و عنبر بر فرق سر، و مروارید بر گردن داریم.

ابو سفیان روز احد هزار تن از احابیش را به خدمت گرفت تا به وسیله آن‌ها پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بجنگد.

«ان الذین کفروا ینفقون اموالهم لیصدوا عن سبیل الله» پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم با یارانش که هزار تن بودند – و گویند: هفتصد نفر بودند – برای جهاد بیرون رفتند. ابن اُبیّ یک سوم از آن‌ها را از سپاه جدا کرد و بنو حارثه و بنو سلمه درصدد برآمدند که بازگردند و این همان سخن خداوند است که می‌فرماید: «اذ همت طائفتان منکم».

جبائی گوید: این دو قبیله خواستند در صدد بازگشت برآمدند امام این کار را انجام ندادند. و حدیث را ادامه می‌دهد تا اینجا که گوید: خالد بن ولید سپاه مشرکان را از دره به حرکت در آورد و در پشت رسول خدا قرار گرفت، و گفت: آماده باشید این همان مردی است که در صدد او برآمده اید مگذارید از دست برود. اصحاب او همه یک دفعه به جانب آن حضرت حمله کردند تا اینکه گروهی از مسلمانان کشته شدند و بقیه در درّه پراکنده شدند و گریختند و خالد با سپاهش روی آورد چنانکه خداوند متعال می‌فرماید: «إذ تصعدون و لا تلوون علی احد» و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از پشت آنان را فرا می... خواند: «ای مردم! من رسول خدا هستم، خداوند مرا به نصرت وعده داده است، پس چرا فرار می‌کنید؟» پیامبر تیر می‌انداخت و می‌فرمود: «پروردگارا قومم را هدایت کن چرا که آنان نادان هستند.» ابن قمیئهٔ تیری به سوی پیامبر افکند و دست آن حضرت را مورد اصابت قرار داد. عبد الله بن شهاب کلوخی به طرف پیامبر پرتاب کرد و به آرنج آن حضرت خورد و عتبه بن ابی وقاص برادر سعد ضربه‌ای بر چهره پیامبر وارد ساخت و سر مبارک او را زخمی کرد و پیامبر از اسب پیاده شد و ابن قمیئه با ضربه زدن بر پهلوی پیامبر، سلاح آن حضرت را گرفت و ابلیس از کوه احد فریاد زد: بدانید که محمد کشته شده است. فاطمه علیها السلام فریاد کشید و دستانش را بر سرش گذاشت و در حالی که به همراه دیگر زنان بنی هاشم و قریش فریاد می‌کشید، بیرون آمد.

ص: ۱۱۷

هنگامی که علی علیه السلام پیامبر را احد بُرد عباس که صدای بلندی داشت ندا کرد و گفت: ای اصحاب سوره بقره! کجا فرار می‌کنید؟ به سوی آتش فرار می‌کنید؟

امیر المؤمنین علیه السلام سروده است:

– سپاس از آن خداوند است، پروردگار من که آفریننده و بی‌نیاز است، و در حکم کسی با او شریک نیست.

خداست که جایگاه کافران را به آنان نشان می‌دهد و به مؤمنان وعده‌هایی که داده است انجام می‌نماید.

خدا کسی که او را دوست دارد پیروز می‌گرداند، زیرا پیروزی در دست خداست و به کفار کیفر می‌دهد و شکست، زیرا دشمن خدا هستند.

قوم من از رسول خدا محافظت کردند و ثواب بردند، آنان دارای سخاوت و شجاعت بودند، از این گروه است: حمزه شیر بیشه شجاعت.

و سروده است:

- دیدم مشرکان علیه ما به پا خواستند و در امواج انحراف و گمراهی غوطه‌ورند.

مشرکان گفتند: هنگامی که ما برای جنگ کوچ کنیم از نظر عدد و اسلحه بیشتر از شما هستیم.

اگر مشرکان به ما ظلم کردند و فخر می‌کنند که حمزه را شهید کردند و حمزه در غرفه‌های بهشتی قرار گرفته است.

حمزه در جنگ بدر عتبه را به قتل رسانید و به دشمن حمله کرد و جهادی بی‌امان نمود.

طلحه سردار مشرکان را به لطف مورد حمله قرار دادم.

وقتی مورد حمله قرار گرفت به روی صورت بر زمین افتاد و من شمشیر تیزی را که صیقلی داده بود از او برداشتم. - . مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۶۵ - ۱۶۷ -

**[ترجمه]

بیان

ذکر عباس هنا لعله سهو.

**[ترجمه]ذکر عباس در اینجا شاید از روی سهو و اشتباه بوده است.

**[ترجمه]

«۴۸»

وَ أَقُولُ رُوِیَ فِی الدِّیوَانِ الْمَنْسُوبِ إِلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ

أَتَانِی أَنَّ هِنْداً حَلَّ صَخْرٍ** دَعَتْ دَرَکاً وَ بَشَّرَتِ الْهُنُودَا

١- فی المصدر: و كان جهوری الصوت. أقول: ذكر العباس لعله وهم من الراوی او ابن شـهرآشوب، لان العباس لم يكن حاضرا فی احـد، و لعله اشـتباه بـابی طلحه زيـد بن سـهل الأنصاریّ، قال المقريزی فی الامتاع: و كان أبو طلحه راميا و كان صـيتا، فقال صلّی اللّه عليه و آله و سلم: صوت ابی طلحه فی الجيش خير من أربعين رجلا انتهی. و الصيت: جهير الصوت.

٢- فی المصدر: لرسول اللّه.

٣- فی الديوان: فتل بوجهه فرفعت عنه.

۴- مناقب آل أبی طالب ١: ١۶۵- ١۶٧.

فَإِنْ تَفْخَرْ بِحَمْزَهَ حِينَ وَلَّى*** مَعَ الشُّهَدَاءِ مُحْتَسِباً شَهِيداً

فَإِنَّا قَدْ قَتَلْنَا يَوْمَ بَدْرٍ*** أَبَا جَهْلٍ وَ عُتْبَهَ وَ الْوَلِيدَا

وَ قَتَّلْنَا سَرَاهَ النَّاسِ طُرّاً*** وَ غَنَّمْنَا الْوَلَائِدَ وَ الْعَبِيدَا

وَ شَيْبَهَ قَدْ قَتَلْنَا يَوْمَ ذَاكُمْ*** عَلَى أَثْوَابِهِ عَلَقاً جَسِيدَا

فَبُوِّئَ مِنْ جَهَنَّمَ شَرَّ دَارٍ*** عَلَيْهَا لَمْ يَجِدْ عَنْهَا مَحِيدَا

وَ مَا سِيَّانِ مَنْ هُوَ فِي جَحِيمٍ*** يَكُونُ شَرَابُهُ فِيهَا صَدِيداً

وَ مَنْ هُوَ فِي الْجِنَانِ يَدِرُّ فِيهَا*** عَلَيْهِ الرِّزْقُ مُغْتَبِطاً (۱) حَمِيداً (۲)

وَ فِيهِ أَيْضاً بَعْدَ قَتْلِ طَلْحَهَ

أَصُولُ بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْأَمْجَدِ*** وَ فَالِقِ الْإِصْبَاحِ رَبِّ الْمَسْجِدِ

أَنَا عَلِيٌّ وَ ابْنُ عَمِّ الْمُهْتَدِى (۳)

وَ فِيهِ أَيْضاً

اللَّهُ حَيٌّ قَدِيمٌ قَادِرٌ صَمَدٌ ***وَ لَيْسَ يَشْرَكُهُ فِي مُلْكِهِ أَحَدٌ

هُوَ الَّذِى عَرَّفَ الْكُفَّارَ مَنْزِلَهُمْ*** وَ الْمُؤْمِنُونَ سَيَجْزِيهِمْ كَمَا وُعِدُوا (۴)

فَإِنْ يَكُنْ دَوْلَهٌ كَانَتْ لَنَا (۵) عِظَهً***فَهَلْ عَسَى أَنْ يُرَى فِي غَيِّهَا رَشَدٌ

وَ يَنْصُرُ اللَّهُ مَنْ وَالاهُ إِنَّ لَهُ***نَصْراً وَ يُمْثِلُ بِالْكُفَّارِ إِذْ عَنَدُوا

فَإِنْ نَطَقْتُمْ بِفَخْرٍ لَا أَباً لَكُمُ***فِيمَنْ تَضَمَّنَ مِنْ إِخْوَانِنَا اللَّحَدُ

فَإِنَّ طَلْحَهَ غَادَرْنَاهُ مُنْجَدِلًا***وَ لِلصَّفَائِحِ نَارٌ بَيْنَنَا تَقِدُ

وَ الْمَرْءُ عُثْمَانُ أَرْدَتْهُ أَسِنَّتُنَا***فَجَيْبُ زَوْجَتِهِ إِذْ خُبِّرَتْ قِدَدٌ

فِي تِسْعَهٍ إِذْ تَوَلَّوْا بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ***لَمْ يَنْكُلُوا مِنْ حِيَاضِ الْمَوْتِ إِذْ وَرَدُوا (۶)

١- مغبطا خ ل.

٢- الديوان: ۴۴.

٣- الديوان: ۴۴.

۴- بما وعدوا خ ل.

۵- له خ ل.

۶- فى المصدر: لم تنكلوا.

كَانُوا الذَّوَائِبَ مِنْ فِهْرٍ وَ أَكْرَمَهَا*** شُمَّ الْأَنُوفِ وَ حَيْثُ الْفَرْعِ وَ الْعَدَدُ (۱)

وَ أَحْمَدُ الْخَيْرِ قَدْ أَرْدَى عَلَى عَجَلٍ***تَحْتَ الْعَجَاجِ أُبَيّاً وَ هُوَ مُجْتَهِدٌ

وَ ظَلَّتِ الطَّيْرُ وَ الضَّبْعَانُ تَرْكَبُهُ***فَحَامِلٌ قِطْعَةً مِنْهُمْ وَ مُقْتَعِدٌ

وَ مَنْ قَتَلْتُمْ عَلَى مَا كَانَ مِنْ عَجَبٍ***مِنَّا فَقَدْ صَادَفُوا خَيْراً وَ قَدْ سُعِدُوا

لَهُمْ جِنَانٌ مِنَ الْفِرْدَوْسِ طَيِّبَةٌ***لَا يَعْتَرِيهِمْ بِهَا حَرٌّ وَ لَا صَرَدٌ

صَلَّى الْإِلَهُ عَلَيْهِمْ كُلَّمَا ذَكَرُوا***فَرُبَّ مَشْهَدِ صِدْقٍ قَبْلَهُ شَهِدُوا

قَوْمٌ وَفَوْا لِرَسُولِ اللَّهِ وَ احْتَسَبُوا***شُمُّ الْعَرَانِينَ مِنْهُمْ حَمْزَةُ الْأَسَدُ

وَ مُصْعَبٌ ظَلَّ لَيْثاً دُونَهُ حَرَداً (۲)حَتَّى تَزَمَّلَ مِنْهُ ثَعْلَبٌ جَسَدٌ

لَيْسُوا كَقَتْلَى مِنَ الْكُفَّارِ أَدْخَلَهُمْ***نَارَ الْجَحِيمِ عَلَى أَبْوَابِهَا الرَّصَدُ (۳)

وَ فِيهِ أَيْضاً:

رَأَيْتُ الْمُشْرِكِينَ بَغَوْا عَلَيْنَا

إِلَى قَوْلِهِ

وَ قَدْ أَوْدَى وَ جَاهَدَ غَيْرَ آلٍ

وَ قَدْ فَلَّلْتُ خَيْلَهُمُ بِبَدْرٍ*** وَ أَتْبَعْتُ الْهَزِيمَهَ بِالرِّجَالِ

إِلَى قَوْلِهِ بِالصِّقَالِ

كَأَنَّ الْمِلْحَ خَالَطَهُ إِذَا مَا*** تَلَظَّى كَالْعَتِيقَهِ فِى الظِّلَالِ (۴)

۱- فى المصدر: شم العرانين حيث الفرع و العدد.

۲- فان يكن دوله، اى للكفار غلبه علينا. فى غيها، الضمير للفرقه الكفره او للدوله بتأويل صاحب الدوله، و المثل و التمثيل: التعذيب و التنكيل. غادرناه اى تركناه منجدلا اى مطروحا. قد تولوا، اى عن الدنيا و ماتوا. و ابى هو ابن خلف و ضمير هو راجع إليه، اى كان ساعيا فى اهلاكه. على ما كان من عجب، اى كان قتلكم اياهم بعد غلبتنا عليكم من الغرائب.

٣- الديوان: ۴۴ و ۴۵.

۴- الديوان: ١٠٨.

**[ترجمه]می گویم: در دیوان منسوب به امیر المؤمنین علیه السلام روایت شده است:

- خبردار شدم هند - همسر صخر - مدرکی آورده و به سرخ‌پوستان بشارت داده است.

ص: ۱۱۸

(به او بگویید) اگر به کشته شدن حمزه که در ردیف شهدا محسوب می‌شود و شهید گردید فخر می‌روزد.

ما در جنگ بدر ابو جهل، عتبه و ولید را کشتیم.

بسیاری از بزرگان را به طور دسته جمعی به قتل رساندیم و دختر و پسرها را به غنیمت گرفتیم.

آن روز که شیبه را کشتیم روی لباس‌های او خون بسته و خشکیده قرار گرفت.

به جهنم که بدترین جایگاه‌ها است و نمی‌تواند از آنجا فرار کند فرود آورده شد.

کسی که در جهنم است و نوشیدنی از صدید (خون و آبی که از سوختن جهنمی‌ها به وجود می‌آید) دارد،

با کسی که در بهشت، رزق فراوان به وی می‌رسد حسرت او را می‌خورند و مورد احترام بهشتی‌ها است، مساوی نیستند.

و در دیوان پس از کشته شدن زید بن طلحه آمده است:

- با تکیه به خدای عزیز و بزرگوار، خدای شکافنده صبح و خدای مسجد الحرام به دشمن حمله می کنم.

من علی و پسر عموی پیامبر هدایت گر هستم.

و همچنین در دیوان آمده است:

- خداوند زنده و ازلی است، نیرومند و بی‌نیاز است و کسی در قدرت خدا سهمی ندارد.

خداست که جایگاه کافران را به آنان نشان می‌دهد و به مؤمنان وعده‌هایی که داده است، انجام می‌دهد.

اگر قدرتی باشد برای ما اندرز است، آیا امید نیست که در اشتباه قدرت و دولت، راه صحیح یافت شود.

خداوند کسی را که او را دوست می‌دارد، پیروز می گرداند زیرا پیروزی در دست خداست و به کفار کیفر و شکست می‌دهد زیرا دشمن خدا هستند.

خدا پدرتان را بیامرزد اگر از افتخارات خود سخن می گویید و از آنان که در خاک گور قرار گرفته‌اند سخن می گویید، حرف می‌زنید. (گوش دهید)

طلحه را که روی زمین افتاده بود نادیده گرفتیم و شمشیرهای پهن آتش را میان ما افروخته بود.

عثمان پسر طلحه را از سر نیزه‌ها سیراب کردیم. در نتیجه وقتی خبر به همسرش رسید گریبان خود را پاره پاره کرد.

او همراه با نه نفر دیگر به میدان آمده بود وقتی فرار کردند نتوانستند از حوض‌های مرگی که به دام آن افتاده بودند، نجات یابند.

ص: ۱۱۹

این مردان از قبیله فهر بن مالك و شخصیت‌های بلند بینی (با شهامت و با سخاوت) بودند. فرزند و اسلحه هم در اختیار داشتند. (با این وجود شکست خوردند.)

احمد بهترین خلایق خیلی زود با زحمت فراوان ابیّ پسر خلف را در میان غبار به خاك افکند.

پرندگان و کفتارهای بر روی او نشسته بودند، بعضی تکه تکه می‌بردند و بعضی دیگر نشسته و می‌خوردند.

باغ‌هایی از فرودس پاك مخصوص آن‌ها است نه گرما آن‌ها را شکنجه می‌دهد و نه سرما.

درود خدا هرچه نام آنان به میان آید، بر آنان باد زیرا چه بسیار مراکز خدمتی که قبل از میدان جنگ در آن حضور به هم رسانیدند.

افرادی که نسبت به عهد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم وفا کردند و ثواب بردند، آنان دارای سخاوت و شجاعت بودند، از این گروه است حمزه شیر بیشه شجاعت.

مصعب فرزند عمیر شیری بود که در پیشگاه پیامبر تا آنجا می‌خروشید که خون‌ها به نیزه‌اش خشکیده و به ضروت پارچه‌ای در آمده بود.

اینان همانند کشتگاه کفار نیستند که خدا آنان را به آتش بیفکند و بر در جهنم پاسبان برای آنان بگمارد.

و نیز آمده است:

- مشرکان را دیدم که بر علیه ما به پا خواستند .....

تا این قسمت:

او حمله کرد و در جهاد بی‌امان بود.

لشکر مشرکان را در جنگ بدر شکست دادم و مردان آنان را به فرار کشانیدم.

تا اینجا که: «بالصقال»

گویی نمک به زخم او پاشیده شده آنگاه که شمشیر را همانند برقی که در تاریکی می‌جهد به حرکت درآوردم.

ص: ۱۲۰

**[ترجمه]

«۴۹»

وَ فِی شَرْحِ الدِّیوَانِ أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ أَبِی طَلْحَهَ ارْتَجَزَ یَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ

أَنَا ابْنُ عَبْدِ الدَّارِ ذِی الْفُضُولِ*** وَ إِنَّکَ عِنْدِی یَا عَلِیُّ مَقْبُولٌ

أَوْ هَارِبٌ خَوْفُ الرَّدَی مَفْلُولٌ

(۱)

فَأَجَابَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِمَا فِی الدِّیوَانِ:

هَذَا مَقَامِی مُعْرَضٌ مَبْذُولٌ ***مَنْ یَلْقَ سَیْفِی فَلَهُ الْعَوِیلُ

وَ لَا أَخَافُ (۲) الصَّوْلَ بَلْ أَصُولُ*** إِنِّی عَنِ الْأَعْدَاءِ لَا أَزُولُ

یَوْماً لَدَی الْهَیْجَاءِ وَ لَا أَحُولُ*** وَ الْقَرْنُ عِنْدِی فِی الْوَغَی مَقْتُولٌ

أَوْ هَالِکٌ بِالسَّیْفِ أَوْ مَغْلُولٌ

(۳)

وَ قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی جَوَابِ رَجَزِ عُمَرَ بْنِ أَخْنَسِ بْنِ شَرِیقٍ

اخْسَأْ عَلَیْکَ اللَّعْنُ مِنْ جَاهِدٍ*** یَا ابْنَ لَعِینٍ لَاحَ بِالْأَرْذَلِ

الْیَوْمَ أَعْلُوکَ بِذِی رَوْنَقٍ*** کَالْبَرْقِ فِی الْمُخْلَوْلِقِ الْمُسْبِلِ

یَفْرِی شُئُونَ الرَّأْسِ لَا یَنْثَنِی (۴)*** بَعْدَ فِرَاشِ الْحَاجِبِ الْأَجْزَلِ

أَرْجُو بِذَلِکَ الْفَوْزَ فِی جَنَّهٍ*** عَالِیَهٍ فِی أَکْرَمِ الْمَدْخَلِ

(۵)

وَ فِيهِ أَيْضاً مُخَاطِباً لِأُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ (۶) فِى تِلْكَ الْغَزْوَهِ

لَسْتُ أَرَى مَا بَيْنَنَا حَاكِماً*** إِلَّا الَّذِى بِالْكَفِّ تَبَّارٌ

وَ صَارِماً أَبْيَضَ مِثْلَ الْمَهَا*** يَبْرُقُ فِى الرَّاحَهِ ضَرَّارٌ

مَعِى حُسَامٌ قَاطِعٌ بَاتِرٌ*** تَسْطَعُ مِنْ تِضْرَابِهِ النَّارُ

ص: ۱۲۱

۱- فى الديوان: مقتول أقول: لعل الصحيح: (إنك) بلا عاطف.

۲- فى المصدر: فلا اهاب.

۳- الديوان: ۱۰۸ و فيه: أو مفلول.

۴- فى المصدر: لا ينتهى.

۵- الديوان: ۱۰۹.

۶- هكذا فى الكتاب و مصدره، و لم نعرفه من هو، و لعله مصحف أبو أسامه، و هو معاويه بن زهير الجشمى حليف بنى مخزوم.

إِنَّا أَنَاسٌ دِينُنَا صَادِقٌ*** إِنَّا عَلَى الْحَرْبِ لَصَبَّارٌ

(۱) وَ فِيهِ أَيْضاً مُخَوِّفاً لَهُ

سَوْفَ يَرَى الْجَمْعُ ضِرَابَ الْفَاتِكِ الْحَلَابِسِ (۲)*** وَ طَعْنَةً قَدْ شَدَّهَا لِكَبْوَهِ الْفَوَارِسِ

الْيَوْمَ أُضْرِمُ نَارَهَا بِجَذْوَهٍ لِقَابِسٍ ***حَتَّى تَرَى فُرْسَانَهَا تَخِرُّ لِلْمَعَاطِسِ (۳)

**[ترجمه]در شرح دیوان آمده است که عثمان بن ابی طلحه در روز احد رجز خواند و گفت:

- من پسر عبد الدار هستم که دارای امتیازاتی می‌باشم و ای علی تو پیش من کشته می‌شوی. اگر کشته نشدی از ترس کشته شدن فرار می کنی و شکست می‌خوری.

علی علیه السلام با این ابیاتی که در دیوان آمده است او را پاسخ گفت:

- مقام من آشکار است و خدا به من داده است. وضع من این است که هر کس شمشیرم را دیدار کند صدای گریه‌اش بلند می گردد.

از حمله باکی ندارم بلکه حمله‌ور می‌شوم و در برابر دشمن گامی به عقب نمی گذارم.

در روز جنگ جابه جا نمی‌شوم و دشمن همتای من کشته می‌شود.

اگر کشته نشد از تیغ شمشیرم سالم نمی گذرد، یا زنجیر و اسیر می‌شود.

و آن حضرت در پاسخ به رجز عمر بن اخنس بن شریق سروده است:

- دور شو! نفرین تلاش گر بر تو باد! ای معلونی که در قیافه ناکسان ظاهر شده‌ای.

شمشیرم رگ‌های سرت را آن‌چنان از هم می‌شکافد که به ابروهایت پیوسته شود.

من از این حمله انتظار پیروزی در بهشت عالی و بهترین اقامت گاها را دارم.

و نیز در خطاب اسامه بن زید در آن غزوه سروده است:

- میان ما کسی می‌تواند حکومت کند که در دستش شمشیر تیز و برنده باشد.

شمشیر آبداری که مثل بلور می‌درخشد و در دست برق می‌زند و ضربه فرود می‌آورد.

شمشیر برنده‌ای که می‌شکافد و از ضربه آت آتش می‌بارد و در دست من است.

ص: ۱۲۱

ما مردمی هستیم که دین حقّ است و در جنگ خیلی پشتکار و استقامت داریم.

و نیز در ترساندن اسامه سروده است:

- به زودی قربت ناگهانی و شجاعانه شمشیر و اثر نیزه‌ای که شدید فرود می‌آید و قهرمان را به خاک می‌اندازد همه خواهند دید.

امروز آتش جنگ را با هیزم بزرگ آن برای جنگ طلبان روشن می‌گردانم تا قهرمان جنگ را با بینی به روی خاک افتاده ببینند.

**[ترجمه]

بیان

دعت درکا أی لنفسها درک الجحیم أو الناس إلیها و الدرک أیضا اللحاق و التبعه و بشرت قوما کالهنود فی الکفر أو قومها المنسوبین إلیها و التقتیل إکثار القتل و السراه الأشراف قوله غنمنا بالتشدید أی جعلناهم غنائم علی أثوابه کأن تقدیره ترکنا علی أثوابه علقا بالتحریک أی دما غلیظا أو جامدا و الجسید من قولهم جسد به الدم إذا لصق به قوله تقد أی تلتهب قوله قدد أی قطع و القد قطع الشی ء طولا قوله کانوا الذوائب أی الرؤساء و الأشراف و فهر بالکسر أبو قبیله من قریش و الشم بالضم جمع الأشم و الشمم ارتفاع قصبه الأنف و استواء أعلاها و إشراف الأرنبه قلیلا و هو کنایه عن الرفعه و العلو و شرف الأنفس یقال شمخ بأنفه إذا تکبر و الفرع الولد و العجاج الغبار.

قوله فحامل قطعه أی بعضها تحمل منه قطعه و بعضها ترکبه و تأکل منه و الصرد البرد و العرانین الأنوف و رمله بالدم لطخه و فی بعض النسخ بالزای من تزمل أی تلفف به و الثعلب طرف الرمح الداخل فی السنان.

قوله غیر آل أی غیر مقصر و الأسل الرماح و فللت الجیش هزمته و التشدید للمبالغه و التکثیر قوله حودث أی جلی و عقیقه البرق ما انعق منه أی تضرب فی السحاب و یقال عرضت الشی ء فأعرض أی أظهرته فظهر و خسأ بعد و رونق السیف ماؤه و حسنه و المخلولق البالی الدارس و الأسبال الإرسال

ص: ۱۲۲

۱- الدیوان: ۶۰.

۲- الخنابس خ ل.

۳- الدیوان: ۷۰.

و الفری القطع و الشئون ملتقی عظام الرأس و فراش الرأس عظام رقاق تلی القحف و الجزل القطع و بتار بتقدیم الموحده علی المثناه أی قطاع و فی بعض النسخ بالعکس من التبار و هو الهلاك و المها البلور و الباتر السیف القاطع و التضراب مبالغه فی الضرب و الفاتك الجری ء و الحلابس بالضم الشجاع و فی بعض النسخ الخنابس و هو الکریه المنظر و یقال الأسد حنابس و کبا لوجهه کبوا سقط و ضمیر نارها للحرب و الجذوه مثلثه الجمره و قبست منه نارا طلبته و المعطس کالمجلس الأنف.

**[ترجمه]«دعت درکاً» یعنی برای خود دَرَک جهنم یا مردم را فرا خواند. «الدرک» به معنای رسیدن و پیگیری است نیز می‌باشد. «الهنود» یعنی قومی همچون سرخ‌پوستان در کفر، بشارت داده است، یا قومی که منسوب به آن هستند. «التقتیل» یعنی کشتار بسیار. «السراة» یعنی بزرگان. «غنّمنا» با تشدید یعنی: آنان را غنیمت گرفتیم. «علی أثوابه» گویی در تقدیر اینگونه بوده: «ترکنا علی اثوابه». «علقاً» با حرکت حروف یعنی خون غلیظ یا جامد. «الجسید» از سخنشان است که گویند: «جسد به الدم» هرگاه خون به او بچسبد. «تقدّ» یعنی ملتهب می‌شود. «قدد» یعنی قطع شد. و «القدّ» یعنی بریدن چیزی به درازا. «کانوا الذوائب» یعنی رؤساء و بزرگان. «فهِر» با کسره قبیله‌ای از قریش است. «الشمّ» با ضمه جمع «أشمّ» و «الشمم» بالا بودن استخوان بینی و صاف بودن بالای آن بینی و کمی آویزان بودن پرده بینی است که کنایه از بلندی جایگاه و بزرگواری است. گفته می‌شود: «شمخ بأنفه» هرگاه تکبر بورزد. و «الفرع» به معنای فرزند است و «العجاج» غبار است.

«فحامل قطعة» یعنی برخی از پرندگان قسمتی از آن را برمی‌دارند و برخی دیگر سوار شده و از آن می‌خورند. «الصرد» یعنی سرما. «العرانین» یعنی بینی‌ها. «رمله بالدم» یعنی آغشته به خون کرد. و در برخی نسخه‌ها با زاء از «تزمّل» یعنی خون را به خود پیچید. «الثعلب» یعنی زبانه نیزه که در سِنان باشد.

«غیر آل» یعنی بی‌امان. «الاسل» به معنای نیزه است. «فلّلت الجیش» یعنی او را شکست داد. و تشدید برای مبالغه و کثرت است. «حودث» یعنی آشکار شد. «عقیقة البرق» قسمتی از آذرخش که به درون ابر می‌رود. گفته می‌شود: «عرضت الشیء فأعرض» یعنی آن چیز را آشکار کردم پس آشکار شد. «خسأ» یعنی دور شود. «رونق السیف» یعنی نیکویی و درخشندگی شمشیر. «المخلولق» یعنی کهنه و پوسیده. «الاسبال» یعنی رها کردن.

ص: ۱۲۲

«الفری» یعنی بریدن. «الشؤن» جای پیوستن استخوان‌های سر است. و «فراش الرأس» استخوان‌های نرم کاسه سر است. «الجزل» یعنی بریدن. «بتّار» یعنی برنده. در برخی نسخه‌ها «التبّار» به معنای هلاك و نابودی است. «المها» به معنای بلور درخشان است. «الباتر» یعنی شمشیر برنده. «التضراب» مبالغه در ضرب است. و «الفاتک» یعنی جسور. و «الحلابس» با ضمه حاء به معنای شجاع است و در برخی نسخه‌ها به صورت «الخنابس» به معنای زشت روی است. و گفته می‌شود: الاسد حنابس. «کبا لوجهه کبواً» از روی بر زمین افتاد. و ضمیر در «نارها» به جنگ برمی‌گردد و «الجذوة» یعنی اخگر آتش. «قبست منه ناراً» یعنی از جنگ آتش طلبیدم. «المعطس» بر وزن مجلس به معنای بینی است.

**[ترجمه]

أقول قال عبد الحميد بن أبی الحدید فی شرح نهج البلاغه لما رجع من حضر بدرا من المشرکین إلی مکه وجدوا العیر التی قدم بها أبو سفیان موقوفه فی دار الندوه فاتفقوا علی أن یحتبسوها أو أرباحها لیجهزوا بها جیشا إلی محمد صلی الله علیه و آله فبعثوا إلی العرب و استنصروهم فخرجوا و هم ثلاثه آلاف بمن ضوی إلیهم بعده و سلاح کثیر و قادوا مائتی فرس و کان فیهم سبعمائه دارع و ثلاثه آلاف بعیر فلما أجمعوا المسیر (۱) کتب العباس بن عبد المطلب کتابا و ختمه و استأجر رجلا من بنی غفار و شرط علیه أن یسیر ثلاثا إلی رسول الله صلی الله علیه و آله یخبره أن قریشا قد أجمعت إلیک (۲) فما کنت صانعا إذ أحلوا بک فاصنعه.

فَلَمَّا شَاعَ الْخَبَرُ فِی النَّاسِ ظَهَرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله الْمِنْبَرَ (۳) فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ ثُمَّ قَالَ أَیُّهَا النَّاسُ إِنِّی رَأَیْتُ فِی مَنَامِی کَأَنِّی فِی دِرْعٍ حَصِینَهٍ وَ رَأَیْتُ کَأَنَّ سَیْفِی ذَا الْفَقَارِ انْقَصَمَ (۴) مِنْ عِنْدِ ظُبَتِهِ (۵) وَ رَأَیْتُ بَقَراً تُذْبَحُ وَ رَأَیْتُ کَأَنِّی مُرْدِفٌ کَبْشاً

۱- فی المصدر: فلما اجمعوا علی المسیر.

۲- فی المصدر: قد اجتمعت للمسیر إلیک.

۳- فی الامتاع: فلما أصبح یوم الجمعه و اجتمع الناس خطب علی المنبر.

۴- انقصم: انکسر.

۵- ظبه السیف: حده.

قَالَ النَّاسُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَا أَوَّلْتَهَا قَالَ أَمَّا الدِّرْعُ الْحَصِينَهُ فَالْمَدِينَهُ فَامْكُثُوا فِيهَا وَ أَمَّا انْقِصَامُ سَيْفِي مِنْ عِنْدَ ظُبَتِهِ فَمُصِيبَهٌ فِي نَفْسِي وَ أَمَّا الْبَقَرُ الْمَذْبَحُ فَقَتْلَى فِي أَصْحَابِي وَ أَمَّا أَنِّي مُرْدِفٌ كَبْشاً فَكَبْشُ الْكَتِيبَهِ نَقْتُلُهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.

وَ رُوِيَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ صلى الله عليه و آله قَالَ: أَمَّا انْقِصَامُ سَيْفِي فَقَتْلَهُ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي.

وَ رُوِيَ أَنَّهُ قَالَ: وَ رَأَيْتُ فِي سَيْفِي فَلًّا فَكَرِهْتُهُ هو الذى أصاب وجهه.

قَالَ الْوَاقِدِيُّ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَشِيرُوا عَلَيَّ وَ رَأَى صلى الله عليه و آله أَنْ لَا يَخْرُجَ مِنَ الْمَدِينَهِ لِهَذِهِ الرُّؤْيَا فقام عبد الله بن أبى فقال يا رسول الله كنا نقاتل فى الجاهليه فى هذه المدينه و نجعل النساء و الذرارى فى هذه الصياصى و نجعل معهم الحجاره يا رسول الله إن مدينتنا عذراء ما فضت (۱) علينا قط و ما خرجنا إلى عدو منها قط إلا أصاب منا و ما دخل علينا قط إلا أصبناهم فكان رأى رسول الله صلى الله عليه و آله مع رأيه و كان ذلك رأى الأكابر من المهاجرين و الأنصار فقام فتيان أحداث لم يشهدوا بدرا و طلبوا من رسول الله صلى الله عليه و آله الخروج إلى عدوهم و رغبوا فى الشهاده و قال رجال من أهل التيه (۲) و أهل السن منهم حمزه و سعد بن عباده و النعمان بن مالك فى غيرهم (۳) من الأوس و الخزرج إنا نخشى يا رسول الله أن يظن عدونا أنا كرهنا الخروج إليهم جبنا عن لقائهم فيكون هذا جرأه منهم علينا (۴) فقال حمزه و الذى أنزل عليه الكتاب لا أطعم اليوم طعاما حتى أجالدهم بسيفى خارجا من

۱- العذراء: البكر الدره لم تثقب. فض ختم الكتاب: كسره و فتحه. فض اللؤلؤه:

۲- فى المصدر: من أهل النبه.

۳- فى المصدر: و غيرهم.

۴- زاد فى الامتاع: و قد كنت يوم بدر فى ثلاثمائه رجل فظفرك اللّه عليهم و نحن اليوم بشر كثير، قد كنا نتمنى هذا اليوم و ندعو اللّه به، فساقه الينا فى ساحتنا، و رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلم لما يرى من الحاحهم كاره، و قد لبسوا السلاح، و قال حمزه.

المدينه و كان يقال كان حمزه يوم الجمعه صائما و يوم السبت صائما فلاقاهم و هو صائم.

و قام خيثمه أبو سعد بن خيثمه فقال يا رسول الله إن قريشا مكثت حولا تجمع الجموع و تستجلب العرب فی بواديها ثم جاءونا و قد قادوا الخيل حتى نزلوا بساحتنا فيحضروننا (۱) فی بيوتنا و صياصينا ثم يرجعون وافرين لم يكلموا فيجرئهم ذلك علينا حتى يشنوا الغارات علينا و يضع الإرصاد و العيون علينا و عسى الله أن يظفرنا بهم فتلك عاده الله عندنا أو يكون الأخرى (۲) فهی الشهاده لقد أخطأتنی وقعه بدر و قد كنت عليها حريصا لقد بلغ من حرصی أن ساهمت ابنی فی الخروج فخرج سهمه فرزق الشهاده و قد رأيت ابنی البارحه فی النوم فی أحسن صوره يسرع فی ثمار الجنه و أنهارها و هو يقول الحق بنا ترافقنا فی الجنه فقد وجدت ما وعدنی ربی حقا و قد و الله يا رسول الله أصبحت مشتاقا إلی مرافقته فی الجنه و قد كبرت سنی و رق عظمی و أحببت لقاء ربی فادع الله أن يرزقنی الشهاده فدعا له رسول الله صلی الله عليه و آله بذلك فقتل بأحد شهيدا فقال كل منهم مثل ذلك فقال إنی أخاف عليكم الهزيمه فلما أبوا إلا الخروج صلی رسول الله صلی الله عليه و آله الجمعه بالناس ثم وعظهم و أمرهم بالجد و الاجتهاد و أخبرهم أن لهم النصر ما صبروا ثم صلی العصر و لبس السلاح و خرج و كان مقدم قريش يوم الخميس لخمس خلون من شوال و كانت الوقعه يوم السبت لسبع خلون من شوال و باتت وجوه الأوس و الخزرج ليله الجمعه عليهم السلاح فی المسجد بباب النبی صلی الله عليه و آله خوفا من تبييت المشركين و حرست المدينه تلك الليله حتى أصبحوا.

قال فَلَمَّا سَوَّی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله الصُّفُوفَ بِأُحُدٍ قَامَ فَخَطَبَ النَّاسَ فَقَالَ

۱- فی المصدر: فيحصروننا.

۲- فی المصدر: او تكون الأخرى.

أَيُّهَا النَّاسُ أُوصِيكُمْ بِمَا أَوْصَانِي بِهِ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ مِنَ الْعَمَلِ بِطَاعَتِهِ وَ التَّنَاهِي عَنْ مَحَارِمِهِ ثُمَّ إِنَّكُمُ الْيَوْمَ بِمَنْزِلِ أَجْرٍ وَ ذُخْرٍ لِمَنْ ذَكَرَ الَّذِي عَلَيْهِ ثُمَّ وَطَّنَ نَفْسَهُ عَلَى الصَّبْرِ وَ الْيَقِينِ وَ الْجِدِّ وَ النَّشَاطِ فَإِنَّ جِهَادَ الْعَدُوِّ شَدِيدٌ كَرِيهٌ قَلِيلٌ مَنْ يَصْبِرُ عَلَيْهِ إِلَّا مَنْ عَزَمَ لَهُ عَلَى رُشْدِهِ (١) إِنَّ اللَّهَ مَعَ مَنْ أَطَاعَهُ وَ إِنَّ الشَّيْطَانَ مَعَ مَنْ عَصَاهُ فَاسْتَفْتِحُوا (٢) أَعْمَالَكُمْ بِالصَّبْرِ عَلَى الْجِهَادِ وَ الْتَمِسُوا بِذَلِكَ مَا وَعَدَكُمُ اللَّهُ وَ عَلَيْكُمْ بِالَّذِي أَمَرَكُمْ بِهِ فَإِنِّي حَرِيصٌ (٣) عَلَى رُشْدِكُمْ إِنَّ الِاخْتِلَافَ وَ التَّنَازُعَ وَ التَّثَبُّطَ (۴) مِنْ أَمْرِ الْعَجْزِ وَ الضَّعْفِ وَ هُوَ مِمَّا لَا يُحِبُّهُ اللَّهُ وَ لَا يُعْطِي عَلَيْهِ النَّصْرَ وَ الظَّفَرَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ قَدْ قُذِفَ فِي قَلْبِي أَنَّ مَنْ كَانَ عَلَى حَرَامٍ فَرَغِبَ عَنْهُ ابْتِغَاءَ مَا عِنْدَ اللَّهِ غُفِرَ لَهُ ذَنْبُهُ (۵) وَ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ مَلَائِكَتُهُ عَشْراً وَ مَنْ أَحْسَنَ مِنْ مُسْلِمٍ أَوْ كَافِرٍ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ فِي عَاجِلِ دُنْيَاهُ وَ فِي (۶) آجِلِ آخِرَتِهِ وَ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ فَعَلَيْهِ الْجُمُعَةُ (٧) يَوْمَ الْجُمُعَهِ إِلَّا صَبِيّاً أَوِ امْرَأَةً أَوْ مَرِيضاً أَوْ عَبْداً مَمْلُوكاً وَ مَنِ اسْتَغْنَى عَنْهَا اسْتَغْنَى اللَّهُ عَنْهُ وَ اللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ مَا أَعْلَمُ مِنْ عَمَلٍ يُقَرِّبُكُمْ إِلَى اللَّهِ إِلَّا وَ قَدْ أَمَرْتُكُمْ بِهِ وَ لَا أَعْلَمُ مِنْ عَمَلٍ يُقَرِّبُكُمْ إِلَى النَّارِ إِلَّا وَ قَدْ نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ وَ إِنَّهُ قَدْ نَفَثَ (٨) الرُّوحُ الْأَمِينُ فِي رُوعِي أَنَّهُ لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ حَتَّى تَسْتَوْفِيَ أَقْصَى رِزْقِهَا لَا يَنْقُصُ مِنْهُ شَيْءٌ وَ إِنْ أَبْطَأَ عَنْهَا فَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ وَ أَجْمِلُوا فِي طَلَبِ الرِّزْقِ وَ لَا يَحْمِلَنَّكُمُ اسْتِبْطَاؤُهُ عَلَى أَنْ تَطْلُبُوهُ بِمَعْصِيَه

١- فى الامتاع: الا من عزم اللّه له رشده، فان اللّه.

٢- فى المصدر: فافتتحوا.

٣- فى نسخه المصنّف: (حريث) و لعله مصحف.

۴- التثبط: التريث و التعوق. و فى المصدر: التثبيط.

۵- فى الامتاع: ايها الناس حدد فى صدرى ان من كان على حرام فرق اللّه بينه و بينه و رغب له عنه غفر اللّه له ذنبه.

۶- فى المصدر: أو فى آجل آخرته: و فى الامتاع: أو آجل آخرته.

٧- بالجمعه خ ل.

٨- أى ألقى فى قلبى أو ألهمته.

رَبِّكُمْ فَإِنَّهُ لَنْ يُقْدَرَ (۱) عَلَى مَا عِنْدَهُ إِلَّا بِطَاعَتِهِ قَدْ بَيَّنَ لَكُمُ الْحَلَالَ وَ الْحَرَامَ غَيْرَ أَنَّ بَيْنَهُمَا شَبَهاً مِنَ الْأَمْرِ لَمْ يَعْلَمْهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ إِلَّا مَنْ عُصِمَ فَمَنْ تَرَكَهَا حَفِظَ عِرْضَهُ وَ دِينَهُ وَ مَنْ وَقَعَ فِيهَا كَانَ كَالرَّاعِي إِلَى جَنْبِ الْحِمَى أَوْشَكَ أَنْ يَقَعَ فِيهِ وَ مَا (۲) مِنْ مَلَكٍ إِلَّا وَ لَهُ حِمًى أَلَا وَ إِنَّ حِمَى اللَّهِ مَحَارِمُهُ وَ الْمُؤْمِنُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ كَالرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى تَدَاعَى عَلَيْهِ (۳) سَائِرُ جَسَدِهِ وَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ (۴).

قال الواقدی و برز طلحه بن أبی طلحه فصاح من يبارز فقال علی عليه السلام هل لک فی مبارزتی قال نعم فبرز (۵) بين الصفين و رسول الله جالس تحت الرايه عليه درعان و مغفر و بيضه فالتقيا فبدره علی عليه السلام بضربه علی رأسه فمضى السيف حتى فلق هامته إلی أن انتهى إلی لحيته فوقع و انصرف علی عليه السلام فقيل له هلا دففت (۶) عليه قال إنه لما صرع استقبلتنی عورته (۷) فعطفتنی عليه الرحم و قد علمت أن الله سيقتله هو كبش الكتيبه فسر رسول الله صلى الله عليه و آله و كبر تكبيرا عاليا و كبر المسلمون.

و ساق القصه إلی أن قال ثم حمل اللواء أرطأه بن عبد شرحبيل فقتله علی عليه السلام ثم حمله صواب غلام بنی عبد الدار فقيل قتله علی عليه السلام و قيل سعد بن أبی وقاص و قيل قزمان.

قال الواقدی و قالوا ما ظفر الله نبيه فی موطن قط ما ظفره و أصحابه يوم أحد حتى عصوا الرسول و تنازعوا فی الأمر لقد قتل أصحاب اللواء و انكشف

۱- لا يقدر خ ل.

۲- و ليس خ ل و هو الموجود فی الامتاع.

۳- فی المصدر و الامتاع: تداعى إليه.

۴- الامتاع: ۲۲۱ و ۱۲۲، شرح نهج البلاغه لابن أبی الحديد ۳: ۳۵۸- ۳۶۵.

۵- فی المصدر: فبرزا.

۶- فی المصدر: ذفف. أقول: دفف الجريح و ذفف: اجهز عليه و اتم قتله.

۷- فی المصدر: استقبلتنی بعورته. و فيه: فعطفنی.

المشـركون و نساؤهم يدعون بالويل بعد ضرب الدفوف فلما ترك أصحاب عبد الله بن جبير مراكزهم و نظر خالد بن الوليد إلى خلاء الجبـل و قله أهله فكر بالخيـل و تبعه عكرمه بالخيل و انطلقا إلى موضع الرماه فحملوه عليهم فراماهم القوم حتى أصـيبوا و رامى (۱) عبد الله بن جبير حتى فنيت نبله ثم طاعن بالرمح حتى انكسر ثم كسر جفن سيفه فقاتل حتى قتل.

فروى رافع بن خديـج قال لما قتل خالـد الرماه أقبل بالخيل و عكرمه يتلوه فخالطنا و قد انتقضت صـفوفنا و نادى إبليس و تصور فى صوره جعال بن سـراقه أن محمدا قد قتل ثلاث صـرخات فابتلى يومئذ جعال ببليه عظيمه حين تصور إبليس فى صورته و إن جعالاـ ليقاتل مع المسـلمين أشـد القتال و إنه إلى جنب أبى برده و خوات بن جبير قال رافع فو الله ما رأينا دوله كانت أسـرع من دوله المشركين علينا و أقبل المسلمون على جعال يريدون قتله فشهد له خوات و أبو برده أنه كان إلى جنبهما حين صاح الصائح و أن الصائـح غيره قـال رافع أتينـا من قبـل أنفسـنا و معصـيه نبينا و اختلط المسـلمون و صاروا يقتلون و يضـرب بعضـهم بعضا ما يشعرون (۲) بما يصنعون من الدهش و العجل. (۳).

و روى أبو عمر محمـد بن عبـد الواحـد اللغوى و رواه أيضا محمـد بن حبيب فى أماليه أن رسول الله صـلى الله عليه و آله لما فر معظم أصـحابه عنه يوم أحد كثرت عليه كتائب المشـركين و قصدته كتيبه من بنى كنانه ثم من بنى عبد مناف (۴) بن كنانه فيها بنو سـفيان بن عويف و هم خالد بن ثعلب (۵) و أبو الشـعشاء بن سـفيان و أبو الحمراء بن سفيان و غراب بن سفيان فقال رسول الله صلى الله عليه و آله يا على اكفنى هذه الكتيبه فحمل عليها

۱- فى المصدر: و رمى.

۲- فى المصدر: و ما يشعرون.

۳- شرح نهج البلاغه ۳۶۶- ۳۶۸.

۴- فى المصدر: من بنى عبد مناه بن كنانه، و هو الصحيح راجع نهايه الارب: ۳۱۷.

۵- فى المصدر: خالد بن سفيان.

و إنها لتقارب خمسين فارسا و هو عليه السلام راجل فما زال يضربها بالسيف حتى تتفرق عنه ثم تجتمع عليه هكذا مرارا حتى قتل بنى سفيان بن عويف الأربعه و تمام العشره منها ممن لا يعرف أسماؤهم فقال جبرئيل عليه السلام لرسول الله صلى الله عليه و آله (۱) إن هذه للمواساه (۲) لقد عجبت الملائكه من مواساه هذا الفتى فقال رسول الله صلى الله عليه و آله و ما يمنعه و هو منى و أنا منه فقال جبرئيل و أنا منكما قال و سمع ذلک اليوم صوت من قبل السماء لا يرى شخص الصارخ به ينادى مرارا لا سيف إلا ذو الفقار و لا فتى إلا على.

فسئل رسول الله عنه فقال هذا جبرئيل.

قلت و قد روى هذا الخبر جماعه من المحدثين و هو من الأخبار المشهوره و وقفت عليه فى بعض نسخ مغازى محمد بن إسحاق و سألت شيخى عبد الوهاب بن سكينه عن هذا الخبر فقال خبر صحيح فقلت له فما بال الصحاح لم تشتمل عليه قال و كل (۳) ما كان صحيحا تشتمل عليه كتب الصحاح كم قد أهمل (۴) جامعوا الصحاح من الأخبار الصحيحه. (۵).

قال الواقدى و قال رسول الله صلى الله عليه و آله يومئذ من يأخذ هذا السيف بحقه فقال عمر أنا فأعرض عنه فقام الزبير فأعرض عنه ثم عرضه الثالثه فقال أبو دجانه أنا يا رسول الله آخذه بحقه فدفعه إليه فما رئى أحد قاتل أفضل من قتاله و كان حين أعطاه مشى بين الصفين و اختال فى مشيته فقال رسول الله صلى الله عليه و آله إن هذه لمشيه يبغضها الله تعالى إلا فى مثل هذا الموطن.

۱- يا محمّد خ ل.
۲- فى المصدر: المواساه.
۳- فى المصدر: أو كل ما.
۴- و لذا ترى أن البخارى أو مسلم لم يذكرا ما فى صحيح الآخر، و استدرک عليهما أيضا الحاكم اخبارا كثيره صحيحه على شرطهما فى مستدركه.
۵- شرح نهج البلاغه ۳: ۳۷۱ و ۳۷۲.

قال و كان مخيريق اليهودى من أحبار اليهود فقال يوم السبت و رسول الله صلى الله عليه و آله بأحد يا معشر اليهود و الله إنكم لتعلمون أن محمدا نبى و أن نصره عليكم حق فقالوا ويحك اليوم يوم السبت فقال لا سبت ثم أخذ سلاحه و حضر مع النبى صلى الله عليه و آله فأصيب فقال رسول الله صلى الله عليه و آله مخيريق خير يهود.

قال و كان قال حين خرج إلى أحد إن أصبت فأموالى لمحمد يضعها حيث أراه الله فهى عامه صدقات النبى صلى الله عليه و آله قال و كان عمرو بن الجموح رجلا أعرج فلما كان يوم أحد و كان له بنون أربعه يشهدون مع النبى صلى الله عليه و آله المشاهد أمثال الأسد أراد قومه أن يحبسوه و قالوا أنت رجل أعرج و لا حرج عليك و قد ذهب بنوك مع النبى صلى الله عليه و آله قال بخ يذهبون إلى الجنه و أجلس أنا عندكم فقالت هند بنت عمرو بن حرام امرأته كأنى أنظر إليه موليا قد أخذ درقته و هو يقول اللهم لا تردنى إلى أهلى فخرج و لحقه بعض قومه يكلمونه فى القعود فأبى و جاء إلى رسول الله صلى الله عليه و آله فقال يا رسول الله إن قومى يريدون أن يحبسونى هذا الوجه (۱) و الخروج معك و الله إنى لأرجو أن أطأ بعرجتى هذه فى الجنه فقال له أما أنت فقد عذرك (۲) الله و لا جهاد عليك فأبى فقال النبى صلى الله عليه و آله لقومه و بنيه لا عليكم أن لا تمنعوه لعل الله يرزقه الشهاده فخلوا عنه فقتل يومئذ شهيدا قال فحملته هند بعد شهادته و ابنها خلاد و أخاها عبد الله على بعير فلما بلغت منقطع الحره برك البعير فكان كلما توجهه إلى المدينه برك و إذا وجهته إلى أحد أسرع فرجعت إلى النبى صلى الله عليه و آله فأخبرته بذلك فقال صلى الله عليه و آله إن الجمل لمأمور هل قال عمرو شيئا قالت نعم إنه لما توجه إلى أحد استقبل القبله ثم قال اللهم لا تردنى إلى أهلى و ارزقنى الشهاده فقال صلى الله عليه و آله فلذلك الجمل لا يمضى إن منكم يا معشر الأنصار من لو أقسم على الله لأبره منهم عمرو بن الجموح

۱- فى المصدر: عن هذا الوجه.

۲- عذره على أو فيما صنع: رفع عنه اللوم و الذنب، او قبل معذرته.

يا هذه (۱) ما زالت الملائكه مظله على أخيك من لدن قتل إلى الساعه فينظرون (۲) أين يدفن ثم مكث رسول الله صلى الله عليه و آله فى قبرهم ثم قال يا هند قد ترافقوا فى الجنه جميعا بعلك و ابنك و أخوك فقالت هند يا رسول الله فادع لى عسى أن يجعلنى معهم.

قال و كان جابر يقول لما استشهد أبى جعلت عمتى تبكى فقال النبى صلى الله عليه و آله ما يبكيها ما زالت الملائكه تظل عليه بأجنحتها حتى دفن.

و قال عبد الله بن عمرو بن حرام رأيت فى النوم قبل يوم أحد بأيام مبشر بن عبد المنذر أحد الشهداء ببدر يقول لى أنت قادم علينا فى أيام فقلت فأين أنت قال فى الجنه نسرح منها حيث نشاء فقلت له أ لم تقتل يوم بدر قال بلى ثم أحييت فذكر ذلك لرسول الله صلى الله عليه و آله قال هذه الشهاده يا با جابر.

قال و قال رسول الله صلى الله عليه و آله يوم أحد ادفنوا عبد الله بن عمرو و عمرو بن الجموح فى قبر واحد و يقال إنهما وجدا و قد مثل بهما كل مثله قطعت آرابهما (۳) عضوا عضوا فلا يعرف أبدانهما فقال النبى صلى الله عليه و آله ادفنوهما فى قبر واحد و يقال إنما دفنهما فى قبر واحد لما كان بينهما من الصفاء فقال ادفنوا هذين المتحابين فى الدنيا فى قبر واحد فدخل السيل عليهما و كان قبرهما مما يلى السيل (۴) فحفر عنهما و عليهما نمرتان و عبد الله قد أصابه جرح فى وجهه فيده على وجهه فأميطت (۵) يده عن جرحه فثعب (۶) الدم فردت إلى مكانها فسكن الدم.

قال الواقدى و كان جابر يقول رأيته (۷) فى حفرته كأنه نائم ما تغير

۱- فى المصدر: يا هند.

۲- فى المصدر: ينظرون.

۳- الارب: العضو.

۴- فى المصدر: مما يلى الجبل.

۵- أى ابتعدت عنه.

۶- فى المصدر: ثغب. أى سال.

۷- فى المصدر: رأيت أبى. أقول: هو عبد اللّه.

من حاله قلیل و لا کثیر فقیل أ فرأیت أکفانه قال إنما کفن فی نمره خمر بها وجهه و علی رجلیه الحرمل (۱) فوجدنا النمره کما هی و الحرمل علی رجلیه کهیئته و بین ذلک و بین دفنه ست و أربعون سنه فشاورهم (۲) جابر فی أن یطیبه بمسک فأبی ذلک أصحاب النبی صلی الله علیه و آله و قالوا لا تحدثوا فیهم (۳) شیئا.

قال و یقال إن معاویه لما أراد أن یجری العین التی أحدثها بالمدینه و هی کظامه نادی منادیه بالمدینه من کان له قتیل بأحد فلیشهد فخرج الناس إلی قتلاهم فوجدوهم رطابا یتثنون فأصابت المسحاه رجل رجل منهم فثعبت (۴) دما فقال أبو سعید الخدری لا ینکر بعد هذا منکر أبدا.

قال و وجد عبد الله بن عمرو بن حرام و عمرو بن الجموح فی قبر و خارجه بن زید و سعید بن الربیع فی قبر فأما قبر عبد الله و عمرو فحول و ذلک أن القناه کانت تمر علی قبرهما و أما قبر خارجه و سعد فترک لأن مکانه کان معتزلا و لقد کانوا یحفرون التراب فکلما حفروا قتره (۵) من تراب فاح علیهم المسک.

قال الواقدی و کانت نسیبه بنت کعب قد شهدت أحدا و ابناها عماره بن غزیه و عبد الله بن زید و زوجها غزیه و خرجت و معها شن لها فی أول النهار ترید تسقی الجرحی فقاتلت یومئذ و أبلت بلاء حسنا فجرحت اثنی عشر جرحا بین طعنه برمح أو ضربه بسیف فکانت أم سعد تحدث فتقول دخلت علیها فقلت لها یا خاله حدثینی خبرک فقالت خرجت أول النهار إلی أحد و أنا أنظر ما یصنع الناس و معی سقاء فیه ماء فانتهیت إلی رسول الله صلی الله علیه و آله و هو فی الصحابه و الدوله و الریح للمسلمین فلما انهزم المسلمون انحزت إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فجعلت أباشر القتال

۱- الحرمل: نبات البادیه له حبّ اسود کالسمسم، و یقال بالفارسیه: سپند.

۲- فی نسخه المصنّف: فشاور.

۳- هکذا فی الکتاب و مصدره.

۴- فی المصدر: فثغبت.

۵- القتره: الغبره. و فی المصدر: القبره.

و أذب عن رسول الله صلى الله عليه و آله بالسيف و أرمى بالقوس حتى خلصت إلى الجراح فرأيت على عاتقها جرحا أجوف له غور فقلت يا أم عماره من أصابك بهذا قالت أقبل ابن قميئه و قد ولى الناس عن رسول الله يصيح دلونى على محمد لا نجوت إن نجا فاعترض له مصعب بن عمير و ناس معه فكنت فيهم فضربنى هذه الضربه و لقد ضربته على ذاك ضربات و لكن عدو الله كان عليه درعان فقلت لها يدك ما أصابها قال أصيبت يوم اليمامه لما جعلت الأعراب تهزم بالناس نادت الأنصار أخلصونا فأخلصت الأنصار فكنت معهم حتى انتهينا إلى حديقه الموت فاقتتلنا عليها ساعه حتى قتل أبو دجانه على باب الحديقه و دخلتها و أنا أريد عدو الله مسيلمه فتعرض لى رجل فضرب يدى فقطعها فو الله ما كانت لى ناهيه و لا عرجت عليها حتى وقفت على الخبيث مقتولا و ابنى عبد الله بن زيد يمسح سيفه بثيابه فقلت أ قتلته قال نعم فسجدت شكرا لله عز و جل و انصرفت.

قال و كان ضمره بن سعيد يحدث عن آبائه عن جدته و كانت قد شهدت أحدا تسقى الماء قالت سمعت رسول الله صلى الله عليه و آله يقول يومئذ لمقام نسيبه بنت كعب اليوم خير من مقام فلان و فلان و كان يراها يومئذ تقاتل أشد القتال حتى جرحت ثلاثه عشر جرحا.

قال ابن أبى الحديد قلت ليت الراوى لم يكن هذه الكنايه و كان يذكر من هما بأسمائهما حتى لا- يترامى الظنون إلى أمور مشتبهه و من أمانه الحديث (۱) أن يذكر الحديث على وجهه و لا يكتم منه شيئا فما باله كتم اسم هذين الرجلين. (۲)

أقول: إن الراوى لعله كان معذورا فى التكنيه باسم الرجلين تقيه و كيف كان يمكنه التصريح باسم صنمى قريش و شيخى المخالفين الذين كانوا يقدمونهما على أمير المؤمنين عليه السلام مع أن كنايته أبلغ من الصريح إذ ظاهر أن الناس كانوا

۱- فى المصدر: و كان يذكرهما باسمهما حتّى لا تترامى الظنون الى أمور مشتبهه، و من أمانه المحدث اه.

۲- شرح نهج البلاغه ۳: ۳۷۴- ۳۷۷.

لا يبالون بذكر أحد من الصحابه بما كان واقعا إلا بذكرهما و ذكر ثالثهما و أما سائر بنى أميه و أجداد سائر خلفاء الجور فلم يكونوا حاضرين فى هذا المشهد فى عسكر المسلمين حتى يكنى بذكرهم تقيه من أولادهم و أتباعهم و قد تقدم فى روايه على بن إبراهيم ذكر الثالث أيضا معهما و ذكره كان أولى لأن فراره كان أعرض و سيأتى القول فى ذلك.

رجعنا إلى كلام ابن أبى الحديد.

قال روى الواقدى بإسناده عن عبد الله بن زيد قال شهدت أحدا مع رسول الله صلى الله عليه و آله فلما تفرق الناس عنه دنوت منه و أمى تذب عنه فقال ابن أم عماره قلت نعم قال ارم فرميت بين يديه رجلا من المشركين بحجر و هو على فرس فأصيب عين الفرس فاضطرب الفرس حتى وقع هو و صاحبه و جعلت أعلوه بالحجاره حتى نضدت عليه منها وقرا (۱) و النبى صلى الله عليه و آله ينظر إلى و يتبسم فنظر إلى جرح بأمى على عاتقها فقال أمك أمك اعصب جرحها بارك الله عليكم من أهل بيت لمقام أمك خير من مقام فلان و فلان و مقام ربيبك يعنى زوج أمه خير من مقام فلان و فلان و مقامك خير من مقام فلان و فلان رحمكم الله أهل البيت فقالت أمى ادع الله لنا يا رسول الله أن نرافقك فى الجنه فقال اللهم اجعلهم رفقائى فى الجنه قالت فما أبالى ما أصابنى من الدنيا.

قال الواقدى و أقبل وهب بن قابوس المزنى و معه ابن أخيه الحارث بن عقبه بغنم لهما من جبل جهينه (۲) فوجدا المدينه خلوا فسألا أين الناس قالوا بأحد خرج رسول الله صلى الله عليه و آله يقاتل المشركين من قريش فقالا لا نبتغى أثرا بعد عين فخرجا حتى أتيا النبى صلى الله عليه و آله بأحد فوجدا القوم يقتتلون و الدوله لرسول الله صلى الله عليه و آله و أصحابه فأغارا مع المسلمين فى النهب و جاءت الخيل من ورائهم خالد و عكرمه فاختلط الناس فقاتلا أشد

۱- نضد متاعه: جعل بعضه فوق بعض. و الوقر: الحمل الثقيل. اى رميته بالحجر حتّى اجتمعت عليه احجار كثيره ثقلت عليه.

۲- فى المصدر: من جبل مزينه.

القتال فانفرقت فرقه من المشركين فقال رسول الله صلى الله عليه و آله من لهذه الفرقه فقال وهب أنا فقام فرماهم بالنبل حتى انصرفوا ثم رجع فانفرقت فرقه أخرى فقال صلى الله عليه و آله من لهذه الكتيبه فقال المزنى أنا يا رسول الله فقام فذبها بالسيف حتى ولت ثم رجع فطلعت كتيبه أخرى فقال صلى الله عليه و آله من يقوم لهؤلاء فقال المزنى أنا يا رسول الله فقال قم و أبشر بالجنه فقام مسرورا يقول و الله لا أقيل و لا أستقيل فجعل يدخل فيهم و يضرب بالسيف و رسول الله صلى الله عليه و آله ينظر إليه و المسلمون حتى خرج من أقصى الكتيبه و رسول الله يقول اللهم ارحمه ثم يرجع فيهم فما زال كذلك و هم محدقون به حتى اشتملت عليه أسيافهم و رماحهم فقتلوه فوجد به يومئذ عشرون طعنه بالرماح كلها قد دخلت إلى مقتل (۱) و مثل به أقبح المثل يومئذ ثم قام ابن أخيه فقاتل كنحو قتاله حتى قتل.

و قال سعد بن أبى وقاص أشهد لرأيت رسول الله صلى الله عليه و آله واقفا على المزنى و هو مقتول و هو يقول رضى الله عنك فإنى عنك راض ثم رأيت رسول الله صلى الله عليه و آله قام على قدميه و قد ناله من ألم الجراح ما ناله على قبره (۲) حتى وضع فى لحده و عليه برده لها أعلام حمر فمد رسول الله صلى الله عليه و آله البرده على رأسه فخمره و أدرجه فيها طولا فبلغت نصف ساقيه فأمرنا فجمعنا الحرمل فجعلناه على رجليه و هو فى لحده ثم انصرف.

قال الواقدى و أقبل ضرار بن الخطاب فضرب عمر بن الخطاب لما جال المسلمون تلك الجوله بالقناه و قال يا ابن الخطاب إنها نعمه مشكوره ما كنت لأقتلك.

قال و قال على عليه السلام لما كان يوم أحد و جال الناس تلك الجوله أقبل أميه بن أبى حذيفه بن المغيره و هو دارع مقنع فى الحديد ما يرى منه إلا عيناه و هو يقول يوم بيوم بدر فعرض له رجل من المسلمين فقتله أميه فصمدت له

۱- فى المصدر: قد خلصت الى مقتل.

۲- فى المصدر: و قد ناله من الم الجراح ما ناله، و انى لا علم ان القيام يشق عليه على قبره.

فضربته بالسيف على هامته و عليه بيضه و تحت البيضه مغفر فنبا سيفى (۱) و كنت رجلا قصيرا فضربنى بسيفه فاتقيت بالدرقه فلحج (۲) سيفه فضربته و كان درعه مشمره (۳) فقطعت رجليه فوقع و جعل يعالج سيفه حتى خلصه من الدرقه و جعل يناوشنى و هو بارك حتى نظرت إلى فتق إبطه (۴) فضربته فمات..

قال الواقدى بينا عمر بن الخطاب يومئذ فى رهط من المسلمين قعودا (۵) إذ مر بهم أنس بن النضر فقال ما يقعدكم قالوا قتل رسول الله صلى الله عليه و آله قال فما تصنعون بالحياه بعده قوموا فموتوا على ما مات عليه ثم قام (۶) فجالد بسيفه حتى قتل و قالوا إن مالك بن الدخشم مر على خارجه بن زيد و هو قاعد و فى حشوته (۷) ثلاثه عشر جرحا كلها قد خلصت إلى مقتل فقال مالك أ علمت أن محمدا قد قتل قال خارجه فإن كان محمد قتل فإن الله حى لا يقتل و لا يموت و أن محمدا قد بلغ فاذهب أنت فقاتل عن دينك قال و مر مالك بن الدخشم أيضا على سعد بن الربيع و به اثنا عشر جرحا كلها قد خلص إلى مقتل فقال أ ما علمت أن محمدا قد قتل فقال سعد أشهد أن محمدا قد بلغ رساله ربه فقاتل أنت عن دينك فإن الله حى لا يموت. (۸).

۱- أى كل و ارتد.

۲- لحج السيف: نشب فى الغمد فلا يخرج.

۳- أى مرفوعه عن ساقيه.

۴- فى المصدر: الى فتق تحت ابطه.

۵- أى فى خارج المعركه، و ذلك كان حين هزموا و فروا من العدو، و الا فلا يكون معنى للقعود فى معركه القتال قبال العدو.

۶- أى انس بن النضر.

۷- فى القاموس: الحشى: ما دون الحجاب ممّا فى البطن من كبد و طحال و كرش و ما تبعه، و ما بين ضلع الخلف التى فى آخر الجنب، أو ظاهر البطن و الحضن. و الحضن بالكسر ما دون الابط الى الكشح.

۸- شرح نهج البلاغه ۳: ۳۷۸- ۳۸۱.

قال ابن أبی الحدید قد روی کثیر من المحدثین أن رسول الله صلی الله علیه و آله قال لعلی علیه السلام حین سقط ثم أقیم اکفنی هؤلاء لجماعه قصدت نحوه فحمل علیهم فهزمهم و قتل منهم عبد الله بن حمید ثم حملت علیهم (۱) طائفه أخری فقال له اکفنی هؤلاء فحمل علیهم فانهزموا من بین یدیه و قتل منهم أمیه بن حذیفه المخزومی (۲).

و قال جمیع من قتل یوم أحد من المشرکین ثمانیه و عشرون قتل علی علیه السلام منهم ما اتفق علیه و ما اختلف فیه اثنی عشر و هو إلی جمله القتلی کعده من قتل ببدر إلی جمله القتلی یومئذ و هو قریب من النصف. (۳).

ثم قال القول فیمن ثبت من المسلمین مع رسول الله صلی الله علیه و آله یوم أحد قال الواقدی حدثنی موسی بن یعقوب عن عمته عن أمها عن المقداد قال لما تصاف القوم للقتال یوم أحد جلس رسول الله صلی الله علیه و آله تحت رایه مصعب بن عمیر فلما قتل أصحاب اللواء هزم المشرکون الهزیمه الأولی و أغار المسلمون علی معسکرهم ینهبونه ثم کر المشرکون علی المسلمین فأتوهم عن خلفهم فتفرق الناس و نادی رسول الله صلی الله علیه و آله فی أصحاب الألویه فقتل مصعب حامل لوائه و أخذ رایه الخزرج سعد بن عباده فقام رسول الله صلی الله علیه و آله تحتها و أصحابه محدقون به و دفع لواء المهاجرین إلی أبی الردم أحد بنی عبد الدار آخر نهار ذلک الیوم و نظرت إلی لواء الأوس مع أسید بن حضیر فناوشوا المشرکین ساعه و اقتتلوا علی اختلاط من الصفوف و نادی المشرکون بشعارهم یا للعزی یا لهبل فأوجعوا (۴) و الله فینا قتلا ذریعا (۵) و نالوا من رسول الله صلی الله علیه و آله ما نالوا لا و الذی بعثه بالحق ما زال

ص: ۱۳۷

۱- فی المصدر: ثم حملت علیه.

۲- شرح نهج البلاغه ۳: ۳۸۴ فیه: امیه بن أبی حذیفه بن المغیره المخزومی. و فی سیره ابن هشام ۳: ۸۲ أبو أمیّه بن أبی حذیفه بن المغیره.

۳- شرح نهج البلاغه ۳: ۴۰۱.

۴- فارجعوا خ ل.

۵- قتل ذریع أی فظیع.

شبرا واحدا إنه لفی وجه العدو تثوب إلیه طائفه من أصحابه مره و تتفرق عنه مره فربما رأیته قائما یرمی حتی تحاجزوا (۱) و کانت العصابه التی ثبتت مع رسول الله صلی الله علیه و آله أربعه عشر رجلا سبعه من المهاجرین و سبعه من الأنصار فأما المهاجرون فعلی علیه السلام و أبو بکر و عبد الرحمن بن عوف و سعد بن أبی وقاص و طلحه بن عبید الله و أبو عبیده بن الجراح و الزبیر بن العوام و أما الأنصار فالحباب بن المنذر و أبو دجانه و عاصم بن ثابت و الحارث بن الصمه و سهل بن حنیف و سعد بن معاذ و أسید بن حضیر.

قال الواقدی و قد روی أن سعد بن عباده و محمد بن مسلمه ثبتا یومئذ و لم یفرا و من روی ذلک جعلهما مکان سعد بن معاذ و أسید بن حضیر.

قال الواقدی و بایعه یومئذ علی الموت ثمانیه ثلاثه من المهاجرین علی و طلحه و الزبیر و خمسه من الأنصار أبو دجانه و الحارث بن الصمه و الحباب بن المنذر و عاصم بن ثابت و سهل بن حنیف و لم یقتل منهم ذلک الیوم أحد و أما باقی المسلمین ففروا و رسول الله صلی الله علیه و آله یدعوهم فی أخراهم حتی انتهی من انتهی (۲) منهم إلی قریب من المهراس.

قال الواقدی و حدثنی عتبه بن جبیره عن یعقوب بن عمر بن قتاده (۳) قال ثبت یومئذ بین یدیه ثلاثون رجلا کلهم یقول وجهی دون وجهک و نفسی دون نفسک و علیک السلام غیر مودع.

قلت قد اختلف فی عمر بن الخطاب هل ثبت یومئذ أم لا مع اتفاق الرواه کافه علی أن عثمان لم یثبت فالواقدی ذکر أنه لم یثبت و أما محمد بن إسحاق و البلاذری فجعلاه مع من ثبت و لم یفر و اتفقوا کلهم علی أن ضرار بن الخطاب الفهری قرع رأسه بالرمح و قال إنها نعمه مشکوره یا ابن الخطاب إنی آلیت

۱- تثوب: أی ترجع و تجتمع. تحاجز. أی تمانع و تدافع.

۲- المصدر خال عن قوله: من انتهی.

۳- فی المصدر: یعقوب بن عمیر بن قتاده.

أن لا أقتل رجلا من قريش روى ذلك محمد بن إسحاق و غيره و لم يختلفوا فی ذلك و إنما اختلفوا هل قرعه بالرمح و هو فار هارب أم مقدم ثابت (۱) و لم تختلف (۲) الرواه من أهل الحديث أن أبا بكر لم يفر يومئذ و أنه ثبت فيمن ثبت و إن لم يكن نقل عنه قتل أو قتال (۳) و الثبوت جهاد و فيه وحده كفايه و أما روايه الشيعه (۴) فإنهم يروون أنه لم يثبت إلا علی و طلحه و الزبير و أبو دجانه و سهل بن حنيف و عاصم بن ثابت و فيهم من يروی أنه ثبت معه أربعه عشر رجلا من المهاجرين و الأنصار (۵) و لا يعدون أبا بكر و عمر بينهم (۶) و روی كثير من أصحاب الحديث أن عثمان جاء بعد ثالثه إلی رسول الله صلی الله عليه و آله فسأله إلی أين انتهيت فقال إلی الأعوص فقال لقد ذهبت (۷) فيها عريضه (۸)

۱- فی المصدر زياده لم يذكرها المصنّف اختصارا، و هی هذه: و الذين رووا انه قرعه بالرمح و هو هارب لم يقل أحد منهم: انه هرب حين هرب عثمان و لا الی الجهه التی فر إليها عثمان، و انما هرب معتصما بالجبل، و هذا ليس بعيب و لا ذنب، لان المسلمين الذين ثبتوا مع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله اعتصموا بالجبل كلهم و اصعدوا فيه، و لكن يبقی الفرق بين من اصعد الجبل فی آخر الامر و من اصعد فيه و الحرب لم تضع اوزارها، فان كان عمر اصعد فيه آخر الامر فكل المسلمين هكذا صنعوا حتّی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله، و ان كان ذلك و الحرب قائمه بعد فقد فر انتهی.

۲- فی المصدر: قال الرواه من أهل الحديث.

۳- هذا بعيد جدا كما يشير إليه شيخنا المؤلّف قدس اللّه سره قريبا.

۴- هكذا فی الكتاب، و الصحيح ما فی المصدر: اما رواه الشيعه.

۵- و يوجد فی بعض الأحاديث كما تقدم انه لم يثبت الا علیّ عليه السلام.

۶- فی المصدر: منهم.

۷- فی النهايه: فی حديث احد: لقد ذهبتم عريضه ای واسعه.

۸- شرح نهج البلاغه ۳: ۳۸۸ و ۳۸۹.

قال ابن أبی الحدید و حضرت عند محمد بن معد العلوی علی رأی الإمامیه (۱) و قارئ یقرأ عنده مغازی الواقدی فقرأ حدثنا الواقدی عن ابن أبی سبره عن خالد بن رباح عن أبی سفیان مولی ابن أبی أحمد عن محمد بن مسلمه قال سمعت أذنای و أبصرت عینای رسول الله صلی الله علیه و آله یقول یوم أحد و قد انکشف الناس إلی الجبل و هو یدعوهم و هم لا یلوون علیه سمعته یقول إلی یا فلان إلی یا فلان أنا رسول الله فما عرج علیه واحد منهما و مضیا.

فأشار ابن معد إلی أی اسمع فقلت و ما فی هذا قال هذه کنایه عنهما فقلت و یجوز أن لا یکون عنهما لعله عن غیرهما قال لیس فی الصحابه من یحتشم من ذکره بالفرار (۲) و ما شابهه من العیب فیضطر القائل إلی الکنایه إلا هما قلت له هذا ممنوع (۳) فقال دعنا من جدلک و منعک ثم حلف أنه ما عنی الواقدی غیرهما و أنه لو کان غیرهما لذکرهما صریحا.

قال الواقدی و کان ممن ولی عمر و عثمان و الحارث بن حاطب و ثعلبه بن حاطب و سواد بن غزیه و سعد بن عثمان و عقبه بن عثمان و خارجه بن عامر (۴) و أوس بن قبطی فی نفر من بنی حارثه. (۵) و احتج أیضا من قال بفرار عمر

بما رواه الواقدی فی قصه الحدیبیه قال قال عمر یومئذ یا رسول الله أ لم تکن حدثتنا أنک ستدخل المسجد الحرام و

۱- فی المصدر: حضرت عند محمّد بن معد العلوی الموسوی الفقیه علی رأی الشیعه الإمامیّه رحمه اللّه فی داره بدرب الدوابّ ببغداد فی سنه ثمان و ستمائه.

۲- فی المصدر: من یحتشم و یستحیی من ذکره بالفرار.

۳- فی المصدر: هذا وهم.

۴- فی المصدر: خارجه بن عمر. و فی أسد الغابه: خارجه بن عمرو الأنصاریّ. و زاد فی المصدر: بلغ ملل أقول: ملل، منزل علی طریق المدینه الی مکّه علی ثمانیه و عشرین میلا من المدینه.

۵- زاد فی المصدر بلغوا الشقره و لقیتهم أم ایمن تحثی فی وجوههم التراب و تقول لبعضهم:

تأخذ مفتاح الكعبه و تعرف (۱) مع المعرفين و هدينا لم يصل إلى البيت و لا نحر فقال رسول الله صلى الله عليه و آله أ قلت لكم فى سفركم هذا قال عمر لا قال أما إنكم ستدخلونه و آخذ مفتاح الكعبه و أحلق رأسى و رءوسكم ببطن مكه و أعرف مع المعرفين ثم أقبل على عمر و قال أ نسيتم يوم أحد إِذْ تُصْعِدُونَ وَ لا تَلْوُونَ عَلى أَحَدٍ و أنا أدعوكم فى أخراكم أ نسيتم يوم الأحزاب إِذْ جاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَ إِذْ زاغَتِ الْأَبْصارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَناجِرَ أ نسيتم يوم كذا و جعل يذكرهم أمورا أ نسيتم يوم كذا فقال المسلمون صدق الله و رسوله أنت يا رسول الله أعلم بالله منا فلما دخل عام القضيه و حلق رأسه قال هذا الذى كنت وعدتكم به فلما كان يوم الفتح و أخذ مفتاح الكعبه قال ادعوا لى عمر بن الخطاب فجاء فقال هذا الذى كنت قلت لكم.

قالوا فلو لم يكن فر يوم أحد لما قال له أ نسيتم يوم أحد إِذْ تُصْعِدُونَ وَ لا تَلْوُونَ عَلى أَحَدٍ.

هذا آخر ما أردنا نقله من كلام ابن أبى الحديد. (۲) أقول و العجب منه أنه ادعى هنا اتفاق الرواه على أنه ثبت أبو بكر و لم يفر مع أنه قال عند ذكر أجوبه شيخه أبى جعفر الإسكافى عما ذكره الجاحظ فى فضل إسلام أبى بكر على إسلام على عليه السلام حيث قال الجاحظ و قد ثبت أبو بكر مع النبى صلى الله عليه و آله يوم أحد كما ثبت على فلا فخر لأحدهما على صاحبه فى ذلك اليوم قال شيخنا أبو جعفر أما ثباته يوم أحد فأكثر المؤرخين و أرباب السيره ينكرونه و جمهورهم يروى أنه لم يبق مع النبى صلى الله عليه و آله إلا على عليه السلام و طلحه و الزبير و أبو دجانه و قد روى عن ابن عباس أنه قال و لهم خامس و هو عبد الله بن مسعود و منهم من أثبت سادسا و هو المقداد بن عمرو و روى يحيى بن سلمه بن كهيل قال قلت لأبى كم ثبت مع رسول الله صلى الله عليه و آله يوم أحد كل منهم يدعيه فقال اثنان

۱- عرف الحجاج: وقفوا بعرفات.

۲- شرح نهج البلاغه ۳: ۳۹۰.

قلت من همـا قال على و أبو دجانه انتهى. (۱) فقـد ظهر أن ثبات أبی بكر أيضا ليس مما أجمعت عليه رواتهم و اتفقت رواياتهم مع اتفـاق روايـات الشـيعه على عـدمه و هى محفوفه بالقرائن الظاهره إذ من المعلوم أن مع ثباته لا بـد أن ينقل منه إما ضـرب أو طعـن و العجـب منه أنه حيث لم يكن من الطـاعنين كيـف لم يصـر من المطعـونين و لمـا لم يكن من الجـارحين لم لم يكن من المجروحين و إن لم يتحرک لقتال مع كونه بمرأى من المشـركين و مسـمع لم لم يذكر فى المقتولين إلا أن يقال إن المشـركين كانوا يرونه منهم باطنا فلذا لم يتعرضوا له كما لم يقتل ضـرار عمر و لعمرى يمكن أن يقال لو كان حضر ميت تلك الوقعه لكان يذكر منه بعض ما ينسب إلى الأحياء و لا يدعى مثل ذلک إلا من ليس له حظ من العقل و الحياء.

و لنوضـح بعض مـا ربمـا اشـتبه فيمـا نقلنـا عنه ضوى إليهم كرمى انضم مـا فضت أى كسـرت و التيه بالكسـر الكبر و الصياصـى الحصون لم يكلموا على بناء المفعول أى لم يجرحوا و الرصد بالتحريک الذين يرقبون العدو و الجمع أرصاد.

و فى النهايه فيه كمثل الجسد إذا اشـتكى بعضه تداعى سائره بالسـهر و الحمى كأنه بعضا دعا بعضا و منه قولهم تداعت الحيطان أى تساقطت أو كادت و منه تداعت إليكم الأمم أى اجتمعوا و دعا بعضكم بعضا انتهى.

و ثعب الماء و الدم كمنع فجره فانثعب ذكره الفيروزآبادى و قال القتره بالفتح الغبره و القتر بالضم الناحيه و الجانب و القتر القدر و يحرک و قال الريح الغلبه و القوه و النصره انتهى.

انحزت أى عدلت عما كنت فيه متوجها إليه و الأعوص موضع قرب المدينه.

ص: ۱۴۲

۱- شرح نهج البلاغه ۳: ۲۸۱. راجعه ففيه بعد ذلک ما يناسب الباب من اجوبه ابى جعفر الاسكافى.

ثم قال ابن أبی الحدید فی ذکر أسماء من قتل من المسلمین بأحد قال الواقدی ذکر سعید بن المسیب و أبو سعید الخدری أنه قتل من الأنصار خاصه أحد و سبعون (۱) و بمثله قال مجاهد قال فأربعه من قریش و هم حمزه قتله وحشی و عبد الله بن جحش قتله الأخنس (۲) بن شریق و شماس بن عثمان قتله أبی بن خلف و مصعب بن عمیر قتله ابن قمیئه قال و قد زاد قوم خامسا و هو سعد مولی حاطب من بنی أسد و قال قوم أیضا إن أبا سلمه بن عبد الأسد المخزومی جرح یوم أحد و مات من تلک الجراحه بعد أیام.

قال الواقدی و قال قوم قتل ابنا الهیت من بنی سعد و هما عبد الله و عبد الرحمن و رجلان من مزینه و هما وهب بن قابوس و ابن أخیه الحارث بن عتبه بن قابوس فیکون جمیع من قتل من المسلمین ذلک الیوم أحدا و ثمانین رجلا انتهی. (۳)

أقول: الأصوب ما مر فی الأخبار المعتبره من أن المقتولین من المسلمین بأحد سبعون و یحتمل أن یکون السبعون من المهاجرین و الأنصار و الباقون ممن لحقهم من خارج المدینه کما عرفت.

**[ترجمه]می‌گویم: عبد الحمید بن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه گوید: چون مشرکانی که در بدر شرکت کرده بودند به مکه بازگشتند، کاروانی را که ابو سفیان آورده بود در دار الندوه یافتند. پس متفق القول شدند که کاروان یا سود حاصله از فروش آن را بدست آوردند تا برای جنگیدن با سپاه محمد صلی الله علیه و آله و سلم خود را بدان تجهیز کنند. پس کسانی را به نزد اعراب فرستاده و از آنان یاری طلبیدند. مشرکان رهسپار شدند درحالی که شمار آن‌ها با کسانی که به آنان ملحق شده بودند سه هزار نفر به همراه ساز و برگ و سلاح فراوان بودند. و دویست اسب پیش می‌راندند و هفتصد تن از آنان زره داشتند و سه هزار شتر همراهشان بود. چون تصمیم به حرکت گرفتند عباس بن عبد المطلب نامه‌ای نوشت و آن را بست و مردی از بنی غفار را اجیر کرد و با او شرط کرد که سه روزه خود را به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برساند و به آن حضرت بگوید که قریش برای حرکت به سوی و جمع شده‌اند و هر کاری که برای هنگام آمدن آن‌ها لازم است انجام بده.

چون این خبر در میان مردم شایع شد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بر منبر شد و پس از حمد ثنای خداوند فرمود: «ای مردم من در خواب دیدم که گویی در زره‌ای محکم هستم و شمشیرم ذو الفقار از قبضه شکسته و شکاف برداشته است. دیدم گاو نری کشته شد و من قوچی را از پی خود می‌کشیدم.»

ص: ۱۲۳

مردم گفتند: آن خواب را چگونه تعبیر می‌فرمایی؟ فرمود: آن زره محکم شهر مدینه است پس در همانجا بمانید. اما شکستن شمشیرم اندوه و مصیبتی است که به من می‌رسد. گاوی هم که کشته شد، کشته شدن برخی از اصحاب من است و قوچی که از پی خود می‌کشیدم، دشمن و لشکر است که به خواست خدا آن را خواهیم کشت.

از ابن عباس روایت شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: شکاف برداشتن شمشیرم دلیل بر کشته شدن مردی از خانواده‌ام است.

و روایت شده که فرمود: در شمشیر خود رخنه‌ای دیدم که آن را خوش نداشتم و آن زخمی بود که به چهره مبارک آن

حضرت رسید.

واقدی گوید: پیامبر فرمود: آرای خود به من بگویید. پیامبر خود تصمیم داشت که به مناسبت همین خواب هم که شده از مدینه بیرون نرود. عبد الله بن ابیّ به پا خواست و گفت: ای رسول خدا در جاهلیت ما در داخل مدینه جنگ می‌کردیم، زنان و کودکان را در این حصارها قرار می‌دادیم و همراه آن‌ها مقدار زیادی سنگ می‌گذاشتیم. ای رسول خدا شهر ما دست نخورده است هرگز علیه ما از هم پاشیده نشده است، هرگاه در برابر دشمن بیرون رفتیم، شکست خوردیم و هرگاه دشمن بر ما درآمده است، او را شکست داده‌ایم. رای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و بزرگان مهاجران و انصار نیز همین رأی بود. نوجوانانی که در بدر حضور نداشتند برخاسند و از پیامبر خواستند بودند که آن‌ها را به جنگ ببرد و به شهادت راغب بودند. و گروهی از کامل مردان و خیرخواهان چون حمزه بن عبد المطلب، سعد بن عباده، نعمان بن مالک و برخی دیگر از اوس و خزج گفتند: ای رسول خدا! می‌ترسیم دشمن تصور کند که ما از ترس برخورد با آن‌ها بیرون نرفته‌ایم و این موضوع سبب گستاخی آن‌ها نسبت به ما گردد. حمزه گفت: سوگند به کسی که قرآن را بر تو نازل فرمود امروز هیچ خوارکی نخواهم خورد مگر آنکه بیرون از مدینه با شمشیر خود به دشمن بتازم.

ص: ۱۲۴

گویند: حمزه روزهای جمعه و شنبه را روزه بود و هنگامی که با دشمن هم برخورد کرد همچنان روزه بود.

خیثمه ابو سعید بن خیثمهٔ برخاست و گفت: ای رسول خدا قریش یک سال درنگ کرد، در این مدت جمعیت‌ها را جمع کرد و اعراب را جلب کرد و آنگاه در حالی که اسب‌ها را یدک می‌کشند به سرزمین ما آمده و ما در خانه‌هایمان و حصارهایمان محاصره کرده‌اند سپس با تعدا بسیار باز می‌گردند و آسیبی نمی‌بینند و اگر اینگونه شود موجب گستاخی آن‌ها می‌شود و مرتب برای غارت حمله خواهند کرد و جاسوسان و مراقبان بر ما خواهند گماشت. از این روی امیدواریم که خداوند ما را بر آن‌ها پیروزی دهد و این عادت و سنت الهی در باره ما است و اگر صورت دیگری هم اتفاق افتاد، وصول به شهادت خواهد بود. در جنگ بدر با آنکه بسیار آرزومند شرکت در آن بودم با پسرم قرعه کشیدم، قرعه من پوچ درآمد و قرعه به نام او زده شد و خداوند شهادت روزی او فرمود. دیشب پسرم را به بهترین صورت در خواب دیدم که میان میوه و جویبارهای بهشت می‌خرامد، به من گفت: به ما بپیوند و در بهشت با ما رفاقت کن، آنچه را که پروردگارم وعده داده بود به حقّ یافتم. ای رسول خدا به خدا قسم، سخت مشتاق رفاقت با او در بهشت شده‌ام، من سالخورده‌ام و استخوانم پوک شده است و دیدار خدایم را دوست می‌دارم. ای رسول خدا از خدا بخواه که شهادت را روزی من فرماید. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برای او چنین دعایی فرمود و او در روز احد به شهادت رسید. همه یاران پیامبر درخواست خیثمه را از پیامبر کردند و پیامبر فرمود: من بر شما از هزیمت و شکست می‌ترسم. چون مردم فقط خواهان خروج بودند رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نماز جمعه را برای مردم خواند و آنان را موعظه و امر به تلاش و کوشش نمود و به آن‌ها خبر داد که اگر صبر و شکیبایی داشته باشند، پیروزی و نصرت از آنِ آن‌ها خواهد بود. آنگاه نماز عصر را گزارد و لباس رزم پوشید و بیرون رفت. قریش در روز پنج شنبه پنجم ماه شوال رسیدند و جنگ در روز شنبه هفتم شوال درگرفت. بزرگان اوس و خزج شب جمعه از ترس غافلگیر شدن توسط مشرکان در شب، با پوشیدن سلاح در مسجد در باب پیامبر شب را بیدار ماندند و آن شب تا صبح از

مدینه نگهبانی دادند.

گوید: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم صف‌های جنگی را در روز احد مرتب کرد، برخاست و اینگونه برای مردم خطبه خواند:

ص: ۱۲۵

«ای مردم شما را سفارش می‌کنم به آنچه خدایم در کتاب خود به من سفارش فرموده است و آن، عمل به طاعت خدا و دوری جستن از محرمات اوست. شما امروز در منزل مزد گرفتن و اندوختن هستید، برای هر کس که وظیفه خود را به یاد آورد و نفس خود را به شکیبایی و یقین و کوشش و تلاش وادارد، که جهاد با دشمن سخت و گرفتاریش شدید است. کم‌اند افرادی که سعادت رفتن به جهاد را داشته باشند مگر آنان که خداوند آهنگ رهنمونی آنان فرماید. همانا خداوند همراه کسی است که از او فرمان برداری کند و شیطان یار و همراهی کسی است که از امر خدا سرپیچی کند، کردار خود را به صبر در جهاد آغاز کنید، با جهاد آنچه را که خدا به شما وعده داده است، بخواهید، و سخت مواظب آنچه خدا به شما فرمان داده است، باشید. من آرزومند رهنمونی شما هستم، اختلاف و ستیزه‌گری و پراکندگی مایه ضعف و ناتوانی، و از چیزهایی است که خداوند دوست نمی‌دارد و در آن صورت نصرت و پیروزی عنایت نمی‌فرماید.

ای مردم! در سینه من چنین است که هر کس بر حرام باشد خداوند میان او و خود جدایی می‌افکند و هر کس محض خاطر خدا از گناه دوری گزیند خدا گناهش را می‌آمرزد. هر کس بر من درود فرستد خدا و فرشتگانش بر او ده درود می‌فرستند.

هر کس چه مسلمان و چه کافر نیکی کند مزد او بر عهده خداست که در این جهان یا آن جهان پرداخت خواهد شد. هر کس به خدا و روز آخر گرویده است، بر اوست که در نماز جمعه حاضر شود، به جز کودکان، زنان، بیماران و بردگان. هر کس از نماز جمعه خود را بی‌نیاز بداند خدا از او بی‌نیاز خواهد بود و خدا بی نیاز ستوده است. هیچ عملی را نمی‌دانم که شما را به خدا نزدیک کند مگر اینکه شما را به آن فرمان دادم و هیچ عملی را نمی‌دانم که شما را به دوزخ نزدیک کند مرگ اینکه شما را از آن نهی کردم. همانا جبرئیل به روح من القاء کرده است که هیچ کس نمی‌میرد مگر اینکه به آنچه روزی اوست برسد، هیچ چیز از آن کم و کاسته نمی‌شود اگر چه دیر انجام پذیرد. از خدا که پروردگار شماست بترسید و در طلب روزی خود به طریق پسندیده اقدام کنید. اگر روزی شما به تاخیر افتاد شما را وادار نکند که با معصیت

ص: ۱۲۶

پروردگار در طلب آن برآیید. به نعمت‌هایی که نزد خداست نمی‌توان دست یافت مگر به فرمان برداری از او. خدا برای شما حلال و حرام را بیان فرموده است البته بین حلال و حرام اموری محل شبهه است که گروه زیادی از مردم آن را نمی‌دانند مگر کسانی که در پرده عصمت قرار گیرند به هر حال کسی که آن گونه امور را ترک می‌کند آبرو و دین خود را حفظ کرده است و هر کس که در آن‌ها بیفتد همچون چوپانی است که در کنارقرقگاه است و ممکن است که در آن منطقه ممنوعه بیفتد. برای هر پادشاهی قرقگاهی است و همان قرقگاه خدا کارهایی است که آن‌ها را حرام فرموده است. هر مؤمنی نسبت به

مؤمنان دیگر چون سر نسبت به پیکر است که چون به در آید همه بدن به خاطر آن به در می‌آید. و السلام علیکم.» - . الامتاع : ۱۲۱ - ۱۲۲ و شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۳ : ۳۵۸ - ۳۶۵ -

واقـدی گویـد: طلحه بن ابی طلحه بانگ برداشت و گفت: چه کسـی با من مبارزه می‌کنـد؟ علی علیه السـلام فرمود: آیا با من مبارزه می‌کنی؟ گفت: آری. پس آن دو میان دو لشـکر به مبارزه پرداختنـد و رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم در حالی که دو زره و مغفر و کلاه‌خـود پوشـیده بـود زیر پرچم نشسـته بود. طلحه و علی علیه السـلام به نـبرد مشـغول شدنـد. علی علیه السـلام پیشـی گرفت و ضـربتی بر سـر طلحه زد که شمشیرش فرق دشمن را شکافت و به ریش او رسید. طلحه به خاک افتاد و علی علیه السـلام برگشت. به علی علیه السلام گفتند: چرا سرش را جدا نکردی؟ فرمود: چون به زمین افتاد عورت او برهنه شد و خویشاوندی مرا به شـفقت واداشت و دریافتم که خداوند او را خواهد کشت. طلحه پهلوان سـپاه بود. چون طلحه کشـته شـد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خوشحال گردید و با صدای بلند تکبیر گفت و مسلمانان نیز تکبیر گفتند.

و داستان را ادامه می‌دهد تا اینجا که می‌گوید:

سپس پرچم را ارطاهٔ بن شُرَحْبیل گرفت و او را علی علیه السـلام کشت. سـپس صؤاب غلام بنی عبد الدار پرچم را گرفت. در مورد قاتـل او اختلاف وجود دارد؛ برخی گفته‌انـد: علی علیه السـلام او را کشت و برخی گوینـد: سـعد بن ابی وقاص و برخی دیگر قاتل او را قُزمان می‌دانند.

واقدی گوید: و گویند: خداوند پیامبر خود و یاران او را در هیچ مورد مانند احد پیروزی نداد ولی مسلمانان عصیان و سرکشی کردند و با یکدیگر به ستیزه برخاستند. پرچمداران همه کشته شدند

ص: ۱۲۷

و مشـرکان پراکنده شدند و زنان آن‌ها که در آغاز دف می‌زدند و شادی می‌کردند بانگ زاری و شـیون برداشـتند. چون یاران عبـد الله بن جبیر پست‌های خود را ترک کردنـد، خالـد بن ولیـد به تنگه کوه و شـمار اندک تیراندازان توجه کرد و با سواران حمله برد. عکرمه هم با سواران به دنبال او حرکت کرد و به سوی مکان تیرانـدازان رفتند و بر آن‌ها حمله کردند و آن قدر تیر انداختنـد تا همگی کشـته شدنـد. عبـد الله بن جبیر چنـدان تیر انـداخت تا تیرهایش تمام شد سـپس دست به نیزه برد تا نیزه‌اش شکست آنگاه با شمشیر چندان پیکار کرد که قبضه آن شکست و به جنگیدن ادامه داد تا کشته شد.

رافع بن خدیج روایت کرده است که: چون خالد تیراندازان را کشت با سوارانش تاختند و عکرمه در پشت سر او حرکت می... کرد و بـا مـا در آمیختنـد و صف‌هـای مـا از هم گسـیخت. ابلیس که به صورت جعال بن سـراقه در آمـده بود، سه مرتبه فریاد کشـید: محمد کشـته شد! جعال بن سـراقه از این جهت که ابلیس به صورت او در آمده بود گرفتاری بزرگی پیدار کرد و حال آنکه جعال همراه مسـلمانان و در کنار ابو بردهٔ و خوات بن جبیر به سـختی جنگ می‌کرد. رافع گوید: به خدا حمله‌ای سـریع‌تر از حمله مشرکان در آن روز به خود ندیده بودیم. مسلمانان متوجه جعال بن سراقه شدند و می‌خواستند او را بکشند. خوات بن جـبیر و ابن بردهٔ به نفـع او گواهی دادنـد که در کنـار آن‌هـا مشغول جنـگ بوده و فریـاد زننـده کس دیگری بوده است. رافع

گوید: ما به واسطه بدنفسی خودمان و سرپیچی از فرمان پیامبرمان گرفتار شدیم و مسلمانان به یکدیگر ریختند و بدون اینکه از ترس و شتاب بفهمند چه می‌کنند به یکدیگر ضربت می‌زدند. - . شرح نهج البلاغه : ۳۶۶ - ۳۶۸ -

ابو عمرو محمد بن عبد الواحد لغوی و نیز محمد بن حبیب در امالی خود روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چون بیشتر یارانش در روز احد گریختند، گروه‌های بسیاری از دشمن بر آن حضرت هجوم آوردند و گروهی از بنی کنانه سپس از بنی عبد مناف بن کنانه که بنو سفیان بن عویف از جمله آنان بودند قصد جان پیامبر را کردند، اینان خالد بن ثعلب و ابو شعشاء بن سفیان و ابو حمراء بن سفیان و غراب بن سفیان بودند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ای علی! این افراد را از من دفع کن. علی علیه السلام بر آن گروه

ص: ۱۲۸

که نزدیک پنجاه سوارکار بودند حمله کرد در حالی که خود پیاده بود. او پیوسته با شمشیر بر گروه دشمن ضربه می‌زد تا اینکه از اطراف پیامبر پراکنده شدند. سپس بر همین منوال چندین بار بر او جمع شدند تا اینکه چهار فرزند سفیان بن عویف و هر ده نفر آنان را که نام‌هایشان مشخص نیست، کشت. جبرئیل علیه السلام به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: این همکاری و یاری واقعی است، به درستی که فرشتگان از همکاری و یاری این جوانمرد در شگفت مانده‌اند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: چرا اینگونه نباشد حال آنکه او از من است و من از اویم. جبرئیل گفت: من نیز از شما هستم. گوید: در آن روز از جانب آسمان صدایی شنیده شد که شخصی که فریاد زید دیده نمی‌شد و چندین مرتبه ندا کرد:

«لا سیف الا ذو الفقار و لا فتی الا علیّ» از رسول خدا در این باره پرسیدند، فرمود: این جبرئیل است.

می‌گویم: این روایت را گروهی از محدّثان روایت کرده‌اند و از جمله روایت‌های مشهور است که من آن را در یکی از نسخه‌های مغازی محمد بن اسحاق مشاهده کردم از شیخم عبد الوهاب بن سکینهٔ در باره این روایت پرسیدم. گفت: روایتی صحیح است. گفتم: پس چرا این روایت در کتاب‌های صحاح موجود نیست؟ گفت: آیا همه روایت‌های صحیح در کتاب‌های صحاح موجود است؟ چه بسیارند روایت‌های صحیحی که گردآورندگان صحاح آن را فرو گذاشته‌اند. - . شرح نهج البلاغه ۳ : ۳۷۱ - ۳۷۲ -

واقدی گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در آن روز فرمود: چه کسی این شمشیر را از من می‌گیرد که حقّ آن را رادا کند؟ عمر گفت: من. ولی پیامبر از او روی برگرداند. بعد زبیر برخاست و باز پیامبر از او روی برگرداند. سپس برای بار سوم شمشیر را عرضه کرد. ابو دجانهٔ گفت: من ای رسول خدا، آن را می‌گیرم که حقش را ادا کنم. پیامبر شمشیر را به او داد. کسی دیده نشد که بهتر از او بجنگد و چون پیامبر شمشیر را به او داد، با کبر و غرور میان دو لشکر راه می‌رفت. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: خداوند این گونه راه رفتن را دشمن می‌دارد مگر در این گونه موارد.

ص: ۱۲۹

گوید: مخیریق یهودی از علمای یهود بود. روز شنبه که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برای جنگ در احد بود، او به

یهودیان گفت: به خدا قسم شما می‌دانید که محمد پیامبر است و نصرت و یاری او بر شما واجب است. آن‌ها بهانه آوردند که امروز شنبه است. گفت: دیگر شنبه معنای ندارد. سلاح خود را برداشت و همراه پیامبر به میدان جنگ آمد و کشته شد. پیامبر فرمود: مخیریق بهترینِ یهود بود.

گوید: مخیریق وقتی از مدینه به احد می‌رفت گفت: اگر کشته شدم اموال من از آنِ محمد است که در راه خدا صرف کند. آن اموال منشأ اصلی صدقات پیامبر شد.

عمرو بن جموح مردی لنگ بود، او چهار پسر داشت که همچون شیر همراه پیامبر در جنگ‌ها حاضر می‌شدند. خانواده عمرو او را از شرکت در احد باز می داشتند و می گفتند: تو مردی لنگ هستی و بر تو حرجی نیست، پسرانت هم که همراه پیامبر می‌روند. عمرو گفت: احسنت! آن‌ها به سوی بهشت می‌روند و من پیش شما بنشینم! هند دختر عمرو بن حرام که همسر او بود، گفت: من متوجه شدم که سپر و ابزار جنگ خود را برداشته و می گفت: پروردگارا مرا با خواری به نزد خانواده‌ام برنگردان. عمرو به راه افتاد که چند تن از قومش خود را به او رساندند تا در باره عدم شرکت در جنگ با او سخن بگویند. او نپذیرفت و به نزد پیامبر آمد و گفت: قومم می‌خواهند مرا از ملحق شدن به تو و جنگیدن باز دارند حال آنکه به خدا قسم آرزو دارم با همین پای لنگ خود به سوی بهشت گام بردارم. پیامبر فرمود: خداوند تو را معذور داشته و جهاد بر تو واجب نیست. ولی او اصرار کرد و پیامبر به قومش فرمود: شما حقّ ندارید او را منع کنید شاید خداوند شهادت را بهره او گرداند. فرزندانش او را آزاد گذاشتند و او در آن روز به شهادت رسید. گوید: هند پس از شهادت او و پسرش خلّاد و برادرش عبدالله آن را سوار بر شتری کرد و چون به انتهای حرّهٔ رسید شتر زانو زد و هر بار که شتر را به سمت مدینه می‌راند شتر زانو بر زمین می‌زد و چون به طرف احد می‌رفت حیوان شتابان به راه می‌افتاد. به نزد پیامبر بازگشت و آن حضرت را از این موضوع باخبر کرد. پیامبر فرمود: آن شتر مأمور است. آیا عمرو هنگام خروج مطلبی نگفت؟ گفت: آری، در هنگام خروج رو به قبله ایستاد و گفت: «پروردگارا مرا با خواری به خانواده‌ام بر نگردان و شهادت را روزی من قرار بده.» پیامبر قرمود: «شتر به همین جهت حرکت نمی‌کند، ای گروه انصار میان شما نیکانی هستند که اگر خدا را سوگند دهند خداوند سوگندشان را می‌پذیرد و عمرو بن جموح از آن‌ها است.

ای هند از هنگامی که برادرت کشته شده فرشتگان بر او سایه افکنده‌اند و منتظرند ببینند کجا دفن می‌شود. آن حضرت پس از دفن آن سه جنازه به هند فرمود: شوهرت و پسرت و برادرت در بهشت دوست و همراه یکدیگر هستند. هند گفت: ای رسول خدا دعا فرما و از خدا بخواه شاید مرا هم با آن‌ها قرار دهد.

جابر بن عبد الله می گفت: چون پدرم شهید شد عمه‌ام شروع به گریه کرد. پیامبر فرمود: چه چیز او را به گریه انداخته است؟ اکنون فرشتگان با بال‌های خود بر پیکر عبدالله سایه افکنده‌اند تا اینکه دفن شود.

عبد الله بن عمرو بن حرام گوید: چند روز پیش از جنگ احد در خواب دیدم که مبشّر بن عبد المنذر یکی از شهدای بدر به من می گوید: چند روز دیگر پیش ما خواهی آمد. گفتم: تو کجایی. گفت: من در بهشتم و هر کجا می‌خواهم می‌خرامم.

گفتم: مگر تو در بدر کشته نشدی؟ گفت: چرا، ولی بعد زنده شدم. چون این خواب را برای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرد، فرمود: ای ابا جابر تعبیر این خواب شهادت است.

گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سم در روز احد فرمود: عبد الله بن حرام و عمرو بن حموح را در یک گور دفن کنید. گویند: آن دو را در حالی یافتند که به شدن مُثله شده بودند. تمام بدن آن‌ها را قطعه قطعه کرده بودند به طوری که بدن‌های آن دو شناخته نمی‌شد. بدن سبب پیامبر دستور فرمود که آن دو را در یک گور دفن کنند. همچنین گفته‌اند: پیامبر به واسطه رفاقت و صمیمت آن دو، دستور فرمود هر دو را در یک قبر بگذارند و اضافه فرمود که این دو دوست صمیمی را در یک جا به خاک بسپرند. سیل بر آن‌ها جاری شد و قبر آن‌ها در کنار مسیر سیل بود چون گور آن‌ها آماده شد بر هر یک پارچه‌ای سیاه و سفید پیچیدند و به خاک سپردند. به چهره عبدالله زخمی زده شده بود که دست او بر روی آن بود. چون دستش را برداشتند خون جاری شد. دستش را همانجا که بود گذاشتند و خون باز ایستاد.

واقدی گوید: جابر می‌گوید: پدرم را در گورش دیدم گویی که خواب بود و هیچ تغییری نکرده بود.

ص: ۱۳۱

به او گفتند: آیا کفن او را هم دیدی؟ گفت: او را با پارچه راه راهی کفن کرده بودند که بیشتر آن را بر سر و چهره‌اش پیچیده بودند. بر پاهای او نیز بوته‌های سپند ریخته بودند. آن پارچه راه راه و بوته‌های سپند همچنان به حالت اول باقی مانده بود و حال آنکه در آن موقع چهل و شش سال از جنگ احد گذشته بود. جابر با اصحاب پیامبر مشورت کرد که مقداری مشک و مواد خوشبو بر جسد پدر بریزد ولی آن‌ها او را منع کردند و گفتند: هیچ چیز بر پیکر آن‌ها نریز.

گوید: گویند: چون معاویه خواست کانال (قنات) چشمه‌ای را که در مدینه قناتی احداث کرده بود، جاری کند به جارچی دستور داد که جار بزنند نا هر کس در جنگ احد شهیدی داشته است حاضر شود. مردم کنار گور شهیدان خود آمدند و ایشان را تر و تازه دیدند. به پیکر یکی از شهدا بیل خورد و خون تازه درآمد. ابو سعید خدری گفت: پس از این کار زشت دیگر هیچ کاری، زشت شمرده نخواهد شد.

گوید: عبد الله بن عمرو و عمرو بن جموح را در یگ گور یافتند و خارج بن زید و سعد بن ربیع را در یک گور دیگر. قبر عبد الله و عمرو چون در مسیر قنات بود به جای دیگر منتقل شد ولی قبر خارجه و سعد چون از مسیر قنات دور بود به حال خود گذاشته شد. آن‌ها خاک را می‌کندند و هر بار که یک وجب از خاک را می‌کندند بوی مشک بر می‌خواست.

واقدی گوید: نسیبه دختر کعب به همراه دو پسرش عماره بن غزیّهٔ و عبد الله بن زید و همسرش غزیّهٔ در جنگ احد حضور داشت. او در آن آغاز آن روز مشک آبی برداشت تا مجروحان را آب بدهد سپس ناچار به جنگ پرداخت و بسیار دلاورانه و ماهرانه جنگید و دوازده زخم در اثر ضربه شمشیر یا نیزه برداشت. امّ سعد می‌گوید: پیش نسیبه رفتم و گفتم: خاله داستان خود را برایم بازگو. گفت: من اول صبح به احد رفتم تا ببینم مردم چه می‌کنند. همراه خود مشکی پر از آب بردم و خود را به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم رساندم که در میان یارانش بود. مسلمانان بر کار سوار بودند و وزش باد هم به نفع آن‌ها

بود. چون مسلمانان به هزیمت گریختند من گرد رسول خدا می‌گشتم پس وارد جنگ شدم

ص: ۱۳۲

و گاه با شمشیر و گاه با کمان از پیامبر دفاع می‌کردم تا اینکه به سختی زخمی شدم. روای گوید: بر شانه او جای زخم عمیقی را که گود شده بود، دیدم. گفتم: ای امّ عمّاره چه کسی این زخم را به تو زده است؟ گفت: هنگامی که مردم از اطراف رسول خدا پراکنده شدند ابن قمیئه جلو آمد در حالی که فریاد می‌کشید: محمد را به من نشان دهید اگر او برهد من رهایی نخواهم یافت. مصعب بن عمیر و گروهی از مردم که من هم همراه آن‌ها بودم راه را بر او بستیم و او این زخم را بر من زد. من نیز چندین ضربه بر او زدم ولی چون آن دشمن خدا دو زره بر تن داشت کارگر نشد. به او گفتم: دستت چه شده است؟ گفت: در جنگ یمامه صدمه دیده است. در آن روز اعراب، مسلمانان را به هزیمت راندند من به انصار بانگ زدم: «گردآیید». پس همگی گرد آمدیم تا به حدیقهٔ الموت رسیدیم. در آنجا ساعتی جنگ گردیم تا اینکه ابو دجانه کنار درِ آن باغ کشته شد. من وارد باغ شدم و مقصودم این بود که خود را به دشمن خدا مسیلمه برسانم و او را بکشم. در آنجا مردی راه را بر من بست و ضربتی زد که دستم را قطع کرد. به خدا قسم نه اعتنایی کردم و نه از کار بازماندم تا وقتی که کنار لاشه مسیلمه ایستادم و دیدم پسرم عبد الله بن زید شمشیرش را با جامه او پاک می‌کند. گفتم: او را کشتی؟ گفت: آری. و من سجده شکر برای خداوند عزّ و جلّ به جای آوردم و بازگشتم.

گوید: ضمره بن سعید از پدرانش از مادربزرگش که برای آب دادن به مجروحان در احد شرکت داشت، نقل می‌کند که گفته است: شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: مقام نسیبه دخر کعب بهتر از مقام فلان و فلان است. پیامبر دیده بود که نسیبه به بهترین صورت جنگ کرد تا آنکه سیزده زخم برداشت.

ابن ابی الحدید گوید: گفتم: کاش راوی، این جمله کنائی را پنهان نمی‌کرد و نام آن دو نفر را ذکر می‌کرد تا ظن و گمان مشکوک در باره این موضوع مطرح نشود و از جمله امانت‌داری در روایت این است که روایت به صورت کامل نقل شود و چیزی از آن پنهان نگردد. پس چرا نام آن دو شخص را ذکر نکرده است؟

می‌گویم: شاید راوی از روی تقیه در ذکر نکردن اسم آن دو نفر، معذور بوده است. و چگونه می‌توانست نام دو بت قریش و سردسته مخالفان را ذکر کند کسانی که آنان را بر امیر المؤمنین علیه السلام مقدم می‌دارند؟ هر چند که کنایه آوردن و ذکر کردن بلیغ‌تر از تصریح و آشکارا ذکر کردن است زیرا آشکار است که مردم

ص: ۱۳۳

از ذکر واقعیت یکی از صحابه اهمیتی نمی‌دهند مگر اینکه نام آن دو را بیاورند و سومین آن‌ها را نیز نام ببرند. اما دیگر رهبران بنی امیّهٔ و اجداد دیگر خلفای ظلم، در جنگ احد در لشکر مسلمانان شرکت نداشتند تا از ترس فرزندان و پیروان آن... ها کنایه وار نام آن‌ها ذکر شود. و در روایت علی بن ابراهیم نام سومین نفر نیز همراه آن دو ذکر شده است و ذکر نامش شایسته‌تر است زیرا فرار او آشکارتر است و در این باره سخن خواهیم گفت.

به سخن ابن ابی الحدید برمی گردیم:

گوید: واقدی با اسنادش از عبد الله بن زید روایت کرده که گوید: من همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در جنگ بدر حضور داشتم. هنگامی که مردم از گرد پیامبر پراکنده شدند من به آن حضرت نزدیک شدم، مادرم نیز مشغول دفاع از پیامبر بود. رسول خدا به من فرمود: ای پسر عمّارة! گفتم: بله. فرمود: تیر بینداز. من در حضور آن حضرت سنگی به یکی از سواران قریش انداختم که به چشم اسب او خورد. اسب رم کرد و سرانجام خود و سوارش به خاک افتادند. من چندان بر او سنگ زدم که تلی از سنگ بر جسد او جمع شد. پیامبر نگاه می کرد و لبخند می‌زد که ناگاه متوجه زخمی سخت بر کتف مادرم شد. فرمود: مادرت مادرت را دریاب. زخمش را ببند. خداوند به خانواده شما خیر و برکت بدهد. مقام مادرت بهتر از مقام فلان و فلان است و مقام ناپدریت بهتر از فلان و فلان و مفام خودت هم بهتر از مقام فلان و فلان است. خداوند خانواده شما را رحمت کند. مادرم به پیامبر گفت: از خدا بخواه که ما در بهشت دوستان تو قرار دهد. آن حضرت فرمود: پروردگارا آن‌ها را در بهشت دوستان من قرار بده. مادرم گفت: از این پس هر چه در دنیا به سرم بیاید مهم نیست. واقدی گوید: وهب بن قاموس مزنی به همراه برادرزاده‌اش حارث بن عقبه با گوسفندان خود از کوه جهینه به مدینه آمدند ولی مدینه را خلوت دیدند. پرسیدند: مردم کجایند؟ گفتند: به احد رفته‌اند، رسول خدا برای جنگ با مشرکان قریش بیرون رفته است. گفتند: نباید معطل شد. پس بیرون رفتند و خود را به پیامبر رساندند و دیدند که مردم مشغول جنگ‌اند و رسول خدا و یاران او برتری دارند. پس آن دو هم همراه دیگران به غارت مشغول شدند که ناگاه سواران قریش به فرماندهی خالد بن ولید و عکرمه بن ابی جهل از پشت سر رسیدند و در هم آمیختند و جنگ سختی در گرفت.

ص: ۱۳۴

در این هنگام گروهی از کافران روی آوردند. پیامبر فرمود: چه کسی به مقابله با این گروه کافر می‌رود؟ وهب بن قابوس گفت: من، ای رسول خدا. پس برخاست و آن قدر تیر انداخت تا آن‌ها برگشتند و سپس خود نیز بازگشت. گروه دیگری جلو آمدند. پیامبر فرمود: چه کسی عهده‌دار این گروه می‌شود؟ مزنی دیگر بار گفت: من، ای رسول خدا. پس برخاست و شمشیر در آن‌ها کشید و آنان را پراکنده ساخت و به حضور رسول خدا باز آمد. آنگاه گروهی دیگر از دشمنان پیش آمدند. پیامبر فرمود: چه کسی برای مقابله با این‌ها برمی‌خیزد؟ با مزنی گفت: من، ای رسول خدا. پیامبر فرمود: برخیز که تو را به بهشت مژده باد. مزنی خوشحال برخاست و می گفت: به خدا قسم، به هیچ وجه فرو گذار نخواهم کرد. پس حمله برد و شمشیر در آن‌ها نهاد. پیامبر و مسلمانان او را نظاره می کردند تا اینکه او از آن سوی گروه بیرون رفت. پیامبر دعا می کرد و می‌فرمود: خدایا به او رحم کن. مزنی چند مرتبه همچنان حمله کرد و دشمن بر او گرد آمده بودند، بالاخره با ضربات شمشیر و نیزه او را کشتند. بر پیکر او بیست زخم زخم نیزه یافتند که تماما در نقاط حساس بدن او بود و همچنین او را به طرز بسیار زشتی مثله کرده بودند. سپس برادرزاده‌اش به جنگ رفت و همچون وهب مزنی جنگید تا کشته شد.

سعد بن ابی وقاص گوید: به چشم خود دیدم که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در کنار پیکر مزنی که شهید شده بود، ایستاده بود و می‌فرمود: خدا از تو خشنود باشد که من از تو راضی و خشنودم. سپس با آنکه پاهای آن حضرت مجروح و ایستادن برایش بسیار دشوار بود دیدم که کنار گور او ایستاد تا پیکرش را قبر نهادند. بر تن او برده‌ای بود که خطهای سرخ

داشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به دست خود برده‌ای را بر سر و جهره‌اش پیچید و بقیه آن را به بدن او بستند و چون تا نیمه ساق او رسید دستور فرمود تا بوته‌های سپند جمع کردیم و روی پاهایش را پوشاندیم و او در قبر جای گرفت و پیامبر بازگشت.

واقدی گوید: در آن هنگام که مسلمانان جولان می‌دادند ضرار بن خطاب ضربه‌ای بر عمر بن خطاب زد و گفت: ای پسر خطاب، این برای تو نعمتی مشکور است و به خدا سوگند من هرگز نمی‌خواستم تو را بکشم.

گوید: علی علیه السلام فرمود: چون روز احد مردم جولانی دادند امیّه بن حذیفه بن مغیرهٔ که زره بر تن داشت و چنان غرق در آهن بود که فقط چشم‌هایش پیدا بود، جلو آمد و می‌گفت: امروز به جای روز بد است. مردی از مسلمانان به مقابله او شتافت که امیّه او را کشت. من آهنگ او کردم

ص: ۱۳۵

و می‌خواستم که با شمشیر به جلوی سرش بزنم، او هم کلاه‌خود داشت و هم مغفر. ضربه من به واسطه کوتاهی قد من خطا رفت و او با شمشیرش ضربتی بر من فرود آورد که من آن را با سپر خود گرفتم و شمشیرش در سپرم گیرد کرد. او زره‌اش را به کمرش زده بود و من توانستم یک پای او را قطع کنم. او به زمین افتاد ولی تلاش کرد و شمشیرش را از سپر بیرون کشد همچنان که روی زانوی خود تکیه داده بود شروع به زد و خورد کرد. من متوجه شدم بخشی از زره در زیر او در زیر بغلش پاره است و شمشیرم را در همانجا فرو بردم و او کشته شد.

واقدی گوید: عمر بن خطاب همراه گروهی از مسلمانان نشسته بود که انس بن نضر بر آن‌ها گذر کرد و پرسید: چه چیز موجب شده که در اینجا بنشینید؟ گفتند: رسول خدا کشته شده است. گفت: زندگی پس از او به چه کار شما آید؟ برخیزید و به همان طریقی که او کشته شد شما هم کشته شوید. آنگاه خود شمشیر کشید و جنگ کرد تا کشته شد. گویند: مالک بن دخشم بر خارجه بن زید عبور کرد و دید که او در حالی که سیزده زخم خطرناک برداشته بود بر روی زیلوی خود نشسته است. گفت: مگر نمی‌دانی که محمد کشته شده است؟ خارجه گفت: بر فرض که کشته شده است، خدا که زنده پاینده است. محمد صلی الله علیه و سلم وظیفه خود را تبلیغ فرمود، تو از دین خود پاسداری کن. گوید: مالک بن دخشم بر سعد بن ربیع نیز گذر کرد و او دوازده زخم داشت که همه خطرناک بود. پس به او هم گفت: مگر نمی‌دانی که محمد کشته شده است؟ سعد گفت: من گواهی می‌دهم که آن حضرت رسالت پروردگارش را تبلیغ فرمود، تو برای حفظ دین خودت جنگ کن که خدا زنده پاینده است. -. شرح نهج البلاغه ۳ : ۳۷۸ - ۳۸۱ -

ص: ۱۳۶

ابن ابی الحدید گوید: بسیاری از محدّثان روایت کرده‌اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در آن هنگام که بر زمین افتاد و سپس ایشان را بلند کردند، به علی علیه السلام فرمود: اینان را از من دفع من. منظور حضرت گروهی بود که قصد جانش را کرده بودند. علی علیه السلام بر آنان حمله برد و آن‌ها را فراری داد و عبد الله بن حمید را کشت. سپس گروه دیگر

بر مسلمانان حمله بردند و پیامبر فرمود: این‌ها را از من دور کن. علی علیه السلام بر آنان حمله برد و در مقابل او شکست خورده و امیّهٔ بن حذیفه مخزومی که از جمله آن‌ها بود کشته شد. - . شرح نهج البلاغه ۳: ۳۷۴ -

گوید: همه مشرکانی که در روز احد کشته شدند بیست و هشت نفر بودند که علی علیه السلام بنا بر قولی که بر آن اتّفاق و اختلاف هست، دوازده نفر بودند. و این تعداد به نسبت کل کشتگان احد به اندازه شمار مشرکان کشته شده به دست او در مقایسه با کل کشته شدگان بدر بود که تقریبا نیمی از کل کشته شدگان مشرکان بود. - . شرح نهج البلاغه ۳ : ۴۰۱ -

سپس گوید: سخن در باره مسلمانانی که در روز احد همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پایداری کردند. واقدی نقل کرده که گوید موسی بن یعقوب از عمه خود و او از مادر خود گفته است از قول مقداد که چون روز احد هر دو لشکر صف آرائی کردند رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم زیر پرچم مصعب بن عمیر نشست و چون نبرد آغاز شد و پرچمداران مشرکین کشته شدند مشرکان نخست گریزان شدند و شکست خوردند و مسلمانان به لشکرگاه آنان ریختند و آن را غارت کردند سپس مشرکین دور زدند و مسلمانان را محاصره کردند و آن‌ها را شکست دادند و همه مردم مسلمان از هم پاشیدند و مواضع خود را ترک کردند و پراکنده شدند و رسول خدا صلی الله لعیه و آله و سلم پرچم داران را به پایداری خواند و مصعب بن عمیر پرچم دار رسول خدا کشته شد و سعد بن عباده پرچم انصار را به دست گرفت و رسول خدا زیر آن ایستاد و اصحابش گرد او را گرفتند و پرچم مهاجرین در پایان آن روز به دست ردم یکی از بنی عبد الدار سپرده شد و پرچم اوس به دست اسید بن حضیر بود و مدتی با مشرکان درآویختند و در هم ریختند و جنگ تن به تن کردند و مشرکان شعار یا للعزی و یا للهبل بلند کردند و به خدا که ما را در فشار دردناکی گزاردند و کشتار بنیان کنی از ما نمودند و به رسول خدا دست یافتند و آن ضربت‌ها را به او زدند و به حق آن که وی را براستی مبعوث کرده

ص: ۱۳۷

یک وجب از جای خود عقب نرفت و ماننده کوه برابر دشمن ایستاده بود و اصحاب او یک بار به او پناه می بردند و یک بار دیگر متفرق می شدند و آن دسته از مردانی که با رسول خدا پای برجا ماندند چهارده کس بودند هفت تن از مهاجران و هفت تن از انصار. مهاجران بدین شرح بودند: ۱- علی ۲- ابو بکر ۳- عبد الرحمن بن عوف ۴- سعد بن ابی وقاص ۵- طلحه بن عبید اللَّه ۶- ابو عبیده بن جراح ۷- زبیر بن عوام و شماره انصار این است: ۱- حباب بن منذر ۲- ابو دجانه ۳- عاصم بن ثابت ۴- حرث بن صمه ۵- سهل بن حنیف ۶- سعد بن معاذ ۷- اسید بن حضیر.

واقدی گوید: روایت شده که سعد بن عباده و محمد بن مسلمه در آن روز بر جای ماندند و پایداری کردند و نگریختند و در این روایت این دو تن به جای سعد بن معاذ و اسید بن حضیر آمده اند.

واقدی گوید: در آن روز هشت تن با پیامبر بر پایداری تا مرگ بیعت کردند سه تن از مهاجران و پنج تن از انصار. از مهاجران علی علیه السلام بود و طلحه و زبیر، و از انصار ابو دجانه و حارث بن صمه و حباب بن منذر و عاصم بن ثابت و سهل بن حنیف. و از این هشت نفر در آن روز کسی کشته نشد ولی باقی مسلمانان همه گریختند و رسول خدا در دنبال آنان فریاد می‌کشید تا جمعی از آن ها به نزدیکی محل مهراس رسیدند.

واقـدی گوید: در حدیث عتبه بن خبیره از یعقوب بن عمرو بن قتاده است که در آن روز سی تن برابر پیامبر پایداری کردند و هر کدام می گفتند: چهره من سپر چهره ات باد و جانم سپر جانت و درود امیدوار من بر تو باد.

من گویم: در باره عمر بن خطاب اختلاف است که در آن روز پایداری کرده یا نه. با اینکه راویان اتفاق دارند بر اینکه عثمان گریخته است. واقـدی گویـد: عمر هم گریخت ولی محمد بن اسـحق و بلاذری گویند پایداری کرد و نگریخت و بر این انفاق نظر دارند که ضرار بن خطاب فهریّ با نیزه ضربه‌ای بر سر او زد و گفت: ای پسر خطاب، این برای تو نعمتی مشکور است و به خدا سوگند من هرگز نمی‌خواستم

ص: ۱۳۸

مردی از قریش را بکشم. محمد بن اسـحاف و دیگران این روایت را نقل کرده‌اند و در باره اختلاف نظر ندارند. بلکه اختلاف آن‌هـا در این است که آیـا در حالتی با نیزه بر او ضـربه زد که می گریخت یا ثابت قـدم بوده و پایـداری می کرد. و راویان اهل حدیث اتفاق دارند که ابو بکر نگریخت و با آن ها که پایداری کردند به جا ماند و اگر چه قتل و قتالی از او بیان نشده و خود پایداری هم حکم جهاد را دارد و خود پایداری کفایت می کند. و اما در روایات شیعه است که همه گریختند جز علی و طلحه و زبیر و ابو دجانه و سـهل بن حنیف و عاصم بن ثابت و برخی شـیعه نقل کنند که چهارده کس با پیامبر ماندند ولی ابو بکر و عمر را میان آن ها نشـمردند و بسیاری از اصـحاب حدیث نقل کرده اند که عثمان بعد از روز سوم خدمت پیامبر رسـید و آن حضـرت از او پرسـید تـا کجـا رسـیدی؟ در پاسـخ گفت: تا اعوص و پیامبر فرمود چه بسـیار وسـیع فرار نمودی. - . شـرح نهج البلاغه ۳ : ۳۸۸ - ۳۸۹ -

ص: ۱۳۹

ابن ابی الحدید گوید: من در نزد محمد بن معد علویّ امامی که کسـی که در نزد او مغازی واقدی را خوانده بود حاضـر شدم. او خواند: واقدی از محمد بن مسلمه روایت کرده که گوید: با گوش خود شنیدم و با چشم خود دیدم که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سـلم در روز احـد در حالی که مردم به سـمت کوه پراکنـده می‌شدنـد و آن حضـرت آنان را فرا می‌خواند و آنان تـوجهی نمی کردنـد، می‌فرمـود: فلانـی به سوی من بشـتاب، فلانـی به سوی من بشـتاب، من رسول خـدا هسـتم. امـا آن دو نفر توجهی نشان ندادند و رفتند. ابن معد به من اشاره کرد یعنی بشنو. گفتم: مقصودت چیست؟ گفت: این عبارت کنایه از آن دو نفر است. گفتم: ممکن است مقصود آن دو نفر نباشـد و کسـانی غیر از آن‌هـا باشـد. گفت: در میـان صـحابه به جز آن دو نفر کسـی نیست که ذکر فرار آن‌ها عیب و شـرمندگی داشته باشد و گوینده مجبور به کنایه آوردن سخن باشد. گفتم: این درست و جایز نیست. گفت: با ما جـدل و ممانعت نکن. سـپس سوگنـد یاد کرد که مقصود واقدی فقط آن دو نفر بوده است. چرا که اگر مقصودش کسان دیگری بود نام آن‌ها را آشکارا ذکر می کرد.

واقـدی گویـد: از جمله کسـانی که گریختنـد: عمر و عثمان و حارث بن حاطب و ثعلبه بن حاطب و سواد بن غزیّهٔ و سـعد بن عثمان و عقبه بن عثمان و خارجه بن عامر و اوس بن قبطی به همراه گروهی از بنی حارثه بودند.

کسانی که بر این باورنـد که عمر گریخته است به روایتی که واقدی در ماجرای حدیبیه نقل کرده، احتجاج می کنند. او گوید: عمر در آن روز گفت: یا رسول الله آیا برای ما باز نمی گفتی که وارد مسجد الحرام خواهی شد

ص: ۱۴۰

و کلیـد کعبه را خواهی گرفت و به همراه حجـاج در عرفه خواهی ایسـتاد، و امـا قربانی و هـدایای ما به کعبه و قربانی نرسـید؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: آیا در این سفر به شما گفتم؟ عمر گفت: نه. فرمود: شما وارد مسجد الحرام می... شوید و من کلید کعبه را می گیرم و در داخل مکه سرم را می‌تراشم و شما سرتان را می‌تراشید و به همراه حجاج در عرفه می... ایسـتم. سـپس روی به سوی عمر آورد و فرمود: آیـا روز احـد را فراموش کردیـد هنگـامی را که در حال گریز از کوه بالا می رفتید و به هیچ کس توجه نمی کردید و من شـما را از پشت سـرتان فرا می خواند؟ آیا روز احزاب را فراموش کردید هنگامی که از بالای سـر شـما و از زیر پای شـما آمدنـد، و آن گاه که چشم‌ها خیره شـد و جان‌ها به گلو گاه‌ها رسـید؟ آیا فلان روز را فراموش کردید؟ و همین طور امور و وقایعی را یادآوری می کرد که آیا فلان روز را فراموش کردید؟ مسـلمانان گفتند: خدا و رسولش راست گفتند، ای رسول خدا تو نسـبت به خدا از ما داناتری. چون عام القضـیّه فرا رسید و سرش را تراشید فرمود: این همان روزی است که به شما وعده می‌دادم. و چون روز فتح فرا رسید و کلید کعبه را گرفت فرمود: عمر بن خطاب را برای من بخوانید. او آمد و پیامبر فرمود: این همان روزی است که من به شما گفتم.

گویند: اگر او در روز احد نمی گریخت پیامبر به او نمی‌فرمود: «آیا روز احد را فراموش کردید هنگامی را که در حال گریز از کوه بالا می رفتید و به هیچ کس توجه نمی کردید.»

این آخرین مطلبی است که از سخن ابن ابی الحدید نقل کردیم.

می گـویم: و عجب این است که وی در اینجـا نقـل کرده است که راویـان اتفـاق دارنـد بر اینکه ابـو بکر نگریخته و در ضـمن جواب اسـتادش أبو جعفر اسکافی خلاف آن را نقل کرده است. گویـد: جاحظ در باره فضل اسـلام ابی بکر بر علی گفته در روز احـد ابو بکر هم بـا پیامبر به جا مانـد چنانچه علی به جا مانـد و یکی را بر دیگری افتخاری نیست در این روز. شـیخ ما أبو جعفر گفته است: بیشتر مورّخین و سـیره دانان منکرند که أبو بکر روز احد پایداری کرده باشد و جمهورشان نقل کرده اند که به همراه پیامبر نمانـد مگر علی و طلحه و زبیر و ابو دجانه. و از ابن عباس نقل شـده که یک پنجمی هم داشـتند که عبد اللّٰه بن مسـعود بود و ششـمی هم بوده که مقـداد است. و از یحیی بن سـلمه بن کهیل روایت شده که به پدرم گفتم: در روز احد چند کس با رسول خدا پایدار ماندند، هر کس مدعی آن است در پاسخ گفت: دو کس

ص: ۱۴۱

گفتم که بودند؟ گفت علی و ابو دجانه. پایان سخن. - . شرح نهج البلاغه ۳ : ۲۸۱ -

از اینجا عیان شد که ثبات ابی بکر مورد اجماع راویان عامه نیست با اینکه راویان شیعه اتفاق بر عدم آن دارند و این قول قرینه های مؤید و مؤکد دارد زیرا اگر در آن روز به همراه پیامبر بود باید کاری کرده باشد و از او ضربی و یا طعنی نقل شده باشد.

و عجب این است که اگر خود نیزه زن نبوده چرا نیزه نخورده و اگر زخم زن نبوده چرا زخم برنداشته؟ و اگر دستی به کشتار کفار باز نکرده چرا خود کشته نشده؟ و باید گفت: مشرکان در باطن او را از خود می‌دانستند و به همین خاطر متعرض او نشدند چناچه ضرار، عمر بن خطاب را نکشت. اگر مرده ای هم در این حادثه حضور داشت یادگاری از خود به جا می گذاشت که به زنده‌ها نسبت داده شود و جز افرادی که از خرد و شرم بهره‌ای نبرده‌اند کسی چنین ادعایی نکرده است.

برخی از عبارات و کلماتی مشتبه و مشکلی که از ابن ابی الحدید نقل کردیم در اینجا توضیح می‌دهیم: «ضوی الیهم» بر وزن (رمی) به آن‌ها ملحق شد. «ما فضّت» یعنی شکست. «التیه» با کسره تاء به معنای تکبر و غرور است. «الصیاصی» قلعه و دژ است. «لم یکلموا» بر صیغه مجهول است یعنی زحمی نشدند. مقصود از «الرَصَد» با حرکت حروف، کسانی است که دشمن را می‌... پایند و جمع آن «ارصاد» است.

در نهایهٔ آمده است: در حدیث آمده است: «کمثل الجسد اذا اشتکی بعضه تداعی سائره بالسهر و الحمّی» گویی برخی از آن... ها برخی دیگر را فرا می‌خوانند. و از همین کلمه است که گویند: «تداعت الحیطان» یعنی دیوارها فرو ریخت یا نزدیک به فرو ریختن شد و نیز گویند: «تداعت الیکم الامور» یعنی گرد آمدند و همدیگر را فرا خواندند. پایان سخن.

«ثعب الماء و الدم» بر وزن منع یعنی: خون و آب را جاری کرد و جاری شد. فیروز آبادی این مطلب را ذکر کرده است. و گوید: «القترهٔ» با فتحه قاف: به معنای گرد و خاک است و «القُتر» با ضمه به معنای ناحیه و جهت است و «القتر» یعنی مقدار و اندازه. و به صورت متحرک می‌آید. و گوید: «الریح» به معنای چیرگی و قدرت و نصرت است. پایان سخن.

«انحزت» یعنی از جایگاهی که بودم عدول کرده و به سوی او رفتم. «الاعوص» مکانی در نزدیکی مدینه است.

ص: ۱۴۲

سپس ابن ابی الحدید گوید: در ذکر نام مسلمانانی که در احد شهید شدند: واقدی گوید: سعید بن مسیب و ابو سعید خدری نقل کرده اند که: از انصار هفتاد و یک نفر شهید شدند. و مجاهد نیز همین قول را روایت کرده است. گوید: چهار نفر از قریش: حمزه که وحشیّ او را شهید کرد و عبد الله بن جحش که اخنس بن شریق او را شهید کرد. و شماس بن عثمان که ابیّ بن خلف او را شهید کرد، و مصعب بن عمیر که ابن قمیئهٔ او را شهید کرد. گوید: گروهی نفر پنجمی را اضافه کرده‌اند که او سعد غلام حاطب از بنی اسد است. و گروهی دیگر نیز گویند: ابو سلمه بن عبد الاسد مخزومی در روز احد مجروح شد و در اثر آن زخم و جراحت پس از چند روز درگذشت.

واقدی گوید: و گروهی گویند: دو پسر الهیت از بنی سعد به نام‌های عبد الله و عبد الرحمن و دو مرد از مزینه که وهب بن قابوس و برادرزاده‌اش حارث بن عتبه بن قابوس بودند، شهید شدند. پس شمار همه مسلمانانی که در آن روز شهید شدند هشتاد و یک نفر بودند. پایان سخن. - . شرح نهج البلاغه ۳ : ۳۹۹ - ۴۰۰ -

می‌گویم: وجه درست‌تر قولی است که در روایت‌های معتبر آمده است که شمار شهدای مسلمانان در روز احد هفتاد نفر بودند. و ممکن است این هفتاد نفر از مهاجرین و انصار باشند و بقیه آن‌ها - همانطور که دانستی - از افرادی باشند که در

بیرون از مدینه به آن‌ها ملحق شدند.

**[ترجمه]

«۵۱»

أَقُولُ وَ رَوَی الْکَازِرُونِیُّ فِی الْمُنْتَقَی عَنْ رَبِیعَهَ بْنِ الْحَارِثِ (۴) قَالَ: أَعْطَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُصْعَبَ بْنَ عُمَیْرٍ اللِّوَاءَ یَوْمَ أُحُدٍ فَقُتِلَ مُصْعَبٌ فَأَخَذَهُ مَلَکٌ فِی صُورَهِ

ص: ۱۴۳

۱- ذکر ابن إسحاق ان جمیع من استشهد من المسلمین من المهاجرین و الأنصار خمسه و ستون رجلا، و أضاف علیهم ابن هشام أربعه یوجد اسماؤهم جمیعا فی سیره ابن هشام ۳: ۷۵ ۸۰. و ذکر ان جمیع من قتل من المشرکین اثنان و عشرون رجلا. ذکرهم باسمائهم راجع ص ۸۱- ۸۳.

۲- فی المصدر: ابو الحکم بن الأخنس.

۳- شرح نهج البلاغه لابن أبی الحدید ۳: ۳۹۹ و ۴۰۰، و اختصر المؤلّف ما تقدم من کلام ابن أبی الحدید و أسقط ما لا یناسب الباب بطوله.

۴- فی المصدر: روی عبد اللّه بن الفضل بن العباس بن ربیعه بن الحارث بن عبد المطلب.

مُصْعَبٍ فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ فِی آخِرِ النَّهَارِ تَقَدَّمْ یَا مُصْعَبُ فَالْتَفَتَ إِلَیْهِ الْمَلَکُ وَ قَالَ لَسْتُ بِمُصْعَبٍ فَعَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ مَلَکٌ أُیِّدَ بِهِ (۱).

**[ترجمه]کازرونی در منتقی روایت از ربیعه بن حارث روایت کرده که گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز احد پرچم را به مصعب بن عمیر داد. مصعب شهید شد و فرشته‌ای در ظاهر

مصعب پرچم را گرفت. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در پایان روز می‌فرمود: مصعب جلو بیا. فرشته به آن حضرت رو کرد و گفت: من مصعب نیستم. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم متوجه شد که او فرشته‌ای است که برای یاری و نصرت آمده است. - . المنتقی فی مولود المصطفی : ۱۱۹ -

**[ترجمه]

«۵۲»

وَ قَالَ ابْنُ الْأَثِیرِ فِی کَامِلِ التَّوَارِیخِ کَانَ الَّذِی قَتَلَ أَصْحَابَ اللِّوَاءِ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَهُ أَبُو رَافِعٍ قَالَ فَلَمَّا قَتَلَهُمْ أَبْصَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله جَمَاعَةً مِنَ الْمُشْرِکِینَ فَقَالَ لِعَلِیٍّ احْمِلْ عَلَیْهِمْ فَحَمَلَ فَفَرَّقَهُمْ وَ قَتَلَ مِنْهُمْ ثُمَّ أَبْصَرَ جَمَاعَةً أُخْرَی فَقَالَ لَهُ فَاحْمِلْ عَلَیْهِمْ فَحَمَلَ وَ فَرَّقَهُمْ وَ قَتَلَ مِنْهُمْ فَقَالَ جَبْرَئِیلُ یَا رَسُولَ اللَّهِ هَذِهِ الْمُوَاسَاةُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّهُ مِنِّی وَ أَنَا مِنْهُ فَقَالَ جَبْرَئِیلُ وَ أَنَا مِنْکُمَا قَالَ فَسَمِعُوا صَوْتاً لَا سَیْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَی إِلَّا عَلِیٌّ (۲) قَالَ وَ قَاتَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِأُحُدٍ قِتَالًا شَدِیداً فَرَمَی بِالنَّبْلِ حَتَّی فَنِیَ نَبْلُهُ وَ انْکَسَرَتْ سِیَةُ قَوْسِهِ وَ انْقَطَعَ وَتَرُهُ وَ لَمَّا جُرِحَ رَسُولُ اللَّهِ جَعَلَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَنْقُلُ لَهُ الْمَاءَ فِی دَرَقَتِهِ مِنَ الْمِهْرَاسِ (۳) وَ یَغْسِلُهُ فَلَمْ یَنْقَطِعِ الدَّمُ فَأَتَتْ فَاطِمَةُ عَلَیْهَا السَّلَامُ وَ جَعَلَتْ تُعَانِقُهُ وَ تَبْکِی وَ أَحْرَقَتْ حَصِیراً وَ جَعَلَتْ عَلَی الْجُرْحِ مِنْ رِمَادِهِ فَانْقَطَعَ الدَّمُ وَ قَالَ وَ انْتَهَتِ الْهَزِیمَةُ بِجَمَاعَةٍ فِیهِمْ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ وَ غَیْرُهُ إِلَی الْأَعْوَصِ فَأَقَامُوا بِهِ ثَلَاثَةً ثُمَّ أَتَوُا النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهُمْ حِینَ رَآهُمْ لَقَدْ ذَهَبْتُمْ فِیهَا عَرِیضَةً (۴) وَ قَالَ فِی ذِکْرِ غَزْوَةِ حَمْرَاءِ الْأَسَدِ وَ ظَفَرَ فِی طَرِیقِهِ بِمُعَاوِیَةَ بْنِ الْمُغِیرَةِ بْنِ أَبِی الْعَاصِ وَ بِأَبِی عُزَّةَ (۵) الْجُمَحِیِّ وَ کَانَ أَبُو عُزَّةَ (۶) أُسِرَ یَوْمَ بَدْرٍ فَأَطْلَقَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لِأَنَّهُ شَکَا إِلَیْهِ فَقْراً وَ کَثْرَةَ الْعِیَالِ فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَیْهِ الْعُهُودَ أَنْ لَا یُقَاتِلَهُ وَ لَا یُعِینَ عَلَی قِتَالِهِ فَخَرَجَ مَعَهُمْ یَوْمَ أُحُدٍ وَ حَرَّضَ عَلَی الْمُسْلِمِینَ فَلَمَّا أُتِیَ بِهِ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ یَا مُحَمَّدُ امْنُنْ عَلَیَّ قَالَ الْمُؤْمِنُ لَا یُلْدَغُ مِنْ

۱- المنتقی فی مولود المصطفی: ۱۱۹. الباب الثالث فیما کان سنه ثلاث من الهجره.

۲- الکامل ۲: ۱۰۷.

۳- المهراس هنا: ماء بجنب أحد دفن بجنبه حمزه رضی اللّه عنه.

۴- الکامل ۲: ۱۰۹ و ۱۱۰.

۵- فی المصدر: ابو عزه. و هو الصحیح کما قدمناه.

۶- فی المصدر: ابو عزه. و هو الصحیح کما قدمناه.

جُحْرٍ مَرَّتَيْنِ وَ أَمَرَ بِهِ فَقَتَلَهُ وَ أَمَّا مُعَاوِيَهُ وَ هُوَ الَّذِی جَدَعَ أَنْفَ حَمْزَهَ وَ مَثَّلَ بِهِ مَعَ مَنْ مَثَّلَ بِهِ وَ كَانَ قَدْ أَخْطَأَ الطَّرِيقَ فَلَمَّا أَصْبَحَ أَتَى دَارَ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ فَلَمَّا رَآهُ قَالَ لَهُ عُثْمَانُ أَهْلَكْتَنِی وَ أَهْلَكْتَ نَفْسَكَ فَقَالَ أَنْتَ أَقْرَبُهُمْ مِنِّی رَحِماً وَ قَدْ جِئْتُكَ لِتُجِيرَنِی فَأَدْخَلَهُ عُثْمَانُ دَارَهُ وَ صَيَّرَهُ فِی نَاحِيَهٍ مِنْهَا ثُمَّ خَرَجَ إِلَى النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله لِيَأْخُذَ لَهُ مِنْهُ أَمَاناً فَسَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَقُولُ إِنَّ مُعَاوِيَهَ فِی الْمَدِينَهِ وَ قَدْ أَصْبَحَ بِهَا فَاطْلُبُوهُ فَقَالَ بَعْضُهُمْ مَا كَانَ لِيَعْدُوَ مَنْزِلَ عُثْمَانَ فَاطْلُبُوهُ فَدَخَلُوا مَنْزِلَ عُثْمَانَ فَأَشَارَتْ أُمُّ كُلْثُومٍ إِلَى الْمَوْضِعِ الَّذِی صَيَّرَهُ فِيهِ فَاسْتَخْرَجُوا مِنْ تَحْتِ حِمَارَهٍ لَهُمْ فَانْطَلَقُوا بِهِ إِلَى النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ عُثْمَانُ حِينَ رَآهُ وَ الَّذِی بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا جِئْتُ إِلَّا لِأَطْلُبَ لَهُ الْأَمَانَ فَهَبْهُ لِی فَوَهَبَهُ لَهُ وَ أَجَّلَهُ ثَلَاثَهَ أَيَّامٍ وَ أَقْسَمَ لَئِنْ وُجِدَ بَعْدَهَا يَمْشِی فِی أَرْضِ الْمَدِينَهِ وَ مَا حَوْلَهَا لَيَقْتُلَنَّهُ فَخَرَجَ عُثْمَانُ فَجَهَّزَهُ وَ اشْتَرَى لَهُ بَعِيراً ثُمَّ قَالَ لَهُ ارْتَحِلْ وَ سَارَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى حَمْرَاءِ الْأَسَدِ وَ أَقَامَ مُعَاوِيَهُ إِلَى الْيَوْمِ الثَّالِثِ لِيَعْرِفَ أَخْبَارَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ يَأْتِیَ بِهَا قُرَيْشاً فَلَمَّا كَانَ فِی الْيَوْمِ الرَّابِعِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ مُعَاوِيَهَ أَصْبَحَ قَرِيباً لَمْ يَبْعُدْ فَاطْلُبُوهُ فَأَصَابُوهُ وَ قَدْ أَخْطَأَ الطَّرِيقَ فَأَدْرَكُوهُ وَ كَانَ اللَّذَانِ أَسْرَعَا فِی طَلَبِهِ زَيْدَ بْنَ حَارِثَهَ وَ عَمَّارَ بْنَ يَاسِرٍ فَوَجَدَاهُ بِالْحِمَاءِ فَضَرَبَهُ زَيْدٌ بِالسَّيْفِ فَقَالَ عَمَّارٌ إِنَّ لِی فِيهِ حَقّاً فَرَمَاهُ بِسَهْمٍ فَقَتَلَاهُ ثُمَّ انْصَرَفَا إِلَى الْمَدِينَهِ بِخَبَرِهِ وَ رَوَى هَذَا الْخَبَرَ ابْنُ أَبِی الْحَدِيدِ أَيْضاً وَ أَكْثَرَ اللَّفْظَ لَهُ ثُمَّ قَالَ وَ يُقَالُ إِنَّهُ أُدْرِكَ عَلَى ثَمَانِيَهِ أَمْيَالٍ مِنَ الْمَدِينَهِ فَلَمْ يَزَلْ زَيْدٌ وَ عَمَّارٌ يَرْمِيَانِهِ بِالنَّبْلِ حَتَّى مَاتَ وَ هَذَا كَانَ جَدُّ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَرْوَانَ لِأُمِّهِ انْتَهَى (۱).

أقول: هذه القصه كانت سبب قتل عثمان ابنه رسول الله صلی الله علیه و آله كما سيأتی شرحه إن شاء الله فی مثالبه و باب أحوال أولاد رسول الله صلی الله علیه و آله و غيرهما.

ص: ۱۴۵

۱- الكامل: ۲: ۱۱۴ و ۱۱۵، شرح ابن أبی الحديد ۳: ۳۹۸ و فيه: قال البلاذری:

و قال ابن الأثير و فيها يعنى السنه الثالثه من الهجره قيل ولد الحسن بن على عليهما السلام فى النصف من شهر رمضان و فيها علقت فاطمه بالحسين عليه السلام و كان بين ولادتها و حملها خمسون يوما (۱).

**[ترجمه]ابن اثير در كامل التواريخ گويد: آنكه پرچمداران را كشته بود، على عليه السلام بود. ابو رافع چنين گويد. گويد: چون آن‌ها را كشت رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم گروهى از مشركان را ديد و به على عليه السلام فرمود: بر آنان حمله كن. او حمله كرد و آن‌ها پراكنده ساخت و كشتار كرد. آنگاه پيامبر گروه ديگرى را ديد و به او فرمود: بر آنان حمله كن. او حمله كرد و آن‌ها پراكنده ساخت و كشتار كرد. جبرئيل گفت: اى رسول خدا همكارى و جانبازى اين است. پيامبر فرمود: او از من است و من از اويم. جبرئيل گفت: من هم از شما هستم. گويد: در اين هنگام صدايى شنيدند كه: «لا سيف الا ذو الفقار و لا فتى الا علىّ». - . الكامل ۲ : ۱۰۷ -

گويد: رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم در جنگ احد به سختى كوشيد و پيكار كرد و آنقدر تير انداخت كه تيرهايش تمام شد و گوشه كمانش شكست و زِه كمانش پاره شد. چون پيامبر زخمى شد على عليه السلام در سپر خود از مهراس آب آورد و زخم‌هاى پيامبر را شست و شو مى‌داد اما خونش بند نيامد. فاطمه عليها السلام از راه رسيد و پيامبر را در آغوش گرفت و مى‌گريست. او حصيرى را آتش زد و خاكستر آن را بر زخم‌هاى پيامبر گذاشت و خونريزى قطع شد. و گويد: شكست مسلمانان، گروهى از آن‌ها را از جمله عثمان بن عفان و ديگران را به اعوص راند و سه روز در آنجا ماندند و سپس به نزد پيامبر آمدند. چون پيامبر آن‌ها را ديد فرمود: آنجا را پهناور ديديد كه بداجا رفتيد. - . الكامل ۲ : ۱۰۹ - ۱۱۰ -

در سر راه بر معاويه بن مغيره بن ابى العاص و ابو غرّة جمحى دست يافت. ابو غرّة در جنگ بدر اسير شد و پيامبر صلى الله عليه و آله و سلم او را آزاد كرد به اين دليل كه از فقر و عيال بسيار به نزد پيامبر گله برد. رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم از او پيمان گرفت كه به جنگ نيايد و به دشمنان او يارى نرساند. او در جنگ اخد به همراه مشركان بيرون شد و مردم را بر عليه مسلمانان شوراند. چون او را به نزد پيامبر خدا آوردند گفت: اى محمد بر من منّت بنه و مرا ببخش. فرمود: «مؤمن دو بار از يك

سوراخ گزيده نمى‌شود.» و دستور داد او را بكشند. معاويه بن مغيره همان بود كه بينى حمزه و ديگران را بريد و آن‌ها را مثله كرد. او در راه گم شد و چون به بامداد درآمد به خانه عثمان بن عفّان رفت. همين كه عثمان او را ديد گفتم: من و خودت را نابود كردى. معاويه گفت: تو نزديكترين خويشاوند من هستى من به نزد تو آمده‌ام كه پناهم دهى. عثمان او را به خانه خويش آورد او را در گوشه‌اى از منزل گذاشت و سپس به سوى پيامبر صلى الله عليه و آله و سلم رفت تا از آن حضرت براى او امان بگيرد. همان دم شنيد كه رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم مى‌فرمود: همان معاويه در مدينه است و بامداد به اينجا آمده است، او را بجوييد. برخى گفتند: تا از منزل عثمان نرفته است او را بجوييد. آن‌ها وارد منزل عثمان شدند و ام كلثوم به جايى كه معاويه در آن بود اشاره كرد. او را از زير ماده الاغ بيرون آوردند و به نزد پيامبر بردند. عثمان با ديدن او گفت: سوگند به آنكه تو را به حقّ مبعوث كرد به نزدت نيامده‌ام جز براى اينكه به وى امان دهى، پس او را به من ببخش. پيامبر او را به عثمان بخشيد و سه روز به وى مهلت داد و سوگند خورد اگر پس از اين مهلت بماند و در خاك مدينه يا اطراف آن راه برود خونش

را بریزد. عثمان بیرون رفت و او را تجهیز کرد و شتری برایش خرید سپس به او گفت: برو. پیامبر خدا به حمراء الاسد رفت و معاویه ماند تا اخبار کارهای پیامبر را بداند و به نزد قریش ببرد. چون روز چهارم فرا رسید پیامبر فرمود: معاویه نزدیک است و دور نشده است او را بجویید. زید بن حارثه و عمار بن یاسر به دنبال او شتافتند و او را در «حماء» یافتند و زید با شمشیر بر او ضربه زد. عمار گفت: من حقّی بر او دارم و تیری به سویش افکند و او را کشت. سپس با خبر کشتن او به مدینه بازگشتند.

ابن ابی الحدید نیز این روایت را نقل کرده و بیشتر کلمات، از روایت او نقل شده است. سپس گوید: گفته می‌شود: او را در هشت مایلی مدینه گرفتند و زید و عمّار پی در پی به او تیر می‌انداختند تا اینکه کشته شد. این معاویه جد مادری عبد الملك بن مروان بن حکم بود. - . الکامل ۲ : ۱۱۴ - ۱۱۵ و شرح ابن ابی الحدید ۳ : ۳۹۸ -

می گویم: این داستان سبب کشته شدند دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم توسط عثمان شد. که ان شاء الله در باب مثالب و باب احوال فرزندان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم باب‌های دیگر خواهد آمد.

ص: ۱۴۵

ابن اثیر گوید: گویند: در این سال یعنی سال سوم هجری در نیمه ماه رمضان حسن بن علی علیهما السلام به دنیا آمد و در این سال فاطمه علیها السلام به حسین علیه السلام باردار شد و میان بچه آوردن و بار دار شدن دوباره او پنجاه روز بود. - . الکامل ۲ : ۱۱۵ -

**[ترجمه]

«۵۳»

وَ فِی الدِّیوَانِ الْمَنْسُوبِ إِلَی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّ الْحَارِثَ بْنَ صِمَّةَ بَعَثَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فِی أُحُدٍ لِحَاجَةٍ فَأَبْطَأَ فَأَنْشَأَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ:

لَاهُمَّ إِنَّ الْحَارِثَ بْنَ صِمَّةَ*** كَانَ وَفِیّاً وَ بِنَا ذَا ذِمَّةٍ

أَقْبَلَ فِی مَهَامِهَ مُهِمَّةٍ*** فِی لَیْلَةٍ لَیْلَاءَ مُدْلَهِمَّةٍ (۲)

بَیْنَ رِمَاحٍ وَ سُیُوفٍ جَمَّةٍ***یَبْغِی رَسُولَ اللَّهِ فِیهَا ثَمَّةَ

لَا بُدَّ مِنْ بَلِیَّةٍ مُلِمَّةٍ (۳)

ص: ۱۴۶

۱- الکامل ۲: ۱۱۵.

٢- ذكر ابن هشام فى السيره ٣: ١٥۴ الأبيات غير المصرع الأخير و فيه: «كليله ظلماء مدلهمه» و فيه: «بين سيوف و رماح جمه»
قوله: مهامه جمع مهمه و هو القفر. و المدلهمه:
٣- الديوان: ١٢۵.

**[ترجمه]در دیوان منسوب به علی علیه السلام آمده است: در روز احد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم حارث بن صمّه را برای انجام کاری فرستاد و او در انجام کار درنگ و تاخیر کرد و امیر المؤمنین اینگونه سرود:

غمی نیست، حارث بن صمّه وفادار و نسبت به ما متعهد است.

در شبی تاریک، بیابانی غمناک و شبی بسیار تاریک و حادثه‌ساز حرکت کرد.

او در آن شب در میان نیزه‌های و شمشیرهای فراوان برای پیدا کردن رسول خدا حرکت کرد.

و تردیدی نبود که بلائی دردناک در جریان است. - . دیوان : ۱۲۵ -

ص: ۱۴۶

**[ترجمه]

باب ۱۳ غزوه الرجیع و غزوه معونه

الآیات

آل عمران: «وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً»(الآیه)(۱۶۹)

lt;meta info="- وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتا. - . آل عمران / ۱۶۹ -

{هرگز کسانی را که در راه خدا کشته شده اند، مرده مپندار.}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله: قیل: نزلت فی شهداء بئر معونه و کان سبب ذلک علی ما رواه محمد بن إسحاق بن یسار بإسناده عن أنس و غیره قال قدم أبو براء عامر بن مالک بن جعفر ملاعب الأسنه و کان سید بنی عامر بن صعصعه علی رسول الله صلی الله علیه و آله المدینه و أهدی له هدیه فأبی رسول الله صلی الله علیه و آله أن یقبلها و قال یا أبا براء لا أقبل هدیه مشرک فأسلم إن أردت أن أقبل هدیتک و قرأ علیه القرآن فلم یسلم و لم یبعد و قال یا محمد إن أمرک هذا الذی تدعو إلیه حسن جمیل فلو بعثت رجالا من أصحابک إلی أهل نجد فدعوهم إلی أمرک رجوت أن یستجیبوا لک فقال رسول الله صلی الله علیه و آله إنی أخشی علیهم أهل نجد فقال أبو براء أنا لهم جار فابعثهم فلیدعوا الناس إلی أمرک فبعث رسول الله صلی الله علیه و آله المنذر بن عمرو أخا بنی ساعده فی سبعین (۱) رجلا من خیار المسلمین منهم الحارث بن الصمه و حرام بن ملحان و عروه بن أسماء بن الصلت السلمی و نافع بن بدیل بن ورقاء الخزاعی و عامر بن فهیره مولی أبی بکر و ذلک فی صفر سنه أربع من الهجره علی رأس أربعه أشهر من أحد فساروا حتی نزلوا بئر معونه (۲) فلما نزلوا قال بعضهم لبعض أیکم یبلغ رساله رسول الله صلی الله علیه

و آله أهل هذا الماء فقال حرام بن ملحان أنا فخرج بكتاب رسول الله صلى الله عليه و آله إلى عامر بن الطفيل فلما أتاهم لم ينظر عامر فی کتاب رسول الله صلى الله عليه و آله فقال

ص: ۱۴۷

۱- فی سیره ابن هشام: فی أربعین رجلا.

۲- فی السیره: و هی أرض بنی عامر و حره بنی سلیم، کلا البلدین منها قریب، و هی الی حره بنی سلیم اقرب.

حرام یا أهل بئر معونه إنی رسول رسول الله إلیکم و إنی أشهد أن لا إله إلا الله و أشهد أن محمدا رسول الله فآمنوا بالله و رسوله فخرج إلیه رجل من کسر (۱) البیت برمح فضرب به فی جنبه حتی خرج من الشق الآخر فقال الله أکبر فزت و رب الکعبه ثم استصرخ عامر بن الطفیل بنی عامر علی المسلمین فأبوا أن یجیبوه إلی ما دعاهم إلیه و قالوا لن نخفر أبا براء و قد عقد لهم عقدا و جوارا فاستصرخ علیهم قبائل من بنی سلیم عصیه و رعلا و ذکوان (۲) فأجابوه إلی ذلک فخرجوا حتی غشوا القوم فأحاطوا بهم فی رحالهم فلما رأوهم أخذوا السیوف فقاتلوهم حتی قتلوا عن آخرهم إلا کعب بن زید فإنهم ترکوه و به رمق فارتث من بین القتلی فعاش حتی قتل یوم الخندق و کان فی سرح القوم عمرو بن أمیه الضمری (۳) و رجل من الأنصار أحد بنی عمرو بن عوف (۴) فلم ینبئهما (۵) بمصاب أصحابهما إلا الطیر تحوم حول العسکر فقالوا و الله إن لهذا الطیر لشأنا فأقبلا لینظرا إلیه فإذا القوم فی دمائهم و إذا الخیل التی أصابتهم واقفه فقال الأنصاری لعمرو بن أمیه ما ذا تری فقال أری أن نلحق برسول الله صلی الله علیه و آله فنخبره الخبر فقال الأنصاری لکنی ما کنت لأرغب بنفسی عن موطن قتل فیه المنذر بن عمرو ثم قاتل القوم حتی قتل و أخذوا عمرو بن أمیه أسیرا فلما أخبرهم أنه من مضر أطلقه عامر بن الطفیل و جز ناصیته و أعتقه عن رقبه زعم أنها کانت علی أبیه (۶) فقدم عمرو بن أمیه علی رسول الله صلی الله علیه و آله و أخبره الخبر فقال رسول الله صلی الله علیه و آله

۱- الکسر: الجانب من البیت. الشقه السفلی من الخباء أو ما تکسر و تثنی علی الأرض منها. الناحیه.

۲- فی إعلام الوری: و هم الذین قنت علیهم النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و لعنهم.

۳- الضمیری خ ل. و المذکور فی المتن و السیره و إعلام الوری مثل المتن.

۴- فی نسخه المصنّف: حریث و هو وهم. و الصحیح: عوف کما فی المصدر و السیره.

۵- فلم ینبههما خ ل.

۶- فی السیره و الامتاع: علی أمه.

هـذا عمل أبی براء قد کنت لهذا کارها متخوفا فبلغ ذلک أبا براء فشق علیه إخفار عامر إیاه و ما أصاب رسول الله صـلی الله علیه و آله بسببه (۱) فقال حسان بن ثابت یحرض أبا براء علی عامر بن الطفیل:

بنی أم البنین أ لم یرعکم***و أنتم من ذوائب أهل نجد

تهکم عامر بأبی براء***لیخفره و ما خطأ کعمد

ألا أبلغ ربیعه ذا المساعی*** فما أحدثت فی الحدثان بعدی

أبوک أبو الحروب أبو براء***و خالک ماجد حکم بن سعد

و قال کعب بن مالک:

لقد طارت شعاعا کل وجه***خفاره ما أجار أبو براء

بنی أم البنین أ ما سمعتم***دعاء المستغیث مع النساء

و تنویه الصریخ بلی و لکن*** عرفتم أنه صدق اللقاء

فلمـا بلغ ربیعه بن أبی براء قول حسـان و قول کعب حمـل علی عامر بن الطفیل فطعنه فخر عن فرسه فقال هـذا عمل أبی براء إن مت فدمی لعمی فلا یبتعن سوای و إن أعش فساری فیه الرأی (۲) قال فأنزل الله فی شهداء بئر معونه قرآنا بلغوا عنا قومنا بأنا لقینا (۳) ربنا فرضی عنا و رضینا عنه ثم نسخت و رفعت بعد ما قرأناها و أنزل الله وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ الآیه.

**[ترجمـه]طبرسـی رحمه الله گویـد: گفتهانـد: دربـاره شـهداء بئر معـونه است و سـبب آن این است که محمـد بن اسـحاق به اسـنادش از انس بن مالـک و غیره روایت کرده که ابو براء عامر بن مالک ملاعب الاسـنهٔ که رئیس قبیله بنی عامر بن صعصـعه بود در مـدینه بر پیامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم اسـلام وارد شـد و هدیه ای پیشـکش حضـرتش نمود. پیامبر از پذیرفتن آن امتناع ورزید و فرمود: ای ابن براء من از مشرک هدیه نمی پذیرم مسلمان شو تا اگر خواستی هدیه ات را قبول کنم. و آیاتی از قرآن برای وی خوانـد. عامر مسـلمان نشـد و از اسـلام دوری هم نکرد و عرضه داشت: ای محمـد این چیزی که مردم را به آن میخوانی نیکو و جمیـل است اگر یـارانی چنـد از خود به نجـد فرستی و آنها را به دین خود بخوانی امیـدوارم که تو را پاسـخ مثبت گوینـد. پیـامبر فرمود: من بر جـان ایشان از نجـدیان ترسـناکم. عامر گفت: من آنها را پناه می‌دهم بفرست تا مردم را به دین تو بخواننـد. پیامبر منـذر بن عمرو از بنی ساعـده را همراه بـا هفتاد تن از نیکان مسـلمین فرسـتاد که از جمله آنها بودنـد: حارث بن صـحه، حرام بن ملحان و عروه بن اسـماء سـلمی و نافع بن بـدیل و رقاء خزاعی و عامر بن فهیره غلام ابو بکر. در ماه صفر چهارم هجری و چهارده ماه پس از جنگ احد فرسـتادگان پیامبر رفتند تا به بئر معونه رسیدند. از هم پرسیدند: کیست که رسـالت پیـامبر را به مردم این آب برسانـد؟ حرام بن ملحـان گفت: من اینکـار را خواهم کرد و بـا نـامه پیامبر به طرف عامر بن طفیل رفت ولی عامر به نامه پیامبر توجهی نشان نداد.

ص: ۱۴۷

حرام به مردم گفت: ای اهل بئر معونه من نماینـده و فرسـتاده رسول خـدایم برای شـما. و گواهی می‌دهم که هیـچ معبودی جز خداوند یکتا نیست و محمد فرستاده خدا است. پس به خدا و پیامبرانش ایمان آرید. مردی پیش آمده و نیزه ای بر پهلویش زد که از پهلوی دیگرش برآمـد. حرام فریـاد زد: اللّه اکبر به خـدای کعبه رسـتگار شـدم. در این وقت عـامر بن طفیل، بنی عامر را علیه مسلمانان خواند ولی آنان سخنش را نپذیرفتند و گفتند ما با ابی براء نقض عهد نمی‌کنیم. زیرا او به مسلمانان پناه داده و با آن‌ها پیمان بسـته است. عامر قبائلی از بنی سـلم را علیه مسلمین خواند و آن‌ها دعوتش را بپذیرفتند و مسلمین را احاطه کردند. مسـلمین چون حال را بـدین منوال دیدنـد شمشـیر برآوردنـد و جنگ و دفاع کردنـد تا همگی جز کعب بن زیـد کشـته شدند. مشـرکین او را با رمقی که داشت در میان کشـتگان رها کردند و او به همان حال نجات یافت و تا جنگ خندق زنده بود و در آن شـهید شـد. عمرو بن امیه ضـمری و مردی از انصـار که از عقب و به دنبـال اصـحاب پیامبر می‌آمدنـد از دور مرغانی را که اطراف لشـگر و میـدان جنگ پرواز می‌کردند دیدند و با خود گفتند که این مرغان از مطلبی خبر می‌دهند. به سـرعت نزدیک شدند اصـحاب خود را در خون غلطان یافتند و سواران دشـمن و قاتلان آن‌ها را در کنار کشـتگان ایستاده دیدند. مرد انصاری بـه عمرو گفت: چه کنیم؟ عمرو گفت: عقیـده من این است که به پیـامبر ملحق شـده جریـان را به وی گزارش دهیم ولی مرد انصاری گفت: دیگر پس از قتل منذر بن عمرو میل به زندگی ندارم و شمشیر برآورد و چندان با مشرکان جنگید تا کشته شد. عمرو بن امیه نیز اسیر شد و عامر چون دانست که او از قبیله ضـمّر است، پیشانی او را به عنوان غلام و اسـیر داغ نهاد و آزادش کرد. عمرو خدمت پیامبر رسید و واقعه را باز گفت. پیامبر فرمود:

ص: ۱۴۸

این کار به گردن ابا براء است که من از پیش ترسان بودم. چون قضیه به گوش ابا براء رسید عهد شکنی عامر و ناراحتی رسول اللّه بر او بسیار سخت آمد. حسان بن ثابت در تحریک ابا براء علیه عامر بن طفیل شعرهایی سرود:

بنی امّ بنین! (ای فرزندان مادر نیک نژاد) آیا شما را نترساند حال آنکه شما از پیشگامان و پاسداران اهل نجد هستید.

که عامر، ابی براء را به تمسـخر و اسـتهزاء گرفت تا با او پیمان شکنی کند، و این کار او از روی عمد بود و همچون کار اشتباه نیست. (نمی‌توان لغزش را همچون کار عمدی دانست.)

هان! به ربیعه صاحب بزرگی‌ها خبر بده، که پس از من روزگار هیچ حادثه‌ای به وجود نیاورده است.

پدرت تو، ابو الحروب ابو براء، و و دائی تو ماجد حکم بن سعد است.

کعب بن مالک سروده است:

شکست پیمان ابو براء مانند رشته‌های پرتو به هر سو پراکنده گشت. (زیرا او آن‌ها را امان داد و عامر آن‌ها را کشت.)

بنی امّ بنین آیا دعای شخص یاری طلب همراه زنان را نشنیده‌ای.

و فرا خواندن شخص یاری طلب را شنیدید، البه و اما دانستید که او شخصی خوش قول و دیدار است.

چون اشعار حسان به گوش قبیله ربیعه بن ابی براء رسید بر عامر بن طفیل حمله آورد و نیزه ای بر او زد و از اسبش به زیر انداخت. عامر گفت: این از طرف ابی براء است اگر مُردم ولیّ دم، من عمویم باشد و اگر زنده ماندم خود با او دانم. گوید: خداوند متعال در این مقام در باره شهدای بئر معونه این آیه را فرستاد: «بلغوا قومنا عنا بأنا قد لقینا ربنا فرضی عنا و رضینا عنه» سپس این آیه نسخ شد و پس از آنکه این آیه را قرائت کردیم بالاـ برده شد و خداوند این آیه را نازل فرمود: «وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا» تا پایان آیه.

**[ترجمه]

بیان

و لم یبعد أی لم ینکر کثیرا و فی القاموس بئر معونه بضم العین قرب المدینه و قال الکسر و یکسر جانب البیت و قال خفره و به خفرا و خفورا نقض عهده و غدره کأخفره و عصیه کسمیه بطن من بنی سلیم یقال ارتث فلان علی بناء المجهول أی حمل من المعرکه جریحا و به رمق قوله فی سرح القوم أی عند دوابهم حیث ذهبت للرعی و التحریض الحث و راعه أفزعه و

۱- فی السیره: و ما اصاب أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم لسببه و جواره.

۲- فی المصدر و إعلام الوری: فیه رأیی. و فی السیره: فسأری رأیی فیما اتی الی.

۳- فی المصدر و إعلام الوری: بلغوا قومنا عنا بانا قد لقینا. و فی المناقب و الامتاع: انا قد لقینا.

الذؤابه من کل شی ء أعلاه و التهکم الاستهزاء و ما خطأ کعمد أی لم یفعل ذلک خطأ لیعفی عنه بل فعله عمدا و فی القاموس المسعاه المکرمه و المعلاه فی أنواع المجد.

فما أحدثت استفهام علی التعجب و یحتمل النفی.

و فی القاموس ذهبوا شعاعا متفرقین و طار فؤاده شعاعا تفرقت همومه و قال الخفاره بالضم الذمه و قال نوهه و به دعاه و قال الصریخ المغیث و المستغیث و قال الصدق الصلب المستوی من الرماح و الرجال و الکامل من کل شی ء و هی صدقه و قوم صدقون و نساء صدقات و رجل صدق اللقاء و النظر انتهی.

و ضمیر أنه لعامر.

أقول: روی مثل هذه القصه فی إعلام الوری (۱) و ابن شهرآشوب فی المناقب (۲) و فی الأول فبعث رسول الله صلی الله علیه و آله المنذر بن عمرو فی بضعه و عشرین رجلا و قیل فی أربعین رجلا و قیل فی سبعین رجلا من خیار المسلمین.

و فیه فشق علیه إخفار عامر إیاه و ما أصاب من أصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله و نزل به الموت فحمل ربیعه بن أبی براء علی عامر بن طفیل و هو فی نادی قومه فأخطأ مقاتله فأصاب فخذه فقال عامر هذا عمل عمی أبی براء إن مت فدمی لعمی لا تطلبوه به.

**[ترجمه]«و لم یبعد» یعنی خیلی ناشناخته نبود. در قاموس آمده است: «بئر مُعونهٔ» با ضمه عین چاهی در نزدیکی مدینه بود. و گوید: «الکسر» و «یکسر» گوشه خانه است. و گوید: خفره و خفر به و خفوراً: عهد و پیمانش را شکست و نیرنگ زد مانند «أخفره». و «عصیّهٔ» بر وزن سمیّهٔ قبیله‌ای از بنی سلیم است. گفته می‌شود: «ارتثّ فلان» با صیغه مجهول یعنی در جنگ زخم خورد در حالی که اندک رمقی داشت. «فی سرح القوم» یعنی در کنار چهارپایان مردم جایی که به چرا می‌روند. «التحریض» یعنی برانگیختن. «راعه» یعنی او را ترساند.

ص: ۱۴۹

«الذؤابهٔ» بالای هر چیزی است. «التهکّم» یعنی تمسخر و استهزاء. «ما خطأ کعمد» یعنی این کار را از روی اشتباه انجام نداد تا بخشیده شود بلکه از روی عمد مرتکب شد. در قاموس آمده است: «المسعاهٔ» یعنی بزرگی و مجد والا.

«فما أحدثت» جمله استفهامیه از روی تعجب است. و ممکن است جمله نافیه باشد.

در قاموس آمده است: «ذهبوا شعاعاً» یعنی پراکنده شدند. و «طار فؤاده شعاعاً» یعنی غم و اندوه‌هایش پراکنده شد. و گوید: «الخُفارهٔ» با ضمه خاء زینهار و امان است. و گوید: «نوّهه و به» یعنی او را فرا خواند. و گوید: «الصریخ» یعنی فریاد طلب و یاری طلب. و گوید: «الصدق» نیزه‌ها و مردان آبدیده است. و کامل هر چیزی است. و «هی صدقهٔ» و «قوم صدقون» و «نساء صدقات» و «رجل صدق اللقاء و النظر» پایان سخن.

مرجع ضمیر در «إنّه» عامر است.

می گویم: طبرسی مشابه این داستان را در اعلام الوری، - . اعلام الوری ۹۶ - ۹۷. - و نیز ابن شهر آشوب در مناقب - . مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۶۸ - ۱۶۹ - روایت کرده است. و در اعلام الوری آمده است: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم منذر بن عمرو را همراه با بیست و چند مرد فرستاد و گویند: همراه چهل مرد بود. و گویند: همراه با هفتاد نفر از بهترین مسلمانان.

و آمده است که: وی از نقض عهد عامر بن طفیل و از مصیبت‌هایی که به اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم رسید سخت ناراحت و متأثر شد و مشرف به مرگ گردد، در این هنگام ربیعه بن ابی براء بر عامر بن طفیل که در میان جمعیت قومش بود، حمله کرد و تیر خطا رفت و به ران او اصابت کرد. عامر گفت:

این به تحریک عموی من ابو براء است، اگر مُردم خونم برای عمویم خواهد بود و به دنبال خون من نباشید.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

قب، المناقب لابن شهرآشوب كَانَتْ بَعْدَ غَزْوَةِ حَمْرَاءِ الْأَسَدِ غَزْوَةُ الرَّجِيعِ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَرْثَدَ بْنَ أَبِي مَرْثَدٍ الْغَنَوِيَّ حَلِيفَ حَمْزَةَ وَ خَالِدَ بْنَ الْبُكَيْرِ وَ عَاصِمَ بْنَ ثَابِتِ بْنِ الْأَفْلَحِ وَ خُبَيْبَ بْنَ عَدِيٍّ وَ زَيْدَ بْنَ دَثِنَةَ وَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ طَارِقٍ وَ أَمِيرُ الْقَوْمِ مَرْثَدٌ لَمَّا قَدِمَ عَلَيْهِ رَهْطٌ مِنْ عَضَلٍ وَ الدِّيشِ وَ قَالُوا ابْعَثْ مَعَنَا نَفَراً مِنْ قَوْمِكَ يُعَلِّمُونَنَا الْقُرْآنَ وَ يُفَقِّهُونَنَا فِي الدِّينِ فَخَرَجُوا مَعَ الْقَوْمِ إِلَى بَطْنِ الرَّجِيعِ وَ هُوَ مَاءٌ لِهُذَيْلٍ فَقَتَلَهُمْ حَيٌ

ص: ۱۵۰

۱- إعلام الوری: ۹۶ و ۹۷ ط ۲.

۲- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۶۸ و ۱۶۹.

مِنْ هُذَيْلٍ يُقَالُ لَهُمْ بَنُو لِحْيَانَ وَ أَصِيبُوا جَمِيعاً وَ ذَكَرَ ابْنُ إِسْحَاقَ (١) أَنَّ هُذَيْلًا حِينَ قَتَلَتْ عَاصِمَ بْنَ ثَابِتٍ أَرَادُوا رَأْسَهُ لِيَبِيعُوهُ مِنْ سُلَافَةَ بِنْتِ سَعْدٍ وَ قَدْ كَانَتْ نَذَرَتْ حِينَ أُصِيبَ ابْنَاهَا بِأُحُدٍ لَئِنْ قَدَرَتْ عَلَى رَأْسِهِ لَتَشْرَبَنَّ فِي قِحْفِهِ (٢) الْخَمْرَ فَمَنَعَتْهُمُ الدَّبْرُ فَلَمَّا حَالَتْ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَهُ قَالُوا دَعُوهُ حَتَّى نُمْسِيَ فَتَذْهَبَ عَنْهُ فَبَعَثَ اللَّهُ الْوَادِيَ فَاحْتَمَلَ عَاصِماً فَذَهَبَ بِهِ وَ قَدْ كَانَ عَاصِمٌ أَعْطَى اللَّهَ عَهْداً أَنْ لَا يَمَسَّ مُشْرِكاً وَ لَا يَمَسَّهُ مُشْرِكٌ أَبَداً فِي حَيَاتِهِ فَمَنَعَهُ اللَّهُ بَعْدَ وَفَاتِهِ مِمَّا امْتَنَعَ مِنْهُ فِي حَيَاتِهِ (٣).

**[ترجمه]مناقب، اعلام الوری: پس از غزوه حمراء الاسد، غزوه رجیع رخ داد. حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله مرثد بن ابی مرثد غنوی حلیف حمزه بن عبد المطلب را با خالد ابن بکیر و عاصم بن ثابت بن افلح و خبیب بن عدی و زید بن دثنه و عبد اللّه بن طارق را بطرف رجیع فرستادند و امارت این جماعت را مرثد بن ابی مرثد به عهده داشت. در این هنگام جماعتی از «عضل» و «دیش» نزد پیامبر آمدند و گفتند: عده ای را به قبیله ما بفرست تا قرآن به ما بیاموزند و دین را به ما بفهمانند، فرستادگان قبیله به اتفاق اصحاب پیامبر از مدینه بیرون شدند و به بطن رجیع» که آبی متعلق به «هذیل» بود رسیدند.

ص: ۱۵۰

در این موقع جماعتی از «هذیل» که به آنان «بنو لحیان» می گفتند آمدند و با اصحاب پیامبر به جنگ پرداختند و آن‌ها را از پا درآوردند.

ابن اسحاق گفت: قبیله هذیل هنگامی که عاصم بن ثابت را کشتند، تصمیم گرفتند سر او را به «سلاقه» دختر «سعد» بفروشند، این زن هنگامی که دو پسرش در جنگ احد از بین رفته بودند نذر کرده بود اگر سر عاصم را به چنگ آورد در کاسه سر او شراب بخورد، افراد قبیله هذیل چون خواستند سر او را بگیرند و برای این زن بفرستند زنبورها پیرامون آن‌ها جمع شدند و آنان را نیش زدند و لذا نتوانستند این عمل را انجام دهند. در این هنگام که زنبوران بین مشرکین و عاصم حایل شدند، گفتند: اینک برگردیم تا شب بیاید، در شب زنبوران به لانه های خود برمی گردند آنگاه بر می گردیم و تصمیم خود را عملی می... کنیم، در آن شب سیلی آمد و بدن عاصم را با خود برد، عاصم با خداوند عهد بسته بود که با مشرکین آمیزش نکند، و هیچ مشرکی نیز با او تماس نگیرد تا آنگاه که حیات دارد، خداوند برای نیت او وی را از دست برد مشرکین نجات داد. - . مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۶۸ ، اعلام الوری ۹۶. -

**[ترجمه]

بیان

الدبر بالفتح جماعه النحل.

**[ترجمه]«الدبر» با فتحه باء گروهی از زنبوران است.

**[ترجمه]

أَقُولُ قَالَ الْكَازِرُونِيُّ رَوَى ابْنُ إِسْحَاقَ عَنْ أَشْيَاخِهِ أَنَّ قَوْماً مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَدِمُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالُوا إِنَّ فِينَا إِسْلَاماً فَابْعَثْ مَعَنَا نَفَراً مِنْ أَصْحَابِكَ يُفَقِّهُونَنَا وَ يُقْرِءُونَنَا الْقُرْآنَ وَ يُعَلِّمُونَنَا شَرَائِعَ الْإِسْلَام فَبَعَثَ مَعَهُمْ عَشَرَةً مِنْهُمْ عَاصِمُ بْنُ ثَابِتٍ وَ مَرْثَدُ بْنُ أَبِي مَرْثَدٍ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ طَارِقٍ وَ خُبَيْبُ بْنُ عَدِيٍّ وَ زَيْدُ بْنُ الدَّثِنَهِ وَ خَالِدُ بْنُ أَبِي الْبُكَيْرِ (۴) وَ مُعَقِّبُ بْنُ عُبَيْدٍ وَ أَمَّرَ عَلَيْهِمْ مَرْثَداً وَ قِيلَ عَاصِماً فَخَرَجُوا حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالرَّجِيعِ وَ هُوَ مَاءٌ لِهُذَيْلٍ غَدَرُوا بِالْقَوْمِ وَ اسْتَصْرَخُوا عَلَيْهِمْ هُذَيْلًا فَخَرَجَ بَنُو لِحْيَانَ فَلَمْ يَرُعِ الْقَوْمَ إِلَّا رِجَالٌ بِأَيْدِيهِمُ السُّيُوفُ فَأَخَذَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله سُيُوفَهُمْ فَقَالُوا لَهُمْ إِنَّا وَ اللَّهِ مَا نُرِيدُ قِتَالَكُمْ إِنَّمَا نُرِيدُ أَنْ نُصِيبَ بِكُمْ مِنْ أَهْلِ مَكَّهَ وَ لَكُمُ الْعَهْدُ وَ الْمِيثَاقُ أَنْ لَا نَقْتُلَكُمْ فَأَمَّا عَاصِمٌ وَ مَرْثَدٌ وَ خَالِدٌ وَ مُعَقِّبٌ فَقَالُوا وَ اللَّهِ لَا نَقْبَلُ مِنْ مُشْرِكٍ عَهْداً فَقَاتَلُوهُمْ حَتَّى قُتِلُوا وَ أَمَّا زَيْدٌ وَ خُبَيْبٌ وَ ابْنُ طَارِقٍ فَاسْتَأْسَرُوا وَ أَمَّا عَاصِمُ بْنُ ثَابِتٍ فَإِنَّهُ نَثَرَ كِنَانَتَهُ وَ فِيهَا سَبْعَهُ أَسْهُمٍ فَقَتَلَ بِكُلِ

ص: ۱۵۱

۱- فی إعلام الوری: و ذکر أبان.

۲- القحف: العظم الذی فوق الدماغ.

۳- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۶۸، إعلام الوری: ۹۶ ط ۲، و اللفظ للاعلام.

۴- هکذا فی الکتاب و مصدره، و الصحیح کما تقدم خالد بن البکیر، ذکره أیضا الجزریّ فی أسد الغابه.

سَهْم رَجُلًا مِنْ عُظَمَاءِ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّی حَمَیْتُ دِینَکَ صَدْرَ النَّهَارِ فَارْحَمْ لَحْمِی آخِرَ النَّهَارِ ثُمَّ أَحَاطَ بِهِ الْمُشْرِکُونَ فَقَتَلُوهُ وَ أَرَادُوا رَأْسَ عَاصِمٍ لِیَبِیعُوهُ مِنْ سُلَافَهَ بِنْتِ سَعْدٍ وَ کَانَتْ نَذَرَتْ أَنْ تَشْرَبَ فِی قِحْفِهِ الْخَمْرَ لِأَنَّهُ قَتَلَ ابْنَیْهَا یَوْمَ أُحُدٍ فَحَمَتْهُ الدَّبْرُ فَقَالُوا أَمْهِلُوهُ حَتَّی یُمْسِیَ فَتَذْهَبَ عَنْهُ فَبَعَثَ اللَّهُ الْوَادِیَ فَاحْتَمَلَهُ فَسُمِّیَ حِمَی الدَّبْرِ وَ خَرَجُوا بِالنَّفَرِ الثَّلَاثَهِ حَتَّی إِذَا کَانُوا بِمُرِّ الظَّهْرَانِ انْتَزَعَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ طَارِقٍ یَدَهُ مِنْهُمْ وَ أَخَذَ سَیْفَهُ وَ اسْتَأْخَرَ عَنْهُ الْقَوْمُ فَرَمَوْهُ بِالْحِجَارَهِ حَتَّی قَتَلُوهُ فَقَبْرَ بِمَرِّ الظَّهْرَانِ وَ قَدَّمُوا بِخُبَیْبٍ وَ زَیْدٍ مَکَّهَ فَابْتَاعَ حُجَیْرُ بْنُ أَبِی إِهَابٍ خُبَیْباً لِابْنِ أُخْتِهِ عُقْبَهَ بْنِ الْحَارِثِ لِیَقْتُلَهُ بِأَبِیهِ وَ ابْتَاعَ صَفْوَانُ بْنُ أُمَیَّهَ زَیْداً لِیَقْتُلَهُ بِأَبِیهِ فَحَبَسُوهُمَا حَتَّی خَرَجَتِ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ ثُمَّ أَخْرَجُوهُمَا إِلَی التَّنْعِیمِ فَقَتَلُوهُمَا وَ قَالَ قَائِلٌ لِزَیْدٍ عِنْدَ قَتْلِهِ أَ تُحِبُّ أَنَّکَ الْآنَ فِی أَهْلِکَ وَ أَنَّ مُحَمَّداً مَکَانَکَ فَقَالَ وَ اللَّهِ مَا أُحِبُّ أَنَّ مُحَمَّداً یُشَاکُ بِشَوْکَهٍ وَ إِنِّی جَالِسٌ فِی أَهْلِی فَقَالَ أَبُو سُفْیَانَ وَ اللَّهِ مَا رَأَیْتُ مِنْ قَوْمٍ قَطُّ أَشَدَ حُبّاً لِصَاحِبِهِمْ مِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی هُرَیْرَهَ قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَشَرَهَ عَیْناً وَ أَمَّرَ عَلَیْهِمْ عَاصِمَ بْنَ ثَابِتٍ حَتَّی إِذَا کَانُوا بِالْهَدَهِ بَیْنَ عُسْفَانَ وَ مَکَّهَ ذُکِرُوا لِحَیٍّ مِنْ هُذَیْلٍ یُقَالُ لَهُمْ بَنُو لِحْیَانَ فَنَفَرُوا إِلَیْهِمْ بِقَرِیبٍ مِنْ مِائَهِ رَجُلٍ رَامٍ فَاقْتَصُّوا آثَارَهُمْ فَلَمَّا أَحَسَّ بِهِمْ عَاصِمٌ وَ أَصْحَابُهُ لَجَئُوا إِلَی مَوْضِعٍ فَأَحَاطَ بِهِمُ الْقَوْمُ فَقَالُوا لَهُمُ انْزِلُوا فَأَعْطُوا بِأَیْدِیکُمْ وَ لَکُمُ الْعَهْدُ وَ الْمِیثَاقُ أَنْ لَا نَقْتُلَ مِنْکُمْ أَحَداً فَقَالَ عَاصِمٌ أَیُّهَا الْقَوْمُ أَمَّا أَنَا فَلَا أَنْزِلُ فِی ذِمَّهِ کَافِرٍ اللَّهُمَّ أَخْبِرْ عَنَّا نَبِیَّکَ فَرَمَوْهُمْ بِالنَّبْلِ فَقَتَلُوا عَاصِماً فَنَزَلَ مِنْهُمْ ثَلَاثَهٌ عَلَی الْعَهْدِ مِنْهُمْ خُبَیْبٌ وَ زَیْدُ بْنُ الدَّثِنَهِ وَ رَجُلٌ آخَرُ فَلَمَّا اسْتَمْکَنُوا مِنْهُمْ أَطْلَقُوا أَوْتَارَ قِسِیِّهِمْ فَرَبَطُوهُمْ بِهَا قَالَ الرَّجُلُ الثَّالِثُ هَذَا وَ اللَّهِ أَوَّلُ الْغَدْرِ وَ اللَّهِ لَا أَصْحَبُکُمْ إِنَّ لِی بِهَؤُلَاءِ أُسْوَهً یُرِیدُ الْقَتْلَی فَجَرُّوهُ وَ عَالَجُوهُ فَأَبَی أَنْ یَصْحَبَهُمْ فَقَتَلُوهُ وَ انْطَلَقُوا بِخُبَیْبٍ وَ زَیْدٍ حَتَّی بَاعُوهُمَا بِمَکَّهَ بَعْدَ وَقْعَهِ بَدْرٍ فَلَبِثَ خُبَیْبٌ عِنْدَهُمْ أَسِیراً حَتَّی أَجْمَعُوا عَلَی قَتْلِهِ فَاسْتَعَارَ مِنْ بَعْضِ بَنَاتِ (۱) الْحَارِثِ مُوسَی

۱- ذکر اسمها فی الامتاع قال: ماویه مولاه بنی عبد مناف.

يَسْتَحِدُّ بِهَا فَأَعَارَتْهُ فَدَرَجَ بُنَيٌّ (۱) لَهَا وَ هِيَ غَافِلَةٌ حَتَّى أَتَاهُ فَوَجَدَتْهُ جَالِساً عَلَى فَخِذِهِ وَ الْمُوسَى بِيَدِهِ قَالَ فَفَزِعَتْ فَزْعَةً عَرَفَهَا خُبَيْبٌ فَقَالَ أَ تَخْشَيْنَ أَنْ أَقْتُلَهُ مَا كُنْتُ لِأَفْعَلَ ذَلِكَ إِنَّ الْغَدْرَ لَيْسَ مِنْ شَأْنِنَا قَالَتْ وَ اللَّهِ مَا رَأَيْتُ أَسِيراً قَطُّ خَيْراً مِنْ خُبَيْبٍ وَ اللَّهِ لَقَدْ وَجَدْتُهُ يَوْماً يَأْكُلُ قِطْفاً مِنْ عِنَبٍ فِي يَدِهِ وَ إِنَّهُ لَمُوثَقٌ بِالْحَدِيدِ وَ مَا بِمَكَّةَ مِنْ ثَمَرَةٍ وَ كَانَتْ تَقُولُ إِنَّهُ لَرِزْقٌ رَزَقَهُ اللَّهُ خُبَيْباً فَلَمَّا أَخْرَجُوهُ مِنَ الْحَرَمِ لِيَقْتُلُوهُ فِي الْحِلِّ قَالَ لَهُمْ خُبَيْبٌ دَعُونِي أصلي (أُصَلِ) رَكْعَتَيْنِ فَتَرَكُوهُ فَرَكَعَ رَكْعَتَيْنِ فَقَالَ وَ اللَّهِ لَوْ لَا أَنْ تَحْسَبُوا أَنَّ مَا بِي جَزَعٌ لَزِدْتُ اللَّهُمَّ أَحْصِهِمْ عَدَداً وَ اقْتُلْهُمْ بَدَداً وَ لَا تُبْقِ (۲) مِنْهُمْ أَحَداً وَ قَالَ

فَلَسْتُ أُبَالِي حِينَ أُقْتَلُ مُسْلِماً***عَلَى أَيِّ جَنْبٍ (۳) كَانَ فِي اللَّهِ مَصْرَعِي

وَ ذَلِكَ فِي ذَاتِ الْإِلَهِ وَ إِنْ يَشَأْ***يُبَارِكْ عَلَى أَوْصَالِ شِلْوٍ مُمَزَّعٍ(۴)

فَصَلَبُوهُ حَيّاً فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَيْسَ لِي أَحَدٌ حَوَالَيَّ يُبَلِّغُ سَلَامِي رَسُولَكَ فَأَبْلِغْهُ سَلَامِي (۵) ثُمَّ قَامَ إِلَيْهِ أَبُو عُقْبَةَ بْنُ الْحَارِثِ (۶) فَقَتَلَهُ فَكَانَ خُبَيْبٌ هُوَ

ص: ۱۵۳

۱- في الامتاع: و طلب حديده فاتته بموسى مع ابنه ابى حسين مولى بنى الحارث بن عامر بن نوفل بن عبد مناف بن قصى، فقال له ممازحا: و ابيك انک لجری ء، اما خشيت امک غدری حين بعثت معک بحديده و أنتم تريدون قتلى؟ فقالت ماويه: يا خبيب انما امنتک بامان اللّه، فقال: ما كنت لاقتله.

۲- في الامتاع: و لا تغادر.

۳- شي ء خ ل.

۴- في المناقب: ممزق

۵- في الامتاع: فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و هو جالس مع أصحابه و قد أخذته غميه:

۶- في المصدر: أبو سروعه عقبه بن الحارث. و في الامتاع: ثم احضروا ابناء من قتل ببدر و هم أربعون غلاما فاعطوا كل غلام رمحا فطعنوه برماحهم فاضطرب على الخشبه و انفلت فصار وجهه الى الكعبه فقال: الحمد للّه، فطعنه أبو سروعه و اسمه عقبه بن الحارث بن عامر بن نوفل بن عبد مناف بن قصى، حتى اخرجها من ظهره فمكث ساعه يوحد و يشهد ان محمّد رسول اللّه ثمّ مات رضى اللّه عنه

سَنَّ الصَّلَاةَ لِكُلِّ مُسْلِمٍ قُتِلَ (۱) صَبْراً قَالَ مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ وَ لَقَدْ رَأَيْتُ أَبَا سُفْيَانَ يُلْقِينِي إِلَى الْأَرْضِ فَرَقاً مِنْ دَعْوَةِ خُبَيْبٍ وَ كَانُوا يَقُولُونَ إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا دُعِيَ عَلَيْهِ فَاضْطَجَعَ زَلَّتْ عَنْهُ الدَّعْوَةُ فَلَمَّا بَلَغَ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله هَذَا الْخَبَرُ قَالَ لِأَصْحَابِهِ أَيُّكُمْ يَحْتَزِلُ خُبَيْباً عَنْ خَشَبَتِهِ فَقَالَ الزُّبَيْرُ أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ صَاحِبِي الْمِقْدَادُ بْنُ الْأَسْوَدِ فَخَرَجَا يَمْشِيَانِ بِاللَّيْلِ وَ يَكْمُنَانِ بِالنَّهَارِ حَتَّى أَتَيَا التَّنْعِيمَ لَيْلًا وَ إِذَا حَوْلَ الْخَشَبَةِ أَرْبَعُونَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ نِيَامٌ نَشَاوَى (۲) فَأَنْزَلَاهُ فَإِذَا هُوَ رَطْبٌ يَتَثَنَّى لَمْ يُنْتِنْ مِنْهُ شَيْ ءٌ بَعْدَ أَرْبَعِينَ يَوْماً وَ يَدُهُ عَلَى جِرَاحَتِهِ وَ هِيَ تَبِضُّ دَماً اللَّوْنُ لَوْنُ الدَّمِ وَ الرِّيحُ رِيحُ الْمِسْكِ فَحَمَلَهُ الزُّبَيْرُ عَلَى فَرَسِهِ وَ سَارُوا فَانْتَبَهَ الْكُفَّارُ وَ قَدْ فَقَدُوا خُبَيْباً فَأَخْبَرُوا قُرَيْشاً فَرَكِبَ مِنْهُمْ سَبْعُونَ فَلَمَّا لَحِقُوهُمْ قَذَفَ الزُّبَيْرُ خُبَيْباً فَابْتَلَعَتْهُ الْأَرْضُ فَسُمِّيَ بَلِيعَ الْأَرْضِ فَقَالَ الزُّبَيْرُ مَا جَرَّأَكُمْ عَلَيْنَا يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ ثُمَّ رَفَعَ الْعِمَامَةَ عَنْ رَأْسِهِ فَقَالَ أَنَا الزُّبَيْرُ بْنُ عَوَّامٍ (۳) وَ أُمِّي صَفِيَّةُ بِنْتُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ صَاحِبِي الْمِقْدَادُ بْنُ الْأَسْوَدِ أَسَدَانِ رَابِضَانِ يَدْفَعَانِ عَنْ أَشْبَالِهِمَا فَإِنْ شِئْتُمْ نَاضَلْتُكُمْ وَ إِنْ شِئْتُمْ نَازَلْتُكُمْ وَ إِنْ شِئْتُمُ انْصَرَفْتُمْ فَانْصَرَفُوا إِلَى مَكَّةَ وَ قَدِمَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله. (۴).

**[ترجمه]می گویم: کازرونی گوید: ابن اسحاق از مشایخ خود روایت کرده که گروهی از مشرکان به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمدند و گفتند: ما اسلام را پذیرفته‌ایم گروهی از اصحابت را نزد ما بفرست تا به ما علم بیاموزند و قرآن بر ما بخوانند و شریعت‌های اسلام را به ما تعلیم دهند. پیامبر خدا ده نفر را همراه آنان فرستاد که از جمله آن‌ها: عاصم بن ثابت، مرثد بن ابی مرثد، عبد الله بن طارق، خبیب بن عدیّ، زید بن دثنۀ و خالد بن ابی بکیر و معقب بن عبید بودند. و مرثد را فرمانده آنان قرار داد. و گویند: فرمانده آن‌ها عاصم بود. آنان بیرون شدند. وقتی به رجیع رسیدند که نام آبی متعلق به هذیل بود، به آن‌ها خیانت کرده و برای حمله به آنان از هذیل یاری طلبیدند. بنو لحیان بیرون آمدند و جز افرادی که شمشیر در دست داشتند کسی از آن‌ها محافظت نمی کرد. اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شمشیرهایشان را بر گرفته و به آن‌ها گفتند: به خدا سوگند ما نمی‌خواهیم با شما بجنگیم و در واقع می‌خواهیم به وسیله شما از اهل مکه برخوردار شویم و شما عهد و پیمان دارید که با شما جنگ نکنیم. اما عاصم و مرثد و خالد و معقب گفتند: سوگند به خدا ما از مشرک عهد و پیمانی نمی‌پذیریم. پس با آن‌ها جنگیدند تا اینکه کشته شدند. زید و خبیب و ابن طارق به اسارت رفتند. عاصم بن ثابت، تیردانش را پهن کرد که در آن هفت تیر بود. او با هر کدام از آن

ص: ۱۵۱

تیرها یکی از بزرگان مشرکان را از پای در آورد سپس فرمود: «پروردگارا من در آغاز روز از دین تو حمایت کردم پس بر گوشت و جسدم در پایان روز رحم کن». مشرکان او را احاطه کردند و او را به قتل رساندند و خواستند سر عاصم را به سلافه دختر سعد بفروشند. این زن نذر کرده بود که در کاسه سر عاصم شراب بنوشد چون او در روز احد دو پسرش را کشته بود. اما گروهی از زنبوران از جسد عاصم حمایت کردند. مشرکان گفتند: صبر کنید تا شب فرا رسد و زنبوران از اطراف او بروند. خداوند در آن شب بارانی بر وادی فرستاد و آب جنازه او را با خود برد از این جهت او را «حمی الدبر» (حمایت شده زنبوران) نامیدند. آن سه نفر باقی مانده را با خود بردند تا اینکه به مرّ الظهران رسیدند که عبد الله بن طارق دست خود را از آن‌ها آزاد کرد و شمشیرش را گرفت و مردم از او جا ماندند. مشرکان سنگ به سوی او پرتاب کردند و او را کشتند. او در مرّ الظهران به خاک سپرده شد. خبیب و زید را به مکه آوردند. حجیر بن ابی اهاب، خبیب را برای برادرزاده‌اش عقبۀ بن حارث خرید تا او را در ازای پدرش بکشد. صفوان بن امیّۀ زید را خرید تا او را به انتقام پدرش به قتل برساند. آن دو را زندانی

کردند تا ماه‌های حرام به پایان رسید. سپس آن دو را به تنعیم بیرون آوردند و هر دو را به شهادت رساندند. شخصی به زید در هنگام کشته شدنش گفت: آیا دوست داشتی اکنون در کنار خانواده‌ات بودی و محمد جای تو بود؟ آن صحابی بزرگوار در پاسخ گفت: سوگند به خدا که دوست ندارم خاری به محمد برسد و من در میان خانواده‌ام باشم. ابو سفیان گفت: سوگند به خدا محبت و دوستداری هیچ مردمی را ندیده‌ام که به اندازه محبت یاران محمد به او باشد.

با اسناد خود از ابو هریره روایت کرده که گوید: رسول خدا ده جاسوس را فرستاد و عاصم بن ثابت را به عنوان فرمانده بر آن‌ها گماشت. آنان به راه افتادند تا به هدّهٔ ما بین عسفان و مکه رسیدند. خبر حرکت آن‌ها را به قبیله‌ای از هذیل به نام بنو لحیان خبر دادند. آن‌ها با همراهی نزدیک به صد نفر تیرانداز به سویشان شتافتند و به دنبال آن‌ها به راه افتادند. چون عاصم و یارانش به وجود آنان پی بردند در مکانی پناه گرفتند. مشرکان آنان را محاصره کرده و گفتند: پایین بیائید و تسلیم شوید عهد و میثاق با شما می‌بندیم که کسی از شما را نکشیم. عاصم گفت: ای قوم، من در زینهار کافر در نمی‌آیم. خداوندا خبر وضعیت ما را به پیامبرت برسان. مشرکان به سوی آنان تیر افکندند و عاصم را شهید کردند. سه نفر از آنان با عهد و میثاق پایین آمدند. اینان خبیب و زید بن دثنهٔ و یک نفر دیگر بودند. چون این سه نفر را گرفتند زه کمانشان را باز کردند و آن‌ها را بدان بستند. مرد سومی آن‌ها گفت: سوگند به خدا این اولین نیرنگ و فریب است. من با شما نمی‌آیم، من مانند اینان هستم – مقصودش کشته شدگان بود – پس او را کشیده با خود بردند اما او از همراهی آن‌ها امتناع کرد پس او را کشتند. خبیب و زید را با خود بردند و پس از جنگ بدر در مکه آن دو را فروختند. خبیب مدتی را در اسارت آن‌ها ماند تا اینکه در صدد قتل او برآمدند. او از یکی از دختران حارث (ماویهٔ)

ص: ۱۵۲

تیغی به عاریت گرفت تا سرش را بدان بتراشد و او نیز به خبیب قرض داد. پسر کوچک ماویهٔ در حالی که او خبر نداشت وارد شده و به کنار خبیب آمد. ماویهٔ دید که پسرش بر ران خبیب نشسته و تیغ در دست اوست. گوید: ماویّهٔ به اندازه‌ای ترسیده بود که خبیب ترس را بر چهره او دید و گفت: آیا می‌ترسی او را بکشم هرگز قصد چنین کاری را نداشته‌ام چرا که نیرنگ و فریب در کار ما نیست. ماویهٔ گوید: به خدا سوگند هرگز اسیری بهتر از خبیب ندیده بودم. سوگند به خدا، من روزی دیدم که او خوشه‌ای انگور در دست دارد و در حالی در بند بود از آن می‌خورد، و در مکه هیچ نوع میوه‌ای نبود. ماویّهٔ می گفت: آن، رزقی بود که خداوند به خبیب روزی داد. چون ماه‌های حرام به پایان رسید و او را بیرون آوردند تا بکشند خبیب به آن‌ها گفت: مرا رها کنید تا دو رکعت نماز بگذارم. پس او را رها کردند و او دو رکعت نماز خواند و گفت: سوگند به خدا اگر به خاطر این نبود که شما گمان کنید من از مرگ بی‌تابی می‌کنم بیشتر نماز می‌گزاردم. خداوندا آنان را بر شمار و تار و مارشان کن و احدی از آن‌ها را بر جای نگذار. و این اشعار را بر زبان آورد:

در صورتی مسلمان باشم اهمیتی نمی‌دهم که به چه شیوه‌ای در راه خدا کشته می‌شوم.

این کشته شدن برای ذات والای خداوند است و که اگر اراده کند بر بند بند جدا شده جسد پاره پاره برکت و رحمت می‌اندازد و پرتو خود را بر آن بباراند.

او را زنده به صلیب کشیدند در حالی که او می گفت: پروردگارا تو می‌دانی که که در اطراف من کسی نیست که سلامم را به پیامبرت برساند پس سلام مرا به او برسان. - . در امتاع آمده است: رسول خدا صلی الله علیه و سلم در حالی که در میان یارانش نشسته بود و مه او را فرا گرفت، فرمود: «و علیه السلام و رحمه الله» سپس فرمود: این جبرئیل بود که سلام خبیب را به من رساند. - سپس ابو عقبهٔ بن حارث - . در امتاع آمده است: سپس پسران کسانی که در بدر کشته شدند را آوردند. آنان چهل پسر بودند. به هر یک از آن‌ها نیزه‌ای داند و آن‌ها نیزه‌هایشان را در او فرو کردند. خبیب تکان خورد و چهره‌اش به سمت کعبه چرخید. پس گفت: «الحمد لله» ابو سروعه عقبه بن حارث بن عامر بن نوفل بن عبد مناف بن قصی نیزه‌ای در او فرو کرد و آن را از پشت او بیرون آورد. خبیب ساعتی به همین حال ماند و «لا اله الا الله و اشهد ان محمد رسول الله» بر زبان می‌آورد و بعد آن صحابی عالی قدر رضی الله عنه به مقام رفیع

شهادت نائل شد. -

برخاست و او را شهید کرد. خبیب کسی بود

ص: ۱۵۳

که نمازِ در هنگام کشته شدن با شکنجه را سنّت نهاد. معاویه بن ابی سفیان گوید: دیدم که پدرم مرا بر زمین نهاد تا از دعای خبیب در امان بمانم و می گفتند: هرگاه بر علیه شخصی دعا شود و او بر زمین بخوابد دعای شرّ از او دفع می گردد. چون این خبر به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم رسید به اصحابش فرمود: کدام یک از شما خبیب را از چوبه دارش پایین می‌آورد؟ زبیر گفت: من و دوستم مقداد بن اسود یا رسول الله. آن دو شبانه بیرون رفته و به راه افتادند و در روز خود را پنهان می کردند تا اینکه شب هنگام به تنعیم رسیدند و دیدند که اطراف چوبه چهل نفر از مشرکان مست، خوابیده بودند. او را از پایین آورده و متوجه شدند لاشه او تازه است و خمیده می‌شود و پس از گذشت چهل روز از شهادت او گندیده نشده است. و دستش بر روی زخمش بود که خون از آن جاری می‌شد، رنگ آن، رنگ خون بود و بویش، بوی مشک و عنبر. زبیر او را بر اسبش سوارد کرد به راه افتادند. کفار بیدار شدند در حالی که خبیب را از دست داده بودند. آنان قریش را از این مساله باخبر کردند و هفتاد نفر از آن‌ها سوار بر اسب شده و به دنبالشان رفتند. چون به آن‌ها رسیدند زبیر خبیب را انداخت و زمین او را بلعید و از این روی او را «بلیع الارض» (بلعیده زمین) نامیدند. زبیر گفت: ای مردم قریش چه چیز شما را بر ما جسور کرده است. سپس عمامه از سر نهاد و گفت: من زبیر بن عوام و مادرم صفیّهٔ دختر عبد المطلب است و این دوستم مقدار بن اسود است. ما دو شیر درنده هستیم که از بچه شیرهای خود حمایت می کنند. اگر بخواهید در تیراندازی با شما مسابقه می‌دهیم و اگر بخواهید با شما می‌جنگیم و اگر می‌خواهید، بازگرید. آن‌ها به سوی مکه بازگشتند و زبیر و مقداد به نزد پیامبر آمدند. - . المنتقی فی مولود المصطفی : ۱۲۳ - ۱۲۴ -

**[ترجمه]

بیان

مرثد کمسکن و خبیب کزبیر و الدثنه ککلمه و الموسی بضم المیم و فتح السین ما یحلق به و الاستحداد الاحتلاق بالحدید و الشلو بالکسر العضو و الجسد من کل شی ء و التمزیع التفریق و تمزعوه بینهم اقتسموه

۱- فی الامتاع: و کان اول من سن الرکعتین عند القتل.

۲- جمع النشوان: السکران.

۳- فی المصدر: العوام.

۴- المنتقی فی مولود المصطفی: ۱۲۳ و ۱۲۴. الباب الرابع فیما کان سنه أربع من الهجره.

و المزعه بالضم و الكسر القطعه من اللحم أو الشقه منه و بض الماء يبض بضا سال قليلا قليلا.

**[ترجمه]«مرثد» بر وزن مسكن و «خبيب» بر وزن زبير و «الدثنة» بر وزن كلْمة و «الموسى» با ضمه ميم و فتحه سين چيزى است كه با آن سر را بتراشند. «الاستحداد» تراشيدن با تيغ آهنى است. «الشِّلو» با كسره شين به معناى عضو و جسد هر چيزى است. «التمزيغ» يعنى پاره شدن و «تمزّعوه بينهم» يعنى آن را ميان خود تقسيم كردند.

ص: ۱۵۴

«المزعة» با ضمه و كسره ميم به معناى تكه يا پاره‌اى از گوشت است. «بضّ الماء يبضّ بضّاً» يعنى آب اندك اندك ريخت.

**[ترجمه]

«۳»

وَ قَالَ ابْنُ الْأَثِيرِ فِي الْكَامِلِ لَمَّا قُتِلَ عَاصِمٌ وَ أَصْحَابُهُ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ عَمْرَو بْنَ أُمَيَّهَ الضَّمْرِيَّ إِلَى مَكَّهَ مَعَ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَ أَمَرَهُمَا بِقَتْلِ أَبِي سُفْيَانَ قَالَ عَمْرٌو فَخَرَجْتُ أَنَا وَ صَاحِبِي وَ مَعِي بَعِيرٌ لِي وَ بِرِجْلِ صَاحِبِي عِلَّهٌ فَكُنْتُ أَحْمِلُهُ عَلَى بَعِيرِي حَتَّى إِذَا جِئْنَا بِبَطْنِ أَحَجَّ (۱) فَعَقَلْنَا بَعِيرَنَا فِي الشِّعْبِ وَ قُلْتُ لِصَاحِبِي انْطَلِقْ بِنَا إِلَى أَبِي سُفْيَانَ لِنَقْتُلَهُ فَإِنْ خَشِيتَ شَيْئاً فَالْحَقْ بِالْبَعِيرِ فَارْكَبْهُ وَ الْحَقْ بِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ أَخْبِرْهُ الْخَبَرَ وَ خَلِّ عَنِّي فَدَخَلْنَا مَكَّهَ وَ مَعِي خَنْجَرٌ إِنْ عَانَقَنِي إِنْسَانٌ ضَرَبْتُهُ (۲) بِهِ فَقَالَ صَاحِبِي هَلْ لَكَ أَنْ تَبْدَأَ فَتَطُوفَ وَ تُصَلِّيَ رَكْعَتَيْنِ (۳) فَقُلْتُ إِنَّ أَهْلَ مَكَّهَ يَجْلِسُونَ بِأَفْنِيَتِهِمْ وَ أَنَا أَعْرَفُ بِهَا فَلَمْ يَزَلْ حَتَّى أَتَيْنَا الْبَيْتَ فَطُفْنَا (۴) ثُمَّ خَرَجْنَا فَمَرَرْنَا بِمَجْلِسٍ لَهُمْ فَعَرَفَنِي بَعْضُهُمْ فَصَرَخَ بِأَعْلَى صَوْتِهِ هَذَا عَمْرُو بْنُ أُمَيَّهَ فَثَارَ أَهْلُ مَكَّهَ إِلَيْنَا وَ قَالُوا مَا جَاءَ إِلَّا لِشَرٍّ وَ كَانَ فَاتِكاً مُتَشَيْطِناً فِي الْجَاهِلِيَّهِ فَقُلْتُ لِصَاحِبِي النَّجَاءَ هَذَا الَّذِي كُنْتُ أَحْذَرُ أَمَّا أَبُو سُفْيَانَ فَلَيْسَ إِلَيْهِ سَبِيلٌ فَانْجُ بِنَفْسِكَ فَصَعِدْنَا حَتَّى صَعِدْنَا الْجَبَلَ فَدَخَلْنَا فِي غَارٍ فَبِتْنَا نَحْنُ فِيهِ لَيْلَتَنَا (۵) نَنْتَظِرُ أَنْ يَسْكُنَ الطَّلَبُ قَالَ فَوَ اللَّهِ إِنِّي لَفِيهِ إِذْ أَقْبَلَ عُثْمَانُ بْنُ مَالِكٍ التَّيْمِيُّ بِفَرَسٍ لَهُ (۶) فَقَامَ عَلَى بَابِ الْغَارِ فَخَرَجْتُ إِلَيْهِ فَضَرَبْتُهُ بِالْخَنْجَرِ فَصَاحَ صَيْحَهً أَسْمَعَ أَهْلَ مَكَّهَ فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ وَ رَجَعْتُ إِلَى مَكَانِي فَوَجَدُوهُ وَ بِهِ رَمَقٌ فَقَالُوا مَنْ ضَرَبَكَ فَقَالَ عَمْرُو بْنُ

ص: ۱۵۵

۱- في المصدر: يأجج. و هو على ما قيل مكان على ثمانيه أميال من مكّه و قيل: موضع صلب فيه خبيب بن عدى.

۲- في المصدر: و معى خنجر قد اعددته ان عاقنى إنسان ضربته به.

۳- في المصدر: هل لك ان نبدأ فنطوف و نصلى ركعتين.

۴- زاد في المصدر: و صلينا.

۵- في المصدر: فخرجنا نشتد حتّى صعدنا الجبل فدخلنا غارا فبتنا فيه ليلتنا.

۶- في المصدر: يختل بفرس له.

أَمَیَّهَ ثُمَّ مَاتَ وَ لَمْ یَقْدِرْ أَنْ یُخْبِرَهُمْ بِمَکَانِی وَ شَغَلَهُمْ قَتْلُ صَاحِبِهِمْ عَنْ طَلَبِی فَاحْتَمَلُوهُ وَ مَکَثْنَا فِی الْغَارِ یَوْمَیْنِ حَتَّی سَکَنَ (۱) الطَّلَبُ ثُمَّ خَرَجَا إِلَی التَّنْعِیمِ فَإِذَا خَشَبَهُ خُبَیْبٍ وَ حَوْلَهُ حَرَسٌ فَصَعِدْتُ خَشَبَتَهُ فَاحْتَمَلْتُهُ عَلَی ظَهْرِی فَمَا مَشَیْتُ إِلَّا نَحْواً مِنْ أَرْبَعِینَ خُطْوَهً حَتَّی یَدَرُوا بِی فَطَرَحْتُهُ فَاشْتَدُّوا فِی أَثَرِی فَأَعْیَوْا وَ رَجَعُوا وَ انْطَلَقَ صَاحِبِی فَرَکِبَ الْبَعِیرَ وَ أَتَی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَخْبَرَهُ وَ أَمَّا خُبَیْبٌ فَلَمْ یُرَ بَعْدَ ذَلِکَ فَکَأَنَّ الْأَرْضَ ابْتَلَعَتْهُ قَالَ وَ سِرْتُ حَتَّی دَخَلْتُ غَارَ الضَّجْنَانِ (۲) وَ مَعِی قَوْسِی وَ أَسْهُمِی فَبَیْنَا أَنَا فِیهِ إِذْ دَخَلَ مِنْ بَنِی أَعْوَرَ طَوِیلٌ (۳) یَسُوقُ غَنَماً لَهُ فَقَالَ مَنِ الرَّجُلُ فَقُلْتُ مِنْ بَنِی الدُّئِلِ فَاضْطَجَعَ مَعِی وَ رَفَعَ عَقِیرَتَهُ (۴) یَتَغَنَّی وَ یَقُولُ:

وَ لَسْتُ بِمُسْلِمٍ مَا دُمْتُ حَیّاً*** وَ لَسْتُ أَدِینُ دِینَ الْمُسْلِمِینَا

ثُمَّ نَامَ فَقَتَلْتُهُ ثُمَّ سِرْتُ فَإِذَا رَجُلَانِ بَعَثَهُمَا قُرَیْشٌ یَتَجَسَّسَانِ أَمْرَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَرَمَیْتُ أَحَدَهُمَا بِسَهْمٍ فَقَتَلْتُهُ وَ اسْتَأْسَرْتُ الْآخَرَ فَقَدِمْتُ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَخْبَرْتُهُ الْخَبَرَ فَضَحِکَ وَ دَعَا لِی بِخَیْرٍ (۵).

۱- فی المصدر: حتی سکن عنا الطلب.

۲- فی المصدر: بضجنان.

۳- فی المصدر: اذ دخل علی رجل من بنی الدئل اعور طویل.

۴- العقیره: صوت المغنی و الباکی.

۵- الکامل ۲: ۱۱۶ و ۱۱۷ و فیه: فضحک حتّی بدت نواجده و دعا لی بخیر و فی هذه السنه تزوج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله زینب بنت خزیمه أم المساکین من بنی هلال فی شهر رمضان، و کانت قبله عند الطفیل بن الحارث فطلقها، و ولی المشرکون الحجّ فی هذه السنه.

**[ترجمه]ابن اثیر در کامل گوید: چون عاصم و یارانش کشته شدند، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم عمرو بن امیّهٔ ضمری را با مردی از انصار به مکه فرستاد و به آن‌ها امر فرمود که ابو سفیان را بکشند. عمرو گوید: من همراه با دوستم با شتری به راه افتادیم. پای دوستم دردمند بود از این جهت من او را سوار شتر خود می‌کردم تا به بطن احج رسیدیم. شتر خود را در دره بستیم و به دوستم گفتم: بیا برویم ابو سفیان را بکشیم. اگر از چیزی ترسیدی خود را به شتر برسان و سوار آن شو به پیامبر خدا ملحق شو و گزارش کار به او بده و مرا به حال خود واگذار. وارد مکه شدیم و من خنجری داشتم که آن را آماده ساخته بودم تا اگر کسی راه بر من ببندد او را با آن از پای درآورم. دوستم به من گفت: آیا نمی‌خواهی کار خود را با چرخش بر گرد خانه خدا آغاز کنیم و دو رکعت نماز بخوانیم؟ گفتم: مردم مکه در انجمن‌های خویش بر گرد خانه خدا می... نشینند و من به این شهر آشناتر هستم. پیوسته راه پیمودیم تا به خانه خدا رسیدیم و بر گرد آن طواف نمودیم. سپس بیرون آمدیم و بر یکی از انجمن‌های آن‌ها گذشتیم. یکی از آن‌ها مرا شناخت و با بلندترین آواز فریاد کشید: این عمرو بن امیّهٔ است. مردمان مکه به سوی ما شورش کردند و گفتند: او جز برای رساندن گزندی نیامده است. او به روزگار جاهلی قاتلی چابك و شیطان صفت بود. به دوستم گفتم: جان خود را نجات بده این همان چیزی است که از آن می‌ترسیدم. دیگر به سوی ابو سفیان راهی نیست. خود را نجات بده. بیرون آمدیم و به سختی دویدیم تا بر کوه بالا رفتیم و وارد غاری شدیم و شب را به روز آوردیم و منتظر ماندیم تا جویندگان آرام بگیرند. گوید: سوگند به خدا من در غار بودم که عثمان بن مالك تیمی سوار بر اسب فرا رسید و بر دهانه غار ایستاد. من بیرون آمدم و با خنجر بر او ضربه زدم و او فریادی کشید که همه مردم مکه آن را شنیدند. مردم به سوی او آمدند و من به مکانم بازگشتم. او را نیمه جان یافتند و گفتند: چه کسی تو را زد؟ گفت: عمرو بن

ص: ۱۵۵

امیّهٔ. آنگاه مُرد و نتوانست آن‌ها را جای من باخبر کند. کشته شدن دوستشان آن‌ها را از من و از جستن من به خود مشغول ساخت. آن‌ها او را برداشتند و با خود بردند. ما دو روز در غار ماندیم سپس به سوی تنعیم بیرون رفتیم. چوبه دار خبیب را دیدیم که اطرافش را نگهبانان گرفته بودند. بر چوبه بالا رفتم و خبیب را بر پشتم گذاشتم. بیش از حدود چهل گام برنداشته بودم که از آمدن من آگاه شدند و دنبالم کردند. او را انداختم و آنان به سرعت مرا دنبال کردند و خسته شده و بازگشتند. دوستم رفت و سوار بر شتر شد و نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم رفت و او را از ماجرا باخبر کرد. اما خبیب هرگز پس از آن دیده نشد. گویا زمین دهان باز کرده و او را بلعیده بود. گوید: من به راه افتادم تا اینکه وارد غار ضجنان شدم و کمان و تیرهای خود را همراه داشتم. همچنان که در آنجا بودم دیدم که مردی دراز از بنی اعور که گوسفند می‌چرانید به درون آمد. پرسید: کیستی؟ گفتم: از بنی دئل. او در کنار من خوابید و آواز خود را بلند کرد و این شعر را سرود:

تا زنده‌ام هرگز مسلمان نباشم و به آیین مسلمانان درنمی‌آیم.

سپس خوابید. من او را کشتم و روانه شدم که ناگاه دو مرد را دیدم که قریش آن‌ها را برای جاسوسی کار و امور پیامبر فرستاده بودند. یکی از آن دو را با تیر زدم و کشتم و دیگری را به اسیری گرفتم و به نزد رسول خدا بازگشتم و به آن حضرت ماجرا را خبر دادم. پیامبر خندید و برایم دعای خیر نمود. - . کامل ۲ : ۱۱۶ - ۱۱۷ و آمده است: پیامبر خندید تا جایی که

دندان‌های پیشین او پیدا شد و برایم دعای خیر نمود. و در این سال در ماه رمضان رسول خدا با زینب دختر خزیمه ام المساکین که از بنی هلال بود ازدواج کرد. او پیش‌تر همسر طفیل بن حارث بود که او را طلاق داده بود. در این سال امور حج به دست مشرکان افتاد. -

ص: ۱۵۶

**[ترجمه]

باب ۱۴ غزوه بنی النضیر

الآیات

الحشر: «هُوَ الَّذِی أَخْرَجَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ مِنْ دِیارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ ما ظَنَنْتُمْ أَنْ یَخْرُجُوا وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ مانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَیْثُ لَمْ یَحْتَسِبُوا وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ یُخْرِبُونَ بُیُوتَهُمْ بِأَیْدِیهِمْ وَ أَیْدِی الْمُؤْمِنِینَ فَاعْتَبِرُوا یا أُولِی الْأَبْصارِ* وَ لَوْ لا أَنْ کَتَبَ اللَّهُ عَلَیْهِمُ الْجَلاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِی الدُّنْیا وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَهِ عَذابُ النَّارِ* ذلِکَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ یُشَاقِّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ* ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَهٍ أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَهً عَلی أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَ لِیُخْزِیَ الْفاسِقِینَ»(۲)

(إلی قوله تعالی): «أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ نافَقُوا یَقُولُونَ لِإِخْوانِهِمُ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَکُمْ وَ لا نُطِیعُ فِیکُمْ أَحَداً أَبَداً وَ إِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّکُمْ وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ* لَئِنْ أُخْرِجُوا لا یَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَ لَئِنْ قُوتِلُوا لا یَنْصُرُونَهُمْ وَ لَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَیُوَلُّنَّ الْأَدْبارَ ثُمَّ لا یُنْصَرُونَ* لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَهً فِی صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ* لا یُقاتِلُونَکُمْ جَمِیعاً إِلَّا فِی قُریً مُحَصَّنَهٍ أَوْ مِنْ وَراءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَیْنَهُمْ شَدِیدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِیعاً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّی ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَعْقِلُونَ* کَمَثَلِ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِیباً ذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ* کَمَثَلِ الشَّیْطانِ إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اکْفُرْ فَلَمَّا کَفَرَ قالَ إِنِّی بَرِیءٌ مِنْکَ إِنِّی أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِینَ *فَکانَ عاقِبَتَهُما أَنَّهُما فِی النَّارِ خالِدَیْنِ فِیها وَ ذلِکَ جَزاءُ الظَّالِمِینَ»(۱۱-۱۷)

lt;meta info="- هُوَ الَّذِی أَخْرَجَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ مِنْ دِیارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ ما ظَنَنْتُمْ أَنْ یَخْرُجُوا وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ مانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَیْثُ لَمْ یَحْتَسِبُوا وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ یُخْرِبُونَ بُیُوتَهُمْ بِأَیْدِیهِمْ وَ أَیْدِی الْمُؤْمِنِینَ فَاعْتَبِرُوا یا أُولِی الْأَبْصارِ * وَ لَوْ لا أَنْ کَتَبَ اللَّهُ عَلَیْهِمُ الْجَلاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِی الدُّنْیا وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَهِ عَذابُ النَّارِ * ذلِکَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ یُشَاقِّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ * ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَهٍ أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَهً عَلی أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَ لِیُخْزِیَ الْفاسِقِینَ. - . حشر / ۲ - ۵ -

{اوست کسی که، از میان اهل کتاب کسانی را که کفر ورزیدند در نخستین اخراج [از مدینه] بیرون کرد. گمان نمی کردید که بیرون روند و خودشان گمان داشتند که دژهایشان در برابر خدا مانع آنها خواهد بود، و [لی] خدا از آنجایی که تصوّر نمی کردند بر آنان درآمد و در دلهایشان بیم افکند، [به طوری که] خود به دست خود و دست مؤمنان خانه های خود را خراب می کردند. پس ای دیده وران، عبرت گیرید. و اگر خدا این جلای وطن را بر آنان مقرّر نکرده بود، قطعاً آنها را در دنیا عذاب می کرد و در آخرت [هم] عذاب آتش داشتند. این [عقوبت] برای آن بود که آنها با خدا و پیامبرش در افتادند و

هر کس با خدا درافتد [بداند که] خدا سخت کیفر است. آنچه درخت خرما بریدید یا آنها را [دست نخورده] بر ریشه هایشان بر جای نهادید، به فرمان خدا بود، تا نافرمانان را خوار گرداند}

- أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ نافَقُوا یَقُولُونَ لِإِخْوانِهِمُ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَکُمْ وَ لا نُطِیعُ فِیکُمْ أَحَداً أَبَداً وَ إِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّکُمْ وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ * لَئِنْ أُخْرِجُوا لا یَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَ لَئِنْ قُوتِلُوا لا یَنْصُرُونَهُمْ وَ لَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَیُوَلُّنَّ الْأَدْبارَ ثُمَّ لا یُنْصَرُونَ * لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِی صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ * لا یُقاتِلُونَکُمْ جَمِیعاً إِلاَّ فِی قُریً مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَراءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَیْنَهُمْ شَدِیدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِیعاً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّی ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَعْقِلُونَ * کَمَثَلِ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِیباً ذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیم * کَمَثَلِ الشَّیْطانِ إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اکْفُرْ فَلَمَّا کَفَرَ قالَ إِنِّی بَرِیءٌ مِنْکَ إِنِّی أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِینَ * فَکانَ عاقِبَتَهُما أَنَّهُما فِی النَّارِ خالِدَیْنِ فِیها وَ ذلِکَ جَزاءُ الظَّالِمِین. - . حشر / ۱۱ - ۱۷ -

{مگر کسانی را که به نفاق برخاستند ندیدی که به برادران اهل کتاب خود- که از در کفر درآمده بودند- می گفتند: «اگر اخراج شدید، حتماً با شما بیرون خواهیم آمد، و بر علیه شما هرگز از کسی فرمان نخواهیم برد و اگر با شما جنگیدند، حتماً شما را یاری خواهیم کرد.» و خدا گواهی می دهد که قطعاً آنان دروغگویانند. اگر [یهود] اخراج شوند، آنها با ایشان بیرون نخواهند رفت، و اگر علیه آنان جنگی درگیرد [منافقان،] آنها را یاری نخواهند کرد، و اگر یاریشان کنند حتماً [در جنگ] پشت خواهند کرد و [دیگر] یاری نیابند. شما قطعاً در دلهای آنان بیش از خدا مایه هراسید، چرا که آنان مردمانی اند که نمی فهمند. [آنان، به صورت] دسته جمعی، جز در قریه هایی که دارای استحکاماتند، یا از پشت دیوارها، با شما نخواهند جنگید. جنگشان میان خودشان سخت است. آنان را متّحد می پنداری و [لی] دلهایشان پراکنده است، زیرا آنان مردمانی اند که نمی اندیشند. درست مانند همان کسانی که اخیراً [در واقعه بدر] سزای کار [بد] خود را چشیدند و آنان را عذاب دردناکی خواهد بود. چون حکایت شیطان که به انسان گفت: «کافر شو.» و چون [وی] کافر شد، گفت: «من از تو بیزارم، زیرا من از خدا، پروردگار جهانیان، می ترسم.» و فرجام هردوشان آن است که هر دو در آتش، جاوید می مانند و سزای ستمگران این است}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله: هُوَ الَّذِی أَخْرَجَ قیل نزلت السوره فی إجلاء بنی النضیر من الیهود فمنهم من خرج إلی خیبر و منهم من خرج إلی الشام

عن مجاهد و قتاده و ذلک

أن النبی صلی الله علیه و آله لما دخل المدینه صالحه بنو النضیر علی أن لا یقاتلوه و لا یقاتلوا معه فقبل ذلک منهم فلما غزا رسول الله صلی الله علیه و آله بدرا و ظهر علی المشرکین قالوا و الله إنه للنبی (۱) الذی وجدنا نعته فی التوراه لا ترد له رایه فلما غزا صلی الله علیه و آله غزاه أحد و هزم المسلمون ارتابوا و نقضوا العهد فرکب کعب بن الأشرف فی أربعین راکبا من الیهود إلی مکه فأتوا قریشا و حالفوهم و عاقدوهم علی أن تکون کلمتهم واحده علی محمد صلی الله علیه و آله ثم دخل أبو سفیان فی أربعین و کعب فی أربعین من الیهود المسجد و أخذ بعضهم علی بعض المیثاق بین الأستار و الکعبه ثم رجع کعب بن الأشرف و أصحابه إلی المدینه و نزل جبرئیل و أخبر النبی صلی الله علیه و آله بما تعاقد علیه کعب و أبو سفیان و أمره بقتل کعب بن الأشرف فقتله محمد بن مسلمه الأنصاری و کان أخاه من الرضاعه.

قال محمد بن إسحاق خرج رسول الله صلی الله علیه و آله إلی بنی النضیر یستعینهم فی دیه القتیلین من بنی عامر اللذین قتلهما عمرو بن أمیه الضمری و کان بین بنی النضیر و بین عامر عقد و حلف فلما أتاهم رسول الله صلی الله علیه و آله یستعینهم فی الدیه قالوا نعم یا أبا القاسم نعینک علی ما أحببت ثم خلا بعضهم ببعض فقال (۲) إنکم لن تجدوا الرجل علی مثل حالته هذه و رسول الله صلی الله علیه و آله إلی جانب جدار من بیوتهم قاعد فقالوا من رجل یعلو علی هذا البیت و یلقی علیه صخره و رسول الله صلی الله علیه و آله فی نفر من أصحابه فأتاه الخبر من السماء بما أراد القوم فقام و قال لأصحابه لا تبرحوا فخرج راجعا إلی المدینه و لما استبطئوا النبی صلی الله علیه و آله قاموا فی طلبه فلقوا رجلا مقبلا من المدینه فسألوه عنه فقال رأیته داخلا المدینه فأقبل أصحاب النبی صلی الله علیه و آله حتی انتهوا إلیه فأخبرهم الخبر بما أرادت الیهود من الغدر و أمر رسول الله صلی الله علیه و آله محمد بن مسلمه بقتل کعب بن الأشرف فخرج و معه سلکان بن سلامه و ثلاثه من بنی الحارث و خرج النبی صلی الله علیه و آله علی أثرهم (۳) و جلس فی موضع ینتظر رجوعهم فذهب محمد بن

۱- النبیّ خ ل.

۲- فقالوا خ ل.

۳- فی اثرهم خ ل.

مسلمه مع القوم إلى قرب قصره و أجلس قومه عند جدار و ناداه يا كعب فانتبه و قال من أنت قال أنا محمد بن مسلمه أخوك جئتك أستقرض منك دراهم فإن محمدا يسألنا الصدقه و ليس معنا الدراهم فقال كعب لا أقرضك إلا بالرهن قال معى رهن انزل فخذه و كانت له امرأه بنى بها تلك الليله عروسا فقالت لا أدعك تنزل لأنى أرى حمره الدم فى ذلك الصوت فلم يلتفت إليها و خرج فعانقه محمد بن مسلمه و هما يتحادثان حتى تباعدا من القصر إلى الصحراء ثم أخذ رأسه و دعا بقومه و صاح كعب فسمعت امرأته فصاحت و سمع بنو النضير صوتها فخرجوا نحوه فوجدوه قتيلا و رجع القوم سالمين إلى رسول الله صلى الله عليه و آله فلما أسفر الصبح أخبر رسول الله صلى الله عليه و آله أصحابه بقتل كعب ففرحوا و أمر رسول الله صلى الله عليه و آله بحربهم و السير إليهم فسار بالناس حتى نزل بهم فتحصنوا منه فى الحصن و أمر رسول الله صلى الله عليه و آله بقطع النخل و التحريق فيها فنادوه يا محمد قد كنت تنهى عن الفحشاء فما بالك تقطع النخل و تحرقها فأنزل الله سبحانه ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَهٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها الآيه و هى البؤيره فى قول حسان

و هان على سراه بنى لؤى***حريق بالبؤيره مستطير

و البؤيره تصغير بؤره و هى إره النار أى حفرتها و قال ابن عباس كان النبى صلى الله عليه و آله حاصرهم حتى بلغ منهم كل مبلغ فأعطوه ما أراد منهم فصالحهم على أن يحقن لهم دماءهم و أن يخرجهم من أرضهم و أوطانهم و أن يسيرهم إلى أذرعات بالشام و جعل لكل ثلاثه منهم بعيرا و سقاء فخرجوا إلى أذرعات و أريحا (۱) إلا أهل بيتين منهم آل أبى الحقيق و آل حيى بن أخطب فإنهم لحقوا بخيبر و لحقت طائفه منهم بالحيره و كان ابن عباس يسمى هذه السوره سوره بنى النضير

۱- أذرعات بالفتح ثمّ السكون، و كسر الراء. بلد فى اطراف الشام يجاور ارض البلقاء و عمان. و اريحا بالفتح ثمّ الكسر و ياء ساكنه مقصورا: لغه عبرانيه و هى مدينه الجبارين فى الغور من ارض الاردن بالشام، سميت باريحا بن مالك بن ارفخشد بن سام بن نوح عليه السلام.

و عن محمد بن مسلمه أن رسول الله صلى الله عليه و آله بعثه إلى بنى النضير و أمره أن يؤجلهم فى الجلاء ثلاث (۱) ليال.

و عن محمد بن إسحاق كان إجلاء بنى النضير مرجع النبى صلى الله عليه و آله من أحد و كان فتح قريظه مرجعه من الأحزاب و بينهما سنتان و كان الزهرى يذهب إلى أن إجلاء بنى النضير كان قبل أحد على رأس سته أشهر من وقعه بدر.

الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ يعنى يهود بنى النضير مِنْ دِيارِهِمْ بأن سلط الله المؤمنين عليهم و أمر نبيه صلى الله عليه و آله بإخراجهم من منازلهم و حصونهم و أوطانهم لِأَوَّلِ الْحَشْرِ اختلف فى معناه فقيل كان جلاؤهم ذلك أول حشر اليهود إلى الشام ثم يحشر الناس يوم القيامه إلى أرض الشام أيضا و ذلك الحشر الثانى عن ابن عباس و الزهرى و الجبائى قال ابن عباس قال لهم النبى صلى الله عليه و آله اخرجوا قالوا إلى أين قال إلى أرض المحشر و قيل معناه لأول الجلاء لأنهم كانوا أول من أجلى من أهل الذمه من جزيره العرب ثم أجلى إخوانهم من اليهود لئلا يجتمع فى بلاد العرب دينان و قيل إنما قال لِأَوَّلِ الْحَشْرِ لأن الله فتح على نبيه صلى الله عليه و آله فى أول ما قاتلهم ما ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا أى لم تظنوا أيها المؤمنون أنهم يخرجون من ديارهم لشدتهم و شوكتهم. وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ مانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ أى و ظن بنو النضير أن حصونهم لوثاقتها تمنعهم من سلطان الله و إنزال العذاب بهم على يد رسول الله صلى الله عليه و آله حيث حصنوها و هيئوا آلات الحرب فيها فَأَتاهُمُ اللَّهُ أى أتاهم أمر الله و عذابه مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا أى لم يتوهموا أنه يأتيهم لما قدروا فى أنفسهم من المنعه وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ بقتل سيدهم كعب بن الأشرف يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَ أَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ أى يهدمون بيوتهم بأيديهم من داخل ليهربوا لأنهم خربوا ما استحسنوا منها حتى لا يكون للمسلمين و يخربها المؤمنون من خارج ليصلوا إليهم و قيل

۱- بثلاث خ ل.

إن معنى تخريبها بأيدى المؤمنين أنهم عرضوها لذلك و قيل إنهم كانوا يخربون بيوتهم بأيديهم بنقض الموادعه و بأيدى المؤمنين بالمقاتله.

فَاعْتَبِرُوا يا أُولِي الْأَبْصارِ فيما نزل بهم و المراد (۱) استدلوا بذلك على صدق الرسول إذ كان وعدهم ذلك (۲) وَ لَوْ لا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلاءَ أى حكم عليهم أنهم يجلون عن ديارهم و ينقلون عن أوطانهم لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيا بعذاب الاستيصال أو بالقتل و السبى كما فعل ببنى قريظه وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَهِ مع الجلاء عَذابُ النَّارِ لأن أحدا منهم لم يؤمن ذلِكَ الذى فعلنا بهم بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ أى خالفوا الله وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ يُشَاقِّ اللَّهَ أى يخالفه فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ يعاقبهم على مشاقتهم أشد العقاب ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَهٍ أى نخله كريمه و قيل كل نخله سوى العجوه أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَهً عَلى أُصُولِها فلم تقطعوها و لم تقلعوها فَبِإِذْنِ اللَّهِ أى بأمره كل ذلك سائغ لكم وَ لِيُخْزِيَ الْفاسِقِينَ من اليهود و يهينهم به. (۳) أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نافَقُوا فأبطنوا الكفر و أظهروا الإيمان يَقُولُونَ لِإِخْوانِهِمُ فى الكفر يعنى يهود بنى النضير لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ من دياركم و بلادكم لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ مساعدين لكم وَ لا نُطِيعُ فِيكُمْ أى فى قتالكم و مخاصمتكم أَحَداً أَبَداً يعنون محمدا و أصحابه وَ إِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ و لندفعن عنكم وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ فيما يقولونه من الخروج معهم و الدفاع عنهم.

ص: ۱۶۱

۱- فيه اختصار، و الموجود فى المصدر: فاتعظوا يا أولى العقول و البصائر و تدبروا و انظروا فيما نزل بهم، و معنى الاعتبار النظر فى الأمور ليعرف بها شى ء آخر من جنسها، و المراد اه.

۲- فيه أيضا اختصار: و فى المصدر: اذ كان وعد المؤمنين ان اللّه سبحانه سيورثهم ديارهم و اموالهم بغير قتال، فجاء المخبر على ما اخبر، فكان آيه داله على نبوّته اه ثمّ استدلّ على ان الآيه لا تدلّ على صحه القياس. راجعه.

۳- مجمع البيان ۹: ۲۵۷- ۲۵۹.

قوله لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبارَ أی ینهزمون أو یسلمونهم ثُمَّ لا يُنْصَرُونَ أی لو کان لهم هذه القوه و فعلوا لم ینتفع أولئک بنصرتهم نزلت الآیه قبل إخراج بنی النضیر و أخرجوا بعد ذلک و قوتلوا فلم یخرج معهم منافق و لم ینصروهم کما أخبر الله تعالی بذلک و قیل أراد بقوله لإخوانهم بنی النضیر و بنی قریظه فأخرج بنو النضیر و لم یخرجوا معهم و قوتل بنو قریظه فلم ینصروهم لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً أی خوفا فِي صُدُورِهِمْ أی فی قلوب هؤلاء المنافقین مِنَ اللَّهِ المعنی أن خوفهم منکم أشد من خوفهم من الله ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ الحق و لا یعلمون عظمه الله و شده عقابه لا يُقاتِلُونَكُمْ جَمِيعاً معاشر المؤمنین إِلَّا فِي قُرىً مُحَصَّنَةٍ أی ممتنعه حصینه أی لا یبرزون لحربکم و إنما یقاتلونکم متحصنین بالقری أَوْ مِنْ وَراءِ جُدُرٍ أی یرمونکم من وراء الجدران بالنبل و الحجر بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ أی عداوه بعضهم لبعض شدیده أی لیسوا بمتفقی القلوب أو قوتهم فیما بینهم شدیده فإذا لاقوکم جبنوا و فزعوا (۱) منکم بما قذف الله فی قلوبهم من الرعب تَحْسَبُهُمْ جَمِيعاً أی مجتمعین فی الظاهر وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّى أی مختلفه متفرقه خذلهم الله باختلاف کلمتهم و قیل إنه عنی بذلک قلوب المنافقین و أهل الکتاب ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْقِلُونَ ما فیه الرشد مما فیه الغی (۲) كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيباً أی مثلهم فی اغترارهم بعددهم و قوتهم کمثل الذین من قبلهم یعنی المشرکین الذین قتلوا ببدر و ذلک قبل غزاه بنی النضیر بسته أشهر عن الزهری و غیره و قیل یعنی بنی قینقاع عن ابن عباس و ذلک أنهم نقضوا العهد مرجع رسول الله صلی الله علیه و آله من بدر فأمرهم رسول الله صلی الله علیه و آله أن یخرجوا فقال عبد الله بن أبی لا تخرجوا فإنی آتی النبی صلی الله علیه و آله فأکلمه فیکم أو أدخل معکم الحصن فکان هؤلاء أیضا فی إرسال عبد الله بن أبی إلیهم

۱- تفرقوا خ ل. أقول: فی المصدر: و تفرغوا.

۲- فی المصدر زیاده لم یذکره المصنّف اختصارا و هی: و انما کان قلوب من یعمل بخلاف العقل شتّی لاختلاف دواعیهم و اهوائهم، و داعی الحق واحد، و هو العقل الذی یدعو الی طاعه اللّه و الاحسان فی الفعل.

ثم ترکه (۱) نصرتهم کأولئک ذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ أی عقوبه کفرهم وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ فی الآخره کَمَثَلِ الشَّیْطانِ أی مثل المنافقین فی غرورهم بنی النضیر (۲) و خذلانهم إیاهم کمثل الشیطان إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اکْفُرْ و هو عابد (۳) بنی إسرائیل فَلَمَّا کَفَرَ قالَ إِنِّی بَرِی ءٌ مِنْکَ فکذلک بنو النضیر اغتروا بالمنافقین ثم تبرءوا منهم عند الشده و أسلموهم و قیل کمثل الشیطان یوم بدر إذ دعا إلی حرب رسول الله صلی الله علیه و آله فلما رأی الملائکه رجع القهقری و قال إِنِّی أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِینَ فَکانَ عاقِبَتَهُما أی الداعی و المدعو. (۴)

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله گوید: «هُوَ الَّذِی أَخْرَجَ» مجاهد و قتادۀ گویند: سوره حشر درباره بیرون کردن بنی النضیر از یهودیان مدینه نازل شده که بعضی از آن‌ها به خیبر رفته و برخی هم به شام

ص: ۱۵۷

هجرت کردند. و اینگونه بود که وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم داخل مدینه شدند بنی النضیر با آن حضرت مصالحه کردند و پیمان بستند بر اینکه با آن جناب جنگ نکنند و با او هم پیکار با دیگران نکنند (نه له باشند و نه علیه). آن حضرت از ایشان پذیرفت. چون پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلم جنگ بدر را انجام داد و بر مشرکین پیروز شد گفتند: به خدا قسم که اوست پیامبری که ما صفات او را در تورات یافته ایم پرچمی بر او وارد نشود و شکست نمی‌خورد. چون جنگ و غزوه احد انجام شد و مسلمین فرار کردند در شک و تردید افتاده و پیمان را شکسته و نقض عهد کردند. کعب بن اشرف یهودی سوار شد با چهل نفر از یهودیان سواره به مکّه آمده و نزد قریش آمدند و با آن‌ها پیمان و معاهده بستند که با کلمه واحده و بدون اختلاف بر علیه محمّد باشند، پس ابو سفیان با چهل نفر از قریش و کعب با چهل نفر از یهود وارد مسجد الحرام شده و بین پرده ها و پوشش کعبه و کعبه با یکدیگر پیمان محکم بستند. سپس کعب بن اشرف و یارانش به مدینه برگشتند و جبرئیل علیه السلام پیامبر را به آنچه که کعب و ابو سفیان با هم پیمان بسته بودند خبر داد و فرمان داد که کعب بن اشرف را بکشند. محمد بن مسلم انصاری که برادر رضاعی او بود او را کشت.

محمد بن اسحاق گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به سوی بنی النضیر رفت تا در باره دیه دو مقتولی از بنی عامر که عمرو بن امیه ضمری آن دو را کشته بود استعانت جوید. میان بنی النضیر و بنی عامر پیمان و معاهده بر قرار بود. چون پیامبر نزد ایشان آمد که در دیه استعانت جوید گفتند: آری ای ابو القاسم ما تو را اعانت کنیم به آنچه که دوست داری سپس بعضی از آن‌ها با برخی دیگر خلوت کرده و تبانی کردند و گفتند: شما این مرد را به این سادگی و بی‌دفاعی پیدا نخواهید کرد، این رسول خدا است که در کنار دیواری از خانه های شما نشسته است. گفتند: کیست آن مردی که بر بام این خانه رود و سنگ را بر سر او انداخته و او را بکشد. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با چند نفر از اصحابش بودند پس خبر آسمانی به آن حضرت رسید که مردم یهود چه نقشه ای دارند، آن حضرت برخاست و به اصحابش فرمود: حرکت نکنید و از اینجا تکان نخورید. سپس به مدینه برگشت و چون آمدن پیامبر به تأخیر افتاد اصحاب او برخاستند که آن حضرت را بیابند. مردی را دیدند که از مدینه می آید از وی پرسیدند، گفت: من آن حضرت را دیدم وارد مدینه شد. اصحاب پیامبر آمدند تا به آن حضرت رسیدند. پیامبر نقشه ای را که یهود طرح کرده بودند به آن‌ها خبر داد و به محمّد بن مسلمه امر فرمود تا کعب بن اشرف را به قتل برساند. محمد بن مسلمه به اتفاق سلکان بن سلامه و سه نفر دیگر از بنی الحارث بیرون آمدند و پیامبر هم در

پی آنان آمد و در محلّی به انتظار آن‌ها نشست. محمد بن

مسلمه با رفقایش تا نزدیک قصر کعب آمده و رفقایش در کنار دیواری نشانیده و فریاد زد: ای کعب. کعب آگاه شد و صدا را شنید و گفت: تو کیستی؟ گفت: من برادرت محمد بن مسلمه هستم آمدم تا از تو چند درهمی قرض بگیرم زیرا که محمد از ما صدقه مطالبه می‌کند و ما پول نداریم، گفت: من به تو قرض نمی‌دهم مگر با رهن و گرویی. گفت: من وثیقه و گرویی آوردم پائین بیا و آن را بگیر. کعب زنی گرفته بود و همان شب با او عروسی و آمیزش کرده بود. زن به او گفت: من نمی... گذارم پائین بروی برای اینکه من در این صدا اثر خون و سرخی خون می‌بینم. کعب به حرف او گوش نداد و بیرون آمد. محمد بن مسلمه با او معانقه کرد و دست به گردن او انداخت و با هم صحبت کنان قدم زده تا از قصر دور شده و به صحرا آمدند. محمّد سر کعب را گرفت و رفقایش را صدا زد و کعب فریاد زد و همسرش صدای او را شنید و داد و فریاد کرد تا بنی النضیر صدایش را شنیده و بیرون دویده و به سوی او آمدند و او را کشته دیدند. محمّد و یارانش به سلامت برگشتند نزد پیامبر رسیدند. چون بامداد روشن شد پیامبر اصحابش را از کشته شدن کعب خبر داد. همگی خوشحال شده و آن حضرت به جنگ بنی النضیر و حرکت به سوی آن‌ها را دستور فرمود. مردم حرکت کرده و آمدند تا بر آن‌ها فرود آمدند. بنی النضیر در قلعه خود پناه گرفتند. رسول خدا فرمان داد که درختان خرمای آن‌ها را قطع کنند و آتش بر آن افکندند. آن‌ها فریاد زدند: ای محمّد شما بودی که از فحشاء نهی می‌کردی، پس برای چه درختان ما را قطع می‌کنی و می‌سوزانی؟ پس خداوند این آیه را نازل فرمود: «ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها» و این مطلب همان «بؤیره» در گفته و شعر حسان بن ثابت انصاری است که گوید:

و آسان است بر سربازان فرزندان لوّی (بن غالب) سوزانیدن درختان خرمای بلند و دراز با گودال‌های آتش.

و «بؤیرة» تصغیر بؤرة و آن گودال آتش است.

ابن عباس گوید: پیامبر آن‌ها را محاصره کرد تا آنکه رسید به جایی که ناچار شدند هر چه پیامبر می‌خواهد، انجام دهد. پس با آن‌ها صلح کرد بر اینکه خونشان ریخته نشود و از زمین و منازلشان بیرون روند و اینکه به سمت اذرعات شام کوچ کنند و برای هر سه نفری از ایشان یک شتر و یک مشک آب قرار داد. آن‌ها به سوی اذرعات و اریحای شام حرکت کردند جز دو خانواده آل ابی الحقیق و آل حی بن اخطب که آن‌ها به خیبر پیوستند و طائفه ای از ایشان هم به حیره ملحق شدند و ابن عباس این سوره را سوره بنی النضیر می‌نامید.

و از محمد بن مسلمه روایت شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم او را به سوی بنی النضیر فرستاد و به او فرمان داد که در کوچ کردنشان و تبعید سه شب به آن‌ها مهلت بدهد.

از محمد بن اسحاق روایت شده که تبعید بنی النضیر در موقع برگشتن پیامبر از جنگ احد بود و فتح بنی قریظه در موقع

برگشتش از جنگ احزاب و میان این دو واقعه، دو سال فاصله بود. زهری گوید: تبعید بنی النضیر شش ماه بعد از حادثه جنگ بدر و پیش از جنگ احد بود.

«الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ» یعنی یهود بنی النضیر را از خانه هایشان به اینکه مسلّط نمود مؤمنین را بر ایشان و پیامبرش فرمان داد تا آن‌ها را از منازل و قلعه هایشان و سرزمین‌شان بیرون کند. «لاوّل الحشر» مفسّرین درباره معنای آن اختلاف کرده اند: ابن عباس و زهری و جبائی گویند: تبعیدشان به شام بود و در روز قیامت هم یهود محشور به شام می‌شوند چنانچه در دنیا اوّل تبعید به آنجا شدند سپس مردم دیگر نیز در روز قیامت محشور به زمین شام می‌شوند و این حشر دوّم است. ابن عباس گوید: پیامبر به آن‌ها فرمود: بیرون روید. گفتند: به کجا؟ فرمود: به زمین محشر. گویند: یعنی به اوّل تبعیدگاه برای اینکه آن‌ها اوّلین کسانی بودند که از اهل ذمّه از جزیره العرب تبعید و اخراج شدند آن گاه برادرانشان از یهود رانده شدند تا آنکه در بلاد عرب دو دین جمع نشود.برخی گویند: از این جهت فرمود: «لأوّل الحشر» که خداوند در اوّل مرتبه ای که پیامبرش با آن‌ها جنگ کرد فتح و پیروزی را نصیب پیامبر نمود. «ما ظَنَنْتُمْ أَنْ یَخْرُجُوا» یعنی ای مؤمنان شما بخ خاطر شوکت و قدرتی که آن‌ها داشتند گمان نمی کردید که از منازل خود و دژهایشان بیرون روند.

«وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ مانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ» یعنی بنی النضیر گمان کردند که دژها و قلعه های آن‌ها با استحکاماتش مانع از این می‌شود که خداوند بر آنچه چیره شده و به وسیله پیامبرش بر آن‌ها عذاب نازل کند، به نحوی که قلعه‌هایشان را محکم کرده و در آن پناه گرفتند و سلاح‌های جنگی در آن مهیّا ساختند. «فَأَتاهُمُ اللَّهُ» یعنی امر خدا و عذاب او بر آن‌ها نازل شد. «مِنْ حَیْثُ لَمْ یَحْتَسِبُوا» از جایی که خیال آن را نمی‌کردند که بر ایشان وارد شود چون در پیش خود فکر می‌کردند که موانع و اسبابی که آن‌ها آماده کرده اند ایشان را مصون داشته و مانع از نفوذ دیگران است. «وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ» با کشته شدن بزرگشان کعب پسر اشرف. «یُخْرِبُونَ بُیُوتَهُمْ بِأَیْدِیهِمْ وَ أَیْدِی الْمُؤْمِنِینَ» یعنی ویران می کردند خانه های خودشان را از داخل تا راه فراری پیدا کنند زیرا آن‌ها منازل خود را خراب می‌کردند تا مبادا نصیب مسلمین شود و مؤمنان نیز از خارج خراب می‌کردند تا به آن‌ها برسند. برخی گویند:

ص: ۱۶۰

معنای خراب شدن به دست مؤمنین این است که آن را در معرض خرابی می گذاردند. و بعضی گویند: آن‌ها با دست خود منازلشان را خراب می‌کردند به سبب نقض عهد و شکستن پیمان و با دست مؤمنین ویران می‌کردند به وسیله جنگ و کشتار.

«فَاعْتَبِرُوا یا أُولِی الْأَبْصارِ» یعنی نگاه کنید در آنچه بر ایشان نازل شد و مقصود این است که از این ماجرا تامل کرده و به سبب این استدلال کنند بر صدق پیامبر، زیرا مؤمنان را به این وعده داد بود. «وَ لَوْ لا أَنْ کَتَبَ اللَّهُ عَلَیْهِمُ الْجَلاءَ» مقصود حکم و فرمان خداوند است بر اینکه آن‌ها آواره و دور از دیارشان شوند و از وطنشان منتقل شوند. «لَعَذَّبَهُمْ فِی الدُّنْیا» با عذاب نابودی و از ریشه بر کندن. یا با کشتار و اسارت چنانچه بر بنی قریظه وارد کرد. «وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَهِ» و برای ایشان در آخرت با بیرون رفتن از وطنشان. «عَذابُ النَّارِ» چون یک نفر از ایشان ایمان نیاوردند. «ذلِکَ» یعنی این بلایی که بر سر آن‌ها آوردیم برای این است که: «بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ» با خداوند مخالفت کردند. «وَ مَنْ یُشَاقِّ اللَّهَ» و کسی که مخالفت با خدا کند. «فَإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ» به خاطر مخالفتشان آن‌ها را سخت عذاب می‌دهد. «ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَهٍ» یعنی درختان نخل پربار. و گفته شده: هر

درخت خرمایی غیر از خرمای فشرده و غیر مرغوب. «أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَةً عَلی أُصُولِها» آن را قطع نکردید و از ریشه نکندید. «فَبِإِذْنِ اللَّهِ» یعنی به امر خداست تمام اینها برای شما جائز است. «وَ لِیُخْزِیَ الْفاسِقِینَ» یعنی یهود، و آنها را خوار و ذلیل نماید. -. مجمع البیان ۹ : ۲۵۷ - ۲۵۹ -

«أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ نافَقُوا» کسانی را که کفر خود را پنهان و اظهار ایمان نمودند. «یَقُولُونَ لِإِخْوانِهِمُ» به برادرانشان در کفر یعنی یهود بنی نضیر. «لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ» اگر شما از منازل و سرزمینتان بیرون رانده شوید. «لَنَخْرُجَنَّ مَعَکُمْ» ما هم با برای یاری شما بیرون خواهیم آمد «وَ لا نُطِیعُ فِیکُمْ» اطاعت نمی‌کنیم در قتال و دشمنی شما «أَحَداً أَبَداً» مقصودشان پیامبر و یارانش بود. «وَ إِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّکُمْ» و اگر شما پیکار کنید ما شما را یاری می‌کنیم، یعنی هر آینه دفاع از شما می‌کنیم. «وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ» و خداوند شهادت و گواهی می‌دهد که آنها در آنچه می گویند که با آنها بیرون می‌روند و از آنان دفاع می کنند، دروغ می گویند.

ص: ۱۶۱

«لَیُوَلُّنَّ الْأَدْبارَ» یعنی پشت به جنگ کرده و فرار می‌کنند و ایشان را تسلیم دشمن می‌نمایند. «ثُمَّ لا یُنْصَرُونَ» یعنی اگر این قوّه و نیرو هم برای ایشان باشد و یاری کنند، یهودیان از نصرت و یاری ایشان منتفع و بهره مند نمی‌شوند. این آیه پیش از بیرون کردن بنی النضیر نازل شده و بعد از آن رانده شدند و قتال کردند و منافقی با ایشان بیرون نیامد و آنها را یاری نکرد چنانچه خداوند متعال از این خبر داد. و بعضی گویند: مقصود از «لاخوانهم» بنی نضیر و بنی قریظه است. بنی النضیر بیرون شدند و منافقین با آنها بیرون نرفتند، و بنی قریظه قتال کردند، پس ایشان را یاری نکردند. «لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً» هر آینه شما ترسناک تر هستید «فِی صُدُورِهِمْ» در دلهای این گروه منافقین «مِنَ اللَّهِ» یعنی ترس آنها از شما بیشتر و سخت تر است از خوفشان از خدا. «ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ» این برای آن است که ایشان مردمی هستند که بزرگی خدا و سختی عذاب و عقوبت او را نمی‌دانند. «لا یُقاتِلُونَکُمْ جمیعاً» ای گروه مؤمنین «إِلَّا فِی قُریً مُحَصَّنَةٍ» یعنی محکم و نفوذ ناپذیر. یعنی آشکارا برای جنگ و پیکار با شما بیرون نمی‌آیند و در حالی که در دژهای محکم پناه گرفته‌اند با شما کارزار می کنند. «أَوْ مِنْ وَراءِ جُدُرٍ» یعنی از پشت دیوارها بر شما تیر و سنگ می‌اندازند. «بَأْسُهُمْ بَیْنَهُمْ شَدِیدٌ» یعنی دشمنی بعضی از ایشان با بعضی دیگر سخت است، یعنی دلهای آنها یکی نیست. و بعضی گویند: معنایش این است که آنان قوّت و نیرویشان در میان خودشان سخت است، پس وقتی شما را ببینند و ملاقات کنند می‌ترسند و از آنچه که خداوند از رعب و ترس در دلشان انداخته، از شما دور می... شوند. «تَحْسَبُهُمْ جَمِیعاً» یعنی خیال می کنی که ایشان در ظاهر مجتمع و هماهنگ هستند «وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّی» و دلهایشان پراکنده و مخالف یکدیگر است خداوند با اختلاف رأی و نظراتشان آنها را شکست داد. برخی گویند: مقصود خداوند، دلهای منافقین و اهل کتاب است. «ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَعْقِلُونَ» این برای آن است که ایشان مردمی هستند که اندیشه و خرد ندارند که ببینند و تشخیص دهند چیزی را که در آن صلاح و هدایت است از چیزی که در آن گمراهی و ضلالت است. «کَمَثَلِ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِیباً» زهری و غیر او گویند: یعنی مثل آنان در مغرور شدن به عدد و قوّتشان و به گفته های منافقین مثل کسانی است که قبل از ایشان یعنی مشرکینی که در بدر کشته شدند می‌باشد، و این شش ماه قبل از جنگ بنی النضیر بود. ابن عباس گوید: مقصود بنی قینقاع است. از این جهت بود که آنها نقض عهد کردند و پیمان خود را در هنگام برگشت پیامبر خدا از بدر شکستند، پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمان داد که بیرون بروند، و عبد اللَّه بن ابی (رئیس منافقان) گفت:

شما بیرون نروید من نزد پیامبر می‌روم و در باره شما با او صحبت می کنم یا با شما وارد قلعه می‌شوم و آن گروه هم در فرستادن عبد اللّه بن ابی به سوی ایشان بودند

ص: ۱۶۲

سپس از یاری آن‌ها دست کشیدند. «ذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ» چشیدند عقوبت کفرشان را چشیدند. «وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ» و برای آن‌ها عذاب دردناک در روز قیامت. «کَمَثَلِ الشَّیْطانِ» یعنی نیرنگ و فریب منافقان در حقّ بنی النضیر و خوار نمودن آنان مانند فریب و نیرنگ شیطان است. «إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اکْفُرْ» آن انسان عابد بنی اسرائیل بود «فَلَمَّا کَفَرَ قالَ إِنِّی بَرِی ءٌ مِنْکَ» چون کفر ورزید شیطان گفت: من بیزارم از تو، خدا این مثل و قصّه را برای بنی النضیر زد، هنگامی که با سخنان منافقان فریب خوردند. سپس در موقع سختی از ایشان تبرّی جسته و آن‌ها را تسلیم دشمن نمودند. و بعضی گویند: «کَمَثَلِ الشَّیْطانِ» روز بدر را قصد نموده زمانی که دعوت به جنگ با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نمود، چون فرشتگان را دید به عقب برگشته و فرار کرد و گفت من از خدا می‌ترسم. «فکان عاقبتهما» یعنی سرانجام دعوت‌گر و دعوت شده. -. مجمع البیان ۹ : ۲۶۳ - ۲۶۵ -

**[ترجمه]

بیان

و هی البؤیره أی قصه التحریق هی المشار إلیها فی هذا البیت قال الجوهری البؤره الحفره بأرت أبأر بأرا حفرت بؤره یطبخ فیها و هی الإره و قال الإره موضع النار و أصله أری و الهاء عوض من الیاء و السراه بالفتح جمع سری و هی الشریف و أذرعات بکسر الراء موضع بالشام.

**[ترجمه]«و هی البؤیرة» یعنی داستان سوزاندن که در این بیت بدان اشاره شده است. جوهری گوید: «البؤرة» به معنای گودال است. «بأرت أبئر بأراً» گودالی کندم تا در آن پخت شود. و آن «الارّة» است. و گوید: «الأرة» آتش دان است. و اصل آن «أری» بوده که هاء به جای یاء آمده است. و «السراة» با فتحه سین جمع سریّ به معنای بزرگ و شریف است. و «أذرعات» با کسره راء مکانی در شام است.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

عم، إعلام الوری ثُمَّ کَانَتْ غَزْوَهُ بَنِی النَّضِیرِ وَ ذَلِکَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَشَی إِلَی کَعْبِ بْنِ الْأَشْرَفِ یَسْتَقْرِضُهُ فَقَالَ مَرْحَباً بِکَ یَا أَبَا الْقَاسِمِ وَ أَهْلًا فَجَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَصْحَابُهُ فَقَامَ کَأَنَّهُ یَصْنَعُ لَهُمْ طَعَاماً وَ حَدَّثَ نَفْسَهُ أَنْ یَقْتُلَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَنَزَلَ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَأَخْبَرَهُ بِمَا هَمَّ بِهِ الْقَوْمُ مِنَ الْغَدْرِ فَقَامَ صلی الله علیه و آله کَأَنَّهُ یَقْضِی حَاجَهً وَ عَرَفَ أَنَّهُمْ لَا یَقْتُلُونَ أَصْحَابَهُ وَ هُوَ حَیٌّ فَأَخَذَ صلی الله علیه و آله الطَّرِیقَ نَحْوَ الْمَدِینَهِ فَاسْتَقْبَلَهُ بَعْضُ أَصْحَابِ

كَعْبٍ الَّذِينَ كَانَ أَرْسَلَ إِلَيْهِمْ يَسْتَعِينُ بِهِمْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَخْبَرَ كَعْباً بِذَلِكَ فَسَارَ الْمُسْلِمُونَ رَاجِعِينَ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صُورِيَا وَ كَانَ أَعْلَمَ الْيَهُودِ إِنَّ رَبَّهُ (۵) أَطْلَعَهُ عَلَى مَا أَرَدْتُمُوهُ مِنَ الْغَدْرِ وَ لَا يَأْتِيكُمْ وَ اللَّهِ

۱- فی المصدر: ثم ترک.

۲- فی المصدر: لبنی النضیر.

۳- أی برصیصا. ذکر قصته مفصلا فی المصدر ترکه المصنّف اختصارا راجعه.

۴- مجمع البیان ۹: ۲۶۳- ۲۶۵.

۵- فی المصدر: و اللّه ان ربّه.

أَوَّلَ مَا يَأْتِيكَمْ (۱) إِلَّا رَسُولُ مُحَمَّدٍ يَأْمُرُكُمْ عَنْهُ بِالْجَلَاءِ فَأَطِيعُونِي فِي خَصْلَتَيْنِ لَا خَيْرَ فِي الثَّالِثَهِ أَنْ تُسْلِمُوا فَتَأْمَنُوا عَلَى دِيَارِكُمْ وَ أَمْوَالِكُمْ وَ إِلَّا فَإِنَّهُ يَأْتِيكُمْ مَنْ يَقُولُ لَكُمْ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ فَقَالُوا هَذِهِ أَحَبُّ إِلَيْنَا قَالَ أَمَا إِنَّ الْأُولَى خَيْرٌ لَكُمْ مِنْهَا وَ لَوْ لَا أَنِّي أَفْضَحُكُمْ لَأَسْلَمْتُ ثُمَّ بَعَثَ مُحَمَّدَ بْنَ مَسْلَمَهَ إِلَيْهِمْ يَأْمُرُهُمْ بِالرَّحِيلِ وَ الْجَلَاءِ عَنْ دِيَارِهِمْ وَ أَمْوَالِهِمْ وَ أَمَرَهُ أَنْ يُؤَجِّلَهُمْ فِي الْجَلَاءِ ثَلَاثَ لَيَالٍ (۲).

**[ترجمه]اعلام الوری: سپس غزوه بنی نضیر اتفاق افتاد و از این قرار بود که حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله و سلم نزد کعب بن اشرف رفت تا از وی قرضی بگیرد، او ابتداء از پیامبر احترام نمود و از وی تجلیل کرد، پس از اینکه حضرت با اصحاب خود نشستند، کعب به بهانه فراهم کردن طعام و غذا از مجلس بیرون شد، ولی باطنا در نظر گرفت آن حضرت را به قتل برساند. در این وقت جبرئیل علیه السّلام فرود آمد و پیامبر را از نیت کعب بن اشرف مطلع ساخت، حضرت رسول از خانه کعب بن اشرف بیرون شد، و طوری وانمود کرد که برای قضای حاجتی می‌رود، پیامبر چون می‌دانست اطرافیان کعب اصحاب او را نخواهند کشت لذا به تنهائی راه مدینه را در پیش گرفت. هنگامی که پیامبر به مدینه مراجعت می‌کرد یکی از اصحاب کعب که برای کمک و یاری او می آمد در راه حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله را دید، او جریان حضرت را به کعب اطلاع داد، و اصحاب پیامبر نیز از قضیه مراجعت پیامبر مطلع شدند و آنان هم برگشتند. عبد اللَّه بن صوریا که دانشمندترین یهودیان بود گفت: به خداوند سوگند پروردگار محمد او را از نیت سوء و مکر و فریب شما خبر داده،

ص: ۱۶۳

و اینک فرستاده وی خواهد آمد و شما را به ترک این دیار امر خواهد کرد، اکنون به حرف من گوش فرا دهید و به وی ایمان بیاورید، تا مال و جان شما در امان باشد، و اگر از گفتار او درگذرید شما را از این محل بیرون خواهد کرد. یهودیان گفتند: خروج ما از این محل و ترک مال و دیار بر ما گواراتر است تا اینکه به محمد ایمان بیاوریم!، عبد اللَّه گفت: ولی اگر ایمان بیاورید برای شما بهتر است، و اگر برای رسوائی شما نبود من ایمان می آوردم پس از اینکه حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله به مدینه مراجعت کرد، محمد بن مسلمه را نزد یهودیان فرستادند، و برای آن‌ها سفارش اکید کردند که هر چه زودتر از اموال خود برداشته و از دیار خود بیرون شوند، و حضرت امر فرمود که تا سه روز باید یهودیان منازل خود را تخلیه کنند. - . اعلام الوری : ۵۶ چاپ اول و ۹۷ چاپ دوم . -

**[ترجمه]

«۲»

أَقُولُ قَالَ الْكَازِرُونِيُّ وَ غَيْرُهُ فِي شَرْحِ تِلْكَ الْقِصَّهِ كَانَتْ غَزْوَهُ بَنِي النَّضِيرِ فِي رَبِيعٍ الْأَوَّلِ (۳) وَ كَانَتْ مَنَازِلُهُمْ بِنَاحِيَهِ الْفَرْعِ وَ مَا وَالاهَا بِقَرْيَهٍ يُقَالُ لَهَا زُهْرَهُ وَ إِنَّهُمْ لَمَّا نَقَضُوا الْعَهْدَ وَ عَاقَدُوا الْمُشْرِكِينَ عَلَى حَرْبِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله خَرَجَ صلى الله عليه و آله يَوْمَ السَّبْتِ وَ صَلَّى فِي مَسْجِدِ قُبَاءَ وَ مَعَهُ نَفَرٌ مِنْ أَصْحَابِهِ (۴) ثُمَّ أَتَى بَنِي النَّضِيرِ فَكَلَّمَهُمْ أَنْ يُعِينُوهُ فِي دِيَهِ رَجُلَيْنِ كَانَ قَدْ آمَنَهُمَا فَقَتَلَهُمَا عَمْرُو بْنُ أُمَيَّهَ وَ هُوَ لَا يَعْلَمُ فَقَالُوا نَفْعَلُ وَ هَمُّوا بِالْغَدْرِ بِهِ فَقَالَ عَمْرُو بْنُ الحجاش (۵) أَنَا أَظْهَرُ عَلَى الْبَيْتِ فَأَطْرَحُ عَلَيْهِ صَخْرَهً فَقَالَ سَلَامُ بْنُ مِشْكَمٍ لَا تَفْعَلُوا فَوَ اللَّهِ لَيُخْبَرَنَّ بِمَا هَمَمْتُمْ (۶) فَجَاءَ جَبْرَئِيلُ فَأَخْبَرَهُ صلى الله عليه و آله فَخَرَجَ رَاجِعاً

إِلَى الْمَ دِينَهِ ثُمَّ دَعَا عَلِيّاً وَ قَالَ لَا تَبْرَحْ مِنْ مَكَانِكَ فَمَنْ خَرَجَ عَلَيْكَ مِنْ أَصْحَابِی فَسَأَلَکَ عَنِّی فَقُلْ تَوَجَّهَ إِلَى الْمَ دِينَهِ فَفَعَلَ ذَلِکَ ثُمَّ لَحِقُوا بِهِ فَبَعَثَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مُحَمَّدَ بْنَ مَسْلَمَهَ إِلَيْهِمْ وَ أَمَرَهُمْ بِالْجَلَاءِ

۱- فی المصدر: و اللّه ما یأتیکم.

۲- إعلام الوری: ۵۶ ط ۱ و ۹۷ ط ۲.

۳- فی الامتاع: فی ربیع الأوّل علی رأس سبعه و عشرین شهرا من مهاجر النبیّ صلّی اللّه علیه و آله، و یقال: کانت فی جمادی الأولی سنه أربع، و روی عقیل بن خالد و غیره عن ابن شهاب قال: کانت غزوه بنی النضیر بعد بدر بسته أشهر.

۴- فی الامتاع: دون العشره.

۵- فی الامتاع: عمرو بن جحاش.

۶- فی المصدر: بما هممتم به.

وَ قَالَ لَا تُسَاكِنُونِی (۱) وَ قَدْ هَمَمْتُمْ بِمَا هَمَمْتُمْ بِهِ وَ قَدْ أَجَّلْتُكَمْ عَشْراً فَأَرْسَلَ (۲) إِلَيْهِمُ ابْنُ أَبَيٍّ لَا تَخْرُجُوا فَإِنَّ مَعِی أَلْفَيْنِ مِنْ قَوْمِی وَ غَيْرِهِمْ يَدْخُلُونَ حُصُونَكُمْ فَيَمُوتُونَ مِنْ آخِرِهِمْ وَ يُمِدُّكُمْ قُرَيْظَةُ وَ حُلَفَاؤُهُمْ مِنْ غَطَفَانَ فَطَمِعَ حُيَيٌّ (۳) فِيمَا قَالَ ابْنُ أُبَيٍّ فَخَرَجَ إِلَيْهِمُ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله فَصَلَّى الْعَصْرَ بِفِنَاءِ (۴) بَنِی النَّضِيرِ وَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَحْمِلُ رَايَتَهُ وَ اسْتَخْلَفَ عَلَى الْمَدِينَهِ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ فَلَمَّا رَأَوْا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَامُوا عَلَى حُصُونِهِمْ مَعَهُمُ النَّبْلُ وَ الْحِجَارَهُ فَاعْتَزَلَتْهُمْ قُرَيْظَةُ وَ خَفَرَهُمُ ابْنُ أُبَيٍّ (۵) فَحَاصَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَطَعَ نَخْلَهُمْ وَ كَانَتِ النَّخْلَةُ مِنْ نَخِيلِهِمْ ثَمَنَ وَصِيفٍ وَ أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنْ وَصِيفٍ وَ قِيلَ قَطَعُوا نَخْلَةً وَ أَحْرَقُوا نَخْلَةً وَ قِيلَ كَانَ جَمِيعُ مَا قَطَعُوا وَ أَحْرَقُوا سِتَّ نَخَلَاتٍ فَقَالُوا نَحْنُ نَخْرُجُ مِنْ بِلَادِكَ فَأَجْلَاهُمْ عَنِ الْمَدِينَهِ وَ وَلَّى إِخْرَاجَهُمْ مُحَمَّدَ بْنَ مَسْلَمَةَ وَ حَمَلُوا النِّسَاءَ وَ الصِّبْيَانَ وَ تَحَمَّلُوا عَلَى سِتِّمِائَهِ

۱- فی المصدر: ففعل ذلک علی حتّی تناثلوا إلیه ثمّ تبعوه و لحقوا به، فقالوا: قمت و لم نشعر، فقال: همت الیهود بالغدر فاخبرنی اللّه بذلک، فقمت، و بعث الیهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ان اخرجوا من بلدتی و لا تساکنونی.

۲- فی المصدر زیاده هی: فمن رئی بعد ذلک ضرب عنقه، فمکثوا أیّاما یتجهزون و تکاروا من أناس إبلا، فأرسل اه.

۳- أی حیی بن اخطب و فی الامتاع: ثم بعث حیی بن اخطب مع اخیه جدی بن اخطب الی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم: انا لا نخرج فلیصنع ما بدا لک، فلما بلغ جدی رساله اخیه حیی کبر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و کبر من معه و قال: (حاربت الیهود) و نادی منادیه بالمسیر الی بنی النضیر.

۴- فی المصدر: و الامتاع: بفضاء.

۵- فی المصدر: و خفرهم ابن أبی و حلفاؤهم من غطفان. و فی الامتاع: و لم یأتهم ابن أبی و اعتزلتهم قریظه فلم تعنهم بسلاح و لا رجال، و جعلوا یرمون یومهم بالنبل و الحجاره حتی أمسوا، فلما صلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله العشاء و قد تتام أصحابه رجع الی بیته فی عشره من أصحابه و علیه الدرع و المغفر و هو علی فرس، و استعمل علیا رضی اللّه عنه علی العسکر، و بات المسلمون محاصریهم یکبرون حتّی اصبحوا، و اذن بلال رضی اللّه عنه بالمدینه:

بَعِيرٍ وَ قَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اخْرُجُوا وَ لَكُمْ دِمَاؤُكُمْ وَ مَا حَمَلَتِ الْإِبِلُ إِلَّا الْحَلْقَةَ وَ هِيَ السِّلَاحُ فَقَبَضَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْأَمْوَالَ وَ الْحَلْقَةَ فَوَجَدَ مِنَ الْحَلْقَةِ خَمْسِينَ دِرْعاً وَ خَمْسِينَ بَيْضَةً وَ ثَلَاثَمِائَةٍ وَ أَرْبَعِينَ سَيْفاً (۱) وَ كَانَتْ غَنَائِمُ بَنِي النَّضِيرِ صَفِيّاً لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَالِصَةً لَمْ يَخْمُسْهَا وَ لَمْ يُسْهِمْ مِنْهَا لِأَحَدٍ وَ قَدْ أَعْطَى نَاساً مِنْهَا وَ رُوِيَ أَنَّهُ حَاصَرَهُمْ إِحْدَى وَ عِشْرِينَ لَيْلَةً (۲).

**[ترجمه]می گویم: کـازرونی و دیگران در شـرح این داسـتان آوردهانـد: غزوه بنی نضـیر در ماه ربیع الاول اتفاق افتاد. منازل آن‌ها در منطقه فرع و اطراف آن در روسـتایی به نام زهرهٔ بود. اینان هنگامی که پیمان شـکنی کردند و با مشرکان برای جنگ با پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم معاهده بستند، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روز شنبه بیرون رفت و در مسجد قبا به همراه شـماری از یـارانش نمـاز گزارد. سـپس به نزد یهودیـان بنی نضـیر آمـد و بـا آنـان صـحبت فرمود تا در پرداخت دیه دو شخصی که امان داده بود و عمرو بن امیّهٔ در حالی که خبر نداشت آن دو را کشت، او را کمک کند. گفتند: این کار را انجام می‌دهیم اما در صدد نیرنگ برآمدند. عمرو بن حجاش گفت: من به خانه در می‌آیم و تو سنگی بر وی بینداز. سلام بن مشکم گفت: این کار را نکنیـد به خـدا سوگند او از قصد و نیت شـما خبر پیدا می کند. جبرئیل آمد و پیامبر را از تصـمیم آن‌ها مطّلع کرد. آن حضـرت به سـمت مـدینه برگشت سپس علی علیه السـلام را فرا خوانـد و فرمـود: از جـایت تکـان نخور هر کـدام از اصحابم به نزد تو آمدند و در باره من از تو پرسیدند بگو: به سوی مدینه رفته است. او این کار را انجام داد. بعد به پیامبر ملحق شدند و آن حضرت محمد بن مسلمه را به سوی بنی نضیر فرستاد و آنان را به تعبید و تخلیه آنجا امر فرمود.

ص: ۱۶۴

و فرمود: در یک مکان با من ساکن نشوید زیرا در صدد انجام این تصـمیم و نیرنگ برآمدید و من ده روز به شـما مهلت می... دهم. عبـد الله بن ابیّ برای آن‌ها پیغام فرسـتاد: بیرون نروید، همراه من دو هزار نفری از قوم من و دیگران هسـتند که به دژهای شما وارد می‌شونـد و تا نفر آخرشان می‌میرنـد و بنی قریظه و هم‌پیمانانشان از غطفان شـما را یاری می‌دهند. حیی بن اخطب از سخنان ابن ابیّ به طمع افتاد. پیامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم به سوی آن‌ها رهسـپار شـد و نماز عصـر را در میـدان بنی نضـیر گزارد. علی علیه السـلام پرچم آن حضـرت را حمل می کرد و پیامبر امّ مکتوم را در مـدینه به جای خود گذاشت. چون رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم را دیدند با تیرها و سـنگ‌هایی که داشـتند در دژها پناه گرفتند. بنی قریظه از همکاری با آنان دست کشیـدند و آن‌ها را به حال خود گذاشـتند و ابن ابیّ پیمانش را با آنان شـکست. پس رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سلم آنان را محاصره کرد و نخلستان‌های آنان را قطع کرد. هر نخل از نخلستان‌های آن‌ها به ارزش یک غلام (خدمتکار) است و حتی از غلام بیشتر دوست می‌داشتند. و گفته شده: نخلی را قطع کردند و نخلی را سوزاندند. و گفته شده: کل نخل‌هایی که قطع کردند و سوزاندند شـش نخل بود. گفتند: ما از سرزمین تو خارج می‌شویم. پیامبر آنان را از مدینه بیرون کرد و محمد بن مسلمه را مسوؤل اخراج آن‌ها کرد. آنان زنان و کودکان را با خود بردند و اموال خود را بر ششصد

ص: ۱۶۵

شتر گذاشته و رفتند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به آن‌ها فرمود: «بروید جان و امولتان که بر شتر نهادید جز سلاح‌ها برای شـماست.» رسول خدا اموال و سـلاح‌ها را گرفت. و در میان سـلاح‌ها و ابزارهای جنگی‌ها آن‌ها پنجاه زره و پنجاه کلاه...

خود و سیصد و چهل شمشیر بدست آورد. غنایم بنی نضیر مخصوص رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بود که از آن خمس نداد و به کسی هم سهمی نداد. و به گروهی از مردم مقداری از آن را بخشید. و روایت شده که پیامبر بیست و یک شب آنان را محاصره کرد. -. المنتقی فی مولود المصطفی : ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۳»

فس، تفسیر القمی یا أَیُّهَا الرَّسُولُ لا یَحْزُنْکَ الَّذِینَ یُسارِعُونَ فِی الْکُفْرِ مِنَ الَّذِینَ قالُوا آمَنَّا بِأَفْواهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ فَإِنَّهُ کَانَ سَبَبُ نُزُولِهَا أَنَّهُ کَانَ بِالْمَدِینَهِ بُطْنَانٌ مِنَ الْیَهُودِ مِنْ بَنِی هَارُونَ وَ هُمُ النَّضِیرُ وَ قُرَیْظَهُ وَ کَانَتْ قُرَیْظَهُ سَبْعَمِائَهٍ وَ النَّضِیرُ أَلْفاً وَ کَانَتِ النَّضِیرُ أَکْثَرَ مَالًا وَ أَحْسَنَ حَالًا مِنْ قُرَیْظَهَ وَ کَانُوا حُلَفَاءَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَیٍّ فَکَانَ إِذَا وَقَعَ بَیْنَ قُرَیْظَهَ وَ النَّضِیرِ قَتِیلٌ وَ کَانَ الْقَتِیلُ مِنْ بَنِی النَّضِیرِ قَالُوا لِبَنِی قُرَیْظَهَ لَا نَرْضَی أَنْ یَکُونَ قَتِیلٌ مِنَّا بِقَتِیلٍ مِنْکُمْ فَجَرَی بَیْنَهُمْ فِی ذَلِکَ مُخَاطَبَاتٌ کَثِیرَهٌ حَتَّی کَادُوا أَنْ یَقْتَتِلُوا (۳) حَتَّی رَضِیَتْ قُرَیْظَهُ وَ کَتَبُوا بَیْنَهُمْ کِتَاباً عَلَی أَنَّهُ أَیُّ رَجُلٍ مِنَ الْیَهُودِ مِنَ النَّضِیرِ قَتَلَ رَجُلًا مِنْ بَنِی قُرَیْظَهَ أَنْ یُجَنِّیَهُ (۴) وَ

۱- فی الامتاع: و قال عمر: الا تخمس ما أصبت؟ فقال صلّی اللّه علیه و آله و سلم: لا اجعل شیئا جعله اللّه لی دون المؤمنین بقوله: «ما أَفاءَ اللَّهُ عَلی رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُری فَلِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ کَیْ لا یَکُونَ دُولَهً بَیْنَ الْأَغْنِیاءِ مِنْکُمْ» کهیئه ما وقع فیه السهمان للمسلمین، و کانت بنو النضیر من صفا یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم جعلها حبسا لنوائبه، و کان ینفق علی أهلها منها، کانت خالصه له، فاعطی من اعطی منها، و حبس ما حبس، و کان یزرع تحت النخل، و کان یدخل منها قوت اهله سنه من الشعیر و التمر لازواجه و بنی (عبد) المطلب، و ما فضل جعله فی الکراع و السلاح و استعمل علی اموال بنی النضیر ابا رافع مولاه، و کانت صدقاته منها و من اموال مخیریق.

۲- المنتقی فی مولود المصطفی: ۱۲۵. الباب الرابع فیما کان سنه أربع من الهجره.

۳- ان یقتلوا خ ل.

۴- یحنیه خ ل.

يُحَمِّمَ (۱) وَ التَّجْبِيَهُ (۲) أَنْ يُقْعَدَ عَلَى جَمَلٍ وَ يُوَلَّى وَجْهُهُ إِلَى ذَنَبِ الْجَمَلِ وَ يُلَطَّخَ وَجْهُهُ بِالْحَمْأَهِ (۳) وَ يَدْفَعَ نِصْفَ الدِّيَهِ وَ أَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ بَنِی قُرَيْظَهَ قَتَلَ رَجُلًا مِنَ النَّضِيرِ أَنْ يَدْفَعَ إِلَيْهِ الدِّيَهَ كَامِلَهً وَ يُقْتَلَ بِهِ فَلَمَّا هَاجَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى الْمَدِينَهِ وَ دَخَلَ الْأَوْسُ وَ الْخَزْرَجُ فِی الْإِسْلَامِ ضَعُفَ أَمْرُ الْيَهُودِ فَقَتَلَ رَجُلٌ مِنْ بَنِی قُرَيْظَهَ رَجُلًا مِنْ بَنِی النَّضِيرِ فَبَعَثُوا إِلَيْهِمْ بَنُو النَّضِيرِ ابْعَثُوا إِلَيْنَا بِدِيَهِ الْمَقْتُولِ وَ بِالْقَاتِلِ حَتَّى نَقْتُلَهُ فَقَالَتْ قُرَيْظَهُ لَيْسَ هَذَا حُكْمَ التَّوْرَاهِ وَ إِنَّمَا هُوَ شَیْ ءٌ غَلَبْتُمُونَا عَلَيْهِ فَإِمَّا الدِّيَهُ وَ إِمَّا الْقَتْلُ وَ إِلَّا فَهَذَا مُحَمَّدٌ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ فَهَلُمُّوا نَتَحَاكَمْ إِلَيْهِ فَمَشَتْ بَنُو النَّضِيرِ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ وَ قَالُوا سَلْ مُحَمَّداً أَنْ لَا يَنْقُضَ شَرْطَنَا فِی هَذَا الْحُكْمِ الَّذِی بَيْنَنَا وَ بَيْنَ قُرَيْظَهَ فِی الْقَتْلِ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْعَثُوا (۴) رَجُلًا يَسْمَعْ كَلَامِی وَ كَلَامَهُ فَإِنْ حَكَمَ لَكُمْ بِمَا تُرِيدُونَ وَ إِلَّا فَلَا تَرْضَوْا بِهِ فَبَعَثُوا مَعَهُ رَجُلًا فَجَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ قُرَيْظَهَ وَ النَّضِيرَ قَدْ كَتَبُوا بَيْنَهُمْ كِتَاباً وَ عَهْداً وَثِيقاً تَرَاضَوْا بِهِ وَ الْآنَ فِی قُدُومِكَ يُرِيدُونَ نَقْضَهُ وَ قَدْ رَضُوا بِحُكْمِكَ فِيهِمْ فَلَا تَنْقُضْ عَلَيْهِمْ كِتَابَهُمْ وَ شَرْطَهُمْ فَإِنَّ بَنِی النَّضِيرِ لَهُمُ الْقُوَّهُ وَ السِّلَاحُ وَ الْكُرَاعُ وَ نَحْنُ نَخَافُ الدَّوَائِرَ (۵) فَاغْتَمَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مِنْ ذَلِكَ وَ لَمْ يُجِبْهُ بِشَیْ ءٍ فَنَزَلَ عَلَيْهِ جَبْرَئِيلُ بِهَذِهِ الْآيَاتِ يا أَيُّهَا الرَّسُولُ لا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسارِعُونَ فِی الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قالُوا آمَنَّا بِأَفْواهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَ مِنَ الَّذِينَ هادُوا يَعْنِی الْيَهُودَ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَواضِعِهِ يَعْنِی عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ وَ بَنِی النَّضِيرِ

۱- فی المصدر: و يحم. و فی نسختی المخطوطه: «و يجم» يقال: جاء فی جمه أی فی جماعه يسألون الديه.

۲- و التحنيه خ ل.

۳- الحماه: الطين الأسود المنتن. و استظهر المصنّف فی الهامش انه مصحف: بالحممه.

۴- ابعثوا معی خ ل.

۵- فی المصدر المطبوع: الغوائل. و فی نسختی المخطوطه: الدوائل. (الدوائر خ ل).

يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هذا فَخُذُوهُ وَ إِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا يَعْنِي عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ حَيْثُ قَالَ لِبَنِي النَّضِيرِ إِنْ لَمْ يَحْكُمْ لَكُمْ بِمَا تُرِيدُونَهُ فَلَا تَقْبَلُوا وَ مَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً أُولئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيا خِزْيٌ وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذابٌ عَظِيمٌ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِنْ جاؤُكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ إِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئاً وَ إِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (۱) إِلَى قَوْلِهِ وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْكافِرُونَ (۲) قَوْلُهُ نَخْشى أَنْ تُصِيبَنا دائِرَةٌ (۳) هُوَ قَوْلُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَا تَنْقُضْ حُكْمَ بَنِي النَّضِيرِ فَإِنَّا نَخَافُ الدَّوَائِرَ (۴).

**[ترجمه]تفسير قمی: «يا أَيُّهَا الرَّسُولُ لا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قالُوا آمَنَّا بِأَفْواهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ» شان نزول اين آيه اين بود كه در مدينه دو تيره از يهوديان بنی هارون به نام های بنی نضير و بنی قريظه بودند و بنی قريظه، هفتصد تن و بنی نضير، هزار تن بودند و نضير، ثروتمندتر و خوش احوال تر از قريظه بودند و هم پيمان عبدالله بن ابی بودند و چون بين بنی قريظه و بنی نضير قتلی رخ می داد و قاتل از بنی نضير بود، به بنی قريظه می گفتند: تن نمی دهيم به آن كه يک كشته ما در برابر يک كشته شما قرار گيرد و در اين ماجرا بين ايشان خطاب های بسيار زيادی جريان يافت و نزديک بود كه با هم بجنگند تا آن كه قريظه راضی شد و بين خود عهدنامه ای نوشتند مبنی بر اين كه هر گاه مردی از بنی نضير، مردی از بنی قريظه را كشت، تجبيه و تحميم گردد.

تجبيه آن است كه روی شتر نشانده شود و صورتش به سمت دم شتر گردانده شود و صورتش تحميم شود يعنی با گل سياه گنديده پوشانده شود و در عين حال، نيمی از ديه را بپردازد، و هر مردی از بنی قريظه، مردی از بنی نضير را كشت، ديه كامل را بدهد و خود نيز كشته شود. وقتی رسول خدا صلی الله عليه و آله از مدينه هجرت كرد و دو قبيله اوس و خزرج نيز به اسلام گراييدند، يهوديان حاميان خود را از دست دادند و مردی از بنی قريظه مردی از بنی نضير را كشت و بنی نضير به بنی قريظه نوشتند كه ديه را بپردازيد و قاتل را نيز بدهيد تا بكشيم. بنی قريظه گفتند: اين حكم تورات نيست و فقط چيزی است كه شما به زور، ما را بدان واداشته بوديد، پس يا قتل و يا ديه و گرنه محمد بين ما و شما حكم كند، بياييد تا او را به حكميت گيريم. بنی نضير نزد عبدالله بن ابی رفتند و گفتند: از محمد بخواه كه شرط ما را در حكم بين ما و بنی قريظه در باره قتل، نقض نكند. عبدالله بن ابی گفت كه مردی را همراه من بفرستيد كه سخنان من و محمد را بشنود، پس اگر وی به آن چه شما خواهيد حكم نمود، كه هيچ، وگرنه به حكميت تن ندهيد. ايشان مردی را با وی فرستادند و او نزد پيامبر آمد و گفت: ای رسول خدا! اين دو قوم قريظه و نضير، بين خود پيمانی و كتابی و ميثاقی نوشته و بر آن توافق كرده اند و اكنون در محضر شما قصد آن دارند تا آن را نقض نمايند و به حكم شما در باره خود رضايت داده اند، پس اين شرط و پيمان ايشان را بر آنان نقض نكن و (نگاه دار) چرا كه بنی نضير صاحب توان و سلاح و نيروی جنگی هستند و ما از پيشامدهای ناگوار و درگيری های شديد نگران هستيم. رسول الله از شنيدن اين سخن، غمگين شد و پاسخی نداد و جبرئيل اين آيات را نازل نمود: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لاَ يَحْزُنكَ الَّذِينَ يُسَارِعونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُواْ آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِن قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هِادُواْ» يعنی يهوديان «سَمَّاعونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِن بَعدِ مَوَاضِعِهِ» يعنی عبدالله بن ابی و بنی نضير

«يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَـذَا فَخُذُوهُ وَإِن لَّمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُواْ» منظور، عبدالله بن ابی است، آن گاه که به بنی نضیر گفت: اگر طبق خواست شما حکم نکرد، حکمیت را نپذیرید «وَمَن يُرِدِ اللّهُ فِتْنَتَهُ فَلَن تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّهِ شَيْئًا أُوْلَـئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ * سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِن جَآؤُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُم أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِن تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَن يَضُرُّوكَ شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ * وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِندَهُمُ التَّوْرَاةُ فِيهَا حُكْمُ اللّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِن بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُوْلَـئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ * إِنَّا أَنزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُواْ لِلَّذِينَ هَادُواْ وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُواْ مِن كِتَابِ اللّهِ وَكَانُواْ عَلَيْهِ شُهَدَاء فَلاَ تَخْشَوُاْ النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلاَ تَشْتَرُواْ بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلاً وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» - . مائده / ۴۱ - ۴۴ - {و هر که را خدا بخواهد، به فتنه درافکند. هرگز در برابر خدا برای او از دست تو چیزی بر نمی آید. اینانند که خدا نخواسته دل‌هایشان را پاک گرداند. در دنیا برای آنان رسوایی و در آخرت عذابی بزرگ خواهد بود* پذیرا و شنوای دروغ هستند (و) بسیار مال حرام می خورند. پس اگر نزد تو آمدند (یا) میان آنان داوری کن، یا از ایشان روی برتاب، و اگر داوری می کنی، پس به عدالت در میانشان حکم کن که خداوند، دادگران را دوست می دارد* و چگونه تو را داور قرار می‌دهند، با آن که تورات نزد آنان است که در آن حکم خدا (آمده) است؟ سپس آنان بعد از این (طلب داوری) پشت می کنند، و (واقعاً) آنان مومن نیستند * ما تورات را که در آن رهنمود و روشنایی بود، نازل کردیم. پیامبرانی که تسلیم (فرمان خدا) بودند، به موجب آن برای یهود داوری می کردند و (همچنین) الهیون و دانشمندان به سبب آن چه از کتاب خدا به آنان سپرده شده و بر آن گواه بودند. پس از مردم نترسید و از من بترسید و آیات مرا به بهای ناچیزی مفروشید و کسانی که به موجب آن چه خدا نازل کرده، داوری نکرده اند، آنان خود کافرانند} تا این فرموده: «نخشى ان تصيبنا دائرة» - . مائده / ۵۲ - این سخن عبد الله بن ابیّ است که به رسول خدا گفت: حکم بنی نضیر نقض نکن زیرا ما از مصیبت‌ها و درگیری‌های سخت می‌ترسیم. - . تفسیر قمی : ۱۵۶ - ۱۵۸ -

**[ترجمه]

بیان

أن يجنيه بالجيم و النون كذا فی أكثر النسخ و كأنه من الجنايه أی يظهر عليه أثر الجنايه و فی بعضها بالحاء المهمله و الظاهر أن يحممه من التحميم بدون و يحمم كما سيأتی.

و قال فی النهايه فيه مر يهودی محمم مجلود أی مسود الوجه من الحممه الفحمه و جمعها حمم انتهی.

و كذا الظاهر بالحممه و فی أكثر النسخ بالحمأه و هی الطين الأسود المنتن.

**[ترجمه]«أن يجنّيه» با جیم و نون در بیشتر نسخه‌ها به این صورت ذکر شده است. و از «الجنايـة» گرفته شده است. یعنی اثر جنایت بر او آشکار می گردد. در برخی نسخه‌ها با حاء ذکر شده و به ظاهر «أن يحمّمه» از تحميم بدون» و «يحمم» می‌باشد که

در ادامه توضیح آن خواهد آمد.

در نهایهٔ گوید: در روایت آمده است: «فیه مرّ یهودیّ محمّم مجلود» یعنی با چهره سیاه، که از «الحممهٔ» به معنای زغال سنگ می‌باشد که جمع آن «حمم» است. پایان سخن.

در ظاهر نیز «الحممهٔ» است و در بیشتر نسخه‌ها «الحمأهٔ» به معنای گِل سیاه بدبو است.

**[ترجمه]

«۴»

فس، تفسیر القمی هُوَ الَّذِی أَخْرَجَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ مِنْ دِیارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ ما ظَنَنْتُمْ أَنْ یَخْرُجُوا (۵) قَالَ سَبَبُ ذَلِکَ أَنَّهُ کَانَ بِالْمَدِینَهِ ثَلَاثَهُ أَبْطُنٍ مِنَ الْیَهُودِ بَنِی النَّضِیرِ (۶) وَ قُرَیْظَهَ وَ قَیْنُقَاعَ وَ کَانَ بَیْنَهُمْ وَ بَیْنَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَهْدٌ وَ مُدَّهٌ

۱- المائده: ۴۱ و ۴۲.

۲- المائده: ۴۴.

۳- المائده: ۵۲.

۴- تفسیر القمّیّ: ۱۵۶ و ۱۵۸.

۵- الحشر: ۲.

۶- بنو النضیر خ ل.

فَنَقَضُوا عَهْدَهُمْ وَ كَانَ سَبَبَ ذَلِكَ فِي بَنِي النَّضِيرِ فِي نَقْضِ عَهْدِهِمْ أَنَّهُ أَتَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَسْتَسْلِفُهُمْ دِيَهَ رَجُلَيْنِ قَتَلَهُمَا رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ غِيلَةً يَعْنِي يَسْتَقْرِضُ وَ كَانَ قَصَدَ كَعْبَ بْنَ الْأَشْرَفِ فَلَمَّا دَخَلَ عَلَى كَعْبٍ قَالَ مَرْحَباً يَا أَبَا الْقَاسِمِ وَ أَهْلًا وَ قَامَ كَأَنَّهُ يَصْنَعُ لَهُ الطَّعَامَ وَ حَدَّثَ نَفْسَهُ أَنْ يَقْتُلَ (١) رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ يُتْبِعَ (٢) أَصْحَابَهُ فَنَزَلَ جَبْرَئِيلُ فَأَخْبَرَهُ بِذَلِكَ فَرَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى الْمَدِينَهِ وَ قَالَ لِمُحَمَّدِ بْنِ مَسْلَمَةَ الْأَنْصَارِيِّ اذْهَبْ إِلَى بَنِي النَّضِيرِ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَدْ أَخْبَرَنِي بِمَا هَمَمْتُمْ بِهِ مِنَ الْغَدْرِ فَإِمَّا أَنْ تَخْرُجُوا مِنْ بَلَدِنَا وَ إِمَّا أَنْ تَأْذَنُوا بِحَرْبٍ (٣) فَقَالُوا نَخْرُجُ مِنْ بِلَادِكَ (۴) فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ أَلَّا تَخْرُجُوا وَ تُقِيمُوا (۵) وَ تُنَابِذُوا مُحَمَّداً (۶) الْحَرْبَ فَإِنِّي أَنْصُرُكُمْ أَنَا وَ قَوْمِي وَ حُلَفَائِي فَإِنْ خَرَجْتُمْ خَرَجْتُ مَعَكُمْ وَ إِنْ قَاتَلْتُمْ قَاتَلْتُ مَعَكُمْ فَأَقَامُوا وَ أَصْلَحُوا حُصُونَهُمْ وَ تَهَيَّئُوا لِلْقِتَالِ وَ بَعَثُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّا لَا نَخْرُجُ فَاصْنَعْ مَا أَنْتَ صَانِعٌ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ كَبَّرَ وَ كَبَّرَ أَصْحَابُهُ وَ قَالَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ تَقَدَّمْ إِلَى بَنِي النَّضِيرِ فَأَخَذَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الرَّايَهَ وَ تَقَدَّمَ وَ جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَحَاطَ بِحِصْنِهِمْ وَ غَدَرَ بِهِمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا ظَفِرَ بِمُقَدَّمِ بُيُوتِهِمْ حَصَّنُوا مَا يَلِيهِمْ وَ خَرَّبُوا مَا يَلِيهِ وَ كَانَ الرَّجُلُ مِنْهُمْ مِمَّنْ كَانَ لَهُ بَيْتٌ حَسَنٌ خَرَّبَهُ وَ قَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمَرَ بِقَطْعِ نَخْلِهِمْ فَجَزِعُوا مِنْ ذَلِكَ وَ قَالُوا يَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ بِالْفَسَادِ إِنْ كَانَ لَكَ هَذَا فَخُذْهُ وَ إِنْ كَانَ لَنَا فَلَا تَقْطَعْهُ فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ ذَلِكَ قَالُوا يَا مُحَمَّدُ نَخْرُجُ مِنْ بِلَادِكَ فَأَعْطِنَا (٧)

ص: ۱۶۹

١- أنه يقتل خ ل.

٢- أي يلحقهم به.

٣- للحرب خ ل.

۴- من بلادكم خ ل.

۵- الا يخرجوا و يقيموا خ ل.

۶- رسول اللّه خ ل.

٧- و أعطنا خ ل.

مَالَنَا فَقَالَ لَا وَ لَكِنْ تَخْرُجُونَ وَ لَكُمْ مَا حَمَلَتِ الْإِبِلُ فَلَمْ يَقْبَلُوا ذَلِكَ فَبَقُوا أَيَّاماً ثُمَّ قَالُوا نَخْرُجُ وَ لَنَا مَا حَمَلَتِ الْإِبِلُ فَقَالَ لَا وَ لَكِنْ تَخْرُجُونَ وَ لَا يَحْمِلُ أَحَدٌ مِنْكُمْ شَيْئاً فَمَنْ وَجَدْنَا مَعَهُ شَيْئاً مِنْ ذَلِكَ قَتَلْنَاهُ فَخَرَجُوا عَلَى ذَلِكَ وَ وَقَعَ قَوْمٌ مِنْهُمْ إِلَى فَدَكٍ وَ وَادِي الْقُرَى وَ خَرَجَ قَوْمٌ مِنْهُمْ إِلَى الشَّامِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ مِنْ دِيارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ ما ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ مانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا إِلَى قَوْلِهِ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ (١) وَ أَنْزَلَ عَلَيْهِ فِيمَا عَابُوهُ مِنْ قَطْعِ النَّخْلِ ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَ لِيُخْزِيَ الْفاسِقِينَ إِلَى قَوْلِهِ رَبَّنا إِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ (٢) وَ أَنْزَلَ عَلَيْهِ فِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ وَ أَصْحَابِهِ أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَ لا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَداً أَبَداً وَ إِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ إِلَى قَوْلِهِ ثُمَّ لا يُنْصَرُونَ (٣) ثُمَّ قَالَ كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ يَعْنِي بَنِي قَيْنُقَاعَ قَرِيباً ذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ ثُمَّ ضَرَبَ فِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ وَ بَنِي النَّضِيرِ مَثَلًا فَقَالَ كَمَثَلِ الشَّيْطانِ إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِينَ قَوْلُهُ (۴) فَكانَ عاقِبَتَهُما أَنَّهُما فِي النَّارِ خالِدَيْنِ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ الظَّالِمِينَ (۵).

فِيهِ (۶) زِيَادَةُ أَحْرُفٍ لَمْ يَكُنْ (٧) فِي رِوَايَةِ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ

حَدَّثَنَا بِهِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ ثَابِتٍ (٨) عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مِيثَمٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي

١- الحشر: ٢- ۴.

٢- الحشره: ۵- ١٠.

٣- الحشر: ١١ و ١٢.

۴- المصدر خلى عن كلمه (قوله).

۵- الحشر: ١۵- ١٧.

۶- أي في الحديث المتقدم، و لعلّ القائل بذلك هو راوي الكتاب، فيستفاد من ذلك ان في التفسير زياده من غير عليّ بن إبراهيم.

٧- في المصدر: لم تكن.

٨- في المصدر: محمّد بن أحمد بن ثابت.

حَمْزَةَ- عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ- عَنْ أَبِی بَصِیرٍ فِی غَزْوَةِ بَنِی النَّضِیرِ وَ زَادَ فِیهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ لِلْأَنْصَارِ إِنْ شِئْتُمْ دَفَعْتُ إِلَیْکُمُ (۱) الْمُهَاجِرِینَ وَ قَسَمْتُهَا فِیهِمْ وَ إِنْ شِئْتُمْ قَسَمْتُهَا بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَهُمْ وَ تَرَکْتُهُمْ مَعَکُمْ قَالُوا قَدْ شِئْنَا أَنْ تَقْسِمَهَا فِیهِمْ فَقَسَمَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَیْنَ الْمُهَاجِرِینَ وَ دَفَعَهُمْ عَنِ الْأَنْصَارِ وَ لَمْ یُعْطِهِ مِنَ الْأَنْصَارِ إِلَّا رَجُلَیْنِ وَ هُمَا سَهْلُ بْنُ حُنَیْفٍ وَ أَبُو دُجَانَهَ فَإِنَّهُمَا ذَکَرَا حَاجَهً (۲).

**[ترجمه]تفسیر قمی: «هُوَ الَّذِی أَخْرَجَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ مِنْ دِیارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ ما ظَنَنْتُمْ أَنْ یَخْرُجُوا» سبب نزول این آیات این است که در مدینه سه گروه از یهود بودند: بنو نضیر، قریظه و قینقاع. میان آنان و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم عهدی بود.

ص: ۱۶۸

آنان عهدشان را شکستند و سبب شکستن عهدشان، بنو نضیر بودند. روزی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به نزد آنان رفت تا برای دیه دو فردی که یکی از یاران پیامبر، او را غافلگیرانه کشته بود، طلب قرض کند، پس نزد کعب بن اشرف رفت. هنگامی که بر کعب وارد شد، او گفت: درود بر تو اباالقاسم، خوش آمدی. برخاست، گویی می خواهد برای او غذایی بیاورد. در حالی که با خود اندیشه قتل رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و قتل یارانش را داشت. جبرئیل علیه السلام بر او نازل شد و او را مطلع کرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به مدینه بازگشت و به محمد بن سلمه انصاری فرمود: نزد بنو نضیر برو و به آنان بگو که خداوند عز و جل او را از نیرنگی که به آن همت گمارده بودید مطلع ساخت؛ پس یا از سرزمین ما خارج شوید و یا اعلان جنگ کنید. گفتند: از سرزمین تان خارج می شویم. پس عبدالله بن ابی نزد آنان فرستاد که خارج نشوید، بمانید و به محمد اعلان جنگ کنید، من و قوم و هم پیمانانم شما را یاری می کنیم. اگر خارج شوید، من هم با شما می آیم و اگر بجنگید، من هم با آنان می جنگم. آنان ماندند و استحکامات و قلعه های خود را ساختند و آماده جنگ شدند. آن گاه به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پیغام فرستادند: ما از این جا نمی رویم، پس هر چه می خواهی بکن. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برخاست، تکبیر گفت و یارانش تکبیر گفتند و به امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: به سوی بنو نضیر برو. امیرالمؤمنین علیه السلام پرچم را گرفت و به پیش رفت. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم جلو آمد و قلعه ایشان را محاصره کرد. عبدالله بن ابی به آنان نیرنگ زد و هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به خانه هایشان رسید، هر چه نزدشان بود را حفظ می کردند و هر چه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به آن می رسید را خراب می کردند. مردی از آنان خانه خوبی داشت که آن را خراب کرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمان داد درختان خرمایشان را قطع کنند. اما آنان به جزع و فزع افتادند و گفتند: ای محمد! خداوند تو را به خرابی امر کرده است؟ اگر این درختان از آن توست، آنها را بگیر و اگر از آن ماست، آنها را قطع نکن. پس از آن گفتند: ای محمد! از سرزمین تو خارج می شویم، اما آنچه از آن ماست را به ما ببخش.

ص: ۱۶۹

فرمود: نه، از این جا بروید و هر آن چه را شترها حمل می کنند با خود ببرید. قبول نکردند و چند روزی ماندند. سپس گفتند: از این جا می رویم و هر آن چه شترها حمل می کنند را با خود می بریم. فرمود: نه، از این جا بروید و هیچ کس چیزی را با

خود نمی برد، و با هر کس چیزی یافتیم، او را می کشیم. سپس به همین شکل از آن سرزمین خارج شدند و برخی از آنان به فدک و وادی قری رفتند. و برخی از آنان به شام رفتند. خداوند راجع به آنان این آیه را نازل کرد: «هُو الذِی أَخْرَجَ الذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الکِتَابِ مِن دِیَارِهِمْ لأَول الحَشْرِ مَا ظَنَنتُمْ أَن یَخْرُجُوا وظَنُّوا أَنَّهُم مَّانِعَتُهُمْ حُصُونُهُم مِّنَ اللهِ فَأَتَاهُمُ اللهُ مِنْ حَیْثُ لمْ یَحْتَسِبُوا» تا آن جا که فرمود: «ومَن یُشَاقِّ اللهَ فَإِنَّ اللهَ شَدِیدُ العِقَابِ» و در مورد سرزنش پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم راجع به قطع درختان خرما این آیه را نازل کرد: «مَا قَطَعْتُم مِّن لینَهٍ أَو تَرَکْتُمُوهَا قَائِمَهً عَلی أُصُولهَا فَبِإِذْنِ اللهِ ولیُخْزِیَ الفَاسِقِینَ» تا آن جا که فرمود: «رَبَّنَا إِنَّکَ رَؤُوفٌ رَّحِیمٌ» و خداوند راجع به عبدالله بن ابی و یارانش این آیه را نازل کرد: «أَلمْ تَر إِلی الذِینَ نَافَقُوا یَقُولونَ لإِخْوانِهِمُ الذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الکِتَابِ لئِنْ أُخْرِجْتُمْ لنَخْرُجَنَّ مَعَکُمْ ولا نُطِیعُ فِیکُمْ أَحَدًا أَبَدًا وإِن قُوتِلتُمْ لنَنصُرَنَّکُمْ واللهُ یَشْهَدُ إِنَّهُمْ لکَاذِبُونَ» سپس فرمود: «کَمَثَلِ الذِینَ مِن قَبْلهِمْ» [درست مانند همان کسانی که اخیرا] مقصود بنو قینقاع است. «قَرِیبًا ذَاقُوا وبَال أَمْرِهِمْ ولهُمْ عَذَابٌ أَلیمٌ» سپس مثلی را در مورد عبدالله ابن ابی و بنو نضیر بیان کرد و فرمود: «کَمَثَلِ الشَّیْطَانِ إِذْ قَال للإِنسَانِ اکْفُرْ فَلمَّا کَفَرَ قَال إِنِّی بَرِیءٌ مِّنکَ إِنِّی أَخَافُ اللهَ رَبَّ العَالمِینَ* فَکَانَ عَاقِبَتَهُمَا أَنَّهُمَا فِی النَّارِ خَالدَیْنِ فِیهَا وذَلکَ جَزَاء الظَّالمِینَ» سپس گفت: در این روایت، کلماتی بود که در روایت علی بن ابراهیم وجود نداشت. محمد بن احمد بن ثابت، از احمد بن میثم، از حسن بن علی بن ابی

حمزه، از ابان بن عثمان، از ابو بصیر - در غزوه بنو نضیر - روایت کرد که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به انصار فرمود: اگر بخواهید، اموال را به مهاجرین می دهم و اگر بخواهید، میان شما و آنان تقسیم می کنم و آنان را در کنار شما باقی می گذارم. گفتند: می خواهیم، اموال را میان آنان تقسیم کنی. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آنها را میان مهاجرین تقسیم کرد و به انصار چیزی نبخشید، فقط به دو نفر از آنان، سهل بن حنین و ابو دجانه عطا کرد، چون آن دو اظهار نیاز کردند. - . تفسیر قمی : ۶۷۱ - ۶۷۳ -

**[ترجمه]

بیان

ظاهر الخبر أن النبی صلی الله علیه و آله لما جعل المهاجرین مع الأنصار و ضمنهم نفقاتهم خیر الأنصار فی هذا الوقت بین أن یقسم غنائم بنی النضیر بین الجمع و یکون المهاجرون مع الأنصار کما کانوا و بین أن یخص بها المهاجرین و لا یکونوا بعد ذلک مع الأنصار فاختاروا الأخیر (۳).

**[ترجمه]ظاهر روایت این است که پیامبر هنگامی که مهاجران را با انصار قرار داد و سهمشان را به آن‌ها سپرد، در این وقت به انصار اختیار داده شد که یکی از دو این کار را انجام دهند: یا غنیمت‌های بنی نضیر میان همه تقسیم شود و مهاجرین با انصار باشند چنانکه پیش‌تر بودند، و یا غنیمت‌ها به مهاجرین اختصاص داده شود و انصار دیگر سهمی نداشته باشند، انصار حالت دوم را انتخاب کردند.

**[ترجمه]

«۵»

وَ رَوَى الطَّبْرِسِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي مَجْمَعِ الْبَيَانِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ

ص: ۱۷۱

۱- استظهر المصنّف فی الهامش ان الصحیح: (دفعت عنکم) و فی المصدر: دفعت الیکم فی المهاجرین منها.

۲- تفسیر القمّیّ: ۶۷۱- ۶۷۳.

۳- قال المقریزی فی الامتاع: ۱۸۲: فلما غنم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم بنی النضیر بعث ثابت بن قیس بن شماس فدعا الأنصار کلها الاوس و الخزرج، فحمد اللّه و أثنی علیه و ذکر الأنصار و ما صنعوا بالمهاجرین، و انزالهم ایاهم فی منازلهم و اثرتهم علی انفسهم، ثمّ قال: ان احببتم قسمت بینکم و بین المهاجرین ما افاء علی من بنی النضیر، و کان المهاجرون علی ما هم علیه من السکنی فی مساکنکم و اموالکم و ان احببتم أعطیتهم و خرجوا من دورکم، فقال سعد بن عباده و سعد بن معاذ: یا رسول اللّه بل تقسمه للمهاجرین و یکونون فی دورنا کما کانوا، و نادت الأنصار: رضینا و سلّمنا یا رسول اللّه، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم: «اللّهمّ ارحم الأنصار و أبناء الأنصار» و قسم ما أفاء اللّه علیه علی المهاجرین دون الأنصار إلا رجلین کانا محتاجین: سهل بن حنیف الأنصاریّ: و أبو دجانه سماک بن خرشه الأنصاریّ، و أعطی سعد بن معاذ سیف ابن أبی الحقیق و کان سیفا له ذکر: و وسع صلّی اللّه علیه و آله و سلم فی الناس فی اموال بنی النضیر: و أنزل اللّه تعالی فی بنی النضیر سوره الحشر، و فی جمادی الأولی مات عبد اللّه بن عثمان من رقیه، و فی شوال من هذه السنه تزوج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم بام سلمه رضی اللّه عنها انتهی. أقول: و قال ابن هشام فی السیره بعد ما ذکر ان تلک الغزوه کانت فی ربیع الأوّل، فحاصرهم فیها ست لیال: و نزل تحریم الخمر.

اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ بَنِی النَّضِیرِ لِلْأَنْصَارِ إِنْ شِئْتُمْ قَسَمْتُمْ لِلْمُهَاجِرِینَ مِنْ دِیَارِکُمْ وَ أَمْوَالِکُمْ وَ تُشَارِکُونَهُمْ فِی هَذِهِ الْغَنِیمَهِ وَ إِنْ شِئْتُمْ کَانَتْ لَکُمْ دِیَارُکُمْ وَ أَمْوَالُکُمْ وَ لَمْ یُقْسَمْ لَکُمْ شَیْ ءٌ مِنَ الْغَنِیمَهِ فَقَالَ الْأَنْصَارُ بَلْ نَقْسِمُ لَهُمْ مِنْ أَمْوَالِنَا (۱) وَ نُؤْثِرُهُمْ بِالْغَنِیمَهِ وَ لَا نُشَارِکُهُمْ فِیهَا فَنَزَلَ وَ یُؤْثِرُونَ عَلی أَنْفُسِهِمْ (۲) الْآیَهَ.

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله در مجمع البیان از ابن عباس روایت کرده که گوید: و از ابن عباس روایت شده که گفت: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم

ص: ۱۷۱

در روز بنی النضیر به انصار فرمود: اگر خواستید که از اموالتان و منازلتان مقداری را به مهاجرین بدهید و با آنها در این غنیمت شریک باشند و اگر نخواستید که مال خودتان باشد و چیزی از این غنیمت را تقسیم نکنید. انصار گفتند: بلکه ما اموالمان را با آنها تقسیم کرده و تمام غنایم را به آنها میدهیم و چیزی برای خودمان بر نمیداریم. پس این آیه نازل شد: «وَ یُؤْثِرُونَ عَلی أَنْفُسِهِمْ» تا پایان آیه. -. مجمع البیان ۹ : ۲۰۶ -

**[ترجمه]

«۶»

قب، المناقب لابن شهرآشوب شا، الإرشاد وَ لَمَّا تَوَجَّهَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی بَنِی النَّضِیرِ عَمِدَ (۳) عَلَی حِصَارِهِمْ فَضَرَبَ قُبَّهً (۴) فِی أَقْصَی بَنِی حَطْمَهَ مِنَ الْبَطْحَاءِ فَلَمَّا أَقْبَلَ (۵) اللَّیْلُ رَمَاهُ رَجُلٌ مِنْ بَنِی النَّضِیرِ بِسَهْمٍ فَأَصَابَ الْقُبَّهَ (۶) فَأَمَرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَنْ تُحَوَّلَ قُبَّتُهُ (۷) إِلَی السَّفْحِ وَ أَحَاطَ بِهَا الْمُهَاجِرُونَ وَ الْأَنْصَارُ فَلَمَّا اخْتَلَطَ الظَّلَامُ فَقَدُوا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ النَّاسُ یَا رَسُولَ اللَّهِ لَا نَرَی (۸) عَلِیّاً فَقَالَ عَلَیْهِ وَ آلِهِ السَّلَامُ أَرَاهُ فِی بَعْضِ مَا یُصْلِحُ شَأْنَکُمْ فَلَمْ یَلْبَثْ أَنْ جَاءَ بِرَأْسِ الْیَهُودِیِّ الَّذِی رَمَی النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله وَ کَانَ یُقَالُ لَهُ عَزْوَرَا (۹) فَطَرَحَهُ بَیْنَ یَدَیِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله کَیْفَ صَنَعْتَ فَقَالَ إِنِّی رَأَیْتُ هَذَا الْخَبِیثَ جَرِیّاً شُجَاعاً فَکَمَنْتُ لَهُ وَ قُلْتُ مَا أَجْرَأَهُ أَنْ یَخْرُجَ إِذَا اخْتَلَطَ اللَّیْلُ (۱۰) یَطْلُبُ مِنَّا غِرَّهً فَأَقْبَلَ مُصْلِتاً بِسَیْفِهِ فِی تِسْعَهِ نَفَرٍ مِنَ الْیَهُودِ فَشَدَدْتُ عَلَیْهِ وَ قَتَلْتُهُ فَأَفْلَتَ أَصْحَابُهُ وَ لَمْ یَبْرَحُوا قَرِیباً فَابْعَثْ مَعِی نَفَراً فَإِنِّی أَرْجُو أَنْ أَظْفَرَ بِهِمْ

ص: ۱۷۲

۱- فی المصدر: من اموالنا و دیارنا.

۲- مجمع البیان ۹: ۲۶۰. و الآیه فی سوره الحشر: ۹. و ذکر الطبرسیّ أیضا عن ابی هریره ان الآیه نزلت فی علیّ علیه السلام و فاطمه علیها السلام فی ضیافه کانت لهما. راجعه.

۳- یحمل خ ل.

۴- فی المصدرین: قبته.

۵- فلما جن خ ل. أقول یوجد ذلک فی الإرشاد.

۶- قبته خ ل.

۷- فحولت قبته خ ل. أقول: فی الإرشاد: ان یحول قبته الی السفح و احاط اه. و فی المناقب: فلما اقبل اللیل اصاب القبه سهم فحولت القبه الی السفح و حوتها الصحابه.

۸- ما نری خ ل.

۹- فی المصدر: غرورا. و فی الامتاع: عزوک.

۱۰- الظلام خ ل.

فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَعَهُ عَشَرَةً فِیهِمْ أَبُو دُجَانَهَ سِمَاکُ بْنُ خَرَشَهَ وَ سَهْلُ بْنُ حُنَیْفٍ فَأَدْرَکُوهُمْ قَبْلَ أَنْ یَلِجُوا (۱) الْحِصْنَ فَقَتَلُوهُمْ وَ جَاءُوا بِرُءُوسِهِمْ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَأَمَرَ أَنْ تُطْرَحَ فِی بَعْضِ آبَارِ بَنِی حَطْمَهَ (۲) وَ کَانَ ذَلِکَ سَبَبُ فَتْحِ حُصُونِ بَنِی النَّضِیرِ وَ فِی تِلْکَ اللَّیْلَهِ قُتِلَ کَعْبُ بْنُ الْأَشْرَفِ وَ اصْطَفَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمْوَالَ بَنِی النَّضِیرِ وَ کَانَتْ أَوَّلَ صَافِیَهٍ قَسَمَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَیْنَ الْمُهَاجِرِینَ الْأَوَّلِینَ وَ أَمَرَ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ فَحَازَ مَا لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْهَا فَجَعَلَهُ صَدَقَهً وَ کَانَ فِی یَدِهِ مُدَّهَ (۳) حَیَاتِهِ ثُمَّ فِی یَدِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ بَعْدَهُ وَ هُوَ فِی وُلْدِ فَاطِمَهَ عَلَیْهَا السَّلَامُ حَتَّی الْیَوْمَ وَ فِیمَا کَانَ مِنْ أَمْرِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی هَذِهِ الْغَزَاهِ وَ قَتْلِهِ الْیَهُودِیَّ وَ مَجِیئِهِ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله بِرُءُوسِ التِّسْعَهِ (۴) النَّفَرِ یَقُولُ حَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ:

لِلَّهِ أَیُّ کَرِیهَهٍ أَبْلَیْتُهَا*** بِبَنِی قُرَیْظَهَ (۵) وَ النُّفُوسُ تُطْلَعُ

أَرْدَی رَئِیسَهُمْ وَ آبَ بِتِسْعَهٍ* طَوْراً یُشِلُّهُمْ وَ طَوْراً یَدْفَعُ (۶)

**[ترجمه]مناقب، ارشاد: هنگامی که رسول خدا ص برای سرکوبی مردم بنی النضیر عزیمت کرد به حصار آنان توجه کرده و خرگاه آن حضرت را در آخرین نقطه بنی حطمه بطحا بر پا کردند. چون شب فرارسید از بنی النضیر تیری به خیمه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم افکندند. حضرت دستور داد خرگاه او را در دامنه کوه قرار دادند و مهاجر و انصار اطراف خرگاه را احاطه نمودند. چون شب همه جا را تاریک کرد مسلمانان علی علیه السلام را ندیدند برسول خدا عرضه داشتند علی کجاست؟ ما او را نمی بینیم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: خیال می‌کنم برای انجام کاری به نفع شما اقدام کرده، چندان طول نکشید که علی علیه السلام آمد و سر یهودی که تیر به خرگاه رسول اکرم زده بوده و نامش عزورا بود در برابر آن حضرت گذارد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پرسید: چه کردی؟ عرض کرد: دانستم که این بدکردار آدمی دلاور و بی‌باک است در کمین او نشستم و گفتم ممکن است شب هنگام به قصد شبیخون بر ما از حصار خود بیرون آید فاصله نشد دیدم با شمشیر کشیده به اتفاق نه نفر از یهودیان به طرف ما می آید. من هم فرصت را غنیمت شمرده به او درآویخته و کارش را تمام کردم. لیکن اصحابش فرار کرده و بی درنگ نزدیک حصار خود رفتند اکنون عده ای را با من همراه کن آرزومندم بدیشان پیروز آیم.

ص: ۱۷۲

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم ده نفر از اصحاب را از قبیل ابو دجانه سماک بن خرشه و سهل بن حنیف را با او همراه کرد و آنان به جانب آن عده کوچ کرده و پیش از آنکه یهودیان به حصار خود وارد شوند بدان‌ها دست یافته همه را کشتند و سرهاشان را حضور رسول خدا ص آوردند. پیامبر اکرم دستور داد آن‌ها را در یکی از چاه‌های بنی حطمه ریختند. و همین عمل علی علیه السلام ایجاب کرد مسلمانان بتوانند حصار بنی النضیر را فتح کنند و پیروز آیند.

و در آن شب کعب بن اشرف یهودی کشته شد. رسول خدا حصارها و ثروت‌های بنی النضیر را پس از آنکه بر ایشان تسلط یافته تصاحب کرد و آن‌ها را در میان مهاجر و انصار بخش نمود و در واقع این اولین غنیمتی است که رسول خدا میان یاران خود تقسیم نمود و به علی علیه السلام دستور داد بخش مربوط به حضرتش را نگهداری کرده و آن‌ها را بعنوان صدقه در میان

بینوایان تقسیم نماید و این بخش که متعلق به رسول خدا بود تا وقتی که حضرت رسول در قید حیات بود در تصرف خود او بود و پس از رحلتش در دست اختیار علی علیه السلام درآمد و بالاخره تا امروز در دست فرزندان فاطمه علیها السلام است.
حسان بن ثابت در باره پیش آمد بنی النضیر و نه نفری که بدست علی علیه السلام کشته اند می‌سراید:

بیچارگی عجیبی دامن گیر مردم بنی نضیر شد و در برابر چشم دیگران به بدبختی افتادند.

بزرگ آن‌ها کشته شد و نه نفر از یاران او کشته و جمعی فراری گردیدند. - . مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۶۹ - ۱۷۰ و ارشاد : ۴۷ - ۴۸ -

**[ترجمه]

بیان

قوله طورا أی تاره و قال الجوهری مر فلان یشلهم بالسیف یکسؤهم (۷) و یطردهم (۸).

ص: ۱۷۳

۱- أن یدرکوا خ ل.
۲- ذکر نحو ذلک المقریزی فی الامتاع: ۱۸۰.
۳- أیام خ ل.
۴- فی المصدر: النفر التسعه.
۵- و استظهر المصنّف فی الهامش ان الصحیح: ببنی نضیر.
۶- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۶۹ و ۱۷۰ الإرشاد: ۴۷ و ۴۸. و ألفاظ الحدیث من الثانی.
۷- أی یضربهم.
۸- استدراک: قال ابن هشام فی السیره ۳: ۱۹۴. لم یسلم من بنی النضیر إلا رجلان: یامین بن عمیر بن کعب بن عمرو بن جحاش، و أبو سعد بن وهب، أسلما علی اموالهما فاحرزاها. قال ابن إسحاق: و قد حدّثنی بعض آل یامین ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم قال لیامین: «أ لم تر مالقیت من ابن عمک وما هم به من شأنی »؟ فجعل یامین بن عمیر لرجل جعلا علی ان یقتل له عمرو بن جحاش فقتله فیما یزعمون. وقال فی ص ۲۰۰ : قال ابن اسحاق : وقال علی بن ابی طالب رضوان الله علیه یذکر جلاء بنی النضیر وقتل کعب بن الاشرف: عرفت ومن یعتدل : یعرف***وأیقنت حقا ولم أصدف عن الکلم المحکم اللاء من***لدی الله ذی الرأفه الارأف رسائل تدرس فی المؤمنین***بهن اصطفی احمد المصطفی فاصبح احمد فینا عزیزا***عزیز المقامه والموقف فیا ایها الموعدوه سفاها***ولم یأت جورا ولم یعنف ألستم تخافون ادنی العذاب***وما آمن الله کالاخوف وإن تصرعوا تحت أسیافه***کمصرع کعب أبی الاشراف غداه رأی الله طغیانه***واعرض کالجمل الاجنف فأنزل جبریل فی قتله***بوحی إلی عبده ملطف فدس الرسول رسولا له***بأبیض ذی هبه مرهف فباتت عیون له معولات***متی ینع کعب لها تذرف وقلن لاحمد : ذرنا قلیلا***فانا من النوح لم نشتف فخلاهم ثم قال : اظعنوا***دحورا

على رغم الانف وأجلى النضير إلى غربه***وكانوا بدار ذوى زخرف إلى أذرعات ردا فى وهم***على كل ذى دبر أعجف أنتهى كلام ابن هشام : وذكر الابيات فى ديوان على ٧ : ٨۴. وفيه : عن الكلم الصدق يأتى بها***من الله ذى الرافه الارأف وفيه ايضا : تحت اسيافنا. وفيه ايضا : بأرهف ذى ظبه مرهف. وفيه فقالوا لاحمد. وفيه : على رغمه الانف.

**[ترجمه]سـخن حسّان «طوراً» يعنى يک بار. و جوهرى گويد: «مرّ فلان يشلّهم بالسيف» يعنى بر آنان ضربه زد و آن‌ها را دفع كرد و فرارى داد. -. ابن هشام در سيره ۳ : ۱۹۴

-

ص: ۱۷۳

**[ترجمه]

باب ۱۵ غزوه ذات الرقاع و غزوه عسفان

الآيات

النساء: «وَ إِذا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلاهَ (إلى قوله): كِتاباً مَوْقُوتاً»(۱۰۲-۱۰۳)

lt;meta info="- وَ إِذا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلاهَ فَلْتَقُمْ طائِفَهٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرائِكُمْ وَ لْتَأْتِ طائِفَهٌ أُخْرى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ أَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَ أَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَهً واحِدَهً وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كانَ بِكُمْ أَذىً مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَ خُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكافِرِينَ عَذاباً مُهِيناً * فَإِذا قَضَيْتُمُ الصَّلاهَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِياماً وَ قُعُوداً وَ عَلى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلاهَ إِنَّ الصَّلاهَ كانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتاباً مَوْقُوتاً. -. نساء / ۱۰۲ - ۱۰۳ -

{و هر گاه در ميان ايشان بودى و برايشان نماز برپا داشتى، پس بايد گروهى از آنان با تو [به نماز] ايستند و بايد جنگ افزارهاى خود را برگيرند و چون به سجده رفتند [و نماز را تمام كردند]، بايد پشت سرِ شما قرار گيرند، و گروه ديگرى كه نماز نكرده اند بايد بيايند و با تو نماز گزارند و البته جانب احتياط را فرو نگذارند و جنگ افزارهاى خود را برگيرند. [زيرا] كافران آرزو مى كنند كه شما از جنگ افزارها و ساز و برگِ خود غافل شويد تا ناگهان بر شما يورش بَرند. و اگر از باران در زحمتيد، يا بيماريد، گناهى بر شما نيست كه جنگ افزارهاى خود را بر زمين نهيد، ولى مواظب خود باشيد. بى گمان، خدا براى كافران عذاب خفّت آورى آماده كرده است. و چون نماز را به جاى آورديد، خدا را [در همه حال] ايستاده و نشسته و بر پهلو آرميده، ياد كنيد. پس چون آسوده خاطر شديد، نماز را [به طور كامل] به پا داريد، زيرا نماز بر مؤمنان، در اوقات معيّن مقرّر شده است.}

**[ترجمه]

تفسير

قال الطبرسى رحمه الله بعد تفسير الآيات فى صلاه الخوف: و فى الآيه

ص: ۱۷۴

دلاله علی صدق النبی صلی الله علیه و آله و صحه نبوته و ذلک أنها نزلت و النبی صلی الله علیه و آله بعسفان و المشرکون بضجنان فتوافقوا فصلی النبی صلی الله علیه و آله بأصحابه صلاه الظهر بتمام الرکوع و السجود فهم المشرکون أن یغیروا علیهم فقال بعضهم إن لهم صلاه أخری أحب إلیهم من هذه یعنون صلاه العصر فأنزل الله علیه هذه الآیه فصلی بهم العصر صلاه الخوف و کان ذلک سبب إسلام خالد بن الولید.

و ذکر أبو حمزه الثمالی فی تفسیره أن النبی صلی الله علیه و آله غزا محاربا و بنی أنمار (۱) فهزمهم الله و أحرزوا الذراری و الأموال فنزل رسول الله صلی الله علیه و آله و المسلمون و لا یرون من العدو أحدا فوضعوا أسلحتهم و خرج رسول الله صلی الله علیه و آله لبعض حاجته (۲) و قد وضع سلاحه فجعل بینه و بین أصحابه الوادی فأتی قبل أن یفرغ من حاجته السیل فی الوادی (۳) و السماء ترش فحال الوادی بین رسول الله صلی الله علیه و آله و بین أصحابه و جلس فی ظل سمره (۴) فبصر به غورث بن الحارث المحاربی فقال له أصحابه یا غورث هذا محمد قد انقطع من أصحابه فقال قتلنی الله إن لم أقتله و انحدر من الجبل و معه السیف و لم یشعر به رسول الله صلی الله علیه و آله إلا و هو قائم علی رأسه و معه السیف قد سله من غمده و قال یا محمد من یعصمک منی الآن فقال رسول الله صلی الله علیه و آله الله فانکب عدو الله لوجهه فقام رسول الله صلی الله علیه و آله فأخذ سیفه و قال یا غورث من یمنعک منی الآن قال لا أحد قال أ تشهد أن لا إله إلا الله و أنی عبد الله و رسوله قال لا و لکنی أعهد أن لا أقاتلک أبدا و لا أعین علیک عدوا فأعطاه رسول الله صلی الله علیه و آله سیفه فقال له غورث و الله لأنت خیر منی قال صلی الله علیه و آله إنی أحق بذلک و خرج غورث إلی أصحابه فقالوا یا غورث لقد رأیناک قائما علی رأسه

۱- فی المصدر: لبنی انمار.

۲- فی المصدر: لیقضی حاجته.

۳- فی المصدر: فجعل بینه و بین أصحابه الوادی الی ان یفرغ من حاجته، و قد درأ الوادی.

۴- فی المصدر: و جلس فی ظل شجره.

بالسیف فما منعک منه قال الله أهویت له بالسیف لأضربه فما أدری من زلخنی بین کتفی فخررت لوجهی و خر سیفی و سبقنی إلیه محمد فأخذه و لم یلبث الوادی أن سکن فقطع رسول الله صلی الله علیه و آله إلی أصحابه فأخبرهم الخبر و قرأ علیهم إِنْ کانَ بِکُمْ أَذیً مِنْ مَطَرٍ الآیه. (۱).

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله پس از تفسیر آیات در باره نماز خوف گوید: این آیه

ص: ۱۷۴

دلالت دارد بر راستگویی پیامبر و صحت نبوتش، زیرا هنگامی نازل شده که پیامبر در عسفان و مشرکین در ضجنان بودند و در برابر یکدیگر قرار گرفتند. پیامبر نماز ظهر را با اصحاب خود با تمام رکوع و سجود، به جای آورد. مشرکین خواستند بر آن‌ها حمله ور شوند، لکن گروهی از آن‌ها گفتند: این‌ها نماز دیگری دارند که نزد آن‌ها محبوب‌تر است و مقصودشان نماز عصر بود. خداوند این آیه را فرستاد و پیامبر نماز عصر را به صورت نماز خوف، انجام داد و همین امر، سبب اسلام خالد بن ولید گردید. ابو حمزه ثمالی در تفسیر خود آورده است: پیامبر با بنی انمار جنگید، آن‌ها شکست خوردند و مال و فرزندان ایشان به دست مسلمانان افتاد. پیامبر و مسلمانان فرود آمدند، در حالی که از دشمن احدی را نمی دیدند، از این رو سلاح را بر زمین گذاشتند و پیامبر برای قضای حاجت، بیرون رفت و در حالی که سلاح را بر زمین گذاشته بود، میان خود و اصحابش یک وادی قرار داد و پس از قضای حاجت در زیر سایه درختی نشست. در این وقت غورث بن حارث محاربی او را دید. کسانش به او گفتند: این محمد صلی الله علیه و آله و سلم است که از اصحاب خود جدا شده است. گفت: خدایم بکشد اگر او را نکشم و با شمشیر خود از کوه به زیر آمد هنگامی پیامبر متوجه او شد که بالای سرش ایستاده و شمشیر را برای حمله، از نیام بیرون کشیده بود. گفت: ای محمد، اکنون چه کسی تو را از من نگه می دارد؟ گفت: خدا، در این وقت این دشمن خدا به روی افتاد و پیامبر برخاست و شمشیرش را برداشت و فرمود: چه کسی تو را اکنون از من منع می کند؟ گفت هیچ کس. فرمود آیا شهادت می دهی که خدا یکی است و من بنده و فرستاده اویم؟ گفت: نه، لکن عهد می کنم که هرگز با تو نجنگم و دشمن تو را یاری نکنم. پیامبر شمشیر را به او داد.

غورث گفت: به خدا تو بهتر از منی. فرمود: من سزاوارترم به آن. هنگامی که غورث نزد کسان خود رفت، گفتند: ما تو را دیدیم که با

ص: ۱۷۵

شمشیر بر سر او ایستاده بودی، چرا او را نکشتی؟ گفت: به خدا شمشیر را فرود آوردم که او را بزنم. ولی نمی دانم چه کسی که میان شانه من زد که من با پیشانی بر زمین افتادم و شمشیرم افتاد و محمد برخاست و شمشیر را گرفت و دیگر در آن وادی نماند. پیامبر بعد از این واقعه نزد اصحاب رفت و جریان را برای ایشان تعریف کرد و این آیه را خواند: «إِنْ کانَ بِکُمْ أَذیً مِنْ مَطَرٍ ...»

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس الزلخ المزله تزل منها الأقدام لندوته أو ملاسته و زلخه بالرمح زجه و زلخه تزليخا ملسه.

**[ترجمه]در قاموس: «الزلخ» جای لغزنده است که قدمها به خاطر خیسی یا نرمی آن می‌لغزد. «زلخه بالرمح» یعنی او را با نیزه انداخت. «زلّخه تزليخاً» یعنی آن را نرم کرد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

عم، إعلام الورى ثُمَّ كَانَتْ بَعْدَ غَزْوَةِ بَنِی النَّضِيرِ غَزْوَةُ بَنِی لِحْيَانَ (۲) وَ هِیَ الْغَزْوَةُ الَّتِی صَلَّی فِيهَا صَلَاةَ الْخَوْفِ بِعُسْفَانَ حِينَ أَتَاهُ الْخَبَرُ مِنَ السَّمَاءِ بِمَا هَمَّ بِهِ الْمُشْرِكُونَ وَ قِيلَ إِنَّ هَذِهِ الْغَزْوَةَ كَانَتْ بَعْدَ غَزْوَةِ بَنِی قُرَيْظَةَ ثُمَّ كَانَتْ غَزْوَةُ ذَاتِ الرِّقَاعِ بَعْدَ غَزْوَةِ بَنِی النَّضِيرِ بِشَهْرَيْنِ قَالَ الْبُخَارِیُّ إِنَّهَا (۳) كَانَتْ بَعْدَ خَيْبَرَ لَقِیَ بِهَا جَمْعاً مِنْ غَطَفَانَ وَ لَمْ يَكُنْ بَيْنَهُمَا حَرْبٌ وَ قَدْ خَافَ النَّاسُ بَعْضُهُمْ بَعْضاً حَتَّی صَلَّی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله صَلَاةَ الْخَوْفِ ثُمَّ انْصَرَفَ بِالنَّاسِ (۴) وَ قِيلَ إِنَّمَا سُمِّيَتْ ذَاتَ الرِّقَاعِ لِأَنَّهُ جَبَلٌ فِيهِ بُقَعُ حُمْرَةٍ وَ سَوَادٍ وَ بَيَاضٍ فَسُمِّیَ ذَاتَ الرِّقَاعِ وَ قِيلَ إِنَّمَا سُمِّيَتْ بِذَلِكَ لِأَنَّ أَقْدَامَهُمْ نَقِبَتْ فِيهَا فَكَانُوا

۱- مجمع البيان ۳: ۱۰۳.

۲- قد اختلف أهل السيرفی وقت غزوه بنی لحيان، فقال ابن هشام فی السيره: كانت فی السنه الخامسه فی جمادی الأولی علی رأس سته أشهر من فتح بنی قريظه، و قال المقريزی فی الامتاع: كانت لهلال ربيع الأوّل سنه ست، و ذكر ما تقدم عن ابن هشام و قال: صححه جماعه.

۳- أی غزوه ذات الرقاع. راجع البخاری ۵: ۱۴۴.

۴- و قيل: سميت بذلك لانهم رفعوا راياتهم، و قيل: لانه كانت هناك شجره يقال لها: ذات الرقاع. و قيل: لان هذه الشجره كانت العرب تعبدها، و كل من كان له حاجه منهم يربط فيها خرقه و قيل: لوقوع صلاه الخوف فيها فسميت بذلك لترقيع الصلاه فيها.

يَلُفُّونَ عَلَى أَرْجُلِهِمُ الْخِرَقَ (۱).

**[ترجمه]اعلام الوری: پس از غزوه بنی نضیر، غزوه بنی لحیان انجام پذیرفت. در این غزوه پیامبر صلی اللّه علیه و آله نماز خوف خواند، و هنگامی که در «عسفان» توقف داشت خداوند آن حضرت را از مقاصد مشرکین مطلع فرمود، بعضی گفته اند: غزوه بنی لحیان پس از غزوه بنی قریظه واقع شده است.

غزوه ذات الرقاع دو ماه بعد از غزوه بنی نضیر اتفاق افتاد.

بخاری گوید: این غزوه بعد از خیبر بوده، حضرت رسول در این جنگ با جماعتی از «غطفان» بر خورد کردند ولی بین آن‌ها جنگی واقع نشد، در این غزوه مردم یکدیگر را می‌ترسانیدند تا آنجائی که پیامبر نماز خوف خواندند، و پس از آن مراجعت کردند.

گفته شده: علت اینکه این غزوه را «ذات الرقاع» گویند، برای این است که این محل در کوهی واقع شده که در آن بقعه هائی به رنگ قرمز و سیاه و سفید وجود داشت و از این جهت او را ذات الرقاع گفته اند، بعضی گفته اند: وجه تسمیه این غزوه به ذات الرقاع از این جهت است که: پاهای مردم در این زمین از سوزش و حرارت زمین زخم شد

ص: ۱۷۶

و اصحاب پاهای خود را با کهنه می‌بستند. - . اعلام الوری ۵۶ - ۵۷ -

**[ترجمه]

«۲»

أَقُولُ قَالَ ابْنُ الْأَثِيرِ فِي الْكَامِلِ أَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِالْمَدِينَةِ بَعْدَ بَنِي النَّضِيرِ شَهْرَيْ رَبِيعٍ ثُمَّ غَزَا نَجْداً يُرِيدُ بَنِي مُحَارِبٍ وَ بَنِي ثَعْلَبَةَ مِنْ غَطَفَانَ وَ هِيَ غَزْوَةُ ذَاتِ الرِّقَاعِ فَلَقِيَ الْمُشْرِكِينَ وَ لَمْ يَكُنْ قِتَالٌ وَ خَافَ النَّاسُ بَعْضُهُمْ بَعْضاً فَنَزَلَتْ صَلَاةُ الْخَوْفِ وَ أَصَابَ الْمُسْلِمُونَ امْرَأَةً مِنْهُمْ وَ كَانَ زَوْجُهَا غَائِباً فَلَمَّا أَتَى أَهْلَهُ أُخْبِرَ الْخَبَرَ فَحَلَفَ لَا يَنْتَهِي حَتَّى يُهَرِيقَ فِي أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَخَرَجَ يَتْبَعُ أَثَرَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَنَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ مَنْ يَحْرُسُنَا اللَّيْلَةَ فَانْتَدَبَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ (۲) فَأَقَامَا بِفَمِ شِعْبٍ نَزَلَهُ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله فَاضْطَجَعَ الْمُهَاجِرِيُّ وَ حَرَسَ الْأَنْصَارِيُّ أَوَّلَ اللَّيْلِ وَ قَامَ يُصَلِّي وَ جَاءَ زَوْجُ الْمَرْأَةِ فَرَأَى شَخْصَهُ (۳) فَرَمَاهُ بِسَهْمٍ فَوَضَعَهُ فِيهِ فَانْتَزَعَهُ وَ ثَبَتَ قَائِماً يُصَلِّي ثُمَّ رَمَاهُ بِسَهْمٍ آخَرَ فَأَصَابَهُ فَنَزَعَهُ وَ ثَبَتَ يُصَلِّي ثُمَّ رَمَاهُ الثَّالِثَ (۴) فَوَضَعَهُ فِيهِ فَانْتَزَعَهُ ثُمَّ رَكَعَ وَ سَجَدَ ثُمَّ أَيْقَظَ صَاحِبَهُ وَ أَعْلَمَهُ فَوَثَبَ فَلَمَّا رَآهُمَا الرَّجُلُ عَرَفَ أَنَّهُمَا عَلِمَا بِهِ فَلَمَّا رَأَى الْمُهَاجِرِيُّ مَا بِالْأَنْصَارِيِّ قَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ أَ لَا أَيْقَظْتَنِي أَوَّلَ مَا رَمَاكَ قَالَ كُنْتُ فِي سُورَةٍ أَقْرَؤُهَا (۵) فَلَمْ أُحِبَّ أَنْ أَقْطَعَهَا فَلَمَّا تَتَابَعَ عَلَيَّ الرَّمْيُ وَ رَكَعْتُ أَعْلَمْتُكَ وَ ايْمُ اللَّهِ لَوْ لَا خَوْفُ أَنْ أُضَيِّعَ ثَغْراً أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِحِفْظِهِ لَقَطَعَ نَفْسِي قَبْلَ أَنْ أَقْطَعَهَا وَ قِيلَ إِنَّ هَذِهِ الْغَزْوَةَ كَانَتْ فِي الْمُحَرَّمِ سَنَةَ خَمْسٍ (۶).

**[ترجمه]می گویم: ابن اثیر در کامل گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پس از جنگ بنی نضیر دو ماه بهار را در مدینه گذراند. سپس روانه نجد گردید و آهنگ جنگ بنی محارب و بنی ثعلبه از غطفان گردید. این غزوه، غزوه ذات الرقاع بود. آن حضرت با مشرکان برخورد کرد اما جنگی صورت نگرفت. مردم از یکدیگر ترسیدند و از این جهت فرمان خواندن نماز خوف فرود آمد. مسلمانان زنی از آنان را گرفتند که شوهرش حضور نداشت. چون به نزد زنش آمد به او خبر داد و او سوگند خورد که دست برندارد تا خون یاران پیامبر را بریزد. آن مرد بیرون شد و به دنبال پیامبر خدا رفت. پیامبر خدا فرود آمد و فرمود: امشب چه کسی ما را پاسداری می کند؟ مردی از مهاجرین و مردی از انصار داوطلب شدند و بر دهانه درّه‌ای که پیامبر در آن فرود آمده بود به پاسداری ایستادند. فرد مهاجری در آغاز شب به خواب رفت و مرد انصاری به پاسداری پرداخت و به نماز برخاست. شوهر آن زن آمد و او را دید. تیری انداخت و بر پیکر شخص انصاری نشست. او آن را بیرون کشید و همچنان به نماز پرداخت. باز تیر انداخت که به او اصابت کرد و او باز هم استوار ماند. تیر سوم بر وی انداخت که بیرون کشید و رکوع و سجود به جای آورد و نماز را به پایان برد. آنگاه دوست خود را بیدار کرد و به او خبر داد و او از خواب پرید. آن مرد چون آن دو را دید متوجه شد که آن دو از حضور او آگاه شده‌اند. و هنگامی که شخص مهاجری دید که مرد انصاری چه بلایی بر سرش آمده گفت: سبحان الله! چرا نخستین بار که تیر بر تو انداخت مرا بیدار نکردی؟ انصاری گفت: سوره‌ای قرآن می‌خواندم که دوست نداشتم آن را قطع کنم و چون پیاپی بر من تیر افکند و به رکوع رفتم تو را با خبر کردم. سوگند به خدا اگر بیم آن نبود که مرزی را تباه سازم که پیامبر مرا به نگهبانی آن گماشته بود، پیش از آنکه نمازم را قطع کنم، جانم بریده می‌شد. و گفته شده: این غزوه در ماه محرم سال پنجم هجری روی داد. - . کامل ۲ : ۱۱۹ - ۱۲۰ -

**[ترجمه]

«۳»

قب، المناقب لابن شهرآشوب غَزْوَهُ بَنِی لِحْیَانَ فِی جُمَادَی الْأُولَی وَ کَانَ بَیْنَهُمَا الرَّمْیُ بِالْحِجَارَهِ

ص: ۱۷۷

۱- إعلام الوری: ۵۶ و ۵۷ ط ۱، و ۹۸ ط ۲.

۲- قال المقریزی فی الامتاع انهما عمّار بن یاسر و عباد بن بشیر الأنصاریّ. و یقال: بل هو عماره بن حزم و أثبتهما عباد بن بشیر.

۳- زاد فی المصدر: فعرف انه ربیئه القوم. أقول: الربیئه. الطلیعه.

۴- فی المصدر: بالثالث.

۵- فی الامتاع: و هی سوره الکهف.

۶- الکامل ۲: ۱۱۹ و ۱۲۰. فیه اختصار.

وَ صَلَّى فِيهَا صَلَاةَ الْخَوْفِ بِعُسْفَانَ وَ يُقَالُ فِي ذَاتِ الرِّقَاعِ مَعَ غَطَفَانَ وَ كَانَ ذَلِكَ بَعْدَ النَّضِيرِ بِشَهْرَيْنِ وَ قَالَ الْبُخَارِيُّ بَعْدَ خَيْبَرَ وَ لَمْ يَكُنْ حَرْبٌ (۱).

**[ترجمه]مناقب: غزوه بنی لحیان در جمادی الاول روی داد و در این غزوه به سوی هم سنگ پرتاب می کردند.

ص: ۱۷۷

و در عسفان نماز خوف خوانده شد. و گویند: نماز خوف در ذات الرقاع با غطفان بود. و این ماجرا دو ماه پس از غزوه بنی نضیر بود. بخاری گوید: پس از خیبر اتفاق افتاد و جنگی در نگرفت.

**[ترجمه]

«۴»

أَقُولُ قَالَ الْكَازِرُونِيُّ فِي حَوَادِثِ السَّنَةِ الْخَامِسَةِ وَ فِيهَا كَانَتْ غَزَاةُ ذَاتِ الرِّقَاعِ وَ كَانَ سَبَبُهَا أَنَّ قَادِماً قَدِمَ الْمَدِينَةَ بِجَلَبٍ (۲) لَهُ فَأُخْبِرَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّ أَنْمَاراً وَ ثَعْلَبَةَ قَدْ جَمَعُوا لَهُمُ الْجُمُوعَ فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَخَرَجَ لَيْلَةَ السَّبْتِ لِعَشْرٍ خَلَوْنَ مِنَ الْمُحَرَّمِ (۳) فِي أَرْبَعِمِائَةٍ وَ قِيلَ فِي سَبْعِمِائَةٍ (۴) فَمَضَى حَتَّى أَتَى مَحَالَّهُمْ بِذَاتِ الرِّقَاعِ وَ هِيَ جَبَلٌ فَلَمْ يَجِدْ إِلَّا نِسْوَةً فَأَخَذَهُنَّ وَ فِيهِنَّ جَارِيَةٌ وَضِيئَةٌ وَ هَرَبَتِ الْأَعْرَابُ إِلَى رُءُوسِ الْجِبَالِ وَ خَافَ الْمُسْلِمُونَ أَنْ يُغِيرُوا عَلَيْهِمْ فَصَلَّى بِهِمُ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله صَلَاةَ الْخَوْفِ وَ كَانَ أَوَّلَ مَا صَلَّاهَا وَ انْصَرَفَ رَاجِعاً إِلَى الْمَدِينَةِ فَابْتَاعَ مِنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ جَمَلًا بِأُوقِيَّةٍ وَ شَرَطَ لَهُ ظَهْرَهُ إِلَى الْمَدِينَةِ وَ سَأَلَهُ عَنْ دِينِ أَبِيهِ فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ إِذَا قَرُبْتَ الْمَدِينَةَ وَ أَرَدْتَ أَنْ تَجُدَّ (۵) نَخْلَكَ فَآذِنِّي وَ اسْتَغْفَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۶) فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ خَمْساً وَ عِشْرِينَ مَرَّةً وَ فِي التِّرْمِذِيِّ سَبْعِينَ مَرَّةً.

وَ فِي مُسْلِمٍ (۷) مِنْ حَدِيثِ أَبِي نَضْرَةَ عَنْ جَابِرٍ قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَ تَبِيعُنِيهِ بِكَذَا وَ كَذَا وَ اللَّهُ يَغْفِرُ لَكَ فَمَا زَالَ يَزِيدُنِي وَ اللَّهُ يَغْفِرُ لَكَ قَالَ أَبُو نَضْرَةَ وَ كَانَتْ كَلِمَةٌ تَقُولُهَا الْمُسْلِمُونَ افْعَلْ كَذَا وَ اللَّهُ يَغْفِرُ لَكَ وَ كَانَتْ غَيْبَتُهُ خَمْسَ عَشْرَةَ لَيْلَةً (۸).

ص: ۱۷۸

۱- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۷۰.

۲- الجلب: ما تجلبه الإنسان من بلد إلی بلد من خیل و إبل و غنم و متاع و سبی لیباع.

۳- فی الامتاع: علی رأس سبعه و عشرین شهرا.

۴- زاد فی الامتاع: و قیل: فی ثمانمائه.

۵- جد الشی ء: قطعه.

۶- فی المصدر: لجابر.

۷- فی المصدر: و روی مسلم.

٨- المنتقى فی مولود المصطفی: ١٢٨: الباب الخامس فيما كان سنه خمس.

**[ترجمه]می گویم: کازرونی در بیان حوادث سال پنجم هجری می گوید: در این سال غزوه ذات الرقاع روی داد که علت آن این بود که شخصی با وسایل خود به مدینه آمد. به اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خبر رسید که انمار و ثعلبه برای جنگ با مسلمانان گرد آمده‌اند. این خبر به پیامبر رسید و در شب شنبه دهم محرم همراه با چهارصد نفر بیرون رفت. و گفته‌اند: با هفتصد نفر بود. آن حضرت به راه افتاد تا به منازل آن‌ها در ذات الرقاع که کوهی بود رسید. در آنجا جز شماری از زنان کسی را نیافت. این زنان را گرفتند و در میان آن‌ها کنیزی سفید روی بود. اعراب به بالای کوه‌ها گریختند و مسلمانان ترسیدند که مبادا بر آنان حمله کنند. پس پیامبر نماز خوف را بر آنان خواند و این نماز، اولین نماز خوفی بود که پیامبر خوانده بود. سپس به سوی مدینه بازگشت و از جابر بن عبد الله شتری با چند اوقیه خریداری کرد و شرط کرد که تا مدینه بر پشت شتر سوار شود و از دین پدرش از او پرسید و جابر آن حضرت را باخبر ساخت. فرمود: چون به مدینه نزدیک شدی و خواستی درخت نخلت را قطع کنی از من اجازه بگیر. و رسول خدا در آن شب بیست و پنج بار استغفار کرد.

در ترمذی هفتاد بار ذکر شده است.

در مسلم از روایت ابی نضرهٔ از جابر نقل شده که گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «آیا شتر را با فلان قیمت می‌فروشی خدا تو را بیامرزد؟» و همچنان به من می گفت: خداوند تو را بیامرزد. ابو نضرهٔ گوید: این عبارتی بود که مسلمانان می گفتند: این کار را انجام بده و خداوند تو را بیامرزد. پیامبر پانزده شب از مدینه دور بود. - . المنتقی فی مولود المصطفی : ۱۲۸ -

ص: ۱۷۸

**[ترجمه]

«۵»

وَ قَالَ ابْنُ الْأَثِيرِ فِي جُمَادَى الْأُولَى مِنَ السَّنَهِ السَّادِسَهِ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى بَنِي لِحْيَانَ يَطْلُبُ بِأَصْحَابِ الرَّجِيعِ خُبَيْبِ بْنِ عَدِيٍّ وَ أَصْحَابِهِ وَ أَظْهَرَ أَنَّهُ يُرِيدُ الشَّامَ لِيُصِيبَ مِنَ الْقُوَّهِ غِرَّهً وَ أَسْرَعَ السَّيْرَ حَتَّى نَزَلَ عَلَى مَنَازِلِ بَنِي لِحْيَانَ (۱) بَيْنَ أَمَجٍ (۲) وَ عُسْفَانَ فَوَجَدَهُمْ قَدْ حَذِرُوا وَ تَمَنَّعُوا فِي رُءُوسِ الْجِبَالِ فَلَمَّا أَخْطَأَهُ مَا أَرَادَ مِنْهُمْ خَرَجَ فِي مِائَتَيْ رَاكِبٍ حَتَّى نَزَلَ عُسْفَانَ تَخْوِيفاً لِأَهْلِ مَكَّهَ وَ أَرْسَلَ فَارِسَيْنِ مِنَ الصَّحَابَهِ حَتَّى بَلَغَا كُرَاعَ الْغَمِيمِ ثُمَّ عَادَ (۳).

**[ترجمه]ابن اثیر گوید: در جمادی الاول سال ششم هجری رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به جنگ بنی لحیان بیرون شد و دنبال یاران رجیع بن عدی و دوستانش رفت. و آن حضرت چنین وانمود کرد که قصد رفتن به شام را دارد تا به صورت ناگهانی بر آنان درآید. پیامبر به سرعت پیش رفت تا به منازل بنی لحیان که در میان اثح و عسفان بود رسید. آنان را دید که هراسان شده و و به قله کوه‌ها پناه گرفته‌اند. چون به آنچه می‌خواست دست نیافت با دویست سوارکار به راه افتاد و برای ترساندن اهل مکه در عسفان فرود آمد و دو تن از سوارکاران از یارانش را فرستاد تا خود را به کراع الغمیم رساندند آنگاه سپاهیان را به مدینه برگرداند. - . کامل ۱ : ۱۲۸ -

**[ترجمه]

«۶»

كا، الكافی حُمَيْدُ بْنُ زِيَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ (۴) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَيُّوبَ وَ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً عَنِ الْبِزَنْطِيِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی غَزْوَهِ ذَاتِ الرِّقَاعِ تَحْتَ شَجَرَهٍ عَلَى شَفِيرِ وَادٍ فَأَقْبَلَ سَيْلٌ فَحَالَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ أَصْحَابِهِ فَرَآهُ رَجُلٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُسْلِمُونَ قِيَامٌ عَلَى شَفِيرِ الْوَادِی يَنْتَظِرُونَ مَتَى يَنْقَطِعُ السَّيْلُ فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ لِقَوْمِهِ أَنَا أَقْتُلُ مُحَمَّداً فَجَاءَ وَ شَدَّ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِالسَّيْفِ ثُمَّ قَالَ مَنْ يُنْجِيكَ مِنِّی يَا مُحَمَّدُ فَقَالَ رَبِّی وَ رَبُّكَ فَنَسَفَهُ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ فَرَسِهِ فَسَقَطَ عَلَى ظَهْرِهِ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ فَأَخَذَ (۵) السَّيْفَ وَ جَلَسَ عَلَى صَدْرِهِ وَ قَالَ مَنْ يُنْجِيكَ مِنِّی يَا غَوْرَثُ فَقَالَ جُودُكَ وَ كَرَمُكَ يَا مُحَمَّدُ فَتَرَكَهُ وَ قَامَ (۶) وَ هُوَ يَقُولُ وَ اللَّهِ لَأَنْتَ خَيْرٌ مِنِّی وَ أَكْرَمُ (۷).

عم، إعلام الوری مرسلا مثله (۸)

**[ترجمه]روضه کافی: ابو بصیر از امام صادق علیه السّلام روایت کند که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در غزوه ذات الرقاع در لب رودخانه زیر درختی فرود آمد و ناگهان سیلی برخاست و میان آن حضرت و اصحاب و یارانش جدائی، انداخت، مردی از مشرکین آن حضرت را دید مسلمانان نیز لب رودخانه ایستاده بودند و منتظر بودند تا سیل قطع شود (و به نزد رسول خدا بروند) مرد مزبور به قوم خویش رو کرده گفت: من اکنون محمد را می‌کشم، به همین منظور نزدیک آمد و با شمشیر به رسول خدا حمله کرد سپس گفت: کیست ای محمد که تو را از من نجات بخشد؟ فرمود: پروردگار من و پروردگار تو، در این هنگام جبرئیل علیه السّلام او را از اسبش بزیر افکند و به پشت بر زمین افتاد، رسول خدا برخاست و شمشیرش را گرفت و روی سینه اش نشست و فرمود: اکنون کیست که تو را از دست من نجات دهد ای غورث؟ گفت: جود و بزرگواریت ای محمد! رسول خدا او را واگذارد، پس آن مرد برخاست و می‌گفت: به خدا سوگند تو بهتر و بزرگوارتر از من هستی. - . روضه کافی : ۱۲۷ -

اعلام الوری: در حدیثی مرسل آن را روایت کرده است. - . اعلام الوری : ۵۷ -

**[ترجمه]

بیان

النسف القلع (۹).

۵- قال البلاذری: و فی سنه اربع من الهجره حرمت الخمر.

۱- فی المصدر: واغد السیر حتّی نزل غران منازل بنی لحیان.

۲- فی المصدر أمج: بفتح الهمزه و المیم و آخره جیم.

۳- الکامل ۱: ۱۲۸.

۴- أی الحسن بن محمّد بن سماعه.

۵- فی المصدر: و أخذ السیف.

۶- فی المصدر: فقام.

۷- روضه الکافی: ۱۲۷.

۸- إعلام الوری: ۵۷ ط ۱ و ۹۹ ط ۲ فیه اختلافات لفظیه منها: فرآه رجل من المشرکین یقال له غورث.

۹- استدراک: ۱- ذکر ابن هشام فی السیره ۳: ۲۱۷ تفصیل حدیث جابر لا یخلو ذکره عن فائده قال : حدثنی وهب بن کیسان : عن جابر بن عبدالله رضی الله عنهما قال : خرجت مع رسول الله صلی الله علیه وآله إلی غزوه ذات الرقاع من نخل علی جمل لی ضعیف ، فلما قفل رسول الله صلی الله علیه وآله قال : جعلت الرفاق تمضی وجعلت اتخلف حتی ادرکنی رسول الله صلی الله علیه وآله ، فقال : « مالک یا جابر » قال : قلت : یا رسول الله أبطأ بی هذا ، قال : « انخه ». قال : فأنختهٔ واناخ رسول الله صلی الله علیه وآله ، ثم قال : « اعطنی هذه العصا من یدک او اقطع لی عصا من شجره » قال : ففعلت : قال : فاخذها رسول الله صلی الله علیه وآله فنخسه بها نخسات ، ثم قال : « ارکب » فرکبت ، فخرج والذی بعثه بالحق یواهق ناقته مواهقه قال : وتحدثت مع رسول الله صلی الله علیه وآله فقال لی : « أتبیعنی جملک هذا یا جابر» قال : قلت : یا رسول الله : بل أهبه لک ، قال : « لا ولکن بعنیه » قال : قلت : فسمنیه یا رسول الله ، قال : « قد اخذته بدرهم » قال : قلت : لا اذن تغبننی یا رسول الله ، قال : « فبدرهمین » قال : قلت : لا ، قال : فلم یزل یرفع لی رسول الله فی ثمنه حتی بلغ الاوقیه ، قال : فقلت : افقد رضیت یا رسول الله؟ قال : نعم ، قلت : فهو لک ، قال : « قد اخذته » قال : ثم قال : « یا جابر هل تزوجت بعد »؟ قال : قلت : نعم یا رسول الله ، قال : « أثیبا أم بکرا »؟ قال : قلت بل ثیبا ، قال : « أفلا جاریه تلاعبها وتلاعبک »؟ قلت : یا رسول الله ان ابی اصیب یوم احد وترک بنات له سبعا ، فنکحت امرأه جامعه تجمع رؤسهن وتقوم علیهن ، قال : « أصبت ان شاء الله اما انا لو قد جئنا صرارا امرنا بجزور فنحزت واقمنا علیها یومنا ذاک وسمعت بنا فنفضت نمارقها » : قال : قلت : والله یا رسول الله ما لنا من نمارق ، قال : « انها ستکون فاذا انت قدمت فاعمل عملا کیسا » قال : فلما جئنا صرارا امر رسول الله صلی الله علیه وآله بجزور فنحرت وأقمنا علیها ذلک الیوم ، فلما امسی رسول الله صلی الله علیه وآله دخل ودخلنا قال : فحدثت المرأه الحدیث وما قال لی رسول الله صلی الله علیه وآله قالت : فدونک ، سمع وطاعه ، قال : فلما اصبحت اخذت برأس الجمل فاقبلت به حتی أنخته علی باب (مسجد) رسول الله صلی الله علیه وآله ، قال : ثم جلست فی المسجد قریبا منه ، قال : وخرج رسول الله صلی الله علیه وآله فرأی الجمل فقال : « ما هذا »؟ قالوا یا رسول الله هذا جمل جاء به جابر ، قال : « فاین جابر »؟ قال : فدعیت له قال : فقال : « یا بن اخی خذ برأس جملک فهو لک » ودعا بلالا فقال له : اذهب بجابر فاعطه اوقیه : قال : فذهبت معه فاعطانی اوقیه وزادنی شیئا یسیرا ، فوالله ما زال ینمی عندی ویری مکانه من بیتنا حتی اصیب امس فیما اصیب لنا ، یعنی یوم الحره انتهی. أقول : صرار : موضع علی ثلاثه امیال من المدینه علی طریق العراق وقیل غیر ذلک. ۲ ـ وذکر المقریزی فی الامتاع فی سیاق ما وقع فی تلک الغزوه : وجاء رجل بفرخ طائر فأقبل ابواه او احدهما حتی طرح نفسه فی یدی الذی اخذ فرضه ، فعجب الناس من ذلک. فقال رسول الله صلی الله علیه وآله : « أتعجبون من هذا الطائر؟ اخذتم فرخه فطرح نفسه رحمه بفرخه ، والله لربکم ارحم بکم من هذا الطائر بفرخه ». ۳ ـ ورأی رسول الله صلی الله علیه وآله رجلا وعلیه ثوب منخرق ، فقال : اما له غیر هذا؟ قالوا : بلی یا رسول الله ، ان له ثوبین

جدیـدین فی العیبه ، فقال له : « خـذ ثوبیک » فأخـذ ثوبیه فلبسـهما ثم أدبر ، فقال صـلی الله علیه وآله : « ألیس هذا احسن؟ ماله ضرب الله عنقه »؟ فسـمع ذلـک الرجل ، فقال : فی سبیل الله یا رسول الله ، فقال صـلی الله علیه وآله : « فی سبیل » فضـربت عنقه بعد ذلک فی سبیل الله. ۴ ـ وجاءه علبه بن زیـد الحارثی بثلاث بیضات وجـدها فی مفحص نعام ، فأمر جابر بن عبدالله بعملها ، فوثب فعملهـا واتی بهـا فی قصـعه ، فأکل صـلی الله علیه وآله وأصـحابه منه بغیر خبز والبیض فی القصـعه کما هو وقـد أکل منه عامتهم.

**[ترجمه]«النسف» یعنی بر کندن.

ص: ۱۷۹

**[ترجمه]

باب ۱۶ غزوه بدر الصغری و سائر ما جری فی تلک السنه إلی غزوه الخندق

الآیات

النساء: «فَقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ لا تُکَلَّفُ إِلَّا نَفْسَکَ وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِینَ عَسَی اللَّهُ أَنْ یَکُفَّ بَأْسَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْساً وَ أَشَدُّ تَنْکِیلًا»(۸۴)

(و قال تعالی): «وَ لا تَهِنُوا فِی ابْتِغاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَکُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ یَأْلَمُونَ کَما تَأْلَمُونَ وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ ما لا یَرْجُونَ وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً حَکِیماً»(۱۰۴)

ص: ۱۸۰

lt;meta info="- فَقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ لا- تُکَلَّفُ إِلاَّ نَفْسَکَ وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِینَ عَسَی اللَّهُ أَنْ یَکُفَّ بَأْسَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْساً وَ أَشَدُّ تَنْکِیلا. - . نساء / ۸۴ -

{پس در راه خدا پیکار کن جز عهده دارِ شخص خود نیستی. و [لی] مؤمنان را [به مبارزه] برانگیز. باشد که خداوند آسیب کسانی را که کفر ورزیده اند [از آنان] باز دارد، و خداست که قدرتش بیشتر و کیفرش سخت تر است.}

- وَ لا- تَهِنُوا فِی ابْتِغاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَکُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ یَأْلَمُونَ کَما تَأْلَمُونَ وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ ما لا یَرْجُونَ وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً حَکِیماً. - . نساء / ۱۰۴ -

ص: ۱۸۰

{و در تعقیبِ گروه [دشمنان] سستی نورزید. اگر شما درد می کشید، آنان [نیز] همان گونه که شما درد می کشید، درد می کشند، و حال آنکه شما چیزهایی از خدا امید دارید که آنها امید ندارند، و خدا همواره دانای سنجیده کار است.}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله فی قوله تعالی: فَقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ قال الکلبی إن أبا سفیان لما رجع إلی مکه یوم أحد و أعد رسول الله صلی الله علیه و آله موسم بدر الصغری و هی سوق یقوم فی ذی القعده فلما بلغ المیعاد (۱) قال للناس اخرجوا إلی المیعاد فتثاقلوا و کرهوا ذلک کراهه شدیده أو بعضهم فأنزل الله عز و جل

ص: ۱۸۱

۱- فی المصدر: فلما بلغ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله المیعاد.

هـذه الآـيه فحرض النبى صـلى الله عليه و آله المؤمنين فتثاقلوا عنه و لم يخرجوا فخرج رسول الله صـلى الله عليه و آله فى سـبعين (۱) راكبا حتى أتى موسم بدر فكفاهم الله بأس العدو و لم يوافهم أبو سفيان و لم يكن قتال يومئذ و انصرف رسول الله صلى الله عليه و آله بمن معه سالمين.

لاـ تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَـكَ أى إلاـ فعـل نفسك وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ على القتال أى و حثهم عليه عَسَـى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا أى يمنع شده الكفار و عسى من الله موجب (۲) وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْساً أى أشد نكايه فى الأعداء وَ أَشَدُّ تَنْكِيلًا أى عقوبه و قيل التنكيل الشهره بالأمور الفاضحه. (۳) و فى قوله تعالى وَ لا تَهِنُوا قيل نزلت فى الذهاب إلى بدر الصغرى لموعد أبى سفيان يوم أحد (۴).

**[ترجمه]طبرسـى رحمه الله گويد: «فَقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» كلبى گويد: چون در روز احد، ابو سـفيان به مكه بازگشت، با پيامبر وعـده گـذاشت كه در موسم بـدر صـغرى كه در بـازارى در مـاه ذى القعـده بود، همـديگر را ملاقات كننـد: چون روز موعود نزديك شد، پيامبر دسـتور داد كه مسـلمانان به ميعاد بروند و آن‌ها سـستى ورزيدند و به سـختى كراهت نشان دادند، از اين رو خداوند،

ص: ۱۸۱

اين آيه را فرسـتاد. پيامبر مردم مؤمن را براى جنگ بسيج كرد ولى كسى جز هفتاد سواركار با پيامبر حركت نكرد. اين عده به «بـدر» آمدنـد و خداونـد ايشان را از شـر دشـمن نجات داد و ابو سـفيان ايشان را درنيافت و جنگى روى نداد و پيامبر اسـلام و همراهان سالم بازگشـتند. «لا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ» تو مسـئول كار خود هستى. «وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ» مؤمنان را به جهاد تشويق كن. «عَسَـى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا» شايـد خداونـد از سـختگيرى كافران منع كنـد. و وقتى خداونـد در كلام خود «عسـى» (شايد) بگويد، منظورش وجوب و لزوم است. «وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْساً» عذاب سخت بر دشمنان «وَ أَشَدُّ تَنْكِيلًا» يعنى كيفر و عقوبت. و برخى گويند: تنكيل به معناى رسوايى با انجام كارهاى زشت و ناپسند است. -. مجمع البيان ۳ : ۸۳ -

در باره اين فرموده خداونـد: «و لا تهنوا» گفته شده: در باره رفتن به بدر صـغرى در موعدى كه ابو سـفيان در جنگ احد تعيين كرده بود، نازل شـد. -. مجمع البيان ۳ : ۱۰۴ و اين عبارت اضافه شـده كه عكرمه گويـد: اين آيه در روز احد در باره رفتن به دنبال ابو سفيان و لشكرش به حمراء الاسد روايت شده است. -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

عم، إعلام الورى ثُمَّ كَانَتْ بَعْـدَ غَزْوَهِ ذَاتِ الرِّقَاعِ غَزْوَهُ بَـدْرٍ الْأَخِيرَهُ فِى شَـعْبَانَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صـلى الله عليه و آله إِلَى بَـدْرٍ لِمِيعَـادِ أَبِى سُـفْيَانَ فَأَقَامَ عَلَيْهَا ثَمَانَ لَيَالٍ وَ خَرَجَ أَبُو سُـفْيَانَ فِى أَهْلِ تِهَامَهَ فَلَمَّا نَزَلَ الظَّهْرَانَ بَـدَا لَهُ فِى الرُّجُوعِ وَ وَافَقَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ أَصْحَابُهُ السُّوقَ فَاشْتَرَوْا وَ بَاعُوا وَ أَصَابُوا بِهَا رِبْحاً حَسَناً (۵).

**[ترجمه]اعلام الوری: پس از غزوه ذات الرقاع، در ماه شعبان آخرین غزوه بدر اتفاق افتاد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برای میعادی که با ابو سفیان داشت به طرف بدر حرکت کرد و هشت شب را در آنجا ماند. ابو سفیان با جماعتی از اهل تهامه بیرون شد و چون به ظهران رسیدند تصمیمش به بازگشت مبدل شد. پیامبر پس از اینکه از بازگشت ابو سفیان مطلع شد به همراه یارانش در بازار حاضر گردیدند و مقداری خرید و فروش انجام دادند و سود فراوانی بردند. - . اعلام الوری : ۵۷ چاپ اول و ۹۹ چاپ دوم. -

**[ترجمه]

«۲»

أقول قال فی المنتقی فی سیاق حوادث السنه الرابعه و فیها ولد الحسین علیه السلام لثلاث لیال خلون من شعبان و فیها کانت غزوه بدر الصغری لهلال ذی القعده و ذلک

أن أبا سفیان لما أراد أن ینصرف یوم أحد نادی الموعد بیننا و بینکم بدر الصغری رأس الحول نلتقی بها و نقتتل فقال رسول الله صلی الله علیه و آله قولوا نعم إن شاء الله فافترق الناس علی ذلک و تهیأت قریش للخروج فلما دنا الموعد کره

۱- فی الامتاع: فی ألف و خمسمائه فیهم عشره افراس.

۲- فی المصدر: واجب.

۳- مجمع البیان ۳: ۸۳.

۴- مجمع البیان ۳: ۱۰۴. زاد فیه: و قیل: نزلت یوم أحد فی الذهاب خلف أبی سفیان و عسکره إلی حمراء الأسد عن عکرمه.

۵- إعلام الوری: ۵۷ ط ۱ و ۹۹ ط ۲.

أبو سـفيان الخروج و قدم نعيم بن مسعود الأشجعى مكه فقال له أبو سفيان إنى قد واعدت محمدا و أصحابه أن نلتقى ببدر و قد جـاء ذلـك الوقت و هـذا عـام جـدب و إنمـا يصـلحنا عام خصب و أكره أن يخرج محمـد و لا أخرج فيجترئ علينا فنجعل لك فريضه (۱) يضمنها لك سهيل بن عمرو على أن تقدم المدينه و تعوقهم عن الخروج فقدم المدينه و أخبرهم بجمع أبى سفيان و ما معه من العده و السـلاح فقال رسول الله صـلى الله عليه و آله و الذى نفسى بيده لأخرجن و إن لم يخرج معى أحد و استخلف على المدينه عبد الله بن رواحه و حمل لواءه على عليه السلام و سار معه ألف و خمسمائه و الخيل عشره أفراس و خرجوا ببضائع لهم و تجارات و كانت بدر الصغرى مجتمعا تجتمع فيه العرب و سوقا يقوم لهلال ذى القعده إلى ثمان تخلو منه ثم تتفرق الناس إلى بلادهم فـانتهوا إلى بـدر ليله هلال ذى القعـده و قامت السوق صبيحه الهلال فأقاموا بها ثمانيه أيام و باعوا تجارتهم فربحوا للدرهم درهما و انصـرفوا و قد سـمع الناس بمسيرهم و خرج أبو سفيان من مكه فى قريش و هم ألفان و معه خمسون فرسا حتى انتهوا إلى مر الظهران ثم قال ارجعوا فإنه لا يصـلحنا إلا عام خصب يرعى فيه الشـجر و يشـرب فيه اللبن و هذا عام جدب فسـمى أهل مكه ذلك الجيش جيش السويق يقولون خرجوا يشربون السويق.

فقال صـفوان بن أميه لأبى سـفيان قـد نهيتك أن تعـد القوم قـد اجترءوا علينا و رأونا قـد أخلفناهم ثم أخـذوا فى الكيد و التهيؤ لغزوه الخندق و فيها رجم رسول الله صـلى الله عليه و آله اليهودى و اليهوديه فى ذى القعده و نزل قوله تعالى وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِـكَ هُمُ الْفاسِـقُونَ و فيهـا حرمت الخمر و جمله القـول فى تحريم الخمر أن الله تعـالى أنزل فى الخمر أربـع آيـات نزلت بمكه وَ مِنْ ثَمَراتِ النَّخِيلِ وَ الْأَعْنابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَـكَراً وَ رِزْقاً حَسَناً (۲) فكان المسلمون يشربونها و هى لهم حلال يومئذ ثم نزلت فى مسأله عمر و معاذ بن جبل يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَ

۱- فى المصدر الامتاع: عشرين فريضه.

۲- النحل: ۶۷.

الْمَيْسِرِ (۱) الآیه فترکها قوم لقوله إِثْمٌ کَبِیرٌ و شربها قوم لقوله وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ إلی أن صنع عبد الرحمن بن عوف طعاما فدعا ناسا من أصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله و أتاهم بخمر فشربوا و سکروا فحضرت صلاه المغرب فقدموا بعضهم لیصلی بهم فقرأ قُلْ یا أَیُّهَا الْکافِرُونَ (۲) أعبد ما تعبدون هکذا إلی آخر السوره بحذف لا-فأنزل الله تعالی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَقْرَبُوا الصَّلاهَ وَ أَنْتُمْ سُکاری (۳) الآیه فحرم السکر فی أوقات الصلوات فلما نزلت فی هذه الآیه ترکها قوم و قالوا لا خیر فی شی ء یحول بیننا و بین الصلاه و ترکها قوم فی أوقات الصلاه و شربوها فی غیر حین الصلاه حتی کان الرجل یشرب بعد صلاه العشاء فیصبح و قد زال عنه السکر و یشرب بعد الصبح فیصحو إذا جاء وقت الظهر و دعا عتبان بن مالک رجالا من المسلمین فیهم سعد بن أبی وقاص و کان قد شوی لهم رأس بعیر فأکلوا منه و شربوا الخمر حتی سکروا منها ثم إنهم افتخروا عند ذلک و انتسبوا و تناشدوا الأشعار فأنشد سعد قصیده فیها هجاء الأنصار و فخر لقومه فأخذ رجل من الأنصار لحی (۴) البعیر فضرب به رأس سعد فشجه موضحه (۵) فانطلق سعد إلی رسول الله صلی الله علیه و آله و شکا إلیه الأنصاری فقال عمر اللهم بین لنا رأیک فی الخمر بیانا شافیا فأنزل الله تعالی إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَیْسِرُ (۶) الآیه و فیها سرق ابن أبیرق. (۷)

أقول: سیأتی شرح القصه فی باب أحوال أصحابه صلی الله علیه و آله

ص: ۱۸۴

۱- البقره: ۲۱۹.

۲- السوره: ۱۰۹.

۳- النساء: ۴۳.

۴- اللحی: عظم الحنک الذی علیه الأسنان.

۵- أی شجه بان فیها العظم.

۶- المائده: ۹۰.

۷- هو طعمه بن ابیرق بن عمرو بن حارثه بن ظفر بن الخزرج بن عمرو.

ثم قال و فيها تزوج رسول الله صلى الله عليه و آله أم سلمه فى شوالها و اسمها هند بنت أميه بن المغيره بن عبد الله بن عمر بن مخزوم و كانت قبله صلى الله عليه و آله عند أبى سلمه عبد الله بن عبد الأسد فولدت له سلمه و عمر و زينب ثم توفى فخلف عليها رسول الله صلى الله عليه و آله. (۱)

رُوِیَ أَنَّ أَبَا سَلَمَهَ جَاءَ إِلَی أُمِّ سَلَمَهَ فَقَالَ لَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حَدِیثاً أَحَبَّ إِلَیَّ مِنْ كَذَا وَ كَذَا سَمِعْتُهُ یَقُولُ لَا یُصَابُ أَحَدٌ بِمُصِیبَهٍ فَیَسْتَرْجِعُ عِنْدَ ذَلِكَ وَ یَقُولُ اللَّهُمَّ عِنْدَكَ أَحْتَسِبُ مُصِیبَتِی هَذِهِ اللَّهُمَّ اخْلُفْنِی فِیهَا خَیْراً مِنْهَا إِلَّا أَعْطَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَتْ أُمُّ سَلَمَهَ فَلَمَّا أُصِبْتُ بِأَبِی سَلَمَهَ قُلْتُ اللَّهُمَّ عِنْدَكَ أَحْتَسِبُ مُصِیبَتِی وَ لَمْ تَطِبْ نَفْسِی أَنْ أَقُولَ اللَّهُمَّ اخْلُفْنِی فِیهَا خَیْراً مِنْهَا ثُمَّ قُلْتُ مَنْ خَیْرٌ مِنْ أَبِی سَلَمَهَ أَ لَیْسَ أَ لَیْسَ ثُمَّ قُلْتُ ذَلِكَ فَلَمَّا انْقَضَتْ عِدَّتُهَا أَرْسَلَ إِلَیْهَا أَبُو بَكْرٍ یَخْطُبُهَا فَأَبَتْ ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَیْهَا عُمَرُ یَخْطُبُهَا فَأَبَتْ ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَیْهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَتْ مَرْحَباً بِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله.

و قال الهيثم بن عدى أول من هلك من أزواج النبى صلى الله عليه و آله زينب (۲) هلكت فى خلافه عمر و آخر من هلك منهن أم سلمه هلكت زمن يزيد بن معاويه سنه ثنتين و ستين.

و فيها توفت (توفيت) زينب بنت خزيمه أم المؤمنين و توفى عبد الله بن عثمان من رقيه بنت رسول الله صلى الله عليه و آله ولد فى الإسلام فاكتنى به عثمان فبلغ ست سنين فنقره ديك فى عينه فمرض فمات فى جمادى الأولى و صلى عليه رسول الله صلى الله عليه و آله و فيها توفى أبو سلمه عبد الله بن عبد الأسد بن هلال و فيها توفت (توفيت) فاطمه بنت أسد بن هاشم بن عبد مناف أم على عليه السلام و كانت صالحه (۳) و كان رسول الله صلى الله عليه و آله يزورها و يقيل فى بيتها و لما توفيت نزع رسول الله صلى الله عليه و آله قميصه فألبسها إياه (۴).

۱- فى المصدر: من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله.

۲- فى المصدر: زينب بنت جحش.

۳- فى المصدر: أسلمت و كانت صالحه.

۴- المنتقى فى مولود المصطفى: ۱۲۶- ۱۲۸: الباب الرابع فيما كان فى سنه أربع من الهجره وذكر فى حوادث تلك السنه ان رسول الله صلى الله عليه و آله امر زيد بن ثابت ان يتعلم كتاب اليهود وقال انى لا امنهم ان يبدلوا كتابى ، فتعلمه فى خمس عشر ليله. وذكر المقريزى فى الامتاع : ۱۸۵ فى سياق غزوه بدر : وقام مجدى بن عمرو من بنى ضمره (ويقال مخشى بن عمرو) والناس مجتمعون فى سوقهم ، والمسلون اكثر ذلك الموسم ، فقال : يا محمد لقد اخبرنا انه لم يبق منكم احد ، فما اعلمكم الا اهل الموسم ، فقال رسول الله صلى الله عليه و آله : « ما اخرجنا الا موعد ابى سفيان وقتال عدونا ، وان شئت مع ذلك نبذنا اليك وإلى قومك العهد ، ثم جالدناكم قبل ان نبرح منزلنا هذا » فقال الضمرى : بل نكف ايدينا عنكم ونتمسك بحلفك. أقول : كان رسول الله صلى الله عليه و آله وادعه على بنى ضمره فى غزوه ودان. ثم قال : وانطلق معبد بن ابى معبد الخزاعى سريعا بعد انقضاء الموسم إلى مكه ، واخبر بكثره المسلمين وانهم اهل ذلك الموسم وانهم الفان ، واخبرهم بما قال رسول الله صلى الله عليه وآله للضمرى ، فاخذوا فى الكيد والنفقه لقتال رسول الله صلى الله عليه و آله واستجلبوا من حولهم من العرب ، وجمعوا

الاموال ، وضـربوا البعث على أهل مكه فلم يترك أحـد منهم إلا أن يأتى بمال ، ولم يقبل من أحـد اقل من اوقيه لغزو الخنـدق. وعاد رسول الله صـلى الله عليه و آله إلى المدينه فكانت غيبته عنها ست عشره ليله. ثم ذكر سريه عبدالله ابن عتيك إلى أبى رافع سلام بن أبى الحقيق.

**[ترجمه]می گویم: در المنتقی در باره رویدادهای سال چهارم هجری گوید: در منتقی در بیان رویدادهای سال چهارم هجری گوید: در این سال حسین علیه السلام در سوم ماه شعبان متولد شد و در این سال در ماه ذی القعده غزوه بدر صغری اتفاق افتاد و بدین قرار بود که ابو سفیان چون در روز احد خواست برگردد ندا کرد که: موعد میان ما و شما، بدر صغری سر سال در آنجا با هم رویاروی می‌شویم و خواهیم جنگید. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: بگویید: بله ان شاء الله. با این سخنان مردم متفرق شدند. قریش برای رهسپار شدن برای جنگ خود را آماده کرد و چون موعد نزدیک شد

ص: ۱۸۲

ابو سفیان نخواست بیرون شود. نعیم بن مسعود اشجعی به مکه آمد و ابو سفیان به او گفت: من به محمد و اصحابش وعده داده‌ام که در بدر با هم رویاروی شویم، و موعد جنگ فرا رسیده است اما امسال، سال قحطی و خشکسالی است و جنگیدن در سال پرباران به به سود ماست و از طرف دیگر دوست ندارم که محمد برای جنگ بیرون آید و من رهسپار نشوم که با این کار بر ما جسور می‌شود. پس ما ماموریتی را بر عهده تو می‌گذاریم که سهیل بن عمرو آن را بر من ضمانت می‌کند که به مدینه بروی و آنان را از بیرون رفتن برای جنگ بازداری. او به مدینه آمد و مسلمانان را از لشکر ابو سفیان و شمار نیروها و سلاح‌های او باخبر کرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: سوگند به خدایی که جانم در دست اوست برای نبرد بیرون می‌روم حتی اگر یک نفر با من بیرون نیاید. آن حضرت، عبدالله بن رواحه را به جای خود در مدینه گماشت و لوای پیامبر را علی علیه السلام حمل می‌کرد. و همراه آن حضرت هزار و پانصد نفر به راه افتادند که ده اسب در لشکر بود و برخی کالاها و تجارات با خود بیرون آوردند. بدر الصغری محل گردهمایی‌ای بود که عرب در آن جمع می‌شدند و بازاری بود که از آغاز ذی القعده تا هشتم این ماه برپا می‌شد و بعد مردم متفرق شده و به سرزمین خود باز می‌گشتند. در شب آغاز ذی القعده به بدر رسیدند و صبح آن روز بازار برپا شد. مسلمانان هشت روز در آنجا بودند و تجارات و کالاهای خود را فروختند و در ازای هر درهم، یک درهم سود کردند. مردم از حرکت آن‌ها خبردار شدند و ابو سفیان از مکه همراه با هزار نفر که پنجاه سوارکار داشتند از قریش رهسپار شد تا به ظهران رسیدند. سپس گفت: بازگردید که فقط سال پر باران که درخت سبز شود و شیر نوشیده شود، برای ما مفید و کارگر است اما امسال، سال خشکی و قطعی است و از این رو اهل مکه آن لشکر را لشکر سویق نامیدند. می‌گویند: در حالی که سویق می‌نوشیدند، بیرون شدند. صفوان بن امیّۀ به ابو سفیان گفت: من تو را از اینکه با آن قوم دشمنی کنی نهی کردم، آنان بر ما جرأت پیدا کردند و دریافتند که با آن‌ها خلف وعده کردیم سپس در پی فریب و نیرنگ و آماده شدن برای غزوه خندق برآمدند. و در این سال رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در ماه ذی القعده آن مرد و زن یهودی را سنگسار کرد و این فرموده خداوند نازل شد: «وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْفاسِقون» و در این سال شراب تحریم شد. و خلاصه سخن در باره تحریم شراب این است که خداوند متعال چهار آیه را در مکه در باره شراب نازل فرمود: «وَ مِنْ ثَمَراتِ النَّخِيلِ وَ الْأَعْنابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَراً وَ رِزْقاً حَسَنا» - . نحل / ۶۷ -

{و از میوه درختان خرما و انگور، باده مستی بخش و خوراکی نیکو برای خود می گیرید.} مسلمانان می‌نوشیدند و در آن هنگام برای آن‌ها حلال بود. سپس در جریان عمر و معاذ بن جبل این آیه نازل شد: «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ و

ص: ۱۸۳

المیسِر» - . بقره / ۲۱۹ - {در باره شراب و قمار، از تو می پرسند،} مسلمانان بنا بر این قسمت از آیه «إثمٌ کبیر» نوشیدن آن را ترک کردند و گروهی با در نظر گرفتن این بخش از آیه «و منافعُ للناس» نوشیدند تا اینکه عبد الرحمن بن عوف غذایی مهیّا کرد و گروهی از اصحاب رسول خدا را دعوت کرد و شراب به آن‌ها داد، آنان خوردند و مست کردند. نماز مغرب فرا رسید یکی از اینان برای اقامه نماز مغرب پیش نماز شد و در سوره «قل یا ایها الکافرون» عبارت «أعبد ما تعبدون» و بر همین منوال تا پایان سوره حرف نافیه «لا» را حذف کرد. پس خداوند نازل فرمود: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَقْرَبُوا الصَّلاهَ وَ أَنْتُمْ سُکاری» - . نساء / ۴۳ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، در حال مستی به نماز نزدیک نشوید.} با این آیه مست کردن در هنگام نماز تحریم شد و چون این آیه نازل گردید گروهی نوشیدن آن را ترک کردند و گفتند: در چیزی که مانع نماز خواندن ما می گردد هیچ خیری نیست و گروهی نیز در اوقات نماز آن را ترک کردند و در غیر اوقات نماز نوشیدند به صورتی که شخصی پس از نماز عشاء شراب می‌نوشید و چون با بامداد در می‌آمد مستی از او برطرف می‌شد و پس از نماز صبح می‌نوشید و در هنگام ظهر مستی او رفع می‌شد. عتبان بن مالک گروهی از مسلمانان را که سعد بن ابی وقّاص از جمله آنان بود دعوت کرد و سر شتری را برای آن‌ها کباب کرد. آنان خوردند شراب نوشیدند تا از آن مست گردیدند و در حالت مستی فخر می‌فروختند و نسب خود را بر می‌شمردند و اشعاری را می‌سراییدند. سعد قصیده‌ای سرود و در آن انصار را را هجو کرد و به قوم خود فخرورزی کرد. یکی از انصار استخوان فکّ شتر را برداشت و بر سر سعد کوبید و سرش را زخمی کرد و سرش را شکافت به گونه‌ای استخوان سرش پیدا شد. سعد به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم رفت و از مرد انصاری به نزد آن حضرت شکایت برد. عمر گفت: پروردگارا حکم خود را در باره شراب به گونه واضح و شفاف برایمان تبیین بنما. و خداوند نازل فرمود: «إنّما الخمر و المیسر» تا پایان آیه.

و در این سال ابن ابیرق ربوده شد.

می گویم: شرح داستان در باب احوال صحابه پیامبر می‌آید.

ص: ۱۸۴

سپس گوید: و در این سال رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با امّ سلمهٔ در ماه شوّال ازدواج نمود و اسم ام سلمهٔ، هند بنت امیهٔ بن المغیرهٔ بن عبد الله بن عمر بن مخزوم بود. او پیش از ازدواج با پیامبر همسر ابو سلمه عبد الله بن عبد الاسد بود و برای او سه فرزند به نام‌های سلمهٔ و عمرو و زینب به دنیا آورد سپس شوهرش فوت و رسول خدا با او ازدواج نمود.

روایت شده که ابو سلمهٔ به نزد امّ سلمهٔ آمد و گفت: از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم سخنی شنیده‌ام که از فلان و فلان چیز برایم خوشایندتر و محبوب‌تر است، شنیدم که می‌فرمود: «اگر شخصی به مصیبتی گرفتار آید و در هنگام مصیبت استرجاع (انا لله و انا الیه راجعون) بر زبان آورد و بگوید: پروردگارا من این مصیبت را از جانب تو می‌دانم، خدایا از این مصیبت مایه خیر و برکتی و چیزی بهتر برایم قرار بده، خداوند عزّ و جلّ به او عطا می کند.» ام سلمهٔ گوید: چون ابو سلمهٔ فوت شد گفتم: «پروردگارا مصیبتم را از جانب تو می‌دانم» اما خوشایند نداشتم که بگویم: «خدایا از این مصیبت مایه خیر و

برکتی و چیزی بهتر برایم قرار بده» سپس گفتم: چه کسی بهتر از ابو سلمهٔ است؟ آیا این طور نیست؟ آیا این طور نیست؟ سپس گفتم: آن بهتر است. چون عدّه او تمام شد ابو بکر کسی را فرستاد تا او را برایش خواستگاری کند اما او پیشنهادش را نپذیرفت. سپس عمر کسی را برای خواستگای از او فرستاد و او قبول نکرد. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شخصی را برای خواستگاری از او فرستاد و او گفت: مرحبا به رسول خدا. هیثم بن عدیّ گوید: از میان همسران پیامبر نخست زینب در زمان خلافت عمر فوت شد و امّ سلمه آخرین همسر پیامبر بود که در زمان یزید بن معاویه در سال شصت و دو هجری وفات یافت.

در این سال زینب دختر خزیمهٔ امّ المؤمنین فوت شد و عبد الله بن عثمان فرزند رقیّهٔ دختر پیامبر درگذشت او در زمان اسلام به دنیا آمد و کنیه عثمان را بر وی نهادند و به شش سالگی که رسید خروسی بر چشم او نوک زد و در اثر آن مریض شد و در جمادی الاول درگذشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بر او نماز خواند. در این سال ابو سلمهٔ عبد الله بن عبد الاسد بن هلال فوت شد. و در این سال فاطمه بنت اسد بن هاشم بن عبد مناف مادر علی علیه السلام درگذشت او زنی پاک دامن و نیکوکار بود و رسول خدا به دیدارش می‌رفت و در خانه او استراحت نیمروزی می کرد. هنگامی که فوت شد رسول خدا جامه خود را درآورد و بر او پوشانید. - . المنتقی فی مولود المصطفی : ۱۲۶ - ۱۲۸ -

ص: ۱۸۵

**[ترجمه]

باب ۱۷ غزوه الأحزاب و بنی قریظه

الآیات

البقره: «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّهَ وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْساءُ وَ الضَّرَّاءُ وَ زُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتى نَصْرُ اللَّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ»(۲۱۴)

آل عمران: «قُلِ اللَّهُمَّ مالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِی الْمُلْكَ مَنْ تَشاءُ وَ تَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشاءُ وَ تُعِزُّ مَنْ تَشاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ* تُولِجُ اللَّيْلَ

ص: ۱۸۶

فِی النَّهارِ وَ تُولِجُ النَّهارَ فِی اللَّیْلِ وَ تُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَیِّتَ مِنَ الْحَیِّ وَ تَرْزُقُ مَنْ تَشاءُ بِغَیْرِ حِسابٍ»(۲۷)

الأنفال: «الَّذِینَ عاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ یَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِی کُلِّ مَرَّةٍ وَ هُمْ لا یَتَّقُونَ* فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِی الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ یَذَّکَّرُونَ* وَ إِمَّا تَخافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِیانَةً فَانْبِذْ إِلَیْهِمْ عَلی سَواءٍ إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْخائِنِینَ»(۵۶-۵۸)

الأحزاب: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ جاءَتْکُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ رِیحاً وَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَ کانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیراً* إِذْ جاؤُکُمْ مِنْ فَوْقِکُمْ وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْکُمْ وَ إِذْ زاغَتِ الْأَبْصارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَناجِرَ وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا* هُنالِکَ ابْتُلِیَ الْمُؤْمِنُونَ وَ زُلْزِلُوا زِلْزالًا شَدِیداً* وَ إِذْ یَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً* وَ إِذْ قالَتْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ یا أَهْلَ یَثْرِبَ لا مُقامَ لَکُمْ فَارْجِعُوا وَ یَسْتَأْذِنُ فَرِیقٌ مِنْهُمُ النَّبِیَّ یَقُولُونَ إِنَّ بُیُوتَنا عَوْرَةٌ وَ ما هِیَ بِعَوْرَةٍ إِنْ یُرِیدُونَ إِلَّا فِراراً* وَ لَوْ دُخِلَتْ عَلَیْهِمْ مِنْ أَقْطارِها ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْها وَ ما تَلَبَّثُوا بِها إِلَّا یَسِیراً* وَ لَقَدْ کانُوا عاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لا یُوَلُّونَ الْأَدْبارَ وَ کانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْؤُلًا* قُلْ لَنْ یَنْفَعَکُمُ الْفِرارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَ إِذاً لا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِیلًا* قُلْ مَنْ ذَا الَّذِی یَعْصِمُکُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرادَ بِکُمْ سُوءاً أَوْ أَرادَ بِکُمْ رَحْمَةً وَ لا یَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِیًّا وَ لا نَصِیراً* قَدْ یَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِینَ مِنْکُمْ وَ الْقائِلِینَ لِإِخْوانِهِمْ هَلُمَّ إِلَیْنا وَ لا یَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِیلًا* أَشِحَّةً عَلَیْکُمْ فَإِذا جاءَ الْخَوْفُ رَأَیْتَهُمْ یَنْظُرُونَ إِلَیْکَ تَدُورُ أَعْیُنُهُمْ کَالَّذِی یُغْشی عَلَیْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوکُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدادٍ أَشِحَّةً عَلَی الْخَیْرِ أُولئِکَ لَمْ یُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمالَهُمْ وَ کانَ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیراً* یَحْسَبُونَ الْأَحْزابَ لَمْ یَذْهَبُوا وَ إِنْ یَأْتِ الْأَحْزابُ یَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بادُونَ فِی الْأَعْرابِ یَسْئَلُونَ عَنْ أَنْبائِکُمْ وَ لَوْ کانُوا فِیکُمْ ما قاتَلُوا إِلَّا قَلِیلًا* لَقَدْ کانَ لَکُمْ فِی رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ کانَ یَرْجُوا اللَّهَ وَ الْیَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَکَرَ اللَّهَ کَثِیراً* وَ لَمَّا رَأَ الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزابَ قالُوا هذا ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ صَدَقَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ ما زادَهُمْ إِلَّا إِیماناً وَ تَسْلِیماً* مِنَ الْمُؤْمِنِینَ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضی

نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَ ما بَدَّلُوا تَبْدِيلًا* لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَ يُعَذِّبَ الْمُنافِقِينَ إِنْ شاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً*وَ رَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنالُوا خَيْراً وَ كَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتالَ وَ كانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزاً* وَ أَنْزَلَ الَّذِينَ ظاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ مِنْ صَياصِيهِمْ وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقاً* تَقْتُلُونَ وَ تَأْسِرُونَ فَرِيقاً وَ أَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَ دِيارَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ وَ أَرْضاً لَمْ تَطَؤُها وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيراً»(۹-۲۷)

lt;meta info="- أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُواْ الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ الَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلِكُم مَّسَّتْهُمُ الْبَأْسَاء وَالضَّرَّاء وَزُلْزِلُواْ حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللّهِ قَرِيبٌ. - . بقره / ۲۱۴ -

{آيا پنداشتيد كه داخل بهشت مى شويد و حال آنكه هنوز مانند آنچه بر [سر] پيشينيان شما آمد، بر [سر] شما نيامده است؟ آنان دچار سختى و زيان شدند و به [هول و] تكان درآمدند، تا جايى كه پيامبر [خدا] و كسانى كه با وى ايمان آورده بودند گفتند: «يارى خدا كى خواهد بود؟» هش دار، كه پيروزى خدا نزديك است.}

- قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَن تَشَاء وَتَنزِعُ الْمُلْكَ مِمَّن تَشَاء وَتُعِزُّ مَن تَشَاء وَتُذِلُّ مَن تَشَاء بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىَ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ * تُولِجُ اللَّيْلَ

ص: ۱۸

فِي الْنَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الَمَيَّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَن تَشَاء بِغَيْرِ حِسَابٍ. - . آل عمران / ۲۶ - ۲۷ -

{ بگو: «بار خدايا، تويى كه فرمانفرمايى هر آن كس را كه خواهى، فرمانروايى بخشى و از هر كه خواهى، فرمانروايى را باز ستانى و هر كه را خواهى، عزت بخشى و هر كه را خواهى، خوار گردانى همه خوبيها به دست توست، و تو بر هر چيز توانايى.» شب را به روز در مى آورى، و روز را به شب در مى آورى و زنده را از مرده بيرون مى آورى، و مرده را از زنده خارج مى سازى و هر كه را خواهى، بى حساب روزى مى دهى.}

- الَّذِينَ عَاهَدتَّ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لاَ يَتَّقُونَ * فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِم مَّنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ * وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِن قَوْمٍ خِيَانَةً فَانبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاء إِنَّ اللّهَ لاَ يُحِبُّ الخَائِنِينَ. - . انفال / ۵۶ - ۵۸ -

{ همانان كه از ايشان پيمان گرفتى ولى هر بار پيمان خود را مى شكنند و [از خدا] پروا نمى دارند. پس اگر در جنگ بر آنان دست يافتى با [عقوبتِ] آنان، كسانى را كه در پى ايشانند تار و مار كن، باشد كه عبرت گيرند. و اگر از گروهى بيم خيانت دارى [پيمانشان را] به سويشان بينداز [تا طرفين] به طور يكسان [بدانند كه پيمان گسسته است]، زيرا خدا خائنان را دوست نمى دارد.}

- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا * إِذْ جَاؤُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتْ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا * هُنَالِكَ ابْتُلِيَ

الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا * وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ مَّا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا * وَإِذْ قَالَت طَّائِفَةٌ مِّنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِّنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا * وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِم مِّنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا * وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مِن قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْأَدْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْؤُولًا * قُل لَّن يَنفَعَكُمُ الْفِرَارُ إِن فَرَرْتُم مِّنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَإِذًا لَّا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا * قُلْ مَن ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُم مِّنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُم مِّن دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا * قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا * أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُم بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُوْلَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا * يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِن يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُم بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ أَنبَائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُم مَّا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا * لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا * وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا * مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُم مَّن قَضَى

ص: ۱۸۷

نَحْبَهُ وَمِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا * لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِن شَاء أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا * وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا * وَأَنزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُم مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِن صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا * وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَّمْ تَطَؤُوهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا. - . احزاب / ۹ - ۲۷ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، نعمت خدا را بر خود به یاد آرید، آن گاه که لشکرهایی به سوی شما [در] آمدند، پس بر سر آنان تندبادی و لشکرهایی که آنها را نمی دیدید فرستادیم، و خدا به آنچه می کنید همواره بیناست. هنگامی که از بالای [سر] شما و از زیر [پای] شما آمدند، و آن گاه که چشمها خیره شد و جانها به گلوگاهها رسید و به خدا گمانهایی [نابجا] می بردید. آنجا [بود که] مؤمنان در آزمایش قرار گرفتند و سخت تکان خوردند. و هنگامی که منافقان و کسانی که در دلهایشان بیماری است می گفتند: «خدا و فرستاده اش جز فریب به ما وعده ای ندادند.» و چون گروهی از آنان گفتند: «ای مردم مدینه، دیگر شما را جای درنگ نیست، برگردید.» و گروهی از آنان از پیامبر اجازه می خواستند و می گفتند: «خانه های ما بی حفاظ است» و [لی خانه هایشان] بی حفاظ نبود، [آنان] جز گریز [از جهاد] چیزی نمی خواستند. و اگر از اطراف [مدینه] مورد هجوم واقع می شدند و آن گاه آنان را به ارتداد می خواندند، قطعاً آن را می پذیرفتند و جز اندکی در این [کار] درنگ نمی کردند با آنکه قبلًا با خدا سخت پیمان بسته بودند که پشت [به دشمن] نکنند، و پیمان خدا همواره بازخواست دارد. بگو: «اگر از مرگ یا کشته شدن بگریزید، هرگز این گریز برای شما سود نمی بخشد، و در آن صورت جز اندکی برخوردار نخواهید شد.» بگو: «چه کسی می تواند در برابر خدا از شما حمایت کند اگر او بخواهد برای شما بد بیاورد یا بخواهد شما را رحمت کند؟ و غیر از خدا برای خود یار و یاوری نخواهند یافت.» خداوند کارشکنان [و مانع شوندگان] شما و آن کسانی را که به برادرانشان می گفتند: «نزد ما بیایید» و جز اندکی روی به جنگ نمی آورند [خوب] می شناسد. بر شما بخیلانند، و چون خطر فرا رسد آنان را می بینی که مانند کسی که مرگ او را فرو گرفته، چشمانشان در حدقه می چرخد [و] به سوی تو

می نگرند و چون ترس برطرف شود شما را با زبانهایی تند نیش می زنند بر مال حریصند. آنان ایمان نیاورده اند و خدا اعمالشان را تباه گردانیده، و این [کار] همواره بر خدا آسان است. اینان [چنین] می پندارند که دسته های دشمن نرفته اند، و اگر دسته های دشمن بازآیند آرزو می کنند: کاش میان اعراب بادیه نشین بودند و از اخبار [مربوط به] شما جویا می شدند، و اگر در میان شما بودند، جز اندکی جنگ نمی کردند. قطعاً برای شما در [اقتدا به] رسول خدا سرمشقی نیکوست: برای آن کس که به خدا و روز بازپسین امید دارد و خدا را فراوان یاد می کند. و چون مؤمنان دسته های دشمن را دیدند، گفتند: «این همان است که خدا و فرستاده اش به ما وعده دادند و خدا و فرستاده اش راست گفتند»، و جز بر ایمان و فرمانبرداری آنان نیفزود. از میان مؤمنان مردانی اند که به آنچه با خدا عهد بستند صادقانه وفا کردند. برخی از آنان به شهادت رسیدند و برخی از آنها در [همین] انتظارند و [هرگز عقیده خود را] تبدیل نکردند. تا خدا راستگویان را به [پاداش] راستی شان پاداش دهد، و منافقان را اگر بخواهد، عذاب کند یا بر ایشان ببخشاید که خدا همواره آمرزنده مهربان است. و خداوند آنان را که کفر ورزیده اند، بی آنکه به مالی رسیده باشند، به غیظ [و حسرت] برگرداند، و خدا [زحمت] جنگ را از مؤمنان برداشت، و خدا همواره نیرومند شکست ناپذیر است. و کسانی از اهل کتاب را که با [مشرکان] همپُشتی کرده بودند، از دژهایشان به زیر آورد و در دلهایشان هراس افکند: گروهی را می کشتید و گروهی را اسیر می کردید. و زمینشان و خانه ها و اموالشان و سرزمینی را که در آن پا ننهاده بودید به شما میراث داد، و خدا بر هر چیزی تواناست.}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله فی قوله تعالی: أَمْ حَسِبْتُمْ قیل نزلت یوم الخندق لما اشتدت المخافه و حوصر المسلمون فی المدینه فدعاهم الله إلی الصبر و وعدهم بالنصر و قیل نزلت فی حرب أحد لما قال عبد الله بن أبی لأصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله إلی متی تقتلون أنفسکم لو کان محمد صلی الله علیه و آله نبیا لما سلط الله علیه الأسر و القتل و قیل نزلت فی المهاجرین من أصحاب النبی صلی الله علیه و آله إلی المدینه إذ ترکوا دیارهم و أموالهم و مستهم الضراء وَ لَمَّا یَأْتِکُمْ مَثَلُ الَّذِینَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِکُمْ أی و لما تمتحنوا و تبتلوا بمثل ما امتحنوا به فتصبروا کما صبروا مَسَّتْهُمُ الْبَأْساءُ وَ الضَّرَّاءُ البأساء نقیض النعماء و الضراء نقیض السراء (۱) وَ زُلْزِلُوا أی حرکوا بأنواع البلایا (۲) حَتَّی یَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ مَتی نَصْرُ اللَّهِ قیل استعجال للموعود و إنما قاله الرسول استبطاء للنصر علی جهه التمنی و قیل إن معناه الدعاء لله بالنصر أَلا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِیبٌ قیل إن هذا من کلامهم فإنهم قالوا عند الإیاس متی نصر الله ثم تفکروا فعلموا أن الله منجز وعده فقالوا ذلک و قیل إن الأول کلام المؤمنین و الثانی کلام الرسول. (۳) و قال فی قوله تعالی قُلِ اللَّهُمَّ مالِکَ الْمُلْکِ قیل لما فتح رسول الله

۱- زاد فی المصدر: و قیل: البأساء: القتل و الضراء: الفقر، و قیل: هو ما یتعلق بمضار الدین من حرب و خروج من الاهل و اخراج.

۲- زاد فی المصدر: و قیل معناه هنا ازعجوا بالمخافه من العدو و ذلک لفرط الحیره.

٣- مجمع البيان ٢: ٣٠٩.

صلی الله علیه و آله مکه و وعد أمته ملک فارس و الروم قالت المنافقون و الیهود هیهات من أین لمحمد ملک فارس و الروم أ لم تکفه المدینه و مکه حتی طمع فی الروم و فارس فنزلت هذه الآیه عن ابن عباس و أنس

و قیل إن النبی صلی الله علیه و آله خط الخندق عام الأحزاب و قطع لکل عشره أربعین ذراعا فاحتج المهاجرون و الأنصار فی سلمان و کان رجلا قویا فقال المهاجرون سلمان منا و قالت الأنصار سلمان منا فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله سَلْمَانُ مِنَّا أَهْلَ الْبَیْتِ.

قال عمرو بن عوف کنت أنا و سلمان و حذیفه و النعمان بن مقرن المزنی و سته من الأنصار فی أربعین ذراعا فحفرنا حتی إذا کنا بجب ذی باب (۱) أخرج الله من باطن (۲) الخندق صخره مروه (۳) کسرت حدیدنا و شقت علینا فقلنا یا سلمان ارق إلی رسول الله صلی الله علیه و آله و أخبره خبر هذه الصخره فإما أن نعدل عنها فإن المعدل قریب و إما أن یأمرنا فیه بأمره فإنا لا نحب أن نتجاوز خطه قال فرقی سلمان إلی رسول الله صلی الله علیه و آله و هو ضارب علیه قبه ترکیه فقال یا رسول الله خرجت صخره بیضاء مروه من بطن الخندق فکسرت حدیدنا و شقت علینا حتی ما یحیک (۴) فیها قلیل و لا کثیر فمرنا فیها بأمرک فإنا لا نحب أن نتجاوز خطک قال فهبط رسول الله صلی الله علیه و آله مع سلمان الخندق و التسعه علی شفه الخندق فأخذ رسول الله صلی الله علیه و آله المعول من ید سلمان فضربها به ضربه صدعها و برق منها برق أضاء ما بین لابتیها حتی لکأن مصباحا فی جوف بیت مظلم فکبر رسول الله صلی الله علیه و آله تکبیره فتح و کبر المسلمون ثم ضربها رسول الله صلی الله علیه و آله ثانیه فبرق منها برق أضاء ما بین لابتیها حتی لکأن مصباحا فی جوف بیت مظلم فکبر رسول الله صلی الله علیه و آله تکبیره فتح و کبر المسلمون

۱- فی المصدر: ذی ناب.

۲- فی المصدر: من بطن الخندق.

۳- المروه: حجاره صلبه تعرف بالصوان.

۴- قال المصنّف فی الهامش: قال الجوهریّ: حاک فیه السیف و أحاک بمعنی یقال: ضربه فما أحاک فیه السیف: إذا لم یعمل.

ثم ضرب بها رسول الله صلى الله علیه و آله ثالثه فکسرها و برق منها برق أضاء ما بین لابتیها حتی لکأن مصباحا فی جوف بیت مظلم فکبر رسول الله صلى الله علیه و آله تکبیره فتح و کبر المسلمون و أخذ بید سلمان و رقی فقال سلمان بأبی أنت و أمی یا رسول الله لقد رأیت منک شیئا ما رأیته منک قط فالتفت رسول الله صلى الله علیه و آله إلی القوم وَ قَالَ رَأَیْتُمْ مَا یَقُولُ سَلْمَانُ فَقَالُوا نَعَمْ قَالَ ضَرَبْتُ ضَرْبَتِیَ الْأُولَی فَبَرَقَ الَّذِی رَأَیْتُمْ أَضَاءَتْ لِی مِنْهَا قُصُورُ الْحِیرَهِ وَ مَدَائِنُ کِسْرَی کَأَنَّهَا أَنْیَابُ الْکِلَابِ فَأَخْبَرَنِی جَبْرَئِیلُ أَنَّ أُمَّتِی ظَاهِرَهٌ عَلَیْهَا ثُمَّ ضَرَبْتُ ضَرْبَتِیَ الثَّانِیَهَ فَبَرَقَ الَّذِی رَأَیْتُمْ أَضَاءَتْ لِی مِنْهَا قُصُورُ الحمر (۱) مِنْ أَرْضِ الرُّومِ فَکَأَنَّهَا أَنْیَابُ الْکِلَابِ فَأَخْبَرَنِی جَبْرَئِیلُ أَنَّ أُمَّتِی ظَاهِرَهٌ عَلَیْهَا ثُمَّ ضَرَبْتُ ضَرْبَتِیَ الثَّالِثَهَ فَبَرَقَ لِی مَا رَأَیْتُمْ أَضَاءَتْ لِی مِنْهَا قُصُورُ صَنْعَاءَ کَأَنَّهَا أَنْیَابُ الْکِلَابِ وَ أَخْبَرَنِی جَبْرَئِیلُ أَنَّ أُمَّتِی ظَاهِرَهٌ عَلَیْهَا فَأَبْشِرُوا فاستبشر المسلمون و قالوا الحمد لله موعد صدق وعدنا النصر بعد الحصر فقال المنافقون أ لا تعجبون یمنیکم و یعدکم الباطل و یعلمکم أنه یبصر من یثرب قصور الحیره و مدائن کسری و أنها تفتح لکم و أنتم إنما تحفرون الخندق من الفرق (۲) و لا تستطیعون أن تبرزوا فنزل القرآن إِذْ یَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً و أنزل الله تعالی فی هذه القصه قُلِ اللَّهُمَّ مالِکَ الْمُلْکِ الآیه- رواه الثعلبی بإسناده عن عمرو بن عوف.

قوله مالِکَ الْمُلْکِ أی مالک کل مِلک و مُلک و قیل مالک العباد و ما ملکوا و قیل مالک أمر الدنیا و الآخره و قیل مالک النبوه تُؤْتِی الْمُلْکَ أی تؤتی المُلک و أسباب الدنیا محمدا و أصحابه و أمته و تنزعه من صنادید قریش و من الروم و فارس فلا تقوم الساعه حتی یفتحها أهل الإسلام و قیل تؤتی النبوه و الإمامه من تشاء من عبادک و تولیه التصرف فی خلقک و بلادک و تنزع المُلک علی

۱- الحمیر خ ل. و فی المصدر: حمر.

۲- أی الخوف.

هـذا الوجه من الجبـارين وَ تُعِزُّ مَنْ تَشاءُ بالإيمان و الطاعه وَ تُـذِلُّ مَنْ تَشاءُ بالكفر و المعاصـى و قيل تعز المؤمن بتعظيمه و الثناء عليه و تذل الكافر بالجزيه و السبى و قيل تعز محمدا و أصحابه و تذل أبا جهل و أضرابه من المقتولين يوم بدر فى القليب و قيل تعز من تشاء من أوليائك بأنواع العزه فى الـدنيا و الـدين و تـذل من تشاء من أعـدائك فى الـدنيا و الآخره لأنه سبحانه لا يـذل أوليـاءه و إن أفقرهم و ابتلاهم فإن ذلك ليس على سبيل الإذلال بل ليكرمهم بـذلك فى الآخره بِيَدِكَ الْخَيْرُ أى الخير كله فى الدنيا و الآخره. (۱) و قـال فى قوله تعالى الَّذِينَ عاهَدْتَ مِنْهُمْ أى من جملتهم أو عاهـدتهم قال مجاهـد أراد به يهود بنى قريظه فـإنهم كـانوا قـد عاهـدوا النبى صـلى الله عليه و آله على أن لاـ يضـروا به و لاـ يمالوا عليه عـدوا ثم مالوا (۲) عليه الأـحزاب يوم الخنـدق و أعـانوهم عليه بالسـلاح و عاهـدوا مره بعـد أخرى فنقضوا فـانتقم الله منهم ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِى كُلِّ مَرَّهٍ أى كلما عاهـدتهم نقضوا العهـد و لم يفوا به وَ هُمْ لاـ يَتَّقُونَ نقض العهـد أو عـذاب الله فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ أى تصادفنهم فِى الْحَرْبِ أى ظفرت بهم فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ أى فنكل بهم تنكيلا يشرد بهم من بعدهم و يمنعهم من نقض العهد و التشريد التفريق لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ أى لكى يتـذكروا و ينزجروا وَ إِمَّا تَخافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيانَهً أى إن خفت يا محمـد من قوم بينك و بينهم عهد خيانه فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلى سَواءٍ أى فألق ما بينك و بينهم من العهد و أعلمهم بأنك نقضت ما شـرطت لهم لتكون أنت و هم فى العلم بالنقض على اسـتواء و قيل معنى عَلى سَواءٍ على عـدل قال الواقـدى هـذه الآيه نزلت فى بنى قينقاع و بهـذه الآيه سار النبى صـلى الله عليه و آله إليهم. (۳) و قال رحمه الله فى قوله تعالى إِذْ جاءَتْكُمْ جُنُودٌ و هم الذين تحزبوا على

۱- مجمع البيان ۲: ۴۲۷- ۴۲۸.

۲- فى المصدر: و لا يمالئوا عليه عدوا ثمّ مالئوا.

۳- مجمع البيان ۴: ۵۵۲ و ۵۵۳.

رسول الله صلی الله علیه و آله أیام الخندق فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً و هی الصبا أرسلت علیهم حتی أکفأت قدورهم فنزعت فساطیطهم وَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها الملائکه و قیل إن الملائکه لم یقاتلوا یومئذ و لکن کانوا یشجعون المؤمنین و یجبنون الکافرین وَ كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيراً إِذْ جاؤُكُمْ أی اذکروا حین جاءکم جنود المشرکین مِنْ فَوْقِكُمْ أی من فوق الوادی قبل المشرق قریظه و النضیر و غطفان وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ أی من المغرب من ناحیه مکه أبو سفیان فی قریش و من تبعه وَ إِذْ زاغَتِ الْأَبْصارُ أی مالت عن کل شیء فلم تنظر إلا عدوها مقبلا من کل جانب أو عدلت الأبصار عن مقرها من الدهش و الحیره کما یکون الجبان فلا یعلم ما یبصر وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَناجِرَ الحنجره جوف الحلقوم أی شخصت القلوب من مکانها فلو لا أنه ضاق الحلقوم عنها أن تخرج لخرجت عن قتاده

و قال أبو سعید الخدری قلنا یوم الخندق یا رسول الله هل من شیء نقوله فقد بلغت القلوب الحناجر فقال قولوا اللهم استر عوراتنا و آمن روعاتنا قال فقلناها فضرب وجوه أعداء الله بالریح فهزموا.

قال الفراء المعنی أنهم جبنوا و جزع أکثرهم و سبیل الجبان إذا اشتد خوفه أن ینتفخ سحره و السحر الریه فإذا انتفخت الریه رفعت القلوب إلی الحنجره وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا أی اختلفت الظنون فظن بعضهم النصر و بعضهم أیس و قنط (۱) و قیل ظن المنافقون أنه یستأصل محمد صلی الله علیه و آله و ظن المؤمنون أنه ینصر و قیل ظن بعضهم أن الکفار تغلبهم و ظن بعضهم أنهم یستولون علی المدینه و ظن بعضهم أن الجاهلیه تعود کما کانت و ظن بعضهم أن ما وعد الله و رسوله من نصره الدین و أهله غرور فأقسام الظنون کثیره خصوصا ظن الجبناء. (۲) هُنالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ أی اختبروا و امتحنوا وَ زُلْزِلُوا زِلْزالًا شَدِيداً

ص: ۱۹۲

۱- فی المصدر: فظن بعضکم باللّه النصر، و بعضکم ایس و قنط.

۲- مجمع البیان ۸: ۳۳۹ و ۳۴۰.

أی حركوا بالخوف تحريكا شديـدا وَ إِذْ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أی شك ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً قال ابن عباس إن المنافقين قالوا يعدنا محمد أن يفتح مدائن كسـری و قيصر و نحن لا نأمن أن نذهب إلی الخلاء هذا و الله الغرور وَ إِذْ قالَتْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ يعنی عبد الله بن أبی و أصحابه و قيل هم بنو سالم من المنافقين و قيل القائل أوس بن قبطی و من وافقه علی رأيه يـا أَهْـلَ يَثْرِبَ لاـ مُقـامَ لَكُمْ فَـارْجِعُوا أی لاـ إقامه لكم هاهنا أو لا مكان لكم تقومون فيه للقتال إذا فتـح الميم فارجعوا إلی منازلكم بالمدينه و أرادوا الهرب من عسـكر رسول الله صـلی الله عليه و آله وَ يَسْـتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ فی الرجوع إلی المدينه و هم بنو حارثه و بنو سلمه يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنا عَوْرَةٌ ليست بحريزه مكشوفه ليست بحصينه أو خاليه من الرجال نخشی عليها السراق و قيـل قـالوا بيوتنـا ممـا يلی العـدو لاـ نـأمن علی أهلينا وَ ما هِيَ بِعَوْرَةٍ بل هی رفيعه السـمك حصـينه عن الصادق عليه السـلام إِنْ يُرِيدُونَ أی ما يريدون إِلَّا فِراراً و هربا من القتال و نصـره المؤمنين وَ لَوْ دُخِلَتْ البيوت أو المدينه عَلَيْهِمْ أی لو دخل هؤلاء الذين يريـدون القتـال و هم الأـحزاب علی الـذين يقولون إن بيوتنـا عوره و هم المنافقون مِنْ أَقْطارِها من نواحی المـدينه أو البيوت ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَهَ لَآتَوْهـا أی ثم دعوا هؤلاـء إلی الشـرک لأشـركوا وَ مـا تَلَبَّثُوا بِها إِلَّا يَسِـيراً أی و ما احتبسوا عن الإجابه إلی الكفر إلا قليلا أو لما أقاموا بعـد إعطائهم الكفر إلا قليلا حتی يعاجلهم الله بالعـذاب وَ لَقَدْ كانُوا عاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ أی من قبل الخندق لا يُوَلُّونَ الْأَدْبارَ أی بايعوا النبی صـلی الله عليه و آله و حلفوا له أنهم ينصرونه و يدفعون عنه كما يدفعون عن نفوسهم و لا يرجعون عن مقاتله العـدو و لا ينهزمون قال مقاتل يريـد ليله العقبه وَ كانَ عَهْـدُ اللَّهِ مَسْؤُلًا يسألون عنه فی الآخره قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ إن كان حضر آجالكم (١) فإنه لا بد من واحد منهما و إن هربتم فالهرب لا يزيد فی آجالكم وَ إِذاً لا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا أی و إن لم يحضر آجالكم (٢) و سلمتم من الموت أو

١- فی المصدر: حضرت آجالكم.

٢- فی المصدر: و ان لم تحضر آجالكم.

القتل فی هذه الوقعه (۱) لم تمتعوا فی الـدنیا إلا أیاما قلائل قُلْ مَنْ ذَا الَّذِی یَعْصِمُکمْ مِنَ اللَّهِ أی یـدفع عنکم قضاء الله إِنْ أَرادَ بِکُمْ سُوءاً أی عـذابا و عقوبه أَوْ أَرادَ بِکُمْ رَحْمَهً أی نصـرا و عزا فإن أحـدا لا یقدر علی ذلک وَ لا یَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِیًّا یلی أمورهم وَ لا نَصِیراً ینصـرهم و یـدفع عنهم قَدْ یَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِینَ مِنْکُمْ و هم الذین یعوقون غیرهم عن الجهاد مع رسول الله صلی الله علیه و آله و یثبطونهم و یشـغلونهم لینصـرفوا عنه و ذلک بأنهم قالوا لهم ما محمـد و أصـحابه إلا أکله رأس و لو کانوا لحما لالتهمهم (۲) أبو سـفیان و هؤلاء الأحزاب وَ الْقـائِلِینَ لِإِخْوانِهِمْ یعنی الیهود قالوا لإخوانهم المنافقین هَلُمَّ إِلَیْنا أی تعالوا و أقبلوا إلینـا و دعوا محمـدا و قیل القائلون هم المنافقون قالوا لإخوانهم من ضـعفه المسـلمین لا تحاربوا و خلوا محمـدا فإنا نخاف علیکم الهلاک وَ لا یَأْتُونَ الْبَأْسَ أی و لا یحضرون القتال فی سبیل الله إِلَّا قَلِیلًا یخرجون ریاء و سمعه قدر ما یوهمون أنهم معکم و قیـل لا یحضـرون القتال إلا کارهین یکون (۳) قلوبهم مع المشـرکین أَشِحَّهً عَلَیْکُمْ أی یـأتون البأس بخلا بالقتال معکم و قیل بخلا بـالنفقه فی سبیل الله و النصـره کَالَّذِی یُغْشـی عَلَیْهِ مِنَ الْمَوْتِ و هو الـذی قرب من حال الموت و غشـیته أسـبابه فیـذهل و یذهب عقله و یشـخص بصـره فلا یطرف فکذلک هؤلاء تشـخص أبصارهم و تحار أعینهم من شده خوفهم فَإِذا ذَهَبَ الْخَوْفُ و جاء الأمن و الغنیمه سَلَقُوکُمْ بِأَلْسِنَهٍ حِدادٍ أی آذوکم بالکلام و خاصـموکم سـلیطه ذربه و قیل معناه بسطوا ألسنتهم فیکم وقت قسـمه الغنیمه یقولون أعطونـا فلسـتم بأحق بها منا عن قتاده قال فأما عنـد البأس فأجبن قوم و أخـذله للحق (۴) و أما عنـد الغنیمه فأشح قوم و هو قوله أَشِحَّهً عَلَی الْخَیْرِ أی بخلا بالغنیمه یشاحون

۱- الواقعه خ ل.

۲- قال الفیروزآبادی: لهمه کسمعه لهما و یحرک و تلهمه و التهمه: ابتلعه بمره منه قدّس سرّه.

۳- فی المصدر: تکون.

۴- فی المصدر: و اخذ لهم للحق.

المؤمنين عنـد القسـمه و قيـل بخلا بأن يتكلموا بكلام فيه خير أُولئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا و إلا لما فعلوا ذلك فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمالَهُمْ لأنها لم تقع على الوجوه التى يسـتحق عليهـا الثواب وَ كـانَ ذلِـكَ أى الإحبـاط أو نفـاقهم عَلَى اللَّهِ يَسِـيراً أى هينـا يَحْسَـبُونَ الْأَحْزابَ لَمْ يَذْهَبُوا أى يظنون أن الجماعات من قريش و غطفان و أسد و اليهود الذين تحزبوا على رسول الله صلى الله عليه و آله لم ينصرفوا و قد انصـرفوا و إنما ظنوا ذلك لجبنهم و فرط حبهم قهر المسلمين وَ إِنْ يَأْتِ الْأَحْزابُ أى و إن يرجع الأحزاب إليهم ثانيه للقتال يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بـادُونَ فِي الْأَعْرابِ يَسْـئَلُونَ عَنْ أَنْبـائِكُمْ أى يود هؤلاـء المنافقون أن يكونوا فى الباديه مع الأعراب يسألون الناس عن أخباركم و لا يكونوا معكم حـذرا من القتل و تربصا للدوائر وَ لَوْ كانُوا فِيكُمْ ما قاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا أى و لو كانوا معكم لم يقاتلوا إلاـ يسـيرا ليوهموا أنهم فى جملتكم لَقَـدْ كـانَ لَكُمْ معاشـر المكلفين فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَـنَةٌ أى قـدوه صـالحه أى كان لكم برسول الله اقتـداء لو اقتـديتم به فى نصـرته و الصبر معه فى مواطن القتـال لِمَنْ كانَ يَرْجُوا اللَّهَ بـدل من قوله لكم يعنى أن الأسوه برسول الله إنمـا يكون لمن يرجو مـا عنـد الله من الثواب و النعيم وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيراً أى ذكرا كثيرا وَ لَمَّا رَأَ الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزابَ مع كثرتهم قـالُوا هـذا مـا وَعَـدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ صَـدَقَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ قيل إن النبى صـلى الله عليه و آله كان أخبرهم أنه يتظـاهر عليهم الأحزاب و وعـدهم الظفر بهم فلما رأوهم تبين لهم مصـداق قوله و كان ذلك معجزا له و قيل إن الله وعـدهم فى سوره البقره بقوله أَمْ حَسِـبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا إلى قوله إِنَّ نَصْـرَ اللَّهِ قَرِيبٌ (۱) ما سيكون من الشده التى تلحقهم من عـدوهم فلمـا رأوا الأحزاب يوم الخنـدق قـالوا هـذه المقـاله علمـا منهم أنه لاـ يصـيبهم إلاـ ما أصاب الأنبياء و المؤمنين قبلهم وَ مـا زادَهُمْ مشاهـده عـدوهم إِلَّا إِيماناً أى تصـديقا بـالله و رسوله وَ تَسْـلِيماً لأمره مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجالٌ صَـدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ أى بايعوا أن لا يفروا فصدقوا فى لقائهم العدو فَمِنْهُمْ مَنْ قَضى

۱- البقره: ۲۱۴.

نَحْبَهُ أی مات أو قتل فی سبیل الله فأدرک ما تمنی فذلک قضاء النحب و قیل قضی نحبه معناه فرغ من عمله و رجع إلی ربه یعنی من استشهد یوم أحد وَ مِنْهُمْ مَنْ یَنْتَظِرُ وعد الله من نصره أو شهاده علی ما مضی علیه أصحابه وَ ما بَدَّلُوا تَبْدِیلًا أی ما غیروا العهد الذی عاهدوا ربهم کما غیر المنافقون لِیَجْزِیَ اللَّهُ الصَّادِقِینَ بِصِدْقِهِمْ فی عهودهم وَ یُعَذِّبَ الْمُنافِقِینَ بنقض العهد إِنْ شاءَ أَوْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ إن تابوا وَ رَدَّ اللَّهُ الَّذِینَ کَفَرُوا یعنی الأحزاب أبا سفیان و جنوده و غطفان و من معهم من قبائل العرب بِغَیْظِهِمْ أی بغمهم الذی جاءوا به و حنقهم لم یشفوا بنیل ما أرادوا لَمْ یَنالُوا خَیْراً أملوه و أرادوه من الظفر بالنبی و المؤمنین و إنما سماه خیرا لأن ذلک کان خیرا عندهم و قیل أراد بالخیر المال وَ کَفَی اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ الْقِتالَ أی مباشره القتال بما أنزل علی المشرکین من الریح الشدیده البارده التی أزعجتم عن أماکنهم و بما أرسل من الملائکه و بما قذف فی قلوبهم من الرعب و قیل بعلی بن أبی طالب علیه السلام و قتله عمرو بن عبد ود و کان ذلک سبب هزیمه القوم عن عبد الله بن مسعود و هو المروی عن أبی عبد الله علیه السلام وَ کانَ اللَّهُ قَوِیًّا أی قادرا علی ما یشاء عَزِیزاً لا یمتنع علیه شی ء من الأشیاء. (۱) ثم ذکر سبحانه ما فعل بالیهود من بنی قریظه فقال وَ أَنْزَلَ الَّذِینَ ظاهَرُوهُمْ أی عاونوا المشرکین من الأحزاب و نقضوا العهد بینهم و بین رسول الله صلی الله علیه و آله أن لا ینصروا علیه عدوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ یعنی من الیهود و اتفق المفسرون علی أنهم بنو قریظه إلا الحسن فإنه قال هم بنو النضیر و الأول أصح (۲) مِنْ صَیاصِیهِمْ أی من حصونهم وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ أی الخوف من النبی صلی الله علیه و آله و أصحابه فَرِیقاً تَقْتُلُونَ یعنی الرجال وَ تَأْسِرُونَ فَرِیقاً یعنی الذراری و النساء وَ أَوْرَثَکُمْ أی أعطاکم أَرْضَهُمْ وَ دِیارَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ وَ أَرْضاً لَمْ تَطَؤُها أی و أورثکم أرضا لم

۱- مجمع البیان ۸: ۳۴۷- ۳۵۰.

۲- فی المصدر: لان بنی النضیر لم یکن لهم فی قتال أهل الأحزاب شی ء و کانوا قد نجلوا قبل ذلک.

تطئوها بأقدامكم بعد و سيفتحها الله عليكم و هى خيبر (۱) و قيل هى الروم و فارس و قيل هى كل أرض يفتح (۲) إلى يوم القيامه و قيل هى ما أَفاءَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ مما لم يوجف عليه بخيل و لا ركاب. (۳)

أقول: قال الطبرسى رحمه الله فى سياق غزوه الخندق: ذكر محمد بن كعب القرظى و غيره من أصحاب السير قالوا كان من حديث الخندق أن نفرا من اليهود منهم سلام بن أبى الحقيق و حيى بن أخطب فى جماعه من بنى النضير الذين أجلاهم رسول الله صلى الله عليه و آله خرجوا حتى قدموا على قريش بمكه فدعوهم إلى حرب رسول الله صلى الله عليه و آله و قالوا إنا سنكون معكم عليهم حتى نستأصلهم فقال لهم قريش يا معشر اليهود إنكم أهل الكتاب الأول فديننا خير أم دين محمد قالوا بل دينكم خير من دينه فأنتم أولى بالحق منهم فهم الذين أنزل الله فيهم أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَ الطَّاغُوتِ وَ يَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هؤُلاءِ أَهْدى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا إلى قوله وَ كَفى بِجَهَنَّمَ سَعِيراً فسر قريشا ما قالوا و نشطوا لما دعوهم إليه فأجمعوا لذلك و اتعدوا له ثم خرج أولئك النفر من اليهود حتى جاءوا غطفان فدعوهم إلى حرب رسول الله صلى الله عليه و آله و أخبروهم أنهم سيكونون معهم عليه صلى الله عليه و آله و أن قريشا قد بايعوهم على ذلك فأجابوهم فخرجت قريش و قائدهم أبو سفيان بن حرب و خرجت غطفان و قائدها عيينه بن حصين فى فزاره و الحارث بن عوف فى بنى مره و مسعر بن جبله الأشجعى فيمن تابعه من أشجع و كتبوا إلى حلفائهم من بنى أسد فأقبل طليحه فيمن اتبعه من بنى أسد و هما حليفان أسد و غطفان و كتب قريش إلى رجال من بنى سليم فأقبل أبو الأعور السلمى فيمن اتبعه من بنى سليم مددا لقريش فلما علم بذلك رسول الله صلى الله عليه و آله ضرب الخندق على المدينه و كان الذى أشار عليه بذلك سلمان الفارسى و كان

۱- زاد فى المصدر: و قيل: هى مكّه.

۲- فى المصدر: تفتح.

۳- مجمع البيان ۸: ۳۵۱.

أول مشهد شهده سلمان مع رسول الله صلى الله عليه و آله و هو يومئذ حر قال يا رسول الله إنا كنا بفارس إذا حوصرنا خندقنا علينا فعمل فيه رسول الله صلى الله عليه و آله و المسلمون حتى أحكموه.

فمما ظهر من دلائل النبوه فی حفر الخندق ما

رَوَاهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (۱) الْحَافِظُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ كَثِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ الْمُزَنِيِّ قَالَ حَدَّثَنِی أَبِی عَنْ أَبِيهِ قَالَ: خَطَّ رَسُولُ اللَّهُ صلى الله عليه و آله الْخَنْدَقَ عَامَ الْأَحْزَابِ أَرْبَعِينَ ذِرَاعاً بَيْنَ عَشَرَهٍ فَاخْتَلَفَ الْمُهَاجِرُونَ وَ الْأَنْصَارُ فِی سَلْمَانَ وَ كَانَ رَجُلًا قَوِيّاً فَقَالَتِ الْأَنْصَارُ سَلْمَانُ مِنَّا وَ قَالَتِ الْمُهَاجِرُونَ سَلْمَانُ مِنَّا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله سَلْمَانُ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ.

أقول: و ساق الحديث فی كسر الصخره و ظهور البرق مثل ما مر بروايه الثعلبی.

ثم قال و مما ظهر أيضا من آيات النبوه

ما رواه أبو عبد الله الحافظ بالإسناد عن عبد الواحد بن أيمن المخزومی قال حدثنی أيمن المخزومی قال سمعت جابر بن عبد الله قال كنا يوم الخندق نحفر الخندق فعرضت فيه كديه (۲) و هی الجبل فقلنا يا رسول الله إن كديه (۳) عرضت فيه فقال رسول الله صلى الله عليه و آله رشوا عليها ماء ثم قام فأتاها و بطنه معصوب بحجر من الجوع فأخذ المعول أو المسحاه فسمی ثلاثا ثم ضرب فعادت كثيبا أهيل (۴) فقلت له ائذن لی يا رسول الله إلى المنزل ففعل فقلت للمرأه هل عندك من شی ء فقالت عندی صاع من شعير و عناق فطحنت الشعير و عجنته و ذبحت (۵) العناق و سلختها و خليت بين المرأه و بين ذلك ثم أتيت إلى رسول الله صلى الله عليه و آله فجلست عنده ساعه ثم قلت ائذن لی يا

۱- هو أبو عبد اللّه محمّد بن عبد اللّه النيسابوریّ المعروف بالحاكم المتوفّی سنه ۴۰۵، رواه فی المستدرك ۳: ۵۹۸. راجعه.
۲- كذانه خ ل كدايه خ ل. أقول: الكديه: الأرض الصلبه الغليظه. الصفاه العظيمه الشديده.
۳- كذانه خ ل كدايه خ ل. أقول: الكديه: الأرض الصلبه الغليظه. الصفاه العظيمه الشديده.
۴- مهيلا خ ل.
۵- فذبحت خ ل.

رسول الله ففعل فأتيت المرأه فإذا العجين و اللحم قد أمكنا فرجعت إلى رسول الله صلى الله عليه و آله فقلت إن عندنا طعيما لنا فقم يا رسول الله أنت و رجلان من أصحابك فقال و كم هو قلت صاع من شعير و عناق فقال للمسلمين جميعا قوموا إلى جابر فقاموا فلقيت من الحياء ما لا يعلمه إلا الله فقلت جاء بالخلق على صاع شعير و عناق فدخلت على المرأه و قلت قد افتضحت جاءك رسول الله صلى الله عليه و آله بالخلق (۱) فقالت هل كان سألك كم طعامك قلت نعم فقالت الله و رسوله أعلم قد أخبرناه ما عندنا فكشفت عنى غما شديدا فدخل رسول الله صلى الله عليه و آله فقال خذى و دعينى من اللحم فجعل رسول الله صلى الله عليه و آله يثرد و يفرق اللحم ثم يحم هذا و يحم هذا (۲) فما زال يقرب إلى الناس حتى شبعوا أجمعين و يعود التنور و القدر أملأ ما كانا ثم قال رسول الله صلى الله عليه و آله كلي و اهدى فلم نزل نأكل و نهدى قومنا أجمع- أورده البخارى فى الصحيح (۳)..

وَ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَنْقُلُ مَعَنَا التُّرَابَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ وَ قَدْ وَارَى التُّرَابُ بَيَاضَ بَطْنِهِ وَ هُوَ يَقُولُ:

لَاهُمَّ (۴) لَوْلَا أَنْتَ لَمَا اهْتَدَيْنَا**وَ لَا تَصَدَّقْنَا وَ لَا صَلَّيْنَا

فَأَنْزِلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا** وَ ثَبِّتِ الْأَقْدَامَ إِنْ لَاقَيْنَا

إِنَّ الْأُولَى (۵) قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا** إِذَا (۶) أَرَادُوا فِتْنَةً أَبَيْنَا

۱- زاد فى المصدر: أجمعين.

۲- فى صحيح البخارىّ: و يخمر البرمه، و التنّور إذا اخذ منه.

۳- صحيح البخارىّ ۵: ۱۳۹ و فيه اختلافات لفظيه و اختصار راجعه.

۴- اللّهمّ خ ل. أقول فى المصدر: لاهم لو لا انت ما اهتدينا.

۵- ان الاولاء خ ل.

۶- فى البخارى فى روايه: و إن أرادوا فتنه ابينا.

يَرْفَعُ بِهَا صَوْتَهُ- رواه البخارى أيضا فى الصحيح عن أبى الوليد (۱) عن شعبه عن أبى إسحاق عن البراء.

قالوا و لما فرغ رسول الله صلى الله عليه و آله من الخندق أقبلت قريش حتى نزلت بين الجرف و الغابه (۲) فى عشره آلاف من أحابيشهم و من تابعهم من بنى كنانه و أهل تهامه و أقبلت غطفان و من تابعهم من أهل نجد حتى نزلوا إلى جانب أحد و خرج رسول الله صلى الله عليه و آله و المسلمون حتى جعلوا ظهورهم إلى سلع (۳) فى ثلاثه آلاف من المسلمين فضرب هناك عسكره و الخندق بينه و بين القوم و أمر بالذرارى و النساء فرفعوا فى الآطام و خرج عدو الله حيى بن أخطب النضيرى حتى أتى كعب بن أسد القرظى صاحب بنى قريظه و كان قد وادع رسول الله صلى الله عليه و آله على قومه و عاهده على ذلك فلما سمع كعب صوت ابن أخطب أغلق دونه حصنه فاستأذن عليه فأبى أن يفتح له فناداه يا كعب افتح لى فقال ويحك يا حيى إنك رجل مشئوم إنى قد عاهدت محمدا و لست بناقض ما بينه و بينى و لم أر منه إلا وفاء و صدقا قال ويحك

۱- الموجود فى صحيح البخاریّ: حدّثنا مسلم بن إبراهيم، حدّثنا شعبه. راجع الصحيح ۵: ۱۳۹ و ۱۴۰. و زاد فى آخره: و رفع بها صوته: أبينا أبينا. و فيه بإسناده عن انس قال جعل المهاجرون و الأنصار يحفرون الخندق حول المدينه، و ينقلون التراب على متونهم و هم يقولون: نحن الذين بايعوا محمدا***على الاسلام ما بقينا ابدا قال : يقول النبى صلى الله عليه و آله وهو يجيبهم : « اللهم لا ـ خير الا ـ خير الاخره فبارک فى الانصار والمهاجره » وذكر فى حديث آخر المصرع الاخير هكذا : على الجهاد ما بقينا ابدا.
۲- الجرف: ما تجرفته السيول فاكلته من الأرض، و يقال لمواضع منها: موضع على ثلاثه أميال من المدينه نحو الشام، قال كعب بن الأشرف اليهودى: ولنا بئر رواء جمه***من يردها باناء يغترف كل حاجاتى بها قضيتها***غير حاجاتى على بطن الجرف والغابه : الوطأه من الارض التى دونها شرفه وهو الوهده. وهو موضع قرب المدينه من ناحيه الشام فيه اموال لاهل المدينه.
۳- السلع: جبل بالمدينه.

افتح لی أكلمك قال ما أنا بفاعل قال إن أغلقت دونی إلا علی جشیشه (۱) تكره أن نأكل منها معك فأحفظ الرجل ففتح له فقال ویحك یا كعب جئتك بعز الدهر و ببحر طام جئتك بقریش علی سادتها و قادتها و بغطفان علی سادتها و قادتها قد عاهدونی أن لا یبرحوا حتی یستأصلوا محمدا و من معه فقال كعب جئتنی و الله بذل الدهر بجهام قد أهراق ماؤه برعد و ببرق (۲) و لیس فیه شیء فدعنی و محمدا و ما أنا علیه فلم أر من محمد إلا صدقا و وفاء فلم یزل حیی بكعب یفتل منه فی الذروه و الغارب (۳) حتی سمح له علی أن أعطاه عهدا و میثاقا لئن رجعت قریش و غطفان و لم یصیبوا محمدا أن أدخل معك فی حصنك حتی یصیبنی ما أصابك فنقض كعب عهده و بر مما كان علیه فیما بینه و بین رسول الله صلی الله علیه و آله فلما انتهی الخبر إلی رسول الله صلی الله علیه و آله بعث سعد بن معاذ بن النعمان بن إمرئ القیس أحد بنی عبد الأشهل و هو یومئذ سید الأوس و سعد بن عباده أحد بنی ساعده بن كعب بن الخزرج و هو یومئذ سید الخزرج و معهما عبد الله بن رواحه و خوات بن جبیر فقال انطلقوا حتی تنظروا أ حق ما بلغنا عن هؤلاء القوم أم لا فإن كان حقا فالحنوا لنا لحنا نعرفه و لا تفتوا أعضاد الناس و إن كانوا علی الوفاء فاجهروا به للناس فخرجوا حتی أتوهم فوجدوهم علی أخبث مما بلغهم عنهم قالوا لا عقد بیننا و بین محمد و لا عهد فشاتمهم سعد بن عباده (۴) و شاتموه فقال سعد بن معاذ دع عنك مشاتمتهم فإن ما بیننا و بینهم أعظم من المشاتمه ثم أقبلوا إلی رسول الله صلی الله علیه و آله و قالوا عضل و القاره لغدر (۵) عضل و القاره بأصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله خبیب بن عدی و أصحابه أصحاب الرجیع فقال رسول الله صلی الله علیه و آله الله أكبر أبشروا یا معشر المسلمین.

۱- الخشیشه خ ل. أقول: فی سیره ابن هشام: الجشیشه بالجیم.

۲- فی المصدر: بجهام قد هراق ماؤه یرعد و یبرق. أقول: هو الموجود أیضا فی السیره.

۳- مثل یضرب للرجل لا یزال یخدع صاحبه حتّی یظفر به.

۴- ذكر ابن هشام فی السیره الشاتم سعد بن معاذ.

۵- فی السیره: ای كغدر عضل و القاره باصحاب الرجیع خبیب و أصحابه.

و عظم عنـد ذلک البلاء و اشـتد الخوف و أتاهم عـدوهم من فوقهم و من أسـفل منهم حتی ظن المؤمنون کل ظن و ظهر النفاق (۱) من بعض المنـافقین فأقـام رسول الله صـلی الله علیه و آله و أقـام المشـرکون علیه بضـعا و عشـرین لیله لم یکن بینهم قتال إلا الرمی بالنبـل إلاـ أن فـوارس من قریش منهم عمرو بن عبـد ود (۲) أخـو بنی عـامر بن لؤی و عکرمه بن أبی جهـل و ضـرار بن الخطاب (۳) و هبیره بن أبی وهب و نوفل بن عبـد الله قـد تلبسوا للقتال و خرجوا علی خیولهم حتی مروا بمنازل بنی کنانه فقالوا تهیئوا للحرب یـا بنی کنانه فسـتعلمون الیوم من الفرسان ثم أقبلوا تعنق (۴) بهم خیولهم حتی وقفوا علی الخنـدق فقـالوا و الله إن هـذه لمکیـده ما کانت العرب تکیـدها ثم تیمموا مکانا ضـیقا من الخنـدق فضـربوا خیولهم فاقتحموا فجالت بهم فی السـبخه بین الخنـدق و سـلع و خرج علی بن أبی طالب فی نفر من المسـلمین حتی أخـذ منهم الثغره (۵) التی منهـا اقتحموا و أقبلت الفرسان نحوهم و کان عمرو بن عبـد ود فارس قریش و کان قـد قاتل یوم بـدر حتی ارتث (۶) و أثبته الجراح فلم یشـهد أحدا فلما کان یوم الخنـدق خرج معلما لیری مشـهده و کان یعـد بألف فارس و کان یسـمی فارس یلیل لأنه أقبل فی رکـب من قریش حتی إذا هو بیلیل (۷) و هو واد قریب من بـدر عرضت لهم بنو بکر فی عـدد فقـال لأصـحابه امضوا فمضوا فقـام فی وجوه بنی بکر حـتی منعهم من أن یصلوا إلیه فعرف بذلک و کان اسم

۱- فی السیره: و نجم النفاق من بعض المنافقین.

۲- فی السیره: عمرو بن عبد ود بن أبی قیس أخو بنی عامر بن لؤی.

۳- فی السیره: ضرار بن الخطّاب الشاعر ابن مرداس أخو بنی محارب بن فهر.

۴- أی تسرع.

۵- فی المصدر و السیره: حتی اخذ علیهم الثغره. أقول: الثغره بالضم: الثلمه التی کانت فی الخندق.

۶- ارتث: حمل من المعرکه.

۷- فی المصدر: حتی إذا کانوا بیلیل.

الموضع الذی حفر فیه الخندق المداد و کان أول من طفره عمرو و أصحابه فقیل فی ذلک

عمرو بن عبد کان أول فارس*** جزع المداد و کان فارس یلیل

و ذکر ابن إسحاق أن عمرو بن عبد ود کان ینادی من یبارز فقام علی علیه السلام و هو مقنع فی الحدید فقال أنا له یا نبی الله فقال إنه عمرو اجلس و نادی عمرو أ لا رجل و یؤنبهم و یسبهم و یقول أین جنتکم التی تزعمون أن من قتل منکم دخلها فقام علی علیه السلام فقال أنا له یا رسول الله ثم نادی الثالثه فقال

و لقد بححت من النداء*** بجمعکم هل من مبارز

و وقفت إذ جبن المشجع***موقف البطل المناجز

إن السماحه و الشجاعه*** فی الفتی خیر الغرائز

فقام علی علیه السلام فقال یا رسول الله أنا فقال إنه عمرو فقال و إن کان عمرا فاستأذن رسول الله صلی الله علیه و آله فأذن له.

و فیما رواه لنا السید أبو محمد الحسینی القائنی عن الحاکم أبی القاسم الحسکانی بالإسناد عن عمرو بن ثابت عن أبیه عن جده عن حذیفه قال فألبسه رسول الله صلی الله علیه و آله درعه ذات الفضول و أعطاه سیفه ذا الفقار و عممه عمامه (۱) السحاب علی رأسه تسعه أکوار (۲) ثم قال له تقدم فقال لما ولی اللهم احفظه من بین یدیه و من خلفه و عن یمینه و عن شماله و من فوق رأسه و من تحت قدمیه.

قال ابن إسحاق فمشی إلیه و هو یقول:

لا تعجلن فقد أتاک***مجیب صوتک غیر عاجز

ذو نیه و بصیره***و الصدق (۳) منجی کل فائز

۱- عمامته خ ل.

۲- الکور بالفتح: الدور من العمامه.

۳- منجا خ ل أقول: فی مستدرک الحاکم

إنی لأرجو أن أقیم*** (۱) علیک نائحه الجنائز

من ضربه (۲) نجلاء یبقی***ذکرها عند (۳) الهزاهز

قال له عمرو من أنت قال أنا علی قال ابن عبد مناف فقال أنا علی بن أبی طالب بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف فقال غیرک (۴) یا ابن أخی من أعمامک من هو أسن منک فإنی أکره أن أهریق دمک فقال (۵) لکنی و الله ما أکره أن أهریق دمک فغضب و نزل و سل سیفه کأنه شعله نار ثم أقبل نحو علی مغضبا فاستقبله علی بدرقته فضربه عمرو فی الدرقه فقدها (۶) و أثبت فیها السیف و أصاب رأسه فشجه و ضربه علی علی حبل العاتق فسقط.

و فی روایه حذیفه و تسیف علی رجلیه بالسیف من أسفل فوقع علی قفاه و ثارت بینهما عجاجه فسمع علی یکبر فقال رسول الله صلی الله علیه و آله قتله و الذی نفسی بیده فکان أول من ابتدر العجاج عمر بن الخطاب فإذا علی علیه السلام یمسح سیفه بدرع عمرو فکر عمر بن الخطاب و قال یا رسول الله قتله فجز علی رأسه و أقبل نحو رسول الله صلی الله علیه و آله و وجهه یتهلل فقال (۷) عمر بن الخطاب هلا استلبته درعه فإنه لیس للعرب درع خیرا منها (۸) فقال ضربته فاتقانی (۹) بسوأته فاستحییت من ابن عمی أن أستلبه. (۱۰)

ص: ۲۰۴

۱- ان تقوم خ ل.

۲- من طعنه خ ل.

۳- بعد خ ل.

۴- فی المستدرک: عندک.

۵- فی المصدر و المستدرک: فقال علیّ علیه السلام.

۶- الدرقه: الترس من الحدید قد الشی ء: قطعه. شقه.

۷- فقال له خ ل.

۸- منه خ ل.

۹- فالتقانی خ ل.

۱۰- زاد الحاکم فی المستدرک: و خرجت خیله منهزمه حتّی اقحمت من الخندق.

قال حذیفه فقال النبی صلی الله علیه و آله أبشر یا علی فلو وزن الیوم عملک بعمل أمه محمد لرجح عملک بعملهم (۱) و ذلک أنه لم یبق بیت من بیوت المشرکین إلا و قد دخله وهن بقتل عمرو و لم یبق بیت من بیوت المسلمین إلا و قد دخله عز بقتل عمرو.

و عن الحاکم أبی القاسم أیضا بالإسناد عن سفیان الثوری عن زبید الشامی (۲) عن مره عن عبد الله بن مسعود قال کان یقرأ و کفی الله المؤمنین القتال بعلی.

و خرج أصحابه منهزمین حتی طفرت خیولهم الخندق و تبادر المسلمون فوجدوا نوفل بن عبد العزی جوف الخندق فجعلوا یرمونه بالحجاره فقال لهم قتله أجمل من هذه ینزل بعضکم أقاتله فقتله الزبیر بن العوام.

وَ ذَکَرَ ابْنُ إِسْحَاقَ أَنَّ عَلِیّاً طَعَنَهُ فِی تَرْقُوَتِهِ حَتَّی أَخْرَجَهَا مِنْ مَرَاقِّهِ فَمَاتَ فِی الْخَنْدَقِ وَ بَعَثَ الْمُشْرِکُونَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَشْتَرُونَ جِیفَتَهُ بِعَشَرَهِ آلَافٍ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله هُوَ لَکُمْ لَا نَأْکُلُ ثَمَنَ الْمَوْتَی.

وَ ذَکَرَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَبْیَاتاً مِنْهَا:

نَصَرَ الْحِجَارَهَ مِنْ سَفَاهِهِ رَأْیِهِ***وَ نَصَرْتُ رَبَّ مُحَمَّدٍ بِصَوَابٍ.

۱- و روی الحاکم فی المستدرک ۳: ۳۲ بإسناده عن لؤلؤ بن عبد اللّه المقتدری عن ابی الطیب أحمد بن إبراهیم بن عبد الوهاب المصری، عن أحمد بن عیسی الخشاب، عن عمرو بن أبی سلمه، عن سفیان الثوری، عن بهز بن حکیم، عن أبیه عن جده قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله:

۲- الثانی خ ل. أقول: فی المصدر: الثابی بالباء، و کلها مصحفه، و الصحیح الیامی قال ابن حجر فی التقریب: ۱۶۲: زبید- مصغرا- ابن الحارث بن عبد الکریم بن عمرو بن کعب الیامی بالتحتانیه أبو عبد الرحمن الکوفیّ ثقه ثبت عابد من السادسه، مات سنه اثنتین و عشرین او بعدها. أقول: ای بعد المائه. و قال السیوطی فی اللباب ۳: ۳۰۴: الیامی بفتح الیاء و بعد الالف میم، هذه النسبه الی یام بن اصبی بن رافع بن مالک بن جشم بن حاشد بن جشم بن خیران بن نوف بن همدان، بطن من همدان: ینسب إلیه کثیر، منهم أبو عبد الرحمن زبید بن الحارث بن عبد الکریم الیامی الکوفیّ. رواه عنه الثوری.

فَضَرَبْتُهُ وَ تَرَكْتُهُ (۱) مُتَجَدِّلًا*** كَالْجِذْعِ بَيْنَ دَكَادِكَ وَ رَوَابِيَ (۲)

وَ عَفَفْتُ (۳) عَنْ أَثْوَابِهِ وَ لَوْ أَنَّنِی***كُنْتُ الْمُقَطَّرَ بَزَّنِی أَثْوَابِی. (۴)

و روی عمرو بن عبید عن الحسن البصری قال إن علیا علیه السلام لما قتل عمرو بن عبد ود حمل رأسه فألقاه بین یدی رسول الله صلی الله علیه و آله فقام أبو بکر و عمر فقبلا رأس علی علیه السلام.

وَ رُوِیَ عَنْ أَبِی بَکْرِ بْنِ عَیَّاشٍ أَنَّهُ قَالَ: ضَرَبَ عَلِیٌّ ضَرْبَهً مَا کَانَ فِی الْإِسْلَامِ أَعَزُّ مِنْهَا یَعْنِی ضَرْبَهَ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ وُدٍّ وَ ضُرِبَ عَلِیٌّ ضَرْبَهً مَا کَانَ فِی الْإِسْلَامِ أَشْأَمُ مِنْهَا یَعْنِی ضَرْبَهَ ابْنِ مُلْجَمٍ عَلَیْهِ لَعَائِنُ اللَّهِ.

قال ابن إسحاق و رمی حیان بن قیس بن العرقه (۵) سعد بن معاذ بسهم

۱- فی السیره و مستدرک الحاکم: فصدرت حین ترکته متجدلا.

۲- متجدلا ای لاصقا واقعا علی الجداله ای الأرض و الجذع: جذع النخله. و الدکادک جمع دکداک: الرمل اللین و الروابی جمع الرابیه: ما ارتفع و علا و أشرف من الأرض.

۳- و غفلت خ ل.

۴- المقطر اسم مفعول من قولهم: قطرت الفارس: إذا القیته علی أحد قطریه ای جنبیه. بزنی ای سلبنی وغلبنی علیها ، ای قتلته ولم افکر فی سلبه ، ولو کان هو الذی قتلنی لا خذ اثوابی وزاد ابن هشام فی السیره : لا تحسبن الله خاذل دینه***ونبیه یا معشر الاحزاب وزاد الحاکم فی المستدرک فی اول الابیات: أعلی یقتحم الفوارس هکذا***عنی وعنهم اخروا اصحابی الیوم یمنعنی الفرار حفیظتی***ومصمم فی الرأس لیس بنابی الا ابن عبد حین شد الیه***وحلفت فاستمعوا من الکتاب انی لا صدق من یهلل بالتقی***رجلان یضربان کل ضراب وذکر البیت الاول فی المتن فی آخر الابیات هکذا : عبد الحجاره من سفاهه عقله***وعبدت رب محمد بصواب وسیأتی قریبا ما یتعلق بالابیات.

۵- العرفه خ ل أقول: فی السیره و الامتاع: حبان- بالباء- بن قیس بن العرقه- بالقاف- احد بنی عامر بن لؤی.

و قال خذها و أنا ابن العرقه (۱) فقطع أكحله فقال سعد عرق (۲) الله وجهک فی النار اللهم إن كنت أبقيت من حرب قريش شيئا فأبقنی لها فإنه لا قوم أحب إلی أن أجاهد من قوم آذوا رسولک و كذبوه و أخرجوه و إن كنت وضعت الحرب بيننا و بينهم فاجعله لی شهاده و لا تمتنی حتی تقر عينی من بنی قريظه.

قال و جاء نعيم بن مسعود الأشجعی إلی رسول الله صلی الله عليه و آله فقال يا رسول الله إنی قد أسلمت و لم يعلم بی أحد من قومی فمرنی بأمرک فقال له رسول الله صلی الله عليه و آله إنما أنت فينا رجل واحد فخذل عنا ما استطعت فإنما الحرب خدعه فانطلق نعيم بن مسعود حتی أتی بنی قريظه فقال لهم إنی لكم صديق و الله ما أنتم و قريش و غطفان من محمد بمنزله واحده إن البلد بلدكم و به أموالكم و أبناؤكم و نساؤكم و إنما قريش و غطفان بلادهم غيرها و إنما جاءوا حتی نزلوا معكم فإن رأوا فرصه انتهزوها و إن رأوا غير ذلک رجعوا إلی بلادهم و خلوا بينكم و بين الرجل و لا طاقه لكم به فلا تقاتلوا حتی تأخذوا رهنا من أشرافهم تستوثقون به أن لا يبرحوا حتی يناجزوا محمدا فقالوا له قد أشرت برأی ثم ذهب فأتی أبا سفيان و أشراف قريش فقال يا معشر قريش إنكم قد عرفتم ودی إياكم و فراقی محمدا و دينه و إنی قد جئتكم بنصيحه فاكتموا علی فقالوا نفعل ما أنت عندنا بمتهم فقال تعلمون أن بنی قريظه قد ندموا علی ما صنعوا فيما بينهم و بين محمد فبعثوا إليه أنه لا يرضيک عنا إلا أن نأخذ من القوم رهنا من أشرافهم و ندفعهم إليک فتضرب أعناقهم ثم نكون معک عليهم حتی نخرجهم من بلادک فقال بلی فإن بعثوا إليكم يسألونكم نفرا من رجالكم فلا تعطوهم رجلا واحدا و احذروا ثم جاء غطفان فقال يا معشر غطفان إنی رجل منكم ثم

۱- العرفه خ ل. تقدم ان الصحيح: العرقه.

۲- عرف خ ل. أقول: فی الامتاع و السيره: عرق اللّه. لكن فی الامتاع: فقال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلم: عرق اللّه وجهه فی النار.

قال لهم ما قال لقريش فلما أصبح أبو سفيان و ذلك يوم السبت فى شوال سنه خمس من الهجره بعث إليهم أبو سفيان عكرمه بن أبى جهل فى نفر من قريش إن أبا سفيان يقول لكم يا معشر اليهود إن الكراع و الخف قد هلكتا و إنا لسنا بدار مقام فاخرجوا إلى محمد حتى نناجزه (۱) فبعثوا إليه أن اليوم السبت و هو يوم لا نعمل فيه شيئا و لسنا مع ذلك بالذى (۲) نقاتل معكم حتى تعطونا رهنا من رجالكم نستوثق بهم لا تذهبوا و تدعونا حتى نناجز محمدا فقال أبو سفيان قد حذرنا و الله هذا نعيم فبعث إليهم أبو سفيان أنا لا نعطيكم رجلا واحدا فإن شئتم أن تخرجوا و تقاتلوا و إن شئتم فاقعدوا فقالت اليهود هذا و الله الذى قال لنا نعيم فبعثوا إليهم أنا و الله لا نقاتل حتى تعطونا رهنا و (۳) خذل الله بينهم و بعث (۴) سبحانه عليهم الريح فى ليال شاتيه بارده شديده البرد حتى انصرفوا راجعين..

قال محمد بن كعب قال حذيفه اليمانى (۵) و الله لقد رأينا يوم الخندق و بنا من الجهد و الجوع و الخوف ما لا يعلمه إلا الله و قام رسول الله صلى الله عليه و آله فصلى (۶) ما شاء الله من الليل ثم قال أ لا رجل يأتينا بخبر القوم يجعله الله رفيقى فى الجنه قال حذيفه فو الله ما قام منا أحد مما بنا من الخوف و الجهد و الجوع فلما لم يقم أحد دعانى فلم أجد بدا من إجابته قلت لبيك قال اذهب فجئنى بخبر القوم و لا تحدثن شيئا حتى ترجع قال و أتيت القوم فإذا ريح الله و جنوده يفعل بهم ما يفعل ما يستمسك لهم بناء و لا يثبت لهم نار و لا يطمئن لهم قدر فإنى لكذلك إذ خرج أبو سفيان من رحله ثم قال يا معشر (۷) قريش لينظر أحدكم

۱- حتى تناجزوه خ ل.

۲- فى المصدر: بالذين.

۳- و قيل: خذل اللّه خ ل.

۴- و بعث اللّه خ ل.

۵- فى المصدر و السيره: حذيفه بن اليمان و هو الصحيح كما قدمناه.

۶- يصلى خ ل.

۷- يا معاشر خ ل.

من جليسه قال حذيفه فبدأت بالذى عن يمينى فقلت من أنت قال أنا فلان قال ثم (١) عاد أبو سفيان براحلته فقال يا معشر (٢) قريش و الله ما أنتم بدار مقام هلكك الخف و الحافر و أخلفتنا بنو قريظه و هذه الريح لا يستمسك لنا معها شى ء ثم عجل فركب راحلته و إنها لمعقوله ما حل عقالها إلا بعد ما ركبها قال قلت فى نفسى لو رميت عدو الله فقتلته كنت قد صنعت شيئا فوترت قوسى ثم وضعت السهم فى كبد القوس و أنا أريد أن أرميه فأقتله فذكرت قول رسول الله صلى الله عليه و آله لا تحدثن شيئا حتى ترجع قال فحططت (٣) القوس ثم رجعت إلى رسول الله صلى الله عليه و آله و هو يصلى فلما سمع حسى فرج بين رجليه فدخلت تحته و أرسل على طائفه من مرطه (۴) فركع و سجد ثم قال ما الخبر فأخبرته.

وَ رَوَى الْحَافِظُ بِالْإِسْنَادِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِى أَوْفَى قَالَ: دَعَا رَسُولُ اللَّهُ صلى الله عليه و آله عَلَى الْأَحْزَابِ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَنْتَ مُنْزِلُ الْكِتَابِ سَرِيعُ الْحِسَابِ اهْزِمِ الْأَحْزَابَ اللَّهُمَّ اهْزِمْهُمْ وَ زَلْزِلْهُمْ.

وَ عَنْ أَبِى هُرَيْرَهَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَانَ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ (۵) أَعَزَّ جُنْدَهُ وَ نَصَرَ عَبْدَهُ وَ غَلَبَ (۶) الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ فَلَا شَيْ ءَ بَعْدَهُ.

و عن سلمان بن صرد قال قال رسول الله صلى الله عليه و آله حين أجلى عنه الأحزاب الآن نغزوهم و لا يغزونا (٧) فكان كما قال صلى الله عليه و آله فلم يغزهم قريش بعد ذلك و كان هو يغزوهم حتى فتح الله عليهم مكه. (٨).

ص: ۲۰۹

١- فدعا خ ل.

٢- يا معاشر خ ل.

٣- فحفظت خ ل.

۴- المرط: الكساء.

۵- فى المصدر: وحده وحده. و فى صحيح البخارىّ مثل المتن.

۶- و هزم خ ل.

٧- روى البخارى الأحاديث الثلاثه فى صحيحه ۵: ١۴١ و ١۴٢.

٨- مجمع البيان ٨: ٣۴٠- ٣۴۵.

ثم قال فی غزوه بنی قریظه روی الزهری عن عبد الرحمن بن عبد الله بن کعب بن مالک عن أبیه قال لما انصرف النبی صلی الله علیه و آله مع المسلمین عن الخندق و وضع عنه اللأمه و اغتسل و استحم تبدی (۱) له جبرئیل فقال عذیرک من محارب (۲) ألا أراک قد وضعت عنک اللأمه و ما ضعناها بعد فوثب رسول الله صلی الله علیه و آله فزعا فعزم علی الناس أن لا یصلوا صلاه العصر حتی یأتوا قریظه فلبس الناس السلاح فلم یأتوا بنی قریظه حتی غربت الشمس و اختصم الناس فقال بعضهم إن رسول الله صلی الله علیه و آله عزم علینا أن لا نصلی حتی نأتی قریظه و إنما نحن فی عزمه رسول الله صلی الله علیه و آله فلیس علینا إثم و صلی طائفه من الناس احتسابا و ترکت طائفه منهم الصلاه حتی غربت الشمس فصلوها حین جاءوا من بنی قریظه احتسابا فلم یعنف رسول الله صلی الله علیه و آله واحدا من الفریقین.

و ذکر عروه أنه بعث علی بن أبی طالب علیه السلام علی المقدم و دفع إلیه اللواء و أمره أن ینطلق حتی یقف بهم علی حصن بنی قریظه ففعل و خرج رسول الله صلی الله علیه و آله علی آثارهم فمر علی مجلس من أنصار فی بنی غنم ینتظرون رسول الله صلی الله علیه و آله فزعموا أنه قال مر بکم الفارس آنفا فقالوا مر بنا دحیه الکلبی علی بغله شهباء تحته قطیفه دیباج فقال رسول الله صلی الله علیه و آله لیس ذلک بدحیه و لکنه جبرئیل علیه السلام أرسل إلی بنی قریظه لیزلزلهم و یقذف فی قلوبهم الرعب قالوا و سار علی علیه السلام حتی إذا دنا من الحصن سمع منهم مقاله قبیحه لرسول الله صلی الله علیه و آله فرجع حتی لقی رسول الله صلی الله علیه و آله بالطریق فقال یا رسول الله لا علیک أن تدنو من هؤلاء الأخابث قال أظنک سمعت لی منهم أذی فقال نعم یا رسول الله فقال لو قد رأونی لم یقولوا من ذلک شیئا فلما دنا رسول الله صلی الله علیه و آله من حصنهم قال یا إخوه القرده و الخنازیر هل أخزاکم الله و أنزل بکم نقمته قالوا یا أبا القاسم ما کنت جهولا و حاصرهم رسول الله صلی الله علیه و آله خمسا و عشرین لیله حتی

۱- أی ظهر.

۲- أی من یعذرک منه ای یلومه و لا یلومک.

أجهـدهم الحصـار و قـذف الله فى قلوبهم الرعب و كـان حيى بن أخطب دخل مع بنى قريظه فى حصـنهم حين رجعت قريش و غطفان فلما أيقنوا أن رسول الله صـلى الله عليه و آله غير منصرف عنهم حتى يناجز (١) قال كعب بن أسد يا معشر اليهود قد نزل بكم من الأـمر مـا ترون و إنى عارض عليكم خلالا ثلاثا فخيروا (٢) أيها شـئتم قالوا ما هن قال نبايع هـذا الرجل و نصدقه فو الله لقـد تبين لكم أنه نبى مرسـل و أنه الـذى تجـدونه فى كتـابكم فتـأمنوا على دمـائكم و أموالكم و نسـائكم فقالوا لا نفارق حكم التـوراه أبـدا و لاـ نسـتبدل به غيره قـال فـإذا أبيتم على هـذا فهلموا فلنقتـل أبناءنـا و نساءنـا ثم نخرج إلى محمـد رجالاـ مصـلتين بالسـيوف لم نترك وراءنـا ثقلاـ يهمنـا حتى يحكم الله بيننا و بين محمـد فإن نهلك لم نترك وراءنا نسـلا يهمنا (٣) و إن نظهر لنجـدن النسـاء و الأبنـاء فقـالوا نقتـل هؤلاء المساكين فلا خير فى العيش بعـدهم قال فإذا أبيتم على هـذه فإن الليله ليله السـبت و عسـى أن يكون محمد و أصحابه قد أمنوا فيها (۴) فانزلوا فلعلنا نصـيب منهم غره فقالوا نفسد سـبتنا و نحدث فيها ما أحدث من كان قبلنا فأصابهم ما قد علمت من المسخ فقال ما بات رجل منكم منذ ولدته أمه ليله واحده من الدهر حازما.

قال الزهرى و قال رسول الله صـلى الله عليه و آله حين سألوه أن يحكم فيهم رجلا اختاروا من شـئتم من أصـحابى فاختاروا سـعد بـن معـاذ فرضـى بـذلك رسـول الله صـلى الله عليه و آله و نزلـوا على حكم سـعد بن معـاذ فـأمر رسـول الله صـلى الله عليه و آله بسلاحهم فجعل فى قبه (۵) و أمر بهم فكتفوا و أوثقوا و جعلوا فى دار أسامه و بعث رسول الله صلى الله عليه و آله إلى سعد

١- فى المصدر: حتى يناجزهم.

٢- فخذوا خ ل فخبروا خ ل أقول: فى المصدر: فخذوا.

٣- فى المصـدر: فـان نهلك نهلك و لم نترك وراءنا نسـلا يهمنا. أقول: ذكره كـذلك ابن هشام فى السـيره الا أنّه قال: نخشـى عليه. مكان يهمنا.

۴- فى السيره: قد آمنونا فيها.

۵- فى المصدر: فى قبته.

بن معاذ فجی ء به فحکم فیهم بأن یقتل مقاتلیهم و یسبی ذراریهم و نساءهم و یغنم أموالهم و أن عقارهم للمهاجرین دون الأنصار و قال للأنصار إنکم ذوو عقار و لیس للمهاجرین عقار فکبر رسول الله صلی الله علیه و آله و قال لسعد لقد حکمت فیهم بحکم الله عز و جل.

و فی بعض الروایات لقد حکمت فیهم بحکم الله من فوق سبعه أرقعه.

و أرقعه جمع رقیع اسم سماء الدنیا.

فقتل رسول الله صلی الله علیه و آله مقاتلیهم و کانوا فیما زعموا ستمائه مقاتل و قیل قتل منهم أربعمائه و خمسین رجلا و سبی سبعمائه و خمسین.

و روی أنهم قالوا لکعب بن أسد و هم یذهب بهم إلی رسول الله صلی الله علیه و آله أرسالا- یا کعب ما تری یصنع بنا فقال کعب أ فی کل موطن تقولون (۱) أ لا ترون أن الداعی لا ینزع و من یذهب منکم لا یرجع هو و الله القتل.

و أتی بیحیی بن أخطب عدو الله علیه حله فاختیه (۲) قد سفقها علیه (۳) من کل ناحیه کموضع الأنمله لئلا یسلبها مجموعه یداه إلی عنقه بحبل فلما بصر برسول الله صلی الله علیه و آله فقال أما و الله ما لمت نفسی علی عداوتک و لکنه من یخذل الله یخذل ثم قال أیها الناس إنه لا- بأس بأمر الله کتاب الله و قدره و ملحمه کتبت علی بنی إسرائیل (۴) ثم جلس فضرب عنقه ثم قسم رسول الله صلی الله علیه و آله نساءهم و أبناءهم علی المسلمین و بعث سبایا منهم إلی نجد مع سعد بن زید الأنصاری فابتاع بهم خیلا و سلاحا.

قال فلما انقضی شأن بنی قریظه انفجر جرح سعد بن معاذ فرجعه رسول الله صلی الله علیه و آله إلی خیمته التی ضربت علیه فی المسجد.

۱- فی السیره: أ فی کل موطن لا تعقلون؟.

۲- فی السیره: فقاحیه. بضم الفاء و تشدید القاف، أی تضرب الی الحمره، نسبه الی الفقاح، و هو الزهر إذا انشقت اکمته و تفتقت براعیمه.

۳- فی المصدر و السیره: قد شقها علیه.

۴- فی السیره: کتاب و قدر و ملحمه کتبها اللّه علی بنی إسرائیل.

و روی عن جابر قال جاء جبرئیل إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فقال من هذا العبد الصالح الذی مات فتحت له أبواب السماء و تحرک (۱) له العرش فخرج رسول الله صلی الله علیه و آله فإذا سعد بن معاذ قد قبض. (۲).

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله در تفسیر این آیه «أَمْ حَسِبْتُم» می گوید: گفته شده: در جنگ خندق که مسلمانان مدینه به حال وحشت و در محاصره کفار قریش بسر می‌بردند این آیه نازل شد و مسلمانان را امر به صبر کرد و وعده نصرت داد، و گفته شده: در جنگ احد وقتی که عبد اللّٰه بن ابیّ (رئیس منافقان) به اصحاب پیامبر اکرم می گفت: چرا خود را به کشتن می‌دهید اگر محمّد صلّی اللّٰه علیه و آله حق باشد هرگز کشته و اسیر نمی‌شود این آیه نازل شد. و گفته شده: این آیه درباره اصحاب پیامبر صلّی اللّٰه علیه و آله که از مال و خانه و زندگی خویش در مکه دست برداشته و به خاطر ایمانشان همراه آن حضرت به مدینه مهاجرت کرده و در سختی به سر می‌بردند نازل شده است. «وَ لَمَّا یَأْتِکُمْ مَثَلُ الَّذِینَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِکُمْ» یعنی شما می... خواهید بدون آنکه مانند گذشتگان گرفتار رنج و مشقّت شوید به بهشت داخل گردید و امتحان و گرفتاری نبینید. این آیه دستور به صبر و وعده کمک خداوند را به آنان می‌دهد. «مَسَّتْهُمُ الْبَأْساءُ وَ الضَّرّاءُ» بأساء عکس نعماء و ضرّاء عکس سراء است. «زلزلوا» یعنی به انواع بلاـ و مضیبت‌ها گرفتار شدند. «حَتَّی یَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ مَتی نَصْرُ اللّٰهِ» در این جمله درخواست تعجیل وعده خداوند به کمک شده است و پیامبر نیز بخاطر دیر آمدن کمک آرزوی زود رسیدن آن را نمود. و گفته شده: مقصود دعای مسلمانان به درگاه خدا برای پیروزی است. «أَلا إِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِیبٌ» بعضی گفته اند که این جمله، سخن خود آن مردم بود که وقتی مأیوس شدند گفتند «مَتی نَصْرُ اللّٰهِ» (کمک خدا چه وقت است) ولی بعداً فکر کردند و دانستند که خداوند به وعده های خود عمل می کند و گفتند «أَلا إِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِیبٌ». و گفته شده: عبارت اول سخن مؤمنان و عبارت دوم سخن پیامبر است. - . مجمع البیان ۲ : ۳۰۹ -

در باره این آیه «قُلِ اللّٰهُمَّ مالِکَ الْمُلْکِ» گوید: چون رسول اکرم صلی اللّٰه علیه و آله مکه را فتح کرد

ص: ۱۸۸

و به امت خود وعده سلطنت فارس و روم را داد منافقان و یهود گفتند هیهات، محمد کجا و ملک فارس و روم کجا، آیا مکه و مدینه برای او کافی نیست که طمع در روم و فارس بسته است؟! در این موقع این آیه فرود آمد (این قول ابن عباس و انس بن مالک است). بعضی گفته اند: پیامبر اکرم صلی اللّٰه علیه و آله در سال احزاب برای حفر خندق حدی معین فرمود و آن را خط کشی کرد و به هر ده نفر چهل زراع از آن واگذار کرد که حفر کنند. مهاجران و انصار درباره سلمان فارسی که مردی نیرومند بود اختلاف کردند و هر کدام او را برای کمک خود می‌خواستند. پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله فرمود: سلمان از ما اهل بیت است. عمرو بن عوف گوید که چهل زراع به من و سلمان و حذیفه و نعمان بن مقرن مزنی با شش نفر از انصار واگذار شده بود و ما مرتب زمین را می کندیم تا آنکه از دل خندق سنگی سخت بیرون آمد که کلنگ پولادین ما را شکست و کار بر ما سخت شد. به سلمان گفتیم: اینک نزد رسول گرامی برو و جریان این صخره را بازگو یا فرمان می‌دهد که از آن صرفنظر کنیم که بهتر، و یا اینکه فرمانی دیگر می دهد و ما مایل نیستیم از حد و مرز رسول اکرم تجاوز کنیم. مسلمانان جریان را به سمع رسول اللّٰه صلی اللّٰه علیه و آله رسانیدند که صخره و سنگی بزرگ و سخت و سپید در دل خندق پیدا شده که آلات ما را شکسته و هیچ از آن کنده نمی‌شود. به هر چه می‌دانی فرمان ده که از حد و مرزی که شما مقرر فرموده اید تجاوز روا

نمی‌داریم. نبی اکرم با سلمان به سوی خندق رفتند و کلنگ از دست وی گرفت و ضربتی بر آن سنگ زد که شکافته شد و برقی از آن جهید که همه جا را روشن کرد گویی چراغی درخشان در شب تیره افروخته شد. رسول اکرم تکبیر گفت و همه مسلمانان با وی تکبیر گفتند و ضربتی دیگر بر آن نواخت که سنگ را در هم شکست و برقی دیگر از آن جهید که همه جا را روشن ساخت که گویی چراغی نور افشان در شبی ظلمانی بود. باز نبی اکرم تکبیر فتح گفت و مسلمین همه تکبیر گفتند.

ص: ۱۸۹

پس ضربت سوم را بر آن سنگ فرود آورد و آن را شکست و برقی دیگر از آن بدرخشید که همه جا را روشن کرد باز هم حضرت تکبیر فتح گفت و همگان با وی تکبیر گفتند. سپس رسول خدا از خندق بالا رفت سلمان پرسید: یا رسول اللّه پدر و مادرم فدایت، امروز چیزی از شما دیدم که قبلاً ندیده بودم. پیامبر اکرم رو به جمعیت کرد و فرمود: آیا گفته سلمان را شنیدید؟ گفتند: آری، یا رسول اللّه. فرمود:

ضربت اول که بر سنگ نواختم برقی را که همه مشاهده کردید از آن بیرون شد که در آن کاخ‌های حیره و مدائن چون دندان سگان بر من روشن و نمودار شد پس جبرئیل به من خبر داد که امت من بر آن‌ها غلبه خواهند کرد. سپس ضربت دوم را نواختم و برقی از آن جهید که مشاهده کردید و در آن قصرهای سرخ فام روم بر من روشن و عیان جلوه کرد که چون نیش‌های سگان بود. جبرئیل خبر داد که امت من بر آن‌ها دست خواهند یافت. سر انجام ضربت سوم را نواختم برقی که دیدید از آن بر جهید و در میان آن صنعاء نیز چون دندان کلاب در برابر دیده ام روشن و آشکار شد. جبرئیل به من خبر داد که امتم بر آن‌ها پیروزی خواهند یافت. پس ای مسلمانان شما را مژده باد. مسلمانان از این گفتار خدا را سپاس گفتند که وعده ای راست به ما داده شد و خداوند ما را وعده داد که پس از تنگی و سختی، یاری و پیروزی به ما عنایت فرماید. ولی منافقان گفتند: آیا از این آرزوهای پوچ و وعده های باطل که به شما می‌دهد تعجب نمی‌کنید که به شما می‌گوید که از مدینه و یثرب کاخ‌های حیره و مدائن کسری را می بیند و فتح آن‌ها را به شما وعده می‌دهد در حالی که شما از ضعف و عجز، خندق می‌کَنید و قدرت مبارزه و مواجهه با دشمن را ندارید پس (در این موقع) قرآن نازل شد که: «وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ مَّا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا».

و خداوند متعال در باره این ماجرا آیه «قُلِ اللَّهُمَّ مالِكَ الْمُلْكِ» تا پایان آِه را نازل فرمود. ثعلبی با اسناد خود از عمرو بن عوف این روایت را نقل کرده است.

«مالِكَ الْمُلْكِ» یعنی ای آنکه مالك هر ملك (یعنی دارایی) و هر ملك (یعنی سلطنت) هستی. و برخی گویند: یعنی مالك همه بندگان و آنچه دارا هستند. و نیز گفته اند یعنی: مالك امر دنیا و آخرت. و برخی گویند: یعنی مالك نبوت. «تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشاءُ» یعنی سلطنت و ابزار پیروزی و فتح جهان را به محمد (صلی اللّه علیه و آله) و اصحاب و امت او عنایت می‌کنی و «تنزعه» از بزرگان قریش و امپراطوران روم و شاهنشاهان ایران باز می ستانی و قیامت نخواهد آمد مگر اینکه مسلمانان کشور و مملکت آن‌ها را فتح خواهند کرد. و نیز گفته اند: نبوت و امامت را به هر که خواهی می‌دهی و ولایت و تصرف در خلق و بلاد خود را به او می سپری و

ص: ۱۹۰

(به این معنی و سیاق) ملک و سلطنت را از جباران باز می ستانی. «وَ تُعِزُّ مَنْ تَشاءُ» به ایمان و اطاعت. «وَ تُذِلُّ مَنْ تَشاءُ» با کفر و معصیت. و گفته‌اند: عزیز می گردانی مؤمن را به بزرگداشت و ثنا گفتن وی و ذلیل می‌سازی کافر را با جزیه گرفتن و لعن کردن. و گفته‌اند: محمد و اصحابش را عزیز میسازی و ابو جهل و امثالش از کشته شدگان جنگ بدر در چاه را ذلیل می نمایی. و گفته‌اند: هر که از اولیاء خود را بخواهی به انواع عزت در دین و دنیا عزیز می‌داری و هر که از دشمنانت را اراده کنی در دنیا و آخرت ذلیل می گردانی زیرا خدای متعال اولیاء و دوستان خود را ذلیل نمی‌نماید و اما اگر ایشان را فقیر کند و یا مبتلی گرداند از راه ذلت دادن نیست بلکه برای این است که با این گرفتاری‌ها و نداری‌ها در آخرت (که زندگی جاوید و ابدی و حقیقی است) گرامیشان بدارد و آخرین درجه جلال و عزت را به آنها عطا فرماید. «بِيَدِكَ الْخَيْرُ» تنها بدست تو است همه خیرات و خوبی‌های دنیا و آخرت. - . مجمع البیان ۲ : ۴۲۷ - ۴۲۸ -

و در باره این فرموده خداوند متعال «الَّذِينَ عاهَدْتَ مِنْهُمْ» می گوید: یعنی همگی آن‌ها، یا کسانی که با آن‌ها پیمان بستی. مجاهد گوید: مقصود یهود بنی قریظه است که با پیامبر خدا پیمان بستند که به او زیان نرسانند و با دشمن او همکاری نکنند. لکن در جنگ خندق به وسیله فرستادن اسلحه، دشمنان پیامبر را یاری کردند. یک بار دیگر نیز پس از این پیمان شکنی، با پیامبر پیمان بستند و باز هم پیمان شکنی کردند و خداوند از آن‌ها انتقام گرفت. «ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ» هر بار که با این‌ها پیمان ببندی، پیمان شکنی می کنند «وَ هُمْ لا يَتَّقُونَ» و از نقض عهد یا عذاب خدا باک ندارند. «فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ» «فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ» هر گاه در میدان جنگ، بر آن‌ها دست یابی، «فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ» طوری آن‌ها را گوشمال بده که کسانی که بعد از آن‌ها می آیند، از آن‌ها تنفر پیدا کنند و از سرگذشت آن‌ها عبرت گیرند و عهد شکنی نکنند و از ترس اینکه دچار سرنوشت شوم آنها شوند، در بلاد پراکنده گردند. «تشرید» به معنای پراکنده ساختن است. «لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ» باشد که متذکر شوند و پند بیاموزند و از این کارها دست بکشند. «وَ إِمَّا تَخافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلى سَواءٍ» اگر بیم داشته باشی که قومی که با تو پیمان بسته است، در صدد خیانت برآید، پیمان خود را به سوی ایشان بیفکن و به آن‌ها اعلام کن که تو هم پیمان آن‌ها را شکسته ای تا هم تو و هم آن‌ها، از لحاظ علم به نقض پیمان، یکسان باشید. برخی گویند: معنای «علی سواء»، «علی عدل» می‌باشد.. واقدی گوید: این آیه در باره یهود بنی قینقاع نازل شد. با نازل شدن این آیه، پیامبر اسلام به سوی آن‌ها به حرکت درآمد. - . مجمع البیان ۴ : ۵۵۲ - ۵۵۳ -

طبرسی رحمه الله در تفسیر آیه «إِذْ جاءَتْكُمْ جُنُودٌ» گوید: اینان کسانی بودند که در ایام جنگ خندق بر علیه

ص: ۱۹۱

رسول خدا تحزّب (گروه گرایی) کردند. «فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً» و آن باد تندی بود که بر ایشان وزید تا دیگ‌های غذای برگشته و خیمه های آن‌ها کنده شد. «وَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها» آن‌ها فرشتگان بودند. و بعضی گفته اند: که فرشتگان در آن روز جنگ نکردند و کسی را نکشتند بلکه مؤمنان را تشجیع کرده و کفار را می‌ترسانیدند. «وَ كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيراً».

«إِذْ جاءُوكُمْ» یعنی یاد آورید هنگامی که لشکر مشرکین به سوی شما آمدند. «مِنْ فَوْقِكُمْ» یعنی از بالای وادی از طرف

مشرق، بنی قریظه و بنی نضیر و غطفان. «وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ» یعنی از طرف مغرب از سمت مکّه ابو سفیان در مردم قریش و کسانی که پیرو او بودند. «وَ إِذْ زاغَتِ الْأَبْصارُ» یعنی دیدگان شما از هر جهت مات و حیران شده و نمی نگریست مگر دشمن را که از هر طرف روی آورده است. و بعضی گفته اند: یعنی چشم‌ها از وحشت و ترس از جای خود برگشته چنانچه شخص ترسو به آن دچار می‌شود و در حال ترس نمی‌داند چه می بیند. «وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَناجِرَ» حنجره داخل گلو می‌باشد. قتاده گوید: یعنی دل‌ها از جای خود کنده شد و اگر نبود که گلو و حلقوم تنگی از آن می کرد که بیرون رود، هر آینه بیرون می... رفت. ابو سعید خدری گوید: روز خندق گفتیم: ای رسول خدا بفرما ما چه بگوئیم، به حقیقت جان ما به گلو رسید. فرمود بگوئید: اللّهم استر عوراتنا، و آمن روعاتنا» یعنی: بار خدایا مستور و مصون دار ناموس ما را و ایمن فرما وحشت ما. گوید: آن را خواندیم، پس چهره های دشمنان خدا به سبب باد تندی زده شد، و آنان فرار کردند. فراء گوید: یعنی آن‌ها ترسیدند و بیشترشان به جزع افتادند، و شخص ترسو و جبان هرگاه ترسش سخت شد کبدش باد می کند و وقتی کبد متورّم شد جان به گلو می‌رسد. «وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا» یعنی گمان‌های شما دگرگون و مختلف خواهد بود، پس بعضی از شما گمان نصر و یاری خدا را می‌برد و برخی هم از خدا مأیوس و ناامید می‌شود. وگفته‌اند: منافقین خیال می کنند که محمد صلی الله علیه و آله و سلم نابود می‌شود و مؤمنین گمان می کنند که آن حضرت یاری می‌شود. و بعضی گفتند: که اختلاف گمان آن‌ها این بود که بعضی گمان می کردند که کفّار غالب می‌شوند، و بعضی گمان می کردند که ایشان بر شهر مدینه مستولی می‌شوند، و بعضی گمان می کردند که جاهلیّت باز حاکم می‌شود چنانچه قبل از اسلام بود، و بعضی گمان می کردند که آنچه خدا و پیامبر وعده دادند از یاری دین و اهلش، غرور و فریب است، پس اقسام ظنون بسیار است خصوصا گمان ترسوها از همه بیشتر است. - . مجمع البیان ۸ : ۳۳۹ - ۳۴۰ -

«هُنالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ» یعنی مؤمنان در آنجا آزمایش و آزمون شدند. «وَ زُلْزِلُوا زِلْزالًا شَدِيداً»

ص: ۱۹۲

یعنی تکان خوردند به سبب ترسف تکان خوردنی سخت و لرزیدنی بزرگ. «وَ إِذْ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» یعنی در دل شک و تردید داشتند، «ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً» ابن عباس گوید: منافقین گفتند: محمد به ما وعده می‌دهد که ما مدائن کسری و قیصر را فتح می‌کنیم در حالی که ما امنیت توالت رفتن را نداریم این به خدا قسم فریب است. «وَ إِذْ قالَتْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ» مقصود عبد اللّه بن ابی و یارانش. و گفته‌اند: ایشان از منافقین بنی سالم بودند. و گفته‌اند: گوینده آن سخن اوس بن قبطی و هم عقیده های او بودند. «يا أَهْلَ يَثْرِبَ لا مُقامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا» یعنی ای اهل مدینه در اینجا برای شما اقامتگاهی نیست یا مکانی که در آن برای جنگ قیام کنید نیست، وقتی که میم مقام را فتحه دهیم، پس به منازلتان در شهر برگردید و مقصودشان فرار از لشگر رسول خدا بود. «وَ يَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ» و گروهی از ایشان از پیامبر صلی اللّه علیه و آله برای برگشتن به مدینه اجازه می‌گیرند و آن‌ها بنو حارثه و بنو سلمه بودند. «يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنا عَوْرَةٌ» می‌گویند که منازل ما حفاظی ندارد. یعنی منازل ما محفوظ نیست چون دیوار ندارد یا اینکه خانه های ما خالی از مردان است ما از دزدها می‌ترسیم. و برخی گویند: آنان گفتند منازل ما در طرف دشمن قرار دارد و ما ایمن بر خانواده خود نیستیم. «وَ ما هِيَ بِعَوْرَةٍ» امام صادق علیه السلام فرمود: بلکه آن‌ها بلند پایه و بنا و محصور و محکم است. «إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِراراً» مقصود آن ها از این سخنان چیزی جز فرار از جنگ و فرار از یاری نمودن مسلمانان نبوده است. «وَ لَوْ دُخِلَتْ» یعنی و اگر چه به منازلتان یا به شهر مدینه وارد شوند.

«عَلَيْهِمْ» يعنى و اگر اين گروهى كه قصد جنگ و پيكار را دارند و ايشان احزاب مى باشند داخل شوند بر اين مردم بهانه جوى منـافق كه مى گوينـد: خانه هاى ما بى حفاظ است.«مِنْ أَقْطارِها» يعنى از اطراف مـدينه يا خانه ها. «ثُمَّ سُـئِلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْها» يعنى در صورتى كه آنان را دعوت به شـرك نماينـد مشـرك شونـد. «وَ ما تَلَبَّثُوا بِها إِلَّا يَسِـيراً» يعنى از پذيرفتن كفر سـرپيچى نكنند مگر انـدكى. يا بـدين معنى كه بعد از اعطاء كفر به منافقين در مدينه اقامت نكنند مگر كمى تا خداوند در عذاب آن‌ها تعجيل فرمايـد. «وَ لَقَـدْ كانُوا عاهَـدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ» مقصود قبل از خنـدق است. «لا يُوَلُّونَ الْأَدْبارَ» يعنى با پيامبر بيعت نمودنـد و براى او سوگنـد خوردنـد كه او را يارى كننـد و از او دفاع نماينـد چنانچه از خود دفاع مى كننـد و ا جنگ با دشـمن بازنگردنـد و فرار نكننـد. مقاتل گويـد: مقصود بيعت شب عقبه است. «وَ كانَ عَهْـدُ اللَّهِ مَسْؤُلًا» يعنى در آخرت از آن سؤال خواهـد شـد. «قل لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْـلِ» اگر اجـل هاى شـما سر رسيده باشـد چاره اى از يكى از آن دو (مرگ يا كشته شـدن) نيست و اگر چه بگريزنـد و گريختن در اجل هاى شـما نمى‌افزايـد. «وَ إِذاً لا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا» يعنى و اگر اجل‌هاى شـما نرسيده باشد و از مرگ يا كشته شدن سالم مانديد

ص: ۱۹۳

در اين واقعه جنگ خندق در دنيا بهره مند نخواهيد بود مگر روزگارى اندك «قُلْ مَنْ ذَا الَّذِى يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ» كيست آنكه شما را از قضا و تقـدير خـدا حفظ كنـد. «إِنْ أَرادَ بِكُمْ سُوءاً» اگر او به شـما قصـد و اراده عـذاب و عقوبت نمايـد «أَوْ أَرادَ بِكُمْ رَحْمَةً» يا اراده رحمت يعنى نصرت و عزّت شـما را نمايـد پس مسلّما هيـچ كس قدرت و توان گرفتن جلوى خواسته خدا را ندارد. «وَ لا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا» كه متولّى امورشان شود. «وَ لا نَصِـيراً» و نه ناصـر و ياورى كه آن‌ها را يارى نموده و از ايشـان دفـاع نمايـد. «قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ» كسانى كه مردم را از جهاد منصرف مى كننـد و ايشان كسانى هستند كه ديگران را از جهاد با رسول خـدا باز مى‌دارند و مشغول مى كنند تا از جنگ منصـرف گردند و اين كار را براى اين مى كردند كه مى گفتند: محمد و يارانش يك لقمه بيش نيستند و اگر آن‌ها گوشت بودند ابو سفيان و اين گروه ها آن‌ها را مى‌خوردند. «وَ الْقائِلِينَ لِإِخْوانِهِمْ» يعنى يهود كه به برادران منافقين خود گفتنـد. «هَلُمَّ إِلَيْنا» يعنى بيائيـد به طرف ما و واگذاريـد محمـد را و بعضـى گفته اند: كه گويندگان منافقين بودند كه به برادران ضعيف الايمان خود گفتند: جنگ نكنيد محمد را رها كنيد، زيرا ما مى‌ترسيم كه شـما نابود و كشـته شويد. «وَ لا يَأْتُونَ الْبَأْسَ» يعنى در جهاد فى سبيل اللّه حاضر نشدند و شركت ننمودند. «إِلَّا قَلِيلًا» مگر كمى كه از روى رياء و خودنمايى بيرون مى‌روند، به اندازه اى كه گمان شود آن‌ها با شـما هستند. و گفته‌اند: يعنى حاضر به جنگ نمى‌شوند مگر از روى كراهت كه دل‌هايشان با مشركان است. «أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ» يعنى از روى بخل به جنگيدن با شما به جنگ مى‌آيند. و برخى گويند: از روى بخل به كمك رسانى و يارى در راه خدا به جنگ مى‌آيند. «كَالَّذِى يُغْشى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ» او كسـى است كه حال سـكرات مرگش نزديك شـده است، و غشوه و بيهوشـى او اسـباب و مقدمات مرگ است، پس غافل مى‌شود و عقلش مى‌رود و چشمش خيره مى‌شود و ديگر چشمك نمى زند، همين طور اين گروه چشم‌هايشان خيره مى‌شود و از شـدت ترس مـات مى گردد، «فـإذا ذهب الخوف» پس هر گاه ترس و ناراحتى رفت و امنيت و غنيمت پيش آمـد. «سَـلَقُوكُمْ بِأَلْسِـنَةٍ حِدادٍ» يعنى شـما را به سـخنان زننده اذيّت مى كنند و با زبان‌هاى تيز و جان‌گداز با شـما مخاصـمه و دشـمنى مى‌نمايند. و برخى گويند: يعنى زبان‌هايشان را در موقع تقسيم غنائم جنگى سر شما دراز مى‌كنند و مى‌گويند: به ما بدهيد، كه شمـا از ما سزاوارتر نيستيـد به اين غنائم. گويـد: و امّا موقع جنگ و نبرد ترسوترين مردم‌انـد، و امّا در موقع تقسـيم غنائم بخيل

ترین قوم‌اند و آن قول خدای سبحان است: «أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ» یعنی به غنیمت بخیل‌اند نسبت به

ص: ۱۹۴

مؤمنین در موقع تقسیم غنائم بخل می‌ورزنـد. و گوینـد: یعنی بخیلاننـد که سـخنی بگوینـد که در آن خیر باشـد. «أُولئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا» و گرنه این کارهای زشت را انجام نمی دادند. «فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمالَهُمْ» پس خداوند اعمال ایشان را باطل کرد، برای آنکه بر وجوهی که مستحق ثواب شونـد واقع نشـد. «وَ كانَ ذلِكَ» و این احباط و بطلان اعمال ایشان و یا نفاقشان. «عَلَى اللَّهِ يَسِيراً» یعنی بر خدا سهل و آسان است. «يَحْسَبُونَ الْأَحْزابَ لَمْ يَذْهَبُوا» یعنی گروه هایی از قریش و غطفان و اسد و یهودانی که بر علیه رسول خدا تشکیل حزب دادند می‌پندارند منصرف نشده اند و حال آنکه آن‌ها منصرف شده و فرار را بر قرار اختیار کردند و البته ایشـان این گمـان را برای ترسـشان و کثرت محبّتشان به شـکست مسـلمین بردنـد. «وَ إِنْ يَأْتِ الْأَحْزابُ» یعنی اگر احزاب و مشـرکین دوباره برای نبرد با مسـلمین برگردنـد. «يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بادُونَ فِي الْأَعْرابِ يَسْئَلُونَ عَنْ أَنْبائِكُمْ» یعنی این گروه منافقون دوست دارند که در بیابان با اعراب صـحرا نشـین باشـند و از اخبار شـما پرسـش کنند و با شـما نباشـند که کشته شوند و منتظر حوادث ناخوشایند باشـند. «وَ لَوْ كانُوا فِيكُمْ ما قاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا» یعنی و اگر این گروه منافقین با شما و میان شما بودند جنگ نمی کردنـد بـا دشـمنان شـما مگر انـدکی که توهّم و خیـال شود که ایشـان در جمله و جمعیّت شـمایند. «لَقَدْ كانَ لَكُمْ» ای گروه مکلّفین. «فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» یعنی الگوی شایسته. معنایش این است: برای شما به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله اقتداء است، اگر به آن حضـرت در یاریش، و صبر با او در موارد جنگ، اقتـدا می کردیـد. «لِمَنْ كانَ يَرْجُوا اللَّهَ» بدل از (لکم) اسـت یعنی اقتداء و تأسّـی به رسول خدا صـلّی اللّه علیه و آله فقط منحصـر مؤمنان است. «وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيراً» یعنی خدا را بسـیار یاد کننـد. «وَ لَمَّا رَأَ الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزابَ» یعنی با زیادی افرادشان. «قالُوا هـذا ما وَعَـدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ صَـدَقَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ» پیـامبر از پیش به آن‌هـا خبر داده بـود که احزاب عرب بر علیه آنـان قیـام نمـوده ولی وعـده داد که غلبه و پیروزی بـا مسـلمین خواهـد بـود. چـون ایشـان احزاب را دیدنـد مصـداق اخبـار او برایشـان روشن شـد و این پیش گویی معجزه ای برای او بود. و گوینـد: خداونـد تعالی ایشان را در سوره بقره وعده داد: «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا» تا «إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ» -. بقره / ۲۱۴ -

{آیا پنداشتید که داخل بهشت می شوید و حال آنکه هنوز مانند آنچه بر [سرِ] پیشـینیان شـما آمد، بر [سرِ] شما نیامده است؟ آنان دچار سـختی و زیان شدنـد و به [هول و] تکان درآمدنـد، تا جایی که پیامبر [خدا] و کسانی که با وی ایمان آورده بودند گفتنـد: «یاری خدا کی خواهد بود؟» هش دار، که پیروزی خدا نزدیک است.} آنچه را که به زودی از شدت و سـختی که از دشمنشان به آن‌ها می رسد، پس چون گروه های عرب را دیدند در روز خندق آن جمله را گفتند به جهت علم و اعتقادی که داشتند به اینکه به آن‌ها نمی رسد مگر آنچه را که پیش‌تر به پیامبران و مؤمنان رسید «وَ ما زادَهُم إِلَّا إِيماناً» و انبوه مشرکان جز تصـدیق و یقین و پایداری در جنگ را بر آن‌ها نیفزود. «و تسـلیما» امر او. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ» یعنی بیعت کردند که فرار نکنند، پس راست گفتند در برخورد با دشمنانشان. «فَمِنْهُمْ مَنْ قَضى

ص: ۱۹۵

نَحْبَهُ» بمیرد یـا در راه خـدا کشـته شـود و به آرزویش رسـید، پس این «قضـاء النحب» است. و ست وفـاء بنـذر و عهـد خـدا. و

گویند: قضـی نحبه: یعنی از عملش فارغ و خلاص شد و به پروردگارش رجوع نمود، یعنی در روز احد شهید گردید. «وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ» آنچه را که خدا وعده داده از یاری و نصرت مسلمین یا شهادت بر آنچه که یارانش شهید شدند و گذشتند. «وَ ما بَدَّلُوا تَبْدِيلًا» یعنی عهدی را که با خدای خود بسته بودند تغییر ندادند چنانچه منافقین تغییر دادند. «لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ» یعنی مؤمنین در عهد و پیمانشان صداقت و راستی نمودند تا خدا پاداش راستگویی آن‌ها را بدهد. «وَ يُعَذِّبَ الْمُنافِقِينَ» با شکستن پیمان. «إِنْ شاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ» اگر توبه کنند. «وَ رَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا» مقصود از احزاب، ابو سفیان و لشگرش و غطفان و قبایل عرب که با آن‌ها بودند. «بِغَيْظِهِمْ» یعنی به غضبشان که آن‌ها را آورد و کینه و عقده آن‌ها که شفا نیافت چون به هدف خود نرسیدند. «و لَمْ يَنالُوا خَيْراً» و به خیری که آرزوی آن را داشتند از پیروزی بر پیامبر و مؤمنین و خدا آن را خیر نامید زیرا این پیروزی و غلبه نزد ایشان خیر بود. و بعضی گفته اند: مقصود از خیر مال است. «وَ كَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتالَ» و خداوند درگیر شدن درجنگ را از مؤمنان دفع کرد به سبب آنچه که نازل فرمود بر مشرکین از باد سخت سردی که آن‌ها را از منازلشان در به در و آواره کرد و نیز با فرستادن فرشتگان، و ترس و رعبی که در دل‌هایشان انداخت. و عبد الله بن مسعود گوید: کفی اللّه المؤمنین القتال با علی بن ابی طالب علیه السلام که عمرو بن عبدود را کشت و همین مساله سبب فرار آن‌ها شد. و از حضرت ابی عبد اللّه امام صادق علیه السلام هم همین گونه روایت شده است. «وَ كانَ اللَّهُ قَوِيًّا» یعنی خدا به هر چه خواهد توانا است. «عَزِيزاً» هیچ چیزی در عالم بر او ممتنع نیست. -. مجمع البیان ۸: ۳۴۷ - ۳۵۰ -

سپس خداوند سبحان آنچه بر سر یهود بنی قریظه آمد را بیان کرده و می‌فرماید: «وَ أَنْزَلَ الَّذِينَ ظاهَرُوهُمْ» یعنی احزاب مشرکان را یاری دادند و پیمان میان خود و رسول خدا را شکستند، پیمانی که بر اساس آن نباید دشمن پیامبر را یاری می... دادند. «من أهل الكتاب» یعنی یهودیان. و کلّیه مفسّرین اجماع کرده اند که آنان بنو قریظه بودند مگر حسن که گوید آن‌ها بنو النضیر بودند، و قول اوّل صحیح تر است. «مِنْ صَياصِيهِمْ» یعنی از قلعه ها و حصارهایشان. «وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ» یعنی ترس از پیامبر و اصحابش را در دل آن‌ها انداخت. «فَرِيقاً تَقْتُلُونَ»

یک دسته از مردانشان را کشتید. «وَ تَأْسِرُونَ فَرِيقاً» و یک دسته از زنان و کودکان ایشان را به اسارت گرفتید. «وَ أَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَ دِيارَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ وَ أَرْضاً لَمْ تَطَؤُها» یعنی و اعطا فرمود به شما زمین‌هایی را

ص: ۱۹۶

که قدم‌هایتان بر آنجا نرسیده و به زودی خدا برای شما فتح خواهد نمود. و آن زمین خیبر بود. و گویند: آن زمین روم و فارس بود. عکرمه گوید: آن هر زمین است که فتح شود تا روز قیامت. ابی مسلم گوید: آن هر چیز است که خدا بدون لشکرکشی و تاختن اسب یا شتر در اختیار پیامبر گذارد. -. مجمع البیان ۸: ۳۵۱ -

می گویم: طبرسی رحمه الله در سیاق غزوه خندق گوید: محمد بن کعب قرظی و دیگر سیره‌نویسان گویند: ماجرای غزوه خندق اینگونه بود که عده ای از یهود که از آن‌ها سلام بن ابی الحقیق و حیّ بن اخطب با جماعتی از بنی النضیر که پیامبر خدا آن‌ها را تبعید و اخراج نموده بود بیرون رفتند تا در مکّه بر قریش وارد شده و آن‌ها را به جنگ با پیامبر خوانده و گفتند: ما با شما بر ضدّ مسلمان‌ها هستیم تا آن‌ها را نابود کنیم. قریش گفتند: ای جماعت یهود شما اهل کتاب اوّل هستید، آیا دین ما بهتر است یا دین محمد؟ گفتند: بلکه دین شما بهتر از دین اوست و شما سزاوارتر به حق از او هستید، یهود کسانی بودند که

خداوند در باره آنان نازل فرمود: «أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أَوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَ الطّاغُوت وَ يَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هؤُلاءِ أَهْدى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلا» - . نساء / ۵۱ -

{آیا کسانی را که از کتابِ [آسمانی] نصیبی یافته اند ندیده ای؟ که به «جبت» و «طاغوت» ایمان دارند، و در باره کسانی که کفر ورزیده اند می گویند: «اینان از کسانی که ایمان آورده اند راه یافته ترند.»} تا این فرموده: «و کفی بجهنم سعیراً» قریش از گفته آنها مسرور و تحریک شده، پس برای جنگ با رسول خدا اجتماع نموده و آماده پیکار شدند، سپس یهودیان مذکور از مکّه به سوی قبیله غطفان رفته و آنها را دعوت به جنگ با رسول خدا کرده و با آنها هم گفتند که ما با شما خواهیم بود و قریش هم برای این کار با ما پیمان بسته اند، پس قبیله غطفان هم موافقت و آمادگی خود را اعلام نمودند. قریش به رهبری و فرماندهی ابو سفیان بن حرب حرکت کرده و غطفان هم به سرکردگی عیینه بن حصین بن حذیفه بن بدر با قبیله فزاره و حرث بن عوف با قبیله بنی مره و مسعود بن جبله الاشجعی با مردمی که از اشجع تبعیت کردند بیرون آمده و به هم پیمان‌های خود هم از بنی اسد نوشتند که با آنها همراه شوند. طلیحه با عدّه از بنی اسد که هم پیمان با اسد و غطفان بودند به آنها پیوستند. و قریش به جماعتی از مردان بنی سلیم مثل ابو الاعور سلمی و پیروانش از قبیله مذکور نامه نوشتند که قریش را کمک کنند، و چون این اخبار به پیامبر اسلام رسید خندقی بر دور شهر مدینه با مشورت سلمان فارسی حفر کرد و این اوّلین

ص: ۱۹۷

جنگی بود که سلمان شرکت کرده و او در آن موقع آزاد بود. گفت: یا رسول اللّٰه ما در فارس وقتی در محاصره دشمن قرار می گیریم بر دور خود خندق قرار میدهیم، پس پیامبر صلّی اللّٰه علیه و آله رأی سلمان را پذیرفته و به اتفاق مسلمان‌ها خندق را کنده و آن را محکم ساختند.

و از دلایل و معجزات پیامبری آن حضرت که در حفر خندق ظاهر شد روایت ابو عبد اللّٰه حافظ است که به اسنادش از کثیر بن عبد اللّٰه بن عمرو عوف مزنی آورده که گفت: پدرم برای من از پدرش نقل کرد که پیامبر در سال احزاب نقشه خندق را چنین پیاده نمود که کندن چهل زراع را در عهده ده نفر از مسلمین گذارد. در میان مهاجرین و انصار در باره سلمان اختلاف شد و سلمان مرد نیرومند و پرتوانی بود. انصار گفتند که سلمان از ماست و مهاجرین گفتند سلمان از ماست، تا اینکه پیامبر خدا فرمود: سلمان از ما اهل بیت است.

می گویم: او حدیث را ادامه می‌دهد و ماجرای شکستن سنگ و بیرون جهیدن برق از آن را بر منوال روایت ثعلبی نقل کرده است.

سپس گوید: و نیز از آیات و معجزات پیامبری آن حضرت حکایتی است که ابو عبد اللّٰه حافظ با اسنادش از عبد الواحد بن ایمن مخزومی روایت نموده گوید: شنیدم جابر بن عبد اللّٰه انصاری گفت: ما در آن روز خندق می کندیم پس صخره‌ای سخت و سفت در آن ظاهر شد. ما گفتیم: یا رسول اللّٰه صخره‌ای در آن بیرون آمده است. پیامبر فرمود: بر آن آب بپاشید، آن گاه برخاست، و به طرف آن صخره آمد در حالی که از گرسنگی دامن خود را به شکم مبارکش بسته بود. کلنگ یا بیل را گرفت و سه مرتبه بسم اللّٰه گفت آن گاه بر آن سنگ زد. آن سنگ مانند رمل و شن نرم رونده گردید. گفتم: به من اجازه

دهیـد به منزلم بروم، اجـازه فرمود و من به منزل رفتم و به همسـرم گفتم: آیـا از خوراکی چیزی داری؟ گفت: یـک صاع (سـه کیلو) جو و یـک بزغـاله هست. او جو را آرد نموده و خمیر کرد و من بزغـاله را ذبـح کردم و پوست کنـدم و در اختیـار عیالم گذاشتم و خدمت پیامبر آمدم و ساعتی نشسته، سپس باز رخصت گرفته

ص: ۱۹۸

و به منزل آمـده و دیـدم همسـرم آن خمیر را نان ساخته و گوشت را هم پخته است، پس حضور پیامبر برگشـته و گفتم: نزد ما غذایی آماده است، یا رسول اللّٰه شـما و دو نفر از اصحابتان تشریف بیاورید. فرمود: جابر غذا چه مقدار است، گفتم: یک صاع نان جو و یک بزغاله است، پس پیامبر به مسـلمانانی که در خندق کار میکردند فرمود: برخیزید برای صـرف غذا به منزل جابر بیائید. همه آن‌ها برخاسته و به طرف منزل من آمدند و من از خجالت حالتی پیدا کردم که جز خدا کسی نمی‌دانست و با خود می گفتم: همه مردم آمدنـد بر یک من نان جو و یک بزغاله. نزد زنـم آمـده و گفتم: ما رسوا شـدیم، پیامبر با تمام مردم مـدینه آمدند. عیالم گفت: آیا پیامبر از تو از مقدار غذا پرسـید؟ گفتم بلی. گفت: خدا و پیامبر داناترند ما او را از موجودی خود خبر دادیـم. این سـخن زن من غم و غصّه مرا برطرف کرد. رسـول خـدا وارد شـده و فرمـود: گـوشت و نـان را بـا من گذاریـد. آن حضـرت نـان را ریز ریز می کرد و در آبگـوشت می‌ریخت و گوشت بزغـاله پخته را از هم جـدا می کرد و در ظرف غـذا می... گذارد، و مرتبا جلوی مردم می گذارد تا همه خورده و سیر شدند و تنور نان و دیگ آبگوشت مانند اول، پر از نان و آبگوشت و گوشت بود. سـپس پیـامبر به عیـال جابر فرمود: خودت بخور و به همسایه ها اهـداء کن. ما غـذا را خورده و به تمام خویشان خود نیز هدیه فرستادیم. بخاری این معجزه را در صحیح خویش آورده است. -. صحیح بخاری ۵ : ۱۳۹ -

براء بن عازب گوید: در روز احزاب رسول خدا با ما خاک حمل می کرد و خاک، سفیدی شکم آن بزرگوار را پوشانیده بود و با صدای بلند می فرمود:

بار خدایا اگر تو نبودی ما هدایت نشده و نه زکات داده بودیم و نه نماز می‌خواندیم.

پس خدایا بر ما سکینه و اطمینان را نازل فرما و قدم‌های ما را در هنگام ملاقات دشمن استوار دار.

حزب اوّل (که یهود مدینه اند) بر ما ستم کردند و هر وقت آن‌ها می‌خواستند آشوبی برپا کنند

ص: ۱۹۹

ما ممانعت می کردیم.

و این رجز را نیز بخاری در صحیح خود از ابو ولید و شعبهٔ و ابو اسحاق و براء نقل نموده است.

گوینـد: چون رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم از حفر خندق خلاص شد قریش با ده هزار نفر از مردم مختلف و پیروان قریش از بنی کنانه و اهل تهامه رسیده و بین جرف و غابه -. جرف جایی است که سیل ها آنجا را برده باشد و غابه چاه عمیق را گویند و سلع کوهی است در مدینه.

–

فرود آمدنـد و غطفان و پیروانش از اهل نجد آمده و در دامنه کوه احد منزل نمودند. پیامبر با سه هزار نفر از مسـلمین از مدینه بیرون آمـد، و «سلع» را در پشت خود قرار داده و در آنجـا اردوگاه ساختنـد و خنـدق در میان آن‌ها و جبهه دشـمن بود، و امر فرمود: که زنان و کودکان را در مکان بلند منزل دهند. دشـمن خدا حیّ بن اخطب نضـیری رهسپار شد تا به نزد کعب بن اسد قرظی رئیس بنی قریظه که با پیامبر پیمان بسـته و مواعده گذارده بود که بر علیه اسـلام و مسـلمین اقدامی ننماید. و چون کعب صدای ابن اخطب را شـنید درب قلعه را به روی او بست. او اجازه ملاقات خواست اما کعب خودداری نمود، پس فریاد زد: ای کعب در را باز کن کعب. گفت: وای بر تو ای حیی تو مردی بد قدم و نحس هستی و من با محمد پیمان بسته ام که بر علیه او کاری نکنم و نقض پیمان نمی‌کنم، و از او هم جز وفاء و صداقت چیزی ندیده ام. ابن اخطب گفت: وای بر تو

ص: ۲۰۰

در را باز کن تا با تو سخنی بگویم. گفت: من این کار را نمی‌کنم. گفت: آری تو در را بسته ای که مبادا من از آذوقه و علوفه تو چیزی بخورم. او در را گشود و حیی بن اخطب وارد شـد و گفت: وای بر تو ای کعب من عزّت دنیا را برایت آورده ام، من برایت قریش را بـا تمـام رؤسا و بزرگان آن و غطفان را با همه سـرانش آورده ام و با من پیمان بسـته انـد که از پای ننشـینند تا اینکـه محمـد و پیروانش را نـابود و ریشه‌کن کننـد. کعب گفت: به خـدا تـو ذلّت و بـدبختی دنیـا را برای من آورده ای، ابری آورده ای که رعـد و برق دارد ولی یک قطره باران با آن نیست، مرا واگـذار با محمـد زیرا من جز صداقت و وفاء چیزی از او ندیدم. ابن اخطب، کعب را مکرّر اغوا و بوعده شـیطانی فریفت تا او را حاضر کرد بر این پیمان و قرار که اگر قریش و غطفان شکست خورده و نتوانسـتند به محمد صدمه ای بزنند و به مکّه برگشـتند من بر قلعه تو وارد شوم، تا هر بلائی بر سـر تو آمد به من هم برسد. کعب پیمان خود را شکست و از قراری که میان او و آن حضرت بود برائت جست. چون این خبر به پیامبر رسید سعد بن معاذ بن نعمان ابن امرء القیس که یکی از بنی عبد الاشـهل و در آن موقع رئیس قبیله اوس بود به اتفاق سـعد بن عباده یکی از بنی ساعـده بن کعب بن خزرج که در آن وقت ریـاست قـبیله خزرج را داشت بـا عبـد اللّه بن رواحه و خوات بن جـبیر فرستاد و فرمود: بروید و ببینید آیا خبر نقض پیمان کعب صحّت دارد یا نه؟ اگر درست است برای ما روشن کنید که بدانیم و به مردم نگوئیـد و اگر که بر وفاء و عهـد خود باقی هسـتند به مردم ابراز کنیـد. آن گروه نزد کعب آمدند و دیدند که آن‌ها بر پلیدترین حالت هسـتند و علناً می‌گویند: میان ما و محمد عهد و قراری نیست. سـعد بن عباده آن‌ها را بد گفته و ملامت کرد و آن‌ها هم به سـعد بـدگویی کردنـد. سعد بن معاذ گفت: بـدگویی را واگـذار، آنچه بین ما و آن‌هاست از بدگویی و شـماتت بزرگ‌تر است، سـپس نزد پیامبر آمدنـد و گفتنـد: آن‌هاماننـد قبیله عضل و قاره که با اصحاب رسول خـدا حبیب بن عـدی و یارانش اصحاب رجیع مکر کردند، هستند. پیامبر فرمود: اللّه اکبر ای مسلمانان بشارت باد شما را.

ص: ۲۰۱

در این موقع بلاء بزرگ و سخت شد و ترس زیاد عارض گردید، و دشمن از بالای مدینه و پائین آن هجوم آورد تا مؤمنان هر گمانی از خاطرشان گذشت و نفاق بعضـی از منافقین ظاهر گشت. پیامبر صـلی الله علیه و آله و سلم با مشرکین حدود بیست و هفت روز در مقابل هم ایستاده ولی نبردی در میان آنان صورت نگرفت مگر تیر اندازی. چند نفر از قهرمانان و شجاعان قریش

مثل عمرو بن عبد ود برادر بنی عامر بن لوی و عکرمه ابی جهل و ضرار بن خطاب و هبیره بن ابی وهب و نوفل بن عبد اللّٰه لباس رزم پوشیده و بر مرکب های خود سوار و از خیام بنی کنانه عبور کردند و گفتند: ای بنی کنانه آماده جنگ شوید که به زودی خواهید دانست در این روز مرد میدان کیست، سپس هی بر اسب‌های خود زد، و آمدند تا در لب خندق رسیدند و گفتند: به خدا سوگند که این یک نقشه ای است که عرب آن را نمی دانست، سپس گشتند تا جای تنگی از خندق را یافتند و بر اسب‌ها نهیب دادند تا از خندق پریده و در آن طرف که زمین سخت و محکمی بود جولانی کرده و مبارز طلبیدند.

علی بن ابی طالب علیه السلام با چند نفر از مسلمین به مبارزه آنان شتافته و آن مرزی را که عبور از آن کرده بودند گرفتند. سوارکاران قریش به طرف آنان آمدند و عمرو بن عبدود پهلوان قریش بود که در روز جنگ بدر هم حاضر و مجروح شده و نتوانسته بود در جنگ احد شرکت کند و او در این روز برای اینکه دلاوری و شجاعت خود را اعلام کند، به میدان آمده بود و قریش او را با هزار سوار برابر و به او فارس یلیل می‌گفتند برای اینکه او با چند سوار از قریش آمدند تا به یلیل که بیابانی نزدیک بدر است رسیدند. بنو بکر با جماعتی جلوی آن‌ها را گرفتند، عمرو به یارانش گفت شما بروید و آن‌ها رفتند و او به تنهایی با بنو بکر به مقاتله برخاست و آن‌ها را کشت و یا فراری نمود تا به فارس یلیل معروف گردید. و نام زمینی که

ص: ۲۰۲

در آن خندق کندند (مداد) بود و نخستین کسانی که از آن پریدند عمرو و یارانش بودند، و در این باره گفته شده است:

عمرو بن عبد ود، اوّل قهرمان و اسب سواری بود که از خندق پرید. و او فارس یلیل و شجاع بی‌قرین بود.

ابن اسحاق گوید: عمرو بن عبد ود فریاد می‌زد: (هل من مبارز) آیا کسی هست که به نبرد و مبارزه با من آید. علی علیه السلام در حالی که در لباس رزم بود و کلاه خودی از آهن به سر داشت برخاست و گفت: یا رسول اللّٰه من به جنگ او خواهم رفت. پیامبر فرمود: بنشین یا علی او عمرو است و عمرو پیاپی می گفت: آیا مردی نیست، به میدان من آید و آنان را سرزنش کرده و دشنام می‌داد. و می گفت: بهشتی که شما گمان می کنید هر کس از شما کشته شود و یا بکشد داخل آن می... شود کجاست؟ علی علیه السلام برخاست و گفت: یا رسول اللّٰه من آماده نبرد با عمرو هستم، و عمرو برای بار سوم فریاد زد و گفت:

من از بس بر شما مسلمانان فریاد زدم آیا کسی هست که به نبرد من آید، صدایم گرفته شد.

و من ایستادم زمانی که دلاوران ترسیدند در مکان شجاع دلیر و بی پروایی.

به درستی که کرم و شجاعت در جوان مرد بهترین غریزه و صفات است.

علی علیه السلام برخاست و عرض کرد: یا رسول اللّٰه من مرد میدان اویم و آن حضرت فرمود: علی او عمرو است، گفت: گرچه عمرو باشد و از پیامبر اجازه نبرد با او را گرفت و پیامبر به او اجازه داد.

و در روایاتی که ابو محمد حسینی قائینی برای ما نقل نموده از حاکم ابو القاسم حسکانی به اسنادش از عمرو بن ثابت از

پـدرش از جـدش از حذیفه گوید: پیامبر زره خود را به نام (ذات الفضول) بر تن او نمود و شمشـیرش ذو الفقار را به او داده و عمامه خود سـحاب را بر سـر او گـذارد و نه دور پیچانید آن گاه فرمود: اکنون پیش برو و چون شـروع به رفتن کرد فرمود: بار خدایا او را از جلو و پشت سر و راست و چپ و بالا و پائین محافظت بفرما.

ابن اسحاق گوید: پس علی علیه السلام به طرف عمرو رفت در حالی که می گفت:

- عجله و شتاب نکن که آمد پاسخ گوینده ی صدای تو که عاجز و ناتوان نیست.

دارای نیت و بینش و راستی نجات بخش هر پیروزی است

کسی که صاحب اراده و قصد و بینایی و بینش و صداقت و نجات دهنده رستگاری است.

ص: ۲۰۳

من به حقیقت امیدوارم که بر تو اقامه کنم نوحه و عزای جنازه ها را.

از ضربت سختی که خاطره آن باقی بماند نزد طعنه زن ها و مسخره کنند گان.

عمرو به آن حضـرت گفت: تو کیسـتی؟ فرمود: من علی هسـتم. گفت، ابن عبـد منـاف؟ فرمود: من علی بن ابی طـالب بن عبد المطلب ابن هاشم ابن عبـد منافم. عمرو گفت: ای پسـر برادر از عموهای تو افرادی هسـتند که از تو بزرگترند من کراهت دارم که خون تو را بریزم، علی علیه السـلام فرمود: لکن من به خدا قسم کراهتی ندارم که خون تو را بریزم. عمرو خشـمگین شده و از اسب پیـاده و شمشـیرش را که گویی شـعله ای از آتش بود به طرف علی علیه السـلام کشـید و با خشم آمـد. پس علی علیه السـلام با کلاه خودی که بر سر داشت به جلوی او آمد و عمرو چنان ضربتی زد که آن را دو نیم کرد و شمشیر در آن مانده و به جلوی سر مبارک آن حضرت رسید، و آن را شکافت و آن حضرت هم ضربتی بر رگ گردن عمرو زد که بر زمین افتاد.

و در روایت حذیفه آمده است: آن حضـرت شمشـیری بر هر دو ساق پای عمرو زد که از پشت بر زمین افتاد و میان آن‌ها گرد و غباری برخاست، پس صدای اللَّه اکبر علی علیه السـلام به گوش رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم رسـید فرمود: به آن خـدایی که جـان من در دست اوست علی عمرو را کشت، و نخستین کسـی که به سوی آن گرد و غبـار مبـادرت کرد عمر بن خطاب بود که دیـد علی علیه السـلام شمشـیر خود را به زره عمرو می مالـد. عمر فورا بر گشت و گفت یا رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه و آله علی عمرو را کشت، و علی سر خود را بست و به سوی پیامبر آمد و صورتش مانند ماه می درخشید. عمر بن خطاب گفـت: چرا زره ارزنـده او را کـه در عرب بهـتر از آن نیست از تن او در نیـاوردی؟ فرمـود: چـون او را زدم عـورتش را وسـیله مصونیت خود قرار داد و من از پسر عمویم خجالت کشیدم که او را لخت کنم.

ص: ۲۰۴

حـذیفه گفت: پس پیامبر فرمود: ای علی بشارت باد تو را که اگر عمل امروز با عمل امت محمـد میزان کنند عمل تو (ضـربت

زدن تو) برتر از عمل آنان آید، و این برای این بود که خانه ای باقی نماند از خانه های مشرکین مگر آنکه به کشته شدن عمرو محزون گردیده و ناتوان شد، و نماند منزلی از منازل مسلمین مگر اینکه عزت و توانی در آن داخل گردید.

و نیز ابو القاسم حسکانی باسنادش از سفیان ثوری از زبید ثابی از مره از عبد اللّٰه بن مسعود روایت نموده که آیه: «کَفَی اللّٰهُ الْمُؤْمِنِینَ الْقِتالَ» را به علی می‌خواند.

پس یاران عمرو فرار را بر قرار اختیار کرده و لیکن اسب‌هایشان در خندق افتاده و مسلمانان آن‌ها را تعقیب و محاصره نموده و دیدند که نوفل بن عبد العزی در درون خندق است، پس او را از اطراف سنگ باران کردند. نوفل به ایشان گفت: یک بار کشتن از این بهتر است، یکی پائین آید تا با او مبارزه کنم، پس زبیر بن عوام وارد خندق شده و او را کشت.

ابن اسحاق گوید: علی علیه السلام نیزه ای به زیر گلوی او زد و او هلاک شد در خندق و مشرکین خدمت پیامبر ده هزار دینار فرستاده که مرده او را بخرند. پیامبر فرمود: آن مال برای شما، قیمت و بهاء مرده را نمی خوریم.

و امیر المؤمنین علی علیه السلام ابیاتی در آنجا انشاد کرد که این چند بیت از آن‌هاست:

- این مرد از نادانی و حماقت رأی و عقل بت‌های سنگی را یاری داد، و من یاری نمودم پروردگار محمد را به درستی و راستی.

ص: ۲۰۵

پس من او را زدم و انداختم روی زمین مانند تنه درختی که میان رمل و تپّه های شنی افتاده باشد.

و من از گرفتن لباس‌های رزمی او که ارزنده و بی نظیر بود خودداری کردم در حالی که اگر او به جای من بود لباسهایم را در آورده بود

عمرو بن عبید از حسن بصری روایت کرده که گفت: وقتی علی علیه السلام عمرو بن عبدود را به قتل رسانید سر نحس او را برداشت و در پیش روی رسول خدا انداخت. پس ابو بکر و عمر برخاسته و سر مبارک علی را بوسیدند.

و از ابی بکر بن عیاش روایت شده که گفت: علی علیه السلام ضربتی زد که در اسلام ارزشمندتر از او نبوده است، یعنی ضربتی که از آن حضرت بر عمرو بن عبدود زد و بر علی علیه السلام ضربتی زده شد که در اسلام از او بدتر نبوده، یعنی ضربه ابن ملجم لعنت خدا بر او باد.

ابن اسحاق گوید: حیان بن قیس بن عرقه تیری بر سعد بن معاذ انداخت و گفت: بگیر این تیر را من ابن عرقه هستم، رگ اکحل (رگ میانی دست) او را قطع کرد. سعد گفت:

ص: ۲۰۶

خدا تو را در آتش اندازد، بار خدایا اگر من مدتی بعد از جنگ قریش باقی ماندم، پس مرا زنده بدار تا انتقام خود را از ابن عرقه بگیرم. زیرا قومی در نزد من برای جهاد با آن‌ها محبوب تر از قومی نیست که پیامبر تو را اذیّت کردند و او را تکذیب کردند و او را بیرون کردند. و اگر جنگ بین ما و آن‌ها پایان یافته خدایا این زخم تیر را وسیله شهادت من قرار بده و مرا نمیران تا چشم مرا از انتقام از بنی قریظه روشن نمایی.

گوید: نعیم بن مسعود اشجعی خدمت پیامبر گفت: ای رسول خدا من مسلمان شده ام و هیچکس از خویشان من خبر ندارد، پس حکم و فرمان خود را به من بفرمائید. پیامبر به او فرمود: تو در میان ما یک نفر بیشتر نیستی پس هر چه می‌توانی برای ما انجام بده که جنگ مکر و خدعه است. نعیم بن مسعود رفت تا به قلعه بنی قریظه رسید و گفت من دوست صمیمی شمایم و گفت شما و قریش و غطفان در نزد محمد یکی نیستید، شهر شهر شماست و در آنجا اموال و فرزندان و زنان شماست. قریش و غطفان بلادشان دور است و آن‌ها آمدند تا بر شما وارد شوند پس اگر فرصتی به دست آوردند که شکستی به اسلام بزنند خواهند زد و گرنه به وطن خود برگشته و شما را با این مرد (محمد) واگذار خواهند نمود و شما را توان مقابله با او نیست. پس شما مبارزه و جنگ نکنید مگر آنکه چند تن از اشراف قریش را به گروگان بگیرید تا وثیقه شما باشد که قریش حرکت نکنند تا با محمد جنگ کنند. بنی قریظه به او گفتند: تو مطلبی را به آن اشاره کردی که ما از آن غافل بودیم. سپس نزد ابو سفیان آمد و اشراف قریش و گفت: ای گروه قریش شما دوستی من را نسبت به خودتان دانسته اید و می‌دانید که من از محمد و دین او بیزارم، من آمده ام نصیحتی به شما کنم خواهش دارم آن را کتمان نمائید. گفتند: تو پیش ما مورد اطمینان هستی هر چه بخواهی انجام می‌دهیم. گفت: آیا می‌دانید که بنی قریظه از پیمان شکنی خود پشیمان شده و نزد محمد فرستاده اند که تو از ما راضی نیستی مگر اینکه عده ای از رؤساء قریش را به گروگان بگیریم و تحویل شما دهیم تا آن‌ها را بکشی، آن گاه به اتفاق شما با آن‌ها بجنگیم تا ایشان را از زمین‌های خودمان بیرون کنیم. محمد صلی الله علیه و آله و سلم پذیرفت. اگر فرستادند که از شما گروگان بگیرند مواظب باشید که یک نفر را هم به آن‌ها ندهید. جدا از این کار حذر و پرهیز کنید. سپس نزد قبیله غطفان آمد و گفت: ای گروه غطفان من مردی از شما هستم

ص: ۲۰۷

و آنچه به قریش گفته بود به ایشان گفت. چون صبح شد و آن روز شنبه ماه شوّال سال پنجم از هجرت بود، ابو سفیان عکرمه پسر ابو جهل را با عدّه ای از قریش نزد بنی قریظه فرستاد و گفت به آن‌ها بگو که ابو سفیان می گوید: ای بنی قریظه علوفه و اسب‌های ما از بین رفتند و ما ساکن اینجا نیستیم، پس بیرون بیائید تا با محمد مبارزه و پیکار کنیم. آن‌ها در پاسخ گفتند: امروز روز شنبه است و ما هیچ کار نمی کنیم، و علاوه بر این ما به اتفاق شما با محمد کارزار نمی‌کنیم مگر اینکه شما چند نفر از بزرگان قریش را به عنوان گروگان به ما بدهید تا مورد وثوق و اطمینان ما شود که شما نروید و ما را تنها نگذارید که با محمد بجنگیم. ابو سفیان گفت: به خدا سوگند این همان مطلبی بود که نعیم گفت و ما را از آن بیم داد، پس پیغام فرستاد که ما یک نفر را هم به شما نخواهیم داد و اگر مایل هستید بیرون بیائید. جنگ کنید و اگر هم خواستید کنار بنشینید و جنگ نکنید. یهود بنی قریظه گفتند: به خدا قسم این همان چیزی بود که نعیم به ما گفت. پس پیام فرستادند که به خدا جنگ نخواهیم کرد مگر آنکه چند نفری از شما را به گروگان بگیریم و خداوند بین آن‌ها تفرقه انداخت و بادی، بسیار سرد در شب‌های زمستان بر آن‌ها فرستاد تا از جنگ منصرف شده و برگشتند.

محمـد بن کعب گوید: حذیفه یمانی می‌گفت: قسم به خدا که ما در روز خندق به اندازای سختی و گرسنگی و ترس دیدیم که جز خدا کسی نداند، و پیامبر برخاست و آن قدری که خدا می‌خواست در آن شب نماز خواند. سپس فرمود: کسی هست برود و خبر قریش را بیاورد تا در بهشت رفیق من باشد. حذیفه گوید: به خدا قسم هیچکس از ما در اثر خستگی و ترس و گرسنگی برنخاست. پیامبر مرا طلبید و من چاره ای جز اجابت نداشتم پس گفتم لبّیک، فرمود: برو و خبر قوم را بیاور و کاری نکن تا برگردی. گفت: من نزد قریش آمدم در حالی که باد که لشکر خدا بود بساط و اردوی آن‌ها را بر هم زده نه بنائی برایشان مانده بود و نه آتشی و نه دیگ غذایی. و من در همین حال بودم که ابو سفیان از خیمه اش بیرون آمد و گفت: ای مردم قریش هر کس ببیند که

ص: ۲۰۸

در کنار او کیست، حذیفه گوید: من زرنگی کرده و پیش دستی کردم بر ران دست راستی خود زدم و گفتم: تو کیستی؟ گفت: من فلانی هستم. آن گاه ابو سفیان مرکب خود را خواسته و سوار شد و گفت: ای گروه قریش به خدا قسم که شما در اینجا نمی‌توانید بمانید زیرا سواره و پیاده هلاک شدند، و بنی قریظه هم با ما خلاف کرد و این هم باد سرد سخت که هیچ چیز برای ما باقی نگذارد. پس سوار بر شتر خود شد در حالی که پای او را باز نکرده بود و پس از سوار شدن پای شتر را باز کرد. حذیفه گوید: در دل خود گفتم اگر این دشمن خدا را تیری زده و می‌کشتم کار بزرگی کرده ام. پس تیری در کمان گذارده و می‌خواستم بر او بزنم و او را بکشم که یاد سفارش پیامبر افتادم که فرمود کاری نکن تا برگردی. تیر را از کمان درآورده و خدمت رسول خدا رسیدم در حالی که مشغول نماز بود، و چون متوجه بازگشت من شد میان پاهایش را باز کرد و من در زیر آن حضرت جای گرفتم و گوشه‌ای کسایش را بر من کشید. و رکوع و سجده برد و نماز را به پایان برد و فرمود: چه خبر داری؟ من نیز تمام جریان را بازگو کردم.

و حافظ باسنادش از عبد اللّه بن اوفی روایت نموده که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بر احزاب نفرین کرد و گفت: اللّهم انت منزل الکتاب سریع الحساب اهزم الاحزاب الهمّ اهزمهم و زلزلهم» بار خدایا تو نازل کننده کتاب و زود حسابی این احزاب را فرار بده، بار خدایا ایشان را هزیمت بده و زیر و رو نموده و پراکنده کن.

و از ابی هریره روایت نموده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز جنگ احزاب می فرمود: «لا اله الّا اللّه وحده وحده وحده اعزّ جنده و نصر عبده و غلب الاحزاب وحده فلا شی ء بعده» نیست خدایی مگر خدای عالم که یکتا و بی همتاست ارتشِ خود را عزیز و پیروز داشت و بنده خاصّ خود را یاری نموده و احزاب را به یکتایی خود مغلوب داشت، و بعد از او چیزی نیست.

و از سلیمان بن صرد، روایت نموده که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم زمانی که احزاب فرار کرده و از آن حضرت دور شدند فرمود: اکنون ما با آن‌ها پیکار می کنیم و آن‌ها دیگر به جنگ ما نخواهند آمد و همانطور شد که فرمود. بعد از جنگ احزاب دیگر قریش به جنگ پیامبر نیامدند ولی آن حضرت با آن‌ها جنگید تا خدا مکّه را برای ایشان گشود. -. مجمع البیان ۸ : ۳۴۰ - ۳۴۵ -

ص: ۲۰۹

سپس در باره غزوه بنی قریظه گوید: زهری از عبد الرحمن بن عبد اللّه بن کعب بن مالک از پدرش روایت نموده که گفت: هنگامی که پیامبر با مسلمان‌ها از خندق برگشته و رفع خستگی نموده و شستشو کردند جبرئیل علیه السلام برای او ظاهر شده و گفت: شما از دشمن معذور هستی، آیا نشان نداد تو را که نکوهش را از تو برداشت و آن را بعدا بر نخواهیم داشت. پیامبر از جا پرید در حالی که ترسان بود، و تصمیم گرفت نماز عصر را با مردم نخواند مگر اینکه به دژ بنی قریظه برسند. مردم لباس رزم پوشیده و در هنگام غروب آفتاب بر بنی قریظه وارد شدند. مردم با هم مخاصمه و مجادله کردند. بعضی گفتند: پیامبر تصمیم گرفته که تا بنی قریضه را محاصره نکنیم نماز عصر را نخوانیم و ما مطابق تصمیم و برنامه پیامبر هستیم پس بر ما گناهی نیست. و گروهی هم روی گمان خود نماز خوانده و گروهی نماز را ترک کردند تا آفتاب غروب کرد و از روی گمان خود وقتی به حصار بنی قریظه رسیدند. پیامبر هیچ کدام از این دو گروه را مواخذه و سرزنش نکرد.

عروه گوید: پیامبر علی بن ابی طالب علیه السلام را در مقدم جبهه فرستاد و پرچم را به دست او داد و او را فرمان داد که تا درب قلعه و حصار بنی قریظه توقف نکند. علی علیه السلام از فرمان پیامبر اطاعت نمود و آن حضرت به دنبال او بیرون رفت. او بر گروهی از انصار در قبیله بنی غنم که انتظار پیامبر را داشتند، عبور کرد. پنداشتند که پیامبر فرمود: آیا در این نزدیکی سواری بر شما گذشت؟ گفتند: آری، دحیه کلبی سوار بر قاطر ابلقی که قطیفه دیباج بر روی بود بر ما گذشت. پیامبر خدا فرمود: آن دحیه نبود بلکه جبرئیل بود و خدا او را به بنی قریظه فرستاد تا آن‌ها را لرزانیده و ترسی در دل‌هایشان بیاندازد. گویند: علی علیه السلام رفت تا نزدیک قلعه آن‌ها شد و از آن‌ها شنید که سخن زشت و ناروایی به پیامبر خدا می‌دهند. پس برگشت و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را در راه ملاقات کرد و گفت یا رسول اللّه برای شما شایسته نیست که نزدیک این گروه خبیث و پلید شوید. فرمود: گمان می‌کنم که شما از ایشان سخن زشتی شنیدی. گفت: آری یا رسول اللّه، فرمود: اگر آن‌ها مرا می‌دیدند چیزی از این مقوله نمی گفتند. چون پیامبر خدا نزدیک حصار قلعه آنان شد، فرمود: ای برادران بوزینگان و خوک‌... ها آیا خدا شما را رسوا نکرد و بر شما غضب و بلا نفرستاد. گفتند: ای ابو القاسم شما جاهل نبودی. پیامبر بیست و پنج شبانه روز

ص: ۲۱۰

آن‌ها را در محاصره قرار داد تا اینکه محاصره آن‌ها را به تنگ آورد، و خدا در دل‌هایشان رعب و ترسی ایجاد کرد و حی بن اخطب با بنی قریظه بعد از فرار قریش و غطفان وارد قلعه آن‌ها شده بود و چون یقین کردند که پیامبر خدا از آن‌ها منصرف نخواهد شد تا اینکه با آن‌ها جنگ و نبرد کند، کعب اسد گفت: ای جماعت چیزی بر شما نازل شده که خودتان مشاهده می... کنید و من بر شما سه چیز را پیشنهاد می کنم هر کدام را خواستید اختیار کنید. گفتند: آن کدام است؟ گفت: اوّل با این مرد (یعنی پیامبر) بیعت نموده و او را تصدیق نمائیم زیرا به خدا سوگند قطعا بر شما ثابت و روشن شده که آن پیامبر مرسل خداست و او کسی است که در کتابتان (تورات) یاد شده. پس جانتان و اموالتان و زنان خود را به سبب ایمان به او تأمین نمائید. گفتند: ما هرگز حکم تورات را رها نکنیم و هیچگاه کتاب دیگری را بر او اختیار ننمائیم. گفت: اگر این را نمی پذیرید، پس بیائید کودکان و زنان خود را بکشیم سپس بیرون رویم و با محمد و یارانش مردانه با شمشیرهای کشیده پیکار و

جنگ کنیم، و چیز مهمّی پشت سر ما نباشد که ما را مشغول نماید تا خدا بین ما و محمد حکم فرماید، پس اگر کشته شدیم دیگر زن و بچه نداریم که غصه اسیری آنها را بخوریم و اگر ما زنده مانده و پیروز شدیم زن و فرزند پیدا خواهیم کرد. گفتند: این بیچاره ها را بکشیم، خیری دیگر در زندگی بعد از ایشان نیست. گفت: پس هرگاه این را هم قبول نکردید امشب شب شنبه است شاید محمد و یارانش از ما ایمن باشند در این شب، پس از قلعه بیرون رویم، و شبیخون بزنیم شاید به طور ناگهانی بهره‌ای از ایشان نصیب ما شود. گفتند: پس سنت خود را فاسد کنیم و کاری که گذشتگان ما در تغییر و ابطال سنّت کردند و مسخ شدند ما انجام دهیم تا به سرنوشت آنها مبتلا شویم. گفت: مردی از شما از اوّل ولادتش شبی را استوار و دور اندیش نبوده است.

زهری گوید: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم هنگامی که از آن حضرت خواستند که مردی در باره آنها قضاوت و داوری کند فرمود: هر کس از اصحاب من خواستید اختیار کنید. آنها سعد بن معاذ را اختیار کردند، و پیامبر خدا هم رضایت داد. پس بر حکم و داوری سعد بن معاذ تن در دادند و تسلیم شدند. پیامبر امر فرمود آنها را خلع سلاح کنند و آنها را در قبه ای قرار دادند و دستور داد شانه آنها را بسته و در خانه اسامه حبس نمودند، و عقب سعد

ص: ۲۱۱

بن معاذ را فرستاد و او را آوردند و او حکم نمود که مردان رزمنده آنها را بکشند و زنان و کودکان آنها را اسیر نمایند و اموالشان را تقسیم و اراضی و منازلشان به مهاجرین تعلق بگیرد. فرمود: شما صاحب منزل و زمین هستید ولی مهاجرین مسکنی ندارند. پیامبر تکبیر گفت و به سعد فرمود: حقیقتا در باره آنها به حکم خدای عز و جل حکم کردی.

و در بعضی از روایات است که فرمود: به حقیقت در باره آنها از بالای هفت آسمان به حکم خدا حکم کردی.

و ارقعه جمع رقیع نام آسمان دنیاست.

پیامبر مردان رزمنده آنها را که گمان کرده اند ششصد نفر بودند کشت. عده‌ای گفتند: چهار صد و پنجاه نفر مرد بودند، و هفتصد و پنجاه نفر هم اسیر گرفتند.

و روایت شده که ایشان به کعب بن اسد که فرستاده آنها بود نزد پیامبر گفتند: ای کعب به نظرت پیامبر با ما چه خواهد کرد؟ کعب گفت: آیا در هر موقع و مکان خواهید گفت مگر نمی بینید که پیامبر دست بردار نیست و هر کس از شما رفت برنمی... گردد؟ به خدا قسم کشتن است.

حی بن اخطب دشمن خدا را آوردند که بر تنش جامه‌ای سوراخ شده بود که آن را از هر طرف مانند جای بند انگشت‌ها پاره کرده بود تا از تنش بیرون نیاورند. دو دست او را با ریسمانی به گردنش بسته بودند. چون رسول خدا او را دید فرمود: به خدا قسم من خود را به دشمنی تو ملامت نمی‌کنم و لکن کسی که خدا را ترک کند خوار و بیچاره خواهد شد. آن گاه فرمود: ای مردم اعتراضی به امر خدا نیست کتاب خدا و تقدیر او و متصلا بر بنی اسرائیل نوشته شده است سپس نشست و امر کرد گردن او را زدند، آن گاه رسول خدا زنان و کودکان و اموالشان را میان مسلمین تقسیم نمود و اسیرانشان را با سعد بن زیاد انصاری به

طرف نجد فرستاد تا در آنجا فروخته و با پول آن اسب و سلاح خریداری کند.

گویند: چون اعدام بنی قریظه تمام شد جراحت پای سعد بن معاذ باز شد و خون از آن جاری شد و پیامبر او را به خیمه ای که برایش در کنار مسجد زده بودند برگردانید.

ص: ۲۱۲

از جابر بن عبد اللّه انصاری روایت شده که جبرئیل علیه السلام نزد پیامبر خدا آمد و گفت: این بنده شایسته خدا کیست که مُرده، و درهای آسمان برای او باز، و عرش خدا برای او لرزید. پیامبر بیرون آمد. مسلمانان آمدند و دیدند که سعد بن معاذ از دنیا رفته است. - . مجمع البیان ۸ : ۳۵۱ - ۳۵۲ -

**[ترجمه]

بیان

الكديه بالضم قطعه غليظه صلبه لا تعمل فيها الفأس (۳) ذكره الجزرى و فى بعض النسخ كذانه بفتح الكاف و الذال المعجمه و النون قال الجزرى الكذان حجاره رخوه إلى البياض و قال فى حديث المغيره فإذا أنا معصوب الصدر كان من عادتهم إذا جاع أحدهم أن يشد جوفه بعصابه و ربما جعل تحته حجرا و قال فعادت كثيبا أهيل أى رملا سائلا.

و فى القاموس ثرد الخبز فته و قال حم له ذلك قدر و حم حمه قصد قصده و ارتحال البعير عجله و الله له كذا قضاه له كأحمه و احتم دنا و حضر و الأمر فلانا أهمه كحمه.

و فى المصباح حم الشى ء كضرب قرب و دنا و أحمه غيره انتهى.

و أقول الأظهر عندى أنه كان يخمر فى الموضعين فصحف أى كان يستر القدر و التنور بثوب لئلا يطلع الناس على ما فيهما و كيف يبارك الله عليهما و كان هذا دأبه صلى الله عليه و آله فى سائر ما ظهرت فيه هذه المعجزه و يؤيده أن فى روايات العامه (۴) فجعل يكسر الخبز و يجعل عليه اللحم و يخمر البرمه (۵) و التنور إذا أخذ منه و يقرب إلى أصحابه.

و الآطام جمع أطم بالضم و هو البناء المرتفع الأعلى جشيشه فى أكثر النسخ

ص: ۲۱۳

۱- و اهتزخ ل.
۲- مجمع البيان ۸: ۳۵۱ و ۳۵۲.
۳- الفاس: الذى يشق به الحطب و غيره.
۴- ذكرناه فى ذيل الخبر.

٥- البرمه: القدر من الحجاره.

بـالجيم المفتوحه و الشـين المكسوره و هى أن تطحن الحنطه طحنا جليلا ثم تجعل فى القـدور و يلقى عليها لحم أو تمر و تطبخ ذكره الجزرى.

و فى بعضها بالخاء المعجمه و هو كزبير الغزال الصغير و أحفظه حمله على الحفيظه و هى الحميه و الغضب و طمى الماء ارتفع و الجهام بالفتح السحاب لا ماء فيه.

قوله يفتل منه قال الجزرى (۱) جعل فتل وبر ذروه البعير و غاربه مثلا لإزالته عن رأيه كما يفعل بالجمل النفور إذا أريـد تأنيسه و إزاله نفاره و الغارب مقدم السنام و الذروه أعلاه.

و فى القاموس لحن له قال قولا يفهمه عنه و يخفى على غيره و قال الفت الدق و الكسـر بالأصابع و فت فى ساعده أضعفه و قال الرجيع ماء لهذيل على سبعه أميال من الهده (۲) و به غـدر بمرثـد بن أبى مرثد و سـريته لما بعثها صـلى الله عليه و آله مع رهط عضل و القاره فغدروا بهم انتهى.

و يليل بفتح الياءين و سكون اللام وادى بينبع و الطفره الوثبه فى ارتفاع.

و فى القاموس جزع الأرض و الوادى كمنع قطعه و قال مراق البطن ما رق منه و لان.

و فى النهايه فيه الحرب خدعه يروى بفتح الخاء و ضـمها و سـكون الدال و بضـمها مع فتح الدال فالأول معناه أن الحرب ينقضى أمرها بخـدعه واحـده من الخـداع أى إن المقاتل إذ خـدع مره واحـده لم يكن لها إقاله و هو أفصح الروايات و أصـحها و معنى الثانى هو الاسم من الخداع و معنى الثالث أن الحرب تخدع

۱- فى النهايه ۲: ۴۷: و حـديث زبير: سأل عائشه الخروج الى البصره فابت عليه، فما زال يفتل فى الذروه و الغارب حتّى اجابته. جعل فتل و براه.

۲- الهده: عين بين طائف و مكّه.

الرجـال و تمنيهم و لاـ تفی لهم کما یقال فلان رجل لعبه و ضـحکه للـذی یکثر اللعب و الضـحک انتهی و الکراع کغراب اسـم لجمع الخیل.

**[ترجمه]«الکدیـهٔ» بـا ضـمه کـاف صـخره‌ای کلفت و سـخت است که تبر آن را نمی‌شکند. جزری این مطلب را ذکر کرده است. و در برخی نسـخه‌ها«کذانهٔ» با فتحه کاف و ذال معجمه و نون آمده است. جزری گوید: «الکذان» سـنگ نرم که مایل به سفید است. و گوید: در حدیث مغیرهٔ آمده است: «فإذا انا معصوب الصدر» عرب عادت داشـتند که چون یکی از آن‌ها گرسـنه شد شکم خود را با باندی می‌بست و چه بسا در زیر باند سنگی می گذاشت. و گوید: «فعادت کثیباً أهیل» یعنی شن روان.

در قاموس آمـده است: «ثرد الخبز» یعنی نان را ریز ریز کرد. و گوید: «حمّ له ذلک» یعنی برای او مقدّر کرد و «حمّ حمّه» یعنی او را قصـد کرد. «ارتحـال البعیر» یعنی بر شتر جهـاز بست و سوار آن شـد. «و الله له کـذا» یعنی برای او مقـدر کرد. «کـأحمّه» و احتمّ یعنی نزدیک شد و پیش آمد. «الامر فلاناً» یعنی برای او مهم شد «کحمّه».

در مصباح آمده است: «حمّ الشیء» بر وزن ضرب یعنی نزدیک شد. و «احمّه غیره» پایان سخن.

می گویم: وجه درست‌تر در نظر من این است که در هر دو عبارت «یخمّر» بوده که تصـحیف شده است، یعنی: او دیگ و تنور را با جامه‌ای پوشانیـد تا مردم ندانـند چه چیز در آن است و خداوند چگونه در آن‌ها برکت انداخته است. این عمل از عادت... هـای پیـامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم در دیگر مـواردی بـود که این معجزه از جـانب آن حضـرت صورت می گرفت. مطلب دیگری که این نظر را تاییـد می کنـد این است که در روایت‌های اهل سنّت آمـده است: آن حضـرت نان را ریز ریز می کرد و گوشت بر آن می گذاشت و چون از دیگ و تنور چیزی برمی‌داشت آن را می‌پوشانید و غذا را جلوی صحابه می گذاشت.

«الآطام» جمع اطم با ضمه به معنای بنای مرتفع و بلند است. «حشیشهٔ» در بیشتر نسخه‌ها

ص: ۲۱۳

با جیم مفتوحه و شـین مکسوره بدین معنا است که گندم به شدت کوبیده شود و در دیگ گذاشـته شود و گوشت یا خرما در آن بریزند و پخته شود. این مطلب را جزری ذکر کرده است.

در برخی از نسـخه‌ها با خاء معجمه بر وزن (زبیر) به معنای آهوی کوچک آمـده است. «أحفظه» یعنی خشم او را برانگیخت. و «الحفیظهٔ» به معنای تعصب و خشم است. «طمی المائ» یعنی آب بالا آمد. و «الجهام» با فتحه ابری بی‌باران است.

«یفتل منه» جزری گوید: «جعل فتل و بر دروهٔ البعیر و غاربه» ضرب المثلی است که برای دست کشیدن از رای و نظرش به کار می‌رود، چنانکه هرگاه بخواهند شتر رمیده را رام کنند. «الغارب» قسمت جلوی کوهان است. و «الذروهٔ» بالای کوهان است.

در قاموس آمـده است: «لحن له» یعنی سـخنی گفت که او بفهمـد و بر دیگران پوشـیده بمانـد. و گوید: «الفتّ» خورد کردن و شکسـتن بـا انگشت است. «فتّ فی ساعـده» یعنی او را نـاتوان ساخت. و گویـد: «الرجیع» آبی متعلق به هـذیل بود که در هفت مایلی هدّهٔ قرار داشت و در این مکان مرثد بن ابی مرثد و سـریّه او آنسان که پیامبر آنان را همراه با گروه عضل و قارهٔ فرستاد،

نیرنگ خوردند و مشرکان آنان را فریب دادند. پایان سخن.

«یلیل» با فتحه دو یاء و سکون لام، وادی ینبع است. و «الطفرة» پرش به ارتفاع است.

در قاموس آمده است: «جزع الارض و الوادی» بر وزن منع یعنی زمین یا وادی را پیمود. و گوید: «مراق البطن» قسمت نرم و نازک شکم است.

در نهایه آمده است: «الحرب خدعة» با فتحه و ضمه خاء و سکون و ضمه دال و فتحه دال روایت شده. که با حالت اول به این معنا است که امر جنگ با یک خدعه و نیرنگ به پایان می‌رسد. یعنی چون جنگجو یک بار خدعه به کار بست دیگر از جنگ دست کشیده نمی‌شود. و این معنا، فصیح‌ترین و صحیح‌ترین روایت است. و معنای دوم این است که اسم از «الخداع» باشد و معنای سوم این است که جنگ مبارزان را می‌فریبد

ص: ۲۱۴

و آنان را دل خوش کرده و به آنان وفا نمی‌کند. چنانکه گفته می‌شود: «فلان رجل لعبة و ضحكة» به کسی که بسیار شوخی و خنده می‌کند.

پایان سخن.

«الكراع» بر وزن غراب اسم جمع برای گروه اسبان است.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

كَنْزُ الْكَرَاجُكِيِّ عَنْ أَسَدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ السُّلَمِيِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ الْعَتَكِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ صَفْوَةَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْعَلَوِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْعَلَاءِ عَنْ صَبَّاحِ بْنِ يَحْيَى عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الْبَاقِرِ عَنْ آبَائِهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَوْمَ الْأَحْزَابِ اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَخَذْتَ مِنِّي عُبَيْدَةَ بْنَ الْحَارِثِ يَوْمَ بَدْرٍ وَ حَمْزَةَ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ يَوْمَ أُحُدٍ وَ هَذَا أَخِي عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَبِّ لا تَذَرْنِي فَرْداً وَ أَنْتَ خَيْرُ الْوارِثِينَ (۱).

**[ترجمه]کنز الکرجکی: خالد بن یزید از امام باقر علیه السلام از پدرانش روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز احزاب فرمود: بار خدایا تو در روز بدر عبیده بن حارث را از من گرفتی و در روز احد حمزه بن عبد المطلب را و این برادرم علی بن ابی طالب است، پروردگارا مرا تنها نگذار و تو بهترین ارث‌برندگانی. - . کنز الفوائد : ۱۳۶ - ۱۳۷ -

**[ترجمه]

«۲»

أَقُولُ وَ رَوَى الْكَرَاجُكِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قِصَّةَ قَتْلِ عَمْرٍو نَحْواً مِمَّا مَرَّ وَ ذَكَرَ أَنَّهُ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله ثَلَاثَ مَرَّاتٍ أَيُّكُمْ يَبْرُزُ إِلَى عَمْرٍو وَ أَضْمَنُ لَهُ عَلَى اللَّهِ الْجَنَّةَ وَ فِي كُلِّ مَرَّةٍ كَانَ يَقُومُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ الْقَوْمُ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ فَاسْتَدْنَاهُ وَ عَمَّمَهُ بِيَدِهِ فَلَمَّا بَرَزَ قَالَ صلى الله عليه و آله بَرَزَ الْإِيمَانُ كُلُّهُ إِلَى الشِّرْكِ كُلِّهِ وَ كَانَ عَمْرٌو يَقُولُ:

وَ لَقَدْ بَحَحْتُ مِنَ النِّدَاءِ*** بِجَمْعِهِمْ (۲) هَلْ مِنْ مُبَارِزٍ(۳)

إِلَى قَوْلِهِ

إِنَّ الشَّجَاعَةَ فِي الْفَتَى وَ الْجُودَ*** مِنْ كَرَمِ الْغَرَائِزِ

إِلَى قَوْلِهِ فَمَا كَانَ أَسْرَعَ أَنْ صَرَعَهُ (۴) أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ جَلَسَ عَلَى صَدْرِهِ فَلَمَّا هَمَّ أَنْ يَذْبَحَهُ وَ هُوَ يُكَبِّرُ اللَّهَ وَ يُمَجِّدُهُ قَالَ لَهُ عَمْرٌو يَا عَلِيُّ قَدْ جَلَسْتَ

۱- كنز الفوائد: ۱۳۶ و ۱۳۷.

۲- في المصدر: بجمعكم و هو الصحيح كما تقدم.

۳- في المصدر: ووقفت اذ جبن الشجاع (المشجع خ ل)***موقف الخصم المناجز انى كذلك لم أزل***متسرعا نحو الهزاهز

۴- في المصدر : ثم جادله فما كان باسرع من ان صرعه.

مِنِّی مَجْلِساً عَظِیماً فَإِذَا قَتَلْتَنِی فَلَا تَسْلُبْنِی حُلَّتِی فَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ هِیَ أَهْوَنُ عَلَیَّ مِنْ ذَلِکَ وَ ذَبَحَهُ وَ أَتَی بِرَأْسِهِ وَ هُوَ یَخْطِرُ (۱) فِی مِشْیَتِهِ فَقَالَ عُمَرُ أَ لَا تَرَی یَا رَسُولَ اللَّهِ إِلَی عَلِیٍّ کَیْفَ یَمْشِی (۲) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّهَا لَمِشْیَةٌ لَا یَمْقُتُهَا اللَّهُ فِی هَذَا الْمَقَامِ فَتَلَقَّاهُ وَ مَسَحَ الْغُبَارَ عَنْ عَیْنَیْهِ وَ قَالَ لَوْ وُزِنَ الْیَوْمَ عَمَلُکَ بِعَمَلِ جَمِیعِ أُمَّةِ مُحَمَّدٍ لَرَجَحَ عَمَلُکَ عَلَی عَمَلِهِمْ وَ ذَاکَ أَنَّهُ لَمْ یَبْقَ بَیْتٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ إِلَّا وَ قَدْ دَخَلَهُ ذُلٌّ بِقَتْلِ عَمْرٍو وَ لَمْ یَبْقَ بَیْتٌ مِنَ الْمُسْلِمِینَ إِلَّا وَ قَدْ دَخَلَهُ عِزٌّ بِقَتْلِ عَمْرٍو (۳) وَ لَمَّا قَتَلَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَمْراً سَمِعَ مُنَادِیاً یُنَادِی وَ لَا یُرَی شَخْصُهُ:

قَتَلَ عَلِیٌّ عَمْراً*** قَصَمَ عَلِیٌّ ظَهْراً

أَبْرَمَ عَلِیٌّ أَمْراً

وَ وَقَعَتِ الْجَفْلَةُ (۴) بِالْمُشْرِکِینَ فَانْهَزَمُوا أَجْمَعِینَ وَ تَفَرَّقَتِ الْأَحْزَابُ خَائِفِینَ مَرْعُوبِینَ (۵).

**[ترجمه]می گویم: کراجکی داستان کشته شدن عمرو به همان صورتی که گذشت نقل کرده و گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم سه مرتبه فرمود: کدام یک از شما با عمرو مبارزه می کند تا من بهشت را در نزد خداوند برای او ضمانت کنم؟ هر سه بار علی علیه السلام برمی‌خاست و مردم سر به زیر افکنده بودند. پیامبر او را نزدیک خود خواند و با دستش عمامه بر سرش نهاد. چون علی علیه السلام به میدان مبارزه رفت پیامبر فرمود: «همه ایمان با همه شرک به مبارزه برخاست.» عمرو این رجز را می‌خواند:

آن قدر در میان شما جمله «هل من مبارز؟» (آیا مبارزی در میان هست؟) را فریاد زدم که صدایم گرفته است.

تا اینجا که گفت:

شجاعت، درون جوانمرد است و بخشش و کرم یکی از بهترین غرایز است.

امیر المؤمنین سریعاً او را بر زمین زد و بر سینه‌اش نشست و چون خواست با ذکر تکبیر و تمجید سر عمرو را ببرد، عمرو به او گفت: ای علی بر جایگاه

ص: ۲۱۵

بزرگی نشسته‌ای وقتی مرا کشتی لباس و سلاحم را از من نگیر. علی علیه السلام گفت: لباس و سلاح تو در نزد بی‌ارزش‌تر از آن است که از تو بگیرم و سرش را برید و با تبختر نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمد. عمر گفت: ای رسول خدا آیا نمی‌بینی که علی در راه رفتن چه بزرگی می کند؟ پیامبر فرمود: این گونه راه رفتن را خداوند در این گونه موارد ناپسند نمی‌دارد. پیامبر به پیشواز او رفت و گرد و خاک را از چشمانش پاک کرد و فرمود: اگر کار امروز تو در ترازو با اعمال همه امت محمد سنجیده شود، این کار تو سنگین‌تر خواهد بود زیرا هیچ خانه از مشرکان نماند جز که از کشته شدن عمرو دچار خواری گردد و هیچ خانه مسلمانی نباشد جز آنکه با کشته شدن عمرو، عزت و آبرو یابد. - . امیر المؤمنین در این هنگام این اشعار را سرود:

این مرد از بی خردی که داشت بتان سنگی را یاری کرد، ولی من از روی روشن بینی و صواب پروردگار محمد را یاری کردم.

پس با شمشیر بر او زدم و مانند تنه درخت خرما او را میان ریگهای نرم و تپه ها بر زمین افکندم.

و از جامه های او (و زرهی که بر تنش بود) درگذشتم، در صورتی که اگر من بجای او بر زمین می افتادم جامه های مرا از تنم بیرون می آورد (و برهنه ام می کرد).

ای گروه احزاب گمان مبرید که خدا دین خود و پیامبرش را فرو گذارد (و یاری آنها نکند). - چون علی علیه السلام عمرو را کشت ندای شنیدند که صاحب صدا دیده نشد که می گفت:

علی عمرو را کشت، علی پشت را شکست و علی کار را تمام کرد.

مشرکان شکت خورده و همگی پا به فرار گذاشتند و احزاب با ترس و هراش متفرق شدند. - . کنز الفوائد : ۱۳۷ - ۱۳۸ -

**[ترجمه]

«۳»

فس، تفسیر القمی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا نِعْمَهَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ جاءَتْکُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ رِیحاً وَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَ کانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیراً إِذْ جاؤُکُمْ مِنْ فَوْقِکُمْ وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْکُمْ الآیه.

فإنها نزلت فی قصه الأحزاب من قریش و العرب الذین تحزبوا علی رسول الله صلی الله علیه و آله قال و ذلک أن قریشا قد تجمعت فی سنه خمس من الهجره و

ص: ۲۱۶

۱- فی المصدر: و هو یتبختر.

۲- فی المصدر: کیف یتبختر (یتیه خ ل) فی مشیته؟.

۳- زاد فی المصدر هنا، فأنشأ أمیر المؤمنین علیه السلام: نصر (عبد خ ل) الحجاره من سفاهه رأیه***ونصرت رب محمد بصواب وضربته وترکته متجدلا***کالنسر فوق دکادک وروابی وعففت عن أثوابه ولو أننی***کنت المقطر بزنی اثوابی لا تحسبن الله خاذل دینه***ونبیه یا معشر الاحزاب

۴- الجفله : الهرب والهزیمه.

۵- کنز الفوائد: ۱۳۷ و ۱۳۸.

ساروا فی العرب و جلبوا و استنفروهم (۱) لحرب رسول الله صلی الله علیه و آله فوافوا فی عشره آلاف و معهم کنانه و سلیم و فزاره و کان رسول الله صلی الله علیه و آله حین أجلاـ بنی النضیر و هم بطن من الیهود من المدینه و کان رئیسهم حیی بن أخطب و هم یهود من بنی هارون علیه السلام فلما أجلاهم من المدینه صاروا إلی خیبر و خرج حیی بن أخطب (۲) إلی قریش بمکه (۳) و قال لهم إن محمدا قد وترکم و وترنا و أجلانا من المدینه من دیارنا و أموالنا و أجلی بنی عمنا بنی قینقاع فسیروا فی الأرض و اجمعوا حلفاءکم و غیرهم حتی نسیر إلیهم فإنه قد بقی من قومی بیثرب سبعمائه مقاتل و هم بنو قریظه و بینهم و بین محمد عهد و میثاق و أنا أحملهم علی نقض العهد بینهم و بین محمد و یکونون معنا علیهم فتأتونه أنتم من فوق و هم من أسفل و کان موضع بنی قریظه من المدینه علی قدر میلین و هو الموضع الذی یسمی ببئر بنی المطلب فلم یزل یسیر معهم حیی بن أخطب فی قبائل العرب حتی اجتمعوا قدر عشره آلاف من قریش و کنانه و الأقرع بن حابس فی قومه و عباس بن مرداس فی بنی سلیم (۴) فبلغ ذلک رسول الله صلی الله علیه و آله

۱- و استنفزوهم خ ل.

۲- وهم خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۳- ذکر فی السیره و غیره انه خرج مع سلام بن أبی الحقیق النضری و کنانه بن أبی الحقیق و هوذه بن قیس الوائلی و ابی عمّار الوائلی فی نفر من بنی النضیر و نفر من بنی وائل.

۴- فی الامتاع: فی الامتاع. و خرجت یهود الی غطفان، و جعلت لهم ثمر خیبر سنه ان هم نصروهم، و تجهزت قریش: و أتت یهود بنی سلیم فوعدوهم السیر معهم، و لم یکن أحد اسرع الی ذلک من عیینه بن حصن الفزاری، و خرجت قریش و من تبعها من احابیشها فی أربعه آلاف، و عقدوا اللواء فی دار الندوه، حمله عثمان بن طلحه بن أبی طلحه: و قادوا معهم ثلاثمائه فرس و کان معهم الف بعیر و خمسمائه بعیر، و لاقتهم سلیم بمر الظهر ان فی سبعمائه یقودهم سفیان بن عبد شمس ابو الأعور السلمی الذی کان مع معاویه بن أبی سفیان بصفین، و کان أبو سفیان بن حرب قائد قریش، و خرجت بنو أسد و قائدها طلیحه بن خویلد الأسدی، و خرجت بنو فزاره فی الف یقودهم عیینه بن حصن، و خرجت أشجع فی أربعمائه یقودهم مسعود بن رخیله: و خرجت بنو مره فی أربعمائه یقودهم الحارث بن عوف بن أبی حارثه، و قیل: لم یحضر بنو مره، و کانوا جمیعا عشره آلاف، (و اقبلت قریش فی احابیشها ومن تبعها من بنی کنانه) حتی نزلت وادی العقیق ، ونزلت غطفان بجانب احد ومعها ثلاثمائه فرس ، فسرحت قریش رکابها فی عضاه وادی العقیق ، ولم تجد لخیلها هناک شیئا الا ما حملت من علفها ، وهو الذره ، وسرحت غطفان ابلها إلی الغابه فی اثلها وطرفائها وکان الناس قد حصدوا زرعهم قبل ذلک بشهر ، وادخلوا حصادهم واتبانهم ، وکادت خیل غطفان وابلها تهلک من الهزال ، وکانت المدینه اذ ذاک جدیبه.

و استشار أصحابه و كانوا سبعمائه رجل (۱) فقال سلمان يا رسول الله إن القليل لا يقاوم الكثير فى المطاوله قال فما نصنع قال نحفر خندقا يكون بيننا (۲) و بينهم حجابا فيمكنك منعهم (۳) فى المطاوله و لا يمكنهم أن يأتونا من كل وجه فإنا كنا معاشر العجم فى بلاد فارس إذا دهمنا دهم (۴) من عدونا نحفر الخنادق فيكون الحرب من مواضع معروفه فنزل جبرئيل على رسول الله صلى الله عليه و آله فقال أشار بصواب فأمر رسول الله صلى الله عليه و آله بمسحه (۵) من ناحيه أحد إلى راتج و جعل على كل عشرين خطوه و ثلاثين خطوه قوم (۶) من المهاجرين و الأنصار يحفرونه فأمر فحملت المساحى و المعاول و بدأ رسول الله صلى الله عليه و آله و أخذ معولا ـ فحفر فى موضع المهاجرين بنفسه و أمير المؤمنين عليه السلام ينقل التراب من الحفره حتى عرق رسول الله صلى الله عليه و آله و عى (۷) و قال لا ـ عيش إلا ـ عيش الآ ـ خره اللهم اغفر للأنصار و المهاجرين فلما نظر الناس إلى رسول الله صلى الله عليه و آله يحفر اجتهدوا فى الحفر و نقلوا التراب فلما كان فى اليوم الثانى بكروا إلى الحفر و قعد رسول الله صلى الله عليه و آله فى مسجد الفتح فبينا المهاجرون

ص: ۲۱۸

۱- فى الامتاع: و كان المسلمون يومئذ ثلاثه آلاف، و زعم بن إسحاق انه انما كان فى سبعمائه، و هذا غلط، و قال ابن حزم: و خرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله يعنى فى الخندق فى ثلاثه آلاف، و قد قيل: فى تسعمائه فقط، و هو الصحيح الذى لا شك فيه، و الأول وهم.

۲- بينك خ ل.

۳- فى المصدر: معهم.

۴- دهماء خ ل.

۵- بحفره خ ل.

۶- قوما خ ل.

۷- عيى خ ل.

و الأنصار یحفرون إذ عرض لهم جبل لم تعمل المعاول فیه فبعثوا جابر بن عبد الله الأنصاری إلی رسول الله صلی الله علیه و آله یعلمه ذلک قال جابر فجئت إلی المسجد و رسول الله صلی الله علیه و آله مستلقی علی قفاه و رداؤه تحت رأسه و قد شد علی بطنه حجرا فقلت یا رسول الله إنه قد عرض لنا جبل لا تعمل (۱) المعاول فیه فقام مسرعا حتی جاءه ثم دعا بماء فی إناء و غسل وجهه و ذراعیه و مسح علی رأسه و رجلیه ثم شرب و مج ذلک الماء فی فیه ثم صبه علی ذلک الحجر ثم أخذ معولا فضرب ضربه فبرقت برقه فنظرنا فیها إلی قصور الشام ثم ضرب أخری فبرقت برقه فنظرنا فیها إلی قصور المدائن ثم ضرب أخری فبرقت برقه (۲) فنظرنا فیها إلی قصور الیمن فقال رسول الله صلی الله علیه و آله أما إنه سیفتح الله علیکم هذه المواطن التی برقت فیها البرق (۳) ثم انهال علینا الجبل کما ینهال الرمل.

فَقَالَ جَابِرٌ فَعَلِمْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مقوی (مُقْوٍ) أَیْ جَائِعٌ لَمَّا رَأَیْتُ عَلَی بَطْنِهِ الْحَجَرَ فَقُلْتُ یَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ لَکَ فِی الْغَدَاءِ (۴) قَالَ مَا عِنْدَکَ یَا جَابِرُ فَقُلْتُ عَنَاقٌ وَ صَاعٌ مِنْ شَعِیرٍ فَقَالَ تَقَدَّمْ وَ أَصْلِحْ مَا عِنْدَکَ قَالَ جَابِرٌ فَجِئْتُ إِلَی أَهْلِی فَأَمَرْتُهَا فَطَحَنَتِ الشَّعِیرَ وَ ذَبَحْتُ الْعَنْزَ وَ سَلَخْتُهَا وَ أَمَرْتُهَا أَنْ تَخْبِزَ و تَطْبُخَ وَ تَشْوِیَ فَلَمَّا فَرَغْتُ مِنْ ذَلِکَ جِئْتُ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقُلْتُ بِأَبِی وَ أُمِّی أَنْتَ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ فَرَغْنَا فَاحْضُرْ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ فَقَامَ (۵) صلی الله علیه و آله إِلَی شَفِیرِ الْخَنْدَقِ ثُمَّ قَالَ یَا مَعْشَرَ (۶) الْمُهَاجِرِینَ وَ الْأَنْصَارِ أَجِیبُوا جَابِراً وَ کَانَ فِی الْخَنْدَقِ سَبْعُمِائَهِ رَجُلٍ فَخَرَجُوا کُلُّهُمْ ثُمَّ لَمْ یَمُرَّ بِأَحَدٍ مِنَ الْمُهَاجِرِینَ وَ الْأَنْصَارِ إِلَّا قَالَ أَجِیبُوا جَابِراً

۱- لم تعمل خ ل.

۲- برقه اخری.

۳- فی المصدر: البرقه.

۴- من الغداء خ ل.

۵- رسول اللّه خ ل.

۶- یا معاشر خ ل.

قَالَ جَابِرٌ فَتَقَدَّمْتُ وَ قُلْتُ لِأَهْلِی قَدْ وَ اللَّهِ أَتَاکَ (۱) رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِمَا لَا قِبَلَ لَکَ بِهِ فَقَالَتْ أَعْلَمْتَهُ أَنْتَ مَا عِنْدَنَا (۲) قَالَ نَعَمْ قَالَتْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَا أَتَی قَالَ جَابِرٌ فَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَنَظَرَ فِی الْقِدْرِ ثُمَّ قَالَ اغْرِفِی وَ أَبْقِی ثُمَّ نَظَرَ فِی التَّنُّورِ ثُمَّ قَالَ أَخْرِجِی وَ أَبْقِی ثُمَّ دَعَا بِصَحْفَهٍ فَثَرَدَ فِیهَا وَ غَرَفَ فَقَالَ یَا جَابِرُ أَدْخِلْ عَلَیَّ عَشَرَهً فَأَدْخَلْتُ عَشَرَهً فَأَكَلُوا حَتَّی نَهِلُوا وَ مَا یُرَی فِی الْقَصْعَهِ إِلَّا آثَارُ أَصَابِعِهِمْ ثُمَّ قَالَ یَا جَابِرُ عَلَیَّ بِالذِّرَاعِ فَأَتَیْتُهُ بِالذِّرَاعِ فَأَكَلُوهُ ثُمَّ قَالَ أَدْخِلْ عَلَیَّ عَشَرَهً فَدَخَلُوا فَأَكَلُوا حَتَّی نَهِلُوا (۳) وَ مَا یُرَی فِی الْقَصْعَهِ إِلَّا آثَارُ أَصَابِعِهِمْ ثُمَّ قَالَ یَا جَابِرُ عَلَیَّ بِالذِّرَاعِ فَأَتَیْتُهُ فَأَكَلُوا وَ خَرَجُوا ثُمَّ قَالَ أَدْخِلْ عَلَیَّ عَشَرَهً فَأَدْخَلْتُهُمْ فَأَكَلُوا حَتَّی نَهِلُوا وَ مَا یُرَی (۴) فِی الْقَصْعَهِ إِلَّا آثَارُ أَصَابِعِهِمْ ثُمَّ قَالَ یَا جَابِرُ عَلَیَّ بِالذِّرَاعِ فَأَتَیْتُهُ بِالذِّرَاعِ فَقُلْتُ یَا رَسُولَ اللَّهِ كَمْ لِلشَّاهِ مِنْ ذِرَاعٍ (۵) قَالَ ذِرَاعَانِ فَقُلْتُ وَ الَّذِی بَعَثَکَ بِالْحَقِّ نَبِیّاً لَقَدْ أَتَیْتُکَ بِثَلَاثٍ فَقَالَ أَمَا لَوْ سَكَتَّ یَا جَابِرُ لَأَكَلُوا (۶) كُلُّهُمْ مِنَ الذِّرَاعِ قَالَ جَابِرٌ فَأَقْبَلْتُ أُدْخِلُ (۷) عَشَرَهً عَشَرَهً فَیَأْكُلُونَ حَتَّی أَكَلُوا كُلُّهُمْ وَ بَقِیَ وَ اللَّهِ لَنَا مِنْ ذَلِکَ الطَّعَامِ مَا عِشْنَا بِهِ أَیَّاماً.

قال و حفر رسول الله صلی الله علیه و آله الخندق و جعل له ثمانیه أبواب و جعل علی کل باب رجلا من المهاجرین و رجلا من الأنصار مع جماعه یحفظونه و قدمت قریش و کنانه و سلیم و هلال فنزلوا الزغابه ففرغ رسول الله صلی الله علیه و آله من حفر

۱- محمّد خ ل.

۲- بما عندنا خ ل.

۳- فادخلتهم حتّی أكلوا و نهلوا خ ل.

۴- و لم یر خ ل.

۵- من الذراع خ ل.

۶- لاكل الناس خ ل.

۷- فی المصدر: أدخلت.

الخندق قبل قدوم قریش بثلاثه أیام و أقبلت قریش و معهم حیی بن أخطب فلما نزلوا العقیق جاء حیی بن أخطب إلی بنی قریظه فی جوف اللیل و کانوا فی حصنهم قد تمسکوا بعهد رسول الله صلی الله علیه و آله فدق باب الحصن فسمع کعب بن أسید (۱) قرع الباب فقال لأهله هذا أخوک قد شأم قومه و جاء الآن یشأمنا و یهلکنا و یأمرنا بنقض العهد بیننا و بین محمد (۲) و قد وفی لنا محمد (۳) و أحسن جوارنا فنزل إلیه من غرفته فقال له من أنت قال حیی بن أخطب قد جئتک بعز الدهر فقال کعب بل جئتنی بذل الدهر فقال یا کعب هذه قریش فی قادتها و سادتها قد نزلت بالعقیق مع حلفائهم من کنانه (۴) و هذه فزاره مع قادتها و سادتها قد نزلت الزغابه و هذه سلیم و غیرهم قد نزلوا حصن بنی ذبیان و لا یفلت (۵) محمد و أصحابه من هذا الجمع أبدا فافتح الباب و انقض العهد بینک و بین محمد فقال کعب لست بفاتح لک الباب ارجع من حیث جئت فقال حیی ما یمنعک من فتح الباب إلا جشیشتک (۶) التی فی التنور تخاف أن أشرکک (۷) فیها فافتح فإنک آمن من ذلک فقال له کعب لعنک الله لقد دخلت علی من باب دقیق ثم قال افتحوا له الباب ففتحوا (۸) له فقال ویلک یا کعب انقض العهد بینک و بین محمد و لا ترد رأیی فإن محمدا لا یفلت من هذا الجمع أبدا فإن فاتک هذا الوقت لا تدرک (۹) مثله أبدا قال و اجتمع کل من کان فی الحصن من رؤساء الیهود مثل

۱- فی المصدر و السیره و الامتاع: کعب بن أسد.

۲- رسول اللّه خ ل.

۳- رسول اللّه خ ل.

۴- فی المصدر: و کنانه.

۵- أی لا یخلص.

۶- خشیشتک خ ل.

۷- اشارککک خ ل.

۸- ففتح خ ل. أقول: فی المصدر: ففتحوا له الباب.

۹- لم تدرک خ ل.

غزال بن شمول (۱) و یاسر بن قیس (۲) و رفاعه بن زید (۳) و الزبیر بن باطا (۴) فقال لهم کعب ما ترون قالوا أنت سیدنا و المطاع فینا و صاحب عهدنا و عقدنا فإن نقضت نقضنا معک و إن أقمت أقمنا معک و إن خرجت خرجنا معک قال الزبیر بن باطا (۵) و کان شیخا کبیرا مجربا قد ذهب بصره قد قرأت التوراه التی أنزلها الله فی سفرنا بأنه یبعث نبیا (۶) فی آخر الزمان یکون مخرجه بمکه و مهاجره (۷) فی هذه البحیره یرکب الحمار العری و یلبس الشمله و یجتزئ بالکسیرات (۸) و التمیرات و هو الضحوک القتال فی عینیه الحمره (۹) و بین کتفیه خاتم النبوه یضع سیفه علی عاتقه لا یبالی من لاقی یبلغ سلطانه منقطع الخف و الحافر فإن کان هذا هو فلا یهولنه هؤلاء و جمعهم و لو نأوی (۱۰) علی هذه الجبال الرواسی لغلبها فقال حیی لیس هذا ذاک ذلک النبی من بنی إسرائیل و هذا من العرب من ولد إسماعیل و لا یکونوا بنی إسرائیل (۱۱) أتباعا لولد إسماعیل أبدا لأن الله قد فضلهم علی الناس جمیعا و جعل منهم (۱۲) النبوه و الملک و قد عهد إلینا موسی أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّی یَأْتِیَنا بِقُرْبانٍ تَأْکُلُهُ النَّارُ

ص: ۲۲۲

۱- فی السیره و الامتاع: عزال بن سموال.

۲- و بناشر بن قیس خ ل. أقول: فی الامتاع: نباش بن قیس.

۳- فی الامتاع: و عقبه بن زید.

۴- الزهیر بن ناطا خ ل. أقول: ذکره الامتاع مثل المتن.

۵- الزهیر بن ناطا خ ل. أقول: ذکره الامتاع مثل المتن.

۶- نبی خ ل.

۷- الی المدینه خ ل. أقول: فی المصدر: و مهاجرته فی هذه البحیره.

۸- بالکسر خ ل.

۹- حمره خ ل.

۱۰- و لو ناوته هذه خ ل.

۱۱- و لا یکونون بنو إسرائیل خ ل. أقول: لعل الصحیح: (و لا یکون بنو إسرائیل) فوقع الوهم من النسّاخ.

۱۲- فی المصدر: و جعل فیهم.

و ليس مع محمد آيه و إنما جمعهم جمعا و سحرهم و يريد أن يغلبهم بذلك فلم يزل يقلبهم عن رأيهم حتى أجابوه فقال لهم أخرجوا الكتاب الذى بينكم و بين محمد فأخرجوه فأخذه حيى بن أخطب و مزقه و قال قد وقع الأمر فتجهزوا و تهيئوا للقتال و بلغ رسول الله صلى الله عليه و آله ذلك فغمه غما شديدا و فزع أصحابه فقال رسول الله صلى الله عليه و آله لسعد بن معاذ و أسيد بن حصين (۱) و كانا من الأوس و كانت بنو قريظه حلفاء الأوس ائتيا بنى قريظه فانظرا ما صنعوا فإن كانوا نقضوا العهد فلا تعلما أحدا إذا رجعتما إلى و قولا عضل و القاره فجاء سعد بن معاذ و أسيد بن حصين (۲) إلى باب الحصن فأشرف عليهما كعب من الحصن فشتم سعدا و شتم رسول الله صلى الله عليه و آله فقال له سعد إنما أنت ثعلب فى حجر لتولين قريش و ليحاصرنك رسول الله صلى الله عليه و آله و لينزلنك (۳) على الصغر و القمأ (۴) و ليضربن عنقك ثم رجعا إلى رسول الله صلى الله عليه و آله فقالا له عضل و القاره فقال رسول الله صلى الله عليه و آله لُعِنَا نحن أمرناهم بذلك و ذلك أنه كان على عهد رسول الله صلى الله عليه و آله عيون لقريش يتجسسون خبره و كانت عضل و القاره قبيلتان من العرب دخلا فى الإسلام ثم غدرا و كان إذا غدر أحد ضرب بهما المثل فيقال عضل و القاره.

و رجع حيى بن أخطب إلى أبى سفيان و قريش فأخبرهم بنقض بنى قريظه العهد بينهم و بين رسول الله صلى الله عليه و آله ففرحت قريش بذلك فلما كان فى جوف الليل جاء نعيم بن مسعود الأشجعى إلى رسول الله صلى الله عليه و آله و قد كان أسلم قبل قدوم قريش بثلاثه أيام فقال يا رسول الله قد آمنت بالله و صدقتك و كتمت إيمانى عن الكفره فإن أمرتنى أن آتيك بنفسى و أنصرك بنفسى فعلت و إن أمرت أن أخذل بين

۱- حضير خ ل. أقول: فى المصدر: (حصين) و الظاهر أنّه مصحف، و قد صرّح المقريزى فى الامتاع بانه اسيد بن حضير، على أنّه لم نعرف فى الصحابه من يكون اسمه اسيد بن حصين.

۲- حضير خ ل. أقول: فى المصدر: (حصين) و الظاهر أنّه مصحف، و قد صرّح المقريزى فى الامتاع بانه اسيد بن حضير، على أنّه لم نعرف فى الصحابه من يكون اسمه اسيد بن حصين.

۳- ثم لينزلنك خ ل.

۴- القمأ: الذل.

اليهود و بين قريش فعلت حتى لا يخرجوا من حصنهم فقال رسول الله صلى الله عليه و آله خذل (۱) بين اليهود و بين قريش فإنه أوقع عندى قال فتأذن لى أن أقول فيك ما أريد قال قل ما بدا لك فجاء إلى أبى سفيان فقال له تعرف مودتى لكم و نصحى و محبتى أن ينصركم الله على عدوكم و قد بلغنى أن محمدا قد وافق اليهود أن يدخلوا بين عسكركم و يميلوا عليكم و وعدهم إذا فعلوا ذلك أن يرد عليهم جناحهم الذى قطعه بنى النضير و قينقاع فلا أرى أن تدعوهم يدخلوا عسكركم (۲) حتى تأخذوا منهم رهنا تبعثوا بهم إلى مكه فتأمنوا مكرهم و غدرهم فقال له أبو سفيان وفقك الله و أحسن جزاءك مثلك أهدى (۳) النصائح و لم يعلم أبو سفيان بإسلام نعيم و لا أحد من اليهود ثم جاء من فوره ذلك إلى بنى قريظه فقال له يا كعب تعلم مودتى لكم و قد بلغنى أن أبا سفيان قال نخرج هؤلاء اليهود فنضعهم فى نحر محمد فإن ظفروا كان الذكر لنا (۴) و إن كانت علينا كانوا هؤلاء مقاديم الحرب فلا أرى لكم أن تدعوهم يدخلوا عسكركم حتى تأخذوا منهم عشره من أشرافهم يكونون فى حصنكم أنهم إن لم يظفروا بمحمد لم يبرحوا حتى يردوا عليكم عهدكم و عقدكم بين محمد و بينكم لأنه إن ولت قريش و لم يظفروا بمحمد غزاكم محمد فيقتلكم (۵) فقالوا أحسنت و أبلغت فى النصيحه لا نخرج من حصننا حتى نأخذ منهم رهنا يكونون فى حصننا.

و أقبلت قريش فلما نظروا إلى الخندق قالوا هذه مكيده ما كانت العرب تعرفها قبل ذلك فقيل لهم هذا من تدبير الفارسى الذى معه (۶) فوافى عمرو بن

۱- فى المصدر: اخذل.

۲- فى عسكركم خ ل.

۳- من أهدى خ ل.

۴- لنا دونهم خ ل.

۵- فقتلكم خ ل.

۶- فى الامتاع: و كان المشركون يتناوبون بينهم فيغدوا أبو سفيان بن حرب فى أصحابه يوما، و خالد بن الوليد يوما. و يغدو عمرو بن العاص يوما، و هبيره بن أبى وهب يوما، و عكرمه بن ابى جهل يوما ، وضرار بن الخطاب الفهرى يوما ، فلا يزالون يجيلون خيلهم ويتفرقون مره ويجتمعون مره اخرى. ويناوشون المسلمين ، ويقدمون رماتهم فيرمون ، وإذا أبوسفيان فى خيل يطيفون بمضيق من الخندق فرماهم المسلمون حتى رجعوا وكان عباد بن بشر الزم الناس لقبه رسول الله صلى الله عليه و آله يحرسها ، وكان اسيد بن حضير يحرس فى جماعه ، فاذا عمرو ابن العاص فى نحو المائه يريدون العبور من الخندق ، فرماهم حتى ولوا ، وكان المسلمون ينتاوبون الحراسه وكانوا فى قر شديد وجوع ، وكان عمرو بن العاص وخالد بن الوليد كثيرا ما يطلبان غره ومضيقا من الخندق يقتحمانه ، فكانت للمسلمين معهما وقائع فى تلك الليالى.

عبد ود و هبیره بن وهب (۱) و ضـرار بن الخطاب إلی الخندق و کان رسول الله صـلی الله علیه و آله قد صف أصحابه بین یدیه فصـاحوا بخیلهم حتی طفروا الخنـدق إلی جانب رسول الله صـلی الله علیه و آله فصاروا أصـحاب رسول الله صـلی الله علیه و آله کلهم خلف رسول الله صـلی الله علیه و آله و قـدموا رسول الله صـلی الله علیه و آله بین أیـدیهم و قال رجل من المهاجرین و هو فلاـن لرجـل بجنبه من إخوانه أ ما تری هـذا الشـیطان عمرا لا و الله (۲) ما یفلت من یـدیه أحـد فهلموا نـدفع إلیه محمدا لیقتله و نلحق نحن بقومنـا فـأنزل الله علی نبیه فی ذلک الوقت قَدْ یَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِینَ مِنْکُمْ وَ الْقائِلِینَ لِإِخْوانِهِمْ هَلُمَّ إِلَیْنا وَ لا یَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِیلًا إلی قوله أَشِحَّهً عَلَی الْخَیْرِ أُولئِکَ لَمْ یُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمالَهُمْ وَ کانَ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیراً (۳) و رکز عمرو بن عبد ود رمحه فی الأرض و أقبل یجول جوله و یرتجز و یقول

و لقد بَحِحْتُ من النداء***بجمعکم هل من مبارز

و وقفت إذ جبن الشجاع***مواقف القرن المناجز

إنی کذلک لم أزل*** متسرعا نحو الهزاهز

إن الشجاعه فی الفتی***و الجود من خیر الغرائز

ص: ۲۲۵

۱- فی الامتاع: و هبیره بن أبی وهب. و زاد: و عکرمه بن أبی جهل و نوفل بن عبد اللّه المخزومی.
۲- فی المصدر: لا و اللّه.
۳- ذکرنا موضع الآیات فی صدر الباب.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنْ لِهَذَا الْكَلْبِ فَلَمْ يُجِبْهُ أَحَدٌ فَوَثَبَ (۱) إِلَيْهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ أَنَا لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ يَا عَلِيُّ هَذَا عَمْرُو بْنُ عَبْدِ وُدٍّ فَارِسَ يَلْيَلَ قَالَ أَنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ادْنُ مِنِّي فَدَنَا مِنْهُ فَعَمَّمَهُ بِيَدِهِ وَ دَفَعَ إِلَيْهِ سَيْفَهُ ذَا الْفَقَارِ وَ قَالَ لَهُ اذْهَبْ وَ قَاتِلْ بِهَذَا (۲) اللَّهُمَّ احْفَظْهُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ وَ عَنْ يَمِينِهِ وَ عَنْ شِمَالِهِ وَ مِنْ فَوْقِهِ وَ مِنْ تَحْتِهِ فَمَرَّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُهَرْوِلُ فِي مِشْيَتِهِ وَ هُوَ يَقُولُ:

لَا تَعْجَلَنَّ فَقَدْ أَتَاكَ*** مُجِيبُ صَوْتِكَ غَيْرَ عَاجِزٍ

ذُو نِيَّةٍ وَ بَصِيرَةٍ***وَ الصِّدْقُ مُنْجِي كُلِّ فَائِزٍ

إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ أُقِيمَ***عَلَيْكَ نَائِحَةَ الْجَنَائِزِ

مِنْ ضَرْبَةٍ نَجْلَاءَ يَبْقَى*** صَوْتُهَا (۳) بَعْدَ الْهَزَاهِزِ(۴)

فَقَالَ لَهُ عَمْرٌو مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ وَ خَتَنُهُ فَقَالَ وَ اللَّهِ إِنَّ أَبَاكَ كَانَ لِي صَدِيقاً وَ نَدِيماً (۵) وَ إِنِّي أَكْرَهُ أَنْ أَقْتُلَكَ مَا أَمِنَ ابْنُ عَمِّكَ حِينَ بَعَثَكَ إِلَيَّ أَنْ أَخْتَطِفَكَ بِرُمْحِي هَذَا فَأَتْرُكَكَ شَائِلًا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ لَا حَيٌّ وَ لَا مَيِّتٌ فَقَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَدْ عَلِمَ ابْنُ عَمِّي أَنَّكَ إِنْ قَتَلْتَنِي دَخَلْتُ الْجَنَّةَ وَ أَنْتَ فِي النَّارِ وَ إِنْ قَتَلْتُكَ فَأَنْتَ فِي النَّارِ وَ أَنَا فِي الْجَنَّةِ فَقَالَ عَمْرٌو كِلْتَاهُمَا لَكَ يَا عَلِيُّ تِلْكَ إِذاً قِسْمَةٌ ضِيزَى (۶) فَقَالَ عَلِيٌّ دَعْ هَذَا

۱- فقام خ ل.

۲- و قال خ ل.

۳- ذكرها خ ل صيتها خ ل.

۴- تقدمت الاشعار قبلا و أشرنا ما يتعلق بها.

۵- قال البغداديّ فی المحبر: ۱۷۴: و كان أبو طالب بن عبد المطلب نديما لمسافر بن أبی عمرو بن أميّه فمات مسافر، فنادم أبو طالب بعده عمرو بن عبد ود بن نضر بن مالک بن حسل بن عامر بن لؤی، و قتل علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه عمرا يوم الخندق و هو يومئذ ابن مائه و أربعين سنه.

۶- أی ناقصه جائره.

يَا عَمْرُو إِنِّى سَمِعْتُ مِنْکَ وَ أَنْتَ مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْکَعْبَهِ تَقُولُ لَا يَعْرِضُ عَلَيَّ أَحَدٌ فِى الْحَرْبِ ثَلَاثَ خِصَالٍ إِلَّا أَجَبْتُهُ إِلَى وَاحِدَهٍ مِنْهَا وَ أَنَا أَعْرِضُ عَلَيْکَ ثَلَاثَ خِصَالٍ فَأَجِبْنِى إِلَى وَاحِدَهٍ قَالَ هَاتِ يَا عَلِيُّ قَالَ تَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ قَالَ نَحِّ عَنِّى هَذَا قَالَ فَالثَّانِيَهُ (١) أَنْ تَرْجِعَ وَ تَرُدَّ هَذَا الْجَيْشَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ فَإِنْ يَکُ صَادِقاً فَأَنْتُمْ أَعْلَى بِهِ عَيْناً وَ إِنْ يَکُ کَاذِباً کَفَتْکُمْ ذُؤْبَانُ (٢) الْعَرَبِ أَمْرَهُ فَقَالَ إِذاً تَتَحَدَّثَ (٣) نِسَاءُ قُرَيْشٍ بِذَلِکَ وَ يُنْشِدُ (۴) الشُّعَرَاءُ فِى أَشْعَارِهَا أَنِّى جَبُنْتُ وَ رَجَعْتُ عَلَى عَقِبِى مِنَ الْحَرْبِ وَ خَذَلْتُ قَوْماً رَأَّسُونِى عَلَيْهِمْ فَقَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَالثَّالِثَهَ أَنْ تَنْزِلَ إِلَيَّ فَإِنَّکَ رَاکِبٌ وَ أَنَا رَاجِلٌ حَتَّى أُنَابِذَکَ فَوَثَبَ عَنْ فَرَسِهِ وَ عَرْقَبَهُ (۵) وَ قَالَ هَذِهِ خَصْلَهٌ مَا ظَنَنْتُ أَنَّ أَحَداً مِنَ الْعَرَبِ يَسُومُنِى عَلَيْهَا ثُمَّ بَدَأَ فَضَرَبَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالسَّيْفِ عَلَى رَأْسِهِ فَاتَّقَاهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالدُّرْقَهِ فَقَطَعَهَا وَ ثَبَتَ السَّيْفُ عَلَى رَأْسِهِ فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ يَا عَمْرُو أَ مَا کَفَاکَ أَنِّى بَارَزْتُکَ وَ أَنْتَ فَارِسُ الْعَرَبِ حَتَّى اسْتَعَنْتَ عَلَيَّ بِظَهِيرٍ فَالْتَفَتَ عَمْرٌو إِلَى خَلْفِهِ فَضَرَبَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مُسْرِعاً عَلَى سَاقَيْهِ فَأَطَنَّهُمَا (۶) جَمِيعاً وَ ارْتَفَعَتْ بَيْنَهُمَا عَجَاجَهٌ فَقَالَ الْمُنَافِقُونَ قُتِلَ عَلِيُّ بْنُ أَبِى طَالِبٍ ثُمَّ انْکَشَفَتِ الْعَجَاجَهُ وَ نَظَرُوا فَإِذَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى صَدْرِهِ قَدْ أَخَذَ بِلِحْيَتِهِ يُرِيدُ أَنْ يَذْبَحَهُ ثُمَّ أَخَذَ

١- فقال خ ل.

٢- ذؤبان العرب: صعاليکهم و لصوصهم.

٣- لا تتحدث خ ل.

۴- و لا ينشد خ ل.

۵- عرقبه: قطع عرقوبه. و العرقوب: عصب غليظ فوق العقب. أقول: فى السيره قال على:

۶- فقطعها خ ل.

رَأْسَهُ وَ أَقْبَلَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ الدِّمَاءُ تَسِيلُ عَلَى رَأْسِهِ مِنْ ضَرْبَةِ عَمْرٍو وَ سَيْفُهُ يَقْطُرُ مِنْهُ الدَّمُ وَ هُوَ يَقُولُ وَ الرَّأْسُ بِيَدِهِ

أَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ***(۱) الْمَوْتُ خَيْرٌ لِلْفَتَى مِنَ الْهَرَبِ

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ يَا عَلِيُّ مَاكَرْتَهُ قَالَ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ الْحَرْبُ خَدِيعَةٌ و بعث رسول الله صلى الله عليه و آله الزبير إلى هبيره فضربه على رأسه ضربه فلق هامته و أمر رسول الله صلى الله عليه و آله عمر بن الخطاب أن يبارز ضرار بن الخطاب فلما برز إليه ضرار انتزع له عمر سهما فقال ضرار ويلك يا ابن صُهاك أ رمى (۲) فى مبارزه و الله لئن رميتنى لا تركت عدويا بمكه إلا قتلته فانهزم عنه (۳) عمر و مر نحوه ضرار و ضرب بالقناه على رأسه ثم قال احفظها يا عمر فإنى آليت أن لا أقتل قرشيا ما قدرت عليه فكان عمر يحفظ له ذلك بعد ما ولى و ولاه. فبقى رسول الله يحاربهم فى الخندق خمسه عشر يوما (۴) فقال أبو سفيان لحيى بن أخطب ويلك يا يهودى أين قومك فصار حيى بن أخطب إليهم فقال ويلكم اخرجوا فقد (۵) نابذتم محمدا الحرب فلا أنتم مع محمد و لا أنتم مع قريش فقال كعب لسنا خارجين حتى يعطينا قريش عشره من أشرافهم رهنا يكونون فى حصننا أنهم إن لم يظفروا بمحمد لم يبرحوا حتى يرد علينا محمد عهدنا و عقدنا فإنا لا نأمن أن تمر (۶) قريش و نبقى نحن فى عقر دارنا و يغزونا محمد فيقتل رجالنا و يسبى نساءنا و ذرارينا و إن لم نخرج لعله يرد علينا عهدنا فقال له حيى بن أخطب تطمع فى غير مطمع فقد نابذت محمدا الحرب فلا أنتم مع محمد و لا أنتم مع قريش فقال

۱- فى المصدر: انا على و ابن عبد المطلب.

۲- أ ترمينى.

۳- عند ذلك خ.

۴- و قيل: كان مده حصار الخندق عشرين يوما، و قيل: قريبا من الشهر.

۵- فى المصدر المطبوع: فقد نابذكم محمّد الحرب.

۶- لا نأمن من أن تمر خ ل. أقول فى المصدر المطبوع: تفر مكان تمر.

کعب هـذا من شؤمک إنما أنت طائر تطیر مع قریش غـدا و تترکنا فی عقر دارنا و یغزونا محمد فقال له لک (١) الله علی و عهد موسـی أنه إن لم تظفر قریش بمحمـد أنی أرجع معک إلی حصـنک یصـیبنی ما یصـیبک فقال کعب هو الـذی قد قلته لک إن أعطتنـا قریش رهنـا یکونون عنـدنا و إلاـ لم نخرج فرجع حیی بن أخطب إلی قریش فـأخبرهم فلمـا قـال یسـألون الرهن فقال أبو سفیان هذا و الله أول الغدر قد صدق نعیم بن مسـعود لا حاجه لنا فی إخوان القرده (٢) و الخنازیر فلما طال علی أصحاب رسول الله صـلی الله علیه و آله الأمر و اشتد علیهم الحصار و کانوا فی وقت برد شدید و أصابتهم مجاعه و خافوا من الیهود خوفا شدیدا و تکلم المنـافقون بمـا حکی الله عنهم و لم یبق أحـد من أصـحاب رسول الله صـلی الله علیه و آله إلاـ نـافق إلا القلیل و قـد کان رسول الله صـلی الله علیه و آله أخبر أصـحابه أن العرب تتحزب علی و یجیئونـا من فوق تغـدر الیهود و نخـافهم من أسـفل و أنه یصـیبهم جهـد شدیـد و لکن تکون العاقبه لی علیهم فلما جاءت قریش و غـدرت الیهود قال المنافقون ما وَعَـدَنَا اللّٰهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً و کان قوم (٣) لهم دور فی أطراف المدینه (۴) فقالوا یا رسول الله تأذن لنا أن نرجع إلی دورنا فإنها فی أطراف المدینه و هی عوره و نخاف الیهود أن یغیروا

١- لک عهد اللّه خ ل.

٢- القرود خ ل.

٣- منهم خ ل.

۴- فی الامتاع: و بعثت بنو حارثه بأوس بن قیظی بن عمرو بن زید بن جشم بن حارثه الأنصاریّ إلی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله یقولون: ان بیوتنـا عوره، و لیس دار من دور الأنصار مثل دارنا، لیس بیننا و بین غطفان أحـد یردهم عنا، فأذن لنا فلنرجع إلی دورنا فنمنع ذرارینا و نساءنا، فأذن لهم صـلّی اللّه علیه و آله، فبلغ سـعد بن معاذ ذلک فقال: یا رسول اللّه لا تأذن لهم انا و اللّه ما أصابنا و ایاهم شده قط الا صنعوا هکذا، فردهم.

عليها و قال قوم هلموا فنهرب و نصير فى الباديه و نستجير بالأعراب فإن الذى كان يعدنا محمد كان باطلا كله و كان رسول الله صلى الله عليه و آله أمر أصحابه أن يحرسوا المدينه بالليل و كان أمير المؤمنين عليه السلام على العسكر كله بالليل يحرسهم فإن تحرك أحد من قريش نابذهم و كان أمير المؤمنين عليه السلام يجوز الخندق و يصير إلى قرب قريش حيث يراهم فلا يزال الليل كله قائم وحده يصلى فإذا أصبح رجع إلى مركزه و مسجد أمير المؤمنين عليه السلام هناك معروف يأتيه من يعرفه فيصلى فيه و هو من مسجد الفتح إلى العقيق أكثر من غلوه نشاب فلما رأى رسول الله صلى الله عليه و آله من أصحابه الجزع لطول الحصار صعد إلى مسجد الفتح و هو الجبل الذى عليه مسجد الفتح اليوم فدعا الله و ناجاه فيما وعده و قال (۱) يا صريخ المكروبين و يا مجيب المضطرين (۲) و يا كاشف الكرب العظيم أنت مولاى و وليى و ولى آبائى الأولين اكشف عنا غمنا و همنا و كربنا و اكشف عنا كرب (۳) هؤلاء القوم بقوتك و حولك و قدرتك فنزل (۴) جبرئيل عليه السلام فقال يا محمد إن الله قد سمع مقالتك و أجاب دعوتك و أمر الدبور (۵) مع الملائكه أن تهزم قريشا و الأحزاب و بعث الله على قريش الدبور فانهزموا و قلعت أخبيتهم و نزل جبرئيل فأخبره بذلك فنادى رسول الله صلى الله عليه و آله حذيفه بن اليمان و كان قريبا منه فلم يجبه ثم ناداه ثانيا فلم يجبه ثم ناداه ثالثا (۶) فقال لبيك يا رسول الله فقال أدعوك فلا تجيبنى قال يا رسول الله بأبى أنت و أمى من الخوف و البرد و الجوع فقال

۱- و كان ممّا دعاه أن قال.

۲- يا مجيب دعوه المضطرين خ ل.

۳- شر خ ل. أقول: فى نسختى المخطوطه من المصدر: و اكشف عنا كرب شر هؤلاء القوم.

۴- فى المصدر: فنزل عليه جبرئيل.

۵- و هى الريح خ ل. أقول: فى المصدر المطبوع، و هو الريح.

۶- الثالثه خ ل.

ادخل فی القوم و آتنی بأخبارهم و لا تحدثن حدثا حتی ترجع إلی فإن الله قد أخبرنی أنه قد أرسل الریاح علی قریش و هزمهم قال حذیفه فمضیت و أنا أنتفض من البرد فو الله ما کان إلا بقدر ما جزت الخندق حتی کأنی فی حمام فقصدت خباء عظیما فإذا نار تخبو و توقد و إذا خیمه فیها أبو سفیان قد دلا خصیتیه علی النار و هو ینتفض (۱) من شده البرد و یقول یا معشر قریش إن کنا نقاتل أهل السماء بزعم محمد فلا طاقه لنا بأهل السماء و إن کنا نقاتل أهل الأرض فنقدر علیهم ثم قال لینظر کل رجل منکم إلی جلیسه لا یکون لمحمد عین فیما بیننا قال حذیفه فبادرت أنا فقلت للذی عن یمینی من أنت قال أنا عمرو بن العاص ثم قلت للذی عن یساری من أنت قال أنا معاویه و إنما بادرت إلی ذلک لئلا یسألنی أحد من أنت ثم رکب أبو سفیان راحلته و هی معقوله و لو لا- أن رسول الله صلی الله علیه و آله قال لا- تحدث حدثا حتی ترجع إلی لقدرت أن أقتله ثم قال أبو سفیان لخالد بن الولید یا أبا سلیمان لا بد من أن أقیم أنا و أنت علی ضعفاء الناس ثم قال ارتحلوا إنا مرتحلون ففروا منهزمین (۲) فلما أصبح رسول الله صلی الله علیه و آله قال لأصحابه لا تبرحوا فلما طلعت الشمس دخلوا المدینه و بقی رسول الله صلی الله علیه و آله فی نفر یسیر و کان ابن عرقه الکنانی رمی سعد بن معاذ رحمه الله بسهم فی الخندق فقطع أکحله فنزفه الدم فقبض سعد علی أکحله بیده ثم قال اللهم إن کنت أبقیت من حرب (۳) قریش شیئا فأبقنی (۴) لها فلا أحد أحب إلی محاربتهم من قوم

۱- أی یتحرک.

۲- و فی الامتاع: و اقام عمرو بن العاص و خالد بن الولید فی مائتی فارس جریده، ثمّ ذهب حذیفه الی غطفان فوجدهم قد ارتحلوا، فاخبر النبیّ صلّی اللّه علیه و آله بذلک، فلما کان السحر لحق عمرو و خالد بقریش، و لحقت کل قبیله بمحلتها، و أصبح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بعد رحیل الأحزاب فاذن للمسلمین فی الانصراف فلحقوا بمنازلهم.

۳- من حزب قریش خ ل.

۴- فابقی خ ل.

حاربوا (۱) الله و رسوله و إن كانت الحرب قد وضعت أوزارها بين رسول الله صلى الله عليه و آله و بين قريش فاجعلها لى شهاده و لا تمتنى حتى تقر عينى من بنى قريظه فأمسك الدم و تورمت يده فضرب له رسول الله صلى الله عليه و آله فى المسجد خيمه و كان يتعاهده بنفسه فأنزل الله يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً وَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَ كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيراً إلى قوله (۲) إِذْ جاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ بنى قريظه حين غدروا و خافوهم أصحاب رسول الله صلى الله عليه و آله وَ إِذْ زاغَتِ الْأَبْصارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَناجِرَ إلى قوله إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِراراً و هم الذين قالوا لرسول الله صلى الله عليه و آله تأذن لنا نرجع إلى منازلنا فإنها فى أطراف المدينه و نخاف اليهود عليها فأنزل الله فيهم إِنَّ بُيُوتَنا عَوْرَةٌ وَ ما هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِراراً إلى قوله وَ كانَ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً و نزلت هذه الآيه فى الثانى لما قال لعبد الرحمن بن عوف هلم ندفع محمدا إلى قريش و نلحق نحن بقومنا يَحْسَبُونَ الْأَحْزابَ لَمْ يَذْهَبُوا إلى قوله وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيراً ثم وصف الله المؤمنين المصدقين بما أخبرهم رسول الله ما يصيبهم فى الخندق من الجهد فقال وَ لَمَّا رَأَ الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزابَ إلى قوله وَ ما زادَهُمْ إِلَّا إِيماناً يعنى ذلك البلاء و الجهد و الخوف إلا إيمانا وَ تَسْلِيماً.

وَ فِي رِوَايَةِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ أَلَّا يَفِرُّوا أَبَداً فَمِنْهُمْ مَنْ قَضى نَحْبَهُ أَيْ أَجَلَهُ وَ هُوَ حَمْزَةُ وَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ أَجَلَهُ (۳) يَعْنِي عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ اللَّهُ وَ ما بَدَّلُوا تَبْدِيلًا لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَ يُعَذِّبَ الْمُنافِقِينَ إِنْ شاءَ الْآيَةَ.

۱- فى المصدر المطبوع: حادوا اللّه.

۲- هكذا فى النسخه و مصدره: و الظاهر أن قوله: (إلى قوله) زياده من نساخ التفسير و لا يحتاج إلى ذلك، لان الآيتين مترادفان، ليست بينهما آيه. راجع الأحزاب: ۹ و ۱۰.

۳- فى المصدر: اى اجله.

وَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ فِي قَوْلِهِ وَ رَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنالُوا خَيْراً وَ كَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتالَ بِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ كانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزاً وَ نَزَلَ فِي بَنِي قُرَيْظَةَ وَ أَنْزَلَ (۱) الَّذِينَ ظاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ إِلَى قَوْلِهِ وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيراً

فلما دخل رسول الله صلى الله عليه و آله المدينه و اللواء معقود أراد أن يغتسل من الغبار فناداه جبرائيل عذيرك من محارب و الله ما وضعت الملائكه لأمتها كيف (۲) تضع لأمتك إن الله يأمرك أن لا تصلى العصر إلا ببنى قريظه فإنى متقدمك و مزلزل بهم حصنهم إنا كنا فى آثار القوم نزجرهم زجرا حتى بلغوا حمراء الأسد فخرج رسول الله صلى الله عليه و آله فاستقبله حارثه بن نعمان فقال له ما الخبر يا حارثه (۳) فقال بأبى و أمى (۴) يا رسول الله هذا دحيه الكلبى ينادى فى الناس ألا لا يصلين العصر أحد إلا فى بنى قريظه فقال ذاك جبرئيل ادعوا عليا فجاء على عليه السلام فقال له ناد فى الناس أن لا يصلين أحد العصر إلا فى بنى قريظه (۵) فجاء أمير المؤمنين عليه السلام فنادى فيهم فخرج الناس فبادروا إلى بنى قريظه و خرج رسول الله صلى الله عليه و آله و على عليه السلام بين يديه مع الرايه العظمى (۶) و كان حيى بن أخطب لما انهزمت قريش جاء فدخل حصن بنى قريظه فجاء أمير المؤمنين عليه السلام فأحاط بحصنهم فأشرف عليهم كعب بن أسيد (۷) من الحصن يشتمهم و يشتم رسول الله صلى الله عليه و آله فأقبل رسول الله صلى الله عليه و آله

۱- و أنزل اللّه خ. أقول: الزياده فى هذه النسخه من التفسير.

۲- فى المصدر: فكيف.

۳- ما يخبرنا حارثه خ ل. أقول: الموجود فى المصدر المطبوع و نسخه مخطوطه من نسختى مثل ما فى المتن، و فى نسختى اخرى مثل ذلك.

۴- فى المصدر: بأبى أنت و امى.

۵- فى سيره ابن هشام و تاريخ الطبريّ: فامر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله مؤذنا فأذن فى الناس: من كان سامعا مطيعا فلا يصلين العصر الا ببنى قريظه. و ذكر فى الامتاع ان المؤذن كان بلال.

۶- اتفق أصحاب السير كلهم ان الرايه كانت مع علىّ عليه السلام.

۷- فى المصدر المطبوع: أسد. و هو الصحيح.

على حمار فاستقبله أمير المؤمنين عليه السلام فقال بأبى و أمى (۱) يا رسول الله لا تدنو من الحصن (۲) فقال رسول الله صلى الله عليه و آله يا على لعلهم شتمونى (۳) إنهم لو رأونى (۴) لأذلهم الله ثم دنا رسول الله صلى الله عليه و آله من حصنهم فقال يا إخوه القرده و الخنازير و عبده الطاغوت أ تشتمونى إنا إذا نزلنا بساحه قوم فساء صباحهم فأشرف عليهم كعب بن أسيد (۵) من الحصن فقال و الله يا أبا القاسم ما كنت جهولا فاستحيا رسول الله صلى الله عليه و آله حتى سقط الرداء من ظهره حياء مما قاله و كان حول الحصن نخل كثير فأشار إليه رسول الله صلى الله عليه و آله بيده فتباعد عنه و تفرق فى المفازه و أنزل رسول الله صلى الله عليه و آله العسكر حول حصنهم فحاصرهم (۶) ثلاثه أيام فلم يطلع أحد منهم رأسه فلما كان بعد ثلاثه أيام نزل إليه غزال بن شمول (۷) فقال يا محمد (۸) تعطينا ما أعطيت إخواننا من بنى النضير احقن دماءنا و نخلى لك البلاد و ما فيها و لا نكتمك شيئا فقال لا- أو تنزلون على حكمى فرجع و بقوا أياما فبكى النساء و الصبيان إليهم و جزعوا جزعا شديدا فلما اشتد عليهم الحصار نزلوا على حكم رسول الله صلى الله عليه و آله فأمر رسول الله صلى الله عليه و آله بالرجال فكتفوا و كانوا سبعمائه و أمر بالنساء فعزلوا (۹) و قامت الأوس إلى رسول الله صلى الله عليه و آله فقالوا يا رسول الله حلفاؤنا و موالينا

۱- فى المصدر: بابى أنت و امى.

۲- فى السيره و تاريخ الطبرىّ: لا عليك ان لا تدنو من هؤلاء الاخابث. قال: لم؟ اظنك سمعت منهم لى اذى؟ قال: نعم يا رسول اللّه: قال: لو رأونى لم يقولوا من ذلك شيئا.

۳- يشتمونى خ ل.

۴- رادونى. آذونى خ ل.

۵- فى المصدر: أسد و هو الصحيح كما قدمنا.

۶- فحاصروهم خ ل.

۷- فى الامتاع: فنزل نباش بن قيس. أقول: و لعلّ غزال بن شمون مصحف عزال بن سموأل يوجد اسمه فى الأسارى.

۸- يا رسول اللّه خ ل.

۹- فعزلن خ ل.

من دون النـاس نصـرونا على الخزرج فى المواطن كلها و قـد وهبت لعبـد الله بن أبى سـبعمائه دراع و ثلاثمائه حاسـر فى صبيحه واحـده و ليس نحن بأقـل من عبـد الله بن أبى فلمـا أكـثروا على رسـول الله صـلى الله عليه و آله قـال لهم أ مـا ترضـون أن يكون الحكم فيهم إلى رجل منكم فقالوا بلى فمن هو قال سعد بن معاذ قالوا قد رضينا بحكمه فأتوا به فى محفه (۱) و اجتمعت الأوس حوله يقولون له يا أبا عمرو (۲) اتق الله و أحسن فى حلفائك و مواليك فقد نصـرونا ببغاث (۳) و الحدائق و المواطن كلها فلما أكثروا عليه قال قد آن (۴) لسعد أن لا تأخذه فى الله لومه لائم فقالت (۵) الأوس وا قوماه ذهب و الله بنو قريظه (۶) و بكى (۷) النساء و الصبيان إلى سعد فلما سكتوا (۸) قال لهم سعد يا معشر اليهود أ رضيتم بحكمى فيكم قالوا بلى قد رضينا بحكمك و الله قد رجونا نصـفك و معروفك و حسن نظرك فأعاد (۹) عليهم القوم فقالوا بلى يا أبا عمرو (۱۰) فالتفت إلى رسول الله صلى الله عليه و آله إجلالا له فقال ما ترى بأبى أنت و

۱- المحفه: سرير يحمل عليه المريض او المسافر. و فى السيره: فحملوه على حمار قد وطئوا له بوساده من أدم.

۲- يا أبا عمرو خ ل.

۳- هكذا فى نسـخه المصـنّف و سائر النسخ، و فى المصدر: «ببغات» و كلاهما مصـحفان، و الصـحيح: «ببعاث» ذكره القلقشندى فى نهايه الارب، و قال: كان بين الاوس و الخزرج، و له ذكر فى صحيح البخارىّ. و قال الجزرىّ فى النهايه فى «بعث»: يوم بعاث بضم البـاء يوم مشـهور كـان فيه حرب بين الاوس و الخزرج: و بعاث: اسم حصن للاوس، و بعضـهم يقوله بالغين المعجمه و هو تصحيف.

۴- لقد آن خ ل. أقول: هو الموجود فى المصدر المطبوع.

۵- فقال خ ل. أقول: هو الموجود فى المصدر المخطوط.

۶- آخر الدهر خ ل.

۷- و بكت خ ل.

۸- فلما سكنوا خ ل.

۹- فعاد خ ل أقول: هو الموجود فى المصدر.

۱۰- يا أبا عمرو خ ل.

أمی (۱) فقال احکم فیهم یا سعد فقد رضیت بحکمک فیهم فقال قد حکمت یا رسول الله أن تقتل رجالهم و تسبی نساءهم و ذراریهم و تقسم غنائمهم و أموالهم بین المهاجرین و الأنصار فقام رسول الله صلی الله علیه و آله فقال حکمت (۲) بحکم الله من فوق سبعه أرقعه (۳) ثم انفجر جرح سعد بن معاذ فما زال ینزفه الدم حتی مضی (۴) رحمه الله و ساقوا الأساری إلی المدینه و أمر رسول الله صلی الله علیه و آله بأخدود فحفرت بالبقیع فلما أمسی أمر بإخراج رجل رجل و کان یضرب عنقه فقال حیی بن أخطب لکعب بن أسید (۵) ما تری یصنع (۶) بهم فقال له ما یسوؤک أ ما تری الداعی لا یقلع و الذی یذهب لا یرجع فعلیکم بالصبر و الثبات علی دینکم فأخرج کعب بن أسید (۷) مجموعه یدیه إلی عنقه و کان جمیلا وسیما فلما نظر إلیه رسول الله صلی الله علیه و آله قال (۸) له یا کعب أ ما نفعک وصیه ابن الحواس (۹) الحبر الذکی (۱۰)

۱- یا رسول اللّه خ ل. اقول: یوجد ذلک فی المصدر المطبوع.

۲- قد حکمت خ ل. أقول: یوجد ذلک فی نسختی المخطوطتین.

۳- فی المصدر: سبع ارقعه. و زاد ابن هشام فی السیره فقال: حدّثنی بعض من اثق به من أهل العلم أن علیّ بن أبی طالب صاح و هم محاصر و بنی قریظه: یا کتیبه الایمان، و تقدم هو و الزبیر بن العوام و قال: و اللّه لاذوقن ما ذاق حمزه أولا فتحن حصنهم، فقالوا: یا محمّد ننزل علی حکم سعد بن معاذ.

۴- قضی خ ل. أقول: یوجد ذلک فی نسخه مخطوطه من المصدر عندی، و فی المطبوع:

۵- فی المصدر: أسد و هو الصحیح.

۶- ما یصنع محمّد خ ل. أقول: فی نسختی المخطوطه: ما تری، یصنع بهم و فی السیره:

۷- فی المصدر: أسد. و هو الصحیح.

۸- فقال خ ل.

۹- هکذا فی النسخه و فی المصدر المطبوع، و فی المخطوط: ابن الحواث: و تقدم فی باب البشائر بمولده: «۱۵: ۲۰۶» عن اکمال الدین: «ابن حواش» و یأتی بعد ذلک أیضا.

۱۰- الزکی خ ل.

الـذی قـدم علیکم من الشـام فقال ترکت الخمر و الحمیر (۱) و جئت إلی البـؤس و التمـور (۲) لنـبی یبعث مخرجه بمکه (۳) و مهاجره فی هذه البحیره یجتزئ بالکسر (۴) و التمیرات و یرکب الحمار العری فی عینیه حمره و بین کتفیه خاتم النبوه یضع سیفه علی عاتقه لا یبالی من لاقی (۵) یبلغ سلطانه منقطع الخف و الحافر فقال قـد کان ذلک یا محمد و لو لا أن الیهود یعیرونی أنی جزعت عنـد القتـل لآمنت بک و صـدقتک و لکنی علی دین الیهود علیه أحیا و علیه أموت فقال رسول الله صـلی الله علیه و آله قدموه و اضربوا (۶) عنقه فضـربت ثم قدم حیی بن أخطب فقال رسول الله صلی الله علیه و آله یا فاسق کیف رأیت الله صنع بک فقال و الله یا محمد ما ألوم نفسی فی عداوتک و لقد قلقلت کل مقلقل و جهدت کل الجهد و لکن من یخذل الله یخذل (۷) ثم قال حین قدم للقتل. (۸)

لعمری ما لام ابن أخطب نفسه. و لکنه من یخذل الله یخذل.

فقدم و ضرب عنقه فقتلهم رسول الله صلی الله علیه و آله فی البردین بالغداه و العشی فی

۱- الخمیر خ ل. أقول: تقدم کذلک قبلا. و فی المصدر المطبوع الخنزیر.

۲- و الثبـور خ ل. و فی الاکمـال: و التمـور، لنـبی یبعـث، هـذا أو ان خروجـه، یکـون مخرجـه بمکّـه، و هـذه دار هجرتـه، و هو الضحوک القتال، یجتزئ بالکسره و التمیرات، و یرکب الحمار العاری.

۳- مکّه خ ل.

۴- بالکسیرات خ ل.

۵- من لاقی منکم خ ل.

۶- فاضربوا خ ل.

۷- فی الامتـاع: قـال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله: «أ لم یمکن اللّه منـک یـا عـدو اللّه؟» فقـال: بلی و اللّه مـا لمت نفسـی فی عـداوتک، و لقـد التمست العز فی مظانه، و أبی اللّه الا ان یمکنک منی و لقـد قلقلت کل مقلقل، و لکنه من یخـذل اللّه یخذل، ثمّ أقبل علی الناس فقال: ایها الناس لا بأس بامر اللّه، قدر و کتاب، ملحمه کتبت علی بنی إسرائیل.

۸- فی السیره و تاریخ الطبریّ: فقال جبل بن جوال الثعلبی: لعمرک اه، و فیهما بیت آخر:

ثلاثه أيام و كان يقول اسقوهم العذب و أطعموهم الطيب و أحسنوا إسارهم (۱) حتی قتلهم کلهم و أنزل الله علی رسوله فیهم وَ أَنْزَلَ الَّذِينَ ظاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ مِنْ صَياصِيهِمْ أی من حصونهم وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ إلی قوله وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيراً (۲).

**[ترجمه]تفسير قمی: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا * إِذْ جَاؤُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ» تا پایان آیه.

این آیه پیرامون احزابی که از قریش و قبیله هـای دیگر عرب بر ضـد رسول خـدا صـلی الله علیه و آله تشـکیل شـد، نازل شـده است. علی بن ابراهیم می گوید: ماجرا از این قرار است که قریش در سال پنجم هجری

ص: ۲۱۶

کنار یکـدیگر گرد آمدنـد و به میان قبیله های دیگر عرب رفته و از آنان کمک خواسـتند و آنان را برای جنگ با رسول خـدا صلی الله علیه و آله برانگیختنـد. پس ده هزار جنگجو تـدارک دیـده شد و قبیله کنانه، سـلیم و فزاره با آنان بودند. چون رسول خدا صـلی الله علیه و آله قبیله بنی نضـیر (که تیره ای از یهود می باشـند) و از نسل هارون علیه السـلام هستند را از مدینه بیرون راند و آنان به سوی خیبر رفتند، رئیس آنان که حیّی بن اخطب نام داشت به سوی مکه بیرون رفته و نزد قریش آمده و به آنان گفت: محمد، به ما و شـما ستم روا داشته است و ما را از مدینه، از دیارمان و اموالمان بیرون رانده است و پسرعموهایمان، بنی قَینُقاع را نیز بیرون کرده است. پس در تمام زمین بگردیـد و هم پیمانانتان و دیگران را گرد آوریـد تا به سوی محمـد، حرکت کنیم؛ چرا که از قوم من در یثرب، هفتصـد مرد جنگجو که از بنی قریظه می باشـند، باقیمانده است. میان آنان و محمد، عهد و پیمانی وجود دارد و من، آنان را وادار می کنم که پیمان میان خود و محمد را بشکنند و در کنار ما بر ضد محمد صف آرایی کننـد؛ به این شـکل، شـما از رودررو و آنـان از پشت به محمـد هجوم می برنـد. بنی قریظه در دو مـایلی مـدینه بودنـد و محل زندگی آنان بئر مطّلب نام داشت. حیی بن اخطب به همراه قریش، آن قدر میان قبائل عرب دور زد تا توانست از قریش، کنانه، اقرع بن حـابس در میـان قومش و عباس بن مرداس در میان بنی سـلیم، در حـدود ده هزار جنگجو را گرد آورنـد. این خبر، به رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید

ص: ۲۱۷

و با اصـحاب که خود هفتصـد مرد بودنـد در این رابطه مشورت نمود. سـلمان فارسـی عرض کرد: یا رسول الله! افراد انـدک با طولانـی شـدن جنـگ تاب مقاومت در برابر افراد بسـیار را ندارنـد. رسول خـدا صـلی الله علیه و آله فرمود: پس چه کار کنیم؟ سلمان پاسخ داد: باید خندقی را حفر کنیم تا مانعی میان ما و آن‌ها باشد و به این وسـیله شـما می توانید با طولانی شدن جنگ نیز مانع آن‌ها شویـد و آن‌ها نمی تواننـد که از هر سو بر ما هجوم آورنـد. ما مردم عجم در سـرزمین فارس، هنگامی که تعـداد زیادی از دشـمنانمان ناگهان به سوی ما هجوم می آوردنـد، خنـدق هایی را حفر می کردیم. بنابراین جنگ تنها در مکان های مشـخص صورت می گرفت. در این هنگام جبرئیل علیه السـلام بر رسول خـدا صـلی الله علیه و آله نازل شـد و گفت: سـلمان، رهنمود درستی ارائه داده است. این گونه بود که رسول الله صـلی الله علیه و آله امر فرمود که از نـاحیه احـد تا راتـج، پیموده و

انـدازه گرفته شـده و در هر بیست یا سـی قدم گروهی از مهاجرین و انصار قرار داده شود تا مشـغول حفر خندق شوند بنابراین رسول خـدا صـلی الله علیه و آله امر فرمود تا بیل و کلنگ ها را بیاورند و رسول خدا صـلی الله علیه و آله کلنگی را برداشت و خود مشـغول کنـدن خنـدق در مکانی که برای مهاجرین در نظر گرفته شـده بود، شـد و امیر المؤمنین علیه السـلام خاک را از درون حفره بـه بیرون انتقـال می داد تـا ایـن که رسـول خـدا صـلی الله علیه و آله عرق کرد و بی حـال و نـاتوان شـد و فرمـود: زندگانی جز زندگانی آخرت نیست، خدایا! مهاجرین و انصار را ببخش و بیامرز. چون مردم رسول خدا صلی الله علیه و آله را مشـغول حفر خندق دیدند، بر تلاش خود در کندن، افزودند و خاک ها را به سـرعت به بیرون از خندق انتقال دادند و در روز دوم، از صبح زود مشغول حفر شدند و رسول خدا صلی الله علیه و آله در مسجد فتح نشسته بود، در حالی که مهاجرین

ص: ۲۱۸

و انصار مشغول حفر خندق بودند، به صخره ای برخوردند که کلنگ ها در آن کارگر نبود. پس جابر بن عبد الله انصاری را به دنبـال رسول خـدا صـلی الله علیه و آله فرسـتادند تا ایشان را از این مسـئله باخبر سازد. جابر می گویـد: به سوی مسـجد رفتم و دیدم که رسول خدا صـلی الله علیه و آله در مسـجد به پشت دراز کشـیده و ردای خود را زیر سـرخود قرار داده و سـنگی را به شکمشان بسته بودنـد. به حضـرت عرض کردم: ای رسول خدا! به صـخره ای برخورده ایم که کلنگ ها در آن کارگر نیست. حضـرت پس از شـنیدن این جمله برخاست و به سـرعت نزد آن صـخره آمد. سپس یک ظرف آب خواست و با آن صورت و دو ساعد خود را شـست و روی سـر و پاهای خود مسح کشـید. سـپس از آن آب نوشید و مقداری از آن آب موجود در دهان خود را بیرون انداخت. پس آب را بر روی آن صـخره ریخت و کلنگی را برداشـته و با آن ضـربه ای به آن صـخره وارد نمود. سپس برقی زد و ما در نور آن برق، کاخ های شام را مشاهده نمودیم. سـپس حضـرت، ضربه دیگری وارد نمود و برق دیگری زد و ما در نور آن برق، کاخ های مدائن را دیدیم. سـپس حضـرت، ضربه دیگری به آن صخره وارد نمود و برق دیگری زد و در آن کاخ های یمن بر ما جلوه گر شـد. رسول خـدا صـلی الله علیه و آله فرمود: خداوند، این سـرزمین ها که در آن برق زده بود را بر شـما خواهـد گشود و شـما آن‌ها را فتح خواهید کرد. سـپس آن صـخره، از هم پاشـیده شد چنان که دانه های شن از یکدیگر پاشیده می شود.

جابر می گویـد: چـون مشاهـده نمودم که پیـامبر صـلی الله علیه و آله سـنگی را بر روی شـکم خود قرار داده بود، دانسـتم که حضـرت، گرسـنه است. پس به حضـرت عرض کردم: ای رسول خـدا! آیا میل به غذا دارید؟ حضـرت پاسخ داد: ای جابر، چه غـذایی نزد تو است؟ جابر می گویـد: پاسـخ دادم: یک بز ماده و یک صاع (پیمانه) گندم دارم. حضرت فرمود: پس برو و آن غـذایی که داری را درست کن. جابر می گویـد: نزد همسـرم رفته و به او امر کردم که گندم را آرد کند و خود، آن بز را ذبح کرده و پوست کنـدم و به همسـر خود امر کردم که بـا آن آرد، نـان بپزد و آن بز را پخته و بریـان کنـد. چون از این امور فارغ گشـتم، نزد رسول خـدا صـلی الله علیه و آله آمدم و عرض کردم: ای رسول خدا! پدر و مادرم فدای شـما باد! غذا آماده است. پس بـا هر که دوست داریـد به خـانه مـا بیاییـد. پیـامبر صـلی الله علیه و آله برخاست و به کنار خنـدق رفته و سـپس فرمود: ای جماعت مهاجرین و انصار! دعوت جابر را پاسـخ گوییـد و بیاییـد به منزل او برویم. جابر می گویـد: هفتصـد مرد درون خنـدق بودنـد و همگی از خنـدق بیرون آمدنـد، سـپس پیامبر از کنار هر یک از مهاجرین و انصار که می گـذشت به آنان می فرمود: دعوت جابر را پاسخ گویید.

ص: ۲۱۹

جابر می گوید: به خانه رفتم و به همسرم گفتم: به خدا قسم، محمد رسول الله صلی الله علیه و آله، شمار زیادی را دعوت کرده است و غذایی که نزد تو موجود است، جوابگوی این همه میهمان نیست. همسرم گفت: آیا پیامبر صلی الله علیه و آله را از مقدار غذایی که نزد ما است، آگاه نساختی؟ جابر می گوید: پاسخ دادم: آری. همسرم گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله داناتر است نسبت به تعداد مهمانان هایی که دعوت کرده است. جابر می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد خانه شد و نگاهی به دیگ انداخت و سپس فرمود: غذا را بکش و باقی بگذار. سپس به تنور نگاهی کرد و سپس فرمود: نان بیرون بده و باقی بگذار. سپس ظرفی خواست و نان را در آن ترید کرد و از آن آبگوشت کشید و فرمود: ای جابر! ده تن از میهمانان را نزد من بیاور. جابر می گوید: ده تن را نزد حضرت بردم و آن‌ها از آن آبگوشت خوردند تا این که سیر سیر شدند و در کاسه آنان جز آثار انگشتشان چیز دیگری مشاهده نمی شد. سپس پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: ای جابر! یک دست بز را برایم بیاور. جابر می گوید: آن را نزد حضرت آوردم و آن ده تن از آن خوردند. سپس حضرت فرمود: ده تن از میهمانان را نزد من بیاور. جابر می گوید: ده تن را نزد حضرت بردم و آن‌ها از آن آبگوشت خوردند تا این که سیر سیر شدند و در کاسه آنان جز آثار انگشتشان چیز دیگری مشاهده نمی شد. سپس پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: یک دست بز را برایم بیاور. و آن ده تن از آن خوردند و رفتند. سپس حضرت فرمود: ده تن دیگر را نزد من بیاور. جابر می گوید: ده تن را نزد حضرت بردم و از آن آبگوشت خوردند تا سیر سیر شدند و در کاسه آنان جز آثار انگشتشان چیز دیگری مشاهده نمی شد. سپس حضرت فرمود: ای جابر! یک دست بز را برایم بیاور. جابر می گوید: آن را آوردم و به حضرت عرض کردم: ای رسول خدا!، یک بز چند دست دارد؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله پاسخ داد: دو دست. جابر می گوید: عرض کردم: سوگند به کسی که تو را به حق، به پیامبری مبعوث کرد، سه دست برایتان آوردم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: ای جابر! اگر خاموش می ماندی، تمام این میهمانان می توانستند از دست آن بز بخورند. سپس فرمود: ای جابر! ده تن را نزد من بیاور. جابر می گوید: آن میهمان ها را ده تا ده تا نزد حضرت می آوردم و آن‌ها می خوردند تا آن که همه از آن آبگوشت خوردند و به خداوند سوگند! برای خود ما نیز از آن غذا به مقداری ماند که غذای چند روز ما را تأمین نمود.

جابر می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله آن خندق را حفر نمود و برای آن هشت درب قرار داد و بر روی هر درب، یک مرد از مهاجران و یک مرد از انصار به همراه گروهی که از آن خندق محافظت کنند، قرار داد و قریش به همراه قبائل کنانه، سلیم، هلال روی آورده و در زَغابه اردو زدند. این در حالی بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله

ص: ۲۲۰

سه روز پیش از ورود قریش، کار حفر خندق را به پایان رسانده بودند و قریش به همراه حیی بن اخطب روی آورد و چون در عقیق اردو زدند، حیی بن اخطب، در دل شب، نزد بنی قریظه که در داخل دژ خود و وفادار به عهد رسول خدا صلی الله علیه و آله بودند، آمده و درب دژ را کوبید. کعب بن اسد صدای کوبیدن درب را شنید و به همسر خود گفت: این برادر تو است که برای قوم خود نحسی آورده و حال آمده تا برای ما نیز نحسی آورد و ما را هلاک سازد و به ما امر کند تا عهد میان خود و محمد صلی الله علیه و آله را بشکنیم، در حالی که محمد صلی الله علیه و آله به ما وفا نموده و حسن هم جواری خود را به ما

نشان داده است. کعب بن اسد از اتاق خود بیرون آمده و به سوی حیی بن اخطب رفت و گفت: تو کیستی؟ او پاسخ داد: من، حُیی بن اخطب هستم که عزت روزگار را برایت آورده ام. کعب پاسخ داد: بلکه ذلت و خواری روزگار را برایم آورده ای. حُیی بن اخطب بن او گفت: ای کعب! این قریش است که به همراه فرماندهان و بزرگان خود و با هم پیمانان خود از قبیله کنانه، در عقیق اردو زده است و این فزاره است که به همراه فرماندهان و بزرگان خود در زغابه اردو زده اند و سلیم و دیگر قبائل در دژ بنی ذبیان اردو زده اند و محمد و اصحابش هرگز قادر نیستند از دست این تعداد بسیار جان سالم به در برند. پس درب را بگشا و عهد میان خود و محمد صلی الله علیه و آله را بشکن. کعب پاسخ داد: در را به روی تو نمی گشایم، از همان جایی که آمدی بازگرد. حیی گفت: تنها دلیل این که تو درب را به روی من نمی گشایی، قاووت گندمی است که در تنور می باشد و بیم آن داری که در خوردن آن با تو سهیم شوم. پس درب را بگشا که من قصد خوردن آن را ندارم و تو از آن در امانی. کعب به او گفت: خداوند تو را لعنت کند! از دری ظریف بر من وارد شدی. سپس کعب گفت: درب را به روی او بگشایید. آنان درب را به روی او گشودند. حیی بن اخطب گفت: ای کعب، وای بر تو! عهد میان خود و محمد را بشکن و با نظر من مخالفت نکن؛ زیرا محمد، هرگز از این تعداد بسیار جان سالم به در نمی برد و اگر این فرصت را از دست دهی، دیگر فرصتی مانند این را به دست نخواهی آورد. جابر می گوید: تمام رؤسای یهود که در داخل دژ بودند مانند:

ص: ۲۲۱

غزال بن شمول، یاسر بن قیس، رفاعه بن زید، زبیر بن باطا گرد یکدیگر آمدند و کعب به آنان گفت: چه نظری دارید؟ آنان پاسخ دادند: تو مولا و فرمانروای ما هستی و فرمان تو، مورد اطاعت و پذیرش ما است و کسی هستی که حرف آخر را در عهد و پیمان ما می زنی. پس اگر عهد میان خود و محمد را بشکنی ما نیز آن را می شکنیم و اگر بر آن عهد بمانی ما نیز بر آن می ایستیم و اگر بیرون روی ما نیز با تو بیرون می آییم. زبیر بن باطا که پیرمردی سالخورده، کارآزموده و نابینا بود، گفت: در تورات که خداوند آن را در سفر (کتاب) ما نازل کرده است، خواندم که پیامبری در آخر الزمان مبعوث می شود و مکان قیام و دعوت او در مکه است و به سوی مدینه که در این بُحَیره است مهاجرت می کند و بر الاغ برهنه سوار می شود و عبایی بر تن می کند و به خرده های نان و دانه های ریز خرما اکتفا می کند. او همیشه لبخند بر لب دارد و بسیار خونریز است. سرخی در چشمان او است و مهر نبوت، میان دو کتف او زده شده است. شمشیر خود را بر روی شانه خود قرار می دهد و به این که با چه کسی روبرو و پیکار می کند، اهمیتی نمی دهد. نفوذ و سلطه او به مناطقی که حتی اسبان و شتران را یارای پیمودن آن نیست، می رسد. پس اگر این پیامبر، محمد صلی الله علیه و آله باشد، اینان (احزاب) و همراهانشان هیچ ترسی در دل او نخواهند انداخت و اگر این کوه های سر به فلک کشیده با او درگیر می شدند، او بر آن‌ها غلبه پیدا می کرد. حیی گفت: این مرد (محمد)، آن پیامبر نامبرده شده در تورات نیست؛ زیرا آن پیامبر از بنی اسرائیل بود؛ ولی این مرد، از عرب و از نوادگان اسماعیل است و هرگز بنی اسرائیل پیرو نوادگان اسماعیل نمی باشند؛ زیرا خداوند، همگی آن‌ها را بر دیگر مردم برتری داد و نبوت و فرمانروایی را در میان آنان قرار داد و ما با موسی پیمان بسته بودیم که به هیچ پیامبری ایمان نیاوریم، مگر آن که یک قربانی برای ما بیاورد که شعله های آتش، آن را ببلعند

ص: ۲۲۲

و محمـد، نشانه ای با خود نـدارد و طرفداران خود را با جادو گرد یکدیگر آورده است. حیی بن اخطب می خواست به وسـیله این سـخنان بر آنـان غلبه یابـد. پس همچنـان آنـان را از نظرشـان منصـرف می کرد تـا آن که او را اجابت نمودنـد و نظر او را پذیرفتند. پس حیی بن اخطب به بنی قریظه گفت: آن پیمانی که میان شما و محمد نوشته شده را بیاورید. آنان، آن عهدنامه را آوردنـد و حیی بن اخطب آن را گرفته و پـاره پـاره کرد و گفت: دیگر همه چیز تمام شـده است، خود را مجهز کنیـد و آماده نبرد شویـد. این خبر به گوش رسول خـدا صـلی الله علیه و آله رسـید و او را بسـیار اندوهگین ساخت و هراس در دل اصـحاب پیـامبر صـلی الله علیه و آله انـداخت. پس رسول خـدا صـلی الله علیه و آله به سـعد بن مُعاذ و اُسـید بن حُضـیر که از قبیله اوس بودنـد و بنی قریظه از هم پیمانان اوس به شـمار می آمدند، فرمود: نزد بنی قریظه بروید و ببینید که چه کار کرده اند. پس اگر آن عهـد میان ما و خود را شکسـته بودند، به هنگام بازگشت نزد من، هیچ کس را باخبر نسازید و تنها مبهم وار به من بگویید: «عَضل و القاره». سعد بن معاذ و اسـید بن حضـیر به پشت درب دژ رسیدند و کعب از بالای دژ به آن دو نگریست و به سعد و رسول خدا صلی الله علیه و آله دشنام داد. سعد به او گفت: به خداوند سوگند! قریش می گریزند و رسول خدا صلی الله علیه و آله دژ تو را به محاصره درخواهد آورد و تو را به ذلت و خواری خواهد کشاند و گردنت را خواهد زد. سـپس سـعد و اسـید، نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله بازگشتند و گفتند: «عَضَل و القاره» رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: آن دو قبیله مورد لعنت قرار گرفتند؛ زیرا ما آنان را به نشکسـتن پیمان امر فرموده بودیم. دلیل این که پیامبر صـلی الله علیه و آله به سـعد و اُسـید دسـتور داد تا در موقع بازگشت مبهم وار، نام عَضل و القاره را به زبان بیاورند، این بود که در عهد رسول خدا صلی الله علیه و آله قریش، جاسوسانی را گمارده بود تا از رسول خـدا صـلی الله علیه و آله برای آنان خبر برنـد و عضل و القاره دو قبیله عرب بودنـد که اسـلام آورنـد و پس از آن سـر باز زدنـد و هرگاه قبیله ای از اسـلام سـر باز می زد آن دو قبیله مثل زده می شدند و گفته می شد: «عضل و القاره».

حیی بن اخطب نزد ابو سـفیان و قریش بازگشت و آنان را از این که بنی قریظه پیمان میان خود و رسول خـدا صـلی الله علیه و آله را شکسته‌اند، با خبر ساخت و قریش از این خبر شادمان گشتند. نُعَیم بن مسعود اشجَعی که سه روز پیش از رسیدن قریش به نزدیکی خندق اسـلام آورده بود، در دل شب، نزد رسول خدا صـلی الله علیه و آله آمد و عرض کرد: ای رسول خدا! من به خـدا ایمـان آورده و شـما را تصـدیق نمودم و ایمـان خود را از کُفّار پنهان داشـتم؛ پس اگر دسـتور فرماییـد که به یاران شـما بپیوندم و شما را در این جنگ یاری کنم، این کار را خواهم کرد و اگر دستور فرمایید که میان

ص: ۲۲۳

یهود و قریش جـدایی بینـدازم و یهود را وادارم که از یـاری قریش دست بردارنـد و از دژ خود بیرون نیاینـد، این کـار را نیز با جان و دل می پـذیریم. رسول خدا صـلی الله علیه و آله پاسخ داد: میان یهود و قریش جدایی بینداز؛ زیرا به نظر من این کار تو از این که خود، به یاری ما بپیونـدی و با قریش بجنگی، تأثیرگذارتر است. نعیم به رسول خدا صـلی الله علیه و آله عرض کرد: آیا به من این اذن را می دهید که درباره شما هر خبر دروغی را که خواستم بگویم؟ حضرت پاسخ داد: هرچه که به ذهنت می رسـد، بگو. پس نعیم نزد ابو سـفیان آمد و به او گفت: تو از محبت من نسبت به خودتان آگاه هستی و نصیحت و محبت من این است که خداوند، شـما را بر دشـمنتان پیروز سازد. به من خبر رسیده که محمد با یهود به توافق رسیده که آنان وارد لشکر شما شونـد و سـپس به مخالفت با شـما برخیزند و محمد به آنان وعده داده که اگر این کار را بکنند، دو یار آنها، بنی نضـیر و

بنی قَینُقاع که محمد آنان را از مدینه بیرون رانده بود را به سوی آنان و به مدینه بازگرداند. پس مصلحت نمی بینم که از آنان بخواهید تا وارد لشکر شما شوند مگر آن که گروگان هایی از آنان گرفته و به مکه بفرستید تا از مکر و روگردانی آنان در امان بمانید. ابو سفیان به او گفت: خداوند، تو را موفق بدارد و جزای نیک به تو عطا کند! افرادی مانند تو بهترین و هدایت کننده ترین پندها را به انسان می دهند. این درحالی بود که نه ابو سفیان و نه هیچ یک از یهود، از اسلام آوردن نعیم آگاه نبودند. نعیم پس از ملاقات با ابو سفیان بلافاصله نزد بنی قریظه آمد و گفت: ای کعب! تو از محبت من نسبت به خودتان آگاهی. به من خبر رسیده که ابو سفیان گفته است: ما این یهودیان را از دژ خود بیرون می آوریم و آنان را در صف اول و در تیررس محمد قرار می دهیم. پس اگر یهود پیروز شوند، آوازه این پیروزی برای ما باقی می ماند نه برای آن‌ها و اگر معلوم شود که بنی قریظه بر ضد ما بودند، بدین وسیله آنان در خطّ مقدّم جنگ قرار می گیرند و نمی توانند از پشت سر آسیبی به ما برسانند. پس مصلحت نمی بینم که از قریش بخواهید تا وارد لشکر شما شوند، مگر آن که ده تن از اشراف و بزرگان قریش را در دژ خود به عنوان گروگان نگهدارید تا بدین وسیله اگر بر محمد صلی الله علیه و آله پیروز نشوند آن عهد و پیمانی که میان خود و محمد بسته بودید را به شما بازگردانند؛ زیرا اگر قریش بگریزد و بر محمد پیروز نشود، محمد با شما وارد جنگ خواهد شد و شما را خواهد کشت. بنی قریظه با شنیدن این کلام گفتند: آفرین بر تو! ما را نصیحتی بس شیوا نمودی. تنها در صورتی از دژمان بیرون می رویم که افرادی از قریش را به عنوان گروگان در دژ خود نگهداریم. قریش به سمت خندق آمدند و چون نگاه آنان به خندق افتاد، گفتند: این نیرنگی است که نزد عرب، سابقه نداشته است. برخی به قریش گفتند: این تدبیر مردی از سرزمین فارس است که یار محمد صلی الله علیه و آله می باشد. در این هنگام عَمرو بن

ص: ۲۲۴

عَبد وَدّ، هُبَیرَه بن وَهب و ضِرار بن خطّاب، به خندق رسیدند، در حالی که رسول خدا صلی الله علیه و آله اصحاب خود را جلوی خویش آرایش می داد. آن سه تن فریادی بر سر اسبان خود کشیده و از روی خندق جَسته و به آن سوی خندق که رسول خدا صلی الله علیه و آله در آن جا بود، رفتند و تمام یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله پشت سر رسول خدا صلی الله علیه و آله قرار گرفتند و رسول خدا صلی الله علیه و آله را پیش انداختند و مردی از مهاجرین که فلانی بود به مرد کنار دست خود که از برادرانش بود، گفت: آیا این شیطان (عمرو) را نمی بینی؟ به خداوند سوگند! هیچ کس قادر نیست از دست او جان سالم به در برد. بیایید محمد صلی الله علیه و آله را پیش اندازیم تا با عمرو پیکار کند و ما به قوم خود بپیوندیم. در این هنگام خداوند آیه «قَدْ یَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِینَ مِنکُمْ وَالْقَائِلِینَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَیْنَا وَلَا یَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِیلًا * أَشِحَّةً عَلَیْکُمْ فَإِذَا جَاء الْخَوْفُ رَأَیْتَهُمْ یَنظُرُونَ إِلَیْکَ تَدُورُ أَعْیُنُهُمْ کَالَّذِی یُغْشَی عَلَیْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوکُم بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَی الْخَیْرِ أُوْلَئِکَ لَمْ یُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَکَانَ ذَلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیرًا. را بر رسول خدا صلی الله علیه و آله نازل کرد. عَمرو بن [عبد] وَدّ نیزه خود را در زمین فرو برد و اطراف آن جولان داده و رجزی می خواند و می گفت:

آن قدر در میان شما جمله «هل من مبارز؟» (آیا مبارزی در میان هست؟) را فریاد زدم که صدایم گرفته است.

و در جایگاه بسیار خطرناک و لرزه آوری ایستادم که همه شجاعان از ایستادن در چنین جایگاهی می هراسند.

من، این گونه هستم و همچنان به سوی فتنه ها شتابان هستم.

شجاعت، درون جوانمرد است و بخشش و کرم یکی از بهترین غرایز است.

ص: ۲۲۵

در این هنگـام رسول خـدا صـلی الله علیه و آله برخاست و فرمود: چه کسـی حاضـر است با این سگ، پیکار کنـد؟ هیـچ کس خواستِ پیـامبر صـلی الله علیه و آله را اجابت نکرد و امیر المؤمنین علیه السـلام برخاست و به پیامبر صـلی الله علیه و آله عرض کرد: ای رسول خدا! من با او پیکار می کنم. رسول خدا صـلی الله علیه و آله فرمود: ای علی! این مرد، عمرو بن عبد وَدّ، دلاور یَلْیـل است. علی علیه السـلام عرض کرد: من نیز علی بن ابی طالب هسـتم. رسول خـدا صـلی الله علیه و آله فرمود: نزدیک من آی. علی علیه السـلام به نزدیکی رسول خدا صلی الله علیه و آله رفت و رسول خدا صلی الله علیه و آله با دستان خود عمامه را بر سـر حضـرت علی علیه السـلام بست و شمشـیر او ذو الفقار را به او داد و فرمود: برو با این مرد بجنگ. رسول خـدا صـلی الله علیه و آله همچنین فرمود: خـدایا! او را از مقابل، پشت سـر، راست، چپ، بالا و پایین، در امان نگهـدار. امیر المؤمنین در حالی که با شتاب راه می رفت، می فرمود:

شتاب مکن چرا که اجابت کننده ندای تو که مرد توانایی است، به سوی تو آمده است.

او صاحب اراده و بصیرت است و صداقت، نجات بخش تمام کامیابان است.

من امیدوارم که زن نوحه گر (بساط عزا) را بر سر جنازه تو بگمارم.

و این کار را با ضربه ای جانکاه که صدایش پس از فتنه ها باقی خواهد ماند، انجام خواهم داد.

عمرو به علی علیه السلام گفت: تو کیستی؟ علی علیه السلام پاسخ داد: من علی بن ابی طالب، پسر عموی رسول خدا صلی الله علیه و آله و داماد او هسـتم. عمرو گفت: به خداوند سوگند! پدرت، دوست و ندیم من بود و من میلی به کشتن تو ندارم. پسر عموی تو بـا فرسـتادن تو به سوی من در امـان نخواهـد مانـد؛ زیرا من این نیزه ام را در تو فرو خواهم برد و تو را با آن از روی زمین بلند می کنم و نیمه جان، میان آسـمان و زمین نگاه می دارم. امیر المؤمنین علیه السـلام به او فرمود: پسرعموی من از این مطـالب آگـاه بـود که اگر تـو مرا بکشـی، من وارد بهشت و تـو وارد جهنم خـواهی شـد و اگر من تـو را بکشم تـو وارد جهنم خواهی شـد، در حالی که من در بهشت هسـتم. عمرو پاسـخ داد: ای علی! هر دوی آن‌ها (بهشت و جهنم) ارزانی تو باد که در این صورت تقسیم ناعادلانه ای است. علی علیه السلام فرمود: ای عمرو! این بحث و جدل را رها کن،

ص: ۲۲۶

من درباره تو شـنیده ام که تو به پرده کعبه، دخیل بسـته بودی و می گفتی: هر کس که در جنگ، سه خصـلت را بر من عرضه دارد و از من بخواهـد، یکی از آن‌هـا را اجـابت کنم. من سه خصـلت را بر تـو عرضه می دارم و یکی از آن‌هـا را اجـابت کن. عمرو گفت: ای علی! آن‌ها را بر من عرضه دار. علی علیه السلام فرمود: یکی از آن‌ها این است که به یگانگی خداوند و نبوت محمد صـلی الله علیه و آله شهادت دهی یعنی بگویی: لا إله إلّا الله و محمد رسول الله. عمرو پاسخ داد: این کار را از من مخواه

و خصلت دوم را بگو. علی علیه السلام فرمود: این که بازگردی و این سپاه را از جنگ با رسول خدا صلی الله علیه و آله منصرف کنی؛ چرا که اگر او (رسول خدا صلی الله علیه و آله) در ادّعای خود صادق باشد، شما که از قبیله او هستید و از چشم او به او نزدیک ترید، احترام بیشتری کسب می کنید و اگر او، کاذب باشد، دزدان و اوباش عرب نیز برای از پای در آوردن او کافی اند. عمرو پاسخ داد: آیا با این کار، زنان قریش از من سخن نخواهند گفت و شعراء در اشعارشان نخواهند آورد که من ترسیدم و به جنگ پشت نمودم و قومی را که مرا نماینده خود قرار دادند، تنها گذاردم؟! علی علیه السلام فرمود: خصلت سوم این است که از اسب خود پایین آیی، چرا که تو سواره و من پیاده هستم، تا با هم پیکار کنیم. عمرو از اسب خود پایین جهید و آن را پی کرد و گفت: این خصلتی است که گمان نمی کنم کسی از عرب مرا به خاطر آن ملامت کند. سپس عمرو پیکار را آغاز نمود و با شمشیر خود ضربه ای را بر سر علی علیه السلام زد. علی علیه السلام سپر خود را در برابر آن ضربه قرار داد و آن قدر ضربه شدید بود که آن سپر را برید و شمشیر به سر علی علیه السلام اصابت نمود و ثابت ماند. علی علیه السلام به عمرو گفت: ای عمرو! آیا برای تو که دلاور عرب هستی کافی نیست که من خود به پیکار تو آمدم، ولی تو، کسی را به پشتیبانی از خود فراخواندی؟ عمرو در این هنگام، نگاهی به پشت سر خود انداخت و بلافاصله علی علیه السلام ضربه ای را بر دو ساق عمرو فرو آورد و هر دو را قطع نمود. با درگیری آن دو گرد و غباری برخاست و منافقان گفتند: علی بن ابی طالب، کشته شده است. سپس آن گرد و غبار فرو نشست و همه نگاه کردند و ناگهان دیدند که علی علیه السلام بر سینه عمرو بن عبد ودّ نشسته و ریش او را به دست گرفته و می خواهد سر از تن او جدا کند.

ص: ۲۲۷

علی علیه السلام سر از تن عمرو جدا کرد سپس سر او را گرفت و در حالی که به خاطر ضربه عمرو، خون از سرش می چکید و شمشیر او نیز خون آلود بود، به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله رفت و در حالی که سر عمرو در دست او بود، می فرمود:

من علی فرزند عبد المطّلب هستم. مرگ برای جوانمرد بهتر از فرار است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: ای علی! آیا با خدعه او را به قتل رساندی؟ علی علیه السلام پاسخ داد: آری، ای رسول خدا! جنگ، سراسر خدعه و نیرنگ است. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله زبیر را برای جنگ با هُبَیرَه بن وَهب فرستاد و زبیر ضربه ای را بر سر هُبَیرَه فرود آورد و سر او را شکافت. همچنین رسول خدا صلی الله علیه و آله به عمر بن خطّاب امر فرمود تا با ضِرار بن خطّاب بجنگد. چون ضِرار به جنگ عمر آمد، عمر خواست تیری را به سوی او پرتاب کند. ضرار به عمر گفت: وای بر تو ای پسر صَهّاک، آیا در مبارزه تن به تن، از تیر استفاده می کنی؟ به خدا سوگند! اگر به سوی من تیر بیندازی، تمام پیش قراولان مکه را می کشم. در این هنگام عمر، شکست خورد و ضرار به سوی او رفت و با سر خود به نیزه اشاره کرد و سپس گفت: ای عمر! آن را نگهدار؛ زیرا من قسم یاد کرده ام که هر گاه که توانایی قتل یک قریشی را پیدا کردم، او را به قتل نرسانم. عمر این لطف او را فراموش نکرد و پس از آن که به خلافت رسید، او را حاکم گردانید.

رسول خدا صلی الله علیه و آله به مدت پانزده روز در خندق با آن‌ها جنگید. ابو سفیان به حییّ بن اخطب گفت: وای برتو ای یهودی! پس قوم تو کجاست؟ حییّ بن اخطب نزد یهود (بنی قریظه) رفت و گفت: وای بر شما! از دژ بیرون بیایید، چرا که با

شروع جنگ پیمان میان شما و محمد شکسته شده و الان شما نه هم پیمان با قریش و نه هم پیمان با محمد هستید. کعب گفت: ما تنها در صورتی از دژ بیرون می آییم که قریش ده تن از بزرگان خود را به ما بدهد تا به عنوان گروگان در دژ ما باشند تا بدین وسیله اگر قریش بر محمد پیروز نشد، عهد میان محمد و ما را بازگردانند. پس اگر ما برای جنگ بیرون آییم و قریش پس از شکست بگریزد و ما در خانه هایمان بمانیم، محمد، به ما حمله می کند و مردان ما را می کشد و زنان و فرزندان ما را به اسارت می برد؛ ولی اگر بیرون نیاییم شاید محمد دوباره عهد میان ما و خود را حفظ کند. حییّ بن اخطب به کعب گفت: امید بیجایی داری؛ چرا که با شروع جنگ عرب با محمد، پیمان میان شما و محمد، شکسته شد و الان شما نه هم پیمان با محمد و نه هم پیمان با قریش هستید. کعب گفت:

ص: ۲۲۸

این از نحسی و بداقبالی تو می باشد؛ چرا که تو پرنده ای هستی که فردا به همراه قریش پرواز می کنی و ما را در خانه هایمان تنها می گذاری و محمد به ما حمله می کند. حییّ بن کعب گفت: به خداوند موسی سوگند می خورم که اگر قریش بر محمد پیروز نشد، من به همراه تو به دژ برمی گردم تا در آن چه بر سر شما می آید، سهیم شوم. کعب گفت: جواب همان است که گفتم. اگر قریش افرادی را به عنوان گروگان به ما دهد، از دژ بیرون می آییم وگرنه این کار را نمی کنیم. حییّ بن اخطب به سوی قریش بازگشت و آنان را از این ماجرا آگاه ساخت. چون حییّ بن اخطب گفت که بنی قریظه افرادی را به عنوان گروگان می خواهد، ابو سفیان گفت: به خداوند سوگند! این اولین نیرنگ آنان است. نعیم بن مسعود، راست گفته بود. ما نیازی به برادران بوزینه و خوک نداریم. چون جنگ بر اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله به طول انجامید، محاصره آنان تنگ تر شد. همچنین در آن موقع هوا، بسیار سرد بود و آنان از گرسنگی نیز رنج می بردند و از یهود، بسیار می ترسیدند. در آن هنگام بود که منافقین سخنانی را به زبان آوردند که خداوند در قرآن ذکر نموده است و تمام اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله جز تعداد اندکی، منافق شدند. رسول خدا صلی الله علیه و آله پیش از این به اصحاب خود گفته بود که احزاب عرب با یکدیگر متحد می شوند و از رو به رو به ما حمله می کنند و یهود نیرنگ می ورزند و ما باید از پشت سر، از آن‌ها

بترسیم و آنان تلاش زیادی می کنند، ولی سرانجام و عاقبت امر، به نفع من و به ضرر آن‌ها است. چون قریش برای جنگ آمدند و یهود، نیرنگ ورزیدند، منافقان گفتند: وعده خدا و رسولش، فریبی بیش نبوده است. گروهی از منافقان خانه هایی در اطراف مدینه داشتند. پس به رسول خدا صلی الله علیه و آله عرض کردند: ای رسول خدا! آیا به ما اجازه می دهید به خانه هایمان که در اطراف مدینه است بازگردیم؛ چرا که آن خانه ها حصارهای پستی دارد و بیم آن داریم که یهود به آن‌ها شبیخون بزنند.

ص: ۲۲۹

گروه دیگری نیز گفتند: بیایید بگریزیم و سر به بیابان بگذاریم و به اعراب بادیه نشین پناهنده شویم؛ چرا که تمام وعده های محمد پوچ و بیهوده بوده است. رسول خدا صلی الله علیه و آله به اصحابش امر فرموده بود که شب هنگام از مدینه محافظت کنند وامیر المؤمنین علیه السلام هنگام شب از کل لشکر محافظت می کرد. پس اگر کسی از قریش حرکتی انجام می داد،

امیر المؤمنین بـا او پیکـار می نمود. همچنین امیر المؤمنین علیه السـلام از خنـدق عبور می کرد و به نزدیکی قریش می رفت تا آن را زیر نظر بگیرد و تمام شب را به تنهایی بیـدار می مانـد و نماز می گزارد و به هنگام صـبح به پُست خود باز می گشت و مسـجد امیر المؤمنین در آن جـا معروف است و هر کسـی که می دانـد، به آن جـا می رود و در آن مسـجد نمـاز می خوانـد و مسـافت آن از مسـجد فتـح تا عقیق بیشتر از فاصـله پرتاب کردن یک تیر از کمان است. چون رسول خـدا صـلی الله علیه و آله ترس یاران خود را به خاطر طولانی شـدن محاصـره مشاهده نمود، به سوی مسـجد فتح که کوهی است که الان مسـجد فتح بر روی آن است، رفت و دعا فرمود و با خداوند، پیرامون وعده اش راز و نیاز نمود. رسول خدا صلی الله علیه و آله در پاره ای از آن دعا، عرض کرد: ای فریاد رس دردمنـدان و ای اجابت کننده دعای درماندگان و ای برطرف کننده اندوه بزرگ! تو مولا و ولیّ من و ولیّ اجـداد پیش از من هسـتی. انـدوه، غم و غصّه مرا برطرف کن و شـرّ این قوم را بـا نیرو، توان و قـدرت خود رفع ساز. در این هنگام، جبرئیل علیه السلام بر رسول خدا صلی الله علیه و آله نازل شد و گفت: ای محمد! خداوند عزّ و جلّ سخن و دعای تو را شـنیده و مورد اجابت قرار داده است و به دبور (باد) امر فرموده تا به همراه فرشـتگان، قریش و احزاب را شکست دهد.

خداوند آن باد را به سوی قریش فرسـتاد و آْنان شـکست خوردند و خیمه هایشان کنده شد. در این هنگام جبرئیل علیه السـلام نازل شد و پیامبر صـلی الله علیه و آله را از این موضوع آگاه ساخت. رسول خدا صلی الله علیه و آله حذیفه بن نعمان را که در نزدیکی او بود صـدا زد و جوابی نشـنید. سـپس رسول خـدا صـلی الله علیه و آله بـار دیگر حـذیفه را صـدا زد و دوباره جوابی نشـنید. سـپس برای بار سوم او را صـدا زد و حـذیفه عرض کرد: بله، ای رسول خدا! رسول خدا فرمود: تو را صدا می زنم و به من جواب نمی دهی؟! حذیفه پاسخ داد: دلیل آن، ترس، سرما و گرسنگی است. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

ص: ۲۳۰

به درون این قوم (قریش و احزاب) برو و از آنـان برایم خبر بیـاور و هیـچ کـاری انجـام نـده تـا آن که نزد من بـاز گردی؛ زیرا خداوند مرا آگاه ساخته که بادها را به سوی قریش فرسـتاده و آنان را شـکست داده است. حذیفه گفت: در حالی که از سـرما می لرزیـدم به راه افتادم. به خداونـد سوگند! به محض این که از خندق گذشـتم چنان شدم که گویی در حمّام هسـتم. پس به سوی خیمه بزرگی رفتم و در آن جا آتشی خاموش و روشن می شد و متوجه شدم که ابو سفیان، در آن خیمه است. ابو سفیان خُصْیِه های خود را بر روی آتش آویزان کرده بود و از شدت سرما می لرزید و می گفت: ای جماعت قریش! اگر بخواهیم با آسـمانیان- به گمـان محمـد- پیکـار کنیم، توان پیکار با آنان را نـداریم و اگر بخواهیم با زمینیان پیکار کنیم، قادریم بر آن‌ها غلبه کنیم. سـپس گفت: هر یک از شـما باید به همنشـین و کنار دست خود نگاه کند تا جاسوسی از سوی محمد نزد ما نباشد. حـذیفه می گوید: من شـروع کردم و به کسـی که در طرف راست من بود گفتم: تو کیستی؟ او پاسخ داد: من عمرو بن عاص هسـتم. سـپس به کسـی که در طرف چپ من بود، گفتم: تو کیستی؟ او پاسخ داد: من، معاویه هستم و من خود پیشگام شدم تا کسـی از آن‌ها از من نپرسد که تو کیستی. سـپس ابوسفیان بر شتر خود که بسته شده بود، سوار شد و اگر رسول خدا صلی الله علیه و آله به من نمی فرمود که هیچ کاری انجام نده تا آن که نزد من بازگردی، می توانسـتم او را بکشم. سپس ابو سـفیان به خالـد بن ولید گفت: ای ابا سلیمان! چاره ای نیست جز آن که من و تو به مردمان ضـعیف و ناتوان رسیدگی کنیم. سـپس ابو سفیان به اصحاب خود گفت: رهسپار شوید که ما عازم هستیم.آن ها شکست خوردند و بازگشتند. به هنگام صبح، رسول خدا

صلی الله علیه و آله به اصحاب خود فرمود: این جا را ترک نکنید. چون خورشید طلوع کرد، رسول خدا صلی الله علیه و آله با یاران اندک خود که برایش باقی مانده بود، وارد مدینه شدند. ابو فرقد کنانی، تیری را در خندق به سمت سعد بن معاذ- که رحمت خدا بر او باد- پرتاب کرده بود و آن تیر، رگ دست سعد را بریده بود و از آن خون می رفت. سعد پارگی رگ خود را با دست خود گرفته بود. سپس گفت: خدایا! اگر از جنگ میان قریش و رسول خدا صلی الله علیه و آله مقداری باقی مانده، مرا برای آن زنده بدار؛ زیرا هیچ کس بیش از من مشتاق جنگ با قومی

ص: ۲۳۱

که با خداوند و رسولش صلی الله علیه و آله مخالفت نمودند، نیست و اگر جنگ میان قریش و رسول خدا صلی الله علیه و آله پایان یافته به زندگی ام پایان بده و آن را شهادت من قرار بده و تا زمانی که از مکر بنی قریظه مطمئن نشدم مرا نمیران. پس جلوی خونریزی را گرفت و دست او ورم کرد و رسول خدا صلی الله علیه و آله برای او خیمه ای در مسجد بر پا کرد و او با رسول خدا صلی الله علیه و آله تجدید عهد می کرد. پس خداوند این آیه را نازل کرد: «یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا نِعْمَهَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ جَاءتْکُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَیْهِمْ رِیحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَکَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِیرًا* إِذْ جَاؤُوکُم مِّن فَوْقِکُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنکُمْ» منظور، بنی قریظه است به هنگامی که نیرنگ ورزیدند و اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله از آنان ترسیدند «وَإِذْ زَاغَتْ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا* هُنَالِکَ ابْتُلِیَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِیدًا* وَإِذْ یَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِینَ فِی قُلُوبِهِم مَّرَضٌ مَّا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا» و منظور از آنان، کسانی هستند که به رسول خدا صلی الله علیه و آله عرض کردند: آیا به ما اجازه می دهید تا به خانه هایمان که در اطراف مدینه است برگردیم؛ زیرا بیم داریم که یهود به آنها حمله کنند. خداوند در شأن آنان این آیه را نازل کرد: «إِنَّ بُیُوتَنَا عَوْرَهٌ وَمَا هِیَ بِعَوْرَهٍ إِن یُرِیدُونَ إِلَّا فِرَارًا این آیه، در شأن دومی هنگامی که به عبد الرحمن بن عوف گفت که: بیا محمد را پیش بیاندازیم و به جنگ قریش بفرستیم و ما به قوم خود بپیوندیم، نازل شد «یَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ یَذْهَبُوا وَإِن یَأْتِ الْأَحْزَابُ یَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُم بَادُونَ فِی الْأَعْرَابِ یَسْأَلُونَ عَنْ أَنبَائِکُمْ وَلَوْ کَانُوا فِیکُم مَّا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِیلًا* لَقَدْ کَانَ لَکُمْ فِی رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَهٌ حَسَنَهٌ لِّمَن کَانَ یَرْجُو اللَّهَ وَالْیَوْمَ الْآخِرَ وَذَکَرَ اللَّهَ کَثِیرًا» سپس خداوند، به توصیف مؤمنانی پرداخت که پیش گویی رسول خدا صلی الله علیه و آله را نسبت به مصیبتی که در خندق به آن دچار خواهند شد باور کردند، و فرمود: «وَلَمَّا رَأَی الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِیمَانًا وَتَسْلِیمًا.

در روایت ابو جارود از امام باقر علیه السلام روایت شده که فرمود: «مِنَ الْمُؤْمِنِینَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ» یعنی هرگز تغییر نمی دهند «فَمِنْهُم مَّن قَضَی نَحْبَهُ» یعنی اَجَل او، و منظور، حمزه و جعفر بن ابی طالب است «وَمِنْهُم مَّن یَنتَظِرُ» یعنی اَجَل او، و منظور، علی علیه السلام است «وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِیلًا* لِیَجْزِیَ اللَّهُ الصَّادِقِینَ بِصِدْقِهِمْ وَیُعَذِّبَ الْمُنَافِقِینَ إِن شَاء»

ص: ۲۳۲

علی بن ابراهیم در تفسیر این آیه «وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِینَ کَفَرُوا بِغَیْظِهِمْ لَمْ یَنَالُوا خَیْرًا وَکَفَی اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ الْقِتَالَ» گوید یعنی به نیروی علی بن ابی طالب علیه السلام«وَکَانَ اللَّهُ قَوِیًّا عَزِیزًا»

آیه «وَأَنزَلَ الَّذِینَ ظَاهَرُوهُم مِّنْ أَهْلِ الْکِتَابِ مِن صَیَاصِیهِمْ وَقَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِیقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِیقًا* وَأَوْرَثَکُمْ أَرْضَهُمْ وَدِیَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَّمْ تَطَؤُوهَا وَکَانَ اللَّهُ عَلَى کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرًا» در شأن بنی قریظه نازل شده است.

چون رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد مدینه شد و پرچم جنگ پیچیده شده بود و جنگ به پایان رسیده بود، رسول خدا صلی الله علیه و آله خواست تا غبار را از تن خویش بشوید که جبرئیل ندا داد: سرزنش گر تو خواهان جنگ با تو است. به خداوند سوگند! به خاطر سرزنش و ملامتی که آنان کردند، فرشتگان هنوز دست از جنگ نشسته اند؛ پس تو چگونه آنان را تحمّل کردی و دست از جنگ شستی. خداوند به تو امر فرموده که نماز عصر را در بنی قریظه بخوانی و من جلودار تو هستم و دژ آن‌ها را به لرزه درخواهم آورد. ما در پی آن قوم می رویم و آنان را می رانیم تا به حمراء الاسد برسند. رسول خدا صلی الله علیه و آله بیرون رفت و حارثه بن نعمان به استقبال او آمد. رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمود: ای حارثه! چه خبر؟ حارثه پاسخ داد: ای رسول خدا! پدر و مادرم فدای شما باد! دِحیَه کَلبی، در میان مردم ندا می دهد و می گوید: همه باید نماز عصر را در بنی قریظه بخوانند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: آن منادی، جبرئیل است، علی را صدا بزنید. علی علیه السلام آمد و رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمود: در میان مردم ندا داده و بگو: همه باید نماز عصر را در بنی قریظه بخوانند. امیر المؤمنین علیه السلام آمد و در میان آنان ندا داده و آن جمله را فریاد زد. مردم بیرون رفته و به سوی بنی قریظه رفتند. علی علیه السلام در حالی که پیشگام رسول خدا صلی الله علیه و آله قدم برمی داشت و پرچم بزرگ را در دست داشت، بیرون رفت. چون قریش شکست خورد، حییّ بن اخطب آمد و وارد دژ بنی قریظه شد. امیر المؤمنین علیه السلام آمد و دژ آنان را به محاصره درآورد. کعب بن اسد از بالای دژ به آنان نگریست و به آنان و رسول خدا صلی الله علیه و آله دشنام می داد. در این هنگام رسول خدا صلی الله علیه و آله سوار بر

ص: ۲۳۳

الاغ خود آمد و امیر المؤمنین علیه السلام به استقبال او رفت و عرض کرد: یا رسول الله! پدر و مادرم فدای شما باد! نزدیک دژ نیایید. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: ای علی! از من می خواهی نزدیک دژ نشوم؛ چرا که آن‌ها شاید مرا دشنام دهند؟! اگر آن‌ها مرا ببینند، خداوند، آن‌ها را خوار و ذلیل می کند. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله به نزدیکی دژ بنی قریظه رفت و فرمود: ای برادران میمون و خوک و ای بندگان طاغوت! آیا به من دشنام می دهید؟! اگر ما به سمت قومی حمله بریم، صبحشان بد می شود (روزگارشان سیاه می شود.) در این هنگام کعب بن اسد از بالای دژ به آن‌ها نگریست و گفت: به خداوند سوگند، ای ابو القاسم! تو جاهل نبودی. رسول خدا صلی الله علیه و آله شرمنده شد تا حدی که از شرم آن چه به زبان آورده بود، عبا از دوشش افتاد. در اطراف آن دژ، درختان خرمای زیادی وجود داشت. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله با دست خود به آن درختان اشاره کرد و خود از آن جا فاصله گرفته و راه بیابان در پیش گرفت. رسول خدا صلی الله علیه و آله لشکر خود را به دور دژ بنی قریظه مستقر کرد و آنان سه روز آن جا را محاصره کردند، در حالی که هیچ کسی از بنی قریظه جرأت سرک کشیدن نداشت. پس از گذشت آن سه روز، غزال بن شمول نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و عرض کرد: ای محمد! همان فرصتی را که به برادرانمان از بنی نَضیر دادی، به ما نیز بده. از خون ما بگذر و در عوض، ما از سرزمین و اموالمان دست می کشیم و چیزی را از تو کتمان نمی کنیم. رسول خدا صلی الله علیه و آله پاسخ داد: خیر، باید تحت حکم من در آیید. غزال بازگشت و آنان چند روزی آن جا ماندند. پس از آن، زنان و کودکان، لشکر پیامبر را سرزنش نمودند و

فغان و ناله شدیدی سردادند. چون محاصره بر بنی قریظه تنگ تر شد، تحت حکم رسول خدا صلی الله علیه و آله درآمدند و رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور داد تا مردان آنان را که هفتصد تن بودند، به اسارت درآورند و زنان را از شوهرانشان جدا سازند و آنان، امر پیامبر صلی الله علیه و آله را اطاعت نمودند. مردانی از اوس نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رفتند و عرض کردند: ای رسول خدا! شأن هم پیمانان ما و دوستان ما

ص: ۲۳۴

از مردم دیگر پایین تر نیست؛ چرا که آنان در همه جا ما را در مقابل خَزرَج یاری کردند. شما به عبد الله بن اُبَیّ، در یک صبح هفتصد زره پوش و هفتصد بی زره بخشیدید، در حالی که شأن ما از عبد الله بن اُبیّ پایین تر نیست. چون زیاد به رسول خدا صلی الله علیه و آله اصرار نمودند، رسول خدا صلی الله علیه و آله به آنان فرمود: آیا راضی نمی شوید از این که داوریِ میان آنان را به مردی از قبیله شما واگذار کنم؟ آن‌ها پاسخ داد: آری، راضی می شویم، آن مرد کیست؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله پاسخ داد: سعد بن معاذ. مردان اوس گفتند: ما به داوری او راضی می شویم. پس او را در مِحَفّه نشانده و آوردند و مردان اوس به دور او گرد آمده و به او می گفتند: ای ابو عمرو! از خدا بپرهیز و در حق هم پیمانان و دوستان خود نیکی بورز؛ چرا که آنان ما را در بُعاث، حدائق و در همه جا یاری کرده اند. چون مردان اوس زیاد اصرار ورزیدند، سعد به آنان گفت: هنگام آن رسیده که سعد تحت تأثیر هیچ کس قرار نگیرد و در راه خدا از سرزنش هیچ سرزنش کننده‌ای نترسد. مردان اوس گفتند: دردا و دریغا بر قوم! به خداوند سوگند! بنی قریظه به آخر الزمان پیوسته اند. (کار ایشان تمام است) در این هنگام زنان و کودکان، نزد سعد شروع به گریه کردند و چون ساکت شدند، سعد به آنان گفت: ای جماعت یهود! آیا به داوری من در میان شما راضی می شوید؟ آن‌ها پاسخ دادند: آری، به داوری تو راضی هستیم و از تو انصاف و داوری پسندیده و رأی نیک را امید داریم. جماعت یهود دوباره سخن خود را تکرار نمودند و گفتند: آری، ای ابو عمرو. سعد از روی احترام رو به رسول خدا صلی الله علیه و آله کرد و عرض کرد: ای رسول خدا! پدر

ص: ۲۳۵

و مادرم فدای شما باد! نظر شما چیست؟ حضرت پاسخ داد: ای سعد! در میان آن حکم کن؛ زیرا که من به داوری تو راضی هستم. سعد گفت: ای رسول خدا! حکم من این است که مردانشان باید کشته شوند و زنان و کودکانشان اسیر گردند و غنائمشان میان مهاجرین و انصار تقسیم گردد. رسول خدا صلی الله علیه و آله برخاست و فرمود: حکم کردی به همان چه که خداوند از فراز هفت آسمان به آن حکم کرده است. سپس زخم سعد بن معاذ ترکید و سرباز کرد و همچنان از آن خون می رفت؛ تا آن که جان سپرد. اسرا به سوی مدینه برده شدند و رسول خدا صلی الله علیه و آله امر فرمود تا گودالی حفر کنند. پس آن گودال در بقیع حفر شد و به هنگام شب، رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور فرمود که آن مردان را یکی یکی بیاورند. و به این ترتیب آن مردان یکی یکی آورده و گردن زده می شدند. حییّ بن اخطب به کعب بن اسد گفت: به نظرت با آن‌ها چه می کنند؟ کعب پاسخ داد: تو چه نحس هستی! آیا نمی بینی که آن کسی که این مردان را با خود می برد، باز نمی ایستد و کسی که برده می شود، باز نمی گردد؟ پس صبر پیشه کنید و بر دین خود بمانید. سپس کعب خوش سیما و زیباروی که دستانش به گردنش بسته شده بود را بیرون آوردند. چون نگاه رسول خدا صلی الله علیه و آله به او افتاد، فرمود:

ای کعب! آیا سفارش ابن حَواس، همان دانشمند یهودی باهوشی که

ص: ۲۳۶

از شام نزدتان آمده بود، سودی برایت نداشت؟! کعب پاسخ داد: نوشیدن خمر و خوردن گوشت خوک را کنار گذاشتم و زندگی فقیرانه ای پیش گرفتم و به خرما اکتفا نمودم؛ در انتظار پیامبری هستم که مبعوث خواهد شد و دعوت او در مکه است و به این بحیره (مدینه) مهاجرت می کند؛ او به تکه های نان و خرما اکتفا نموده و سوار الاغ برهنه می شود. سرخی، در چشمان او است و مهر نبوت، در میان دو کتف او زده شده است، شمشیر خود را بر روی شانه اش می اندازد و به این که با چه کسی روبرو شود، اهمیت نمی دهد. سلطه او به مناطقی که اسبان و شتران را یارای پیمودن آن نیست، می رسد. سپس کعب گفت: ای محمد! همین گونه بوده است و اگر یهود مرا به این که در هنگام کشته شدن به عجز و لابه بیفتم سرزنش نمی کردند، تو را تصدیق نموده و به تو ایمان می آوردم؛ اما من بر دین یهود باقی می مانم. یهودی زندگی کردم و یهودی می میرم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: او را پیش آورید و گردنش را بزنید. پس گردن او نیز زده شد. سپس حییّ بن اخطب را آوردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمود: ای فاسق! آیا دیدی که خدا چه بر سرت آورد؟ حییّ بن اخطب پاسخ داد: ای محمد! به خداوند سوگند! خود را در دشمنی ورزیدن با تو ملامت نمی کنم. تا آن جا که توانستم، تحریک - - قلقل الشیء: آن را جنباند، پس جنبید و مضطرب شد. «لسان العرب، ریشه قلل». -

کردم و تمام تلاش خود را به کار گرفتم، اما کسی که خدا را تنها گذارد، تنها رها می شود. سپس حییّ بن اخطب به هنگامی که او را می بُردند تا گردش را بزنند، گفت:

سوگند به جانم حیی بن اخطب خود را سرزنش نمی کند، اما هر کسی که خدا را تنها گذارد (یاری نرساند)، تنها رها می شود.

پس او را بردند و گردنش را زدند. رسول الله صلی الله علیه و آله آنان را در طول

ص: ۲۳۷

سه روز به هنگام صبح و شام به قتل رساند و می فرمود: به آنان آب گوارا بنوشانید و غذای خوب دهید و به اسرای آنان نیکی ورزید. تا آن که همگی آنان را به قتل رساند، و خداوند بر رسول خود در شأن آنان این آیه را نازل کرد: «وَأَنزَلَ الَّذِینَ ظَاهَرُوهُم مِّنْ أَهْلِ الْکِتَابِ مِن صَیَاصِیهِمْ» یعنی از دژهایشان «وَقَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِیقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِیقًا* وَأَوْرَثَکُمْ أَرْضَهُمْ وَدِیَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَّمْ تَطَؤُوهَا وَکَانَ اللَّهُ عَلَی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرًا».

**[ترجمه]

بیان

الموتور الذی قتل له قتیل فلم یدرک بدمه تقول منه وتره یتره وترا و تره.

قوله صلی الله علیه و آله لا عیش أقول فی بعض روایات المخالفین:

اللَّهُمَّ إِنَّ الْعَیْشَ عَیْشُ الْآخِرَهْ**فَاغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَ الْمُهَاجِرَهِ

(۳) و فی بعضها کانت الأنصار تقول

نحن الذین بایعوا محمدا** علی الجهاد ما بقینا أبدا

فَأَجَابَهُمُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله

اللَّهُمَّ لَا عَیْشَ إِلَّا عَیْشُ الْآخِرَهِ** فَأَکْرِمِ الْأَنْصَارَ وَ الْمُهَاجِرَهَ

(۴) و فی بعضها

اللَّهُمَّ لَا خَیْرَ إِلَّا خَیْرُ الْآخِرَهِ** فَبَارِکْ فِی الْأَنْصَارِ وَ الْمُهَاجِرَهِ

و یقال مج الشراب من فیه إذا رمی به و لعل المراد هنا المضمضه و یقال هال علیه التراب فانهال أی صبه فانصب و أقوی الرجل أی فنی زاده و منه قوله تعالی وَ مَتاعاً لِلْمُقْوِینَ (۵) و قوی کرضی جاع شدیدا و العناق کسحاب

ص: ۲۳۸

۱- فی الامتاع: قال: احسنوا إسارهم و قیلوهم و اسقوهم: لا تجمعوا علیهم حر الشمس و حر السلاح.

۲- تفسیر القمّیّ: ۵۱۶- ۵۲۹.

۳- رواه البخاری فی صحیحه ۵: ۱۳۷ عن انس و قال: فقالوا مجیبین له: نحن الذین اه.

۴- رواه البخاری فی صحیحه ۵: ۱۳۸ و فیه: علی الإسلام ما بقینا ابدا. و فیه: اللّهمّ انه لا خیر اه.

۵- الواقعه: ۳۷.

الأنثى من أولاد المعز و يقال ما لى به قبل بكسر القاف و فتح الباء أى طاقه و النهل محركه أول الشرب و من الطعام ما أكل و الناهل الريان و المراد هنا الشبع و الزغابه بالضم موضع بقرب المدينه و يقال شأمهم و عليهم كمنع أى صار شؤما عليهم. (۱) و قال الجزرى البحيره مدينه الرسول صلى الله عليه و آله و هى تصغير البحره و قد جاء فى روايه مكبرا و العرب تسمى المدن و القرى البحار انتهى.

و المناوءه بالهمز المعاداه و قد يترك الهمز و القمأ الذل و الصغار.

قوله صلى الله عليه و آله لعنا على بناء المجهول أى لعن العضل و القاره و المراد كل من غدر ثم قال صلى الله عليه و آله على سبيل التوريه نحن أمرناهم بذلك أى نحن أمرنا بنى قريظه أن يظهروا الغدر للمصلحه و هم موافقون لنا فى الباطن و إنما قال ذلك لئلا يكون هناك عين من عيون قريش فيعلموا بالغدر فيصير سببا لجرأتهم و يقال خذل عنه أصحابه تخذيلا أى حملهم على خذلانه.

قوله و قال رجل من المهاجرين أى عمر و الرجل الذى بجنبه عبد الرحمن بن عوف كما سيأتى آنفا و يقال بححت بالكسر إذا أخذته بحه و خشونه و غلظ فى صوته و المناجزه فى الحرب المبارزه و المقاتله و الهزاهز تحريك البلايا و الحروب بين الناس و الغريزه الطبيعه.

وَ فِى الدِّيوَانِ الْمَنْسُوبِ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

يَا عَمْرُو وَيْحَكَ قَدْ أَتَاكَ***مُجِيبُ صَوْتَكَ غَيْرَ عَاجِزٍ

إِلَى قَوْلِهِ

وَ لَقَدْ دَعَوْتَ إِلَى الْبِرَازِ ***فَتًى يُجِيبُ إِلَى الْمُبَارِزِ

يَعْلِيكَ أَبْيَضَ صَارِماً ***كَالْمِلْحِ حَتْفاً لِلْمُنَاجِزِ (۲)

ص: ۲۳۹

۱- زاد فى غير نسخه المصنّف: و الخشيش كزبير: الغزال الصغير. و الظاهر إنّه زياده لانه تقدم تفسير الكلمه قبل ذلك.

۲- الديوان: ۶۷.

و يقـال طعنه نجلاء أی واسـعه قوله شائلا أی مرتفعا قوله كلتاهما لك قاله لعنه الله على سبيل الاسـتهزاء قوله قسـمه ضـيزى أی جائره قوله أعلى به عينا أی أبصـر به و أعلم بحاله و ذؤبان العرب لصوصها و قد يترك الهمز و يقال سام فلانا الأمر كلفه إياه أو أولاه إياه كسومه و أكثر ما يستعمل فی العذاب و الشر و سوم فلانا خلاه و سومه لما يريده فی ماله حكمه و قال الجوهری الطنين صوت الذباب و ضربه فأطن ساقه أی قطعه يراد بذلك صوت القطع و العجاج كسحاب الغبار.

قوله انتزع له أی السهم و المنابذه المكاشفه و المقاتله و الغلوه بالفتح مقدار رميه و النشاب بالضم و التشديد السهام الواحد نشابه و الأكحل عرق فی اليد أو هو عرق الحياه و نزفه الدم أی سال كثيرا حتى أضـعفه و قال الجزری يقال عذيرك من فلان بالنصب أی هات من يعـذرك فيه فعيل بمعنى فاعل انتهى و اللأمه الـدرع و كتف فلانا كضـرب شد يديه إلى خلف بالكتاف و هو حبل يشد به و الحاسر الذی لا مغفر عليه و لا درع.

و قال الجزری فی قوله سبعه أرقعه (1) يعنی سبع سماوات و كل سماء يقال لها رقيع و الجمع أرقعه و قيل الرقيع اسم سماء الدنيا فأعطى كل سماء اسمها انتهى.

و الأخـدود الحفره المستطيله قوله مـا يسوؤک أی لا تحزن من ذلك أو ما اسـتفهاميه أی أی شـی ء يعتريك من السوء فصـرت بحيث لا تعقل مثل هذا الأمر الواضح أو موصوله (2) أی الذی يسوؤک و هو القتل.

قوله لا يقلع أی لا يكف عن دعوتهم و إذهابهم يذهب بواحد بعد واحد

۱- فی النهايه: من فوق سبع ارقعه.

۲- و هو الأظهر.

و الوسیم الحسن الوجه و یقال قلقله فتقلقل إذ حرکه فتحرک و الأبردان و البردان الغداه و العشی.

**[ترجمه]«الموتور» آنکه کسی از او کشته شود اما انتقام یا خون‌بهای او گرفته نشده است. از همین کلمه می گویی: وتره یتره وتراً وترهً.

فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم «لا عیش» در برخی روایت‌های مخالفان اینگونه ذکر شده است:

اللهم ان العیش عیش الاخرهٔ فاغفر للأنصار و المهاجرهٔ

و در برخی نسخه‌ها انصار می گفتند:

نحن الذین بایعوا محمداً علی الجهاد ما بقینا ابداً

و پیامبر اینگونه آنان را پاسخ گفت:

اللهم لا عیش الا عیش الآخرهٔ فاکرم الانصار و المهاجرهٔ

و در برخی نسخه‌ها به این صورت ذکر شده است:

اللهم لا خیر الا خیر الآخرهٔ فبارک فی الانصار و المهاجرهٔ

و گفته می‌شود: «مجّ الشراب من فیه» هرگاه آب را از دهانش بیرون بریزد. و شاید مقصود در اینجا مضمضه باشد. و گفته می‌شود: «هال علیه التراب فانهال» یعنی خاک بر او ریخت. «أقوی الرجل» یعنی توشه آن شخص تمام شد. و از همین کلمه فرموده خداوند متعال است: «و متاعاً للمقوین» - . واقعه / ۳۷ - {برای بیابانگردان قرار داده ایم.} و «قوی» بر وزن رضی یعنی به شدت گرسنه شد. و «العناق» بر وزن سحاب

ص: ۲۳۸

بزغاله ماده است. و گفته می‌شود: «ما لی به قِبَل» با کسره قاف و کسره باء به معنای انرژی و توان است و «النَهَل» با حرکت حروف آن، نخستین نوبت نوشیدن است. و از غذا آنچه که خورده شود. و «الناهل» یعنی تشنه و سیراب. و مقصود در اینجا سیری است. و «الزغابهٔ» با ضمه زاء مکانی در نزدیکی مدینه است. و گفته می‌شود: «شأمهم و شأم علیهم» بر وزن منع یعنی برای آنان شوم شد.

جزری گوید: «البحیرهٔ» شهر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم است و این کلمه اسم مصغّر البحرهٔ است. و در ورایتی «البحرهٔ» ذکر شده و عرب شهرها و روستاها را بحار می گفتند. پایان سخن.

«المُناواهٔ» با همزه میم به معنای دشمنی است. و گاهی بدون همزه می‌آید. و «القمأ» به معنای ذلّت و خواری است.

سخن پیامبر «لُعنا» با صیغه مجهول یعنی عضل و قارهٔ نفرین شوند. و مقصود نفرین هر کسی است که نیرنگ ببندد. سپس به شیوه توریه فرمود: «نحن امرنا بذلک» یعنی ما بنی قریظه را امر کردیم که از روی مصلحت اظهار به غدر و نیرنگ کنند، و آنان در باطن با ما موافق بودند. و از این جهت این عبارت را بر زبان آورد تا یکی از جاسوس‌های قریش از غدر و نیرنگ با خبر نشوند و به سبب آن بر ما جرأت پیدا نکنند. و گفته می‌شود: «خذّل عنه اصحابه تخذیلاً» یعنی یارانش او را از یاری و اعانت به وی بازداشتند.

«قال رجل من المهاجرین» مقصود عمر است و شخصی که در کنار او بود، عبد الرحمن بن عوف بود که در ادامه بیان خواهد شد. گفته می‌شود: «بححت» با کسره هر گاه گرفتگی و کلفتی در صدایش ایجاد شود. و «المناجزة» در جنگ یعنی پیکار و نبرد. «الهزاهز» فتنه و جنگ برپا کردن در بین مردم. «الغریزة» یعنی سرشت.

در دیوان منسوب به امیر المؤمنین علیه السلام آمده است:

- ای عمرو وای بر تو! پاسخ گوی تو در شرایطی که عاجز و ناتوان نیست پیش تو آمد.

تا اینجا که فرموده است:

جوانمردی را به مبارزه دعوت کرده‌ای که پاسخگوی جنگ طلبان است.

شمشیر درخشان و قاطع وی بر روی تو بلند شد. شمشیرش همانند نمک می‌درخشد و مرگ بر سر کسی که به جنگ او آمده می‌باراند. -. دیوان : ۶۷ -

ص: ۲۳۹

و گفته می‌شود: «طعنه نجلاء» یعنی واسع. «شائلاً» یعنی بلند. «کلتاهما لک» عبدود لعنه الله از روی تمسخر و استهزاء این جمله را گفته است. «قسمهٔ ضیزی» یعنی ظالمانه. «اعلی به عیناً» یعنی او را دید و از وضعیتش آگاه شد. «ذؤبان العرب» راهزنان و دزدان عرب است. و گاهی بدون همزه می‌آید. «سام فلانا الامر» یعنی بر عهده او نهاد. یا آن کار را به وی تکلیف کرد به معنای «سوّمه». این عبارت بیشتر برای عذاب و شرّ کاربرد دارد. و «سوّم فلاناً» یعنی او را رها کرد. و «سوّمه لما یریده فی ماله» یعنی او را در اموالش حاکم کرد و اختیارش را به او داد. جوهری گوید: «الطنین» صدای مگس است. «ضربه فأطنّ ساقه» یعنی ساق پایش را برید. و مقصود از آن، صدای بریدن ساق پایش است و «العجاج» بر وزن سحاب به معنای غبار است.

«انترع له» یعنی تیر. «المنابذة» یعنی رویارویی و پیکار. «الغَلوة» با فتحه مقدار پرتاب تیر است. «النشّاب» با ضمه و تشدید به معنای تیرها است و مفرد آن «نشّابة» است. و «الاکحل» رگ دست یا رگ حیات است. «نزفه الدم» یعنی خون زیادی از او رفت تا جایی که او را ضعیف کرد. جزری گوید: گفته می‌شود: «غذیرک من فلان» با اعراب نصب یعنی کسی را بیاور تا تو را معذور بدارد. و وزن فعیل به معنای فاعل است. پایان سخن. «اللأمة» یعنی زره. «کتف فلانا» بر وزن ضرب یعنی: دستانش را با کتاف (طنابی که با آن کسی را ببندند) به پشتش بست. «الحاسر» کسی که کلاه خود و زره بر تن ندارد.

جزری گوید: «سبعة ارقعة» یعنی هفت آسمان. و هر آسمان را «رقیع» گویند. و جمع آن «ارقعة» است. و گفته شده: «الرقیع» اسم برای آسمان دنیا است و هر آسمانی اسمی بر آن گذاشته شده است. پایان سخن.

«الاخدود» گودال مستطیل شکل است. «ما یسوءک» یعنی از این مساله نگران نباش. یا اینکه (ما) استفهامیه است، یعنی امری ناگواری که به تو برسد و به گونه‌ای بشوی که حتی این چنین مساله آشکاری را درک نکنی. یا اینکه (ما) موصوله است، یعنی چیزی که تو را ناراحت کند و آن کشتار است.

«لا یقلع» یعنی از دعوت آنان دست نمی‌کشد. «اذهابهم» یعنی آنان را یکی پس از دیگری برد.

ص: ۲۴۰

«الوسیم» یعنی زیبا روی. و گفته می‌شود: «قلقله فتقلقل» هرگاه او را تکان دهد و او تکان بخورد. و «الابردان» و «البردان» بامداد و شامگاه است.

**[ترجمه]

«۴»

ل، الخصال لی، الأمالی للصدوق مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْمُعَاذِيُّ وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ اللَّيْثِيُّ (۱) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَرَجِ الشُّرُوطِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ الْمُهَلَّبِ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ عَوْفٍ عَنْ مَيْمُونٍ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ: لَمَّا أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله علیه و آله بِحَفْرِ الْخَنْدَقِ عَرَضَتْ لَهُ صَخْرَةٌ عَظِيمَةٌ شَدِيدَةٌ فِي عَرْضِ الْخَنْدَقِ لَا تَأْخُذُ مِنْهَا الْمَعَاوِلُ فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله علیه و آله فَلَمَّا رَآهَا وَضَعَ ثَوْبَهُ وَ أَخَذَ الْمِعْوَلَ وَ قَالَ بِسْمِ اللَّهِ وَ ضَرَبَ ضَرْبَةً فَكَسَرَ (۲) ثُلُثَهَا وَ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ الشَّامِ وَ اللَّهِ إِنِّي لَأُبْصِرُ قُصُورَهَا الْحَمْرَاءَ السَّاعَةَ ثُمَّ ضَرَبَ الثَّانِيَةَ فَقَالَ بِسْمِ اللَّهِ فَفَلَقَ ثُلُثاً آخَرَ فَقَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ فَارِسَ وَ اللَّهِ إِنِّي لَأُبْصِرُ قَصْرَ الْمَدَائِنِ الْأَبْيَضَ ثُمَّ ضَرَبَ الثَّالِثَةَ فَفَلَقَ بَقِيَّةَ الْحَجَرِ وَ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ الْيَمَنِ وَ اللَّهِ إِنِّي لَأُبْصِرُ أَبْوَابَ الصَّنْعَاءِ مَكَانِي هَذَا (۳).

**[ترجمه]خصال، امالی: براء بن عازب می گوید: چون پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم به کندن خندق (در جنگ احزاب) فرمان داد، صخره بزرگی در عرض خندق آشکار شد که کلنگ ها در آن اثر نداشت، پیامبر آمد و چون آن را دید، لباسش را کند و کلنگ را گرفت و گفت: بسم اللّه، و ضربه ای زد که یک سوّم آن صخره شکسته شد و گفت: اللّه اکبر، کلیدهای سرزمین شام به من داده شد و به خدا سوگند که هم اکنون کاخ های سرخ آن را می بینم، سپس ضربه دوم را زد و گفت: بسم اللّه و یک سوم دیگر را هم شکست و گفت: اللّه اکبر، کلیدهای سرزمین فارس به من داده شد و به خدا سوگند که من کاخ سفید مدائن را می بینم، سپس ضربه سوم را زد و باقیمانده سنگ شکسته شد و گفت: اللّه اکبر، کلیدهای سرزمین یمن به من داده شد و به خدا سوگند که از همین جا درهای صنعا را می بینم. - . خصال ۱ : ۷۷ - ۷۸ و امالی : ۱۸۸ - ۱۸۹ -

**[ترجمه]

«۵»

فس، تفسير القمى أَبِى رَفَعَهُ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ النِّكَاحُ وَ الْأَكْلُ مُحَرَّمَيْنِ فِى شَهْرِ رَمَضَانَ بِاللَّيْلِ بَعْدَ النَّوْمِ يَعْنِى كُلُّ مَنْ صَلَّى الْعِشَاءَ وَ نَامَ وَ لَمْ يُفْطِرْ ثُمَّ انْتَبَهَ حُرِّمَ (۴) عَلَيْهِ الْإِفْطَارُ وَ كَانَ النِّكَاحُ حَرَاماً بِاللَّيْلِ (۵) وَ النَّهَارِ فِى شَهْرِ رَمَضَانَ وَ كَانَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله يُقَالُ لَهُ خَوَّاتُ بْنُ جُبَيْرٍ أَخُو عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُبَيْرٍ الَّذِى كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَكَّلَهُ بِفَمِ الشِّعْبِ فِى يَوْمِ أُحُدٍ فِى خَمْسِينَ مِنَ الرُّمَاةِ فَفَارَقَهُ أَصْحَابُهُ وَ بَقِىَ فِى اثْنَىْ عَشَرَ رَجُلًا فَقُتِلَ عَلَى بَابِ الشِّعْبِ وَ كَانَ أَخُوهُ هَذَا خَوَّاتُ

ص: ۲۴۱

۱- رواه الصدوق بالاسناد الأول فى الأمالى، و بالاسناد الثانى فى الخصال.

۲- فكثر خ ل.

۳- الخصال: ج ۱ ص ۷۷ و ۷۸، الأمالى: ص ۱۸۸ و ۱۸۹.

۴- حرم اللّه خ ل.

۵- فى الليل خ ل.

بْنُ جُبَيْرٍ شَيْخاً ضَعِيفاً (۱) وَ كَانَ صَائِماً فَأَبْطَأَتْ (۲) عَلَيْهِ أَهْلُهُ بِالطَّعَامِ فَنَامَ قَبْلَ أَنْ يُفْطِرَ فَلَمَّا انْتَبَهَ قَالَ لِأَهْلِهِ قَدْ حُرِّمَ (۳) عَلَيَّ الْأَكْلُ فِي هَذِهِ اللَّيْلَهِ فَلَمَّا أَصْبَحَ حَضَرَ حَفْرَ الْخَنْدَقِ فَأُغْمِيَ عَلَيْهِ فَرَآهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَرَقَّ لَهُ وَ كَانَ قَوْمٌ مِنَ الشَّبَابِ يَنْكِحُونَ بِاللَّيْلِ سِرّاً فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَهَ الصِّيامِ الرَّفَثُ إِلى نِسائِكُمْ هُنَّ لِباسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِباسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتابَ عَلَيْكُمْ وَ عَفا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَ ابْتَغُوا ما كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيامَ إِلَى اللَّيْلِ فَأَحَلَّ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى النِّكَاحَ بِاللَّيْلِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ وَ الْأَكْلَ بَعْدَ النَّوْمِ إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ لِقَوْلِهِ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ قَالَ هُوَ بَيَاضُ النَّهَارِ مِنْ سَوَادِ اللَّيْلِ (۴).

**[ترجمه]تفسیر قمی: پدرم در حدیث مرفوعی، از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: آمیزش و افطار کردن در شب ماه رمضان پس از خوابیدن، حرام بود؛ یعنی هر کس که نماز عشا را می خواند و افطار نکرده می خوابید و سپس از خواب بیدار می شد، افطار کردن بر او حرام بود و همچنین آمیزش (با همسر) در شب و روز ماه رمضان، حرام بود. مردی از اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله خَوّات بن جُبیر انصاری نام داشت که برادر عبد الله بن جبیر بود. رسول الله صلی الله علیه و آله عبد الله بن جبیر را در روز جنگ احد به همراه پنجاه تیرانداز بر دهانه درّه گمارد و یاران او، او را رها کردند و تنها دوازده نفر به همراه او باقی ماندند و او در ورودی درّه، کشته شد و این برادر او یعنی خوات

ص: ۲۴۱

بن جبیر پیرمردی مسن و ناتوان بود و رسول الله صلی الله علیه و آله را در جنگ خندق، همراهی می کرد. هنگامی که روز را به شب رسانید به سوی خانواده اش آمد و گفت: آیا غذایی دارید؟ آن‌ها پاسخ دادند: خیر، نخواب تا غذایی برایت فراهم کنیم. خانواده او در آماده کردن غذا، کندی ورزیدند و او پیش از آن که افطار کند، خوابش برد و چون بیدار شد به خانواده اش گفت: غذا خوردن، در امشب بر من حرام شده است و چون شب را به صبح رسانید، به حفر خندق پرداخت و بیهوش شد. رسول الله صلی الله علیه و آله، او را (با این حال) مشاهده نمود و دلش برای او سوخت. همچنین جمعی از جوانان، مخفیانه در شب های ماه رمضان(با همسران خود) آمیزش می کردند. بنابراین خداوند، آیه: «أُحِلَّ لَكُمْ لَيلَةَ الصِّيامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَآئِكُمْ» را نازل کرد و آمیزش در شب های ماه رمضان و خوردن غذا پس از خواب را حلال نمود و زمان آن، تا طلوع فجر است؛ چرا که خداوند می فرماید: «وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ حَتَّى يتَبَينَ لَكُمُ الْخَيطُ الأَبْيضُ مِنَ الْخَيطِ الأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ» یعنی سفیدی روز از سیاهی شب. - . تفسیر قمی : ۵۶ - ۵۷ و آیه سوره بقره / ۱۸۷ -

**[ترجمه]

«۶»

فس، تفسير القمی فِي رِوَايَهِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ يَقُولُ أَهْلَكْتُ مالًا لُبَداً قَالَ هُوَ عَمْرُو بْنُ عَبْدِ وُدٍّ حِينَ عَرَضَ عَلَيْهِ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْإِسْلَامَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ وَ قَالَ فَأَيْنَ مَا أَنْفَقْتُ فِيكُمْ مَالًا لُبَداً وَ كَانَ أَنْفَقَ مَالًا فِي الصَّدِّ عَنْ (۵) سَبِيلِ اللَّهِ فَقَتَلَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ (۶).

**[ترجمه]تفسیر قمی: و در روایت ابو جارود، از حضرت امام محمّد باقرعلیه السلام آمده است که ایشان درباره کلام خداوند متعال: «أَهْلَكْتُ مَالًا لُّبَدًا» فرمود: این سخن عمرو بن عبدوُدّ است؛ درآن هنگام که علی بن ابی طالب علیه السلام در روز خندق، اسلام را بر او عرضه داشت، او گفت: پس آن مال فراوانی که در برابرتان خرج کردم چه می‌شود؟ او مالی را برای ایستادگی در برابر راه خدا خرج کرده بود، پس علی علیه السلام او را به هلاکت رساند. - . تفسیر قمی : ۷۲۵ و آیه سوره بلد . ۶ -

**[ترجمه]

بیان

مالا لبدا أی کثیرا من تلبد الشی ء إذ اجتمع.

ص: ۲۴۲

۱- کبیرا خ ل.

۲- فی نسختی المخطوطه من المصدر: «شیخا کبیرا ضعیفا، و کان صائما مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی الخندق، فجاء الی أهله حین أمسی، فقال: عندکم طعام؟ فقالوا: لا تنم حتّی نصنع لک طعاما، فأبطأت» و ذکر ذلک فی المصدر المطبوع عن نسخه، الا انه قال: شیخا ضعیفا.

۳- حرم اللّه خ ل.

۴- تفسیر القمّیّ: ۵۶- ۵۷ و الآیه فی سوره البقره: ۱۸۷.

۵- فی هامش نسخه المصنّف بعد قوله: «فی الصد عن» هکذا: ثم عرض علیه السلام فصد عن، خ ل.

۶- تفسیر القمّیّ: ۷۲۵ و الآیه فی سوره البلد: ۶.

**[ترجمه]«مالا لبداً» یعنی اموال بسیار. از «تلبّد الشیء» هرگاه چیزی گرد آید.

ص: ۲۴۲

**[ترجمه]

«۷»

فس، تفسیر القمی یَمُنُّونَ عَلَیْکَ أَنْ أَسْلَمُوا نَزَلَتْ فِی عثکن (۱) یَوْمَ الْخَنْدَقِ وَ ذَلِکَ أَنَّهُ مَرَّ بِعَمَّارِ بْنِ یَاسِرٍ وَ هُوَ یَحْفِرُ الْخَنْدَقَ وَ قَدِ ارْتَفَعَ الْغُبَارُ مِنَ الْحَفْرِ فَوَضَعَ عثکن کُمَّهُ عَلَی أَنْفِهِ وَ مَرَّ فَقَالَ عَمَّارٌ:

لَا یَسْتَوِی مَنْ یَبْتَنِی (۲) الْمَسَاجِدَا** یَظَلُّ (۳) فِیهَا رَاکِعاً وَ سَاجِداً

کَمَنْ یَمُرُّ بِالْغُبَارِ حَائِداً** یُعْرِضُ عَنْهُ جَاحِداً مُعَانِداً

فَالْتَفَتَ إِلَیْهِ عثکن فَقَالَ یَا ابْنَ السَّوْدَاءِ إِیَّایَ تَعْنِی ثُمَّ أَتَی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهُ لَمْ نَدْخُلْ مَعَکَ (۴) لِتُسَبَّ أَعْرَاضُنَا فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ أَقَلْتُکَ إِسْلَامَکَ فَاذْهَبْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ یَمُنُّونَ عَلَیْکَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَیَّ إِسْلامَکُمْ بَلِ اللَّهُ یَمُنُّ عَلَیْکُمْ أَنْ هَداکُمْ لِلْإِیمانِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ أَیْ لَیْسَ هُمْ صَادِقِینَ (۵) إِنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ غَیْبَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ بَصِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۶).

**[ترجمه]تفسیر قمی: آیه «یَمُنُّونَ عَلَیْکَ أَنْ أَسْلَمُوا» در باره عثکن نازل شده است که در زمان حفر خندق از کنار عمار بن یاسر که در حال کار کردن بود گذشت. عمار در اثر کار کردن گرد و غبار به پا کرده بود. عثمان با آستینش جلوی بینی اش را گرفت و رفت. عمار به او گفت:

کسی که مساجد را آباد می کند و در آن جا به عبادت می پردازد،

با فردی که خود را از گرد و غبار دور می سازد و با شتاب و عناد از کنار آن می گذرد، برابر نیست.

عثکن برگشت و به او نگاهی انداخت و گفت: ای پسر کنیز سیاه! منظورت من بودم؟ سپس عثمان نزد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم رفت و خدمت ایشان عرض کرد: ما مسلمان نشده ایم تا به شرافت ما دشنام دهی و آبروی ما را بریزی. رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در پاسخ فرمود: بار اسلام را از دوش تو برداشتم (از این پس دیگر مسلمان نباش) پس برو. در این هنگام خداوند آیه زیر را نازل کرد: «یَمُنُّونَ عَلَیْکَ أَنْ أَسْلَمُوا قُل لا تَمُنُّوا عَلَیَّ إِسْلامَکُم بَل اللهُ یَمُنُّ عَلَیْکُمْ أَنْ هَدَاکُمْ للإِیمَانِ إن کُنتُمْ صَادِقِینَ» یعنی شما راستگو نیستید. «إنَّ اللهَ یَعْلَمُ غَیْبَ السَّمَاواتِ والأَرْضِ واللهُ بَصِیرٌ بِمَا تَعْمَلونَ». - . تفسیر قمی : ۶۴۲ و دو آیه در سوره حجرات / ۱۷ - ۱۸ -

**[ترجمه]

بيان

قوله فی عثکن المراد به عثمان کما هو المصرح فی بعض النسخ و سائر الأخبار.

أقول نسب فی الدیوان الأبیات إلی أمیر المؤمنین علیه السلام هکذا:

لَا یَسْتَوِی مَنْ یَعْمُرُ الْمَسَاجِدَا**وَ مَنْ یَبِیتُ رَاکِعاً وَ سَاجِداً

یَدْأَبُ فِیهَا قَائِماً وَ قَاعِداً**وَ مَنْ یَکُرُّ هَکَذَا مُعَانِداً

وَ مَنْ یَرَی عَنِ الْغُبَارِ حَائِداً

**[ترجمه]«فی عثکن» مقصود عثمان است که در برخی نسخه‌ها و دیگر روایت‌ها بدان تصریح شده است.

می‌گویم: این ابیات در دیوان به این صورت به امیر المؤمنین منسوب شده است:

کسی که مساجد را آباد می‌کند و کسی که شب را با رکوع و سجده به سر می‌برد.

و در مساجد ایستاده و نشسته رنج می‌کشد با آن کسی این طور دشمنانه رفت و آمد می‌کند و از گرد و غبار جنگ کنار می‌کشد، مساوی نیستند.

**[ترجمه]

«۸»

ل، الخصال فِی خَبَرِ الْیَهُودِیِّ الَّذِی سَأَلَ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنْ خِصَالِ الْأَوْصِیَاءِ فَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِیمَا قَالَ وَ أَمَّا الْخَامِسَةُ یَا أَخَا الْیَهُودِ فَإِنَّ قُرَیْشاً وَ الْعَرَبَ تَجَمَّعَتْ وَ

۱- عثمان خ ل. فی المواضع أقول: ذکر ذلک أیضا فی هامش نسختی من المصدر.

۲- من یعمر خ ل. أقول هو الموجود فی المصدر المخطوط.

۳- یصلی خ ل.

۴- معک فی الإسلام خ ل.

۵- فی المصدر المطبوع: ای لستم صادقین.

۶- تفسیر القمّیّ: ۶۴۲ و الآیتان فی سوره الحجرات: ۱۷ و ۱۸.

عَقَدَتْ بَيْنَهَا عَقْداً وَ مِيثَاقاً لَا تَرْجِعُ مِنْ وَجْهِهَا حَتَّى تَقْتُلَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ تَقْتُلَنَا مَعَهُ مَعَاشِرَ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ثُمَّ أَقْبَلَتْ بِحَدِّهَا وَ حَدِيدِهَا (۱) حَتَّى أَنَاخَتْ عَلَيْنَا بِالْمَدِينَهِ وَاثِقَهً بِأَنْفُسِهَا فِيمَا تَوَجَّهَتْ لَهُ فَهَبَطَ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَأَنْبَأَهُ بِذَلِكَ فَخَنْدَقَ عَلَى نَفْسِهِ وَ مَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ فَقَدِمَتْ قُرَيْشٌ فَأَقَامَتْ عَلَى الْخَنْدَقِ مُحَاصِرَهً لَنَا تَرَى فِي أَنْفُسِهَا الْقُوَّهَ وَ فِينَا الضَّعْفَ تُرْعِدُ وَ تُبْرِقُ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَدْعُوهَا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ يُنَاشِدُهَا بِالْقَرَابَهِ وَ الرَّحِمِ فَتَأْبَى وَ لَا يَزِيدُهَا ذَلِكَ إِلَّا عُتُوّاً وَ فَارِسُهَا وَ فَارِسُ الْعَرَبِ يَوْمَئِذٍ عَمْرُو بْنُ عَبْدِ وُدٍّ يَهْدِرُ كَالْبَعِيرِ الْمُغْتَلِمِ يَدْعُو إِلَى الْبِرَازِ وَ يَرْتَجِزُ وَ يَخْطِرُ بِرُمْحِهِ مَرَّهً وَ بِسَيْفِهِ مَرَّهً (۲) لَا يُقْدِمُ عَلَيْهِ مُقْدِمٌ وَ لَا يَطْمَعُ فِيهِ طَامِعٌ لَا حَمِيَّهٌ (۳) تُهَيِّجُهُ وَ لَا بَصِيرَهٌ تُشَجِّعُهُ فَأَنْهَضَنِي إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ عَمَّمَنِي بِيَدِهِ وَ أَعْطَانِي سَيْفَهُ هَذَا وَ ضَرَبَ بِيَدِهِ إِلَى ذِي الْفَقَارِ فَخَرَجْتُ إِلَيْهِ وَ نِسَاءُ أَهْلِ الْمَدِينَهِ بَوَاكِي إِشْفَاقاً عَلَيَّ مِنِ ابْنِ عَبْدِ وُدٍّ فَقَتَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِيَدِي وَ الْعَرَبُ لَا تَعُدُّ لَهَا فَارِساً غَيْرَهُ وَ ضَرَبَنِي هَذِهِ الضَّرْبَهَ وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى هَامَتِهِ فَهَزَمَ اللَّهُ قُرَيْشاً وَ الْعَرَبَ بِذَلِكَ وَ بِمَا كَانَ مِنِّي فِيهِمْ مِنَ النِّكَايَهِ ثُمَّ الْتَفَتَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى أَصْحَابِهِ فَقَالَ أَ لَيْسَ كَذَلِكَ قَالُوا بَلَى يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ (۴).

**[ترجمه]خصال: در خبر شخص یهودی که از امیر المؤمنین علیه السلام در باره ویژگی‌های اوصیاء پرسید، آن حضرت فرمود: ای برادر یهودی! پنجمین مورد آن این است که قریش و احزابِ عرب گرد هم آمدند

و میان یکدیگر عهد و پیمان بستند که از یکدیگر جدا نشوند تا آن که رسول خدا صلی الله علیه و آله را به قتل برسانند و به همراه پیامبر صلی الله علیه و آله، ما، یعنی فرزندان عبد المطّلب را نیز بکشند. سپس با ساز و برگ خود روی آوردند تا آن که در کنار مدینه اردو زدند و به پیروزی خود اطمینان داشتند. در این هنگام جبرئیل علیه السلام بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل شد و حضرت را از قصد قریش با خبر ساخت و سپس پیامبر صلی الله علیه و آله برای خود و یاران خود از مهاجرین و انصار خندقی کند. قریش آمد و در پشت خندق، ما را به محاصره در آورد و خود را مقتدر و ما را ناتوان فرض می کرد و بسان رعد و برق می غرّید و رسول خدا صلی الله علیه و آله نسبت به امر قریش، نزد خداوند دعا فرمود و قریش را به حق خویشاوندی و قرابت سوگند داد؛ اما قریش ابا کردند و تنها بر سرکشی آنان افزوده شد و دلاور آن‌ها در آن روز، دلاور عرب، عمرو بن عبد ودّ بود و به مانند شتر خشمگین نعره می کشید و مبارز می طلبید و رجز می خواند و گاهی نیزه و گاهی شمشیر خود را می چرخاند و هیچ کس برای پیکار با او مبادرت نمی ورزید و هیج کس میل پیکار با او را نداشت و هیچ تعصبی، او را بر نمی‌آشفت (کسی را علیه او نمی آشفت) و هیچ بصیرتی در او شوق ایجاد نمی کرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا بلند کرد و با دستان خود، به سر من عمامه بست و این شمشیر خود را به من داد (علی علیه السلام با دست خود به ذو الفقار اشاره می کرد). پس من به سوی عمرو رفتم، درحالی که زنان مدینه با چشمانی گریان، به خاطر من در برابر عمرو بن عبد ودّ دلواپس و نگران بودند. پس خداوند عزّ و جلّ او را به دست من، به قتل رساند. این درحالی بود که عرب، تنها او را دلاور خود می دانست و او این ضربه را به من زد (علی علیه السلام با دست خود به فرق سر خود اشاره می کرد) سپس خداوند، قریش و عرب را با کشته شدن عمرو و زخم و آسیبی که من به آن‌ها رسانده بودم، شکست داد. سپس علی علیه السلام رو به اصحاب خود کرده و فرمود: آیا این گونه نیست؟ آن‌ها پاسخ دادند: آری، ای امیر المؤمنین. - . خصال ۲ : ۱۵ - ۱۶ -

**[ترجمه]

بیان

رعـد و برق و أرعـد و أبرق إذا توعـد و تهـدد ذكره الجزری و هـدر البعير يهـدر هدرا و هديرا صوت فی غير شقشـقه و اغتلام البعير هيجانه من شهوه الضراب و يقال نكيت فی العدو أنكی نكايه إذا أكثرت فيهم الجراح و القتل.

**[ترجمه]«رعـد و برق» و «أرعـد و أبرق» هرگاه تهدید و هشدار دهد. جزری این مطلب را ذکر کرده است. «هدر البعیر هدرا و هـدیراً» یعنی شتر صـدایش را در گلو گردانیـد و با صـدای نامشـخص صـدا بیرون داد. «اغتلام البعیر» هیجان شتر برای جفت گیری است. و گفته می‌شود: «نکیت فی العدوّ أنکی نکایهٔ» هرگاه دشمن را با مجروح کردن و کشتن از پای در آوری.

**[ترجمه]

«۹»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی أَبُو عَمْرٍو عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ (۵) عَنْ

ص: ۲۴۴

۱- أی بعدتها و سلاحها.

۲- أی یهزهما معجبا بنفسه.

۳- و لا حمیه خ ل.

۴- الخصال ۲: ۱۵ و ۱۶.

۵- أبو عمرو هو عبـد الواحـد بن محمّـد بن عبـد اللّه بن محمّد بن مهدیّ. و أحمد بن یحیی هو أحمد بن یحیی الصوفی، و عبد الرحمن هو ابن شریک بن عبد اللّه النخعیّ.

أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ (۱) عَنْ یَحْیَی بْنِ عَبَّادٍ عَنْ أَبِی الزُّبَیْرِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ صَفِیَّهَ بِنْتِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ أَنَّهَا قَالَتْ کُنَّا مَعَ حَسَّانَ بْنِ ثَابِتٍ فِی حِصْنٍ فَارِعٍ وَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِالْخَنْدَقِ فَإِذَا یَهُودِیٌّ یَطُوفُ بِالْحِصْنِ فَخِفْنَا أَنْ یَدُلَّ عَلَی عَوْرَتِنَا (۲) فَقُلْتُ لِحَسَّانَ لَوْ نَزَلْتَ إِلَی هَذَا الْیَهُودِیِّ فَإِنِّی أَخَافُ أَنْ یَدُلَّ عَلَی عَوْرَتِنَا قَالَ یَا بِنْتَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنَا بِصَاحِبِ هَذَا قَالَتْ فَتَحَزَّمْتُ (۳) ثُمَّ نَزَلْتُ وَ أَخَذْتُ عَمُوداً وَ قَتَلْتُهُ (۴) بِهِ ثُمَّ قُلْتُ لِحَسَّانَ اخْرُجْ فَاسْلُبْهُ قَالَ لَا حَاجَهَ لِی فِی سَلْبِهِ (۵).

**[ترجمه]امالی:

ص: ۲۴۴

صفیه بنت عبد المطلب گوید: ما به همراه حسان بن ثابت در دژ فارع بودیم و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در خندق بود که مردی یهودی در دژ می‌چرخید و ما ترسیدیم که او کمینگاه ما را بیابد. پس به حسان گفتم: کاش بر این یهودی حمله می‌کردی، من می‌ترسم که از کمینگاه ما باخبر شود. گفت: ای دختر عبد المطلب، می‌دانی که من این کاره نیستم. گوید: پس خودم کمربند بستم و فرود آمدم و صخره‌ای برداشتم و آن شخص یهودی را کشتم. سپس به حسّان گفتم: برو و لباس و سلاحش را بردار. گفت: من نیازی به لباس و سلاح او ندارم. - . امالی طوسی / ۱۶۴ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس فارع حصن بالمدینه.

**[ترجمه]در قاموس آمده است که «فارع» قلعه‌ای در مدینه بود.

**[ترجمه]

«۱۰»

ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام بِالْأَسَانِیدِ الثَّلَاثَهِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: کُنَّا مَعَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فِی حَفْرِ الْخَنْدَقِ إِذْ جَاءَتْهُ فَاطِمَهُ وَ مَعَهَا کَسِیرَهٌ (۶) مِنْ خُبْزٍ فَدَفَعَتْهَا إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مَا هَذِهِ الْکَسِیرَهُ قَالَتْ قُرْصاً (۷) خَبَزْتُهُ لِلْحَسَنِ وَ الْحُسَیْنِ جِئْتُکَ مِنْهُ بِهَذِهِ الْکَسِیرَهِ (۸) فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَمَا إِنَّهُ أَوَّلُ طَعَامٍ دَخَلَ فَمَ أَبِیکَ مُنْذُ ثَلَاثٍ (۹).

ص: ۲۴۵

۱- هو محمّد بن إسحاق بن یسار المدنیّ صاحب السیره، روی عنه ابن هشام ذلک الحدیث مفصلا فی سیرته، و فیه: یحیی بن عباد بن عبد اللّه بن الزبیر، عن أبیه عباد قال: کانت صفیه بنت عبد المطلب فی فارع حصن حسان بن ثابت.

۲- العوره: الخلل فی ثغر البلاد و غیره یخاف منه. کل مکمن للستر.

۳- أی شددت وسطی بالحزام. ای بحبل او شبهه و فی السیره احتجزت ای شددت وسطی، و تروی هذه الکلمه: «اعتجرت» و معناه شددت معجری.

۴- فی المصدر: فقتلته به.

۵- أمالی ابن الشیخ: ۱۶۴.

۶- کسره خ ل. أقول: یوجد ذلک فی العیون. و الکسره بالکسر: القطعه من الشی ء المکسور.

۷- قرص خ ل.

۸- فی العیون: بهذه الکسره.

۹- عیون أخبار الرضا: ۲۰۵ و ۲۰۶.

صح: عنه علیه السلام مثله(۱).

**[ترجمه]عیون الاخبار: امام رضا علیه السلام از پدرانش از علی علیه السلام روایت می کند که فرمود: در کندن خندق با پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بودم که فاطمه آمد و پاره نانی با خود داشت و آن را به پیامبر داد. پیامبر فرمود: «این چیست؟» گفت: «نانی است که برای حسن و حسین می پختم و پاره ای از آن را برای شما آوردم». پیامبر فرمود: «این نخستین خوراکی است که از سه روز به این طرف وارد دهان پدرت می شود». - . عیون الاخبار : ۲۰۵ - ۲۰۶ -

ص: ۲۴۵

**[ترجمه]

«۱۱»

ب، قرب الإسناد أَبُو الْبَخْتَرِیِّ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: الْحَرْبُ خُدْعَهٌ إِذَا حَدَّثْتُکُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَدِیثاً فَوَ اللَّهِ لَأَنْ أَخِرَّ مِنَ السَّمَاءِ أَوْ یَخْطَفَنِی الطَّیْرُ أَحَبُّ إِلَیَّ مِنْ أَنْ أَکْذِبَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ إِذَا حَدَّثْتُکُمْ عَنِّی فَإِنَّمَا الْحَرْبُ خُدْعَهٌ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَلَغَهُ أَنَّ بَنِی قُرَیْظَهَ بَعَثُوا إِلَی أَبِی سُفْیَانَ أَنَّکُمْ إِذَا الْتَقَیْتُمْ أَنْتُمْ وَ مُحَمَّدٌ (۲) أَمْدَدْنَاکُمْ وَ أَعَنَّاکُمْ فَقَامَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فَخَطَبَنَا فَقَالَ إِنَّ بَنِی قُرَیْظَهَ بَعَثُوا إِلَیْنَا أَنَّا إِذَا الْتَقَیْنَا نَحْنُ وَ أَبُو سُفْیَانَ أَمَدُّونَا وَ أَعَانُونَا فَبَلَغَ ذَلِکَ أَبَا سُفْیَانَ فَقَالَ غَدَرَتْ یَهُودُ فَارْتَحَلَ عَنْهُمْ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی علیه السلام فرمود: «الحرب خدعهٔ» (جنگ در گرو نیرنگ است) هرگاه من از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم حدیثی برای شما نقل کردم سوگند به خدا از آسمان فرو بیفتم یا پرندگان مرا بربایند برایم خوشایندتر از این است که بر پیامبر خدا دروغ ببندم، و اما اگر از خودم نقل کنم، می گویم: «الحرب خدعهٔ». به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خبر رسید که بنو قریظه برای ابو سفیان فرستادند که اگر شما با محمد پیکار کنید شما را یاری و کمک می کنیم. پس پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم برخاست و برای ما خطبه خواند و فرمود: بنو قریظه برای ما فرستاده‌اند که اگر ما با ابو سفیان وارد نبرد شویم، ما را یاری و کمک می‌دهند. ابن خبر به ابو سفیان رسید و گفت: یهود نیرنگ زدند. پس از آن‌ها جدا شد. - . قرب الاسناد : ۶۲ - ۶۳ -

**[ترجمه]

«۱۲»

ب، قرب الإسناد أَبُو الْبَخْتَرِیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَعَثَ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ یَوْمَ بَنِی قُرَیْظَهَ بِالرَّایَهِ وَ کَانَتْ سَوْدَاءَ تُدْعَی الْعُقَابَ وَ کَانَ لِوَاؤُهُ أَبْیَضَ (۴).

**[ترجمه]قرب الاسناد: ابو بختری از جعفر بن محمد از پدرش علیهما السلام روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله

و سلم در روز بنی قریظه پرچم را به دست علی علیه السلام داد و آن پرچم، مشکی بود و عقاب نام داشت و لوای آن حضرت سفید بود. - . قرب الاسناد : ۶۲ -

**[ترجمه]

بیان

الرایه العلم الکبیر و اللواء أصغر منها قال فی المصباح لواء الجیش علمه و هو دون الرایه.

**[ترجمه]«الرایهٔ» پرچم بزرگ است و «اللواء» کوچک‌تر از رایهٔ است. در المصباح گوید: «لواء الجیش» یعنی پرچم لشکر که از رایهٔ کوچک‌تر است.

**[ترجمه]

«۱۳»

ب، قرب الإسناد عَنْهُ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِیهِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: عَرَضَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَئِذٍ یَعْنِی بَنِی قُرَیْظَهَ عَلَی الْعَانَاتِ فَمَنْ وَجَدَهُ أَنْبَتَ قَتَلَهُ وَ مَنْ لَمْ یَجِدْهُ أَنْبَتَ أَلْحَقَهُ بِالذَّرَارِیِّ (۵).

**[ترجمه]قرب الاسناد: از جعفر از پدرش علیهما السلام روایت شد که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز بنی قریظه مشرکان را بر طبق موی زهار آن‌ها محاکمه کرد، و هر کس که موی زهارش روئیده بود، کُشت و هر کس که نروئیده بود را در شمار کودکان قرار داد و نکشت. - . قرب الاسناد : ۶۳ -

**[ترجمه]

«۱۴»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی ابْنُ مَخْلَدٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ نُصَیْرٍ (۶) عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ کُمَیْتٍ عَنِ الْمُعَلَّی بْنِ مَهْدِیٍّ عَنْ أَبِی شِهَابٍ عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ أَرْطَأَهَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِکِ بْنِ عُمَرَ (۷)

ص: ۲۴۶

۱- صحیفه الرضا : ۱۵ وفیه منذ ثلاثه ایام.

۲- و محمّدا خ أقول: هو الموجود فی المصدر.

۳- قرب الإسناد: ۶۲ و ۶۳.

۴- قرب الإسناد: ۶۲.

۵- قرب الإسناد: ۶۳.

۶- فى المصدر: جعفر بن محمّد بن نصير بن قاسم المعروف بالخلدى.

۷- فى المصدر و مستدرک الحاكم: عبد الملک بن عمير و هو الصحيح، و هو عبد الملك بن عمير بن سويد اللخمى راجع تهذيب التهذيب ۶: ۴۱۱.

عَنْ عَطِیَّهَ رَجُلٍ مِنْ بَنِی قُرَیْظَهَ قَالَ: عُرِضْنَا عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَمَنْ کَانَتْ لَهُ عَانَهٌ قَتَلَهُ وَ مَنْ لَمْ تَکُنْ لَهُ عَانَهٌ تَرَکَهُ فَلَمْ تَکُنْ لِی عَانَهٌ فَتَرَکَنِی (۱).

**[ترجمه]امالی: عبد الملک بن عمر

ص: ۲۴۶

از عطیّه یکی از افراد بنی قریظه روایت کرده که گوید: ما را به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نشان دادند و هر کدام از ما که موی زهار داشت کشت و هر کس که موی زهار نداشت، رها کرد و من در آن هنگام موی زهار نداشتم از این جهت مرا رها کرد. - . امالی : ۲۴۹ و مستدرک حاکم ۳ : ۳۵ -

**[ترجمه]

«۱۵»

ک، إکمال الدین أَبِی عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ وَ الْبَزَنْطِیِّ مَعاً عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ عَنْ عِکْرِمَهَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِکَعْبِ بْنِ أَسَدٍ لِیَضْرِبَ عُنُقَهُ فَأُخْرِجَ (۲) وَ ذَلِکَ فِی غَزْوَهِ بَنِی قُرَیْظَهَ نَظَرَ إِلَیْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهُ یَا کَعْبُ أَ مَا نَفَعَکَ وَصِیَّهُ ابْنِ حَوَّاشٍ الْحَبْرِ الْمُقْبِلِ مِنَ الشَّام (۳) فَقَالَ تَرَکْتُ الْخَمْرَ وَ الْخَمِیرَ وَ جِئْتُ إِلَی الْبُؤْسِ وَ التَّمُوُّرِ لِنَبِیٍّ یُبْعَثُ هَذَا أَوَانُ خُرُوجِهِ یَکُونُ مَخْرَجُهُ بِمَکَّهَ وَ هَذِهِ دَارُ هِجْرَتِهِ وَ هُوَ الضَّحُوکُ الْقَتَّالُ یَجْتَزِئُ بِالْکِسْرَهِ وَ التُّمَیْرَاتِ وَ یَرْکَبُ الْحِمَارَ الْعَارِی فِی عَیْنَیْهِ حُمْرَهٌ وَ بَیْنَ کَتِفَیْهِ خَاتَمُ النُّبُوَّهِ یَضَعُ سَیْفَهُ عَلَی عَاتِقِهِ لَا یُبَالِی بِمَنْ لَاقَی یَبْلُغُ سُلْطَانُهُ مُنْقَطَعَ الْخُفِّ وَ الْحَافِرِ قَالَ کَعْبٌ قَدْ کَانَ ذَلِکَ یَا مُحَمَّدُ وَ لَوْ لَا أَنَّ الْیَهُودَ تُعَیِّرُنِی أَنِّی جَبُنْتُ (۴) عِنْدَ الْقَتْلِ لَآمَنْتُ بِکَ وَ صَدَّقْتُکَ وَ لَکِنِّی عَلَی دِینِ الْیَهُودِیَّهِ عَلَیْهِ أَحْیَا وَ عَلَیْهِ أَمُوتُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدِّمُوهُ فَاضْرِبُوا عُنُقَهُ فَقُدِّمَ وَ ضُرِبَتْ عُنُقُهُ (۵).

**[ترجمه]کمال الدین: عکرمه از ابن عبّاس روایت کرده که گوید: چون رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در غزوه بنی قریظه کعب بن اسد را فراخواند تا گردنش را بزند و او را آوردند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در وی نگریست و گفت: ای کعب! آیا سفارش ابن حوّاش دانشمندی که از شام می آمد برایت مفید نبود که گفت: شراب و نان را در شام فروگذاشتم و با سختی و مشتی خرما به خاطر پیامبری که مبعوث می شود آمدم او و همین اوان برانگیخته می شود و در مکّه طلوع می کند و این شهر هجرتگاه او است و او خندان و کشنده دشمنان است به چند تکّه نان و چند دانه خرما اکتفاء می کند و بر حمار برهنه سوار می شود در چشمانش سرخی و بین دو کتفش خاتم نبوّت است، شمشیرش را بر دوشش می نهد و از هیچ کس پروا ندارد سلطنتش بدان جا رسد که کفش و پای کسی بدان جا نرسیده باشد. کعب گفت: ای محمّد! چنین است و اگر نبود که می ترسم یهود مرا سرزنش کند که هنگام مرگ ترسید به تو ایمان می آوردم و تصدیقت می کردم و لیکن من بر دین یهودم بر آن زندگی می کنم و بر آن نیز خواهم مرد. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: او را بیاورید و گردنش را بزنید. آوردند و گردنش را زدند. - . کمال الدین : ۱۱۴ - ۱۱۵ -

**[ترجمه]

«۱۶»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّ عَامَ الْخَنْدَقِ أَصَابَ أَصْحَابَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله مَجَاعَهٌ لِمَا حَاصَرَهُمُ الْمُشْرِکُونَ فَدَعَا بِکَفٍّ مِنْ تَمْرٍ وَ أَمَرَ بِثَوْبٍ فَبُسِطَ وَ أَلْقَی ذَلِکَ التَّمْرَ عَلَیْهِ وَ أَمَرَ مُنَادِیاً یُنَادِی فِی النَّاسِ هَلُمُّوا إِلَی الْغَدَاءِ فَاجْتَمَعَ أَهْلُ الْمَدِینَهِ فَأَکَلُوا وَ صَدَرُوا وَ التَّمْرُ تَبِضُّ مِنْ أَطْرَافِ الثَّوْبِ.

ص: ۲۴۷

۱- أمالی ابن الشیخ: ۲۴۹، و رواه الحاکم فی المستدرک ۳: ۳۵ بطریق آخر عن عبد الملک بن عمیر، و فیه: فمن کان منا محتلما أو نبتت عانته قتل، فنظروا الی فلم تکن نبتت عانتی فترکت.

۲- فی المصدر: و اخرج.

۳- فی المصدر: الحبر الذی اقبل من الشام.

۴- فی المصدر: خشیت.

۵- کمال الدین: ۱۱۴ و ۱۱۵، و أورده أیضا فی باب البشائر بمولده راجع ۱۵: ۲۰۶.

**[ترجمه]خرائج: روایت شده که در سال خندق هنگامی که مشرکان مسلمانان را محاصره کردند، گرسنگی و قحطی دامنگیر اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم شد. پیامبر مشتی خرما خواست و دستور فرمود که پارچه‌ای را پهن کنند و این کار انجام شد. سپس آن خرما را در آن ریخت و بعد به یک نفر دستور داد که مردم را برای غذا فراخواند. اهل مدینه جمع شدند و از آن خرما خوردند و سیر شدند. همان طور خرما از اطراف پارچه می ریخت.

ص: ۲۴۷

**[ترجمه]

بیان

بض الماء سال قلیلا قلیلا.

**[ترجمه]بضّ الماء یعنی آب اندک اندک ریخت.

**[ترجمه]

«۱۷»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّ الْحِصَارَ لَمَّا اشْتَدَّ عَلَی الْمُسْلِمِینَ فِی حَرْبِ الْخَنْدَقِ وَ رَأَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْهُمُ الضَّجَرَ لِمَا کَانَ فِیهِ مِنَ الضُّرِّ (۱) صَعِدَ عَلَی مَسْجِدِ الْفَتْحِ فَصَلَّی رَکْعَتَیْنِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ إِنْ تُهْلِکْ هَذِهِ الْعِصَابَهَ لَمْ تُعْبَدْ (۲) بَعْدَهَا فِی الْأَرْضِ فَبَعَثَ اللَّهُ رِیحاً قَلَعَتْ خِیَمَ الْمُشْرِکِینَ وَ بَدَّدَتْ رَوَاحِلَهُمْ وَ أَجْهَدَتْهُمْ بِالْبَرْدِ وَ سَفَتِ الرِّمَالَ وَ التُّرَابَ عَلَیْهِمْ وَ جَاءَتْهُ الْمَلَائِکَهُ فَقَالَتْ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَمَرَنَا بِالطَّاعَهِ لَکَ فَمُرْنَا بِمَا شِئْتَ قَالَ (۳) زَعْزِعِی الْمُشْرِکِینَ وَ أَرْعِبِیهِمْ وَ کُونُوا مِنْ وَرَائِهِمْ (۴) فَفَعَلَتْ بِهِمْ ذَلِکَ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا نِعْمَهَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ جاءَتْکُمْ جُنُودٌ یَعْنِی أَحْزَابَ الْمُشْرِکِینَ فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ رِیحاً وَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَ کانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیراً إِذْ جاؤُکُمْ مِنْ فَوْقِکُمْ أَیْ أَحْزَابُ الْعَرَبِ وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْکُمْ (۵) یَعْنِی بَنِی قُرَیْظَهَ حِینَ نَقَضُوا عَهْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ صَارُوا مَعَ الْأَحْزَابِ عَلَی الْمُسْلِمِینَ ثُمَّ رَجَعَ مِنْ مَسْجِدِ الْفَتْحِ إِلَی مُعَسْکَرِهِ فَصَاحَ بِحُذَیْفَهَ بْنِ الْیَمَانِ وَ کَانَ قَدْ نَادَاهُ (۶) ثَلَاثاً فَقَالَ فِی الثَّالِثَهِ لَبَّیْکَ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ تَسْمَعُ صَوْتِی وَ لَا تُجِیبُنِی فَقَالَ مَنَعَنِی شِدَّهُ الْبَرْدِ فَقَالَ اعْبُرِ الْخَنْدَقَ فَاعْرِفْ خَبَرَ قُرَیْشٍ وَ الْأَحْزَابِ وَ ارْجِعْ وَ لَا تُحْدِثْ حَدَثاً حَتَّی تَرْجِعَ إِلَیَّ قَالَ فَقُمْتُ وَ أَنَا أَنْتَفِضُ مِنَ الْبَرْدِ فَعَبَرْتُ الْخَنْدَقَ وَ کَأَنِّی فِی الْحَمَّامِ فَصِرْتُ إِلَی مُعَسْکَرِهِمْ فَلَمْ أَجِدْ هُنَاکَ إِلَّا خَیْمَهَ أَبِی سُفْیَانَ وَ عِنْدَهُ جَمَاعَهٌ مِنْ وُجُوهِ قُرَیْشٍ وَ بَیْنَ أَیْدِیهِمْ نَارٌ تَشْتَعِلُ مَرَّهً وَ تَخْبُو أُخْرَی فَانْسَلَلْتُ فَجَلَسْتُ (۷) بَیْنَهُمْ فَقَالَ أَبُو سُفْیَانَ إِنْ کُنَّا نُقَاتِلُ أَهْلَ الْأَرْضِ فَنَحْنُ بِالْقُدْرَهِ عَلَیْهِ وَ إِنْ کُنَّا

ص: ۲۴۸

۱- الضر بالضم و الفتح: الشده و الضیق و سوء الحال.

٢- لما تعبد خ ل.

٣- قال: قلت خ ل.

٤- فى ورائهم خ ل.

٥- الأحزاب: ٩ و ١٠.

٦- و كان قريبا ثلاثا خ ل.

٧- و جلست خ و حللت خ ل.

نُقَاتِلُ أَهْلَ السَّمَاءِ كَمَا يَقُولُ مُحَمَّدٌ فَلَا طَاقَةَ لَنَا بِأَهْلِ السَّمَاءِ انْظُرُوا بَيْنَكُمْ لَا يَكُونُ لِمُحَمَّدٍ عَيْنٌ بَيْنَنَا فَلْيَسْأَلْ بَعْضُكُمْ بَعْضاً قَالَ حُذَيْفَةُ فَبَادَرْتُ إِلَى الَّذِي عَنْ يَمِينِي فَقُلْتُ مَنْ أَنْتَ قَالَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ وَ قُلْتُ لِلَّذِي عَنْ يَسَارِي مَنْ أَنْتَ قَالَ فُلَانٌ فَلَمْ يَسْأَلْنِي أَحَدٌ مِنْهُمْ ثُمَّ قَالَ أَبُو سُفْيَانَ لِخَالِدٍ إِمَّا أَنْ تَتَقَدَّمَ أَنْتَ فَتَجْمَعَ (۱) النَّاسَ لِيَلْحَقَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً فَأَكُونَ عَلَى السَّاقَةِ وَ إِمَّا أَنْ أَتَقَدَّمَ أَنَا وَ تَكُونَ عَلَى السَّاقَةِ قَالَ بَلْ أَتَقَدَّمُ أَنَا وَ تَتَأَخَّرُ أَنْتَ فَقَامُوا جَمِيعاً فَتَقَدَّمُوا وَ تَأَخَّرَ أَبُو سُفْيَانَ فَخَرَجَ مِنَ الْخَيْمَةِ وَ اخْتَفَيْتُ فِي ظِلِّهَا فَرَكِبَ رَاحِلَتَهُ وَ هِيَ مَعْقُولَةٌ مِنَ الدَّهَشِ الَّذِي كَانَ بِهِ فَنَزَلَ يَحِلُّ الْعِقَالَ فَأَمْكَنَنِي قَتْلُهُ فَلَمَّا هَمَمْتُ بِذَلِكَ تَذَكَّرْتُ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَا تُحْدِثَنَّ حَدَثاً حَتَّى تَرْجِعَ إِلَيَّ فَكَفَفْتُ وَ رَجَعْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ قَدْ طَلَعَ الْفَجْرُ فَحَمِدَ اللَّهَ ثُمَّ صَلَّى بِالنَّاسِ الْفَجْرَ وَ نَادَى مُنَادِيهِ لَا يَبْرَحَنَّ أَحَدٌ مَكَانَهُ إِلَى أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ فَمَا أَصْبَحَ إِلَّا وَ قَدْ تَفَرَّقَ عَنْهُ الْجَمَاعَةُ إِلَّا نَفَراً يَسِيراً فَلَمَّا طَلَعَتِ الشَّمْسُ انْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ مَنْ كَانَ مَعَهُ فَلَمَّا دَخَلَ مَنْزِلَهُ أَمَرَ فَنُودِيَ أَلَا لَا يُصَلِّي أَحَدٌ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ فَسَارَ الْمُسْلِمُونَ إِلَيْهِمْ فَوَجَدُوا النَّخْلَ مُحْدِقاً بِقَصْرِهِمْ وَ لَمْ يَكُنْ لِلْمُسْلِمِينَ مُعَسْكَرٌ يَنْزِلُونَ فِيهِ وَ وَافَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ مَا لَكُمْ لَا تَنْزِلُونَ فَقَالُوا مَا لَنَا مَكَانٌ فَنَزَلَ مِنِ اشْتِبَاكِ النَّخْلِ فَدَخَلَ فِي طَرِيقٍ بَيْنَ النَّخْلِ فَأَشَارَ بِيَدِهِ يَمْنَةً فَانْضَمَّ النَّخْلُ بَعْضُهُ إِلَى بَعْضٍ وَ أَشَارَ بِيَدِهِ يَسْرَةً فَانْضَمَّ النَّخْلُ كَذَلِكَ وَ اتَّسَعَ لَهُمُ الْمَوْضِعُ فَنَزَلُوا.

**[ترجمه]خرائج: در جنگ خندق وقتی که محاصره مدینه شدت یافت و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دید که مردم از بدحالی و تنگنا می نالند، به مکان مسجد فتح رفت و دو رکعت نماز خواند و فرمود: «خداوندا! اگر این گروه هلاک شوند، در روی زمین کسی نیست تو را بپرستد». خداوند طوفانی فرستاد که چادرهای آن‌ها را کند و بارهایشان را زیر و رو نمود. و سرمای شدیدی بر آن‌ها وارد ساخت. و خاک و شن را روی آن‌ها ریخت. ملائکه پیش پیامبر صلّی اللّه علیه و آله آمدند و گفتند: یا رسول اللّه! خداوند ما را امر نموده است به اطاعت تو، پس هر چه خواهی امر بفرما. حضرت فرمود: «مشرکین را حرکت دهید و آن‌ها را بترسانید و پشت سر آن‌ها باشید». پس ملائکه نیز انجام دادند آنچه را که حضرت به آنان امر فرموده بود. و آنگاه این آیات نازل شد: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا نِعْمَهَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ جاءَتْکُمْ جُنُودٌ» مقصود احزاب مشرکان است. «فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ رِیحاً وَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَ کانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیراً *إِذْ جاؤُکُمْ مِنْ فَوْقِکُمْ» یعنی احزاب عرب. «وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْکُمْ» یعنی بنی قریظه، وقتی که پیمانشان را با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شکستند به دشمنان اسلام پیوستند. پس از آن، پیامبر از مسجد فتح پایین آمد و حذیفه بن یمان را طلبید و سه بار او را صدا کرد و حذیفه بار سوم جواب داد و گفت: لبیک یا رسول اللّه! حضرت فرمود: «صدایم را می شنوی ولی جواب نمی دهی!». حذیفه گفت: شدت سرما مانع می شد. حضرت فرمود: «از خندق بگذر و از قریش برای ما خبری بیاور و تا برگشتن هیچ کاری انجام نده». حذیفه می گوید: برخاستم در حالی که از سرما به خود می پیچیدم از خندق گذشتم. بدنم گرم شد مثل اینکه در حمام هستم. به طرف اردوگاه قریش رفتم، چادری جز چادر ابو سفیان ندیدم. پیش او بزرگان قریش نشسته بودند. در برابرشان هیزمی را آتش زده بودند. گاه شعله ور می شد و گاه باد خاموش می کرد. رفتم و در بین آن‌ها نشستم. ابو سفیان گفت: ما قدرت داریم با نیروی زمین بجنگیم

ص: ۲۴۸

ولی طاقت مقابله با نیروی آسمان را نداریم. هر کس از کسی که در کنارش نشسته بپرسد تا بفهمیم جاسوسی از طرف محمّد اینجا نیست. حذیفه می گوید: بی درنگ از کسی که در سمت راستم نشسته بود، پرسیدم: تو کیستی؟ گفت: خالد بن ولید. و از کسی که سمت چپم بود، پرسیدم، گفت: فلان. ولی کسی از من نپرسید که تو کیستی؟ سپس ابو سفیان به خالد گفت: برو

مردم را برای حرکت جمع کن تا به همدیگر ملحق شوند و من در ساقه (دنباله لشکر) و تو در جلو لشکر قرار بگیر یا اینکه تو در ساقه و عقب سپاه باش. خالد گفت: بلکه من پیش از سپاه و تو در دنبال آن باش. همه رفتند ابو سفیان عقب ماند. و از چادر خارج شد، من هم در سایه او می رفتم. سوار شترش- که پای آن بسته بود- شد و با عجله، پیوسته به شتر تازیانه می زد تا اینکه فهمید پای او بسته است. پیاده شد و پای شتر را باز کرد. به آسانی می توانستم او را بکشم، قصد کشتن او را نمودم ولی سفارش پیامبر به یادم آمد که فرمود: «هیچ کاری انجام نده تا به سوی من برگردی» لذا به او آزاری نرساندم و برگشتم. صبح شده بود و پیامبر خدا را شکر کرد سپس نماز صبح را با مردم خواند. و شخصی گفت: کسی از جای خود حرکت نکند تا اینکه خورشید طلوع نماید. وقتی هوا روشن شد، جز چند نفر، کسی از جای خود برنخاسته بود. وقتی که خورشید طلوع کرد پیامبر و همراهانش برگشتند. و دستور داد بانگ زدند که همه نماز ظهر را در بنی قریظه بخوانند. مسلمانان به طرف آن‌ها رفتند و به جایی رسیدند که از نخل پوشیده بود و جایی برای فرود آمدن نبود. وقتی که رسول خدا رسید، فرمود: چرا فرود نمی آیید؟ گفتند: از زیادی درختان خرما، جایی برای فرود آمدن نیست. حضرت در راهی بین درختان ایستاد و به راست و چپ اشاره کرد که درختان کنار رفتند و به هم چسبیدند و جا باز شد و همه فرود آمدند.

**[ترجمه]

«۱۸»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ عَنِ الصَّادِقِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا قَتَلَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَمْرَو بْنَ عَبْدِ وُدٍّ أَعْطَی سَیْفَهُ الْحَسَنَ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ قَالَ قُلْ لِأُمِّکَ تَغْسِلُ هَذَا الصَّیْقَلَ فَرَدَّهُ وَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ عِنْدَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ فِی وَسَطِهِ نُقْطَةٌ لَمْ تُنَقَّ قَالَ أَ لَیْسَ قَدْ غَسَلَتْهُ الزَّهْرَاءُ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَمَا هَذِهِ النُّقْطَهُ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَا عَلِیُّ سَلْ ذَا الْفَقَارِ یُخْبِرْکَ فَهَزَّهُ وَ قَالَ أَ لَیْسَ قَدْ غَسَلَتْکَ الطَّاهِرَهُ مِنْ دَمِ الرِّجْسِ النِّجْسِ فَأَنْطَقَ اللَّهُ السَّیْفَ فَقَالَ بَلَی

ص: ۲۴۹

۱- إلی. خ ل.

وَ لَكِنَّكَ مَا قَتَلْتَ بِي أَبْغَضَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ مِنْ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ وُدٍّ فَأَمَرَنِي رَبِّي فَشَرِبْتُ هَذِهِ النُّقْطَةَ مِنْ دَمِهِ وَ هُوَ حَظِّي مِنْهُ فَلَا تَنْتَضِينِي يَوْماً إِلَّا وَ رَأَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَ صَلَّتْ عَلَيْكَ (۱).

**[ترجمه]خرایج: از امام صادق علیه السلام روایت شد که فرمود: چون علی علیه السلام عمرو بن عبدود را کشت، شمشیرش را به فرزندش حسن علیه السلام داد و فرمود: به مادر بگو این شمشیر تیز را بشوید. حسن علیه السلام شمشیر را بازگرداند در حالی که علی علیه السلام در خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نشسته بود و لکه‌ای در وسط شمشیر بود که پاک نشده بود. فرمود: آیا فاطمه زهراء این را نشسته است؟ فرمود: آری. فرمود: پس این لکه چیست؟ پیامبر صلی الله علیه و سلم فرمود: ای علیّ از ذو الفقار بپرس به تو خبر می‌دهد. علی علیه السلام شمشیر را تکان داد و فرمود: آیا فاطمه طاهره تو را از خون آن مرد نجس و ناپاک نشسته است؟ پس خداوند شمشیر را به سخن آورد و گفت: آری،

و اما آنچه که تو به وسیله من کشتی، در نزد فرشتگان از عمرو بن عبدود مبغوض‌تر است، از این روی خداوند مرا امر فرود و من از این لکّه خون او نوشیدم و این بهره من از اوست. پس هر گاه مرا از نیام بیرون بکشی فرشتگان این لکه را می‌بینند و بر تو درود می‌فرستند.

**[ترجمه]

بيان

نضا السيف و انتضاه سله.

**[ترجمه]«نضی السیف و انتضاه» یعنی شمشیر را از نیام کشید.

**[ترجمه]

«۱۹»

شا، الإرشاد كانت غزاه الأحزاب بعد بنی النضير و ذلك أن جماعه من اليهود منهم سلام بن أبی الحقيق النضيری و حيی بن أخطب و كنانه بن الربيع و هوذه بن قيس الوالبی و أبو عماره (۲) الوالبی فی نفر من بنی والبه خرجوا حتی قدموا مكه فصاروا إلی أبی سفيان صخر بن حرب لعلمهم بعداوته لرسول الله صلی الله عليه و آله و تسرعه إلی قتاله فذكروا له ما نالهم منه و سألوه المعونه لهم علی قتاله فقال لهم أبو سفيان أنا لكم حيث تحبون فاخرجوا إلی قريش فادعوهم إلی حربه و اضمنوا النصره لهم و الثبوت معهم حتی تستأصلوه فطافوا علی وجوه قريش و دعوهم إلی حرب النبی صلی الله عليه و آله و قالوا لهم أيدينا مع أيديكم و نحن معكم حتی نستأصله فقالت لهم قريش يا معشر اليهود أنتم أهل الكتاب الأول و العلم السابق و قد عرفتم الدين الذی جاء به محمد و ما نحن عليه من الدين فديننا خير من دينه أم هو أولی بالحق منا فقالوا لهم بل دينكم خير من دينه (۳)

فنشطت قريش لما دعوهم إليه من حرب رسول الله صلى الله عليه و آله و جاءهم أبو سفيان فقال لهم قد مكنكم الله من عدوكم و هذه اليهود تقاتله معكم و لن تنفك (۴) عنكم حتى يؤتى على جميعها أو نستأصله (۵)

ص: ۲۵۰

۱- لم نجد الأحاديث الثلاثه فى الخرائج المطبوع و ذكرنا قبلا ان المطبوع مختصر، و كانت نسخه المصنّف تامّه تزيد على المطبوع.

۲- فى سيره ابن هشام: و أبو عمّار الوائلى فى نفر من بنى النضير و نفر من بنى وائل.

۳- زاد فى السيره: و أنتم أولى بالحق منه، فهم الذين أنزل اللّه فيهم: «أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتابِ» فذكر الآيات إلى قوله: «وَ كَفى بِجَهَنَّمَ سَعِيراً».

۴- و لن تنفتل خ ل.

۵- على جميعهم أو تستأصله خ ل.

و من اتبعه فقويت عزائمهم إذ ذاك فى حرب النبى صلى الله عليه و آله (۱) ثم خرج اليهود حتى جاءوا غطفان و قيس غيلان (۲) فدعوهم إلى حرب رسول الله صلى الله عليه و آله و ضمنوا لهم النصره و المعونه و أخبروهم باتباع قريش لهم على ذلك فاجتمعوا (۳) معهم و خرجت قريش و قائدها إذ ذاك أبو سفيان صخر بن حرب و خرجت غطفان و قائدها عيينه بن حصن فى بنى فزاره و الحارث بن عوف فى بنى مره و وبره بن طريف فى قومه من أشجع (۴) و اجتمعت قريش معهم فلما سمع رسول الله صلى الله عليه و آله اجتماع الأحزاب (۵) عليه و قوه عزيمتهم فى حربه استشار أصحابه فأجمع (۶) رأيهم على المقام بالمدينه و حرب القوم إن جاءوا إليهم على أنقابها (۷) فأشار (۸) سلمان الفارسى رحمه الله على رسول الله صلى الله عليه و آله بالخندق فأمر بحفره و عمل فيه بنفسه و عمل فيه المسلمون و أقبلت الأحزاب إلى رسول الله صلى الله عليه و آله (۹) فهال المسلمين أمرهم و ارتاعوا من كثرتهم و جمعهم فنزلوا ناحيه من الخندق و أقاموا بمكانهم بضعا و عشرين

۱- رسول اللّه خ ل.

۲- فى المصدر: عيلان بالعين المهمله. و فى السيره: «غطفان من قيس عيلان» و لعله الصحيح لان غطفان: بطن من قيس عيلان.

۳- و اجتمعوا خ ل.

۴- فى السيره: و مسعر بن رخيله بن نويره بن طريف (و ساق نسبه الى غطفان) فيمن تابعه من قومه من اشجع.

۵- فى المصدر: باجتماع الأحزاب.

۶- فاجتمع خ ل.

۷- الانقاب جمع النقب: الثقب. الطريق فى الجبل.

۸- و أشار خ ل.

۹- الى النبيّ خ ل. أقول: و فى السيره: اقبلت قريش حتّى نزلت بمجتمع الاسيال من دومه بين الجرف و زغابه عشره آلاف من أحابيشهم و من تبعهم من بنى كنانه و أهل تهامه، و اقبلت غطفان و من تبعهم من أهل نجد حتّى نزلوا بذنب نقمى الى جانب احد، و خرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و المسلمون حتّى جعلوا ظهورهم الى سلع فى ثلاثه آلاف من المسلمين، فضرب هنالك عسكره و الخندق بينه و بين القوم قال ابن هشام: و استعمل على مدينه ابن أم مكتوم. قال ابن إسحاق:

لیله لم یکن بینهم حرب إلا الرمی بالنبل و الحصی فلما رأی رسول الله صلی الله علیه و آله ضعف قلوب أکثر المسلمین (۱) من حصارهم لهم و وهنهم فی حربهم بعث إلی عیینه بن حصن و الحارث بن عوف و هما قائدا غطفان یدعوهما إلی صلحه و الکف عنه و الرجوع بقومهما عن حربه علی أن یعطیهما ثلث ثمار المدینه و استشار سعد بن عباده (۲) فیما بعث به إلی عیینه و الحارث فقال (۳) یا رسول الله إن کان هذا الأمر لا بد لنا من العمل به لأن الله أمرک فیه بما صنعت و الوحی جاءک به فافعل ما بدا لک و إن کنت تختار (۴) أن تصنعه لنا کان لنا فیه رأی فقال صلی الله علیه و آله لم یأتنی وحی به و لکنی رأیت (۵) العرب قد رمتکم عن قوس واحده و جاءوکم (۶) من کل جانب فأردت أن أکسر عنکم من شوکتهم إلی أمر ما فقال سعد بن معاذ قد کنا نحن و هؤلاء القوم علی الشرک بالله و عباده الأوثان لا نعرف الله و لا نعبده و نحن لا نطعمهم من ثمرنا إلا قری أو بیعا و الآن حین (۷) أکرمنا الله بالإسلام و هدانا به (۸) و أعزنا بک نعطیهم أموالنا ما بنا (۹) إلی هذا من حاجه و الله لا نعطیهم إلا السیف حتی یحکم الله بیننا و بینهم فقال رسول الله صلی الله علیه و آله الآن قد عرفت ما عندکم فکونوا علی ما أنتم علیه فإن الله تعالی لن یخذل نبیه و لن یسلمه حتی ینجز له ما وعده.

ثم قام رسول الله صلی الله علیه و آله فی المسلمین (۱۰) یدعوهم إلی جهاد العدو و یشجعهم و

۱- المؤمنین خ ل.

۲- و سعد بن معاذ خ. أقول: فی المصدر و السیره: سعد بن معاذ و سعد بن عباده.

۳- فقالا خ ل أقول: هو الموجود فی المصدر و السیره.

۴- تحب خ ل.

۵- فی السیره: قال: بل شی ء اصنعه لکم، و اللّه ما اصنع ذلک الا لاننی رأیت.

۶- فی المصدر: و کالبوکم.

۷- فی السیره: و هم لا یطمعون ان یأکلوا منها تمره إلا قری أو بیعا، أ فحین.

۸- و هدانا له خ ل.

۹- ما لنا خ ل.

۱۰- فی الناس خ ل.

يعـدهم النصـر من الله فانتـدبت فوارس من قريش للبراز منهم عمرو بن عبد ود بن أبى قيس بن عامر بن لؤى بن غالب و عكرمه بن أبى جهـل و هبيره بن أبى وهب المخزوميـان و ضـرار بن الخطاب و مرداس الفهرى (۱) فلبسوا للقتـال ثم خرجوا على خيلهم حتى مروا بمنازل بنى كنانه فقالوا تهيئوا يا بنى كنانه للحرب ثم أقبلوا تعنق بهم خيلهم حتى وقفوا على الخندق فلما تأملوه قالوا و الله إن هذه مكيده ما كانت العرب تكيدها ثم تيمموا مكانا من الخندق فيه ضيق فضربوا خيلهم فاقتحمته و جاءت بهم فى السبخه بين الخندق و سلع و خرج أمير المؤمنين على عليه السلام (۲) فى نفر معه من المسـلمين حتى أخذوا عليهم الثغره التى اقتحموها فتقـدم عمرو بن عبـد ود الجماعه الذين خرجوا معه و قد أعلم ليرى مكانه فلما رأى المسـلمين وقف هو و الخيل التى معه و قال هـل من مبارز (۳) فـبرز له (۴) أمير المـؤمنين عليه السـلام فقـال له عمرو ارجـع يـا ابن الأـخ فمـا أحب أن أقتلـك فقـال له أمير المؤمنين عليه السـلام قـد كنت يا عمرو عاهدت الله أن لا يدعوك رجل من قريش إلى إحدى خصـلتين إلا اخترتها منه قال (۵) أجـل فمـا ذاك قـال إنى أدعوك إلى الله و رسوله و الإسـلام قال لا حاجه لى إلى ذلک (۶) قـال فإنى أدعوك إلى النزال فقال ارجع فقـد كـان بينى و بين أبيـك خله و مـا أحب أن أقتلـك فقال له أمير المؤمنين عليه السـلام لكننى و الله أحب أن أقتلك ما دمت آبيا للحق فحمى (۷) عمرو عند ذلک (۸)

۱- فى السيره: و ضرار بن الخطّاب (الشاعر) بن مرداس أخو بنى محارب بن فهر.

۲- ابن أبى طالب خ.

۳- فى السيره: الثغره التى اقحموا منها خيلهم، و اقبلت الفرسان تعنق نحوهم، و كان عمرو بن عبد ود قد قاتل يوم بدر حتّى اثبتته الجراحه، فلم يشهد يوم احد، فلما كان يوم الخندق خرج معلما ليرى مكانه، فلما وقف هو و خيله قال: من يبارز؟.

۴- فبرز إليه خ ل. أقول: هو الموجود فى المصدر.

۵- فقال خ ل.

۶- فى ذلک خ ل.

۷- حمى: غضب و اشتد غضبه.

۸- من ذلک خ ل.

و قال أ تقتلني و نزل عن فرسه فعقره و ضرب وجهه حتى نفر و أقبل على علي عليه السلام (۱) مصلتا بسيفه (۲) و بدره بالسيف فنشب سيفه في ترس علي عليه السلام فضربه (۳) أمير المؤمنين ضربه فقتله فلما رأى عكرمه بن أبي جهل و هبيره بن أبي وهب و ضرار بن الخطاب عمرا صريعا ولوا بخيلهم منهزمين حتى اقتحموا الخندق لا يلوون إلى شي ء و انصرف أمير المؤمنين عليه السلام إلى مقامه الأول و قد كادت نفوس القوم الذين خرجوا معه إلى الخندق تطير جزعا وَ هُوَ يَقُولُ:

نَصَرَ الْحِجَارَةَ مِنْ سَفَاهَهِ رَأْيِهِ***وَ نَصَرْتُ رَبَّ مُحَمَّدٍ (۴) بِصَوَابٍ

فَضَرَبْتُهُ وَ تَرَكْتُهُ مُتَجَدِّلًا(۵)*** كَالْجِذْعِ بَيْنَ دَكَادِكَ وَ رَوَابِيَ

وَ عَفَفْتُ عَنْ أَثْوَابِهِ وَ لَوْ أَنَّنِي***كُنْتُ الْمُقَطَّرَ بَزَّنِي أَثْوَابِي

لَا تَحْسَبُنَّ اللَّهَ خَاذِلَ دِينِهِ***وَ نَبِيِّهِ يَا مَعْشَرَ الْأَحْزَابِ

و قد روى محمد بن عمر الواقدي قال حدثني عبد الله بن جعفر عن أبي عون عن الزهري قال جاء عمرو بن عبد ود و عكرمه بن أبي جهل و هبيره بن أبي وهب و نوفل بن عبد الله بن المغيره و ضرار بن الخطاب في يوم الأحزاب إلى الخندق فجعلوا يطوفون به يطلبون مضيقا منه فيعبرون حتى انتهوا إلى مكان أكرهوا خيولهم فيه فعبرت و جعلوا يجيلون خيلهم (۶) فيما بين الخندق و سلع و المسلمون وقوف لا يقدم منهم أحد عليهم و جعل عمرو بن عبد ود يدعو إلى البراز و يعرض للمسلمين (۷) و يقول

۱- الى عليّ عليه السلام خ ل.

۲- في المصدر: مصلتا سيفه.

۳- و ضربه خ ل.

۴- دين محمّد خ ل.

۵- في السيره: «فصدرت حين تركته متجدلا» و ستأتي الاشعار عن الديوان باختلاف و تغيير.

۶- يجولون بخيلهم خ ل.

۷- يحرض المسلمين خ ل. أقول: في المصدر: و يعرض بالمسلمين.

و لقد بحجت من النداء***بجمعهم هل من مبارز

و فی کل ذلک یقوم علیٌّ بن أبی طالب علیه السلام (۱) لیبارزه فیأمره رسول الله صلی الله علیه و آله بالجلوس انتظاراً منه لیتحرک غیره و المسلمون کأن علی رءوسهم الطیر لمکان عمرو بن عبد ودّ و الخوف منه و ممن معه و وراءه (۲) فلما طال نداء عمرو بالبراز و تتابع قیام أمیر المؤمنین علیه السلام قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ادْنُ مِنِّی یَا عَلِیُّ فَدَنَا مِنْهُ فَنَزَعَ عِمَامَتَهُ مِنْ رَأْسِهِ وَ عَمَّمَهُ بِهَا وَ أَعْطَاهُ سَیْفَهُ وَ قَالَ لَهُ امْضِ لِشَأْنِکَ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ أَعِنْهُ فسعی نحو عمرو و معه جابر بن عبد الله الأنصاری رحمه الله لینظر ما یکون منه و من عمرو فلما انتهی أمیر المؤمنین علیه السلام إلیه قال له یا عمرو إنک کنت فی الجاهلیه تقول لا یدعونی أحد إلی ثلاث و اللات و العزی إلا قبلتها أو واحده منها قال أجل قال فإنی أدعوک إلی شهاده أن لا إله إلا الله و أن محمدا رسول الله و أن تسلم لرب العالمین قال یا ابن أخ (۳) أخر هذه عنی فقال له أمیر المؤمنین علیه السلام أما إنها خیر لک لو أخذتها ثم قال فهاهنا أخری قال و ما هی قال ترجع من حیث جئت قال لا تحدث نساء قریش بهذا أبدا قال فهاهنا أخری قال و ما هی قال تنزل فتقاتلنی فضحک عمرو و قال إن هذه الخصله ما کنت أظن أن أحدا من العرب یرومنی علیها إنی لأکره أن أقتل الرجل الکریم مثلک و قد کان أبوک لی ندیما قال علی علیه السلام لکنی أحب أن أقتلک فانزل إن شئت فأسف عمرو و نزل و ضرب وجه فرسه حتی رجع فقال جابر رحمه الله فثارت بینهما قتره فما رأیتهما فسمعت (۴) التکبیر تحتها فعلمت أن علیا قد قتله فانکشف أصحابه حتی طفرت خیولهم الخندق و تبادروا (۵)

۱- من بینهم خ ل.

۲- فی المصدر: «و من ورائه» اقول: لعله مصحف: و من وراؤه.

۳- فی المصدر: یا ابن الأخ.

۴- و سمعت خ ل.

۵- و تبادر المسلمون خ ل. أقول: فی المصدر: و تبادر أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله.

أصحاب النبی صلی الله علیه و آله حین سمعوا التکبیر ینظرون ما صنع القوم فوجدوا نوفل بن عبد الله فی جوف الخندق لم ینهض به فرسه فجعلوا یرمونه بالحجاره فقال لهم قتله أجمل من هذه ینزل إلی بعضکم أقاتله فنزل إلیه أمیر المؤمنین علیه السلام فضربه حتی قتله و لحق هبیره فأعجزه و ضرب (۱) قربوس سرجه و سقطت درع کانت علیه (۲) و فر عکرمه و هرب ضرار بن الخطاب فقال جابر فما شبهت قتل علی عمرا إلا بما قص الله من قصه داود و جالوت حیث یقول جل شأنه فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ قَتَلَ داوُدُ جالُوتَ (۳).

و قد روی قیس بن الربیع قال حدثنا أبو هارون العبدی عن ربیعه السعدی قال أتیت حذیفه بن الیمان فقلت له یا أبا عبد الله إنا لنتحدث عن علی و مناقبه فیقول لنا أهل البصره إنکم تفرطون فی علی فهل أنت محدثی بحدیث فیه فقال حذیفه یا ربیعه و ما تسألنی عن علی فو الذی نفسی بیده لو وضع جمیع أعمال أصحاب محمد فی کفه المیزان منذ بعث الله محمدا إلی یوم القیامه (۴) و وضع عمل علی علیه السلام فی الکفه الأخری لرجح عمل علی علیه السلام علی جمیع أعمالهم فقال ربیعه هذا الذی لا یقام له و لا یقعد و لا یحمل فقال حذیفه یا لکع و کیف لا یحمل

ص: ۲۵۶

۱- فضرب خ ل.

۲- کانت له خ ل.

۳- البقره: ۲۵۱. و روی الحاکم فی المستدرک ۳: ۳۴ نحو قول جابر بإسناده عن یحیی بن آدم: و روی مبارزه علیّ علیه السلام و قتله عمروا مستقصاه بإسناده عن ابی العباس محمّد بن یعقوب، عن أحمد بن عبد الجبار، عن یونس بن بکیر، عن ابن إسحاق.

۴- الی یوم الناس هذا خ ل أقول: و هو الموجود فی المصدر، قال الحاکم فی المستدرک ۳: ۳۲ حدّثنا لؤلؤ بن عبد اللّه المقتدری فی قصر الخلیفه ببغداد، حدّثنا أبو الطیب أحمد بن إبراهیم بن عبد الوهاب المصری بدمشق، حدّثنا أحمد بن عیسی الخشاب بتنیس حدّثنا عمرو بن أبی سلمه حدّثنا سفیان الثوری، عن بهز بن حکیم، عن أبیه، عن جده قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: « لمبارزه علی بن ابی طالب لعمرو بن عبد ود یوم الخندق افضل من اعمال امتی إلی یوم القیامه » وقد روی اعلام اهل السنه هذا الحدیث فی کتبهم ، راجع مناقب الخوارزمی وینابیع الموده.

و أين كان أبو بكر و عمر و حذيفه و جميع أصحاب محمد صلى الله عليه و آله يوم عمرو بن عبد ود و قد دعا إلى المبارزه فأحجم الناس كلهم ما خلا عليا عليه السلام فإنه برز إليه و قتله الله على يده (1) و الذى نفس حذيفه بيده لعمله ذلك اليوم أعظم أجرا من عمل (2) أصحاب محمد صلى الله عليه و آله إلى يوم القيامه.

وَ قَدْ رَوَى (3) هِشَامُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مَعْرُوفِ بْنِ خَرَّبُوذٍ قَالَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فِي يَوْمِ الْخَنْدَقِ:

أَ عَلَيَّ تَقْتَحِمُ الْفَوَارِسُ هَكَذَا***عَنِّي وَ عَنْهَا خَبِّرُوا (4) أَصْحَابِي

الْيَوْمَ يَمْنَعُنِي (5) الْفِرَارُ حَفِيظَتِي*** وَ مُصَمِّمٌ فِي الرَّأْسِ لَيْسَ بِنَابِي(6)

أَرْدَيْتُ عَمْراً إِذْ طَغَى بِمُهَنَّدٍ***صَافِي الْحَدِيدِ مُجَرَّبٍ قَضَّابٍ(7)

فَصَدَدْتُ (8) حِينَ تَرَكْتُهُ مُتَجَدِّلًا*** كَالْجِذْعِ بَيْنَ دَكَادِكَ وَ رَوَابِيَ

وَ عَفَفْتُ عَنْ أَثْوَابِهِ وَ لَوْ أَنَّنِي*** كُنْتُ الْمُقَطَّرَ بَزَّنِي أَثْوَابِي

.(9)

وَ رَوَى يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ قَالَ: لَمَّا قَتَلَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَمْراً أَقْبَلَ نَحْوَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ وَجْهُهُ يَتَهَلَّلُ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ هَلَّا سَلَبْتَ يَا عَلِيُّ دِرْعَهُ فَإِنَّهَا لَيْسَ (10) فِي الْعَرَبِ دِرْعٌ مِثْلُهَا فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

۱- على يديه خ ل.

۲- من اعمال خ ل.

۳- رواه الحاكم فى المستدرك باسناد ذكرناه آنفا.

۴- اخبروا خ ل. أقول: فى المستدرك: «عنى و عنهم اخروا اصحابى» و مثله فى الديوان كما يأتى.

۵- فى المصدر: تمنعنى.

۶- هكذا فى النسخ و فى المصدر، و الصحيح: بناب.

۷- زاد فى المستدرك هاهنا بيتين نحو ما يأتى عن الديوان.

۸- فى المستدرك: فصدرت.

۹- زاد فى المستدرك فى الآخر بيتا مثل ما يأتى بعد عن الديوان.

۱۰- تكون للعرب خ ل.

إِنِّی اسْتَحْیَیْتُ (۱) أَنْ أَکْشِفَ سَوْءَهَ ابْنِ عَمِّی. (۲).

و روی عمر بن (۳) الأزهر عن عمرو بن عبید عن الحسن أن علیا علیه السلام لما قتل عمرو بن عبد ود اجتز رأسه و حمله فألقاه بین یدی النبی صلی الله علیه و آله فقام أبو بکر و عمر فقبلا رأس علی علیه السلام.

و روی علی بن الحکیم الأودی قال سمعت أبا بکر بن عیاش یقول لقد ضرب علی ضربه ما کان فی الإسلام (۴) أعز منها یعنی ضربه عمرو بن عبد ود و لقد ضرب علیه السلام ضربه ما ضرب (۵) فی الإسلام أشأم منها یعنی ضربه ابن ملجم لعنه الله.

و فی الأحزاب أنزل الله تعالی إِذْ جاؤُکُمْ مِنْ فَوْقِکُمْ وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْکُمْ وَ إِذْ زاغَتِ الْأَبْصارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَناجِرَ وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا هُنالِکَ ابْتُلِیَ الْمُؤْمِنُونَ وَ زُلْزِلُوا زِلْزالًا شَدِیداً وَ إِذْ یَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً إلی قوله وَ کَفَی اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ الْقِتالَ وَ کانَ اللَّهُ قَوِیًّا عَزِیزاً فتوجه العتب إلیهم و التوبیخ و التقریع (۶) و لم ینج من ذلک أحد بالاتفاق إلا أمیر المؤمنین علیه السلام إذ کان الفتح له و علی یدیه و کان قتله عمرا و نوفل بن عبد الله سبب هزیمه المشرکین و قال رسول الله صلی الله علیه و آله بعد قتله هؤلاء النفر الآن نغزوهم و لا یغزونا و قد روی یوسف بن کلیب عن سفیان بن زید عن قره و

۱- استحیت خ ل.

۲- رواه الحاکم فی المستدرک باسناد ذکرته قبلا عن یونس بن بکیر عن ابن إسحاق و فیه:

۳- عمر بن أبی الازهر خ ل. أقول: فی المصدر: عمر بن أبی الازهری و لعلهما مصحفان عن عمرو بن الازهر. و هو العتکی قاضی جرجان. فتأمل.

۴- ضربه خ ل.

۵- و لقد ضرب علیّ علیه السلام ضربه ما کان خ ل.

۶- و التقریع و العتاب خ ل أقول: فی المصدر: «و الخطاب» و لعله مصحف.

غیره عن عبـد الله بن مسـعود أنه کان یقرأ و کفی الله المؤمنین القتال بعلی و کان الله قویا عزیزا. (۱) و فی قتل عمرو بن عبد ود یقول حسان بن ثابت:

أمسی الفتی عمرو بن عبد یبتغی*** بجنوب (۲) یثرب غاره لم تنظر (۳)

و لقد (۴) وجدت سیوفنا مشهوره***و لقد وجدت جیادنا لم تقصر

و لقد رأیت غداه بدر عصبه***ضربوک ضربا غیر ضرب المحسر(۵)

أصبحت لا تدعی لیوم عظیمه***یا عمرو أو لجسیم أمر منکر

و یقال إنه لما بلغ شعر حسان بن ثابت بنی عامر أجابه فتی منهم فقال یرد علیه فی افتخاره بالأنصار (۶)

کذبتم و بیت الله لا تقتلوننا(۷)*** و لکن بسیف الهاشمیین فافخروا.

بسیف ابن عبد الله أحمد فی الوغی***بکف علی نلتم ذاک فاقصروا

و لم تقتلوا (۸) عمرو بن عبد بأسکم*** و لکنه الکفو الهزبر الغضنفر

علی الذی فی الفخر طال بناؤه(۹)*** و لا تکثروا الدعوی علینا فتحقروا

ببدر خرجتم للبراز فردکم*** شیوخ قریش جهره و تأخروا

فلما أتاهم حمزه و عبیده*** و جاء علی بالمهند یخطر

۱- روی ذلک الشیخ سلیمان الحنفیّ البلخیّ فی کتاب ینابیع الموده، و ذکر بعض من رواه فی کتبه من أعلام أهل السنه. و یأتی التفصیل فی کتاب فضائله علیه السلام.

۲- بجیوب خ ل. أقول: المذکور فی السیره مثل ما فی المتن.

۳- لم ینظر خ ل. أقول: فی السیره: «ثأره لم ینظر».

۴- فی السیره: فلقد.

۵- المخسر خ ل. أقول: فی المصدر و السیره: الحسر.

۶- للانصار خ ل.

۷- لم تقتلوننا خ ل.

۸- فلم تقتلوا خ ل.

٩- ثناؤه خ ل.

فقالوا نعم أكفاء صدق فأقبلوا***إليهم سراعا إذ بغوا و تجبروا

فجال على جوله هاشميه*** فدمرهم لما عتوا و تكبروا

فليس لكم فخر علينا بغيرنا***و ليس لكم فخر يعد و يذكر

و قد روى أحمد بن عبد العزيز قال حدثنا سليمان بن أيوب عن أبى الحسن المدائنى قال لما قتل على بن أبى طالب عليه السلام عمرو بن عبد ود نعى إلى أخته فقالت من ذا الذى اجترأ عليه فقالوا ابن أبى طالب عليه السلام فقالت لم يعد موته (۱) على يد كفو كريم لا رقأت دمعتى إن هرقتها عليه قتل الأبطال و بارز الأقران و كانت منيته (۲) على يد كفو كريم من قومه ما سمعت بأفخر من هذا يا بنى عامر.

ثم أنشأت تقول:

لو كان قاتل عمرو غير قاتله*** لكنت أبكى عليه آخر الأبد

لكن قاتل عمرو (۳) لا يعاب به*** من كان يدعى قديما بيضه البلد(۴)

و قالت أيضا فى قتل أخيها و ذكر على بن أبى طالب صلوات الله و سلامه عليه

أسدان فى ضيق المكر (۵) تصاولا***و كلاهما كفو كريم باسل

۱- يومه خ ل. أقول: فى المصدر: لم يعد موته الأعلى يد كفو كريم.

۲- ميتته خ ل.

۳- قاتله من لا يعاب خ ل.

۴- روى الحاكم فى المستدرك ۳: ۳۳: عن أبى بكر بن أبى دارم الحافظ، عن منذر بن محمّد اللخمى، عن أبيه: عن يحيى بن محمّد بن عباد بن هانى، عن محمّد بن إسحاق بن يسار قال: حدّثنى عاصم بن عمر بن قتاده قال: لما قتل علىّ بن أبى طالب رضى اللّه عنه عمرو بن عبد ود أنشأت أخته عمره بنت عبد ود ترثيه، فقالت:

۵- المكر: موضع الكر فى القتال.

فتخالسا مهج النفوس كلاهما***وسط المدار مخايل و مقاتل.

و كلاهما حضر القراع حفيظه*** لم يثنه (۱) عن ذاک شغل شاغل.

فاذهب علی فما ظفرت بمثله*** قول سدید لیس فیه تحامل. (۲) و الثأر (۳)

عندی یا علی فلیتنی***أدرکته و العقل منی کامل

ذلت قریش بعد مقتل (۴) فارس***فالذل مهلکها و خزی شامل

ثم قالت و الله لا ثأرت قریش بأخی ما حنت النیب.

و لما انهزم الأحزاب و ولوا عن المسلمین الدبر عمل رسول الله علی قصد بنی قریظه و أنفذ أمیر المؤمنین (۵) علیه السلام إلیهم فی ثلاثین من الخزرج و قال له انظر بنی قریظه هل نزلوا حصونهم فلما شارف سورهم سمع منهم الهجر فرجع إلی النبی صلی الله علیه و آله فأخبره فقال دعهم فإن الله سیمکن منهم إن الذی أمکنک من عمرو بن عبد ود لا یخذلک فقف حتی یجتمع الناس إلیک و أبشر بنصر من عند الله فإن الله تعالی قد نصرنی بالرعب من بین یدی مسیره شهر قال علی علیه السلام فاجتمع الناس إلی و سرت حتی دنوت من سورهم فأشرفوا علی فلما رأونی (۶) صاح صائح منهم قد جاءکم قاتل عمرو و قال آخر (۷) قد أقبل إلیکم قاتل عمرو و جعل بعضهم یصیح ببعض و یقولون ذلک و ألقی الله فی قلوبهم الرعب و سمعت راجزا یرتجز:

قتل علی عمرا***صاد علی صقرا

ص: ۲۶۱

۱- القراع: الضراب و القتال. و الحفیظه، الحمیه. لم یثنه ای لم یصرفه.

۲- تجاهل خ ل.

۳- الثأر: طلب دم المقتول من القاتل و طلب المکافاه.

۴- بعد مصرع خ ل.

۵- علیا خ ل.

۶- فحین رأونی خ ل.

۷- آخرون خ ل.

قصم علی ظهرا***أبرم علی أمرا

هتک علی سترا

فقلت الحمد لله الذی أظهر الإسلام و قمع الشرک و کان النبی صلی الله علیه و آله قال لی حین توجهت إلی بنی قریظه سر علی برکه الله تعالی فإن الله قد وعدکم أرضهم و دیارهم فسرت متیقنا لنصر الله (۱) عز و جل حتی رکزت الرایه فی أصل الحصن فاستقبلونی (۲) فی صیاصیهم یسبون رسول الله صلی الله علیه و آله فلما سمعت سبهم له کرهت أن یسمع رسول الله صلی الله علیه و آله ذلک فعملت علی الرجوع إلیه فإذا به صلی الله علیه و آله قد طلع و سمع سبهم له فناداهم یا إخوه القرده و الخنازیر إنا إذا حللنا (۳) بساحه قوم فساء صباح المنذرین فقالوا له یا أبا القاسم ما کنت جهولا و لا سبابا فاستحیا رسول الله صلی الله علیه و آله و رجع القهقری قلیلا ثم أمر فضربت (۴) خیمته بإزاء حصونهم فأقام (۵) النبی صلی الله علیه و آله حاصرا (۶) لبنی قریظه خمسا و عشرین لیله حتی سألوه النزول علی حکم سعد بن معاذ فحکم فیهم سعد بقتل الرجال و سبی الذراری و النساء و قسمه الأموال فقال النبی صلی الله علیه و آله یا سعد لقد حکمت فیهم بحکم الله (۷) من فوق سبعه أرقعه و أمر النبی صلی الله علیه و آله بإنزال الرجال منهم و کانوا تسعمائه (۸) رجل فجی ء بهم إلی المدینه و قسم الأموال و استرق الذراری و النسوان و لما جی ء بالأساری إلی المدینه حبسوا فی دار من دور بنی النجار (۹) و خرج رسول

۱- بنصر اللّه خ ل.

۲- و استقبلونی خ ل.

۳- نزلنا خ ل.

۴- فضرب خ ل.

۵- و اقام خ ل.

۶- محاصرا خ ل.

۷- تعالی خ.

۸- فی السیره: و هم ستمائه او سبعمائه و المکثر لهم یقول: کانوا بین الثمانمائه و التسعمائه.

۹- فی السیره عن ابن إسحاق انهم حبسوا فی دار بنت الحارث امرأه من بنی النجار.

الله صلی الله علیه و آله إلی موضع السوق الیوم فخندق فیه خنادق (۱) و حضر أمیر المؤمنین علیه السلام و معه المسلمون و أمر بهم أن یخرجوا و تقدم إلی أمیر المؤمنین علیه السلام أن یضرب أعناقهم فی الخندق فأخرجوا أرسالا و فیهم حیی بن أخطب و کعب بن أسد و هما إذ ذاک رئیسا القوم فقالوا لکعب بن أسد و هم یذهب بهم إلی رسول الله صلی الله علیه و آله یا کعب ما تراه یصنع بنا فقال فی کل موطن لا تعقلون أ لا ترون الداعی لا ینزع و من ذهب منکم لا یرجع هو و الله القتل و جی ء بحیی بن أخطب مجموعه یداه إلی عنقه فلما نظر إلی رسول الله صلی الله علیه و آله قال أما و الله ما لمت نفسی علی عداوتک و لکن من یخذل الله یخذل ثم أقبل علی الناس فقال أیها الناس إنه لا بد من أمر الله کتاب و قدر و ملحمه کتبت علی بنی إسرائیل ثم أقیم بین یدی أمیر المؤمنین علیه السلام و هو یقول قتله شریفه بید شریف فقال له أمیر المؤمنین علیه السلام إن خیار الناس یقتلون شرارهم و شرارهم (۲) یقتلون خیارهم فالویل لمن قتله الأخیار الأشراف و السعاده لمن قتله الأرذال الکفار فقال صدقت لا تسلبنی حلتی فقال هی أهون علی من ذاک فقال سترتنی سترک الله و مد عنقه فضربها علی علیه السلام و لم یسلبه من بینهم ثم قال أمیر المؤمنین علیه السلام لمن جاء به ما کان یقول حیی و هو یقاد إلی الموت قال (۳) کان یقول (۴)

لعمرک ما لام ابن أخطب نفسه*** و لکنه من یخذل الله یخذل

فجاهد حتی بلغ النفس جهدها*** و حاول یبقی العز کل مقلقل

(۵) فَقَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ الصَّلَاهُ وَ السَّلَامُ

ص: ۲۶۳

۱- الخندق هنا بمعنی الحفیره و هو معرب کنده، و یقال له بالفارسیه: گودال.

۲- شرار الناس خ ل.

۳- قال خ ل.

۴- قدمنا ان ابن هشام قال: الشعر لغیره و هو جبل بن جوال الثعلبی.

۵- فی السیره: لجاهد حتی ابلغ النفس عذرها***وقلقل یبغی العز کل مقلقل أقول : قلقل : تحرک وفی المصدر : کل مغلغل بالغین المعجمه.

لَقَدْ كَانَ ذَا جِدٍّ وَ جَدَّ (۱) بِكَفْرِهِ*** فَقِيدَ إِلَيْنَا فِي الْمَجَامِعِ (۲) يُعْتَلُ. (۳)

فَقَلَّدْتُهُ بِالسَّيْفِ ضَرْبَهَ مُحْفِظٍ (۴)***فَصَارَ إِلَى قَعْرِ (۵) الْجَحِيمِ يُكَبَّلُ(۶)

فَذَاکَ مَآبُ الْکَافِرِينَ وَ مَنْ يُطِعْ*** لِأَمْرِ إِلَهِ الْخَلْقِ فِي الْخُلْدِ يَنْزِلُ

(۷) و اصطفى رسول الله صلى الله عليه و آله من نسائهم بنت عمره خناقه (۸) و قتل من نسائهم امرأه واحده كانت أرسلت عليه حجرا و قد جاء (۹) باليهود يناظرهم قبل مباينتهم له فسلمه الله تعالى من ذلک الحجر (۱۰) و كان الظفر ببنى قريظه و فتح الله على النبى صلى الله عليه و آله بأمير المؤمنين عليه السلام و ما كان من قتله من قتل منهم و ما ألقاه الله عز و جل فى قلوبهم من الرعب فيه (۱۱) و ماثلت هذه الفضيله ما تقدمها من فضائله و شابهت هذه المنقبه ما سلف ذكره من مناقبه عليه السلام. (۱۲).

**[ترجمه]ارشاد: پس از کارزار بنی نضیر واقعه جنگ احزاب اتفاق افتاد و سبب این جنگ این بود که عده‌ای از یهودیان از قبیل سلام بن ابی الحقیق نضیری و حیی بن اخطب و کنانه بن ربیع و هوذه بن قیس والبی و ابو عماره والبی با عده از مردم والبه به مکه رفته و با ابو سفیان که می‌دانستند با رسول خدا سابقه دشمنی دارد ملاقات کردند و او را به جنگ با آن حضرت تحریک نمودند و از ناراحتی‌هائی که به خیال خود از آن حضرت دیده بودند به وی شکایت کردند و از او خواستند تا آنان را برای مبارزه با پیامبر یاری نماید. ابو سفیان گفت: ما به هر طریقی که بخواهید در اختیار شما هستیم. اینک پیش قریش رفته آن‌ها را به جنگ وی بخوانید و متعهد شوید که دست از یاری آن‌ها برندارید و تا آخرین لحظه با آنان همکاری نمائید تا پیروز شده و پیامبر را بیچاره سازید. یهودی‌ها به ملاقات سران قریش رفته و آنان را به جنگ با پیامبر دعوت کردند و اضافه کردند ما همه جا با شما همکاری کرده و به پشتیبانی از شما می‌کوشیم تا او را مستأصل و بیچاره سازیم. قریش گفتند: ای گروه یهودی شما مردمی هستید که اولین کتاب به شما ارزانی شده و سابقه علمتان معلوم است و از دینی که محمد ادعا می... کند و دینی که ما به دستورات آن رفتار می‌کنیم باخبرید، اکنون بگوئید آیا دین ما بهتر است یا آئینی که او آورده به حقیقت نزدیکتر است. یهودیان برای آنکه به منظور خود رسیده باشند گفتند: دین شما از دین او بهتر است و به حقیقت نزدیک‌تر. قریش از شنیدن این سخن خوشحال شده و خود را برای جنگ با رسول خدا آماده کردند. چون آمادگی آنان مسلم شد ابو سفیان با قریش ملاقات کرده گفت: خدای متعال شما را در باره دشمنتان یاری کرد و اینک یهود هم به همراهی شما با وی می‌جنگند یا همه شان نابود شوند و یا او و پیروانش را بیچاره سازند.

ص: ۲۵۰

آن‌ها هم به تمام معنی و با عزمی راسخ برای جنگ با پیامبر اکرم آماده گردیدند. یهود که قریش را با خود هم آهنگ کردند به قبیله غطفان و قیس عیلان رفته آنان را هم به جنگ با پیامبر دعوت کردند و متعهد شدند به آنان کمک و مساعدت نمایند و از همکاری قریش و اتفاقی که با یهودان نموده بودند به این قبائل اطلاع دادند. پس از انعقاد قرارداد یهود با قریش و سایر قبائل و آمادگی برای جنگ با رسول خدا قریش به سرپرستی ابو سفیان و غطفان به ریاست عیینه بن حصن در میان بنی فزاره و حارث بن عوف در بنی مرّه و وبره بن طریف در اشجع حرکت کردند و قریش هم چنانکه گفتیم به کمک این قبائل قیام نمود. رسول خدا وقتی که از اجتماع احزاب و قبائل باخبر شد و دانست با عزیمتی شکست ناپذیر به جنگ با او آماده شده اند

با یاران خود در این خصوص مشورت کرد. یاران رسول خدا هم متفقا رأی دادند که در مدینه بمانند و اگر دشمنان بر آن‌ها تاختند از راه‌های کوهستانی که آماده بوده استفاده کرده با آنان بجنگند. سلمان این رأی را نپسندیده و خاطر نشان ساخت بهتر آن است خندقی حفر کنند. رسول خدا خواسته سلمان را پذیرفته فرمان داد تا مسلمانان به حفر خندق بپردازند و خود آن حضرت هم با یاران خود همکاری می‌کرد. در همان وقت احزاب رسیدند مسلمانان که آن‌ها را دیدند از جمعیت و آمادگی آن‌ها بیمناک شده در گوشه از خندق مدت بیست و چند

ص: ۲۵۱

شب اقامت کردند و در این مدت به غیر از تیر و نیزه و سنگ جنگ دیگری اتفاق نیفتاد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم وقتی متوجه شد بیشتر مسلمانان با ضعف و سستی روبرو شده و آمادگی برای کارزار ندارند فرستاده‌ای به جانب عیینه و حارث که دو نفر سپهدار غطفان بوده فرستاد و از آن‌ها درخواست کرد تا کارزار را به صلح خاتمه دهند و بازگردند در برابر یک سوم از میوه مدینه بدان‌ها تسلیم شود و ضمنا با سعد بن معاذ و سعد بن عباده در این خصوص مشورت فرمود. عرض کردند هر گاه صلح ما با این جمعیت به حکم وحی و دستور الهی است چاره از پذیرش فرمان نیست و ما خواه ناخواه با آنان به مصالحه می پردازیم و اگر می‌خواهی برای آسایش ما دست به کار صلح بزنید ما در این باره رأی بخصوصی داریم. رسول خدا فرمود: وحیی نرسیده و فرمانی نیامده لیکن می بینیم اعراب شما را با یک کمان بیچاره کرده و از همه طرف به جانب شما روی آورده اند خواستم تا بدین وسیله اندکی از شوکت آنان بکاهم. سعد بن معاذ عرض کرد: ما با ایشان پیش از این در شرک به خدا و بت پرستی شریک بودیم و خدائی نمی‌شناختیم و او را نمی پرستیدیم و همان وقت هر گاه می‌خواستیم از دسترنج خود بدان‌ها بدهیم یا به عنوان مهمانی بوده و یا به فروش، و اکنون که خدای متعال نعمت اسلام را به ما ارزانی داشته و ما را به آئین آن رهبری فرموده و به وجود اقدس تو بر دیگران برتری داده چگونه ممکن است بدون اندک نیازی دسترنج خود را در تحت اختیار آن‌ها قرار دهیم، سوگند به خدا جز دم شمشیر تیز چیز دیگری به آن‌ها نخواهیم داد تا خدا میان ما و ایشان حکومت فرماید. رسول خدا فرمود: اکنون از عقیده قلبی شما کاملا با خبر شدم به همان عزیمتی که دارید پایدار باشید زیرا خدای متعال هیچ گاه پیامبرش را خوار نمی‌کند و تا به وعده خود وفا نکند او را آسوده نمی‌سازد.

سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از جای برخاست و مسلمانان را به جهاد با دشمن دعوت کرد و آنان را تشجیع

ص: ۲۵۲

و تحریک می‌کرد و وعده یاری خدا می‌داد. همان وقت عده‌ای از سوارگان قریش از قبیل عمرو بن عبد ودّ و عکرمه بن ابو جهل و هبیره بن وهب و ضرار بن خطاب و مرداس فهری آماده کارزار شده و لباس جنگ را استوار کرده بر اسبان خود جهیده به آسایشگاه‌های بنی کنانه رفته آنان را برای حرب آماده کرده سپس اسب رانده کنار خندق آمدند خوب دقت کرده گفتند: سوگند به خدا این حیله ای است که تا کنون میان عرب سابقه نداشته است. آنگاه محل تنگی از خندق را در نظر گرفته اسب‌ها را رانده تصادفا در میان شوره زاری که در خندق و سلع واقع شده بود درآمدند. امیر المؤمنین علیه السلام با عده از مسلمانان سر راه بر آن‌ها گرفتند. عمرو بن عبد ودّ برای اینکه اهمیت خود را حفظ کرده و ضمنا دلاوری خود را هم نشان داده باشد برابر اصحابش ایستاده مبارز طلبید علی علیه السلام قدم پیش گذارده عمرو به او گفت: ای پسر عمو بازگرد

که من دوست نمی‌دارم تو را بکشم. علی علیه السلام فرمود: ای عمرو شنیده ام با خدا عهد کردی هر گاه یکی از قریشی‌ها یکی از دو کار را از تو بخواهند تو بپذیری و انجام دهی؟ گفت: آری چنین است اینک دو خواسته تو کدام است؟ فرمود یکی آنکه به خدا و رسول ایمان بیاوری و دین اسلام را برگزینی. گفت: من نیازی به اسلام و خدا و رسول ندارم. فرمود: خواسته دوم این است که از مرکب به زیر آئی تا پیاده جنگ کنیم. عمرو گفت: ای علی برگرد که میان من و پدر تو سابقه رفاقت بوده و دوست نمی‌دارم تو به دست من کشته شوی. علی علیه السلام فرمود سوگند به خدا من دوست می‌دارم تو را بکشم مگر آنکه به طرف حق روی آوری و دست از بت پرستی برداری. حمیت دلاوری عمرو را ناراحت کرده با کمال تعجب

ص: ۲۵۳

گفت: تو مرا می‌کشی؟! همان جا از اسب پیاده شده دست و پای آن را پی کرده و با مشت به صورت آن حیوان کوبید شمشیر کشیده به جانب آن حضرت حمله آورد و چون پلنگ تیر خورده شمشیری به سپر علی علیه السلام نواخت. علی علیه السلام هم با ضربتی او را از پای درآورد و کشت. همراهیان که سردار نامی خود را به سادگی کشته یافتند بدون آنکه اثری از خود نشان دهند از خندق خارج شده به طرف مردان خود فرار کردند و علی علیه السلام هم به جای اول خود بازگشت و نزدیک بود آنان که با وی آمده بودند از ترس بمیرند. امیر المؤمنین علیه السلام در باره قتل او سرود:

– عمرو عبد ودّ بر اثر نادانی و کوتاه فکری از سنگی که بت اوست یاری می‌کند و من از راه حق و حقیقت خدای محمد را یاری می نمایم.

او را از دم تیغ گذراندم و جسد بی‌جان او را مانند شاخه درخت خرمائی که میان سنگها و پشته‌ها می افتد به حال خود گذاشتم.

من از آنجا که پاکدامن و از ما سوای خدا بی نیازم لباس‌های او را بیرون نیاوردم و اگر او به جای من بود مرا عریان می‌ساخت.

شما ای مردم احزاب خیال نکنید که خدا دین خود و رسولش را خوار و تنها گذارده و یار و یاوری ندارد.

زهری گوید: در روز جنگ احزاب عمرو عبد ودّ و عکرمه و هبیره و نوفل بن عبد اللّه و ضرار در کنار خندق می‌گشتند و محل باریکی می‌جستند که از آن بتوانند عبور کنند و خود را به مسلمانان برسانند تا به محلی رسیدند که اسب‌هاشان حاضر برای رفتن و عبور کردن از آنجا نبودند تا بالاخره اسب‌های خود را میان شورزار و شکافی به جولان درآوردند و مسلمانان هم ایستاده لیکن کسی جرأت نداشت که خود را در برابر این مبارزان درآورد. عمرو بن عبد ودّ پیوسته مبارز می‌طلبید و به کنایه می‌گفت:

ص: ۲۵۴

بس که هل من مبارز گفتم و جنگجو طلبیدم صدایم گرفت و خسته شدم.

در تمام این مدت امیر المؤمنین علیه السلام عزیمت میدان او می کرد لیکن رسول خدا اجازه نمی‌داد و منتظر بود شاید دیگری پیشنهاد مبارزه با او را بدهد. اتفاقا مسلمانان که از او و همراهیان و پشتیبانانشان کاملا به وحشت افتاده بودند جرأت مبارزه با او را نداشتند و مانند آدمی که کرکس مرگ بر سر او نشسته در جای خود خشک شده بودند. چون مبارز طلبیدن عمرو طولانی شد و از آن طرف علی علیه السلام هم سعی می کرد هر چه زودتر به میدان او برود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به او فرمود: نزدیک من بیا. او نزدیک رفته رسول خدا عمامه خود را بر سر او گذارده و شمشیرش را به او داده فرمود: برو و دین خدا را یاری کن و ضمنا دعا کرده که خدایا او را یاری کن. علی علیه السّلام به طرف عمرو رفته و جابر انصاری هم برای آنکه ناظر اعمال این دو نفر دلاور باشد به میدان آمد. علی علیه السلام که با وی روبرو شد، فرمود: ای عمرو در زمان جاهلیت می گفتی سوگند به لات و عزی هر گاه کسی سه حاجت یا یکی از آن‌ها را از من درخواست کند من نیاز او را بر می آورم. گفت: آری چنین است. فرمود: اینک حاجت من این است گواهی دهی به یکتائی خدا و نبوت رسول او و تسلیم امر خدا شوی. عمرو گفت: ای پسر عم دست از این حرف بردار که مرا بدان نیازی نیست. فرمود: نه چنین است بلکه اگر بدان چه گفتم اقرار کنی به نفع تو تمام خواهد شد. سپس فرمود: حاجت دیگر من این است از همان راهی که آمده بازگردی. گفت: این هم نشدنی است زیرا زن‌های قریش این کار مرا نقل محافل خود قرار می‌دهند. فرمود: حاجت دیگر من این است که پیاده شوی و با من به مبارزه بپردازی، عمرو از این سخن خندید و گفت: این حاجتی بود که تا کنون هیچ یک از عرب از من درخواست نکرده بودند در عین حال من حاضر نیستم مانند تو بزرگواری را به قتل برسانم زیرا پدرت دوست صمیمی من بود. علی علیه السلام فرمود: لیکن من دوست دارم تو را بکشم اینک اگر مایلی از اسب فرود آی. عمرو متأثر شده از مرکب به زیر آمده با مشت به صورت اسبش زده و آن حیوان را به عقب راند. جابر گوید: این دو سوار یلیل به یکدیگر درآویختند و گرد و غباری بلند شد چنانچه آن‌ها را ندیدم فاصله نشد که از میان غبار صدای علی علیه السلام به تکبیر بلند شد. دانستم علی علیه السلام عمرو را کشت.

ص: ۲۵۵

اصحاب او که از کشتنش اطلاع یافتند خود را در میان خندق انداختند و از آن طرف مسلمانان که صدای تکبیر علی را شنیده به طرف آن حضرت توجه کردند تا ببینند چه پیش آمده است. نوفل بن عبد اللّه را دیدند در میان خندق مانده و اسب او قادر به حرکت نیست او را هدف سنگ قرار دادند نوفل گفت: این طریق کشتن سزاوار نیست یکی یکی بیائید با هم مبارزه کنیم. امیر المؤمنین علیه السلام بر او وارد شده وی را به ضرب شمشیر کشت. و پس از او هبیره را به چنگال درآورده و او را عاجز کرده و ضربتی به قربوس زین او زده چنانچه روپوش آن را دریده و کار وی را ساخت. عکرمه و ضرار هم فرار کردند. جابر گوید: در وقتی که عمرو به دست علی علیه السلام کشته شد من پیش آمد او را تشبیه کردم به قصه داود و جالوت که خدا در قرآن خبر می‌دهد «فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ قَتَلَ داوُدُ جالُوتَ» - . بقره / ۲۵۱ - {پس آنان را به اذن خدا شکست دادند، و داوود، جالوت را کشت.}

ربیعه سعدی گوید: به ملاقات حذیفه یمان رفتم گفتم: ای بنده خدا ما از علی و مناقب او در محافل و مجالس یاد می کنیم

مردم بصره می گویند شما در باره او افراط می‌کنید و تجاوز می نمائید، آیا شما حدیثی در حق او به خاطر دارید؟ گفت: ای ربیعه چه پرسشی در باره علی علیه السلام از من می نمائی سوگند به خدائی که جان من در دست اوست هر گاه همه اعمال یاران محمد را از روزی که مبعوث به نبوت شده تا به امروز در کفه ترازوئی بگذارند و کار علی علیه السلام را در کفه دیگر آن، عمل او بر تمام اعمال آنان برتری پیدا می‌کند. ربیعه گفت این منقبت قابل قبول نیست و دلیلی بر صحت آن نمی‌باشد. حذیفه گفت: ای پست فطرت چگونه این منقبت شایان تحمل نمی‌باشد

ص: ۲۵۶

کجا بودند عمر و ابو بکر و ما بقی اصحاب محمد در روز احد که عمرو بن عبد ودّ مبارز می‌طلبید و همه به جز علی علیه السلام چون مرده بی‌جانی روح از کالبدشان خارج شده بود او یک تنه به مبارزه وی رفت و به یاری خدا او را کشت. به حق خدا که جان حذیفه در دست اوست کاری که آن روز علی نمود تا فردای قیامت پاداش او از عمل همه یاران محمد بالاتر است.

معروف بن خرّبوذ گوید: علی علیه السلام در روز خندق سرود:

- آیا قریش و سوارگان آن این چنین بر من حمله می آوردند شما پیش آمد میان من و آن‌ها را به یاران من اطلاع دهید.

امروز غیرت‌مردی و شمشیر بران استخوان شکن من مرا از فرار کردن باز می‌دارد.

من همان کسی هستم که چون با عمرو عبد ودّ روبرو شدم او را هلاک کردم با آنکه او با شمشیر هندی صاف آزموده برنده به جنگ من آمده بود.

من او را کشتم و چون شاخه خرمائی در میان سنگ و خاک افکندم

و از پاکدامنی جامه های او را بیرون ننمودم در حالی که اگر او به جای من بود لباسهای مرا در میآورد

محمد بن اسحق گوید: هنگامی که علی علیه السلا عمرو را کشت با صورت درخشان و برافروخته به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم رفت. عمر خطاب به او گفت: چرا پس از آنکه وی را کشتی جامه های او را بیرون نکردی با آنکه در میان عرب زرهی همتای زره او نمی‌باشد؟

ص: ۲۵۷

فرمود: من حیا کردم بدن پسر عمویم را عریان بگذارم.

حسن بصری گوید: هنگامی که علی علیه السلان عمرو را کشت سرش را برید و حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بر زمین انداخت. ابو بکر و عمر بی اختیار از جای برخاسته سر مبارک علی را بوسیدند.

علی بن الحکم اودی گوید: ابو بکر عیاش می‌گفت: علی علیه السلام ضربتی زد که در اسلام سابقه نداشته و ارجمندتر از آن نبوده و منظورش ضربت عمرو بن عبد ودّ بود و نیز ضربتی به او وارد آوردند که بدتر و شوم‌تر از آن نبود و منظورش ضربت ابن ملجم بود.

خدای متعال در سوره احزاب در خصوص این کارزار می‌فرماید: إِذْ جاؤُکُمْ مِنْ فَوْقِکُمْ وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْکُمْ وَ إِذْ زاغَتِ الْأَبْصارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَناجِرَ وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا هُنالِکَ ابْتُلِیَ الْمُؤْمِنُونَ وَ زُلْزِلُوا زِلْزالًا شَدِیداً وَ إِذْ یَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً الی قوله وَ کَفَی اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ الْقِتالَ وَ کانَ اللَّهُ قَوِیًّا عَزِیزاً»

در این آیه خدای متعال مسلمانان را مورد عتاب و سرزنش قرار داده و کسی که به اتفاق دوست و دشمن، سرزنش و ملامت ندیده امیر المؤمنین علی علیه السلام است زیرا پیروزی با او بود و جنگ احزاب به کف باکفایت او فتح شد و کشتن عمرو و نوفل ایجاب کرد که مشرکان هزیمت نمایند و رسول خدا هم پس از قتل این عده فرمود: اکنون هنگامی است که ما می‌توانیم با آن‌ها کارزار نمائیم و آنان نمی‌توانند با ما بجنگند. قرۀ

ص: ۲۵۸

از عبد اللَّه مسعود روایت کرده اند که نامبرده آیه «وَ کَفَی اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ» را چنین قرائت می کرد وَ کَفَی اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ الْقِتالَ بعلیّ وَ کانَ اللَّهُ قَوِیًّا عَزِیزاً.

حسان بن ثابت در باره کشته شدن عمرو چنین می‌سراید:

- عمرو بن عبد ودّ در جنوب مدینه دست به یغماگری بدون انتظاری زد،

آن روز شمشیرهای کشیده ما و اسبان جنگی که در هیچ قدمی کوتاهی نکردند را دیدی.

و همچنین در بامداد بدر جوانان دلاور و باتعصبی را مشاهده کردی که ضربه های کاری به تو وارد آوردند.

بالاخره کارت به جائی رسید که نمی‌دانی بدین روز به این بزرگی توجه کنی یا برای این پیش آمد ناگوار و مکروه اندیشه نمائی.

گویند هنگامی که مردم بنی عامر این اشعار را شنیدند جوانی، حسان را که به قبیله انصار می‌بالیده مخاطب قرار داده و در رد او می سراید:

- سوگند به خدا دروغ می گوئید شما ما را نکشته اید لیکن باید به شمشیر هاشمی‌ها ببالید.

یعنی به شمشیر بران محمد بن عبد اللَّه که در کارزار از نیام کشیده می شود و از برکت بازوی بی‌زوال علی است که بدین مقام نائل شده اید دیگر کوتاه بیائید.

شما عمرو و پسرش را نکشته اید لیکن همتای او شیر بیشه شجاعت علی کشته است.

علی که همواره بنای فخر او آباد باد بنا بر این بیش از این ادعای بسیار و مباهات فراوان ننمائید.

شما همان‌هائی هستید که در روز جنگ بدر چون برای مبارزه آماده شدید دلاوران قریش علنا از جنگ با شما خودداری نمودند و شما را رد کردند.

لیکن چون حمزه و عبیده و علی با شمشیر بران خود وارد معرکه شدند

ص: ۲۵۹

گفتند: شما براستی همتای ما هستید، و به سوی آن ها رفتند در حالی که قبلا از نبرد استنکاف داشتند

علی هم جولان هاشمی نموده و متکبران را به خاك هلاك افكند.

بنا بر این شما نمی‌توانید با پشتیبانی از دیگران بر ما فخر کنید و اصولا فخریه قابل اهمیت و حسابی ندارید.

ابو الحسن مدائنی گوید هنگامی که علی علیه السلام عمرو را کشت و خبر قتل او را به خواهرش دادند پرسید: کدام دلاور بی‌باك توانست او را از پای درآورد؟ گفتند: علی بن ابی طالب. گفت: مرگ او به دست همتای کریمی مقدر بود اشك چشمم خشك باد اگر بر قتل او بگریم زیرا برادرم دلاورانی را کشته و با یلانی روبرو شده و اکنون در این میدان باید به شمشیر همتای کریمی از مردم خود کشته شود، ای مردم عامر هیچ فخریه بالاتر از این تاکنون نشنیده ام سپس این اشعار را سرود:

اگر کشنده عمرو غیر کشنده فعلی او بود باید تا آخر روزگار بر او بگریم.

لیکن کشنده او دلاوری است که معیوب نیست و او را از قدیم بزرگ شهر می گفتند.

و نیز در قتل برادر و به یاد آوردن علی بن ابی طالب علیه السلام سروده است:

علی و عمرو دو شیر زبردستی بودند که در معرکه به یکدیگر حمله می آوردند و هر دو هم طبقه گرامی و دلاور بودند.

ص: ۲۶۰

هر دو سوارگان و دلاوران بسیاری را نابود ساختند و هر دو در میدان جنگ در پی خدعه و قتل یك دیگر بودند.

و هر دو بر اثر غیرت دلاوری که داشتند از تیغ و شمشیر نهراسیدند و هیچ امری آنان را مانع و جلوگیر از جنگ نبود.

پس برو ای علی که دیگر به مثل چنین دلاوری دست پیدا نمی‌کنی و این سخن که گفتم بسیار محکم و مبالغه در آن نیست.

من باید از او خونخواهی کنم ای کاش در وقتی که عقلم به جا بود حضور می‌داشتم.

پس از مرگ چنین سواره قریش خوار شد و ذلت مایه هلاکت و خواری اوست.

سپس گفت: سوگند به خدا پس از قتل برادرم قریش هیچ گاه روی خوشی نخواهد دید.

چون احزاب، منهزم شدند و از مسلمانان شکست یافتند رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به جانب بنی قریظه آهنگ نمود و علی علیه السلام را به اتفاق سی تن از مردم خزرج به طرف آن‌ها فرستاد فرمود: ببین نام‌بردگان به حصارهای خود وارد شدند یا خیر. علی علیه السلام چون نزدیک به دیوارهای حصارشان رسید شنید که به سخنان بیهوده پرداخته اند. برگشت و آنچه شنیده بود به عرض رسانید. پیامبر فرمود: آن‌ها را به حال خود گذار که خدا به زودی تو را بر آن‌ها چیره خواهد ساخت زیرا خدائی که تو را بر عمرو عبد ودّ پیروزی داد همان خدا هم تو را ذلیل نخواهد کرد. اکنون باش تا مردم آماده شده گرد تو آیند و مژده باد که خدا تو را یاری خواهد کرد زیرا به من وعده کرده آنان را به مسافت یک مایل راه به هراس افکند. علی علیه السلام فرمود: لشکر گرد من اجتماع کردند و من به سرپرستی آنان به طرف بنی قریظه توجه کرده تا به نزدیک دیوارهای آن‌ها رسیدم و قلعه نشینان از بالای دیوار مرا دیده یکی از آن‌ها صدا می‌زد: کشنده عمرو آمد، دیگری می گفت قاتل او به طرف شما روی آورد و بالاخره همه آن‌ها همین جمله را گوشزد می کردند و خداوند بدین وسیله رعب و ترسی در دل‌هاشان انداخت و شنیدم کسی این رجز را می‌خواند:

علی عمرو را کشت و باز شکاری را صید کرد

ص: ۲۶۱

و پشت دلاوران را شکست و امر پیامبر را استوار ساخت

و پرده قریش را درید.

از استماع این سخنان خدا را ستایش نمودم که دین اسلام را پیروز کرد و شرک را نابود ساخت. و آن ساعت که به طرف بنی قریظه حرکت کردم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: به یاری خدا و برکت او حرکت کن که خدا وعده داده به زودی سرزمین آن‌ها و مسکن‌هاشان به دست شما بیفتد. من خوشحال شده و کاملا می‌دانستم خدای عز و جل ما را یاری خواهد کرد و بالاخره نزدیک رفته و پرچم پیروزی «نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِيبٌ» را بر فراز قلعه شان به اهتزاز درآوردم و آنان از قلعه ها و کوش کها به استقبال من آمده و رسول خدا را، دشنام می کردند. چون سخنان ناهنجار را از ایشان شنیدم برای آنکه حرف‌های زشت آنان به گوش آن حضرت نرسد بازگشتم فاصله نشد شمس درخشان آسمان نبوت طالع گردید و حرف‌های ناپسند آن‌ها را شنید. آن‌ها را به جمله: ای برادران بوزینگان و خوکان ندا کرد و فرمود: ما اگر در سرزمین مردم بدکار درآئیم روزگارشان را تاریک و تباه می‌سازیم. آن‌ها گفتند: ای ابو القاسم تو که آدمی نادان و بدگو نبودی. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خجالت کشیده اندکی به پشت برگشت سپس دستور داد خیمه را در برابر حصارهایشان بر پا کردند و رسول خدا مدت بیست و پنج شب حصار آنان را محاصره کرده بود و چون به ستوه آمدند از وی خواستند تا به حکومت سعد

بن معاذ با آنان رفتار نماید او هم قضاوت کرد مردانشان را بکشند و فرزندان و زنان را اسیر کنند و ثروتشان را تقسیم نمایند. رسول خدا فرمود: ای سعد حکمی دادی که خدا در بالای آسمان‌های هفتگانه بدان قضاوت نمود. رسول خدا دستور داد مردان آنان را که هفتصد تن بودند از میان کوش‌کها خارج کنند و آن‌ها را به مدینه آوردند و ثروتشان را تقسیم کرد و زن و فرزندشان را به اسارت بردند. چون اسیران وارد مدینه شدند آن‌ها را در یکی از خانه‌های بنی نجار زندانی نمودند و رسول خدا وارد

ص: ۲۶۲

محلی از بازار شد و چند گودال حفر کرد و امیر المؤمنین به اتفاق مسلمانان حضور یافتند و دستور داد اسرا را آورده و به علی علیه السلام فرمود: گردن‌های آنان را زده در میان گودال بریزد. اسیران به اتفاق رئیسشان حیی بن اخطب و کعب بن اسد از زندان خارج شدند همراهیان از کعب پرسیدند: سرانجام ما به کجا خواهد کشید گفت: مگر نمی‌دانید و خبر ندارید آن کسی که ما را می‌خواند دست برنمی‌دارد و کسانی که رفتند بازنگشتند، به خدا سوگند سرانجام ما کشتن است. حیی بن اخطب که دست‌هایش را به گردنش بسته بودند به حضور رسول خدا آوردند چون نظرش به پیامبر اکرم افتاد گفت: خود را در دشمنی تو ملامت نمی‌کنم و لیکن می‌دانم کسی که خدا او را خوار کرده باشد ذلیل می شود. آنگاه به مردم توجه کرده گفت: فرمان خدا مدت و اندازه دارد و کارزاری بود که بر بنی اسرائیل نوشته و تقدیر شده سپس خود را در اختیار علی علیه السلام قرار داده و می‌گفت: کشتار پسندیده در دست مرد بزرگواری واقع می شود. علی علیه السلام فرمود: بهترین مردم بدترین مردم را می‌کشد و بدترین آن‌ها خوبترین مردم را می‌کشد وای بر کسی که بهترین بزرگواران او را بکشد. کعب تصدیق کرده و گفت: چون مرا کشتی بدن مرا عریان مکن. فرمود: مقام من بالاتر از این است که چون تو را کشتم لباس‌هایت را بیرون آورم. وی دعا کرده گفت: همچنان که مرا پوشانیدی خدا تو را بپوشاند. آنگاه گردن کشیده علی علیه السلام سرش را جدا کرد و همچنان که وعده داده از میان همه یهودیان فقط وی را برهنه نکردند. پس از قتل وی از کسی که او را می آورد پرسید: هنگامی که نامبرده را به کشتارگاه می آوردی چه می‌گفت عرض کرد این اشعار را می‌خواند:

به جان تو سوگند پسر اخطب خود را سرزنش نمی نماید لیکن می‌داند کسی را که خدا خوار کرده باشد ذلیل خواهد شد.

او تا جایی که توانست کوشش کرد و در راه وصول به عزت کوشید و پایداری نمود.

علی علیه السلام در پاسخ فرمود:

ص: ۲۶۳

آری او مردی جدی بود لیکن در راه کفر جدیت می‌کرد و بالاخره با خواری و زنجیر شده به جانب ما گسیل داده شد.

او را چون آدم خشمگینی به ضرب شمشیر از پای درآوردم و به قعر دوزخ به زنجیر آویخته شد.

این است سرانجام کافران و کسی که از خدا فرمانبرداری کند در بهشت برقرار شود.

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از زنان یهودی، دختر عمره خناقه را به همسری انتخاب کرد و از زن‌های یهود فقط یک زن کشته شد آن هم زنی که هنگام گفتگوی آن حضرت با یهود از بالای قلعه به طرف وی سنگ انداخت و خدا او را نگهداری کرد. پیروزی نخست با بنی قریظه بود لیکن خدای متعال به وجود علی علیه السلام فتح و پیروزی را نصیب اسلام کرد و آن‌هائی که او خواست به دست علی علیه السلام نابود شدند و چنانچه می‌دانیم این فضیلت هم مشابه فضائل گذشته او و مانند مناقب سابق الذکر است. - . ارشاد مفید : ۴۸ - ۵۷ -

**[ترجمه]

بیان

قوله إلا قری أی ضیافه قوله تعنق بهم من باب الإفعال أی تسرع و العنق بالتحریک ضرب من سیر الدابه و سلع جبیل بالمدینه قوله علیه السلام نصر الحجاره أقول

فی الدیوان المنسوب إلیه علیه السلام زیاده و تغییر

أَ عَلَيَّ تَقْتَحِمُ الْفَوَارِسُ هَكَذَا**عَنِّی وَ عَنْهُمْ أَخِّرُوا أَصْحَابِی

۱- و حدّ خ ل. أقول: فی الدیوان: و جدّ لکفره.

۲- فی المحافل خ ل.

۳- أی یجذب.

۴- أی مغضب.

۵- علی قعر خ ل.

۶- أی یقید و یحبس

۷- فی الدیوان: فذاک مآب الکافرین ومن یکن *** مطیعا لامر الله فی الخلد ینزل

۸- فی السیره : قد اصطفی لنفسه من نسائهم ریحانه بنت عمرو بن جنافه احدی نساء بنی عمرو بن قریظه. أقول سیأتی أیضا عن الکازرونی انها ریحانه.

۹- و قد جاء النبیّ صلّی اللّه علیه و آله خ ل أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۱۰- فی السیره: و هی التی طرحت الرحا علی خلّاد بن سوید فقتلته.

۱۱- منه خ ل.

۱۲- إرشاد المفید: ۴۸- ۵۷.

الْيَوْمَ تَمْنَعُنِی الْفِرَارُ حَفِیظَتِی***وَ مُصَمِّمٌ فِی الْهَامِ لَیسَ بِنَابِی (۱)

آلَی ابْنُ عَبْدٍ حِینَ شَدَّ إِلِیَّهٌ***وَ حَلَفْتُ فَاسْتَمِعُوا مَنِ الْکَذَّابُ

أَنْ لَا یَصُدَّ (۲) وَ لَا یُهَلِّلَ فَالْتَقَی***رَجُلَانِ یَضْطَرِبَانِ کُلَّ ضِرَابٍ فَصَدَدْتُ حِینَ رَأَیْتُهُ مُتَقَطِّراً***کَالْجِذْعِ بَیْنَ دَکَادِکَ وَ رَوَابِیَ

وَ عَفَفْتُ عَنْ أَثْوَابِهِ وَ لَوْ أَنَّنِی***کُنْتُ الْمُقَطَّرَ بَزَّنِی أَثْوَابِی

عَبَدَ الْحِجَارَهَ مِنْ سَفَاهَهِ (۳) رَأْیِهِ***وَ عَبَدْتُ رَبَّ مُحَمَّدٍ بِصَوَابٍ

عَرَفَ ابْنُ عَبْدٍ حِینَ أَبْصَرَ صَارِماً***یَهْتَزُّ أَنَّ الْأَمْرَ غَیْرُ لِعَابٍ

أَرْدَیْتُ عَمْراً إِذْ طَغَی بِمُهَنَّدٍ***صَافِی الْحَدِیدِ مُهَذَّبٍ قَضَّابٍ

لَا تَحْسَبُوا الرَّحْمَنَ خَاذِلَ دِینِهِ***وَ نَبِیِّهِ یَا مَعْشَرَ الْأَحْزَابِ(۴).

قوله علیه السلام أخروا أصحابی أی أخروا أنفسکم یا أصحابی و یحتمل أن یکون أصحابی مفعولا و الحفیظه الغضب و الحمیه و صمم السیف أی مضی فی العظم و قطعه و یقال نبا السیف إذا لم یعمل فی الضریبه قوله آلی أی حلف و الإلیه بکسر اللام و تشدید الیاء الیمین و شد علیه أی حمل علیه قوله أن لا یصد أی لا یعرض عن الحرب و لا یرجع و لا یهلل أی لا یسلم و الاضطراب التضارب و قطره تقطیرا أی ألقاه علی أحد جنبیه فتقطر و الدکادک جمع الدکداک و هو ما التبد من الرمل بالأرض و لم یرتفع و الرابیه ما ارتفع من الأرض و یقال طعنه فجدله أی رماه بالأرض فانجدل أی سقط و بزه ثوبه أی سلبه (۵) و الصارم السیف القاطع و الاهتزاز التحرک قوله غیر لعاب أی ملاعبه و المهند السیف المطبوع من حدید الهند و القضب القطع قوله

۱- هکذا فی النسخ، و فی المصدر (بناب) و هو الصحیح.

۲- قوله: «أن لا یصد» مفعول لقوله: آلی.

۳- فی مستدرک الحاکم ۳: ۳۳: عبد الحجاره من سفاهه عقله.

۴- الدیوان: ۲۳.

۵- و المعنی انی قتلته و لم أفکر فی سلبه، و لو کان هو القاتل لاخذ اثوابی.

كأن على رءوسهم الطير أى لا يتحركون للخوف فإن الطير إنما يجلس على شى ء ساكن أو لأن من كان على رأسه طير يريد أن يصيده لا يتحرك و أسف عليه كعلم غضب و القتره بالتحريك الغبار و أحجم عن الأمر كف و تأخر و خطر الرجل بسيفه رفعه مره و وضعه أخرى قولها لم يعد موته أى لم يتجاوز موته عن أن كان على يد كفو كريم و قولها لا رقأت دمعتى دعاء على نفسها على وجه الحلف أى لا سكنت دمعتى أبدا إن صببتها عليه بعد سماع هذا الخبر و بيضه البلد واحده الذى يجتمع إليه و يقبل قوله و التصاول التواثب و الباسل الشجاع قولها وسط المدار أى عليهما يدور أمر الحرب أو كل أمر و المخاتله المخادعه و قال الجوهرى الناب المسنه من النوق و الجمع النيب و فى المثل لا أفعل ذلك ما حنت النيب (۱) و قال عتلت الرجل أعتِله و أعتُله إذا جذبته جذبا عنيفا.

**[ترجمه]«الا قرى» يعنى مهمانى. «تعنق بهم» از باب افعال يعنى شتاب مى‌كند. و «العنق» با حركت حروف آن نوعى راه رفتن چهارپا است. «سلع» كوه كوچكى در مدينه است. «نصر الحجارة» در ديوان امير المؤمنين عليه السلام با اندكى تغيير و زيادت اينگونه آمده است:

آيا به اين صورت سواركاران شما به من حمله مى‌كنند، آى دوستانم از ميان و آن‌ها مانع‌ها را برطرف كنيد.

ص: ۲۶۴

غيرت من امروز از مرا از فرار باز مى‌دارد و شمشيرم استخوان‌هاى سر را مى‌شكافد، زخم نمى‌كند.

عمرو بن عبدود وقتى به تنگ آمد سوگند ياد كرد من هم سوگند ياد كردم، شما بشنويد دروغگو كيست؟

او سوگند ياد كرد كه برنگردد، مسلمان هم نشود در نتيجه هر دو مرد به جان هم افتادند.

وقتى برگشتم ديدم به پهلو مثل شاخه خرما كه روى ريگ‌ها و بلندى مى‌افتد، افتاده است.

من از لباس‌هاى او چشم پوشيدم و اگر من روى خاك افتاده بودم، او لباس‌هاى مرا بيرون مى‌آورد.

او از بى‌عقلى سنگ را پرستش مى‌كرد و من خداى محمد صلى الله عليه و آله و سلم را به شيوه صحيح عبادت مى‌كردم.

فرزند عبدود وقتى صادقانه به شمشيرى كه به اهتزاز درآمده نگريست فهميد كه موضوع جنگ شوخى نيست.

وقتى عمرو طغيان كرد با شمشيرهندى آبديده تيز و آماده كارزار او را به خاك مى‌افكندم.

اى جنگجويان احزاب گمان نكنيد خدا دين خود و پيامبرش را تسليم دشمن مى‌سازد.

«أخّروا اصحابى» يعنى اى يارانم جان خودتان را به تاخير بيندازيد، و ممكن است اصحابى مفعول باشد. «الحفيظة» يعنى حميت و خشم. «صمّم السيف» يعنى شمشير را تا استخوان فرو برد و آن را بريد. گفته مى‌شود: «نبا السيف» هرگاه شمشير در زدن و بريدن كارگر نيفتد. «آلى» يعنى سوگند ياد كرد. «الإليّة» با كسره لام و تشديد باء به معناى سوگند است. «شدّ عليه» يعنى بر او

بست. «ان لا یصدّ» یعنی از جنگ روی بر نمی گرداند و مراجعت نمی کند. «لا یهلّل» یعنی تسلیم نمی گردد. «الاضطراب» یعنی با هم به زد و خورد پرداختن. «قطّره قطیراً» یعنی او را بر یکی از پهلوهایش بر زمین زد و شکافته شد. «الدکادک» جمع دکداک شنی است که به زمین بچسبد و بلند نشود. «الرابیهٔ» قسمت بالا آمده زمین است. و گفته می‌شود: «طعنه فجدله» یعنی او را بر زمین زد. «انجدل» یعنی افتاد. «بزّه ثوبه» یعنی لباس‌های او را بیرون آورد. «السارم» شمشیر برنده است. «الاهتزاز» به حرکت درآمدن است. «غیر لعاب» یعنی شوخی و بازیچه نیست. «المهنّد» شمشیر ساخته شده از آهن هندی است. «القضب» یعنی بریدن.

ص: ۲۶۵

مقصود از «کأنّ علی رؤوسهم الطیر» این است که از ترس زیاد تکان نمی‌خوردند. زیرا پرنده بر روی چیز ساکن و بی تحرک می‌نشیند، یا اینکه چون کسی که پرنده بر بالای سرش بنشیند و بخواهد آن پرنده را شکار کند از جای خود حرکت نمی کند تا پرنده را شکار کند. «اسف علیه» بر وزن علیم یعنی خشمگین است. «القترهٔ» با حرکت حروف آن یعنی غبار. «احجم عن الامر» یعنی دست برداشن یا تاخیر کردن از انجام کاری. «خطر الرجل بسیفه» یعنی شمشیرش را بالا و پایین می کرد. «لم یعد موته» یعنی مرگ او از این که به دست همتایی شایسته باشد، تجاوز نکرد. «لارقأت دمعتی» دعا برای خود به شیوه سوگند یاد کردن است، یعنی: هرگز اشک چشمانم خشک مباد اگر پس از شنیدن این خبر اشک بریزم. «بیضهٔ البلد» کسی که مردم گرد او جمع می‌شوند و سخن او را می‌پذیرند. «التصاول» هجوم آوردن بر یکدیگر. «الباسل» به معنای دلاور است. «وسط المدار» یعنی کار جنگ یا هر کاری گرد او می‌چرخد. «المخاتلهٔ» یعنی نیرنگ و فریب. جوهری گوید: «الناب» شتران پیر است و جمع آن «النیب» است. در ضرب المثل آمده است: «ما افعل ذلک ما حنّت النیب» یعنی هرگز این کار را انجام نمی‌دهم. «عتلت الرجل اعتُله و اعتلَه» هرگاه او را سخت بِکِشانم.

**[ترجمه]

«۲۰»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ مُعَنْعَناً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ کَعْبٍ (۲) قَالَ: لَمَّا رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنَ الْأَحْزَابِ قَالَ لَهُ جَبْرَئِیلُ عَفَا اللَّهُ عَنْکَ وَضَعْتَ السِّلَاحَ مَا زِلْتُ بِمَنْ مَعِی مِنَ الْمَلَائِکَهِ نَسُوقُ الْمُشْرِکِینَ حَتَّی نَزَلْنَا بِهِمْ حَمْرَاءَ الْأَسَدِ اخْرُجْ وَ قَدْ أُمِرْتَ بِقِتَالِهِمْ وَ إِنِّی غَادٍ بِمَنْ مَعِی فَنُزَلْزِلُ بِهِمْ حُصُونَهُمْ حَتَّی تَلْحَقُونَا فَأَعْطَی أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ الرَّایَهَ وَ خَرَجَ فِی أَثَرِ (۳) جَبْرَئِیلَ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ تَخَلَّفَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله ثُمَّ لَحِقَهُمْ فَجَعَلَ کُلَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِأَحَدٍ فَقَالَ مَرَّ بِکُمُ الْفَارِسُ فَقَالُوا مَرَّ بِنَا دِحْیَهُ بْنُ خَلِیفَهَ وَ کَانَ جَبْرَئِیلُ یُشْبِهُ بِهِ قَالَ فَخَرَجَ یَوْمَئِذٍ عَلَی فَرَسٍ وُکِفَ (۴) بِقَطِیفَهِ أُرْجُوَانٍ أَحْمَرَ (۵) فَلَمَّا نَزَلَتْ بِهِمْ جُنُودُ اللَّهِ نَادَی مُنَادِیهِمْ

ص: ۲۶۶

۱- أی أبدا.

۲- فی المصدر المطبوع: محمّد بن کعب القرطی. أقول: هو مصحف القرظی. و الرجل محمّد بن کعب بن سلیم بن أسد أبو حمزه القرظی المدنیّ. ولد فی سنه ۴۰ و مات سنه ۱۲۰، أو قبل ذلک.

۳- خرج فی أثره و إثره ای بعده.

۴- وکف الحمار: وضع علیه الوکاف، و الوکاف: کساء یلقی علی ظهر الدابّه. و فی المصدر:

۵- الارجوان: شجر له ورد صبغ احمر. ثیاب حمر.

يَا أَبَا لُبَابَةَ بْنَ عَبْدِ الْمُنْذِرِ (۱) مَا لَکَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله هَذَا یَدْعُونَ فَأْتِهِمْ وَ قُلْ مَعْرُوفاً فَلَمَّا اطَّلَعَ عَلَیْهِمْ انْتَحَبُوا فِی وَجْهِهِ یَبْکُونَ وَ قَالُوا یَا أَبَا لُبَابَهَ لَا طَاقَهَ لَنَا الْیَوْمَ بِقِتَالِ مَنْ وَرَاءَکَ (۲).

**[ترجمه]تفسیر فرات: جعفر بن احمد در حدیث معنعن از محمد بن کعب روایت کرده که گوید: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از احزاب برگشت جبرئیل به آن حضرت فرمود: خداوند تو را بیامرزد سلاح بر زمین نهادی؟ من همچنان به همراه فرشتگان مشرکان را می‌راندیم تا در حمراء الاسد فرود آمدیم. رهسپار شو که به جنگ با آن‌ها امر شده‌ای و من با فرشتگانی که همراهم هستند صبح هنگام به راه می‌افتیم و دژها و قلعه‌های آنان را به لرزه و اضطراب در می‌آوریم تا به ما برسی. پیامبر پرچم را به علی علیه السلام داد و به دنبال جبرئیل حرکت کرد و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم جا ماند و سپس به آن‌ها ملحق شد. هر بار که رسول خدا بر شخصی گذر می‌کرد می‌فرمود: آیا سوارکای بر شما عبور کرد؟ می‌گفتند: دحیه بن خلیفه بر ما گذر کرد و جبرئیل خود را به شکل او درآورده بود. گوید: آن حضرت در آن روز بر اسبی بیرون رفت و قطیفه‌ای ارغوانی قرمز بر اسب انداخت و چون لشکر خداوند بر آن‌ها فرود آمدند شخصی در میان آنان فریاد برآورد:

ص: ۲۶۶

ای ابا لبانهٔ بن عبد المنذر تو را چه شده است؟ پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: اینان می‌خوانند پس به سویشان برو و سخن نیک بگو. هنگامی که بر آنان فرود آمد شیون و ناله سر دادند و گفتند: ای ابا لبابهٔ ما امروز توان و یارای مقابله و جنگ با کسانی که در پشت سر تو هستند را نداریم. - . تفسیر فرات : ۶۰ -

**[ترجمه]

«۲۱»

مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِیلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ وَ أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِیسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ جَمِیعاً عَنْ صَفْوَانَ بْنِ یَحْیَی عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَحَدِهِمَا عَلَیْهِمَا السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أُحِلَّ لَکُمْ لَیْلَهَ الصِّیامِ الرَّفَثُ إِلی نِسائِکُمْ (۳) الْآیَهَ فَقَالَ نَزَلَتْ فِی خَوَّاتِ بْنِ جُبَیْرٍ الْأَنْصَارِیِّ وَ کَانَ مَعَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فِی الْخَنْدَقِ وَ هُوَ صَائِمٌ فَأَمْسَی وَ هُوَ عَلَی تِلْکَ الْحَالِ وَ کَانُوا قَبْلَ أَنْ تَنْزِلَ هَذِهِ الْآیَهُ إِذَا نَامَ أَحَدُهُمْ حُرِّمَ عَلَیْهِ الطَّعَامُ وَ الشَّرَابُ فَجَاءَ خَوَّاتٌ إِلَی أَهْلِهِ حِینَ أَمْسَی فَقَالَ هَلْ عِنْدَکُمْ طَعَامٌ فَقَالُوا لَا تَنَمْ (۴) حَتَّی نُصْلِحَ لَکَ طَعَاماً فَاتَّکَأَ فَنَامَ فَقَالُوا لَهُ قَدْ فَعَلْتَ قَالَ نَعَمْ فَبَاتَ عَلَی تِلْکَ الْحَالِ فَأَصْبَحَ ثُمَّ غَدَا إِلَی الْخَنْدَقِ فَجَعَلَ یُغْشَی عَلَیْهِ فَمَرَّ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا رَأَی الَّذِی بِهِ أَخْبَرَهُ کَیْفَ کَانَ أَمْرُهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِیهِ الْآیَهَ وَ کُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّی یَتَبَیَّنَ لَکُمُ الْخَیْطُ الْأَبْیَضُ مِنَ الْخَیْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ (۵).

**[ترجمه]فروع کافی: ابو بصیر از یکی از آن دو امام علیهما السّلام در تفسیر قول خدای عزّ و جلّ «أُحِلَّ لَکُمْ لَیْلَهَ الصِّیامِ الرَّفَثُ إِلی نِسائِکُم ......» روایت کرده است که فرمود: این آیه در شأن خوّات بن جبیر انصاری نازل شد، و این در آن هنگام بود که خوّات با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در خندق فعّالیّت داشت، روزه داشت، و تا شامگاه بر همین حال می زیست، و مسلمانان پیش از نزول این آیه چنان بودند که اگر یکی از ایشان در شامگاه می خوابید طعام بر او حرام می‌شد. پس خوّات

شامگاهـان برای افطـار به خـانه خود رفت، و گفت: آیـا طعامی نزد شـما هست؟ گفتنـد: لختی بپای و به خواب مرو، تا طعامی برایت بسـازیم، پس خوّات تکیه زد و خواب او را در ربود، خـانواده اش گفتنـد: آیا خوابیـده بودی؟ گفت: آری، پس شب را در آن حال گذراند، و بامدادان به سوی خندق روان شد، و در آن میان حالت غشوه به او دست داد، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بر او بگـذشت، و چون از حـال و کار او پرسـید، خوات ماجرا را با آن حضـرت باز گفت. پس خـدای عزّ و جلّ این آیه را نازل فرمود: «و کلوا و اشربوا حتی یتبیّن لکم الخیط الابیض من الخیط الاسود من الفجر». - . فروع کافی ۱ : ۱۹۰ -

**[ترجمه]

«۲۲»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هِلَالٍ عَنْ عُقْبَهَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: تَأْتِی مَسْجِدَ الْأَحْزَابِ فَتُصَلِّی فِیهِ وَ تَدْعُو اللَّهَ فِیهِ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله دَعَا فِیهِ یَوْمَ الْأَحْزَابِ وَ قَالَ یَا صَرِیخَ الْمَکْرُوبِینَ وَ یَا مُجِیبَ (۶) الْمُضْطَرِّینَ وَ یَا مُغِیثَ الْمَهْمُومِینَ اکْشِفْ هَمِّی وَ کَرْبِی (۷) فَقَدْ تَرَی

۱- نادی أبا لبابه، لانهم کانوا حلفاءه. و سیأتی ذکر ما رأی أبو لبابه لهم و قصته.

۲- تفسیر فرات: ۶۰.

۳- البقره: ۱۸۷.

۴- فی المصدر: لا (لا خ) تنم.

۵- فروع الکافی ۱: ۱۹۰.

۶- یا مجیب دعوه المضطرین خ ل.

۷- فی المصدر: و کربی و غمی.

حَالِی وَ حَالَ أَصْحَابِی (۱).

**[ترجمه]فروع کافی: عقبه بن خالد از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: سپس به مسجد احزاب رهسپار شو و در آن مسجد نماز بخوان و نیایش کن، چرا که رسول خدا در آن مسجد نیایش کرد و دعا فرمود: «ای فریادرس بیچارگان.

ای دادرس درماندگان. ای غمخوار غمزدگان. غم و اندوه مرا برطرف کن که تو از

ص: ۲۶۷

حال من و حال یاران من باخبری». - . فروع کافی ۱ : ۳۱۸ -

**[ترجمه]

«۲۳»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی التَّلِّ الَّذِی عَلَیْهِ مَسْجِدُ الْفَتْحِ فِی غَزْوَهِ الْأَحْزَابِ فِی لَیْلَهٍ ظَلْمَاءَ قَرَّهٍ فَقَالَ مَنْ یَذْهَبُ فَیَأْتِینَا بِخَبَرِهِمْ وَ لَهُ الْجَنَّهُ فَلَمْ یَقُمْ أَحَدٌ ثُمَّ أَعَادَهَا فَلَمْ یَقُمْ أَحَدٌ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِیَدِهِ وَ مَا أَرَادَ الْقَوْمُ أَرَادُوا أَفْضَلَ مِنَ الْجَنَّهِ ثُمَّ قَالَ مَنْ هَذَا فَقَالَ حُذَیْفَهُ فَقَالَ أَ مَا تَسْمَعُ کَلَامِی مُنْذُ اللَّیْلَهِ وَ لَا تَکَلَّمُ اقْتَرِبْ (۲) فَقَامَ حُذَیْفَهُ وَ هُوَ یَقُولُ الْقُرُّ وَ الضُّرُّ جَعَلَنِیَ اللَّهُ فِدَاکَ مَنَعَنِی أَنْ أُجِیبَکَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله انْطَلِقْ حَتَّی تَسْمَعَ کَلَامَهُمْ وَ تَأْتِیَنِی بِخَبَرِهِمْ فَلَمَّا ذَهَبَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اللَّهُمَّ احْفَظْهُ مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ وَ عَنْ یَمِینِهِ وَ عَنْ شِمَالِهِ حَتَّی تَرُدَّهُ وَ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا حُذَیْفَهُ لَا تُحْدِثْ شَیْئاً حَتَّی تَأْتِیَنِی فَأَخَذَ سَیْفَهُ وَ قَوْسَهُ وَ حَجَفَتَهُ (۳) قَالَ حُذَیْفَهُ فَخَرَجْتُ وَ مَا لِی (۴) مِنْ ضُرٍّ وَ لَا قُرٍّ فَمَرَرْتُ عَلَی بَابِ الْخَنْدَقِ وَ قَدِ اعْتَرَاهُ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْکُفَّارُ فَلَمَّا تَوَجَّهَ حُذَیْفَهُ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ نَادَی یَا صَرِیخَ الْمَکْرُوبِینَ وَ یَا مُجِیبَ الْمُضْطَرِّینَ اکْشِفْ هَمِّی وَ غَمِّی وَ کَرْبِی فَقَدْ تَرَی حَالِی وَ حَالَ أَصْحَابِی فَنَزَلَ عَلَیْهِ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ اللَّهَ عَزَّ ذِکْرُهُ قَدْ سَمِعَ مَقَالَتَکَ وَ دُعَاءَکَ وَ قَدْ أَجَابَکَ وَ کَفَاکَ هَوْلَ عَدُوِّکَ فَجَثَا (۵) رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی رُکْبَتَیْهِ وَ بَسَطَ یَدَیْهِ وَ أَرْسَلَ عَیْنَیْهِ ثُمَّ قَالَ شُکْراً شُکْراً کَمَا رَحِمْتَنِی وَ رَحِمْتَ أَصْحَابِی ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَیْهِمْ رِیحاً مِنْ سَمَاءِ الدُّنْیَا فِیهَا حَصًی وَ رِیحاً مِنَ السَّمَاءِ الرَّابِعَهِ فِیهَا جَنْدَلٌ قَالَ حُذَیْفَهُ فَخَرَجْتُ فَإِذَا أَنَا بِنِیرَانِ الْقَوْمِ وَ أَقْبَلَ جُنْدُ اللَّهِ الْأَوَّلُ

ص: ۲۶۸

۱- فروع الکافی ۱: ۳۱۸.

۲- أقبرت خ ل. أقول: هو الموجود فی المصدر.

۳- الحجفه بتقدیم المهمله و التحریک: الترس من جلد بلا خشب.

۴- فی المصدر: و ما بی من ضر و لا قر.

٥- جثا: جلس على ركبتيه، أو قام على اطراف اصابعه.

رِيحٌ فِيهَا حَصًى فَمَا تَرَكْتُ لَهُمْ نَاراً إِلَّا أَذْرَتْهَا وَ لَا خِبَاءً إِلَّا طَرَحَتْهُ وَ لَا رُمْحاً إِلَّا أَلْقَتْهُ حَتَّى جَعَلُوا يَتَتَرَّسُونَ مِنَ الْحَصَى فَجَعَلْنَا نَسْمَعُ وَقْعَ الْحَصَى فِي الْأَتْرِسَهِ فَجَلَسَ حُذَيْفَهُ بَيْنَ رَجُلَيْنِ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَقَامَ إِبْلِيسُ فِي صُورَهِ رَجُلٍ مُطَاعٍ (١) فِي الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ قَدْ نَزَلْتُمْ بِسَاحَهِ هَذَا السَّاحِرِ الْكَذَّابِ أَلَا وَ إِنَّهُ لَنْ يَفُوتَكُمْ مِنْ أَمْرِهِ شَيْ ءٌ فَإِنَّهُ لَيْسَ سَنَهً مُقَامٍ قَدْ هَلَكَ الْخُفُّ وَ الْحَافِرُ فَارْجِعُوا فَلْيَنْظُرْ (٢) كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ مَنْ جَلِيسُهُ قَالَ حُذَيْفَهُ فَنَظَرْتُ عَنْ يَمِينِي فَضَرَبْتُ بِيَدِي فَقُلْتُ مَنْ أَنْتَ فَقَالَ مُعَاوِيَهُ فَقُلْتُ لِلَّذِي عَنْ يَسَارِي مَنْ أَنْتَ فَقَالَ سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو قَالَ حُذَيْفَهُ وَ أَقْبَلَ جُنْدُ اللَّهِ الْأَعْظَمُ فَقَامَ أَبُو سُفْيَانَ إِلَى رَاحِلَتِهِ ثُمَّ صَاحَ فِي قُرَيْشٍ النَّجَاءَ النَّجَاءَ وَ قَالَ طَلْحَهُ الْأَزْدِيُّ لَقَدْ زَادَكُمْ (٣) مُحَمَّدٌ بِشَرٍّ ثُمَّ قَامَ إِلَى رَاحِلَتِهِ وَ صَاحَ فِي بَنِي أَشْجَعَ النَّجَاءَ النَّجَاءَ وَ فَعَلَ عُيَيْنَهُ بْنُ حِصْنٍ مِثْلَهَا ثُمَّ فَعَلَ الْحَارِثُ بْنُ عَوْفٍ الْمُزَنِيُّ مِثْلَهَا ثُمَّ فَعَلَ الْأَقْرَعُ بْنُ حَابِسٍ مِثْلَهَا وَ ذَهَبَ الْأَحْزَابُ وَ رَجَعَ حُذَيْفَهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَخْبَرَهُ الْخَبَرَ وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّهُ كَانَ لَيُشْبِهُ (۴) بِيَوْمِ الْقِيَامَهِ (۵).

۱- هو أبو سفيان كما تقدم.

۲- في المصدر: و لينظر.

۳- في المصدر: لقد زادكم.

۴- شبيها خ ل.

۵- روضه الكافي: ۲۷۷- ۲۷۹. فيه يوم القيامه أقول: تقدم في حديث ان حذيفه قال: فقلت للذى عن يميني: من انت؟ قال: انا عمرو بن العاص، ثمّ قلت للذى عن يساري: من أنت؟ قال : أنا معاويه ، قوله طلحه الازدى لعل الصحيح على في الامتاع : طليحه الاسدى وهو طليحه بن خويلد قائد بني أسد ، وأما قائد بني أشجع فهو مسعر بن رخيله ، والحارث بن عوف المزني في السيره والامتاع : « المرى » وهو قائد بني مره : والتصحيف من الرواة. استدراك وكانت مده حصار الخندق خمسه عشر يوما ، وقيل : عشرين يوما ، وقيل : قريبا من شهر. وكتب أبوسفيان إلى رسول الله صلى الله عليه و آله كتابا فيه : « باسمك اللهم ، فاني احلف باللات والعزى لقد سرت اليك في جمعنا وانا نريد ألا نعود ابدا حتى نستأصلكم ، فرأيت قد كرهت لقاءنا ، وجعلت مضايق وخنادق فليت شعرى من علمك هذا؟ فان نرجع عنكم فلكم منا يوم كيوم احد » وبعث به مع ابى اسامه الجشمي فقرأه أبي ابن كعب على رسول الله صلى الله عليه و آله في قبته ، وكتب إليه : « من محمد رسول الله إلى أبي سفيان بن حرب ، اما بعد فقديما غرك بالله بالغرور ، اما ما ذكرت انك سرت الينا في جمعكم و انك لا تريد أن تعود حتى تستأصلنا فذلك امر يحول الله بينك وبينه ، ويجعل لنا العاقبه حتى لا تذكر اللات والعزى ، واما قولك : من علمك الذى صنعنا من الخندق؟ فان الله الهمنى ذلك لما اراد من غيظك وغيظ اصحابك ، وليأتين عليك يوم تدافعنى بالراح ، وليأتين عليك يوم اكسر فيه اللات والعزى واساف ونائله وهبل حتى اذكرك ذلك ». ويقال : كان في كتاب أبي سفيان : « ولقد علمت انى لقيت اصحابك ناجيا وانا في عير لقريش فما خص اصحابك منا شعره ، ورضوا منا بمدافعتنا بالراح ، ثم اقبلت في عير قريش حتى لقيت قومى ـ فلم تلقنا ـ فاوقعت بقومى ولم اشهدها من وقفه ، ثم غزوتكم في عقر داركم فقتلت وحرقت (يعنى غزوه السويق) ثم غزوتك في جمعنا يوم احد ، فكانت وقعتنا فيكم مثل وقعتكم بنا ببدر ثم سرنا اليكم في جمعنا ومن تألب إلينا يوم الخندق ، فلزمتم الصياصى وخندقتم الخنادق » قاله المقريزى في الامتاع : ۲۴۰. وقتل يومئذ من المسلمين سته نفر ، ثلاثه من بنى عبدالاشهل : سعد بن معاذ ، وأنس بن أوس ابن عتيك بن عمرو ، وعبدالله بن سهل ، ورجلان من بنى جشم بن الخزرج ثم من بنى سلمه ، هما الطفيل بن

نعمـان ، وثلعبه بن غنمه ، ورجـل من بنى النجـار ثم من بنى دينار هو كعب بن زيـد اصابه سـهم غرب فقتله. سـهم غرب باضافه وغير اضـافه : هو الـذى لا يعرف من اين جاء ولا من رمى به. وقتل من المشـركين ثلاثه ، منبه بن عثمان بن عبيـد بن السـباق بن عبدالـدار ، من بنى عبـد الدار ، اصابه سـهم فمات منه بمكه. ونوفل بن عبدالله بن المغيره ، من بنى مخزوم بن يقظه ، كان اقتحم الخنـدق فتورط فيه فقتل ، وسألوا رسول الله صـلى الله عليه و آله أن يبيعهم جسده ، فقال صـلى الله عليه و آله : « لا حاجه لنا فى جسده ولا بثمنه ». وعمرو بن عبد ود من بنى عامر بن لؤى ، ثم من بنى مالك بن حسل ، قتله على بن أبى طالب عليهما السلام ، وقال ابن هشام : حـدثنى الثقه انه حـدث ، عن ابن شـهاب الزهرى انه قال : قتل على بن أبى طالب يومئـذ عمرو بن عبد ود وابنه حسل بن عمرو. ولم تعز كفار قريش المسـلمين بعـد الخندق. وذكر المقريزى فى الامتاع : ٢٣٥ من دلائل النبوه ومعجزات النبى صلى الله عليه و آله فى هذه الغزوه أن المسلمين قد اصابهم مجاعه شديده ، وكان أهلوهم يبعثون اليهم بما قدروا عليه ، فارسلت عمره ابنه رواحه ابنتهـا بجفنه تمر عجوه فى ثوبهـا إلى زوجها بشـير بن سـعد بن ثعلبه الانصارى ، والى اخيها عبـدالله بن رواحه ، فوجـدت رسول الله صـلى الله عليه و آله جالسا فى اصـحابه ، فقال : تعالى يا بنيه ، ما هذا معك؟ فأخبرته ، فاخذه فى كفيه ونثره على ثوب بسط له ، وقال لجعال بن سـراقه : اصرخ يا أهل الخندق ان هلم إلى الغداء ، فاجتمعوا عليه يأكلون منه حتى صدر اهل الخنـدق وانه ليفيض من اطراف الثوب. وارسـلت ام معتب الاشـهليه بقعبه فيها حيس إلى رسول الله صـلى الله عليه و آله وهو فى قبته مع ام سلمه ، فاكلت حاجتها ثم خرج بالقعبه فنادى مناديه : هلم إلى عشائه ، فأكل أهل الخندق حتى نهلوا وهى كما هى.

**[ترجمه]روضه کافی: ابان بن عثمان از کسی که برای او نقل کرده از امام صادق علیه السّلام روایت کرده که فرمود: پیامبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در جنگ احزاب در شبی تاریک و سرد روی تلّی که اینک مسجد فتح روی آن بنا شده ایستاد و فرمود: چه کسی به سوی مشرکان می رود و از ایشان برای ما خبر می آورد و در برابر، بهشت پاداش می گیرد؟ هیچ کس از جا برنخاست. حضرت برای بار دوم این سخن را باز گفت و کسی برنخاست. در این هنگام امام صادق علیه السّلام دست خود را تکان داد و فرمود: این جماعت چه می خواستند آیا در جستجوی بهتر از بهشت بودند؟ سپس رسول خدا [به کسی که در آن نزدیکی بود] فرمود: کیستی؟ گفت: حذیفه ام. فرمود: سخن مرا می شنوی و پاسخ نمی دهی نزدیک بیا؟ حذیفه از میان برخاست و گفت: خدا مرا قربانت گرداند سرما و سختی مرا از پاسخ دادن به شما بازداشت. پیامبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود: هم اینک به سوی آن‌ها می روی و سخنشان را می شنوی و خبر آن‌ها را برای من می آوری. پس چون او رفت پیامبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود: بار خدایا! او را از پیش رو و از پشت سر و از سمت راست و چپ حفظش کن تا آن گاه که به سوی ما بازش گردانی. پیامبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم به او سفارش کرد و فرمود: ای حذیفه! مبادا تا وقتی که نزد من بر می گردی کار تازه ای بکنی. حذیفه شمشیر و کمان و سپر خود را برداشت و به راه افتاد. حذیفه می گوید: من به راه افتادم و دیگر هیچ گونه احساس سختی و سرما نداشتم. از راه خندق گذشتم و هر دو دسته مؤمنان و کفار را دیدم که در آنجا پاس می دادند. چون حذیفه به سوی مأموریت خود روان شد پیامبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم با آواز بلند این دعا را به درگاه الهی خواند: ای دادرس گرفتاران و ای پاسخگویان بیچارگان! همّ و غمّ مرا برطرف گردان که وضع من و اصحاب مرا می بینی. جبرئیل فرود آمد و عرض کرد:

یا رسول اللَّه! همانا خداوند والا نام سخن تو و دعایت را شنید و اجابت کرد و از هراس دشمنت رهاند. پیامبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بر دو زانو نشست و دو دستش را گشود و دیده به آسمان دوخت و سپس گفت: سپاس و سپاس از برای رحمت تو بر من و بر اصحاب من. سپس پیامبر فرمود: همانا خداوند عزّ و جلّ از آسمان دنیا بادی برای آن‌ها برانگیخت که سنگریزه داشت و بادی نیز از آسمان چهارم که در آن تکه های سنگ بود. حذیفه می گوید: من به سوی آن قوم بیرون رفتم و آتشی را که افروخته بودند دیدم و لشکر اول خداوند

ص: ۲۶۸

که بادی بود با سنگریزه بر آن‌ها یورش آورد، و هیچ آتشی از آن‌ها را وانهاد جز اینکه آن را از هم پاشاند و هیچ چادری را وانگذاشت مگر اینکه از جا کند و به دور افکند و همه نیزه های آن‌ها را پرتاب کرد تا جایی که در برابر سنگ ریزه ها که باد به سر و روی آن‌ها می زد سپر بر سر کشیدند و ما آواز کوفته شدن سنگ ریزه ها را که بر سپرها می خورد می شنیدیم. حذیفه در میان دو تن از مشرکان و در حلقه آنان نشست و ابلیس به صورت یکی از سران مشرکان درآمد و گفت: ای مردم! شما در آستان این مرد جادوگر دروغگو درآمده اید. آگاه باشید که کار از دست شما بیرون نرود و فرصت همچنان باقی است و امسال سال توقف در این جا نیست که حیوانات سم دار و بی سم همگی هلاک شده اند، پس به مکه بازگردید و هر یک از شما همنشین خویش را بیابد [تا بیگانه ای برای جاسوسی میان شما راه نیابد]. حذیفه می گوید: من به سمت راست خود نگاه کردم و با دستم به او زدم و گفتم: تو کیستی؟ گفت: معاویه، و به آن که سمت چپم بود گفتم: تو کیستی؟ گفت: سهیل بن عمرو. حذیفه گفت: در این هنگام بود که لشکر بزرگ خدا رسید و ابو سفیان برخاست و بر مرکب سوار شد و در میان

قریش فریاد کرد: الفرار، الفرار، و طلحه ازدی گفت: محمّد برای شما شرّی افزود، پس سوار بر مرکب خویش شد و در میان قبیله بنی اشجع فریاد کرد: الفرار، الفرار. عیینه بن حصن نیز چنین کرد و حارث بن عوف مزنی نیز همین کار را انجام داد و اقرع بن حابس نیز چنین کرد و بدین ترتیب همه احزاب رفتند و حذیفه نزد پیامبر اکرم بازگشت و او را از اوضاع آگاه گردانید. امام صادق علیه السّلام فرمود: به حقیقت که آن شب به روز رستاخیز می ماند. -. روضه کافی : ۲۷۷ - ۲۷۹ -

ص: ۲۶۹

**[ترجمه]

بیان

القر بالضم البرد و الضر بالضم سوء الحال و الجندل الحجاره و هی أكبر من الحصی قوله النجاء قال الجزری هو مصدر منصوب بفعل مضمر أی أنجو النجاء و تكراره للتأكید و النجاء السرعه و نجا من الأرض خلص و أنجاه غیره و الرود الطلب.

**[ترجمه]«القُرّ» با ضمه به معنای سرما است. «الضُرّ» با ضمه بدحالی است. «الجندل» یعنی سنگی که از سنگریزه بزرگ‌تر باشد. «النجآء» جزری گوید: مصدر منصوب به فعل محذوف است یعنی «انجو النجاء» و تکرار آن برای تاکید بوده است و «النجآء» به معنای سرعت است و «نجا من الارض» یعنی خلاص شد و «انجاه غیره». «الورد» یعنی سلب کردن.

**[ترجمه]

«۲۴»

كا، الكافی الْعِدَّهُ عَنْ سَهْلٍ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا حَفَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْخَنْدَقَ مَرُّوا بِكُدْیَهٍ فَتَنَاوَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمِعْوَلَ مِنْ یَدِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَوْ مِنْ یَدِ سَلْمَانَ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ فَضَرَبَ بِهَا ضَرْبَهً فَتَفَرَّقَ بِثَلَاثِ فِرَقٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَقَدْ فُتِحَ عَلَیَّ فِی ضَرْبَتِی هَذِهِ

ص: ۲۷۰

كُنُوزُ كِسْرَى وَ قَيْصَرَ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ يَعِدُنَا كُنُوزَ كِسْرَى وَ قَيْصَرَ وَ مَا يَقْدِرُ أَحَدُنَا يَخْرُجُ يَتَخَلَّى.

**[ترجمه]روضه کافی: امام صادق علیه السّلام می فرماید: هنگامی که در جنگ خندق پیامبر اکرم صلّی اللّٰه علیه و آله و سلّم خندق را حفر می کرد مسلمانان به سنگ سختی رسیدند. پیامبر اکرم صلّی اللّٰه علیه و آله و سلّم کلنگ را از دست امیر المؤمنین علیه السّلام یا از دست سلمان رضی اللّٰه عنه گرفت و ضربتی بدان سنگ زد که سه پاره شد. رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله و سلّم فرمود: در این ضربتی که بدین سنگ زدم

ص: ۲۷۰

گنجینه های پادشاه ایران و روم بر من گشوده گشت. یکی از آن دو به دیگری گفت: گنجینه های قیصر و کسری را به ما وعده می دهد و حال آنکه هیچ یک از ما جرأت ندارد برای قضای حاجت برون رود.

**[ترجمه]

بیان

الکدیه بالضم الأرض الصلبه و الضمیر فی أحدهما راجع إلی أبی بکر و عمر.

أقول قد مضی کثیر من أخبار تلک الواقعه فی أبواب المعجزات.

و ذکر الطبرسی فی إعلام الوری و ابن شهرآشوب فی المناقب نحوا مما مر و قالا کان غزوه الخندق فی شوال سنه خمس (1).

ص: ۲۷۱

۱- لم نظفر بالتاریخ فی المناقب، و اما إعلام الوری ففیه: کانت غزوه الخندق و هی الأحزاب فی شوال من سنه أربع من الهجره. راجع إعلام الوری: ص ۵۷ (ط ۱) و ۹۹ (ط ۲). ومناقب آل أبی طالب ۱ : ۱۷۰ : و ۱۷۱ ، وذکر فیه بعد ما رأی عمرو الخندق ، فقال : یا لک من مکیده ما انکرت***لا بد للملهوب من ان یعبرک

**[ترجمه]«الکدیۀ» با ضمه یعنی زمین سخت. و مرجع ضمیر در «احدهما» ابو بکر و عمر است.

می گویم: بسیاری از روایت‌های مربوط به این جنگ در باب معجزات بیان شد.

طبرسی در اعلام الوری و ابن شهر آشوب در مناقب این حدیث را به همین صورت روایت کرده‌اند و گویند: غزوه خندق در ماه شوال سال پنجم هجری اتفاق افتاد. - . اعلام الوری : ۵۷ و مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۷۰ - ۱۷۱ -

ص: ۲۷۱

**[ترجمه]

«۲۵»

وَ قَالَ ابْنُ شَهْرَآشُوبَ كَانَ الْمُشْرِكُونَ ثَمَانِيَةَ عَشَرَ أَلْفَ رَجُلٍ وَ الْمُسْلِمُونَ ثَلَاثَةَ آلَافٍ وَ كَانَ الْمُشْرِكُونَ عَلَى الْخَمْرِ وَ الْغِنَاءِ وَ الْمَدَدِ وَ الشَّوْكَةِ وَ الْمُسْلِمُونَ كَأَنَّ عَلَى رُءُوسِهِمُ الطَّيْرَ لِمَكَانِ عَمْرٍو وَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله جَاثٍ عَلَى رُكْبَتَيْهِ بَاسِطٌ يَدَيْهِ بَاكٍ عينيه (عَيْنَاهُ) يُنَادِي بِأَشْجَى صَوْتٍ يَا صَرِيخَ الْمَكْرُوبِينَ يَا مُجِيبَ دَعْوَةِ الْمُضْطَرِّينَ اكْشِفْ هَمِّي وَ كَرْبِي فَقَدْ تَرَى حَالِي وَ دَعَا عَلَيْهِمْ فَقَالَ اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ سَرِيعَ الْحِسَابِ اهْزِمِ الْأَحْزَابَ وَ كَانَتْ غَزْوَةُ بَنِي قُرَيْظَةَ فِي ذِي الْقَعْدَةِ (۱).

**[ترجمه]ابن شهر آشوب گوید: مشرکان هجده هزار نفر و مسلمانان سه هزار نفر بودند. مشرکان سرگرم شراب و طرب و خوردن غذا بودند و مسلمانان به خاطر حضور عمرو بی سر و صدا گویی پرنده بر بالای سرشان نشسته و پیامبر بر زانو نشسته و دستانش را گشاده بود و با چشم گریان و صدای غمناک دعا می کرد: «ای فریادرس بیچارگان. ای دادرس فریاد درماندگان، غم و اندوه مرا برطرف کن که تو از حال من باخبری» و مشرکان را نفرین کرد و فرمود: «ای نازل کننده کتاب ای کسی که زود به حساب بندگان می‌رسی، احزاب را در هم شکن.» و غزوه بنی قریظه در ماه ذی القعده اتفاق افتاد. - . مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۷۰ - ۱۷۱ -

**[ترجمه]

«۲۶»

وَ قَالَ الطَّبْرِسِيُّ لَمَّا رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ غَزْوَةِ الْأَحْزَابِ وَ دَخَلَ الْمَدِينَةَ ضَرَبَتْ لَهُ ابْنَتُهُ فَاطِمَةُ غَسُولًا فَهِيَ تَغْسِلُ رَأْسَهُ إِذْ أَتَاهُ جَبْرَئِيلُ عَلَى بَغْلَةٍ مُعْتَجِراً بِعِمَامَةٍ بَيْضَاءَ عَلَيْهِ قَطِيفَةٌ مِنْ إِسْتَبْرَقٍ مُعَلَّقٌ عَلَيْهَا الدُّرُّ وَ الْيَاقُوتُ عَلَيْهِ الْغُبَارُ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَمَسَحَ الْغُبَارَ عَنْ وَجْهِهِ فَقَالَ لَهُ جَبْرَئِيلُ رَحِمَكَ رَبُّكَ وَضَعْتَ السِّلَاحَ وَ لَمْ يَضَعْهُ أَهْلُ السَّمَاءِ مَا زِلْتُ أَتَّبِعُهُمْ حَتَّى بَلَغْتُ الرَّوْحَاءَ ثُمَّ قَالَ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ انْهَضْ إِلَى إِخْوَانِهِمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَوَ اللَّهِ لَأَدُقَّنَّهُمْ دَقَّ الْبَيْضَةِ عَلَى الصَّخْرَةِ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِيّاً فَقَالَ قَدِّمْ رَايَةَ الْمُهَاجِرِينَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ وَ قَالَ عَزَمْتُ عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تُصَلُّوا الْعَصْرَ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ فَأَقْبَلَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ مَعَهُ الْمُهَاجِرُونَ وَ بَنُو عَبْدِ الْأَشْهَلِ وَ بَنُو النَّجَّارِ كُلُّهَا لَمْ يَتَخَلَّفْ عَنْهُ مِنْهُمْ أَحَدٌ وَ جَعَلَ النَّبِيُّ صلی

الله عليه و آله يُسَرِّبُ (۲) إِلَيْهِ الرِّجَالَ فَمَا صَلَّى بَعْضُهُمُ الْعَصْرَ إِلَّا بَعْدَ الْعِشَاءِ فَأَشْرَفُوا عَلَيْهِ وَ سَبُّوهُ وَ قَالُوا فَعَلَ اللَّهُ بِكَ وَ بِابْنِ عَمِّكَ وَ هُوَ وَاقِفٌ لَا يُجِيبُهُمْ فَلَمَّا أَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ الْمُسْلِمُونَ حَوْلَهُ تَلَقَّاهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَالَ لَا تَأْتِهِمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله جَعَلَنِيَ اللَّهُ فِدَاكَ فَإِنَّ اللَّهَ سَيَجْزِيهِمْ (۳) فَعَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ ص

۱- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۷۰ و ۱۷۱.

۲- أی یرسل إلیه طائفه طائفه.

۳- سیخزیهم خ ل.

أَنَّهُمْ قَدْ شَتَمُوهُ فَقَالَ أَمَا إِنَّهُمْ لَوْ رَأَوْنِی مَا قَالُوا شَیْئاً مِمَّا سَمِعْتَ وَ أَقْبَلَ ثُمَّ قَالَ یَا إِخْوَهَ الْقِرَدَهِ إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَهِ قَوْمٍ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِینَ یَا عِبَادَ الطَّوَاغِیتِ اخْسَئُوا أَخْسَأَکُمُ اللَّهُ فَصَاحُوا یَمِیناً وَ شِمَالًا یَا أَبَا الْقَاسِمِ مَا کُنْتَ فَحَّاشاً فَمَا بَدَا لَکَ قَالَ الصَّادِقُ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَسَقَطَتِ الْعَنَزَهُ مِنْ یَدِهِ وَ سَقَطَ رِدَاؤُهُ مِنْ خَلْفِهِ وَ رَجَعَ یَمْشِی إِلَی وَرَائِهِ حَیَاءً مِمَّا قَالَ لَهُمْ (۱).

**[ترجمه]طبرسی گوید: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از غزوه احزاب برگشت و وارد مدینه شد دختر او فاطمه علیها السّلام برای پدرش مقداری آب تهیه دیده بود و پیامبر به شستن سرش مشغول بود، در این وقت جبرئیل در حالی که بر استری سوار بود و عمامه سفیدی بر سر داشت و قطیفه ای که با درّ و یاقوت مزین شده بر خود افکنده بود خدمت پیامبر رسید و جبرئیل در این وقت غبارآلود بنظر می‌رسید. حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله برخاست و غبار را از چهره جبرئیل پاک کرد، جبرئیل گفت: خداوند به شما ترحم کرد، شما اینک اسلحه را زمین گذاشته اید، و لیکن اهل آسمان ها اسلحه خود را زمین نگذاشته اند، من مشرکین را تا «روحاء» تعقیب کردم. پس از این گفت: اینک به طرف اهل کتاب که با آن‌ها همکاری می‌کردند بروید و من آن‌ها را در هم خواهم کوبید، در این هنگام حضرت رسول علی بن ابی طالب را طلبید، و فرمود: اکنون پرچم مهاجرین را بردار و به طرف بنی قریظه حرکت کن، و من در نظر گرفته ام شما قبل از اینکه نماز عصر را اداء کنید در بنی قریظه حاضر شوید. علی بن ابی طالب علیه السّلام با مهاجرین و بنو عبد الأشهل و بنو نجار بطرف بنی قریظه حرکت کردند و پیامبر هم افرادی را پس از وی فرستادند، هنگامی که امیر المؤمنین علیه السّلام در بنی قریظه حاضر شدند، یهودیان نسبت به وی بدگوئی کردند و گفتند: خداوند به تو و پسر عمت این همه بلاـ نازل کرد و شما را به مصیبت و گرفتاری دچار نمود، باز هم عبرت نمی‌گیرید، علی بن ابی طالب علیه السّلام سکوت کرد و جوابی به آنان نداد. هنگامی که پیامبر در بنی قریظه حاضر شدند و مسلمین هم پیرامون او را گرفته بودند، امیر المؤمنین خدمت آن بزرگوار رسید، و عرض کرد: یا رسول اللّه! خداوند مرا فدای شما کند، پروردگار در همین نزدیکی سزای این‌ها را خواهد داد پیامبر

ص: ۲۷۲

از جریان امیر المؤمنین با بنی قریظه اطلاع داشت. پس از این حضرت رسول فرمود: اگر آنان مرا دیده بودند چیزی نمی‌گفتند بعد فرمود: ای برادران بوزینه ها، ما هر گاه در سرزمین قومی فرود آییم، آنان صبح بدی خواهد داشت، ای پرستندگان «طاغوت» دور شوید، خداوند شما را دور کند، یهودیان از هر طرف فریاد زدند یا ابا القاسم! تو که فحاش نبودی مطلب از چه قرار است که اینک ما را فحش می‌دهی؟!.

امام صادق علیه السّلام فرمود: هنگامی که یهودیان این سخن را به پیامبر گفتند، حضرت از شرم و حیا ردایش، از دوشش افتاد و عصائی که در دست داشت رها شد، و به عقب حرکت نمود. - . اعلام الوری : ۵۹ چاپ اول و ۱۰۲ چاپ دوم. -

**[ترجمه]

«۲۷»

أَقُولُ قَالَ عَبْدُ الْحَمِیدِ بْنُ أَبِی الْحَدِیدِ فِی شَرْحِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ، فَأَمَّا الْجِرَاحَهُ الَّتِی جَرَحَهَا یَوْمَ الْخَنْدَقِ إِلَی عَمْرِو بْنِ عَبْدٍ (۲) فَإِنَّهَا

أَجَلَّ مِنْ أَنْ يُقَالَ جَلِيلَهٌ وَ أَعْظَمُ مِنْ أَنْ يُقَالَ عَظِيمَهٌ وَ مَا هِيَ إِلَّا كَمَا قَالَ شَيْخُنَا أَبُو الْهُذَيْلِ وَ قَدْ سَأَلَهُ سَائِلٌ أَيُّمَا أَعْظَمُ مَنْزِلَهً عِنْدَ اللَّهِ عَلِيٌّ أَمْ أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ يَا ابْنَ أَخِي وَ اللَّهِ لَمُبَارَزَهُ عَلِيٍّ عَمْراً يَوْمَ الْخَنْدَقِ تَعْدِلُ أَعْمَالَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ وَ طَاعَاتِهِمْ كُلَّهَا فَضْلًا عَنْ أَبِي بَكْرٍ وَحْدَهُ.

وَ قَدْ رُوِيَ عَنْ حُذَيْفَه بْنِ الْيَمَانِ مَا يُنَاسِبُ هَذَا بَلْ مَا هُوَ أَبْلَغُ مِنْهُ ثُمَّ ذَكَرَ خَبَرَ حُذَيْفَهَ كَمَا مَرَّ فِي رِوَايَهِ الْمُفِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ وَ ذَكَرَ أَكْثَرَ الرِّوَايَاتِ الَّتِي رَوَاهَا الْمُفِيدُ فِي هَذَا الْبَابِ.

وَ قَالَ وَ جَاءَ فِي الْحَدِيثِ الْمَرْفُوعِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ ذَلِكَ الْيَوْمُ حِينَ بَرَزَ إِلَيْهِ بَرَزَ الْإِيمَانُ كُلُّهُ إِلَى الشِّرْكِ كُلِّهِ.

وَ فِي الْحَدِيثِ الْمَرْفُوعِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ عِنْدَ قَتْلِ عَمْرٍو ذَهَبَ رِيحُهُمْ وَ لَا يَغْزُونَنَا بَعْدَ الْيَوْمِ وَ نَحْنُ نَغْزُوهُمْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ (٣) ثُمَّ سَاقَ الْقِصَّهَ إِلَى أَنْ قَالَ فَقَالَ عَمْرٌو مَنْ أَنْتَ وَ كَانَ شَيْخاً كَبِيراً قَدْ جَاوَزَ

١- إعلام الورى: ٥٩ (ط ١) و ١٠٢ (ط ٢).

٢- يقال لعمرو بن عبد ود أيضا عمرو بن عبد.

٣- ذكر البخارى ذلك أيضا فى صحيحه ٥: ١٤١، و لكن ما راقه أن يذكر الموطن الذى قال فيه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله ذلك، فقال فى روايه: «قال النبىّ صلّى اللّه عليه و آله يوم الأحزاب: «نغزوهم و لا يغزوننا» و فى أخرى: يقول حين اجلى الأحزاب عنه: الآن نغزوهم و لا يغزوننا نحن نسير اليهم.

الثَّمَانِينَ وَ كَانَ نَدِيمَ أَبِي طَالِبٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَانْتَسَبَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَهُ وَ قَالَ أَنَا ابْنُ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ أَجَلْ لَقَدْ كَانَ أَبُوكَ نَدِيماً لِي وَ صَدِيقاً فَارْجِعْ فَإِنِّي لَا أُحِبُّ أَنْ أَقْتُلَكَ وَ كَانَ شَيْخُنَا أَبُو الْخَيْرِ مُصَدِّقُ بْنُ شَبِيبٍ النَّحْوِيُّ يَقُولُ إِذَا مَرَرْنَا فِي الْقِرَاءَةِ عَلَيْهِ بِهَذَا الْمَوْضِعِ وَ اللَّهِ مَا أَمَرَهُ بِالرُّجُوعِ إِبْقَاءً عَلَيْهِ بَلْ خَوْفاً مِنْهُ فَقَدْ عَرَفَ قَتْلَاهُ بِبَدْرٍ وَ أُحُدٍ وَ عَلِمَ أَنَّهُ إِنْ نَاهَضَهُ قَتَلَهُ فَاسْتَحْيَا أَنْ يُظْهِرَ الْفَشَلَ فَأَظْهَرَ الْإِبْقَاءَ وَ إِنَّهُ لَكَاذِبٌ فِيهَا ثُمَّ سَاقَ الْقِصَّةَ إِلَى أَنْ قَالَ لَمَّا قُتِلَ عَمْرٌو فَرَّ أَصْحَابُهُ لِيَعْبُرُوا الْخَنْدَقَ فَطَفَرَتْ بِهِمْ خَيْلُهُمْ إِلَّا نَوْفَلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَإِنَّهُ قَصَرَ فَرَسُهُ فَوَقَعَ فِي الْخَنْدَقِ فَنَزَلَ إِلَيْهِ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَتَلَهُ وَ نَاوَشَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ضِرَارَ بْنَ عَمْرٍو فَحَمَلَ عَلَيْهِ ضِرَارٌ حَتَّى إِذَا وَجَدَ عُمَرُ مَسَّ الرُّمْحِ رَفَعَهُ عَنْهُ وَ قَالَ إِنَّهَا لَنِعْمَةٌ مَشْكُورَةٌ فَاحْفَظْهَا يَا ابْنَ الْخَطَّابِ إِنِّي كُنْتُ آلَيْتُ أَنْ لَا يُمْكِنَنِي يَدَايَ مِنْ قَتْلِ قُرَشِيٍّ فَأَقْتُلَهُ وَ انْصَرَفَ ضِرَارٌ رَاجِعاً إِلَى أَصْحَابِهِ وَ قَدْ كَانَ جَرَى لَهُ مَعَهُ مِثْلُ هَذِهِ فِي يَوْمِ أُحُدٍ- ذَكَرَهُمَا الْوَاقِدِيُّ فِي كِتَابِ الْمَغَازِي (۱).

**[ترجمه]می گویم: ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه گوید: زخمی که علی علیه السلام در روز خندق به عمرو بن عبد وارد کرد والاتر از آن بود که والا نامیده شود و بزرگ‌تر از آن بود که بزرگ نامید شود و این ضربت چنان بود که شیخ ما ابو الهذیل در پاسخ به پرسش شخصی توصیف کرد که از او پرسید: جایگاه علی یا ابو بکر در نزد خداوند بالاتر است؟ گفت: ای برادرزاده‌ام، به حقیقت پیکار علی با عمرو در روز خندق برابر با همه اعمال و عبادات مهاجرین و انصار، چه برسد به خود ابو بکر. و از حذیفه بن یمان روایتی که با این روایت مناسب‌تر است و حتی بلیغ‌تر و کامل‌تر از آن است نقل شده است. سپس خبر حذیفهٔ را مطابق با روایت مفید نقل کرده و بیشتر روایت‌هایی که مفید در این باره نقل کرده، آورده است. و گوید: در حدیث مرفوع روایت شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در آن روز هنگامی که علی علیه السلام به مبارزه عمرو رفت فرمود: «همه ایمان به مبارزه همه شرک رفت.» و در حدیث مرفوع آمده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در هنگام کشته شدن عمرو فرمود: «قدرت و شوکت آنان از بین رفت و از امروز به بعد دیگر با ما نمی‌جنگند و ان شاء الله ما با آن‌ها خواهیم جنگید.» - . بخاری این حدیث را در صحیح خود ج ۵ : ۱۴۱ روایت کرده است. -

سپس داستان را نقل کرده تا اینجا که گوید: عمرو گفت: تو کیستی؟ عمرو پیرمردی بزرگسال بود که بالغ

ص: ۲۷۳

بر هشتاد سال عمر کرده بود و در زمان جاهلیت دوست و همنشین ابو طالب بود. علی علیه السلام نسب خود را آشکار کرد و فرمود: من پسر ابو طالب هستم. عمرو گفت: آری، پدر تو همنشین و دوست من بود، پس بازگرد که من دوست ندارم تو را بکشم.

چون به این قسمت از روایت می‌رسیدیم شیخ ما ابو الخیر مصدق بن شبیب نحویّ می گفت: به خدا سوگند عمرو به خاطر زنده ماندن علی علیه السلام او را بازگشت امر نکرد بلکه از روی ترس از آن حضرت بود، چرا که از کشتار او در جنگ بدر و احد خبر داشت و می‌دانست اگر با او رویاروی شود، به دستش کشته خواهد شد و شرم داشت که شکست را اظهار کند و وانمود کرد که هدفش زنده ماندن اوست و او این سخنان را به دروغ گفت.

سپس داستان را ادامه می‌دهد تا اینجا که گوید: چون عمرو کشته شد یارانش پا به فرار گذاشتند تا از خندق عبور کنند. اسبان

آن‌ها همه از خندق پریدند جز نوفل بن عبد الله که پرش اسبش کوتاه بود و در خندق افتاد. علی علیه السلام بر او فرود آمد و او را کشت. عمر بن خطاب با ضرار بن عمرو درگیر شد، ضرار بر او هجوم آورد و چون عمر برخورد نیزه را حس کرد، نیزه را از او برداشت و گفت: این نعمتی مشکور است پس آن را حفظ کن ای ابن خطاب، زیرا من سوگند خورده‌ام که با دستانم هیچ مرد قریشی را نکشم. ضرار منصرف شده و به سوی یارانش بازگشت و این حادثه در روز احد نیز برای او پیش آمده بود. واقدی در کتاب مغازی این دو روایت را نقل کرده است. - . شرح ابن ابی الحدید ۳ : ۲۷۹ ، و ۲۷۸ - ۲۸۱ -

**[ترجمه]

«۲۸»

أقول و قال الکازرونی إن بنی قریظه لما حوصروا بعثوا إلی رسول الله صلی الله علیه و آله أن ابعث إلینا أبا لبابه عبد المنذر أخا بنی عمرو بن عوف و کانوا حلفاء الأوس نستشیره فی أمورنا فأرسله صلی الله علیه و آله إلیهم فلما رأوه قام إلیه الرجال و جهش (۲) إلیه الصبیان

ص: ۲۷۴

۱- لم نظفر بتمام الحدیث فی المصدر، و نسختی ناقصه، و لکن وجدنا قطعات ذلک فی مواضع منه، راجع ج ۳: ۲۷۰ و ۲۷۸- ۲۸۱، و مع ذلک یحتاج الی مراجعه ثانویه، و فی ص ۲۷۸: قال حذیفه بن الیمان: «لو قسمت فضیله علیّ علیه السلام بقتل عمرو یوم الخندق بین المسلمین باجمعهم لوسعتهم» و قال ابن عبّاس فی قوله: «وَ کَفَی اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ الْقِتالَ» قال:

۲- جهش الرجل بالبکاء: إذا تهیأ له و بدأ فیه. و فی المصدر: بهش. و هو بمعناه و المذکور.

و النساء يبكون فی وجهه فَرَقَّ لهم فقالوا يا با لبابه أ ترى أن ننزل على حكم محمـد قال نعم و أشار بيده إلى حلقه أنه الذبح قال أبو لبابه فو الله ما زالت قـدماى حتى عرفت أنی قد خنت الله و رسوله ثم انطلق أبو لبابه على وجهه و لم يأت رسول الله صـلى الله عليه و آله حتى ارتبط فی المسجد إلى عمود من عمده قال لا أبرح مكانی حتى يتوب الله على مما صنعت و عاهد الله لا يطأ بنی قريظه أبدا و لا يرانی (۱) الله فی بلـد خنت الله و رسوله فيه أبدا (۲) فلما بلغ رسول الله صـلى الله عليه و آله خبره و أبطأ عليه (۳) قال أما إنه لو جاءنی لاستغفرت له فأما إذا فعل (۴) ما فعل ما أنا بالـذی أطلقه عن مكانه حتى يتوب الله عليه ثم إن الله أنزل توبه أبی لبـابه على رسول الله صـلى الله عليه و آله (۵) و هو فی بيت أم سـلمه قالت أم سـلمه فسـمعت رسول الله صلى الله عليه و آله يضـحك فقلت مم تضحك يا رسول الله أضحك الله سنک قال تيب على أبی لبابه فقلت أ لا أبشره بذلک يا رسول الله قال بلى إن شـئت قال فقامت على باب حجرتها و ذلک قبل أن يضرب عليهن الحجاب فقالت يا با لبابه أبشر فقد تاب الله عليک قال فثار الناس عليه ليطلقوه قال لا و الله حتى يكون رسول الله صـلى الله عليه و آله هو الذی يطلقنی بيده فلما مر عليه رسول الله صـلى الله عليه و آله خارجا إلى الصبح أطلقه. (۶).

۱- فی السيره: و اعاهد اللّه ان لا أطأ بنی قريظه ابدا، و لا ارى خ ل.

۲- زاد ابن هشام فی السـيره من غير طريق ابن إسـحاق: فأنزل اللّه تعالى فی ابی لبابه فيما قال سـفيان بن عيينه، عن إسـماعيل بن أبی خالد عن عبد اللّه بن أبی قتاده: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَخُونُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ وَ تَخُونُوا أَماناتِكُمْ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ».

۳- فی السيره: و كان قد استبطأه.

۴- فی السيره: فاما اذ قد فعل ما فعل.

۵- زاد فی السيره: من السحر.

۶- زاد فی السـيره من غير طريق ابن إسحاق: اقام أبو لبابه مرتبطا بالجذع ست ليال تأتيه امراته فی كل وقت صلاه فتحله للصلاه، ثمّ يعود فيرتبط بالجذع، فيما حدّثنی بعض أهل العلم، و الآيه التی نزلت فی توبته: قول اللّه عزّ و جلّ: «وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَيِّئاً عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ». و فی الامتـاع: ۲۴۵: فكان كـذلک (ای مرتبطا) خمس عشره ليله، و كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله قد استعمله على القتال فاستعمل بدله اسيد بی حضير.

قال ثم إن ثعلبه بن سعيه و أسيد بن سعيه (۱) و أسيد بن عبيد (۲) و هم نفر من بنى هذيل (۳) ليسوا من بنى قريظه و لا النضير نسبهم فوق ذلك هم بنو عم القوم أسلموا تلك الليله التى نزلت فيها بنو قريظه على حكم رسول الله صلى الله عليه و آله.

و خرج فى تلك الليله عمرو بن سعدى القرظى فمر بحرس رسول الله صلى الله عليه و آله و عليها محمد بن مسلمه الأنصارى تلك الليله فلما رآه قال من هذا قال عمرو بن سعدى و كان عمرو قد أبى أن يدخل مع بنى قريظه فى غدرهم برسول الله صلى الله عليه و آله و قال لا أغدر بمحمد أبدا فقال محمد بن مسلمه حين عرفه اللهم لا تحرمنى عثرات الكرام (۴) ثم خلى سبيله فخرج على وجهه حتى بات فى مسجد رسول الله صلى الله عليه و آله بالمدينه تلك الليله ثم ذهب فلا يدرى أين ذهب من أرض الله (۵) فذكر لرسول الله صلى الله عليه و آله شأنه فقال ذاك رجل قد نجاه الله بوفائه و بعض الناس يزعم أنه كان قد أوثق برمته (۶) فيمن أوثق من بنى قريظه حين نزلوا (۷) فأصبحت رمته ملقاه لا يدرى أين ذهب فقال رسول الله صلى الله عليه و آله تلك المقاله.

و روى محمد بن إسحاق عن الزهرى أن الزبير بن باطا كان قد مر على ثابت

۱- فى أسد الغابه: يقال فيه: أسد، و يقال: أسيد بفتح الهمزه و كسر السين و هو الصحيح و عن ابن إسحاق انه بضم الهمزه.

۲- فى السيره و أسد الغابه أسد بن عبيد.

۳- فى السيره و أسد الغابه من بنى هدل و لم يذكر هم القلقشندى فى نهايه الارب و لا صاحب قبائل العرب، نعم ذكره ابن الأثير فى اللباب ۳: ۲۸۵ فقال: الهدلى بفتح الهاء و سكون الدال و فى آخره لاه نسبه الى الهدل و هم اخوه قريظه و دعوتهم فى بنى قريظه، منهم على ابن اسد بن عبيد بن شعبه الهدلى و ذكرهم صاحب القاموس فقال: و بنو هدل من يهود الشام سكنوا المدينه.

۴- فى السيره: لا تحرمنى (اقاله) عثرات الكرام.

۵- فى السيره: ثم ذهب فلم يدر اين توجه من الأرض الى يومه هذا.

۶- فى المصدر و السيره: برمه. أقول: الرمه: الحبل البالى.

۷- فى المصدر و السيره: حين نزلوا على حكم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله.

بن قیس بن شماس فی الجاهلیه یوم بغاث (۱) فأخذه فجز ناصیته ثم خلی سبیله فجاء یوم قریظه و هو شیخ کبیر فقال یا با عبد الرحمن هل تعرفنی قال و هل یجهل مثلی مثلک قال إنی أرید أن أجزیک بیدک عندی قال إن الکریم یجزی بجزاء (۲) الکریم قال ثم أتی ثابت رسول الله صلی الله علیه و آله فقال یا رسول الله قد کان للزبیر عندی ید و له علی منه و قد أحببت أن أجزیه بها فهب لی دمه فقال رسول الله صلی الله علیه و آله هو لک فأتاه فقال له إن رسول الله قد وهب لی دمک (۳) فقال شیخ کبیر لا ـ أهل له و لا ولد فما یصنع بالحیاه فأتی ثابت رسول الله صلی الله علیه و آله فقال یا رسول الله أهله و ولده قال هم لک فأتاه فقال إن رسول الله صلی الله علیه و آله أعطانی امرأتک و ولدک (۴) قال أهل بیت بالحجاز لا مال لهم فما بقاؤهم علی ذلک فأتی ثابت رسول الله صلی الله علیه و آله فقال ماله یا رسول الله صلی الله علیه و آله قال هو لک فأتاه فقال إن رسول الله صلی الله علیه و آله قد أعطانی مالک فهو لک وفاء فقال أی ثابت ما فعل الذی کان وجهه مرآه (۵) حسنه تتراءی فیه عذاری الحی کعب بن أسد قال قتل قال فما فعل سید الحاضر و البادی حیی بن أخطب قال قتل قال فما فعل مقدمتنا إذا شددنا و حسامنا (۶) إذا کررنا غزال بن شمول قال قتل (۷) قال فإنی أسألک بیدی عندک یا ثابت إلا ما ألحقتنی بالقوم فو الله ما فی العیش بعد هؤلاء من خیر فما أنا بصابر حتی ألقی الأحبه (۸) فقدمه ثابت فضرب عنقه

۱- فی المصدر و السیره: یوم بعاث بالعین المهمله و هو الصحیح.

۲- المصدر و السیره خالیان عن کلمه «بجزاء».

۳- زاد فی السیره: فهو لک.

۴- زاد فی السیره: فهم لک.

۵- فی السیره: مرآه صینیه.

۶- فی المصدر: و حامینا إذا کرّرنا عزال بن شمول. و فی السیره: و حامیتنا إذا فررنا عزال بن سموأل.

۷- زاد فی السیره: قال: فما فعل المجلسان؟ یعنی بنی کعب بن قریظه و بنی عمرو بن قریظه، قال: ذهبوا قتلوا.

۸- فی السیره: فما انا بصابر للّه فتله دلو ناضح حتّی ألقی الاحبه. قال ابن هشام: قبله دلو ناضح.

ثم قسم النبی صلی الله علیه و آله أموال بنی قریظه و نساءهم (۱) علی المسلمین ثم بعث رسول الله صلی الله علیه و آله سعد بن زید الأنصاری بسبایا بنی قریظه إلی نجد فابتاع له بهم خیلا و سلاحا.

و کان رسول الله صلی الله علیه و آله قد اصطفی لنفسه من نسائهم ریحانه بنت عمرو بن خناقه (۲) إحدی نساء بنی عمرو بن قریظه فکانت عند رسول الله صلی الله علیه و آله حتی توفی عنها و هی فی ملکه و قد کان رسول الله صلی الله علیه و آله یحرص (۳) علیها أن یتزوجها و یضرب علیها الحجاب فقالت یا رسول الله بل تترکنی فی ملکک فهو أخف علی و علیک فترکها و قد کانت حین سباها کرهت الإسلام (۴) و أبت إلا الیهودیه فعزلها رسول الله صلی الله علیه و آله و وجد فی نفسه بذلک (۵) من أمرها فبینا هو مع أصحابه إذ سمع وقع نعلین خلفه فقال إن هذا لثعلبه بن سعیه یبشرنی بإسلام ریحانه فجاءه فقال یا رسول الله قد أسلمت ریحانه فبشر بذلک رسول الله صلی الله علیه و آله. (۶).

أقول: سیأتی بعض أخبار غزوه الخندق فی باب أحوال أولاد النبی صلی الله علیه و آله.

**[ترجمه]می گویم: کازرونی گوید: زمانی که بنی قریظه محاصره شدند به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرستادند که ابو لبابهٔ عبد المنذر برادر بنی عمرو بن عوف - که هم‌پیمان‌های اوس بودند - را به سوی ما بفرست تا با در امور خود با او مشورت کنیم. پیامبر او را به نزد آن‌ها فرستاد. چون او را دیدند مردها بلند شدند و کودکان

زیر گریه زدند و زنان در مقابل او گریستند. گفتند: ای ابو لبابه به نظر تو به حکم محمد تن دهیم؟ گفت: آری. و با دستش به گلویش اشاره کرد که سرانجام این کار کشته شدن است. ابو لبابهٔ گفت: به خدا قسم گام‌هایم را برنداشتم که متوجه شدن به خدا و پیامبرش خیانت کردم. سپس ابو لبابه به راه افتاد و به نزد رسول خدا بازنگشت تا اینکه خود را به یکی از ستون‌های مسجد بست و گفت: از این مکان حرکت نمیکنم تا خداوند از این کاری که انجام دادم و از این تقصیرم بگذرد و مرا بیامرزد. و با خداوند عهد بست که هرگز به نزد بنی قریظه نرود و اینکه خداوند مرا هرگز در شهری که به خدا و پیامبرش خیانت کردم نبیند. چون این خبر به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم رسید و ابو لبابهٔ تاخیر کرده بود، فرمود: «اگر او به نزد من بیاید من او را می‌بخشم و اما اگر می‌خواهد آن کار را انجام دهد من او را از مکانش رها نمی‌کنم تا خداوند توبه او را بپذیرد.» سپس خداوند توبه ابو لبابهٔ را بر رسول خدا در حالی که در خانه امّ سلمهٔ بود فرو فرستاد. امّ سلمهٔ گفت: صدای رسول خدا را شنیدم که می‌خندید. عرض کردم: ای رسول خدا به خاطر چه چیزی می‌خندی؟ همیشه خندان و خوشرو باشید. فرمود: توبه ابو لبابهٔ پذیرفته شد. گفتم: ای رسول خدا آیا این مژده را به او بدهم؟ فرمود: البته اگر می‌خواهی. راوی گوید: امّ سلمهٔ بر در حجره‌اش ایستاد و این در زمانی بود که هنوز حجاب واجب نشده بود، و گفت: ای ابو لبابهٔ مژده بده که خداوند توبه تو را قبول کرد. گوید: مردم به سوی او شتافتند تا آزادش کنند. گفت: نه، سوگند به خدا، اجازه نمی‌دهم مگر اینکه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با دستان مبارکش مرا آزاد کند. هنگامی که پیامبر برای نماز صبح به مسجد رفت او را آزاد کرد.

گویـد: ثعلبه بن سـعیهٔ و اسـید بن سـعیهٔ و اسـید بن عبیـد که گروهی از بنو هـذیل بودنـد، از جمله قبیله بنی قریظه و بنی نضـیر نبودنـد بلکه نسب آن‌هـا بالاتر از آن‌ها بود. اینان از پسـر عموهای آنان بودنـد که در آن شبی که بنو قریظه به حکم و قضاوت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم تن در دادند، اسلام آوردند.

در آن شب عمرو بن سُـعدی قرظی بیرون رفت و بر نگهبانان رسول خـدا که فرمانـده‌شان محمـد بن مسـلمهٔ انصاری بود، گذر کرد. چون محمـد بن مسـلمه او را دیـد گفت: کیسـتی؟ گفت: عمرو بن سُـعدی. عمرو قبول نکرده بود که همراه بنی قریظه به رسول خـدا نیرنگ بزنـد، و گفته بود: من هرگز به محمـد نیرنگ نمی‌زنم و به او خیانت نمی‌کنم. وقتی محمد بن مسـلمهٔ او را شنـاخت گفت: پروردگـارا مرا از لغزش‌هـای انسـان‌هـای کریم و بزرگـوار محروم نکن. سـپس او را به حـال خـود گـذاشت و رهایش کرد. عمرو به راه افتاد و آن شب را در مدینه در مسجد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به صبح رساند. سپس از آنجا رفت و کسـی ندانست به کجای زمین خدا رفت. در نزد رسول خدا در باره او سـخن به میان آمد، آن حضرت فرمود: «او مردی بود که خداونـد به خـاطر وفـاداری‌اش او را نجـات داد.» عـده‌ای از مردم گمـان می‌کردنـد که او در میان افرادی از بنی قریظه که با ریسـمان بسته شده بودند، با ریسـمان پوسـیده‌ای بسـته شد آن هنگام که به حکم و قضاوت رسول خدا تن دادند، بعد ریسـمانش پاره شد و افتاد و کسـی ندانست او کجا رفت. و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم این عبارت را در باره او فرمود.

محمد بن اسحاق از زهری روایت کرده که زبیر بن باطا در زمان جاهلیت بر ثابت

ص: ۲۷۶

بن قیس بن شـماس در جنگ بعاث گـذر کرد و او را گرفت و پیشانی‌اش را برید و رهایش کرد. روز قریظه در رسـید و او پیر مردی کهنسـال بـود. گفت: ای عبـد الرحمن مرا می‌شناسـی؟ گفت: آیـا شخصـی مثـل من کسـی چـون تـو را از یـاد می‌برد و نشـناسد؟ گفت: من می‌خواهم به خـاطر منّتی که بر من داری تو را پـاداش دهم و جبران کنم. گفت: انسان کریم و بزرگوار با پـاداش انسـان کریم و بزرگوار پاداش داده می‌شود. گویـد: سـپس ثابت به نزد رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم رفت و گفت: ای رسول خـدا، زبیر بر من نعمت و منّتی دارد و می‌خواهم پاداش کار او را بـدهم پس خونش را به من ببخشای. رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم فرمود: او از آنِ توست. ثابت به نزد زبیر بازگشت و گفت: رسول خدا خونت را به من بخشید. گفت: پیرمردی سالخورده که نه همسـر و نه فرزنـدی دارد زنـده مانـدن چه فایـده‌ای برایش دارد؟ ثابت باز به نزد رسول خـدا بـازگشت و گفت: ای رسول خـدا! همسـر و فرزنـدانش را به من ببخشای. فرمود: آنان را نیز به تو بخشـیدم. به نزد زبیر آمـد و گفت: رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم همسـر و فرزندانت را به من بخشـید. گفت: خانواده‌ای در حجاز که هیچ مال و ثروتی ندارنـد، زنده ماندنشان با این وضـعیت چه فایده‌ای دارد؟ ثابت برای بار سوم نزد رسول خدا آمد و گفت: اموالش را به او بازگردان ای رسول خدا. فرمود: اموالش از آنِ توست. ثابت به نزد زبیر بازگشت و گفت: رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم اموالت را به من بخشـید و برای اثـابت ووفاداری، آن اموال متعلق به توست. گفت: ای ثابت! آن مردی که چهره‌اش چون آینه زیبا بود به نحوی که دوشـیزگان قبیله در آن دیده می‌شد، یعنی کعب بن اسد چه کار کرد؟ گفت: کشـته شد. گفت: چه بر سـر سرور مردمان شهری و بیابان نشین، حیی بن اخطب آمد؟ گفت: کشته شد. گفت: چه بر سر پیشاهنگ و شمشیر بران ما

هنگـامی که می‌خواستیم بتـازیم و یورش ببریم، یعنی غزال بن شـمول آمـد؟ گفت: کشـته شـد. گفت: ای ثابت من با نعمت و منّتی که بر تو دارم، از تو می‌خواهم که مرا به قومم ملحق کنی، چرا که به خـدا سوگند پس از مرگ این اشـخاص هیچ خیری در زنـده مانـدن نیست، و من نمی‌توانم صبر کنم تا اینکه یاران و دوسـتانم را ملاقات کنم. ثابت او را جلو آورده و گردنش را زد.

ص: ۲۷۷

سپس پیامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم اموال و زنان بنی قریظه را در میان مسلمانان تقسیم نمود. بعد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اسیران بنی قریظه را همراه سعد بن زید انصاری به نجد فرستاد و او با فروش آن‌ها اسب و سلاح خرید.

رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم از میـان زنـان آن‌هـا، ریحانه دختر عمرو بن خناقهٔ یکی از زنان بنی عمرو بن قریظه را انتخاب کرد. او در نزد رسول خدا ماند تا اینکه آن حضـرت وفات یافت و او در مالکیت پیامبر بود. رسول خدا بسیار مایل بود با او ازدواج کند و حجاب بر او بیندازد. اما او گفت: ای رسول خدا، اگر در مالکیت تو بمانم برای من و برای شـما بهتر است. پس پیـامبر او را رهـا کرد. و این زن زمـانی که پیامبر او را اسیر کرد از اسـلام بیزار بود و جز دین یهودی هیـچ دینی را نمی... پـذیرفت. پیامبر او را رها کرد و از این مساله ناراحت بود. بعدها در حالی آن حضـرت با یارانش نشسـته بود صدای کفشـی از پست سـر شـنید فرمود: «این ثعلبه بن سعیهٔ است که مرا به اسلام آوردن ریحانهٔ مژده می‌دهد.» ثعلبه نزد پیامبر آمد و گفت: ای رسول خـدا، ریحانه اسـلام آورد. و پیامبر از این خبر مسـرور و شادمان گشت. - . المنتقی فی مولود المصـطفی : باب پنجم در بیان حوادث سال پنجم هجری. -

می‌گویم: بعضی از روایت‌های غزوه خندق در باب احوال فرزندان پیامبر می‌آید.

**[ترجمه]

«۲۹»

وَ فِی الدِّیوَانِ، فِی وَصْفِ الظَّفَرِ فِی الْخَنْدَقِ:

ص: ۲۷۸

۱- زاد فی المصدر و السیره: (و ابناءهم. فی السـیره) علی المسـلمین. و اعلم فی ذلک الیوم سـهمان الخیل و سـهمان الرجال، و اخرج منهـا الخمس، فکـان للفارس ثلاثه اسـهم: للفرس سـهمان، و لفارسه سـهم، و للراجل- من لیس له فرس- سـهم، و کانت الخیـل یوم بنی قریظه سته و ثلاثین فرسا، و کان اول فی ء وقع فیه السـهمان و زاد بعـد ذلک فی السیـره: و اخرج منها الخمس، فعلی سنتها و مـا مضـی من رسـول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله فیهـا وقعت المقـاسم و مضت السنه فی المغـازی. أقول: فی تـاریخ الیعقوبی: و کانت الخیل ثمانیه و ثلاثین فرسا.
۲- فی السیره: جنافه.

۳- فی السیره: عرض علیها.

۴- فی السیره: قد تعصت بالإسلام.

۵- فی السیره: لذلک.

۶- المنتقی فی مولود المصطفی: الباب الخامس فیما کان سنه خمس من الهجره. سیره ابن هشام ۳: ۲۵۵- ۲۶۵ فیه: «فسره ذلک من امرها» مکان: فبشر.

وَ کَانُوا عَلَی الْإِسْلَامِ أَلْباً ثَلَاثَهً ***فَقَدْ خَرَّ مِنْ تِلْکَ الثَّلَاثَهِ وَاحِدٌ

وَ فَرَّ أَبُو عَمْرٍو هُبَیْرَهُ لَمْ یَعُدْ ***وَ لَکِنْ أَخُو الْحَرْبِ الْمُجَرَّبِ عَائِدٌ

نَهَتْهُمْ سُیُوفُ الْهِنْدِ أَنْ یَقِفُوا لَنَا (۱)*** غَدَاهَ الْتَقَیْنَا وَ الرِّمَاحُ مَصَائِدُ (۲)

**[ترجمه]در دیوان در توصیف پیروزی در جنگ خندق آمده است:

ص: ۲۷۸

دشمنان اسلام سه گروه بودند، (یهود بنی قریطه، غطفان و قریش) یکی از این سه گروه سقوط کرد. (قریش)

ابو عمرو هبیرهٔ فرار کردند و بازنگشتند ولی برادر حرب کارکشته جنگ بازگشت.

شمشیرهای هندی، آنان را به مبارزه با ما تحریک کرد و ما زود در برابر هم قرار گرفتیم و نیزه‌ها دام‌های صید آنان بود.

**[ترجمه]

بیان

الضمیر فی کانوا (۳) راجع إلی بنی قریظه و غطفان و قریش و ألبت الجیش جمعته و هم ألب بالفتح و الکسر إذا کانوا مجتمعین و الذی خر قریش إذ قتل منهم ابن عبد ود و نوفل بن عبد الله و غداه مضاف إلی الجمله.

وَ مِنْهُ فِی مِثْلِهِ قَالَهُ یَوْمَ الْخَنْدَقِ رَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْجَمِیلِ الْمُفْضِلِ***الْمُسْبِغِ الْمُولِی الْعَطَاءِ الْمُجْزِلِ

شُکْراً عَلَی تَمْکِینِهِ لِرَسُولِهِ*** بِالنَّصْرِ مِنْهُ عَلَی الْغُوَاهِ الْجُهَّلِ

کَمْ نِعْمَهٍ لَا أَسْتَطِیعُ بُلُوغَهَا***جَهْداً وَ لَوْ أَعْمَلْتُ طَاقَهَ مِقْوَلٍ

لِلَّهِ أَصْبَحَ فَضْلُهُ مُتَظَاهِراً*** مِنْهُ عَلَیَّ سَأَلْتُ أَمْ لَمْ أَسْأَلِ

قَدْ عَایَنَ الْأَحْزَابُ مِنْ تَأْیِیدِهِ***جُنْدَ النَّبِیِّ وَ ذِی الْبَیَانِ الْمُرْسَلِ

مَا فِیهِ مَوْعِظَهٌ لِکُلِّ مُفَکِّرٍ*** إِنْ کَانَ ذَا عَقْلٍ وَ إِنْ لَمْ یَعْقِلِ(۴)

**[ترجمه]مرجع ضمیر در «کانوا» بنی قریظه و عطفان و قریش است. و «البتُ الجیش» یعنی لشکر را گرد آوردم. و «هم الب» با فتحه و کسره هرگاه جمع شوند و گرد آیند. مقصود از «و الذی خرّ» قریش است که ابن عبدود و نوفل بن عبد الله از میان

قریش کشته شدند. «غذاة» به جمله اضافه شده است.

و نیز در دیوان در باره روز خندق آمده است که این اشعار را ابن اسحاق روایت کرده است:

ستایش مخصوص خدای نیکویی است که به بندگانش لطف نمود، محبت را به حدّ اعلی رسانید و بخشش را به حدّ کمال.

سپاس برای خداوندی که به پیامبرش قدرت داد تا در جنگ بر یاغیان و نادانان پیروز گردد.

چه نعمت‌های فراوانی که خدا در اختیار ما گذاشته است و هر چه کوشش کنیم زبان ما قدرت ندارد شکرش را انجام دهد.

سوگند به خدایی که لطف او به طور مرتب شامل حال من می‌گردد چه از درگاهش درخواست کنم و چه درخواست نکنم.

احزاب با چشم خود یاری و کمک خدا را به لشکر پیامبر مرسل صاحب قدرت بیان، مشاهده کردند.

چیزی که جنگجویان خندق دیدند پند بزرگی است برای هر فردی که فکر داشته باشد، چه عقل را برای درک به کار گیرد چه نگیرد.

**[ترجمه]

المقول بالکسر اللسان و اللام فی لله للقسم و الجند مفعول التأیید و ما فیه مفعول عاین.

وَ مِنْهُ مُخَاطِباً لِعَمْرِو بْنِ عَبْدِ وُدٍّ

يَا عَمْرُو قَدْ لَاقَيْتَ فَارِسَ بُهْمَةٍ***عِنْدَ اللِّقَاءِ مُعَاوِدَ الْأَقْدَامِ

مِنْ آلِ هَاشِمٍ مِنْ سَنَاءٍ بَاهِرٍ*** وَ مُهَذَّبِينَ مُتَوَّجِينَ كِرَامٍ

يَدْعُو إِلَى دِينِ الْإِلَهِ وَ نَصْرِهِ*** وَ إِلَى الْهُدَى وَ شَرَائِعِ الْإِسْلَامِ

ص: ۲۷۹

۱- فی المصدر: ان ثقفوا لنا.

۲- الدیوان: ۴۶.

۳- و یحتمل ان یرجع الی عمرو بن عبد ود و عکرمه بن أبی جهل و هبیره بن أبی وهب، فعلیه یکون المراد من الذی خر عمرو بن عبد ود.

۴- الدیوان: ۱۰۹ و ۱۱۰.

بِمُهَنَّدٍ عَضْبٍ (۱) رَقِيقٍ حَدُّهُ*** ذِی رَوْنَقٍ یقری (یَفْرِی) الْفِقَارَ حُسَامٍ

وَ مُحَمَّدٌ فِينَا كَأَنَّ جَبِينَهُ*** شَمْسٌ تَجَلَّتْ مِنْ خِلَالِ (۲) غَمَامٍ

وَ اللَّهُ نَاصِرُ دِينِهِ وَ نَبِيِّهِ*** وَ مُعِينُ كُلِّ مُوَحِّدٍ مِقْدَامٍ

شَهِدَتْ قُرَيْشٌ وَ الْقَبَائِلُ كُلُّهَا*** أَنْ لَيْسَ فِيهَا مَنْ يَقُومُ مَقَامِی(۳)

**[ترجمه]«المقول» با کسره میم به معنای زبان است. و «اللام» در «لله» برای قسم است. و «الجند» مفعول فعل «التایید» است و «ما فیه» مفعول برای «عاین» است.

و همچنین در خطاب به عمرو بن عبدود فرمود:

ای عمرو با آن قهرمان بی‌باکی برخورد کردی که به هنگام حمله همچون کوه استوار است.

این قهرمان از بنی هاشم، از نوری خیره‌کننده، از پاکیزگان و برگزیدگان خانواده‌هاست.

وی به سوی دین خدا و یاری او به هدایت و مقررات اسلام دعوت می‌کند.

ص: ۲۷۹

شمشیری هندی تیز، چابک و کارآمد در دست دارد که استخوان‌های کمر را درهم می‌درد.

محمد صلی الله علیه و آله و سلم در میان ماست، گویا پیشانی او همانند خورشید از میان ابرها می‌درخشد.

خدا یاور دین خود و پیامبرش می‌باشد، خدا پشتیبان همه موحّدان شجاع و نترس است.

قریش و تمام قبایل عرب گواهی می‌دهند که در میان دنیای عرب فردی وجود ندارد که در ردیف من باشد و جای مرا بگیرد.
- . دیوان : ۱۲۶ - ۱۲۷ -

**[ترجمه]

قال الجوهری البهمه بالضم الفارس الذی لا- یدری من أین یؤتی من شده بأسه و یقال أیضا للجیش بهمه و منه قولهم فلان فارس بهمه و لیث غابه و معاود الأقدام أی معاود فیه و یقال الشجاع معاود.

ص: ۲۸۰

۱- العضب: السیف القاطع. الحد من السیف: مقطعه. الرونق: الطلاوه. الحسن.

٢- فی خلال خ ل.

٣- الدیوان: ١٢٦ و ١٢٧. أقول: قد ذکر ابن هشام فی السیره ٣: ٢٧٥- ٣١٣ ما قیل من الشعر فی امر الخندق و بنی قریظه. و ذکر ابن هشام فی السیره بعد ذلک غزوه بنی لحیان و قال: و خرج فی جمادی الأولی علی رأس سته أشهر من فتح بنی قریظه الی بنی لحیان ثمّ ذکر غزوه بنی قرد ثمّ بنی المصطلق و ذکر المقریزی بعد غزوه بنی قریظه سریه عبد اللّه بن أنیس الی سفیان بن خالد الهذلی، ثمّ غزوه القرطاء، ثمّ بنی لحیان، ثمّ غزوه ذی قرد و یقال لها: غزوه الغابه ایضا. و لم یذکر غزوه بنی المصطلق نعم ذکر الیعقوبی. و ذکر المسعودیّ فی مروج الذهب غیر ذلک راجعه.

**[ترجمه]جوهری گوید: «البهمة» با ضمه یعنی سوارکاری است که از دلیری و شجاعت بسیار نمی‌داند از کجا بر او وارد می‌شوند. و نیز به لشکر «بهمة» گویند. و از سخن عرب است که گویند: «فلان فارس بهمة و لیث غابة». «معاود الاقدام» یعنی مرتب حمله‌ور می‌شود. و گفته می‌شود: «الشجاع معاود».

ص: ۲۸۰

**[ترجمه]

باب ۱۸ غزوه بنی المصطلق فی المریسیع...

اشاره

(۱) و سائر الغزوات و الحوادث إلی غزوه الحدیبیه

**[ترجمه] - بضم المیم و فتح الراء و سکون الیاء و کسر السین. - و سائر الغزوات و الحوادث إلی غزوه الحدیبیه

**[ترجمه]

الآیات

سوره المنافقین (۲) إلی آخرها.

**[ترجمه]سوره منافقون تا پایان سوره.

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله فی قوله تعالی: وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ نزلت الآیات فی عبد الله بن أبی المنافق و أصحابه و ذلک أن رسول الله صلی الله علیه و آله بلغه أن بنی المصطلق یجمعون لحربه و قائدهم الحارث بن أبی ضرار أبو جویریه زوج النبی صلی الله علیه و آله فلما سمع بهم رسول الله صلی الله علیه و آله خرج إلیهم (۳) حتی لقیهم علی ماء من میاههم یقال له المریسیع من ناحیه قدید إلی الساحل فتزاحف الناس و اقتتلوا فهزم الله بنی المصطلق و قتل منهم من قتل و نفل رسول الله صلی الله علیه و آله أبناءهم و نساءهم و أموالهم (۴) فبینا الناس علی ذلک الماء إذ وردت وارده الناس و مع عمر بن الخطاب أجیر له من بنی غفار یقال له جهجاه بن سعید (۵) یقود له فرسه فازدحم جهجاه و سنان الجهنی من بنی عوف

ص: ۲۸۱

۱- بضم المیم و فتح الراء و سکون الیاء و کسر السین.

۲- السوره: ۶۳.

۳- قال ابن هشام: فی شعبان سنه ست. و استعمل علی المدينه أبا ذر الغفاری و يقال: نميله بن عبد اللّه الليثی.

۴- زاد ابن هشام فی السيره: فافاءهم عليه، و قد أصيب رجل من المسلمين من بنی كلب بن عوف بن عامر بن ليث بن بكر يقال له: هشام بن صبابه، اصابه رجل من الأنصار من رهط عباده بن الصامت و هو يری انه من العدو فقتله خطأ.

۵- هكذا فی المصدر و تاريخ الطبریّ و أسد الغابه، و فی السيره: جهجاه بن مسعود، و ذكر ابن الأثير فی أسد الغابه عن قول: جهجاه بن قيس.

بن الخزرج على الماء فاقتتلا فصرخ الجهنی یا معشر الأنصار و صرخ الغفاری یا معشر المهاجرین فأعان الغفاری رجل من المهاجرین یقال له جعال و کان فقیرا فقال عبد الله بن أبی لجعال و إنک لهناک (١) فقال و ما یمنعنی أن أفعل ذلک و اشتد لسان جعال علی عبد الله فقال عبد الله و الذی یحلف به لأذرنک (٢) و یهمک (٣) غیر هذا و غضب ابن أبی و عنده رهط من قومه فیهم زید بن أرقم حدیث السن فقال ابن أبی قد نافرونا و کاثرونا فی بلادنا و الله (۴) ما مثلنا و مثلهم إلا کما قال القائل سمن کلبک یأکلک أما و الله لَئِنْ رَجَعْنا إِلَی الْمَدِینَهِ لَیُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ یعنی بالأعز نفسه و بالأذل رسول الله صلی الله علیه و آله ثم أقبل علی من حضره من قومه فقال هذا ما فعلتم بأنفسکم أحللتموهم بلادکم و قاسمتموهم أموالکم أما و الله لو أمسکتم عن جعال و ذویه فضل الطعام لم یرکبوا رقابکم و لأوشکوا أن یتحولوا من بلادکم و یلحقوا بعشائرهم و موالیهم فقال زید بن أرقم أنت و الله الذلیل القلیل المبغض فی قومک و محمد فی عز من الرحمن و موده من المسلمین و الله لا أحبک بعد کلامک هذا فقال عبد الله اسکت فإنما کنت ألعب فمشی زید بن أرقم إلی رسول الله صلی الله علیه و آله و ذلک بعد فراغه من الغزو فأخبره الخبر فأمر رسول الله صلی الله علیه و آله بالرحیل و أرسل إلی عبد الله فأتاه فقال ما هذا الذی بلغنی عنک فقال عبد الله و الذی أنزل علیک الکتاب ما قلت شیئا من ذلک قط و إن زیدا

١- فی المصدر: انک لهتاک.

٢- هکذا فی نسخه المصنّف، و فی المصدر: لازرنک و لعله من (زر) أی لاطردنک.

٣- و سهمک خ ل.

۴- فی السیره: و اللّه ما اعدنا و جلابیب قریش الا کما قال الأول: سمن کلبک یأکلک.

لكاذب (۱) و قال من حضر من الأنصار يا رسول الله شيخنا و كبيرنا لا تصدق عليه كلام غلام من غلمان الأنصار عسى أن يكون هذا الغلام وهم فی حديثه فعذره صلی الله عليه و آله و فشت الملامه من الأنصار لزيد و لما استقل رسول الله فسار لقيه أسيد بن حضير فحياه بتحيه النبوه ثم قال يا رسول الله لقد رحت فی ساعه منكره ما كنت تروح فيها فقال له رسول الله صلی الله عليه و آله أ و ما بلغك ما قال صاحبكم زعم أنه إن رجع إلی المدينه أخرج الأعز منها الأذل فقال أسيد فأنت و الله يا رسول الله تخرجه إن شئت هو و الله الذليل و أنت العزيز ثم قال يا رسول الله ارفق به فو الله لقد جاء الله بك (۲) و إن قومه لينظمون له الخرز ليتوجوه و إنه ليری أنك قد استلبته ملكا و بلغ عبد الله بن عبد الله بن أبی ما كان من أمر أبيه فأتی رسول الله صلی الله عليه و آله فقال يا رسول الله إنه قد بلغنی أنك تريد قتل أبی فإن كنت لا بد فاعلا فمرنی به فأنا أحمل إليك رأسه فو الله لقد علمت الخزرج ما كان بها رجل أبر بوالديه منی و إنی أخشی أن تأمر به غيری فيقتله فلا تدعنی نفسی أن أنظر إلی قاتل عبد الله بن أبی (۳) أن يمشی فی الناس فأقتله فأقتل مؤمنا بكافر فأدخل النار فقال صلی الله عليه و آله بل ترفق به و تحسن صحبته ما بقی معنا. (۴) قالوا و سار رسول الله صلی الله عليه و آله بالناس يومهم ذلك حتی أمسی و ليلتهم حتی أصبح و صدر يومهم ذلك حتی آذتهم الشمس ثم نزل بالناس فلم يكن إلا أن

۱- فی السيره: فاخبره الخبر و عنده عمر بن الخطّاب فقال: مر به عباد بن بشر فليقتله، فقال له رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله: «فكيف يا عمر إذا تحدث الناس ان محمّدا يقتل أصحابه، لا، و لكن اذن بالرحيل» و ذلك فی ساعه لم يكن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله يرتحل فيها، فارتحل الناس، و قد مشی عبد اللّه بن أبی بن سلول الی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله حين بلغه ان زيد بن أرقم قد بلغه ما سمع منه، فحلف باللّه ما قلت ما قال. ثم ذكر نحو ما فی الكتاب.

۲- فی السيره: لقد جاءنا اللّه بك.

۳- الی قاتل ابی خ ل.

۴- فی السيره: بل نترفق به و نحسن صحبته ما بقی معنا.

وجـدوا مس الأـرض وقعوا نیامـا و إنما فعل ذلک لیشـتغل الناس عن الحـدیث الـذی خرج من ابن أبی ثم راح بالناس حتی نزل علی ماء بالحجاز فویق البقیع یقال له بقعاء فهاجت ریح شدیده آذتهم و تخوفوها و ضـلت ناقه رسول الله و ذلک لیلا فقال صلی الله علیه و آله مات الیوم منافق عظیم النفاق بالمـدینه قیل من هو قال رفاعه فقال رجل من المنافقین کیف یزعم أنه یعلم الغیب و لاـ یعلم مکـان نـاقته أ لاـ یخبره الـذی یـأتیه بـالوحی فأتـاه جبرئیـل فأخبره بقول المنافق و بمکان الناقه و أخبر رسول الله بـذلک أصـحابه و قال ما أزعم أنی أعلم الغیب و ما أعلمه و لکن الله تعالی أخبرنی بقول المنافق و بمکان ناقتی هی فی الشعب فإذا هی کمـا قال فجاءوا بها و آمن ذلک المنافق فلما قـدموا المـدینه وجـدوا رفاعه بن زیـد فی التابوت (۱) أحـد بنی قینقاع و کان من عظماء الیهود قد مات ذلک (۲) الیوم.

قـال زیـد بـن أرقم فلمـا وافی رسـول الله صـلی الله علیه و آله المـدینه جلست فی الـبیت لمـا بی من الهم و الحیـاء فنزلت سـوره المنافقین فی تصـدیق زیـد و تکـذیب عبـد الله ثم أخذ رسول الله صـلی الله علیه و آله بأذن زید فرفعه عن الرحل ثم قال یا غلام صدق فوک و وعت أذناک و وعی قلبک (۳) و قد أنزل الله فیما قلت قرآنا.

و کان عبد الله بن أبی بقرب المدینه فلما أراد أن یدخلها جاء ابنه عبد الله بن عبد الله حتی أناخ علی مجامع طرق المدینه فقال ما لـک ویلک قال و الله (۴) لا تـدخلها إلا بإذن رسول الله صـلی الله علیه و آله و لتعلمن الیوم من الأعز و من الأذل فشـکا عبـد الله ابنه إلی رسول الله صـلی الله علیه و آله فأرسـل إلیه أن خـل عنه یـدخل فقال أما إذا جاء أمر رسول الله فنعم فـدخل فلم یلبث إلا أیاما قلائل حتی اشتکی و مات فلما نزلت هذه الآیات و بان کذب عبد الله قیل له إنه نزل فیک آی شداد فاذهب إلی

۱- فی السیره: رفاعه بن زید بن التابوت.

۲- فی ذلک خ ل.

۳- فی السیره: قال: هذا الذی اوفی للّه باذنه.

۴- فقال: لا و اللّه خ ل.

رسول الله صلی الله علیه و آله یستغفر لک فلوی رأسه ثم قال أمرتمونی أن أومن فقد آمنت و أمرتمونی أن أعطی زکاه مالی فقد أعطیت فما بقی إلا أن أسجد لمحمد فنزل وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ تَعالَوْا أی هلموا یَسْتَغْفِرْ لَکُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ أی أکثروا تحریکها استهزاء و قیل أمالوها إعراضا عن الحق وَ رَأَیْتَهُمْ یَصُدُّونَ عن سبیل الحق وَ هُمْ مُسْتَکْبِرُونَ مظهرون (۱) أنه لا حاجه لهم إلی استغفاره سَواءٌ عَلَیْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ أی یتساوی الاستغفار لهم و عدمه لَنْ یَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ لأنهم یبطنون الکفر إِنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْفاسِقِینَ أی لا یهدی القوم الخارجین عن الدین و الإیمان إلی طریق الجنه قال الحسن أخبره سبحانه أنهم یموتون علی الکفر فلم یستغفر لهم هُمُ الَّذِینَ یَقُولُونَ لا تُنْفِقُوا عَلی مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ من المؤمنین المحتاجین حَتَّی یَنْفَضُّوا أی یتفرقوا عنه وَ لِلَّهِ خَزائِنُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ و ما بینهما من الأرزاق و الأموال و الأعلاق فلو شاء لأغناهم و لکنه تعالی یفعل ما هو الأصلح لهم و یمتحنهم بالفقر و یتعبدهم بالصبر لیصبروا فیؤجروا و ینالوا الثواب و کریم المآب وَ لکِنَّ الْمُنافِقِینَ لا یَفْقَهُونَ ذلک لجهلهم بوجوه الحکمه یَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنا إِلَی الْمَدِینَهِ من غزوه بنی المصطلق لَیُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ یعنون نفوسهم مِنْهَا الْأَذَلَّ یعنون رسول الله صلی الله علیه و آله و المؤمنین وَ لِلَّهِ الْعِزَّهُ وَ لِرَسُولِهِ بإعلاء الله کلمته و إظهار دینه علی الأدیان وَ لِلْمُؤْمِنِینَ بنصرته إیاهم فی الدنیا و إدخالهم الجنه فی العقبی وَ لکِنَّ الْمُنافِقِینَ لا یَعْلَمُونَ فیظنون أن العزه لهم (۲).

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله در تفسیر آیه «و اذا قیل لهم» گوید: این آیات درباره عبد اللّه بن ابی و یاران او نازل شده و این در وقتی بود که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم مطّلع شد که بنی المصطلق برای جنگ با او گرد آمده و رئیس آن‌ها حارث بن ضرار پدر جویریه همسر پیامبر است، و چون پیامبر شنید به سوی ایشان بیرون رفت تا در کنار آبی از آب‌های ایشان که مریسیع از ناحیه قدید تا ساحل و کنار دریای سرخ، با آنها تلاقی نمود، پس مردم با هم جنگیدند و درگیری و کشتار شکل گرفت و خدا بنی المصطلق را فراری نمود، و شماری از آن‌ها کشته شدند. پیامبر خدا زن‌ها و اولاد و اموالشان را به غنیمت گرفت، پس مردم بر کنار آن آب مشغول جمع غنائم و انفال بودند که دسته‌ای از مردم وارد شدند و همراه عمر بن خطاب اجیر و مزدوری از بنی غفار به نام جهجاه بن سعید بود که اسب عمر را می‌کشید، جهجاه و سنان جهنی از بنی عوف

ص: ۲۸۱

بن خزرج بر سر آب نزاع کردند، جهنی فریاد زد: ای گروه انصار، و غفاری فریاد زد: ای گروه مهاجرین. یک نفر از مهاجرین به یاری غفاری که به او جعال می‌گفتند و مرد فقیر و بینوایی بود برخاست، عبد اللّه بن ابی به وی گفت: تو مرد هتّاکی هستی، در جواب گفت: چه چیز مرا باز می‌دارد از اینکه به غفاری کمک کنم. سخن جعال بر عبد اللّه سخت و گران آمد، پس گفت: به آنکه به او سوگند می‌خورند تو را بر خاک می‌مالم و غیر از این برایت مهم می‌شود. ابن اُبیّ خشمگین شد و جمعی از قوم نزد او بودند که در میان ایشان زید بن ارقم جوان نوپایی بود، پس ما شما را در بلاد خودمان راه داده ایم و ایثار کردیم، به خدا قسم مثال و ما و شما بسان آن است که گوینده گوید: سگت را فربه کن که تو را بخورد (مار در آستین پروردن)، به خدا قسم اگر ما به مدینه برگشتیم هر آینه عزیزتر، ذلیل‌تر را بیرون کند و غرضش از اعزّ خودش و اذلّ پیامبر خدا بود. سپس قومش که حاضر بودند رو کرد و گفت: این چیزی است که شما با خود کردید، ایشان را در بلاد خود راه دادید و اموالتان را با آن‌ها تقسیم کردید، امّا به خدا قسم اگر مازاد طعام خود را از جعال و امثال او مضایقه کرده بودید به گردن شما سوار نمی‌شدند، هر آینه ممکن و امید است که آن‌ها از بلاد شما کوچ کنند و به قبیله و موالی خودشان ملحق شوند، پس زید بن ارقم گفت: به خدا قسم که تو ذلیل و پست و مبغوض در قوم خود هستی و محمد در عزّتی از رحمن و

مودّتی از مسلمین است به خدا قسم که بعد از این سخنت تو را دوست ندارم. عبد اللّه به وی گفت: ساکت شو که تو کودکی. زید بن ارقم نزد رسول خدا آمد - و این بعد از فراغت آن حضرت از جنگ بود - و ماجرا خبر داد. پیامبر امر به حرکت نموده و کسی را به سوی عبد اللّه فرستاد و او را طلبید و فرمود: این چه سخنی است که در باره من گفته‌ای؟ عبد اللّه گفت: قسم به خدایی که قرآن را بر تو نازل کرده من هرگز چیزی از این سخنان نگفته‌ام و زید

ص: ۲۸۲

دروغ‌گو است و کسانی که از انصار حاضر بودند او را تأیید کرده و گفتند: ای رسول خدا، آقا و بزرگ ما را به سخن جوانی از جوانان انصار تکذیب نفرما شاید این جوان در نقل و حدیثش اشتباه کرده و چنین خیال نموده باشد. رسول خدا او را معذور داشت و انصار زید بن ارقم را ملامت کردند. و چون رسول خدا تنها شد و حرکت نمود اسید بن خضیر با او برخورد کرد و آن حضرت را درود و تحیت به نبوّت گفت، آن گاه عرض کرد: ای رسول خدا در ساعت بدی حرکت کردید که در مثل این ساعت شما نمی‌رفتید. پیامبر فرمود: آیا آنچه رفیق شما عبد اللّه بن ابی گفت به تو نرسیده است؟ خیال کرده که وقتی به مدینه برگردد اعزّ مدینه اذل آن را بیرون کند، پس اسید گفت: قسم به خدا ای رسول خدا شما اگر خواستید او را بیرون خواهید کرد به خدا قسم ذلیل اوست و عزیز شمائید آن گاه عرض کرد: یا رسول اللّه با او مدارا کنید به خدا قسم که خداوند شما را فرستاد در حالی که فامیل عبد اللّه برای او تاجی ترتیب داده بودند که بر سر او گذارند و او این طور فکر می‌کند شما پاشاهی را از او سلب کرده اید، این خبر به گوش عبد اللّه پسر عبد اللّه بن ابی مذکور رسید. خدمت پیامبر رسید و عرض کرد به من رسیده که شما قصد کشتن پدرم عبد اللّه را دارید، پس اگر چنین است و حتما این کار را خواهید نمود، به من دستور بدهید که من سر او را برای شما بیاورم، قسم به خدا که قبیله خزرج می‌داند در میان آن‌ها مردی نیکو کارتر به پدر و مادرش از من نیست و من می‌ترسم اینکه شما دستور کشتن او را به غیر من صادر فرمائید و آن شخص او را بکشد نفس من مرا آرام نگذارد که قاتل پدرم عبد اللّه بن ابی را ببینم که در میان مردم راه می‌رود، پس او را بکشم و با این کار مرد مؤمنی را در ازای مرد کافری کشته باشم و داخل جهنّم شوم، پیامبر فرمود: با او مدارا کن و مادامی که با ماست با او خوب رفتار کن.

گفتند: رسول خدا آن روز را تا شب مردم را به حرکت داد و آن شب را تا صبح با آنان حرکت کرد. و روز بالا- آمد تا خورشید آنان را اذیت کرد، سپس با مردم فرود آمدند، و هنوز به

ص: ۲۸۳

زمین نرسیده که به خواب فرو رفتند، و پیامبر این کار را کرد که مردم از یاد عبد اللّه و سخن او مشغول شوند. آن گاه با مردم حرکت کرد تا بر آبی از حجاز بالای بقیع که به آن بقعاء می‌گفتند فرود آمدند. باد شدیدی که آن‌ها را ناراحت کرد و ترسیدند وزیدن گرفت. و شتر رسول خدا در آن شب گم شد. پیامبر فرمود: در این روز منافقی که نفاقش بزرگ بود در مدینه مُرد. گفتند: او کیست؟ فرمود: رفاعه. مردی از منافقین گفت: چگونه او خیال می‌کند که غیب می‌داند و حال آنکه جای شتر خود را نمی‌داند مگر اینکه جبرئیل به وسیله وحی او را خبر دهد. جبرئیل آمده و او را از سخن منافق و مکان شتر خبر داد و پیامبر اصحاب خود را خبر داد و فرمود: من گمان ندارم که غیب می‌دانم و و غیب نمیدانم ولی خداوند تعالی مرا به سخن منافق و مکان شترم که در درّه است، خبر داد. آنان رفتند دیدند همانطور است که پیامبر خبر داده بود می‌باشد و آن را

آوردند، و این منافق هم ایمان آورد، و چون مدینه رسیدند دیدند که رفاعه بن زید در تابوت یکی از فرزندان قیاع است و او یکی از بزرگان یهود بود و در آن روز مرده بود.

زید بن ارقم گوید: چون پیامبر خدا به مدینه وارد شد من از غم و غصّه و شرمندگی در خانه نشستم، پس سوره منافقین در تصدیق زید و تکذیب عبد اللّه بن ابی نازل شد، سپس رسول خدا زید بن ارقم را اجازه شرفیابی داده و او را از خانه نشینی بلند نموده و فرمود: ای جوان زبانت راست گفت و گوشت خوب ضبط کرد و قلبت خوب حفظ کرد و در آنچه گفتی، قرآن نازل فرمود.

عبد اللّه بن ابی در نزدیکی مدینه بود، و چون خواست وارد شهر شود پسرش عبد اللّه بن عبد اللّه آمد و شتر پدر را در راه مدینه خوابانید و گفت: پسر وای بر تو، گفت: قسم به خدا نمی‌گذارم داخل شهر شوی مگر اینکه پیامبر اذن دهد و تو بدانی در این روز اعزّ کیست و اذلّ کدام است، پس عبد اللّه بن ابی از پسرش به پیامبر شکایت کرد. پیامبر کسی را نزد پسر عبد اللّه فرستاد که او را رها کند تا وارد شهر شود. گفت: بلی وقتی امر و فرمان رسول خدا باشد، مطیعم، پس پدر را رها کرد تا به شهر آمده و چند روزی بیش نماند که مریض شد و مرد. و چون آن آیات نازل شد و دروغ عبد اللّه ظاهر شد به او گفتند: درباره تو آیات سختی نازل شده، برو خدمت

ص: ۲۸۴

رسول خدا برای تو آمرزش و مغفرت بخواهد. او سر خود را جنبانیده و گفت: به من امر کردید به او ایمان آورم و گفتید که زکاه مالم را بدهم، پس برای من چیزی باقی نمانده مگر اینکه او را سجده کنم. پس در مورد آن‌ها این آیات نازل شد: «إِذا قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا» یعنی بیائید. «یستغفر لکم رسول الله لوّوا رؤسهم» یعنی سر خود را از روی تمسخر به شدت جنبانیدند. و برخی گویند: برگرداندن سرشان از روی اعراض از حق بوده است. «و رأیتهم یصدّون» از راه حق ممانعت می‌کنند. «و هم یستکبرون» یعنی تکبر می‌ورزند و وانمود می‌کنند که نیازی به استغفار پیامبر ندارند. «سَواءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ» یعنی: استغفار برای ایشان و عدم استغفار یکسان است. «لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ» خداوند آن‌ها را نمی‌بخشد، برای اینکه کفر خود را در دل پنهان داشته و اظهار ایمان می‌کنند. «إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ» یعنی: خداوند هدایت نمی‌کند به سوی بهشت مردمی را که از دین و ایمان خارج شده اند. حسن گوید: خداوند سبحان پیامبر را خبر داد که آنان بر کفر خود می... میرند پس برای آن‌ها استغفار نکند. «هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لا تُنْفِقُوا عَلى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ» ایشان کسانی هستند که می‌گویند انفاق نکنید به مردم با ایمان و نیازمند و مستمندی که در نزد رسول خدا هستند. «حَتَّى يَنْفَضُّوا» تا اینکه از اطراف او متفرّق و پراکنده شوند. «وَ لِلَّهِ خَزائِنُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» و خزینه های آسمان‌ها و زمین و آنچه در میان آن دو است از روزی‌ها و اموال و چیزهای پسندیده، از آنِ خداست. و اگر بخواهد هر آینه آن‌ها را بی‌نیاز می‌گرداند، و لکن خدای تعالی آنچه اصلح باشد برای ایشان انجام می‌دهد و ایشان را به تهیدستی آزمایش نموده و متعبد به صبر و بردباری می‌نماید تا اینکه صبر کنند و پاداش داده شوند و به ثواب و عاقبت خوب برسند. «وَ لكِنَّ الْمُنافِقِينَ لا يَفْقَهُونَ» و لکن منافقان به جهت جهلشان به وجوه حکمت نمی‌فهمند. بعضی گفته اند: «يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنا إِلَى الْمَدِينَةِ» می‌گویند که وقتی از غزوه بنی مصطلق به مدینه برگردیم. «لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ» خودشان را قصد می‌کنند «مِنْهَا الْأَذَلَّ» رسول خدا و مؤمنین را اراده می‌کنند، پس خداوند سبحان

آن‌هـا را رد نمود به اینکه فرمود: «وَ لِلَّهِ الْعِزَّهُ وَ لِرَسُولِهِ» به بلنـد نمودن خـدا کتاب خود قرآن و غلبه دادن دینش را بر ادیان. «وَ لِلْمُؤْمِنِینَ» به یـاری کردن ایشـان در دنیـا و داخـل نمودنشـان در قیـامت به بهشت. «وَ لکِنَّ الْمُنـافِقِینَ لا یَعْلَمُونَ» و لکن منافقان نمی‌دانند و گمان می‌کنند که عزّت و سربلندی برای آن‌ها است. - . مجمع البیان ۱۰ : ۲۹۲ - ۲۹۵ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

فس، تفسـیر القمی إِذا جاءَکَ الْمُنافِقُونَ قالُوا نَشْـهَدُ إِنَّکَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ إِنَّکَ لَرَسُولُهُ وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّ الْمُنافِقِینَ لَکاذِبُونَ قَالَ نَزَلَتْ فِی غَزْوَهِ (۳) الْمُرَیْسِیعِ وَ هِیَ غَزْوَهُ (۴) بَنِی الْمُصْطَلِقِ فِی سَنَهِ خَمْسٍ مِنَ الْهِجْرَهِ وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَرَجَ إِلَیْهَا

ص: ۲۸۵

۱- فی المصدر: ای متکبرون مظهرون.

۲- مجمع البیان ۱۰: ۲۹۲- ۲۹۵.

۳- فی المصدر: فی غزاه المریسیع.

۴- فی المصدر: و هی غراه بنی المصطلق.

فَلَمَّا رَجَعَ مِنْهَا نَزَلَ عَلَى بِئْرٍ وَ كَانَ الْمَاءُ قَلِيلًا فِيهَا وَ كَانَ أَنَسُ بْنُ سَيَّارٍ (۱) حَلِيفَ الْأَنْصَارِ وَ كَانَ جَهْجَاهُ بْنُ سَعِيدٍ الْغِفَارِيُّ أَجِيراً لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَاجْتَمَعُوا عَلَى الْبِئْرِ فَتَعَلَّقَ دَلْوُ سَيَّارٍ (۲) بِدَلْوِ جَهْجَاهٍ فَقَالَ سَيَّارٌ دَلْوِی وَ قَالَ جَهْجَاهُ دَلْوِی فَضَرَبَ جَهْجَاهُ يَدَهُ عَلَى وَجْهِ سَيَّارٍ (۳) فَسَالَ مِنْهُ الدَّمُ فَنَادَى سَيَّارٌ (۴) بِالْخَزْرَجِ وَ نَادَى جَهْجَاهُ بِالْقُرَيْشِ وَ أَخَذَ النَّاسُ السِّلَاحَ وَ كَادَ أَنْ تَقَعَ الْفِتْنَهُ فَسَمِعَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ النِّدَاءَ فَقَالَ مَا هَذَا فَأَخْبَرُوهُ الْخَبَرَ (۵) فَغَضِبَ غَضَباً شَدِيداً ثُمَّ قَالَ قَدْ كُنْتُ كَارِهاً لِهَذَا الْمَسِيرِ إِنِّی لَأُذَلُّ الْعَرَبَ مَا ظَنَنْتُ أَنِّی (۶) أَبْقَى إِلَى أَنْ أَسْمَعَ مِثْلَ هَذَا فَلَا يَكُونُ (۷) عِنْدِی تَغْيِيرٌ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى أَصْحَابِهِ فَقَالَ هَذَا عَمَلُكُمْ أَنْزَلْتُمُوهُمْ مَنَازِلَكُمْ وَ وَاسَيْتُمُوهُمْ بِأَمْوَالِكُمْ وَ وَقَيْتُمُوهُمْ بِأَنْفُسِكُمْ وَ أَبْرَزْتُمْ نُحُورَكُمْ لِلْقَتْلِ فَأَرْمَلَ نِسَاءَكُمْ وَ أَيْتَمَ صِبْيَانَكُمْ وَ لَوْ أَخْرَجْتُمُوهُمْ لَكَانُوا عِيَالًا عَلَى غَيْرِكُمْ (۸) ثُمَّ قَالَ لَئِنْ رَجَعْنا إِلَى الْمَدِينَهِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَ كَانَ فِی الْقَوْمِ زَيْدُ بْنُ أَرْقَمَ وَ كَانَ غُلَامٌ قَدْ رَاهَقَ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِی ظِلِّ شَجَرَهٍ فِی وَقْتِ الْهَاجِرَهِ (۹) وَ عِنْدَهُ قَوْمٌ مِنْ أَصْحَابِهِ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ فَجَاءَ زَيْدٌ فَأَخْبَرَهُ بِمَا قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَعَلَّكَ وَهَمْتَ يَا غُلَامُ قَالَ لَا وَ اللَّهِ مَا وَهَمْتُ فَقَالَ فَلَعَلَّكَ غَضِبْتَ عَلَيْهِ قَالَ لَا وَ اللَّهِ مَا غَضِبْتُ عَلَيْهِ قَالَ فَلَعَلَّهُ سَفِهَ عَلَيْكَ قَالَ (۱۰) لَا وَ اللَّهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله

۱- هكذا فی الكتاب و مصدره، و لم نجد له ذكرا فی الصحابه، و الموجود فی تاريخ الطبریّ و مجمع البيان كما تقدم: سنان الجهنیّ. و فی السيره و أسد الغابه: سنان بن وبر الجهنیّ.

۲- هكذا فی النسخ، و الصحيح كما فی المصدر: ابن سيار.

۳- هكذا فی النسخ، و الصحيح كما فی المصدر: ابن سيار.

۴- هكذا فی النسخ، و الصحيح كما فی المصدر: ابن سيار.

۵- بالخبر خ ل.

۶- أن ابقی خ ل.

۷- فلا يكن خ ل.

۸- لغيركم خ ل.

۹- الهاجره مؤنث الهاجر: نصف النهار فی القيظ، أو من عند زوال الشمس الى العصر، لان الناس يستكنون فی بيوتهم كانهم هاجروا.

۱۰- فقال خ ل.

لِشُقْرَانَ مَوْلَاهُ احْدِجْ فَحَدَجَ رَاحِلَتَهُ وَ رَكِبَ وَ تَسَامَعَ النَّاسُ بِذَلِكَ فَقَالُوا مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله علیه و آله لِيَرْحَلَ فِي مِثْلِ هَذَا الْوَقْتِ فَرَحَلَ النَّاسُ وَ لَحِقَهُ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ فَقَالَ وَ عَلَيْكُمُ السَّلَامُ فَقَالَ مَا كُنْتَ لِتَرْحَلَ فِي مِثْلِ هَذَا الْوَقْتِ فَقَالَ أَ وَ مَا سَمِعْتَ قَوْلًا قَالَ صَاحِبُكُمْ قَالَ وَ أَيُّ صَاحِبٍ لَنَا غَيْرُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ زَعَمَ أَنَّهُ إِنْ رَجَعَ إِلَى الْمَدِينَهِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَنْتَ وَ أَصْحَابُكَ الْأَعَزُّ وَ هُوَ وَ أَصْحَابُهُ الْأَذَلُّ فَسَارَ رَسُولُ اللَّهِ يَوْمَهُ كُلَّهُ لَا يُكَلِّمُهُ أَحَدٌ فَأَقْبَلَتِ الْخَزْرَجُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ يَعْذِلُونَهُ فَحَلَفَ عَبْدُ اللَّهِ أَنَّهُ لَمْ يَقُلْ شَيْئاً مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا فَقُمْ بِنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله علیه و آله حَتَّى تَعْتَذِرَ إِلَيْهِ فَلَوَّى عُنُقَهُ فَلَمَّا جَنَّ اللَّيْلُ سَارَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله علیه و آله لَيْلَهُ كُلَّهُ وَ النَّهَارَ (۱) فَلَمْ يَنْزِلُوا إِلَّا لِلصَّلَاهِ فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله علیه و آله وَ نَزَلَ أَصْحَابُهُ وَ قَدْ أَمْهَدَهُمُ الْأَرْضُ مِنَ السَّهَرِ الَّذِي أَصَابَهُمْ فَجَاءَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله علیه و آله فَحَلَفَ لَهُ (۲) أَنَّهُ لَمْ يَقُلْ ذَلِكَ وَ إِنَّهُ لَيَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَ إِنَّ زَيْداً قَدْ كَذَبَ عَلَيَّ فَقَبِلَ رَسُولُ اللَّهِ مِنْهُ وَ أَقْبَلَتِ الْخَزْرَجُ عَلَى زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ يَشْتِمُونَهُ وَ يَقُولُونَ لَهُ كَذَبْتَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ سَيِّدِنَا فَلَمَّا رَحَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله علیه و آله كَانَ زَيْدٌ مَعَهُ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنَّكَ لَتَعْلَمُ أَنِّي لَمْ أَكْذِبْ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ فَمَا سَارَ إِلَّا قَلِيلًا حَتَّى أَخَذَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله علیه و آله مَا كَانَ يَأْخُذُهُ مِنَ الْبُرَحَاءِ عِنْدَ نُزُولِ الْوَحْيِ عَلَيْهِ فَثَقُلَ حَتَّى كَادَتْ نَاقَتُهُ تَبَرَّكُ مِنْ ثِقَلِ الْوَحْيِ فَسُرِّيَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله علیه و آله وَ هُوَ يَسْلِتُ (۳) الْعَرَقَ عَنْ جَبْهَتِهِ (۴) ثُمَّ أَخَذَ بِأُذُنِ زَيْدٍ فَرَفَعَهُ مِنَ الرَّحْلِ ثُمَّ قَالَ يَا غُلَامُ صَدَقَ قَوْلُكَ وَ وَعَى قَلْبُكَ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ فِيمَا قُلْتَ قُرْآناً فَلَمَّا نَزَلَ جَمَعَ أَصْحَابَهُ وَ قَرَأَ عَلَيْهِمْ سُورَهَ الْمُنَافِقِينَ

۱- و نهاره خ ل.

۲- فحلف له عبد اللّه خ ل.

۳- يسكب خ ل. أقول: يوجد هذا فی المصدر.

۴- عن وجهه خ ل. أقول: يوجد ذلک فی المصدر المطبوع.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ إِذا جاءَكَ الْمُنافِقُونَ قالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنافِقِينَ لَكاذِبُونَ اتَّخَذُوا أَيْمانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ ساءَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ إِلَى قَوْلِهِ وَ لكِنَّ الْمُنافِقِينَ لا يَعْلَمُونَ فَفَضَحَ اللَّهُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ ثَابِتٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مِيثَمٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ قَالَ: سَارَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَوْماً وَ لَيْلَةً وَ مِنَ الْغَدِ حَتَّى ارْتَفَعَ الضُّحَى فَنَزَلَ وَ نَزَلَ النَّاسُ فَرَمَوْا بِأَنْفُسِهِمْ نِيَاماً وَ إِنَّمَا أَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنْ يَكُفَّ النَّاسَ عَنِ الْكَلَامِ وَ إِنَّ وَلَدَ عَبْدِ اللَّهِ (١) بْنِ أُبَيٍّ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ كُنْتَ عَزَمْتَ عَلَى قَتْلِهِ فَمُرْنِي أَنْ أَكُونَ أَنَا الَّذِي أَحْمِلُ إِلَيْكَ رَأْسَهُ فَوَ اللَّهِ لَقَدْ عَلِمَتِ الْأَوْسُ وَ الْخَزْرَجُ أَنِّي أَبَرُّهُمْ وَلَداً بِوَالِدٍ فَإِنِّي أَخَافُ (٢) أَنْ تَأْمُرَ غَيْرِي فَيَقْتُلَهُ فَلَا تَطِيبَ نَفْسِي أَنْ أَنْظُرَ إِلَى قَاتِلِ عَبْدِ اللَّهِ (٣) فَأَقْتُلَ مُؤْمِناً بِكَافِرٍ فَأَدْخُلَ النَّارَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بَلْ نَحْنُ لَكَ صَاحِبُهُ (۴) مَا دَامَ مَعَنَا- وَ فِي رِوَايَةِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَقُولُ لَا يَسْمَعُونَ وَ لَا يَعْقِلُونَ قَوْلُهُ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ يَعْنِي كُلَّ صَوْتٍ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ فَلَمَّا نَعَتَهُمُ اللَّهُ لِرَسُولِهِ وَ عَرَفَهُ مَشَى إِلَيْهِمْ عَشَائِرُهُمْ (۵) فَقَالُوا لَهُمْ قَدِ افْتَضَحْتُمْ وَيْلَكُمْ فَأْتُوا نَبِيَّ اللَّهِ يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ فَلَوَّوْا رُءُوسَهُمْ وَ زَهِدُوا فِي الِاسْتِغْفَارِ

١- عبيد اللّه (عبد اللّه خ ل) بن عبد اللّه خ ل. أقول: في المصدر: و ان ولد عبد اللّه مثل المتن. و الصحيح من اسمه عبد اللّه، كان يسمى حباب، فسماه النبيّ صلّى اللّه عليه و آله عبد اللّه يوم موت ابيه.

٢- فاخاف خ ل.

٣- في المصدر المطبوع: الى قاتل ابى.

۴- بل تحسن صحابته خ ل. أقول: هو الموجود في نسختى المخطوطه من المصدر.

۵- في المصدر: و عرفه مساءتهم اليهم و الى عشائرهم.

يَقُولُ اللَّهُ (۱) وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكَمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ (۲).

**[ترجمه]تفسیر قمی: «إِذَا جَاءکَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّکَ لَرَسُولُ اللهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّکَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنافِقِينَ لَكَاذِبُونَ» {چون منافقان نزد تو آیند گویند: «گواهی می دهیم که تو واقعاً پیامبر خدایی.» و خدا [هم] می داند که تو واقعاً پیامبر او هستی، و خدا گواهی می دهد که مردم دوچهره سخت دروغگویند.} گوید: این آیه در سال پنجم هجری درباره غزوه «مُرَیسیع» نازل شده است که همان غزوه بنی مُصطَلِق است و آن زمانی بود که رسول خدا صلّی الله علیه و آله و سلّم برای آن غزوه رفته بود. هنگامی که رسول خدا صلّی الله علیه و آله و سلّم از آن جا باز می گشت،

ص: ۲۸۵

در راه به چاه آبی رسید که آب در آن کم بود. اَنَس بن سیّار هم پیمان انصار بود و جهجاه بن سعید غِفاری اجیر عمر بن خطّاب بود. آنان بر سر چاه گرد هم آمدند و سطل ابن سیّار با سطل جهجاه در هم پیچید. ابن سیّار گفت: این سطل من است و جهجاه گفت: این سطل من است. جهجاه با سیلی بر صورت ابن سیّار زد و خون از آن جاری شد. ابن سیّار خزرجی ها را صدا زد و جهجاه قریش را فراخواند و مردم سلاح های خود را آماده کردند و نزدیک بود جنگ در میان افتد. عبد الله بن اُبَیّ صدا را شنید و گفت: این چیست؟ ماجرا را برایش تعریف کردند. پس بسیار خشمگین شد و سپس گفت: من از این مسیر متنفر بودم. همانا من خوارترین فرد عرب هستم؛ گمان نمی کردم زنده بمانم و چنین خبری به گوش من برسد و من نتوانم تغییری ایجاد کنم. سپس به یارانش روی آورد و گفت: این کار شماست، آنها را وارد منازل خود کردید و با اموال خود به آنها کمک کردید و با جان خود از آنها حمایت کردید؛ گردن خود را به زیر تیغ بردید (خود را در معرض کشته شدن قرار دادید) و زنانتان بیوه شدند و فرزندان شما یتیم گشتند، در حالی که اگر آنها را بیرون می‌کردید، سنگینی آنان بر دوش دیگران بود. سپس گفت: هنگامی که به مدینه بازگشتیم، حتماً عزیزتر، ذلیل تر را خارج خواهد ساخت. زید بن ارقم در میان آن مردم بود. او جوانی بود که تازه به سن بلوغ رسیده بود. رسول خدا صلّی الله علیه و آله و سلّم در آن موقع که هنگام ظهر بود و آفتاب سوزانی می‌تابید، زیر سایه درختی نشسته بود و جمعی از یارانش از مهاجرین و انصار نزد ایشان بودند. ناگهان زید آمد و ایشان را از آن چه که عبد الله بن اُبَی گفته بود، مطّلع کرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود: ای جوان! شاید تو گمان می کنی؟ عرض کرد: به خدا سوگند! نه، گمان نمی کنم. فرمود: شاید تو بر وی خشم گرفته ای؟ عرض کرد: به خدا سوگند! نه، بر وی خشم نگرفته ام. فرمود: شاید وی نسبت به تو بدخُلقی کرده است؟ عرض کرد: نه، به خدا سوگند این طور نیست. پس رسول خدا - که درود و سلام خدا بر او باد -

ص: ۲۸۶

به برده خویش شُقران گفت: مَرکب را زین کن. او مرکب را زین کرد و آن حضرت سوار شد و مردم از این امر باخبر شدند و گفتند: (حتماً امر مهمی است که) رسول خدا صلّی الله علیه و آله و سلّم در چنین موقعی از روز می خواهد از این جا برود. پس مردم به راه افتادند و سعد بن عُباده دنبال وی رفت و به پیامبر صلّی الله علیه و آله و سلّم رسید و عرض کرد: سلام و درود خدا و رحمت و برکاتش بر تو باد، ای رسول خدا! فرمود: و سلام و درود خدا نیز بر تو باد! عرض کرد: چرا در چنین موقعی بار سفر بستی؟ فرمود: مگر سخن یارتان را نشنیده‌اید که چه گفته است؟ عرض کرد: مگر ما یاری به جز شما داریم؟ فرمود:

عبـد الله بن اُبَیّ گمان کرده است که اگر به مـدینه بازگردد عزیزتر، ذلیل تر را بیرون خواهـد کرد. عرض کرد: ای رسول خدا! شمـا و یـارانت عزیزترین و او و یارانش، ذلیل ترین هسـتند. رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم تمام روز را بـدون آن که کسـی با وی هم صـحبت شود، راه رفت. قوم خزرج نزد عبـد الله بن ابی رفتند و او را سـرزنش کردند و عبد الله بن ابی سوگند یاد کرد که حتی یک کلمه از این سـخنان را او بر زبان نیاورده است. آنان گفتنـد: پس بیا نزد رسول خـدا – که درود و سـلام خدا بر او باد – برویم تا از ایشان معذرت خواهی کنیم. اما او صورت خود را برگرداند. هنگامی که شب شد رسول خدا صـلی الله علیه و آله تمام شب و روز را راه رفت و فقط برای نماز از مرکب خویش پایین آمـد. روز بعد، رسول خدا صـلی الله علیه و آله و یارانش از مرکب های خویش پایین آمدند و به دلیل بیداری شبانه‌ای که داشـتند بر زمین دراز کشـیدند. در همین میان، عبـد الله بن ابی نزد رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم آمـد و سوگنـد یـاد کرد که چنین چیزی را بر زبان نیاورده است و شهادت می دهد که هیچ معبودی جز الله نیست و تو یقیناً رسول خدا هستی و زید حرف های دروغ را به من نسـبت داده است. رسول خـدا صـلی الله علیه و آله عذر او را پذیرفت و خزرج روی به سـمت زید بن ارقم آوردند و به او دشـنام می دادند و می گفتند: تو بر سرور ما عبد الله نسبت دروغ بستی. هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله رفت، زید همراه ایشان بود که می گفت: به خـدا سوگنـد! شـما می دانیـد که من حرف های دروغ را به عبد الله بن ابی نسـبت ندادم. هنوز اندکی از راه را بیشتر نرفته بود که آن سـختی و مشقتی که هنگام نزول وحی بر رسول خدا – که درود و سلام خدا بر او باد وارد می گردید، بر وی پدیدار گشت. ایشان آن قدر سـنگین شده بود که نزدیک بود شتر از سنگینی وحی در گِل فرود رود. در همان حال که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله عرق می ریخت، ناگهان عرق های او پاک شـد. سـپس گوش زید بن ارقم را گرفت و او را از روی مرکب بلند کرد، سپس فرمود: «ای غلام! سخن تو درست بود و قلب تو هوشیار بود. خداوند در خصوص آن چه گفتی، آیاتی را نازل کرد.» هنگامی که پایین آمد یاران خویش را گرد آورد و سوره منافقین را بر آنها خواند:

ص: ۲۸۷

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ * اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» تا سـخن خداونـد که می فرمایـد: «وَ لَكِنَّ الْمنـافقين لَا يَعْلَمُونَ» – . منافقین / ۱ – ۸ – {چون منافقان نزد تو آینـد گوینـد: «گواهی می دهیم که تو واقعاً پیامبر خدایی.» و خـدا [هم] می داند که تو واقعاً پیامبر او هستی، و خدا گواهی می دهد که مردم دوچهره سـخت دروغگویند. سوگندهای خود را [چون] سپری بر خود گرفته و [مردم را] از راه خـدا بازداشـته انـد. راستی که آنان چه بـد می کنند. این بدان سـبب است که آنان ایمان آورده، سپس به انکار پرداخته اند و در نتیجه بر دلهایشان مهر زده شده و [دیگر] نمی فهمند. و چون آنان را ببینی، هیکلهایشان تو را به تعجّب وامی دارد، و چون سـخن گویند به گفتارشان گوش فرا می دهی گویی آنان شـمعک هایی پشـت بر دیوارند [که پوک شده و درخور اعتماد نیسـتند]: هر فریادی را به زیان خویش می پندارند. خودشان دشـمنند از آنان بپرهیز خـدا بکشـدشان تـا کجـا [از حقیقت] انحراف یـافته انـد. و چون بـدیشان گفته شود: «بیاییـد تـا پیـامبر خـدا برای شـما آمرزش بخواهـد»، سرهای خود را بر می گرداننـد، و آنـان را می بینی که تکبرکنـان روی برمی تابنـد. برای آنـان یکسان است: چه بر ایشان آمرزش بخواهی یا بر ایشان آمرزش نخواهی، خـدا هرگز بر ایشان نخواهـد بخشود. خـدا فاسـقان را راهنمایی نمی کند. آنـان کسـانی انـد که می گوینـد: «به کسـانی که نزد پیـامبر خداینـد انفاق مکنیـد تا پراکنـده شونـد، و حال آنکه گنجینه های

آسـمانها و زمین از آنِ خـداست ولی منافقان درنمی یابنـد. می گوینـد: «اگر به مـدینه برگردیم، قطعاً آنکه عزّتمندتر است آن زبون تر را از آنجا بیرون خواهـد کرد.» و [لی] عزّت از آنِ خـدا و از آنِ پیامبر او و از آنِ مؤمنان است لیکن این دورویان نمی دانند.}

بنابراین خداوند عبد الله بن اُبَیّ را رسوا کرد.

محمد بن احمد بن ثابت برای ما روایت کرد: احمد بن میثم، از حسن بن علی بن ابی حمزه، از ابان بن عثمان نقل می کند که: رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم یک روز و یک شب و از سـحرگاه تا هنگام چاشت سوار بر مرکب خویش راه رفت و سپس فرود آمـد و مردم فرود آمدند و خود را که خواب بودند بر روی زمین انداختند. رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم نمی خواست که مردم سـخن بگویند. گفت: فرزند عبد الله بن ابی نزد رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم آمد و گفت: ای رسول خـدا! اگر تصـمیم قتل او را داریـد، دسـتور بدهید که من سـر او را برای شـما بیاورم؛ به خدا سوگند! اوس و خزرج می دانند که من نیکوترین پسـر برای پدرم هستم و من از این بیم دارم که دیگری را مأمور کنید که او را به قتل رساند و من طاقت دیـدن قاتـل پـدرم را نداشـته بـاشم و او را به قتل برسانم و یک مؤمن را به خاطر کافری به قتل برسانم و وارد جهنم شوم. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: بلکه تا زمانی که با ماست، با او خوب رفتار خواهیم کرد.

در روایت ابو جارود، از امام محمـد باقر علیه السـلام در خصوص سـخن خداونـد تعالی که می فرمایـد: «كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُّسَنَّدَةٌ» نقل می کند که: نه سخنی را می شنوند و نه تعقّل می ورزند.

و در این سـخن خداوند تعالی: «يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ» منظور از صـیحه، مطلق صدا است «هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ» و آن گاه که خداونـد، آنان را برای رسولش توصـیف کرد و بـدی ها و شـرارت‌های آنان را برای رسول خـدا و عشـیره های ایشان شـناساند، عشـیره هایشان به آنان گفتند: رسوا شدید، وای بر شـما! نزد پیامبر خدا بروید تا برای شما استغفار کند، ولی آنان صورت خود را برگرداندند و از طلب استغفار امتناع کردند

ص: ۲۸۸

و خداوند می فرماید: «وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللهِ لَوَّوْا رُؤُوسَهُمْ». - . تفسیر قمی : ۶۸۰ - ۶۸۲ -

**[ترجمه]

بیان

قال الفیروزآبادی المریسـیع مصـغر مرسوع بئر أو ماء لخزاعه علی یوم من الفرع و إلیه تضاف غزوه بنی المصطلق و قال الجزری الحـدج شـد الأحمـال و توثیقهـا و شـد الحـداجه و هی القتب بأداته و العـذل الملامه کالتعـذیل قوله و قـد أمهـدهم الأرض أی صارت لهم مهادا فلما وقعوا علیها ناموا و برحاء الحمی و غیرها شده الأذی و سـری عنه الهم علی بناء المجهول مشددا و انسـری انکشف و یقال سلت الدم أماطه (۳).

**[ترجمه]فیروزآبادی گوید: «المریسیع» اسم مصغّر مرسوع است که چاه یا آبی متعلق به خزاعه بود که در فاصله یک روزی الفرع بود. و غزوه بنی مصطلق به آن نسبت داده شده است. جزری گوید: «الحدج» محکم و سفت بستن بارها است. و «شدّ الحداجهٔ» هودج با وسایل آن است. «العذل» به معنای سرزنش هم معنی «التعذیل» است. «و قد امهدهم الارض» یعنی زمین برای آنان مهد و گهواره شد و چون بر آن قرار گرفتند و خوابیدند. «برحاء الحمّی و غیرها» شدّت آزار و اذیت است. «سرّی عنه الهمّ» با صیغه مجهول و با تشدید و «انسری» یعنی برطرف شد. و گفته می‌شود: «سلت الدم» یعنی خون را پاک کرد.

**[ترجمه]

«۲»

شا، الإرشاد ثُمَّ کَانَ مِنْ بَلَائِهِ صلی الله علیه و آله بِبَنِی الْمُصْطَلِقِ مَا اشْتَهَرَ عِنْدَ الْعُلَمَاءِ وَ کَانَ الْفَتْحُ لَهُ فِی هَذِهِ الْغَزَاهِ بَعْدَ أَنْ أُصِیبَ یَوْمَئِذٍ نَاسٌ مِنْ بَنِی عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَتَلَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ رَجُلَیْنِ مِنَ الْقَوْمِ وَ هُمَا مَالِکٌ وَ ابْنُهُ وَ أَصَابَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْهُمْ سَبْیاً کَثِیراً وَ قَسَمَهُ (۴) فِی الْمُسْلِمِینَ وَ کَانَ مِمَّنْ أُصِیبَ یَوْمَئِذٍ مِنَ السَّبَایَا جُوَیْرِیَهُ بِنْتُ الْحَارِثِ أَبِی ضِرَارٍ وَ کَانَ شِعَارُ الْمُسْلِمِینَ یَوْمَ بَنِی الْمُصْطَلِقِ یَا مَنْصُورُ أَمِتْ وَ کَانَ الَّذِی سَبَی جُوَیْرِیَهَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَجَاءَ بِهَا إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَاصْطَفَاهَا النَّبِیُّ (۵) صلی الله علیه و آله فَجَاءَ أَبُوهَا إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله بَعْدَ إِسْلَامِ بَقِیَّهِ الْقَوْمِ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ ابْنَتِی لَا تُسْبَی لِأَنَّهَا امْرَأَهٌ کَرِیمَهٌ فَقَالَ لَهُ اذْهَبْ فَخَیِّرْهَا قَالَ أَحْسَنْتَ (۶)

ص: ۲۸۹

۱- فقال اللّه خ ل.

۲- تفسیر القمّیّ: ۶۸۰- ۶۸۲. أقول: فی تفسیر فرات: ۱۸۵ حدّثنا أبو القاسم العلوی معنعنا عن زید بن أرقم قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی سفر قال: فسمعت عبد اللّه ابن أبی بن السلول یقول: و اللّه لئن رجعنا الی المدینه لیخرجن الاعز منها الاذل، قال: فجئت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و اخبرته فانزل اللّه سوره المنافقین إلی آخرها و انزل عذری و تصدیقی.

۳- وسلت الخضاب: مسحه و القاه.

۴- فقسمه خ ل.

۵- المصدر خلی عن قوله: فاصطفاها النبیّ صلّی اللّه علیه و آله.

۶- قد احسنت خ ل.

وَ أَجْمَلْتَ وَ جَاءَ إِلَيْهَا أَبُوهَا فَقَالَ لَهَا يَا بُنَيَّهِ لَا تَفْضَحِي قَوْمَكِ فَقَالَتْ (۱) قَدِ اخْتَرْتُ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَالَ لَهَا أَبُوهَا فَعَلَ اللَّهُ بِكِ وَ فَعَلَ فَأَعْتَقَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ جَعَلَهَا فِي جُمْلَهِ (۲) أَزْوَاجِهِ (۳).

**[ترجمه]ارشاد: و از جمله پیش آمدهائی که برای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم اتفاق افتاد غزوه بنی مصطلق بود که از غزوات مشهور است و مورّخان آن را ثبت کرده و پیروزی در این جنگ نیز با پیامبر بوده و در این جنگ عده از مردم بنی عبد المطلب آسیب دیده و دو نفر از مردم بنی مصطلق به نام مالك و فرزندش صفوان به دست علی علیه السلام کشته شدند. در این جنگ اسیران بسیاری به دست مسلمانان افتادند و آن‌ها را پیامبر در میان مسلمان‌ها قسمت کرد و از کسانی که به بند اسارت افتاد جویریه دختر حارث بن ابی ضرار بود. شعار مسلمانان در این جنگ (یا منصور امت) بود. علی علیه السلام جویریه را اسیر کرد و او را حضور رسول خدا آورد و پیامبر او را انتخاب نمود پدرش پس از اسلام دیگران حضور پیامبر آمده عرض کرد: دختر من که زن بزرگواری است شایان اسیری و کنیزی نمی‌باشد در باره او دستوری صادر فرمائید فرمود: برو او را مخیر کن تا چه خواهد و کدام کس را انتخاب نماید.

ص: ۲۸۹

حارث خوشحال شده پیش دخترش آمد و گفت: ای دختر بیا و خاندان خود را رسوا مکن. گفت: خدا و رسول را اختیار کردم. پدرش گفت: آری خدا و رسول آنچه مناسب با تو بوده در باره تو انجام دادند. چون رسول خدا از خواسته او باخبر شد وی را آزاد کرده و از جمله همسران خود قرار داد. - . ارشاد مفید : ۹۵ و ۶۰ -

**[ترجمه]

«۳»

عم، إعلام الوری کانت بعد غزوه بنی قریظه غزوه بنی المصطلق من خزاعه و رأسهم الحارث بن أبی ضرار و قد تهیأ للمسیر إلی رسول الله صلی الله علیه و آله و هی غزوه المریسیع و هو ماء وقعت فی شعبان سنه خمس و قیل فی شعبان سنه ست و الله أعلم قالت جویریه بنت الحارث زوجه الرسول أتانا رسول الله صلی الله علیه و آله و نحن علی المریسیع فأسمع أبی و هو یقول أتانا ما لا قبل لنا به قالت و کنت أری من الناس و الخیل و السلاح ما لا أصف من الکثره فلما أن أسلمت و تزوجنی رسول الله صلی الله علیه و آله و رجعنا جعلت أنظر إلی المسلمین فلیسوا کما کنت أراه فعرفت أنه رعب من الله عز و جل یلقیه فی قلوب المشرکین قالت و رأیت قبل قدوم النبی صلی الله علیه و آله بثلاث لیال کأن القمر یسیر من یثرب حتی وقع فی حجری فکرهت أن أخبر بها أحدا من الناس فلما سبینا رجوت الرؤیا فأعتقنی رسول الله صلی الله علیه و آله و تزوجنی و أمر رسول الله صلی الله علیه و آله أصحابه أن یحملوا علیهم حمله رجل واحد فما أفلت منهم إنسان و قتل عشره منهم و أسر سائرهم و کان شعار المسلمین یومئذ یا منصور أمت (۴) و سبی رسول الله صلی الله علیه و آله الرجال و النساء و الذراری و النعم و الشاء فلما بلغ الناس أن رسول الله صلی الله علیه و آله تزوج جویریه بنت الحارث قالوا أصهار رسول الله صلی الله علیه و آله فأرسلوا (۵) ما کان فی أیدیهم من بنی المصطلق فما علم (۶) امرأه أعظم برکه علی قومها منها.

۱- فقالت له خ ل.

۲- من جمله خ ل.

۳- إرشاد المفید: ۹۵ و ۶۰.

۴- فی السیره: یا منصور أمت امت.

۵- فی المصدر: فارسلوا ای المسلمین.

۶- فما أعلم خ ل.

و فی هذه الغزوه قال عبد الله بن أبی لَئِنْ رَجَعْنا إِلَی الْمَدِینَهِ لَیُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ و أنزلت الآیات.

و فیها کانت قصه إفک عائشه.

و بعث رسول الله صلی الله علیه و آله فی سنه ست فی شهر ربیع الأول عکاشه بن محصن فی أربعین رجلا إلی الغمره (۱) و بکر القوم فهربوا و أصاب مائتی بعیر لهم فساقها إلی المدینه.

و فیها بعث أبا عبیده بن الجراح إلی القصه (۲) فی أربعین رجلاـ فأغار علیهم و أعجزهم هربا فی الجبال و أصابوا رجلا واحدا فأسلم. (۳)

۱- و هو ماء لبنی اسد علی لیلتین من فید. ذکر المقریزی تلک السریه فی الامتاع: ۲۶۴.

۲- فی الامتاع: «الی ذی القصه: موضع بینه و بین المدینه أربعه و عشرون میلاـ» و ذکر أیضا سریه محمّد بن مسلمه الی ذی القصه قبل ذلک، فقال: «یرید بنی ثعلبه و بنی عوال من ثعلبه، و هم مائه رجل، فی ربیع الأوّل، فساروا فی عشره حتّی وردوا لیلا و ناموا، فاحاط بهم المائه رجل من بنی ثعلبه ففزعوا و راموهم ساعه بالنبل، ثمّ حملت الاعراب بالرماح علیهم فقتلوهم، و سقط محمّد بن مسلمه جریحا فحمل بعد ذلک الی المدینه» و ذکر سریه ابی عبیده فی شهر ربیع الآخر سنه ست، و قال: خرج فی لیله السبت و معه أربعون رجلاـ فغاب لیلتین: و کانت بلاد بنی ثعلبه و انمار قد اجدبت، فتتبع بنو محارب و ثعلبه و انمار سحابه وقعت بالمراض إلی تغلمین (و المراض علی سته و ثلاثین میلا من المدینه) و اجمعوا ان یغیروا علی سرح المدینه ببطن هیفاء: (موضع علی سبعه أمیال من المدینه) فبعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ابا عبیده رضی اللّه عنه بمن معه، بعد ما صلوا صلاه المغرب، فمشوا لیلهم حتّی وافوا ذا القصه مع عمایه الصبح فأغاروا علی القوم فاعجزهم هربا، و اخذوا رجلا، و استاقوا نعما، و وجدوا رثه من متاع و عادوا، فخمس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله الغنیمه، و قسم باقیها، و اسلم الرجل و ترک لحاله» أقول: و ذکر الیعقوبی تلک السریه نحو ما تقدم فی تاریخه ۲: ۵۷.

۳- ذکرها الیعقوبی فی تاریخه ۲: ۵۵ قال: «و وجه زید بن حارثه علی سریه الی الجحوم أو الجموم، فاصاب امرأه من مزینه یقال لها: حلیمه، فدلتهم علی محله من محال بنی سلیم فاصابوا فی تلک المحله نعما و اساری، و کان فی اولئک الأساری زوج حلیمه، فلما قفل بها وهب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله للمزینیه زوجها و نفسها» أقول: ذکر الجموم فی معجم البلدان ۲: ۱۶۳ بالفتح و قال: قیل: ارض لبنی سلیم و بها کانت احدی غزوات النبیّ صلّی اللّه علیه و آله ارسل إلیها زید بن حارثه غازیا.

و فيها كانت سريه زيد بن حارثه إلى الجموم من أرض بنى سليم فأصابوا نعما و شاء و أسرى.

و فيها كانت سريه زيد بن حارثه إلى العيص (۱) فى جمادى الأولى.

و فيها سريه زيد بن حارثه إلى الطرف (۲) إلى بنى ثعلبه فى خمسه عشر رجلا فهربوا و أصاب منهم عشرين بعيرا.

ص: ۲۹۲

۱- قال ياقوت فى معجم البلدان ۴: ۱۷۳: «العيص بالكسر ثمّ السكون: موضع فى بلاد بنى سليم به ماء يقال له: ذنبان العيص» و قال المقريزى فى الامتاع: ۲۶۵: العيص على اربع ليال من المدينه، خرج زيد و معه سبعون و مائه راكب ليأخذوا عير القريش قد اخذت طريق العراق، و دليلها فرات بن حيان العجلىّ فظفر بها زيدا، و أسر ابا العاص بن ربيع و المغيره ابن معاويه بن أبى العاص و وجد فضه كثيره لصفوان بن أميّه و قدم المدينه، فاجازت زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله زوجها ابا العاص، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: (المؤمنون يد على من سواهم، يجير عليهم ادناهم، و قد اجرنا من اجارت) ورد عليه كل ما اخذ له من المال اه. ثم ذكر رجوعه الى مكّه و إسلامه بعد ذلك نحو ما تقدم فى غزوه بدر الكبرى، و يأتى بعد ذلك: ثم قال: و افلت المغيره بن معاويه الى مكّه، فاخذه خوات بن جبير اسيرا و كان فى سبعه نفر مع سعد بن أبى وقاص- فدخلوا به المدينه بعد العصر، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله لعائشه: «احتفظى عليك بهذا الاسير» و خرج فلهت عائشه مع امرأه بالحديث فخرج و ما شعرت به، فدخل النبىّ صلّى اللّه عليه و آله فلم يره و سألها فقالت: غفلت عنه و كان هاهنا آنفا فقال: «قطع اللّه يدك» و خرج فصاح بالناس فخرجوا فى طلبه حتّى اخذوه و أتوا به اه ثمّ ذكر دعاء رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله لعائشه فى عدم قطع يدها.

۲- قال المقريزى: الطرف: ماء على سته و ثلاثين ميلا من المدينه، بناحيه نخل من طريق العراق، و ذكرانها كانت فى جمادى الآخره. و ذكر أيضا فى جمادى الآخره سريته إلى حشمى وراء وادى القرى، و قال: «سببها ان دحيه الكلبى اقبل من عند قيصر ملك الروم بجائزه و كسوه، فلقيه بحشمى الهنيد بن عارض و ابنه عارض فى جمع من جذام فأخذوا ما معه، و دخل المدينه بسمل ثوب (و يقال: بل نفر إليه النعمان بن أبى جعال فى نفر من بنى الضبيب فخلص له متاعه بعد حرب) فبعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله زيدا على خمسمائه رجل و معه دحيه، فكان يسير ليلا و يكمن نهارا حتّى هجم مع الصبح على الهنيد و ابنه فقتلهما، و استاق الف بعير و خمسه آلاف شاه و مائه ما بين امرأه و صبى: فادركه بنو الضبيب و قد كانوا اسلموا و قرءوا من القرآن ، وحدثوه ان يرد عليهم ما اخذ ، ثم قدم زيد بن رفاعه الجذامى فى نفر من قومه على رسول الله صلى الله عليه و آله المدينه ، فذكر له ما صنع زيد بن حارثه ، ورضوا باخذ ما اصاب لهم من الاهل والمال ، واغضوا عمن قتل ، فبعث معهم على بن ابى طالب رضى الله عنه ومعه سيفه اماره ليرد عليهم زيد ما اخذلهم ، فرد جميع ذلك بعد ما فرقه فيمن معه ، وقد وطئوا النساء » وذكر اليعقوبى تلك السريه فى تاريخه ۲ : ۵۵.

و فيها كانت غزوه [(١)] على بن أبى طالب عليه السلام إلى بنى عبد الله بن سعد من أهل فدك و ذلك أنه بلغ رسول الله صلى الله عليه و آله أن لهم جمعا يريدون أن يمدوا يهود خيبر.

و فيها سريه عبد الرحمن بن عوف إلى دومه الجندل فى شعبان [(٢)] و قال له رسول الله صلى الله عليه و آله إن أطاعوا فتزوج ابنه ملكهم فأسلم القوم و تزوج عبد الرحمن

١- فى الامتاع: ٢٦٨: ثم كانت سريه علىّ بن أبى طالب رضى اللّه عنه الى بنى سعد بن بكر (فى الهامش: فى الأصل بنى عبد اللّه سعد بن بكر، و الذى اثبتناه هو نص ابن سعد: ج ٢ ص ٦٥) و كانوا بفدك فى شعبان منها، و معه مائه رجل، و قد أجمعوا (يعنى بنى سعد بن بكر) على ان يمدوا يهود خيبر، فسار ليلا- و كمن نهارا حتّى إذا انتهى الى ماء بين خيبر و فدك يقال له: الهمج، وجد عينا لبنى سعد قد بعثوه الى خيبر لتجعل لهم يهود من ثمرها كما جعلوا لغيرهم حتّى يقدموا عليهم، فدلهم على القوم بعد ما لعنوه، فسار على حتّى اغار على نعيمهم و ضمها، و فرت رعاتها، فانذرت القوم و قد كانوا تجمعوا مائتى رجل، و عليهم وبر بن عليم فتفرقوا، و انتهى على بمن معه فلم ير منهم احدا، و ساق النعم و هى خمسمائه بعير و ألفا شاه، فعزل الخمس و صفى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله لقوحا تدعى الحفده (الحفذه. فى ابن سعد) ثمّ قسم الباقى و قدم المدينه.

٢- فى الامتاع: الى كلب بدومه الجندل فى شعبان منها، ليدعو كلبا الى الإسلام، و معه سبعمائه رجل، فاقعده بين يديه، و نقض عمامته بيده الكريمه، ثمّ عممه بعمامه سوداء، و أرخى بين كتفيه منها، ثمّ قال: «هكذا فاعتم يا بن عوف» ثم قال صلّى اللّه عليه و آله: «اغد باسم اللّه و فى سبيل اللّه فقاتل من كفر باللّه، لا تغل و لا تغدر و لا تقتل وليدا» ثم بسط يده فقال: «يا ايها الناس اتقوا خمسا قبل أن تحل بكم: ما نقص مكيال قوم الا اخذهم اللّه بالسنين، و نقص من الثمرات لعلهم يرجعون، و ما نكث قوم عهدهم الا سلط اللّه عليهم عدوهم، و ما منع قوم الزكاه الا امسك الله عنهم قطر السماء ولولا البهائم لم يسقوا ، وما ظهرت الفاحشه فى قوم الا سلط الله عليهم الطاعون وما حكم قوم بغير اى القران الا البسهم شيعا واذاق بعضهم بأس » فسار عبدالرحمن حتى قدم دومه الجندل ، ودعا اهلها ثلاثه ايام إلى الاسلام وهم يأبون الا- محاربته ، ثم اسلم الاصبغ بن عمرو بن ثعلبه بن حصن ابن ضمضم الكلبى وكان نصرانيا وهو رأس القوم فكتب عبدالرحمن بذلك إلى رسول الله صلى الله عليه و آله مع رافع بن مكيث ، وانه اراد ان يتزوج فيهم ، فكتب اليه : « ان تزوج تماضر ابنه الاصبغ » فتزوجها ، فهى اول كلبيه تزوجها قرشى فولدت له ابا سلمه.

تماضر بنت الأصبغ و كان أبوها رأسهم و ملكهم.

و فيها بعث رسول الله صلى الله عليه و آله فى قول الواقدى إلى العرينين الذين قتلوا راعى رسول الله صلى الله عليه و آله و استاقوا الإبل عشرين فارسا فأتى بهم فأمر بقطع أيديهم و أرجلهم و سمل أعينهم (۱) و تركوا بالحره حتى ماتوا.

و عن جابر بن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه و آله دعا عليهم فقال اللهم أعم عليهم الطريق قال فعمى عليهم الطريق.

و فيها أخذت أموال أبى العاص بن الربيع و قد خرج تاجرا إلى الشام و معه بضائع قريش (۲) فلقيته سريه لرسول الله و استاقوا عيره و أفلت و قدموا على رسول الله صلى الله عليه و آله فقسمه بينهم و أتى أبو العاص فاستجار بزينب بنت رسول الله صلى الله عليه و آله و سألها أن تطلب من رسول الله صلى الله عليه و آله رد ماله عليه و ما كان معه من أموال الناس فدعا رسول الله صلى الله عليه و آله السريه و قال إن هذا الرجل منا بحيث قد علمتم فإن رأيتم تردوا عليه فافعلوا فردوا عليه ما أصابوا ثم خرج و قدم مكه و رد على الناس بضائعهم ثم قال أما و الله ما منعنى أن أسلم قبل أن أقدم عليكم إلا توقيا

۱- فى النهايه؟ «فى حديث العرنيين فقطع ايديهم و ارجل و سمل أعينهم» أى فقأها بحديده محماه او غيرها، و انما فعلوا بهم ذلك لانهم فعلوا بالرعاه مثله، و قتلوهم، فجازاهم على صنيعهم بمثله. أقول: هذه سريه كرز بن جابر. راجع.

۲- فى المصدر: و معه بضائع لقريش.

أن تظنوا أنی أسلمت لأذهب بأموالكم و إنی أشهد أن لا إله إلا الله و أن محمدا عبده و رسوله (۱)

**[ترجمه]اعلام الوری: پس از غزوه بنی قریظهٔ، غزوه بنی مصطلق واقع شد، علت این جنگ از این جهت بود که بنی مصطلق از قبیله خزاعه به ریاست حارث بن ابی ضرار آماده شدند به طرف حضرت رسول بیایند، و این جنگ را «مریسیع» هم گفته اند. که در ماه شعبان سال پنجم رخ داد و برخی گفته‌اند: در شعبان سال ششم اتفاق افتاد و الله اعلم. جویریه بنت حارث زوجه حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله گوید: ما در مریسیع بودیم که پیامبر خدا به آنجا آمدند، از پدرم شنیدم می‌گفت: جماعتی به طرف ما می آیند که ما قادر نیستیم در مقابل آن‌ها مقاومت کنیم، جویریه گوید: من جماعت زیادی که اسلحه و اسبان فراوانی داشتند دیدم. هنگامی که مسلمان شدم و خاتم النبیین مرا تزویج کرد، مشاهده کردم عدد مسلمان‌ها کمتر از سابق بود، من فهمیدم این کثرت عدد برای ارعاب مشرکین بوده و خداوند می‌خواسته رعب مسلمان‌ها را در دل کفار بیندازد، وی گفت: من سه روز قبل از آمدن پیامبر در خواب دیدم که ماه از طرف یثرب آمد و در دامنم نشست، و من کراهت داشتم این خواب خود را برای کسی بازگو کنم، هنگامی که مرا اسیر کردند از خواب خود امیدوار شدم، پس از این رسول خدا مرا به همسری برگزید. پیامبر در این جنگ به اصحاب خود فرمان داد به طور دسته جمعی به دشمن حمله کنند، و لذا یک نفر از مشرکین هم نتوانست فرار کند، ده نفر کشته شدند و بقیه اسیر گردیدند، و شعار مسلمین در این جنگ «یا منصور أمت» بود، رسول خدا دستور فرمود، تمام زنان و کودکان، و چهار پایان و گوسفندان را ضبط کردند. در این هنگام به مردم خبر رسید که پیامبر جویریه دختر حارث را تزویج کرده اند، گفتند: بنابراین بنی مصطلق از خویشاوندان حضرت رسول شدند و آنان آنچه در دست داشتند برای او فرستادند. زنی مانند جویریه که موجب برکت و شرافت قومش شد زن دیگری شناخته نشده بود.

ص: ۲۹۰

و در این غزوه بود که: عبد اللّٰه بن ابی گفت: لَئِنْ رَجَعْنا إِلَی الْمَدِینَهِ لَیُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَ و هم چنین بقیه آیاتی که در این باره فرود آمده است.

و قضیه «افک» عایشه هم در این جنگ پیش آمد.

حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله در ماه ربیع الأول سال ششم از هجرت عکاشه بن محصن را با چهل نفر به «غمره» فرستادند، و این جماعت با گروهی از مشرکین برخوردند لیکن آنان مقاومت نکرده فرار کردند و اصحاب پیامبر با دویست عدد شتر به مدینه بازگشتند.

پیامبر ابو عبیده جراح را به همراهی چهل نفر از اصحاب به طرف «قصه» فرستادند، مسلمین در این محل به گروهی از مشرکین رسیدند و آن‌ها را مورد حمله قرار دادند، ولی آنان از مقابله عاجز شدند و در کوه‌ها پراکنده گردیدند، یکی از کفار اسیر شد و اسلام اختیار کرد.

ص: ۲۹۱

در سال ششم از هجرت حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله زید بن حارثه را به ناحیه «جموم» در اراضی بنی سلیم فرستادند، و

آن‌ها مقداری گوسفند و چند نفر را اسیر کرده با خود بردند.

و در این سال سریه زید بن حارثه به منطقه «عیص» در ماه جمادی الاول رخ داد.

در همین سال پیامبر صلی اللَّه علیه و آله زید بن حارثه را به ناحیه «طرف» ارسال فرمودند زید با پانزده نفر بطرف بنی ثعلبه که در این منطقه ساکن بودند رفتند، ولی مشرکین فرار کردند، مسلمین با بیست عدد شتر به مدینه بازگشت نمودند.

ص: ۲۹۲

در این سال به حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله اطلاع دادند که جماعتی از اهل فدک تصمیم دارند از یهودیان خیبر حمایت کنند، پیامبر امیر المؤمنین علیه السّلام را به طرف عبد اللَّه بن سعد که در «فدک» اقامت داشت فرستادند.

در این سال حضرت خاتم النبیین صلی اللَّه علیه و آله عبد الرحمن بن عوف را به طرف «دومه الجندل» فرستاد و به او فرمود: اگر مردمان آن ناحیه از شما اطاعت کردند، و مسلمان شدند با دختر رئیس آن‌ها ازدواج کن، هنگامی که اصحاب پیامبر به این محل رسیدند اهالی آنجا اسلام را قبول کردند، پس از این عبد الرحمن با

ص: ۲۹۳

«تماضر» دختر «اصبغ» که رئیس این ناحیه بود ازدواج نمودند.

واقدی گفته: در سال ششم جماعتی از اهالی «عرنیین» چوپان حضرت رسول را کشتند، و پیامبر از این موضوع ناراحت شد، و لذا گروهی از مسلمین را به این ناحیه فرستادند، اصحاب رسول خدا بیست نفر از سواران مشرکین را با شتران این قبیله به مدینه آوردند، و حضرت رسول امر کردند دست و پای این جماعت را بریدند و چشمهای آن‌ها را کور کردند، و آنان را در «حره» بازداشت کردند تا همگان مردند.

جابر بن عبد اللَّه گفته: پیامبر در باره این جماعت نفرین کردند، و گفتند: پروردگارا چشم این جمعیت را کور کن تا راه را نبینند. جابر گفت: دعای پیامبر در باره آن‌ها مستجاب شد.

در این سال ابو العاص بن ربیع برای تجارت به طرف شام حرکت کرد، و مقداری از اموال قریش را با خود همراه داشت، یکی از سرایای حضرت رسول به این کاروان برخورد کردند و اموال آن‌ها را گرفتند، ولی ابو العاص فرار کرد و مسلمین به او دست پیدا نکردند، اصحاب پیامبر اموال را به مدینه خدمت آن حضرت آوردند، و او هم در میان آنان تقسیم کرد. ابو العاص به مدینه آمد و به زینب دختر پیامبر پناهنده شد، و از وی خواست تا از پدرش درخواست کند اموال او را برگرداند، و هم چنین امانت‌های اشخاصی را که در اختیار او بود بوی پس دهد، پس از اینکه زینب جریان را خدمت پدرش عرض کرد، حضرت رسول اشخاصی را که در سریه بودند احضار کرد و به آنان فرمود: همان طور که اطلاع دارید ابو العاص از خانواده ما هست، اکنون اگر میل دارید اموالش را برگردانید. اصحاب حضرت رسول پس از شنیدن سخنان پیامبر اموال وی را برگردانیدند پس از این ابو العاص به مکه برگشت و امانت های مردم را برگردانیده و گفت: من قبل از اینکه نزد شما حاضر

شوم میل داشتم مسلمان گردم،

ص: ۲۹۴

ولی خیال کردم شما خواهید گفت: ابو العاص برای این مسلمان شد که اموال مردم را از بین ببرد، اینک گواهی می‌دهم که خداوند یکی است و محمد صلی اللّه علیه و آله هم رسول او می‌باشد.

**[ترجمه]

«۴»

أقول: قال الکازرونی فی حوادث السنه الخامسه فی هذه السنه کانت غزاه المریسیع و ذلک أن بنی المصطلق کانوا ینزلون علی بئر یقال لها المریسیع و کان سیدهم الحارث بن أبی ضرار فسار فی قومه و من قدر علیه فدعاهم إلی حرب رسول الله صلی الله علیه و آله فأجابوه و تهیئوا للمسیر معه فبلغ ذلک رسول الله صلی الله علیه و آله فأرسل بریده بن الحصیب لیعلم علم ذلک فأتاهم و لقی الحارث بن أبی ضرار و کلمه و رجع إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فأخبره فندب رسول الله صلی الله علیه و آله الناس إلیهم فأسرعوا الخروج و معهم ثلاثون فرسا و خرج معهم جماعه من المنافقین و استخلف رسول الله صلی الله علیه و آله علی المدینه زید بن حارثه و خرج یوم الإثنین للیلتین خلتا من شعبان و بلغ الحارث بن أبی ضرار و من معه مسیر رسول الله صلی الله علیه و آله و أنه قتل عینه الذی کان یأتیه بخبر رسول الله صلی الله علیه و آله فسی ء بذلک و خاف و تفرق من معه من العرب و انتهی رسول الله صلی الله علیه و آله إلی المریسیع و ضرب علیه قبته و معه عائشه و أم سلمه فتهیئوا للقتال و صف رسول الله صلی الله علیه و آله و أصحابه فتراموا بالنبل ساعه ثم أمر رسول الله صلی الله علیه و آله أصحابه فحملوا حمله رجل واحد فقتل عشره من العدو و أسر الباقون و سبی رسول الله صلی الله علیه و آله الرجال و النساء و الذریه و النعم و الشاء و کانت الإبل ألفی بعیر و الشاء خمسه آلاف و السبی مائتی أهل بیت سوی رجل واحد و لما رجع

ص: ۲۹۵

۱- إعلام الوری: ۵۹ و ۶۰ (ط ۱) و ۱۰۳- ۱۰۵ (ط ۲) أقول: ذکر المقریزی فی الامتاع: ۲۶۹ و الیعقوبی فی تاریخه ۲: ۵۵ سریه زید بن حارثه الی أم قرفه فاطمه بنت ربیعه بن بدر الفزاریه بناحیه وادی القری، قال المقریزی: کانت فی رمضان سنه ست. و فصلها.راجعهما. وذکرا سریه عبدالله بن رواحه إلی اسیر بن زارم (او الیسیر بن رزام. رازم کما فی الیعقوبی والسیره) بخیبر وکان من یهود وذلک فی شوال. وذکر المقریزی سریه کرز بن جابر الفهری فی شوال ایضا ، وذکر سرایاه صلی الله علیه وآله ابن هشام فی السیره ۴ : ۲۸۱. والیعقوبی فی تاریخه ۲ : ۵۲ : ۶۰.

المسلمون بالسبی قدم أهالیهم فافتدوهم و خلصت جویره (۱) بنت الحارث فی سهم ثابت بن قیس و ابن عم له فکاتباها فسألت رسول الله صلی الله علیه و آله فی کتابتها فأدی عنها و تزوجها و سماها بره و قیل إنه جعل صداقها عتق أربعین من قومها و بعث رسول الله صلی الله علیه و آله أبا نضله الطائی بشیرا إلی المدینه بفتح المریسیع.

و روی عن عائشه أنها قالت أصاب رسول الله صلی الله علیه و آله نساء بنی المصطلق فأخرج الخمس منه ثم قسمه بین الناس فأعطی الفارس سهمین فوقعت جویریه بنت الحارث فی سهم ثابت بن قیس و کانت تحت ابن عم لها یقال له صفوان بن مالک فقتل عنها و کاتبها ثابت بن قیس علی تسع أواق و کانت امرأه حلوه لا یکاد یراها أحد إلا أخذت بنفسه فبینا النبی صلی الله علیه و آله عندی إذ دخلت علیه جویریه تسأله فی کتابتها فو الله ما هو إلا أن رأیتها فکرهت دخولها علی النبی صلی الله علیه و آله و عرفت أنه سیری منها مثل الذی رأیت فقالت یا رسول الله أنا جویریه بنت الحارث سید قومه و قد أصابنی من الأمر ما قد علمت فوقعت فی سهم ثابت بن قیس و کاتبنی علی تسع أواق فأعنی فی فکاکی فقال أ و خیر من ذلک (۲) فقالت و ما هو فقال أؤدی عنک (۳) کتابتک و أتزوجک فقالت نعم یا رسول الله فقال قد فعلت و خرج الخبر إلی الناس فقالوا أصهار رسول الله صلی الله علیه و آله یسترقون فأعتقوا ما کان فی أیدیهم من نساء بنی المصطلق فبلغ عتقهم مائه أهل بیت بتزویجه إیاها و لا أعلم امرأه أعظم برکه علی قومها منها. (۴).

۱- هکذا فی النسخ، و فی المصدر: جویریه و هو الصحیح.

۲- فی السیره: فهل لک فی خیر من ذلک؟.

۳- فی السیره: اقضی عنک.

۴- فی السیره: قال ابن هشام: «و یقال: لما انصرف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله من غزوه بنی المصطلق و معه جویره بنت الحارث و کان بذات الجیش، دفع جویریه الی رجل من الأنصار ودیعه، و امره بالاحتفاظ بها، و قدم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله المدینه، فاقبل ابوها الحارث بن أبی ضرار بفداء ابنته، فلما کان بعقیق نظر الی الإبل التی جاء بها للفداء فرغب فی بعیرین منها ، فغیبها فی شعب من شعاب العقیق ، ثم أتی النبی صلی الله علیه و آله و قال : یا محمد اصبتم ابنتی وهذا فداؤها ، فقال رسول الله صلی الله علیه و آله ، « فاین البعیران اللذان غیبتهما بالعقیق فی شعب کذا وکذا؟ » فقال الحارث : اشهد ان لا إله الا الله ، وانک محمد رسول الله ، فوالله ما اطلع علی ذلک الا الله ، فاسلم الحارث واسلم معه ابنان له وناس من قومه ، وارسل إلی البعیرین فجاء بهما فدفع الابل إلی النبی صلی الله علیه و آله ودفعت الیه ابنته جویریه فاسلمت وحسن اسلامها ، فخطبها النبی صلی الله علیه و آله إلی ابیها ، فزوجه ایاها واصدقها اربعمائه درهم ». أقول : قال محشی الکتاب : سقطت هذه القطعه کلها من اکثر اصول الکتاب. قال ابن اسحاق : وحدثنی یزید بن رومان ان رسول الله صلی الله علیه و آله بعث إلیهم بعد اسلامهم الولید بن عقبه بن ابی معیط ، فلما سمعوا به رکبوا الیه فلما سمع بهم هابهم ، فرجع إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فاخبره ان القوم قد هموا بقتله ، ومنعوه ما قبلهم من صدقتهم ، فاکثر المسلمون فی ذکر غزوهم حتی هم رسول الله صلی الله علیه و آله بان یغزوهم ، فبینا هم علی ذلک قدم وفدهم علی رسول الله صلی الله علیه و آله فقالوا : یا رسول الله سمعنا برسولک حین بعثته الینا فخرجنا الیه لنکرمه ونؤدی الیه ما قبلنا من الصدقه فانشمر راجعا ، فبلغنا انه زعم لرسول الله صلی الله علیه و آله انا خرجنا الیه

لنقتله ، ووالله ما جئنا لذلك ، فانزل الله تعالى فيه وفيهم : « يا ايها الذين آمنوا ان جاءكم فاسق بنبأ فتبينوا » إلى قوله : (الراشدون). أقول : ذكر نحوه الطبرسي في مجمع البيان ٩ : ١٣٢ ، واليعقوبي في تاريخه ٢ : ٤٠ : وروى فرات في تفسيره انه نزل في بني وليعه.

و فی هذه الغزاه نزلت آیه التیمم.

و فیها کان حدیث الإفک.

و فیها تزوج رسول الله صلی الله علیه و آله زینب بنت جحش بن رباب و أمها أمیمه بنت عبد المطلب و کانت ممن هاجر مع رسول الله صلی الله علیه و آله فخطبها رسول الله صلی الله علیه و آله لزید فقالت لا ـ أرضاه لنفسی قال فإنی قد رضیته لک فتزوجها زید بن حارثه ثم تزوجها رسول الله صلی الله علیه و آله لهلال ذی القعده سنه خمس (۱) من الهجره و هی یومئذ بنت خمس و ثلاثین سنه.

۱- ذکر ابن الأثیر فی أسد الغابه فی زمان تزویجه ثلاثه أقوال: احدها فی سنه ثلاث ذکره عن ابی عبیده، و الثانیه سنه خمس، و الثالثه بعد أمّ سلمه، ذکره عن ابن إسحاق.

أقول: ستأتی قصتها فی أبواب أحوال أزواجه صلی الله علیه و آله.

ثم قال و فی هذه السنه فی ذی الحجه رکب رسول الله صلی الله علیه و آله فرسا إلی الغابه فسقط عنه فجحش فخذه الأیمن فأقام فی البیت خمسا یصلی قاعدا.

و فی هذه السنه نزلت فریضه الحج و أخره رسول الله صلی الله علیه و آله من غیر مانع فإنه خرج إلی مکه سنه سبع لقضاء العمره و لم یحج و فتح مکه سنه ثمان و بعث أبا بکر علی الحاج سنه تسع و حج رسول الله سنه عشر. (۱) و قال عند ذکر حوادث السنه السادسه فیها زار رسول الله صلی الله علیه و آله أمه (۲) مرجعه من غزاه بنی لحیان و کانوا بناحیه عسفان و کانت فی ربیع الأول سنه ست فسمعت بنو لحیان فهربوا فی رءوس الجبال فلم یقدروا علی أحد منهم فجاز علی قبر أمه.

و فیها کانت غزاه رسول الله صلی الله علیه و آله الغابه و هی علی برید من المدینه بطریق الشام فی ربیع الأول روی عن سلمه بن الأکوع قال خرجت قبل أن یؤذن بالأولی و کانت لقاح رسول الله صلی الله علیه و آله ترعی بذی قرد قال فلقینی غلام لعبد الرحمن بن عوف فقال أخذت لقاح رسول الله صلی الله علیه و آله فقلت من أخذها قال غطفان قال فصرخت ثلاث صرخات یا صباحاه فأسمعت ما بین لابتی المدینه ثم اندفعت علی وجهی حتی أدرکتهم و قد أخذوا یستقون من الماء فجعلت أرمیهم بنبل و کنت رامیا و أقول

أنا ابن (۳) الأکوع *** و الیوم یوم الرضع

و أرتجز حتی استنقذت اللقاح منهم و استلبت منهم ثلاثین برده قال و جاء النبی صلی الله علیه و آله و الناس فقلت یا رسول الله قد حمیت الماء (۴) و هم عطاش فابعث إلیهم

۱- المنتقی فی مولد المصطفی: الباب الخامس فیما کان سنه خمس من الهجره.

۲- فی المصدر: قبر أمه.

۳- فی الامتاع: خذها و انا ابن الاکوع. و ذکر ما وقع فی تلک الغزوه مفصلا راجعه.

۴- فی المصدر: قد حمیت القوم الماء.

الساعه فقال يا ابن الأكوع إذا ملكت فأسجح قال ثم رجعنا و يردفنی رسول الله صلی الله علیه و آله علی ناقته حتی دخلنا المدینه. (۱) و فی هذه السنه صلی رسول الله صلی الله علیه و آله صلاه الاستسقاء

بالإسناد عن الزهری عن أنس قال قحل الناس علی عهد رسول الله صلی الله علیه و آله فأتاه المسلمون فقالوا یا رسول الله قحط المطر و یبس الشجر و هلکت المواشی و أسنت الناس فاستسق لنا ربک عز و جل فقال إذا کان یوم کذا و کذا فاخرجوا و أخرجوا معکم بصدقات قال فلما کان ذلک الیوم خرج رسول الله صلی الله علیه و آله و الناس معه یمشی و یمشون علیهم السکینه و الوقار حتی أتوا المصلی فتقدم النبی صلی الله علیه و آله فصلی بهم رکعتین یجهر فیهما بالقراءه و کان صلی الله علیه و آله یقرأ فی العیدین و الاستسقاء فی الأولی بفاتحه الکتاب و الأعلی و فی الثانیه بفاتحه الکتاب و الغاشیه فلما قضی صلاته استقبل القوم بوجهه و قلب رداءه لکی ینقلب القحط إلی الخصب ثم جثا علی رکبتیه و رفع یدیه و کبر تکبیره قبل أن یستسقی ثم قال اللهم اسقنا و أغثنا غیثا مغیثا (۲) و حیا ربیعا و جدا طبقا غدقا مغدقا عاما هنیئا مریئا مریعا (۳) وابلا شاملا (۴) مسبلا مجلجلا (۵) دائما دررا نافعا غیر ضار عاجلا غیر رائث غیثا اللهم تحیی به البلاد و تغیث به العباد و تجعله بلاغا للحاضر منا و الباد اللهم أنزل فی أرضنا (۶) زینتها و أنزل علیها سکنها اللهم أنزل علینا من السماء ماء طهورا تحیی به بلده میتا و اسقه مما خلقت أَنْعاماً وَ أَناسِیَّ کَثِیراً قال فما برحنا حتی أقبل قزع من السحاب فالتأم بعضه إلی بعض ثم مطرت علیهم سبعه أیام و لیالیهن لا تقلع عن المدینه فأتاه

۱- ذکرت تلک الغزوه بطولها فی سیره ابن هشام ۳: ۳۲۲، و منعتنا عجله الطابع و زیاده التعالیق عن تفصیلها.

۲- فی هامش نسخه المصنّف: «اللّهمّ اسقنا غیثا مغیثا» الفائق.

۳- فی هامش نسخه المصنّف: «مریعا مریعا مرتعا» الفائق.

۴- فی هامش نسخه المصنّف: «سائلا». الفائق.

۵- فی المصدر و النسخ غیر نسخه المصنّف: مجللا، و یأتی فی البیان أیضا ذلک.

۶- فی هامش نسخه المصنّف: «اللّهمّ انزل علینا بارضنا». الفائق.

المسلمون فقالوا يا رسول الله قد غرقت الأرض و تهدمت البيوت و انقطعت السبل فادع الله تعالى أن يصرفها عنها فضحک رسول الله صلى الله عليه و آله و هو على المنبر حتى بدت نواجذه تعجبا لسرعه ملاله ابن آدم ثم رفع يديه ثم قال حوالينا و لا علينا اللهم على رءوس الظراب و منابت الشجر و بطون الأوديه و ظهور الآكام فتصدعت عن المدينه حتى كانت فى مثل الترس عليها كالفسطاط تمطر مراعيها و لا تمطر فيها قطره.

و فى بعض الروايات أنه لما صارت المدينه كالفسطاط ضحک رسول الله صلى الله عليه و آله حتى بدت نواجذه ثم قال لله أبى طالب لو كان حيا قرت عيناه من الذى ينشدنا قوله فقام على بن أبى طالب عليه السلام فقال يا رسول الله كأنک أردت

و أبيض يستسقى الغمام بوجهه*** ثمال اليتامى عصمه للأرامل

يلوذ به الهلاک من آل هاشم*** فهم عنده فى نعمه (١) و فواضل

كذبتم و بيت الله يبزى محمد***و لما نقاتل دونه و نناضل. (٢)

و نسلمه حتى نصرع حوله***رو نذهل عن أبنائنا و الحلائل

فقال رسول الله صلى الله عليه و آله أجل فقام رجل من كنانه فقال

لک الحمد و الشكر ممن شكر*** سقينا بوجه النبى المطر

دعا الله خالقه دعوه***إليه و أشخص منه البصر

فلم يک إلا كإلقا (٣) الردا*** و أسرع حتى رأينا المطر

دفاق العزائل جم البعاق*** أغاث به الله عليا مضر

و كان كما قاله عمه*** أبو طالب أبيض ذو غرر

١- ذكر ابن هشام تلک القصيده بطولها فى السيره: ١: ٢٨٦- ٢٩٨ و فيه: فى رحمه و فواضل.

٢- فى السيره:

٣- قصر لاجل الشعر.

به الله یسقی صوب الغمام***و هذا العیان لذاک الخبر

فمن یشکر الله یلقی المزید*** و من یکفر الله یلقی الغیر

فقال رسول الله صلی الله علیه و آله إن یک شاعر أحسن فقد أحسنت. (۱).

**[ترجمه]می گویم: کازرونی در بیان اتفاقات سال پنجم هجری گوید: در این سال غزوه مریسیع اتفاق افتاد و ماجرا از این قرار بود که بنی مصطلق در چاهی به نام مریسیع فرود می‌آمدند و رئیس آن‌ها حارث بن ابی ضرار بود. او در میان قومش و کسانی که در استطاعت او بودند رفت و آنان را به جنگ با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرا خواند و آن‌ها اجابت کردند و برای حرکت با او آماده شدند. این خبر به رسول خدا رسید. پس بریده بن حصیب را فرستاد تا از این خبر اطلاع پیدا کند. او به نزد آن‌ها آمد و با حارث بن ابی ضرار ملاقات کرده و با او صحبت کرد سپس به نزد رسول خدا بازگشت و آن حضرت را با خبر ساخت. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مردم را برای حرکت به سوی آن‌ها مامور کرد و آن‌ها همراه با سی اسب شتابان بیرون رفتند و گروهی از منافقان نیز با آنان بیرون رفتند. رسول خدا زید بن حارثه را در مدینه به جای خود گماشت و روز دوشنبه دوم شعبان رهسپار شد. خبر حرکت رسول خدا و کشته شدن جاسوسی که خبر رسول خدا را برای حارث بن ابی ضرار می‌آورد به او و همراهانش رسید. وضعیت حارث از این ماجرا ناگوار شد و ترس به دل راه داد و همراهان عرب او پراکنده شدند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به مریسیع رسید و در آنجا چادر زد و همراه آن حضرت عائشه و امّ سلمه بود. مسلمانان برای نبرد آماده شدند و رسول خدا و یارانش صف کشیدند و ساعتی را به سوی هم تیر انداختند سپس رسول خدا به یارانش فرمان داد و آنان یکپارچه و به طور دسته جمعی یورش بردند و ده نفر از دشمن را از پای درآوردند و بقیه آن‌ها به اسارت درآمدند. رسول خدا مردان و زنان و کودکان و شتران و گوسفندان را به اسیری گرفت. تعداد شتران دو هزار و گوسفندان پنج هزار و اسیران دویست زن به جز یک مرد بودند. چون مسلمانان

ص: ۲۹۵

با اسیران بازگشتند، خانواده اسراء آمدند و فدیه آن‌ها را پرداخت کردند. جویره دختر حارث سهم ثابت بن قیس و پسر عموی او شد، آن دو جویرهٔ را باز خرید کردند و جویرهٔ در باره باز خریدش از رسول خدا درخواست کرد. پیامبر او را خرید و به ازدواج خود در آورد و او را برّهٔ نام نهاد. و گویند: پیامبر مهریه جویرهٔ را آزاد کردن چهل نفر از قومش قرار داد. رسول خدا ابا نضلهٔ طائی را به مدینه فرستاد تا مژده فتح مریسیع را به مردم بدهد.

از عائشه روایت شده که گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم زنان بنی مصطلق را به اسارت گرفت و یک پنجم آن‌ها را بیرون آورد و در میان مردم تقسیم کرد و به سوارکاران دو سهم می‌داد. جویریهٔ دختر حارث سهم ثابت بن قیس شد و جویریهٔ در اختیار پسر عموی او به نام صفوان بن مالک قرار گرفت. شوهر او مُرد و ثابت قیس در مقابل نه اوقیه او را باز خرید کرد. جویریهٔ زن زیبایی بود که هر کس او را می‌دید مجذوبش می گشت. در هنگامی که پیامبر در نزد من بود، جویریه به نزد پیامبر آمد و خواست که او را باز خرید کند. سوگند به خدا به محض اینکه او را دیدم دوست نداشتم که بر پیامبر وارد شود و دانستم که او در وی همان چیزی را می‌بینند که من دیدم. جویریهٔ گفت: ای رسول خدا من جویریهٔ دختر حارث که سرور

قومش است، می‌باشم و همانطور که می‌دانی به این وضع گرفتار آمده‌ام و در سهم ثابت بن قیس قرار گرفتم و او در ازای نه اوقیه مرا باز خرید کرده است، پس برای آزاد شدنم به من کمک کن. فرمود: پیشنهاد بهتری برایت دارم. گفت: آن چیست؟ فرمود: من فدیه تو را پرداخت می‌کنم و به ازدواج خودم در می‌آورم. گفت: بله ای رسول خدا. فرمود: من این کار را انجام می‌دهم. این خبر در میان مردم پخش شد و گفتند: خویشاوندان رسول خدا در بردگی باشند؟ پس زنان بنی مصطلق را که در اختیار داشتند آزاد کردند و با ازدواج پیامبر با جویریهٔ صد زن را آزاد کردند و من هیچ زنی را نمی‌شناسم که به اندازه جویریهٔ موجب برکت و شرافت قومش شود.

ص: ۲۹۶

در این غزوه آیه تیمم نازل شد.

در این سال ماجرای افک اتفاق افتاد.

و در این سال رسول خدا با زینب دختر جحش بن رباب که مادرش امیمهٔ دختر عبد المطلب بود، ازدواج نمود. او از جمله کسانی بود که با رسول خدا هجرت کرد و رسول خدا او را برای زید خواستگاری کرد. او گفت: من راضی نیستم با او ازدواج کنم. فرمود: اما من به ازدواج او با تو رضایت داده‌ام. زید بن حارثه با زینب ازدواج کرد. سپس رسول خدا در ماه ذی القعده سال پنجم هجری او را به ازدواج خود در آورد. زینب در آن هنگام سی و پنج سال داشت.

ص: ۲۹۷

می‌گویم: داستان ازدواج زینب را در باب احوال همسران پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم می‌آوریم.

سپس گوید: در این سال در ماه ذی الحجه رسول خدا سوار بر اسبی به جنگل رفت و از اسب افتاد و ران راستش خراش برداشت و پنج روز را در منزل ماند و نشسته نماز می‌خواند.

در این سال فریضه حجّ نازل شد و رسول خدا بدون هیچ مانعی آن را به تاخیر انداخت و در سال هفتم هجری برای انجام عمره به مکه رفت و حجّ به جای نگذارد و در سال هشتم هجری مکه را فتح نمود و در سال نهم هجری ابوبکر را مامور رسیدگی به امور حاجیان قرار داد. و آن حضرت در سال دهم هجری حج گزارد.

و در بیان رویداهای سال ششم هجری گوید: در این سال رسول خدا در بازگشت از غزوه بنی لحیان قبر مادرش را زیارت کرد. آنان در منطقه عسفان بودند و این ماجرا در ماه ربیع الاول سال ششم هجری رخ داد. بنو لحیان خبر آمدن پیامبر را شنیدند و به قله کوه‌ها گریختند و مسلمانان نتوانستند بر هیچ یک از آن‌ها دست یابند. و آن حضرت در مسیر بازگشت بر قبر مادرش گذر کرد.

در این سال رسول خدا غزوه غابهٔ را انجام داد و این منطقه در فاصله یک بریدی مدینه در مسیر شام واقع شده بود که این غزوه در ماه ربیع الاول اتفاق افتاد. از سلمه بن اکوع روایت شده که گوید: پیش از اذان صبح بیرون رفتم و شتران ماده پیامبر

در ذی قرد می‌چریدند. گوید: غلام عبد الرحمن بن عوف به من رسید و گفت: شتران رسول خدا را دزدیدند. گفتم: چه کسی آن را دزدیده است؟ گفت: غطفان. گوید: سه بار فریاد زدم: «یا صباحاه» (به فریادم برسید) ما بین دو لأبۀ (دامنه) مدینه این فریاد را شنیدند سپس خودم شتابان به راه افتادم تا اینکه به آن‌ها رسیدم در حالی که آن‌ها آب می‌نوشیدند و من شروع به تیر افکندن به سوی آن‌ها کردن و در حالی که تیر می‌انداختم این شعر را می‌خواندم:

من ابن اکوع هستم و و امروز روز (کشته شدن) فرومایگان است.

من همین طور رجز می‌خواندم تا اینکه شتران را از دست آن‌ها نجات دادم و از آن‌ها سی جامه به سرقت بردم. گوید: پیامبر و مردم آمدند و گفم: ای رسول خدا! من مانع از آب خوردن آن‌ها شدم علی رغم اینکه تشنه بودند، پس فورا کسی را به دنبال آن‌ها بفرست.

ص: ۲۹۸

فرمود: ای ابن اکوع هنگامی که استطاعت یافتی و قدرتمند شدی، آسان بگیر و گذشت کن. گوید: سپس در حالی رسول خدا بر ترک من بر شترش سوار بود بازگشتیم تا به مدینه رسیدیم.

در این سال رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نماز استسقاء را خواند. زهری از انس روایت کرده که گوید: در زمان حیات رسول خدا مردم دچار خشکسالی شدند و مسلمانان به نزد پیامبر آمدند و گفتند: ای رسول خدا باران قطع شده و درختان خشک گردیده و چهارپایان هلاک شده و مردم به خشکسالی گرفتار آمده‌اند، پس از پروردگارت که عزّ و جلّ است برای ما طلب باران بنما. فرمود: «چون فلان روز رسید بیرون بیائید و صدقه‌های خود را همراهتان بیاورید.» گوید: چون آن روز مقرر فرا رسید رسول خدا همراه مردم به آرامی و با متانت بیرون رفتند تا اینکه به مصلّی رسیدند. پیامبر پیش نماز شد و دو رکعت نماز برای آن‌ها خواند که در هر دو رکعت سوره‌ها را به صورت جهری قرائت فرمود و آن حضرت در نماز عید فطر و قربان و نماز طلبیدن باران در رکعت اول سوره فاتحه و سوره اعلی و در رکعت دوم فاتحه و سوره غاشیه را قرائت می... فرمود. چون نمازش را به پایان برد رو به سوی مردم کرد و ردایش را برگردانید تا نشانه‌ای برای تبدیل خشکسالی به حاصلخیزی گردد. سپس بر زانو نشست و دستانش را بلند کرد و پیش از اینکه طلب باران کند یک تکبیر گفت. سپس فرمود: «بار پروردگارا ما را از بارانی تند، پربار، بهاری، رشد دهنده، پربار، پر پشت و فراوان و فراگیر و بی کاست، سیراب کننده به اندازه، سود بخش بی زیان، زود و بی‌درنگ سیراب فرما، پروردگارا سرزمین‌ها را بدان زنده بگردان و بندگان را بدان سیراب، و آن را کفایت کننده برای شهرنشین و روستانشین ما قرار بده، خداوندا زینت آن را بر سرزمین ما فرود آر و قوت آن را در سرزمین ما نازل کن، خداوندا از آسمان آبی پاک بر ما بفرست و زمین مرده‌ای را بدان زنده بگردان و آن را به آنچه برای ما از دام‌ها و انسان‌های بسیار خلق کردی، بنوشان. هنوز از جای خود تکان نخورده بودیم که پاره‌های ابر در آسمان ظاهر شده و به یکدیگر پیوستند سپس هفت شبانه روز باران بر آن‌ها بارید و از مدینه کنار نمی‌رفت.

ص: ۲۹۹

مسلمانان نزد پیامبرآمدند و گفتند: ای رسول خدا زمین غرق شد و خانه‌ها ویران گردید و درمانده شدیم. پس از خدای متعال بخواه که باران را از ما برگرداند. رسول خدا در حالی بر منبر بود به خاطر تعجب از زود خسته شدن بنی آدم خندید تا جایی که دندان‌های پیشین او نمایان شد. سپس دستش را بلند کرده و فرمود: «خداوندا بر اطراف ما باران بباران نه بر ما، پروردگارا بر قله کوه‌ها و محل رویش درختان و وسط وادی‌ها و پشت تپه‌ها باران بباران.» پس ابر درهم پیچید و از فراز آسمان مدینه برطرف گشت تا جایی که گویی آسمان سپری بر مدینه شد مانند چادر، و بر چراگاه‌ها باران می‌بارید اما بر مدینه حتی قطره‌... ای نمی‌بارید.

در برخی روایت‌ها اینگونه آمده است: چون مدینه شبیه چادری شده بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خندید تا جایی که دندان‌های پیشین او نمایان شد سپس فرمود: آفرین خدا بر ابو طالب که اگر زنده بود چشمانش روشن می شد و شاد و مسرور می گشت. کیست که اشعار او را بخواند؟ علیّ بن ابی طالب علیه السلام برخاست و عرض کرد: ای رسول خدا گویا مقصود شما این اشعار است:

و آن سپید چهره ای که به آبروی او از ابر طلب باران می شود، همو که مایه دلخوشی و پناه ایتام و بیوه زنان است.

آن کسان از آل هاشم که مشرف به مرگ و هلاکت اند به او پناهنده می‌شوند. و همگی آن‌ها در نزد او در نعمت و بخشش های فراوان به سر می برند.

به خانه خدا سوگند شما (مشرکین و کفّار) دروغ پنداشتید، ما هرگز محمد را تنها نگذاریم و دست از یاری وی برنداریم، و همیشه برای حفظ او کارزار و پیکار می کنیم.

و او را تسلیم شما نمی کنیم تا اینکه همگی در میدان نبرد در اطراف او به خاک بیفتیم، و از فرزندان و زنان خود غافل و سرگرم بمانیم.

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: آری، (منظورم همین اشعار بود). در اینجا مردی از بنی کنانه برخاست و گفت:

تو را سپاس، و سپاس از سوی همه کسانی که سپاس گویند و شکر کنند که ما به آبروی پیامبر از باران سیراب گشتیم.

او به پیشگاه آفریننده خود خداوند دعا نمود، و چشمان خود را به سوی خداوند خیره ساخت (و چشم از آسمان برنداشت).

پس دیری نپائید مگر به اندازه پشت و رو کردن یک عبا، و با شتاب و سرعت تمام باران بسوی ما بارید.

بارانی پر آب بسان آبی که از سر مشک فرو ریزد، و آن‌قدر تند که زمین را می شکافت، و خداوند بدان سبب به فریاد علیا مضر (نام قبیله ای است) رسید.

پس همان گونه که عمویش ابو طالب گفته بود مردی بخشنده و کریم النفس بود.

ص: ۳۰۰

خداونـد به برکت وجود او از ابرهای سـنگین باران‌های تنـد می فرسـتد و البتّه این عیان است (و خودمان دیـدیم) و سـخن ابی طالب خبر است.

هر کس خدا را شکر کند نعمت‌های بیشتری به او خواهد رسید و هر کس کفران نعمت کند، اوضاعش دگرگون خواهد شد.

رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم فرمود: اگر شـاعری خوب شـعر بسـراید، آن شاعر تو هستی که خوب شـعر سـرود. - . المنتقی فی مولود المصطفی : باب ششم در بیان رخدادهای سال ششم هجری. -

**[ترجمه]

بیان

الجحش سـحج الجلـد أی تقشـره قـوله یوم الرضع بضم الراء و تشدیـد الضـاد جمع راضع و هو اللئیم أی خـذ الرمیه و الیوم یوم هلاـک اللئـام قوله فأسـجح أی فسـهل و أحسن العفو قوله قحـل الناس قال الجزری أی یبسوا من شـده القحط و قـد قحل یقحل قحلا إذا التزق جلده بعظمه من الهزال.

و أسـنت الناس أی دخلوا فی السـنه و هی القحط و الحیا مقصورا المطر و قیل الخصب و ما یحیا به الناس و الجدا بالقصـر أیضـا المطر العام و الطبق الذی یطبق الأرض أی یعم وجهها و الغدق الکبیر القطر.

قوله صـلی الله علیه و آله مریعـا أی عامـا یغنی عن الارتیـاد و النجعه فالنـاس یربعون حیث شـاءوا أی یقیمون و لاـ یحتاجون إلی الانتقـال فی طلب الکلإـ أو من أربع الغیث إذا أنبت الربیع و یروی مرتعا بالتاء المثناه من فوق من رتعت الإبل إذا رعت و أرتعها الله أی أنبت لهـا ما ترتع فیه و الوابل المطر الشدیـد الکبیر القطر و المسـبل من السـبل و هو المطر أیضا و المجلل (۲) الذی یستر الأرض بمائه أو بالنبات الـذی ینبت بمائه کأنه یکسوها ذلک قوله صـلی الله علیه و آله دائما و فی بعض النسـخ دیما و هی جمع دیمه و هی مطر یدوم فی سکون و الدرر جمع الدره و دره السحاب صبه و الرائث البطی ء.

قوله بلاغا أی ما یکفی أهل حضـرنا و بدونا و زینه الأرض حیاتها بنباتها و السـکن القوت الذی یسکن به فی الدار کالنزل و هو الطعام الذی ینزل علیه و یکتفی به.

ص: ۳۰۱

۱- المنتقی فی مولد المصطفی: الباب السادس فیما کان سنه ست من الهجره.

۲- تقدم فی متن الخبر: (مجلجلا) و لعله مصحف. و المجلجل: السحاب الراعد المنطبق بالمطر.

قوله حوالينا فى موضع نصب أى أمطر حوالينا و لا تمطر علينا و الظراب جمع ظرب ككتف و هى الجبال الصغار و القزع بالتحريك قطع من السحاب رقيقه الواحده قزعه و هو ما يفرق بين جمعه و واحده بالتاء كما يقال سحاب و سحابه و قوله عليها أى على المدينه و كلمه فى كأنها زائده أى حتى كانت المدينه أو السماء مثل الترس وسط السحاب و السحاب عليها كالفسطاط و هى الخيمه و الثمال بالكسر الملجأ و الغياث أو المطعم فى الشده و عصمه للأرامل أى يمنعهن من الضياع و الحاجه و يبزى أى يقهر و يغلب.

قوله ممن شكر أى الذى يحمد الله إنما يشكره بما أولاه من نعمه أو الحمد بتوفيق الله الذى شكر من عباده العمل اليسير فى جنب النعمه الكثيره قوله إليه أى إلى إنزال الغيث قوله كإلقا الرداء هذا من الممدود الذى قصر لأجل الشعر كما يمد المقصور للشعر و الدفاق المطر الواسع الكثير المندفق و العزائل مقلوب من العزالى جمع العزلاء و هى فم المزاده شبه ما يمطر من السحاب بما يتدفق من فم المزاده و البعاق بالضم السحاب الذى يتبعق بالماء أى يتصبب و قيل البعاق المطر العظيم و الجم الكثير قوله به الله يسقى فيه انكسار اللفظ و الوزن و يرويه بعضهم به الله أنزل و الصوب نزول المطر و الغير التغير و من يكفر الله فى نعمه تغير حاله.

قال و فى هذه السنه كانت سريه عبد الله بن عتيک لقتل أبى رافع عبد الله بن أبى الحقيق و قيل سلام بن أبى الحقيق

بإسنادى فى سماع البخارى إليه بإسناده عن البراء قال بعث رسول الله صلى الله عليه و آله إلى أبى رافع اليهودى جماعه من الأنصار و أمر عليهم عبد الله و كان أبو رافع يؤذى رسول الله صلى الله عليه و آله و يعين عليه و كان فى حصن له بأرض الحجاز فلما دنوا منه و قد غربت الشمس و راح الناس بسرحهم قال عبد الله لأصحابه اجلسوا مكانكم فإنى منطلق و متلطف للبواب لعلى أدخل فأقبل حتى دنا من الباب ثم تقنع بثوبه كأنه يقضى حاجته و قد دخل الناس فهتف به البواب

یا عبد الله إن کنت ترید أن تدخل فادخل فإنی أرید أن أغلق الباب فدخلت فکمنت فلما دخل الناس أغلق الباب ثم علق الأغالیق علی ود (۱) قال فقمت علی الأقالید (۲) فأخذتها ففتحت الباب و کان أبو رافع یسمر عنده و کان فی علالی (۳) فلما ذهب عنه أهل سمره صعدت إلیه فجعلت کلما فتحت بابا أغلق (۴) علی من داخل فقلت إن القوم نذروا بی لم یخلصوا إلی حتی أقتله فانتهیت إلیه فإذا هو فی بیت مظلم وسط عیاله لا أدری أین هو من البیت قلت أبا رافع (۵) قال من هذا فأهویت نحو الصوت فأضربه ضربه بالسیف و أنا دهش فما أغنیت شیئا و صاح فخرجت من البیت فأمکث غیر بعید ثم دخلت إلیه فقلت ما هذا الصوت یا با رافع فقال لأمک الویل إن معی رجلا فی البیت ضربنی قبل بالسیف قال فأضربه ضربه أثخنته و لم أقتله ثم وضعت ظبه (۶) السیف فی بطنه حتی أخذ فی ظهره فعرفت أنی قتلته فجعلت أفتح الأبواب بابا بابا حتی انتهیت إلی درجه له فوضعت رجلی و أنا أری أنی قد انتهیت إلی الأرض فوقعت فی لیله مقمره فانکسرت ساقی فعصبتها بعمامتی ثم انطلقت حتی جلست علی الباب فقلت لا أخرج اللیله حتی أعلم أ قتلته فلما صاح الدیک قام الناعی علی السور فقال أنعی أبا رافع تاجر أهل الحجاز فانطلقت إلی أصحابی فقلت النجاء فقد قتل الله أبا رافع فانتهیت إلی النبی صلی الله علیه و آله فحدثته فقال ابسط رجلک فبسطت رجلی فمسحها

۱- فی البخاری: علی وتد (ود خ).

۲- فی المصدر و البخاری: فقمت الی الاقالید.

۳- فی البخاری: (علی علالی له).

۴- فی المصدر و صحیح البخاریّ: اغلقت.

۵- فی البخاری: یا ابا رافع.

۶- ظبه السیف: حده. و فی المصدر: ضیب السیف. و هو مصحف، و الصحیح اما ظبه کما فی الصلب، أو ضبیب، بالضاد المعجمه، أو صبیب بالصاد المهمله. کما فی هامش البخاری و هما بمعنی طرف السیف و حدّه.

و كأنما (١) لم أشتكها قط. (٢).

السرح (٣) الإبل و المواشى تسرح للرعى بالغداه و الأغاليق المفاتيح و الأقاليد جمع إقليد و هو المفتاح فى لغه اليمن و الود بفتح الواو الوتد و هى لغه تميم و العلالى جمع عليه و هى الغرفه قوله نذروا بكسر الذال أى علموا.

و فى هذه السنه كان قصه العرنيين (۴) فى شوالها قالوا قدم نفر من عرنيه ثمانيه على رسول الله صلى الله عليه و آله فأسلموا و اجتووا (۵) المدينه فأمر بهم رسول الله صلى الله عليه و آله إلى لقاحه و قال لو خرجتم إلى ذود لنا فشربتم من ألبانها فقتلوا الراعى و قطعوا يده و رجله و غرسوا الشوك فى لسانه و عينيه حتى مات و بلغ رسول الله صلى الله عليه و آله الخبر فبعث فى أثرهم عشرين فارسا و استعمل عليهم كرز بن جابر الفهرى فأدركهم فأحاطوا بهم (۶) و أسروهم و ربطوهم حتى قدموا بهم المدينه و كان رسول الله صلى الله عليه و آله بالغابه فخرجوا بهم نحوه فأمرهم فقطعت أيديهم و أرجلهم و سمل أعينهم (٧) و صلبوا هناك و كانت اللقاح خمس عشره لقحه فردوها إلا واحده نحروها (٨).

١- فى المصدر و فى هامش البخارى: (فكانما) و فى صلب البخارى: فكانها.

٢- المنتقى فى مولد المصطفى: الباب السادس فيما كان فى سنه ست من الهجره. و رواه البخارى فى صحيحه ۵: ١١٧ و ١١٨.

٣- فى النسختين المطبوعتين من المصدر ذكر هنا (بيان) و نسخه المصنّف خاليه عنه، و لا يحتاج إليه، لان التفاسير من صاحب المنتقى لا من المصنّف.

۴- هكذا فى نسخه المصنّف، و فيها بعد ذلك: (عرنيه) و فى المصدر: (العرينيين) و بعده: (عرنيه) و الصحيح فيهما: عرينه بتقديم الياء على النون. و فى السيره: قدم نفر من قيس كبه من بجيله، فاستوبئوا و طحلوا.

۵- فى المصدر: (و استوبئوا) و فى هامشه: (و استوخموها كما فى روايه اخرى).

۶- فى المصدر: فأدركوهم.

٧- تقدم تفسيرها.

٨- المنتقى فى مولود المصطفى: الباب السادس فيما كان سنه ست من الهجره.

**[ترجمه]«الجحش» سحج پوست یعنی کنده شدن پوست است. «یوم الُرضّع» با ضمه راء و تشدید ضاد جمع راضع به معنای فرومایه و پست است. یعنی این تیر را بگیر که امروز روز نابودی فرومایگان است. «فاسحج» یعنی آسان بگیر و خوب گذشت کن. «قحل الناس» جزری گوید: یعنی از شدت قحطی خشک گردیدند و «قد قحل یقحل قحلا» هرگاه از گرسنگی و لاغری پوستش به استخوان بچسبد.

«اسنت الناس» یعنی وارد خشکسالی شدند. «الحیا» با الف مقصور به معنای باران است. و گفته شده: به معنای حاصلخیزی و آنچه که مردم بدان زنده و پویا می گردند. «الجدا» نیز با الف مقصور به معنای باران فراگیر است. و «الطبق» بارانی است که سطح زمین را فرا می گیرد. «الغدق» باران دانه درشت است.

فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم «مریعاً» یعنی باران فراگیری که نیازمند به دنبال آب و گیاه گشتن نداشته باشد و مردم هر جا بخواهند اقامت کنند. یعنی: در مکانی اقامت کنند و نیازی به انتقال به دنبال آب و گیاه نداشته باشند. یا از «اربع الغیث» هرگاه بهار برویاند. و «مرتعاً» با تاء نیز روایت شده است .که از «رتعت الابل» است یعنی شتر چرید. و «ارتعها الله» یعنی خداوند برای شتران چیزی که در آن بچرند رویانید. «الوبل» باران شدید دانه درشت است. «المسبل» از السبل به معنای باران است. «المجلّل» بارانی است که با آبش یا با گیاهانی که با آب آن می‌روید، زمین را بپوشاند گویی زمین را می‌پوشاند. «دائماً» در برخی نسخه‌ها «دیماً» آمده که جمع کلمه دیمهٔ به معنای بارانی است که به آرامی ادامه پیدا می کند. «الدرر» جمع الدرهٔ است و درّهٔ السحاب یعنی ریزش باران. و «الرائث» یعنی آرام.

«بلاغاً» یعنی بارانی که برای شهرنشین و روستا نشین ما کفایت کند. «زینهٔ الارض» یعنی زنده شدن زمین با روئیدن گیاه. «السکن» یعنی قوت و غذایی که بدان در خانه ساکن می‌شوند. مانند «النزل» که غذایی است که بر آن نزول کنند و بدان بسنده نمایند.

ص: ۳۰۱

«حوالینا» در موضع نصب است یعنی: «امطر حوالینا و لا تمطر علینا». «الظراب» جمع الظرب بر وزن کتف به معنای کوه کوچک است. «القزع» با حرکت حروف پاره‌های نازک ابر است. مفرد آن «قزعهٔ» و از جمله کلماتی است با که تاء موحّده میان جمع و مفرد آن تفاوت گذاشته می‌شود مانند سحاب و سحابهٔ. «علیها» یعنی علی المدینهٔ. و ظاهرا کلمه «فی» زائده است یعنی تا جایی که مدینه یا آسمان هچوم سپری در وسط ابرها شد و ابرها بر روز آن شبیه فسطاط یعنی چادر بودند. «الثِمال» با کسره ثاء به معنای پناهگاه و غذا دادن به بیچارگان است. یا کسی که در سختی طعام می‌بخشد. «عصمهٔ للأرامل» یعنی بیوه‌ها را از مرگ و نیازمندی نجات محافظت می کند. «یبزی» یعنی مقهود و مغلوب می‌شود.

«ممن شکر» یعنی کسی که خداوند را سپاس گوید، در واقع به خاطر نعمت‌هایی که به او بخشیده، خداوند را شکر و سپاس می گوید یا حمد وسپاس با توفیق خداوندی است که در ازای عمل اندک، نعمت‌های بیشمار به آنان می‌بخشد. «الیه» یعنی به فرستادن باران. «کالقاء الرداء» این کلمه اسم ممدودی است که به خاطر وزن شعر مقصور شده چنانچه به خاطر وزن شعری اسم مقصور، ممدود می‌شود. «الدفاق» باران وسیع و ریزان است. «العزایل» مقلوب از «العزالی» جمع العزلاء به معنای دهانه

مشک است. بارانی را که از ابرها می‌ریزد به آبی که از دهانه مشک می‌ریزد تشبیه کرده است. «البعاق» با ضمه ابری است که آب می‌ریزد. و گفته شده: البعاق باران بسیار و فراوان است. «به الله یسقی» در این عبارت لفظ و وزن شکسته شده است. و برخی به صورت «به الله انزل» روایت کرده‌اند. «الصوب» ریزش باران است. و «الغیر» یعنی دگرگونی یعنی هر کس کفران نعمت کند اوضاعش دگرگون می‌شود.

گوید: در این سال سریه عبد الله بن عتیک برای قتل ابو رافع عبد الله بن ابی حقیق فرستاده شد. و گفته شده نام او سلّام بن ابی الحقیق بود. با اسناد من در سماع بخاری از او با اسناد از براء گوید: رسول خدا گروهی از انصار را به سوی ابو رافع یهودی فرستاد و عبد الله را فرمانده آن‌ها کرد. ابو رافع رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را آزار می‌داد و دشمن را بر علیه او یاری می‌داد و در قلعه‌ای درسرزمین حجاز بود. چون به او نزدیک شدند در حالی که غروب خورشید کرده بود و مردم با ستوران خود برمی‌گشتند عبد الله به یارانش گفت: سر جای خود بنشینید من می‌روم و از دربان خواهش می‌کنم شاید داخل شوم. او پیش آمد تا به نزدیکی در رسید سپس با جامه‌اش خود را پوشانید بسان کسی که نیازی می‌طلبد. مردم وارد شده بودند و دربان صدا کرد:

ص: ۳۰۲

ای عبد الله اگر می‌خواهی داخل شوی، داخل شو، می‌خواهم در را ببندم. من داخل شدم و کمین کردم و چون مردم وارد شدند در را بست. سپس کلون‌های در را بر چوب قفل کرد. گوید: من کلیدها را گرفته و در را گشودم. در نزد ابو رافع مجلس شب نشینی برپا بود و در بالا خانه نشسته بود. چون شب هنگام قصه گویان شبانه او از نزدش رفتند به نزدش رفتم و هر بار که دری را باز می‌کردم از داخل بر خودم قفل می‌کردم. گفتم: قوم من دانسته‌اند که به من مخلص نخواهند شد مگر اینکه او را بکشم. به نزد او رسیدم و او در خانه‌ای تاریک در میان عیالش نشسته بود و نمی‌دانستم در کجای خانه نشسته بود. گفتم: ابو رافع! گفت: کیستی؟ خودم را به طرف صدا انداختم و با شمشیر ضربه‌ای به زدم و من حیران و سرگردان بودم و کاری به پیش نبردم. او فریاد برآورد و من از منزل بیرون رفتم. اندکی درنگ کرده سپس بر او وارد شدم و گفتم: این صدای کیست ابو رافع؟ گفت: مادرت بمیرد، مردی در منزل همراهم است که پیش‌تر مرا با شمشیر زد. گوید: ضربه‌ای بر او وارد ساختم و او را ضعیف و ناتوان کردم اما وی را نکشتم. سپس لبه شمشیر را در شکمش فرو کردم تا اینکه از پشت او بیرون آمد. پس دریافتم که او را کشته‌ام. سپس درها را یک یک می‌گشودم تا اینکه به پلکانی رسیدم. پایم را گذاشتم و می‌دیدم که به زمین رسیده‌ام. در شبی مهتابی بر زمین افتادم و ساقم شکسته شد و با دستارم آن را بستم. سپس به راه افتادم تا بر در نشستم و گفتم: امشب تا ندانم او را کشته‌ام بیرون نمی‌روم. چون خروس بانگ برداشت خبر دهنده مرگ در شیپور دمید و گفت: خبر مرگ ابو رافع تاجر اهل حجاز را می‌دهم. به نزد یارانم رفتم و گفتم: رها شدیم. خداوند ابو رافع را کشت. پس به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم رسدیم و ماجرا را برای آن حضرت بازگو کردم. فرمود: دستانت را باز کن. من دستم را باز کردم و آن حضرت دستم را مسح کرد

ص: ۳۰۳

و گویی هرگز دردی نداشتم. - . المنتقی فی مولود المصطفی : باب ششم در بیان رویدادهای سال ششم هجری. بخاری در

صحیح خود ۵ : ۱۱۷ - ۱۱۸ این حدیث را روایت کرده است. -

«السرح» شتر و چهارپایان است که صبح هنگام برای چرا بیرون برده می‌شوند. «الاغالیق» یعنی کلیدها. و «الاقالید» جمع اقلید که در لهجه یمن به معنای کلید است. «الودّ» درلهجه تمیم با فتحه واو به معنای آنچه از چوب و مانند آن در زمین فرو کنند. «العلالی» جمع علیّهٔ به معنای اتاق و بالا خانه است. «نذروا» با کسره ذال یعنی دریافتند.

در این سال در ماه شوال داستان عرنین اتفاق افتاد. گفتند: گروهی هشت نفره از عرنیه به نزد رسول خدا آمدند و اسلام آوردند و در مدینه اقامت گزیدند. رسول خدا دستور داد که از شتران ماده خود استفاده کنند و فرمود: «کاش به نزد شتران ما می‌رفتید و از شیر آن می‌نوشیدید.» آن‌ها چوپان را کشتند و دست و پایش را بریدند و خار در زبان و چشم او فرو کردند تا اینکه مُرد. این خبر به رسول خدا رسید و بیست سوارکار به دنبال آن‌ها فرستاد و کرز بن جابر فهری را به عنوان فرمانده بر آنان گماشت. اینان به آن‌ها رسیدند و آن‌ها را احاطه کرده و به اسارت گرفته و آنان را بستند و به مدینه آوردند. رسول خدا در جنگل بود. پس اسیران را به نزد آن حضرت بردند و پیامبر دستور فرمود و دستان و پاهای آن‌ها قطع گردید و چشمانشان از کاسه درآمد و همانجا به صلیب کشیده شدند. شتران ماده نیز پانزده شتر بودند که به جز یکی از آن‌ها که آن را ذبح کرده بودند، بقیه را برگرداندند. - . المنتقی فی مولود المصطفی : باب ششم در بیان حوادث سال ششم هجری. -

ص: ۳۰۴

**[ترجمه]

«۵»

أَقُولُ وَ قَالَ ابْنُ الْأَثِيرِ فِي الْكَامِلِ فِي حَوَادِثِ السَّنَهِ السَّادِسَهِ كَانَتْ غَزْوَهُ بَنِي لِحْيَانَ فِي جُمَادَى الْأُولَى مِنْهَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى بَنِي لِحْيَانَ يَطْلُبُ بِأَصْحَابِ الرَّجِيعِ خُبَيْبِ بْنِ عَدِيٍّ وَ أَصْحَابِهِ وَ أَظْهَرَ أَنَّهُ يُرِيدُ الشَّامَ لِيُصِيبَ مِنَ الْقَوْمِ غِرَّهً وَ أَغَذَّ السَّيْرَ (۱) حَتَّى نَزَلَ عَلَى غِرَانٍ (۲) مَنَازِلِ بَنِي لِحْيَانَ فَوَجَدَهُمْ قَدْ حَذِرُوا وَ تَمَنَّعُوا فِي رُءُوسِ الْجِبَالِ فَلَمَّا أَخْطَأَهُ مَا أَرَادَ مِنْهُمْ خَرَجَ فِي مِائَتَيْ رَاكِبٍ حَتَّى نَزَلَ عُسْفَانَ تَخْوِيفاً لِأَهْلِ مَكَّهَ وَ أَرْسَلَ فَارِسَيْنِ مِنَ الصَّحَابَهِ (۳) حَتَّى بَلَغَا كُرَاعَ الْغَمِيمِ ثُمَّ عَادُوا (۴).

ثُمَّ ذَكَرَ بَعْدَ ذَلِكَ غَزْوَهَ ذِي قَرَدٍ كَمَا ذَكَرْنَاهَا سَابِقاً وَ قَالَ وَ الرِّوَايَهُ الصَّحِيحَهُ عَنْ سَلَمَهَ أَنَّهَا كَانَتْ بَعْدَ مَقْدَمِهِ الْمَدِينَهَ مُنْصَرِفاً مِنَ الْحُدَيْبِيَهِ.

**[ترجمه]ابن اثیر در کامل در بیان حوادث سال ششم هجری گوید: غزوه بنی لحیان در ماه جمادی الاولی اتفاق افتاد بدین قرار که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به سوی بنی لحیان رفت و به دنبال یاران رجیع یعنی خبیب بن عدی و دوستانش پرداخت. و وانمود کرد که قصد شام دارد تا به طور ناگهانی بر آنان هجوم آورد. راه را با شتاب می‌پیمود تا به عرار که منازل بنی لحیان بود رسید. آنان را دید که هراسان گشته و به قله‌های کوه‌ها رسید. چون بر آنچه می‌خواست دست نیافت، با دویست سواره روان گشت و برای ترساندن اهل مکه در عسفان فرود آمد. دو تن از سواران سپاه خود را روانه کرد تا خود را کراع الغمیم رساندند سپس بازگشتند. - . الکامل ۲ : ۱۲۸ -

سپس غزوه ذی قرد را همانطور که پیش‌تر ذکر کردیم، بیان کرده و گوید: روایت صحیح از سلمه نقل شده که پس از بازگشت از حدیبیه به مدینه این غزوه اتفاق افتاد.

**[ترجمه]

«۶»

فس وَدُّوا لَوْ تَکْفُرُونَ کَما کَفَرُوا فَتَکُونُونَ سَواءً إِلَی قَوْلِهِ وَ لا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِیًّا وَ لا نَصِیراً فَإِنَّهَا نَزَلَتْ فِی أَشْجَعَ وَ بَنِی ضَمْرَةَ وَ کَانَ خَبَرُهُ (۵) أَنَّهُ لَمَّا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی بَدْرٍ (۶) لِمَوْعِدٍ مَرَّ قَرِیباً مِنْ بِلَادِهِمْ وَ قَدْ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله صَادَرَ (۷) بَنِی ضَمْرَةَ وَ وَادَعَهُمْ (۸) قَبْلَ ذَلِکَ فَقَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا رَسُولَ اللَّهِ هَذِهِ بَنُو ضَمْرَةَ قَرِیباً مِنَّا وَ نَخَافُ أَنْ یُخَالِفُونَا إِلَی الْمَدِینَهِ أَوْ یُعِینُوا عَلَیْنَا قُرَیْشاً فَلَوْ بَدَأْنَا بِهِمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَلَّا إِنَّهُمْ أَبَرُّ الْعَرَبِ بِالْوَالِدَیْنِ

ص: ۳۰۵

۱- أی اسرع.

۲- فی المصدر و السیره: حتی نزل علی غران منازل بنی لحیان، و هی بین أحج و عسفان.

۳- فی المصدر و السیره: من أصحابه.

۴- فی المصدر: ثم عاد قافلا. و فی السیره: ثم کرا، و راح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قافلا. راجع الکامل ۲: ۱۲۸، سیره ابن هشام ۳: ۳۲۱.

۵- من خبرهم خ ل. فی المصدر: و کان خبرهم.

۶- الی غزاه بدر خ ل.

۷- هادن خ ل.

۸- و واعدهم خ ل.

وَ أَوْصَلُهُمْ لِلرَّحِمِ وَ أَوْفَاهُمْ بِالْعَهْدِ وَ كَانَ أَشْجَعُ بِلَادُهُمْ قَرِيباً مِنْ بِلَادِ بَنِی ضَمْرَهَ وَ هُمْ بَطْنٌ مِنْ كِنَانَهَ وَ كَانَتْ أَشْجَعُ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ بَنِی ضَمْرَهَ حِلْفٌ بِالْمُرَاعَاهِ (۱) وَ الْأَمَانِ فَأَجْدَبَتْ بِلَادُ أَشْجَعَ وَ أَخْصَبَتْ بِلَادُ بَنِی ضَمْرَهَ فَصَارَتْ أَشْجَعُ إِلَى بِلَادِ بَنِی ضَمْرَهَ فَلَمَّا بَلَغَ رَسُولَ اللَّهِ مَسِيرُهُمْ إِلَى بَنِی ضَمْرَهَ تَهَيَّأَ لِلْمَسِيرِ (۲) إِلَى أَشْجَعَ فَيَغْزُوهُمْ (۳) لِلْمُوَادَعَهِ (۴) الَّتِی كَانَتْ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ بَنِی ضَمْرَهَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كما كَفَرُوا الْآيَهَ ثُمَّ اسْتَثْنَى بِأَشْجَعَ فَقَالَ إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ أَوْ جاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقاتِلُوكُمْ أَوْ يُقاتِلُوا قَوْمَهُمْ إِلَى قَوْلِهِ فَما جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا وَ كَانَتْ أَشْجَعُ مَحَالُّهَا الْبَيْضَاءُ وَ الْحِلُّ (۵) وَ الْمُسْتَبَاحُ وَ قَدْ كَانُوا قَرُبُوا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَهَابُوا لِقُرْبِهِمْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنْ يَبْعَثَ إِلَيْهِمْ مَنْ يَغْزُوهُمْ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَدْ خَافَهُمْ أَنْ يُصِيبُوا مِنْ أَطْرَافِهِ (۶) شَيْئاً فَهَمَّ بِالْمَسِيرِ إِلَيْهِمْ فَبَيْنَا هُوَ عَلَى ذَلِكَ إِذْ جَاءَتْ أَشْجَعُ وَ رَئِيسُهَا مَسْعُودُ بْنُ رُجَيْلَهَ (۷) وَ هُمْ سَبْعُمِائَهٍ فَنَزَلُوا (۸) شِعْبَ سَلْعٍ وَ ذَلِكَ فِی شَهْرِ رَبِيعٍ الْآخِرِ سَنَهَ سِتٍّ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أُسَيْدَ بْنَ حُصَيْنٍ (۹) فَقَالَ لَهُ اذْهَبْ فِی نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِكَ حَتَّى تَنْظُرَ مَا أَقْدَمَ أَشْجَعَ فَخَرَجَ أُسَيْدٌ وَ مَعَهُ ثَلَاثَهُ نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَوَقَفَ عَلَيْهِمْ فَقَالَ مَا أَقْدَمَكُمْ فَقَامَ إِلَيْهِ مَسْعُودُ بْنُ رُجَيْلَهَ (۱۰) وَ هُوَ رَئِيسُ أَشْجَعَ فَسَلَّمَ عَلَى أُسَيْدٍ وَ عَلَى أَصْحَابِهِ وَ قَالُوا

۱- فی المراعاه خ ل.

۲- للمصير خ ل. أقول: هو الموجود فی المصدر المطبوع.

۳- ليغزوهم خ ل.

۴- للمواعده خ ل.

۵- فی المصدر المطبوع و نسخه مخطوطه: و الجبل.

۶- فی المصدر المطبوع: من افراطه.

۷- ذكرنا سابقا انه مسعود بن رخيله، بالخاء، و عن ابن إسحاق انه مسعر بن رخيله.

۸- و نزلوا خ ل.

۹- حضير خ ل. أقول: لعله الصحيح، اذ لم نجدا سيد بن حصين فی الصحابه.

۱۰- ذكرنا سابقا انه مسعود بن رخيله، بالخاء، و عن ابن إسحاق انه مسعر بن رخيله.

جِئْنَا لِنُوَادِعَ (۱) مُحَمَّداً فَرَجَعَ أَسَيْدٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله علیه و آله فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَافَ الْقَوْمُ أَنْ أَغْزُوَهُمْ فَأَرَادُوا الصُّلْحَ بَيْنِي وَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ بَعَثَ إِلَيْهِمْ بِعَشَرَةِ أَحْمَالِ تَمْرٍ (۲) فَقَدَّمَهَا أَمَامَهُ ثُمَّ قَالَ نِعْمَ الشَّيْ ءُ الْهَدِيَّةُ أَمَامَ الْحَاجَةِ ثُمَّ أَتَاهُمْ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ أَشْجَعَ مَا أَقْدَمَكُمْ قَالُوا قَرُبَتْ دَارُنَا مِنْكَ وَ لَيْسَ فِي قَوْمِنَا أَقَلُّ عَدَداً مِنَّا فَضِقْنَا بِحَرْبِكَ لِقُرْبِ دَارِنَا مِنْكَ وَ ضِقْنَا لِحَرْبِ قَوْمِنَا (۳) لِقِلَّتِنَا فِيهِمْ فَجِئْنَا لِنُوَادِعَكَ فَقَبِلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله ذَلِكَ مِنْهُمْ وَ وَادَعَهُمْ فَأَقَامُوا يَوْمَهُمْ ثُمَّ رَجَعُوا إِلَى بِلَادِهِمْ وَ فِيهِمْ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ الْآيَةَ (۴).

**[ترجمه]تفسیر قمی: «وَدُّواْ لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُواْ فَتَكُونُونَ سَوَاء فَلاَ تَتَّخِذُواْ مِنْهُمْ أَوْلِيَاء حَتَّىَ يُهَاجِرُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَ لاَ تَتَّخِذُواْ مِنْهُمْ وَلِيًّا وَ لاَ نَصِيرًا» - . نساء / ۸۹ -

{همان گونه که خودشان کافر شده اند، آرزو دارند [که شما نیز] کافر شوید، تا با هم برابر باشید. پس زنهار، از میان ایشان برای خود، دوستانی اختیار مکنید تا آنکه در راه خدا هجرت کنند. پس اگر روی برتافتند، هر کجا آنان را یافتید به اسارت بگیرید و بکشیدشان و از ایشان یار و یاوری برای خود مگیرید.} این آیه برای دو قبیله اشجع و بنی ضمره نازل شده است و ماجرای آن از این قرار است که آن هنگام که رسول الله صلی الله علیه و آله برای غزوه حدیبیه خارج شد، از نزدیکی سرزمین این دو قبیله عبور کرد. قبلاً رسول الله صلی الله علیه و آله با قبیله بنی ضمره، آشتی و مصالحه کرده بود. اصحاب به آن حضرت گفتند: ای رسول الله! قبیله بنی ضمره به ما نزدیک است و می ترسیم که در رفتن به مدینه با ما مخالفت کنند و به قریش، علیه ما کمک کنند؛ پس بهتر است ابتدا با آنان بجنگیم. رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: هرگز، چرا که آنان بیشتر از همه عرب‌ها به پدر و مادر خویش نیکی می کنند

ص: ۳۰۵

و زیاد صله رحم به جا می‌آورند و وفادارترین عرب ها نسبت به عهد و پیمان نیز می باشند. سرزمین قبیله اشجع به قبیله بنی ضمره (که شاخه ای از کنانه هستند)، نزدیک بود و بین اشجع و بنی ضمره، پیمان مراعات هم جواری و صلح بسته شده بود. سرزمین اشجع خشک بود و سرزمین بنی ضمره سرسبز و آباد؛ پس بنی اشجع به سوی سرزمین بنی ضمره حرکت کردند. هنگامی که خبر حرکت آن‌ها به سوی بنی ضمره به رسول الله صلی الله علیه و آله رسید، به خاطر پیمان صلح و آشتی که بین ایشان و قبیله بنی ضمره بود، حضرت رسول صلی الله علیه و آله آماده حرکت به سوی قبیله اشجع شدند تا با آنان بجنگند. پس خداوند آیه «وَدُّواْ لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُواْ فَتَكُونُونَ سَوَاء فَلاَ تَتَّخِذُواْ مِنْهُمْ أَوْلِيَاء حَتَّىَ يُهَاجِرُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدتَّمُوهُمْ وَلاَ تَتَّخِذُواْ مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلاَ نَصِيرًا» را نازل کرد و قبیله اشجع را استثناء فرمود: «إِلاَّ الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىَ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ أَوْ جَآؤُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَن يُقَاتِلُونَكُمْ أَوْ يُقَاتِلُواْ قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاء اللّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْاْ إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلاً» - . نساء / ۸۹ - {مگر کسانی که با گروهی که میان شما و میان آنان پیمانی است، پیوند داشته باشند، یا نزد شما بیایند در حالی که سینه آنان از جنگیدن با شما یا جنگیدن با قوم خود، به تنگ آمده باشد. و اگر خدا می خواست، قطعاً آنان را بر شما چیره می کرد و حتماً با شما می جنگیدند. پس اگر از شما کناره گیری کردند و با شما نجنگیدند و با شما طرح صلح افکندند، [دیگر] خدا برای شما راهی [برای تجاوز] بر آنان قرار نداده است.}

محل استقرار قبیله اشجع، مناطقی به نام بیضاء، جیل و مستباح بود. آنان به رسول الله صلی الله علیه و آله نزدیک شده بودند و از این نزدیکی می ترسیدند که مبادا رسول الله صلی الله علیه و آله سپاهی را برای جنگ با آنان بفرستد و از جهتی، رسول الله صلی الله علیه و آله نیز بیم داشت که مبادا از جانب آنها با مشکلی مواجه شوند. حضرت تصمیم گرفت به سوی آنان برود. در همان زمان که این تصمیم را گرفت و آماده حرکت شد، رئیس قبیله اشجع یعنی مسعود بن رُجیله به همراه افراد قبیله که هفتصد نفر بودند در دره سلع مستقر شدند و این واقعه در ماه ربیع الاول سال ششم هجری اتفاق افتاد. رسول الله صلی الله علیه و آله اسید بن حصین را فراخواند و به او فرمود: با چند تن از یارانت به سوی آنان برو و ببین چه چیزی آنان را به این کار وا داشته است. اسید به همراه سه نفر از یارانش خارج شد و مقابل آنان ایستاد و گفت: چه چیزی شما را به این کار وا داشته است؟ مسعود بن رجیله که رئیس آنان بود، مقابل او ایستاد و به اسید و یارانش سلام کرد و گفت:

ص: ۳۰۶

آمدیم تا با محمد صلی الله علیه و آله، پیمان صلح و آشتی ببندیم. اسید به سوی رسول الله صلی الله علیه و آله برگشت تا ایشان را با خبر کند. رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: آن قوم ترسیدند که با آنان بجنگیم و تقاضای صلح و آشتی کردند. پیامبر ده بار خرما به سوی آنان فرستاد که به سرپرست ایشان تحویل داده شد. و فرمود: «بهترین چیز، هدیه، هنگامی است که کاری داریم.» و به سوی آنان آمد و فرمود: ای جماعت اشجع! چه چیزی شما را به این کار واداشته است؟ گفتند: محل استقرارمان نزدیک شماست و از جماعت ما، کم شمارتر در قوم ما نیست. به خاطر نزدیکی محل استقرارمان، از جنگ با شما هراس داریم و از جنگ با قوممان به خاطر کم بودن تعدادمان ناتوانیم؛ لذا آمده ایم تا با شما صلح و آشتی کنیم.

پیامبر صلی الله علیه و آله درخواست آنان را قبول کرد و با آنان صلح کرد و آن روز را پیش پیامبر به سر بردند و سپس به سرزمینشان بازگشتند. و این آیه «إِلاَّ الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ» تا پایان آیه در باره آن‌ها نازل شد. - . تفسیر قمی : ۱۳۳ - ۱۳۵ -

**[ترجمه]

«۷»

قب، المناقب لابن شهرآشوب ثُمَّ بَعْدَ غَزَاةِ بَنِي قُرَيْظَةَ (۵) بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَتِيكٍ إِلَى خَيْبَرَ فَقَتَلَ أَبَا رَافِعِ بْنَ أَبِي الْحُقَيْقِ بَنُو الْمُصْطَلِقِ مِنْ خُزَاعَةَ وَ هُوَ الْمُرَيْسِيعُ غَزَاهُمْ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي شَعْبَانَ وَ رَأْسُهُمُ الْحَارِثُ بْنُ أَبِي ضِرَارٍ وَ أُصِيبَ يَوْمَئِذٍ نَاسٌ مِنْ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَتَلَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَالِكاً وَ ابْنَهُ فَأَصَابَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله سَبْياً كَثِيراً وَ كَانَ سَبَى عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ جُوَيْرِيَةَ بِنْتَ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي ضِرَارٍ فَاصْطَفَاهَا النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله فَجَاءَ أَبُوهَا إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله بِفِدَاءِ ابْنَتِهِ فَسَأَلَهُ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله عَنْ جَمَلَيْنِ خَبَأَهُمَا فِي شِعْبِ كَذَا فَقَالَ الرَّجُلُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ (۶) وَ اللَّهِ مَا عَرَفَهُمَا أَحَدٌ سِوَايَ ثُمَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ ابْنَتِي لَا تُسْبَى إِنَّهَا امْرَأَةٌ كَرِيمَةٌ قَالَ فَاذْهَبْ فَخَيِّرْهَا قَالَ قَدْ أَحْسَنْتَ وَ أَجْمَلْتَ وَ جَاءَ إِلَيْهَا أَبُوهَا فَقَالَ لَهَا يَا بُنَيَّةِ لَا تَفْضَحِي قَوْمَكِ فَقَالَتْ

۱- فی المصدر المطبوع: لنواعد.

۲- فی المصدر: بعشره أجمال تمر.

۳- فی المصدر المطبوع: «لقرب دارنا، و ضقنا بحرب قومنا» و فی نسختی المخطوطه:

۴- تفسیر القمّیّ: ۱۳۳- ۱۳۵ و الآیه فی سوره النساء: ۸۹ و ۹۰.

۵- فی المصدر: «ثم بعث» فقوله: (بعد غزاه بنی قریظه) من المصنّف أورده تبینا.

۶- فی المصدر: و انک لرسول اللّه.

قَدِ اخْتَرْتُ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَدَعَا عَلَيْهَا أَبُوهَا فَأَعْتَقَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ جَعَلَهَا فِی جُمْلَهِ أَزْوَاجِهِ.

وَ فِی هَذِهِ الْغَزَاهِ نَزَلَتْ إِنَّ الَّذِینَ جاؤُ بِالْإِفْکِ (۱) وَ فِیهَا قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَیٍّ لَئِنْ رَجَعْنا إِلَی الْمَدِینَهِ (۲)

**[ترجمه]مناقب: بعد از غزوه بنی قریظه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم عبد الله بن عتیک را به خیبر فرستاد و او ابو رافع بن ابی الحقیق را به قتل رساند.

بنو مصطلق از خزاعه بود و آن مریسیع بود که علی علیه السلام در ماه شعبان به جنگ با آن‌ها رفت. سردسته آنان حارث بن ابی ضرار بود. در آن روز گروهی از فرزندان عبد المطلب کشته شدند و علی علیه السلام مالک و پسرش را کشت و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم شمار بسیاری را به اسارت گرفت و اسیر علی علیه السلام جویریهٔ دختر حارث بن ابی ضرار بود که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم او را برای خود برگزید. پدرش به نزد پیامبر آمد تا فدیه دخترش را بدهد. پیامبر از او در باره دو شتری که در فلان درّه پنهان کرده بود پرسید، و آن مرد گفت: گواهی می‌دهم که هیچ معبودی غیر از خداوند یکتا نیست و تو فرستاده خدایی، سوگند به خدا جز من هیچ کس از آن شتران خبر نداشت. سپس گفت: ای رسول خدا دخترم به اسارت نمی‌رود او زنی با شرافت است. فرمود: برو و او را در این باره مخیّر بگردان. گفت: کار نیک و پسندیده‌ای انجام دادی. پدرش به نزد او رفت و گفت: ای دخترم قومت را رسوا نکن. گفت:

ص: ۳۰۷

من خدا و پیامبرش را انتخاب کردم. رسول خدا او را آزاد کرد و او را از جمله همسران خود قرار داد.

در این غزوه آیه «انّ الذین جاؤا بالافک» نازل شد.

در این سال عبد الله بن ابیّ گفت: «لئن رجعنا الی المدینه». - . مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۷۳ -

**[ترجمه]

«۸»

قب، المناقب لابن شهرآشوب سَنَهَ سِتٍّ فِی شَهْرِ رَبِیعٍ الْأَوَّلِ بَعَثَ عُکَّاشَهَ بْنَ مِحْصَنٍ فِی أَرْبَعِینَ رَجُلًا إِلَی الْغَمْرَهِ فَهَرَبُوا وَ أَصَابَ مِائَتَیْ بَعِیرٍ وَ فِیهَا بَعَثَ أَبَا عُبَیْدَهَ بْنَ الْجَرَّاحِ إِلَی الْقَصَّهِ فِی أَرْبَعِینَ رَجُلًا فَأَغَارَ عَلَیْهِمْ وَ فِیهَا سَرِیَّهُ زَیْدِ بْنِ حَارِثَهَ إِلَی الْجَمُومِ مِنْ أَرْضِ بَنِی سُلَیْمٍ فَأَصَابُوا وَ وَصَلُوا إِلَی بَنِی ثَعْلَبَهَ فِی خَمْسَهَ عَشَرَ رَجُلًا فَهَرَبُوا وَ أَصَابَ مِنْهُمْ عِشْرِینَ بَعِیراً وَ غَزْوَهُ زَیْدٍ إِلَی الْعِیصِ فِی جُمَادَی الْأُولَی وَ غَزْوَهُ بَنِی قَرَدٍ وَ ذَلِکَ أَنَّ أُنَاساً مِنَ الْأَعْرَابِ قَدِمُوا وَ سَاقُوا الْإِبِلَ فَخَرَجَ إِلَیْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَدَّمَ أَبَا قَتَادَهَ الْأَنْصَارِیَّ مَعَ جَمَاعَهٍ فَاسْتَرَدَّ مِنْهُمْ (۳) وَ بَعَثَ مُحَمَّدَ بْنَ مَسْلَمَهَ إِلَی قَوْمٍ مِنْ هَوَازِنَ فَکَمَنَ الْقَوْمُ لَهُمْ وَ أَفْلَتَ مُحَمَّدٌ وَ قُتِلَ أَصْحَابُهُ ذَاتَ السَّلَاسِلِ (۴) وَ هُوَ حِصْنٌ وَ ذَلِکَ أَنَّ أَعْرَابِیّاً جَاءَ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ إِنَّ لِی نَصِیحَهً قَالَ وَ مَا نَصِیحَتُکَ قَالَ اجْتَمَعَ بَنُو سُلَیْمٍ بِوَادِی الرَّمْلِ عِنْدَ الْحَرَّهِ عَلَی أَنْ یُبَیِّتُوکَ بِهَا الْقَصَّهَ وَ فِیهَا غَزْوَهُ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِلَی

بَنِی عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدٍ مِنْ أَهْلِ فَدَکَ وَ ذَلِکَ أَنَّهُ بَلَغَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَهُمْ جَمْعاً یُرِیدُونَ أَنْ یُمِدُّوا یَهُودَ خَیْبَرَ

ص: ۳۰۸

۱- یأتی بیانه فی الباب الآتی.

۲- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۷۳. أقول: تقدم تفصیل ما اجمل.

۳- فی المصدر: فاستردوها منهم.

۴- سیأتی ما وقع فی تلک الغزوه مفصلا فی بابه.

وَ فِيهَا سَرِيَّهُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ إِلَى دُومَهِ الْجَنْدَلِ فِى شَعْبَانَ وَ سَرِيَّهُ الْعُرَنِيِّينَ (۱) الَّذِينَ قَتَلُوا رَاعِيَ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ اسْتَاقُوا الْإِبِلَ وَ كَانُوا عِشْرِينَ فَارِساً وَ فِيهَا أُخِذَتْ أَمْوَالُ أَبِى الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ وَ فِيهَا غَزْوَهُ الْغَابَهِ (۲)

**[ترجمه]مناقب: سال ششم هجرى در ماه ربيع الاول عكاشه بن محصن همراه با چهل مرد به غمرهٔ فرستاده شد و مردم آنان گريختند و او دويست شتر به دست آورد.

در اين سال ابو عبيده بن جراح همراه با چهل مرد به سوى قصّهٔ فرستاده شد و بر آنان هجوم آورد.

در اين سال سريّه زيد بن حارث به جموم از سرزمين بنى سليم فرستاده شد و پيروز شده و چيزهايى به دست آوردند و همراه با پانزده مرد به بنى ثعلبه رسيدند و مردم آنجا گريختند و بيست شتر از آنان گرفت.

غزوه زيد به عيص در ماه جمادى الاول بود.

غزوه بنى قرد در اين سال اتفاق افتاد و از اين قرار بود كه گروهى از اعراب آمدند و شتران را دزديدند. رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم به سوى آنان رهسپار شد و ابو قتاده انصارى را همراه با گروهى پيش فرستاد و او شتران را از آن‌ها پس گرفت.

محمد بن مسلمه به سوى گروهى از هوازن فرستاده شد. آن قوم براى آنان كمين كردند و محمد گريخت و يارانش كشته شدند.

غزوه ذات السلاسل كه نام قلعه‌اى بود در اين سال اتفاق افتاد و ماجرا اينگونه بود كه عرب بيابان نشينى به نزد پيامبر صلى الله عليه و آله و سلم آمد و گفت: من نصيحتى دارم. فرمود: چه نصيحتى؟ گفت: بنو سليم در وادى الرمل در حرّهٔ گرد آمده‌اند و تصميم دارند شبانه به تو حمله كنند. تا پايان داستان.

در اين سال غزوه على بن ابى طالب عليه السلام به بنى عبد الله بن سعد از اهل فدك رخ داد و بدين خاطر بود كه به پيامبر صلى الله عليه و آله و سلم خبر رسيد كه گروهى از آنان قصد دارند يهوديان خيبر را يارى كنند.

ص: ۳۰۸

در اين سال سريّهٔ عبد الرحمن بن عوف به دومهٔ الجندل در ماه شعبان اتفاق افتاد و سريّه عرنيين نيز اتفاق افتاد كسانى كه چوپان پيامبر را كشتند و شتران را دزديدند و آنان بيست سواركار بودند.

در اين سال اموال ابو العاص بن ربيع ضبط گرديد.

در اين سال غزوه غابه نيز اتفاق افتاد. - . مناقب آل ابى طالب ۱ : ۱۷۳ - ۱۷۴ -

**[ترجمه]

باب ۱۹ آخر فی قصه الإفک

الآیات

النور: «إِنَّ الَّذِينَ جاؤُ بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَ الَّذِی تَوَلَّی كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذابٌ عَظِيمٌ* لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْراً وَ قالُوا هذا إِفْكٌ مُبِينٌ* لَوْ لا جاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَهِ شُهَداءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَداءِ فَأُولئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكاذِبُونَ* وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ فِی الدُّنْيا وَ الْآخِرَهِ لَمَسَّكُمْ فِيما أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذابٌ عَظِيمٌ* إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَ تَقُولُونَ بِأَفْواهِكُمْ ما لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسَبُونَهُ هَيِّناً وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ *وَ لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ ما يَكُونُ لَنا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهذا سُبْحانَكَ هذا بُهْتانٌ عَظِيمٌ* يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَداً إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ *إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفاحِشَهُ فِی الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ فِی الدُّنْيا وَ الْآخِرَهِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ* وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ* يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ وَ مَنْ يَتَّبِعْ خُطُواتِ الشَّيْطانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ ما زَكی مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَداً وَ لكِنَّ

ص: ۳۰۹

۱- هکذا فی الکتاب و مصدره، و تقدم أن الصحیح، العرینین بتقدیم الیاء علی النون.

۲- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۷۳ و ۱۷۴، و قد تقدم تفصیل ما اجمل.

اللَّهَ يُزَكِّی مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *وَ لا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَ السَّعَهِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِی الْقُرْبی وَ الْمَساكِينَ وَ الْمُهاجِرِينَ فِی سَبِيلِ اللَّهِ وَ لْيَعْفُوا وَ لْيَصْفَحُوا أَ لا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ *إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ الْغافِلاتِ الْمُؤْمِناتِ لُعِنُوا فِی الدُّنْيا وَ الْآخِرَهِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ *يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ* يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَ يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ* الْخَبِيثاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَ الْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثاتِ وَ الطَّيِّباتُ لِلطَّيِّبِينَ وَ الطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّباتِ أُولئِكَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَهٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ»(۱۱-۲۶)

lt;meta info="- إِنَّ الَّذِينَ جَاؤُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَهٌ مِّنكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُم مَّا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِی تَوَلَّی كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ * لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ * لَوْلَا جَاؤُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَهِ شُهَدَاء فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاء فَأُوْلَئِكَ عِندَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ * وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِی الدُّنْيَا وَالْآخِرَهِ لَمَسَّكُمْ فِی مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ * إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُم مَّا لَيْسَ لَكُم بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمٌ * وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُم مَّا يَكُونُ لَنَا أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ * يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَن تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ * وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ * إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ الْفَاحِشَهُ فِی الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِی الدُّنْيَا وَالْآخِرَهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ * وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَن يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ

ص: ۳۰۹

اللَّهَ يُزَكِّی مَن يَشَاء وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ * وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُوا الْفَضْلِ مِنكُمْ وَالسَّعَهِ أَن يُؤْتُوا أُوْلِی الْقُرْبَی وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِی سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ * إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِی الدُّنْيَا وَالْآخِرَهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ * يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ * يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ * الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُوْلَئِكَ مُبَرَّؤُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُم مَّغْفِرَهٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ. -. نور ۱۱ - ۲۶ -

{در حقیقت، کسانی که آن بهتان [داستان افک] را [در میان] آوردند، دسته ای از شما بودند. آن [تهمت] را شرّی برای خود تصوّر مکنید بلکه برای شما در آن مصلحتی [بوده] است. برای هر مردی از آنان [که در این کار دست داشته] همان گناهی است که مرتکب شده است، و آن کس از ایشان که قسمت عمده آن را به گردن گرفته است عذابی سخت خواهد داشت. چرا هنگامی که آن [بهتان] را شنیدید، مردان و زنان مؤمن گمان نیک به خود نبردند و نگفتند: «این بهتانی آشکار است»؟ چرا چهار گواه بر [صحت] آن [بهتان] نیاوردند؟ پس چون گواهان [لازم] را نیاورده اند، ایناننند که نزد خدا دروغگویانند. و اگر فضل خدا و رحمتش در دنیا و آخرت بر شما نبود، قطعاً به [سزای] آنچه در آن به دخالت پرداختید، به شما عذابی بزرگ می رسید. آن گاه که آن [بهتان] را از زبان یکدیگر می گرفتید و با زبانهای خود چیزی را که بدان علم نداشتید، می گفتید و می پنداشتید که کاری سهل و ساده است با اینکه آن [امر] نزد خدا بس بزرگ بود. و [گر نه] چرا وقتی آن را شنیدید نگفتید: «برای ما سزاوار نیست که در این [موضوع] سخن گوییم. [خداوندا،] تو منزّهی، این بهتانی بزرگ است.» خدا اندرزتان می

دهـد که هیـچ گاه دیگر مثل آن را- اگر مؤمنیـد- تکرار نکنیـد. و خـدا برای شـما آیات [خود] را بیان می کنـد، و خدا داناىِ سنجیده کار است. کسانی که دوست دارند که زشتکاری در میان آنان که ایمان آورده اند، شیوع پیدا کند، برای آنان در دنیا و آخرت عذابی پر درد خواهد بود، و خدا [ست که] می داند و شما نمی دانید. و اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود و اینکه خـدا رئوف و مهربـان است [مجـازات سـختی در انتظارتـان بود]. ای کسـانی که ایمـان آورده ایـد، پای از پی گامهای شـیطان منهید، و هر کس پای بر جای گامهای شـیطان نهد [بداند که] او به زشتکاری و ناپسند وامی دارد، و اگر فضل خدا و رحمتش بر شـما نبود، هرگز هیچ کس از شـما پاک نمی شد، ولی [این] خداست که هر کس را بخواهد پاک می گرداند و خدا [ست که] شـنواىِ داناست. و سـرمایه داران و فراخ دولتان شـما نبایـد از دادنِ [مال] به خویشاونـدان و تهیدسـتان و مهاجران راه خدا دریغ ورزند، و باید عفو کنند و گذشت نمایند. مگر دوست ندارید که خدا بر شـما ببخشاید؟ و خدا آمرزنده مهربان است. بی گمان، کسانی که به زنان پاکدامنِ بی خبر [از همه جا] و با ایمان نسـبت زنا می دهند، در دنیا و آخرت لعنت شده اند، و برای آن‌ها عـذابی سـخت خواهد بود، در روزی که زبان و دسـتها و پاهایشان، بر ضد آنان برای آنچه انجام می دادند، شـهادت می دهنـد. آن روز خـدا جزای شایسـته آنان را به طور کامل می دهـد و خواهند دانست که خدا همان حقیقت آشـکار است. زنان پلیـد برای مردان پلیدنـد، و مردان پلیـد برای زنان پلیـد. و زنان پاک برای مردان پاکند، و مردان پاک برای زنان پاک. اینان از آنچه در باره ایشان می گویند برکنارند، برای آنان آمرزش و روزىِ نیکو خواهد بود.}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله فی قوله تعالی: إِنَّ الَّذِينَ جاؤُ بِالْإِفْكِ

روی الزهری عن عروه بن الزبیر و سـعید بن المسـیب و غیرهما عن عائشه أنها قالت کان رسول الله صـلی الله علیه و آله إذا أراد سفرا أقرع بین نسـائه فـأیتهن خرج سـهمها خرج بهـا فـأقرع بیننا فی غزوه غزاها فخرج فیها سـهمی و ذلک بعـد ما أنزل الحجاب فخرجت مع رسول الله صلی الله علیه و آله حتی فرغ من غزوه و قفل.

و روی أنها کانت غزوه بنی المصطلق من خزاعه.

قالت و دنونا من المـدینه فقمت حین آذنوا بالرحیل فمشـیت حتی جاوزت الجیش فلما قضـیت شأنی أقبلت إلی الرحل فلمست صدری فإذا بعقد (۱) من جزع ظفار قد انقطع فرجعت فالتمست عقدی فحبسنی ابتغاؤه.

و أقبـل الرهـط الـذین کـانوا یرحلونی فحملوا هودجی علی بعیری الـذی کنت أرکب و هم یحسـبون أنی فیه و کـانت النساء إذ ذاک خفافا و لم یهبلهن (۲) اللحم و إنما یأکلن العلفه من الطعام فبعثوا الجمل و ساروا و وجدت عقدی و جئت منازلهم و لیس بها داع و لا مجیب فدنوت من منزلی (۳) الذی کنت فیه و ظننت

١- فاذا عقد خ ل. أقول: هذا يوافق المصدر.

٢- لم يقشمن خ لم يغشهن خ ل أقول: فى المصدر: لم يهبلهن اللحم (لم يغشهن اللحم خ ل).

٣- فى المصدر: فسموت من منزلى.

أن القوم سيفقدوننى فيرجعون إلى فبينا أنا جالسه إذ غلبتنى عيناى فنمت و كان صفوان بن المعطل السلمى قد عرس (۱) من وراء الجيش فأصبح عند منزلى فرأى سواد إنسان نائم فعرفنى حين رآنى فخمرت وجهى بجلبابى و و الله ما كلمنى بكلمه حتى أناخ راحلته فركبتها فانطلق يقود الراحله حتى أتينا الجيش بعد ما نزلوا موغرين فى حر الظهيره فهلك من هلك فى و كان الَّذِى تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ عبد الله بن أبى سلول فقدمنا المدينه فاشتكيت حين قدمتها شهرا و الناس يفيضون فى قول أهل الإفك و لا أشعر بشى ء من ذلك و هو يريبنى (۲) فى وجعى غير أنى لا أعرف من رسول الله صلى الله عليه و آله اللطف الذى كنت أرى منه حين اشتكى إنما يدخل و يسلم و يقول كيف تيكم فذلك يحزننى و لا أشعر بالشر حتى خرجت بعد ما نقهت و خرجت معى أم مسطح قبل المصانع (۳) و هو متبرزنا و لا نخرج إلا ليلا إلى ليل و ذلك قبل أن يتخذ الكنف و أمرنا أمر العرب الأول فى التنزه و كنا نتأذى بالكنف أن نتخذها عند بيوتنا فانطلقت أنا و أم مسطح و أمها بنت صخر بن عام (۴) خاله أبى فعثرت أم مسطح فى مرطها فقالت تعس (۵) مسطح فقلت لها بئس ما قلت أ تسبين رجلا قد شهد بدرا قالت أى هنتاه أ لم تسمعى ما قال قلت و ما ذا قال فأخبرتنى بقول أهل الإفك فازددت مرضا إلى مرضى فلما رجعت إلى منزلى دخل على رسول الله صلى الله عليه و آله ثم قال كيف تيكم قلت (۶) تأذن لى أن آتى أبوى قالت و أنا أريد أتيقن الخبر من قبله فأذن لى رسول الله فجئت أبوى و قلت لأمى يا أمه ما ذا يتحدث الناس فقالت أى بنيه هونى عليك

۱- عرس القوم: نزلوا من السفر للاستراحه ثمّ يرتحلون.

۲- يريبنى خ ل أقول: فى المصدر: يرثينى.

۳- المناصع خ ل.

۴- فى المصدر: صخر بن عامر. و فى السيره صخر بن عامر بن كعب بن سعد بن تيم.

۵- المرط بالكسر، اكسيه من صوف او خز يؤتزر بها. و التعس: الهلاك.

۶- قلت له خ ل.

فو الله لعل (۱) ما كانت امرأه قط و صبيه (۲) عند رجل يحبها و لها ضرائر إلا أكثرن عليها قلت سبحان الله أ و قد تحدث الناس (۳) بهذا قالت نعم فمكثت تلك الليله حتى أصبحت لا يرقأ لى (۴) دمع و لا أكتحل بنوم حتى أصبحت أبكى و دعا رسول الله صلى الله عليه و آله أسامه بن زيد و على بن أبى طالب عليه السلام حين استلبث (۵) الوحى يستشيرهما فى فراق أهله فأما أسامه فأشار على رسول الله صلى الله عليه و آله بالذى علم من براءه أهله بالذى يعلم فى نفسه من الود (۶) فقال يا رسول الله هم أهلك و لا نعلم إلا خيرا و أما على بن أبى طالب عليه السلام فقال لم يضيق الله عليك و النساء سواها كثير (۷) و إن تسأل الجاريه تصدقك فدعا رسول الله صلى الله عليه و آله بريره فقال يا بريره هل رأيت شيئا يريبك من عائشه قالت بريره و الذى بعثك بالحق إن رأيت عليها أمرا قط أغمصه عليها أكثر من أنها جاريه حديثه السن تنام عن عجين أهلها (۸) قالت و أنا و الله أعلم أنى بريئه و ما كنت أظن أن ينزل فى شأنى وحى يتلى و لكنى كنت أرجو أن يرى رسول الله صلى الله عليه و آله رؤيا يبرئنى الله بها فأنزل الله على نبيه و أخذه ما كان يأخذه من برحاء الوحى حتى أنه لينحدر عنه مثل الجمان من العرق و هو فى اليوم الشاتى من القول الذى أنزل عليه فلما سرى عن رسول الله صلى الله عليه و آله قال أبشرى يا عائشه أما و الله فقد برأك الله فقالت أمى قومى إليه فقلت و الله لا أقوم إليه و لا أحمد إلا الله و هو الذى برأنى فأنزل الله تعالى إِنَّ الَّذِينَ جاؤُ بِالْإِفْكِ (۹)

۱- فى المصدر: لقلما.

۲- فى المصدر: وضيئه.

۳- فى المصدر: او قد يحدث الناس بهذا؟.

۴- أى لا يجف و لا ينقطع.

۵- أى تأخر.

۶- فى المصدر: و بالذى يعلم فى نفسه لهم من الود.

۷- فى المصدر و فى غير نسخه المصنّف من النسخ: كثيره.

۸- فتأتى الداجن فتأكله خ.

۹- مجمع البيان ۷: ۱۳۰.

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله در تفسیر آیه «إِنَّ الَّذِينَ جَاؤُوا بِالْإِفْكِ» گوید: زهری از عروهٔ بن زبیر و سعید بن مسیّب و دیگران از عائشهٔ روایت کرده‌اند که گوید: هر گاه پیامبر گرامی قصد سفر می کرد، میان زنان قرعه می انداخت و به نام هر که قرعه می‌افتاد او را با خود می برد. در یکی از سفرهای جنگی قرعه به نام من افتاد و این بعد از نزول آیه حجاب بود. من همراه رسول خدا بیرون شدم تا اینکه پیامبر از امر جنگ فارغ شد و باز گشت.

برخی گفته اند: جنگ بنی المصطلق از خزاعه بود.

گوید: در وقت مراجعت، در نزدیکی مدینه و در موقع کوچ کردن لشکر برخاستم و از سپاه دور شدم. پس از قضاء حاجت و حرکت به سوی لشکر متوجه شدم که گلو بندم پاره شده و دانه هایش ریخته شده بود. بر گشتم که دانه های گلو بندم را بیابم و یافتن آن مرا مشغول نمود.

سپاهیان هودج خالی مرا بر شتر گذاشته و رفته بودند. بگمان اینکه من در هودج هستم. زیرا در آن وقت زن ها لاغر و کم گوشت و سبک بودند. زیرا غذای ناچیزی می‌خوردند. من گردن بندم را یافتم و به محل اول بازگشتم اما هیچ کس در آنجا نیافتم. فکر کردم

ص: ۳۱۰

سپاهیان متوجه نبودن من در هودج می شوند و به سراغ من می آیند. نشستم و خواب بر من غالب شد. صفوان بن معطل از سپاه جا مانده بود. وقتی به منزل من رسید، شبح انسانی توجهش را جلب کرد و مرا شناخت. من هم وقتی متوجه او شدم، صورتم را پوشیدم. به خدا او با من حتی یک کلمه سخن نگفت تا اینکه شترش را خوابانید و من سوار شدم او شتر را راند تا موقع ظهر به سپاه رسیدیم و در باره من، به هلاکت رسید آنکه به هلاکت رسید. و عبد اللّٰه بن ابی سلول بار سنگین این گناه را بدوش کشید. ما به مدینه رسیدیم و من به مدت یک ماه بیمار شدم. در این مدت مردم سر گرم گفتگو در باره تهمتی بودند که به من بسته شده بود. و من اطلاع نداشتم. تنها می‌دیدم پیامبر خدا نسبت به من کم لطف تر از اوقاتی است که بیمار می... شدم. او فقط داخل می شد و سلام می کرد و می‌فرمود: «چگونه‌ای؟» من از این رفتار او ناراحت می شدم و از ماجرای شرّ خبر نداشتم تا اینکه پس از بهبودی به همراه ام مسطح به منظور قضای حاجت، از خانه خارج شدم. در آن وقت هنوز در خانه ها محلی برای قضای حاجت نداشتیم و مثل عربه‌ای دیگر از داشتن محل قضای حاجت در خانه، متنفر بودیم. ناچار بودیم فقط شبها بیرون برویم. من و ام مسطح - مادر ام مسطح دختر صخر بن عام خاله پدرم بود-. در حین حرکت پای او مسطح لغزید و فرزند خود مسطح را نفرین کرد. گفتم: حرف بدی گفتی! مردی را بد گویی می کنی که در جنگ بدر شرکت جسته است؟ گفت: دخترم، مگر سخن او را نشنیده ای؟ گفتم: چه گفته است؟ او سخن دروغ پردازان را برای من تعریف کرد. در نتیجه بیماری من شدید شد. وقتی به خانه بازگشتم، پیامبر تشریف آورد و جویای حال من شد. از او اجازه خواستم که به خانه پدرم روم. گوید: می‌خواستم از ماجرا یقین پیدا کنم. آن حضرت مرا اجازه داد. به خانه پدر آمدم و از مادرم پرسیدم: مردم چه می گویند؟ گفت: ناراحت نباش. بخدا ص: ۳۱۱

هر زن زیبایی که دارای عده ای هوو باشد، اینگونه ماجراها برایش پیش می آید. گفتم:

سبحان اللّه! مردم این حرف ها را می زننـد؟ گفت: آری. آن شب تا صـبح گریه کردم و خواب بر چشـمم راه نیافت، پیش از آنکه وحی نازل شود، پیامبر از اسامه بن زید و علی بن ابی طالب علیه السـلام در باره جدا شدن از من مشورت کرد. اسامه که مرا بی گنـاه می‌دانست، عرض کرد: یـا رسول اللّه، آن‌هـا خـانواده توانـد و مـا در بـاره آن‌هـا جز نیکی نمی‌دانیم. اما علی علیه السـلام گفت: خداونـد بر تو سـخت نگرفته است. جز او زنان دیگری هم هسـتند. اگر از کنیز سؤال کنی، تو را تصدیق خواهد کرد. پیـامبر از بریره پرسـید: آیـا در بـاره عـایشه سوء ظنی داری؟ بریره گفت: عایشه دختر خردسالی است که بر خمیر خانواده خوابش می برد. از او چشم پوشـی کن. به خـدا من او را پـاک می‌دانم. هیـچ گمان نمی‌کردم در باره من وحی نازل شود ولی امیـدوار بودم که پیامبر در باره بی‌گناهی من خوابی ببیند. سـرانجام خداوند وحی نازل کرد و حال پیامبر تغییر کرد و مثل سایر اوقـاتی که بر او وحی نـازل می شـد، عرق همچون دانه‌های مرواریـد بر او می‌ریخت. آن گاه که وحی را دریافت کرد، به من فرمود: عایشه، تو را مژده می دهم که خداوند تو را تبرئه کرد. مادرم گفت: برخیز و به خانه پیامبر خدا برو. گفتم: به خدا نمی روم. تنها خدا را سـتایش می کنم که آیه در برائت من نازل فرمود. و خداوند این آیه را نازل فرمود: «إِنَّ الَّذِينَ جَاؤُوا بِالْإِفْكِ»
-. مجمع البیان ۷ : ۱۳۰ -

ص: ۳۱۲

**[ترجمه]

بيان

الجزع بالفتح الحرز اليماني و ظفار بلد باليمن.

و قال الجزري في حـديث الإفك و النساء يومئـذ لم يهبلوه اللحم (١) أي لم يكـثر عليهن يقـال هبله اللحم إذا كثر عليه و ركب بعضه بعضا.

و العلقه بالضم البلغه من الطعام.

و قـال موغرين في نحر الظهيره أي في وقت الهاجره وقت توسط الشـمس السـماء يقال وغرت الهاجره وغرا و أوغر الرجل دخل في ذلك الوقت و قال نحر الظهيره هو حين تبلغ الشمس منتهاها من الارتفاع كأنها وصلت إلى النحر و هو أعلى الصدر.

و قال الجوهري تا اسم يشار به إلى المؤنث مثل ذا للمذكر فإن خاطبت جئت بالكاف فقلت تيك و تلك و تاك.

و قـال الجزري في حـديث الإفك و كان متبرز النساء بالمـدينه قبل أن تبنى الكنف في الـدور المناصع هي المواضع التي يتخلى فيها لقضاء الحاجه واحـدها منصع لأنه يبرز إليها و يظهر قال الأزهري أراها مواضع مخصوصه خارج المدينه و قال تنزه تنزها بعد و قـال يـا هنتـاه أي يـا هـذه و تفتـح النون و تسـكن و تضم الهاء الأخيره و تسـكن و قال الـداجن هو الشاه التي يعلفها الناس في منازلهم و قد يقع على غير الشاه من كل ما يألف البيوت من الطير و غيرها و في حديث الإفك يدخل الداجن فيأكل عجينها.

و الغمص العيب و الطعن على الناس و الجمان كغراب اللؤلؤ أو هنوات أشكال اللؤلؤ من فضه.

و قـال البيضاوی فی قوله تعالی بالإفک أی بأبلغ ما یکون من الکـذب عصـبه منکم جماعه منکم و هی من العشـره إلی الأربعین یریـد عبـد الله بن أبی و زیـد بن رفاعه و حسان بن ثابت و مسـطح بن أثاثه و حمنه بنت جحش و من ساعـدهم و هی خبر إن و قوله لا تحسبوه شرا لکم مستأنف و الخطاب للرسول صلی الله علیه و آله و أبی

۱- فی النهایه: «لم یهبلهن» و فی النسختین المطبوعتین من المصدر: لم یهبلن.

بکر و عـائشه و صـفوان و الهـاء للإفـک بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكَمْ لاکتسابکم به الثواب لِكَلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ لکل جزاء ما اکتسب بقـدر مـا خـاض فیه مختصـا به وَ الَّذِی تَوَلَّى كِبْرَهُ معظمه مِنْهُمْ من الخائضـین و هو ابن أبی فـإنه بـدأ به و أذاعه عـداوه لرسول الله صـلی الله علیه و آله أو هو و حسان و مسـطح فإنهما شایعاه فی التصـریح به و الـذی بمعنی الـذین لَهُ عَذابٌ عَظِيمٌ فی الآخره أو فی الدنیا بأن جلدوا و صار ابن أبی مطرودا مشـهورا بالنفاق و حسان أعمی أشل الیدین و مسـطح مکفوف البصر لَوْ لا هلا إِذْ سَـمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْراً بالذین منهم من المؤمنین و المؤمنات وَ قالُوا هذا إِفْكٌ مُبِينٌ کما یقول المستیقن المطلع علی الحال لَوْ لا جاؤُ إلی قوله الْكاذِبُونَ من جمله المقول تقریرا لکونه کذبا فإن ما لا حجه علیه فکذب عند الله أی فی حکمه و لـذلک رتب علیه الحـد وَ لَوْ لا ـ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ فی الـدنیا بأنواع النعمه التی من جملتها الإمهال للتوبه وَ رَحْمَتُهُ فی الآخره بالعفو و المغفره المقدران لکم لَمَسَّكُمْ عاجلا فِيما أَفَضْتُمْ خضتم فِيهِ عَذابٌ عَظِيمٌ یستحقر دونه اللوم و الجلد.

إِذْ ظرف لمسکم أو أفضتم تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ یأخذ (۱) بعضکم من بعض بالسؤال عنه وَ تَقُولُونَ بِأَفْواهِكُمْ بلا مساعده من القلوب ما لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ لأنه لیس تعبیرا عن علم به فی قلوبکم وَ تَحْسَـبُونَهُ هَيِّناً سـهلا لا تبعه له وَ هُوَ عِنْـدَ اللَّهِ عَظِيمٌ فی الوزر وَ لَوْ لا إِذْ سَـمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مـا يَكُونُ لَنـا مـا ینبغی و ما یصـح لنا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهـذا إشاره إلی القول المخصوص أو إلی نوعه سُـبْحانَكَ هـذا بُهْتـانٌ عَظِيمٌ تعجب من ذلک (۲) و أصـله أن یـذکر عند کل متعجب تنزیها لله تعالی من أن یصـعب علیه مثله ثم کثر فاسـتعمل لکـل متعجب أو تنزیه لله تعـالی من أن یکون حرم نبیه فـاجره فـإن فجورها تنفیر عنه بخلاف کفرها يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ کراهه أن تعودوا أو فی أن تعودوا أَبَداً ما دمتم أحیاء مکلفین إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

ص: ۳۱۴

۱- فی المصدر: و المعنی یأخذه بعضکم.

۲- فی المصدر: تعجب ممن یقول ذلک.

فإن الإيمان يمنع منه وَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ الداله على الشرائع و محاسن الآداب كى تتعظوا و تتأدبوا وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بالأحوال كلها حَكِيمٌ فى تدابيره إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ يريدون أَنْ تَشِيعَ أن تنتشر الْفاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَهِ الحد و السعير (١) إلى غير ذلك وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما فى الضمائر وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ فعاقبوا فى الدنيا على ما دل عليه الظاهر و الله سبحانه يعاقب على ما فى القلوب من حب الإشاعه وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ تكرير للمنه بترك المعاجله بالعقاب للدلاله على عظم الجريمه و لذا عطف (٢) وَ أَنَّ اللَّهَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ على حصول فضله و رحمته عليهم و حذف الجواب و هو مستغنى (مستغن) عنه لذكره مره يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ بإشاعه الفاحشه وَ مَنْ يَتَّبِعْ إلى قوله بِالْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ الفحشاء ما أفرط قبحه و المنكر ما أنكره الشرع وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ بتوفيق التوبه الماحيه للذنوب و شرع الحدود المكفره لها ما زَكى ما طهر من دنسها مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَداً آخر الدهر وَ لكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشاءُ بحمله على التوبه و قبولها وَ اللَّهُ سَمِيعٌ لمقالهم عَلِيمٌ بنياتهم.

وَ لا يَأْتَلِ و لا يحلف أو و لا يقصر روى أنه نزل فى أبى بكر و قد حلف أن لا ينفق على مسطح بعد و كان ابن خالته و كان من فقراء المهاجرين أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَ السَّعَهِ فى المال أَنْ يُؤْتُوا على أن لا يؤتوا أو فى أن يؤتوا أُولِي الْقُرْبى وَ الْمَساكِينَ وَ الْمُهاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ صفات لموصوف واحد أى ناسا جامعين لها لأن الكلام فيمن كان كذلك أو لموصوفات أقيمت مقامها فيكون أبلغ فى تعليل المقصود وَ لْيَعْفُوا ما فرط منهم وَ لْيَصْفَحُوا بالإغماض عنهم أَ لا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ على عفوكم و صفحكم و إحسانكم إلى من أساء إليكم وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ مع كمال قدرته فتخلقوا بأخلاقه إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ

١- فى المصدر: بالحد و السعير.

٢- و لذا عطف قوله: و ان اللّه.

الْمُحْصَنِاتِ العفائف الْغافِلاتِ مما قذفن به الْمُؤْمِناتِ بالله و رسوله استباحه لعرضهن و طعنا فی الرسول کابن أبی لُعِنُوا فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ لما طعنوا (۱) فیهن وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ لعظم ذنوبهم.

قوله دِینَهُمُ الْحَقَّ أی جزاؤهم المستحق قوله الْخَبِیثاتُ لِلْخَبِیثِینَ أی الخبیثات یتزوجن الخبائث و بالعکس و کذا أهل الطیب فیکون کالدلیل علی قوله أُولئِکَ أی أهل بیت النبی صلی الله علیه و آله أو الرسول أو عائشه و صفوان مُبَرَّؤُنَ مِمَّا یَقُولُونَ إذ لو صدق لم تکن زوجته و لم تقرر علیه لَهُمْ مَغْفِرَهٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ یعنی الجنه (۲).

**[ترجمه]«الجزع» با فتحه گردبند یمانی است. و «ظفار» شهری در یمن است.

جزری گوید: در حدیث افک آمده است: «و النساء یومئذ لم یهبلّوه اللحم» یعنی پر گوشت نبودند. گفته می‌شود: «هبله اللحم» هرگاه فربه و گوشت‌آلود باشد.

«العلقهٔ» با ضمه عین مقدار اندکی از غذا است.

و گوید: «موغرین فی نحر الظهیرهٔ» یعنی در وقت نیمروز هنگامی که خورشید در وسط آسمان باشد. گفته می‌شود: وغرت الهاجرهٔ وغراً و أوغر الرجل یعنی در هنگام نیمروز وارد شد. و گوید: نحر الظهیرهٔ زمانی است که خورشید به نهایت ارتفاع خود برسد گویی به (نحر) بالای سینه رسیده است.

جوهری گوید: (تا) اسم اشاره برای مؤنث است مانند (ذا) برای مذکر. اگر زنی را خطاب قرار دهی کاف را می‌آوری و می‌گویی: تیک و تلک و تاک.

جزری گوید: در حدیث افک آمده است: «کان متبرّز النساء بالمدینهٔ قبل أن تبنی الکنف فی الدور المصانع» مکانی است که در آنجا قضای حاجت می‌روند. مفرد آن «مصنع» است زیرا آشکار و ظاهر می‌شوند. ازهری گوید: آنجا را مکان‌های ویژه‌ای در بیرون از مدینه می‌دانم و گوید: «تنزّه تنزّهاً» یعنی دور شد. و گوید: «یا هنتاه» یعنی ای فلانی. نون مفتوح و ساکن، و هاء دوم مضموم و ساکن خوانده می‌شود. و گوید: «الداجن» گوسفندی است که مردم در منزل خود به آن علف می‌دهند و گاهی برای غیر گوسفند برای هر پرنده و غیر پرنده که در خانه‌ها اهلی می‌شوند به کار می‌رود. در حدیث افک آمده است: «یدخل الداجن فیأکل عجینها».

«الغمص» به معنای عیب خرده گرفتن بر مردم است. «الجمان» بر وزن غراب به معنای مروارید یا اشکال دانه مروارید از نقره است.

بیضاوی گوید: «بالافک» یعنی با دروغ‌ترین سخنان. «عصبهٔ منکم» گروهی از شما. و آن از ده تا چهل نفر است که مقصود عبد الله بن أُبیّ و زید بن رفاعهٔ و حسان بن ثابت و مسطح بن اثاثهٔ و حمنهٔ بنت جحش و کسانی است که آنان را یاری دادند و این عبارت، خبر «إنّ» است. «لا تحسبوه شرّا لکم» جمله استینافی است و مخاطب آن رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و ابو

ص: ۳۱۳

بکر و عائشهٔ و صفوان است. و ضمیر هاء به (افک) برمی‌گردد. «بل هو خیر لکم» زیرا به واسطه آن ثواب و پاداش به دست می‌آورید. «لکل امریء منها ما اکتسب من الاثم» برای هر کس مجازاتی است به اندازه‌ای که در این افتراء به بحث و مناقشه پرداختند و این مجازات مختصّ به اوست. «و الذی تولّی کبره» بیشتر این مجازات و عقوبت. «منهم» از جمله این افرادی که در این باره سخن راندند، که این شخص عبد الله بن ابیّ بود زیرا این افترا را آغاز کرد و از روی دشمنی با پیامبر این افترا را در میان مردم پخش کرد. با مقصود او و حسّان و مسطح است که این دو نفر در آشکار کردن این افترا از عبد الله بن ابیّ پیروی کردند. و «الذی» به معنای الذین است. «له عذاب عظیم» در آخرت عذابی بزرگ دارد، یا اینکه در دنیا با ضربه شلاق شکنجه می شود. ابن ابیّ طرد شد و به نفاق و دورویی شهرت یافت و حسان کور شد و دو دستش فلج شد و مسطح نابینا شد. «لو لا» چرا . «اذ سمعتموه ظنّ المؤمنون و المؤمنات بانفسهم خیراً» چرا گمان نیک به زنان و مردان مؤمن که از خود آن‌ها بودند نبردند. «و قالوا هذا افک مبین» چنانکه کسی که بر ماجرا مطلع است و نسبت به آن یقین دارد. «لو لا جاؤا» تا «الکاذبون» این عبارت از جمله مقول القول است تا دروغ بودن این سخنان را تاکید کند. چرا که هر آنچه دلیل و برهانی بر آن نباشد در نزد خداوند دروغ است. یعنی در حکم دروغ است و از این جهت حدّ بر آن مترتب می گردد. «لو لا ـ فضل الله علیکم» اگر فضل خدا در دینا با انواع نعمت‌هایی که از جمله آن مهلت دادن به توبه شماست، نبود. «و رحمته فی الآخرهٔ» با گذشت و آمرزش در آخرت که برای شما مقدر شده است. «لمسّکم» به زودی به شما می‌رسید. «فیما أفضتم» در آنچه به دخالت پرداختید و مناقشه کردید. «فیه عذاب عظیم» عذابی سخت به شما می‌رسید که سرزنش و شلاق زدن در مقابل آن ناچیز است.

«اذ» ظرف برای (لمسّکم) یا (أفضتم) است. «تلقّونه بالسنتکم» یعنی بعضی از شما از بعضی دیگر با پرسش این افترا را می... گرفت. «و تقولون بافواهکم» بدون کمک گرفتن از قلب. «ما لیس لکم به علم» زیرا این افترا بیانگر علم قلبی شما بدان نبود. «و تحسبونه هیّناً» آن را آسان می‌پنداشتید و گمان می کردید تبعات و پیامدی ندارد. «هو عند الله عظیم» بار گناه آن نزد خدا بس بزرگ است. «و لو لا اذ سمعتموه قلتم ما یکون لنا» برای ما شایسته و درست نیست. «أن نتکلّم بهذا» اشاره به سخن ویژه (در باره دورغ و افترا) یا اشاره به خود سخن گفتن است. «سبحانک هذا بهتان عظیم» تعجب از این گفته دروغ‌پردازان است و اصل این عبارت این است که در هر امر شگفتی برای پیراسته کردن از ذات متعال خداوند به اینکه آن امر شگفت بر او سخت و ناممکن باشد، ذکر شود سپس استعمال آن بیشتر شده و برای هر امر شگفتی به کار رفته است، یا اینکه پیراسته بودن و تنزیه برای خداوند باشد از اینکه همسر پیامبرش فاجر و زناکار باشد زیرا زناکاری همسر پیامبر بر خلاف کفر او موجب تنفر و بیزاری از پیامبر خواهد شد. «یعظکم الله أن تعودوا لمثله» در تقدیر (کراههٔ أن تعودوا) یا (فی أن تعودوا) است. «أبداً» تا زمانی که زنده و مکلّف هستید. «إن کنتم مؤمنین»

ص: ۳۱۴

زیرا ایمان مانع از این افترا بستن می‌شود. «و یبیّن الله لکم الآیات» آیاتی را که بر شریعت‌ها و آداب و اخلاق پسندیده دلالت می کند برای شما تبیین می کند تا پند بگیرید و ادب شوید. «و الله علیم» به همه احوال بندگان آگاه است. «حکیم» در تدبیر اندیشی حکیم است. «إن الذین یحبّون» کسانی که می‌خواهند «أن تشیع» شایع کنند «الفاحشهٔ فی الذین آمنوا لهم عذاب ألیم

فی الـدنیا و الآخرهٔ» در دینا با اجرای حـدّ و در آخرت با آتش دوزخ و دیگر انواع عذاب. «و الله یعلم» آنچه در درون دارید را می‌دانـد. «و أنتم لا تعلمون» و شـما نمی‌دانیـد از این جهت در دنیا بنا بر ظاهر معاقبه و مجازات می‌شوید و خداوند پاک و منزه بر اساس دل‌هایتان که حبّ شایعه‌پراکنی در دل داشتید شما را مجازات می‌کند. «و لو لا فضل الله علیکم و رحمته» تکرار فضل و منّت با شـتاب نکردن در مجازات است تا بر بزرگی گناه و جرم آن‌ها دلالت کند و از این جهت عطف شده است. «و إن الله رؤوف رحیم» بـا حصول فضل و رحمت خود بر آنان. جواب حـذف شـده است و از این جهت که یک بار ذکر شـده است از آوردن جـواب بی‌نیـاز شـده است. «یـا أیّهـا الـذین آمنـوا لاـ تتّبعوا خطوات الشـیطان» بـا اشـاعه فحشـاء و افـتراء. «و من یتبع» تا «بالفحشاء و المنکر» فحشاء آنچه که قبح و زشتی آن زیاد باشد و منکر آنچه که شـریعت آن را انکار و ردّ کند. «و لو لا فضـل الله علیکم و رحمته» با توفیق دادن شـما به توبه‌ای که گناهان را محو نماید و اقامه حدودی که این گناهان را بزداید و بخشوده شود. «ما زکی» از آلودگی آن پاک نمی‌شـد. «منکم من أحد ابداً» تا پایان عمر پاک نمی‌شدید. «و لکن الله یزکّی من یشاء» با واداشتن آنان به توبه و قبول توبه آن‌ها. «و الله سمیع» سخنان آنان را می‌شوند «علیم» و به نیّت‌های آنان آگاه است.

«و لا یأتل» یعنی سوگنـد یاد نمی‌کند و کوتاهی نمی‌کند. روایت شده که این آیه در باره ابو بکر نازل شد که قسم خورده بود که دیگر به مسطح که پسر خـاله‌اش و از جمله مهـاجرین بینوا بود انفـاق نکنـد. «أولوا الفضـل منکم و السعهٔ» از لحـاظ مـالی وضـعیت بهتری دارنـد. «أن یؤتوا» در تقـدیر (علی أن یؤتوا) یـا (فی أن یؤتوا) است. «اولی القربی و المساکین و المهاجرین فی سبیل الله» این چنـد عبارت صـفاتی برای یک موصوف‌انـد یعنی مردمی که همه این صـفات را دارند زیرا کلام در باره کسانی است که این صـفات را داشـتند. یا اینکه صفاتی برای چند موصوف باشند که به جای آن قرار گرفته است که در تبیین مقصود و هدف بلیغ‌تر و رساتر خواهد بود. «و لیعفوا» کوتاهی آن‌ها را ببخشـند. «و لیصـفحوا» و از آن‌ها چشم پوشی کنند. «ألا تحبّون أن یغفر الله لکم» تا خداوند به خاطر بخشـش و گذشت و نیکی کردن شما به کسانی که به شما بدی کرده‌اند، شما را بیامرزد. «و الله غفورٌ رحیمٌ» با وجود قدرت مطلق و کامل خود، بخشنده و مهربان است پس شما نیز خلق و خوی خداوند را بگیرید و از آن تبعیت کنید. «إن الذین یرمون

ص: ۳۱۵

المحصـنات» کسـانی که زنـان عفیف و پاک را متهم می‌کننـد. «الغافلات» زنانی که از تهمتی که بر آن‌ها بسـته‌انـد بی‌خبرنـد. «المؤمنـات» زنـانی که به خـدا و پیامبرش ایمان دارنـد، و مقصود این افراد ریختن آبروی زنان پاک و رسوا کردن پیامبر است، اشخاصـیماننـد عبـد الله بن أبیّ. «لعنوا فی الـدنیا و الآـخرهٔ» به خـاطر طعنه و افترا زدن به زنان مؤمن و عفیف در دینا و آخرت لعنت شده‌اند. «و لهم عذاب عظیم» به خاطر بزرگی گناهشان عذابی سخت و دردناک خواهند داشت.

«دینهم الحقّ» یعنی مجازات سـزاوار آن‌ها. «الخبیثات للخبیثین» یعنی زنان ناپاک را مردان ناپاک به ازدواج خود درمی‌آورند و بر عکس مردان پـاک بـا زنـان پـاک ازدواج می‌کننـد. و این عبـارت دلیلی بر این عبـارت آیه است: «اُولئک» یعنی اهل بیت و خـانواده پیـامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم، یـا خود پیـامبر یـا عـائشه همسـر پیامبر و صـفوان. «مبرّؤن مما یقولون» از سـخنان و افتراگویی آنـان مبرّا و پاک هسـتند زیرا اگر سـخنانشان درست بود، همسـر پیامبر نمی‌شـد و بر او قرار نمی‌یافت. «لهم مغفرهٔ و رزق کریم» و جایگاه آن‌ها بهشت است. - . انولار التنزیل ۲ : ۱۳۳ - ۱۳۷ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

فس، تفسیر القمی قَوْلُهُ إِنَّ الَّذِینَ جاؤُ بِالْإِفْکِ إِنَّ الْعَامَّهَ رَوَتْ أَنَّهَا نَزَلَتْ فِی عَائِشَهَ وَ مَا رُمِیَتْ بِهِ فِی غَزْوَهِ بَنِی الْمُصْطَلِقِ مِنْ خُزَاعَهَ وَ أَمَّا الْخَاصَّهُ فَإِنَّهُمْ رَوَوْا أَنَّهَا نَزَلَتْ فِی مَارِیَهَ الْقِبْطِیَّهِ وَ مَا رَمَتْهَا بِهِ عَائِشَهُ (۳)

أقول: سیأتی ذکر القصه فی باب أحوال إبراهیم و ماریه.

**[ترجمه]تفسیر قمی: «إن الذین جاؤا بالافک» عامّه (اهل سنّت) روایت کرده اند که این آیه در باره عایشه و تهمتی که در غزوه بنی مُصطَلِق از سوی خزاعه به او زده شد، نازل شده و امّا خاصّه (شیعه) روایت کرده اند که این آیه در باره ماریه قبطیه نازل شده که عایشه او را متّهم به زنا کرده بود. - . تفسیر قمی : ۴۵۳ -

می گویم: ماجرای آن را در باب احوال ابراهیم و ماریهٔ می آوریم.

**[ترجمه]

«۲»

وَ فِی تَفْسِیرِ النُّعْمَانِیِّ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ مِنْهُ الْحَدِیثُ فِی أَمْرِ عَائِشَهَ وَ مَا رَمَاهَا بِهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِی سَلُولٍ (۴) وَ حَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ وَ مِسْطَحُ بْنُ أُثَاثَهَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَی إِنَّ الَّذِینَ جاؤُ بِالْإِفْکِ الْآیَهَ فَکُلَّمَا کَانَ مِنْ هَذَا وَ شِبْهِهِ فِی کِتَابِ اللَّهِ فَهُوَ مِمَّا تَأْوِیلُهُ قَبْلَ تَنْزِیلِهِ (۵).

ص: ۳۱۶

۱- کما طعنوا خ ل.

۲- أنوار التنزیل ۲: ۱۳۳- ۱۳۷.

۳- تفسیر القمّیّ: ۴۵۳.

۴- الصحیح عبد اللّه بن أبی بن سلول.

۵- المحکم و المتشابه: ۹۶.

**[ترجمه]در تفسیر نعمانی از امیر المؤمنین علی علیه السلام ماجرا عائشه و تهمتی که عبد الله بن ابی سلول و حسان بن ثابت و مسطح بن اثاثة به او بستند آمده است و اینکه خداوند متعال آیه «إن الذین جاؤا بالافک» تا پایان آیه را در این رابطه نازل فرمود. و این دسته از آیات در کتاب خداوند از جمله آیاتی است که تاویل آن پیش از نازل شدنش تثبیت گردیده است. - . المحکم و المتشابه : ۹۶ -

ص: ۳۱۶

**[ترجمه]

باب ۲۰ غزوه الحدیبیه و بیعه الرضوان و عمره القضاء و سائر الوقائع

الآیات

البقره: «وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَساجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَ سَعى فِي خَرابِها أُولئِكَ ما كانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوها إِلَّا خائِفِينَ»(۱۱۴)

(و قال سبحانه): «وَ قاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقاتِلُونَكُمْ وَ لا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ* وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَ أَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَ لا تُقاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ حَتَّى يُقاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذلِكَ جَزاءُ الْكافِرِينَ* فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ* وَ قاتِلُوهُمْ حَتَّى لا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلا عُدْوانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ* الشَّهْرُ الْحَرامُ بِالشَّهْرِ الْحَرامِ وَ الْحُرُماتُ قِصاصٌ فَمَنِ اعْتَدى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدى عَلَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ.

(إلى قوله تعالى): وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَ لا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ»(۱۹۰-۱۹۶)

المائده: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْ ءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنالُهُ أَيْدِيكُمْ وَ رِماحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدى بَعْدَ ذلِكَ فَلَهُ عَذابٌ أَلِيمٌ»(۹۴)

الأنفال: «وَ ما لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَ هُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ ما كانُوا أَوْلِياءَهُ إِنْ أَوْلِياؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ»(۳۴)

الحج: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ الَّذِي جَعَلْناهُ لِلنَّاسِ سَواءً الْعاكِفُ فِيهِ وَ الْبادِ وَ مَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ»(۲۵)

ص: ۳۱۷

الفتح: «إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّما يَنْكُثُ عَلى نَفْسِهِ وَ مَنْ أَوْفى بِما عاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً* سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرابِ شَغَلَتْنا أَمْوالُنا وَ أَهْلُونا فَاسْتَغْفِرْ لَنا يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرادَ بِكُمْ نَفْعاً بَلْ كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً* بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَ الْمُؤْمِنُونَ إِلى أَهْلِيهِمْ أَبَداً وَ زُيِّنَ ذلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَ ظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَ كُنْتُمْ قَوْماً بُوراً* وَ مَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ سَعِيراً* وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً* سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلى مَغانِمَ لِتَأْخُذُوها ذَرُونا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونا كَذلِكُمْ قالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنا بَلْ كانُوا لا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا* قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرابِ سَتُدْعَوْنَ إِلى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْراً حَسَناً وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا كَما تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذاباً أَلِيماً* لَيْسَ عَلَى الْأَعْمى حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ مَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذاباً أَلِيماً* لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ ما فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَ أَثابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباً* وَ مَغانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَها وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً حَكِيماً *وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَها فَعَجَّلَ لَكُمْ هذِهِ وَ كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَ لِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَ يَهْدِيَكُمْ صِراطاً مُسْتَقِيماً*

(إلى قوله تعالى): وَ لَوْ قاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبارَ ثُمَّ لا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً* سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا* وَ هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَ كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيراً* هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ الْهَدْيَ مَعْكُوفاً أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَ لَوْ لا رِجالٌ مُؤْمِنُونَ وَ نِساءٌ مُؤْمِناتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ

اللَّهُ فِی رَحْمَتِهِ مَنْ یَشاءُ لَوْ تَزَیَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْهُمْ عَذاباً أَلِیماً* إِذْ جَعَلَ الَّذِینَ کَفَرُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْحَمِیَّةَ حَمِیَّةَ الْجاهِلِیَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ وَ أَلْزَمَهُمْ کَلِمَةَ التَّقْوی وَ کانُوا أَحَقَّ بِها وَ أَهْلَها وَ کانَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیماً* لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْیا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرامَ إِنْ شاءَ اللَّهُ آمِنِینَ مُحَلِّقِینَ رُؤُسَکُمْ وَ مُقَصِّرِینَ لا تَخافُونَ فَعَلِمَ ما لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذلِکَ فَتْحاً قَرِیباً»(۱۰-۲۷)

الممتحنه: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا جاءَکُمُ الْمُؤْمِناتُ مُهاجِراتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِیمانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِناتٍ فَلا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَی الْکُفَّارِ لا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَ لا هُمْ یَحِلُّونَ لَهُنَّ وَ آتُوهُمْ ما أَنْفَقُوا وَ لا جُناحَ عَلَیْکُمْ أَنْ تَنْکِحُوهُنَّ إِذا آتَیْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَ لا تُمْسِکُوا بِعِصَمِ الْکَوافِرِ وَ سْئَلُوا ما أَنْفَقْتُمْ وَ لْیَسْئَلُوا ما أَنْفَقُوا ذلِکُمْ حُکْمُ اللَّهِ یَحْکُمُ بَیْنَکُمْ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ *وَ إِنْ فاتَکُمْ شَیْ ءٌ مِنْ أَزْواجِکُمْ إِلَی الْکُفَّارِ فَعاقَبْتُمْ فَآتُوا الَّذِینَ ذَهَبَتْ أَزْواجُهُمْ مِثْلَ ما أَنْفَقُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ»(۱۰-۱۱)

lt;meta info="- وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَاجِدَ اللّهِ أَن یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ وَسَعَی فِی خَرَابِهَا أُوْلَئِکَ مَا کَانَ لَهُمْ أَن یَدْخُلُوهَا إِلاَّ خَآئِفِینَ. -. بقره / ۱۱۴ -

{و کیست بیدادگرتر از آن کس که نگذارد در مساجد خدا، نام وی برده شود، و در ویرانی آن‌ها بکوشد؟ آنان حق ندارند جز ترسان و لرزان در آن [مسجد] ها درآیند.}

- وَقَاتِلُواْ فِی سَبِیلِ اللّهِ الَّذِینَ یُقَاتِلُونَکُمْ وَلاَ تَعْتَدُواْ إِنَّ اللّهَ لاَ یُحِبِّ الْمُعْتَدِینَ * وَاقْتُلُوهُمْ حَیْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُم مِّنْ حَیْثُ أَخْرَجُوکُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلاَ تُقَاتِلُوهُمْ عِندَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّی یُقَاتِلُوکُمْ فِیهِ فَإِن قَاتَلُوکُمْ فَاقْتُلُوهُمْ کَذَلِکَ جَزَاء الْکَافِرِینَ * فَإِنِ انتَهَوْاْ فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِیمٌ * وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّی لاَ تَکُونَ فِتْنَةٌ وَیَکُونَ الدِّینُ لِلّهِ فَإِنِ انتَهَواْ فَلاَ عُدْوَانَ إِلاَّ عَلَی الظَّالِمِینَ * الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَی عَلَیْکُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَیْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَی عَلَیْکُمْ وَاتَّقُواْ اللّهَ وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ مَعَ الْمُتَّقِینَ * وَأَنفِقُواْ فِی سَبِیلِ اللّهِ وَلاَ تُلْقُواْ بِأَیْدِیکُمْ إِلَی التَّهْلُکَةِ وَأَحْسِنُوَاْ إِنَّ اللّهَ یُحِبُّ الْمُحْسِنِینَ * وَأَتِمُّواْ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَیْسَرَ مِنَ الْهَدْیِ وَلاَ تَحْلِقُواْ رُؤُوسَکُمْ حَتَّی یَبْلُغَ الْهَدْیُ مَحِلَّهُ. -. بقره / ۱۹۰ - ۱۹۶ -

{ و در راه خدا، با کسانی که با شما می جنگند، بجنگید، و [لی] از اندازه درنگذرید، زیرا خداوند تجاوزکاران را دوست نمی دارد. و هر کجا بر ایشان دست یافتید آنان را بکشید، و همان گونه که شما را بیرون راندند، آنان را بیرون برانید، [چرا که] فتنه [شرک] از قتل بدتر است، [با این همه] در کنار مسجد الحرام با آنان جنگ مکنید، مگر آنکه با شما در آن جا به جنگ درآیند، پس اگر با شما جنگیدند، آنان را بکشید، که کیفر کافران چنین است. و اگر بازایستادند، البته خدا آمرزنده مهربان است. با آنان بجنگید تا دیگر فتنه ای نباشد، و دین، مخصوص خدا شود. پس اگر دست برداشتند، تجاوز جز بر ستمکاران روا نیست. این ماه حرام در برابر آن ماه حرام است، و [هتک] حرمت‌ها قصاص دارد. پس هر کس بر شما تعدّی کرد، همان گونه که بر شما تعدّی کرده، بر او تعدّی کنید و از خدا پروا بدارید و بدانید که خدا با تقواپیشگان است. و در راه خدا انفاق کنید، و خود را با دست خود به هلاکت میفکنید، و نیکی کنید که خدا نیکوکاران را دوست می دارد. و برای خدا حجّ و عمره را به پایان رسانید، و اگر [به علت موانعی] بازداشته شدید، آنچه از قربانی میسّر است [قربانی کنید] و تا قربانی به قربانگاه نرسیده سر خود را مَتراشید.}

- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ. - . مائده / ۹۴ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، خدا شما را به چیزی از شکار که در دسترس شما و نیزه های شما باشد خواهد آزمود، تا معلوم دارد چه کسی در نهان از او می ترسد. پس هر کس بعد از آن تجاوز کند، برای او عذابی دردناک خواهد بود.}

- وَمَا لَهُمْ أَلاَّ يُعَذِّبَهُمُ اللّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُواْ أَوْلِيَاءهُ إِنْ أَوْلِيَآؤُهُ إِلاَّ الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ. - . انفال / ۳۴ -

{ چرا خدا [در آخرت] عذابشان نکند، با اینکه آنان [مردم را] از [زیارت] مسجد الحرام باز می دارند در حالی که ایشان سرپرست آن نباشند. چرا که سرپرست آن جز پرهیزگاران نیستند، ولی بیشترشان نمی دانند.}

- إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِی جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاء الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَن يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ. - . حجّ / ۲۵ -

ص: ۳۱۷

{بی گمان، کسانی که کافر شدند و از راه خدا و مسجد الحرام- که آن را برای مردم، اعم از مقیم در آنجا و بادیه نشین، یکسان قرار داده ایم- جلوگیری می کنند، و [نیز] هر که بخواهد در آنجا به ستم [از حق] منحرف شود، او را از عذابی دردناک می چشانیم.}

- إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَکَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَن نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا * سَيَقُولُ لَکَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِم مَّا لَيْسَ فِی قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَن يَمْلِکُ لَكُم مِّنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا * بَلْ ظَنَنتُمْ أَن لَّن يَنقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَى أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَلِکَ فِی قُلُوبِكُمْ وَظَنَنتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنتُمْ قَوْمًا بُورًا * وَمَن لَّمْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا * وَلِلَّهِ مُلْکُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاء وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاء وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا * سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُل لَّن تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِن قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا * قُل لِّلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَى قَوْمٍ أُوْلِی بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِن تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِن تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُم مِّن قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا * لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَن يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا * لَقَدْ رَضِیَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَکَ تَحْتَ الشَّجَرَهِ فَعَلِمَ مَا فِی قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ السَّكِينَهَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا * وَمَغَانِمَ كَثِيرَهً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا * وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَهً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِیَ النَّاسِ عَنكُمْ وَلِتَكُونَ آيَهً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا * وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَیْءٍ قَدِيرًا * وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا * سُنَّهَ اللَّهِ الَّتِی قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلُ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّهِ اللَّهِ تَبْدِيلًا * وَهُوَ الَّذِی

كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم بِبَطْنِ مَكَّةَ مِن بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا * هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا أَن يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَاء مُّؤْمِنَاتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ أَن تَطَؤُوهُمْ فَتُصِيبَكُم مِّنْهُم مَّعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ

ص: ۳۱۸

اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَن يَشَاء لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا * إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا * لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِن شَاء اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِن دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا. - . فتح / ۱۰ – ۲۷ –

{در حقیقت، کسانی که با تو بیعت می کننـد، جز این نیست که با خـدا بیعت می کنند دست خدا بالای دست‌های آنان است. پس هر که پیمان شکنی کند، تنها به زیان خود پیمان می شکند، و هر که بر آنچه با خدا عهد بسته وفادار بماند، به زودی خدا پاداشی بزرگ به او می بخشد. برجای مانـدگانِ بادیه نشین به زودی به تو خواهنـد گفت: «اموال ما و کسانمان ما را گرفتار کردنـد، برای مـا آمرزش بخواه.» چیزی را که در دل‌هایشـان نیست بر زبان خویش می راننـد. بگو: «اگر خـدا بخواهـد به شـما زیانی یا سودی برساند چه کسـی در برابر او برای شـما اختیار چیزی را دارد؟ بلکه [این] خداست که به آنچه می کنید همواره آگـاه است. [نه چنـان بود،] بلکه پنداشتیـد که پیامبر و مؤمنان هرگز به خانمان خود بر نخواهنـد گشت، و این [پنـدار] در دل... هایتـان نمودی خوش یـافت، و گمان بـد کردیـد، و شـما مردمی در خور هلاکت بودیـد.» و هر کس به خـدا و پیامبر او ایمان نیاورده است [بداند که] ما برای کافران آتشی سوزان آماده کرده ایم. و فرمانروایی آسمان‌ها و زمین از آنِ خداست: هر که را بخواهـد می بخشایـد و هر که را بخواهـد عـذاب می کنـد، و خـدا همواره آمرزنـده مهربان است. چون به [قصدِ] گرفتن غنایم روانه شدید، به زودی برجای ماندگان خواهند گفت:

«بگذاریـد ما [هم] به دنبال شـما بیاییم.» [این گونه] می خواهنـد دسـتورِ خـدا را دگرگون کنند. بگو: «هرگز از پی ما نخواهید آمـد. آری، خـدا از پیش درباره شـما چنین فرموده.» پس به زودی خواهنـد گفت: «[نه،] بلکه بر ما رشگ می برید.» [نه چنین است] بلکه جز اندکی درنمی یابند. به برجای ماندگان بادیه نشین بگو: «به زودی به سوی قومی سخت زورمند دعوت خواهید شـد که با آنان بجنگیـد یا اسلام آورنـد. پس اگر فرمان بریـد خدا شـما را پاداش نیک می بخشد، و اگر- هم چنان که پیشتر پشت کردید- [باز هم] روی بگردانید، شـما را به عذابی پردرد معذّب می دارد.» بر نابینا گناهی نیست و بر لنگ گناهی نیست و بر بیمـار گنـاهی نیست [که در جهـاد شـرکت نکننـد] و هر کس خـدا و پیـامبر او را فرمان بَرَد، وی را در باغ‌هایی که از زیر [درختـان] آن نهرهـایی روان است درمی آورد، و هر کس روی برتابـد، به عـذابی دردناک معـذّبش می دارد. به راستی خـدا هنگامی که مؤمنان، زیر آن درخت با تو بیعت می کردند از آنان خشـنود شد، و آنچه در دل‌هایشان بود بازشـناخت و بر آنان آرامش فرو فرسـتاد و پیروزی نزدیکی به آن‌هـا پاداش داد. و [نیز] غنیمت‌های فراوانی خواهنـد گرفت، و خـدا همواره نیرومند سنجیده کار است. و خدا به شـما غنیمت‌های فراوان [دیگری] وعده داده که به زودی آن‌ها را خواهید گرفت، و این [پیروزی] را برای شـما پیش انداخت، و دست‌های مردم را از شـما کوتاه ساخت، و تا برای مؤمنان نشانه ای باشد و شـما را به راه راسـت

هدایت کند. و [غنیمت‌های] دیگر [ی نیز هست] که شما بر آن‌ها دست نیافته اید [و] خدا بر آن‌ها نیک احاطه دارد، و همواره خداوند بر هر چیزی تواناست. و اگر کسانی که کافر شدند، به جنگ با شما برخیزند، قطعاً پشت خواهند کرد، و دیگر یار و یاوری نخواهند یافت. سنّت الهی از پیش همین بوده، و در سنّت الهی هرگز تغییری نخواهی یافت. و اوست همان کسی که در دل مکّه- پس از پیروزکردن شما بر آنان- دست‌های آن‌ها را از شما و دست‌هایِ شما را از ایشان کوتاه گردانید، و خدا به آنچه می کنید همواره بیناست. آن‌ها بودند که کفر ورزیدند و شما را از مسجد الحرام بازداشتند و نگذاشتند قربانی [شما] که بازداشته شده بود به محلّش برسد، و اگر [در مکّه] مردان و زنان با ایمانی نبودند که [ممکن بود] بی آنکه آنان را بشناسید، ندانسته پایمالشان کنید و تاوانشان بر شما بماند [فرمان حمله به مکّه می دادیم] تا خدا هر که را بخواهد در جوار رحمت خویش درآورد. اگر [کافر و مؤمن] از هم متمایز می شدند، قطعاً کافران را به عذاب دردناکی معذّب می داشتیم. آن گاه که کافران در دل‌های خود، تعصّب [آن هم] تعصّب جاهلیّت ورزیدند، پس خدا آرامش خود را بر فرستاده خویش و بر مؤمنان فرو فرستاد، و آرمان تقوا را ملازم آنان ساخت، و [در واقع] آنان به [رعایت] آن [آرمان] سزاوارتر و شایسته [اتّصاف به] آن بودند، و خدا همواره بر هر چیزی داناست. حقّاً خدا رؤیای پیامبر خود را تحقّق بخشید [که دیده بود:] شما بدون شک، به خواست خدا در حالی که سر تراشیده و موی [و ناخن] کوتاه کرده اید، با خاطری آسوده در مسجد الحرام درخواهید آمد. خدا آنچه را که نمی دانستید دانست، و غیر از این، پیروزی نزدیکی [برای شما] قرار داد.}

- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُم مَّا أَنفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَن تَنكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنفَقْتُمْ وَلْيَسْأَلُوا مَا أَنفَقُوا ذَلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ * وَإِن فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِّنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُم مِّثْلَ مَا أَنفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی أَنتُم بِهِ مُؤْمِنُونَ. -. ممتحنه / ۱۰ - ۱۱ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، چون زنان با ایمان مهاجر، نزد شما آیند آنان را بیازمایید. خدا به ایمان آنان داناتر است. پس اگر آنان را باایمان تشخیص دادید، دیگر ایشان را به سوی کافران بازنگردانید: نه آن زنان بر ایشان حلالند و نه آن [مردان] بر این زنان حلال. و هر چه خرج [این زنان] کرده اند به [شوهران] آن‌ها بدهید، و بر شما گناهی نیست که- در صورتی که مهرشان را به آنان بدهید- با ایشان ازدواج کنید، و به پیوندهای قبلی کافران متمسّک نشوید [و پایبند نباشید] و آنچه را شما [برای زنان مرتد و فراریِ خود که به کفّار پناهنده شده اند] خرج کرده اید، [از کافران] مطالبه کنید، و آن‌ها هم باید آنچه را خرج کرده اند [از شما] مطالبه کنند. این حکمِ خداست [که] میان شما داوری می کند، و خدا دانای حکیم است. و در صورتی که [زنی] از همسران شما به سوی کفّار رفت [و کفّار مِهر مورد مطالبه شما را ندادند] و شما غنیمت یافتید پس به کسانی که همسرانشان رفته اند، معادل آنچه خرج کرده اند بدهید، و از آن خدایی که به او ایمان دارید بترسید.}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رضی الله عنه فی قوله تعالی: وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَساجِدَ اللَّهِ اختلفوا فی المعنی بهذه الآیه فقال ابن عباس و مجاهد إنهم الروم غزوا بیت المقدس و سعوا فی خرابه حتی کان أیام عمر فأظهر الله المسلمین علیهم و صاروا لا یدخلونها إلا

خائفين و قال الحسن و قتاده هو بختنصر خرب بيت المقدس و أعانه عليه النصارى

وَ رُوِيَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُمْ قُرَيْشٌ حِينَ مَنَعُوا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله دُخُولَ مَكَّةَ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامَ.

وَ بِهِ قَالَ الْبَلْخِيُّ وَ الرُّمَّانِيُّ وَ الْجُبَّائِيُّ (۱) و قال فى قوله تعالى وَ قاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ عن ابن عباس نزلت هذه الآيه فى صلح الحديبيه و ذلك أن رسول الله صلى الله عليه و آله لما خرج هو و أصحابه فى العام الذى

۱- مجمع البيان ۱: ۱۸۹.

أرادوا فيه العمره و كانوا ألفا و أربعمائه فساروا حتى نزلوا الحديبيه فصدهم المشركون عن البيت الحرام فنحروا الهدى بالحديبيه ثم صالحهم المشركون على أن يرجع فى عامه (۱) و يعود العام القابل و يخلوا له مكه ثلاثه أيام فيطوف بالبيت و يفعل ما يشاء فيرجع إلى المدينه من فوره فلما كان العام المقبل تجهز النبى صلى الله عليه و آله و أصحابه لعمره القضاء و خافوا أن لا تفى لهم قريش بذلك و أن يصدوهم عن البيت الحرام و يقاتلوهم فكره رسول الله صلى الله عليه و آله قتالهم فى الشهر الحرام فى الحرم فأنزل الله هذه الآيه و عن الربيع بن أنس و عبد الرحمن بن زيد بن أسلم هذه أولى آيه (۲) نزلت فى القتال فلما نزلت كان رسول الله صلى الله عليه و آله يقاتل من قاتله و يكف عمن كف عنه حتى نزلت فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ فنسخت هذه الآيه وَ لا تَعْتَدُوا أى لا تجاوزوا (۳) من قتال من هو أهل القتال إلى قتال من لم تؤمروا بقتاله و قيل معناه لا تعتدوا بقتال من لم يبدأكم بقتال إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ و اختلف فى الآيه فقال بعضهم منسوخه كما ذكرنا و روى عن ابن عباس و مجاهد أنها غير منسوخه بل هى خاصه فى النساء و الذرارى و قيل أمر بقتال أهل مكه و روى عن أئمتنا عليهم السلام أن هذه الآيه ناسخه لقوله تعالى كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ (۴) و كذلك قوله وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ ناسخ لقوله وَ لا تُطِعِ الْكافِرِينَ وَ الْمُنافِقِينَ وَ دَعْ أَذاهُمْ (۵) وَ اقْتُلُوهُمْ أى الكفار حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ أى وجدتموهم وَ أَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ يعنى أخرجوهم من مكه كما أخرجوكم منها وَ الْفِتْنَهُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ أى شركهم بالله و برسوله أعظم من القتل فى الشهر الحرام و ذلك أن رجلا (۶)

۱- فى المصدر: من عامه.

۲- فى المصدر: هذه أول آيه.

۳- فى المصدر: اى و لا تجاوزوا.

۴- النساء: ۷۷.

۵- الأحزاب: ۴۸.

۶- تقدم شرح ذلك فى باب نوادر الغزوات.

من الصحابه قتل رجلا من الكفار فی الشهر الحرام فعابوا المؤمنین بذلک فبین الله سبحانه أن الفتنه فی الدین و هو الشرک أعظم من قتل المشرکین فی الشهر الحرام و إن کان غیر جائز وَ لا تُقاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ حَتّٰی یُقاتِلُوکُمْ فِیهِ نهی عن ابتدائهم بقتال أو قتل فی الحرم حتی یبتدئ المشرکون بذلک فَإِنْ قاتَلُوکُمْ أی بدءوکم بذلک فَاقْتُلُوهُمْ کَذٰلِکَ جَزاءُ الْکافِرِینَ أن یقتلوا حیث ما وجدوا فَإِنِ انْتَهَوْا أی امتنعوا من کفرهم بالتوبه فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ لهم رَحِیمٌ بهم وَ قاتِلُوهُمْ حَتّٰی لا تَکُونَ فِتْنَهٌ أی شرک عن ابن عباس و هو المروی عن أبی جعفر علیه السلام (۱) وَ یَکُونَ الدِّینُ لِلّٰهِ أی و حتی تکون الطاعه لله و الانقیاد لأمره أو حتی یکون الإسلام لله فَإِنِ انْتَهَوْا عن الکفر فَلاٰ عُدْوانَ إِلاّٰ عَلَی الظّٰالِمِینَ أی فلا عقوبه علیهم و إنما العقوبه بالقتل علی الکافرین المقیمین علی الکفر فسمی القتل عدوانا من حیث کان عقوبه علی العدوان و هو الظلم الشَّهْرُ الْحَرامُ بِالشَّهْرِ الْحَرامِ المراد به هاهنا ذو القعده و هو شهر الصد عام الحدیبیه و الأشهر الحرم أربعه ذو القعده و ذو الحجه و المحرم و رجب کانوا یحرمون فیها القتال و إنما قیل ذو القعده لقعودهم فیه عن القتال و قیل فی تقدیره وجهان أحدهما قتال الشهر الحرام بقتال الشهر الحرام (۲) فحذف المضاف (۳) و قیل إنه الشهر الحرام علی جهه العوض لما فات فی السنه الأولی و معناه الشهر الحرام ذو القعده الذی دخلتم فیه مکه و اعتمرتم و قضیتم منها وطرکم فی سنه سبع بالشهر الحرام ذی القعده الذی صددتم فیه عن البیت و منعتم من مرادکم سنه ست (۴) و الحرمات قصاص فیه قولان أحدهما أن الحرمات قصاص بالمراغمه بدخول البیت فی الشهر الحرام قال مجاهد لأن قریشا فخرت بردها رسول الله عام الحدیبیه

۱- فی المصدر: عن ابن عبّاس و قتاده و مجاهد و هو المروی عن الصادق علیه السلام.

۲- فی المصدر: قتال الشهر الحرام أی فی الشهر الحرام بقتال الشهر الحرام.

۳- زاد فی المصدر و فی الطبعتین من المصدر: و اقام المضاف إلیه مقامه.

۴- فی المصدر: فی سنه ست.

محرما فى ذى القعده عن البلد الحرام فأدخله الله تعالى مكه فى العام المقبل فى ذى القعده و قضى عمرته و روى ذلك عن أبى جعفر عليه السلام و الثانى أن الحرمات قصاص بالقتل (۱) فى الشهر الحرام أى لا يجوز للمسلمين إلا قصاصا قال الحسن إن مشركى العرب قالوا لرسول الله صلى الله عليه و آله أ نهيت عن قتالنا فى الشهر الحرام قال نعم و إنما أراد المشركون أن يغيروه (۲) فى الشهر الحرام فيقاتلوه فأنزل الله سبحانه هذا أى إن استحلوا منكم فى الشهر الحرام شيئا فاستحلوا منهم مثل ما استحلوا منكم و إنما جمع الحرمات لأنه أراد حرمه الشهر و حرمه البلد و حرمه الإحرام و قيل أراد كل حرمه تستحل فلا تجوز إلا على وجه المجازاه (۳) فَمَنِ اعْتَدى عَلَيْكُمْ أى ظلمكم فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدى عَلَيْكُمْ أى فجازوه باعتدائه و قابلوه بمثله وَ اتَّقُوا اللَّهَ فيما أمركم به و نهاكم عنه وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ بالنصره لهم وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَهَ لِلَّهِ أى أتموهما بمناسكهما و حدودهما و اقصدوا بهما التقرب إلى الله (۴) فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ أى إن منعكم خوف أو عدو أو مرض فامتنعتم لذلك و هو المروى عن أئمتنا عليهم السلام فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ أى فعليكم ما سهل من الهدى أو فاهدوا ما تيسر من الهدى إذا أردتم الإحلال وَ لا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ أى لا تتحللوا من إحرامكم حتى يبلغ الهدى محله و ينحر أو يذبح و اختلف فى محل الهدى فقيل إنه الحرم و قيل إنه الموضع الذى يصد فيه لأن النبى صلى الله عليه و آله نحر هديه بالحديبيه و أمر أصحابه ففعلوا ذلك و ليست الحديبيه من الحرم و أما على مذهبنا فالأول حكم المحصر بالمرض و الثانى حكم المحصور بالعدو

۱- فى المصدر: بالقتال.

۲- ان يغروه خ ل. أقول: هو الموجود فى المصدر.

۳- فى المصدر: و قيل: لان كل حرمه تستحل فلا يجوز الأعلى وجه المجازاه.

۴- فى المصدر: اى اتموهما بمناسكهما و حدودهما و تأديه كل ما فيهما، عن ابن عبّاس و مجاهد و قيل: معناه اقيموها إلى آخر ما فيهما و هو المروى عن أمير المؤمنين و علىّ بن الحسين عليهما السلام و عن سعيد بن جبير و مسروق و السدى و قوله: «للّه» أى اقصدوا بهما التقريب إلى اللّه اه.

و إن كـان الإـحرام بالحـج فمحله منى يوم النحر و إن كـان الإحرام بالعمره فمحله مكه. (۱) قوله تعالى لَيَبْلُوَنَّكَمُ اللَّهُ بِشَيْ ءٍ مِنَ الصَّيْدِ قال البيضاوى نزلت عام الحديبيه ابتلاهم الله بالصيد و كانت الوحوش تغشاهم فى رحابهم (۲) بحيث يتمكنون من صيدها أخذا بأيديهم و طعنا برماحهم و هم محرمون و التقليل و التحقير فى بشـى ء للتنبيه على أنه ليس من العظائم التى تدحض الإقدام كالابتلاء ببـذل الأنفس و الأموال فمن لم يثبت عنـده كيف يثبت عنـد ما هو أشـد منه لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخافُهُ بِالْغَيْبِ ليتميز الخائف من عقابه و هو غائب منتظر لقوه إيمانه ممن لا يخافه لضـعف قلبه و قله إيمانه فـذكر العلم و أراد وقوع المعلوم و ظهوره أو تعلق العلم فَمَنِ اعْتَدى بَعْدَ ذلِكَ بعد ذلك الابتلاء بالصـيد. (۳) قوله تعـالى وَ مـا لَهُمْ أَلَّا يُعَـذِّبَهُمُ اللَّهُ قال البيضاوى أى و ما لهم مما يمنع تعـذيبهم متى ذلـك (۴) و كيف لاـ يعـذبون وَ هُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرام و حـالهم ذلـك و من صـدهم عنه إلجـاء الرسول صـلى الله عليه و آله و المؤمنين إلى الهجره و إحصارهم عام الحديبيه وَ ما كانُوا أَوْلِياءَهُ مستحقين ولايه أمره مع شركهم و هو رد لما كانوا يقولون نحن ولاه البيت و الحرم فنصـد من نشاء و ندخل من نشاء إِنْ أَوْلِياؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ من الشـرك الذين لا يعبدون فيه غيره و قيل الضميران لله وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ أن لا ولايه لهم عليه. (۵) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لا يريد به حالا و لا استقبالا و إنما يريد استمرار الصد منهم و لذلك حسن عطفه على الماضى وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ

۱- مجمع البيان ۲: ۲۸۴- ۲۸۸ و ۲۹۰. و فيه اختصار راجع المصدر.

۲- الرحاب جمع الرحبه، و فى المصدر: فى رحالهم.

۳- أنوار التنزيل ۱: ۳۵۷ و ۳۵۸.

۴- فى المصدر: متى زال ذلك؟.

۵- أنوار التنزيل ۱: ۴۷۴.

عطف على اسم الله الَّذِی جَعَلْناهُ لِلنّاسِ سَواءً الْعاکِفُ فِیهِ وَ الْبادِ أی المقیم و الطارئ وَ مَنْ یُرِدْ فِیهِ مما ترک مفعوله لیتناول کل متناول بِإِلْحادٍ عدول عن القصد بِظُلْمٍ بغیر حق و هما حالان مترادفان أو الثانی بدل من الأول بإعاده الجار أو صله له أی ملحدا بسبب الظلم کالإشراک و اقتراف الآثام نُذِقْهُ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ جواب لمن. (۱) و قال الطبرسی رحمه الله قیل إن الآیه نزلت فی الذین صدوا رسول الله صلی الله علیه و آله عام الحدیبیه. (۲) و قال رحمه الله فی قوله تعالی إِنَّ الَّذِینَ یُبایِعُونَکَ المراد بالبیعه هنا بیعه الحدیبیه و هی بیعه الرضوان بایعوا رسول الله صلی الله علیه و آله علی الموت إِنَّما یُبایِعُونَ اللّهَ یعنی أن المبایعه معک تکون مبایعه مع الله لأن طاعتک طاعه الله و إنما سمیت بیعه لأنها عقدت علی بیع أنفسهم بالجنه للزومهم فی الحرب النصره یَدُ اللّهِ فَوْقَ أَیْدِیهِمْ أی عقد الله فی هذه البیعه فوق عقدهم لأنهم بایعوا الله ببیعه نبیه فکأنهم بایعوه من غیر واسطه و قیل معناه قوه الله فی نصره نبیه فوق نصرتهم إیاه أی ثق بنصره الله لک لا بنصرتهم و إن بایعوک و قیل نعمه الله علیهم بنبیه فوق أیدیهم بالطاعه و المبایعه و قیل ید الله بالثواب و ما وعدهم علی بیعتهم من الجزاء فوق أیدیهم بالصدق و الوفاء فَمَنْ نَکَثَ أی نقض ما عقد من البیعه فَإِنَّما یَنْکُثُ عَلی نَفْسِهِ أی یرجع ضرر ذلک النقض علیه و لیس له الجنه و لا کرامه وَ مَنْ أَوْفی أی ثبت علی الوفاء بِما عاهَدَ عَلَیْهُ اللّهَ من البیعه فَسَیُؤْتِیهِ أَجْراً عَظِیماً أی ثوابا جزیلا سَیَقُولُ لَکَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرابِ أی الذین تخلفوا عن صحبتک فی وجهتک و عمرتک و ذلک أنه صلی الله علیه و آله لما أراد المسیر إلی مکه عام الحدیبیه معتمرا و کان فی ذی القعده من سنه ست من الهجره استنفر من حول المدینه من الأعراب إلی الخروج معه و هم غفار و أسلم و مزینه و جهینه و

۱- أنوار التنزیل ۲: ۱۰۰.

۲- مجمع البیان ۷: ۸۰ فیه: صدوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عن مکّه عام الحدیبیه.

أشجع و الدئل حذرا من قريش أن يعرضوا له بحرب أو بصد و أحرم بالعمره و ساق معه الهدى ليعلم الناس أنه لا يريد حربا فتثاقل عنه كثير من الأعراب فقالوا نذهب معه إلى قوم قد جاءوه و قتلوا أصحابه فتخلفوا عنه و اعتلوا بالشغل فقال سبحانه إنهم يقولون لك إذا انصرفت إليهم فعاتبتهم على التخلف عنك شَغَلَتْنا أَمْوالُنا وَ أَهْلُونا عن الخروج معك فَاسْتَغْفِرْ لَنا فى قعودنا عنك فكذبهم الله تعالى فقال يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ أى لا يبالون استغفر لهم النبى أم لا قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرادَ بِكُمْ نَفْعاً أى غنيمه (۱) و ذلك أنهم ظنوا أن تخلفهم عن النبى صلى الله عليه و آله يدفع عنهم الضر أو يعجل لهم النفع بالسلامه فى أنفسهم و أموالهم فأخبرهم سبحانه أنه إن أراد بهم شيئا من ذلك لم يقدر أحد على دفعه عنهم بَلْ كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً أى عالما بما كنتم تعملون فى تخلفكم بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَ الْمُؤْمِنُونَ إِلى أَهْلِيهِمْ أَبَداً أى ظننتم أنهم لا يرجعون إلى من خلفوا بالمدينه من الأهل و الأولاد لأن العدو يستأصلهم و يصطلمهم وَ زُيِّنَ ذلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ أى زين الشيطان ذلك الظن فى قلوبكم وَ ظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ فى هلاك النبى صلى الله عليه و آله و المؤمنين و كل هذا من الغيب الذى لا يطلع عليه أحد إلا الله فصار معجزا لنبينا صلى الله عليه و آله وَ كُنْتُمْ قَوْماً بُوراً أى هلكى لا تصلحون لخير و قيل قوما فاسدين.

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ يعنى هؤلاء إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلى مَغانِمَ لِتَأْخُذُوها يعنى غنائم خيبر ذَرُونا نَتَّبِعْكُمْ أى اتركونا نجىء معكم و ذلك أنهم لما انصرفوا من الحديبيه بالصلح وعدهم الله سبحانه فتح خيبر و خص بغنائمها من شهد الحديبيه فلما انطلقوا إليها قال هؤلاء المخلفون ذَرُونا نَتَّبِعْكُمْ فقال سبحانه يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلامَ اللَّهِ أى مواعيد الله لأهل الحديبيه بغنيمه خيبر خاصه أرادوا تغيير ذلك بأن يشاركوهم فيها و قيل يريد أمر الله لنبيه أن لا يسير معه منهم أحد قُلْ

۱- فيه اختصار، و الموجود فى المصدر: اى فمن يمنعكم من عذاب اللّه ان أراد بكم سوءا او نفعا، اى غنيمه، عن ابن عبّاس.

لَنْ تَتَّبِعُونا كَذلِكُمْ قالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ أی قال الله بالحدیبیه قبل خیبر و قبل مرجعنا إلیکم أن غنیمه خیبر لمن شهد الحدیبیه لا یشرکهم فیها غیرهم فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنا أن نشارککم فی الغنیمه بَلْ کانُوا لا یَفْقَهُونَ الحق إِلَّا قَلِیلًا أی إلا فقها قلیلا أو شیئا قلیلا. (۱) قوله تعالی إِلی قَوْمٍ أُولِی بَأْسٍ شَدِیدٍ قد مر تفسیره فی باب نوادر الغزوات لَیْسَ عَلَی الْأَعْمی حَرَجٌ أی ضیق فی ترک الحضور (۲) مع المؤمنین فی الجهاد قال مقاتل عذر الله أهل الزمانه و الآفات الذین تخلفوا عن المسیر إلی الحدیبیه بهذه الآیه.

قوله تعالی إِذْ یُبایِعُونَکَ تَحْتَ الشَّجَرَهِ یعنی بیعه الحدیبیه تحت الشجره المعروفه و هی شجره السمره و تسمی بیعه الرضوان لهذه الآیه و رضی الله سبحانه عنهم هو إرادته تعظیمهم و إثابتهم فَعَلِمَ ما فِی قُلُوبِهِمْ من صدق النیه فی القتال و الکراهه له لأنه بایعهم علی القتال و قیل ما فی قلوبهم من الصبر و الیقین و الوفاء فَأَنْزَلَ السَّکِینَهَ عَلَیْهِمْ و هی اللطف المقوی لقلوبهم و الطمأنینه وَ أَثابَهُمْ فَتْحاً قَرِیباً یعنی فتح خیبر و قیل فتح مکه وَ مَغانِمَ کَثِیرَهً یَأْخُذُونَها یعنی غنائم خیبر فإنها کانت مشهوره بکثره المال و العقار و قیل یعنی غنائم هوازن بعد فتح مکه. (۳)

أقول: قد مضی تفسیر بقیه الآیات فی باب نوادر الغزوات.

قوله تعالی وَ هُوَ الَّذِی کَفَّ أَیْدِیَهُمْ عَنْکُمْ أی بالرعب قیل سبب نزوله أن المشرکین بعثوا أربعین رجلا عام الحدیبیه لیصیبوا من المسلمین فأتی بهم إلی النبی صلی الله علیه و آله أساری فخلی سبیلهم عن ابن عباس و قیل إنهم کانوا ثمانین رجلا من أهل مکه هبطوا من جبل التنعیم عند صلاه الفجر عام الحدیبیه لیقتلوهم

۱- مجمع البیان ۹: ۱۱۴ و ۱۱۵.

۲- فی المصدر: فی ترک الخروج مع المؤمنین.

۳- مجمع البیان ۹: ۱۱۶.

فأخذهم رسول الله صلى الله علیه و آله و أعتقهم عن أنس و قیل کان رسول الله صلى الله علیه و آله جالسا فی ظل شجره و بین یدیه علی علیه السلام یکتب کتاب الصلح فخرج ثلاثون شابا علیهم السلاح فدعا علیهم النبی صلى الله علیه و آله فأخذ الله تعالى بأبصارهم فقمنا فأخذناهم فخلى صلى الله علیه و آله سبیلهم فنزلت هذه الآیه عن عبد الله بن المغفل وَ أَیْدِیَکُمْ عَنْهُمْ بالنهی مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَکُمْ عَلَیْهِمْ ذکر الله تعالى منته على المؤمنین بحجزه بین الفریقین حتى لم یقتتلا و حتى اتفق بینهم الصلح الذی کان أعظم من الفتح وَ صَدُّوکُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ أن تطوفوا و تحلوا من عمرتکم یعنی قریشا وَ الْهَدْیَ مَعْکُوفاً أَنْ یَبْلُغَ مَحِلَّهُ أی و صدوا الهدی و هی البدن التی ساقها رسول الله صلى الله علیه و آله معه و کانت سبعین بدنه حتى بلغ ذا الحلیفه فقلد البدن التی ساقها و أشعرها و أحرم بالعمره حتى نزل بالحدیبیه و منعه المشرکون و کان الصلح فلما تم الصلح نحروا البدن و ذلک قوله مَعْکُوفاً أی محبوسا من أَنْ یَبْلُغَ مَحِلَّهُ (۱) أی منحره یعنی مکه وَ لَوْ لا رِجالٌ مُؤْمِنُونَ وَ نِساءٌ مُؤْمِناتٌ یعنی المستضعفین الذین کانوا بمکه بین الکفار من أهل الإیمان لَمْ تَعْلَمُوهُمْ بأعیانهم لاختلاطهم بغیرهم أَنْ تَطَؤُهُمْ بالقتل و توقعوا بهم فَتُصِیبَکُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ أی إثم و جنایه أو عیب یعیبکم المشرکون بأنهم قتلوا أهل دینهم و قیل هی غرم الدیه و الکفاره فی قتل الخطإ عن ابن عباس و ذلک أنهم لو کبسوا (۲) مکه و فیها قوم مؤمنون لم یتمیزوا من الکفار و لم یأمنوا أن یقتلوا المؤمنین فتلزمهم الکفاره و تلحقهم السیئه بقتل من على دینهم فهذه المعره التی صان الله المؤمنین عنها و جواب لو لا محذوف و تقدیره لو لا المؤمنون الذین لم تعلموهم لوطئتم رقاب المشرکین بنصرنا إیاکم و قوله بِغَیْرِ عِلْمٍ موضعه التقدیم لأن التقدیر لو لا أن تطئوهم بغیر علم و قوله لِیُدْخِلَ اللَّهُ فِی رَحْمَتِهِ مَنْ یَشاءُ اللام متعلق بمحذوف دل علیه معنى الکلام تقدیره فحال بینکم و بینهم لیدخل الله فی رحمته من یشاء یعنی من أسلم من الکفار بعد الصلح و قیل لیدخل الله فی رحمته أولئک

۱- فی المصدر: فذلک قوله «مَعْکُوفاً» ای محبوسا عن «أَنْ یَبْلُغَ مَحِلَّهُ».

۲- الغرم: ما یلزم اداؤه من المال. کبسوا مکّه ای هجموا علیها بغته.

بسلامتهم من القتل و يدخل هؤلاء فی رحمته بسلامتهم من الطعن و العیب لَوْ تَزَیَّلُوا أی لو تمیز المؤمنون من الکافرین لَعَذَّبْنَا الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْهُمْ أی من أهل مکه عَذاباً أَلِیماً بالسیف و القتل بأیدیکم و لکن الله یدفع بالمؤمنین عن الکفار إِذْ جَعَلَ الَّذِینَ کَفَرُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْحَمِیَّهَ إذ یتعلق بقوله لَعَذَّبْنَا أی لعذبنا الذین کفروا و أذنا لک فی قتالهم حین جعلوا فی قلوبهم الأنفه التی تحمی الإنسان أی حمیت قلوبهم بالغضب ثم فسر تلک الحمیه فقال حَمِیَّهَ الْجاهِلِیَّهِ أی عاده آبائهم فی الجاهلیه أن لا یذعنوا لأحد و لا ینقادوا له و ذلک أن کفار مکه قالوا قد قتل محمد و أصحابه آباءنا و إخواننا و یدخلون علینا فی منازلنا فتتحدث العرب أنهم دخلوا علینا علی رغم أنفنا و اللات و العزی لا یدخلونها علینا فهذه حمیه الجاهلیه التی دخلت قلوبهم و قیل هی أنفتهم من الإقرار لمحمد صلی الله علیه و آله بالرساله و الاستفتاح ببسم الله الرحمن الرحیم حیث أراد أن یکتب کتاب العهد بینهم عن الزهری فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ إلی قوله کَلِمَهَ التَّقْوی و هی قول لا إله إلا الله وَ کانُوا أَحَقَّ بِها وَ أَهْلَها قیل إن فیه تقدیما و تأخیرا و التقدیر کانوا أهلها و أحق بها أی کان المؤمنون أهل تلک الکلمه و أحق بها من المشرکین و قیل کانوا أحق بنزول السکینه علیهم و أهلا لها و قیل کانوا أحق بمکه أن یدخلوها و أهلها وَ کانَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیماً لما ذم الکفار بالحمیه و مدح المؤمنین بلزوم الکلمه و السکینه بین علمه ببواطن سرائرهم و ما ینطوی علیه عقد ضمائرهم لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْیا بِالْحَقِّ قالوا إن الله تعالی أری نبیه فی المنام بالمدینه قبل أن یخرج إلی الحدیبیه أن المسلمین دخلوا المسجد الحرام فأخبر بذلک أصحابه ففرحوا و حسبوا أنهم دخلوا مکه عامهم ذلک فلما انصرفوا و لم یدخلوا مکه قال المنافقون ما حلقنا و لا قصرنا و لا دخلنا المسجد الحرام فأنزل الله هذه الآیه و أخبر أنه أری رسوله الصدق فی منامه لا الباطل و أنهم یدخلونه و أقسم علی ذلک فقال لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرامَ یعنی العام المقبل إِنْ شاءَ اللَّهُ قال أبو العباس (۱) استثنی الله فیما یعلم

۱- فی المصدر: قال أبو العباس ثعلب.

ليستثنى الناس فيما لا يعلمون و قيل إن الاستثناء من الدخول و كان بين نزول الآيه و الدخول سنه و قد مات منهم ناس فى السنه فيكون تقديره ليدخلن كلكم إن شاء الله إذ علم أن منهم من يموت قبل السنه أو يمرض فلا يدخلها فأدخل الاستثناء لئلا يقع فى الخبر خلف و قيل إن الاستثناء داخل على الخوف و الأمن فأما الدخول فلا شك فيه و تقديره لتدخلن (۱) آمنين من العدو إن شاء الله و قيل إن إن هاهنا بمعنى إذ أى إذ شاء الله حين أرى رسوله ذلك عن أبى عبيده مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَ مُقَصِّرِينَ أى محرمين يحلق بعضكم رأسه و يقصر بعض و هو أن يأخذ بعض الشعر لا تَخافُونَ مشركا فَعَلِمَ من الصلاح فى صلح الحديبيه ما لَمْ تَعْلَمُوا و قيل علم فى تأخير دخول المسجد الحرام من الخير و الصلاح ما لم تعلموا أنتم (۲) و هو خروج المؤمنين من بينهم و غير ذلك فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذلِكَ أى قبل الدخول فَتْحاً قَرِيباً يعنى فتح خيبر أو صلح الحديبيه. (۳).

ثم قال رحمه الله قصه فتح الحديبيه قال ابن عباس إن رسول الله صلى الله عليه و آله خرج يريد مكه فلما بلغ الحديبيه وقفت ناقته و زجرها فلم تنزجر و بركت الناقه فقال أصحابه خلأت الناقه (۴) فقال صلى الله عليه و آله ما هذا لها عاده و لكن حبسها حابس الفيل و دعا عمر بن الخطاب ليرسله إلى أهل مكه ليأذنوا له بأن يدخل مكه و يحل من عمرته و ينحر هديه فقال يا رسول الله ما لى بها حميم و إنى أخاف قريشا لشده (۵) عداوتى إياها و لكن أدلك على رجل هو أعز بها منى عثمان بن عفان فقال صدقت فدعا رسول الله صلى الله عليه و آله عثمان فأرسله إلى أبى سفيان و أشراف قريش يخبرهم أنه لم يأت لحرب و إنما جاء زائرا لهذا البيت معظما لحرمته (۶) فاحتبسته

۱- فى المصدر: لتدخلن المسجد الحرام آمنين.

۲- فى المصدر: ما لم تعلموه أنتم.

۳- مجمع البيان ۹: ۱۲۶.

۴- أى بركت و لم تبرح من مكانها.

۵- شده خ ل.

۶- فى سيره ابن هشام ۳: ۳۶۳: فخرج عثمان الى مكّه فلقيه أبان بن سعيد بن العاص حين دخل مكّه او قبل ان يدخلها فحمله بين يديه ثمّ اجاره حتّى بلغ رساله رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله اه.

قريش عندها فبلغ رسول الله صلى الله عليه و آله و المسلمين أن عثمان قد قتل فقال صلى الله عليه و آله لا نبرح حتى نناجز القوم فدعا الناس إلى البيعه فقام (١) رسول الله صلى الله عليه و آله إلى الشجره فاستند إليها و بايع الناس (٢) على أن يقاتلوا المشركين و لا يفروا قال عبد الله بن مغفل كنت قائما على رأس رسول الله صلى الله عليه و آله ذلك اليوم و بيدى غصن من السمره أذب عنه و هو يبايع الناس فلم يبايعهم على الموت و إنما بايعهم على أن لا يفروا.

و روى الزهرى و عروه بن الزبير و المسور بن مخرمه قالوا خرج رسول الله صلى الله عليه و آله من المدينه فى بضع عشره مائه من أصحابه حتى إذا كانوا بذى الحليفه قلد رسول الله صلى الله عليه و آله الهدى و أشعره و أحرم بالعمره و بعث بين يديه عينا له من خزاعه يخبره عن قريش و سار رسول الله صلى الله عليه و آله حتى إذا كان بغدير الأشطاط قريبا من عسفان أتاه عينه الخزاعى فقال إنى تركت كعب بن لؤى و عامر بن لؤى قد جمعوا لك الأحابيش و جمعوا لك جموعا و هم قاتلوك أو مقاتلوك و صادوك عن البيت فقال صلى الله عليه و آله روحوا فراحوا حتى إذا كانوا ببعض الطريق قال النبى صلى الله عليه و آله إن خالد بن الوليد بالغميم فى خيل القريش (٣) طليعه فخذوا ذات اليمين و سار صلى الله عليه و آله حتى إذا كان بالثنيه بركت راحلته فقال صلى الله عليه و آله ما خلأت القصوى (۴) و لكن حبسها حابس الفيل ثم قال و الله لا يسألونى (۵) خطه يعظمون فيها حرمات الله

١- فمال خ ل.

٢- و بايعه الناس خ ل.

٣- فى خيل قريش خ ل.

۴- فى المصدر: القصواء بالمد، و فى النهايه: و القصواء: الناقه التى قطع طرف اذنها، و لم تكن ناقه النبىّ صلّى اللّه عليه و آله قصواء و انما كان هذا لقبا لها، و قيل: كانت مقطوعه الاذن.

۵- لا يسألوننى خ ل. أقول: فى السيره: «ما خلات و ما هولها بخلق و لكن حبسها حابس الفيل.

إلا أعطيتهم إياها ثم زجرها فوثبت به قال فعدل حتى نزل بأقصى الحديبيه على ثمد قليل الماء إنما يتبرضه الناس تبرضا فشكوا إليه العطش فانتزع سهما من كنانته ثم أمرهم أن يجعلوه فى الماء فو الله ما زال يجيش لهم بالرى حتى صدروا عنه فبينما هم كذلك إذ جاءهم بديل بن ورقاء الخزاعى فى نفر من خزاعه و كانوا (۱) عيبه نصح رسول الله صلى الله عليه و آله من أهل تهامه فقال إنى تركت كعب بن لؤى و عامر بن لؤى و معهم العوذ المطافيل و هم مقاتلوك و صادوك عن البيت فقال رسول الله صلى الله عليه و آله إنا لم نجئ لقتال أحد و لكنا جئنا معتمرين و إن قريشا قد نهكتهم الحرب و أضرت بهم فإن شاءوا ماددتهم مده و يخلوا بينى و بين الناس و (۲) إن شاءوا أن يدخلوا فيما دخل فيه الناس فعلوا و إلا فقد جموا و إن أبوا فو الذى نفسى بيده لأقاتلنهم على أمرى هذا حتى تنفرد سالفتى أو لينفذن الله تعالى أمره فقال بديل سأبلغهم ما تقول فانطلق حتى أتى قريشا فقال إنا قد جئناكم من عند هذا الرجل و إنه يقول كذا و كذا فقام عروه بن مسعود الثقفى فقال إنه قد عرض عليكم خطه رشد فاقبلوها و دعونى آته فقالوا ائته فأتاه فجعل يكلم النبى صلى الله عليه و آله و قال له رسول الله صلى الله عليه و آله نحوا من قوله لبديل فقال عروه عند ذلك أى محمد أ رأيت إن استأصلت قومك هل سمعت بأحد من العرب اجتاح (۳) أصله قبلك و إن تكن الأخرى فو الله إنى لأرى وجوها و أرى أوباشا (۴) من الناس خلقا (۵) أن يفروا و يدعوك فقال له أبو بكر امصص بظر اللات (۶) أ نحن نفر عنه و ندعه فقال من ذا قالوا أبو بكر قال أما و الذى نفسى بيده لو لا يد كانت لك عندى لم أجزك

۱- و كان خ ل.

۲- فان اظهر عليهم فان خ ل.

۳- اجتاح اهله خ ل.

۴- اشابا. اشتاتا: أوباشا خ ل. أقول: فى المصدر: اشابا. و فى السيره أو شاب الناس.

۵- خليقا خ ل.

۶- ببظر اللات خ ل.

بها لأجبتک قال و جعل یکلم النبی صلی الله علیه و آله و کلما کلمه أخذ بلحیته و المغیره بن شعبه قائم علی رأس النبی صلی الله علیه و آله و معه السیف و علیه المغفر فکلما أهوی عروه بیده إلی لحیه رسول الله صلی الله علیه و آله ضرب یده بنعل السیف و قال أخر یدک عن لحیه رسول الله صلی الله علیه و آله قبل أن لا ترجع إلیک فقال من هذا قالوا المغیره بن شعبه قال (۱) أی غدر أ و لست أسعی فی غدرتک (۲) قال و کان المغیره صحب قوما فی الجاهلیه فقتلهم و أخذ أموالهم ثم جاء فأسلم فقال النبی صلی الله علیه و آله أما الإسلام فقد قبلنا و أما المال فإنه مال غدر لا حاجه لنا فیه.

ثم إن عروه جعل یرمق صحابه النبی صلی الله علیه و آله (۳) إذا أمرهم رسول الله صلی الله علیه و آله ابتدروا أمره و إذا توضأ ثاروا (۴) یقتتلون علی وضوئه و إذا تکلموا خفضوا أصواتهم عنده و ما یحدون إلیه النظر تعظیما له قال فرجع عروه إلی أصحابه و قال أی قوم و الله لقد وفدت علی الملوک و وفدت علی قیصر و کسری و النجاشی و الله إن رأیت ملکا قط یعظمه أصحابه ما یعظم أصحاب محمد محمدا إذا أمرهم ابتدروا أمره و إذا توضأ کادوا یقتتلون علی وضوئه و إذا تکلموا خفضوا أصواتهم عنده و ما یحدون إلیه النظر تعظیما له و إنه قد عرض علیکم خطه رشد فاقبلوها فقال رجل من بنی کنانه دعونی آته فقال (۵) ائته فلما أشرف علیهم قال رسول الله صلی الله علیه و آله هذا فلان و هو من قوم یعظمون البدن فابعثوها فبعثت له و استقبله القوم یلبون فلما رأی ذلک قال (۶) سبحان الله ما ینبغی لهؤلاء أن یصدوا عن البیت فقام رجل

۱- فقال خ ل.

۲- فی السیره أی غدر، و هل غسلت سوأتک الا بالامس. أراد عروه بقوله هذا ان المغیره قبل إسلامه قتل ثلاثه عشره رجلا من بنی مالک من ثقیف فتهایج الحیان من ثقیف: بنو مالک رهط المقتولین و الاحلاف رهط المغیره، فودی عروه المقتولین ثلاث عشره دیه و اصلح ذلک الامر.

۳- فی المصدر: اصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله.

۴- صاروا خ ل.

۵- فی المصدر: فقالوا.

۶- قال لاصحابه خ ل.

منهم يقال له مكرز بن حفص فقال دعونى آته فقالوا ائته فلما أشرف عليهم قال النبى صلى الله عليه و آله هذا مكرز و هو رجل فاجر فجعل يكلم النبى صلى الله عليه و آله فبينا هو يكلمه إذ جاء سهيل بن عمرو فقال صلى الله عليه و آله قد سهل الله عليكم أمركم فقال اكتب بيننا و بينك كتابا (۱) فدعا رسول الله صلى الله عليه و آله على بن أبى طالب عليه السلام فقال له اكتب بسم الله الرحمن الرحيم فقال سهيل أما الرحمن فو الله ما أدرى ما هو و لكن اكتب باسمك اللهم فقال المسلمون و الله لا نكتبها إلا بسم الله الرحمن الرحيم فقال النبى صلى الله عليه و آله اكتب باسمك اللهم هذا ما قاضى (۲) عليه محمد رسول الله صلى الله عليه و آله فقال سهيل لو كنا نعلم أنك رسول الله ما صددناك عن البيت و لا قاتلناك و لكن اكتب محمد بن عبد الله فقال النبى صلى الله عليه و آله إنى لرسول الله و إن كذبتمونى ثم قال لعلى عليه السلام امح رسول الله فقال يا رسول الله إن يدى لا تنطلق بمحو اسمك من النبوه فأخذه رسول الله صلى الله عليه و آله فمحاه ثم قال اكتب هذا ما قاضى عليه (۳) محمد بن عبد الله

ص: ۳۳۳

۱- فى السيره: فلما انتهى سهيل بن عمر و الى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله تكلم فأطال الكلام و تراجعا ثمّ جرى بينهما الصلح، فلما التأم الامر و لم يبق الا الكتاب وثب عمر بن الخطّاب فأتى أبا بكر فقال يا أبا بكر أ ليس برسول اللّه؟ قال: بلى قال أ و لسنا بالمسلمين؟ قال: بلى، قال أو ليسوا بالمشركين؟ قال: بلى قال: فعلام نعطى الدنيه فى ديننا؟ قال أبو بكر: يا عمر الزم غرزه، فانى اشهد انه رسول اللّه، قال عمر: و انا اشهد انه رسول اللّه، ثمّ أتى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله فقال: يا رسول اللّه أ لست برسول اللّه؟ قال: بلى، قال: أو لسنا بالمسلمين؟ قال : بلى ، قال : أوليسوا بالمشركين؟ قال : بلى قال : فعلام نعطى الدنيه فى ديننا؟ قال « أنا عبدالله ورسوله لن اخالف امره ولن يضيعنى » قال : فكان عمر يقول : ما زلت اتصدق و اصوم واصلى واعتق من الذى صنعت يومئذ مخافه كلامى الذى تكلمت به حين رجوت أن يكون خيرا. انتهى : أقول : ليتنى كنت اعرف ما بال عمر يشك فورا حين يرى ما يخالف رأيه منه صلى الله عليه و آله؟ ولم كان يتشجع حينما كان يرى ان الصلح القى جرانه؟ ولم لم يقل : « فعلام نعطى الدنيه فى ديننا؟ » حين ما كان يفر من المشركين فى غزوه أحد وغيرها ورسول الله صلى الله عليه وآله أحاطه المشركون من كل جانب؟!

۲- قضى خ ل.

۳- فى السيره: هذا ما صالح عليه محمّد بن عبد اللّه.

سهیل بن عمرو و اصطلحا علی وضع الحرب عن الناس عشر سنین یأمن فیهن الناس و یکف بعضهم عن بعض و علی أنه من قدم مکه من أصحاب محمد حاجا أو معتمرا أو یبتغی من فضل الله فهو آمن علی دمه و ماله و من قدم المدینه من قریش مجتازا إلی مصر أو الشام فهو آمن علی دمه و ماله فإن بیننا عیبه مکفوفه (۱) و أنه لا إسلال و لا إغلال و أنه من أحب أن یدخل فی عقد محمد و عهده دخل فیه و من أحب أن یدخل فی عقد قریش و عهدهم دخل فیه.

فتواثبت خزاعه فقالوا نحن فی عقد محمد و عهده و تواثبت بنو بکر فقالوا نحن فی عقد قریش و عهدهم فقال رسول الله صلی الله علیه و آله علی أن یخلو (۲) بیننا و بین البیت فنطوف فقال سهیل و الله ما تتحدث العرب أنا أخذنا ضغطه و لکن ذلک من العام المقبل فکتب فقال سهیل علی أنه لا یأتیک منا رجل و إن کان علی دینک إلا رددته إلینا و من جاءنا ممن معک لم نرده علیک فقال المسلمون سبحان الله کیف یرد إلی المشرکین و قد جاء مسلما فقال رسول الله صلی الله علیه و آله من جاءهم منا فأبعده الله و من جاءنا منهم رددناه إلیهم فلو علم الله الإسلام من قلبه جعل له مخرجا فقال سهیل و علی أنک ترجع عنا عامک هذا فلا تدخل علینا مکه فإذا کان عام قابل خرجنا عنها لک فدخلتها بأصحابک فأقمت بها ثلاثا و لا تدخلها بالسلاح إلا السیوف فی القراب و سلاح الراکب و علی أن هذا الهدی حیث ما حبسناه محله لا تقدمه علینا فقال صلی الله علیه و آله نحن نسوق و أنتم تردون فبینا هم کذلک إذ جاء أبو جندل بن سهیل بن عمرو یرسف فی قیوده قد خرج من أسفل مکه حتی رمی بنفسه بین أظهر المسلمین فقال سهیل هذا یا محمد أول ما أقاضیک علیه أن ترده فقال النبی صلی الله علیه و آله إنا لم (۳) نرض بالکتاب بعد قال و الله إذا لا أصالحک علی

۱- فی المصدر: عیبه مکفوله. و لعله مصحف.

۲- فی المصدر: علی ان تخلوا.

۳- لم نقض خ ل. أقول: هو الموجود فی المصدر.

شی ء أبدا فقال النبی صلی الله علیه و آله فأجره (۱) لی قال ما أنا بمجیره لک قال بلی فافعل قال ما أنا بفاعل قال مکرز بلی قد أجرناه قال أبو جندل بن سهیل معاشر المسلمین أرد إلی المشرکین و قد جئت مسلما أ لا ترون ما قد لقیت (۲) و کان قد عذب عذابا شدیدا فقال عمر بن الخطاب و الله ما شککت منذ أسلمت إلا یومئذ فأتیت النبی صلی الله علیه و آله فقلت أ لست نبی الله قال بلی قلت أ لسنا علی الحق و عدونا علی الباطل قال بلی قلت فلم نعطی الدنیه فی دیننا إذا قال إنی رسول الله و لست أعصیه و هو ناصری قلت أ و لست تحدثنا أنا سنأتی البیت و نطوف حقا قال بلی أ فأخبرتک أنا نأتیه (۳) العام قلت لا قال فإنک تأتیه و تطوف به فنحر رسول الله صلی الله علیه و آله بدنه و دعا بحالقه فحلق شعره ثم جاءه نسوه مؤمنات فأنزل الله تعالی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا جاءَکُمُ الْمُؤْمِناتُ مُهاجِراتٍ الآیه.

قال محمد بن إسحاق بن بشار (۴) و حدثنی بریده بن سفیان عن محمد بن کعب أن کاتب رسول الله صلی الله علیه و آله فی هذا الصلح کان علی بن أبی طالب علیه السلام فقال له رسول الله صلی الله علیه و آله اکتب هذا ما صالح علیه محمد بن عبد الله سهیل بن عمرو فجعل علی علیه السلام یتلکأ و یأبی أن یکتب إلا محمد رسول الله صلی الله علیه و آله فقال رسول الله صلی الله علیه و آله فإن لک مثلها تعطیها و أنت مضطهد (۵) فکتب ما قالوا ثم رجع رسول الله صلی الله علیه و آله إلی المدینه فجاءه أبو بصیر رجل من قریش و هو مسلم فأرسلوا فی طلبه رجلین فقالوا

۱- ذکره بعد ذلک فی التوضیح بالزاء.
۲- فی السیره: فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: یا ابا جندل اصبر و احتسب فان اللّه جاعل لک و لمن معک من المستضعفین فرجا و مخرجا، انا قد عقدنا بیننا و بین القوم صلحا و اعطیناهم علی ذلک و أعطونا عهد اللّه و انا لا نغدر بهم.
۳- أن تأتیه خ ل أقول: یوجد ذلک المصدر.
۴- یسار خ ل. أقول: هذا هو الصحیح و فی المصدر أیضا کذلک.
۵- ایعاز الی ما یاتی فی قصه الحکمین. و اضطهده: قهره و جار علیه.

العهد الذی جعلت لنا فدفعه إلی الرجلین فخرجا به حتی بلغا ذا الحلیفه فنزلوا یأکلون (۱) من تمر لهم فقال أبو بصیر لأحد الرجلین إنی لأری سیفک هذا جیدا (۲) فاستله (۳) و قال أجل إنه لجید و جربت به ثم جربت فقال أبو بصیر أرنی أنظر إلیه فأمکنه منه فضربه به حتی برد و فر الآخر حتی بلغ المدینه فدخل المسجد یعدو فقال رسول الله صلی الله علیه و آله حین رآه لقد رأی هذا ذعرا فلما انتهی إلی النبی صلی الله علیه و آله قال قتل و الله صاحبی و إنی لمقتول قال فجاء أبو بصیر فقال یا نبی (۴) الله قد أوفی الله ذمتک و رددتنی إلیهم ثم أنجانی الله منهم فقال النبی صلی الله علیه و آله ویل أمه مسعر حرب لو کان له أحد (۵) فلما سمع ذلک عرف أنه سیرده إلیهم فخرج حتی أتی سیف البحر و انفلت منهم أبو جندل بن سهیل فلحق بأبی بصیر فلا یخرج من قریش رجل قد أسلم إلا لحق بأبی بصیر حتی اجتمعت (۶) علیه عصابه قال فو الله لا یسمعون بعیر لقریش قد خرجت إلی الشام إلا اعترضوا لها فقتلوهم و أخذوا أموالهم فأرسلت قریش إلی النبی صلی الله علیه و آله تناشده الله و الرحم لما أرسل إلیهم فمن أتاه منهم فهو آمن فأرسل صلی الله علیه و آله إلیهم فأتوه. (۷).

ثم قال رحمه الله فی ذکر عمره القضاء و کذلک جری الأمر فی عمره القضاء فی السنه التالیه للحدیبیه و هی سنه سبع من الهجره فی ذی القعده و هو الشهر الذی صده فیه المشرکون عن المسجد الحرام فخرج النبی صلی الله علیه و آله و دخل مکه مع أصحابه معتمرین و أقاموا بمکه ثلاثه أیام ثم رجعوا إلی المدینه.

و عن الزهری قال بعث رسول الله صلی الله علیه و آله جعفر بن أبی طالب بین یدیه إلی

۱- فنزلا یأکلان خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۲- سیفا جیدا خ ل: أقول: فی المصدر: انی لاری سیفک هذا جیدا جدا.

۳- فاستله الآخر خ ل.

۴- یا رسول خ ل.

۵- فی السیره: «ویل أمه محش حرب لو کان معه رجال» محش حرب ای انه یوقد الحرب و یهیجها و یشعل نارها، تقول: حش فلان النار یحشها: إذا اوقدها و جمع لها الحطب.

۶- حتی اجتمع خ ل.

۷- مجمع البیان ۹: ۱۱۶ و ۱۱۹.

میمونه بنت الحارث العامریه فخطبها صلی الله علیه و آله فجعلت أمرها إلی العباس بن عبد المطلب و کانت تحته أختها أم الفضل بنت الحارث فزوجها العباس من رسول الله صلی الله علیه و آله فلما قدم رسول الله صلی الله علیه و آله أمر أصحابه فقال اکشفوا عن المناکب و اسعوا فی الطواف لیری المشرکون جلدهم و قوتهم فاستکف أهل مکه الرجال و النساء و الصبیان ینظرون إلی رسول الله صلی الله علیه و آله و أصحابه و هم یطوفون بالبیت و عبد الله بن رواحه یرتجز بین یدی رسول الله متوشحا بالسیف یقول:

خلوا بنی الکفار عن سبیله***قد أنزل الرحمن فی تنزیله

فی صحف تتلی علی رسوله***الیوم نضربکم علی تأویله

کما ضربناکم علی تنزیله*** ضربا یزیل الهام عن مقیله

و یذهل الخلیل عن خلیله*** یا رب إنی مؤمن بقیله

إنی رأیت الحق فی قبوله

و یشیر بیده إلی رسول الله صلی الله علیه و آله و أنزل الله فی تلک العمره الشَّهْرُ الْحَرامُ بِالشَّهْرِ الْحَرامِ و هو أن رسول الله صلی الله علیه و آله اعتمر فی الشهر الحرام الذی صد فیه (۱).

و قال فی قوله تعالی إِذا جاءَکُمُ الْمُؤْمِناتُ مُهاجِراتٍ قال ابن عباس صالح رسول الله صلی الله علیه و آله بالحدیبیه مشرکی مکه علی أن من أتاه من أهل مکه رده علیهم و من أتی أهل مکه من أصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله فهو لهم و لم یردوه علیه و کتبوا بذلک کتابا و ختموا علیه فجاءت سبیعه بنت الحارث الأسلمیه مسلمه بعد الفراغ من الکتاب و النبی صلی الله علیه و آله بالحدیبیه فأقبل زوجها مسافر من بنی مخزوم و قال مقاتل هو صیفی بن الراهب فی طلبها و کان کافرا فقال یا محمد اردد علی امرأتی فإنک قد شرطت لنا أن ترد علینا من أتاک منا و هذه طینه الکتاب لم تجف بعد فنزلت الآیه یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا جاءَکُمُ الْمُؤْمِناتُ مُهاجِراتٍ من دار الکفر إلی دار الإسلام فَامْتَحِنُوهُنَّ قال ابن عباس امتحانهن أن یستحلفن ما خرجن

۱- مجمع البیان ۹: ۱۲۷.

من بغض زوج (۱) و لا رغبه عن أرض إلى أرض و لا التماس دنيا و لا خرجت (۲) إلا حبا لله و لرسوله فاستحلفها رسول الله صلى الله عليه و آله ما خرجت بغضا لزوجها و لا عشقا لرجل منا و ما خرجت إلا رغبه فى الإسلام فحلفت بالله الذى لا إله إلا هو على ذلك فأعطى رسول الله صلى الله عليه و آله زوجها مهرها و ما أنفق عليها و لم يردها عليه فتزوجها عمر بن الخطاب فكان رسول الله يرد من جاءه من الرجال و يحبس من جاءه من النساء إذا امتحن و يعطى أزواجهن مهورهن.

قال الزهرى و لما نزلت هذه الآيه و فيها قوله وَ لا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوافِرِ طلق عمر بن الخطاب امرأتين كانتا له بمكه مشركتين قريبه بنت أميه بن المغيره (۳) فتزوجها بعده معاويه بن أبى سفيان و هما على شركهما بمكه و الأخرى أم كلثوم بنت عمرو بن جرول الخزاعيه (۴) أم عبد الله بن عمر فتزوجها أبو جهم بن حذافر بن (۵) غانم رجل من قومه و هما على شركهما و كانت عند طلحه بن عبيد الله أروى بنت ربيعه بن الحارث بن عبد المطلب ففرق بينهما الإسلام حين نهى القرآن عن التمسك بعصم الكوافر و كان طلحه قد هاجر و هى بمكه عند قومها كافره ثم تزوجها فى الإسلام بعد طلحه خالد بن سعيد بن العاص بن أميه و كانت ممن فر إلى رسول الله صلى الله عليه و آله من نساء الكفار فحبسها و زوجها خالدا و أميمه بنت بشر كانت عند ثابت بن الدحداحه (۶) ففرت منه و هو يومئذ كافر إلى رسول الله صلى الله عليه و آله فزوجها رسول الله صلى الله عليه و آله سهل بن حنيف فولدت عبد الله بن سهل.

ص: ۳۳۸

۱- الزوج خ ل.

۲- و ما خرجت خ ل: أقول: فى المصدر: و ما خرجن.

۳- فى المصدر: قرنيه بنت ابى أميّه بن المغيره. و فى المحبر: قريبه و هى فاطمه بنت ابى اميه بن المغيره بن شداد الفهرى.

۴- فى المحبر: ام كلثوم بنت جرزل بن مالك بن المسيب الخزاعىّ: و يأتى مثله بعد ذلك.

۵- حذافه خ ل. أقول: فى المصدر أيضا حذافه، و لكن استظهر المصنّف ان الصحيح حذيفه فتأمل.

۶- فى أسد الغابه: كانت قبل سهل تحت حسان بن الدحداحه راجعه ففيه اشكال فى ذلك.

قال الشعبی و کانت زینب بنت رسول الله صلی الله علیه و آله امرأه أبی العاص بن الربیع فأسلمت و لحقت بالنبی صلی الله علیه و آله فی المدینه و أقام أبو العاص مشرکا بمکه ثم أتی المدینه فأمنته زینب ثم أسلم فردها علیه رسول الله صلی الله علیه و آله.

و قال الجبائی لم یدخل فی شرط صلح الحدیبیه إلا رد الرجال دون النساء و لم یجر للنساء ذکر و إن أم کلثوم بنت عقبه بن أبی معیط جاءت مسلمه مهاجره من مکه فجاء أخواها إلی المدینه فسألا رسول الله صلی الله علیه و آله ردها علیهما فقال رسول الله صلی الله علیه و آله إن الشرط بیننا فی الرجال لا فی النساء فلم یردها علیهما قال الجبائی و إنما لم یجر هذا الشرط فی النساء لأن المرأه إذا أسلمت لم تحل لزوجها الکافر فکیف ترد علیه و قد وقعت الفرقه بینهما فَامْتَحِنُوهُنَّ بالإیمان أی استوصفوهن الإیمان و سماهن مؤمنات قبل أن یؤمن لأنهن اعتقدن الإیمان اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِیمانِهِنَّ أی کنتم تعلمون بالامتحان ظاهر إیمانهن و الله یعلم حقیقه إیمانهن فی الباطن ثم اختلفوا فی الامتحان علی وجوه أحدها أن الامتحان أن یشهدن أن لا إله إلا الله و أن محمدا رسول الله عن ابن عباس.

و ثانیها ما روی عن ابن عباس أیضا فی روایه أخری أن امتحانهن أن یحلفن ما خرجن إلا للدین و الرغبه فی الإسلام و لحب الله و رسوله و لم یخرجن لبغض زوج و لا لالتماس دنیا و روی ذلک عن قتاده.

و ثالثها أن امتحانهن بما فی الآیه التی بعد و هو أَنْ لا یُشْرِکْنَ بِاللَّهِ شَیْئاً وَ لا یَسْرِقْنَ وَ لا یَزْنِینَ الآیه عن عائشه ثم قال سبحانه فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِناتٍ یعنی فی الظاهر فَلا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَی الْکُفَّارِ أی لا تردوهن إلیهم لا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَ لا هُمْ یَحِلُّونَ لَهُنَّ و هذا یدل علی وقوع الفرقه بینهما لخروجها مسلمه و إن لم یطلق المشرک وَ آتُوهُمْ ما أَنْفَقُوا أی و آتوا أزواجهن الکفار ما أنفقوا علیهن من المهر عن ابن عباس و مجاهد و قتاده قال الزهری لو لا الهدنه لم یرد إلی المشرکین الصداق کما کان یفعل قبل وَ لا جُناحَ عَلَیْکُمْ أَنْ تَنْکِحُوهُنَّ إِذا آتَیْتُمُوهُنَ

أَجُورَهُنَّ أى و لا جناح عليكم معاشر المسلمين أن تنكحوا المهاجرات إذا أعطيتموهن مهورهن التى يستحل بها فروجهن لأنهم بالإسلام قد بن (۱) من أزواجهن وَ لا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوافِرِ أى لا تتمسكوا (۲) بنكاح الكافرات و أصل العصمه المنع و سمى النكاح عصمه لأن المنكوحه تكون فى حباله الزوج و عصمته وَ سْئَلُوا ما أَنْفَقْتُمْ أى إن لحقت امرأه منكم بأهل العهد من الكفار مرتده فاسألوهم ما أنفقتم من المهر إذا منعوها و لم يدفعوها إليكم كما يسألونكم مهور نسائهم إذا هاجرن إليكم و هو قوله وَ لْيَسْئَلُوا ما أَنْفَقُوا ذلِكُمْ يعنى ما ذكر الله فى هذه الآيه حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بجميع الأشياء حَكِيمٌ فيما يفعل و يأمر به قال الحسن كان فى صدر الإسلام تكون المسلمه تحت الكافر و الكافره تحت المسلم فنسخته هذه الآيه قال الزهرى و لما نزلت هذه الآيه آمن المؤمنون بحكم الله و أدوا ما أمروا به من نفقات (۳) المشركين على نسائهم و أبى المشركون أن يقروا بحكم الله فيما أمرهم به من أداء نفقات المسلمين فنزل وَ إِنْ فاتَكُمْ شَيْ ءٌ مِنْ أَزْواجِكُمْ أى أحد من أزواجكم إِلَى الْكُفَّارِ فلحقن بهم مرتدات فَعاقَبْتُمْ معناه فغزوتم و أصبتم من الكفار عقبى و هى الغنيمه و ظفرتم و كانت العاقبه لكم و قيل معناه فخلفتم من بعدهم و صار الأمر إليكم و قيل إن عقب و عاقب مثل صغر و صاغر بمعنى و قيل عاقبتم بمصير أزواج الكفار إليكم إما من جهه سبى أو مجيئهن مؤمنات فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْواجُهُمْ أى نساؤهم من المؤمنين مِثْلَ ما أَنْفَقُوا من المهور عليهن من رأس الغنيمه و كذلك من ذهبت زوجته إلى من بينكم و بينه عهد فنكث فى إعطاء المهر فالذى ذهب زوجته (۴) يعطى المهر من الغنيمه و لا ينقص شى ء من حقه بل يعطى كملا عن ابن عباس و الجبائى و قيل معناه إن فاتكم أحد من

۱- أى انقطعن عن ازواجهن.

۲- فى المصدر: لا تمسكوا.

۳- من أداء نفقات خ ل.

۴- فى المصدر: ذهبت زوجته.

أزواجكم إلى الكفار الذين بينكم و بينهم عهد فغنمتم فأعطوا زوجها صداقها الذى كان ساق إليها من الغنيمه ثم نسخ هذا الحكم فى براءه فنبذ إلى كل ذى عهد عهده عن قتاده و قال على بن عيسى معناه فأعطوا الذين ذهبت أزواجهم مثل ما أنفقوا من المهور كما عليهم أن يردوا عليكم مثل ما أنفقتم لمن ذهب من أزواجكم وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِى أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ أى اجتنبوا معاصى الله الذى أنتم تصدقون به و لا تجاوزوا أمره (۱) و قال الزهرى فكان جميع من لحق بالمشركين من نساء المؤمنين المهاجرين راجعات عن الإسلام ست نسوه (۲) أم الحكم بنت أبى سفيان كانت تحت عياض بن شداد الفهرى و فاطمه (۳) بنت أبى أميه بن المغيره أخت أم سلمه كانت تحت عمر بن الخطاب فلما أراد عمر أن يهاجر أبت و ارتدت و يروع (۴) بنت عقبه كانت تحت شماس بن عثمان و عبده (۵) بنت عبد العزى بن فضله (۶) و زوجها عمرو بن عبد ود و هند بنت أبى جهل بن هشام كانت تحت هشام بن العاص بن وائل و كلثوم (۷) بنت جرول كانت تحت عمر فأعطاهم رسول الله صلى الله عليه و آله مهور نسائهم من الغنيمه انتهى. (۸) و لنوضح بعض ما ربما يشتبه على بعض من اللغات قال الجزرى الحديبيه قريه قريبه من مكه سميت ببئر هناك و هى مخففه و كثير من المحدثين يشددونها.

ص: ۳۴۱

۱- اوامره خ ل.

۲- ذكرهن البغدادىّ فى كتاب المحبر: ۴۳۲.

۳- فى المحبر: قريبه و هى فاطمه.

۴- بزوع خ ل. أقول: فى المصدر و المحبر: بروع.

۵- فى المحبر: هند و يقال: عمره بنت عبد العزى بن نضله، زوجها عمرو بن عبد عمرو ذى الشمالين من خزاعه.

۶- نضله خ ل.

۷- فى المحبر و فيما تقدم: و أم كلثوم.

۸- مجمع البيان ۹: ۲۷۳- ۲۷۵.

و قال الجوهری خلأت الناقه أی حرنت و برکت من غیر عله.

و قال الجزری الخطه بالضم الحال و الأمر و الخطب و قال الثمد بالتحریک الماء القلیل و قال یتبرضه الناس تبرضا أی یأخذونه قلیلا قلیلا و البرض الشی ء القلیل و قال یجیش أی یفور ماؤه و یرتفع.

قوله عیبه نصح رسول الله صلی الله علیه و آله قال فی جامع الأصول یقال عیبه نصح فلان إذا کان موضع سره و ثقته فی ذلک.

قوله معهم العوذ المطافیل قال الجزری یرید النساء و الصبیان و العوذ فی الأصل جمع عائذ و هی الناقه إذا وضعت و بعد ما تضع أیاما حتی یقوی ولدها و المطافیل الإبل مع أولادها و المطفل الناقه القریب العهد بالنتاج معها طفلها یقال أطفلت فهی مطفل و مطفله و الجمع مطافل و مطافیل بالإشباع یرید أنهم جاءوا بأجمعهم کبارهم و صغارهم.

قوله قد نهکتهم الحرب أی أضرت بهم و أثرت فیهم قوله माددتهم أی جعلت بینی و بینهم أمدا طویلا أصالحهم فیه و هو فاعل من المد قوله فقد جموا أی استراحوا و الجمام الراحه بعد التعب أو کثروا من الجم الغفیر قوله صلی الله علیه و آله حتی تنفرد سالفتی السالفه صفحه العنق و هما سالفتان من جانبیه کنی بانفرادها عن الموت لأنها لا تنفرد عما یلیها إلا بالموت و قیل أراد حتی یفرق بین رأسی و جسدی ذکره الجزری و قیل السالفه حبل العنق و هو العرق الذی بینه و بین الکتف قوله أوباشا أی أخلاطا و سفله فی بعض النسخ أشوابا بمعناه و فی بعضها أشابا و فی بعضها أوشابا و المعنی واحد.

قوله امصص ببظر اللات قال الجزری البظر بفتح الباء الهنه التی تقطعها الخافضه من فرج المرأه عند الختان و منه الحدیث یا ابن المقطعه البظور و دعاه بذلک لأن أمه کانت تختن النساء و العرب تطلق هذا اللفظ فی معرض الذم و إن لم تکن أم من یقال له خاتنه انتهی.

و قيل البظر هنه بين ناحيتى الفرج و هى ما تبقيه الخافضه عند القطع و اللات المراد بها الصنم.

و قال الفيروزآبادى هو يمصه و يبظره أى قاله له امصص بظر فلانه.

و قال الجزرى فيه قال عروه بن مسعود للمغيره يا غدر و هل غسلت غدرتک (۱) إلا بالأمس غدر معدول عن غادر للمبالغه يقال للذكر غدر و للأنثى غدار كقطام و هما مختصان بالنداء فى الغالب انتهى.

و فى جامع الأصول ثم إن عروه جعل يرمق أصحاب النبى صلى الله عليه و آله بعينه قال فو الله ما تنخم رسول الله صلى الله عليه و آله نخامه إلا وقعت فى كف رجل منهم فدلك بها وجهه و جلده و إذا أمرهم ابتدروا أمره إلى آخر القصه.

قوله هذا ما قضى و فى بعض النسخ قاضى قال الجزرى فى صلح الحديبيه هذا ما قاضى عليه محمد هو فاعل من القضاء الفصل و الحكم لأنه كان بينه و بين أهل مكه. قوله عيبه مكفوفه قال الجزرى أى بينهم صدر نقى من الغل و الخداع مطوى على الوفاء بالصلح و المكفوفه المشرجه المشدوده و قيل أراد أن بينهم موادعه و مكافه عن الحرب تجريان مجرى الموده التى تكون بين المتصافين الذين يثق بعضهم إلى بعض و قال فى مكفوفه أى مشرجه على ما فيها مقفله ضربها مثلا للصدور و إنها نقيه من الغل و الغش فيما اتفقوا عليه من الصلح و الهدنه و قيل معناه أن يكون الشر بينهم مكفوفا كما تكف العيبه على ما فيها من المتاع يريد أن الذحول التى كانت بينهم اصطلحوا على أن لا ينشروها فكأنهم قد جعلوها فى وعاء و أشرجوا عليه و قال الإسلال السرقه الخفيه يقال سل البعير أو غيره فى جوف الليل إذا انتزعه من بين الإبل و هى السله و أسل أى صار ذا سله و يقال الإسلال الغاره الظاهره و الإغلال الخيانه أو السرقه الخفيه يقال غل يغل فأما أغل و أسل فمعناه صار ذا غلول و ذا سله و يكون أيضا أن يعين غيره عليهما

۱- عذرتک خ ل أقول: فى المصدر: غدرتک.

و قیل الإغلال لبس الدروع و الإسلال سل السیوف.

قوله ضغطه قال الجزری أی قهرا یقال أخذت فلانا ضغطه بالضم إذا ضیقت علیه لتکرهه علی الشی ء.

قوله صلی الله علیه و آله نحن نسوق الظاهر أنه علی الاستفهام الإنکاری قوله یرسف بضم السین و کسرها الرسف مشی المقید إذا جاء یتحامل برجله مع القید قوله أجزه (۱) لی فی جامع الأصول بالزاء المعجمه من الإجازه أی اجعله جائزا غیر ممنوع أو أطلقه أو بالراء المهمله من الإجاره بمعنی الحمایه و الحفظ و الأمان و کان سهیلا لم یجز أمان مکرز أو کان أراد مکرز إجارته من التعذیب و فی بعض روایاتهم بعد ذلک ثم جعل سهیل یجره لیرده إلی قریش.

و قال الجزری الدنیه الخصله المذمومه و الأصل فیه الهمز و قد یخفف و قال تلکأت أی توقفت و تباطأت و قال سعرت النار و الحرب أوقدتهما و سعرتهما بالتشدید للمبالغه و المسعر و المسعار ما تحرک به النار من آله الحدید یصفه بالمبالغه فی الحرب و النجده.

أقول:

رَوَی فِی جَامِعِ الْأُصُولِ عِنْدَ سِیَاقِ قِصَّهِ الْحُدَیْبِیَهِ عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا کَانَ یَوْمُ الْحُدَیْبِیَهِ خَرَجَ إِلَیْنَا نَاسٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ مِنْهُمْ سُهَیْلُ بْنُ عَمْرٍو وَ أُنَاسٌ مِنْ رُؤَسَاءِ الْمُشْرِکِینَ فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ خَرَجَ إِلَیْکَ نَاسٌ مِنْ أَبْنَائِنَا وَ إِخْوَانِنَا وَ أَرِقَّائِنَا وَ لَیْسَ بِهِمْ فِقْهٌ فِی الدِّینِ وَ إِنَّمَا خَرَجُوا فِرَاراً مِنْ أَمْوَالِنَا وَ ضِیَاعِنَا فَارْدُدْهُمْ إِلَیْنَا فَإِنْ لَمْ یَکُنْ فِقْهٌ فِی الدِّینِ سَنُفَقِّهُهُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا مَعْشَرَ قُرَیْشٍ لَتَنْتَهِیَنَّ (۲) أَوْ لَیَبْعَثَنَّ اللَّهُ عَلَیْکُمْ مَنْ یَضْرِبُ رِقَابَکُمْ بِالسَّیْفِ عَلَی الدِّینِ قَدِ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ (۳) عَلَی الْإِیمَانِ قَالَ أَبُو بَکْرٍ وَ عُمَرُ مَنْ هُوَ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ هُوَ خَاصِفُ النَّعْلِ (۴) وَ کَانَ

۱- تقدم فی متن الحدیث بالراء المهمله.

۲- لتنتهن خ ل.

۳- لعل الصحیح: قلبه.

۴- فی النهایه: و هو قاعد یخصف نعله، أی کان یخرزها من الخصف الضم و الجمع، و منه الحدیث فی ذکر علیّ علیه السلام خاصف النعل.

قَدْ أَعْطَى عَلِيّاً نَعْلَهُ يَخْصِفُهَا ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَيْنَا عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّداً فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ .

قوله فاستكف أهل مكه يقال استكفوا حوله أى أحاطوا به ينظرون إليه.

أقول: قال الطبرسى رحمه الله فى قوله تعالى: إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحاً مُبِيناً قيل المراد بالفتح هنا صلح الحديبيه و كان فتحا بغير قتال و قال الزهرى لم يكن فتح أعظم من صلح الحديبيه و ذلك أن المشركين اختلطوا بالمسلمين فسمعوا كلامهم فتمكن الإسلام فى قلوبهم و أسلم فى ثلاث سنين خلق كثير و كثر بهم سواد الإسلام (۱)و قال الشعبى بويع بالحديبيه بيعه الرضوان و أطعم نخيل خيبر و ظهرت الروم على فارس و فرح المسلمون بظهور أهل الكتاب و هم الروم على المجوس إذ كان فيه مصداق قوله تعالى أنهم سيغلبون (۲)و بلغ الهدى محله و الحديبيه بئر و روى أنه نفد ماؤها فظهر فيها من أعلام النبوه ما اشتهرت به الروايات قال البراء بن عازب تعدون أنتم الفتح فتح مكه و قد كان فتح مكه فتحا و نحن نعد الفتح بيعه الرضوان يوم الحديبيه كنا مع النبى صلى الله عليه و آله أربع عشر مائه و الحديبيه بئر فنزحناها فما ترك منها قطره فبلغ ذلك النبى صلى الله عليه و آله فأتاها فجلس على شفيرها ثم دعا بإناء من ماء فتوضأ ثم تمضمض و دعا ثم صبه فيها و تركها ثم إنها أصدرتنا نحن و ركابنا.

و فى حديث سلمه بن الأكوع إما دعا أو بصق (۳)فيها فجاشت فسقينا و استقينا (۴).

و عن محمد بن إسحاق عن الزهرى عن عروه بن الزبير عن مسور بن مخرمه

۱- المسلمين خ ل.

۲- أى مصداق قوله تعالى: «وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ» راجع سوره الروم:۳.

۳- و إمّا بزق خ ل.أقول:يوجد ذلك فى المصدر.

۴- فى المصدر:و اسقينا.

أن رسول الله صلى الله عليه و آله خرج لزياره البيت لا يريد حربا فذكر الحديث إلى أن قال قال رسول الله صلى الله عليه و آله انزلوا فقالوا يا رسول الله ما بالوادى ماء فأخرج رسول الله صلى الله عليه و آله من كنانته سهما فأعطاه رجلا من أصحابه فقال له انزل فى بعض هذه القلب فاغرزه فى جوفه ففعل فجاش بالماء الرواء حتى ضرب الناس بعطن.

و عن عروه و ذكر خروج رسول الله صلى الله عليه و آله قال و خرجت قريش من مكه فسبقوه إلى بلد حينئذ و إلى الماء فنزلوا عليه فلما رأى رسول الله صلى الله عليه و آله أنه قد سبق نزل على الحديبيه و ذلك فى حر شديد و ليس فيها إلا بئر واحده فأشفق القوم من الظمأ و القوم كثير فنزل فيها رجال يميحونها (۱) و دعا رسول الله صلى الله عليه و آله بدلو من ماء فتوضأ من الدلو و مضمض فاه ثم مج فيه و أمر أن يصب فى البئر و نزع سهما من كنانته و ألقاه فى البئر و دعا الله تعالى ففارت بالماء حتى جعلوا يغترفون بأيديهم منها و هم جلوس على شفيرها. (۲) و روى سالم بن أبى الجعد قال قلت لجابر كم كنتم يوم الشجره قال كنا ألفا و خمسمائه و ذكر عطشا أصابهم قال فأتى رسول الله صلى الله عليه و آله بماء فى تور (۳) فوضع يده فيه فجعل الماء يخرج من بين أصابعه كأنه العيون قال فشربنا و وسعنا (۴) و كفانا قال قلت كم كنتم قال لو كنا مائه ألف لكفانا كنا ألفا و خمسمائه (۵).

**[ترجمه]طبرسی رضی الله عنه در باره این فرموده خداوند «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَاجِدَ اللّهِ» می‌گوید: مفسرین در منظور از این آیه عقائد مختلفی دارند. ابن عباس و مجاهد می‌گویند: مقصود اهل روم است که به بیت المقدس حمله کردند و در خرابی آن کوشش کردند تا زمان عمر فرا رسید در این هنگام خداوند مسلمین را غالب و پیروز گردانید و اهل روم وارد بیت المقدس نمی‌شدند مگر با بیم و هراس.

حسن و قتاده می‌گویند: منظور بخت النّصر است که با کمک مسیحیان بیت المقدس را خراب کرد. از امام صادق علیه السلام روایت شده منظور قریش است هنگامی که از ورود پیامبر به مکّه و مسجد الحرام جلوگیری نمودند و همین معنا را بلخی و رمانی و جبائی اختیار نمودند.

در باره این فرموده خداوند «و قاتلوا فی سبیل الله» گوید: ابن عباس می‌گوید: این آیه در مورد صلح حدیبیه نازل شد و خلاصه جریان این بود که رسول اکرم

ص: ۳۱۹

به قصد انجام عمره با یارانش که یک هزار و چهار صد نفر بودند از مدینه به طرف مکه حرکت نمود و هنگامی که در «حدیبیه» فرود آمدند مشرکین از رفتن آن‌ها به مکه جلوگیری کردند. رسول اکرم در همان جا قربانی‌ها را ذبح کرد و پیمان صلحی به این نحو میان آن حضرت و مشرکین برقرار گشت. قسمتی از مواد صلح حدیبیه از این قرار است «در آن سال پیامبر اکرم به مکه نرفته به مدینه بازگردد متقابلًا در سال بعد، مشرکین مانع نشوند و پیامبر و یارانش با کمال امنیت به مکه بروند و در مدت سه روز طواف خانه کعبه کرده و سایر اعمال را انجام دهند ولی بلافاصله پس از سه روز به مدینه برگردند». روی این قرارداد، آن سال مسلمین به مدینه برگشتند و سال بعد در همان موقع رسول اکرم و یارانش برای انجام «عمره قضا» آماده حرکت به مکه شدند و با آنکه طبق پیمان حدیبیه مشرکین قرار بود با مسلمانان کاری نداشته باشند ولی باز مسلمانان می

ترسیدند که مبادا قریش به پیمان خود وفا نکنند و باز هم از رفتن به مکه جلوگیری نمایند و کار به جنگ بکشد و چون در ماه حرام بود آن حضرت از وقوع جنگ نگران بود سپس خداوند این آیه را نازل فرمود که اگر مشرکین پیشی به جنگ کردند شما نیز جنگ کنید اگر چه در ماه حرام باشد. ربیع بن انس و عبد الرحمن بن اسلم گفته اند: این اولین آیه‌ای ست که در مورد جنگ نازل شده است و از وقتی این آیه نازل شد هر کس با پیامبر می جنگید آن حضرت هم با او نبرد می‌کرد و هر کس سر جنگ نداشت آن حضرت را با او کاری نبود تا اینکه این آیه نازل شد: «فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ» و بنابراین، حکم قتلی که تنها در حال جنگ باید مشرکان را کشت با این آیه منسوخ شد. «وَ لا تَعْتَدُوا» یعنی فقط با کسانی که مأمور به جنگ با آنها شده اید نبرد کنید و به جنگ دیگران نروید. و گفته شده: یعنی به کسانی تجاوز و تعدّی نکنید که جنگیدن با شما را آغاز نکرده‌اند. «إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» در باره اینکه آیا این حکم نسخ شده اختلاف نظر است. بعضی گفته اند: این آیه نسخ شده با آیه کریمه «فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ» ولی از ابن عباس و مجاهد نقل شده است که این آیه منسوخ نیست زیرا از اول منظور، عدم تعرّض نسبت به زنان و کودکان است. و گفته‌اند: دستوری به جنگ با مردم مکه است. و از ائمه علیهم السلام نقل شده است که این آیه، آیه دیگری را که می‌فرماید، «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ» - . نساء / ۷۷ - {[فعلًا] دست [از جنگ] بدارید، و نماز را برپا کنید.} را نسخ کرد و همچنین آیه کریمه: «وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ» آیه دیگری را که فرمود: «وَ لا تُطِعِ الْكافِرِينَ وَ الْمُنافِقِينَ وَ دَعْ أَذاهُمْ» - . احزاب / ۴۸ - {و کافران و منافقان را فرمان مبَر، و از آزارشان بگذر.} را نسخ کرد.

«و اقتلوهم» یعنی کافران را بکشید. «حیث ثقفتموهم» هر کجا آنها را یافتید. «و اخرجوهم من حیث اخرجوکم» یعنی آنها را از مکه بیرون کنید همانطور که شما را از آنجا بیرون کردند. «و الفتنهٔ أشدّ من القتل» یعنی شرک آنها به خدا و پیامبرش بزرگ تر از کشتار در ماه حرام است. و ماجرا از این قرار بود

ص: ۳۲۰

که یکی از اصحاب پیامبر اکرم مردی از کفار را در یکی از ماه های حرام کشت. مسلمانان او را بر این عمل سرزنش کردند و در این موقع آیه کریمه نازل شد که شرک مشرکان بالاتر از کشتن در ماه حرام است اگر چه خود این کشتن نیز حرام است. «وَ لا تُقاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ حَتَّى يُقاتِلُوكُمْ فِيهِ» منظور، ممنوعیت شروع به نبرد در مسجد الحرام و کشتن مشرکان است مگر اینکه آنان آغاز کنند که مسلمین حق دفاع دارند لذا می‌فرماید «فإن قاتولكم» یعنی اگر جنگ را آغاز کردند. «فاقتلوهم كذلك جزاء الكافرين» سزای کافران این است که هر کجا آنها را بیابند کشته شوند. اگر آنان دست به جنگ زدند شما نیز به مقابله برخیزید و با آنها جنگ کنید که سزای کافران همین است این آیه دلالت دارد که واجب است کفار را از مکه بیرون کرد تا فتنه و فسادی پیش نیاید و در حدیث نیز وارد شده است که مضمونش اینست «در جزیره العرب دو آئین نباید باشد. «فَإِنِ انْتَهَوْا» اگر با توبه کردن از کفر خود بازگردند. «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» خداوند آنان را می‌آمرزد و نسبت به آنها مهربان و رحیم است. «وَ قاتِلُوهُمْ حَتَّى لا تَكُونَ فِتْنَةٌ» از ابن عباس نقل شده که مقصود از فتنه، شرک است. و این قول از امام باقر علیه السلام نیز روایت شده است. «وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ» یعنی تا اطاعت و فرمانبرداری برای خداوند و فرامین او باشد، یا بدین معنا که: تا اسلام برای خداوند باشد. «فَإِنِ انْتَهَوْا» اگر از کفر دست برداشتند. «فَلا عُدْوانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ» یعنی عقوبتی بر آنان نیست زیرا مجازات با کشتن برای کافرانی است که بر کفر خود باقی می‌مانند بنابراین، عقوبت و کیفر کفاره بر تجاوز

و ستمگری آنان بنام «عدوان» و ظلم نامیده شده است از این جهت که عقوبت و مجازاتش به خاطر دشمنی است و آن ظلم است. «الشَّهْرُ الْحَرامُ بِالشَّهْرِ الْحَرامِ» و منظور از این ماه حرام همان ذو القعده است و همان ماهی بود که پیامبر قصد مکه داشت در آن ماه و مشرکان جلوگیری کردند و بالآخره پیمان «حدیبیه» منعقد شد. ماه های حرام چهار ماه است: ذو القعده، ذو الحجه محرم و رجب. که در این ماه اعراب جنگ را حرام می‌دانستند. در تقدیر این آیه دو وجه بیان شده است: ۱- در آیه کلمه «قتال» (جنگ) حذف شده است و معنایش این است که جنگ در ماه حرام در برابر جنگ در همین ماه است. ۲- این ماه حرام به جهت جبران چیزی بود که در سال اول از دست رفته بود و معنایش این است که این ماه حرام «ذو القعده» در سال هفتم بعثت که مسلمین موفق به زیارت خانه کعبه و عمره شدند و به مقصود خود رسیدید در مقابل آن ماه حرام ذو القعده سال ششم بعثت که مشرکان شما را از زیارت منع کردند و مانع رسیدن به مقصودتان شدند. «وَ الْحُرُماتُ قِصاصٌ» این آیه را به دو صورت تفسیر کرده اند: ۱- حرمت‌ها قصاص دارد به خاطر ممانع از ورود به خانه کعبه در ماه حرام. مجاهد می گوید: چون قریش در سال ششم از رفتن رسول اکرم

و یارانش به مکه با آنکه حرام بسته بودند جلوگیری کردند و آنان را مجبور به بازگشت به مدینه نمودند به خود می بالیدند بر این قدرت و پیروزی خداوند به مسلمانان در سال هفتم توفیق و امکان داخل شدن به مکه و انجام عمره داد تا جبران و قصاصی باشد از آنچه در سال گذشته اش واقع شده بود و این وجه از امام باقر علیه السلام نقل شده است.۲- حرمات قصاص است یعنی جنگ برای مسلمانان در ماه های حرام جائز نیست و حرام است جز اینکه به صورت قصاص و مقابله به مثل با مشرکان باشد. حسن می گوید: مشرکین عرب به رسول اکرم عرض کردند آیا در ماه های حرام از جنگ با ما بازداشته‌ای؟ حضرت فرمود: بلی، منظور مشرکان این بود که وقتی مطمئن شوند مسلمانان در ماه های حرام با آن‌ها نمی جنگند در این ماه به مسلمانان حمله کنند و فکر می‌کردند که مسلمانان پاسخ نخواهند داد در این موقع این آیه نازل شد که اگر مشرکان جنگ کنند و حرمت این ماه ها را نگاه ندارند بر شما نیز منعی و اشکالی نیست که به آن‌ها حمله کنید و قصاص نمائید مانند آنچه آن‌ها کردند. علت اینکه «حرمات» به صورت جمع بیان شده این است که منظور حرمت ماه و حرمت شهر مکّه و حرمت احرام می‌باشد. و بعضی گفته اند: علت جمع آوردن «حرمات» این است که شامل هر حرمتی که حلال شمرده شده گردد که مقابله با آن جائز است. «فَمَنِ اعْتَدى عَلَيْكُمْ» به شما ستم کرد. «فَاعْتَدُوا بمثل ما اعتدى عليكم» ...- هر کس به شما تجاوز ظلم کرد شما نیز متقابلًا به او ستم کنید. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ» در اوامر و نواهی خداوند تقوا داشته باشید. «وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ» با یاری دادن آن‌ها. «وَأَتِمُّواْ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّهِ» یعنی حجّ و عمره را با انجام مناسک و حدود آن به پایان رسانید و هدفتان از حجّ و عمره تقرب جستن به خداوند باشد. «فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ» اگر ترس یا دشمن یا بیماری شما را منع کرد و همین معنا از ائمّه ما نقل شده است. «فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ» بر شما است آن قربانی که آسان‌تر است یا بدین معنا که: هدیه کنید آن قربانی را که برای شما امکان دارد اگر خواستید قربانی کنید. «وَ لا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ» یعنی تا قربانی به محلّش نرسیده و ذبح نشده شما از احرام خارج نشوید. در اینکه محل این قربانی (هدی) کجا است دو قول نقل شده است: ۱- حرم ۲- محلی که رسول خدا در آن محل از رفتن به مکه منع شد زیرا پیامبردر حدیبیه قربانی کرد و به یارانش دستور داد و آنان نیز قربانی کردند و حدیبیه جزء حرم نیست. ولی بنا به مذهب امامیه در مورد اول تنها برای مریض و در مورد دوم محصور به دشمن

است

ص: ۳۲۲

و اگر احرام در حجّ باشد محل آن، منی در روز قربانی است و در احرام عمره محل قربانی مکه است. - . مجمع البیان ۲ ۲۸۴ - ۲۸۸ و ۲۹۰ -

«لَیَبْلُوَنَّکُمُ اللَّهُ بِشَیْ ءٍ مِنَ الصَّیْدِ»

بیضاوی گوید: این آیه در سال حدیبیه نازل شد که خداوند مسلمانان را با شکار امتحان کرد و حیوانات وحشی در دسترس آنان قرار گرفت به گونه‌ای که می‌توانستند آن را با ضربات نیزه و با دستان خود شکار کنند در حالی که در احرام بودند. تقلیل و کوچک شمردن در «بشیء» برای آگاه کردن بر این مسأله بوده که این آزمایش از جمله امتحان‌های مهم و بزرگی نبود که پاها را بلغزاند مانند فدا کردن جان و مال. پس کسی که در این امتحان ثابت قدم نباشد چگونه می‌تواند در امتحان... های سخت‌تر ثابت قدم گردد. «لیعلم الله من یخافه بالغیب» تا بدین وسیله کسانی را که از مجازت الهی می‌ترسند و به خاطر قوّت ایمانشان در انتظار می‌مانند، از کسانی که به خاطر ضعف دل و کمبود ایمان از خداوند نمی‌ترسند، متمایز کند. در واقع خداوند علم (دانستن) را ذکر کرده و وقوع و ظهور معلوم (دانسته شده) یا متعلق علم را اراده کرده است. «من اعتدی بعد ذلک» هر کس پس از این آزمودن با شکار تعدی و نافرمانی کند. - . انوار التنزیل ۱ : ۳۵۷ - ۳۵۸ -

بیضاوی در تفسیر این فرموده خداوند «و ما لهم أن لاـ یعذّبهم الله» گوید: یعنی چون اینگونه شود چه چیز مانع از عذاب و شکنجه خداوند بر آنان می‌شود؟ و چگونه عذاب الهی دامنگیرشان نگردد؟ «و هم یصدّون عن المسجد الحرام» در حالی که از ورود به مسجد الجرام جلوگیری می‌کنند. و هر کس آنان را از مسجد الحرام منع کرد، و پیامبر و مؤمنان را مجبور به هجرت کردند و در سال حدیبیه آنان را محاصره کردند. «و ما کانوا اولیاءه» آنان با وجود شرکشان شایستگی زمامداری و مراقبت از مسجد الحرام را ندارند و این آیه پاسخی است به آنچه می‌گفتند: ما زمامدار کعبه و حرم هستیم و هر کس را بخواهیم از ورود به حرم منع می‌کنیم و هر کس را بخواهیم راه می‌دهیم. «أنّ أولیاءه الاـ المتقون» زمامداران آن فقط کسانی هستند که از شرک پرهیز می‌کنند و در آن جز خدای یکتا را عبادت نمی‌کنند. و بعضی گفته‌اند: مرجع هر دو ضمیر خداوند است. «و لکنّ أکثرهم لا یعلمون» بیشتر مشرکان نمی‌دانند که زمامداری حرم حقّ آنان نیست. - . انوار التنزیل ۱ : ۴۷۴ -

«إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ» مقصود از ممانعت فقط در زمان حال یا آینده نیست بلکه مقصود استمرار و پیوستگی ممانعت آن‌ها می‌باشد و از این جهت عطف این جمله بر فعل ماضی نیکو است. مسجد حرام

ص: ۳۲۳

عطف بر اسم (الله) است. «الَّذِی جَعَلْناهُ لِلنَّاس سَواءً الْعاکِفُ فِیهِ وَ الْباد» مقصود انسان مقیم و رهگذر است. «و من یرد فیه» مفعول این جمله ذکر نشده تا هر چیزی را شامل شود. «بالحاد» عدول کردن از اعتدال و میانه‌روی. «بظلم» به ناحقّ. این دو عبارت، دو حال مفرد هستند، یا اینکه دومی بدل از اولی است که با تکرار حرف جرّ یا صله آن ذکر شده است، یعنی (ملحداً

بسبب الظلم) مانند شرك ورزیدن و ارتکاب گناهان. «نذقه من عذاب الیم» جوابی برای حرف شرط (من) در ابتدای آیه است. -. انوار التنزیل ۲ : ۱۰۰ -

طبرسی گوید: گفته شده: این آیه در باره کسانی نازل شد که در سال حدیبیه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را از ورود به مکه منع کردند. -. مجمع البیان ۷ : ۸۰ -

و طبرسی در تفسیر این آیه «إِنَّ الَّذِینَ یُبایِعُونَکَ» گوید: منظور از بیعت در این آیه بیعت حدیبیه است که همان بیعت رضوان می باشد که مسلمانان در این روز با پیامبر بیعت مرگ نمودند. «إِنَّما یُبایِعُونَ اللَّهَ» یعنی: بیعت با تو بیعت با خدا است، زیرا اطاعت از تو اطاعت از خدا است، و علّت اینکه بیعت را بیعت نامند، برای اینکه بیعت بر این اساس بسته می شود که بیعت کنندگان جان‌های خویش را در مقابل بهشت معامله می کنند، تا در جنگ پیروزیشان حتمی باشد. «یَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَیْدِیهِمْ» یعنی: در این بیعت قرار داد خداوند مهمتر از قرار داد آنان است، زیرا اینان به وسیله بیعت با پیامبر خدا با خدا بیعت نموده اند، پس مانند آن کسی است که مستقیم با خدا بیعت کرده اند. و گفته شده: یعنی ای پیامبر بدان که نیروی الهی در یاریت از نیروی اینان که با تو بیعت می کنند برتر است، و باید به یاری خدا تکیه کنی نه به یاری اینان هر چند که با تو بیعت نموده اند. و گفته شده: یعنی نعمت خدا بر آنان به وسیله پیامبرش برتر است از نعمت آنان که طاعت و بیعت باشد. و گفته شده: یعنی نعمت خداوند که ثواب و پاداش او در برابر بیعتشان است برتر است از نعمت آنان که صداقت و وفاداری در بیعت باشد. «فَمَنْ نَکَثَ فَإِنَّما یَنْکُثُ عَلی نَفْسِهِ» یعنی: هر کس بیعت شکنی کند زیان عملش به خودش باز خواهد گشت، و دیگر از نعمت بهشت و کرامت الهی بهره ای نخواهد داشت. «وَ مَنْ أَوْفی» یعنی: کسی که بر وفاء ثابت قدم ماند. «بِما عاهَدَ عَلَیْهُ اللَّهَ» نسبت به پیمان و بیعتی که انجام داده است. «فَسَیُؤْتِیهِ أَجْراً عَظِیماً» یعنی به زودی پاداشی با ارزش به او خواهیم داد. «سَیَقُولُ لَکَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرابِ» یعنی آنان که از همراهی تو تخلّف ورزیدند و حاضر نشدند همراه تو به سفر مکه و عمره بیایند، و جریان بدین قرار بود هنگامی که پیامبر اکرم در سال حدیبیه اراده فرمودند به منظور انجام مراسم عمره به مکه بروند - و این در سال ششم هجرت و در ماه ذیقعده بود - و اعراب اطراف مدینه که قبیله های غفّار، أسلم، مزینه، جهینه،

ص: ۳۲۴

اشجع، دئل بودند، برای آنکه مبادا از طرف قریش متعرّض حضرت شوند و با او جنگ کنند یا مانع سفر او گردند همراه حضرت به راه افتادند، و حضرت در میقات به عنوان عمره احرام بستند و قربانی خود را نیز همراه خود راه انداخت تا مردم بدانند که سر جنگ ندارد، عدّه ای از اعراب که دیدند حضرت با احرام حرکت می کند از ادامه سفر سر بازدند و گفتند: ما به طرف مردمی می رویم که آمده اند و یاران پیامبر را کشته اند، و لذا پشت به حضرت کردند و هر کدام به بهانه کاری جا ماندند، و خداوند می فرماید: اگر آنان را به خاطر سرپیچی سرزنش کنی در جوابت خواهند گفت: «شَغَلَتْنا أَمْوالُنا وَ أَهْلُونا» اموال و خانواده های ما مانع شد که با تو همراه شویم. «فَاسْتَغْفِرْ لَنا» به خاطر این گناه و تخلّف از خدا برای ما آمرزش بخواه. «یَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ ما لَیْسَ فِی قُلُوبِهِمْ» ولی خداوند آنان را تکذیب کرده می فرماید اینان در این عذرخواهی هم دروغ می گویند و از دل‌هاشان خبر می‌دهد که اینان باک ندارند که پیامبر برای آنان طلب آمرزش بکند یا نکند. «قُلْ فَمَنْ یَمْلِکُ لَکُمْ مِنَ اللَّهِ شَیْئاً إِنْ أَرادَ بِکُمْ ضَرًّا أَوْ أَرادَ بِکُمْ نَفْعاً» (نفعا) در اینجا به معنی غنیمت جنگی است. و علّت بیان این قسمت آن است

که متخلّفین گمـان می کردنـد تخلّف از پیامبر صـلی اللّه علیه و آله و سـلم می توانـد زیانی را از آنان دفع کنـد، یا آنکه برای آنان متضـمّن سودی باشـد که از نظر جان و مالشان در سـلامت باشـند، بـدین جهت خداونـد به آنان خبر داد که اگر خداوند بخواهـد ضـرری به مال یا جانشان وارد کنـد کسـی نمی توانـد این ضـرر را از آنان دور نمایـد. «بَلْ کانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیراً» یعنی: خداوند نسبت به تخلّف شـما آگاه است. «بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ یَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَ الْمُؤْمِنُونَ إِلی أَهْلِیهِمْ أَبَداً» یعنی: شـما گمان می کنیـد که پیامبر و همراهانش به سوی خانواده های خود که در مـدینه بر جای گذاشـته اند باز نخواهند گشت، زیرا دشـمن آنان را خواهد کشت و اسـیر خواهد گرفت. «وَ زُیِّنَ ذلِکَ فِی قُلُوبِکُمْ» یعنی: شیطان این خیال باطل را در دل‌هایتان زینت داده آن را تقویت می کنـد. «وَ ظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ» و در مورد هلاـکت پیامبر و مؤمنـان گمان بـد بردیـد، و تمام این قسـمت اخبار از غیب بوده است که غیر از خدا کسـی از آن آگاه نبوده است و لذا این آیه برای پیامبر معجزه ای بوده است. «وَ کُنْتُمْ قَوْماً بُوراً» یعنی: شما قومی هستید که شایسته نیکی نبوده سزاوار هلاکت می باشید. و گفته شده: یعنی شما مردمی فاسد هستید.

«سَیَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ» یعنی: به زودی این تخلّف کننـدگان خواهنـد گفت: «إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلی مَغانِمَ لِتَأْخُذُوها» یعنی: ای مؤمنین هر گاه برای تصـرّف غنائم جنگی خیبر رفتید. «ذَرُونا نَتَّبِعْکُمْ» بگذارید ما نیز همراه شما بیائیم. و علّت این گفتار آن است که پس از آنکه پیامبر و مسـلمانان در سال حدیبیه با صلح بازگشتند خداوند به آنان وعده فرمود که خیبر را فتح خواهند نمود، و غنائم جنگی خیبر را هم اختصاص داد به کسانی که در جریان صـلح حـدیبیه شـرکت داشـته انـد، پس از آنکه مسـلمانان عازم خیبر شدنـد تخلّف کننـدگان از حـدیبیه گفتنـد: بگذاریـد ما هم دنبال شـما بیائیم، لـذا خداوند فرمود: «یُرِیدُونَ أَنْ یُبَدِّلُوا کَلامَ اللَّهِ» یعنی تخلّف کنندگان می‌خواهند وعده الهی را در مورد اختصاص غنائم خیبر به شرکت کنندگان در صلح حدیبیه تغییر دهند، و خود را در این غنـائم جنگی شـریک آنـان سازنـد. و گفته شـده: یعنی می خواهـد فرمـان خـدا را که فرموده است احـدی از تخلّف کنندگان حق ندارند همراه مؤمنین به طرف خیبر روند تغییر دهند. «قُلْ

ص: ۳۲۵

لَنْ تَتَّبِعُونـا کَـذلِکُمْ قـالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ» یعنی: خداونـد قبـل از خیبر در جریـان حرکت به سوی حـدیبیه و پیش از بازگشت ما از حدیبیه فرموده است که شـما حق ندارید دنبال ما راه بیفتید، زیرا غنیمت جنگی خیبر مخصوص آن کسانی است که در جریان حدیبیه حضور داشـته اند و دیگران حق ندارند با آنان شـریک شوند «فَسَیَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنا» یعنی: به زودی تخلّف کنندگان از حـدیبیه به شـما خواهنـد گفت که خداوند به شـما چنین فرمانی نداده است بلکه شـما نسبت به ما حسادت می ورزید که با شمـا در غنائم جنگی شـریک شویم. «بَلْ کانُوا لا یَفْقَهُونَ» یعنی بلکه حقیقت را درک نمی کننـد، و نمی فهمنـد که آنان را به چه چیزی دعوت می کنید. «إِلَّا قَلِیلًا» یعنی جز اندکی نمی فهمند یا کم درک می کنند. -. مجمع البیان ۹ : ۱۱۴ - ۱۱۵ -

تفسیر این آیه «الی قوم اُولی بأس شدید» در باب نوادر غزوه‌های ذکر شد.

«لَیْسَ عَلَی الْأَعْمی حَرَجٌ» یعنی: برای نابینایان اگر به جهاد نرونـد سخت گیری در کار نیست. مقاتل گوید: خداوند در این آیه افراد زمین گیر و بیماران را که از حرکت به سوی حدیبیه تخلّف نموده اند معذور شناخته است.

«لإِذْ یُبایِعُونَکَ تَحْتَ الشَّجَرَهِ» یعنی بیعت حـدیبیه در زیر درخت معروف که درخت سـمرهٔ بود. این بیعت را بیعت رضوان هم

نامیده اند، و علّت نامگذاری آن به (بیعت رضوان) همین آیه است که در آن از رضایت الهی به خاطر این بیعت یاد شده است، و رضایت خداوند از مؤمنین عبارت است از اراده تعظیم و احترام آنان و دادن پاداش به آنان. «فَعَلِمَ ما فِی قُلُوبِهِمْ» یعنی: خداوند از صدق نیت آنان در جنگ و بی میلی ایشان نسبت به جهاد خبر دارد، زیرا پیامبر خدا با آنان بیعت به جهاد کرده است. و بعضی گفته اند یعنی: خداوند از یقین و صبر و وفایی که در دل دارند با خبر است. «فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ» و این سکینه عبارت است از یک لطف قوی نسبت به قلوب آنان و آرامشی که به آنان بخشیده است. «وَ أَثابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباً» مقصود فتح خیبر است، و بعضی گفه‌اند: منظور از آن فتح مکه است. «وَ مَغانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَها» یعنی: غنائم خیبر، زیرا غنائم خیبر مشهور بود و شامل اموال و باغ و بستان های فراوانی بود. و گفته شده: منظور از این غنائم، غنائم جنگ هوازن پس از فتح مکه است.

می گویم: تفسیر بقیه آیات در باب نوادر معجزات ذکر شد.

«وَ هُوَ الَّذِی كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ» یعنی با رعب و وحشت. ابن عباس گوید: سبب نزول این آیه آن است که مشرکین در سال صلح حدیبیه چهل نفر را فرستادند تا به مسلمانان آسیب برسانند، مسلمانان آنان را دستگیر کرده به حالت اسارت خدمت پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله آوردند، حضرت آنان را آزاد فرمود. و از انس روایت شده است که آنان هشتاد نفر از اهل مکه بودند که از کوه تنعیم به هنگام نماز صبح در سال حدیبیه سرازیر شدند تا مسلمانان را بکشند

ص: ۳۲۶

که رسول خدا آنان را دستگیر و سپس آزادشان فرمود. و از عبد اللّٰه بن مغفل روایت شده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم زیر درختی نشسته بود در حالی که علی علیه السلام مشغول نوشتن صلحنامه بود که سی نفر جوان مسلح به طرف مسلمانان یورش آوردند.

پیامبر آنان را نفرین فرمود و خداوند بینایی را از آنان گرفت، ما برخاستیم و آنان را اسیر کردیم و پیامبر آزادشان فرمود که این آیه به دنبالش نازل شد. «وَ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ» و شما را از جنگ کردن با آنان نهی فرمود. «مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ» خداوند منّتی را که بر مؤمنانی نهاد و مانع از درگیری و جنگ بین دو گروه شده تا آنکه بین آنان صلح برقرار گردیده است که این صلح بیش از فتح ارزش داشت. «وَ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ» یعنی قریش مانع شدند که شما به طواف خانه خدا رفته از احرام عمره خود محلّ شوید. «وَ الْهَدْيَ مَعْكُوفاً أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ» یعنی: مانع از قربانی پیامبر که هفتاد شتر قربانی بود، شدند تا آنکه به محلی به نام ذی الحلیفه رسیدند، حضرت کوهان شتران خود را به علامت قربانی زخم کرده احرام عمره بست تا اینکه وارد حدیبیه شدند، و آنجا بود که مشرکین مانع رفتن آنان به طرف مکه شده، قرارداد صلح را بستند، پس از پایان قرارداد صلح شتران قربانی را همانجا ذبح کردند، و این است معنی معکوفا یعنی: قربانیان شما را حبس کرده نگذاشتند به محل قربانگاه خود که مکه بود برسند. «وَ لَوْ لا رِجالٌ مُؤْمِنُونَ وَ نِساءٌ مُؤْمِناتٌ» یعنی: مستضعفانی با ایمان که در مکه میان مشرکان بودند. «لَمْ تَعْلَمُوهُمْ» که بخاطر مخلوط بودن با دیگران آنان را عینا نمی‌شناختید. «أَنْ تَطَؤُهُمْ» آنان را با کشتن و زد و خورد پایمال کنید. «فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ» یعنی گناه و جنایت. و بعضی گفته اند یعنی: با کشتن مؤمنین به شما عیب وارد شود و مشرکین شما را سرزنش نمایند که اینان اهل دین خود را کشتند. و از ابن عباس آمده است که منظور از آن دیه و کفاره قتل غیر عمدی است. زیرا اگر آنان وارد مکه می‌شدند با اینکه در میان آنان مؤمنان هستند، مؤمنان از کفار شناخته نمی‌شدند،

و از کشتن مؤمنان در امان نبودند و کفاره به گردنشان می آمد، و به خاطر کشتن کسانی که بر دینشان بوده به گناه می افتادند، و این همان گناهی است که خداوند مؤمنان را از آن حفظ کرده است، و جواب لو لا محذوف است، و تقدیر آن چنین است (لو لا ـ المؤمنون الذین لم تعلوهم لوطأتم رقاب المشرکین بنصرنا ایاکم) و «بِغَیْرِ عِلْمٍ» در موضع تقدیم است، زیرا تقدیر چنین است: (لو لا ان تطؤهم بغیر علم) و در «لِیُدْخِلَ اللَّهُ فِی رَحْمَتِهِ مَنْ یَشاءُ» لام متعلق است به محذوف است که معنی کلام بر آن دلالت می‌کند، تقدیرش چنین است: (فحال بینکم و بینهم لیدخل اللّه فی رحمته من یشاء) یعنی: آنان که از کفار بعد از صلح اسلام آورده اند، و بعضی هم گفته اند یعنی: تا خدا آنان را

با سالم شدن از قتل در رحمت خود داخل کند و آنان را با سالم شدن از گناه و طعنه دیگران در رحمت خود وارد سازد. «لَوْ تَزَیَّلُوا» یعنی: اگر مؤمنان از کفار تمیز داده شوند «لَعَذَّبْنَا الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْهُمْ» یعنی: کافران اهل مکه را عذاب می کردیم. «عَذاباً أَلِیماً» با شمشیر و کشته شدن آنان به دست شما، و لکن خداوند به واسطه حرمت اختلاط مؤمنان به کافران آنان را عذاب نمی‌فرماید. «إِذْ جَعَلَ الَّذِینَ کَفَرُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْحَمِیَّةَ» اذ متعلق است به (لعذبنا) است یعنی: حتما ما کافران را عذاب می‌کردیم و به شما در کشتن آنان اجازه دادیم چون در دل‌هایشان یک نوع تعصب و سرسختی ها و خشم و نفرت وجود دارد، آن گاه این حمیت را معرفی کرده می‌فرماید: «حَمِیَّةَ الْجاهِلِیَّةِ» یعنی: همان عادت پدرانشان در دوران جاهلیت را دارند که هیچگاه حاضر نیستند احدی را قبول کنند و تسلیم او شوند، زیرا کفار مکه گفته بودند: محمد و یارانش پدران و برادران ما را کشته اند و اینک وارد منزل‌های ما می‌شوند، و اعراب با خود گفتند که یاران محمد بر خلاف میل ما می‌خواهند بر ما وارد شوند و لات و عزی بت‌های ما نیز نمی خواهند اینان بر ما وارد شوند، و این یک نوع تعصب جاهلانه بود که وارد دل‌های آنان شده بود. زهری گفته است: منظور از حمیت جاهلیت سرسختی کفار بود از اقرار به رسالت حضرت محمد صلی اللّه علیه و آله و نیز شروع نمودن صلحنامه حدیبیه که بین مسلمانان و آنان نوشته می‌شد به کلمه (بسم اللّه الرحمن الرحیم). «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ وَ أَلْزَمَهُمْ کَلِمَةَ التَّقْوی» و کلمه تقوی عبارت است از کلمه (لا ـ اله الا ـ اللّه). «وَ کانُوا أَحَقَّ بِها وَ أَهْلَها» گفته شده است در این قسمت تقدیم و تأخیر است و تقدیر آن چنین است: (کانوا اهلها و احق بها) یعنی: مؤمنین اهل این کلمه بود، و از مشرکین نسبت به آن شایسته تر هستند، و بعضی هم گفته اند: مؤمنان از نازل شدن سکینه بر آنان و از اهل مکه شایسته تر هستند. و بعضی گفته اند: یعنی مؤمنان نسبت به مکه و وارد شدن به آن سزاوارتر از اهل آن هستند. «وَ کانَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیماً» پس از آنکه کفار را به حمیت جاهلی مذمت کرده و مؤمنین را به پیروی از کلمه تقوی و داشتن آرامش مدح نمود، از آگاهی خود نسبت به ضمائر و نیات باطنی آنان اشاره فرمود. «لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْیا بِالْحَقِّ» گفتند: خداوند متعال در مدینه پیش از حرکت به سوی حدیبیه در خواب به پیامبرش نشان داد که مسلمانان وارد مسجد الحرام شده اند، حضرت جریان خواب خود را به یارانش فرمود، مسلمانان خوشحال شدند و فکر می‌کردند آنان امسال وارد مکه خواهند شد، پس از آنکه از حدیبیه بازگشتند و وارد مکه نشدند منافقان گفتند: نه ما سر تراشیدیم نه تقصیر کردیم و نه وارد مسجد الحرام شدیم، خداوند این آیه را نازل فرمود و خبر داد که خداوند در خواب به پیامبرش راست نشان داده است نه دروغ، و عاقبت مسلمانان وارد مسجد الحرام خواهند شد و بر این معنی هم سوگند خورده می‌فرماید: «لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرامَ» یعنی سال آینده حتما وارد مسجد الحرام خواهید شد. «إِنْ شاءَ اللَّهُ آمِنِینَ» ابو العباس ثعلب گوید: اینکه خداوند در مورد آنچه که

می‌داند آن را مقید به خواست خود کرده است

ص: ۳۲۸

برای آن است که مردم در مورد چیزهایی که آگاه نیستند همیشه اراده خداوند را با گفتن کلمه انشاء اللَّه استثناء کنند. و بعضی گفته‌اند: کلمه ان شاء اللَّه در مورد وارد شدن به مکه بوده است، و بین نزول آیه و دخول مکه یک سال طول کشیده است، و در این بین کسانی از مردم مرده بودند، بنا بر این تقدیر آیه این است که اگر خداوند بخواهد همه شما وارد مسجد الحرام خواهید شد، زیرا خداوند می‌داند کسانی از این مردم پیش از رسیدن سال خواهند مرد یا بیمار خواهند شد و دیگر نمی‌توانند وارد مسجد الحرام شوند و لذا کلمه ان شاء اللَّه را اضافه نموده است تا در خبر تخلف نشده باشد. و بعضی گفته اند: استثناء داخل است در خوف و امن، در مورد اصل وارد شدن به مسجد الحرام جای تردید نیست، و تقدیرش این است: شما حتما وارد مسجد الحرام می‌شوید، و اگر خدا بخواهد با امنیت وارد خواهید شد. ابو عبیده گفته است که (إن) در این آیه بمعنی (إذ) است یعنی اذ شاء اللَّه هنگامی که خداوند در خواب به پیامبرش نشان داد وارد مسجد الحرام خواهید شد. «مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَ مُقَصِّرِينَ» یعنی در حالی که محرم هستید و بعضی از شماها سر خود را می‌تراشد، و بعضی تقصیر می کند، و تقصیر آن است که قسمتی از موی خود را بگیرند. «لا تَخافُونَ» از هیچ مشرکی نترسید.

«فَعَلِمَ ما لَمْ تَعْلَمُوا» یعنی خداوند در تأخیر دخول مسجد الحرام چیزی را از خیر و صلاح می‌دانست که شما نمی‌دانستید، و آن عبارت بود از بیرون آمدن مؤمنین از میان آنان و مواردی از این قبیل. «فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذلِكَ» یعنی قبل از دخول مکه برای شما مقرر فرمود. «فَتْحاً قَرِيباً» مقصود فتح خیبر یا فتح حدیبیه است.

سپس طبرسی رحمه الله داستان فتح حدیبیه را ذکر کرده و گوید: ابن عبّاس گفته است: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از مدینه خارج شد در حالی که عازم مکه بود، همین که به حدیبیه رسید شتر سواری حضرت ایستاد، هر چه حضرت به ناقه نهیب زد که به راهش ادامه دهد حرکت نکرد و همانجا خوابید، یاران حضرت گفتند: شتر از پا در آمد، حضرت فرمودند: شتر من چنین عادتی نداشته است، گویا او را رفتن باز داشته است، پیامبر عمر بن الخطّاب را احضار کرد تا او را به سوی اهل مکه بفرستد تا به حضرت اجازه دهند وارد مکه شود و اعمال عمره خود را انجام دهد و شتر خود را قربانی نماید، عمر گفت: یا رسول اللَّه من در مکه دوست و رفیقی ندارم و از قریش می ترسم، زیرا من سخت با آنان دشمن هستم، ولی شخصی را به شما معرّفی می کنم که او از نظر قریش از من عزیزتر است، و این شخص عثمان بن عفّان است، حضرت فرمودند: درست می‌گویی. رسول خدا، عثمان را فراخوانده او را به سوی ابو سفیان و اشراف قریش فرستاد تا به آنان خبر بدهد که برای جنگ نیامده است، و تنها برای زیارت خانه خدا آمده است تا حرمت بیت را تعظیم دارد.

ص: ۳۲۹

قریش عثمان را پیش خود نگه داشتند، خبر به پیامبر و مسلمانان دادند که عثمان کشته شد، حضرت فرمود: ما آرام نخواهیم گرفت تا با این قوم نبرد کنیم، و مردم را به بیعت فرا خواند، حضرت به پا خاست و بر درختی تکیه داد و با مردم بیعت فرمود که با مشرکین جنگ کنند و فرار نکنند. عبد اللَّه بن معقل گوید: من آن روز بالای سر رسول خدا ایستاده بودم و در دستم

شاخه ای از درخت بود و مردم را از اطراف حضرت دور می‌ساختم و حضرت با مردم بیعت می کردند، ولی پیامبر با مردم تا مرگ بیعت نمی کرد، بلکه با آنان بیعت می کرد که فرار نکنند.

زهری و عروه بن زبیر و مسوّر بن مخزمه گویند: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم همراه چند صد نفر از یارانش از حدیبیه بیرون آمد تا به ذی الحلیفه رسیدند، حضرت در اینجا قربانی خود را نشانه کرد و احرام عمره بست و یک نفر جاسوس از خزاعه پیشاپیش فرستاد تا برود و از طرف قریش برایش خبر بیاورد، حضرت حرکت کرد تا اینکه به عذر اشطاط نزدیکی عسفان رسید، در اینجا جاسوس خزاعی آمده گفت: من کعب بن لؤی و عامر بن لؤی را پشت سرگذاشتم در حالتی که دسته ها و گروه های مختلفی را به منظور جنگ با تو جمع آوری نموده اند و می‌خواهند با تو بجنگند و مانع شوند که به زیارت خانه کعبه بروی. حضرت به یاران خود فرمود: راه بیفتید، یاران حضرت حرکت کردند تا قسمتی راه رفتند، پیامبر فرمود: خالد بن ولید در غمیم به سرکردگی لشکری از قریش به عنوان پیشاهنگ لشکر آمده است، از طرف راست حرکت کنید. حضرت به راه خود ادامه داد تا به ثنیه رسید در اینجا شتر حضرت خوابید، حضرت فرمود: شترم (قصواء) خسته نشده است بلکه او را از ادامه حرکت باز داشته است، آن گاه رسول خدا فرمود: به خدا سوگند از من هیچ سرزمینی را نخواهید خواست که در آن شعائر الهی بزرگداشت می شود مگر آنان که آن سرزمین را به شما تحویل خواهم داد، سپس شتر خود را راند و شتر به راه افتاد.

ص: ۳۳۰

راوی گوید: پیامبر به راه ادامه داد تا به انتهای حدیبیه رسید و سر چاهی فرود آمد که مختصری آب داشت که مردم آب خود را اندک اندک تهیه می نمودند، از تشنگی نزد پیامبر شکوه نمودند حضرت تیری از ترکش خود بیرون کشید و به آنان دستور داد آن را در میان آن آب کم بگذارند، به خدا سوگند هم چنان آب برای مردم می جوشید تا آنجا که همگی سیراب گشتند. در همین حال بدیل بن ورقاء خزاعی همراه با جماعتی از خزاعه به سوی آنان آمد و مردم خزاعه از اهل تهامه خیرخواه پیامبر خدا بودند، بدیل گفت: من کعب بن لؤی و عامر بن لؤی را در حالی که لشکری مجهّز کرده بودند پشت سر گذاشتم و آنان با تو خواهند جنگید و مانع ورودت به مکه خواهند شد. پیامبر فرمود: ما برای جنگ با کسی نیامده ایم، بلکه برای انجام اعمال عمره آمده ایم، قریش هم از جنگ خسته شده اند و زیان فراوان دیده اند، اگر خواستند برای آنان مهلتی تعیین می کنیم و در این مدّت بین ما و مردم فاصله نشوند، و اگر هم خواستند با مردم در عمره شرکت کنند، و گرنه همانگونه که جمع شده اند باشند، و چنانچه پیشنهاد مرا نپذیرفتند به آن خدایی که جانم در کف قدرت او است به خاطر دین تا توان دارم با آنان خواهم جنگید تا آن گاه که فرمان خداوند اجراء شود. بدیل گفت: گفته شما را به آنان می رسانم، بدیل حرکت کرد تا آنکه وارد بر قریش شد و به آنان گفت: من از نزد محمّد می آیم و او چنین و چنان گفته است، عروه بن مسعود ثقفی به پاخاسته گفت: محمّد برنامه خوبی را به شما پیشنهاد کرده است از او بپذیرید و بگذارید تا من به نزد او بروم، گفتند: نزد او برو، عروه خدمت آن حضرت آمد و پیامبر با او به مذاکره پرداخت و همان سخنانی را که به بدیل گفته بود برای عروه نیز بیان کرد، عروه گفت: ای محمّد آیا می‌خواهی قومت را ریشه کن سازی؟ آیا هیچ شنیده ای مردی از عرب پیش از تو ریشه خود را قطع نماید؟ به خدا من جمعیّتی همراه شما می بینم و مردمی از قبائل مختلف که فرار خواهند کرد و تو را تنها خواهند گذاشت، ابو بکر گفت: چوچوله بت لات را بِمَک آیا ما از اطراف محمّد فرار می کنیم، و او را تنها می‌گذاریم؟! گفت: این

چه کسی بود؟ گفت: ابو بکر است، عروه گفت: سوگند به آن خدایی که جانم در دست او است اگر یک نیکی پاداش نداده

ص: ۳۳۱

پیش من نداشتی جوابت را می دادم. راوی گوید: او به گفتگو با پیامبر ادامه داد و هر گاه با آن حضرت سخن می‌گفت ریش حضرت را در دست می گرفت، مغیره بن شعبه که بالای سر حضرت ایستاده بود شمشیری در دست داشت و کلاه خودی بر سر، هر گاه عروه دست به طرف ریش پیامبر دراز می کرد مغیره با نوک غلاف شمشیر خود روی دست او می‌زد و می گفت: دستت را از ریش رسول خدا کنار بکش پیش از آنکه قطع شود، عروه پرسید: این چه کسی بود؟ گفتند: او مغیره بن شعبه است، گفت: عجب خیانتکاری است، نمی خواهم از خیانتت به پیامبر سخن چینی کنم. راوی گوید: مغیره در دوران جاهلیّت با مردمی رفیق شد آنان را کشت و اموالشان را تصاحب کرد، سپس آمد اسلام آورد، حضرت رسول فرمودند: اسلام آوردن او را ما پذیرفتیم، امّا ثروتش را چون ثروتی است که با خیانت به دست آمده است بدان نیازی نداریم.

عروه زیر چشمی به یاران پیامبر نگاه می کرد می دید هر گاه پیامبر به آنان فرمانی می دهد فورا اجرا می کنند، و هر گاه می خواهد وضوء بگیرد بر سر قطرات آب وضویش همدیگر را می کشند، و هر گاه در پیشگاه او حرف می زنند با آهستگی سخن می گویند، و به خاطر تعظیم حضرتش سر به زیر افکنده به حضرت تند نگاه نمی کنند. راوی گوید: عروه به سوی یاران خود بازگشت و به آنان گفت: یاران محمّد عجب مردمی هستند! به خدا سوگند من بر پادشاهان وارد شدم و بر قیصر روم و کسرای فارس و نجاشی حبشه وارد شدم به خدا هیچ پادشاهی را ندیدم که یارانش به اندازه یاران محمّد او را تعظیم نمایند، هر گاه به آنان فرمانی می‌دهد فورا به اجرای آن می شتابند، و هر گاه وضوء می گیرد می خواهند بر سر قطرات آب وضویش همدیگر را بکشند، و هر گاه در پیشگاهش سخن می گویند آهسته حرف می زنند، و به احترام او تند به صورتش نگاه نمی کنند، و پیشنهاد خوبی به شما کرده است گفته اش را بپذیرید. مردی از بنی کنانه گفت: بگذارید من به دیدار او بروم، گفتند: برو، همین که وارد بر پیامبر شد حضرت به یارانش فرمود: این شخص فلانی است و از قومی است که نسبت به قربانی احترام فوق العاده ای دارند، قربانی خود را جلو او ببرید، قربانی را جلو او بردند و یاران پیامبر لبّیک گویان به استقبال او رفتند. همین که این برنامه را دید گفت: سبحان اللّه این مردم سزاوار نیست که از زیارت خانه خدا منع شوند، مردی از میان آنان به پاخاست

ص: ۳۳۲

که نامش مکرز بن حفص بود، گفت: بگذارید من به نزد محمد روم، گفتند: برو، همین که بر یاران پیامبر وارد شد حضرت فرمود: این شخص مکرز است و مردی است بی دین. او با پیامبر به گفتگو پرداخت در این بین سهیل بن عمرو وارد شد، حضرت فرمود: کارتان آسان شد سهیل گفت: بین ما و خودتان چیزی بنویس، حضرت رسول علی علیه السلام را فرا خواند و به او فرمود: بنویس: (بسم اللّه الرّحمن الرّحیم) سهیل گفت: امّا رحمن به خدا که من نمی دانم چه کسی است، و لکن بنویس (باسمک اللهم) مسلمانان گفتند: به خدا غیر از بسم اللّه الرّحمن الرّحیم چیز دیگری نخواهیم نوشت، پیامبر فرمود: بنویس: (باسمک اللّه هذا ما قاضی علیه محمّد رسول اللّه) سهیل گفت: اگر ما تو را رسول خدا می شناختیم سدّ راه تو برای زیارت خانه خدا نمی شدیم، و با تو هم نمی جنگیدیم، ولی بنویس محمّد بن عبد اللّه. حضرت رسول فرمود: هر چند شما نپذیرید من

رسول خدا هستم و مرا تکذیب کردید. و سپس به علی علیه السلام فرمود: (رسول الله) را پاک کن. او گفت: ای رسول خدا دستانم نمی‌تواند نام تو را از پیامبری پاک کند. پیامبر آن را گرفت و پاک کرد. سپس فرمود: بنویس: «به نام خدا این نوشته قراردادی است که محمّد بن عبد اللَّه

ص: ۳۳۳

و سهیل بن عمرو بر آن توافق نموده اند، و هر دو قرار گذاشتند که تا ده سال میان مردم جنگ برداشته شود و مردم در این مدّت در امان باشند، و به یکدیگر کاری نداشته باشند، و اینکه هر کس از یاران محمّد به منظور حج یا عمره یا تجارت وارد مکه شود از لحاظ جان و مال در امان باشد، و هر کس از قریش در راه مصر و شام عبورش به مدینه افتد از نظر جان و مال در امان است، و دو طرف نسبت به یکدیگر هیچ نوع کینه ای در دل نداشته هیچکس دیگری خیانت و سرقت ننماید، و هر کس مایل بود وارد پیمان محمّد شود. و هر کس که می‌خواهد وارد عقد و پیمان قریش شود وارد شود.»

به دنبال این توافقنامه طایفه خزاعه شتاب کرده گفتند: ما وارد پیمان محمد شدیم، در مقابل آنان طایفه رقیبشان بنو بکر پیش آمده گفتند: ما هم در پیمان قریش وارد می شویم. پیامبر فرمودند و نیز اضافه کنید که میان ما و خانه کعبه مانع نشده تا برویم طواف کنیم؟ سهیل گفت: به خدا سوگند امکان ندارد، زیرا عرب خواهد گفت که ما را غافل گیر کرده در تنگنا گذاشته اید، ولی از سال آینده مانعی نیست، این هم نوشته شد. آن گاه سهیل اضافه کرد که هیچکس از ما به سوی تو نیاید مگر او را به ما باز پس گردانی هر چند هم که بر دین تو باشد، و اما هر کس که از طرف تو به سوی ما آمد او را به تو بازنمی‌گردانیم. مسلمانان گفتند: سبحان اللَّه کسی که آمده و مسلمان شده است چگونه جایز است او را به مشرکین باز پس داد؟! حضرت رسول خدا صلی اللَّه علیه و آله فرمودند: هر کس از ما نزد آنان رفت خدا او را بیشتر از ما دور سازد، و هر کس از آنان پیش ما آمد ما او را به آنان باز پس خواهیم داد، اگر خداوند بداند که قلباً اسلام آورده است پیش پای او راه نجاتی خواهد گذاشت. سهیل گفت: بنابراین مقرر شد که امسال از همین جا بازگردی و وارد مکه نشوی، سال آینده ما از مکه بیرون می... رویم، و تو و یارانت وارد می‌شوی و سه روز در آن می مانی، و آن وقت هم با اسلحه وارد نمی‌شوی و سواره و پیاده افرادت باید سلاحشان در غلاف باشد، و نیز این قربانی ها که امسال همراه آورده اید هر جا که ما آن را متوقف ساختیم همانجا باید بماند، و حق ندارید آن‌ها را جلو ما بیندازید. حضرت فرمود: ما قربانی‌های خود را به طرف قربانگاه می‌بریم و شما نگذارید؟ در حالی که این مذاکرات رد و بدل می‌شد ناگهان دیدند ابو جندل بن سهیل بن عمرو در حالی که بر دست و پایش زنجیر بود به طرف پیامبر می آمد، ابو جندل از جنوب مکه از حبس مشرکین فرار کرده و خود را به مسلمانان رسانده بود. سهیل گفت: ای محمد این اولین مورد است که از تو می‌خواهم مطابق قرارداد حکم کنی و ابو جندل را که از دست ما گریخته است به ما تحویل دهی. حضرت فرمودند: هنوز ما قرارداد را تمام نکرده ایم. سهیل گفت: به خدا سوگند دیگر در هیچ موردی با تو صلح نخواهم نمود. حضرت فرمود: پس بگذار این یک نفر در پناه من باشد. سهیل گفت: من حاضر نیستم او را به تو تحویل دهم.

ص: ۳۳۴

حضرت فرمود: بلی انجام می‌دهی. سهیل گفت: من این کار را نخواهم کرد. مکرز گفت: بلی ما پناهندگی او را پذیرفتیم. ابو

جندل گفت: ای مسلمانان آیا سزاوار است من دوباره تحویل مشرکین داده شوم، با اینکه مسلمان هستم، نمی بینید چه شکنجه هایی را بر من وارد کرده اند و آثار شکنجه هایی بر بدن او دیده می‌شد. عمر بن خطاب میگوید: به خدا سوگند هیچگاه در رسالت محمد شک نکرده بودم مگر در این روز، خدمت پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله رفتم و به او گفتم: مگر تو پیامبر خدا نیستی؟ گفت: چرا گفتم مگر ما بر حق نیستیم؟ و دشمن ما بر باطل نیست؟ فرمود: بلی. گفتم: پس چرا در دینمان تن به پستی می‌دهیم؟ فرمود: من رسول خدا هستم و نافرمانی او را نمی‌کنم و می‌دانم که خدا یاور من است. گفتم: مگر برای ما نمی‌گفتی که بزودی روانه خانه خدا شده به طواف می‌پردازیم؟ فرمود: بلی، گفته ام ولی آیا به تو گفتم: امسال ما موفق به طواف کعبه خواهیم شد؟ گفتم: نه، فرمود: پس خاطرت جمع باشد که به زودی خواهی آمد و به طواف کعبه خواهی پرداخت. رسول خدا یک شتر قربانی کرد و تیغ سلمانی خود را خواسته سر خود را تراشید سپس زنانی مؤمنه خدمت حضرتش آمدند، خداوند بزرگ این آیه را نازل فرمود: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا جاءَكُمُ الْمُؤْمِناتُ مُهاجِراتٍ» تا پایان آیه.

محمد بن اسحاق بن یسار گوید: بریده بن سفیان از محمد بن کعب برایم نقل کرد که نویسنده رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در این صلح علی بن ابی طالب علیه السلام بود، رسول خدا به او فرمود: بنویس این است که آنچه که محمد بن عبد اللّٰه و سهیل بن عمرو بر آن مصالحه نموده اند، علی علیه السلام در نوشتن این متن درنگ می‌کرد و باز می‌ایستاد و نمی... خواست با تعبیری غیر از پیامبر خدا از آن حضرت یاد کند، رسول خدا فرمود: تو نیز نظیر این برنامه را خواهی داشت، و در حالتی که مظلوم شده ای چنین متنی را امضاء خواهی نمود، علی علیه السلام هم آنچه گفته بودند نوشت، و سپس رسول خدا از این سفر به سوی مدینه بازگشت فرمود: در مدینه مردی از قریش که اسلام آورده بود به نام ابو بصیر خدمت پیامبر آمد، مردم قریش طبق قرارداد صلح دو نفر به سراغ او فرستادند، و یادآور شدند

که با ما عهدی بسته اید. ابو بصیر طبق قرارداد تحویل آن دو نفر داده شد، او را از مدینه بیرون بردند تا به محلی به نام ذو الحلیفه رسیدند پیاده شدند، تا از خرمایی که همراه داشتند بخورند، ابو بصیر به یکی از آن دو نفر گفت: راستی که می بینم شمشیرت بسیار عالی است، آن مرد شمشیر خود را از غلاف بیرون کشیده گفت: آری این شمشیر، شمشیر خوبی است و بارها هم آن را آزمایش کرده ام: ابو بصیر گفت: آن را بده ببینم، مرد قریش شمشیر خود را به ابو بصیر داد، ابو بصیر قریشی را مهلت نداده با شمشیر خودش چنان ضربتی به او زد که جان داد. رفیق دیگرش از دیدن این صحنه گریخت و آمد تا به مدینه رسید، و دوان دوان، وارد مسجد حضرت رسول شد. حضرت که او را دید فرمود: این مرد صحنه هول انگیزی را مشاهده کرده است، همین که خدمت حضرت رسول رسید گفت: به خدا سوگند او دوستم را کشت، من هم کشته خواهم شد. راوی گوید: پس از مدتی ابو بصیر آمد و گفت: یا رسول اللّٰه شما عهد خودت را وفا کردی و مرا به سوی آنان بازگرداندی ولی خداوند مرا از چنگال آنان نجات بخشید، حضرت فرمودند: ای وای اگر این مقتول کس و کاری داشته باشد، ابو بصیر باعث شعله ور شدن جنگی شده ای. ابو بصیر با شنیدن این سخنان از حضرت متوجه شد که دو باره او را نزد قریش بازخواهند گرداند، از مدینه بیرون آمد

تا اینکه خود را به محلی به نام سیف البحر رسانید، ابو جندل بن سهیل نیز از قریش گریخت و خود را به او رسانید، و از آن

پس دیگر هیچ کس که مسلمان شده بود از میان قریش بیرون نمی آمد مگر آنکه به دسته ابو بصیر ملحق می‌شد، تا اینکه یک گروه زبده اطراف ابو بصیر جمع شدند، راوی می گوید: به خدا سوگند گروه جابر خبر بیرون آمدن هیچ قافله ای را از قریش که قصد شام داشت نمی شنید مگر آنکه بر آن شبیخون زده آنان را کشته اموالشان را بیغما می‌بردند. قریش به ناچار خدمت پیامبر فرستاده او را به خویشاوندی سوگند داد که قاصد نزد گروه جابر بفرستد و آنان را از این عمل باز دارد، و از این پس هر کس از میان قریش مسلمان شود و خدمت پیامبر رود در امان باشد، حضرت هم سراغ آنان فرستاد و آن‌ها نزد پیامبر حاضر شدند. -. مجمع البیان ۹ : ۱۱۶ - ۱۱۹ -

سپس طبرسی رحمه الله در باره عمره قضاء می گوید: همچنین سال بعد در عمره القضاء، سال بعد از صلح حدیبیه که سال هفتم هجری در ماه ذیقعده بود در این ماه نیز مشرکین راه مسجد الحرام را بر پیامبر بستند اما پیامبر بیرون آمد و در حالی که احرام عمره بسته بودند با یاران خود وارد مکه شدند و سه روز در مکه مانده سپس به مدینه باز گشتند.

زهری گوید: رسول خدا جعفر بن ابی طالب را از پیش به نزد

ص: ۳۳۶

میمونه دختر حرث عامریه فرستاد و او را خواستگاری کرد. میمونه کار خودش را به عباس بن عبد المطلب رجوع کرد که خواهرش ام الفضل دختر حرث زنش بود، عباس نیز میمونه را به عقد رسول خدا در آورد، همین که رسول خدا وارد مکه شد به یاران خود دستور فرمود با سرها و شانه های برهنه به سرعت در طواف کعبه بچرخند تا مشرکین چالاکی و قدرت شما را ببینند، مردان و زنان و بچه های مکه بیرون آمده اطراف رسول خدا جمع شده از هر طرف به او و یارانش نگاه می کردند در حالی که حضرت و یاران اطراف خانه خدا طواف می کردند، و عبد اللّه بن رواحه پیشاپیش رسول خدا با شمشیر برهنه رجز خوانده می گفت:

ای بچه کافرها از سر راه پیامبر کنار روید، که خداوند در قرآن او وحی نازل فرموده است.

در اوراقی که بر رسولش خوانده می‌شد، امروز طبق تأویل قرآن شما را خواهیم زد.

همانگونه که شما را طبق تنزیل قرآن زدیم، زدنی که سر از گردن می پرید.

به نحوی که دوست، دوست خود را فراموش می کند، خداوندا من به گفتارش ایمان دارم.

من حق را در پذیرش او دیدم.

و در حال رجز خواندن مرتب با دست خود اشاره به پیامبر می کرد، و خداوند در این عمره این آیه را نازل فرمود: «الشَّهْرُ الْحَرامُ بِالشَّهْرِ الْحَرامِ»، و این بدان جهت بود که رسول خدا در ماه حرام احرام بست و مشرکین مانع آن حضرت شدند. -. مجمع البیان ۹ : ۱۲۷ -

در تفسیر این آیه «إِذا جاءَكُمُ الْمُؤْمِناتُ مُهاجِرات» گوید: ابن عباس گفته است: پیامبر خدا صلّی اللَّه علیه و آله در حدیبیه با مشرکان مکه مصالحه کرد بر اینکه اگر از اهل مکّه کسی به مدینه آمد او را به مکّه برگردانند و اگر کسی از اهل مکّه از اصحاب رسول خدا آمد او برای مردم مکّه باشد و او را برنمی‌گردانند. بر این مطلب قطع نامه ای نوشتند و آن را مهر کردند. پس سبیعه دختر حارث اسلمیّه که مسلمان شده بود بعد از پایان قطع نامه آمد و پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله در حدیبیه بود پس شوهرش - بنا به گفته مقاتل شوهر او صیفی بن راهب بود - که از از سفر بنی مخزوم برمی‌گشت به دنبال او آمد. مسافر از بنی مخزوم. او کافر بود. پس گفت: ای محمّد زن مرا به من برگردان زیرا که شما شرط کردید که هر کس از ما نزد تو آید به ما برگردانی و این گل مهر قطع نامه است که هنوز خشک نشده است. آیه نازل شد «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا جاءَكُمُ الْمُؤْمِناتُ مُهاجِراتٍ» ای کسانی که ایمان آورده اید هر گاه زنانی که اظهار ایمان نموده نزد شما آمدند به عنوان مهاجرت از دار کفر به دار اسلام. «فامتحنوهن» آنها را آزمایش کنید. ابن عباس گوید: امتحان و آزمایش این زنان چنین بود که آنها را سوگند می‌دادند

ص: ۳۳۷

که از کینه و دشمنی شوهرشان و یا میل از شهری به شهری بیرون نیامدند و مهاجرت نکردند و یا برای طلب مال دنیا ترک شوهر و وطن نکرده باشند، و مهاجرت ننموده اند مگر برای محبّت خدا و پیامبر او. رسول خدا سبیعه را سوگند داد که از دشمنی شوهرش و یا عشق به یکی از مردان مسلمان بیرون نیامده و جز برای میل به اسلام عازم نشده است. او سوگند یاد کرد به خدایی که جز او خدایی نیست جز برای خدا و شوق به اسلام نیامده است. پیامبر مهر او را با آنچه که خرج او کرده بود داد و او را به مکّه برنگردانید. عمر بن خطاب او را به ازدواج خود درآورد. رسول خدا هر کس از مردان که نزد او می‌آمد بازمی‌گردانید ولی هر زنی که می‌آمد امتحانش می‌کرد اگر برای خدا آمده بود نگاهش می داشت و مهر او را به شوهرانشان می پرداخت. زهری گوید: و چون این آیه نازل شد و در آن این جمله بود «وَ لا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوافِرِ» عمر بن خطاب دو زنی را که در مکّه داشت و مشرک بودند یکی قرینه دختر امیّه بن مغیره و دیگری ام کلثوم دختر عمرو بن جرول خزاعیه ای مادر عبد اللَّه بن عمر، را طلاق داد. قرینه را معاویه بن ابی سفیان به زنی گرفت و ام کلثوم را ابو جهم حذافه بن غانم که مردی از خویشان او بود تزویج کرد و آنها هم بر شرک خود در مکّه باقی بودند، و زن طلحه بن عبید اللَّه اروی دختر ربیعه بن حرث بن عبد المطلب بود که اسلام میان آنها جدایی انداخت وقتی که قرآن از تمسّک به عقد زنان کافر نهی کرد. طلحه به مکّه مهاجرت کرده و اروی در مکّه نزد خویشانش بود سپس، در اسلام بعد از طلحه خالد بن سعید بن عاص بن امیّه با او ازدواج کرد، و او از جمله زنان کافری بود که به سوی رسول خدا فرار کرد. پیامبر او را نگه داشت و به خالد نامبرده تزویج کرد، و دیگر امیمه دختر بشر زن ثابت بن دحداحه بود، او از نزد شوهرش که در آن روز کافر بود فرار کرد و پناه به پیامبر خدا آورد. رسول خدا او را به ازدواج سهل بن حنیف درآورد و عبد اللَّه ابن سهل از او به دنیا آمد.

ص: ۳۳۸

شعبی گوید: زینب دختر حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله همسر ابی العاص بن ربیع بود، او اسلام آورد و در مدینه به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم ملحق شد و ابو العاص در حال شرک در مکّه ماند سپس به مدینه آمد. زینب او را امان داد و او

مسلمان شد آن گاه پیامبر زینب را به او برگردانید.

جبائی گوید: در شرط صلح حدیبیه آمده بود که مردان بازگردانیده شوند نه زنان، و اسمی از زنان نیامده بود. امّ کلثوم دختر عقبه بن ابی معیط آمد در حالی که مسلمان بود و به عنوان مهاجر از مکه به مدینه آمد. برادرانش به مدینه آمده و از پیامبر خدا خواستند تا او را با آن‌ها برگرداند. پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: شرط وقطع نامه میان ما درباره مردان بود نه زنان. و او را برنگردانیدند. جبائی گوید: البتّه این شرط را درباره زنان نکردند چون که زن وقتی مسلمان شد بر شوهر کافرش حلال نیست، و چطور ممکن است به نزد شوهرش برگردد و حال آنکه اسلام بین آن‌ها جدایی و تفرقه انداخته است. «فَامْتَحِنُوهُنَّ» با ایمان آن‌ها را آزمایش کنید و آن‌ها را مؤمنان نامید پیش از آنکه ایمان آورند برای آنکه معتقد به ایمان بودند. «اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمانِهِنَّ» شما با امتحان، ظاهر ایمان آن‌ها را می‌دانید و خداوند حقیقت ایمان آنان را در باطن می‌داند. درباره امتحان بر چند وجه اختلاف نظر دارند:

۱. ابن عباس گوید: مقصود از امتحان این است که شهادت دهند «ان لا اله الّا اللَّه و انّ محمدا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله»

۲. و روایت شده از قتاده که گوید و از ابن عباس نیز در حدیث دیگر آمده که امتحان آن‌ها چنین بود که قسم یاد کنند که آن‌ها از مکّه هجرت نکرده اند مگر برای دین و رغبت در اسلام و برای محبّت خدا و پیامبر او، و برای دشمنی با شوهرشان و یا برای طلب کردن دنیا و زینت آن بیرون نرفته‌اند.

۳. و روایت شده از قتاده که گوید و از ابن عباس نیز در حدیث دیگر آمده که امتحان آن‌ها چنین بود که قسم یاد کنند که آن‌ها از مکّه هجرت نکرده اند مگر برای دین و رغبت در اسلام و برای محبّت خدا و پیامبر او، و برای دشمنی با شوهرشان و یا برای طلب کردن دنیا و زینت آن بیرون نرفته‌اند.

توجه توجه

ازاینجا تا آخر بخش تفسیر ص ۳۴۵ ترجمه نشده است

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

كا، الكافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادٍ وَ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْ ءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنالُهُ أَيْدِيكُمْ

ص: ۳۴۶

١- ماح يميح: اغترف الماء: بكفه و فى المصدر: يمتحونها. أقول: متح الماء: نزعه.

٢- على شفتها خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

٣- الترر: اناء صغير.

۴- سقينا خ ل. أقول: فى المصدر: وسعنا. بلا عاطف.

۵- مجمع البيان ٩: ١٠٩ و ١١٠.

وَ رِماحُكَمْ قَالَ حُشِرَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی عُمْرَهِ الْحُدَیْبِیَهِ الْوُحُوشُ حَتَّی نَالَتْهَا أَیْدِیهِمْ وَ رِمَاحُهُمْ (۱).

شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُعَاوِیَهَ مِثْلَهُ وَ فِی آخِرِهِ لِیَبْلُوَهُمُ اللَّهُ بِهِ (۲)

**[ترجمه]کافی: معاویه بن عمار از امام صادق علیه السلام در باره این فرموده خداوند «لَیَبْلُوَنَّکُمُ اللّهُ بِشَیْءٍ مِّنَ الصَّیْدِ تَنَالُهُ أَیْدِیکُمْ

ص: ۳۴۶

وَرِمَاحُکُمْ» روایت کرده که فرمود: در روز عمره حدیبیّه، حیوانات وحشی در نزدیکی رسول الله صلی الله علیه و آله جمع شدند، به طوری که در دسترس دست ها و تیرهای آنان قرار گرفتند. - . فروع کافی ۱ : ۲۷۴ -

تفسیر عیاشی: از معاویه همین حدیث روایت شده و در پاین حدیث «لیبلوهم الله به» (تا خداوند از این طریق آن‌ها را بیازماید) اضافه شده است. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۴۳ -

**[ترجمه]

«۲»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنِ الْحَلَبِیِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَیَبْلُوَنَّکُمُ اللَّهُ بِشَیْ ءٍ مِنَ الصَّیْدِ تَنالُهُ أَیْدِیکُمْ وَ رِماحُکُمْ قَالَ حُشِرَ عَلَیْهِمُ الصَّیْدُ فِی کُلِّ مَکَانٍ حَتَّی دَنَا مِنْهُمْ لِیَبْلُوَهُمُ اللَّهُ بِهِ (۳).

شی، تفسیر العیاشی عن الحلبی مثله (۴).

**[ترجمه]کافی: حماد از حلبی نقل کرده که گوید: از امام صادق در باره این فرموده خداوند عزّ و جلّ «لَیَبْلُوَنَّکُمُ اللّهُ بِشَیْءٍ مِّنَ الصَّیْدِ تَنَالُهُ أَیْدِیکُمْ وَرِمَاحُکُمْ» پرسیدم، فرمود: صید در هر مکانی یافت می شد و نزد آن‌ها جمع شدند، تا این که به آنها نزدیک شوند و خداوند بدان وسیله آن‌ها را بیازماید. - . فروع کافی ۱ : ۲۷۴ -

تفسیر عیاشی: از حلبی همین حدیث روایت شده است. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۴۳ -

**[ترجمه]

«۳»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ سَمَاعَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ لَیَبْلُوَنَّکُمُ اللَّهُ بِشَیْ ءٍ مِنَ الصَّیْدِ قَالَ ابْتَلَاهُمُ اللَّهُ بِالْوَحْشِ فَرَکِبَتْهُمْ مِنْ کُلِّ مَکَانٍ (۵).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: سماعه از امام صادق علیه السلام روایت کرده که در باره این آیه «لَیَبْلُوَنَّکُمُ اللّهُ بِشَیْءٍ مِّنَ الصَّیْدِ» فرمود: خداوند آن‌ها را با حیوانات وحشی آزمایش کرد، که از هر طرف به سوی ایشان سرازیر شدند. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۴۲ -

**[ترجمه]

«۴»

فس، تفسیر القمی إِنَّا فَتَحْنا لَکَ فَتْحاً- قَالَ فَإِنَّهُ حَدَّثَنِی أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ (۶) عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ سَبَبُ نُزُولِ هَذِهِ السُّورَهِ وَ هَذَا الْفَتْحِ الْعَظِیمِ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَمَرَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۷) فِی النَّوْمِ أَنْ یَدْخُلَ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَ یَطُوفَ وَ یَحْلِقَ مَعَ الْمُحَلِّقِینَ فَأَخْبَرَ أَصْحَابَهُ وَ أَمَرَهُمْ بِالْخُرُوجِ فَخَرَجُوا فَلَمَّا نَزَلَ ذَا الْحُلَیْفَهِ أَحْرَمُوا (۸) بِالْعُمْرَهِ وَ سَاقُوا الْبُدْنَ وَ سَاقَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله سِتّاً

ص: ۳۴۷

۱- فروع الکافی ۱: ۲۷۴.

۲- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۳۴۳ فیه: قال: حشر لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله الوحوش حتّی نالتها ایدیهم و رماحهم فی عمره الحدیبیه لیبلوهم اللّه به.

۳- فروع الکافی ۱: ۲۷۴.

۴- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۳۴۳ فیه و فی روایه الحلبیّ عنه علیه السلام (ای عن أبی عبد اللّه علیه السلام) حشر علیهم الصید من کل مکان حتّی دنا منهم فنالته ایدیهم و رماحهم لیبلونهم اللّه به.

۵- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۳۴۲.

۶- فی المصدر المطبوع و نسخه مخطوطه: «عن ابن یسار» و فی نسخه مخطوطه اخری منه، عن ابن سیار.

۷- رسوله خ ل.

۸- أمر ان احرموا خ ل.

وَ سِتِّينَ بَدَنَةً وَ أَشْعَرَهَا عِنْدَ إِحْرَامِهِ وَ أَحْرَمُوا مِنْ ذِي الْحُلَيْفَهِ مُلَبِّينَ (۱) بِالْعُمْرَهِ وَ قَدْ سَاقَ مَنْ سَاقَ مِنْهُمُ الْهَدْيَ مُعَرَّاتٍ (۲) مُجَلَّلَاتٍ فَلَمَّا بَلَغَ قريش (قُرَيْشاً) ذَلِكَ بَعَثُوا خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ فِي مِائَتَيْ فَارِسٍ كَمِيناً لِيَسْتَقْبِلَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَكَانَ (۳) يُعَارِضُهُ عَلَى الْجِبَالِ فَلَمَّا كَانَ فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ حَضَرَتْ صَلَاةُ الظُّهْرِ فَأَذَّنَ بِلَالٌ وَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِالنَّاسِ فَقَالَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ لَوْ كُنَّا حَمَلْنَا عَلَيْهِمْ فِي الصَّلَاهِ لَأَصَبْنَاهُمْ (۴) فَإِنَّهُمْ لَا يَقْطَعُونَ صَلَاتَهُمْ وَ لَكِنْ يَجِي ءُ (۵) لَهُمُ الْآنَ صَلَاةٌ أُخْرَى أَحَبُّ إِلَيْهِمْ مِنْ ضِيَاءِ أَبْصَارِهِمْ فَإِذَا دَخَلُوا فِي الصَّلَاهِ أَغَرْنَا عَلَيْهِمْ فَنَزَلَ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِصَلَاهِ الْخَوْفِ فِي قَوْلِهِ وَ إِذا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلاهَ (۶) الْآيَهَ فَلَمَّا كَانَ فِي الْيَوْمِ الثَّانِي نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْحُدَيْبِيَهَ وَ هِيَ عَلَى طَرَفِ الْحَرَمِ (۷) وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَسْتَنْفِرُ الْأَعْرَابَ فِي طَرِيقِهِ مَعَهُ فَلَمْ يَتَّبِعْهُ مِنْهُمْ أَحَدٌ وَ يَقُولُونَ أَ يَطْمَعُ مُحَمَّدٌ (۸) وَ أَصْحَابُهُ أَنْ يَدْخُلُوا الْحَرَمَ وَ قَدْ غَزَتْهُمْ قُرَيْشٌ فِي عُقْرِ دِيَارِهِمْ فَقَتَلُوهُمْ إِنَّهُ لَا يَرْجِعُ مُحَمَّدٌ (۹) وَ أَصْحَابُهُ إِلَى الْمَدِينَهِ أَبَداً فَلَمَّا نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْحُدَيْبِيَهَ خَرَجَتْ قُرَيْشٌ يَحْلِفُونَ بِاللَّاتِ وَ الْعُزَّى لَا يَدَعُونَ مُحَمَّداً (۱۰) يَدْخُلُ مَكَّهَ وَ فِيهِمْ عَيْنٌ تَطْرِفُ فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنِّي لَمْ آتِ لِحَرْبٍ وَ إِنَّمَا (۱۱)

۱- يلبون خ ل.

۲- في المصدر المطبوع و نسخه مخطوطه: معارات.

۳- و كان خ ل.

۴- فاصبناهم خ ل.

۵- في المصدر: و لكن تجى ء.

۶- النساء: ۱۰۲.

۷- في المصدر: و هم على طرف الحرم.

۸- رسول اللّه خ ل.

۹- رسول اللّه خ ل.

۱۰- رسول اللّه خ ل.

۱۱- و لكن جئت خ ل. أقول: يوجد ذلك في المصدر.

جِئْتُ لِأَقْضِيَ نُسُكِي وَ أَنْحَرَ بُدْنِي وَ أَخَلِّيَ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَ لَحَمَاتِهَا (۱) فَبَعَثُوا عُرْوَةَ بْنَ مَسْعُودٍ الثَّقَفِيَّ وَ كَانَ عَاقِلًا لَبِيباً وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَ قَالُوا لَوْ لا نُزِّلَ (۲) هـذَا الْقُرْآنُ عَلى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ فَلَمَّا أَقْبَلَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَظَّمَ ذَلِكَ (۳) وَ قَالَ يَا مُحَمَّدُ تَرَكْتَ قَوْمَكَ وَ قَدْ ضَرَبُوا الْأَبْنِيَةَ وَ أَخْرَجُوا الْعُوذَ الْمَطَافِيلَ يَحْلِفُونَ بِاللَّاتِ وَ الْعُزَّى لَا يَدَعُوكَ تَدْخُلُ حَرَمَهُمْ (۴) وَ فِيهِمْ عَيْنٌ تَطْرِفُ أَ فَتُرِيدُ أَنْ تُبِيرَ (۵) أَهْلَكَ وَ قَوْمَكَ يَا مُحَمَّدُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَا جِئْتُ لِحَرْبٍ وَ إِنَّمَا جِئْتُ لِأَقْضِيَ نُسُكِي (۶) فَأَنْحَرَ بُدْنِي وَ أُخَلِّيَ بَيْنَكُمْ (۷) وَ بَيْنَ لَحَمَاتِهَا فَقَالَ عُرْوَةُ بِاللَّهِ مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ أَحَداً صُدَّ عَمَّا صُدِدْتَ (۸) فَرَجَعَ إِلَى قُرَيْشٍ وَ أَخْبَرَهُمْ فَقَالَتْ قُرَيْشٌ وَ اللَّهِ لَئِنْ دَخَلَ مُحَمَّدٌ مَكَّةَ وَ تَسَامَعَتْ بِهِ الْعَرَبُ لَنَذِلَّنَّ وَ لَتَجْتَرِئَنَّ عَلَيْنَا الْعَرَبُ فَبَعَثُوا حَفْصَ بْنَ الْأَحْنَفِ وَ سُهَيْلَ بْنَ عَمْرٍو فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهِمَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ وَيْحَ قُرَيْشٍ قَدْ نَهَكَتْهُمُ الْحَرْبُ أَلَا خَلَّوْا بَيْنِي وَ بَيْنَ الْعَرَبِ فَإِنْ أَكُ صَادِقاً فَإِنَّمَا أَجُرُّ الْمُلْكَ (۹) إِلَيْهِمْ مَعَ النُّبُوَّةِ وَ إِنْ أَكُ كَاذِباً كَفَتْهُمْ (۱۰) ذُؤْبَانُ الْعَرَبِ لَا يَسْأَلُ الْيَوْمَ امْرُؤٌ مِنْ قُرَيْشٍ خُطَّةً لَيْسَ لِلَّهِ فِيهَا سَخَطٌ إِلَّا أَجَبْتُهُمْ إِلَيْهِ قَالَ فَوَافَوْا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالُوا يَا مُحَمَّدُ إِلَى أَنْ نَنْظُرَ إِلَى مَا ذَا يَصِيرُ أَمْرُكَ وَ أَمْرُ الْعَرَبِ عَلَى أَنْ تَرْجِعَ مِنْ عَامِكَ

۱- لحومها خ ل. أقول: يوجد ذلك فى نسخه مخطوطه عندى.

۲- هكذا فى الكتاب و مصدره، و الصحيح: «لَوْ لا نُزِّلَ» راجع سوره الزخرف: ۳۱.

۳- المصدر المطبوع و نسخه من المخطوط خاليان عن قوله: «عظم ذلك و» نعم يوجد فى نسخه.

۴- تدخل مكّه فان مكّه حرمهم خ ل. أقول: يوجد فى المصدر ذلك.

۵- ان تبيد خ ل. أقول: يوجد فى المصدر ذلك.

۶- لاقضى مناسكى و انحر خ ل. أقول: يوجد فى المصدر ذلك.

۷- بينهم خ ل.

۸- فى المصدر المطبوع و نسخه مخطوطه منه و ما طبع من الكتاب: «كما صددت».

۹- آخذ الملك لهم خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر المطبوع و نسخه مخطوطه من المصدر و فى أخرى: فانما آخر الملك اليهم.

۱۰- فكفتهم خ ل.

هَذَا (۱) فَإِنَّ الْعَرَبَ قَدْ تَسَامَعَتْ بِمَسِيرِكَ فَإِنْ دَخَلْتَ بِلَادَنَا وَ حَرَمَنَا اسْتَذَلَّتْنَا الْعَرَبُ وَ اجْتَرَأَتْ عَلَيْنَا وَ نُخْلِي لَكَ الْبَيْتَ فِي (۲) الْقَابِلِ فِي هَذَا الشَّهْرِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ حَتَّى تَقْضِيَ نُسُكَكَ وَ تَنْصَرِفَ عَنَّا فَأَجَابَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى ذَلِكَ وَ قَالُوا لَهُ وَ تَرُدُّ (۳) إِلَيْنَا كُلَّ مَنْ جَاءَكَ مِنْ رِجَالِنَا وَ نَرُدُّ إِلَيْكَ كُلَّ مَنْ جَاءَنَا مِنْ رِجَالِكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَنْ جَاءَكُمْ مِنْ رِجَالِنَا فَلَا حَاجَةَ لَنَا فِيهِ وَ لَكِنْ عَلَى أَنَّ الْمُسْلِمِينَ بِمَكَّةَ لَا يُؤْذَوْنَ فِي إِظْهَارِهِمُ الْإِسْلَامَ وَ لَا يُكْرَهُونَ وَ لَا يُنْكَرُ عَلَيْهِمْ شَيْءٌ يَفْعَلُونَهُ مِنْ شَرَائِعِ الْإِسْلَامِ فَقَبِلُوا ذَلِكَ فَلَمَّا أَجَابَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى الصُّلْحِ أَنْكَرَ عَلَيْهِ عَامَّةُ أَصْحَابِهِ وَ أَشَدُّ مَا كَانَ إِنْكَاراً عُمَرُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ لَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَ عَدُوُّنَا عَلَى الْبَاطِلِ فَقَالَ نَعَمْ قَالَ فَنُعْطِي الدَّنِيَّةَ فِي دِينِنَا (۴) فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ وَعَدَنِي وَ لَنْ يُخْلِفَنِي قَالَ لَوْ أَنَّ (۵) مَعِي أَرْبَعِينَ رَجُلًا لَخَالَفْتُهُ وَ رَجَعَ سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو وَ حَفْصُ بْنُ الْأَحْنَفِ إِلَى قُرَيْشٍ فَأَخْبَرَاهُمْ بِالصُّلْحِ فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ لَمْ تَقُلْ لَنَا أَنْ نَدْخُلَ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ (۶) وَ نَحْلِقَ مَعَ الْمُحَلِّقِينَ فَقَالَ أَ مِنْ عَامِنَا هَذَا وَعَدْتُكَ

۱- فی المصدر المطبوع: «فقالوا یا محمد: أ لا ترجع عنا عامک هذا الی ان ننظر الی ما ذا یصیر امرک و امر العرب» و فی المخطوط: فقالوا: یا محمّد الا ذللتنا؟ کفیکم لما تهادنا (تهادننا ظ) الی ان ننظر فی امرک، الی ما ذا یصیر امرک و امر العرب، علی ان ترجع من عامک هذا. فان العرب اه.

۲- بالعام القابل خ ل. أقول: فی المصدر المطبوع و نسخه مخطوطه: فی العام القابل.

۳- خلی المصدر عن حرف العاطف.

۴- فی المصدر المطبوع: «فنعطی الذله فی دیننا» و فی المخطوط «فتعطی المدینه فی دیننا» و فی هامشه تفسیر هو: «ای تقول فی المدینه: نحرم للمناسک ینصرنا اللّه علی قریش و الیوم تصالح معهم؟» أقول: الظاهر ان ما فی الصلب هو الصحیح، و فی الباقی تصحیف، و قد قدمنا کلام ابن هشام و فیه: فعلام نعطی الدنیه فی دیننا؟.

۵- فقال: و لو ان خ ل. أقول: فی المصدر: فقال: لو أن.

۶- فی نسخه مخطوطه من المصدر: فقال عمر: یا رسول اللّه أ لم تقل لنا انکم لتهجموا المسجد الحرام.

قُلْتُ (۱) لَکَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَدْ وَعَدَنِی (۲) أَنْ أَفْتَحَ مَکَّهَ وَ أَطُوفَ وَ أَسْعَی وَ أَحْلِقَ مَعَ الْمُحَلِّقِینَ فَلَمَّا أَکْثَرُوا عَلَیْهِ قَالَ لَهُمْ إِنْ لَمْ تَقْبَلُوا (۳) الصُّلْحَ فَحَارِبُوهُمْ فَمَرُّوا نَحْوَ قُرَیْشٍ وَ هُمْ مُسْتَعِدُّونَ لِلْحَرْبِ وَ حَمَلُوا عَلَیْهِمْ فَانْهَزَمَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَزِیمَهً قَبِیحَهً وَ مَرُّوا بِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثُمَّ قَالَ یَا عَلِیُّ خُذِ السَّیْفَ وَ اسْتَقْبِلْ قُرَیْشاً فَأَخَذَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ سَیْفَهُ وَ حَمَلَ عَلَی قُرَیْشٍ فَلَمَّا نَظَرُوا إِلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ تَرَاجَعُوا وَ قَالُوا (۴) یَا عَلِیُّ بَدَا لِمُحَمَّدٍ فِیمَا أَعْطَانَا قَالَ لَا فَرَجَعَ (۵) أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُسْتَحْیِینَ وَ أَقْبَلُوا یَعْتَذِرُونَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَ لَسْتُمْ أَصْحَابِی یَوْمَ بَدْرٍ إِذْ أَنْزَلَ اللَّهُ فِیکُمْ إِذْ تَسْتَغِیثُونَ رَبَّکُمْ فَاسْتَجابَ لَکُمْ أَنِّی مُمِدُّکُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ مُرْدِفِینَ (۶) أَ لَسْتُمْ أَصْحَابِی یَوْمَ أُحُدٍ إِذْ تُصْعِدُونَ وَ لا تَلْوُونَ عَلی أَحَدٍ وَ الرَّسُولُ یَدْعُوکُمْ فِی أُخْراکُمْ (۷) أَ لَسْتُمْ أَصْحَابِی یَوْمَ کَذَا أَ لَسْتُمْ أَصْحَابِی یَوْمَ کَذَا (۸) فَاعْتَذَرُوا إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ نَدِمُوا عَلَی مَا کَانَ مِنْهُمْ وَ قَالُوا (۹) اللَّهُ أَعْلَمُ وَ رَسُولُهُ فَاصْنَعْ مَا بَدَا لَکَ وَ رَجَعَ حَفْصُ بْنُ الْأَحْنَفِ وَ سُهَیْلُ بْنُ عَمْرٍو إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالا- یَا مُحَمَّدُ قَدْ أَجَابَتْ قُرَیْشٌ إِلَی مَا اشْتَرَطْتَ مِنْ إِظْهَارِ الْإِسْلَامِ وَ أَنْ لَا یُکْرَهَ أَحَدٌ عَلَی دِینِهِ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِالْمُکْتِبِ وَ دَعَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ (۱۰) لَهُ اکْتُبْ فَکَتَبَ

۱- و قلت خ ل أقول: فی نسخه مخطوطه من المصدر: أو قلت.

۲- خلی المصدر من لفظه: «قد».

۳- فان لم تقبلوا خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۴- ثم قالوا خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۵- فی المصدر المطبوع: «فتراجع» و فی المخطوط: و تراجع.

۶- الأنفال: ۹.

۷- آل عمران: ۱۵۳.

۸- ذکر نحوه المقریزی فی الامتاع: ۲۹۵ و أضاف: أنسیتم یوم الأحزاب: «إِذْ جاؤُکُمْ مِنْ فَوْقِکُمْ» الآیه.

۹- فی المصدر: فقالوا.

۱۰- و قال خ ل.

أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قَالَ (۱) سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو لَا نَعْرِفُ الرَّحْمَنَ اكْتُبْ كَمَا كَانَ (۲) يَكْتُبُ آبَاؤُكَ بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله اكْتُبْ بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ فَإِنَّهُ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ ثُمَّ كَتَبَ هَذَا مَا تَقَاضَى (۳) عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ الْمَلَأُ مِنْ قُرَيْشٍ فَقَالَ سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو وَ لَوْ عَلِمْنَا أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ مَا حَارَبْنَاكَ اكْتُبْ هَذَا مَا تَقَاضَى (۴) عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَ تَأْنَفُ مِنْ نَسَبِكَ يَا مُحَمَّدُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنَا رَسُولُ اللَّهِ وَ إِنْ لَمْ تُقِرُّوا ثُمَّ قَالَ امْحُ يَا عَلِيُّ وَ اكْتُبْ مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا أَمْحُو اسْمَكَ مِنَ النُّبُوَّةِ أَبَداً فَمَحَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِيَدِهِ ثُمَّ كَتَبَ هَذَا مَا تَقَاضَى (۵) عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَ الْمَلَأُ مِنْ قُرَيْشٍ وَ سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو اصْطَلَحُوا عَلَى وَضْعِ الْحَرْبِ بَيْنَهُمْ عَشْرَ سِنِينَ عَلَى أَنْ يَكُفَّ بَعْضُنَا عَنْ بَعْضٍ وَ عَلَى أَنَّهُ لَا إِسْلَالَ وَ لَا إِغْلَالَ وَ أَنَّ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُمْ عَيْبَةً مَكْفُوفَةً وَ أَنَّهُ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَدْخُلَ فِي عَهْدِ مُحَمَّدٍ وَ عَقْدِهِ فَعَلَ وَ أَنَّهُ (۶) مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَدْخُلَ فِي عقد (عَهْدِ) قُرَيْشٍ وَ عَقْدِهَا فَعَلَ وَ أَنَّهُ مَنْ أَتَى مُحَمَّداً (۷) بِغَيْرِ إِذْنِ وَلِيِّهِ يَرُدُّهُ (۸) إِلَيْهِ وَ أَنَّهُ مَنْ أَتَى قُرَيْشاً مِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ لَمْ يَرُدُّوهُ إِلَيْهِ (۹) وَ أَنْ يَكُونَ الْإِسْلَامُ ظَاهِراً بِمَكَّةَ لَا يُكْرَهُ أَحَدٌ عَلَى دِينِهِ وَ لَا يُؤْذَى وَ لَا يُعَيَّرُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً يَرْجِعُ عَنْهُمْ عَامَهُ هَذَا وَ أَصْحَابُهُ ثُمَّ يَدْخُلُ عَلَيْنَا فِي الْعَامِ الْقَابِلِ مَكَّةَ فَيُقِيمُ فِيهَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَ لَا يَدْخُلُ عَلَيْنَا (۱۰) بِسِلَاحٍ إِلَّا سِلَاحَ الْمُسَافِرِ السُّيُوفُ فِي الْقُرُبِ وَ كَتَبَ

۱- فی المصدر: فقال.

۲- ما کان خ ل.

۳- ما قاضی خ ل. أقول: فی نسخه مخطوطه من المصدر: هذا ما تقاضیا.

۴- ما قاضی خ ل. أقول: فی نسخه مخطوطه من المصدر: هذا ما تقاضیا.

۵- ما اصطلح خ ل أقول: یوجد ذلک فی المصدر المطبوع، و فی النسخه المخطوطه: هذا ما تقاضیا.

۶- و ان خ ل.

۷- فی المصدر: و انه من اتی من قریش الی أصحاب محمد.

۸- رده إلیه خ ل.

۹- لم نرده إلیه خ ل.

۱۰- علیها خ ل. أقول: یوجد ذلک فی احدی نسختی من المصدر المخطوط، و فی أخری:

عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ شَهِدَ عَلَی الْکِتَابِ الْمُهَاجِرُونَ وَ الْأَنْصَارُ (۱) ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا عَلِیُّ إِنَّکَ أَبَیْتَ أَنْ تَمْحُوَ اسْمِی مِنَ النُّبُوَّهِ فَوَ الَّذِی (۲) بَعَثَنِی بِالْحَقِّ نَبِیّاً لَتُجِیبَنَّ أَبْنَاءَهُمْ إِلَی مِثْلِهَا وَ أَنْتَ مَضِیضٌ مُضْطَهَدٌ فَلَمَّا کَانَ یَوْمُ صِفِّینَ وَ رَضُوا بِالْحَکَمَیْنِ کَتَبَ هَذَا مَا اصْطَلَحَ عَلَیْهِ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ مُعَاوِیَهُ بْنُ أَبِی سُفْیَانَ فَقَالَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ لَوْ عَلِمْنَا أَنَّکَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ مَا حَارَبْنَاکَ وَ لَکِنِ اکْتُبْ هَذَا مَا اصْطَلَحَ عَلَیْهِ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ مُعَاوِیَهُ بْنُ أَبِی سُفْیَانَ فَقَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ صَدَقَ اللَّهُ وَ صَدَقَ رَسُولُهُ صلی الله علیه و آله أَخْبَرَنِی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِذَلِکَ ثُمَّ کَتَبَ الْکِتَابَ قَالَ فَلَمَّا کَتَبُوا الْکِتَابَ قَامَتْ خُزَاعَهُ فَقَالَتْ نَحْنُ فِی عَهْدِ مُحَمَّدٍ وَ عَقْدِهِ وَ قَامَتْ بَنُو بَکْرٍ فَقَالَتْ نَحْنُ فِی عَهْدِ قُرَیْشٍ وَ عَقْدِهَا وَ کَتَبُوا نُسْخَتَیْنِ نُسْخَهً عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ نُسْخَهً عِنْدَ سُهَیْلِ بْنِ عَمْرٍو وَ رَجَعَ سُهَیْلُ بْنُ عَمْرٍو وَ حَفْصُ بْنُ الْأَحْنَفِ إِلَی قُرَیْشٍ فَأَخْبَرَاهُمْ (۳) وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِأَصْحَابِهِ انْحَرُوا بُدْنَکُمْ وَ احْلِقُوا رُءُوسَکُمْ فَامْتَنَعُوا وَ قَالُوا کَیْفَ نَنْحَرُ وَ نَحْلِقُ وَ لَمْ نَطُفْ بِالْبَیْتِ وَ لَمْ نَسْعَ بَیْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَهِ فَاغْتَمَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ ذَلِکَ وَ شَکَا ذَلِکَ إِلَی أُمِّ سَلَمَهَ فَقَالَتْ یَا رَسُولَ اللَّهِ انْحَرْ أَنْتَ وَ احْلِقْ فَنَحَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ حَلَقَ فَنَحَرَ الْقَوْمُ عَلَی خُبْثِ (۴) یَقِینٍ وَ شَکٍّ وَ ارْتِیَابٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تَعْظِیماً لِلْبُدْنِ رَحِمَ اللَّهُ الْمُحَلِّقِینَ وَ قَالَ قَوْمٌ لَمْ یَسُوقُوا الْبُدْنَ یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ الْمُقَصِّرِینَ لِأَنَّ مَنْ لَمْ یَسُقْ هَدْیاً لَمْ یَجِبْ عَلَیْهِ الْحَلْقُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ثَانِیاً رَحِمَ اللَّهُ الْمُحَلِّقِینَ الَّذِینَ

۱- قد ذکر عهده ذلک کثیر من المؤرخین و المحدثین و أصحاب السیر فی کتبهم، و فیها اختلافات لفظیه لا یتیسر لنا الایعاز إلیها مع تعجیل الطابع و المتصدین لاخراج الکتاب.

۲- و الذی خ ل.

۳- فاخبروهم خ ل. أقول: یوجد ذلک فی نسختی المخطوطتین من المصدر، و لفظ الجمع یرجع الیهما و من کان معهما من قریش.

۴- فی المصدر المطبوع و نسخه مخطوطه منه و النسختین المطبوعتین من الکتاب: «علی حیث» و فی نسختی الأخری المخطوطه: (علی حین) و استظهر فی هامشه انه مصحف: (علی غیر).

لَمْ يَسُوقُوا الْهَدْيَ فَقَالُوا (۱) يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ الْمُقَصِّرِينَ فَقَالَ رَحِمَ اللَّهُ الْمُقَصِّرِينَ ثُمَّ رَحَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَحْوَ الْمَدِينَهِ فَرَجَعَ إِلَى التَّنْعِيمِ وَ نَزَلَ تَحْتَ الشَّجَرَهِ فَجَاءَ أَصْحَابُهُ الَّذِينَ أَنْكَرُوا عَلَيْهِ الصُّلْحَ وَ اعْتَذَرُوا وَ أَظْهَرُوا النَّدَامَهَ عَلَى مَا كَانَ مِنْهُمْ وَ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ يَسْتَغْفِرَ لَهُمْ فَنَزَلَ آيَهُ الرِّضْوَانِ وَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ فِي قَوْلِهِ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَهَ الْآيَهَ (۲) فَهُمُ الَّذِينَ لَمْ يُخَالِفُوا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَمْ يُنْكِرُوا عَلَيْهِ الصُّلْحَ ثُمَّ قَالَ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ إِلَى قَوْلِهِ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دائِرَهُ السَّوْءِ (۳) هُمُ الَّذِينَ أَنْكَرُوا الصُّلْحَ وَ اتَّهَمُوا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۴) وَ نَزَلَتْ فِي بَيْعَهِ الرِّضْوَانِ لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَهِ اشْتَرَطَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يُنْكِرُوا بَعْدَ ذَلِكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله شَيْئاً يَفْعَلُهُ وَ لَا يُخَالِفُوهُ فِي شَيْ ءٍ يَأْمُرُهُمْ بِهِ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بَعْدَ نُزُولِ آيَهِ الرِّضْوَانِ إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّما يَنْكُثُ عَلى نَفْسِهِ وَ مَنْ أَوْفى بِما عاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً وَ إِنَّمَا رَضِيَ عَنْهُمْ بِهَذَا الشَّرْطِ أَنْ يَفُوا بَعْدَ ذَلِكَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَ مِيثَاقِهِ وَ لَا يَنْقُضُوا عَهْدَهُ وَ عَقْدَهُ فَبِهَذَا الْعَقْدِ رَضِيَ عَنْهُمْ (۵) فَقَدْ قَدَّمُوا (۶) فِي التَّأْلِيفِ آيَهَ الشَّرْطِ عَلَى بَيْعَهِ الرِّضْوَانِ وَ إِنَّمَا نَزَلَتْ أَوَّلًا بَيْعَهُ الرِّضْوَانِ ثُمَّ آيَهُ الشَّرْطِ عَلَيْهِمْ فِيهَا

۱- قالوا خ ل.

۲- ذكر الآيه فى المصدر. الى قولى: و الأرض.

۳- ذكرها فى المصدر بتمامها.

۴- فى المصدر هنا زياده لعلّ نسخه المصنّف كانت خاليه عنه، او لم يذكرها اختصارا و هى: « وغضب الله عليهم ولعنهم واعد لهم جهنم وساءت مصيرا * ولله جنود السماوات والارض وكان الله عزيزا حكيما * انا ارسلناك شاهدا ومبشرا ونذيرا » ثم عطف بالمخاطبه على اصحابه فقال : « لتؤمنوا بالله ورسوله وتعزروه وتوقروه » ثم عطف على نفسه عزوجل فقال : « وتسبحوه بكره و أصيلا » معطوف على قوله : لتؤمنوا بالله ورسوله.

۵- فى نسخه مخطوطه من المصدر: رضى اللّه عنهم.

۶- فى المصدر: فقدموا فى التأليف.

ثُمَّ ذَكَرَ الْأَعْرَابَ الَّذِينَ تَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ سَيَقُولُ لَکَ الْمُخَلَّفُونَ إِلَى قَوْلِهِ وَ كُنْتُمْ قَوْماً بُوراً (۱) أَيْ قَوْمَ سَوْءٍ وَ هُمُ الَّذِينَ اسْتَنْفَرَهُمْ فِي الْحُدَيْبِيَةِ وَ لَمَّا رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى الْمَدِينَهِ مِنَ الْحُدَيْبِيَةِ غَزَا خَيْبَراً فَاسْتَأْذَنَهُ الْمُخَلَّفُونَ (۲) أَنْ يَخْرُجُوا مَعَهُ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ سَيَقُولُ لَکَ الْمُخَلَّفُونَ (۳) ثُمَّ قَالَ وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَها فَعَجَّلَ لَكُمْ هذِهِ يَعْنِي فَتْحَ خَيْبَرَ (۴) ثُمَّ قَالَ وَ هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ أَيْ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَمَمْتُمْ مِنَ الْمَدِينَهِ إِلَى الْحَرَمِ وَ طَلَبُوا مِنْكُمُ الصُّلْحَ بَعْدَ أَنْ كَانُوا يَغْزُونَكُمْ بِالْمَدِينَهِ صَارُوا يَطْلُبُونَ الصُّلْحَ بَعْدَ إِذْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ تَطْلُبُونَ الصُّلْحَ مِنْهُمْ ثُمَّ أَخْبَرَ (۵) بِعِلَّهِ الصُّلْحِ وَ مَا أَجَازَ اللَّهُ (۶) لِنَبِيِّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوكُمْ إِلَى قَوْلِهِ (۷) وَ لَوْ لا رِجالٌ مُؤْمِنُونَ وَ نِساءٌ مُؤْمِناتٌ يَعْنِي بِمَكَّهَ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُهُمْ فَأَخْبَرَ اللَّهُ أَنَّ عِلَّهَ الصُّلْحِ (۸) إِنَّمَا كَانَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ الَّذِينَ كَانُوا بِمَكَّهَ وَ لَوْ لَمْ يَكُنْ صُلْحٌ وَ كَانَتِ الْحَرْبُ لَقُتِلُوا فَلَمَّا كَانَ الصُّلْحُ آمَنُوا وَ أَظْهَرُوا الْإِسْلَامَ وَ يُقَالُ إِنَّ ذَلِکَ الصُّلْحَ كَانَ أَعْظَمَ فَتْحاً عَلَى الْمُسْلِمِينَ مِنْ غَلَبِهِمْ ثُمَّ قَالَ

۱- ذكر القمّىّ الآيه فى التفسير بتمامها. و اختصرها المصنّف.

۲- فى المصدر: غزا خيبر فاستأذنوه المخلفون.

۳- فى المصدر: سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ (و ذكر الآيه بتمامها الى قوله:) إِلَّا قَلِيلًا» ثمّ قال: «قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرابِ (ثم ذكر الآيه بتمامها إلى قوله: عَذاباً أَلِيماً» ثم رخص عزّ و جلّ فى الجهاد فقال: «لَيْسَ عَلَى الْأَعْمى حَرَجٌ (ثم ذكر الآيه بتمامها الى قوله:) عَذاباً أَلِيماً» ثمّ قال: «وَعَدَكُمُ اللَّهُ» اه.

۴- زاد فى المصدر بعد ذلک: «وَ لِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ» ثم قال: «وَ أُخْرى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْها قَدْ أَحاطَ اللَّهُ بِها وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيراً» ثم قال اه.

۵- ثم أخبر اللّه عزّ و جلّ خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

۶- فى نسخه مخطوطه من المصدر: و ما اجازه اللّه نبيه.

۷- جمله «الى قوله» من كلام المصنّف، و الآيه مذكوره فى المصدر بتمامها.

۸- زاد فى المصدر: «فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ» فاخبر اللّه نبيه صلّى اللّه عليه و آله ان عله الصلح.

لَوْ تَزَيَّلُوا (۱) يَعْنِی هَؤُلَاءِ الَّذِینَ کَانُوا بِمَکَّهَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ یَعْنِی لَوْ زَالُوا عَنْهُمْ وَ خَرَجُوا مِنْ بَیْنِهِمْ (۲) ثُمَّ قَالَ إِذْ جَعَلَ الَّذِینَ کَفَرُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْحَمِیَّهَ حَمِیَّهَ الْجاهِلِیَّهِ یَعْنِی قُرَیْشاً وَ سُهَیْلَ بْنَ عَمْرٍو حِینَ قَالُوا (۳) لَا نَعْرِفُ الرَّحْمَنَ الرَّحِیمَ وَ قَوْلَهُمْ (۴) وَ لَوْ عَلِمْنَا أَنَّکَ رَسُولُ اللَّهِ مَا حَارَبْنَاکَ فَاکْتُبْ مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ (۵) وَ نَزَلَ فِی تَطْهِیرِ (۶) الرُّؤْیَا الَّتِی رَآهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْیا بِالْحَقِّ إِلَی قَوْلِهِ (۷) فَتْحاً قَرِیباً یَعْنِی فَتْحَ خَیْبَرَ لِأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا رَجَعَ مِنَ الْحُدَیْبِیَهِ غَزَا خَیْبَراً (۸).

**[ترجمه]تفسیر قمی: «انّا فتحنا لک فتحاً مبیناً» گوید: ابن سنان از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: شأن نزول این سوره و این فتح بزرگ آن بود که خداوند به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در خواب دستور داد که وارد مسجد الحرام شود و در آن جا به طواف کعبه بپردازد و همراه با حج گزاران در پایان مراسم حج، موی سر خویش را بتراشد. آن حضرت، خوابش را برای یارانش تعریف کرد و به آنها دستور حرکت داد. زمانی که به ذوالحلیفه رسیدند، به قصد ادای عمره احرام بستند و حیواناتی را جهت قربانی به همراه خود بردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نیز شصت

و شش رأس حیوان برای قربانی تعیین کرد و هنگام محرم شدن، بر شتران علامت گذاشت. آنها با هدف انجام عمره در ذو الحلیفه احرام بستند. هر یک از آنها حیوانات قربانی خود را علامت زده و روی شتران را پوشانده بودند. زمانی که این امر به اطلاع قریش رسید، خالد بن ولید را به همراه دویست سوار کار برای کمین فرستادند تا با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مقابله کند. او می خواست در کوه ها با آن حضرت روبرو شود. در میان راه، وقت اذان ظهر فرا رسید. بلال اذان گفت و مردم نمازشان را به امامت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اقامه کردند. خالد بن ولید گفت: اگر در حالی که آنها در نماز بودند به آنها حمله می کردیم، کاملاً نابودشان می کردیم. اما اکنون زمان برگزاری نماز دیگری خواهد رسید که از نور دیدگانشان برایشان عزیزتر است. هر گاه شروع به ادای آن نماز کردند به آنها حمله می کنیم. در این هنگام جبرئیل علیه السلام نماز خوف را بر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نازل و آیه زیر را از سوی پروردگار به پیامبر ابلاغ نمود: «وإِذَا کُنتَ فِیهِمْ فَأَقَمْتَ لهُمُ الصَّلَاهَ» - . نساء / ۱۰۲ -

{و هر گاه در میان ایشان بودی و برایشان نماز برپا داشتی.} در بیان تفسیر این آیه در سوره نساء، چگونگی نازل شدن نماز خوف را توضیح دادیم.

در روز دوم، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در حدیبیه فرود آمد که در نزدیکی محدوده حرم است. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در طول مسیرش از اعراب خواست به او بپیوندند اما هیچ کس از ایشان پیروی نکرد و می گفتند: آیا محمد و یارانش گمان می کنند می توانند وارد حرم شوند، در حالی که قریش در داخل شهرشان با آنها جنگید و آنها را شکست داد؟ محمد و یارانش هرگز به مدینه باز نخواهند گشت. زمانی که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در حدیبیه فرود آمد قریشیان به لات و عزی قسم می خوردند که هرگز نمی گذارند آن حضرت و یارانش زنده به مکه برسند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرستاده ای به سوی آنان فرستاد و فرمود: من برای جنگ نیامده ام.

ص: ۳۴۸

من فقط می خواهم حج را به جای بیاورم و حیوانات قربانی را که همراه خود آورده ام سر ببرم و گوشت آن را برای شما بر جای بگذارم. آنها عروه بن مسعود ثقفی را نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرستادند. او انسان عاقل و خردمندی بود که آیه زیر در باره او نازل شده بود: «لولا نُزِّل هَـذَا القُرْآنُ عَلی رَجُل مِّنَ القَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ» - . زخرف / ۳۱ - {چرا این قرآن بر مردی بزرگ از (آن) دو شهر فرود نیامده است} زمانی که به سوی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم آمد، این تصمیم آن حضرت را خطرناک دانست و گفت: ای محمد! من در حالی از مکه خارج شدم که قریش شمشیرها بر کشیده و ساز و برگ جنگی تهیه می کردند و به لات و عزی قسم می خوردند که نمی گذارند زنده وارد مکه شوی. زیرا مکه حرم آنهاست و چشم طرفه و بدیع آنان به شمار می آید. آیا تو می خواهی خانواده و قومت را به کشتن بدهی؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: من برای جنگ نیامده ام. بلکه فقط می خواهم مناسک حج را به جای آورم و قربانی کنم و گوشت آن را برایتان بر جای می گذارم. عروه گفت: به خدا قسم! هرگز ندیده ام که گروهی مانند امروز تصمیم به مقابله با گروه دیگری بگیرند. او به سوی قریش بازگشت. سران قریش گفتند: به خدا قسم! اگر محمد وارد مکه شود و اعراب آن را بشنوند، خوار خواهیم شد و اعراب بر ما گستاخ خواهند شد. آنها حفص بن احنف و سهیل بن عمرو را به سوی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرستادند. زمانی که رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم آنها را دید فرمود: وای بر قریش! جنگ آنها را فرسوده کرده است. چرا راه مرا باز نمی کنید تا با اعراب روبرو شوم؟ اگر راستگو بودم، پادشاهی را با نبوت خویش برایشان به ارمغان می آورم و اگر دروغگو بودم، آنها را از گرگ های عرب حفظ خواهم کرد. امروز هر کدام از قریش که از من در خواستی بکند که انجام آن موجب خشم پروردگار نباشد، قطعاً آن را عملی خواهم کرد. آن دو دلسوزانه از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم درخواست کردند و گفتند: ای محمد! چرا امسال به مدینه باز نمی گردی تا ببینیم که کار تو و اعراب به کجا خواهد کشید؟

ص: ۳۴۹

اعراب خبر حرکت شما به سوی مکه را شنیده اند، چنان چه وارد شهر ما شوید آنها ما را خوار و ذلیل به شمار می آورند و نسبت به ما گستاخ خواهند شد. ما در سال آینده در همین ماه به مدت سه روز به شما اجازه می دهیم وارد مکه شوید و عبادت خود را انجام دهید. سپس از شهر خارج شوید. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به این درخواست آنها پاسخ مثبت داد. آنها همچنین گفتند: تو باید هر فردی راکه از میان ما به سوی تو پناه می آورد به ما باز گردانی و ما نیز در مقابل، افراد فراری تان را که به ما پناهنده می شوند به شما تحویل خواهیم داد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ما به افرادی که از میان ما به شما پناه می آورند نیازی نداریم. اما افرادی را که در مکه مسلمان می شوند شکنجه نکنید و آنها را به خاطر انجام احکام اسلام اذیت نکنید. آنها این پیشنهاد را پذیرفتند. زمانی که رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم به این در خواست آنها پاسخ مثبت داد و با آنها صلح نمود، اکثریت یارانش با این امر مخالفت کردند. مخالفت عمر بن خطاب از همه آنها شدیدتر بود. او از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پرسید: یا رسول الله! مگر ما بر حق نیستیم و دشمنانمان بر باطل نیستند؟! آن حضرت فرمود: بلی! عمر پرسید: آیا باید ذلت و خواری در دین مان را بپذیریم؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: خداوند به من وعده پیروزی داده است. وعده خداوند همیشه تحقق خواهد یافت. عمر گفت: اگر چهل نفر

از من حمایت می کردند، با رسول خدا مخالفت می کردم. سهیل بن عمرو و حفص بن احنف به سوی قریش رفتند و جریان صلح را به اطلاع آن‌ها را رساندند. عمر گفت: ای رسول خدا! آیا شما نفرمودید: ما وارد مسجد الحرام خواهیم شد و پس از اتمام مناسک حج موی سرمان را خواهیم تراشید؟ پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از او پرسید: آیا من به تو وعده دادم که امسال این کار را خواهیم کرد؟

ص: ۳۵۰

من به شما گفتم که خداوند به من وعده داده است که وارد مکه خواهم شد و مناسک حج را به جا خواهم آورد. زمانی که به ادامه سئوالاتشان پرداختند، آن حضرت فرمود: اگر صلح را قبول ندارید، پس با آن‌ها بجنگید. آن‌ها به سوی سپاهیان قریش رفتند و به طور مفتضحانه ای شکست خوردند و به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بازگشتند. آن حضرت لبخندی زد و فرمود: ای علی! شمشیر را بردار و با قریش رویارویی کن. زمانی که آن‌ها امیرالمؤمنین علیه السلام را دیدند پا به فرار گذاشتند و گفتند: ای علی! آیا محمد در وعده ای که به ما داده بود، دچار بدا شده و نظرش تغییر کرده است؟ امام علی علیه السلام فرمود: خیر! یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خجالت زده نزد آن حضرت بازگشتند و از ایشان معذرت خواهی می کردند. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به ایشان فرمود: مگر شما همان یاران من در جنگ بدر نیستید که خداوند در باره شما فرموده است: «إِذْ تَسْتَغِیثُونَ رَبَّکُمْ فَاسْتَجَابَ لکُمْ أَنِّی مُمِدُّکُم بِأَلفٍ مِّنَ المَلآئِکَهِ مُرْدِفِینَ» - . انفال / ۹ -

{(به یاد آورید) زمانی را که پروردگار خود را به فریاد می طلبیدید. پس دعای شما را اجابت کرد که من شما را با هزار فرشته پیاپی یاری خواهم کرد} مگر شما همان یاران من در جنگ احد نیستید که آیه زیر در باره شما نازل شد: «إِذْ تُصْعِدُونَ ولاَ تَلوونَ عَلی أَحَدٍ والرَّسُول یَدْعُوکُمْ فِی أُخْرَاکُمْ» - . آل عمران / ۱۵۳ - {(یاد کنید) هنگامی را که در حال گریز (از کوه) بالا می رفتید و به هیچ کس توجه نمی کردید و پیامبر شما را از پشت سرتان فرا می خواند} مگر شما همان یاران من در فلان روز و فلان روز نیستید؟ آن‌ها نزد آن حضرت به معذرت خواهی پرداختند و از تصورات قبلی شان پشیمان شدند و گفتند: خداوند و پیامبرش می دانند! ای رسول خدا! هر کاری را که می خواهید انجام بدهید.

حفص بن احنف و سهیل بن عمرو بار دیگر نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمدند و گفتند: ای محمد! قریش به درخواست شما مبنی بر آزادی اظهار اسلام و عدم اکراه افراد بر آیین شان پاسخ مثبت دادند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از یارانش خواست دوات و قلم بیاورند و امیرالمؤمنین علیه السلام را فرا خواند و به او فرمود: بنویس.

ص: ۳۵۱

امیرالمؤمنین علیه السلام نیز نوشت: بسم الله الرحمن الرحیم. سهیل بن عمرو گفت: ما رحمان را نمی شناسیم. همانند پدرانت بنویس: «باسمک اللهم». رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ای علی! بنویس باسمک اللهم زیرا یکی از نام های خداوند است. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم سپس فرمود: این پیمان صلحی است میان محمد پیامبر خدا و قریش. سهیل بن عمرو گفت: اگر به پیامبری تو ایمان داشتیم با تو نمی جنگیدیم. بنویس: این معاهده صلحی است میان محمد بن عبدالله و قریش. ای محمد! آیا از اصل و نسب خویش بیزاری؟ پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: اگر اقرار هم نکنید باز هم من

رسول خدا هستم. سپس فرمود: ای علی! آن چه را نوشتی پاک کن و به جای آن بنویس: محمد بن عبدالله. امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: من لقب شما مبنی بر پیامبری تان را هرگز پاک نخواهم کرد. به همین دلیل پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم با دست مبارکش آن را پاک کرد. سپس امیرالمؤمنین چنین نوشت: این پیمان صلحی است میان محمد بن عبدالله و سهیل بن عمرو نماینده قریش. مبنی بر این که به مدت ده سال از جنگ با یکدیگر خودداری کنند و به یکدیگر حمله نکنند، علیه یکدیگر شمشیر نکشند و افراد یکدیگر را به اسارت نگیرند. هر کس بخواهد با محمد یا قریش پیمان اتحاد ببندد، آزاد است. بر اساس این معاهده، هر کدام از افراد قریش که بدون اذن ولی از میان قریش به مدینه بگریزد، محمد باید او را به قریش بازگرداند. اما هر کدام از افراد محمد که به قریش پناهنده شود، به محمد بازگردانده نخواهد شد. افراد مسلمان در مکه می توانند دین خود را اظهار کنند و در آن شهر افراد مجبور به پیروی از دین خاصی نیستند و به خاطر پذیرش دین خاصی مورد آزار و اذیت یا انتقاد قرار نخواهند گرفت. امسال، محمد و یارانش به مدینه باز خواهند گشت و در سال آینده بدون داشتن سلاح جنگی جز سلاح افراد مسافر، به مکه باز خواهند گشت و سه روز در آن جا خواهند ماند.

ص: ۳۵۲

کاتب این معاهده: علی بن ابی طالب، شهود نگارش معاهده: مهاجرین و انصار. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ای علی! تو از پاک کردن نام (رسول الله) خودداری کردی. قسم به کسی که مرا به پیامبری برگزیده است، تو در آینده در حالی که مورد ظلم و ستم قرار خواهی گرفت، به فرزندان آن‌ها مشابه چنین پاسخی را خواهی داد. زمانی که جنگ صفین اتفاق افتاد و طرفین، حکمیت را پذیرفتند، امیرالمؤمنین نوشت: این پیمان صلحی است میان امیرالمؤمنین علیه السلام و معاویه پسر ابو سفیان. عمرو بن عاص گفت: ای علی! اگر به این که تو امیرالمؤمنین هستی اعتقاد داشتیم که با تو نمی جنگیدیم. بنویس: این پیمان صلحی است میان علی بن ابی طالب و معاویه پسر ابو سفیان. امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: خداوند و پیامبرش راست گفته اند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم این امر را به من اطلاع داده بود. سپس آن را نوشت.

راوی می گوید: زمانی که پیمان صلح حدیبیه نوشته شد، قبیله خزاعه با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و بنی بکر با قریش هم پیمان شدند. صلح حدیبیه را در دو نسخه نوشتند و یکی از نسخه ها را به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و دیگری را به سهیل بن عمرو دادند. سهیل بن عمرو و حفص بن احنف به میان قریش بازگشتند و جریان را برایشان تعریف کردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به یارانش فرمود: حیواناتی را که برای قربانی آورده اید سر ببرید و موی سرتان را بتراشید. اصحاب آن حضرت از این کار خودداری کردند و گفتند: چگونه این کار را بکنیم در حالی که هنوز طواف و سعی را انجام نداده ایم؟ پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از این پاسخ آن‌ها اندوهگین شد و از این امر به همسرش ام سلمه شکایت کرد. ام سلمه فرمود: یا رسول الله! شما قربانی تان را سر ببرید و موهایتان را بتراشید. آن حضرت نیز چنین کرد. همراهان آن حضرت که چنین دیدند، با تردید اقدام به این کار کردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با هدف بزرگداشت قربانی کردن فرمود: خداوند کسانی را که موهایشان را تراشیده اند رحمت کناد! گروهی که هنوز قربانی شان را انجام نداده بودند گفتند: آیا برای کسانی که موهایشان را کوتاه کرده اند دعا نمی کنید؟ زیرا کسی که قربانی را انجام نداده باشد، تراشیدن مو بر او واجب نیست. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: خداوند کسانی را که موهایشان را تراشیده اند و قربانی را انجام نداده اند، رحمت کناد!

ص: ۳۵۳

آن‌ها گفتنـد: پس برای آنان که موهایشان را کوتاه کرده انـد دعا نمی کنیـد؟ پیامبر فرمود: خداوند کسانی را که موهایشان را کوتـاه کرده انـد رحمت کنـاد! رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم به سوی مـدینه حرکت کرد و به تنعیم بـازگشت و زیر درختی فرودآمـد. یـارانش که بـا پیمان صـلح آن حضـرت مخالفت کرده بودنـد نزد ایشان آمدنـد و معـذرت خواهی و اظهار پشیمانی کردند و از آن حضرت خواستند تا برایشان طلب آمرزش کند. به همین دلیل آیه رضوان نازل شد.

علی بن ابراهیم قمی گفت: خداونـد می فرمایـد: «هُو الذِی أَنزَل السَّکِینَهَ» آن‌ها همان کسانی بودند که با رسول اکرم صـلی الله علیه و آله و سـلم مخـالفت نکردنـد و پـذیرش پیمـان صـلح از سوی ایشـان را تأییـد کردنـد. «لِیُدْخِل المُؤْمِنِینَ والمُؤْمِنَاتِ» تا «الظَّانِّینَ بِاللهِ ظَنَّ السَّوءِ عَلیْهِمْ دَائِرَهُ السَّوءِ» منظور از این عبارت، کسانی هسـتند که با پیمان صـلح از سوی رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم مخالفت و آن حضرت را متهم کردند.

این آیه در بیعت رضوان نازل شـد که خداونـد فرموده است: «لَقَدْ رَضِیَ اللهُ عَنِ المُؤْمِنِینَ إِذْ یُبَایِعُونَکَ تَحْتَ الشَّجَرَهِ» خداوند شرط این رضایت خودش از آن‌ها را عدم انتقاد آن‌ها از هیچ کدام از اعمال پیامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم و عدم مخالفت با اوامر آن حضـرت دانسته است. خداوند پس از فرود آوردن آیه بیعت رضوان، در آیه دیگری چنین فرموده است: «إِنَّ الذِینَ یُبَایِعُونَکَ إِنَّمَا یُبَایِعُونَ اللهَ یَدُ اللهِ فَوقَ أَیْدِیهِمْ فَمَن نَّکَثَ فَإِنَّمَا یَنکُثُ عَلی نَفْسِهِ ومَنْ أَوفَی بِمَا عَاهَدَ عَلیْهُ اللهَ فَسَیُؤْتِیهِ أَجْرًا عَظِیماً» رضایت خداونـد از آن‌ها مشـروط بر این بود که پس از آن به عهـد و پیمان الهی وفادار باشـند و پیمان شـکنی نکننـد. چنان چه به این عهـد خود وفا کنند، پروردگار از آن‌ها راضـی خواهد بود. هنگام جمع آوری قرآن، آیه شـرط را بر آیه بیعت رضوان مقدم کردند؛ حال آن که در ابتدا آیه بیعت رضوان و سپس آیه شرط نازل شده است.

ص: ۳۵۴

سپس خداونـد در باره اعراب بیابانگردی که از همراهی با رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم در این سـفر باز مانده بودند می فرمایـد: «سَیَقُول لکَ المُخَلفُونَ مِنَ الأَعْرَابِ» تا «وکُنتُمْ قَومًا بُورًا» یعنی بـدترین قوم بودنـد که در صـلح حدیبیه آن‌ها را از خـود رنجانیـد. زمـانی کـه پیـامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم از حـدیبیه به مـدینه بـازگشت به خیـبر حمله کرد. کسـانی که از همراهی بـا ایشـان باز مانـده بودنـد، به محضـر ایشان آمدنـد و از ایشان خواسـتند به آن‌ها اجازه همراهی با آن حضـرت جهت حرکت به سوی خیبر را بدهـد. در این هنگام خداونـد آیه زیر را نازل فرمود: «سَیَقُول المُخَلفُونَ» پروردگار سـپس می فرماید: «وعَدَکُمُ اللهُ مَغَانِمَ کَثِیرَهً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّل لکُمْ هَذِهِ» سپس می فرمایـد: «وهُو الذِی کَفَّ أَیْدِیَهُمْ عَنکُمْ وأَیْدِیَکُمْ عَنْهُم بِبَطْنِ مَکَّهَ مِن بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَکُمْ عَلیْهِمْ» یعنی پس از آن که از مـدینه بـا قصـد عبـادت به سـوی حرم مکه حرکت کردیـد و آن‌هـا از شـما درخواست صـلح کردند. حال آن که زمانی آن‌ها در مدینه با شـما می جنگیدند و شما درخواست صلح می کردید، اما امروز، در مکه از شـما می خواهند با آن‌ها صلح نمایید. سپس خداوند، علت صلح را برای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بیان کرده و می فرماید: «هُمُ الذِینَ کَفَرُوا وصَدُّوکُمْ عَنِ المَسْجِدِ الحَرَامِ والهَدْیَ مَعْکُوفًا أَن یَبْلغَ مَحِلهُ ولولا رِجَال مُّؤْمِنُونَ ونِسَاء مُّؤْمِنَاتٌ» که منظـور از این آیه وجود مؤمنـانی در مکه است. «لمْ تَعْلمُوهُمْ أَن تَطَؤُوهُمْ» خداونـد به پیـامبرش صـلی الله علیه و آله و سـلم اطلاع می دهد که علت عقد این پیمان صلح، وجود مؤمنانی در مکه است. اگر پیمان صـلح امضا نمی شد و میان مسـلمانان و

مشرکان جنگ و درگیری به وجود می آمد، آن‌ها کشته می شدند. اما با بسته شدن پیمان صلح آن‌ها در امان ماندند و اسلام خویش را اظهار کردند. گفته می شود: این صلح برای مسلمانان بیش از پیروزی آن‌ها در جنگ بر مشرکان برکت داشت. سپس می‌فرماید:

ص: ۳۵۵

«لو تزیّلوا» یعنی مردان و زنان مؤمنی که در مکه بودند. یعنی اگر متمایز شوند و از میان کافران بیرون آیند. سپس فرمود: «إِذْ جَعَل الـذِینَ کَفَرُوا فِی قُلوبِهِمُ الحَمِیَّهَ حَمِیَّهَ الجَاهِلیَّهِ» منظور از کفار در این آیه قریش و نماینده شان سهیل بن عمرو است که خطاب به رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم گفتند: ما رحمن و رحیم را نمی شناسیم و همچنین گفتند: اگر اعتقاد داشتیم که تو رسول خدا هستی با تو نمی جنگیدیم. بنابراین بنویس: محمد بن عبدالله. خداوند در باره صحیح دانستن رویایی که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم دیده بود، این آیه را نازل کرد: «لقَدْ صَدَقَ اللُه رَسُولهُ الرُّؤْیَا بِالحَقِّ لتَدْخُلنَّ المَسْجِدَ الحَرَامَ إِن شَاء اللُه آمِنِینَ مُحَلقِینَ رُؤُوسَکُمْ ومُقَصِّرِینَ لا تَخَافُونَ فَعَلمَ مَا لمْ تَعْلمُوا فَجَعَل مِن دُونِ ذَلکَ فَتْحًا قَرِیبًا» که منظور از فتح قریب، فتح خیبر بود. زیرا پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به مجرد این که از حدیبیه به مدینه بازگشت، خیبر را فتح کرد. - . تفسیر قمی ۶۳۱ - ۶۳۸ -

**[ترجمه]

بیان

قوله معرات أی کانت بعضها عرات و بعضها مجللات و المکتب (۹) علی بناء الإفعال الذی یعلم الکتابه و قراب السیف بالکسر جفنته و هو وعاء یکون فیه السیف بغمده و حمالته و مضه الشی ء مضا و مضیضا بلغ من قلبه الحزن به و مضض کفرح ألم و اضطهده قهره.

**[ترجمه]«معرات» یعنی بخشی از آن عریان و برخی مجلل بود. «المکتب» بر وزن باب افعال کسی است که کتابت می‌داند. «قراب السیف» با کسره قاف غلاف شمشیر است و آن پوششی است که شمشیر با غلاف و حمایل در آن گذاشته می‌شود. «مضّه الشیء مضّاً و مضیضاً» یعنی بر دل او غم و اندوه راه یافت. «مضض» بر وزن فرح یعنی درد و رنج. «اضطهده» یعمی او را مغلوب ساخت.

**[ترجمه]

«۵»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ عَنْ عِیسَی بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْهَاشِمِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا کَانَ یَوْمَ الْقَضِیَّهِ (۱۰) حِینَ رَدَّ الْمُشْرِکُونَ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله وَ مَنْ مَعَهُ وَ

۱- فی المصدر: «لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذاباً أَلِيماً» و لم يذكر فی المطبوع و نسخه من المخطوط كلمه: «يعنی».

۲- زاد فی المصدر: لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذاباً أَلِيماً. ثم ذكر روايه فی عله ترک علی عليه السلام محاربه القوم. راجعه.

۳- فی المصدر: حين قالوا لرسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله.

۴- خلی المصدر عن العاطف.

۵- زاد فی المصدر آيه: «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ» الی قوله: «عَلِيماً».

۶- تظهير خ ل. أقول: يوجد ذلک فی نسخه مخطوطه من المصدر، و لعله مصحف، أو بمعنی جعلها وراء ظهره، أی أخرها إلی بعد ذلک.

۷- كلمه (الی قوله) من المصنّف، و الآيه مذكوره فی المصدر بتمامها.

۸- تفسير القمّیّ: ۶۳۱- ۶۳۸ فيه: غزا خيبر.

۹- أو من التفعيل: معلم الكتابه. و فسره فی هامش نسختی المخطوطه من المصدر بالدواه و القلم. و لعله اخذها من مفعل اسم الآله.

۱۰- أی قضيه الصلح. و فی المصدر: القبيصه. الحديبيه خ ل. و الظاهر ان القبيصه مصحف القضيه.

دَافَعُوهُ عَنِ الْمَسْجِدِ أَنْ يَدْخُلُوهُ هَادَنَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَكَتَبُوا بَيْنَهُمْ كِتَاباً قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَكُنْتُ أَنَا الَّذِي كَتَبَ فَكَتَبْتُ بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ هَذَا كِتَابٌ بَيْنَ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ بَيْنَ قُرَيْشٍ فَقَالَ سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو لَوْ أَقْرَرْنَا أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ لَمْ يُنَازِعْكَ أَحَدٌ فَقُلْتُ بَلْ هُوَ رَسُولُ اللَّهِ وَ إِنَّكَ رَاغِمٌ (۱) فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اكْتُبْ لَهُ مَا أَرَادَ سَتُعْطَى يَا عَلِيُّ بَعْدِي مِثْلَهَا قَالَ فَلَمَّا كَتَبْتُ الصُّلْحَ بَيْنِي وَ بَيْنَ أَهْلِ الشَّامِ كَتَبْتُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَذَا كِتَابٌ بَيْنَ عَلِيٍّ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ بَيْنَ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ فَقَالَ مُعَاوِيَةُ وَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ لَوْ عَلِمْنَا أَنَّكَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ لَمْ نُنَازِعْكَ فَقَالَ (۲) اكْتُبُوا مَا رَأَيْتُمْ فَعَلِمْتُ أَنَّ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ حَقٌّ (۳) قَدْ جَاءَ (۴).

**[ترجمه]خرائج: على عليه السّلام مى فرمايد: در حديبيه وقتى مشركين پيامبر اكرم صلّى اللّه عليه و آله و مسلمانان را بر گرداندند

و اجازه ندادند وارد مسجد الحرام شوند، رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله با آن‌ها صلح كرد و قراردادى نوشته شد. على عليه السّلام فرمود: نويسنده آن، من بودم و اين عبارت‌ها را نوشتم: «باسمک اللّهم، اين قراردادى است بين محمّد رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله و قريش». سهيل بن عمرو كه نماينده قريش بود گفت: اين گونه ننويس، چون اگر ما او را به پيامبرى قبول داشتيم با او جنگ نمى كرديم! گفتم: «على رغم ميل تو، او رسول خداست». پيامبر به من فرمود: «هر طور مى خواهد، بنويس. چنين قضيه اى بر سر تو نيز خواهد آمد». على عليه السّلام مى فرمايد: وقتى بين من و اهل شام، صلحنامه اى نوشته مى شد، نوشتم: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ، اين قرار دادى است بين على امير المؤمنين و معاويه بن ابى سفيان». معاويه و عمرو عاص گفتند: اگر ما قبول داشتيم كه تو امير مؤمنان هستى، با تو جنگ نمى كرديم. گفتم هر طور كه مى خواهيد، بنويسيد. فهميدم كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله راست گفته است. - . خرائج / ۱۸۵ -

**[ترجمه]

«۶»

يج، الخرائج و الجرائح رُوِيَ أَنَّهُ لَمَّا صَدَّهُ الْمُشْرِكُونَ بِالْحُدَيْبِيَةِ شَكَا إِلَيْهِ النَّاسُ قِلَّةَ الْمَاءِ فَدَعَا بِدَلْوٍ مِنْ مَاءِ الْبِئْرِ فَتَوَضَّأَ مِنْهُ ثُمَّ تَمَضْمَضَ وَ مَجَّ فِي الدَّلْوِ وَ أَخْرَجَ مِنْ كِنَانَتِهِ سَهْماً ثُمَّ أَمَرَ بِأَنْ يُصَبَّ فِي الْبِئْرِ تِلْكَ الدَّلْوُ وَ أَنْ يُغْرَزَ ذَلِكَ السَّهْمُ فِي أَسْفَلِ الْبِئْرِ فَعَمِلُوا فَفَارَتِ الْبِئْرُ بِالْمَاءِ إِلَى شَفِيرِهَا وَ اغْتَرَفَ النَّاسُ فَعِنْدَ ذَلِكَ قَالَ أَوْسُ بْنُ خَوَلِيٍّ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي سَلُولٍ (۵) أَ بَعْدَ هَذَا شَيْءٌ أَ مَا آنَ لَكَ أَنْ تُبْصِرَ.

**[ترجمه]خرائج: روايت شده هنگامى كه در حديبيه، مشركين جلو پيامبر را گرفتند و مانع ورود حضرت به مكّه شدند، مردم از كمبود آب شكايت كردند. حضرت يک سطل آب خواست. بعد در آن وضو گرفت و مضمضه كرد و در سطل ريخت و از تركش خود تيرى درآورد و دستور داد آب را در چاه ريختند و تير را به چاه پرتاب كرد. در اين موقع آب فوران كرد و به لبه چاه رسيد و مردم از آن برداشتند و مصرف نمودند. در اين هنگام اوس بن خولى به عبد اللّه بن ابى سلول گفت: آيا وقتش

نرسیده که چشم‌هایت را باز کنی و ببینی؟.

**[ترجمه]

«۷»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّهُ لَمَّا أَصَابَ النَّاسَ بِالْحُدَیْبِیَةِ جُوعٌ شَدِیدٌ وَ قَلَّتْ أَزْوَادُهُمْ لِأَنَّهُمْ أَقَامُوا بِهَا بَضْعَةَ عَشَرَ یَوْماً فَشَكَوْا إِلَیْهِ ذَلِكَ فَأَمَرَ بِالنَّطْعِ أَنْ یُبْسَطَ وَ أَمَرَهُمْ أَنْ یَأْتُوا بِبَقِیَّةِ أَزْوَادِهِمْ فَیَطْرَحُوا فَأَتَوْا بِدَقِیقٍ (۶) قَلِیلٍ وَ تُمَیْرَاتٍ فَقَامَ وَ دَعَا بِالْبَرَكَةِ فِیهَا وَ أَمَرَهُمْ بِأَنْ یَأْتُوا بِأَوْعِیَتِهِمْ فَمَلَئُوهَا حَتَّى لَمْ یَجِدُوا لَهَا مَحَلًّا (۷).

۱- فی المصدر: و أنفك راغم.

۲- فی المصدر: فقلت.

۳- حقا خ ل. أقول: فی المصدر: ان قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله قد جاء.

۴- الخرائج: ۱۸۵.

۵- الصحیح: عبد اللّه بن أبی بن سلول.

۶- بکف من دقیق خ ل.

۷- محملا خ ل.

**[ترجمه]خرائج: روایت شده که مسلمانان در حدیبیه بیشتر از ده روز ماندند. و ره توشه آن‌ها تمام شد. دچار گرسنگی گردیدند. از این جهت به پیامبر شکایت کردند. رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله سفره ای را پهن کرد و فرمود: «اگر از غذا چیزی مانده بیاورید». همه را جمع کردند، یک مشت آرد و مقداری خرما شد. حضرت برخاست و دعا کرد تا خدا به آن برکت دهد. بعد از آن، دستور داد تمام ظروف خود را آوردند و پر کردند تا اینکه چیزی خالی نماند.

ص: ۳۵۷

**[ترجمه]

«۸»

یج، الخرائج و الجرائح مِنْ مُعْجِزَاتِهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ لَمَّا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِلْعُمْرَهِ سَنَهَ الْحُدَیْبِیَهِ مَنَعَتْ قُرَیْشٌ مِنْ دُخُولِهِ مَکَّهَ وَ تَحَالَفُوا أَنَّهُ لَا یَدْخُلُهَا وَ مِنْهُمْ عَیْنٌ تَطْرِفُ وَ قَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا جِئْتُ مُحَارِباً لَکُمْ إِنَّمَا جِئْتُ مُعْتَمِراً قَالُوا لَا نَدَعُکَ تَدْخُلُ مَکَّهَ عَلَی هَذِهِ الْحَالِ فَتَسْتَذِلَّنَا الْعَرَبُ وَ تُعَیِّرَنَا وَ لَکِنِ اجْعَلْ بَیْنَنَا وَ بَیْنَکَ هُدْنَهً لَا تَکُونُ لِغَیْرِنَا فَاتَّفَقُوا عَلَیْهِ وَ قَدْ نَفِدَ مَاءُ الْمُسْلِمِینَ وَ کَظَّهُمْ وَ بَهَائِمَهُمُ الْعَطَشُ فَجِی ءَ بِرَکْوَهٍ فِیهَا قَلِیلٌ مِنَ الْمَاءِ فَأَدْخَلَ یَدَهُ فِیهَا فَفَاضَتِ الرَّکْوَهُ وَ نُودِیَ فِی الْعَسْکَرِ مَنْ أَرَادَ الْمَاءَ فَلْیَأْتِهِ فَسَقَوْا وَ اسْتَقَوْا (۱) وَ مَلَئُوا الْقِرَبَ (۲).

**[ترجمه]خرائج: و از جمله معجزات آن حضرت این بود که در سال حدیبیه، هنگامی که رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله برای عمره به سوی مکّه حرکت کرد جلو راه حضرت را گرفتند و قسم خوردند که نگذارند وارد مکّه شود. پیامبر صلّی اللّٰه علیه و آله به آن‌ها فرمود: «من برای عمره آمدم نه برای جنگ». در جواب گفتند: «امسال اگر اجازه دهیم شما وارد شوید، عرب بر ما ایراد می گیرند ولی می توانیم قرارداد صلحی ببندیم». در این هنگام، آب مسلمانان تمام شده و دچار تشنگی شده بودند مشکی را آوردند که در آن آب کمی بود، پیامبر صلّی اللّٰه علیه و آله دستش را در آن نمود که آب فوران کرد. بین سپاه ندا سر دادند: هر کس آب می خواهد بیاید. مردم آمدند، خوردند و سیراب شدند و چهارپایان خود را نیز سیراب کردند. و مشک‌های خود را نیز پر نمودند. - . این روایت ها را در کتاب خرائج نیافتم. -

**[ترجمه]

بیان

یقال کظنی هذا الأمر أی جهدنی من الکرب

**[ترجمه]«کظّنی هذا الامر» یعنی این مساله مرا اندوهگین کرد.

**[ترجمه]

«۹»

الإرشاد ثم تلا بنی المصطلق الحدیبیه و کان اللواء یومئذ إلی أمیر المؤمنین علیه السلام کما کان إلیه فی المشاهد قبلها و کان من بلائه فی ذلک الیوم عند صف القوم فی الحرب و القتال ما ظهر خبره و استفاض ذکره و ذلک بعد البیعه التی أخذها النبی صلی الله علیه و آله علی أصحابه و العهود علیهم فی الصبر و کان أمیر المؤمنین علیه السلام المبایع للنساء عن النبی صلی الله علیه و آله فکانت (۳) بیعته لهن یومئذ أن طرح ثوبا بینهن و بینه ثم مسحه بیده فکانت مبایعتهن للنبی صلی الله علیه و آله بمسح الثوب و رسول الله صلی الله علیه و آله یمسح ثوب علی علیه السلام مما یلیه و لما رأی سهیل بن عمرو توجه الأمر علیهم ضرع إلی النبی صلی الله علیه و آله فی الصلح (۴) و نزل علیه الوحی بالإجابه إلی ذلک و أن یجعل أمیر المؤمنین علیه السلام کاتبه یومئذ و المتولی لعقد الصلح بخطه فقال له النبی صلی الله علیه و آله اکتب یا علی بسم الله الرحمن الرحیم فقال سهیل بن عمرو هذا کتاب (۵) بیننا و بینک یا محمد فافتتحه بما نعرفه

۱- و اسقوا خ ل.

۲- لم نجده و لا الذی قبله فی الخرائج المطبوع. و قد أشرنا مرارا الی ان نسخه المصنّف کانت تامه و ذکر صاحب الذریعه انه توجد نسخه تخالف المطبوع.

۳- و کانت خ ل.

۴- بالصلح خ ل.

۵- هذا الکتاب خ ل.

و اکتب باسمک اللهم فقال النبی صلی الله علیه و آله لأمیر المؤمنین علیه السلام امح ما کتبت و اکتب باسمک اللهم فقال أمیر المؤمنین علیه السلام لو لاـ طاعتک یا رسول الله ما محوت بسم الله الرحمن الرحیم ثم محاها و کتب باسمک اللهم فقال (۱) النبی صلی الله علیه و آله اکتب هذا ما قاضی علیه محمد رسول الله سهیل بن عمرو فقال سهیل لو أجبتک فی الکتاب الذی بیننا إلی هذا لأقررت لک بالنبوه فسواء شهدت (۲) علی نفسی بالرضا بذلک أو أطلقته من لسانی امح هذا الاسم و اکتب هذا ما قاضی علیه محمد بن عبد الله فقال له أمیر المؤمنین علیه السلام إنه و الله لرسول الله (۳) علی رغم أنفک فقال سهیل اکتب اسمه یمضی الشرط فقال له أمیر المؤمنین ویلک یا سهیل کف عن عنادک فقال له النبی صلی الله علیه و آله امحها یا علی فقال یا رسول الله إن یدی لا تنطلق بمحو اسمک من النبوه قال له فضع یدی علیها (۴) فمحاها رسول الله صلی الله علیه و آله بیده و قال لأمیر المؤمنین علیه السلام ستدعی إلی مثلها فتجیب و أنت علی مضض ثم تمم أمیر المؤمنین علیه السلام الکتاب و لما تم الصلح نحر رسول الله صلی الله علیه و آله هدیه فی مکانه فکان نظام تدبیر هذه الغزاه معلقا (۵) بأمیر المؤمنین و کان ما جری فیها من البیعه و صف الناس للحرب ثم الهدنه و الکتاب کله لأمیر المؤمنین علیه السلام و کان فیما (۶) هیأه الله له من ذلک حقن الدماء و صلاح أمر الإسلام و قد روی الناس له فی هذه الغزاه بعد الذی ذکرناه فضیلتین اختص بهما و انضافتا إلی فضائله العظام و مناقبه الجسام.

فروی إبراهیم بن عمر عن رجاله عن قائد مولی عبد الله بن سالم قال لما

۱- فقال له خ ل.

۲- فی المصدر: أشهدت.

۳- فی المصدر: انه و اللّه لرسول اللّه حقا.

۴- فی المصدر: فضع یدی علیها ففعل فمحاها.

۵- متعلقا خ ل.

۶- و کان خ ل.

خرج رسول لله صلی الله علیه و آله فی غزوه الحدیبیه (۱) نزل الجحفه فلم یجد فیها (۲) ماء فبعث سعد بن مالک بالروایا حتی إذا کان غیر بعید رجع سعد بالروایا و قال یا رسول الله ما أستطیع أن أمضی لقد وقفت قدمای رعبا من القوم فقال له النبی صلی الله علیه و آله اجلس ثم بعث رجلاـ آخر فخرج بالروایا حتی إذا کان بالمکان الذی انتهی إلیه الأول رجع فقال له رسول الله صلی الله علیه و آله لم رجعت فقال یا رسول الله و الذی بعثک بالحق نبیا ما استطعت أن أمضی رعبا فدعا رسول الله صلی الله علیه و آله أمیر المؤمنین علیه السلام فأرسله بالروایا و خرج السقاه و هم لا یشکون فی رجوعه لما رأوا من جزع (۳) من تقدمه فخرج علی علیه السلام بالروایا حتی ورد الحرار و استسقی (۴) ثم أقبل بها إلی النبی صلی الله علیه و آله و لها زجل (۵) فلما دخل کبر النبی صلی الله علیه و آله و دعا له بخیر.

وَ فِی هَذِهِ الْغَزَاهِ أَقْبَلَ سُهَیْلُ بْنُ عَمْرٍو إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهُ یَا مُحَمَّدُ إِنَّ أَرِقَّاءَنَا لَحِقُوا بِکَ فَارْدُدْهُمْ عَلَیْنَا فَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَتَّی تَبَیَّنَ الْغَضَبُ فِی وَجْهِهِ ثُمَّ قَالَ لَتَنْتَهُنَّ یَا مَعَاشِرَ (۶) قُرَیْشٍ أَوْ لَیَبْعَثَنَّ اللَّهُ عَلَیْکُمْ رَجُلًا (۷) امْتَحَنَ اللَّهُ قَلْبَهُ بِالْإِیمَانِ یَضْرِبُ رِقَابَکُمْ عَلَی الدِّینِ فَقَالَ بَعْضُ مَنْ حَضَرَ یَا رَسُولَ اللَّهِ أَبُو بَکْرٍ ذَلِکَ الرَّجُلُ قَالَ لَا قَالَ فَعُمَرُ قَالَ لَا وَ لَکِنَّهُ خَاصِفُ النَّعْلِ فِی الْحُجْرَهِ فَتَبَادَرَ النَّاسُ إِلَی الْحُجْرَهِ یَنْظُرُونَ مَنِ الرَّجُلُ فَإِذَا هُوَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام.

و قد روی هذا الحدیث جماعه (۸) عن أمیر المؤمنین علیه السلام و قالوا فیه إن علیا

ص: ۳۶۰

۱- فی المصدر: فی عمره الحدیبیه.

۲- فی المصدر: فلم یجد بها ماء.

۳- من رجوع خ ل أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۴- فاستقی خ ل.

۵- زجل یزجل زجلا کعلم: طرب و تغنی. رفع صوته و أزجل. و الزجله: صوت الناس و ضجیجهم.

۶- یا معشر خ ل.

۷- أو لیبعثن اللّه رجلا علیهم خ ل.

۸- راجع أبواب فضائله علیه السلام.

قص هذه القصه

ثُمَّ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ مَنْ کَذَبَ عَلَیَّ مُتَعَمِّداً فَلْیَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

و کان الذی أصلحه أمیر المؤمنین علیه السلام من نعل النبی صلی الله علیه و آله شسعها فإنه کان انقطع فخصف موضعه و أصلحه (۱).

**[ترجمه]ارشاد: سپس به دنبال کارزار بنی مصطلق، جنگ حدیبیه اتفاق افتاد و در این جنگ هم مانند جنگ‌های پیش، پرچمدار علی علیه السلام بود و از جمله پیش آمدهائی که در این جنگ شده صلحنامه ای است که در برابر صف لشکر هنگام کارزار به دست علی علیه السلام نوشته شده و این قضیه مشهور است و وقوع آن پس از بیعتی بوده که پیامبر از اصحاب خود گرفته و آنان را به صبر و شکیبائی دعوت کرده بود. و آن روز علی علیه السلام از زن‌ها بیعت می گرفت که جامه میان خود و آن‌ها می انداخت زن‌ها یک طرف جامه و علی علیه السلام طرف دیگر آن را مسح می‌کرد و رسول خدا هم جامه علی علیه السلام را مسح می‌فرمود. هنگامی که سهیل بن عمرو متوجه شد به زودی کار بر آن‌ها سخت خواهد شد با کمال ناتوانی متقاضی صلح و سازش گردیده و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم هم از جانب خدا مأمور شد تقاضای او را بپذیرد و علی علیه السلام را نویسنده صلح نامه و متولی عقد صلح قرار دهد. پیامبر به او فرمود: بنویس «بسم اللّٰه الرحمن الرحیم» سهیل عرض کرد: ای محمد این نامه ای است میان ما و تو در آغاز آن جمله بنویس که ما آن را بشناسیم

ص: ۳۵۸

و عبارت «بسمک اللهم» را در آغاز آن مکتوب فرما. پیامبر فرمود: بسمله را پاک کن و بسمک اللهم را به جای آن بنویس. علی علیه السلام عرض کرد: اگر نه این بود اطاعت از فرمان تو واجب است هرگز بسمله را پاک نمی‌کردم. سپس آن را پاک کرده و جمله مزبور را نوشت. سپس پیامبر فرمود: بنویس «این قراردادی است که محمد رسول اللّٰه با سهیل بن عمرو امضا کرده» سهیل گفت: اگر عنوان رسالت در این نامه ثابت باشد لا۔جرم به رسالت تو اعتراف کرده و گواهی به مقام نبوت تو داده ام این عنوان را پاک کن و بنویس «هذا ما قاضی علیه محمد بن عبد اللّٰه» علی علیه السلام فرمود: سوگند به خدا که این شخص رسول خداست و شکی در آن نیست. سهیل گفت: ای علی عنوان مزبور را پاک کن تا شرط برقرار شود. علی علیه السلام فرمود: وای بر تو ای سهیل دست از دشمنی بردار. رسول خدا فرمود: ای علی عنوان مزبور را پاک کن. عرض کرد: یا رسول اللّٰه دست من قدرت ندارد عنوان نامه را پاک کند. رسول خدا فرمود: دست مرا بر بالای آن بگذار. علی علیه السلام چنان کرد و خود پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم عنوان نوشته شده آن را پاک کرد. سپس فرمود: به زودی تو را در عین حالی که به شدت مصیبت گرفتاری به مثل چنین کاری دعوت می‌کنند و تو ناگزیر اجابت خواهی کرد. در نهایت علی علیه السلام صلحنامه را به پایان رسانید. چون صلح به انجام آمد رسول خدا در همان جا که بود شتر قربانی خود را نحر کرد و چنانچه معلوم است نظام تدبیر این جنگ، وابسته به علی علیه السلام بود و تمام جریانات از بیعت با مردم و آراستن صفوف جنگ و صلح و صلحنامه همه به کف با کفایت او انجام شده و مسلم است که امر به صلح محض حفظ خون مسلمانان و صلاح امر اسلام بوده است. دیگران علاوه بر آنچه ما نقل کردیم دو فضیلت دیگر ویژه این جنگ برای علی علیه السلام نقل می نمایند و به مناقب و فضائل او اضافه کرده‌اند که:

از قائد غلام عبد اللّٰه بن سالم نقل می‌کنند

ص: ۳۵۹

هنگامی که رسول خدا به کارزار حدیبیه عزیمت فرمود در جحفه فرود آمد در آنجا آب نیافت. سعد بن مالك را با شتران آب کش در پی آب فرستاد. وی مسافت زیادی نرفته که بازگشت و گفت قدمهایم از ترس دشمنان تاب حرکت نداشتند. پیامبر فرمود: بنشین دیگری را بدین کار نامزد فرمود. او هم به محلی که رفیقش رفته رسیده و برگشت و سوگند یاد کرد که قدمهایم یارای رفتن نداشتند. رسول خدا ص علی علیه السلام را طلبیده و او را برای به دست آوردن آب مأموریت داد. وی حسب الامر قدم در راه گذارد لیکن مردم مسلّم می‌داشتند که او هم مانند دیگران بیمناك شده دست خالی برمی‌گردد. علی علیه السلام به بیابان سوزانی رسیده آب آورده صدای بانک شتران آب کش که به گوش پیامبر رسید تکبیر گفت و علی علیه السلام را دعای خیر فرمود.

در این جنگ سهیل بن عمرو حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمده عرض کرد: ای محمد بردگان ما پیش تو آمده اند آنان را به ما برگردان رسول خدا چنان خشمگین شد که آثار غضب در صورتش هویدا گردید فرمود: ای گروه قریش به انجام کار خود مشغول می‌شوید یا مردی را بر شما بگمارم که خدا دل او را در بوته ایمان آزمایش کرده تا گردن... های شما را در راه دین خدا بزند. برخی که حضور داشتند گفتند: این مرد ابو بکر است؟ فرمود: نه، عرض کردند: عمر است؟

فرمود: نه، بلکه او همان کسی است که اکنون در حجره نشسته و پاره دوزی می‌کند مردم به طرف حجره رفته تا ببینند او کیست، که علی علیه السلام را در آنجا دیدار کردند.

عده‌ای همین خبر را از امیر المؤمنین علیه السلام نقل کرده و گفته اند: علی علیه السلام همین قصه را برای ما روایت کرد

ص: ۳۶۰

و فرمود: از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شنیدم کسی که عمدا سخنی را به دروغ به من نسبت دهد جایگاه او از آتش جهنم پر می شود و ثابت کرد که من دروغ نمی‌گویم. علی علیه السلام در آن وقت بند کفش پیامبر را که جدا شده بود اصلاح می‌کرد. -. ارشاد مفید : ۶۰ - ۶۲ -

**[ترجمه]

«۱۰»

عم، إعلام الوری فِی سَنَةِ خَمْسٍ كَانَتْ غَزْوَةُ الْحُدَيْبِيَةِ فِی ذِی الْقَعْدَةِ وَ خَرَجَ فِی نَاسٍ كَثِيرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ يُرِيدُ الْعُمْرَةَ وَ سَاقَ مَعَهُ سَبْعِينَ بَدَنَةً وَ بَلَغَ ذَلِكَ الْمُشْرِكِينَ مِنْ قُرَيْشٍ فَبَعَثُوا خَيْلًا لِيَصُدُّوهُ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ كَانَ صلی الله علیه و آله يَرَی أَنَّهُمْ لَا يُقَاتِلُونَهُمْ (۲) لِأَنَّهُ خَرَجَ فِی الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَ كَانَ مِنْ أَمْرِ سُهَيْلِ بْنِ عَمْرٍو وَ أَبِی جَنْدَلٍ ابْنِهِ وَ مَا فَعَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

مَا شَکَّ بِهِ مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ مَا شَکَّ إِلَّا یَوْمَئِذٍ فِی الدِّینِ (۳) وَ أَتَی بُدَیْلُ بْنُ وَرْقَاءَ إِلَی قُرَیْشٍ فَقَالَ لَهُمْ یَا مَعْشَرَ قُرَیْشٍ خَفِّضُوا عَلَیْکُمْ وَ إِنَّهُ لَمْ یَأْتِ یُرِیدُ قِتَالَکُمْ وَ إِنَّمَا یُرِیدُ زِیَارَهَ هَذَا الْبَیْتِ فَقَالُوا وَ اللَّهِ لَا نَسْمَعُ مِنْکَ وَ لَا تُحَدِّثُ الْعَرَبُ أَنَّهُ دَخَلَهَا عَنْوَهً وَ لَا نَقْبَلُ مِنْهُ إِلَّا أَنْ یَرْجِعَ عَنَّا ثُمَّ بَعَثُوا إِلَیْهِ بِکُرْزِ بْنِ حَفْصٍ (۴) وَ خَالِدِ بْنِ الْوَلِیدِ وَ صَدُّوا الْهَدْیَ وَ بَعَثَ صلی الله علیه و آله عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ إِلَی أَهْلِ مَکَّهَ یَسْتَأْذِنُهُمْ فِی أَنْ یَدْخُلَ (۵) مَکَّهَ مُعْتَمِراً فَأَبَوْا أَنْ یَتْرُکُوهُ وَ احْتُبِسَ عُثْمَانُ فَظَنَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُمْ قَتَلُوهُ فَقَالَ لِأَصْحَابِهِ أَ تُبَایِعُونِّی عَلَی الْمَوْتِ فَبَایَعُوهُ تَحْتَ الشَّجَرَهِ عَلَی أَنْ لَا یَفِرُّوا عَنْهُ أَبَداً ثُمَّ إِنَّهُمْ بَعَثُوا سُهَیْلَ بْنَ عَمْرٍو فَقَالَ یَا أَبَا الْقَاسِمِ إِنَّ مَکَّهَ حَرَمُنَا وَ عِزُّنَا وَ قَدْ تَسَامَعَتِ الْعَرَبُ بِکَ أَنَّکَ قَدْ غَزَوْتَنَا وَ مَتَی مَا تَدْخُلُ عَلَیْنَا مَکَّهَ عَنْوَهً تَطْمَعُ فِینَا فَنُتَخَطَّفُ وَ إِنَّا نَذْکُرُکَ الرَّحِمَ فَإِنَّ مَکَّهَ بَیْضَتُکَ الَّتِی تَفَلَّقَتْ عَنْ رَأْسِکَ (۶) قَالَ فَمَا تُرِیدُ قَالَ أُرِیدُ أَنْ أَکْتُبَ بَیْنِی وَ بَیْنَکَ هُدْنَهً عَلَی أَنْ أُخَلِّیَهَا

۱- إرشاد المفید: ۶۰- ۶۲ فیه: فانه کان قد انقطع فخصف موضعه و أصلحه. ثم ذکر روایه اخری فی ذلک راجعه.

۲- لا یقاتلونه خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۳- تقدم تفصیله و یأتی.

۴- فی المصدر: بکر، و الظاهر أنّه و ما فی الصلب مصحفان عن مکرز کما تقدم.

۵- فی المصدر: یستأذنهم ان یدخل.

۶- فی المصدر: تفلقت من رأسک.

لَکَ فِی قَابِلٍ فَتَدْخُلَهَا وَ لَا تَدْخُلَهَا بِخَوْفٍ وَ لَا فَزَعٍ وَ لَا سِلَاحٍ إِلَّا سِلَاحِ الرَّاکِبِ السَّیْفُ فِی الْقِرَابِ وَ الْقَوْسُ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَأَخَذَ أَدِیماً أَحْمَرَ فَوَضَعَهُ عَلَی فَخِذِهِ ثُمَّ کَتَبَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِیمِ فَقَالَ سُهَیْلُ بْنُ عَمْرٍو هَذَا کِتَابٌ بَیْنَنَا وَ بَیْنَکَ یَا مُحَمَّدُ فَافْتَتِحْهُ بِمَا نَعْرِفُهُ اکْتُبْ بِاسْمِکَ اللَّهُمَّ فَقَالَ اکْتُبْ بِاسْمِکَ اللَّهُمَّ وَ امْحُ مَا کَتَبْتَ فَقَالَ لَوْ لَا طَاعَتُکَ یَا رَسُولَ اللَّهِ لَمَا مَحَوْتُ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله اکْتُبْ هَذَا مَا قَاضَی عَلَیْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ سُهَیْلَ بْنَ عَمْرٍو فَقَالَ سُهَیْلٌ لَوْ أَجَبْتُکَ فِی الْکِتَابِ إِلَی هَذَا لَأَقْرَرْتُ لَکَ بِالنُّبُوَّةِ فَامْحُ هَذَا الِاسْمَ وَ اکْتُبْ مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ لَهُ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَّهُ وَ اللَّهِ لَرَسُولُ اللَّهِ عَلَی رَغْمِ أَنْفِکَ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله امْحُهَا یَا عَلِیُّ فَقَالَ لَهُ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ یَدِی لَا تَنْطَلِقُ لِمَحْوِ اسْمِکَ مِنَ النُّبُوَّةِ قَالَ فَضَعْ یَدِی عَلَیْهَا فَمَحَاهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِیَدِهِ وَ قَالَ لِعَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ سَتُدْعَی إِلَی مِثْلِهَا فَتُجِیبُ وَ أَنْتَ عَلَی مَضَضٍ ثُمَّ کَتَبَ بِاسْمِکَ اللَّهُمَّ هَذَا مَا قَاضَی عَلَیْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ مَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِینَ سُهَیْلَ بْنَ عَمْرٍو وَ مَنْ مَعَهُ مِنْ أَهْلِ مَکَّهَ عَلَی أَنَّ الْحَرْبَ مَکْفُوفَهٌ فَلَا إِغْلَالَ وَ لَا إِسْلَالَ وَ لَا قِتَالَ وَ عَلَی أَنْ لَا یُسْتَکْرَهَ أَحَدٌ عَلَی دِینِهِ وَ عَلَی أَنْ یُعْبَدَ اللَّهُ بِمَکَّهَ عَلَانِیَهً وَ عَلَی أَنَّ مُحَمَّداً یَنْحَرُ الْهَدْیَ مَکَانَهُ وَ عَلَی أَنْ یُخَلِّیَهَا (۱) لَهُ فِی قَابِلٍ ثَلَاثَهَ أَیَّامٍ فَیَدْخُلَهَا بِسِلَاحِ الرَّاکِبِ وَ یَخْرُجَ (۲) قُرَیْشٌ کُلُّهَا مِنْ مَکَّهَ إِلَّا رَجُلٌ وَاحِدٌ مِنْ قُرَیْشٍ یُخَلِّفُونَهُ مَعَ مُحَمَّدٍ وَ أَصْحَابِهِ وَ مَنْ لَحِقَ مُحَمَّداً وَ أَصْحَابَهُ مِنْ قُرَیْشٍ فَإِنَّ مُحَمَّداً یَرُدُّهُ إِلَیْهِمْ وَ مَنْ رَجَعَ مِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ إِلَی قُرَیْشٍ بِمَکَّهَ فَإِنَّ قُرَیْشاً لَا تَرُدُّهُ إِلَی مُحَمَّدٍ وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا سَمِعَ کَلَامِی ثُمَّ جَاءَکُمْ فَلَا حَاجَهَ لِی فِیهِ وَ إِنَّ قُرَیْشاً لَا یُعِینُ (۳) عَلَی مُحَمَّدٍ وَ أَصْحَابِهِ أَحَداً بِنَفْسٍ وَ لَا سِلَاحٍ إِلَی آخِرِهِ فَجَاءَ أَبُو جَنْدَلٍ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله حَتَّی جَلَسَ إِلَی جَنْبِهِ فَقَالَ أَبُوهُ سُهَیْلٌ رُدَّهُ

۱- نخلیها خ ل.

۲- فی المصدر: و تخرج.

۳- فی المصدر: لا تعین.

عَلَيَّ فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ لَا نَرُدُّهُ فَقَامَ صلى الله عليه و آله وَ أَخَذَ بِيَدِهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ إِنَّ أَبَا جَنْدَلٍ لَصَادِقٌ فَاجْعَلْ لَهُ فَرَجاً وَ مَخْرَجاً ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ وَ قَالَ إِنَّهُ لَيْسَ عَلَيْهِ بَأْسٌ إِنَّمَا يَرْجِعُ إِلَى أَبِيهِ وَ أُمِّهِ وَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُتِمَّ لِقُرَيْشٍ شَرْطَهَا وَ رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى الْمَدِينَهِ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ فِي الطَّرِيقِ سُورَهَ الْفَتْحِ إِنَّا فَتَحْنا لَكَ فَتْحاً مُبِيناً قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَمَا انْقَضَتْ تِلْكَ الْمُدَّهُ حَتَّى كَادَ الْإِسْلَامُ يَسْتَوْلِي عَلَى أَهْلِ مَكَّهَ وَ لَمَّا رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى الْمَدِينَهِ انْفَلَتَ أَبُو بَصِيرِ بْنُ أُسَيْدِ بْنِ حَارِثَهَ الثَّقَفِيُّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ بَعَثَ الْأَخْنَسُ بْنُ شُرَيْقٍ فِي أَثَرِهِ رَجُلَيْنِ فَقَتَلَ أَحَدَهُمَا وَ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مُسْلِماً مُهَاجِراً فَقَالَ مُسْعِرُ (۱) حَرْبٍ لَوْ كَانَ مَعَهُ وَاحِدٌ ثُمَّ قَالَ شَأْنَكَ بِسَلْبِ (۲) صَاحِبِكَ وَ اذْهَبْ حَيْثُ شِئْتَ فَخَرَجَ أَبُو بَصِيرٍ وَ مَعَهُ خَمْسَهُ نَفَرٍ كَانُوا قَدِمُوا مَعَهُ مُسْلِمِينَ حَتَّى كَانُوا بَيْنَ الْعِيصِ وَ ذِي الْمَرْوَهِ مِنْ أَرْضِ جُهَيْنَهَ عَلَى طَرِيقِ عِيرَاتِ قُرَيْشٍ مِمَّا يَلِي سِيفَ الْبَحْرِ وَ انْفَلَتَ أَبُو جَنْدَلِ بْنُ عَمْرٍو فِي سَبْعِينَ رَاكِباً (۳) أَسْلَمُوا فَلَحِقَ بِأَبِي بَصِيرٍ وَ اجْتَمَعَ إِلَيْهِمْ نَاسٌ مِنْ غِفَارٍ وَ أَسْلَمَ وَ جُهَيْنَهَ حَتَّى بَلَغُوا ثَلَاثَمِائَهِ مُقَاتِلٍ وَ هُمْ مُسْلِمُونَ لَا يَمُرُّ بِهِمْ عِيرٌ لِقُرَيْشٍ إِلَّا أَخَذُوهَا وَ قَتَلُوا أَصْحَابَهَا فَأَرْسَلَتْ قُرَيْشٌ أَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَسْأَلُونَهُ وَ يَتَضَرَّعُونَ إِلَيْهِ أَنْ يَبْعَثَ إِلَى أَبِي بَصِيرٍ وَ أَبِي جَنْدَلٍ وَ مَنْ مَعَهُمْ فَيَقْدَمُوا عَلَيْهِ وَ قَالُوا مَنْ خَرَجَ مِنَّا إِلَيْكَ فَأَمْسِكْهُ غَيْرَ حَرَجٍ أَنْتَ فِيهِ فَعَلِمَ الَّذِينَ كَانُوا أَشَارُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنْ يَمْنَعَ أَبَا جَنْدَلٍ مِنْ أَبِيهِ بَعْدَ الْقِصَّهِ أَنَّ طَاعَهَ- (۴) رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله خَيْرٌ لَهُمْ فِيمَا أَحَبُّوا وَ فِيمَا

۱- أسعر النار: أشعلها، أى مشعل نار الحرب و موقدها. و فى السيره و الامتاع: «ويل أمه محش حرب لو كان معه رجال». أقول: محش حرب أى موقدها و مهيجها.

۲- السلب: ما يسلب من القتيل. أقول قدم أبو بصير سلبه ليخمسه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله فلم يقبله و قال: انى إذا خمسته رأوا انى لم اوف لهم بالذى عاهدتهم عليه، و لكن شأنك بسلب صاحبك.

۳- فى المصدر: فى سبعين رجلا راكبا.

۴- فى المصدر: ان اطاعه.

كَرِهُوا وَ كَانَ أَبُو بَصِيرٍ وَ أَبُو جَنْدَلٍ وَ أَصْحَابُهُمَا هُمُ الَّذِينَ مَرَّ بِهِمْ أَبُو الْعَاصِ بْنُ الرَّبِيعِ مِنَ الشَّامِ فِی نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ فَأَسَرُوهُمْ فَأَخَذُوا مَا مَعَهُمْ (۱) وَ لَمْ يَقْتُلُوا مِنْهُمْ أَحَداً لِصِهْرِ أَبِی الْعَاصِ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ خَلَّوْا سَبِيلَ أَبِی الْعَاصِ فَقَدِمَ الْمَدِينَةَ عَلَى امْرَأَتِهِ وَ كَانَ أَذِنَ لَهَا حِينَ خَرَجَ إِلَى الشَّامِ أَنْ تَقْدَمَ الْمَدِينَةَ فَتَكُونَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَبُو الْعَاصِ هُوَ ابْنُ أُخْتِ خَدِيجَةَ بِنْتِ خُوَيْلِدٍ (۲).

**[ترجمه]اعلام الوری: در ذی القعده سال ششم حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله با گروه زیادی از اصحاب خود برای عمره به طرف مکه حرکت کردند، و هفتاد عدد شتر نیز برای قربانی با خود می‌بردند، خبر عزیمت پیامبر به مشرکین مکه رسید و آن‌ها هم تصمیم گرفتند با آن حضرت مقابله کنند، و لذا سواران خود را فرستادند تا راه آن حضرت را بگیرند. پیامبر تصمیم داشت در این سفر با مشرکین جنگ نکند و برای همین جهت در ماه حرام به طرف مکه بیرون شد، سهیل بن عمرو با پسرش ابو جندل در این هنگام راجع به رسالت پیامبر در تردید افتادند، و در مذهب خود که مشرک و بت پرست بودند به شک درآمدند. برید بن ورقاء نزد گروهی از قریش رفت و گفت: ای جماعت آرام بگیرید و ساکت باشید، محمد برای جنگیدن به مکه نمی آید، وی در نظر گرفته خانه خدا را زیارت کند، مشرکین گفتند: ما این حرف را از شما قبول نمی‌کنیم!، فردا اعراب خواهند گفت: محمد به زور و قدرت داخل مکه شده است، و ما اکنون میل داریم محمد برگردد و به مکه داخل نشود. پس از این مشرکین بکر بن حفص و خالد بن ولید را فرستادند و آن‌ها راه شترانی را که برای «هدی» در پیشاپیش حرکت می‌کردند بستند، عثمان بن عفان از اهل مکه اذن گرفت تا برای انجام عمره به مکه وارد شود، وی پس از اینکه به مکه داخل شد، مشرکین او را حبس کردند و از بازگشت وی جلوگیری نمودند، پیامبر گمان کرد که مشرکین وی را کشته اند. در این هنگام به اصحاب خود فرمود: آیا حاضرید به مرگ با من بیعت کنید؟ اصحاب اطاعت کردند و در زیر درختی اجتماع کردند و با آن حضرت بیعت کردند که از میدان جنگ فرار نکنند، پس از این جریان مشرکین سهیل بن عمرو را خدمت حضرت رسول فرستادند و گفتند: یا ابا القاسم! مکه موجب عزت و شرافت و محل امن و آسایش بوده است، اینک ملت عرب اطلاع دارد که شما با ما در حال جنگ هستی. اکنون اگر شما وارد مکه شوید گمان خواهند کرد که ما عاجزشده ایم، ناگهان بر سر ما خواهند ریخت و ما را از بین خواهند برد، و ما به خاطر خویشاوندی که با شما داریم آرزومندیم شما از تصمیم خود منصرف شوید، زیرا که مکه محل نشو و نمای شما بوده؛ و مانند این است که از بدن شما جدا شده باشد، حضرت به سهیل ابن عمرو فرمود: اینک مقصود شما از آمدن چیست؟ و مطلب از چه قرار است؟. سهیل عرض کرد: من تصمیم دارم بین خود و شما قرار دادی بنویسم،

ص: ۳۶۱

تا شما در سال آینده بدون خوف و هراس و لشکرکشی به مکه بیائید، و اکنون از دخول در مکه منصرف شوید، پیامبر علی بن ابی طالب را پیش خود خواست و پوستی که برای نوشتن نامه تهیه دیده بودند به او مرحمت کردند، و فرمودند: بنویسید «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ». سهیل گفت: ما این کلمه را نمی فهمیم جمله ای را بنویسید که در نزد ما معروف باشد، امر کنید بنویسند: «باسمک اللهمّ» پیامبر به امیر المؤمنین فرمودند: همان طوری که وی می گوید بنویس، علی علیه السّلام عرض کرد: اگر نه این بود که اطاعت شما را بنمایم من آنچه را که نوشته ام پاک نمی‌کردم. پیامبر فرمود: بنویسید این معاهده ای است که محمد رسول خدا با سهیل بن عمرو انجام می‌دهد، سهیل گفت: اگر من این موضوع را که رسالت شما است قبول داشتم

دیگر احتیاجی بنوشتن این نامه و قرارداد نبود، امر کنید بنویسند «محمد بن عبد اللّٰه» امیر المؤمنین گفت: به خداوند قسم وی رسول پروردگار است اگر چه دماغ شما به خاک مالیده گردد. در این هنگام حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله به امیر المؤمنین فرمودند: موضوع رسالت را از نامه پاک کنید وی عرض کرد: دست من یاری نمی‌کند این عمل را انجام دهم و کلمه نبوت را پاک کنم، پیامبر فرمود: دست مرا روی آن جمله بگذارید، در این وقت حضرت با دست خود محل نزاع را پاک نمود. پس از این جریان فرمود: یا علی در آینده نزدیکی شما هم مانند من گرفتار این گونه مطالب خواهی شد، و از روی ناراحتی و ناچاری بپیشنهاد آنان تن می‌دهی، بعد از این عهد نامه را نوشتند و متن آن به قرار ذیل بود: محمد بن عبد اللّٰه بن عبد المطلب از طرف مسلمین، و سهیل بن عمرو از طرف اهل مکه معاهده بستند که با یک دیگر به موارد ذیل عمل کنند: از جنگیدن با همدیگر خود داری کنند، و یک دیگر را فریب ندهند، در موضوع عقیده به دین و مذهب آزاد باشد، و هر کس به هر مذهبی که میل دارد عمل کند. مسلمانان مکه در اظهار مذهب خود آزاد باشند، و فرائض مذهبی خود را آزادانه انجام دهند. محمد مجاز است که در سال آینده مدت سه روز به مکه بیاید و همه قریش از آنجا خارج شوند جز یک نفر که با محمد و اصحاب او در مکه خواهند ماند. هر کس از قریش به محمد و اصحاب او ملحق شد باید او را به قریش برگردانند. و هر کس از اصحاب محمد به طرف قریش رفت آنان حق دارند وی را بر نگردانند حضرت رسول فرمود: کسی که پس از شنیدن کلمات من به طرف شما بیاید من به او احتیاجی ندارم. و نیز قریش حق ندارند به دشمنان محمد کمک کنند و به آنان اسلحه و نفرات بدهند.

پس از این جریان ابو جندل پسر سهیل بن عمرو آمد و در خدمت حضرت رسول نشست پدرش گفت: او را به من برگردانید.

ص: ۳۶۲

مسلمین گفتند: ما او را بر نمی‌گردانیم، پیامبر دست او را گرفت و فرمود: خداوندا اگر ابو جندل در گفتار خود صادق است وی را نجات بده، بعد روی خود را به طرف مسلمان ها کرد و گفت: بر ابو جندل باکی نیست وی نزد پدر و مادرش می‌رود، من تصمیم دارم به این قرارداد عمل کنم. پس از عهد و پیمان به طرف مدینه مراجعت کردند، و در بین راه سوره إِنَّا فَتَحْنا فرود آمد.

حضرت صادق علیه السّلام فرمود: مدت قرارداد منقضی نشده بود که اسلام بر مکه مستولی شد هنگامی که پیامبر به مدینه مراجعت کردند ابو بصیر بن اسید بن جاریه ثقفی که از مشرکین بود از مکه به طرف مدینه فرار کرد اخنس بن شریق دو نفر را در تعقیب او فرستاد ابو بصیر یکی از این دو نفر را کشت و خودش هم خدمت رسول خدا رسید و مسلمان شد. پیامبر فرمود: اگر کسی با این شخص باشد می‌توان آتش جنگ را بر علیه مشرکین روشن کرد پس از این به ابو بصیر گفت: اشیائی که از مقتول در دست شما هست برای خودت باشد و اینک هر جا میل دارید بروید در این هنگام ابو بصیر به اتفاق پنج نفر که با وی همراهی کرده و مسلمان شده بودند از خدمت پیامبر بیرون گردیدند و به طرف منطقه «عیص» و «ذی المروه» که در اراضی «جهینه» واقع شده بود رفتند تا جلو کاروان های قریش را که از «سیف البحر» عبور می‌کردند بگیرند. ابو جندل بن سهیل بن عمرو نیز با هفتاد نفر سواره که همگان اسلام اختیار کرده بودند از مکه بیرون شدند، و به ابو بصیر و یاران او ملحق گردیدند، در این هنگام گروه زیادی از «غفار» و «جهینه» و «اسلم» نیز باین جماعت پیوستند و عدد این جنگجویان به سیصد

نفر رسید. پس از این جریان این عده به کاروان های قریش حمله می‌کردند و بعد از اخذ اموال مشرکین را می‌کشتند، در این وقت مشرکین ابو سفیان را خدمت حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله فرستادند و از آن حضرت درخواست کردند تا ابو بصیر و ابو جندل را به مدینه فرا خواند. ابو سفیان و یارانش عرض کردند: پس از این هر کس از مکه آمد و به شما ملحق شد لازم نیست شما او را به طرف ما بفرستید، در قرارداد حدیبیه مقرر شده بود هر کس از طرف مشرکین به پیامبر ملحق شد باید او را برگرداند ولی پس از جریان ابو بصیر و ابو جندل این موضوع لغو شد. در این هنگام جماعتی از اصحاب پیامبر که در هنگام عقد قرارداد با این ماده مخالفت کرده بودند و ابو جندل بن سهیل بن عمرو را از بازگشت منع می نمودند از این جریان خوشوقت شدند و فهمیدند که اطاعت پیامبر موجب خیر و خوشبختی آن‌ها می‌باشد.

ص: ۳۶۳

ابو بصیر و ابو جندل با یاران خود به کاروان ابو العاص بن ربیع برخوردند و چند نفر از قریش را که با وی همراهی می‌کردند اسیر نموده و اموال آن‌ها را گرفتند و لیکن به خاطر ابو العاص که داماد حضرت رسول بود کسی را نکشتند و ابو العاص را هم آزاد گذاشتند و او به طرف مدینه حرکت کرد و به منزل زینب دختر پیامبر که همسر او بود فرود آمد. وی وقتی که از مکه عازم شام بود به زینب اجازه داده بود تا در مدینه خدمت پدرش برسد این ابو العاص خواهرزاده خدیجه زوجه حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله بود.

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فی حدیث الإفک و رسول الله یخفضهم أی یسکنهم و یهون علیهم الأمر من الخفض الدعه و السکون و منه حدیث أبی بکر قال لعائشه فی شأن الإفک خفضی علیک أی هونی الأمر علیک و لا تحزنی له و قال عنوه أی قهرا و غلبه و قال الخطف استلاب الشی ء و أخذه بسرعه.

**[ترجمه]در نهایهٔ ذکر شده: در حدیث افک آمده است: «و رسول الله یخفّضهم» یعنی آنان را تسکین می‌داد و کار را بر آنان آسان نمود. و این عبارت از «الخفض» به معنای آسایش و آرامش است. و از همین کلمه سخن ابو بکر به عائشه است که در ماجرای افتراء گفت: «خفّضی علیک» یعنی کار را آسان بگیر و نگران نباش. و گوید: «عنوهٔ» یعنی با اجبار و سیطره. و گوید: «الخطف» سلب کردن چیزی و گرفتن آن با سرعت است.

**[ترجمه]

«۱۱»

عم، إعلام الوری رِبْعِیُّ بْنُ خِرَاشٍ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَقْبَلَ سُهَیْلُ بْنُ عَمْرٍو وَ رَجُلَانِ أَوْ ثَلَاثَهٌ مَعَهُ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی الْحُدَیْبِیَهِ فَقَالُوا لَهُ إِنَّهُ یَأْتِیکَ قَوْمٌ مِنْ سَفَلَتِنَا وَ عُبْدَانِنَا فَارْدُدْهُمْ عَلَیْنَا فَغَضِبَ حَتَّی احْمَارَّ وَجْهُهُ وَ کَانَ إِذَا

غَضِبَ صلى الله علیه و آله یَحْمَارُّ وَجْهُهُ ثُمَّ قَالَ لَتَنْتَهُنَّ یَا مَعْشَرَ قُرَیْشٍ أَوْ لَیَبْعَثَنَّ اللَّهُ عَلَیْکُمْ رَجُلًا امْتَحَنَ اللَّهُ قَلْبَهُ لِلْإِیمَانِ یَضْرِبُ رِقَابَکُمْ وَ أَنْتُمْ مُجْفِلُونَ عَنِ الدِّینِ (۳) فَقَالَ أَبُو بَکْرٍ أَنَا هُوَ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ لَا قَالَ عُمَرُ أَنَا هُوَ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ لَا وَ لَکِنَّهُ ذَلِکُمْ خَاصِفُ النَّعْلِ فِی الْحُجْرَهِ وَ أَنَا أَخْصِفُ نَعْلَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثُمَّ قَالَ أَمَا إِنَّهُ قَدْ قَالَ صلی الله علیه و آله (۴) مَنْ کَذَبَ عَلَیَّ مُتَعَمِّداً فَلْیَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ (۵).

**[ترجمه]اعلام الوری: خراش از امیر المؤمنین علیه السّلام روایت می‌کند که فرمود: سهیل بن عمرو با دو نفر یا سه نفر در حدیبیه خدمت حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله رسیدند و عرض کردند: اکنون گروهی از افراد پست از طرف ما حضور شما خواهند رسید و شما آنان را به سوی ما بر گردانید، پیامبر برآشفت و خشمگین شد و چهره اش از فرط غضب قرمز گردید حضرت خاتم النبیین صلّی اللّه علیه و آله هر گاه غضب می‌کرد چهره مبارکش برافروخته می‌شد در این هنگام که از این کلمه ناراحت به نظر می‌رسید به سهیل بن عمرو فرمود: ای گروه قریش از این گونه سخنان دست بردارید و الا مردی را که در راه خدا امتحانش را داده است به طرف شما می‌فرستم تا گردن‌های شما را بزنند. ابو بکر عرض کرد: یا رسول اللّه این شخص موصوف من هستم؟ فرمود: خیر شما نیستی، عمر گفت: من هستم؟ فرمود: شما هم نیستی، این مرد همان است که اکنون در میان حجره کفش را اصلاح می‌کند، علی علیه السّلام می‌فرمود: من در آن هنگام کفش پیامبر را درست می‌کردم، پس از این فرمایش از جای خود برخاستند و فرمودند: هر کس از روی تعمد بر من دروغ بندد جایگاهش پر از آتش است.

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس العبد الإنسان حرا کان أو رقیقا و المملوک و الجمع عبدون و عبید و أعبد و عباد و عبدان و عبدان عبدان بکسرتین مشدده الدال و قال

۱- فی المصدر و اخذوا اموالهم.

۲- إعلام الوری باعلام الهدی: ۶۰ و ۶۲ ط ۱ و ۱۰۵- ۱۰۷ ط ۲.

۳- فی المصدر: فیضرب رقابکم و أنتم خارجون عن الدین.

۴- فی المصدر: ثم قام و قال صلّی اللّه علیه و آله. أقول: فیه سقط و تصحیف.

۵- إعلام الوری بأعلام الهدی: ۱۱۳ ط ۱ و ۱۹۱ ط ۲.

جفل الظليم جفولا أسرع و ذهب فی الأرض كأجفل.

**[ترجمه]در قاموس آمده است: «العبد» هر انسانی است چه آزاده و چه برده. و نیز به معنای غلام است. و جمع آن «عبدون و عبید و أعبد و عباد و عبدان و عبدّان «با کسره و تشدید دال» و گوید:

ص: ۳۶۴

جفل الظلیم جفولاً» یعنی شترمرغ شتاب کرد و گریخت مانند «أجفل».

**[ترجمه]

«۱۲»

کا، الکافی الْعِدَّةُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ حُكَيْمٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الصَّيْرَفِيِّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي عُمْرَةِ الْقَضَاءِ شَرَطَ عَلَيْهِمْ أَنْ يَرْفَعُوا الْأَصْنَامَ مِنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةِ فَتَشَاغَلَ رَجُلٌ حَتَّى تَرَكَ السَّعْيَ حَتَّى انْقَضَتِ الْأَيَّامُ وَ أُعِيدَتِ الْأَصْنَامُ فَجَاءُوا إِلَيْهِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ فُلَاناً لَمْ يَسْعَ بَيْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةِ وَ قَدْ أُعِيدَتِ الْأَصْنَامُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَلا جُناحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِما (۱) أَيْ وَ عَلَيْهِمَا الْأَصْنَامُ (۲).

**[ترجمه]کافی: صیرفی از برخی از اصحاب ما از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: رسول الله با مشرکان شرط کرده بود که آن بت ها را بردارند و مردی از صحابه او به کاری مشغول شد و از سعی بین صفا و مروه باز ماند تا این که بت ها بازگردانده شد. پس برخی به نزد رسول الله صلی الله علیه و آله آمدند و از او پرسیدند: فلانی سعی صفا و مروه نکرده است، در حالی که بت ها بازگردانده شده است؟ امام صادق علیه السلام فرمود: از این رو بود که خداوند آیه: «إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ اللّه فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيه أَن يطَّوَّفَ بِهمَا» را نازل کرد که یعنی در حالی که بت ها در آن دو هستند. - . فروع کافی ۱ : ۲۸۵ -

**[ترجمه]

«۱۳»

کا، الکافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ وَ غَيْرِهِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا خَرَجَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله فِي غَزْوَةِ (۳) الْحُدَيْبِيَةِ خَرَجَ فِي ذِي الْقَعْدَةِ فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي أَحْرَمَ فِيهِ أَحْرَمُوا وَ لَبِسُوا السِّلَاحَ فَلَمَّا بَلَغَهُ أَنَّ الْمُشْرِكِينَ قَدْ أَرْسَلُوا إِلَيْهِ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ لِيَرُدَّهُ قَالَ ابْغُونِي (۴) رَجُلًا يَأْخُذُنِي عَلَى غَيْرِ هَذَا الطَّرِيقِ فَأُتِيَ بِرَجُلٍ مِنْ مُزَيْنَةَ أَوْ جُهَيْنَةَ فَسَأَلَهُ فَلَمْ يُوَافِقْهُ قَالَ ابْغُونِي (۵) رَجُلًا غَيْرَهُ فَأُتِيَ بِرَجُلٍ آخَرَ إِمَّا مِنْ مُزَيْنَةَ وَ إِمَّا مِنْ جُهَيْنَةَ قَالَ فَذَكَرَ لَهُ فَأَخَذَهُ مَعَهُ حَتَّى انْتَهَى إِلَى الْعَقَبَةِ فَقَالَ مَنْ يَصْعَدْهَا حَطَّ اللَّهُ عَنْهُ كَمَا حَطَّ اللَّهُ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَ لَهُمْ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئاتِكُمْ قَالَ فَابْتَدَرَهَا خَيْلُ الْأَنْصَارِ الْأَوْسُ وَ الْخَزْرَجُ قَالَ وَ كَانُوا أَلْفاً وَ ثَمَانِمِائَةٍ قَالَ فَلَمَّا هَبَطُوا إِلَى الْحُدَيْبِيَةِ إِذَا امْرَأَةٌ مَعَهَا ابْنُهَا عَلَى الْقَلِيبِ

فَسَعَی ابْنُهَا هَارِباً فَلَمَّا أَثْبَتَتْ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَرَخَتْ بِهِ هَؤُلَاءِ الصَّابِئُونَ لَیسَ عَلَیْکَ مِنْهُمْ بَأْسٌ فَأَتَاهَا

۱- صدر الحدیث: بعض أصحابنا قال: سئل أبو عبد اللّه علیه السلام عن السعی بین الصفا و المروه فریضه أم سنه؟ فقال: فریضه، قلت: أو لیس قال اللّه عزّ و جلّ: «فَلا جُناحَ عَلَیْهِ أَنْ یَطَّوَّفَ بِهِما» قال: کان ذلک فی عمره القضاء، ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله. اه.

۲- فروع الکافی ۱: ۲۸۵.

۳- فی وقعه خ ل.

۴- ابغوا لی خ ل.

۵- ابغوا لی خ ل.

رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَمَرَهَا فَاسْتَقَتْ دَلْواً مِنْ مَاءٍ فَأَخَذَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَشَرِبَ وَ غَسَلَ وَجْهَهُ فَأَخَذَتْ فَضْلَتَهُ فَأَعَادَتْهُ فِی الْبِئْرِ فَلَمْ تَبْرَحْ حَتَّی السَّاعَهِ وَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَرْسَلَ إِلَیْهِ الْمُشْرِكُونَ أَبَانَ بْنَ سَعِیدٍ (۱) فِی الْخَیْلِ فَكَانَ بِإِزَائِهِ ثُمَّ أَرْسَلُوا الْجَیْشَ (۲) فَرَأَی الْبُدْنَ وَ هِیَ تَأْكُلُ بَعْضُهَا أَوْبَارَ بَعْضٍ فَرَجَعَ وَ لَمْ یَأْتِ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَالَ لِأَبِی سُفْیَانَ یَا بَا سُفْیَانَ أَمَا وَ اللَّهِ مَا عَلَی هَذَا حَالَفْنَاكُمْ عَلَی أَنْ تَرُدُّوا الْهَدْیَ عَنْ مَحِلِّهِ فَقَالَ اسْكُتْ فَإِنَّمَا أَنْتَ أَعْرَابِیٌّ فَقَالَ أَ مَا وَ اللَّهِ لَتُخَلِّیَنَّ عَنْ مُحَمَّدٍ وَ مَا أَرَادَ أَوْ لَأَنْفَرِدَنَّ فِی الْأَحَابِیشِ (۳) فَقَالَ اسْكُتْ حَتَّی نَأْخُذَ مِنْ مُحَمَّدٍ وَلْثاً فَأَرْسَلُوا إِلَیْهِ عُرْوَهَ بْنَ مَسْعُودٍ وَ قَدْ كَانَ جَاءَ إِلَی قُرَیْشٍ فِی الْقَوْمِ الَّذِینَ أَصَابَهُمُ الْمُغِیرَهُ بْنُ شُعْبَهَ كَانَ خَرَجَ مَعَهُمْ مِنَ الطَّائِفِ وَ كَانُوا تُجَّاراً فَقَتَلَهُمْ وَ جَاءَ بِأَمْوَالِهِمْ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَبَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ یَقْبَلَهَا وَ قَالَ هَذَا غَدْرٌ وَ لَا حَاجَهَ لَنَا فِیهِ فَأَرْسَلُوا إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا عُرْوَهُ بْنُ مَسْعُودٍ قَدْ أَتَاكُمْ وَ هُوَ یُعَظِّمُ الْبُدْنَ قَالَ فَأَقِیمُوهَا فَأَقَامُوهَا فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ مَجِی ءَ مَنْ جِئْتَ قَالَ جِئْتُ أَطُوفُ بِالْبَیْتِ وَ أَسْعَی بَیْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَهِ وَ أَنْحَرُ هَذِهِ الْإِبِلَ وَ أُخَلِّی عَنْكُمْ وَ عَنْ لُحْمَانِهَا قَالَ لَا وَ اللَّاتِ وَ الْعُزَّی فَمَا رَأَیْتُ مِثْلَكَ رُدَّ عَمَّا جِئْتَ لَهُ إِنَّ قَوْمَكَ یُذَكِّرُونَكَ اللَّهَ وَ الرَّحِمَ أَنْ تَدْخُلَ عَلَیْهِمْ بِلَادَهُمْ بِغَیْرِ إِذْنِهِمْ وَ أَنْ تَقْطَعَ أَرْحَامَهُمْ وَ أَنْ تُجَرِّئَ عَلَیْهِمْ عَدُوَّهُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا أَنَا بِفَاعِلٍ حَتَّی أَدْخُلَهَا قَالَ وَ كَانَ عُرْوَهُ بْنُ مَسْعُودٍ حِینَ كَلَّمَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تَنَاوَلَ لِحْیَتَهُ وَ الْمُغِیرَهُ قَائِمٌ عَلَی رَأْسِهِ فَضَرَبَ بِیَدِهِ فَقَالَ مَنْ هَذَا یَا مُحَمَّدُ فَقَالَ هَذَا ابْنُ أَخِیكَ الْمُغِیرَهُ فَقَالَ یَا غُدَرُ وَ اللَّهِ مَا جِئْتُ إِلَّا فِی غَسْلِ سَلْحَتِكَ (۴) قَالَ فَرَجَعَ إِلَیْهِمْ فَقَالَ لِأَبِی سُفْیَانَ وَ أَصْحَابِهِ لَا وَ اللَّهِ مَا رَأَیْتُ مِثْلَ مُحَمَّدٍ رُدَّ عَمَّا جَاءَ لَهُ

۱- ذكر أصحاب السیر مكانه: «بدیل بن ورقاء» و لعله ارسل مره اخری.

۲- هكذا فی نسخه المصنّف و غیرها، و فیه وهم و الصحیح كما فی المصدر و كتب السیره: الحلیس.

۳- فی سیره ابن هشام: او لأنفرن بالاحابیش نفره رجل واحد.

۴- فی السیره: أی غدر! و هل غسلت سوأتك إلّا بالامس؟.

فَأَرْسَلُوا إِلَيْهِ سُهَيْلَ بْنَ عَمْرٍو وَ حُوَيْطِبَ بْنَ عَبْدِ الْعُزَّى فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأُثِيرَتْ فِي وُجُوهِهِمُ الْبُدْنُ فَقَالا مَجِيءَ مَنْ جِئْتَ قَالَ جِئْتُ لِأَطُوفَ بِالْبَيْتِ وَ أَسْعَى بَيْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةِ وَ أَنْحَرَ الْبُدْنَ وَ أُخَلِّيَ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَ لُحْمَانِهَا فَقَالا إِنَّ قَوْمَكَ يُنَاشِدُونَكَ اللَّهَ وَ الرَّحِمَ أَنْ تَدْخُلَ عَلَيْهِمْ بِلَادَهُمْ بِغَيْرِ إِذْنِهِمْ وَ تُقَطِّعَ أَرْحَامَهُمْ وَ تُجَرِّئَ عَلَيْهِمْ عَدُوَّهُمْ قَالَ فَأَبَى عَلَيْهِمَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَّا أَنْ يَدْخُلَهَا وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَرَادَ أَنْ يَبْعَثَ عُمَرَ (۱) فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ عَشِيرَتِي قَلِيلٌ وَ إِنِّي فِيهِمْ عَلَى مَا تَعْلَمُ وَ لَكِنِّي أَدُلُّكَ عَلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ انْطَلِقْ إِلَى قَوْمِكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَبَشِّرْهُمْ بِمَا وَعَدَنِي رَبِّي مِنْ فَتْحِ مَكَّةَ (۲) فَلَمَّا انْطَلَقَ عُثْمَانُ إِلَى أَبَانِ بْنِ سَعِيدٍ فَتَأَخَّرَ عَنِ السَّرْجِ (۳) فَحَمَلَ (۴) عُثْمَانَ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ دَخَلَ عُثْمَانُ فَأَعْلَمَهُمْ وَ كَانَتِ الْمُنَاوَشَةُ فَجَلَسَ سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ جَلَسَ عُثْمَانُ فِي عَسْكَرِ الْمُشْرِكِينَ وَ بَايَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْمُسْلِمِينَ وَ ضَرَبَ بِإِحْدَى يَدَيْهِ عَلَى الْأُخْرَى لِعُثْمَانَ وَ قَالَ الْمُسْلِمُونَ طُوبَى لِعُثْمَانَ قَدْ طَافَ بِالْبَيْتِ وَ سَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةِ وَ أَحَلَّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ مَا كَانَ لِيَفْعَلَ فَلَمَّا جَاءَ عُثْمَانُ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَ طُفْتَ بِالْبَيْتِ فَقَالَ مَا كُنْتُ لِأَطُوفَ بِالْبَيْتِ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَمْ يَطُفْ بِهِ ثُمَّ ذَكَرَ الْقَضِيَّةَ (۵) وَ مَا كَانَ فِيهَا

۱- ذكر ذلك أيضا أصحاب السير في كتبهم. فتراه في حاله هذا لا يجرأ على أن يأتي قريش، و يبلغهم رساله النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و يقول صريحا كما في سيره ابن هشام: «إني أخاف قريشا على نفسي» و لكن حين يرى انه التأم أمر الصلح يثب و يرفع عقيرته و يقول للنبي الأعظم صلّى اللّه عليه و آله: أ لست برسول اللّه؟ ألسنا بالمسلمين؟ أ و ليسوا بالمشركين؟ فعلام نعطى الدنيه في ديننا؟! هذا دأب الخليفه الثاني، يجبن في مواطن تحتاج الى التجرؤ و الشجاعه، و يتشجع في موطن تصلح فيه المداراه و الاناه.

۲- في السيره: بعثه الى أبي سفيان و اشراف قريش يخبرهم انه لم يأت لحرب، و انه انما جاء زائرا لهذا البيت و معظما له.

۳- في المصدر: عن السرح. اقول أي عن الماشيه.

۴- و حمل خ ل.

۵- القصه خ ل. أقول: يوجد ذلك في المصدر.

فَقَالَ لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ اكْتُبْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَقَالَ سُهَيْلٌ مَا أَدْرِي مَا الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ إِلَّا أَنِّي أَظُنُّ هَذَا الَّذِي بِالْيَمَامَةِ وَ لَكِنِ اكْتُبْ كَمَا يُكْتَبُ (۱) بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ قَالَ وَ اكْتُبْ هَذَا مَا قَاضَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله سُهَيْلَ بْنَ عَمْرٍو فَقَالَ سُهَيْلٌ فَعَلَى مَا نُقَاتِلُكَ يَا مُحَمَّدُ فَقَالَ أَنَا رَسُولُ اللَّهِ وَ أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ النَّاسُ أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ قَالَ اكْتُبْ فَكَتَبَ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ النَّاسُ أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَ كَانَ فِي الْقَضِيَّةِ إِنْ كَانَ (۲) مِنَّا أَتَى إِلَيْكُمْ رَدَدْتُمُوهُ إِلَيْنَا وَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله غَيْرُ مُسْتَكْرِهٍ عَنْ دِينِهِ وَ مَنْ جَاءَ إِلَيْنَا مِنْكُمْ لَمْ نَرُدَّهُ إِلَيْكُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَا حَاجَةَ لَنَا فِيهِمْ وَ عَلَى أَنْ يُعْبَدَ اللَّهُ (۳) فِيكُمْ عَلَانِيَةً غَيْرَ سِرٍّ وَ إِنْ كَانُوا لَيَتَهَادَوْنَ السُّيُورَ (۴) فِي الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ وَ مَا كَانَتْ قَضِيَّةٌ أَعْظَمَ بَرَكَةً مِنْهَا لَقَدْ كَادَ أَنْ يَسْتَوْلِيَ عَلَى أَهْلِ مَكَّةَ الْإِسْلَامُ فَضَرَبَ (۵) سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو عَلَى أَبِي جَنْدَلٍ ابْنِهِ فَقَالَ أَوَّلُ مَا قَاضَيْنَا عَلَيْهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ هَلْ قَاضَيْتُ عَلَى شَيْ ءٍ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ مَا كُنْتَ بِغَدَّارٍ قَالَ فَذَهَبَ بِأَبِي جَنْدَلٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ تَدْفَعُنِي إِلَيْهِ قَالَ وَ لَمْ أَشْتَرِطْ لَكَ قَالَ وَ قَالَ اللَّهُمَّ اجْعَلْ لِأَبِي جَنْدَلٍ مَخْرَجاً (۶).

**[ترجمه]کافی: معاویه بن عمار روایت کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در ماه ذی القعده به همراه یارانش از مدینه به سوی مکه خارج شد. این خروج آن‌ها به منعقد شدن صلح حدیبیه منجر شد. زمانی که به میقات رسیدند، رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم احرام بست. یارانش نیز به پیروی از ایشان احرام بستند و سلاح های خود را حمل کردند. زمانی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اطلاع یافت که مشرکان خالد بن ولید را برای بازگرداندن آن حضرت فرستاده اند، فرمود: برایم راهنمایی بیاورید که ما را از راهی غیر از مسیر حرکت خالد به مکه برساند. یارانش مردی از مزینه یا جهینه را آوردند. او آن‌ها را به عقبه رساند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: هر کس از آن (کوه عقبه) بالا برود، خداوند گناهانش را خواهد آمرزید، همچنان که گناهان بنی اسرائیل را مورد بخشش قرار داد و به آن‌ها فرمود: «ادْخُلُواْ الْبَابَ سُجَّدًا نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ» [سجده کنان از دروازه (شهر) در آیید تا گناهان شما را بر شما ببخشاییم] به همین دلیل گروه هایی از اوس و خزرج به بالای آن صعود کردند. گفته شده است: تعداد آن‌ها هزار و هشتصد نفر بود. زمانی که در حدیبیه فرود آمدند، ناگهان در آن جا زنی را به همراه پسرش دیدند. آن پسر با دیدن سپاه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شروع به فرار کرد. زمانی که آن زن فهمید، این سپاه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است، فرزندش را صدا زد و گفت: این‌ها پیروان دین دیگری شده اند. به تو کاری ندارند.

ص: ۳۶۵

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به سوی آن زن رفت و به او دستور داد تا از چاهی که در آن جا بود، آب بالا بکشد. آن زن یک سطل آب برای رسول خدا آورد. آن حضرت از آن آب نوشید و صورت مبارکش را شست. آن زن بقیه آب را به داخل چاه ریخت. از آن زمان تاکنون آن چاه خشک نشده است. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از آن مکان حرکت کرد. مشرکان ابان بن سعید را به همراه گروهی سوار کار به سوی حضرت فرستادند. ابان بن سعید در موازات او بود. قریشیان سپس حلیس را فرستادند. او حیوانات قربانی را دید که بعضی از آن‌ها از گرسنگی پشم های همدیگر را می خورند. به همین دلیل به مکه بازگشت و دیگر به سوی پیامبر و یارانش نیامد. او به ابوسفیان گفت: ای ابو سفیان! ما با همدیگر پیمان نبسته ایم که حیوانات اختصاص داده شده برای قربانی را باز گردانید. ابوسفیان در پاسخ گفت: ساکت شو! تو یک عرب بیابانگرد بیش نیستی. حلیس گفت: به خدا قسم! تو راه را بر محمد باز خواهی کرد و به آن چه او خواسته است گردن خواهی

نهاد، و گرنه من از تو جدا خواهم شد و به میان حبشی ها خواهم رفت. ابوسفیان پاسخ داد: ساکت شو تا با محمد پیمان سستی ببندیم. آن‌ها عروه بن مسعود را نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرستادند. او به همراه قومی که مغیره بن شعبه به آن‌ها حمله کرده بود در مکه ساکن شده بود. آن گروه، تاجر و در طائف ساکن بودند که مغیره تعدادی از آنها را به قتل رساند. به همین دلیل آنها اموالشان را برای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آوردند. آن حضرت از قبول آن امتناع کرد و فرمود: این خدعه و نیرنگ است و عادلانه نیست و ما بدان نیازی نداریم.

قریش عروه بن مسعود را نزد رسول خدا فرستادند. یارانش عرض کردند: این عروه بن مسعود است که به خدمتتان آمده است و معتقد است ورود ما به مکه کار خطرناکی است. رسول خدا فرمود: او را نزد من بیاورید. عروه نزد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم رفت و عرض کرد: ای محمد! چرا به مکه آمده ای؟ پیامبر فرمود: آمده ام تا کعبه را طواف کنم و سعی بین صفا و مروه را به جای آورم. قربانی کنم و گوشت آن را برایتان بر جای گذارم و بروم. عروه گفت: به لات و عزی قسم! نباید این کار را انجام بدهی. من کسی همچون تو را تاکنون ندیده ام. از همان راهی که آمده اید برگردید. قومت تو را به خدا و خویشاوندانت قسم می دهند که بی اجازه آنان، وارد شهرشان نشوی و پیوند خویشاوندی را پاره نکنی و باعث گستاخ شدن سایر اعراب نسبت به آن‌ها نشوی. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: تا زمانی که مناسک را به جای نیاوریم از این جا نمی رویم. عروه در هنگام صحبت کردن با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به ریش آن حضرت دست زد. مغیره که پشت سرش ایستاده بود با دستش او را زد. عروه گفت: ای محمد! این کیست؟ پیامبر فرمود: این برادرزاده ات مغیره است. عروه گفت: ای حقه باز! به خدا سوگند، تو فقط به این خاطر به این جا آمده ای که نجاست (کار زشت) خود را پاک کنی. عروه به میان قریش بازگشت و به ابوسفیان و یارانش گفت: به خدا قسم! گمان نمی کنم محمد از تصمیمش منصرف شود.

ص: ۳۶۶

به همین دلیل سهیل بن عمرو و حویطب بن عبدالعزی را به سوی آن حضرت فرستادند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دستور داد تا حیواناتی را که برای قربانی کردن با خودشان آورده بودند. به آن‌ها نشان دهند. آن دو از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم سئوال کردند: هدفتان از آمدن به مکه چیست؟ آن حضرت پاسخ داد: برای طواف خانه خدا، سعی بین صفا و مروه و قربانی کردن آمده ایم تا پس از آن، گوشت حیوانات قربانی شده را برای شما از خود بر جای بگذاریم و برویم. آن‌ها گفتند: قومت تو را به خداوند و رابطه خویشاوندی قسم می دهند که بدون اجازه آنان وارد شهرشان نشوی و پیوند خویشاوندی را پاره نکنی تا مبادا دشمنانشان بر آنها گستاخ شوند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم همچنان بر ورود به شهر اصرار کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم خواست عمر بن خطاب را به مکه بفرستد. عمر گفت: طایفه من بسیار کوچک است و چنان که می دانید من حامیان چندانی در آن جا ندارم. اما پیشنهاد می کنم عثمان را به آن جا بفرستید. آن حضرت نیز عثمان بن عفان را به مکه فرستاد و فرمود: به میان مؤمنان قومت برو و مژده ای را که خداوند مبنی بر فتح مکه به من داده است به اطلاع آن‌ها برسان. زمانی که عثمان به مکه رفت، با ابان بن سعید دیدار کرد. به همین دلیل، با تأخیر بازگشت. عثمان به همراه او به میان مسلمانان مکه رفت و جریان را به آن‌ها اطلاع داد و درگیری و جرّ و بحث اتفاق افتاد. در این مدت سهیل بن عمرو نیز همچنان نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم باقی مانده بود و عثمان به اردوگاه مشرکان رفته بود. مسلمانان با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بیعت کردند. آن حضرت دست چپش را به جای دست عثمان در

دست راست خودش گذاشت و آن را به عنوان بیعت او به شمار آورد. مسلمانان به یکدیگر می گفتند: خوشا به حال عثمان! بی شک تاکنون خانه خدا را طواف کرده و سعی میان صفا و مروه را به جای آورده و از احرام خارج شده است. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: قرار نبوده که او این کار را انجام دهد. زمانی که عثمان به میان مسلمانان بازگشت، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از او پرسید: آیا طواف خانه خدا را به جای آوردی؟ عثمان پاسخ داد: خیر. چگونه ممکن است در حالی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم طواف کعبه را انجام نداده است من اقدام به این کار کنم؟ سپس جریان تأخیرش در مکه را برای ایشان تعریف کرد.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم به امیرالمؤمنین علیه السلام دستور داد: بنویس: بسم الله الرحمن الرحیم.

سهیل گفت: من رحمن و رحیم را نمی شناسم. الا این که من فکر میکنم چیزی است در یمامه، مانند آن چه در گذشته می نوشتیم بنویس: باسمک اللهم.

پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: این پیمانی است میان رسول خدا و سهیل بن عمرو.

سهیل گفت: ای محمد! (اگر ما پیامبری تو را پذیرفته بودیم) پس ما بر سر چه با تو می جنگیم؟

پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: من محمد بن عبدالله پیامبر خدا هستم.

مردم نیز گفتند: شهادت می دهیم که تو پیامبر خدا هستی. سهیل گفت: این پیمانی است میان محمد بن عبدالله و سهیل بن عمرو. مردم فریاد زدند: شهادت می دهیم که محمد پیامبر خداست. از جمله مفاد آن پیمان این بود که هر گاه فردی از قریش به مدینه پناهنده می شد، پیامبر باید او را به مکه باز می گردند. اما چنان چه فردی از مسلمانان به قریش پناهنده می شد، آنها مجبور به بازگرداندن او نبودند.

همچنین به مسلمانان مکه حق بازگشت به دین شان داده شد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ما به کسی که از دین ما برگردد، نیازی نداریم. شرط ما این است که خداوند در میان شما، آشکارا عبادت شود و پنهانی نباشد و مسلمانان در مدینه بتوانند با مسلمانان مکه، ارتباط داشته باشند. این معاهده دارای برکات فراوانی بود و اسلام کم کم بر مکه حکمفرما شد.

سهیل بن عمرو پسرش ابو جندل را که اسلام آورده بود، مورد ضرب و شتم قرار داد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: این اولین پیمان شکنی شما قریش است. حضرت فرمود: آیا من پیمان شکنی کرده ام؟ سهیل گفت: ای محمد! من حقه باز نیستم. ابو جندل به میان مسلمانان فرار کرد. رسول خدا او را فرا خواند و خواست که او را به مکه بازگرداند. ابو جندل گفت: آیا مرا به آنها تحویل می دهی؟ پیامبر فرمود: این امر جزو مفاد پیمان صلح بوده است. آن گاه فرمود: خدایا برای ابو جندل! فرج و گشایشی به وجود بیاور! -. روضه کافی : ۳۲۲ - ۳۲۷ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری یقال ابغنی کذا بهمزه الوصل أی اطلب لی و أبغنی بهمزه القطع أی أعنی علی الطلب قوله أو من جهینه الترديد من الراوی فی الموضعین و یقال أثبته أی عرفه حق المعرفه و یقال صبأ فلان إذا خرج من

ص: ۳۶۸

۱- فی المصدر کما نکتب.

۲- إن من کان خ ل أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۳- نعبد اللّه خ ل.

۴- الستور خ ل.

۵- فیه و فی مواضع من الحدیث اختصارا ما من الراوی، او من الامام، تقدم تفصیله فیما قبل.

۶- روضه الکافی: ۳۲۲- ۳۲۷.

دين إلى غيره (۱) قوله عليه السلام فلم تبرح أى لم يزل الماء من تلك البئر قوله عليه السلام فكان بإزائه أى أتى حتى قام بحذاء النبى صلى الله عليه و آله أو المراد أنه كان قائد عسكر المشركين كما أنه صلى الله عليه و آله كان قائد عسكر المسلمين قوله و هى تأكل كنايه عن كثرتها و ازدحامها و اجتماعها قوله حالفناكم لأنهم كان وقع بينهم الحلف على معاداه النبى صلى الله عليه و آله أو على تعاونهم مطلقا.

قوله أو لأنفردن فى الأحابيش أى أعتزل معهم عنكم و أمنعهم عن معاونتكم.

قال الجزرى فى حديث الحديبيه أن قريشا جمعوا لك الأحابيش هى أحياء من القاره انضموا إلى بنى ليث فى محاربتهم قريشا و التحبش التجمع و قيل حالفوا قريشا تحت جبل يسمى حبشيا فسموا بذلك.

و قال الفيروزآبادى حبشى بالضم جبل بأسفل مكه و منه أحابيش قريش لأنهم تحالفوا بالله إنهم ليد على غيرهم ما سجا ليل و وضح نهار و ما رسا حبشى انتهى.

و الولث العهد بين القوم يقع من غير قصد أو يكون غير مؤكد.

قوله و قد كان جاء كانت هذه القصه على ما ذكره الواقدى أنه ذهب المغيره مع ثلاثه عشر رجلا من بنى مالك إلى مقوقس سلطان الإسكندريه و فضل مقوقس بنى مالك على المغيره فى العطاء فلما رجعوا و كانوا فى الطريق شرب بنو مالك ذات ليله خمرا و سكروا فقتلهم المغيره حسدا و أخذ أموالهم و أتى النبى صلى الله عليه و آله و أسلم فقبل صلى الله عليه و آله إسلامه و لم يقبل من ماله شيئا و لم يأخذ منه الخمس لغدره فلما بلغ ذلك أبا سفيان أخبر عروه بذلك فأتى عروه رئيس بنى مالك و هو مسعود بن عمره فكلمه فى أن يرضى بالديه فلم يرض بنو مالك بذلك و طلبوا القصاص من عشائر المغيره و اشتعلت بينهم نائره الحرب فأطفأها عروه بلطائف حيله و ضمن ديه

۱- و كانت العرب تسمى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله الصابئ لانه خرج من دين قريش الى دين الإسلام، و يسمون المسلمين الصباه.

الجماعه من ماله فضمير الفاعل فی قوله جاء راجع إلی عروه و قوله فی القوم أی لأن یتکلم و یشفع فی الأمر المقتولین و الضمیر فی خرج راجع إلی المغیره قوله فأرسلوا أی قریش عروه إلی رسول الله صلی الله علیه و آله لذلک فقالوا أی الصحابه أو ضمیر أرسلوا أیضا راجع إلی الصحابه أی الذین کانوا بإزاء العدو قوله ما رأیت مثلک هذا تعجب منه أی کیف یکون مثلک فی الشرافه و عظم الشأن مردودا عن مثل هذا المقصد الذی لا ینبغی أن یرد عنه أحد.

قوله إلا فی غسل سلحتک قال فی المغرب السلح التغوط أقول الظاهر أن جئت بصیغه المتکلم أی جئت الآن أو قبل ذلک عند إطفاء نائره الفتنه لإصلاح قبائح أعمالک و یمکن أن یقرأ بصیغه الخطاب أی لم یکن مجیئک إلی النبی صلی الله علیه و آله للإسلام بل للهرب مما صنعت من الخیانه و أتیت من الجنایه. (۱) قوله و کانت المناوشه المناوشه المناوله فی القتال أی کان المشرکون فی تهیئه القتال قوله و ضرب بإحدی یدیه لعله صلی الله علیه و آله إنما فعل ذلک لتتأکد علیه الحجه و العهد و المیثاق فیستوجب بنکثه أشد العذاب کما قال تعالی فیه و فی أخویه و أضرابهم فَمَنْ نَکَثَ فَإِنَّما یَنْکُثُ عَلی نَفْسِهِ (۲) قوله ثم ذکر لعله کلام الراوی أی ثم ذکر الصادق القضیه و کتابه الکتاب و ما جری فیها و ترک الراوی ذکرها اختصارا و یحتمل أن یکون کلامه أی ثم ذکر عثمان ما جری بینه و بین قریش من حبسه و منعه عن الرجوع أو من طلبهم الصلح أو إصرارهم فی عدم دخوله صلی الله علیه و آله فی تلک السنه.

قوله هذا الذی بالیمامه إنهم کانوا یقولون لمسیلمه رحمان الیمامه.

قوله صلی الله علیه و آله و إن کانوا لیتهادون الستور فی بعض النسخ بالتاء المثناه الفوقانیه و فی بعضها بالمثناه التحتانیه فعلی الأول هو جمع الستر المعلق علی الأبواب و غیرها و علی الثانی إما المراد السیر المعروف المتخذ من الجلود أو نوع من الثیاب قال

۱- و لعلّ ذلک اظهر.

۲- الفتح: ۱۰.

الفیروزآبادی السیر بالفتح الذی یقد من الجلود و الجمع سیور و قال الجوهری السیر من الثیاب الذی فیه خطوط کالسیور و علی التقادیر هذا کلام الصادق علیه السلام لبیان ثمره تلک المصالحه و کثره فوائدها بأنها صارت موجبه لأمن المسلمین بحیث کانوا یبعثون الهدایا من المدینه إلی مکه من غیر منع و رعب و رغب أهل مکه فی الإسلام و أسلم جم غفیر منهم من غیر حرب قوله صلی الله علیه و آله و هل قاضیت علی شی ء أی لم یتم الصلح و لم یکتب الکتاب بعد فلیس هذا داخلا فیما نقاضی علیه قوله صلی الله علیه و آله و لم أشترط لک أی لیس هذا شرطا یخصک بل هذا ما قاضینا علیه لمصلحه عامه المسلمین و لا بد من ذلک أو لم تکن داخلا فیه لمجیئک قبل تمام الکتاب لکن هؤلاء یجبروننا علیه أو ما کنت اشترطت لک علیهم أن تکون مستثنی من ذلک و لا یمکننا الغدر معهم و لعله أظهر و یحتمل علی بعد أن یکون استفهاما إنکاریا أی أ لم أشترط لک و أعدک بالنجاه منهم قریبا.

أقول: إنما أوردت آیات عمره القضاء و أخبارها فی هذا الباب لاشتراک بعض الآیات و الأخبار و شده الارتباط بینهما و سیأتی لها ذکر فی موضعه إن شاء الله تعالی (۱).

**[ترجمه]جزری گوید: گفته می‌شود «ابغنی بکذا» با همزه وصل یعنی برای من بخواه. و «أبغنی» با همزه قطع یعنی مرا در خواسته‌ام یاری بنما. «أو من جهینۀ» تردیدی از جانب راوی است در باره این دو مکان. و گفته می‌شود: «أثبته» یعنی به خوبی او را شناختم. و گفته می‌شود: «صبأ فلان» هرگاه از دینی

ص: ۳۶۸

به دین دیگری درآید. «فلم تبرح» یعنی آب از آن چاه نلغزید. «فکان بإزائه» یعنی تا اینکه روبه روی پیامبر قرار گرفت و مقصود این است که او فرمانده لشگر مشرکان بود همانطور که فرمانده لشکر مسلمانان نیز بود. «و هی تأکل» کنایه از کثرت و شلوغی و گردهمایی آن است. «حالفناکم» زیرا آنان برای دشمنی با پیامبر با هم پیمان بسته بودند، یا بر همکاری آنان به صورت مطلق پیمان بسته بودند.

«أو لأنفردنّ فی الأحابیش» یعنی با آنان از شما کناره‌گیری می‌کنم و آنان را از یاری شما منع می‌کنم.

جزری گوید: در حدیث حدیبیه آمده است: «إنّ قریضاً جمع لک الأحابیش» اینان قبیله‌های از قارۀ بودند که به بنی لیث در جنگ با قریش ملحق شده بودند. «التحبّش» یعنی تجمع و گردهمایی. و گفته شده: اینان در کنار کوهی به نام حبیش با قریش پیمان بستند از این روی به این اسم معروف شدند.

فیرزآبادی گوید: «حُبشیّ» با ضمه کوهی در پایین مکه بود. و از همین کلمه احابیش قریش است زیرا آنان بر خدا پیمان بستند که تا زمانی که شب پایدار است و روز می‌درخشد و کوه حبشیّ پابرجا است، بر علیه دشمنان آن‌ها بایستند.

«الولث» عهد و پیمانی است که در میان قوم بدون برنامه‌ریزی و به صورت غیر عمدی بسته می‌شود، یا عهد و پیمان سست و غیر موکّد است.

اینکه گفته است: «و قد کان جاء» این داستان بر اساس آنچه واقدی ذکر کرده اینگونه است که: مغیرهٔ همراه با سیزده مرد از بنی مالک به نزد مقوقس پادشاه اسکندریه رفت و و مقوقس بنی مالک را بر مغیره در عطا برتری داد و هنگام برگشت در میان راه بودند که بنی مالک یک شب می خوردند و مست شدند و مغیره از روی حسد همه را کشت و اموال آن ها را یک جا برداشت و نزد پیامبر آمد و مسلمان شد، پیامبر اسلام او را پذیرفت و از آن مال چیزی را قبول نکرد و خمس آن را هم نگرفت چون مغیره با همسفرانش دغلی کرده بود و چون گزارش کار او به ابو سفیان رسید یادداشتی در این باره به عروه تسلیم کرد و عروه نزد رئیس بنی مالک آمد که او را مسعود بن عمره می گفتند و با او وارد گفتگو شد که به دیه راضی شوند و بنی مالک به دیه راضی نشدند و درخواست قصاص از عشایر مغیره کردند و میان آن ها جنگ درگرفت و عروه به تدبیر خود آن را خاموش کرد

ص: ۳۶۹

و از مال خود دیه آن کشته ها را عهده دار شد. پس ضمیر فاعل در «جاء» به عروهٔ برمی گردد و «فی القوم» یعنی تا در باره مساله کشته‌ها صحبت کند و در این باره میانجیگری کند. مرجع ضمیر در «خرج» مغیرهٔ است. «فارسلوا» یعنی قریش عروهٔ را به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرستادند. «فقالوا» یعنی صحابه گفتند. یا اینکه ضمیر «ارسلوا» نیز به صحابه برگردد یعنی آن دسته از یاران پیامبر که در مقابل دشمن بودند. «ما رایت مثلک» این عبارت اظهار تعجب و شگفتی است یعنی چگونه ممکن است کسی همچون تو که از این جایگاه شرافت و بزرگی برخوردار است از این هدف باز بماند هدف و مقصودی که شایسته نیست هیچ کس از انجام آن دست بکشد؟!

«الا فی غسل سلحتک» در المغرب گوید: «السلح» به معنای مدفوع است. می گویيم: به ظاهر «جئت» با صیغه متکلم است یعنی اکنون یا پیش از این در هنگام خاموش کردن آتش فتنه آمده‌ام تا کارهای زشت تو را اصلاح کنم. و نیز می‌توان با صیغه مخاطب خواند، یعنی: آمدن تو به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم برای پذیرش اسلام نبوده است بلکه به خاطر فرار از خیانتی است که انجام داده‌ای و جنایتی که مرتکب شده‌ای. «و کانت المناوشه» مناوشهٔ یعنی درگیری در جنگ، یعنی مشرکان آماده نبرد بودند. «و ضرب باحدی یدیه» این برای آن بوده است که حجت و عهد و پیمان بر او تمام شود و به خاطر شکستن پیمان مستوجب اشدّ عذاب گردد چنانکه خداوند متعال در باره او و دوستانش و امثال او فرموده است: «فَمَن نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَى نَفْسِهِ»

«ثم ذکر» چه بسا سخن راوی باشد یعنی سپس امام صادق علیه السلام مقضیه و نوشتن معاهده‌نامه و ماجراهای آن را بیان کرد. و راوی به جهت خلاصه گویی آن را نیاورده است. و نیز ممکن است سخن او باشد یعنی سپس عثمان ماجرای خود را با قریش از حبس و منع از رجوع و یا طلب صلح و اصرار بر منع از دخول به مکه در این سال را برای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بیان کرد.

«هذا الذی بالیمامهٔ» آنان به مسیلمه کذاب می گفتند: «رحمن الیمامهٔ».

این فرموده پیامبر «و إن کانوا لیتهادون الستور» در برخی نسخه‌ها با تاء «الستور» و در برخی نسخه‌ها با یاء «السیور» آمده است

بر اساس وجه اول جمع الستر که بر درها و چیزهای دیگر آویزان می‌کنند، و بر اساس وجه دوم یا مقصود «السیر» چرم معروفی است که از پوست می‌گیرند، یا نوعی پیراهن است.

ص: ۳۷۰

فیروزآبادی گوید: «السَیر» با فتحه چیزی است که از پوست می‌کَنند و جمع آن «السیور» است. جوهری گوید: «السیر» لباس‌هایی راه‌راه شبیه سیور است. بر اساس تقدیرهای مذکور، این عبارت سخن امام صادق علیه السلام است برای بیان ثمره و دستاورد این صلح و فوائد بسیار آن که موجب امنیت مسلمانان شد به نحوی که بدون هیچ ترس و ممانعتی قربانی‌ها را از مدینه به مکه می‌فرستادند و مردم مکه به اسلام تمایل پیدا کردند و بدون اینکه جنگی صورت بگیرد گروهای بیشماری از آنان مسلمان شدند. «و هل قاضیت علی شی ء» یعنی هنوز قرارداد امضا نشده و کار صلح به پایان نرسیده است و این موضوع داخل در قرارداد نشده است «و لم اشترط لک» یعنی این شرط و قرار مخصوص تو نیست و شامل همه است و به منظور مصلحت عمومی مسلمانان ما آن را پذیرفتیم و تو هم ناچاری آن را بپذیری، یا به این معنا که تو داخل در این صلحنامه نمی‌شوی به این خاطر که پیش از اتمام آن آمده‌ای، اما اینان ما را بر این مجبور کردند، یا اینکه من با آن‌شرط نبسته‌ام که تو را از این صلحنامه مستثنی کنم و این اجازه را نداریم که به آنان نیرنگ بزنیم. و شاید این معنای اخیر آشکارتر باشد و با احتمال بعیدی ممکن است استفهام انکاری باشد، یعنی آیا من با تو شرط نبستم و عهد نکردم که به زودی تو را از دستشان نجات می‌دهم.

می‌گویم: آیات و روایت‌های مربوط به عمره قضا را در این باب آوردم به این خاطر که برخی از آیات و روایت‌ها با هم مشترک‌اند و ارتباط تنگاتنگی با هم دارند و در ادامه ان شاء الله در باب مربوط بدان مطالبی را ذکر خواهیم کرد.

**[ترجمه]

«۱۴»

وَ رُوِیَ فِی جَامِعِ الْأُصُولِ مِنْ صِحَاحِهِمْ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ: اعْتَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی ذِی الْقَعْدَهِ فَأَبَی أَهْلُ مَکَّهَ أَنْ یَدَعُوهُ یَدْخُلُ مَکَّهَ حَتَّی قَاضَاهُمْ عَلَی أَنْ یَدْخُلَ یَعْنِی مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ یُقِیمُ فِیهَا ثَلَاثَهً فَلَمَّا کَتَبُوا الْکِتَابَ کَتَبُوا هَذَا مَا قَاضَی عَلَیْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالُوا مَا نُقِرُّ بِهَا فَلَوْ نَعْلَمُ أَنَّکَ رَسُولُ اللَّهِ مَا مَنَعْنَاکَ وَ لَکِنْ أَنْتَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ أَنَا رَسُولُ اللَّهِ وَ أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ لِعَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ امْحُ رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ لَا وَ اللَّهِ لَا أَمْحُوکَ أَبَداً فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَیْسَ یُحْسِنُ یَکْتُبُ

ص: ۳۷۱

۱- و قد فصل المقریزی فی الامتاع قضیه الحدیبیه: و فیه فوائد جمه، لا یمکننا الایعاز إلیها لعجله الطابع، راجعه. و فیه: شده نکیر عمر بن الخطّاب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله کرارا و قضیه شکه و خشیته من ان یفتضح عند الناس بنزول آیه فی حقه.

فَكَتَبَ (۱) هَذَا مَا قَاضَی عَلَیْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ لَا یُدْخِلُ مَکَّهَ السِّلَاحَ إِلَّا السَّیْفَ فِی الْقِرَابِ وَ أَنْ لَا یَخْرُجَ مِنْ أَهْلِهَا بِأَحَدٍ إِنْ أَرَادَ أَنْ یَتْبَعَهُ (۲) وَ أَنْ لَا یَمْنَعَ مِنْ أَصْحَابِهِ أَحَداً إِنْ أَرَادَ أَنْ یُقِیمَ بِهَا فَلَمَّا دَخَلَهَا وَ مَضَی الْأَجَلُ أَتَوْا عَلِیّاً (۳) فَقَالُوا قُلْ لِصَاحِبِکَ اخْرُجْ عَنَّا فَقَدْ مَضَی الْأَجَلُ فَخَرَجَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فَتَبِعَتْهُ (۴) ابْنَهُ حَمْزَهَ تُنَادِی یَا عَمِّ یَا عَمِّ فَتَنَاوَلَهَا عَلِیٌّ وَ قَالَ لِفَاطِمَهَ دُونَکِ بِنْتُ عَمِّکِ فَحَمَلَتْهَا فَاخْتَصَمَ فِیهَا (۵) عَلِیٌّ وَ زَیْدٌ وَ جَعْفَرٌ قَالَ عَلِیٌّ أَنَا أَخَذْتُهَا

۱- هذا یخالف ما تقدم من الروایات و أقوال أهل السیر من ان الکاتب کان علیّ بن أبی طالب علیه السلام، و الصحیح: فاخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فمحاه فکتب أی علیّ بن أبی طالب.

۲- هذا الحدیث منفرد بذلک الشرط و ما بعده، و لم نعرف فی غیره.

۳- قال ابن إسحاق: فاقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بمکّه ثلاثا فاتاه حویطب بن عبد العری بن أبی قیس بن عبد ود بن نصر بن مالک بن حسل فی نفر من قریش فی الیوم الثالث، و کانت قریش قد وکلته بإخراج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله من مکّه، فقالوا له: انه قد انقضی اجلک فاخرج عنا، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله: «و ما علیکم لو ترکتمونی فاعرست بین اظهرکم و صنعنا لکم طعاما فحضرتموه» قالوا: لا حاجه لنا فی طعامک فاخرج عنا. راجع سیره ابن هشام ۳: ۴۲۶، و سنشیر الی تزویجه صلّی اللّه علیه و آله میمونه.

۴- فی الامتاع: و کلم علیّ بن أبی طالب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی عماره بنت حمزه و کانت مع امها سلمی بنت عمیس بمکّه، فقال: علام نترک بنت عمنا یتیمه بین ظهرانی المشرکین؟ فخرج بها حتّی إذا دنوا من المدینه، اراد زید بن حارثه- و کان وصی حمزه و أخاه اخوه المهاجرین أن یأخذها من علی، و قال: أنا احق بها، ابنه اخی، فقال جعفر بن أبی طالب: الخاله والده، و انا احق بها لمکان خالتها عندی، اسماء بنت عمیس، فقال علی رضوان اللّه علیهم: الا أراکم فی ابنه عمی، و انا أخرجتها من بین اظهر المشرکین، و لیس لکم إلیها نسب دونی، و انا احق بها منکم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «أحکم بینکم، اما انت یا زید فمولی اللّه و رسوله، و اما انت یا علی فاخی و صاحبی، و اما انت یا جعفر فتشبه خلقی و خلقی: و انت یا جعفر أولی بها، تحتک خالتها، و لا تنکح المرأه علی خالتها و لا عمتها» فقضی بها لجعفر، فقام جعفر فحجل حول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله فقال: «ما هذا یا جعفر؟» قال: یا رسول اللّه کان النجاشیّ إذا ارضی أحدا قام فحجل حوله، فقال علی رضی اللّه عنه: تزوجها یا رسول اللّه قال: «هی ابنه اخی من الرضاعه».

۵- فی کفالتها و تربیتها.

قَالَ الْحُمَيْدِيُّ أَنَا أَحَقُّ (۱) بِهَا وَ هِيَ بِنْتُ عَمِّي وَ قَالَ جَعْفَرٌ بِنْتُ عَمِّي وَ خَالَتُهَا تَحْتِي وَ قَالَ زَيْدٌ بِنْتُ أَخِي فَقَضَى بِهَا النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله لِخَالَتِهَا وَ قَالَ الْخَالَةُ بِمَنْزِلَهِ الْأُمِّ وَ قَالَ لِعَلِيٍّ أَنْتَ مِنِّي وَ أَنَا مِنْکَ وَ قَالَ لِجَعْفَرٍ أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَ خُلُقِي وَ قَالَ لِزَيْدٍ أَنْتَ أَخُونَا وَ مَوْلَانَا (۲).

**[ترجمه]در جامع الاصول از براء بن عازب روایت شده که گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در ماه ذی قعده به عمره رفت اما مردم مکه نپذیرفتند که به آن حضرت اجازه ورود به مکه را بدهند مگر اینکه برای ورود به مکه با آن‌ها معاهده ببندد، مقصودشان برای ورود از سال آینده بود تا سه روز در مکه بماند. چون معاهده را نوشتند، اینگونه درج کردند: «این معاهده‌ای است که محمد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم انجام می‌دهد» گفتند: ما به این اعتراف نمی‌کنیم و آن را نمی‌پذیریم، چرا که اگر می‌دانسیم تو فرستاده خدایی مانع ورود تو به مکه نمی‌شدیم اما تو محمد پسر عبد الله هستی. فرمود: «من فرستاده خدا و من پسر عبد الله هستم.» سپس به علی بن ابی طالب علیه السلام فرمود: کلمه «رسول الله» را از آن پاک کن. گفت: نه به خدا سوگند، هرگز آن را پاک نمی‌کنم. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دوات را گرفته و با وجود اینکه کتابت را به خوبی نمی‌دانست،

ص: ۳۷۱

نوشت: «این معاهده‌ای است که محمد پسر عبدالله انجام می‌دهد که با سلاح وارد مکه نشود مگر اینکه در غلاف باشد و کسی از مردم مکه را اگر بخواهد از او پیروی کند، با خود بیرون نبرد و مانع از اقامت هیچ یک از یاران خود - اگر بخواهند - در مکه نشود.» هنگامی که پیامبر وارد مکه شد و مهلت سه روزه به پایان رسید به نزد علی علیه السلام آمدند و گفتند: به دوستت بگو از شهر ما بیرون برود زیرا مهلت او تمام شده است. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بیرون رفت و دختر حمزه به دنبال آن حضرت آمد و فریاد می‌زد: ای عمو ای عمو. علی علیه السلام او را گرفت و به فاطمه علیها السلام گفت: دختر عمویت را بگیر. فاطمه علیها السلام او را گرفت و علی علیه السلام و زید و جعفر در باره کفالت و تربیت او به مخاصمه پرداختند. علی علیه السلام فرمود: من او را گرفتم.

ص: ۳۷۲

حمیدی گوید: من نسبت به او سزاوارترم زیرا او دختر عمویم است. جعفر گفت: او دختر عمویم است و خاله او همسر من است. زید گفت: او برادرزاده‌ام است. پیامبر به نفع خاله او حکم داد و فرمود: «خاله به منزله مادر است.» و به علی علیه السلام فرمود: «تو از منی و من از توام.» و به جعفر فرمود: «خلقت و اخلاق تو شبیه من است.» و به زید فرمود: «تو برادر و خدمتکار ما هستی.»

**[ترجمه]

«۱۵»

أقول ذکر ابن الأثیر فی الکامل فی حوادث السنه السادسه فیها نزلت سوره الفتح و هاجر إلی رسول الله صلی الله علیه و آله نسوه

مؤمنات فیهن أم کلثوم ابنه عقبه بن أبی معیط فجاء أخواها عماره و الولید یطلبانها فأنزل الله فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِناتٍ فَلا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَی الْکُفَّارِ (۳) فلم یرسل امرأه مؤمنه إلی مکه و أنزل الله وَ لا تُمْسِکُوا بِعِصَمِ الْکَوافِرِ (۴) فطلق عمر بن الخطاب امرأتین له.

و فیها کانت سریه عکاشه بن محصن فی أربعین رجلا إلی الغمر فنذر القوم (۵) بهم فهربوا فسعت الطلائع فوجدوا مائتی بعیر فأخذوها إلی المدینه و کانت فی ربیع الآخر.

و فیها کانت سریه محمد بن مسلمه أرسله رسول الله صلی الله علیه و آله فی عشره فوارس فی ربیع الأول إلی بنی ثعلبه بن سعد فکمن القوم له حتی نام هو و أصحابه فظهروا علیهم فقتل أصحابه و نجا هو وحده جریحا.

۱- أی قال علیّ علیه السلام.

۲- لم یکن عندی جامع الأصول حتّی نرجع إلیه. أقول: و کانت من حوادث تلک السنه تزویجه صلّی اللّه علیه و آله میمونه، بنت الحارث زوجها صلّی اللّه علیه و آله حین الاحرام، أو بعده علی قولین، و کان الذی زوجه ایاها العباس بن عبد المطلب، و کانت جعلت امرها الی اختها أم الفضل، و کانت أم الفضل تحت العباس، فجعلت أم الفضل امرها الی العباس، فزوجها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بمکّه، و اصدقها عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله اربعمائه درهم، فخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله (حین ابی المشرکون ان یقیم و یعرس) و خلف ابا رافع مولاه علی میمونه حتّی اتاه بها بسرف، فبنی بها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله هنالک. قاله ابن هشام فی السیره ۳: ۴۲۶.

۳- الممتحنه: ۱۰.

۴- الممتحنه: ۱۰.

۵- نذر کعلم لفظا و معنی. منه قدّس سرّه.

و فيها كانت سريه أبى عبيده بن الجراح إلى ذى القصه فى ربيع الآخر فى أربعين رجلا فهرب أهله منهم و أصابوا نعما و رجلا فأسلم فتركه رسول الله صلى الله عليه و آله.

و فيها كانت سريه زيد بن حارثه بالجموم فأصاب امرأه من مزينه اسمها حليمه فدلتهم على محله من محال بنى سليم فأصابوا نعما و شاء و أسراء فيهم زوجها فأطلقها رسول الله صلى الله عليه و آله و زوجها معها.

و فيها سريه زيد أيضا إلى العيص فى جمادى الأولى.

و فيها أخذت الأموال التى كانت مع أبى العاص بن الربيع و استجار بزينب بنت رسول الله صلى الله عليه و آله فأجارته كما تقدم.

و فيها سريه زيد أيضا إلى الطرف فى جمادى الآخره فى بنى تغلبه (۱) فى خمسه عشر رجلا فهربوا منه و أصاب من تميم (۲) عشرين بعيرا.

و فيها سريه زيد بن حارثه إلى خمس (۳) فى جمادى الآخره و سببها أن رفاعه بن زيد الجدلى (۴) ثم الضبى قدم على رسول الله صلى الله عليه و آله فى هدنه الحديبيه و أهدى لرسول الله صلى الله عليه و آله غلاما و أسلم فحسن إسلامه و كتب له رسول الله صلى الله عليه و آله كتابا إلى قومه يدعوهم إلى الإسلام فأسلموا ثم ساروا إلى الحره (۵) ثم إن دحيه بن خليفه أقبل من الشام من عند قيصر (۶) حتى إذا كان بأرض حذام أغار إليه الهنيد و ابنه العوص الصليعيان (۷) و هو بطن من حذام فأخذا كل شى ء معه فبلغ ذلك

ص: ۳۷۴

۱- فى المصدر: بنى ثعلبه و هو الصحيح.

۲- هكذا فى النسخ و الصحيح كما فى المصدر: فأصاب من نعمهم عشرين بعيرا.

۳- هكذا فى النسخ، و الصحيح: حسمى بالكسر ثمّ السكون، و هى ارض ببادیه الشام بينها و بين وادى القرى ليلتان، و أهل تبوك يرون جبل حسمى فى غربيهم و فى شرقيهم شرورى، و بين وادى القرى و المدينه ست ليال قاله ياقوت فى معجم البلدان.

۴- فى المصدر: الجذامى.

۵- فى المصدر: الى حره الرجلاء.

۶- زاد فى المصدر: و قد اجازه بمال و كساه.

۷- فى المصدر: الهنيد بن عوض و ابنه عوض بن الهنيد الضليعيان. و فى سيره ابن هشام ۴:

نفرا من بنی الضب (۱) قوم رفاعه ممن کان أسلم فنفروا إلی الهنید و ابنه فلقوهم فاقتتلوا فظفر بنو الضب (۲) و استنقذوا کل شی ء کان أخذ من دحیه و ردوه علیه فخرج دحیه حتی لقی رسول الله صلی الله علیه و آله و طلب منه دم الهنید و ابنه العوص فبعث رسول الله صلی الله علیه و آله إلیهم (۳) زید بن حارثه فی جیش فأغاروا (۴) و جمعوا ما وجدوا من مال و قتلوا الهنید و ابنه فلما سمع ذلک بنو الضب (۵) رهط رفاعه سار بعضهم إلی زید بن حارثه فقالوا إنا قوم مسلمون فقال زید نادوا (۶) فی الجیش أن الله حرم علینا ما أخذ من طریق القوم الذین جاءوا منها (۷) و أراد أن یسلم إلیهم سبایاهم فأخبره بعض أصحابه عنهم بما أوجب أن یحتاط فتوقف فی تسلیم السبایا و قال هم فی حکم الله تعالی و نهی الجیش أن یهبطوا وادیهم و عاد أولئک الرکب إلی رفاعه بن زید لم یشعر (۸) بشی ء من أمرهم فقال له بعضهم إنک لجالس تحلب المعزی و نساء حذام (۹) أساری فسار رفاعه و القوم معه إلی المدینه و عرض کتاب رسول الله صلی الله علیه و آله علیه فقال کیف أصنع بالقتیل فقالوا لنا من کان حیا و من قتل فهو تحت أقدامنا (۱۰) فأجابهم إلی ذلک و أرسل معهم علی بن أبی طالب إلی زید بن حارثه فرد علی القوم ما لهم حتی کانوا ینتزعون لبد المرأه من تحت الرجل. (۱۱)

ص: ۳۷۵

۱- فی المصدر و السیره و الامتاع: بنی الضبیب.

۲- فی المصدر و السیره و الامتاع: بنی الضبیب.

۳- فی المصدر: فخرج دحیه حتّی قدم علی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله فاخبره خبره فارسل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله الیهم.

۴- فی المصدر: فاغاروا بالفضافض.

۵- تقدم ان الصحیح: بنو الضبیب.

۶- فی المصدر: فقال زید: فاقرءوا أم الکتاب فقرأها حسان بن مله فقال زید: نادوا.

۷- فی السیره: ان اللّه قد حرم علینا ثغره القوم التی جاءوا منها الامن ختر.

۸- فی المصدر: و عاد اولئک الرکب الجذامیون الی رفاعه بن زید و هو بکراع ربه.

۹- فی المصدر: و نساء جذام اساری قد غرهن کتابک الذی جئت به. فسار.

۱۰- زاد فی المصدر: یعنون ترکوا الطلب به.

۱۱- الکامل ۲: ۱۴۱ و ۱۴۲ و فی آخره: و أطلق الأساری. أقول: ذکر ابن هشام تلک السریه مفصلا فی السیره ۳: ۲۸۵- ۲۹۰. و المقریزی فی الامتاع: ۲۶۶ و ۲۶۷. راجعهما ففیهما مزید فائده.

و فیها سریه زید أیضا إلی وادی القری فی رجب. (۱) و فیها سریه عبد الرحمن بن عوف إلی دومه الجندل فی شعبان فأسلموا فتزوج عبد الرحمن تمامه بنت الإصبع (۲) رئیسهم و هی أم أبی سلمه.

و فیها سریه علی بن أبی طالب علیه السلام إلی فدک فی شعبان فی مائه رجل و ذلک أن رسول الله صلی الله علیه و آله بلغه أن حیا من بنی سعد قد تجمعوا له یریدون أن یمدوا أهل خیبر فسار إلیهم علی علیه السلام فأصاب عینا لهم فأخبره أنهم ساروا إلی أهل خیبر یعرضون علیهم نصرهم علی أن یجعلوا لهم تمر خیبر (۳).

**[ترجمه]ابن اثیر در کامل در باره حوادث سال ششم هجری گوید: در این سال سوره فتح نازل شد و زنان مؤمنی که از جمله آنان امّ کلثوم دختر عقبه بن ابی معیط بود به سوی پیامبر هجرت کردند. برادرانش ولید و عمّارهٔ آمدند تا او را بازگردانند. پس خداوند این آیه را نازل فرمود: «فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ» و با این آیه هیچ یک از زنان ایماندار را به مکه بازنگرداندند. و این آیه نازل شد: «وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ» با این آیه عمر بن خطاب دو تن از همسرانش را طلاق داد.

در این سال سریّه عکاشه انجام شد که با چهل مرد جنگی به «غمر» رفت. مردم پیش‌تر آگاه شدند و گریختند. پیشاهنگان تاختند و دویست شتر یافتند که آن‌ها را گرفتند و به مدینه آوردند. این سریّه در ماه ربیع الآخر رخ داد.

در این سال سریّهٔ محمد بن مسلم اتفاق افتاد که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم او را در ماه ربیع الاول با ده سوارکار به سوی بنی ثعلبه فرستاد. اینان برای او کمین کردند تا اینکه او و یارانش خوابیدند و آنگاه بر آن‌ها تاختند و یارانش را کشتند و او به تنهایی در حالی که زخمی شده بود، نجات یافت.

ص: ۳۷۳

و در این سال سریّهٔ ابی عبیده بن جراح به ذی قصّهٔ در ماه ربیع الاآخر با چهل مرد جنگی انجام شد. مردم آنجا گریختند و مسلمانان شماری چهارپایان را گرفتند و یک مرد را اسیر کردند که اسلام آورد و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم او را رها ساخت.

در این سال سریّهٔ زید بن حارثه به «جموم» فرستاده شد. او زنی به نام حلیمه را دستگیر کرد که مسلمانان را به یکی از مکان... های بنی سلیم راهنمای کرد و آنان شماری شتران و گوسفندان و گروهی اسیران به دست آوردند که شوهر این زن در میانشان بود. پیامبر این زن و شوهرش را آزاد کرد.

در این سال همچنین سریّهٔ زید به «عیص» در ماه جمادی الاول فرستاده شد.

در این سال دارائی‌های ابو العاص گرفته شد و او به زینب دختر رسول خدا پناه آورد و همانطور که پیش‌تر ذکر شد او به ابو العاص پناه داد.

در این سال همچنین سریّهٔ زید به «طرف» در جمادی الآخر به بنی ثعلبهٔ همراه با پانزده مرد جنگی انجام شد که مردم آنجا

گریختند و او بیست شتر از تمیم بدست آورد.

در این سال سریّهٔ زید بن حارثه بود که در جمادی الآخر به «خمس» فرستاده شد. دلیل آن چنین بود که رفاعهٔ بن زید جدلی ضبی در هنگام صلح و آتش‌بس حدیبیه به حضور پیامبر آمد و برده‌ای به پیامبر هدیه داد که اسلام آورد و اسلامش به نیکویی گرایید. پیامبر همراه او نامه‌ای برای مردم وی نوشت و آن‌ها را به اسلام خواند که اسلام آوردند و سپس به سوی حرّهٔ بیرون رفتند. آنگاه دحیه بن خلیفهٔ از شام از نزد قیصر آمد و چون به سرزمین حذام رسید هنید و پسرش عوص صلیعی – طایفه‌ای از حذام – بر او حمله کردند و همه آنچه را او همراه داشت از وی گرفتند. این خبر به گروهی

ص: ۳۷۴

از بنی ضبّ از مردم رفاعهٔ که اسلام آورده بودند رسید و آنان به سوی هنید و پسرش تاختند و به هم به پیکار پرداختند. بنو ضبّ پیروز شدند و همه آنچه را از دحیهٔ گرفته بودند، باز پس گرفتند و به او برگرداندند. دحیهٔ بیرون رفت و روانه شد تا به نزد پیامبر رسید و خواهان خون هنید و پسرش عوص شد. پیامبر زید بن حارثه را به سوی آن‌ها گسیل کرد و شماری مردان جنگی همراهش فرستاد. اینان در فضفاض بر آن دو تاختند و همه دارائی‌هایی که که یافتند گردآوردند و هنید و پسرش را کشتند. چون بنی ضبّ این خبر را شنیدند برخی از آن‌ها به نزد زید بن حارثه آمدند و گفتند: ما مردمی مسلمان هستیم. زید گفت: در میان سپاه آواز در دهید که خداوند آنچه را از راه رفت و آمد این مردم که از آن آمده‌اند بر گرفته شده است، بر ما حرام کرده است. او خواست اسیران آن‌ها را به آنان بازگرداند. یکی از یارانش به وی هشدار داد که در این کار احتیاط بیشتری باید به کار بست. زید از دادن اسیران خودداری کرد و گفت: اینان در فرمان خداوند هستند. و سپاهیان را از فرود آمدن به سرزمین آن‌ها باز داشت. آن فرستادگان به نزد رفاعهٔ بن زید رفتند که از وضعیت آن‌ها مطلع نبود. یکی از آنان گفت: تو در اینجا در زیر گوسفندان خوابیده‌ای و آن‌ها را می‌دوشی در حالی که زنان حذام به اسارت رفته‌اند. رفاعه با قومش به سوی مدینه حرکت کرد و نامه را به پیامبر نشان داد. پیامبر فرمود: با کشتگان چه کنم؟ گفتند: کسانی که زنده‌اند از آنِ ما باشند و هر کس کشته شده، در زیر پای ما است و خون آن‌ها را نمی‌خواهیم. پیامبر خواسته آن‌ها را پذیرفت و علی بن ابی طالب علیه السلام را همراه آن‌ها به نزد زید بن حارثه گسیل کرد و او هر چه را از این مردم گرفته شده بود، به آن‌ها برگرداند تا جایی که فرش پشمین زن را از زیر پالان ستوران بیرون کشیدند. –. کامل ۲ : ۱۴۱ – ۱۴۲ –

ص: ۳۷۵

در این سال همچنین سریّهٔ زید به «وادی القری» در ماه رجب انجام شد.

در این سال سریّهٔ عبد الرحمن بن عوف به دومهٔ الجندل در ماه شعبان فرستاده شد که مردم آنجا اسلام آوردند. عبد الرحمن با تماضهٔ دختر اصبع رهبر آنان ازدواج کرد که این زن مادر ابو سلمه شد.

در این سال سریّهٔ علی بن ابی طالب علیه السلام در ماه شعبان همراه با صد مرد جنگی به فدک انجام گرفت. ماجرا از این قرار بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شنید که طایفه‌ای از بنی سعد بر علیه او گرد آمده‌اند و در صدد آن هستند که به

مردم خیبر یاری برسانند. علی علیه السلام روانه گشت و یکی از جاسوسان آن‌ها را گرفت و به او گزارش داد که آنان به سوی مردم خیبر حرکت کرده‌اند تا یاری خود را بر مردم خیبر عرضه کنند در برابر، خرمای خیبر را به آنان بدهند. - . کامل ۲ : ۱۴۰ - ۱۴۲ -

**[ترجمه]

«۱۶»

أَقُولُ ذَكَرَ فِي رَوْضَهِ الْأَحْبَابِ أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ سَارَ بِاللَّيْلِ وَ كَمَنَ بِالنَّهَارِ حَتَّى أَتَى الْهَمَجَ فَأَصَابَ عَيْناً لَهُمْ فَذَهَبَ بِعَسْكَرِ الْمُسْلِمِينَ إِلَيْهِمْ فَأَغَارُوا عَلَيْهِمْ (۴) فَانْهَزَمَ بَنُو سَعْدٍ وَ غَنِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْهُمْ مِائَهَ بَعِيرٍ وَ أَلْفَيْ شَاهٍ فَاصْطَفَى عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِلنَّبِيِّ صلی الله علیه و آله عِدَّهً مِنَ الْإِبِلِ وَ قَسَمَ سَائِرَ الْمَالِ عَلَى أَهْلِ السَّرِيَّهِ وَ رَجَعَ قَالَ وَ فِيهَا أَجْدَبَ النَّاسُ جَدْباً شَدِيداً فَاسْتَسْقَى رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِالنَّاسِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ (۵) وَ فِيهَا سَرِيَّهُ زَيْدِ بْنِ حَارِثَهَ إِلَى وَادِي الْقُرَى وَ ذَلِكَ أَنَّ زَيْداً كَانَ يَذْهَبُ إِلَى الشَّامِ فِي تِجَارَهٍ وَ مَعَهُ بَضَائِعُ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا قَرُبُوا مِنْ وَادِي الْقُرَى

ص: ۳۷۶

۱- نص ابن هشام و المقریزی بما وقع فی تلک السریه تفصیلا فی السیره ۳: ۲۹۰ و الامتاع:

۲- فی المصدر و الامتاع: تماضر بنت الأصبغ: أقول: ای الأصبغ بن عمرو بن ثعلبه بن حصن بن ضمضم الکلبی، و کان نصرانیا.

۳- الکامل ۲: ۱۴۰- ۱۴۲.

۴- فی الامتاع: فسار علی حتّی اغار علی نعمهم و ضمها، و فرت رعاتها فأنذرت القوم، و قد کانوا تجمعوا مائتی رجل و علیهم وبر بن علیم، فتفرقوا، و انتهی علی بمن معه فلم یر منهم احدا، و ساق النعم و هی خمسمائه بعیر، و ألفا شاه، فعزل الخمس، و صفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله لقوحا تدعی الحفده، ثمّ قسم ما بقی، و قدم المدینه.

۵- ذکره أیضا ابن الأثیر فی الکامل.

أَغَارَ عَلَيْهِمْ قَوْمٌ مِنْ فَزَارَهَ فَقَتَلُوا الْمُسْلِمِينَ وَ هَرَبَ زَيْدٌ إِلَى الْمَدِينَهِ وَ فِي رِوَايَهٍ ارْتُثَّ (۱) زَيْدٌ مِنْ بَيْنِ الْقَتْلَى فَنَذَرَ أَنْ لَا يَمَسَّ طِيباً وَ لَا مَاءً مِنْ جَنَابَهٍ حَتَّى يَغْزُوَ فَزَارَهَ فَبَعَثَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى بَنِي فَزَارَهَ فَلَقِيَهُمْ بِوَادِي الْقُرَى فَأَصَابَ مِنْهُمْ وَ قَتَلَ وَ أَسَرَ أُمَّ فَرْوَهَ وَ هِيَ فَاطِمَهُ بِنْتُ رَبِيعَهَ فَقَتَلَهَا (۲).

**[ترجمه]در روضهٔ الاحباب روایت شده که علی علیه السلام شبانه حرکت کرد و در روز کمین می‌کرد تا اینکه به منطقه «همج» رسید و یکی از جاسوسان آن‌ها را به اسارت گرفت. بعد لشکر مسلمانان را به سوی آنان پیش راند و بر آن‌ها تاختند و بنو سعد شکست خوردند و گریختند. مسلمانان صد شتر و دو هزار گوسفند از آنان به چنگ آوردند. علی علیه السلام شماری از شتران را برای پیامبر انتخاب کرد و کنار گذاشت و دیگر اموال را در میان جنگجویان این سریهٔ تقسیم کرد و برگشت.

گوید: در این سال مردم دچار قحطی و خشکسالی شدیدی شدند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در ماه رمضان برای مردم طلب باران نمود.

در این سال سریّهٔ زید بن حارثه به «وادی القری» انجام پذیرفت و اینگونه بود که زید برای تجارتی به شام می‌رفت و همراه او شماری از اصحاب پیامبر بودند. چون به نزدیکی وادی القری رسیدند

ص: ۳۷۶

گروهی از فزارهٔ بر آن‌ها تاختند و مسلمانان را کشتند و زید به مدینه بازگشت. در روایتی آمده است: زید را در حالی که نیمه جان بود از میان کشتگان برداشتند و او نذر کرد که هیچ عطری به خود نزد و از جنابت غسل نکند تا اینکه بر فزارهٔ حمله کند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم او را به سوی بنی فزارهٔ فرستاد و او در وادی القری با آن‌ها رویاروی شد و شماری را به اسارت گرفت و شماری را کشت. امّ فروهٔ نیز که فاطمه بنت ربیعه بود اسیر شد و زید او را کشت. - . روضه الاحباب : مخطوط -

**[ترجمه]

باب ۲۱ مراسلاته صلی الله علیه و آله إلی ملوک العجم و الروم و غیرهم و ما جری بینه و بینهم و بعض ما جری إلی غزوه خیبر

الأخبار

«۱»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِيَ أَنَّ كِسْرَى كَتَبَ إِلَى فَيْرُوزَ الدَّيْلَمِيِّ (۳) وَ هُوَ مِنْ بَقِيَّهِ أَصْحَابِ سَيْفِ بْنِ ذِي يَزَنَ أَنِ احْمِلْ إِلَيَّ هَذَا الْعَبْدَ الَّذِي يَبْدَأُ بِاسْمِهِ قَبْلَ اسْمِي فَاجْتَرَأَ عَلَيَّ وَ دَعَانِي إِلَى غَيْرِ دِينِي فَأَتَاهُ فَيْرُوزُ وَ قَالَ لَهُ إِنَّ رَبِّي أَمَرَنِي أَنْ آتِيَهُ بِكَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّ رَبِّي خَبَّرَنِي أَنَّ رَبَّكَ قُتِلَ الْبَارِحَهَ فَجَاءَ الْخَبَرُ أَنَّ ابْنَهُ شِيرَوَيْهِ وَثَبَ عَلَيْهِ فَقَتَلَهُ فِي تِلْكَ اللَّيْلَهِ فَأَسْلَمَ فَيْرُوزُ وَ مَنْ مَعَهُ فَلَمَّا خَرَجَ الْكَذَّابُ الْعَبْسِيُّ أَنْفَذَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِيَقْتُلَهُ فَتَسَلَّقَ سَطْحاً فَلَوَّى عُنُقَهُ فَقَتَلَهُ (۴).

**[ترجمه]خرائج: روایت شده که کسری برای فیروز دیلمی که او از بازماندگان یاران سیف بن ذی یزن بود نامه نوشت: کسی را که در حجاز ادعای پیامبری می کند و به من نامه نوشته و اسم خود را جلوتر از اسم من نوشته و مرا به دینی غیر از دین زرتشت می خواند، بگیر و پیش من بفرست. فیروز نیز از یمن به مدینه آمد و خدمت پیامبر رسید و گفت: بزرگ ما کسری امر کرده که تو را پیش او ببرم. پیامبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: خدای من نیز خبر داده که پادشاه شما دیشب به دست پسرش کشته شد. بعد خبر رسید که شیرویه بر پدرش شوریده و او را در همان شبی که پیامبر خبر داده بود کشته است. برای همین، فیروز و تمام افرادش ایمان آوردند. وقتی عبسیّ ادعای پیامبری کرد. رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فیروز را فرستاد تا او را بکشد. او از بالای دیوار رفت و سر مدعی نبوت را برید. - . خرائج : ۱۸۴ -

**[ترجمه]

بیان

فتسلق أی صعد.

ص: ۳۷۷

۱- ارتث بالبناء للمجهول: رفع من بین القتلی و به رمق.

۲- روضه الاحباب: مخطوط، و لیست نسخته عندی و هو موجود فی المکتبه الرضویه، و فی مکتبه مدرسه البروجردی فی النجف و غیرهما. و ذکر تلک السریه ابن الأثیر فی الکامل و ابن هشام فی السیره و المقریزی فی الامتاع. راجعها.

۳- هکذا فی المصدر: و فی غیر واحد من السیر و التواریخ انه کتب إلی باذان و ان باذان بعث الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فیروز أو غیره.

۴- الخرائج و الجرائح: ۱۸۴. و فیه: فتسلقا سطحا.

**[ترجمه]«فتسلّق» یعنی بالا رفت.

ص: ۳۷۷

**[ترجمه]

«۲»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّ هِرَقْلَ بَعَثَ رَجُلًا مِنْ غَسَّانَ وَ أَمَرَهُ أَنْ یَأْتِیَهُ بِخَبَرِ مُحَمَّدٍ وَ قَالَ لَهُ احْفَظْ لِی مِنْ أَمْرِهِ ثَلَاثاً انْظُرْ عَلَی أَیِّ شَیْ ءٍ تَجِدُهُ جَالِساً وَ مَنْ عَلَی یَمِینِهِ وَ إِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَنْظُرَ إِلَی خَاتَمِ النُّبُوَّهِ فَافْعَلْ فَخَرَجَ الْغَسَّانِیُّ حَتَّی أَتَی النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله فَوَجَدَهُ جَالِساً عَلَی الْأَرْضِ وَ وَجَدَ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنْ یَمِینِهِ وَ جَعَلَ رِجْلَیْهِ فِی مَاءٍ یَفُورُ فَقَالَ مَنْ هَذَا عَلَی یَمِینِهِ قِیلَ ابْنُ عَمِّهِ فَکَتَبَ ذَلِکَ وَ نَسِیَ الْغَسَّانِیُّ الثَّالِثَهَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تَعَالَ فَانْظُرْ إِلَی مَا أَمَرَکَ بِهِ صَاحِبُکَ فَنَظَرَ إِلَی خَاتَمِ النُّبُوَّهِ فَانْصَرَفَ الرَّجُلُ (۱) إِلَی هِرَقْلَ قَالَ (۲) مَا صَنَعْتَ قَالَ وَجَدْتُهُ جَالِساً عَلَی الْأَرْضِ وَ الْمَاءُ یَفُورُ تَحْتَ قَدَمَیْهِ وَ وَجَدْتُ عَلِیّاً ابْنَ عَمِّهِ عَنْ یَمِینِهِ وَ أُنْسِیتُ مَا قُلْتَ لِی فِی الْخَاتَمِ فَدَعَانِی فَقَالَ هَلُمَّ إِلَی مَا أَمَرَکَ بِهِ صَاحِبُکَ فَنَظَرْتُ إِلَی خَاتَمِ النُّبُوَّهِ فَقَالَ هِرَقْلُ هَذَا الَّذِی بَشَّرَ بِهِ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ أَنَّهُ یَرْکَبُ الْبَعِیرَ فَاتَّبِعُوهُ وَ صَدِّقُوهُ ثُمَّ قَالَ لِلرَّسُولِ اخْرُجْ إِلَی أَخِی فَأَعْرِضْ عَلَیْهِ فَإِنَّهُ شَرِیکِی فِی الْمُلْکِ فَقُلْتُ لَهُ فَمَا طَابَ نَفْسُهُ عَنْ ذَهَابِ مُلْکِهِ.

**[ترجمه]خرائج: هرقل پادشاه روم، مردی از غسّان را به مدینه فرستاد تا اخبار پیامبر را به او برساند. و به آن مرد گفت: در سه کار او دقت کن و به من خبر بده: ۱- روی چه چیز می نشیند؟ ۲- در طرف راست او چه کسی قرار دارد؟ ۳- اگر توانستی به مهر نبوّت که در بین شانه هایش قرار دارد، نگاه کن. وقتی مرد غسّانی در مدینه به حضور پیامبر رسید، پیامبر را دید که روی زمین نشسته و علی بن ابی طالب علیه السّلام در طرف راست قرار داشت و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پاهایش را در آب چشمه ای فرو برده بود. از مردم پرسید: «شخصی که در طرف راست او نشسته، کیست؟»، گفتند: پسر عمویش است. این نشانه ها را نوشت ولی سفارش سوّم را فراموش کرد. پیامبر به او فرمود: «بیا و چیزی را که سرورت دستور داده، ببین». پس به مهر نبوّت نگاه کرد و سپس به سوی هرقل روانه شد. هرقل پرسید: چه کار کردی؟ گفت: او را دیدم که روی زمین نشسته و پاهای خود را داخل آب چشمه ای فرو برده و علی پسر عمویش در جانب راست او نشسته بود. ولی نگاه کردن به مهر نبوّت را از یاد برده بودم. خودش به یادم انداخت و گفت: بیا، آنچه را که تو را به دیدن آن امر کرده اند، ببین! هرقل گفت: این همان کسی است که حضرت عیسی علیه السّلام آمدنش را خبر داده بود و گفته بود که او سوار شتر می شود و از او پیروی کنید و تصدیقش نمایید. سپس به قاصد گفت: برو و برادرم را نیز از این حقیقت آگاه کن؛ چون او در حکومت، شریک من است. به او گفتم و او از اینکه پادشاهی‌اش را از دست می‌دهد خوش‌وقت نبود.

**[ترجمه]

بیان

قوله فقلت له لعله من كلام الراوی قال للإمام (۳) علیه السلام إنما قال هرقل شریکی لأنه لم یطب نفسه أن یذهب ملکه و یحتمل أن یکون فی الأصل فقال أی النبی صلی الله علیه و آله و الأظهر أن المراد أن هرقل قال لرسوله اخرج إلی أخی فأعرض علیه الإسلام فإن أسلم أسلمت و کان أخوه شریکه فی السلطنه و قوله فقلت کلام الرسول علی الالتفات و ضمیر له للأخ و کذا ضمیر نفسه.

**[ترجمه]«فقلت له» شاید از سخن راوی باشد. به امام علیه السلام گفت: هرقل گفت: شریک من، چون از اینکه پادشاهی و ملکش را از دست می‌دهد ناراضی است. و ممکن است در اصل گوینده سخن، پیامبر باشد و آشکارتر این است که هرقل به فرستاده‌اش گفته است: به نزد برادرم برو و اسلام را بر او عرضه کن اگر او اسلام بیاورد من نیز اسلام می‌آورم، و برادرش شریک او در سلطنتش بود. «فقلت» سخن پیامبر به شیوه التفات است و ضمیر «له» و ضمیر در «نفسه» به (أخ) برمی گردد.

**[ترجمه]

«۳»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّ دِحْیَهَ الْکَلْبِیَّ قَالَ: بَعَثَنِی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِکِتَابٍ إِلَی قَیْصَرَ فَأَرْسَلَ إِلَی الْأُسْقُفِّ فَأَخْبَرَهُ بِمُحَمَّدٍ وَ کِتَابِهِ فَقَالَ هَذَا النَّبِیُّ الَّذِی کُنَّا نَنْتَظِرُهُ

۱- الرسول خ ل.

۲- ثم قال خ ل.

۳- لم یظهر ان الحدیث مرویّ عن الامام، و لعلّ المروی عنه غیر الأئمّه المعصومین علیهم السلام.

بَشَّرَنَا بِهِ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَ قَالَ الْأَسْقُفُّ أَمَّا أَنَا فَمُصَدِّقُهُ وَ مُتَّبِعُهُ فَقَالَ قَيْصَرُ أَمَّا أَنَا إِنْ فَعَلْتُ ذَلِكَ ذَهَبَ مُلْكِي ثُمَّ قَالَ قَيْصَرُ الْتَمِسُوا لِي مِنْ قَوْمِهِ هَاهُنَا أَحَداً أَسْأَلُهُ عَنْهُ وَ كَانَ أَبُو سُفْيَانَ وَ جَمَاعَةٌ مِنْ قُرَيْشٍ دَخَلُوا الشَّامَ تُجَّاراً فَأَحْضَرَهُمْ وَ قَالَ لِيَدْنُ مِنِّي أَقْرَبُكُمْ نَسَباً بِهِ فَأَتَاهُ أَبُو سُفْيَانَ فَقَالَ أَنَا سَائِلٌ عَنْ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَقُولُ إِنَّهُ نَبِيٌّ ثُمَّ قَالَ لِأَصْحَابِهِ إِنْ كَذَبَ فَكَذِّبُوهُ قَالَ أَبُو سُفْيَانَ لَوْ لَا حَيَائِي (۱) أَنْ يَأْثِرَ أَصْحَابِي عَنِّي الْكَذِبَ لَأَخْبَرْتُهُ بِخِلَافِ مَا هُوَ عَلَيْهِ فَقَالَ كَيْفَ نَسَبُهُ فِيكُمْ قُلْتُ ذُو نَسَبٍ قَالَ هَلْ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ مِنْكُمْ (۲) أَحَدٌ قُلْتُ لَا قَالَ فَهَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلُ قُلْتُ لَا قَالَ فَأَشْرَافُ النَّاسِ اتَّبَعُوهُ أَوْ ضُعَفَاؤُهُمْ قُلْتُ ضُعَفَاؤُهُمْ قَالَ فَهَلْ يَزِيدُونَ أَوْ يَنْقُصُونَ قُلْتُ يَزِيدُونَ قَالَ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ سَخَطاً لِدِينِهِ قُلْتُ لَا قَالَ فَهَلْ يَغْدِرُ قُلْتُ لَا قَالَ فَهَلْ قَاتَلْتُمُوهُ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَكَيْفَ حَرْبُكُمْ وَ حَرْبُهُ قُلْتُ ذُو سِجَالٍ مَرَّةً لَهُ وَ مَرَّةً عَلَيْهِ قَالَ هَذَا (۳) آيَةُ النُّبُوَّةِ قَالَ فَمَا يَأْمُرُكُمْ قُلْتُ يَأْمُرُنَا أَنْ نَعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَ لَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئاً وَ يَنْهَانَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَ يَأْمُرُنَا بِالصَّلَاةِ وَ الصَّوْمِ وَ الْعَفَافِ وَ الصِّدْقِ وَ أَدَاءِ الْأَمَانَةِ وَ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ قَالَ هَذِهِ صِفَةُ نَبِيٍّ وَ قَدْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَنَّهُ يَخْرُجُ وَ لَمْ أَظُنَّ أَنَّهُ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ يُوشِكُ أَنْ يَمْلِكَ مَا تَحْتَ قَدَمَيَّ هَاتَيْنِ وَ لَوْ أَرْجُو أَنْ أَخْلِصَ إِلَيْهِ لَتَجَشَّمْتُ لُقْيَاهُ (۴) وَ لَوْ كُنْتُ عِنْدَهُ لَغَسَلْتُ قَدَمَيْهِ (۵) وَ إِنَّ النَّصَارَى اجْتَمَعُوا عَلَى الْأُسْقُفِّ لِيَقْتُلُوهُ فَقَالَ اذْهَبْ إِلَى صَاحِبِكَ فَاقْرَأْ عَلَيْهِ السَّلَامَ (۶) وَ أَخْبِرْهُ أَنِّي أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ وَ أَنَّ النَّصَارَى أَنْكَرُوا ذَلِكَ

۱- لو لا الحياء خ ل.

۲- فيكم خ ل.

۳- هذه خ ل.

۴- لقاءه خ ل.

۵- لقبلت قدميه خ ل.

۶- سلامى خ ل.

عَلَيَّ ثُمَّ خَرَجَ إِلَيْهِمْ فَقَتَلُوهُ (۱).

**[ترجمه]خرائج: دحیه کلبی می گوید: پیامبر صلّی اللّه علیه و آله مرا با نامه ای به سوی قیصر فرستاد و قیصر نیز مرا به نزد اسقف روانه کرد. و قضیه را به او خبر داد و گفت: این همان پیامبری است که منتظر او هستیم

ص: ۳۷۸

و عیسی علیه السّلام از آمدنش خبر داده بود. اسقف گفت: من او را تصدیق می کنم و از وی پیروی می نمایم! قیصر گفت: ولی اگر من این کار را انجام بدهم، حکومت از دستم می رود. بعد از آن دستور داد جستجو کنند و ببینند آیا کسی از قبیله پیامبر در آنجا هست تا سؤالاتی از او بکند. ابو سفیان و عده ای از قریش به تجارت آمده بودند. آن‌ها را پیش قیصر حاضر ساختند. قیصر گفت: نزدیکترین شخص به او پیش من آید. ابو سفیان آمد! قیصر گفت: در باره کسی از شما می پرسم که ادّعا می کند پیامبر است. سپس به همراهان ابو سفیان گفت: اگر دروغ گفت، او را تکذیب کنید. ابو سفیان می گوید: اگر از همراهان خود حیا نمی کردم همه چیز را خلاف واقع می گفتم. قیصر پرسید: نسب او چگونه است؟ ابو سفیان گفت: صاحب نسب خوبی است. پرسید: آیا کسی قبل از او این ادّعا را کرده است؟ جواب داد: نه. پرسید: بزرگان قوم از او پیروی می کنند یا ضعفای قوم؟ گفت: ضعفای قوم. پرسید: آیا پیروان او رفته رفته افزایش می یابند یا رو به کاهش است؟ گفت: هر روز بر تعدادشان افزوده می شود. پرسید: آیا شخصی از دین او برگشته است؟ جواب داد: نه. پرسید: آیا مکر و حیله می کند؟ گفت: نه. پرسید: آیا با شما جنگ کرده است؟ گفت: بلی. پرسید: جنگ شما چگونه بوده است؟ گفت: گاهی ما پیروز می شویم و گاهی او پیروز می شود. قیصر گفت: این نشانه پیامبری است! آنگاه پرسید: شما را به چه چیزی دستور می دهد. گفت: ما را دستور می دهد خدا را بپرستیم و به او شرک نورزیم و ما را از چیزهایی که پدرانمان می پرستیدند بر حذر می دارد و به نماز، روزه، عفت، راستی، امانتداری و وفای به عهد فرا می خواند. قیصر گفت: این نیز از صفات پیامبری است. و من می دانستم که او ظهور می کند ولی خیال نمی کردم از شما باشد. زود است که او زیر پاهای مرا تصاحب کند. آرزو می کنم به ملاقات او موفق شوم و پاهای او را بشویم. مسیحی‌ها جمع شدند تا اسقف را به قتل برسانند. اسقف به من (دحیه کلبی) گفت: وقتی رفتی، بگو: فلانی به تو سلام رساند و مسلمان شد.

ص: ۳۷۹

سپس بیرون رفت و کشته شد.

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری تقول أثرت الحدیث آثره إذا ذکرته عن غیرک و قال الجزری السجل الدلو الملأی ماء و یجمع علی سجال و منه حدیث أبی سفیان و هرقل و الحرب بیننا سجال أی مره لنا و مره علینا و أصله أن المستقین بالسجل یکون لکل واحد منهم سجل و قال تجشمت الأمر تکلفته.

**[ترجمه]جوهری گوید: می گویی: «أثرت الحدیث آثره» هرگاه سخنی را از کس دیگری نقل کنی. جزری گوید: «السجل» دلو پر از آب است و جمع این کلمه «سجال» است و از همین کلمه سخن ابو سفیان و هرقل است که: «و الحرب بیننا سجال» یعنی گاهی پیروز می‌شویم و گاهی شکست می‌خوریم. و اصل این کلمه به این برمی گردد که کسانی که با دلو آب می گیرند هر کدام یک دلو دارند. و گوید: «تجشّمت الامر» یعنی آن را بر عهده گرفت.

**[ترجمه]

«۴»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّهُ لَمَّا بُعِثَ مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله بِالنُّبُوَّهِ بَعَثَ کِسْرَی رَسُولًا إِلَی بَاذَانَ عَامِلِهِ فِی أَرْضِ الْمَغْرِبِ بَلَغَنِی أَنَّهُ خَرَجَ رَجُلٌ قِبَلَکَ یَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِیٌّ فَلْتَقُلْ لَهُ فَلْیَکْفُفْ عَنْ ذَلِکَ أَوْ لَأَبْعَثَنَّ إِلَیْهِ مَنْ یَقْتُلُهُ وَ یَقْتُلُ قَوْمَهُ فَبَعَثَ بَاذَانُ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله بِذَلِکَ فَقَالَ لَوْ کَانَ شَیْ ءٌ قُلْتُهُ مِنْ قِبَلِی لَکَفَفْتُ عَنْهُ وَ لَکِنَّ اللَّهَ بَعَثَنِی وَ تَرَکَ رُسُلَ بَاذَانَ وَ هُمْ خَمْسَهَ عَشَرَ نَفَراً لَا یُکَلِّمُهُمْ خَمْسَهَ عَشَرَ یَوْماً ثُمَّ دَعَاهُمْ فَقَالَ اذْهَبُوا إِلَی صَاحِبِکُمْ فَقُولُوا لَهُ إِنَّ رَبِّی قَتَلَ رَبَّهُ اللَّیْلَهَ إِنَّ رَبِّی قَتَلَ کِسْرَی اللَّیْلَهَ وَ لَا کِسْرَی بَعْدَ الْیَوْمِ وَ قَتَلَ قَیْصَرَ وَ لَا قَیْصَرَ بَعْدَ الْیَوْمِ فَکَتَبُوا قَوْلَهُ فَإِذَا هُمَا قَدْ مَاتَا فِی الْوَقْتِ الَّذِی حَدَّثَهُ (۲) مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله.

**[ترجمه]خرائج: روایت شده که وقتی که حضرت محمّد صلّی اللَّه علیه و آله مبعوث شد، کسری پادشاه ایران، قاصدی را به سوی باذان که دست نشانده او در زمین مغرب بود فرستاد و پیام داد: به من خبر رسیده که آنجا شخصی ادّعای پیامبری می کند. به او بگو یا از سخنش دست بردارد و یا کسی را بفرست او و قبیله اش را از بین ببرد! باذان، فرستادگانی به سوی حضرت اعزام کرد. رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله به آن‌ها فرمود: «اگر من چیزی از پیش خود گفته باشم از آن دست بر می دارم ولی خدا مرا مبعوث کرده است». فرستادگان باذان، پانزده نفر بودند از آن پس حضرت پانزده روز با آن‌ها سخن نگفت. سپس آن‌ها را فراخواند و فرمود: «به سوی فرمانده خود برگردید و بگویید: همانا خدای من خدای او را امشب کشت و خدای من در این شب کسری را کشت. و بعد از این کسری نخواهد بود. و قیصر نیز کشته شد و قیصر هم نخواهد بود». مردم سخن آن حضرت را نوشتند و همان وقتی که حضرت فرموده بود، آن دو مرده بودند.

**[ترجمه]

«۵»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ عَنْ جَرِیرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَجَلِیِّ قَالَ: بَعَثَنِی النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِکِتَابِهِ إِلَی ذِی الْکَلَاعِ وَ قَوْمِهِ فَدَخَلْتُ عَلَیْهِ فَعَظَّمَ کِتَابَهُ وَ تَجَهَّزَ وَ خَرَجَ فِی جَیْشٍ عَظِیمٍ وَ خَرَجْتُ مَعَهُ نَسِیرُ إِذْ رُفِعَ لَنَا دَیْرُ رَاهِبٍ فَقَالَ أُرِیدُ هَذَا الرَّاهِبَ فَلَمَّا دَخَلْنَا عَلَیْهِ سَأَلَهُ أَیْنَ تُرِیدُ قَالَ هَذَا النَّبِیَّ الَّذِی خَرَجَ فِی قُرَیْشٍ وَ هَذَا رَسُولُهُ قَالَ الرَّاهِبُ لَقَدْ مَاتَ هَذَا الرَّسُولُ فَقُلْتُ مِنْ أَیْنَ عَلِمْتَ بِوَفَاتِهِ قَالَ إِنَّکُمْ قَبْلَ أَنْ تَصِلُوا إِلَیَّ کُنْتُ أَنْظُرُ فِی کِتَابِ دَانِیَالَ مَرَرْتُ بِصِفَهِ مُحَمَّدٍ وَ نَعْتِهِ وَ أَیَّامِهِ وَ أَجَلِهِ فَوَجَدْتُ أَنَّهُ تُوُفِّیَ (۳) فِی هَذِهِ السَّاعَهِ فَقَالَ ذُو الْکَلَاعِ أَنَا أَنْصَرِفُ قَالَ جَرِیرٌ فَرَجَعْتُ فَإِذَا رَسُولُ

۱- لم نجد الحديث و لا ما قبله فى الخرائج المطبوع، و ذكرنا سابقا ان الخرائج المطبوع مختصر من الأصل.

۲- قاله خ ل.

۳- فى هذه الساعه يتوفى خ ل.

اللَّهِ صلی الله علیه و آله تُوُفِّیَ (۱) ذَلِکَ الْیَوْمَ (۲).

**[ترجمه]خرائج: جریر بن عبد اللَّه بجلی می گوید: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله مرا با نامه ای به سوی ذو الکلاع و قبیله او فرستاد. (رفتم و) بر او وارد شدم. نامه پیامبر را گرامی داشت و با سپاهی بزرگ مجهز شد و بیرون آمد و من هم با او بیرون آمدم. همین طور می رفتیم تا اینکه صومعه راهبی بر ما نمایان شد. ذو الکلاع گفت: من می خواهم پیش این راهب بروم وقتی که بر او داخل شدیم، او پرسید: کجا می روید؟ ذو الکلاع گفت: به سوی پیامبری که از قریش مبعوث شده می رویم و این هم فرستاده اوست. راهب گفت: این پیامبر، در گذشت. پرسیدم از کجا می دانی؟ گفت: قبل از اینکه شما به اینجا برسید، من کتاب دانیال پیامبر را نگاه می کردم تا اینکه به اوصاف محمّد صلّی اللَّه علیه و آله و مدت عمر و اجلش رسیدم و چنین یافتم که او در این ساعت فوت کرده است. ذو الکلاع گفت: پس ما برمی گردیم. جریر می گوید: من هم (به مدینه) برگشتم و دیدم رسول خدا

ص: ۳۸۰

در همان روز، وفات کرده است.

**[ترجمه]

«۶»

قب، المناقب لابن شهرآشوب الزُّهْرِیُّ عَنْ أَبِی سَلَمَهَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ قَالَ: بَعَثَ اللَّهُ إِلَی کِسْرَی مَلَکاً وَقْتَ الْهَاجِرَهِ وَ قَالَ یَا کِسْرَی تُسْلِمُ أَوْ أَکْسِرُ هَذِهِ الْعَصَا فَقَالَ بهل بهل فَانْصَرَفَ عَنْهُ فَدَعَا حُرَّاسَهُ وَ قَالَ مَنْ أَدْخَلَ هَذَا الرَّجُلَ عَلَیَّ فَقَالُوا مَا رَأَیْنَاهُ ثُمَّ أَتَاهُ فِی الْعَامِ الْمُقْبِلِ وَ وَقْتِهِ فَکَانَ کَمَا کَانَ أَوَّلًا ثُمَّ أَتَاهُ فِی الْعَامِ الثَّالِثِ فَقَالَ تُسْلِمُ أَوْ أَکْسِرُ هَذِهِ الْعَصَا فَقَالَ بهل بهل فَکَسَرَ الْعَصَا ثُمَّ خَرَجَ فَلَمْ یَلْبَثْ أَنْ وَثَبَ عَلَیْهِ ابْنُهُ فَقَتَلَهُ (۳).

**[ترجمه]مناقب: زهری از ابو سلمه بن عبد الرحمن بن عوف روایت کرده که گوید: خداوند در هنگام نیمروز فرشته‌ای را به نزد کسری فرستاد و گفت: ای کسری یا اسلام بیاور یا این عصا را می‌شکنم. گفت: مرا مهلت بده، مرا مهلت بده. فرشته از نزد او رفت و او دربانان خود را فرا خواند و گفت: چه کسی اجازه ورود به این مرد داد؟ گفتند: ما او را ندیده‌ایم. سپس در سال آینده و در همان وقت نزد او آمد و به همان صورت سال گذشته با وی سخن گفت. سپس در سال سوم نزدش آمد و گفت: یا اسلام بیاور یا این عصا را می‌شکنم. گفت: مهلت بده مهلت بده. عصا شکسته شد سپس فرشته بیرون آمد و چندان طول نکشید که پسر کسری بر او حمله کرد و او را به قتل رسانید. - . مناقب آل ابی طالب ۱ : ۲۵ -

**[ترجمه]

«۷»

قب، المناقب لابن شهرآشوب ابْنُ مَهْدِيٍّ الْمَامَطِيرِيُّ (۴) فِی مَجَالِسِهِ أَنَّ النَّبِیَّ کَتَبَ إِلَی کِسْرَی مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَی کِسْرَی بْنِ هُرْمُزْدَ أَمَّا بَعْدُ فَأَسْلِمْ تَسْلَمْ وَ إِلَّا فَأْذَنْ بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ السَّلَامُ عَلَی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدی (۵) فَلَمَّا وَصَلَ إِلَیْهِ الْکِتَابُ مَزَّقَهُ وَ اسْتَخَفَّ بِهِ وَ قَالَ مَنْ هَذَا الَّذِی یَدْعُونِی إِلَی دِینِهِ وَ یَبْدَأُ بِاسْمِهِ قَبْلَ اسْمِی وَ بَعَثَ إِلَیْهِ بِتُرَابٍ فَقَالَ صلی الله علیه و آله مَزَّقَ اللَّهُ مُلْکَهُ کَمَا مَزَّقَ کِتَابِی أَمَا إِنَّهُ (۶) سَتُمَزِّقُونَ مُلْکَهُ وَ بَعَثَ إِلَیَّ بِتُرَابٍ أَمَا إِنَّکُمْ سَتَمْلِکُونَ أَرْضَهُ فَکَانَ کَمَا قَالَ.

ص: ۳۸۱

۱- فی ذلک الیوم خ ل.

۲- لم نجده فی الخرائج المطبوع.

۳- مناقب آل أبی طالب ۱: ۲۵.

۴- المامطیری: منسوب الی مامطیر و هی بلیده بناحیه آمل طبرستان.

۵- قد اختلف المؤرخون و أصحاب السیره فی الفاظ کتابه صلّی اللّه علیه و آله و الذی علیه الاکثر هو ذلک- و اللفظ من تاریخ الیعقوبی:- «بسم اللّه الرحمن الرحیم من محمّد رسول اللّه الی کسری عظیم فارس، سلام علی من اتبع الهدی و آمن باللّه و رسوله، و شهد ان لا إله إلّا اللّه وحده لا شریک له، و ان محمّدا عبده و رسوله الی الناس کافه، لینذر من کان حیا و یحق القول علی الکافرین، فأسلم تسلم، فان ابیت فان علیک آثام المجوس» و فی الکامل مثله الا ان بعد قوله: و رسوله: «و انی ادعوک بدعاء اللّه، و انی رسول اللّه الی الناس کافه لانذر» و فیه «فان تولیت فان اثم المجوس علیک».

۶- اما انکم خ ل.

الْمَاوَرْدِيُّ فِي أَعْلَام النُّبُوَّهِ إِنَّ كِسْرَى كَتَبَ فِي الْوَقْتِ إِلَى عَامِلِهِ بِالْيَمَنِ بَاذَانَ وَ يُكَنَّى أَبَا مِهْرَانَ أَنِ احْمِلْ إِلَيَّ هَذَا الَّذِي يَذْكُرُ أَنَّهُ نَبِيٌّ وَ بَدَأَ بِاسْمِهِ قَبْلَ اسْمِي وَ دَعَانِي إِلَى غَيْرِ دِينِي فَبَعَثَ إِلَيْهِ فَيْرُوزَ الدَّيْلَمِيَّ فِي جَمَاعَهٍ مَعَ كِتَابٍ يَذْكُرُ فِيهِ مَا كَتَبَ بِهِ كِسْرَى فَأَتَاهُ فَيْرُوزُ بِمَنْ مَعَهُ فَقَالَ لَهُ إِنَّ كِسْرَى أَمَرَنِي أَحْمِلُكَ إِلَيْهِ (١) فَاسْتَنْظَرَهُ لَيْلَةً فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ حَضَرَ فَيْرُوزُ مُسْتَحِثّاً فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله أَخْبَرَنِي رَبِّي أَنَّهُ قَتَلَ رَبَّكَ الْبَارِحَهَ سَلَّطَ اللَّهُ عَلَيْهِ ابْنَهُ شِيرَوَيْهِ عَلَى سَبْعِ سَاعَاتٍ مِنَ اللَّيْلِ فَأَمْسِكْ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْخَبَرُ فَرَاعَ ذَلِكَ فَيْرُوزَ وَ هَالَهُ وَ عَادَ إِلَى بَاذَانَ فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ لَهُ بَاذَانُ كَيْفَ وَجَدْتَ نَفْسَكَ حِينَ دَخَلْتَ عَلَيْهِ فَقَالَ وَ اللَّهِ مَا هِبْتُ أَحَداً كَهَيْبَتِهِ هَذَا الرَّجُلِ فَوَصَلَ الْخَبَرُ بِقَتْلِهِ فِي تِلْكَ اللَّيْلَهِ مِنْ تِلْكَ السَّاعَهِ فَأَسْلَمَا جَمِيعاً وَ ظَهَرَ الْعَبْسِيُّ (٢) وَ مَا افْتَرَاهُ مِنَ الْكَذِبِ فَأَرْسَلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى فَيْرُوزَ اقْتُلْهُ قَتَلَهُ اللَّهُ فَقَتَلَهُ (٣).

**[ترجمه]مناقب: ابن مهدی مامطیری در مجالس خود می گوید: پیامبر به خسرو این نامه را نوشت: «از طرف محمد رسول خدا به سوی خسرو پسر هرمز اما بعد اسلام آور تا سالم بمانی و گر نه آماده نبرد با خدا و رسولش باش وَ السَّلامُ عَلی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدی» چون نامه به خسرو رسید آن را درید و خوار شمرد و گفت: این کیست که گستاخانه مرا به کیش خود می خواند و نام خود را پیش از نام من می‌نویسد و مقداری خاک در پاسخ پیامبر فرستاد. پیامبر فرمود: «خدا ملک او را بدرد چنانچه نامه ام را درید. به زودی ملک او را از هم خواهید درید و برای من خاک فرستاده حال شماها سرزمین او را مالک خواهید شد» و چنان شد که فرمود.

ص: ۳۸۱

ماوردی در اعلام النبوه گفته است: به محض اینکه نامه پیامبر به خسرو رسید به کارگزار خود در یمن به نام باذان که ابا مهران کنیه داشت نوشت این مردی را که گویند پیامبر است یا گوید من پیامبرم و نام خود را پیش از نام من نوشته و مرا به دینی جز دین خودم دعوت کرده است نزد من بفرست و باذان فیروز دیلمی را با جمعی به همراه نامه به مضمون نامه خسرو نزد پیامبر فرستاد. فیروز با همراهان خود خدمت پیامبر رسید و گفت: خسرو به من فرمان داده است تا تو را نزد او فرستم و پیامبر یک شب از او مهلت خواست و فردا فیروز با کمال عجله نزد آن حضرت رفت پیامبر به او فرمود که پروردگار من به من خبر داده که دیشب پروردگار تو را کشته است پسرش شیرویه را در ساعت هفتم شب بر او مسلط کرده است تو صبر کن تا خبر او به تو رسد این خبر فیروز را به هراس انداخت و به یمن برگشت و آن را به باذان گزارش داد و باذان به او گفت: در اولین برخورد او را در دل خود چگونه یافتی؟ گفت: به خدا من از کسی هراس نکردم به اندازه ای که از این مرد هراس کردم و در من هیبت او اثر کرد و به باذان خبر رسید که در همان شب و همان ساعت خسرو کشته شده و هر دو فورا ایمان آوردند و عبسی ظاهر شد و به دروغ دعوی نبوت کرد و رسول خدا فیروز را مامور ساخت تا او را بکشت به او فرمود: او را بکش خدا او را بکشد. و فیروز او را کشت. - . مناقب آل ابی طالب ۱ : ۷۰ - ۷۱ -

**[ترجمه]

«۸»

أقول قال الكازرونی فی المنتقی، فی حوادث السنه السادسه فیها اتخذ رسول الله صلی الله علیه و آله الخاتم و ذلک أنه قیل إن

الملوک لا یقرءون کتابا إلا مختوما.

و فیها بعث رسول الله صلی الله علیه و آله سته نفر فخرجوا مصطحبین فی ذی الحجه حاطب بن أبی بلتعه إلی المقوقس (۴) و دحیه بن خلیفه الکلبی إلی قیصر (۵) و عبد الله بن حذافه إلی کسری (۶) و عمرو بن أمیه الضمیری (۷) إلی النجاشی و شجاع

۱- فی المصدر: امرنی ان احملک إلیه.

۲- هکذا فی النسخ، و الصواب کما فی المصدر: (العنسی) و هو الأسود العنسی، و اسمه عیهله بن کعب بن عوف، و کان یلقب ذا الخمار، ادعی النبوّه بالیمن، ذکر اخباره ابن الأثیر فی الکامل ۲: ۲۲۷.

۳- مناقب آل أبی طالب ۱: ۷۰ و ۷۱.

۴- هو ملک الاسکندریه.

۵- ملک الروم.

۶- ملک فارس.

۷- فی المصدر: «الضمری» و هو الصواب، و کان النجاشیّ ملک الحبشه.

بن وهب إلى الحارث بن أبى شمر الغسانى (۱) و سليط بن عمرو العامرى إلى هوذه بن على النخعى (۲) أما المقوقس فإنه لما وصل إليه حاطب أكرمه و أخذ كتاب رسول الله صلى الله عليه و آله (۳) و كتب فى جوابه قد علمت أن نبيا قد بقى و قد أكرمت رسولك (۴) و أهدى إلى رسول الله صلى الله عليه و آله أربع جوار منهن ماريه أم إبراهيم و أختها سيرين و حمارا يقال له عفير و قيل يعفور و بغله يقال لها الدلدل و لم يسلم فقبل رسول الله صلى الله عليه و آله هديته و قال ضن الخبيث بملكه و لا بقاء لملكه و اصطفى ماريه لنفسه و أما سيرين فوهبها لحسان بن وهب و أما الحمار

۱- ملك تخوم الشام و فى تاريخ الطبرىّ: المنذر بن الحارث بن أبى شمر الغسانى صاحب دمشق.

۲- هكذا فى النسخ، و الصواب كما فى المصدر: (الحنفىّ) و فى الامتاع و السيره: بعثه الى ثمال بن اثال و هوذه بن على الحنفيين ملكى اليمامه انتهى و قال اليعقوبى و ابن هشام و المقريزى: ووجه العلاء بن الحضرمى إلى المنذر بن ساوى ملك البحرين ، وقال اليعقوبى وابن هشام : و وجه مهاجر بن ابى اميه المخزومى إلى الحارث بن عبد كلال الحميرى ملك اليمن ، وعمرو بن العاص السهمى إلى جيفر وعياذ ابنى الجلندى الازديين ملكى عمان ، وزاد الاول فقال : ووجه جرير بن عبدالله البجلى إلى ذى الكلاع الحميرى ، وعمار بن ياسر إلى الايهم بن النعمان الغسانى (أقول) : فى السيره : جبله بن الايهم الغسانى) وخالد بن الوليد إلى (بنى ظ) الديان وبنى قنان ، وقال : و كتب اليهم جميعا بمثل ما كتب به إلى كسرى وقيصر ، وسليم بن عمرو الانصارى إلى حضرموت انتهى. أقول : لعل المراد ان ما كتب اليهم كان مضمونه مثل ذلك ، والا فما نقل عن كتابه صلى الله عليه وآله إليهم يخالف لفظا ومعنا ، ولم يثبت أنه صلى الله عليه و آله كتب اليهم جميعا فى تلك السنه ، بل كتب إلى بعضهم فى غيرها. راجع مظان ذلك.

۳- و كتابه صلّى اللّه عليه و آله على ما ذكره الحلبىّ فى سيرته هكذا: «بسم اللّه الرحمن الرحيم.من محمد بن عبدالله إلى المقوقس عظيم القبط ، سلام على من اتبع الهدى ، اما بعد فانى ادعوك بدعايه الاسلام أسلم تسلم ، واسلم يؤتك الله اجرك مرتين ، فان توليت فانما عليك اثم القبط ، و يا اهل الكتاب تعالوا إلى كلمه سواء بيننا وبينكم ان لا نعبد إلا الله ولا نشرك به شيئا ، ولا يتخذ بعضنا بعضا اربابا من دون الله ، فان تولوا فقولوا اشهدوا بانا مسلمون ».

۴- كتابه إليه صلّى اللّه عليه و آله على لفظ الحلبىّ هكذا: بسم اللّه الرحمن الرحيم لمحمّد بن عبد اللّه من المقوقس عظيم القبط، سلام عليك، اما بعد فقد قرأت كتابك و فهمت ما ذكرت فيه و ما تدعوا إليه، و قد علمت ان نبيّا قد بقى، و قد كنت اظن انه يخرج بالشام، و قد اكرمت رسولك، و بعثت إليك بجاريتين، لهما مكان فى القبط عظيم، و بثياب، و اهديت إليك بغله لتركبها. و السلام عليك.

فنفق (۱) منصرفه من حجه الوداع و أما البغله فبقيت إلى زمان معاويه.

و أما قيصر و هو هرقل ملك الروم فإنه أصبح يوما مهموما فقالت له بطارقته (۲) فی ذلک فقال أجل أريت فی هذه الليله أن ملک الختان صار ظاهرا قالوا ما نعلم أمه تختتن إلا يهود و هم فی سلطانک و سألوه أن يقتلهم جميعا فيستريح فبينا هم فی ذلک من رأيهم إذ أتاهم (۳) رسول صاحب بصری برجل من العرب يقوده فقال أيها الملک إن هذا من العرب يحدث عن أمر حدث ببلاده عجب فقال هرقل لترجمانه سله ما هذا الحدث الذی كان ببلاده فسأله فقال خرج من بين أظهرنا رجل يزعم أنه نبی فاتبعه ناس و خالفه الآخرون و كانت بينهم ملاحم فتركتهم على ذلک قال جردوه فجردوه فإذا هو مختون فقال هرقل هذا و الله الذی رأيت أعطوه ثوبه انطلق (۴) ثم دعا صاحب شرطته فقال قلب لی الشام ظهرا و بطنا حتی تأتينی برجل من قوم هذا الرجل يعنی النبی صلى الله عليه و آله قال أبو سفيان و كنت قد خرجت فی تجاره فی زمن الهدنه فهجم علينا صاحب شرطته فقال أنتم من قوم هذا الرجل فقلنا نعم فدعانا.

و بإسنادی فی سماع البخاری إليه بإسناده عن عبد الله بن عباس أن أبا سفيان بن حرب أخبره أن هرقل أرسل إليه فی ركب من قريش و كانوا تجارا بالشام فی المده التی كان رسول الله صلى الله عليه و آله ماد فيها أبا سفيان و كفار قريش فأتوهم بإيليا (۵) فدعاهم فی مجلسه و حوله عظماء الروم ثم دعاهم و دعا ترجمانه فقال أيكم أقرب نسبا بهذا الرجل الذی يزعم أنه نبی فقال أبو سفيان فقلت أنا أقربهم نسبا فقال أدنوه منی و قربوا أصحابه فاجعلوه (۶) عند ظهره ثم قال لترجمانه قل

ص: ۳۸۴

۱- أی هلک.

۲- بطارقه جمع البطريق: القائد من قوّاد الروم.

۳- فی المصدر: اذ أتاه.

۴- لينطلق خ ل.

۵- ايليا بالمد و التخفيف و قد تشدد الياء الثانيه: اسم مدينه بيت المقدس.

۶- فی المصدر: فاجعلوهم.

لهم إنی سائل هـذا عن هـذا الرجل فإن کذبنی فکذبوه قال أبو سـفیان فو الله لو لا الحیاء من أن یأثروا علی کذبا لکذبت عنه ثم کان أول ما سألنی عنه أن قال کیف نسـبه فیکم قلت هو فینا ذو نسب قال فهل قال هذا القول منکم أحد قبله قط قلت لا قال فهل کـان فی آبـائه من ملـک قلت لا قال فأشـراف الناس اتبعوه أم ضـعفاؤهم قلت بل ضـعفاؤهم قال أ یزیـدون أم ینقصون قلت بل یزیدون قال فهل یرتد منهم أحد سخطه لدینه بعد أن یدخل فیه قلت لا قال فهل کنتم تتهمونه بالکذب قبل أن یقول ما قال قلت لا قال فهل یغدر قلت لا و نحن فی مده لا ندری ما هو فاعل فیها قال و لم یمکننی کلمه أدخل فیها شیئا غیر هذه الکلمه قال فهل قـاتلتموه قلت نعم قـال فکیف کـان قتـالکم إیـاه قلت الحرب بیننـا و بینه سـجال ینال منا و ننال منه قال فما ذا یأمرکم قلت یقول اعبدوا الله وحده و لا تشرکوا به شیئا و اترکوا ما یقول آباؤکم و یأمرنا بالصلاه و الصدقه و العفاف و الصله فقال للترجمان قل له سألتک عن نسـبه فـذکرت أنه ذو نسب و کـذلک الرسل تبعث فی نسب قومها و سألتک هل قال أحد منکم هذا القول فذکرت أنه لا (۱) فقلت لو قال أحـد هذا القول قبله لقلت رجل یأتینی بقول قیل قبله (۲) و سألتک هل کان من آبائه من ملک فذکرت أن لا ـ قلت فلو کـان من آبـائه من ملـک لقلت رجـل یطلب ملک أبیه و سألتک هل کنتم تتهمونه بالکـذب قبل أن یقول ما قال فـذکرت أن لا فقـد علمت أنه لم یکن لیـذر الکذب علی الناس و یکذب علی الله و سألتک أشـراف الناس اتبعوه أم ضـعفاؤهم فذکرت أن ضعفاءهم اتبعوه و هم أتباع الرسل و سألتک أ یزیدون أم ینقصون فذکرت أنهم یزیدون و کذلک أمر الإیمان حتی یتم و سألتک أ یرتد أحد سخطه

ص: ۳۸۵

۱- فی المصدر: ان لا.

۲- فی المصدر: (لقلت رجل یأتسی یقول قیل قبله) أقول: لعل الصحیح: (بقول قیل قبله) أی یقتدی بقول قیل قبله.

لدینه بعد أن یدخل فیه فذکرت أن لا و کذلک الإیمان حین یخالط بشاشه القلوب و سألتک هل یغدر فذکرت أن لا و کذلک الرسل لا تغدر و سألتک بما یأمرکم فذکرت أنه یأمرکم أن تعبدوا الله و لا تشرکوا به شیئا و ینهاکم عن عباده الأوثان و یأمرکم بالصلاه و الصدقه و العفاف فإن کان ما تقول حقا فسیملک موضع قدمی هاتین و قد کنت أعلم أنه خارج لم أکن أظن أنه منکم فلو أنی أعلم أنی أخلص إلیه لتجشمت لقاه و لو کنت عنده لغسلت قدمه

ثُمَّ دَعَا بِکِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الَّذِی بَعَثَ بِهِ دِحْیَهَ إِلَی عَظِیمِ بُصْرَی (۱) فَدَفَعَهُ إِلَی هِرَقْلَ فَقَرَأَهُ فَإِذَا فِیهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِیمِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ عَبْدِهِ وَ رَسُولِهِ إِلَی هِرَقْلَ عَظِیمِ الرُّومِ وَ سَلَامٌ عَلی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدی أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّی أَدْعُوکَ بِدِعَایَهِ الْإِسْلَامِ أَسْلِمْ تَسْلَمْ أَسْلِمْ (۲) یُؤْتِکَ اللَّهُ أَجْرَکَ مَرَّتَیْنِ فَإِنْ تَوَلَّیْتَ فَإِنَّ عَلَیْکَ إِثْمَ الْیَرِیسِیِّینَ (۳) وَ یا أَهْلَ الْکِتابِ تَعالَوْا إِلی کَلِمَهٍ سَواءٍ بَیْنَنا وَ بَیْنَکُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَ لا نُشْرِکَ بِهِ شَیْئاً وَ لا یَتَّخِذَ بَعْضُنا بَعْضاً أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ

قال أبو سفیان فلما قال ما قال و فرغ من قراءه الکتاب کثر عنده الصخب و ارتفعت الأصوات فأخرجنا فقلت لأصحابی حین أخرجنا لقد أمر أمر ابن أبی کبشه أنه یخافه ملک بنی الأصفر فما زلت موقنا أنه سیظهر حتی أدخل الله علی الإسلام. (۴)

۱- بصری بالضم و القصر: موضع بالشام من اعمال دمشق، و هی قصبه کوره حران.

۲- خلی المصدر عن کلمه (اسلم) الثانیه.

۳- فی الطبعه الحروفیه: الاریسیین، و یأتی ذلک أیضا فی بیان المصنّف.

۴- قال الیعقوبی فی تاریخه ۲: ۶۲: فکتب هرقل: «إلی احمد رسول اللّه الذی بشر به عیسی من قیصر ملک الروم، انه جاءنی کتابک مع رسولک، و انی اشهد انک رسول اللّه، نجدک عندنا فی الإنجیل بشرنا بک عیسی بن مریم، و انی دعوت الروم الی ان یؤمنوا بک فابوا و لو أطاعونی لکان خیرا لهم، و لوددت انی عندک فاخدمک و اغسل قدمیک» فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: یبقی ملکهم ما بقی کتابی عندهم.

هرقل عظیم الروم (۱) ملک إحدی و ثلاثین سنه و فی ملکه توفی النبی صلی الله علیه و آله.

ماد فیها أی ضرب لهم مده فی الهدنه إلی انقضاء المده و إیلیا بیت المقدس و معناه بیت الله و حکی فیه القصر و بلغه ثالثه إلیاء بحذف الیاء الأولی و سکون اللام و المد و الترجمان بفتح التاء و ضم الجیم و روی بضمهما و هو المفسر لغه بلغه قوله أن یأثروا علی أی عنی و السخطه الکراهیه للشی ء و عدم الرضاء به قوله سجال أی مره علی هؤلاء و مره علی هؤلاء من مساجله المستقین علی البئر بالدلاء و بشاشه القلوب أنسها و لطفها قوله لتجشمت أی تکلفت ما فیه من مشقه و بصری مدینه قیصاریه من الشام و الدعایه الدعوه و هی من دعوت کالشکایه من شکیت قوله یؤتک الله أجرک مرتین مره لاتباع عیسی أو غیره و مره لاتباعه صلی الله علیه و آله قوله إثم الأریسیین (۲) هکذا أورده جل الرواه و روی الیریسین و روی الأریسین قیل هم الأکارون و قیل الخدم و الأعوان معناه إن علیک إثم رعایاک ممن صددته عن الإسلام فاتبعوک علی کفرک أی إن علیک مثل إثمهم (۳)

ص: ۳۸۷

۱- من هنا الی قوله: اما کسری. من بیان المصنّف.

۲- تقدم فی متن الحدیث: «الیریسین» و هو الموجود فی المصدر ایضا.

۳- قال الجزریّ فی النهایه ۱: ۳۱: فی کتاب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله الی هرقل: «فان ابیت فعلیک اثم الاریسیین» قد اختلف فی هذه اللفظه صیغه و معنی، فروی الاریسین بوزن الکریمین، و روی الاریسین بوزن الشریبین، و روی الاریسیین بوزن العظیمیین، و روی بابدال الهمزه یاء مفتوحه فی البخاری، و اما معناها فقال أبو عبیده: هم الخدم و الخول، یعنی لصده اياهم عن الدين كما قال: «ربنا أَطَعْنا سادَتَنا» ای علیک مثل اثمهم، و قال ابن الاعرابی: أرس یأرس أرسا فهو أریس ، وارس یؤرس تأریسا فهو اریس ، وجمعها أریسون واریسون وارارسه وهم الاکارون ، وانما قال ذلک لان الاکارین کان عندهم من الفرس ، وهم عبده النار ، فجعل علیه اثمهم ، وقال ابوعبید فی کتاب الاموال : اصحاب الحدیث : الاریسیین منسوبا مجموعا ، والصحیح الاریسین بغیر نسب ، ورده الطحاوی علیه ، وقال بعضهم ، ان فی رهط هرقل فرقه تعرف بالاروسیه فجاء علی النسب الیهم ، وقیل : انهم اتباع عبدالله بن أریس : رجل کان فی الزمن الاول ، قتلوا نبیا بعثه الله الیهم ، وقیل : الاریسون : الملوک ، واحدهم اریس ، وقیل : هم العشارون. و منه حدیث معاویه : بلغه ان صاحب الروم یرید قصد بلاد الشام ایام صفین فکتب إلیه : بالله لئن تممت علی ما بلغنی لاصالحن صاحبی ولاکونن مقدمته الیک ، ولاجعلن القسطنطینیه البخراء حممه سوداء ، ولانزعنک من الملک نزع الاصطفلینه ، ولاردنک اریسا من الارارسه تری الدوابل. انتهی. أقول : هذا جامع ما رأیت فی تفسیر هذه اللفظه ، ویؤید قول ابن الاعرابی انها بمعنی الاکارون ان الطیری وابن الاثیر نصافی التاریخ وفی الکامل علی ان کتابه صلی الله علیه و آله کان هکذا «وان تولیت فان اثم الاکارین علیک » وایضا یوجد فی کتاب اخر له صلی الله علیه و آله کتبه إلیه من تبوک : « والا فلا تحل بین الفلاحین وبین الاسلام ان یدخلوا فیه أو یعطوا الجزیه » وأما ما فی کلام البعض « من ان فی رهط عرقل فرقه تعرف بالاروسیه » ففیه تصحیف ، والصحیح الاریوسیه ، وهم تبعه آریوس (Arius) أکبر تلامیذ ماربطرس بطریرک الاسکندریه ، ولد سنه ۲۸۰ وتوفی سنه ۳۳۶ م ، وکان من خریجی المدرسه اللاهوتیه واسع الاطلاع فی العلوم الدینیه ، ملما بفلسفه أفلاطون وارسطو ، خالف استاذه فی امور کثیره منها ان اقنوم الابن غیر مساو لاقنوم الاب فی ازلیته ، وکان الله موجودا قبل خلق الابن والروح القدس ، ثم تعلقت ارادته بایجادهما فاوجدهما من العدم ، فولد الابن من مریم البتول ، وکان من معتقداته حشر الابدان ، والحیاه ابد الابدین ، وشاع

مـذهبه زمنـا حتى كـان هو المـذهب السائـد فى قصـر كونسـتانس ملـك الرومان ، فحرمه المجمع النيقاوى وحكم بنفى اريوس. راجع الملـل والنحـل للشهرسـتانى وتعليقه ، و دائره المعارف الوجـدى والتنبيه والاشـراف للمسـعودى وتاريـخ ابن خلـدون وقال المسعودى فى مروج الذهب : « ذهب قوم إلى ان اليونانيين ينتمون إلى اوراس (آراش خ) بن ياوان (ناوان) ابن يافث بن نوح » فيحتمل بعيدا أن « الاريسين » كانت مصحفه عن الاوراسين.

قوله أمر أمر ابن أبى كبشه أى عظم و أبو كبشه اسم الحارث بن عبد العزى رجل من خزاعه خالف قريشا فى عباده الأصنام و عبد الشعرى و قد مر ذكره فى آباء النبى صلى الله عليه و آله و قيل هو زوج حليمه مرضعه النبى صلى الله عليه و آله و بنو الأصفر الروم و جدهم الأصفر بن روم بن إسحاق و قيل بل لأن جيشا من الحبش غلب عليهم فى الزمان الأول فوطئ نساؤهم فولدوا أولادا صفرا نسبوا إليهم. (۱)

ص: ۳۸۸

۱- قال الجزرىّ: لان اباهم الأول كان اصفر اللون و هو روم بن عيصو بن إسحاق بن إبراهيم.

و أما کسری فلما بلغه کتاب رسول الله صلی الله علیه و آله قرأه فمزقه فدعا علیهم رسول الله صلی الله علیه و آله أن یمزقوا کل ممزق.

وَ رُوِیَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَبْدَ اللَّهِ بْنَ حُذَافَهَ بْنِ قَیْسٍ إِلَی کِسْرَی بْنِ هُرْمُزَ مَلِکِ فَارِسَ وَ کَتَبَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِیمِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَی کِسْرَی عَظِیمِ فَارِسَ سَلَامٌ عَلی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدی وَ آمَنَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِیکَ لَهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ وَ أَدْعُوکَ بِدَاعِیَهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِنِّی أَنَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی النَّاسِ کَافَّهً لِأُنْذِرَ مَنْ کانَ حَیًّا وَ یَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَی الْکافِرِینَ فَأَسْلِمْ تَسْلَمْ فَإِنْ أَبَیْتَ فَإِنَّ إِثْمَ الْمَجُوسِ (۱) عَلَیْکَ.

فَلَمَّا قَرَأَ کِتَابَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله شَقَّقَهُ (۲) وَ قَالَ یَکْتُبُ إِلَیَّ بِهَذَا الْکِتَابِ وَ هُوَ عَبْدِی فَبَلَغَنِی أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ مَزَّقَ اللَّهُ مُلْکَهُ حِینَ بَلَغَهُ أَنَّهُ شَقَّقَ کِتَابَهُ ثُمَّ کَتَبَ کِسْرَی إِلَی بَاذَانَ وَ هُوَ عَلَی الْیَمَنِ أَنِ ابْعَثْ إِلَی هَذَا الرَّجُلِ الَّذِی بِالْحِجَازِ مِنْ عِنْدِکَ رَجُلَیْنِ جَلَدَیْنِ فَلْیَأْتِیَانِی بِهِ.

و فی روایه کتب إلی باذان أن بلغنی أن فی أرضک رجلا یتنبأ فاربطه و ابعث

۱- قد اخرجنا قبل ذلک لفظ کتابه صلّی اللّه علیه و آله عن تاریخ الیعقوبی و غیره.
۲- یظهر من تاریخ الیعقوبی انه لم یشقق کتابه، بل کتب إلیه صلّی اللّه علیه و آله کتابا جعله بین سرقتی حریر و جعل فیهما مسکا، فلما دفعه الرسول الی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله فتحه فأخذ قبضه من المسک فشمه و ناوله أصحابه، و قال: «لا حاجه لنا فی هذا الحریر لیس من لباسنا» و قال: «لتدخلن فی امری او لآتینک بنفسی و من معی، و امر اللّه اسرع من ذلک، فاما کتابک فانا اعلم به منک، فیه کذا و کذا» و لم یفتحه، و لم یقرأه و رجع الرسول الی کسری فأخبره.ولم نظفر بذلک فی غیره من التواریخ ، نعم یوجد فی مسند احمد باسناده عن علی بن ابی طالب علیهما السلام انه قال : « اهدی کسری لرسول الله صلی الله علیه و آله فقبل منه ، واهدی قیصر لرسول الله صلی الله علیه و آله فقبل منه ، واهدت الملوک فقبل منهم » راجع الحدیث : ۷۴۷ و ۱۲۳۴ من مسند أحمد.

به إلی فبعث باذان قهرمانه و هو بانوبه (۱) و کان کاتبا حاسبا و بعث معه برجل من الفرس یقال له خرخسک (۲) فکتب معهما إلی رسول الله صلی الله علیه و آله یأمره أن ینصرف معهما إلی کسری و قال لبانوبه (۳) ویلک انظر ما الرجل و کلمه و أتنی بخبره فخرجا حتی قدما المدینه علی رسول الله صلی الله علیه و آله و کلمه بانوبه (۴) و قال إن شاهنشاه (۵) ملک الملوک کسری کتب إلی الملک باذان یأمره أن یبعث إلیک من یأتیه بک و قد بعثنی إلیک لتنطلق معی فإن فعلت کتبت فیک إلی ملک الملوک بکتاب ینفعک و یکف عنک به و إن أبیت فهو من قد علمت فهو مهلکک و مهلک قومک و مخرب بلادک و کانا قد دخلا علی رسول الله صلی الله علیه و آله و قد حلقا لحاهما و أعفیا شواربهما فکره النظر إلیهما و قال ویلکما من أمرکما بهذا قالا أمرنا بهذا ربنا یعنیان کسری فقال رسول الله صلی الله علیه و آله لکن ربی أمرنی بإعفاء لحیتی و قص شاربی ثم قال لهما ارجعا حتی تأتیانی غدا و أتی رسول الله صلی الله علیه و آله الخبر من السماء أن الله عز و جل قد سلط علی کسری ابنه شیرویه فقتله فی شهر کذا و کذا لکذا و کذا من اللیل فلما أتیا رسول الله صلی الله علیه و آله قال لهما إن ربی قد قتل ربکما لیله کذا و کذا من شهر کذا و کذا بعد ما مضی من اللیل کذا و کذا (۶) سلط علیه شیرویه فقتله فقالا هل تدری ما تقول إنا قد نقمنا منک ما هو أیسر من هذا فنکتب بها عنک و نخبر الملک قال نعم أخبراه ذلک عنی و قولا له إن دینی و سلطانی سیبلغ ما بلغ ملک کسری و ینتهی إلی منتهی الخف و الحافر

ص: ۳۹۰

۱- هکذا فی الکتاب و مصدره، و فی تاریخ الطبریّ و الکامل و الإصابه و غیرها:

۲- هکذا فی الکتاب (فی الموضعین)، و فی المصدر و تاریخ الطبریّ و الکافی: «خرخسره» و فی الإصابه: «حرخره».

۳- هکذا فی الکتاب و مصدره، و فی تاریخ الطبریّ و الکامل و الإصابه و غیرها:

۴- هکذا فی الکتاب و مصدره، و فی تاریخ الطبریّ و الکامل و الإصابه و غیرها:

۵- أی ملک الملوک.

۶- فی المصدر: فی شهر کذا و کذا، فی لیله کذا و کذا، لکذا و کذا من اللیل.

و قولا له إنک إن أسلمت أعطیتک ما تحت یدیک و ملکتک علی قومک. (۱) ثم أعطی خرخسک منطقه فیها ذهب و فضه کان أهداها له بعض الملوک فخرجا من عنده حتی قدما علی باذان و أخبراه الخبر فقال و الله ما هذا بکلام ملک و إنی لأری الرجل نبیا کما یقول و لننظر (۲) ما قد قال فلئن کان ما قد قال حقا ما فیه کلام أنه نبی مرسل و إن لم یکن فستری (۳) فیه رأینا فلم یلبث باذان أن قدم علیه کتاب شیرویه أما بعد فإنی قد قتلت کسری و لم أقتله إلا غضبا لفارس لما کان استحل من قتل أشرافهم فإذا جاءک کتابی هذا فخذ لی الطاعه ممن قبلک و انظر الرجل الذی کان کسری کتب إلیک فیه فلا تهجه حتی یأتیک أمری فیه.

فلما انتهی کتاب شیرویه باذان (۴) قال إن هذا الرجل لرسول فأسلم و أسلمت الأبناء من فارس من کان منهم بالیمن.

وَ أَمَّا النَّجَاشِیُّ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَعَثَ عَمْرَو بْنَ أُمَیَّهَ إِلَیْهِ فِی شَأْنِ جَعْفَرِ بْنِ أَبِی طَالِبٍ وَ أَصْحَابِهِ وَ کَتَبَ (۵)

۱- فی المصدر و تاریخ الطبریّ: علی قومک من الابناء.

۲- فی المصدر و تاریخ الطبریّ: و لننظرن.

۳- فی المصدر و تاریخ الطبریّ: فسنری.

۴- فی المصدر و تاریخ الطبریّ: الی باذان.

۵- ذکر الطبریّ کتابه صلّی اللّه علیه و آله فی تاریخه ۲: ۲۹۴، و اللفظ هکذا: « بسم الله الرحمن الرحیم من محمد رسول الله إلی النجاشی الاصحم ملک الحبشه ، سلم أنت ، فانی احمد الیک الله الملک القدوس السلام المؤمن المهیمن ، وأشهد أن عیسی بن مریم روح الله وکلمته القاها إلی مریم البتول الطیبه الحصینه فحملت بعیسی ، فخلقه الله من روحه ، ونفخه کما خلق آدم بیده ونفخه ، وانی ادعوک إلی الله وحده لا شریک له ، والموالاه علی طاعته ، وان تتبعنی وتؤمن بالذی جاءنی ، فانی رسول الله ، وقد بعثت الیک ابن عمی جعفر او نفرا معه من المسلمین ، فاذا جاءک فأقرهم ودع التجبر فانی ادعوک وجنودک إلی الله ، فقد بلغت ونصحت ، فاقبلوا نصحی والسلام علی من اتبع الهدی » ثم قال : « فکتب النجاشی إلی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم : بسم الله الرحمن الرحیم ، إلی محمد رسول الله من النجاشی الاصحم بن ابجر » ثم ذکر مثل ما فی الصلب الا ان فیه : « من الله الذی » وفیه : « وقد قرینا ابن عمک واصحابه ، فأشهد انک رسول الله صادقا مصدقا » وفیه : « وقد بعثت الیک بابنی ارها بن الاصحم بن أبجر ، فانی لا املک الا نفسی ، وان شئت » وفی آخره : « والسلام علیک یا رسول الله ». أقول : فی القاموس والامتاع واسد الغابه ان اسم النجاشی الاصحمه بالتاء قوله : (سلم انت) لعله مصحف سلام علیک.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى النَّجَاشِيِّ مَلِكِ الْحَبَشَهِ إِنِّى أَحْمَدُ إِلَيْکَ اللَّهَ الْمَلِکَ الْقُدُّوسَ السَّلَامَ الْمُهَيْمِنَ (۱) وَ أَشْهَدُ أَنَّ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رُوحُ اللَّهِ وَ كَلِمَتُهُ أَلْقاها إِلى مَرْيَمَ الْبَتُولِ الطَّيِّبِهِ فَحَمَلَتْ بِعِيسَى وَ إِنِّى أَدْعُوكَ إِلَى اللَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِيکَ لَهُ فَإِنْ تَبعْتَنِى وَ تُؤْمِنْ بِالَّذِى جَاءَنِى فَإِنِّى رَسُولُ اللَّهِ وَ قَدْ بَعَثْتُ إِلَيْکَ ابْنَ عَمِّى جَعْفَراً وَ مَعَهُ نَفَرٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَ السَّلامُ عَلى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدى فَكَتَبَ النَّجَاشِيُّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ مِنَ النَّجَاشِيِّ سَلَامٌ عَلَيْکَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ وَ رَحْمَهُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ الَّذِى لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الَّذِى هَدَانِى إِلَى الْإِسْلَامِ أَمَّا بَعْدُ فَقَدْ بَلَغَنِى كِتَابُکَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فِيمَا ذَكَرْتَ مِنْ أَمْرِ عِيسَى فَوَ رَبِّ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّ عِيسَى مَا يَزِيدُ عَلَى مَا ذَكَرْتَ ثُفْرُوقاً إِنَّهُ كَمَا قُلْتَ وَ قَدْ عَرَفْنَا مَا بَعَثْتَ بِهِ إِلَيْنَا وَ قَدِمَ ابْنُ عَمِّکَ وَ أَصْحَابُکَ (۲) وَ أَشْهَدُ أَنَّکَ رَسُولُ اللَّهِ وَ قَدْ بَايَعْتُکَ وَ بَايَعْتُ ابْنَ عَمِّکَ وَ أَسْلَمْتُ عَلَى يَدَيْهِ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ قَدْ بَعَثْتُ إِلَيْکَ يَا نَبِيَّ (۳) اللَّهِ فَإِنْ شِئْتَ أَنْ آتِيَکَ فَعَلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنِّى أَشْهَدُ أَنَّ مَا تَقُولُ حَقٌّ وَ السَّلَامُ عَلَيْکَ وَ رَحْمَهُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ.

قال ابن إسحاق فذكر لى أنه بعث ابنه فى ستين من الحبشه فى سفينه حتى إذا توسطوا البحر غرقت بهم السفينه فهلكوا.

ص: ۳۹۲

۱- فى المصدر: المؤمن المهيمن.

۲- فى المصدر: و أصحابه.

۳- و استظهر المصنّف فى الهامش انه مصحف بابنى. و قد عرفت أن ذلک هو الصواب.

قال الواقدی عن أشیاخه کتب رسول الله إلی النجاشی کتابین یدعوه فی أحدهما إلی الإسلام و یتلو علیه القرآن فأخذ کتاب رسول الله صلی الله علیه و آله فوضعه علی عینه و نزل من سریره ثم جلس علی الأرض تواضعا ثم أسلم و شهد شهادته الحق و قال لو کنت أستطیع أن آتیه لآتینه (۱) و کتب إلی رسول الله صلی الله علیه و آله بإجابته و تصدیقه و إسلامه علی ید جعفر بن أبی طالب.

و فی الکتاب الآخر یأمره أن یزوجه أم حبیبه بنت أبی سفیان و کانت قد هاجرت إلی الحبشه مع زوجها عبد الله بن جحش الأسدی فتنصر هناک و مات و أمره فی الکتاب أن یبعث إلیه بمن قبله من أصحابه ففعل ذلک و هذه الأخبار داله علی أن النجاشی هو الذی کانت الهجره إلی أرضه و روی أنه غیر ذلک.

و أما الحارث بن أبی الشمر (۲) الغسانی فقال شجاع بن وهب انتهیت بکتاب رسول الله و هو بغوطه دمشق و هو مشغول بتهیه الأنزال و الألطاف لقیصر و هو جاء من حمص إلی إیلیا فأقمت علی بابه یومین أو ثلاثه فقلت لحاجبه إنی رسول رسول الله صلی الله علیه و آله فقال لا تصل إلیه حتی یخرج یوم کذا و کذا و جعل حاجبه و کان رومیا یسألنی عن رسول الله صلی الله علیه و آله فکنت أحدثه عن صفه رسول الله صلی الله علیه و آله و ما یدعو إلیه فیرق حتی یغلبه البکاء و یقول إنی قرأت الإنجیل و أجد صفه هذا النبی بعینه و أنا أومن به و أصدقه و أخاف من الحارث أن یقتلنی و کان یکرمنی و یحسن ضیافتی فخرج الحارث یوما فجلس و وضع التاج علی رأسه و أذن لی علیه فدفعت إلیه کتاب رسول الله صلی الله علیه و آله (۳) فقرأه ثم رمی به و قال من

۱- استظهر المصنّف فی الهامش انه مصحف (لاتیته) أقول: و کذلک فی المصدر.

۲- فی المصدر و غیره: (شمر) بلا حرف تعریف و فی تاریخ الطبریّ: المنذر بن الحارث بن أبی شمر الغسانی صاحب دمشق.

۳- و کان کتابه صلّی اللّه علیه و آله علی ما نص الطبریّ هکذا: «سلام علی من اتبع الهدی و آمن به، انی ادعوک الی ان تؤمن باللّه وحده لا شریک له یبقی لک ملکک» و مثله فی السیره الحلبیه، الا انه زاد فی اوله: «بسم اللّه الرحمن الرحیم، من محمّد رسول اللّه الی الحارث بن أبی شمر» و فیه: «و آمن به و صدق».

ينتزع منى ملكى أنا سائر إليه و لو كان باليمن جئته على بالناس فلم يزل يعرض حتى قام و أمر بالخيول تنعل (۱) ثم قال أخبر صاحبك بما ترى و كتب إلى قيصر يخبره خبرى و ما عظم عليه فكتب إليه قيصر أن لا تسر إليه و اله عنه و وافنى بإيليا فلما جاءه جواب كتابه دعانى فقال متى تريد أن تخرج إلى صاحبك فقلت غدا فأمر لى بمائه مثقال ذهب و وصلنى حاجبه بنفقه و كسوه فقال (۲) اقرأ على رسول الله صلى الله عليه و آله منى السلام فقدمت على النبى صلى الله عليه و آله فأخبرته فقال باد ملكه و مات الحارث بن أبى الشمر (۳) عام الفتح.

و أما هوذه بن على فإنه كان من الملوك العقلاء إلا أن التوفيق عزيز.

قال الواقدى عن أشياخه بعث رسول الله صلى الله عليه و آله سليط بن عمرو العامرى إلى هوذه بن على الحنفى يدعوه إلى الإسلام و كتب معه كتابا فقدم عليه فأنزله و حياه و قرأ كتاب رسول الله صلى الله عليه و آله (۴) و كتب إليه و أجمله (۵) و أنا شاعر قومى و خطيبهم و العرب تهاب مكانى فاجعل لى بعض الأمر (۶) أتبعك.

و أجاز سليط بن عمرو بجائزه و كساه أثوابا من نسج هجر فقدم بذلك كله على رسول الله صلى الله عليه و آله و أخبره عنه بما قال فقرأ كتابه و قال لو سألنى سبابه من

۱- تنعل الدابّه: ألبسها النعل.

۲- أى حاجبه، و كان اسمه مرى.

۳- تقدم انه (شمر) بلا حرف تعريف.

۴- و كان الكتاب على ما فى نهايه الارب للقلقشندى: ۲۲۵: بسم اللّه الرحمن الرحيم: من محمد رسول الله إلى هوذه بن على ، سلام على من اتبع الهدى ، واعلم ان دينى سيظهر إلى منتهى الخف والحافر ، فأسلم تسلم ، واجعل لك ما تحت يديك.

۵- هكذا فى الكتاب، و الصحيح كما فى المصدر: ما أحسن ما تدعو إليه و اجمله.

۶- أراد ولايه الامر بعده، قال ابن الأثير فى الكامل: و اما هوذه بن على فكان ملك اليمامه، فلما اتاه سليط بن عمرو يدعوه الى الإسلام و كان نصرانيا ارسل الى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و فدا فيهم مجاعه بن مراره و الرجال بن عنفوه يقول له: ان جعل الامر له من بعده اسلم و سار إليه و نصره، و إلا قصد حربه، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: «لا و لا كرامه اللّهمّ اكفنيه» فمات بعد قليل.

الأرض ما فعلت باد و باد ما فی یده (۱) فلما انصرف رسول الله صلی الله علیه و آله من الفتح جاءه جبرئیل فأخبره أنه قد مات.

**[ترجمه]می گویم: کازرونی در ذکر رویدادهای سال ششم هجری گوید: در این سال رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم انگشتری گرفت زیرا می گفتند: پادشاهان جز نامه‌های مهر شده به انگشتر نامه‌ای دیگر را نمی‌خوانند.

در این سال رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در ماه ذی حجّهٔ شش نفر را به همراه هم فرستاد: حاطب بن ابی بلتعه را به سوی مقوقس، دحیه بن خلیفهٔ کلبی را به سوی قیصر روم، عبد الله بن حذاقه را به سوی کسری (خسرو ایران) و عمرو بن امیّهٔ ضمیری را به سوی نجاشی، شجاع

ص: ۳۸۲

بن وهب را به سوی حارث بن ابی شمر غسانی و سلیط بن عمرو عامری را به سوی هوذهٔ بن علی نخعی فرستاد. هنگامی که حاطب به نزد مقوقس رسید، فرستاده پیامبر را گرامی داشت و نامه پیامبر را گرفت و در جوابش نوشت: می‌دانستم که پیامبری هنوز مانده است و من فرستاده تو را گرامی داشتم. او برای رسول خدا چهار کنیز که از جمله آن‌ها ماریّهٔ مادر ابراهیم و خواهرش سیرین بود، و نیز الاغی به نام عفیر - و برخی گفته‌اند: یعفور - و قاطری به نام دلدل به عنوان هدیه فرستاد. و خود مسلمان نشد. رسول خدا هدایای او را پذیرفت و فرمود: «انسان پلید در ملک و دارائی‌اش بخل ورزید و ملک و پادشاهی‌اش ماندگار نیست.» آن حضرت ماریّهٔ را برای خود انتخاب کرد و سیرین را به حسان بن وهب هدیه کرد. الاغ

ص: ۳۸۳

نیز در زمان بازگشت از حجهٔ الوداع هلاک شد و اما قاطر تا زمان معاویه زنده ماند.

اما قیصر که نام او هرقل پادشاه روم بود روزی را با اندوه و ناراحتی از خواب بیدار شد. فرماندهانش در این رابطه از او پرسیدند. گفت: بله، امشب در خواب دیدم که پادشاه ختنه‌کنندگان بر من پیروز شده است. گفتند: ما هیچ امتی غیر از یهود را نمی‌شناسیم که ختنه کنند، و آنان نیز تحت سیطره تو هستند. فرماندهان از او خواستند تا همه یهودیان را بکشند تا بدین وسیله هرقل آرام بگیرد. در این اثناء که سرگرم رای زنی در این مساله بودند که فرستاده بصری همراه با مرد عربی که او را راهنمایی می کرد نزد آنان آمد. گفت: پادشاها! این شخص از اعراب است و از اتفاق عجیبی و تازه‌ای در سرزمین خود سخن می گوید. هرقل به مترجم خود گفت: از او بپرس این اتفاق و رویداد شگفت در سرزمین او چیست؟ مترجم از او پرسید و او گفت: در میان ما مردی بیرون آمده که گمان می کند پیامبر است. گروهی از مردم از او پیروی کردند و گروهی با وی مخالفت کردند و میان آنان جنگ‌هایی درگرفت و من آن‌ها را در این وضعیت رها ساختم. هرقل گفت: او را برهنه کنید. برهنه‌اش کردند و دیدند که ختنه شده است. هرقل گفت: سوگند به خدا این تعبیر همان چیزی است که در خواب دیدم. لباس‌هایش را به او بدهید تا از اینجا برود. سپس صاحب شرطه را احضار کرد و گفت: منطقه شام را برایم زیر و رو کن تا مردی از پیروان این مرد - مقصودش پیامبر بود - را برایم بیاوری. ابو سفیان می گوید: من برای تجارتی در زمان آتش‌بس و صلح بیرون رفته بودم که صاحب شرطه هرقل بر ما هجوم آورد و گفت: شما از قوم آن مرد هستید؟ گفتیم: آری. و او ما را

فرا خواند و احضار کرد.

بخاری با اسناد به عبد الله بن عباس روایت کرده که گوید: به ابو سفیان بن حرب که به همراه کاروانی از قریش برای تجارت به شام آمده بودند در زمانی که رسول خدا با ابو سفیان و کفار قریش مصالحه کرده بود، خبر رسید که هرقل به دنبال او فرستاده است. در شهر ایلیا به نزد آنان آمد و آن‌ها را مجلس خود دعوت کرد در اطرافش بزرگان روم حضور داشتند. سپس آنان را احضار کرد و مترجم خود را فرا خواند. گفت: نسب کدام یک از شما از همه به این مردی که ادعای پیامبر کرده، نزدیک‌تر است؟ ابو سفیان گوید: گفتم: من از لحاظ نسب و خویشاوندی به او نزدیک‌ترم. گفت: او را نزدیک من بیاورید و یارانش را نزدیک کنید. سربازان آن‌ها را در مقابل هرقل نشاندند. سپس هرقل به مترجم خود گفت: به آن‌ها بگو من

ص: ۳۸۴

سوالاتی از آن‌ها در باره این مرد می‌پرسم، اگر مرا تکذیب کند او را تکذیب کنید. ابو سفیان گفت: اگر از همراهان خود حیا نمی کردم که نسبت دروغ به من بدهند همه چیز را خلاف واقع می گفتم. سپس نخستین چیزی که در باره پیامبر از من پرسید این بود که نسب او در میان شما چگونه است؟ گفتم: صاحب نسب خوبی است. گفت: پرسید: آیا کسی قبل از او این ادّعا را کرده است؟ جواب دادم: نه. پرسید: در میان اجداد او پادشاهی بوده است؟ جواب دادم: نه. پرسید: بزرگان قوم از او پیروی می کنند یا ضعفای قوم؟ گفتم: ضعفای قوم. پرسید: آیا پیروان او رفته رفته افزایش می یابند یا رو به کاهش است؟ گفتم: هر روز بر تعدادشان افزوده می شود. پرسید: آیا شخصی از دین او برگشته است به خاطر کراهیت و نارضایتی از دینش، پس از آنکه داخل در دین او گشته است؟ جواب دادم: نه. پرسید: آیا پیش از ادعای پیامبری او را به دروغ متهم می‌کردید؟ گفتم: نه. پرسید: آیا مکر و حیله می کند؟ گفتم: نه، ما در زمان صلح هستیم و نمی‌دانیم که او چه کارهایی می‌کند. ابو سفیان گوید: جز این عبارت نتوانستم در جواب دادن به او غیر از آری یا نه سخن دیگری بگویم. پرسید: آیا با او جنگ کرده‌اید؟ گفتم: بلی. پرسید: جنگ شما چگونه بوده است؟ گفتم: گاهی ما پیروز می شویم و گاهی او پیروز می شود. آنگاه پرسید: شما را به چه چیزی دستور می دهد؟ گفتم: ما را دستور می دهد خدا را بپرستیم و به او شرک نورزیم و ما را از چیزهایی که پدرانمان می پرستیدند بر حذر می دارد و به نماز، روزه، عفت، راستی، امانتداری و وفای به عهد فرا می خواند. قیصر به مترجمش گفت: به او بگو در باره نسبش از شما پرسیدم، گفتی: او صاحب نسب خوبی است. و پیامبران نیز همینگونه بوده‌اند و از میان افراد با اصل و نسب قوم خود برانگیخته می‌شوند. و از تو پرسیدم که تا کنون کس دیگری از شما ادعای چنین چیزی را داشته است گفتی: نه. گفتم: اگر کسی پیش از او این ادعا را داشته بود این احتمال وجود داشت که او از سخنان و گفته‌های کسان پیش از خود پیروی کرده است. و پرسیدم که آیا اجداد او پادشاه بوده‌اند؟ گفتی: نه. گفتم: اگر در میان اجدادش پادشاهانی می‌بودند می‌گفتم: مردی است که در پی به دست آوردن پادشاهی پدرش برآمده است. و پرسیدم آیا پیش از اینکه ادعای پیامبری کند او را به دروغ متهم می‌کردید؟ گفتی: نه. فهمیدم که او در پی اشاعه دروغ در میان مردم نیست و بر خداوند دروغ و افترا نمی‌بندند. پرسیدم که آیا بزرگان و ثروتمندان از او پیروی می‌کنند یا ضعفاء؟ گفتی: افراد ضعیف و تهیدست از او تبعیت می‌کنند، و همین اشخاص‌اند که پیروان پیامبران بوده‌اند. و در این باره از تو سوال کرده که آیا پیروان او روز به روز افزایش پیدا می‌کنند یا کم می‌شوند؟ گفتی: آنان رو به افزایش‌اند. و وضعیت ایمان نیز بر همین منوال است تا کامل گردد. و در این باره پرسیدم که آیا کسی پس از ورود به دینش به خاطر کراهیت و نارضایتی از دین او، مرتد

شده است؟

ص: ۳۸۵

گفتی: نه. و همچنین است وضعیت ایمان هنگامی که در سویدای دل‌ها جای گیرد. و پرسیدم: آیا مکر و نیرنگ به کار بسته است؟ گفتی: نه. و پیامبران نیز بر همین منوال نیرنگ نمی‌بندند. و پرسیدم که شما را به چه چیزی امر کرده است؟ گفتی: به شما فرمان می‌دهد که خداوند را عبادت کنید و به او شرک نورزید و شما را از پرستش بت‌ها نهی کرده و شما را به نماز و صدقه و پاکدامنی دستور می‌دهد. اگر همه این‌ها راست و حقیقت باشد به زودی جای این دو پای مرا تصاحب می‌کند و من پیش‌تر می‌دانستم که او ظهور کرده اما گمان نمی‌کردم که از میان شما باشد. کاش می‌دانستم که به او می‌رسم و به ملاقات او نائل می‌آیم و پاهای او را می‌شویم. سپس نامه پیامبر را که دحیهٔ برای فرماندار بصری فرستاده بود، خواست و او آن را به هرقل داد و او نامه را خواند و در نامه آمده بود:

«بسم الله الرحمن الرحیم، از محمد رسول خدا بنده و فرستاده او به هرقل امپراتور روم و درود و سلام خدا بر کسی که از هدایت پیروی کند. اما بعد من تو را به سوی اسلام دعوت می‌کنم اسلام بیاور تا سلامت و در امان باشی، اسلام بیاور تا خداوند دو بار به تو پاداش بدهد، و اگر اعراض کردی گناه یریسی‌ها بر گردن توست، و ای اهل کتاب بیایید بر سر سخنی که میان ما و شما یکسان است بایستیم که: جز خدا را نپرستیم و چیزی را شریک او نگردانیم، و بعضی از ما بعضی دیگر را به جای خدا به خدایی نگیرد.» پس اگر [از این پیشنهاد] اعراض کردند، بگویید: «شاهد باشید که ما مسلمانیم [نه شما].

ابو سفیان گوید: پس از بیان سخنانش و پس از خواندن نامه پیامبر، فریادهای زیادی در نزد او بلند شد و صداها بالا گرفت و ما بیرون آمدیم. هنگام بیرون رفتن به یارانم گفتم: به حقیقت که کار ابن ابی کبشه بالا گرفت چرا که پادشاه فرزندان اصفر (رومیان) از او می‌ترسد و من همچنان مطمئن بودم که او پیروز خواهد شد تا اینکه خداوند پذیرش اسلام را بر من عنایت فرمود.

ص: ۳۸۶

هرقل امپراتور روم سی و یک سال پادشاهی کرد و در زمان پادشاهی او پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم وفات یافت.

«مادّ فیها» یعنی مدتی را برای آن‌ها به عنوان آتش‌بس و مصالحه اعلام کرد تا آن مدت سپری شود. «ایلیا» همان بیت المقدس است و این کلمه به معنای «خانه خدا» است. و به صورت مقصور نیز نقل شده است. و در قرائت سوی «الیاء» با حذف یاء اول و سکون لام و به صورت ممدود ذکر شده است. «الترجمان» با فتحه تاء و ضمه جیم است و نیز با ضمه تاء و جیم روایت شده است و به معنای کسی است که از زبانی به زبانی دیگر تفسیر و ترجمه می‌کند. «أن یاثروا علی» یعنی از من. «السخطه» کراهیت از چیزی و ابراز ناخوشایندی است. «سجال» یعنی یک بار آن‌ها شکست می‌خورند و یک بار ما شکست می‌خوریم. که از مساجلهٔ (به نوبت آب گرفتن) کسانی که در با دلو از چاه آب برمی‌دارند، گرفته شده است. «بشاشهٔ القلوب» یعنی انس و لطافت دل‌ها. «لتجشّمت» یعنی همه سختی‌های آن را بر عهده گرفت. «بصری» شهر قیصاریه در شام است. «الدعایهٔ» یعنی

دعوت. که از فعل «دعوت» می‌باشد مانند شکایهٔ که از «شکوت» است. «یؤتک الله اجرک مرّتین» یک بار با پیروی کردن از حضرت عیسی و دیگر پیامبران و یک بار با پیروی کردن از پیامبر اسلام. «اثم الاریسیّن» همه راویان به این صورت روایت کرده‌اند و نیز به صورت «الیریسین» و «الاریسین» روایت شده است. گفته شده: آنان اکّاریون بودند و بعضی گفته‌اند: خدمتکاران و یاوران بودند. و به این معناست که گناه رعایایی که از پذیرش اسلام آن‌ها ممانعت کرده‌ای بر گردن توست که در نتیجه در کفر از تو پیروی می‌کنند، یعنی به اندازه گناه آنان بر دوش تو خواهد بود. «امر امر ابن ابی کبشهٔ» یعنی کار او بالا گرفت. ابو کبشهٔ نام حارث بن عبد العزّی یکی از مردان خزاعه بود که در عبادت بت‌ها و با قریش مخالفت ورزید و ستاره الشعری را عبادت می‌کرد، که ماجرای او را در مبحث اجداد پیامبر بیان کردیم. بعضی گفته‌اند: او شوهر حلیمه دایه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بود و «بنو الاصفر» رومیان بودند که جدهٔ آن‌ها اصفر بن روم بن اسحاق بود. و گفته شده: وجه تسمیه آن‌ها از این جهت است که در زمان‌های نخستین لشکری از حبشه بر رومیان پیروز شدند و با زنان آن‌ها آمیزش کردند و فرزندانی زرد به دنیا آوردند که رومیان به آن‌ها نسبت داده شده‌اند.

ص: ۳۸۸

اما هنگامی که نامه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به کسری پادشاه ایران رسید، آن را خوانده و پاره کرد و پیامبر آنان را نفرین کرد و دعا فرمود که به کلی نابود و پاره شوند.

از محمد بن اسحاق روایت شده که گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم عبد الله بن حذاقه بن قیس را به سوی خسرو بن هرمز پادشاه ایران فرستاد و اینگونه برایش نوشت: «بسم الله الرحمن الرحیم، از محمد پیامبر خدا به خسرو پادشاه ایران، سلام بر آن کس که از هدایت پیروی کرد و به خدا و پیامبرش ایمان آورد و گواهی داد که هیچ معبودی جز خدای یکتا نیست و شریکی ندارد و محمد بنده و فرستاده اوست. من تو را به سوی خداوند عزیز و بلند مرتبه دعوت می‌کنم، چرا که من فرستاده خدا به سوی همه مردم هستم، تا هر که را [دلی] زنده است بیم دهد، و گفتار [خدا] در باره کافران محقّق گردد، اگر ابا کنی و نپذیری گناه مجوسیان (زردشتیان) بر گردن توست.»

او پس از خواندن نامه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آن را پاره کرد و گفت: اینگونه برای من نامه می‌نویسد حال آنکه او بنده و مطیع من است؟ به من خبر رسید که رسول خدا زمانی که خبر پاره کردن نامه توسط خسرو به او رسید، فرمود: «خداوند پادشاهی او را قطع و پاره کند.» سپس خسرو برای باذان که فرماندار یمن بود نامه نوشت که دو مرد تنومند را از جانب خویش به سوی این مردی که در حجاز است بفرست تا او را به نزد من بیاورند.

در روایتی آمده است که: برای باذان نامه نوشت که به من خبر رسیده مردی در سرزمین تو ادعای پیامبر کرده است. او را دستگیر کن و به نزد من بیاور.

ص: ۳۸۹

باذان وکیل مخارج خود یعنی بانوبه که کاتبی توانمند و محاسبه‌گر بود فرستاد و یکی از مردان ایرانی به نام خرخسک را

همراه او روانه ساخت. و همراه آن دو نامه‌ای فرستاد که در آن به پیامبر امر کرده بود که همراه آن دو نفر به نزد خسرو بیاید، و به بانوبه گفت: وای بر تو ببین چگونه مردی است و با او سخن بگوی و خبرش را برایم بیاور. آن دو به راه افتادند تا به مدینه رسیدند و به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم رسیدند. بانوبه با او با پیامبر صحبت کرد و گفت: شاهنشاه پادشاه پادشاهان خسرو به شاه باذان نامه فرستاده و به او دستور داده کسی را نزد تو بفرستد تا تو را نزد او ببرد. اکنون مرا نزد تو فرستاده تا همراه من بیایی. اگر دستور را اجرا کنی با انجام این کار شاهنشاه فرمانی صادر می‌کند که به تو سود می‌رساند و به واسطه که آن در امان خواهی ماند، و اگر از آمدن ابا کنی، او کسی است که خود می‌دانی چگونه پادشاهی است، او تو و قومت را نابود کرده و سرزمینت را ویران می‌سازد. آن دو در حالی بر پیامبر وارد شدند که ریش خود را تراشیده و سبیل... هایشان را رها و بلند کرده بود که پیامبر را از دیدن آن‌ها ناخوشایند افتاد و فرمود: «وای بر شما چه کسی شما را به این فرمان داده است؟» گفتند: پروردگار ما این دستور را داده است. مقصودشان خسرو بود. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «اما پرودگار به من دستور فرموده که ریشم را رها و بلند کنم و سبیلم را کوتاه نمایم.» سپس به آن دو گفت: «بازگردید و فردا پیش من بیائید.» از آسمان به پیامبر خبر رسید که خداوند عزّ و جلّ پسر خسرو یعنی شیرویه را بر او مسلط گردانیده و در فلان ماه و فلان شب او را کشته است. هنگامی که آن دو به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمدند، پیامبر به آن دو فرمود: پروردگار من پروردگار شما را در فلان شب از فلان ماه پس از گذشت فلان ساعت از شب کشته است، و شیرویه را بر او مسلط گردانیده و او را به قتل رسانیده است. آن دو گفتند:

آیا می‌دانی چه می‌گویی؟! ما برای چیز ساده‌تری بر تو خشم گرفته‌ایم، در این باره نامه بنویسیم و پادشاه را با خبر سازیم؟ فرمود: بله، از طرف من این خبر را به او بدهید و به او بگویید: دین و سلطنت من به جایی که پادشاهی خسرو رسیده، خواهد رسید و به تا جایی می‌رسد که سم شتران و اسبان بدان رسیده است.

ص: ۳۹۰

و به او بگویید: اگر اسلام بیاوری حکومت و قدرتت را به تو می‌بخشیم و تو را پادشاه قومت قرار می‌دهیم.

سپس به خرخسک پیش‌بندی از طلا و نقره که یکی از پادشاهان برای آن حضرت هدیه آورده بود، بخشید. این دو از نزد پیامبر بیرون شدند تا به نزد باذان رسیدند و ماجرا را به او خبر دادند. او گفت: سوگند به خدا این سخن پادشاه نیست و من یقین دارم که این مرد همانطور که ادعا می‌کند پیامبر است، و ما در باره سخن او تحقیق می‌کنیم اگر سخن او درست و حقّ باشد هیچ جای شک و تردیدی نخواهد ماند که پیامبر مرسلی است و اگر اینگونه نباشد در باره او تصمیمی خواهیم گرفت. چندان طول نکشید که نامه شیرویه به باذان رسید و در این نامه آمده بود:

اما بعد، من خسرو را کشتم و تنها انگیزه‌ام برای قتل او خشم و غضبم بر فارس بود، چرا که خون بزرگانشان را حلال شمرد. وقتی این نامه‌ام به تو رسید از کسانی که تحت سیطره تو هستند برای من اطاعت و فرمانبرداری بگیر و در رابطه با مردی که خسرو در باره او برایت نامه نوشت تحقیق انجام بده و او را تحریک نکن تا فرمان و دستورم به تو برسد.»

هنگامی که نامه شیرویه به باذان رسید گفت: قطعا این مرد پیامبر است. پس او و گروه‌هایی از ایرانیانی که در یمن همراهش

بودند اسلام آوردند.

اما در رابطه با نجاشی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم عمرو بن امیّهٔ را به دنبال جعفر بن ابی طالب و یارانش فرستاد و بدین گونه نامه نوشت:

ص: ۳۹۱

«بسم الله الرحمن الرحیم: از محمد فرستاده خدا به نجاشی پادشاه حبشه، من اینک خدای را برای شما وصف می کنم: خداوند مالک و مقتدر که از هر عیب و نقصی پاک و مبراست خداوندی که همگان را در پرتو عنایت خود از هر آسیبی نگاه می... دارد، و به همه موجودات غالب و فرمان‌روا و همه چیز را در تحت قدرت خود

دارد. گواهی می‌دهم که عیسی بن مریم روح خداوند و کلمه اوست که به مریم بتول القاء فرموده، و مریم از هر گونه زشتی و ناروائی پاک و دامنش از هر آلودگی منزه است، مریم در اثر اراده پروردگار به عیسی حامله شد، و خداوند وی را از روحی که مورد عنایتش بود آفرید همان طور که آدم را آفرید و از آن روح در وی دمید. اینک من شما را به خداوند یگانه دعوت می کنم، و از شما می‌خواهم که از خداوند اطاعت کنید، و هم چنین از من که فرستاده او هستم پیروی کنی و به من و آنچه بر من نازل می گردد تصدیق نمائی، من رسول پروردگار هستم و اینک پسر عموی خود، جعفر را نزد شما فرستاده ام و عده ای از مسلمین هم با وی همراه هستند، سلام بر کسانی که راه درست و صحیح می‌روند.»

نجاشی برای پیامبر اینگونه نوشت:

«به نام خداوند بخشاینده مهربان این نامه ای است برای محمد رسول خدا از نجاشی، سلام بر شما ای پیامبر خدا رحمت خداوند بر شما باد پروردگاری که جز وی خدائی نیست و مرا به اسلام هدایت کرد، یا رسول اللّٰه نامه شما که در باره عیسی بن مریم مطالبی ذکر کرده بودی به من رسید به پروردگار آسمان‌ها و زمین سوگند به که عیسی مسیح با آن چیزی که شما توصیف کرده بودید اندکی تفاوت ندارد، او همانگونه بود که شما فرمودید و از گفته های شما اطلاع حاصل کردیم و پسر عمویت و یارانش به نزد ما آمدند. اکنون گواهی می‌دهم که شما پیامبر خدا هستید و اکنون با تو بیعت می کنم و با پسر عمویت و یارانش بیعت می کنم و با دستان او تسلیم و فرمانبردار پروردگار جهانیان می گردم. اکنون پسرم را خدمت شما می... فرستم، و اگر میل داشته باشی خودم نیز خدمت می‌رسم یا رسول اللّٰه و من من گواهی می‌دهم که گفته های شما حق است و درود و سلام رحمت و برکات خداوند بر شما باد.»

ابن اسحاق گوید: برای من ذکر کرده‌اند که نجاشی پسرش را همراه با شصت نفر از حبشی‌ها در کشتی فرستاد و چون به وسط دریا رسیدند کشتی آن‌ها غرق شدند و همگی کشته شدند.

ص: ۳۹۲

واقدی از مشایخ خود روایت کرده که: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برای نجاشی دو نامه نوشت که در یکی از آن‌ها

او را به اسلام دعوت نمود و قرآن را بر وی تلاوت کرد. نجاشی پس از گرفتن نامه پیامبر آن را بر چشمانش نهاد و از تخت پایین آمد سپس به نشانه تواضع بر زمین نشست سپس اسلام آورد و گواهی راستین خویش را بر زبان آورد و گفت: اگر می... توانستم به نزد او بروم یقینا خودم را به او می‌رساندم. با دستان جعفر بن ابی طالب، جواب و تصدیق و اسلام آوردن خویش را نوشته برای پیامبر فرستاد.

در نامه دیگر پیامبر به او امر فرمود که امّ حبیبهٔ دختر ابو سفیان را به ازدواج او در آورد، امّ حبیبه همراه شوهرش عبد الله بن جحش اسدی به حبشه هجرت کرده و در آنجا مسیحی شد و مرد. و در نامه به او امر فرمود که یارانش را که نزد او بودند به سویش بفرستد، و نجاشی این کار را انجام داد. این روایت‌ها بیانگر این است که نجاشی همان کسی است که مسلمانان به سرزمین او هجرت کردند. زیرا در برخی روایت‌ها شخصی دیگری ذکر شده است.

اما در باره حارث بن ابی شمر غسّانی شجاع بن وهب گوید: نامه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را همراه خود بردم در حالی که او در «غوطه» دمشق بود و سر گرم آماده ساختن هدایا و پیشکشی‌ها برای قیصر روم بود. قیصر از حمص به ایلیا آمده بود. من دو یا سه روز بر دروازه کاخ او ماندم و به دربانش گفتم: من فرستاده رسول خدا هستم. گفت: به او دست نخواهی یافت مگر در فلان روز که بیرون می‌آید. دربان او که مردی رومی بود در باره رسول خدا شروع به سؤال پرسیدن از من کرد. من نیز اوصاف پیامبر و آنچه را که آن حضرت بدان دعوت می‌کرد، برای او باز گو می‌کردم. دل او نرم شد تا جایی که به گریه افتاد و می‌گفت: من انجیل را می‌خواندم و صفات این پیامبر را همین گونه می‌یافتم، من به او ایمان می‌آورم و او را تصدیق می‌کنم و می‌ترسم که حارث مرا به قتل برساند و او کسی است که همواره مرا گرامی می‌دارد و به خوبی از من پذیرایی و مهمان‌نوازی می‌کند. روزی حارث بیرون آمد و نشست و تاج بر سر نهاد و به من اذن ورود داد. من نیز نامه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را به او دادم. او نامه را خواند و آن را دور انداخت و گفت:

ص: ۳۹۳

ملک و پادشاهیم را از من می‌گیرد؟ من به سوی او رهسپار می‌شوم حتی اگر در یمن باشد به سوی او می‌آیم، باید مردم را گرد آورم، او همچنان گوشه و کنایه می‌زد تا اینکه برخاست و دستور داد که بر اسبان نعل بپوشانند. سپس گفت: آنچه را می‌بینی به دوستت خبر بده. بعد برای قیصر نامه نوشت و خبری را که برایش آورده بودم و آنچه بر او گران آمده بود را به قیصر داد. قیصر برای او نوشت که به سوی او حرکت نکن و از او صرف نظر کن و در ایلیا به من ملحق شو. هنگامی که جواب نامه‌اش رسید مرا احضار کرد و گفت: چه وقت می‌خواهی به نزد دوستت رهسپار شوی؟ گفتم: فردا. او دستور داد صد مثقال طلا به من بدهند. دربان او نیز مخارج و لباس‌هایی را به من رسانید و گفت: سلام مرا به رسول خدا برسان. خدمت پیامبر رسیدم و آن حضرت را از ماجرا با خبر ساختم، فرمود: «پادشاهی او نابود باد.» حارث بن ابی شمر در سال فتح مُرد.

هوذهٔ بن علی از شاهان خردمند بود لکن توفیق کمیاب است و عزیز الوجود.

واقدی از مشایخ خود روایت کرده که: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم سلیط بن عمرو عامریّ را به سوی هوذهٔ بن علی حنفیّ فرستاد تا او را به اسلام دعوت کند و همراه او نامه‌ای فرستاد. سلیط به نزد او رسید. هوذهٔ او را به خانه خود آورد و به او

درود و سلام گفت و نامه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را خواند. در جواب اینگونه نوشت: «چه نیکو و زیباست آنچه بدان دعوت می کنی، من در میان قوم خود شاعر و خطیب هستم و عرب جایگاه مرا بزرگ می‌دارند، اگر ولایت امر را پس از خود به من بدهی از تو پیروی می کنم.»

او به سلیط بن عمر جایزه‌ای داد و لباس‌هایی از بافت هجر به او پوشانید. سلیط همه آن هدایا را نزد رسول خدا آورد و پیامبر را از گفته‌های او باخبر ساخت. پیامبر نامه او را خواند و فرمود: «حتی اگر به اندازه یک انگشت

ص: ۳۹۴

زمین از من می‌خواست به او نمی‌دادم، او نابود باد و مملکت و حکومتش نابود باد.» هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از فتح باز می گشت جبرئیل آمد و به او خبر داد که هوذة مرده است.

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری البش فرح الصدیق بالصدیق و اللطف فی المسأله و الإقبال علیه و منه حدیث قیصر و کذلک الإیمان إذا خالط بشاشه القلوب بشاشه اللقاء الفرح بالمرئی و الانبساط إلیه و الأنس به.

و قال فی کتابه إلی هرقل أدعوک بدعایه الإسلام أی بدعوته و هی کلمه الشهاده یدعی إلیها أهل الملل الکافره و فی روایه بداعیه الإسلام و هی مصدر بمعنی الدعوه کالعافیه و العاقبه و قال أمر أی کثر و ارتفع شأنه و قال کان المشرکون ینسبون النبی صلی الله علیه و آله إلی أبی کبشه و هو رجل من خزاعه خالف قریشا فی عباده الأوثان و عبد الشعری العبور فلما خالفهم النبی صلی الله علیه و آله فی عباده الأوثان شبهوه به و قیل إنه کان جد النبی صلی الله علیه و آله من قبل أمه فأرادوا أنه نزع فی الشبه إلیه.

و قال فی کتاب النبی صلی الله علیه و آله إلی هرقل فإن أبیت فعلیک إثم الأریسین قد اختلف فی هذه اللفظه صفه (۲) و معنی فروی الأریسین بوزن الکریمین و روی الأریسیین بوزن الشریبیین (۳) فقال أبو عبید هم الخدم و الخول یعنی بصدهم إیاهم عن الدین کما قال ربنا إنا أطعنا سادتنا و کبراءنا (۴) أی علیک مثل إثمهم و قال ابن الأعرابی أرس یأرس أرسا فهو أریس و أرس یؤرس تأریسا فهو أریس و جمعها أریسون و إریسون و آرارسه هم الأکارون و إنما قال ذلک لأن الأکارین کانوا عندهم من الفرس و هم عبده النار فجعل علیه إثمهم و قال أبو عبیده أصحاب الحدیث یقولون الأریسیین منسوبا مجموعا و الصحیح الأریسین

ص: ۳۹۵

۱- فی المصدر: ما فی یدیه.

٢- هكذا فى نسخه المصنّف: و الصحيح كما فى غيرها و فى النهايه: صيغه و معنى.
٣- فى المصدر: الاريسين بوزن الشريبين.
۴- الأحزاب: ۶۷.

یعنی بغیر نسب و رده الطحاوی علیه و قال بعضهم إن فی رهط هرقل فرقه تعرف بالأروسیه فجاء علی النسب إلیهم و قیل إنهم أتباع عبد الله بن أریس رجل کان فی الزمن الأول قتلوا نبیا بعث الله إلیهم و قیل الأریسون الملوک واحدهم أریس و قیل هم العشارون انتهی. (۱) قوله ثفروقا أی شیئا قال الفیروزآبادی الثفروق بالضم قمع التمره أو ما یلتزق به قمعها و ما له ثفروق أی شی ء.

أقول ثم قال الکازرونی و فی هذه السنه جاءت خوله بنت ثعلبه و کان زوجها أوس بن الصامت فأخبرت رسول الله صلی الله علیه و آله بأنه ظاهر منها.

أقول سیأتی شرح القصه فی باب ما جری بینه صلی الله علیه و آله و بین أصحابه.

ثم قال و فیها ماتت أم رومان أم عائشه و فیها أسلم أبو هریره (۲).

**[ترجمه]جزری گوید: «البشّ» خوشحالی دوست از دیدن دوست، و مهربانی و لطف در درخواست و روی آوردن بدان است. و از همین کلمه سخن قیصر است که گفت: «و کذلک الایمان اذا خالط بشاشهٔ القلوب» بشاشهٔ اللقاء: شادمانی از دیدن چیزی و خوشحالی و انس گرفتن بدان است.

و گوید: در نامه پیامبر به هرقل آمده است: «أدعوک بدعایهٔ الاسلام» یعنی به دعوت اسلام. و آن کلمه شهادت است که ملت‌های کافر را بدان دعوت می‌کنند. و در روایتی به صورت «داعیهٔ الاسلام» ذکر شده که این کلمه، مصدری است به معنای دعوت مانند «عافیهٔ» و «عاقبهٔ» و گوید: «امر» یعنی زیاد شد و مقامش بالا رفت.

ص: ۳۸۷

و گوید: مشرکان پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را به ابی کبشه نسبت می‌دادند. او شخصی از خزاعه بود که در پرستش بت‌ها با قریش مخالفت ورزید و ستاره الشعری العبور را عبادت می‌کرد. هنگامی که پیامبر با قریش در عبادت بت‌ها به مخالفت برخاست او را به آن شخص شبیه کردند. و گفته شده: او جدّ مادری پیامبر بود و مقصودشان این بود که او از لحاظ شباهت به او متمایل است.

و گوید: در نامه پیامبر به هرقل آمده است: «فأن أبیت فعلیک إثم الاریسین» در باره صیغه و معنای این لفظ اختلاف نظر وجود دارد، که به صورت «الاریسین» بر وزن «الکریمین» و نیز به صورت «الارّیسیین» بر وزن «الشرّیبیین» روایت شده است. ابو عبید گوید: اینان خدمتکاران و بردگان بودند. یعنی با ممانعت آنان از دین گناهشان بر گردن توست. همانطور که خداوند متعال می‌فرماید: «ربّنا انّا اطعنا سادتنا و کبراءنا» -. احزاب / ۶۷ -

{پروردگارا، ما رؤسا و بزرگتران خویش را اطاعت کردیم.} یعنی به اندازه گناه آن‌ها بر دوش تو نیز می‌افتد. ابن اعرابی گوید: «أرس یأرس أرساً» فهو أریس و «أرّس یؤرّس تأریساً» فهو أرّیس و جمع آن أریسون و إرّیسون و آرارسهٔ است که اینان اکاریون بودند. از این جهت این کلمه را گفته است که اکاری‌ها که از ایرانیان و آتش‌پرست بودند در قلمرو آن‌ها بودند و از

این جهت گناهشان را بر گردن او انداخته است. و ابو عبیده گوید: محدّثان گویند:

«الأَریسیین» اسم منسوب جمع است و وجه درست آن «الاریسین»

ص: ۳۹۵

به معنای افراد بدون نسب است. طحاوی این دیدگاه را ردّ کرده است و بعضی از آن‌ها گویند: در میان قوم هرقل گروهی معروف به «أروسیۀ» بودند و این کلمه بیانگر نسب آن‌ها است. و گفته شده: اینان پیروان عبد الله بن اریس بودند که در زمان‌های پیشین زندگی می‌کرد و یکی از پیامبرانی را که خداوند در میانشان برانگیخته بود به قتل رساندند. و گفته‌اند: «الأریسیون» به معنای پادشاهان است و مفرد این کلمه «أریس» است، و بعضی گفته‌اند: اینان مالیات گیرنده‌ها بودند. پایان سخن.

«ثفروقاً» یعنی چیزی. فیروزآبادی گوید: «الثفروق» با ضمع ثاء به معنای پیاله و پولک خرما، یا آن چیزی است که پولک یا پیاله خرما بدان می‌چسبد. و «ماله ثفروق» یعنی ثروت او اندک است.

می‌گویم: سپس کازرونی گوید: در این سال خولۀ دختر ثعلبۀ همسر اوس بن صامت نزد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم آمد و به آن حضرت عرض کرد که شوهرش با او ظهار کرده است.

می‌گویم: شرح این ماجرا در باب اتفاقات میان پیامبر و یارانش می‌آید.

سپس گوید: در این سال امّ رومان مادر عائشۀ وفات یافت و ابو هریرۀ اسلام آورد. - . المنتقی فی مولود المصطفی : باب ششم در بیان رویدادهای سال ششم هجری. -

**[ترجمه]

«۹»

وَ قَالَ ابْنُ الْأَثِیرِ وَ أَرْسَلَ الْعَلَاءُ بْنُ الْحَضْرَمِیِّ إِلَی الْمُنْذِرِ بْنِ شَادِیٍّ (۳) أَخِی عَبْدِ الْقَیْسِ وَ قِیلَ إِنَّ إِرْسَالَهُ کَانَ سَنَهَ ثَمَانٍ فَلَمَّا أَتَاهُ الْعَلَاءُ (۴) یَدْعُوهُ

ص: ۳۹۶

۱- اوردنا قبلا کلام النهایه و ما یناسب تلک اللفظه.

۲- المنتقی فی مولد المصطفی: الباب السادس فیما کان سنه ست من الهجره.

۳- هکذا فی النسخ، و فی المصدر: ساوی. و هو الصحیح.

۴- نقل عن کتاب اعلام السائلین عن کتب سیّد المرسلین شمس الدین بن طولون الدمشقی کتابه صلّی اللّه علیه و آله الی

المنـذر، و هو هكـذا: «بسم اللّه الرحمن الرحيم، من محمّـد رسول اللّه الى المنـذر بن ساوى سـلام عليك، فانى احمد إليك اللّه الـذى لاـ إله إلّا هو، و اشـهد ان لا إله إلّا هو، اما بعـد فانى ادعوك الى الإسـلام فأسـلم تسـلم، و أسـلم يجعل لك اللّه ما تحت يـديك، و اعلم ان دينى سـيظهر الى منتهى الخف و الحـافر. محمـد رسول اللّه» و قال الحلبىّ فى سـيرته: فلما وصل الكتاب إلى المنذر فقرأه قال العلاء بن الحضـرمى رسول رسول الله صـلى الله عليه و آله : يا منذر انک عظيم العقل فى الدنيا فلا تقصرن عن الاـخره ، ان هـذه المجوسـيه شـر دين ينكـح فيهـا مـا يسـتحيى من نكاحه ، ويأكلون ما يتكره من اكله ، وتعبـدون فى الـدنيا نارا تأكلكم يوم القيامه ، ولست بعديم العقل ولا رأى ، فانظر هل ينبغى لمن لا يكذب فى الدنيا أن لا نصدقه ، و لمن لا يخون ان لا نأتمنه ، ولمن لا يخلف ان لا نثق به ، فان كان هذا هكذا فهذا هو النبى الامى الذى والله لا يستطيع ذو عقل ان يقول : ليت ما امر به نهى عنه ، او مـا نهى عنه امر به ، فقـال المنـذر : قـد نظرت فى هـذا الـذى فى يـدى فوجـدته للـدنيا دون الاخره ، ونظرت فى دينكم فرأيته للاـخره والـدنيا ، فمـا يمنعنى من قبول دين فيه امنيه الحياه وراحه الموت ، ولقـد عجبت امس ممن يقبله ، وعجبت اليوم ممن يرده ، وان من اعظـام من جـاء به ان يعظم رسوله ، فأسـلم وكتب إلى النبى صـلى الله عليه و آله : اما بعـد يا رسول الله فـانى قرأت كتابـک على اهـل البحرين فمنهم من احب الاسـلام واعجبه ، ودخل فيه ومنهم من كرهه فلم يـدخل فيه ، وبارضـى يهود و مجوس ، فاحـدث إلى امرک فى ذلـک انتهى. أقول : فى كتـابه صـلى الله عليه و آله ذلـک مـا يخـالف سائر كتبه ، لانه صلى الله عليه و آله ما كان يسـلم سـلام الاسـلام غير المسـلمين ، كما ان كتاب المنـذر لا يبعـد ان لا يكون جوابا لهذا الكتاب ، ولعل كان بينهما مكاتبات وكان كتابه صـلى الله عليه و آله ذلک بعد ما استشـعر منه الاسلام ، وجواب المنذر ذلک كان بعد ما أسلم ، وورده كتاب منه صلى الله عليه و آله فى عرض الاسلام على رعيته ، فكتب بذلک فى الجواب.

وَ مَنْ مَعَهُ بِالْبَحْرَيْنِ إِلَى الْإِسْلَامِ أَوِ الْجِزْيَهِ وَ كَانَتْ وِلَايَهُ الْبَحْرَيْنِ لِلْفُرْسِ فَأَسْلَمَ الْمُنْذِرُ وَ أَسْلَمَ جَمْعٌ مِنَ الْعَرَبِ (۱) فَأَمَّا أَهْلُ الْبِلَادِ مِنَ الْيَهُودِ وَ النَّصَارَى وَ الْمَجُوسِ فَإِنَّهُمْ صَالَحُوا الْعَلَاءَ وَ الْمُنْذِرَ عَلَى الْجِزْيَهِ (۲) وَ لَمْ يَكُنْ بِالْبَحْرَيْنِ قِتَالٌ إِنَّمَا بَعْضُهُمْ أَسْلَمَ وَ بَعْضُهُمْ صَالَحَ (۳).

**[ترجمه]ابن اثیر گوید: علاء بن حضرمی به سوی منذر بن شادی برادر عبد القیس فرستاده شد. و گفته شده: پیامبر او را در سال هشتم هجری فرستاد. هنگامی که به نزد علاء آمد،

ص: ۳۹۶

او و مردم بحرین را به پذیرش اسلام یا به پرداخت جزیه فرا خواند. استان بحرین در آن زمان یکی از مناطق تحت سیطره ایران بود. گروهی از اعراب اسلام آوردند اما دیگر مردم سرزمین بحرین یعنی یهودیان و مسیحیان و زردشتیان با علاء بن حضرمی و منذر بر پایه پرداخت جزیه پیمان صلح بستند و در بحرین جنگی در نگرفت بلکه برخی از آنان اسلام آوردند و برخی مصالحه کردند. - . کامل ۲ : ۱۴۳ - ۱۴۶ -

**[ترجمه]

«۱۰»

نُقِلَ مِنْ خَطِّ الشَّهِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قِيلَ كَتَبَ النَّجَاشِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ كِتَاباً إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ اكْتُبْ جَوَاباً وَ أَوْجِزْ فَكَتَبَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَمَّا بَعْدُ فَكَأَنَّكَ مِنَ الرِّقَّهِ عَلَيْنَا مِنَّا وَ كَأَنَّا مِنَ الثِّقَهِ بِكَ مِنْكَ لِأَنَّا لَا نَرْجُو شَيْئاً مِنْكَ إِلَّا نِلْنَاهُ وَ لَا نَخَافُ مِنْكَ أَمْراً إِلَّا أَمِنَّاهُ وَ بِاللَّهِ التَّوْفِيقُ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ مِنْ أَهْلِي مِثْلَكَ وَ شَدَّ أَزْرِي بِكَ (۴).

ص: ۳۹۷

۱- فی المصدر: و أسلم جمیع العرب بالبحرین.

۲- زاد فی المصدر: من کل حالم دینار.

۳- الکامل ۲: ۱۴۳ و ۱۴۶.

۴- و له صلّی اللّه علیه و آله و سلم کتب کثیره کنت نود أن أذکر جمله منها هاهنا و لکن عجله الطابع و القائمین بطبع الکتاب عاقتنی عن ذلک.

**[ترجمه]از خطّ شهید رحمه الله نقل شده که گفته است: نجاشی رحمه الله نامه‌ای برای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نامه‌ای نوشت و پیامبر به علی علیه السلام فرمود: «جواب او را مختصر بنویس.» او نوشت: «بسم الله الرحمن الرحیم اما بعد گویا تو به ما لطف و مهربانی داری و ما به تو اطمینان، زیرا به هر چیزی که از تو امید داشتیم رسیدیم و از هر موردی که می‌ترسیدیم مطمئن و آسوده خاطر شدیم و توفیق و رستگاری تنها با خداست.» پیامبر فرمود: سپاس خداوندی را که کسی چون تو را در میان خانواده‌ام قرار داد و به واسطه تو مرا نیرومند و توانمند ساخت.

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

**[ترجمه]

مراجع التصحیح و التخریج

بسم اللّه الرحمن الرحیم و الحمد للّه ربّ العالمین و الصلاه علی سیّدنا محمّد و آله الطاهرین

اما بعد: فقد وفّقنا اللّه تعالی- و له الشکر و المنّه- لتصحیح الکتاب و تنمیقه و تحقیق نصوصه و أسانیده و مراجعه مصادره و مآخذه، مزداناً بتعالیق مختصره لا غنی عنها و کان مرجعنا فی المقابله و التصحیح مضافاً إلی أصول الکتاب و النسخه المطبوعه المشهوره بطبعه أمین الضرب، الطبعه الحروفیّه عدّه نسخ مخطوطه جیّده فی غایه الدقّه و الإتقان:

منها النسخه الثمینه الأصلیّه التی هی بخطّ المؤلّف رضوان اللّه علیه تفضّل بها العالم العامل حجّه الإسلام الحاجّ السیّد مهدیّ الصدر العاملیّ الأصبهانیّ صاحب الوعظ و إمام الجماعه فی عاصمه طهران و هی ممّا ورثه من أبیه الفقید السعید الخطیب المشهور الحاجّ السیّد صدر الدین العاملیّ رحمه اللّه علیه.

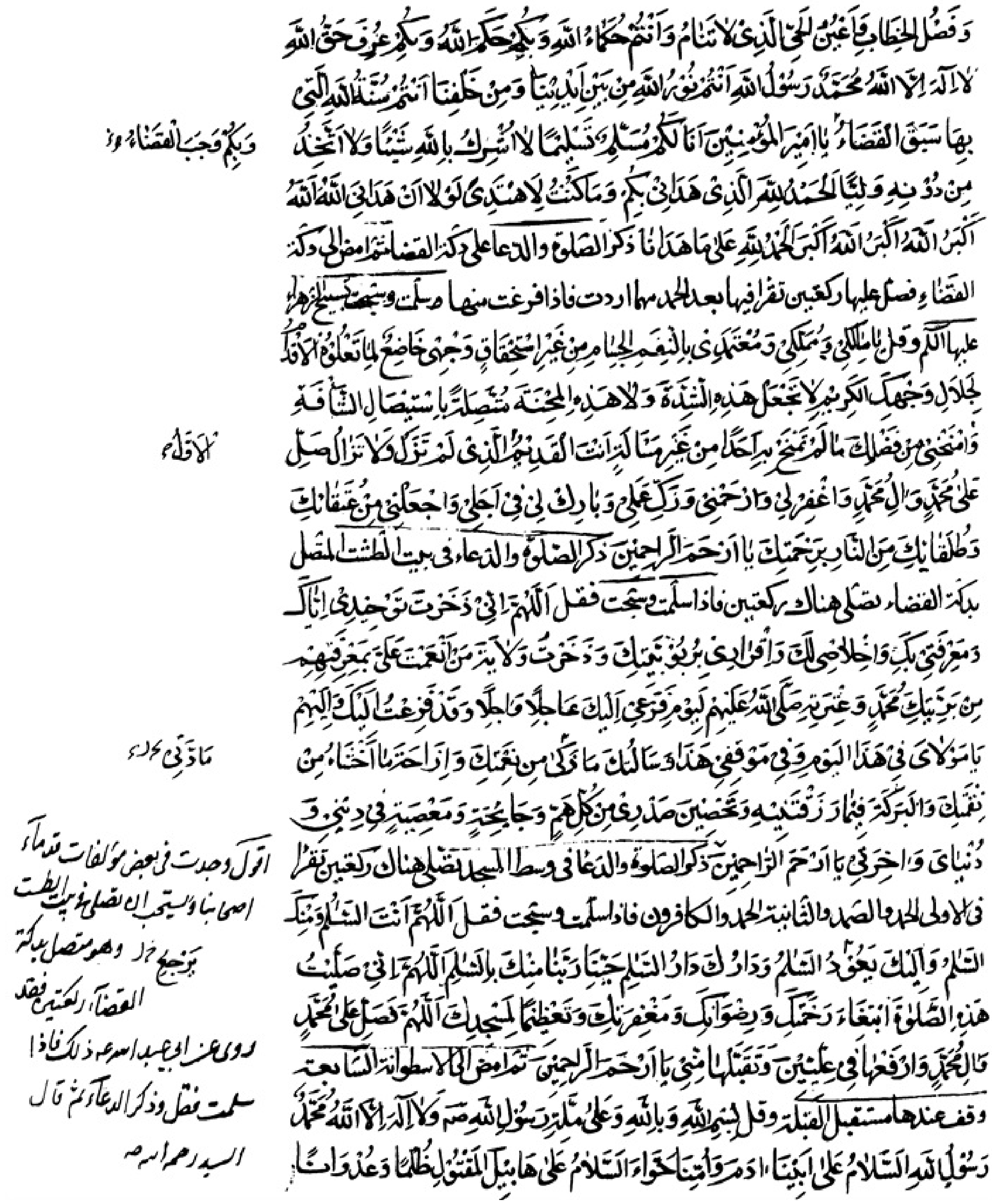
و منها نسخه مخطوطه بخطّ نعمه اللّه بن محمّد مهدیّ الإصطهباناتیّ استکتبها عام ۱۲۷۸ ه و قد رمزنا إلیها ب «ألف».

و منها نسخه مخطوطه أخری مصحّحه بتصحیح محمّد محسن ابن أبی تراب مؤرّخه بعام ۱۲۲۶ و قد رمزنا إلیها ب «ب»

تفضّل بهما الفاضل البارع الأستاذ المعظّم السیّد جلال الدین الأرمویّ الشهیر بالمحدّث و یأتی مزید توضیح بالنسبه إلی هاتین النسختین فی الجزء الثانی و العشرون الذی یتمّ به تاریخ نبیّنا الأکرم صّلی اللّه علیه و آله إنشاء اللّه تعالی.

و کان مرجعنا فی تخریج أحادیثه و تعالیقه کتباً أوعزنا إلیها فی المجلّدات السابقه

قم المشرفه- عبد الرحیم الربانیّ الشیرازیّ



و فصل الخطاب فاعين الحى الذى لا تنام و انتم حكماء الله و بكم حكم الله و بكم عرف حق الله
لا اله الا الله محمد رسول الله انتم نور الله من بين ايدينا و من خلفنا انتم سنة الله التى
بها سبق القضاء يا امير المؤمنين انا لكم مسلم تسليما لا اشرك بالله شيئا و لا اتخذ
من دونه وليا الحمد لله الذى هدانى بكم و ما كنت لاهتدى لو لا ان هدانى الله الله
اكبر الله اكبر الله اكبر الحمد لله على ما هدانا ذكر الصلوة و الدعاء على دكة القضاء ثم امض الى دكة
القضاء فصل عليها ركعتين تقرء فيها بعد الحمد ما اردت فاذا فرغت منها سلمت و سبحت تسبيح الزهراء
عليها السلام و قل يا مالكى و مملكى و متغمدى بالنعم الجسام من غير استحقاق وجهى خاضع لما تعلوه الاقدام
لجلال وجهك الكريم لا تجعل هذه الشدة و لا هذه المحنة متصلة باستيصال الشافة
و امنحنى من فضلك ما لم تمنح به احدا من غيرها لك انت القديم الذى لم تزل و لا تزال صل
على محمد و آل محمد و اغفر لى و ارحمنى و زك عملى و بارك لى فى اجلى و اجعلنى من عتقائك
و طلقائك من النار برحمتك يا ارحم الراحمين ذكر الصلوة و الدعاء فى بيت الطشت المتصل
بدكة القضاء تصلى هناك ركعتين فاذا سلمت و سبحت فقل اللهم انى ذخرت توحيدى اياك
و معرفتى بك و اخلاصى لك و اقرارى بربوبيتك و ذخرت و لاية من انعمت على بمعرفتهم
من بريتك محمد و عترته صلى الله عليهم ليوم فزعى اليك عاجلا و آجلا و قد فزعت اليك و اليهم
يا مولاى فى هذا اليوم و فى موقفى هذا و سألتك ما زكى من نعمتك و ازاحة ما اخشاه من
نقمتك و البركة فيما رزقتنيه و تحصين صدرى من كل هم و جائحة و معصية فى دينى و
دنياى و آخرتى يا ارحم الراحمين ذكر الصلوة و الدعاء فى وسط المسجد تصلى هناك ركعتين تقرء
فى الاولى الحمد و الصمد و الثانية الحمد و الكافرون فاذا سلمت و سبحت فقل اللهم انت السلام و منك
السلام و اليك يعود السلام و دارك دار السلام حينا ربنا منك بالسلام اللهم انى صليت
هذه الصلوة ابتغاء رحمتك و رضوانك و مغفرتك و تعظيما لمسجدك اللهم فصل على محمد
و آل محمد و ارفعها فى عليين و تقبلها منى يا ارحم الراحمين ثم امض الى الاسطوانة السابعة
و قف عندها مستقبل القبلة و قل بسم الله و بالله و على ملة رسول الله صلى الله عليه و آله و لا اله الا الله محمد
رسول الله السلام على ابينا آدم و امنا حواء السلام على هابيل المقتول ظلما و عدوانا

صوره فتوغرافيّه من نسخه «ألف» و هى الصحيفه التى يختتم بها هذا الجزء و يبتدء بها الجزء ٢١

لخزانه کتب الأستاذ السيد جلال الأرموى الشهير بالمحدّث.

ص: ٣٩٩



لان في تخيل القبر اولا اظهر هو الوجه لولا كما فهم الشيخ رحمه الله وغيره وحملوا استقبال القبر مطلقا
وهو الموافق للاخبار الاخر الواردة في زيارة البعيد فاما ما رواه في يب احمد بن محمد بن عيسى عن ابن ابي
عمير عمن رواه قال قال ابو عبد الله عليه السلام اذا بعدت باحدكم الشقة ونات به الدار فليعل على منزله وليصل
ركعتين وليوم بالسلام الى قبورنا فان ذلك يصل الينا ويسلم على الائمة عليهم السلام من بعيد كما يسلم
عليهم من قريب غير انك لا يصح ان تقول عندك اشهد انك تقول في موضع قصدتك بقلبي زائرا اذ
عجزت عن حضور مشهدك ووجهت اليك سلامي لعلمي انه يبلغك صلى الله عليك فاشفع
لي عند ربك جل وعز وتدعو بما احببت انتهى قوله ويسلم على الائمة عليهم السلام الى اخر الكلام من
الشيخ وليس من تتمة الخبر كما يظهر من الكافي ومما اوردنا في اول الباب يب كا العدة عن احمد بن محمد
عن القاسم عن جده عن الحسين بن ثوير بن ابي فاختة قال كنت انا ويونس بن ظبيان والمفضل بن عمر
وابو سلمة السراج جلوسا عند ابي عبد الله عليه السلام وكان المتكلم يونس وكان اكبرنا سنا فقال له جعلت فداك
اني كثيرا ما اذكر الحسين صلوات الله عليه فاي شيء اقول فقال قل صلى الله عليك يا ابا عبد الله تعيد ذلك
ثلاثا فان السلام عليه يصل اليه من قريب و بعيد اقول قال الشهيد رحمه الله في الذكرى قال ابن الجنيد
رحمه الله من زار وهو مقيم في بلده قدم الصلاة ثم زار عقيبها وقال رحمه الله في الدروس تستحب
زيارة النبي والائمة صلى الله عليهم كل يوم جمعة ولو من البعد واذا كان على مكان عال كان افضل اقول
لا يبعد القول بالتخيير للبعيد بين تقديم الصلاة وتاخيرها لورود الروايتين بهما كما عرفت وما ذكره رحمه الله
من جواز الزيارة في اي مكان تيسر وان لم يكن موضعا عاليا لا يخلو من قوة لعمومات بعض ما مر من الاخبار
وان كان الافضل والاحوط ايقاعها في سطح عال او صحراء زيارة للحسين صلوات الله عليه
من بعد البلاد السلام عليك يا ولي الله السلام عليك يا حجة الله السلام عليك يا نور الله في
ظلمات الارض السلام عليك يا امام المؤمنين وسلالة النبيين والوصيين وشاهد يوم الدين
السلام على جدك رسول الله سيد المرسلين وخاتم النبيين السلام على ابيك امير المؤمنين ووارث
علم النبيين السلام على امك فاطمة بنت رسول الله رب العالمين السلام على اخيك وشقيقك الحسن
امام المؤمنين وحجة رب العالمين اشهد انك واباءك الذين كانوا من قبلك وابناءك
الذين من بعدك موالي واوليائي واشهد انكم اصفياء الله وحجته البالغة على خلقه انتجبكم

المستقبل لكونه قبر علي بن الحسين عليه السلام على يسار المستقبل كما اذا كان عند القبر واستقبال القبلة يكون كذلك ولا يبعد ان يكون القبلة تصحيف القبر هو

ثم اعلم انا قد اوردنا زيارة جامعة للبعيد في باب زيارة النبي صلى الله عليه وآله من البعيد فلا نعيده

وصفيته

صوره فتوغرافیه من نسخه المؤلّف قدسّ سرّه و هی الصحیفه التی یبتدء بها هذا الجزء.

**[ترجمه]ص: ۳۹۸

ص: ۳۹۹

ص: ۴۰۰

**[ترجمه]

کلمه المصحّح

بسمه تعالی و له الحمد

إلی هنا انتهی الجزء المتمم للعشرون من کتاب بحار الأنوار من هـذه الطبعه النفیسه و هو الجزء السادس من المجلد السادس فی تاریخ نبیّنا الأکرم صّلی الّله علیه و آله حسب تجزئه المصنّف أعلی الّله مقامه.

و قد قابلناه و صحّحناه عند طبعها طبقاً للنسخه التی صحّحها الفاضل المکرّم الشیخ عبد الرحیم الربّانیّ الشیرازیّ المحترم بما فیها من التعلیق و التنمیق و الّله ولیّ التوفیق.

محمد باقر البهبودیّ من لجنه التحقیق و التصحیح لدار الکتب الإسلامیّه

ص: ۴۰۱

**[ترجمه]ص: ۴۰۱

**[ترجمه]

فهرست ما فی هذا الجزء

الموضوع/ الصفحه

ص: ۴۰۲

**[ترجمه]ص: ۴۰۲

**[ترجمه]

تعريف مركز

بسم الله الرحمن الرحيم

هَلْ يَسْتَوِی الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

الزمر: ۹

المقدمة:

تأسّس مركز القائمیة للدراسات الکمبيوترية فی أصفهان بإشراف آیة الله الحاج السيد حسن فقيه الإمامی عام ۱۴۲۶ الهجری فی المجالات الدينية والثقافية والعلمية معتمداً علی النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائيين والمثقفين فی الجامعات والحوزات العلمية.

إجراءات المؤسسة:

نظراً لقلة المراكز القائمة بتوفير المصادر فی العلوم الإسلامية وتبعثرها فی أنحاء البلاد وصعوبة الحصول علی مصادرها أحياناً، تهدف مؤسسة القائمية للدراسات الکمبيوترية فی أصفهان إلی التوفير الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلی الباحثين فی العلوم الإسلامية وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الکترونية من الكتب والمقالات العلمية والدراسات المفيدة وهی منظمة فی برامج إلكترونية وجاهزة فی مختلف اللغات عرضاً للباحثين والمثقفين والراغبين فيها.

وتحاول المؤسسة تقديم الخدمة معتمدة علی النظرة العلمية البحتة البعيدة من التعصبات الشخصية والاجتماعية والسياسية والقومية وعلی أساس خطة تنوی تنظيم الأعمال والمنشورات الصادرة من جميع مراكز الشيعة.

الأهداف:

نشر الثقافة الإسلامية وتعاليم القرآن وآل بيت النبیّ عليهم السلام

تحفيز الناس خصوصا الشباب علی دراسة أدقّ فی المسائل الدينية

تنزيل البرامج المفيدة فی الهواتف والحاسوبات واللابتوب

الخدمة للباحثين والمحققين فی الحوازت العلمية والجامعات

توسيع عام لفكرة المطالعة

تهميد الأرضية لتحريض المنشورات والكتّاب علی تقديم آثارهم لتنظيمها فی ملفات الکترونية

السياسات:

مراعاة القوانين والعمل حسب المعايير القانونية

إنشاء العلاقات المترابطة مع المراكز المرتبطة

الاجتنباب عن الروتينية وتكرار المحاولات السابقة

العرض العلمی البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فى نشر المعلومات

من الواضح أن يتحمل المؤلف مسؤولية العمل.

نشاطات المؤسسة:

طبع الكتب والملزمات والدوريات

إقامة المسابقات فى مطالعة الكتب

إقامة المعارض الالكترونية: المعارض الثلاثية الأبعاد، أفلام بانوراما فى الأمكنة الدينية والسياحية

إنتاج الأفلام الكرتونية والألعاب الكمبيوترية

افتتاح موقع القائمية الانترنتى بعنوان : www.ghaemiyeh.com

إنتاج الأفلام الثقافية وأقراص المحاضرات و...

الإطلاق والدعم العلمى لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدينية والأخلاقية والاعتقادية والردّ عليها

تصميم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ويب كيوسك kiosk، الرسالة القصيرة ((sms

إقامة الدورات التعليمية الالكترونية لعموم الناس

إقامة الدورات الالكترونية لتدريب المعلمين

إنتاج آلاف برامج فى البحث والدراسة وتطبيقها فى أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ويمكن تحميلها على ٨ أنظمة؛

١.JAVA

٢.ANDROID

٣.EPUB

٤.CHM

٥.PDF

٦.HTML

٧.CHM

٨.GHB

إعداد ۴ الأسواق الإلكترونية للكتاب على موقع القائمية ويمكن تحميلها على الأنظمة التالية

١.ANDROID

٢.IOS

٣.WINDOWS PHONE

٤.WINDOWS

وتقدّم مجاناً فى الموقع بثلاث اللغات منها العربية والانجليزية والفارسية

الكلمة الأخيرة

نتقدم بكلمة الشكر والتقدير إلى مكاتب مراجع التقليد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة فی تحقیق أهدافنا وعرض المعلومات علینا.

عنوان المکتب المرکزی

أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده ای، زقاق الشهید محمد حسن التوکلی، الرقم ۱۲۹، الطبقة الأولی.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir

البرید الالکترونی : Info@ghbook.ir

هاتف المکتب المرکزی ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

هاتف المکتب فی طهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

قسم البیع ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹شؤون المستخدمین ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹.